

FRANCISCI TOLETI E SOCIETATE IESV S. R. E. PRESBYTERI CARDINALIS,

Commentarij, & Annotationes in Epistolam Beati Pauli Apostoli ad Romanos.

Quibus accesserunt eiusdem Cardinalis Sermones quindecim in Psalmum primum & tricesimum: ac duo in eiusdem Epistolæ loca tractatus.

AD ILLVSTRISSIMVM AC REVERENDMVM D. CARD. BONVISIVM.

CVM PRIVILEGIIS.

VENETIIS, Apud Robertum Meiettum. 1603.

FRANCISCI TOLETI E SOCIETATE IESV

S. R. E. PRESBYTERI CARDINALIS,

Commentarij, & Annotationes in Epistolam Beati Pauli Apostoli ad Romanos.

AD ILLVSTRISSIMVM AC REVEREND. D. CARD. BONVISIVM.

CVM PRIVILEGIO.

VENETIIS, Apud Robertum Meiettum. M D C I I I.

ILLVSTRISSIMO
AC REVERENDISSIMO
D. D. BONVISO
BONVISIO.
S. R. E. PRESBYTERO *Cardinali.*

Paulinus Arnolphinus Lucensis felicitatem.

QVOD mihi multis ab hinc annis propositum fuit, Illustriss. ac Reuerendiss. D. iuuandi pro virili Rempublicam literariam, ac de praeclaris ingenijs ratione aliqua bene merendi, cũ praestantissimorum uirorum scripta quàm emẽdatissima typis committerem, huic instituto nũc maximè inhaerendum putaui, quòd oblatis amplissimi, atque doctissimi Cardinalis Francisci Toleti in Epistolam Diui Pauli ad Romanos

 lucu-

lucubratissimis vigiliis, quæ à multis ob insignem eruditionem diu desideratæ adhuc luce carebant, curam atque industriam meam subtrahere nefas esset. Nam siue operis argumentum spectes, siue totum commentationis genus, quid aptius huic sæculo, in quo perturbata ab insanis quorundam opinionibus religio explicitum Apostolicæ veritatis testimonium, exigit? quid studiosorum commodis opportunius, cum in interpretationis breuitate claritatem, in explanatione facilitatem, in sententijs pietatem, grauitatem, doctrinam admireris? tum verò si interpretis auctoritatē, dignitatemque respicias, quis celebriore nominis gloria sacras litteras vel voce, vel scriptis hac ætate pertractauit? quis maiore integritatis, ac prudentiæ laude & priuatam, & publicam personam egit? quam ob rem iure optimo diuinæ philosophiæ lumen, amplissimique Senatus ornamentum dici, & haberi meruit, & quicquid literis mandauit, per manus hominum secunda eximiæ virtutis fama versatur. Itaque in edendis nunc hisce lucubrationibus in portionem laboris, atque impensæ pro maiori parte ascitus, ego illas tuo potissimum

tissimum

rissimum illustrissimo nomine inscriptas publicare volui, quod multis tibi nominibus, Vir Amplissime, quasi iure proprio debitas existimauerim; Res enim à Cardinali profecta Cardinali illi consecranda erat, qui non solum sacra hæc studia, sed illorum studiosos amaret, foueret, extolleretque, vt ipse facis. Præterea si aduersus inuidos alienæ laudis obtrectatores patronus aliquis, vt horum præcipuè temporum mos est, adoptandus erat, non alium habebam vberioribus animi, ac fortunæ bonis insignem, sub cuius patrocinio tutior virtus conquiesceret, quàm eum, quem ob spectata merita Clemens VIII. Sanctissimus idem ac sapientissimus Pontifex, sacra Purpura, atque amplissimis honoribus ornatum nobilissimæ Bariensi Ecclesiæ singulari studio præfecisset. Addo, quòd cum ipse Toletum Cardinalem, dum viueret, peculiari beneuolentia, atque etiam obseruantia coleres, atque ab eo vicissim colereris, non alium, quàm te eiusdem dignitatis collegam illum vicissim electurum esse crediderim, cui scripta sua nuncuparet, vt tibi vbique in amore, atq; honore pari studio responde-

ret.

ret. Sic ego denique tuæ in me benignitati, tuisque antiquis, ac recentibus officijs plane totus iam dudum eram obstrictus, vt cum me soluendo nunquam futurum esse profitear, hanc saltē grati in te animi testificationem, quæcumque sit, quando maior non permittitur, nequaquam præterire nunc possem, aut deberem. Tuæ igitur humanitatis est addictissimam amplitudini tuæ voluntatem libenti animo agnoscere, atque adeo non aspernari: erit enim hoc vnum, quod tibi maximè debeam tanquam summum tuorum in me meritorum fastigium, ac Deum Opt. Max precabor, vt quæ mihi pro referenda gratia desunt, ipse cumulatissimè rependat. Vale Romæ Nonis Iunij. M. DCII.

ERVDITO AC PIO LECTORI. S.

FRANCISCI Toleti ingenium immortalitate dignum, ne ipſa quidem morte extingui potuit. Tibi certe, erudite, ac pie Lector, etiam num viuit, cum adeo præclaros ad commendationem æternitatis tuo bono, & commodo fœtus parit. En hic tertius editur postumus in lucem partus, verè dignus luce, ſed erudita; verè dignus patre, ſed viuente: dignus denique in quo viuum ac ſpirantem reuocari è mortuis parentem boni omnes, ac docti homines gratulentur. Et verò inter multa ingenij præclariſſimi monumenta, inchoata partim, partim affecta, quæ ab illius viri è vita exceſſu inuenta ſunt, hoc vnum, quo Explanatio in Epiſtolam Pauli ad Romanos, & Cōciones in pſalmum primum & tricesimum continentur quindecim, & duo in quædā eiuſdem Epiſtolæ loca tractatus, limatum planè, & quod artificem præterea, niſi fortè poſtremam ſcriptoris manum, non deſideraret, occurrit. Viſum eſt ita, vti erat, eſſe doctis oculis offerendum, ne vel auctoris gloriæ tantum lumen, vel tuæ vtilitati tantas opes inuidiſſe videremur. præſertim cum obſcurum non eſſet (quia remanet idem plerumque ſenſus

ſus

ſus in mortuis, qui fuerat in viuentibus) nihil poſſe gratius accidere Toleto, quàm vt ſui labores, fructus fierent publicando tui.

Illud velim, quod ad rei notitiam attinet, noris lector; conciones illas quindecim, quas huic operi adtextas vides, habitas ab auctore nuſquam eſſe, ſed eo tantum animo ac mente conſcriptas, vt quia à Sancto Paulo Pſalmi illius interdum in Epiſtola ad Romanos auctoritas laudaretur, haberet clariorem epiſtola & pſalmus, altera ex euolutione alterius explicatum. Tu his fruere, & gratiam, ſi quàm vel Toleto, vel nobis debere te cenſes, Dei Optimi Maximi gloriæ refer, & Toleto illam, ac nobis retuliſti. Vale.

INDEX ALPHABETICVS RERVM PRAECIPVARVM ET LOCORVM DIFFICILIVM.

Quæ à Francisco Toleto, è Societate IESV, S. R. E. Presbytero Cardinali, in Commentarijs, & Annotationibus Epistolæ B. Pauli ad Romanos, tum Sermonibus super Psalmum trigesimumprimum, & subnexo Tractatu passim explicantur. Vbi obiter Lector aduertat, Sermonum eorundem Tractatusque subiuncti paginas nouo initiali numero typographi calculatione insignitas, eas excipere materias quę Asterisci signo ad reliquarum quæ Epistolæ ad Romanos subseruiunt, fuere discrimen prænotatæ.

A

Care-

C

Cor-

*Ma-

N

Pau-

Q

Radix

R

S

T

* Ta-

FINIS.

FRANCISCI TOLETI
E SOCIETATE IESV
S.R.E. PRESBYTERI CARD.

COMMENTARII ET ANNOTATIONES in Epistolam B. Pauli Apostoli ad Romanos.

CAPVT PRIMVM.

PAVLVS, seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Euangelium Dei quod ante promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Iesu Christi Domini nostri: per quem accepimus gratiam, & Apostolatum ad obediendum fidei in omnibus Gentibus pro nomine eius, in quibus estis & vos vocati Iesu Christi: omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis. Gratia vobis, & pax a Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo. Primum quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus vobis: quia fides vestra annunciatur in vniuerso mundo. Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in Euangelio Filij eius, quod sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis: obsecrans, si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos. Desidero enim videre vos: vt aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis ad confirmandos vos: id est, simul consolari in vobis per eam, quæ inuicem est, fidem vestram, atque meam. Nolo autem vos ignorare fratres, quia sæpe proposui venire ad vos, (& prohibitus sum vsque adhuc) vt aliquem fructum habeam & in vobis, sicut & in ceteris gentibus. Græcis ac Barbaris, sapientibus, & insipientibus debitor sum: ita (quod in me) promptum est & vobis, qui Romæ estis, euangelizare. Virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primum, & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem; sicut scriptum est: Iustus autem ex fide uiuit. Reuelatur enim ira Dei de cælo super omnem impieta-

tem, & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in iustitia detinent: quia quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius, a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus, & diuinitas: ita vt sint inexcusabiles. Quia cum cognouissent Deum non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt: sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & Serpentium. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam: vt contumelys afficiant corpora sua in semetipsis: qui commutauerunt veritatem Dei in mendacium: & coluerunt, & seruierunt creaturæ potius quàm Creatori, qui est benedictus in sæcula. Amen. Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem vsum in eum vsum, qui est contra naturam. Similiter autem & masculi, relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt in desiderys suis in inuicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes. Et sicut non probauerunt Deum habere in notitia: tradidit illos Deus in reprobum sensum; vt faciant ea, quæ non conueniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, susurrones, detractores, Deo *odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorum, parentibus non obedientes, insipientes, incompositos, sine affectione, absque fœdere, sine misericordia. Qui cum iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: & non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.*

Paulus.

SAlutatio epistolis præmitti solita, tria complectitur, nempe auctoris, & eorum, ad quos epistola mittitur, nomina: salutem etiam, & bonum, quæ illis impartitur. Quantum autem ad auctoris nomen spectat, Paulus non solum suum nomen exponit, sed etiam suis se ornat titulis, nec id quidem vane & sine causa, sed maxime rationabiliter: tum vt doctrinam epistolæ, quæ maximi momenti, & valde ardua est, commendet: tum vt Pseudoapostolos conuincat, qui male & peruerse de eo sentientes ac loquentes, ab eius sequela ac doctrina populos auertebant: eum non Apostolum Christi, sed Pseudoapostolum calumniantes. Est igitur nomen, Paulus: olim Saulus: postea vero Paulus dictus est, talique nomine eo iam tempore notus erat in tota Ecclesia.

AN-

ANNOTATIO I.

Act. 13. CVm Paulus & Saulus dictus sit Apostolus noster, vt Act. 13. habetur, inquirunt Doctores, cur hoc sit factum; & varie respondent. Quidam enim primo loco ipsum binomium fuisse censent, vt & Paulus & simul Saulus diceretur, sicut & Matthæus etiã Leui dictus est, & in Scriptura multos duo esse sortitos nomina legimus. hanc sententiam tenet Origen. in commentario huius epistolæ, & eam sequitur Sedulius & Anselm. Nec contra hanc sententiam argumentum modernorum quorundam efficax est. obijciunt enim, Paulum Latinum esse nomen, non Hebræum, obiectio tamen vana est: nam etiam Hebræum est nomen, & Hierony. ad Philemonem, interpretatur idem significare, quod admirabilis; videtur enim Hieron. originem eius trahere a verbo פלא quod facere mirabile significat, at potius a verbo פעל descendit, quod significat operari, & participium passiuum Hebræi appellant פעול quod idem significat, quod confectus, seu effectus, quasi is, quo Deus operatus est; alludit enim ad illud Gal. 2. qui operatus est mihi inter gentes. potuit igitur nominari Paul. sicut Saul. a verbo שאל idest postulo seu peto, quasi postulatus. inde Paulus & Saulus. nam Græci & Latini Hebræa & extera nomina suis accommodant sermonibus, terminationes mutantes. sic Iacob vocãt Iacobũ, & Ioseph, Josephum, vt notat Hiero. loco citato. Hęc tamen sententia non videtur exacta, si enim binomius esset, cur Lucas Act. 13. huius nominis Pauli meminit, cum prius sępe appellauerit Saulum: si enim binomius fuisset, a principio dicendum erat, Saulus, qui & Paulus.

Apostolus cur dictus Paulus & Saulus.

Origen. *Sedul.* *Ansel.* *Hierony.* *Gala 2.* *Act. 13.*

Secundo loco, aliqui moderni binomium fuisse negant: nec nominis mutationem admittunt, sed affirmãt nomen idem esse Saulum & Paulũ ex literę enim vnius corruptione Paulus dictus est loco Sauli, sicut etiam Iohanah & Ionah idem est nomen, non duo, & Simon dicitur filius Ionah & Iohanah. Sed hæc sententia exacta non uidetur. nam Act 13. dicitur, Saulus, qui & Paulus. si nomen vnicum esset, non sic repeteretur, sicut nec dicitur: Simõ filius Iohanah, qui & Ionah. Adde, ipse non vsus fuisset nomine corrupto, sed vero & legitimo. non igitur idem est nomen Paulus & Saulus. Adde etiam, ex diuersis verbis Hebraicis ea duo originem traherẽ suam, vti diximus. Adde, rationem factam contra Origenis sententiam, etiam procedere contra hãc modernorum, a principio enim vtriusque mentio fieri debuit.

Paulus an fuerit binomius vel mutauerit sibi nomen.

Tertio loco alij duo nomina esse censent, ipsumq. binomium fuisse negant; sed nomen vnum in alterum esse mutatum asserunt, ut qui prius Saulus, postea dictus sit Paulus. hęc sententia est multorum Patrum antiquorum, qui quamuis in mutatione consentiant, tamen in ratione, seu causa, ac auctore mutationis dissentiunt. Chrysosto. serm. 5. in hac epistol. & homil. 9. de laudibus Pauli, a Deo dicit ei fuisse nomen mutatum aliquanto tempore post conuersionem; ne quid minus patriarchis illis habuisse videretur, immo ut in hac parte. Petro Apostolorum primati

Chrysost.

æquaretur, qui, cum Simon dictus esset, sortitus est à Christo nomen Petri. hanc sententiam sequitur Theodulus in commentario huius epistolæ. similiter & Theodoret. eam tamen non recipit Hieronym. in cap. 1. epistolæ ad Philem. hac motus ratione, quia mutationes illas Abraham & Petri scriptura iussione Dei factas esse commemorat, at talem iussionem, ut ex Saulo Paulus fit dictus, nulla scriptura narrat. eadem ratione Sedulius hanc etiam sententiam repellit. Adde etiam, Simoni non fuisse nomen mutatum, sed auctum, nam dictus est Simon Petrus, nomen enim antiquum retinuit, at Paulus nomen primum abiecit: non enim amplius vocatus est Saulus. in commentarijs nostris in Ioannem cap. 1. cur id cum Petro actum sit, exposuimus. Hæc est igitur prima sententia eorum, qui nominis mutationem admittunt.

Theod. *Theodo.* *Sedul.*

Hieron. Secunda est ipsius Hieron. in citato loco, vbi censet ipsum sibimet nomen mutasse, causam autem mutationis eam fuisse, quia primum spolium Gentium, idest, primus, quem ex Gentibus conuertit, fuit Proconsul Sergius Paulus, vt habetur Act. 13. vt igitur Scipio subiecta Aphrica, Aphricani sibi nomen assumpsit, & Metellus, insula Creta subiugata, insigne Cretici suæ familiæ reportauit, & Imperatores nunc vsque Romani ex subiectis gentibus Adiabenici, Parthici, Sarmatici nuncupantur, ita & Paulus ad prędicationem Gentium missus, a primo Ecclesiæ spolio, Proconsule Sergio Paulo, victoriæ suæ trophęa retulit, erexitque vexillum, vt Paulus diceretur ex Saulo, hæc Hieronym. hanc sententiam non recipit Sedulius eadem fere ratione, qua Hieronym. non recepit Chrysostom. sententiam, quia nulla talis in scripturis consuetudo repetitur: qua etiam causa Anselmus eandem sententiam deserit. Adde huic rationi alias duas. Vna est, quia illi quos refert Hieronym. nomina non mutarunt, sed antiquis nominibus tanquam cognomina adiunxerunt, at Paulus non est amplius Saulus dictus. Altera est, quia non videtur hoc humilitati & veritati Pauli accommodatum: sciebat enim Paulus non esse victoriam suam, sed Christi, neque enim qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. non igitur sibi vsurpasset Paulus quod suum non erat, nec suæ doctrinæ esset contrarius: illi autem Gentiles, & Imperatores sibi victoriam tribuentes nomina sua talibus cognominibus ornabant. hoc non est Apostolorum Christi.

Ambros. Tertia est sententia Ambros. in comment. qui conuenit cum Hieronym. in nominis mutatione, & in eo etiam quod sibimet nomen mutauit; tamen causam mutationis aliam longe diuersam adhibet, nempe vt status sui veteris mutationem indicaret. Saulus enim inquietum, & tentatorem significat, qualis ante erat Paulus. vt ergo iam non talem se esse significaret, sed diuina gratia humilē, & quietum effectum, idcirco Pauli, idest, paruuli nomen sumpsit. Hæc sententia in eo non uidetur exacta, quod nomen Sauli tentatorem, & inquietum significare asserit, cum vere significet idem quod postulatus, seu expetitus, vt dicit Hieronymus. Ambrosius autem ad Græcum sermonem respexit, vbi Saulos inquietum & tumultuantem significat,

nam σάλος tumultum & strepitum significat. Paulus autem quietum: Græci enim παῦλαν quietem appellant.

August. Quarta sententia est August. lib. de Spiritu, & littera cap. 7. qui in causa non multum ab Ambros. dissentit. Quantum, inquit, mihi uidetur, non ob aliud hoc nomen elegit, nisi ut se ostenderet paruum, tamquam minimum Apostolorum, ipse enim 1. Corinth. 15. talia de se prædicat. Nouissime, inquit, omnium tamquam abortiuo uisus est & mihi; ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus uocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei. Hęc sunt quæ Doctores de hoc nomine sentiunt, & ut uerum fatear hæc mihi Aug. sententia est omnium probabilissima uisa; tale enim nomen Pauli profundissima humilitas sibi sumpsit, eaque est causa, cur Act. 13. incipiat hoc nomine nuncupari, quia tũc Apostolus est factus a Deo: quando igitur a Deo ipse magnificatus est, tunc ipse ad humilitatem profundam descendit, & cum cognomine Apostoli nomen sibi sumpsit Pauli, quod latine paruum, Hebraice factum significat, vt duo illa simul indicarent, quæ ipse 1. Corinth. 15. de se protulit. Minimus sum Apostolorum, nec dignus vocari Apostolus, gratia autem Dei sum id quod sum. Paruus igitur dicitur, quia minimus, & quia effectus, quia quod est excellentiæ in eo, gratiæ Dei opus & effectus fuit.

1. Co. 15

Seruus Iesu Christi.

Paulus cur seruus Iesu Xpi vocat.

POst nomen exprimit professionem, seruus, inquit, Iesu Christi. nempe fidem Christi profitens, ac si diceret, nomine Paulus, professione Christianus sum. hoc maxime dicit, ut se a lege illa ueteri exutum, & Iudaismum, cuius prius acerrimus erat defensor, reliquisse, Christumque se amplexum esse significet, ut recte annotat Ambrosius. Attende, seruum se Christi Iesu appellare, Christianis commune fuisse, vt eo nomine Christi excellentiam ostenderent; quem enim incre duli fabri filium, crucifixum hominem, impostoremq. appellabant, huius fideles seruos se profitebantur, seruitutem eius omnibus titulis, & honoribus præferentes, vt dicit Theodoret. ipsius enim seruum esse maxime honorificum reputabant, vt vere erat. (Ambros. / Theodo.)

Per nomẽ Iesu Christi multos articulos fidei significari, & cõprehendi.

Attende adhuc multos articulos fidei hęc pauca uerba amplecti. Vnus est: Christum Deum esse simul & hominem, nomen enim Iesu diuinitatem, cuius præcipue opus salus est hominum: Christi vero humanitatem, quæ vnctionem Spiritus Sancti accepit, indicat. Christiana autem fides hæc est, nempe Christum Deum, & hominem con fiteri, quod annotauit Ambrosius. Alter est, hunc esse verum Messiam in lege promissum; qui enim Iesus dictus est, is Christus, & Messias verus est. 1. Ioann. 2. Quis est mendax, nisi is qui negat, quoniam Iesus est Christus: & 1. Ioann. 4. Omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est. is dicitur soluere Iesum, qui alium Iesum, alium Christum, (1. Io. 2. / 1. Io. 4.)

1. Io. 5. & Messiam profitetur. 1. Ioan. 5. Omnis qui credit quoniam Iesus est Christus, ex Deo natus est. hac de causa vtrumq. nomen Christiani coniungimus, vt simul Deum & hominem, & hunc eundem esse Messiam promissum profiteamur. Tertius est, Christum esse redemptorem, hoc enim nomen serui insinuat. nam non solo iure creationis dominus est, vt Pater & Spir. Sanct. sed etiam iure redemptionis dominus est, vt homo, suo enim sanguine nos de peccati captiuitate, & Dæmonis tyrannide redemit: idcirco serui ipsius sumus etiam iure redemptionis, & qui hanc profitemur seruitutem, ipsum etiam redemptorem pronunciamus, & confitemur. non solam autem fidem hoc nomen indicat, sed vitæ etiam Christianæ qualitatem: vt enim seruus quę domini sunt, curat, & diligenter exequitur, idque ex debita quadam iustitia: ita & qui Christi fidem profitemur, quę Christi sunt diligenter exhibere tenemur: eaque est uita Christiana, Christi nempe voluntatem exequi: sicut serui est domini facere voluntatem, quam Paulus inferius apertius docet.

ANNOTATIO II.

Cum nomen serui latius pateat, multisque modis homo seruus sit Dei; idcirco Doctores inquirunt, quam seruitutem Paulus hoc uerbo significauerit. Origen. quatuor causas exponit, propter quas Paulum asserit se seruum appellasse. Prima est propter humilitatem. Secunda propter imitationem Christi, qui de se ipso dixit: Ego in medio vestrum sum tanquam qui ministrat. Tertia, quia vocatus fuit ad Christianismū vxoratus, talis enim seruus dicitur. Tandem quarta, quia sancti, qui in hoc corpore adhuc detinentur, nondum sunt plenam libertatem assecuti. Multa ex his vera sunt: sed magis congruere uidetur, quod Paulus non tantum uera, sed accommodata etiam proposito argumento loquitur. Chrysostom. Serm. 1. tres distinguit seruitutes: serui enim sumus ratione creationis, ratione etiam fidei, quam profitemur, & ratione vitæ, quam imitamur, hasque Paulus hoc verbo significat, vt seruum se esse Christi ostendat, creatione, fide, vita, hęc Chrysost.

Origen.

Aliqui moderni seruum ministrum exponunt; vt verbi Christi prædicandi officium indicaret: idque Sedulius indicare uidetur: nam inter alias causas nominis huius, quas ex Origine transcripsit, hanc adiunxit. sed quamuis nomen in ea aliquando significatione accipiatur, in præsenti tamen accommodata non videtur: nam ministerium & munus suum verbo sequenti Paulus exponit, dum se Apostolum appellat. Ambros. Theodoret. & Theodu. seruum exponunt, quia a lege fuit exutus & liberatus, verum quidem est, dum seruum se Iesu Christi fatetur, Iudaismo & legi abrenunciasse significare: at cur seruus Christi dictus sit, ea non videtur esse causa. Dicendum igitur videtur, Paulū hoc uerbo suam exposuisse professionem: ac si diceret: Ego nomine Paulus

Chrysos. Sedul. Ambros. Theodor. Theodu.

Paulus, professione Christianus, fidem Christi Iesu amplectens & sequens. Cur autem qui fidem Christi profitetur, seruus dictus sit, in commentario exposuimus: nempe vt Christi dignitas & excellentia ostēdatur; quia Deus & homo, est Dominus & redemptor omnium, & tali nomine vera fides & vita Christiani velut in epilogo breuissimo comprehenditur.

Origen. Dubitatio tamen adhuc quædā superest, quam Origenes primus excitauit: quomodo enim seruum se dicit Christi, cum scriptum sit *Rom. 8.* Rom. 8. Non accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed spiritū adoptionis, in quo clamamus Abba *Galat. 4* pater, & Galat. 4. Non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberauit. Ad hanc respondent *Origen.* Orige. & Sedul. ipsum sequens, *Sedul.* hanc seruitutem non repugnare libertati & filiationi. & responsio est vera, sed nimium breuis & concisa, ideo satisfacere non uidetur. dicen*Author.*dum igitur; Patres & omnes, qui sub lege erant, fuisse seruos natura, & conditione, & statu. natura, propter creationem. conditione, pro- *De qua seruitute dicat Paul': Seruus Iesu Christi.* pter redemptionem: fide enim futuri redemptoris salutem consequebātur spiritualem: statū, quia lex illa erat seruorum, & in statu seruitutis erant qui sub ea erant. Christus autem per Euangelium nos liberauit a statu seruitutis: & in statum filiorum transtulit, non tamen a seruitute naturæ nos absoluit, quia non potest a nobis auferri quin creati simus; nec a conditionis seruitute, quia ab ipso redempti sumus, sed a statu seruitutis: gratia enim fuit, vt qui natura serui sumus & vere redempti eramus, statum libertatis filiorum reciperemus, liberati a seruitutis statu antiquo. seruimus ergo nunc, sed vt filij, & statum libertatis obtinentes, & spiritus nobis dilectionis filiorumq. datus est, non seruitutis & timoris. Quia igitur natura & iure redemptionis & creationis, serui sumus, idcirco Paulus se seruū appellatat quia statum liberorum & filiorum abiecta legis seruitute accepimus, propterea dictum est; non accepistis spiritum seruitutis. & Ioan. 15. Iam non dicam vos seruos, sed *Ioan. 15* amicos. hoc latius in commentarijs Ioan. exposuimus. Attende autem, *In quo differat esse seruum & seruum vocari.* aliud esse, seruum esse, aliud seruum se profiteri, omnes enim etiam inteduli, etiamsi nolint, serui Christi sunt, quia creati, & redempti, at non omnes seruos se profitentur, nisi qui Christiani sunt. Paulus igitur seruus erat etiam ante conuersionem, at cū se seruum nuncupat, se Christianū, Christique fidem amplecti profitetur, atque hæc est eius professio, quā tali verbo post nomen suum exposuit.

Vocatus Apostolus.

HÆc est functio & munus seu officium: nempe Apostolus: ac si diceret: Ego nomine Paulus, professione Christianus, functione & officio vocatus Apostolus: cum enim de numero duodecim Apo- *Paulus cur uocatus Apostolus.* stolorum non esset, ne aliquis cum ea de causa Apostolum esse negaret, vt Pseudoapostoli calumniabantur: idcirco vocatum Apostolum se dicit. Vocatum autem intellige a Christo, a quo & cæteri sunt vocati.

Petrus autem de numero duodecim existens, quamuis etiam vocatus esset, absolute tamen se Apostolum in vtriusque suæ Epistolæ initio appellauit, dicens: Petrus Apostolus Iesu Christi: at Paulus extra numerum hunc cum esset, ne se ingessisse propria visus esset auctoritate, vocatum se ad Apostolatum ab eodem a quo & cæteri sunt, exprimit.

ANNOTATIO III.

vocatio quot modis sumat in scriptura. Vocatio in scriptura multipliciter usurpatur: quantum autem ad præsens propositum pertinet, duplex est: Vna generalis, qua Deus homines ad sui cognitionem & fidem trahit, & de numero suorum fidelium facit, de qua Matthæ. Mat. 22 22. dicitur; Multi sunt uocati, pauci vero electi. & 2. Thimo. 1. 2. Thi. 1 Qui liberauit nos, & uocauit uocatione sancta. Altera est particularis, qua ad aliquem gradum, officium, dignitatemve in sua vocat Ecclesia. de hac dicitur ad Heb. 5. Hebr. 5. Nec quisquam sibi sumit honorem: sed qui uocatur a Deo, quemadmodum & Aaron. Habuerunt Apostoli has distinctas uocationes: prius enim ad Christi fidem sunt vocati: Petrus enim per Andream Christum nouit. Ioan. 1. Ioann 1. & ibidem Christus Philippum vocat, & Matthę. 9. Mat. 9. de telonio vocat Matthæum: at posterius ad Apostolatum vocauit, quando Luc. 6. Luc. 6. pernoctans in môte in oratione Dei, cum dies factus esset, vocauit discipulos suos, & elegit ex eis duodecim, quos & Apostolos nominauit. quibus verbis constat, etiam Iudam vocatum & electum Apostolum fuisse, limitanda ergo, seu potius declaranda est Origenis in præsenti, Orig & illorum qui eam sequuntur, doctrina, affirmantium, Iudam Apostolum quidē vocatum, sed non electum. Iudas à fuerit uocat⁹, & electus. Isti Doctores electum in ea significatione accipiunt, in qua prædestinatum & saluum futurum significat, qualis non fuit Iudas, qui cecidit ab Apostolatu, & damnatus est; non tamen negari debet, nec potest, quando Apostoli a Christo facti sunt, inter multos Discipulos ipsum esse selectum, & vna cum vndecim electum. Hæ duæ vocationes etiam in Paulo factæ sunt: vocatus enim est primo ad Christi cognitionem & fidem, factusque de fidelium numero in via Damasci, ut habetur Act. 9. Act. 9. aliquanto autem post tempore factus est Apostolus Act. 13. quando Spir. Sanct. dixit. Segregate mihi Saulum & Barnabam in opus ad quod assumpsi eos, De hac vocatione loquitur nunc Paulus, qui dicit se uocatum Apostolum. Vnde non videtur satis accommodatum illud, quod Sedulius Sedul. hoc verbum exponens dicit, nempe dici vocatum, quia in benedictionibus Patriarcharum, & in via Damasci, & in præscientia Dei vocatus est. fuit quidem Paulus ab æterno electus a Deo, vt esset Apostolus tempore suo: fuit etiam prædictus a Iacob benedicēte Beniamin, sicut multi & graues antiqui Patres senserūt; tamen hoc in loco vocatus dicitur a vocatione, quæ in tempore facta est, & non illa, quæ fuit in via Damasci: tunc enim ad fidem vocatus est, non ad Apostolatum, sed ea quæ facta est, quando vna cum Barnaba à Spiritu Sancto electi sunt. De Apostolatus significatione, dignitate, officio,

ficio, & potestate, non est locus hic differendi, Hoc tantum annotare nō prætermittam, significationem vocis: super omnes Apostolos Paulo conuenire. Apostolus enim missum significat: Paulus autem fuit, qui plures orbis regiones peragrauit, & in plurima loca missus est.

Segregatus in Euangelium Dei.

SVi Apostolatus conditionem & qualitatem exponit, vtens illo eodem verbo, quo Spiritus Sanctus est vsus, quando ipsum constituit Apostolum. Segregate, inquit, mihi Paulum: est enim uerbum Α᾽φορίζω, separo, segrego, inde Α᾽φωρισμένος, idest separatus, segregatus. quod autem dixit Spir. Sanctus. Segregate mihi in opus, ad quod assumpsi eos, exponit nunc Paulus: Segregatus in Euangelium Dei, ad obediendum fidei in omnibus gentibus, vt inferius dicitur. sensus ergo est: segregatus in Apostolum gentium. Dicitur autem segregatus Apostolus propter duas causas. Vna est: quia factus est extra numerum duodecim Apostolorum, in quo differt a Matthia, qui electus quidem Apostolus est, sed subrogatus loco Iudæ, & vnus de duodecim effectus, at Paulus separatus & segregatus a numero illo est. Altera causa est, quia etiam in prædicatione separatus est: nam cæteris tunc temporis in Iudæa manentibus, ipse ad Gentes omnes missus est: quam segregationem ipsemet ad Galat. 2. exposuit. Cum cognouissent, inquit, gratiam, quæ data est mihi, Iacobus, & Cephas, & Ioannes, qui uidebantur columnę esse, dexteras dederunt mihi, & Barnabæ societatis: vt nos in Gentes, ipsi autem in circuncisionem. hoc est quod nunc dicit, segregatus Apostolus, vt sit horum quatuor verborum sensus: Ego Paulus nomine, professione seruus Iesu Christi, munere seu functione vocatus Apostolus, vt sit horum quatuor verborum sensus: Ego Paulus nomine, professione seruus Iesu Christi, munere seu functione vocatus Apostolus. Apostolatus conditione segregatus Apostolus ad Gentium prædicationem. segregatus autem est ab eo, a quo & vocatus, nempe Spiritu Sancto, vt habetur Act. 13. ad quam historiam alludit. Euangelium autem Dei, dicit, vt dignitas & vtilitas Apostolatus huius explicetur: prædicatio enim Christi ab his bonis, quæ nuntiat & efficit, Euangelium dicitur: annuntiat enim & suppeditat Dei reconciliationem: regni Diaboli dissolutionem: peccatorum hominum remissionem: a mortuis resurrectionem; vitam ęternam, & Regnum cœlorum: viam etiam & modum omnia hæc assequendi exhibet. merito ergo Euangelium dicitur, idest bonum nuntium; & quidem Dei auctoris & effectoris omnium horum: nemo enim tantorum causa esse potuit, nisi Deus. Dei ergo Euangelium est, quod quanto est sublimius, excellentius, & vtilius, tanto Apostolatus officium, & dignitas super omnia mundana commendabiliora sunt.

Paulus quō dicatur segregatus in euangelium.

Galat. 2

ANNO-

ANNOTATIO IIII.

Ambrof. Qua rō ne Paulus dicatur segregat.

QVa ratione Paulus segregatus dicatur, varie Doctores exponunt. Ambros. ea de causa dici segregatum affirmat, vt allusio fiat quædam ad id munus, quod in lege Paulus sortitus erat; erat enim Pharisæus, quod apud Hebræos significat separatū & segregatum, a verbo פרש, qui igitur in lege segregatus erat, iam ad Euangelium a lege separatur. Chrysost. ferm. 1. aliam tradit allusionem, nempe vt referatur ad illud Galat. 1. Cum placuit ei, qui me segregauit ab vtero matris. per diuinam enim præsciētiam fuit multo ante separatus & distinctus ad Apostolatum. Ansel. refert ad illud Act. 13. quando dictum est; Segregate mihi Saulum, & segregatum dicit, quia præ cæteris omnibus electus fuit ad Apostolatum, aut præ cęteris discipulis, qui erant tunc cum illo Antiochiæ.

Chrysof. Galat. 1 Anselm.

Sedul. Sedulius, præter expositionem Ambros. & Chrysostom. quas refert, segregatum dicit a cœtu Apostolorum, ad prędicandum Gentibus: & hęc est omnium probabilissima; additis his, quæ in Commentario diximus: fuit enim segregatus a numero & a prædicatione. nam cæteris tunc prædicantibus in Iudaismo, ipse electus est primus Gentium prędicator, postea etiam cęteri prouincias particulares sibi elegerunt, vt Gentibus prędicarent. Paulus autem totius orbis factus est Doctor. Aliqui moderni exponunt segregatum, id est, destinatum. immo Irenæ. libro 3. cap. decimooctauo. legit prædestinatum in Euangelium. At hęc uerba

Irenęus.

non exprimunt rem ipsam; fuerunt enim etiam alij destinati, Paulus vero segregatus, verbum enim Græcū separationem & diuisionem quandā significat.

Origen. Sedul.

Non est tamen prætermittendum hoc in loco vnum, quod Origenes annotauit, & Sedulius ipsum imitatus recepit: inquirunt enim causam, cur Paulus sit in Gentium Apostolū segregatus. Respondent autem id esse factum, quia præuidit Deus in eo causas & merita futura, cur id fieri debuerit. Præuidit, inquiunt, Deus laboraturum esse abundantius cæteris in Euāgelio, in siti enim & fame, in frigore, & nuditate, in periculis latronum, in periculis fluminum, in periculis maris prędicaturus erat Euangelium Dei, propterea segregauit eum, antequam hæc fierent. At non est hæc doctrina probanda, quam nec ipse Paulus probauit; non enim ex vllo merito electus, & segregatus in Apostolum est, sed pura Dei misericordia, qui eum voluit eligere, & talem, ac tantam donare gratiam, vt talia postea efficeret. ipsemet enim de se ipso affirmat, misericordiam consecutum esse, & dignum non esse adhuc vocari Apostolū. & cum placuit, inquit, ei, qui me segregauit, beneplacitū etiam, & gratiam Dei agnoscit, non merita vlla nec præcedentia, nec sequentia, vt eligeretur. habuit quidem demerita multa, & dignus, qui a Deo reijceretur, erat; tamen complacuit in eo sibi Dominus. De hac tamen misericordia non est nostrum plura nunc discutere, hoc vnum adiūgam,

illam segregationem ab vtero, ad Gal.1 Galat. 1. aliquos interpretatos esse: ab vtero matris; idest, à Synagoga; in qua ille erat Iudaismum profitens, & defendens, alios ad vterum matrem, vbi propter præscientiam Dei, qua segregandum præsciuit, dicitur segregatus. hoc tamen ad commentarium illius Epistolæ pertinet, vbi exactius, Deo dante, id exponemus.

Quod ante promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis.

Euāgeliū quō pmissū p Prophetas in Scripturis.

PER quandam parenthesim hæc verba dicta sunt, vt nouitatis depelleret inuidiam; seq. non nouarum rerum prædicatorem, & Apostolum ostenderet, Euangeliumque ab antiquitate commendaret; maxime contra Iudæos, qui nihil præter vetera admittebant. Sensus ergo est: In Euangelium Dei segregatus sum, quod noua res est: sed per Prophetas suos hoc Deus ante promiserat, qui non voce sola, sed Scripturis sanctis, & diuino Spiritu conscriptis id prædixerunt, promissionemque istam nobis pronunciarunt & manifestarunt: non igitur aliquid nouum confingimus: non contra Scripturas veteres, & legem aliquid prædicamus; non præter diuinam voluntatem aliquid promulgamus, sed quod vetus est, quod a Deo promissum est, quod in Sacris Scripturis prænunciatum est. His verbis dignitas & excellentia Euangelij commendatur. quippe quòd sit a Deo promissum, sitque tanto ante tempore per Prophetas illius prædictum, sit etiam sacris literis præscriptum. Hæc verba maxime Manichæos, & Marcionistas conuincunt. ille enim Deus, qui filium misit in carnem, est idem, qui promisit eum per Prophetas, & hos Prophetas suos esse dicit, vt idem sit Deus Prophetarum, & Pater Domini nostri, & Prophetæ spiritu huius Dei sint afflati.

ANNOTATIO V.

Euang. quot modis accipiatur.

ATtende Euangelium, & Christum idem non esse, sicut prędicatio, & doctrina rei non est ipsa res. Euangelium enim dupliciter accipitur. Vno modo pro prædicatione ipsa Christi, seu de Christo, quæ complectitur quatuor. Vnum est, aduentus eius in carnem, in quo comprehenduntur, incarnatio, natiuitas, mors, resurrectio, ascensio eius. Alterum est, effectus aduentus eius, nempe dæmonis regni destructio, peccati deletio, mortis abolitio, cum Deo reconciliatio, cœlestis ianuæ apertio, & ingressus promissio, donorumq. Spiritus sancti abundantia. Tertium est, veritas eius, nempe omnia ea, quæ credenda esse reuelauit. Quartum est Lex, quæ nempe facienda mandauit, de quo dicitur Matthę. 28. Docentes eos seruare quæcunque mandaui vobis Mat.28.

vobis. Hæc annunciare & prædicare est euangelizare, & prædicatio dicitur euangelizatio. & Euangelium in hac significatione vsurpatur à Paulo 1. Thessalo. 1. Euangelium, inquit, nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, sed & in virtute, & in Spiritu sancto. & ad Rom. 2. Iudicabit Deus occulta hominum secundum Euangelium meum. & ad Rom. 10. Non omnes obediunt Euangelio.

1. Thes. 1

Rom. 2.

Rom. 10.

Altero modo sumitur Euangelium, pro ipsa doctrina & re prædicata. sic sæpe dictum est, prædicari Euangelium. Mar. vlt. Prædicate Euangelium omni creaturæ. Matth. 26. Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium. Est ergo Euangelium, prędicatio eorum, quæ per Christum facta & tradita sunt. similiter & ipsamet opera & dicta ipsius. Distincta sunt igitur hæc duo, scilicet Christus, & Euangeliũ, quæ distinctio significatur. Mar. capit. 8. in ipsius Domini verbis. Qui, inquit, perdiderit animam suam propter me, & Euangelium. Euangelium ergo Christi est, non autem Christus est. Paulus igitur promissum dicit esse Euangelium per Prophetas: non enim tantum est promissus Christus, nempe aduentus eius, & cætera opera natiuitatis, mortis, &c. sed prædicatio & annunciatio eorum in mundum. Isai. 42. Quam speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona. Ierem. 31. Ecce dies venient, dicit Dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda pactum nouum. & rursus: Dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eã. Psalm. 18. In omnem terram exiuit sonus eorum. Sunt huiusmodi multa in veteribus Scripturis testimonia. In hanc prædicationem & Euangelium promissum segregatus est Paulus Apostolus & Doctor. Fuit autem promissum Euangelium multo ante, tum propter eius ueritatem confirmandam suo tempore; nam verum esse probatur, quod tanto prius tempore prædictum & promissum erat. tum propter eius dignitatem; quod enim a Deo, & per tot Prophetas promissum erat, non commune quid & uulgare censeri debebat. tum demum vt ardentius ab hominibus expeteretur, & auidius ac dignius reciperetur.

Mar. vl.

Mat. 26

Mar. 8.

Isai 42.

Iere. 31.

Psal. 18

De Filio suo.

HOc verbum & sequentia connectenda sunt cum præcedenti, extra parenthesim, vt sit sensus. Segregatus in Euangelium Dei, de Filio suo, idest; ad prædicandum & annunciandum Euangelium Dei, quod non de re vulgari & communi tractat, sed de Filio suo illo; est enim articulus Græcus, vt filium vnicum Dei ipsi æqualem & cõsubstantialem indicet. quo verbo materiam & subiectum Euangelij huius, ad quod segregatus est, exprimit Paulus, vt maximam captet attentionem. est enim Euangelium Dei, vt auctoris, & primæ causæ: subiectum autem, & materia eius est Filius Dei, verus Deus, & homo.

ANNOTATIO VI.

De Filio suo quo intelligatur.

TRipliciter verbum hoc connecti potest. Vno modo cum illo verbo immediate præcedenti (Scripturis sanctis) vt sit sensus: Promisit in Scripturis sanctis, quæ scripturæ sunt de Filio suo: sic Ansel. connectit; sed non videtur satis accommodata connexio. Altero modo, cum verbo promisit, nempe quod Euangelium promisit Deus de Filio suo. sic coniungit Theodor. sed nec hęc connexio satis accommoda ta videtur: nam verba sequentia con iuncta sunt huic verbo, & tunc esset sensus. Promisit Deus Euangelium de Filio suo facto ex semine Dauid secundum carnem, & declarato Filio Dei in virtute secundum Spiritum sanctificationis post resurrectionem mortuorum. hæc autem omnia non recte illi verbo (promisit) coniungi possunt: satis enim erat dicere: Promisit de Filio suo Euangelium. Tertio modo connectitur cum verbo (Euangelium Dei) vt per quandam sit interpositionem positum illud (quod promisit per Prophetas.) statim ad verbum reuertens exponit subiectum, & materiam huius diuini Euangelij, nempe esse de Filio illo suo, cum reliquis, quæ sequuntur. & hæc expositio accommodatior mihi visa est.

Ansel. Theodo.

Qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem.

Filius dei quo dicatur factus ex semine Dauid.

ADhuc materiam & subiectum Euangelij particularius exponit. & sensus est: Euangelium hoc est de Filio Dei, homine facto ex semine Dauid, vt non solum Deus a Patre, sed etiam homo sit secundum carnem ex Dauid generatione. hæc limitatio (secundum carnem) dum dicitur: Qui factus est ex semine Dauid secundum carnem, indicat eum habere aliam naturam, secundum quam est Filius Dei; vt recte annotauit Augustinus in expositione inchoata in hanc Epist. immo indicat etiam, antiquius fuisse Christo, Dei filium esse: non enim diceretur: Factus ex semine Dauid secundum carnem, nisi is, qui iam prius erat Filius Dei. fuit enim natura Filius ab æterno. in tempore autem homo secundum carnem ex Dauid.

August.

ANNOTATIO VII.

An sit melius dicere de Filio Dei, genitus quam factus.

ALiqui moderni legere malunt (Qui genitus est) nam verbum Græcum vtranque habet significationem, vt & gignere & facere significet. quod argumentum est efficax contra eos: cum enim verbum vtrumque significet, cur antiqua & recepta in Ecclesia lectio desertur, quæ habet; Qui factus est secundum carnem? Adde, multo accommodatius dici: Qui factus est secundum carnem, sicut ad Galat. 4. Misit Filium factum ex muliere: vt enim exprimatur sic homo genitus, vt illa

Gal. 4.

vt illa natura humana creata sit, & virtute diuina effecta, propterea dicitur: Secundum carnem factus. si enim dicamus; genitus est secundum carnem, verum est, tamen non exprimimus eam naturam esse factam, cum id ita sit. genitus enim est secundum vtranque naturam, diuinam, & humanam, sed secundum diuinã genitus quidem est, sed non factus. at secundum carnem, & humanam naturam, genitus, & factus. Adde etiam quod August. lib. qq. ex Nouo Testam. cap. 44. annotauit, dictum esse, Factum ex semine Dauid, seu ex muliere. si enim legamus genitum, non exprimimus an ex semine viri, an ex sola femina fuerit conceptus: at dum legimus: Factum ex semine Dauid, magis explicamus, non virili virtute, sed diuina esse conceptum. quod Chrysost. serm. 1. Græcus Doctor etiam adnotat; dicens, hoc verbo mirabilem eius ex femina conceptionem indicari. Chrysostomus igitur verbum Græcum in ea positum significatione sentiebat, quã Latinus vertit interpres, quæ communior & frequentior est verbi Græci significatio.

August. *Chrysost.*

Adhuc in his verbis aduertendum est, illud (ei) non haberi Græce; tamen sensum non mutat, & forsan deest Græco exemplari. dicitur enim factus ei, idest, Patri Deo secundum carnem, quia caro sumpta est à Filio propter honorem Patris. nobis igitur factus est homo, & ipsi etiam Patri: nobis quidem, vt nos redimeret, & saluaret; Patri, vt honorem eius repararet, quem homo per peccatum læserat. propter hoc dictum est Ioan. 8. Honorifico Patrem meum; propter illud autem dicitur Ioan. 10. Veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant.

Ioan. 8. *Ioã. 10.*

Qui prædestinatus est Filius Dei.

Chrs quõ dicatur p̃destinatus.

Prosequitur exponere Euangelij subiectum. est enim Filius Dei homo ex semine Dauid factus, prædestinatus tamen, & prædemonstratus Filius Dei. erat quidem tunc, etiam quando factus est secundum carnem ex semine Dauid, Filius Dei, sed non apparebat, non agnoscebatur, fuit tamen postea prædeclaratus, & prædemonstratus filius esse Dei. Attende, non tantum dici destinatus, seu designatus, sed prædestinatus, idest, præ alijs omnibus, qui filij Dei dicti sunt, demonstratus, ceteri enim omnes filij adoptionis erant, & sunt, at Christus filius verus & naturalis, iuxta illud Psalm. 44. allegatum ad Heb. 1. Vnxit te Deus oleo lætitiæ præ participibus tuis. Euangelium ergo est de Filio Dei facto secundum carnem ex semine Dauid, sed demonstrato, & designato filio vero Dei præ omnibus, qui filij nomen sortiti sunt. nam non statim, quis esset, notus est. cætera in annotatione require.

Psal. 44 *Heb. 1.*

ANNO

ANNOTATIO VII.

Chris an melius dicat destinat', q̃ pdestinat'. Origen.

DVæ difficultates se nobis offerunt: vna est de lectione: altera de sensu. prior in hac Annotatione tractanda est. Origen. citans Latina exemplaria, in quibus legitur: Qui prędestinatus est, asserit talem lectionem legitimam non esse, sed esse legendum per verbum simplex, Destinatus est; quam lectionem esse secundum Gręca exemplaria dicit, & eam tali argumento confirmat, sumpto ex differentia inter prędestinatum & destinatum. Prædestinatur enim, inquit, quod nondum est, destinatur autem quod iam est. cum igitur Filius Dei ab æterno sit, destinari quidem potest, non autem prędestinari: non ergo legendum est; Qui prędestinatus, sed, Qui destinatus est. eandem differentiam inter hæc duo assignat Hier. in epist. ad Ephes. 1. annotatq. apud Paulum in hoc loco dictum esse: Qui destinatus, non: Qui prędestinatus est. hanc lectionē secutus Tertul. lib. aduersus Praxeā, legit: qui definitus est. fauent huic lectioni Græca exemplaria, quę nunc habentur, in quibus legimus ὁρισθέντος, non προορισθέντος: & Gręci auctores multi hanc sequuntur lectionem. nempe Ciril. de recta fide ad Reginas, paulo post principium. Chrysosto. Theodor. & Aecumen. in commentarijs. placetq. & probatur lectio hęc moderniis aliquib. Nihilominus versio nostra Latina legit: Qui prędestinatus. quam lectionem etiam antiqui Patres probarūt. Ambro. & August. in commentarijs. & ante hos Irenę. lib. 3. cap. 18. & 32. & inter Gręcos Athan. li. 3. de assumptione hoīs, bis legit προορισθέντος. eandem lectionem sequitur Epiph. hęres. 54. in fine. quamuis Latinus interpres infideliter uerterit, Qui declaratus est, cum in Gręco habeatur προορισθέντος. argumentum ex hoc manifestum est, varia tunc fuisse exemplaria Gręca. nec enim Athan. Epiph. Iren. Ambro. & Aug. sic legissent. nec noster interpres sic uertisset, nisi exemplaria sic se habuissent. Nō ergo est cur deseramus lectionem communem, quam Ecclesia amplectitur, cum non minus sit probabilis, quam illa, quæ uerbum habet simplex, immo probabilior est, quia sensum accommodatiorem facit verbū compositum, vt in commentario diximus, & paulo inferius iterum dicemus. Nec argumentum Origen. & Hieronym. efficax est. soluitur enim facile si dicamus, apud Gręcos præpositionem illam πρὸ, non tantum tempus, sed etiam ordinem significare. sicut apud Latinos (prę) prędestinatur enim quod prius tempore destinatur; prędestinatur etiam, quod prę alijs destinatur, sicut pręeligitur quod ante eligitur, & quod alijs in electione præfertur prędestinatus est autem Filius Dei, qui prę alijs omnibus Filius Dei stabilitur, & comprobatur. ipse enim est filius naturalis, cęteri adoptionis. Aliqui Theologi etiam prędestinatum, id est, ante destinatum affirmant, vt hominem. sed hęc solutio in posterioris difficultatis explicatione discutietur.

Marginalia: Hieron. — Tertul. — Ciril. — Theod. — Aecum. — Ambro. — August. — Irenæus. — Athan. — Epipha. — Origen. — Hier.

ANNO-

ANNOTATIO IX.

Posterior difficultas est circa sensum multipliciter enim exponitur: qui enim legunt verbum simplex, exponunt dupliciter. Vno modo, vt sit sensus Qui ex semine Dauid secundum carnem factus est, demonstratus autem & declaratus est filius Dei: latebat enim prius diuinitas eius in carne, & tantum filius hominis apparebat. postea vero demonstratus & designatus est filius Dei. hæc expositio est Chrys. Theod. Tertul. lib. aduersus Praxeam, vbi legit: Definitus est: definire autem rem, est eam demonstrare & aperire. est etiam Aecumenij, Theoduli, & aliorum multorum hæc expositio.

De Xpi p̄destinatione

Chrysost. Theod. Tertul. Aecum. Theodu.

Orig. Altero modo exponit Origenes, qui legit: Destinatus est. non enim interpretatur sic; Destinatus est esse filius Dei, sed sic: Existens Filius Dei, destinatus est, vt sit primogenitus mortuorum. coniungit enim hæc cum sequentibus. multum autem differt à priori expositione: hæc enim hunc sensum facit: Declaratus est filius Dei, idest, esse verus Dei filius: illa vero: Filius Dei cum sit, destinatus est ex resurrectione mortuorum, idest, vt sit primogenitus ex mortuis; sed præferenda prior tanquam accommodatior & facilior.

Ambros. Qui vero legunt verbum compositum. Prædestinatus est, varie exponunt. Primo loco Ambros. in præsenti sic explicat. Prædestinatum esse, non vt sit filius Dei, sed vt manifestetur: vt sit sensus. Qui prædestinatus est manifestari filius Dei. expositio hæc difficilis est. si enim verbum prædestinare in ea significatione accipiatur, vt significet præordinare & prædefinire, necesse est supplere verbum, quod supplet Ambrosius: Prædestinatus est manifestari, aliter locutio non est perfecta: vnde fatendum est, imperfecte Paulum locutum, & suppleto verbo eius locutionem perficiendam. quod asserere nulla nos compellit necessitas. accommodatior esset expositio Ambr. si verbum ipsum, prædestinatus est, exposuisset, declaratus demonstratus est, quod fecit Aug. cuius expositio secundo loco est, vt significet idem, quod apparuit: sitq. sensus: Qui apparuit filius Dei. ita exponit in expositione inchoata in Epist. ad Rom. quo loco etiam adiungit aliam

August.

Tertiam expositionem, quam priori præstantiorem esse censet; nempe vt sit sensus. Prædestinatus est filius Dei, idest, existens filius Dei destinatus est vt sit princeps, & primogenitus ex mortuis: coniungit enim cum verbo illo, ex resurrectione mortuorum. Prædestinari ergo ex resurrectione est destinari, & designari primum & principem resurrectionis. conuenire videtur cum Origenis expositione superius allata. Sed minus conueniens videtur hæc verborum connexio.

Quarta expositio est eiusdem Aug. lib. de prædestin. sanct. cap. 15. quam Anselmus in præsenti probat, & Scholastici Theologi aliqui sequuntur. verbum enim prædestinandi, pro Dei æterna prædestinatione accipiunt. vt sit sensus; Christus vt homo prædestinatus est ab æterno, vt sit filius Dei: ab æterno quidem filius Dei fuit, tamen homo non

mo non fuit ab æterno Dei filius. prædestinatus ergo est homo vt sit Dei filius. Obijciunt sibi hi Theologi: non prædestinatur nisi suppositum seu persona, cum ergo natura humana non habuerit in Christo proprium suppositum, non potest dici prædestinata. Respondent; quamuis non habuerit proprium suppositum; tamen habuit suppositum filij Dei; eadem enim persona, seu suppositum est Deus & homo. suppositum ergo illud ratione humanæ naturæ prædestinatum dicitur. & hac ratione verũ est, prædestinationem esse personarum & suppositorum. hæc Theologorum doctrina superaddita Augusti. expositioni, mihi non probatur: existimo enim falsam esse propositionem, & assertionem hanc; Christus vt homo (si simul sumas suppositũ) Prædestinatus est, vt sit filius Dei, & est argumentum efficax falsitatem demonstrans. id, ad quod aliquid prædestinatur, est extra ipsum quod prędestinatur: vt si homo prædestinatur ad gloriam, gloria est extra rationem hominis. si enim in hominis ratione includeretur gloria, iam non prædestinaretur: vnde homo non prædestinatur vt habeat animam; nam qui hominem dicit, animam necesse est includere. cum igitur Christus vt homo claudat in se diuinam personam, non potest prædestinari vt fiat, seu vt fit filius Dei: iam enim assumis esse filium Dei, quando dicis Christum vt hominem. non enim differt destinari, & prędestinari, nisi in ratione temporis. prædestinari enim est ante, seu prius destinari; nemo autem destinat rem ad id, quod in ratione ipsius rei concluditur. non igitur Christus vt homo destinatur, nec prædestinatur, vt sit filius Dei. Verior ergo & certior est doctrina, præuidisse Deum ab æterno naturam illam humanam, quæ vnienda erat Verbo Diuino: & simul præuidisse propriam personalitatem, & suppositum, quod habuisset, nisi Verbo vnita esset, eamque Deum prædestinasse & prçordinasse, vt Verbo, & filio vniretur, nec aliã haberet personalitatem, quam filij Dei. natura ergo illa fuit prędestinata, non Christus ipse, vt esset filio Dei vnita. natura autem illa indiuidua dici potest prædestinata, vt filio vniretur, fieretque homo Dei filius: quamuis enim non habuerit proprium suppositum, habuisset, nisi verbo vnita esset, & ad hoc prædestinatur, vt verbo vniatur propria personalitate reiecta. Christus autem vt homo prædestinatus dici potest, vt sit primogenitus mortuorum, & princeps resurrectionis, quia hoc extra rationem Christi est. & est accidens adueniẽs. Hęc quãtum ad doctrinã dicta sunt.

Quantum vero ad expositionem non videtur accommodari, quia sermo Pauli est de supposito, & de filio Dei hic dicitur: factus secundum carnem, & prædestinatus filius Dei. prædestinatio autem illa non potest conuenire Filio Dei, sed humanæ naturę, vt exposuimus, & probauimus. Concludo, omnium expositionum accommodatissimam esse, vt cum Chrysostomo, Theodoreto, Oecumenio, Tertulliano, immo etiam Augustino ipso sequamur significationem verbi, vt dictus sit prædestinatus, idest, demonstratus designatus filius Dei, qui prius latebat. hoc adiungentes, verbum esse compositum, & præpositionem, non tempus, sed ordinem significare, di-

ctusq. sit prædemonstratus, & præ designatus, quia præ omnibus declaratus est filius, solus enim ipse verus & naturalis filius Patri æqualis & consubstantialis demonstratus, & definitus est.

In virtute secundum Spiritum sanctificationis.

Christus quo dicit prædestinatus in uirtute.

QVa ratione, & modo sit designatus, & demonstratus filius Dei is, qui secundum carnem ex semine Dauid factus est, exponit. Virtute, inquit, secundum Spiritum sanctificationis, idest, potentia Spiritus sancti data, & communicata hominibus & Apostolis, per quam signa & miracula efficacissima ediderunt, quibus illum filium esse Dei demonstrarunt, & comprobarunt. hoc constat ex illo Act. 1. Non est vestrum nosse tempora, vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate, sed accipietis virtutem Spiritus sancti, superuenientis in vos: & eritis mihi testes in Hierusalem, & in omni Iudæa & Samaria, & vsque ad vltimum terræ. Perpende testimonium Apostolorum demonstrantium, Christum esse virtute Spiritus sancti exhibitum. iterum Act. 4. Virtute magna reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Domini nostri. rursus Luc. 24. Sedete in ciuitate, donec induamini virtute ex alto. hæc est virtus, de qua nunc dicit Paulus, demonstratum esse filium Dei in virtute Spir. san. seu sanctificationis. Est autẽ duplex Hebraismus. Vnus est cum dicitur (in virtute) instrumento enim Hebræus præmittit præpositionem sicut 1. Reg. Percussit in funda & lapide. ita nunc in virtute demonstratus dicitur, idest, in virtute & potentia, tamquam instrumento quodam diuino. Alter Hebraismus est. Spiritum sanctificationis, idest, Spiritum sanctificantem. solent enim Hebræi substantiuis vti loco adiectiuorum. filium sapientiæ, & timoris appellant filium sapientem & timentem, ita, secundum Spiritum sanctificationis, idest, secundum Spiritum sanctificantem. Attende autem non dici: Secundum Spiritum sanctum, seu sanctitatis: sed, secundum Spiritum sanctificationis, seu sanctificantem, vt intelligas, Spiritum datum esse hominibus, eoq. homines sanctificatos, per virtutem eius acceptam demonstrasse, & promulgasse Christi diuinitatem.

Act. 1.

Act. 4.

Luc. 24.

1. Reg.

Attende rursus, non dici: In virtute Spiritus sanctificationis, sed, secundum Spiritum sanctificationis: vt hac locutione significet, virtutem hanc esse ab ipso Spiritu sancto, & eum auctorem esse & causam talis virtutis. 1. Corinth. 12. simili vsus est locutione. Alij, inquit, datur sermo sapientiæ secundum eumdem Spiritum, idest, data & communicata à Spiritu sanctificationis. similis est locutio in titulis Euangeliorum, secundum Matthæum, secundum Ioannem, idest, à Matthæo, & Ioanne conscriptorum. Paulus autem vsus est hoc loco tali phrasi propter antithesim quamdam verborum. dixerat enim Filium factum ex semine Dauid secundum carnem. propterea adiecit. Demonstratum filium Dei in virtute secundum Spiritum sanctificationis, vt

1. Co. 12.

(Facto)

(Facto) reſpondebat (Prædeſtinatus) & (ex ſemine Dauid) reſpondeat (Filius Dei) illud autem (ſecundum carnem) reſpondeat illi (In virtute ſecundum Spiritum ſanctificationis) ſitq. elegans verborum antitheſis. Attende, totam Trinitatem expreſſam eſſe. Pater promiſerat per Prophetas. Filius factus eſt ex ſemine Dauid ſecundum carnem. Spiritus ſanctus virtute data hominibus, illum, qui in carne latebat, demõſtrat Dei eſſe filium. Hic eſt verus & legitimus ſenſus. cætera ex annotatione require.

Ex reſurrectione mortuorum Ieſu Chriſti Domini noſtri.

Chriſt⁹ qñ demõſtratus & ꝓmulgatus fi li⁹ Dei. TEmpus exponit, quando demonſtratus, & promulgatus eſt Dei filius. hoc autem factum eſt poſt reſurrectionem eius; qua a mortuis reſurrexit: aſcendens enim paulo poſt in cœlum miſit Spiritum ſanctum, cuius virtute, & potentia inceperunt Diſcipuli Chriſti diuinitatem demonſtrare, & euangelizare. Ille genitiuus (mortuorum) declarat, qualis ſit reſurrectio, de qua loquitur. nam reſurrectio, multiplex eſt, vt ex Scripturis patet, quarum vna eſt, qua mortuus ad vitam reuocatur; de qua ſermo eſt. Ille autem genitiuus (IESV CHRISTI Domini noſtri) poſitus eſt loco relatiui, nempe ex reſurrectione eius, qua a mortuis reſurrexit. eſt enim Hebraiſmus, quando loco relatiui repetitur antecedens: Eſt ergo ſenſus: Prædemonſtratus eſt filius Dei per virtutem a Spiritu ſancto hominibus communicatam. hoc autem factum eſt, poſtquam ipſe Dominus a mortuis reſurrexit. ſenſum horum, & præcedentium verborum habemus expreſſum ex Mar. vlt. quando Dominus poſt reſurrectionem ſuam aſcenſurus in cælum dixit Diſcipulis: Prædicate Euangelium omni creaturæ. & paulo poſt. Illi profecti prædicauerunt Domino cooperante, & ſermonem confirmante ſequentibus ſignis. ac ſi diceret: Apoſtoli Chriſtum poſt eius reſurrectionem annunciarunt & demonſtrarunt, Spiritu ſancto per eos mira ſigna edente, quibus Euangelij & prædicationis veritas comprobaretur. Ex his omnibus habes ſubiectum Euangelij, nempe Chriſtum promiſſum per Prophetas, Dei filium, & hominem, hominem quidem factum ex ſemine Dauid ſecundum carnem, Dei vero filium prædemonſtratum innumeris ſignis virtute Spir. ſan. poſt eius reſurrectionem factis per diſcipulos eius. *Mar. vl.*

ANNOTATIO X.

Chriſt⁹ quõ demõſtrat⁹ i virtute. IN huius ſententiæ expoſitione inſudarunt Doctores antiqui & moderni. idque tam varia & multiplex interpretatio eorum ſatis indicat. Primo igitur loco, vt a modernis initium varias expoſitiones recitandi ſumamus, aliqui hæc duo verba (in virtute ſecundum Spiritum ſanctificationis) connectunt cum illis: (Factus eſt ex ſemine Dauid ſecundum carnem) illud autem (Ex reſurrectione mortuorum) cum

illo (Prædestinatus est filius Dei) vt sit iste sensus. Qui factus est ex semine Dauid secundum carnem in virtute, & secundum Spiritum sanctificationis, idest, obumbrante virtute Altissimi, & superueniente Spir. san. prædestinatus autem & declaratus est filius Dei per suam resurrectionem, idest, eo quod a mortuis resurrexit. ita isti sentiunt, in quo mihi non exponere epistolam Pauli, sed ex verbis Pauli nouam & propriam componere videntur, variato enim ordine verborum recto & vsitato, facile est sensum aliquem clarum & dilucidum facere, sed non qualem auctor prætendit.

Secundo loco alij adhuc moderni ordinem etiam immutant, aliter tamen; nempe vt illud (secundum Spiritum sanctificationis) coniungant cum illo (Factus secundum carnem) illud vero (in virtute) cum illo (Filius Dei) & sequentibus, in hunc sensum: Qui factus est ex semine Dauid secundum carnem, secundum Spiritum sanctificationis, prædestinatus autem & declaratus est filius Dei in virtute, idest naturalis & æqualis Patri; declaratus autem ex resurrectione mortuorum, id est, quia mortuos suscitauit. Sed hæc expositio eodem vitio mihi laborare, quo prima videtur.

Christ' cur filius Dei prędestinatus secūdū Spiritū sanctificatiōis. Tertio loco adhuc alij moderni maiorem diuisionem, & sectionem inducunt. Illud enim (secundum Spiritum sanctificationis) & quæ sequuntur, coniungunt cum illo, (segregatus Apostolus) & postea legunt quæ sequuntur. ut sit sensus, & ordo ille. Segregatus Apostolus, secundum Spiritum, idest, per Spiritum sanctificationis, post resurrectionem mortuorum, in Euangelium Dei, quod promisit, per Prophetas suos, in Scripturis sanctis, de filio Dei, qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem: & prædestinatus, & declaratus est filius Dei in virtute; id est, naturalis, & æqualis ei. Sed eadem est expositio cum duabus superioribus, quas tres primo loco proposui, quia mihi improbabiliores videntur, & earum auctores, non tam exponere, quam nouam componere epistolam videntur, nec similes loquutiones, in quibus verba sic inordinate posita sint, in toto Paulo inueniuntur, nec apud vllum scriptorem, vel mediocris auctoritatis.

Quarto loco, alij non multum antiqui debitum ordinem seruātes verborum; in hunc sensum exponunt. coniungunt enim illud (in virtute) cum illo (Filius Dei) & reliqua argumentum vnum ad probandum censent: vt sit sensus: Qui prædestinatus est; nempe ab æterno homo ille destinatus est, ut sit filius Dei in virtute, idest, naturalis, non adoptionis: innotescat autem hoc, per spiritum sanctificationis, post resurrectionem mortuorum. nempe quia post resurrectionem suam, homines sanctificauit, quæ sanctificatio, illum Dei esse filium, ostendit. aut etiam vt sint duo argumenta; nempe innotuit, prædestinatum, & præordinatum esse filium Dei, in virtute, & naturalem: tum quia homines sanctificauit, tum ex resurrectione illorum mortuorum, qui Christo surgente surrexerunt, & apparuerunt multis Matth. 17. & ideo mortui dicuntur Iesu Christi. Hæc expositio non videtur legitima. Primo quidem, quia de æterna prædestinatione hoc uerbum interpretatur, quod in superiori annotatione exclusimus. Secundo, Mat. 26

sup-

supplet verbum, quod in Paulo non habetur, & cuius supplementum mutat Pauli sententiam; nam exponit; Prædestinatus est filius Dei, idq. innotuit, & apparuit, secundum Spiritum sanctificationis. Paulus non sic scripsit, sed, Prædestinatus est filius Dei in virtute, secundum Spiritum sanctificationis; quod lõge aliud est. Tertio, quia non videtur, qua ratione verũ sit, ex illa resurrectione mortuorum innotuisse alijs diuinitatem Christi, & esse filium Dei, nec etiam accommodari talis resurrectio potest verbis Pauli generalibus: Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi Domini nostri. Præterea, incongrua est connexio illa, nempe exponere, mortuos Iesu Christi Domini nostri. Modernorum ergo prætermissis expositionibus, ad antiquos nos conuertamus.

Orig. Quinto igitur loco, Orig. hæc duo (in virtute, secundum Spiritum sãcti ficationis) connectit cum illo (Filius Dei) in hunc sensũ. Destinatus filius Dei secũdum virtutem, qua alios sanctificabat: ac si clarioribus verbis diceret: filius Dei secundum diuinitatem. hic filius Dei secundum virtutem, & diuinitatem, destinatus est primogenitus mortuorum. quam expositionem Aug. secutus videtur *August.* in exposit. inchoata huius epist. placetq. aliquibus modernis hæc expositio ea ex parte, qua illud (secundum Spiritum sanctificationis) interpretatur: secundum diuinitatem, vt sit quædam consonantia verborum, & sensuum; Factus ex Dauid semine secundum carnem, sed declaratus filius Dei in virtute, & naturalis secundum diuinitatem, quam Spiritum sanctificationis dictam esse asserunt: quia humanitas illa per eam sanctificabatur. in quo hæc expositio ab Orig. differt; quia interpretatur Spiritum sanctificationis, quia alios sanctificabat. differt etiam, quia illud (in virtute) hi ad Filium referunt, vt sit filius in virtute, idest naturalis. at Orig. & August. ad sequẽs verbum, nempe Filius, secundum virtutem Spiritus sanctificantis. adscribuntq. Ambrosio hanc exposi- *Ambr.* tionem. habet enim hæc verba: Qui erat filius Dei secundum Spiritum sanctum, idest, secundum Deum, qui Deus spiritus est, & sine dubio sanctus, sed longe alius est sensus Ambr. nam paulo inferius, hoc verbum, Spiritum sanctificationis, de tertia persona Trinitatis exponit, vt in postea, in declaranda eius expositione, ostendemus. cum autem Spiritum sanctificationis interpretetur Spiritum sanctum, & personam tertiam, non est interpretandus in eam sententiam, vt exponat: Est filius Dei secundũ Spiritum sanctificationis, idest, secundũ diuinitatem. Attribuunt etiam eandem expositionem Tertull. aduersus Praxeam. sed nec Tertullianus id sensit, cuius verba sunt ista; Nec *Tertul.* sermo aliud, quam Deus, nec caro aliud quàm homo, sic & Apostolus de vtraque substantia docet. Qui factus est, inquit, de semine Dauid, hic erat homo, & filius hominis. qui definitus est Deus secundum Spiritum, hic erat Deus, & filius Dei. hæc Tertul. qui non dicit, filium Dei secundum spiritum, significare filium secundum diuinitatem; sed hæc verba, Definitus est filius Dei secundum spiritum, significare diuinam Christi naturam. sicut illa; Factus est ex Dauid secundum carnem, humanam indicare substantiam, quod omnes fatentur. non est igitur Am-

brof. nec Tertul. hæc expositio, sed ab Orig. & Aug. adducta, quæ accommodari non potest, in Scriptura enim Spritus sanctificationis Spiritum sanctum significat, nec diuinitas tali voce vmquam in Scriptura significatur, nec etiam vmquam Christus dicitur, filius Dei in virtute, sed virtus Patris, & in virtute aliquid facere, tamen non filius in virtute.

Sexto loco Ambrosi sic exponit: Prædestinatus est manifestari filius Dei in virtute, & hoc per Spiritum sanctum. nempe Spiritus sanctus prædestinauit eum manifestari, filium esse Dei in virtute, post resurrectionem eius. sed expositionem hanc in annotatione superiori non probauimus.

Chrysost. Septimo loco Chrysost. ser. 1. exponit sic. vt hæc sint tria argumenta, quibus, se esse Dei filium, Christus declarauit. Vnum est, in virtute, idest, per potentiam, qua ipse miracula edidit. Secundum, secundum Spiritum sanctificationis, quia alios sanctificabat. Tertium, quia seipsum à mortuis suscitauit. his tribus, se filium esse Dei, demonstrauit. Sed nec hæc expositio accommodata est. nam argumenta, & signa, quibus declarabatur Christus filius Dei, oportebat esse nota alijs, at, seipsum suscitasse, occultum erat, & fide sola credebatur. resurrectio quidem manifesta fuit, at, seipsum suscitasse non erat manifestum nisi fidelibus iam in eum credentibus, nec argumento indigentibus. non ergo argumentum hoc erat ad declarandam diuinitatē eius, nec similiter sanctificatio, qua alios sanctificabat. hęc. n. interna, & inuisibilis erat, nec apparebat, nec sancti videbantur alijs, quos ipse sanctificabat. at argumenta, & signa probantia, & declarantia nota esse debent, & manifesta. qua ratione etiam refutatur expositio quorumdam interpretantium, declaratum esse filium Dei secundum Spiritum sanctificationis, idest, quia misit Spiritum sanctum post resurrectionem. sed nec hoc accommodari potest. quamuis enim verum sit, non potuisse mittere Spiritum sanctum, nisi Deus esset, tamen non credentibus ignotum erat, an ab ipso missus esset.

Octauo loco Augustinus de prædestinat. Sanct. cap. 15. exponit, Prædestinatum esse ab æterno hominem, vt esset filius Dei in virtute. nihil aliud hoc loco habet Aug. at Anselm. prosequitur exponens, nempe: Prædestinatus est, vt sit filius Dei in virtute, & hoc opere Spiritus sancti, per quem factum est, vt homo Dei filius esset, iuxta illud Luc. 1. Spiritus sanctus superueniet in te. & rursus: Prædestinatus est, vt sit primogenitus ex mortuis hæc expositio non satis textui accommodata est. Alij alias adferunt expositiones, nec quiescit in vlla intellectus. cum enim a legitimo sensu fit recessus, necesse est in infinitas declinare sententias. Ex his citatis apparet, quam varie exponatur illud (in virtute) similiter quam multipliciter connectatur. illud etiam, (secundum Spiritum sanctificationis). illud itidem (Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi) cum vera, & legitima expositio sit, quam in commentario proposuimus, cui maxime est conformis, quam adhibet Theodoretus: nec est quod repetamus, eam, quæ satis est iam explicata.

August. Anselm. Luc. 1. Theodo.

Ten

Per quem accepimus gratiam, & Apostolatum.

EXprimit, a quo Apostolus sit vocatus; superius enim id non expresserat, a Christo, inquit, se gratiam, & Apostolatum accepisse. ne enim, proprijs meritis Pauli Apostolum factum, aliquis existimaret, accepi, inquit, gratiam, donum, ac beneficium liberaliter, & gratis collatum, & accepi et Apostolatum, gratia prius accepta. gratiã appellat eã, de qua. 1. Cor. 15. dixerat: Gratia Dei sum, id quod sum. & gr̃a eius in me vacua non fuit. donum est Dei gratis collatum, quo a Iudaismo conuersus est ad Euangelium, & de incredulo, & persecutore, factus est fidelis: & non solum fidelis, & iustus, ac Deo gratus; sed eam perfectionem consecutus, quæ tantæ functioni, qualis est Apostolatus, conueniret, & responderet. accepit etiam functionem ipsam Apostolatus, nempe prædicandi Euangelium, & gubernandi auctoritatem. 1. Cor. 15

ANNOTATIO XI

Gratia in Scriptura quot modis accipiatur.

GRatia in Scriptura multiplicem habet significationem, duæ vero ad institutum præsens faciunt. Vna est, qua gratia accipitur pro facultate diuinitus data operandi aliquid in Ecclesiæ vtilitatem. de qua ad Ephes. 4 scriptum est: Vnicuique nostrum data est gratia, secundum mensuram donationis Christi, quam paulo inferius distinguit, dicens: Alios dedit Apostolos, alios Prophetas, alios Pastores. & ad Ephes. 3. Factus sum ego minister, secundum donum gratiæ, quæ data est mihi secundum operationem virtutis eius. munus ergo Apostolicum gratia est, donum prophetiæ, virtus miraculorum, interpretatio sermonum, & cætera huiusmodi gratia dicitur. vt enim hæc gratis, & ex mera Dei liberalitate dari intelligeremus, singula dicta sunt gratia. Altera significatio est, qua accipitur pro dono diuino infuso, quo homo iustificatus, & Deo gratus efficitur; quod complectitur dona multa, quę cum ipsa gratia sunt, quibus homo perficitur, & iuuatur, ad operandũ recte secundum Deum, pro ratione sui muneris, & functionis, de qua est sermo frequentissimus in Scriptura. paulo enim inferius in hac salutatione dicitur; Gratia, & pax. & 1. Corint 1. Est igitur Doctorum varia expositio in verbis propositis. Primo loco Chrysost. ser. 1. gratiam hanc in priori interpretatur significatione, vt gratia ad Apostolatum referatur sitq. sensus; Accepimus gratiam, nempe Apostolatum. seu, Accepimus gratiam hanc, vt essemus Apostolus. Apostolatum enim gratiam appellauit, ad Gal. 2. Cum cognouissent gratiam, quæ data est mihi. Secundo loco Theodoret. ad distincta refert hæc duo: Apostolatum enim, ad prædicationis functionẽ; Gratiam vero, ad dona illa accepta, quæ conuenirẽt, & responderent functioni, vt digne munus tale exercere posset. Tertio loco Ambr. gratiam exponit, qua remissa sunt illi peccata, & factus fidelis, & iustus. Quarto loco, Sedulius vtrũque complectitur, &

ad Ephe. 4. *ad Eph 3.* 1. Cor. 1. *Chrysost.* *Galat. 2* *Theod.* *Ambros.* *Sedul.*

quod Theodor. & quod Ambrof. dicunt Quinto loco, Origen. gratiam interpretatur, qua patienter fustulit tot, ac tantos labores, vt diceret. 1. Corin. 5. Abundantius omnibus laboraui. Mihi hæ omnes, præter primam, sententiæ in hoc placent, quod gratiam, non ad Apostolatum referunt, ita vt vnum sit expositio alterius: quamuis enim gratia Apostolatus dicatur, vt constat ex citatis locis in principio; tamen illa coniunctio (&) distinguit; non enim dictum est; Accepimus gratiā Apostolatus, sed gratiam, & Apostolatum, quasi hæc, duo sint. per gratiam autem significat Paulus, gratiam conuersionis suæ, & perfectionis a Deo acceptæ: per Apostolatum autem, functionem ipsam, & Apostolicum munus, quod in Iuda fuit fine gratia hac. & hanc expositionem in commētario sumus amplexi. Alterum est in eisdem verbis annotandum, circa illam præpositionem (Per) Origen. & Ambr. existimant, dictum esse (Per quem) vt significetur Christus, mediator Dei, & hominum: per quem, tamquam mediatorem omnium, accepit gratiam, & Apostolatum Paulus. & tunc a Deo, seu Spir. san. tamquam primo auctore Apostolus factus est, & gratiam accepit. per Christum vero, tamquā per mediatorē. Chrysost. vero causam ipsam principalē significari exponit: vt sit sensus: A quo, nempe Christo, accepimus gratiā, & Apostolatum: nā talis præpositio vtrāq. significationē habet, & tunc notat Chrys. operationes communes esse Trinitati. nam qđ Act. 13. Spiritus sanctus fecisse dicitur, nunc Christo Dei filio tribuitur. quamuis autem vtraque expositio sit accommodata, secuti sumus Chrysostomum in commentario, ea ducti ratione, quia in verbis præcedentibus, a quo Apostolus esset uocatus, & factus, Paulus non expresserat. Addimus etiam, voluisse hisce verbis significare, se a Christo esse Apostolum factum ne cui ignaro, aut calumniatori aliquid minus cęteris Apostolis habere visus esset, cum illi a Christo facti sint, & munus acceperint.

Origen. — *1. Co. 5.* — *Paulus quō per Chrm accepit gratiā, & apostolatū.* — *Origen. Ambrof.* — *Chrysof.* — *Act. 13.*

Ad obediendum fidei in omnibus Gentibus.

QValem acceperit Apostolatum, exponit dicens, Apostolatum accepisse prædicandi fidem omnibus Gentibus. quamuis enim etiam Iudæis prædicauerit, tamen præcipue institutus est Apostolus Gentium, non vnius, aut alterius prouinciæ, sed vniuersalis, iuxta illud Gala. 2. Qui operatus est Petro in Apostolatum circumcisionis, operatus est & mihi inter Gentes. Fidem appellat Christianam doctrinam, quæ credenda, & facienda complectitur. Obedire ergo fidei, est prædicationi Euangelicæ assentire, & mysterijs diuinis annuntiatis fidem sinceram, & perfectam præbere, & ea, quæ Christus fieri mandauit, iuxta illud Matth. 28. Docentes seruare quæcunq. mandaui vobis, implere. est autem sensus: Ad obediendum fidei in omnibus Gentibus; idest; ad inducendum, & procurandum, vt omnes Gentes credant, & fidem, ac Euangelium recipiant, ipsique se obedientes exhibeant. Græce enim obedientiam, seu summissionem fidei, idest, ad subijciendas, & summittendas Gentes fidei, & Euangelio. quod non

Gala. 2. — *Mat. 28*

propriæ

propriæ Pauli virtutis erat, sed Dei per ipsum operantis. Dum autem dicit, obediendum fidei, insinuat, credendum esse verbo Dei, sine
Chrysost. scrutationibus & argumentationibus, aut excusationibus, vt annotat Chrysost. hæc enim est obedientia perfecta.

Pro nomine eius.

FInem prædicationis exponit; Accepi, inquit, Apostolatum, vt Gentes omnes ad fidei obedientiam inducam. pro nomine Christi, id est, vt in eis nomen Christi clarificetur, & agnoscatur, in quo solo salus
Act. 4. est mundi. Nec enim aliud nomen datum est, in quo oporteat nos sal
2. Thes. 1 uos fieri, præter nomen Domini nostri Iesu Christi. Act. 4. idem est sensus illius. 2. Thessaloni. primo. Impleat Dominus omnem voluntatem
Act. 9. bonitatis suæ, & opus fidei in virtute, & clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis. Alludit autem ad illud Act. 9. Vas mihi electionis est, vt portet nomen meum coram Gentibus, & Regibus, & Filijs Israel.

ANNOTATIO XII.

Chrysost. CHrysostom. sermo. 1. exponit aliter, nempe, Ad obediendum fidei, quæ est de nomine ipsius Christi,
Ambros. per quem nomen eius cognoscitur. Ambros. aliter adhuc interpretatur, Pro nomine eius, idest, vice eius: gesserunt enim Apostoli vices Christi in terra, & in nomine eius, vicesque ipsius gerentes euangelizabant, & functionis ministeria efficiebant.
2. Co. 5 2. Corint. quinto. Pro Christo legatione fungimur. accommodatior tamen expositio est, quam in commentario proposuimus, quam
Sedul. etiam Sedulius secutus est; relata
Ambros. enim Ambrosij expositione, hanc etiam adhibuit.

Apostoli quo gesserunt uices Xpi

In quibus estis & vos vocati Iesu Christi.

INter has Gentes, quarum ego sum Apostolus factus, comprehendimini, inquit, etiam vos, o Romani, qui estis vocati Iesu Christi, id est, qui accepistis vocationem, per quam estis facti Christiani, & de numero fidelium Christi. Quibus verbis Paulus fidem eorum sibi conciliat, & sibi ad eos scribendi munus incumbere ostendit, tanquam eorum Apostolo. Hæc omnia ad personam scribentem pertinent, quæ hactenus exposita sunt, propter Pseudoapostolos, & Pauli calumniatores apud Romanos. hæc enim omnia narrauit, vt animos audientium sibi gratos, beneuolos, & attentos, ad fidei veræ dogmata recipienda, faceret.

ANNOTATIO XIII.

DVpliciter potest sententia hæc exponi. Vno modo, vt connectamus illud, (Vocati) cum verbo (Estis) vnicumq. fit verbum, & sit sensus: In quibus etiam vos vocati estis, nempe sicut illæ aliæ Gentes. & hic non est sensus Pauli, nondum enim omnes Gentes illo tempore vocatæ erant. Altero modo, vt illud (vocati) coniungatur cum (Vos) vt sit sensus. In quibus Gẽtibus etiam vos estis, & comprehendimini, vos inquam, qui estis iam vocati ad Christi fidem. hic est sensus legitimus. Et attende, Paulum Romanos cum alijs Gentibus adnumerantem, nec rationem vllam eorum gloriæ, & excellentiæ temporalis habentem. nam in Christo Domino non est barbarus, nec Scytha, neque distinctio Iudæi, & Græci, omnibus vnus est Deus, & dominus, & mediator Christus. illaq. est vera excellentia, Christum nosse, & eius mandata seruare; non enim dixit: Estis vos, qui dominiũ mundi habetis, qui omnibus nationibus præferimini, sed: Qui vocati estis Iesu Christi, Domini nostri.

Romani quõ & quãdo ad Chrm. vocati.

Omnibus, qui sunt Romæ, dilectis Dei.

HOc est secundum ad epistolæ salutationem pertinens. nempe personæ, quæ salutantur, & ad quas epistola mittitur: Omnibus, inquit, qui Romæ sunt, siue magni, siue parui, siue diuites, siue pauperes, incolę, aut accolæ, nulla sit distinctio personarum, quam nec Dominus facit, qui omnes ad se vocat. Adiungit autem (Dilectis a Deo) idest Christianis, qui fidem recepistis Dei: non enim epistola infidelibus mittebatur. Dilectos Dei appellat, vt doceat, non proprijs eorum meritis, aut virtute Christianos esse factos, sed quia Deus dilexit eos, & complacuit in eis. Rursus, vt simul ostendat, quam honorificum, & vtile sit Christianum esse: qui enim talis est, dilectus Dei est. Est autem nomen illud (Dilectis) non participium. Attende, dilectionem Dei non esse sicut humanam. homines diligunt quidem alios; sed in his, qui diliguntur, præcedit aliquid, quod eos faciat diligi, & amari. at non sic Deus nos primo dilexit: nihil enim in nobis præcessit, quod diligibiles faceret: immo eramus filij iræ, & odio digni. ipse est, qui sua dilectione nos fecit amabiles, dum sua dona communicauit. fides enim, charitas, gratia, & cætera dona, & beneficia nobis data, effectus sunt dilectionis Dei, qui sua dilectione tales nos fecit; dilexit autem nos, propter suam bonitatem, non propter aliquid in nobis existens.

Vocatis Sanctis.

QVos dilectos dixerat, Vocatos sanctos appellat, vt doceat, idcirco vocatos esse sanctos, quia dilecti sunt a Deo; vocatio enim ad

fidem,

fidem, & Euangelium, effectus est dilectionis Dei. est autem sensus. Vocatis sanctis, idest vocatis, vt sint sancti. in hoc enim vocatio euangelica tendit, vt fiant homines sancti, idest, puri, sinceri, & Deo dicati, & dediti; sanctum enim, purum, immaculatum, & quod etiam Deo dicatum est, appellamus. tales sunt Christiani, si secundum suam viuũt vocationem. Horum verborum sensum clarioribus verbis expressit Paulus ad Ephes. 1. Elegit nos, inquit, in ipso ante mundi constitutionem, vt essemus Sancti, & immaculati in conspectu eius, in charitate. recte *Ephes. 1.* profecto Paulus his verbis vitam, & perfectionem Christianorum insinuauit, immo & artificiose circumscripsit.

Gratia vobis, & pax à Deo Patre, & domino nostro Iesu Christo.

HAec est tertia pars salutationis epistolæ, nempe bona, quæ precatur. Gratia, inquit, & pax vobis datur a Deo Patre, & Iesu Christo domino nostro, a quibus hæc procedunt, & efficiuntur. Per gratiam, remissionem peccatorum; per pacem, reconciliationem cum *Ambros.* Deo significat, vt Ambro. exponit, quæ solis Christianis donantur. A Deo autem, & Christo hæc duo exoptat dari, quia a Deo sunt, propter Christum, qui suo aduentu hæc nobis obtinuit. Deum Patrem appellat, non tantum, quia pater est creatione, sed ad significandum Euangelij perfectionem; per ipsum enim, statum adoptionis filiorum *Chrysost.* accepimus, & Deum patrem clamamus, vt annotat Chrysostomus, ac si diceret, Pacem hanc, & gratiam exopto vobis a Deo, quem iam, propter Christum, Patrem habemus, & vt Patrem inuocamus, & petimus. Iesum Christum dominum nostrum appellat, propter redẽptionem; ipse enim suo sanguine nos redemit. Et attẽde etiam *Chrysost.* cum Chrysost. vt æqualem potentiam, & diuinitatem eandem vtriusq. significet. Spiritus Sancti non meminit, quia in ipsis donis insinuatur, dum enim gratia, & pax datur, Spiritus Sanctus ipse communicatur, cuius dona hæc sunt. Nec solum Paulus hæc deprecatur bona dari illis, sed data etiam conseruari, vt annotat Chrysostomus, etiam & conseruata augeri. In remissione autem, & reconciliatione omne bonum spirituale comprehenditur. Constat ergo, salutationem hanc esse perfectissimam, & doctrinæ Euangelicæ refertam.

ANNOTATIO XIIII.

Theodo. *Romæ cur uocati san cti.* ATtende, salutationem epistolæ integram, & propiam hanc esse, vt Theodoretus annotat. Paulus seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus, omnibus, qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis Sanctis, gratia vobis, & pax a Deo Patre, & domino nostro Iesu Christo. cætera interiecta sunt, ad ostendendum, a quo sit vocatus, & factus Apostolus, & quid sit quod annuntiandum est; ac quibus sit annuntiare missus, vt his omnibus

omnibus Romanorum animos ad se conciliet, qui Pseudoapostolorum, contra Paulum calumnijs perturbati erant, & qui non recte de Euangelicis dogmatibus sentiebant. Verba autem hæc, (gratia, & pax) non ab omnibus eodem modo, exponuntur. pacem enim aliqui moderni, omnẽ prosperum successum intelligunt: mos enim est in Scriptura, pacis salutatione prosperum successum significari: vt quando salutamus dicentes: Pax tecum. Sed rectius Chrysostomus pacem eam exponit, quam Dominus iussit discipulis annunciare.

Luc. 10. Luc. 10. Dicite, Pax huic domui, quæ quidem est pax cum Deo, vt deleta peccatorum inimicitia, ipsi reconciliemur per Christum: & in ea reconciliatione viuamus, operantes ea quę amicis & reconciliatis conueniunt.

Theodo. Vnde recte Theodoret. per pacem, omnem bonam virtutis actionem significari dicit: radix tamen actionũ est pax ista, quæ est reconciliatio, & amicitia cum Deo. Gratiam etiam moderni, beneuolentiam Dei, interpretantur, in quo adhuc errant: quamuis enim nemo gratiam habeat, qui beneuolentiam Dei non obtineat: tamen gratia donum est animæ, proueniens ex Dei beneuolentia, & dilectione, per quod homo Deo efficitur gratus, & dilectus, & quo peccatorum remissio fit, ac vires accipit arbitrium, ad recte, & secundum Deum operandum. cum Ambros. igitur exposuimus, & ea recta est expositio. Ambros. Gratiam, remissionem peccatorum, quæ gratis fit per Christum: & pacem, reconciliationem cum Deo significare, quæ duo multa bona complectuntur.

Primum quidem, gratias ago Deo meo, per Iesum Christum, pro omnibus vobis.

INitium epistolæ post salutationem hoc est; id enim verbum illud indicat, (Primum quidem) ac si diceret: Vt dicendi principium faciam. est autem sensus, Gratias ago Deo pro beneficio vobis omnibus per Christum collato: agere enim Deo per Christum gratias pro omnibus, non aliud est, quam agere gratias pro beneficio, a Deo per Christum illis omnibus collato. quod argumentum est charitatis maximæ erga proximos, qua, quod illi per Christum receperunt a Deo beneficium, ac sibi collatum esset, reputat, & gratias agit: idcirco dicit (Deo meo gratias ago) dum enim suum appellat Deum, sibi beneficium collatum confitetur. Attende autem artificium, & sapientiam Pauli; cum enim Romanos monere, & arguere vellet, ab eorum laude initium capit, quod in eis bonum, & laude dignum erat exponens; sic enim correctio, & admonitio gratior fit, ab animoq. beneuolo profecta facile creditur. ne vero laus hæc vanæ alicuius gloriæ illis esset occasio, in Deum, & Christum dominum auctorem refert laudatum bonum, pro quo gratias agit: ne sibi illi tanquam sua virtute conquisitum vsurparet. quod autem sit hoc beneficium, pro quo gratias agit, sequentibus exprimit verbis.

ANNOTATIO XV.

Dictio (primū) quō intelligit. NOnnulla sunt in superiori sententia aduertenda. Vnum est illud, (Primum quidem) non referri ad alias enumerationis partes, vt dicere solemus, primo, secundo, tertio, sed ad initium epistolæ, vt sit sensus, Vt principium dicendi faciā, ago gratias Deo meo. Alterum est illud, (Deo meo) dictum esse, non vt excluderet cæteros omnes: est enim Deus omnium uniuersalis: sed vt hoc beneficium, Romanis a Deo collatum per Christum, in se receptum, & velut sibi ipsi collatum confiteretur. Quando enim aliquid nobis ipsis petimus, aut receptum fatemur, particulari uoce Deum meum dicimus. Alij aliter exponunt. *Ambros.* Ambrosi. enim dictum putat, vt illos, adhuc non habere perfectam fidem; significaret: ideo nondum erat eorum Deus, quia nondum perfecte credebant. Sed hæc expositio non accommodatur uerbis. nam dicit: Quia fides vestra annunciatur. *Orig.* Origen. aliter exponit, nempe dictum (meum) quia Deus dicitur iustorum, vt Abraham, Isaac, Iacob. Sed nec hoc satisfacit: nam præter Paulum *Oecum.* *Theodu.* erant multi iusti. Oecumen. & Theodul. ex affectu quodam Pauli dictum putant. Vera tamen, & legitima causa mihi ea esse videtur, quæ exposita est superius. Tertium est illud (Agere gratias per Christum) varie etiam *Origen.* exponi. Origen. Agere gratias per Christum, dicit esse gratias offerre per Christum, tanquam per summum sacerdotem, cuius oblatione omnia nostra grata sunt Patri. Oecumen. & Theodul. exponunt, Agere *Oecum.* *Theodu.* gratias per Christum, dictum esse, quia Christus est auctor actionis huius gratiarum. Aliqui interpretantur dictum, quia Christus est mediator Dei, & hominum. At legitima expositio est, quam Ambro. indicat. Agere *Ambros.* gratias per Christum, esse agere gratias pro beneficio aliquo, quod per Christum acceptum, & effectum est. Vt enim illi Romani agnoscerent, per Christum credidisse, & fidem acceptam, & euulgatam fuisse, non pro pria virtute, aut merito: idcirco agit gratias per Christum, significans per eum illos obtinuisse beneficium, pro quo tales gratiæ aguntur. Quartum est illud (pro omnibus vobis) non significare, loco omnium vestrū: quāuis præpositio hæc talem aliquando habeat significationem; unum enim dicimus pro aliquo loqui, idest loco alterius. sic Dauid optabat mori pro Ionatha; idest vice, & loco eius: non tamen in hac significatione sumitur in præsenti, sed pro causa: nempe, Agó gratias pro vobis, idest, causa vestrum, & propter beneficium uobis collatum: sic enim dicimus, ago gratias pro beneficijs acceptis, idest propter beneficia accepta.

Quia fides vestra annunciatur in vniuerso mundo.

EXponit, quare pro illis omnibus gratias agat, & quod sit beneficiū illis per Christum collatum, pro quo gratiarum actio ista Deo offertur. Est autem hoc; non solum eos credidisse, & fidem Christi recepisse:

cepisse: sed talem, ac tam manifestam, vt in mundo toto annuncietur, & cæteræ nationes sciant Romanos credidisse in Christum: exẽplum enim tale, ac tantum, multum prodest, ad confirmandam fidem, & recipiendam ab alijs Gentibus. Cum enim Roma caput esset tot Gentium, & populorum, & illuc vndiq. confluerent gentes, latere non poterat, quod illic gerebatur, & audientibus pondus aliquod veritatis, & auctoritatis afferebat: vt exemplo Romanorum qui primi omnium habebantur, fidei acceptatio facilior fieret. Duo autem sunt hæc, pro quibus agit gratias, vt dicit Chrysost. & credidisse, & sic credidisse, vt alijs credendi essent exemplum, & exhortatio. Hoc etiam in loco artificium Pauli est annotandum. nam isto verbo Romanos valde admonet, vt in fide sint perfecti, & constantes, nihilque peruersum recipiant: expositi enim sunt in exemplum toti orbi, reddituri rationem etiam detrimenti, & damni spiritualis, quod eorum causa in cæteris subsecutum fuerit Gentibus.

ANNOTATIO XVI.

Orig. ORigen. ratione illius verbi (Vniuerso mundo) hanc sententiã varie, & multipliciter exponit. Primo quidem, vt, per vniuersum mundum, partes orbis Romano imperio subiectas intelligamus, apud quas fama fidei Romanorum percrebuerat. & hæc est legitima expositio, quam Chrysostom. & Theodore. cum aliis multis sequuntur; est enim hyperbole quædam, sicut illud Ioan. 12. Totus mũdus abit post eum: quia enim in multis prouincijs, & regionibus mundi fides Romanorum diuulgabatur, dicitur in vniuerso mundo annunciari. Secundam adhibet Orige. interpretationem, vt hoc dictum sit, propter virtutes, & spiritus Angelicos in cœlis existentes. de quibus dictum est. Luc. 15. Gaudium est in cœlo coram Angelis Dei, super uno peccatore pœnitentiam agente. his enim Angelis existentibus in cœlo, illi Angeli administratorij, qui de terra ad cœlos ascendunt, & illinc descendunt, annunciant, & euulgant Romanorum fidem. Quam expositionem violentam esse, & alienam a mente Pauli, facile est vnicuique videre: hoc enim non Romanorum fidei, sed & omnium cæterarum regionum, & prouinciarum commune erat. Tertiam adiungit Orige. expositionem, nempe fidem, quam Romani credebant, & tenebant, annunciari in vniuerso mundo, quia in cœlis, & in terris prædicata est. nam Christus per suum sanguinem pacificauit ea, quæ sunt in cœlis, & quæ sunt in terra. Sed nec hæc expositio accommodari potest. nam, non quod Romani credebant, annunciatum dicit in vniuerso mundo, sed ipsos fidem recepisse, & credidisse: sicut illud. 1. Thess. 1. A vobis diffamatus est sermo Domini, non solum in Macedonia, & in Achaia, sed in omni loco fides vestra, quæ est in Deũ, profecta est. Sensus ergo illius (Fides uestra) non est talis: nempe, quæ vos creditis, annunciatur, sed vos credidisse, in toto mundo vulgatur.

Margin notes: Fides Romanorum qũo annunciat. in vniuerso mundo. — *Chrysost.* *Theod.* — *Ioan. 12* — *Origen.* — *Luc. 15.* — *Origen.* — *1. Thes. 1*

Testis

Testis enim mihi est Deus.

CVr pro ipsis,& beneficio eis collato gratias Deo agat, reddit causam,& rationem, simulque charitatem suam erga eos ostendit: & est sensus,ac si diceret:Ne vobis incredibile videatur, pro vestra fide,quę euulgata est,me gratias Deo agere;nam testem Deum facio,me in meis orationibus semper vestri memorem esse, pro vobisque continuo deprecari:vestrum ergo bonum,meum reputo, & vos ipsos charitate prosequor,& ideo pro vobis,& vestro bono gratias Deo ago. Attende,cum rem occultam,& quæ sensibus non pateat,affirmet Paulus, testem Deum,qui occultorum est cognitor,facit,vt fidem suis dictis conciliet.erat autem magni momenti, hanc suam erga eos notā & certam facere dilectionem,& curam;hanc enim semel illi persuasi,docenda,& monenda in epistola facile erant concepturi. simul etiā voluntatem ad eos veniendi antiquam confirmat, vt obiectioni respondeat, quod in sequentium expositione explicabimus. idcirco iuramento vsus est.

ANNOTATIO XVII.

Teodor. THeodoretus hanc sententiam superioribus sic connectit. cum enim dixisset, se omnium Gentium Apostolum constitutum, multum autem temporis præterijsset, ex quo nec ipse ad eos uenerat, nec eos literis suis docuerat,ideo excusationem adfert, Deumq; ad suæ in eos affectionis testimonium vocat. Hāc tamen cōnexionem particula illa causalis(enim)non admittit: causā enim hæc sententia superioris exprimit, nempe cur gratias agat. ea autem est quia continuis orationibus pro ipsis Deum deprecatur. cum igitur iam Romani crediderint, & Paulus eorum fidem nouerit iam esse euulgatam, gratias agit pro beneficio in eis, pro quibus orat, obtento. simul etiam se excusat, cur ad ipsos non venerit. Sed hoc non ad connexionē pertinet, sed potius ad tacitæ cuiusdam obiectionis responsionem; nēpe si orabat,cur non ad eos venerat, huic respondet,ut in sequentium expositione declarabitur.

ANNOTATIO XVIII.

An liceat iurarē in nouo testō. VErbum hoc Pauli iuramentum est,quod,ex definitione iuramenti probari facile potest, nam iuramentum est, Deum testem assertionis aut promissionis facere, hoc Paulus præstat: nam testem Deum facit;idem enim est dicere, Per Deū iuro, ac, Testem Deum facio,ut dicit Aug. sermo.30. de verbis Apost. *Aug.* vbi hęc verba Pauli iuramentum esse interpretatur. quod etiam affirmauit Innocentius Tertius, cap & si Christus, de Iureiurando. *cap. & si Christus de iur.iur.* licet autem iurare rem veram, & grauem, quando dubia est audientibus, & multum refert tali rei adhiberi fidem. Sano ergo modo est intelligenda doctrina Basil. hom.in Psal. 14. *Basil.*

Qui

Qui iurat proximo suo, & non decipit, dicentis, in nouo testamento iuramentum non licere, sicut licebat in veteri: debereque omnem sermonem simplicem esse, iuxta illud Matthæ. 5. Nolite iurare: sit sermo vester, est, non. Hæc tamen doctrina limitanda est, non esse frequenter iurandum, sed raro, & ex magna, & graui causa. Dominus autem non vetuit iuramentum illo præcepto apud Matthæum, sed frequentiam: ibi enim de communi, & frequenti sermone loquebatur, qui simplex esse debet, non cum iuramento. quando autem causa occurrit grauis, quod non passim fit, licet adhibere iuramentum, quod actus est virtutis, & latriæ, seu religionis: hacque de causa iurat Paulus.

Mat. 5.

Cui seruio in spiritu meo in Euangelio Filij eius.

CONnectitur hæc sententia superiori sic. Testem Deum facio, cui Deo seruio in spiritu meo, in Euangelio Filij eius, Seruiebat Deo Paulus spiritu, seruiebat & corpore, in prædicatione, & euulgatione nominis Christi. corpore quidem non poterat omnibus Gentibus seruire, quia nec ad omnes peruenit, nec simul omnibus aderat: spiritu autem omnibus seruiebat, nempe affectu, & mente, omnibus prædicare desiderans; pro omnibus orans; omnium gerens solicitudinem, & curam. multis autem seruiebat in corpore, sed non semper, & sine intermissione, sicut faciebat in spiritu. seruiebat ergo Deo in spiritu; in quo autem seruiret, exponit, inquit, in Euangelio, idest, non in lege, sicut prius errans seruire existimabat; æmulator legis, & traditionum paternarum existens; at nunc in Euangelio filij Dei, idest, in prædicando, & euulgando Euangelio: in incumbendo totis viribus, vt omnes ad Christi cognitionē, & verbi eius obedientiam venirent. Recte autem hæc verba adiunxit Paulus; volebat enim Romanis persuadere, se etiā absentem illorum gerere curam. orare continuo pro eis; desiderasse ad ipsos, docendi, & instruendi causa, venire: idcirco Deum testem facit, cui non in corpore solo, sed etiam in spiritu seruiebat, pro Euangelio Christi filij Dei, vt, quamuis absens esset, memor illorum esse posset.

ANNOTATIO XIX.

VArij sunt Doctores in exponēdo illo verbo, (in spiritu meo) Primo loco Origen. Spiritum exponit, mentem superiorem animæ, & hominis partem: diuidit enim hominem in corpus, animam, & spiritum, non quod spiritus, & anima sint duæ substantiæ, sicut sunt corpus, & anima, sed quod spiritus potentias rationales superiores, anima vero sensuales, & inferiores significat. seruiebat autem Paulus Deo in spiritu, idest superiori parte, quia spiritus est Deus, similemque existimat hanc esse sententiam illi Ioann. 4. In spiritu & veritate adorare oportet; hoc excepto quod Ioannes de adoratione, Paulus vero de seruitio loquitur hinc deducit seruiuisse, non in illis vmbris, & figuris, & cortice Legis, & literę, sed

Origen.

Paulus quo seruiebat in Spiritu Deo, & in Euangelio.

Ioann. 4.

sed in sensu, qui spiritus est, & ad Euangelium pertinet. Eandem adhibet expositionem Ambros. & Sedulius. Secundo loco Chrysosto. exponit, hoc uerbum significare spiritum sanctum, cuius uirtute & gratia seruiebat. tribuit enim Paulus opera sua, & labores, quos sustinuit in prędicando Euangelio. Spirit. San. uirtuti, non propriæ. Huic expositioni obstat illud (Meo) si enim Spiritum sanctum significare uellet Paulus, non diceret in Spiritu meo. Tertio loco Theodore. per Spiritum, gratiam datam Paulo, respondentem muneri suo, de qua dixerat: Per quem accepimus gratiam, & apostolatum, interpretatur: secundum quam gratiam Deo seruiebat, quod explicare possumus per talentum. iuxta taléta enim a Deo sibi data, Paulus incumbebat euangelicæ prædicationi. Quarto loco Theodulus expositionem Chrysostom. sequens, & probans, adiunxit alteram, nempe quia spiritualis erat opera Pauli, non carnalis.

Chrysost. *Theodo.* *Theodu.*

Quinto loco, moderni aliqui sic interpretantur. in spiritu meo seruio, idest uolens, & ex animo seruio. Sexto Anselmus exponit. In Spiritu, id est in sinceritate, & affectu cordis, non ficte nec mendaciter, sed in ueritate. Mihi spiritus mentem simul, & affectum significare uidetur, quo seruiebat semper Paulus in suo apostolatu, & Euāgelica prædicatione; multi enim corpore, & exterius seruiunt, non tamen spiritu, & secundum interiorem hominem: at Paulus non corpore tantum, sed etiam spiritu seruiebat, eratque amplius seruitium spiritus, & magis continuum, & latum, quam corporis; illo enim etiam in absentibus, & distantibus, corpore etiā impeditus, seruiebat. Similia fere uerba habet. 2. Thimot. 1. Gratias, inquit, ago Deo, cui seruio in conscientia pura, i. ea oīa faciendo, q̄ conscientia mea dictat esse secundum Deum facienda, ab his abstinendo, a quibus mea conscientia monet esse abstinendum.

Anselm. *2. Thi. 1*

Quod sine intermissione, memoriam uestri facio semper in orationibus meis.

Exponit id cuius testem Deum fecerat, nempe se in orationib. suis Romanorum mentionem facere. sine intermissione, idest nunquam orasse, quin pro ipsis etiam deprecaretur: hoc enim est in orationibus sine intermissione, & semper eos habere in memoria; scilicet, quotiescunque ad Deum orationes fundebat, semper etiam pro ipsis orare, neque unquam intermittere, quin pro ipsis deprecaretur, quoties oraret Deum. Hoc idem pro Timotheo faciebat. secundo Timothe. primo. Sine intermissione, inquit, habeam tui memoriam in orationibus meis. seruiebat ergo Deo in spiritu, etiam in Romanis, quibus, etiamsi corpore aberat, spiritu, & affectu præsens erat, & curam eorum gerebat.

Paulus qūo intelligat orare sine intermissiōe

2 Thi.

Obsecrans, si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos.

NOn est hæc sententia declaratio præcedentis, vt velit dicere, memoriam seu mentionem, quam sine intermissione in orationibus faciebat, illorum, hanc esse: nempe Deum obsecrare facultatem veniendi ad eos: sed est accretio, & augmentum, vt sit sensus: Oro sine intermissione pro vobis Deum in orationibus meis. & vltra hoc etiam obsecro, & efflagito Deum, vt promptum, & gratum diuinæ suæ maiestati ad vos veniendi iter tandem concedat. Attendenda autem sunt verba: petit iter prosperum, idest, liberum, & expeditum ab omni difficultate, & impedimento: at non absolute, sed limitatione adiecta (In voluntate Dei) idest, quod sit gratum, & secundum voluntatem Dei: nihil enim quærebat Paulus, præter Dei gloriam, & voluntatis eius complementum. Si autem vbi de tot hominum myriadum salute agebatur, nihil indistincte petit Paulus, sed petitioni diuinam coniunxit voluntatem, quanam venia digni sumus, qui res sensibiles optamus, nec nostra omnia diuinæ permittimus voluntati? vt annotauit Theodore. Rursus illæ particulæ (si quo modo tandem aliquando) difficultates modi, & temporis significant, ac si dicat. Obsecro, vt modum facilem, & tempus aptum concedat: hactenus enim hæc defuerunt. Illud etiam (Tandem) longitudinem temporis indicat, quo Paulus id Dominũ obsecrabat. Sensus igitur breuiter hic est: Obsecraui Deum diu, vt mihi iter ad vos sibi gratum tandem concedat prosperum, omni difficultate superata, & impedimento ablato.

Desidero enim videre vos, vt aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis ad confirmandum vos.

CVr iter ad Romanos a Deo obsecretur, causam exponit. nam desidero, inquit, vos videre, non temporalis lucri causa, sed propter vestram salutem spiritualem, nempe vt officia aliqua gratiæ, & doni spiritualis mihi concessi vobis communicem, quibus in fide, & religione suscepta confirmemini, & stabiliamini. Gratiam spiritualem appellat charismata Spiritus Sancti, quæ data sunt Apostolis, vt
1.Cor.12 alijs prodessent, de quibus 1. Corin. 12. dicitur. Diuisiones gratiarum sunt, idem autem spiritus: his enim gratijs, & donis cæteros instruebat, consolabantur, & admonebant, & cætera opera ad salutem spiritualem ordinata administrabant, Gratiam appellat, vt se a Spiritu Sancto accepisse, quæ tradebat, significaret. Ne autem nouam doctrinam adferre videretur, adiunxit: vt confirmem vos in ea, quam iam a Petro accepistis, doctrina, & religione, non vos dedocere, quæ iam a Domino didicistis, sed confirmare, & stabilire desidero. Attende autẽ Pauli moderationem; errabant enim Romani in aliquibus, vt ex hac epistola

la patet, & opus illis erat instructione: ne tamen tanquam pusillos terreret, confirmationem appellauit.

Id est, simul consolari in vobis per eam, quæ inuicem est fidem vestram, atque meam.

EX hac confirmatione vestra fiet, vt mutua sit consolatio, & lætitia nostra; mea quidem, dum vos in fide confirmatos agnouero; discipulorum enim doctrina recta, & sincera præceptorem consolatur, & delectat: vestra autem, dum meam fidem vestræ conformem experti eritis; discipulus enim etiam consolationem capit, quando magistri, & præceptoris doctrinam fideliter, & perfecte percepisse intelligit. Fides igitur eadem, & vna, tam mea, quam vestra, erit communis consolatio, & spiritualis lætitia amborum, postquā a me instructi fueritis per gratiam spiritualem vobis communicatam. Græce habetur, non (id est) sed (hoc autem est) & refertur ad proximum verbum: nempe, ad vos confirmandum, ex quo consequetur mutua consolatio: non autem refertur ad verbum (Desidero vos videre) desiderabat enim Paulus eos videre, vt in fide confirmaret docendo & instruendo, eisq. confirmatis consolatio mutua procederet.

ANNOTATIO XX.

DVpliciter hæc verba exponuntur a Doctoribus. Vno modo ab Orig. *Origen.* refert enim hanc consolationē ad verbum (Confirmandū, vt sit sensus; Desidero videre, vt vos confirmem instruendo, & docendo, vt hęc facta confirmatio, mutua fiat cōsolatio nostra ex fide communi mea, & vestra. Altero modo Chrysost. & Theodor. *Chrysost. Theod.* ad verbum (Desidero) referunt, vt sit sensus: Desidero vos videre, vt vobis impertiam aliquid gratiæ spiritualis, vt confirmem vos, & desidero etiam vos videre, vt mutuo consoler in vobis. Theodulus *Theod.* vtriusque meminit expositionis. Nobis visa est accommodatior prior: nam verbum illud (Hoc autem est) effectum & consecutionem indicat huius confirmationis, & communicationis doni, & gratiæ spiritualis. refertur quidem ad verbum (Desidero videre) sed non immediate, sed post confirmationem, vt sit sensus: Desidero vos videre, vt vos confirmē, & confirmatione facta mutuā in vobis seu vobiscum consolationem propter fidem nostram communem capiā. Quamuis enim Romani crederent, adhuc tamē errabant in aliquibus, & instructione indigebāt, vt vna fieret, & conformis esset fides eorū cum Pauli fide. Quæ autem hæc sit consolatio, non eodem modo exponunt Doctores. Theodulus lætitiam *Theod.* interpretatur spiritualem, quæ est de communi bono fidei illorum, & suæ; & idem sentit Chrysostomus *Chrysost.*. & ea est vera interpretatio. Aliqui fidei incrementum exponunt, vt mutuo fides augeretur, Pauli, & Romanorum: sicut aliquando ex discipulorum doctrina magistris augetur scientia.

Quam expositionem etiam probat Chrysostom. & uidetur hæc expositio Basil. Regul. breui. resp. 226. sic enim inquit. Hoc verbum (consolari) solita est Scriptura usurpare diuersa significatione a communi loquendi more: siquidem cõsolari pro eo ponit, quod ex explere animum alicuius in veritatis perceptione, veluti cum dicit: Consolamini populum meum, dicit Dominus: & Apostolus ait: Desidero uidere uos, ut aliquid impertiam uobis gratiæ spiritualis ad confirmandos vos, idest, simul consolari in uobis per eam, quæ inuicem est, fidem vestram, atque meam, hæc Basil. Sed probanda talis expositio non uidetur; non enim Paulus hoc incremento indigebat. excitari quidem potuit Paulus eorum fide ad aliquem actum spirituale perfectionis exercendum, sed non ad discendum aliquid ex eis. Mutua igitur consolatio est, mutua lętitia de fide communi, & mutua.

Nolo autem uos ignorare fratres, quia sæpe proposui venire ad vos, & probibitus sum vsque adhuc.

SI quis obijceret, cur igitur non venisti, si ita desiderabas, & orationibus instabas, maxime cum omnium Gentium factus sis Apostolus? Respondet; scire vos uolo, fratres, proposuisse me non semel, sed sæpe uenire ad uos: sed usque nunc me prohibitum esse, nec mihi liberum id fuisse, multis hinc inde negotijs, & impedimentis emergentib.. quæ me detinuerunt, ne quod desiderabam, & animo proponebam, opere perficerem.

ANNOTATIO XXI.

Paulus, a quo prohibitus venire ad Romanos.

PRohibitum esse quandoque Paulum eo venire, quo proposuerat, legimus; idque aliquando a Spiritu Sancto, aliquando a Dæmone. de Spiritu sancto habetur Act. 16. Cum venissent, inquit, Mysiam, tentabant in Bithiniam, & non permisit eos Spiritus Iesu: De Dæmone habetur. 1. Thessal. 2. Voluimus, inquit, venire ad vos, ego quidem Paulus, & semel, & iterum, sed impediuit nos Sathanas. Est igitur inter Doctores duplex interpretatio. Chrysosto. serm. 1. hanc præsentem prohibitionem factam esse a Spiritu Sancto. Basilius vero in Reg. breui. resp. 275. a Dæmone. Origen. vtramque probat. Est autem aduertendum cum Basilio, actiones illas, quæ animæ solius sunt, a Dæmone impediri non posse sanctis hominibus: nec enim potuit desiderium, & propositum veniendi, & obsecrationes ad Deum pro itinere prospero prohibere: tamen quæ exteriori operationi coniunctæ sunt, Deo permittente aliquando impedit, permittit autem Deus hæc impedimenta, vel probandi, vel detegendi causa, ut vel, si a proposito desistat, conuictus, qualis fuerit homo, detegatur: vel, si in recto perseuerauerit, clarius appareat studium ipsius in recte factis. hæc Basil. Greg. lib. 21. Mora. cap. 19. addit causam aliam huius diuinæ pmissionis, vt nempe illis, apud quos manere compellitur, magis profit, &

Act. 13.

1. Thes. 2.

Chrysost.

Origen.

Basil.

& illi perfectius cõfirmentur. dum enim ad Romanos non permittitur venire, illi, apud quos adhuc manebat, magis eius præſentia confirmabantur: non enim permittit Deus Dæmoni mala operari, niſi vt inde bona ex prouidentia diſpoſita, & ordinata extrahat. Fieri etiam poteſt in punitionem aliquando: pœna enim peccatorum eſſe ſolet priuatio prædicationis, & impedimentum aduentus eorum, qui illa poſſunt iuuare præſentia. hæc impedimenta duo ſic ſe habent; vt, quando Dæmon impedit, adſit etiã Deus permittens: nec enim Dæmonis opera, & impedimentum efficax eſſet, niſi Deus eum impedire fineret. At quãdo Deus prohibet, & impedit, nõ ſemper a Dæmone eſt tale impedimẽtũ: multis enim modis Deus impedire, & prohibere poteſt hominis conatus, & propoſita, etiam Dæmone non interueniente. Vtraq. eſt probabilis ſententia, & expoſitio; tamen magis probatur ea, quæ eſt Chryſoſt. nam dictum eſt: Sine intermiſſione in orationibus Deum obſecraſſe iter proſperũ, tamen prohibitũ eſſe. quod ad Deũ videtur accõmodatius referendum. Aduerte etiã, præter hæc impedimenta duo, etiam eſſe humana, & naturalia, quæ quãuis Deo permittente etiam eueniant, ſoleant tamẽ non Deo, nec Dæmoni tribui, ſed hominibus, & cauſis naturalibus. ſolemus enim impediri infirmitate, vel viç difficultate, vel aliorum precibus, vel alijs ſimilibus: & de his non improbabiliter etiam exponi Paulus poteſt, vt ſit ſenſus: Varijs negotijs, & difficultatibus emergentibus, quæ me detinuerunt, impeditus ſum, ne ad vos venirem. *Chryſoſ.*

ANNOTATIO XXII.

Sedul. SEdulius, a Deo prohibitum eſſe Paulum, ne ad Romanos hactenus venerit, exponit, tamen cauſam, cur prohibitus fuerit, aperit; nempe, quia ſciebat Deus, Romanos eſſe tũc imparatos ad recipiendam doctrinã: propterea miſſus eſt ad alios paratiores. Hæc cauſa non uidetur ſatis accommodata. nam tunc temporis, antequam Paulus veniſſet, Romani fidem Chriſti receperant, vt conſtat ex ſuperioribus dictis: fides enim eorum euulgabatur per orbem. Quod autem ad doctrinam in hac cauſa cõtentam ſpectat, aduertendum eſt, eandem eſſe quæſtionem, cur Dominus non miſit filium ſuum, & Apoſtolos prius, quam miſſi ſunt, &, cur ad aliquas Gentes prius miſſi, prędicauerint, quam ad alias; cur his, non illis annunciata eſt ſalus: & noſtris etiam temporibus poſſet aliquis interrogare, cur tam tarde Indis prædicatum ſit Euangelium. Sedulius vtique reſpondiſſet, miſſos eſſe prædicatores, & Apoſtolos a Deo, quãdo præſciuit eos eſſe credituros, ipſumq. veniſſe Chriſtum, quando fidem eius ſciuit a mundo recipiendam; quæ doctrina eſt Auguſt. lib. 1. de prædeſtina. Sanct. cap. 9. & Chryſoſt. hom. 65. in Matthæum, vbi de vocatione ad vineam diuerſis facta horis loquitur: tamen eſt maximum diſcrimen inter Auguſt. & Chryſo. nam eadem verba duos ſenſus longe diuerſos facere poſſunt. aut enim preparatio hęc ad voluntatem hominis tãtum refertur, quaſi homines ſuo arbitrio, ſuiſque viribus ſe præparaverint *Auguſt. Chryſoſ.*

runt ad fidem recipiẽdã, tumq. fit annunciatum Euangelium, quando sciuit Deus eos esse præparatos; & hunc sensum videtur Chrysost. & Sedul. intendere, quem August. impugnat, & multis in locis persequitur; aut præparatio hæc a Deo est, qui corda ad credẽdũ præparat, tuncq miserit prædicatores, quãdo sciuit esse credituros, idest, quãdo sciuit eos esse quorũ corda præparare ipse disposuerat, & hũc sẽsũ intẽdit, & sequitur August. & sine dubitatione vlla verior est hæc, & solidior doctrina priori, non enim arbitrium hominis post peccatum eas habet vires, vt possit per se præparari ad fidem annunciatam recipiendam. non negat Chrysost. fidẽ suscipi non posse sine auxilio supernaturali; tamen id affirmat, hoc auxilium, vt credant, dari dignis, & qui suo se arbitrio præpararunt. Hæc attigisse sit satis; discussio enim exacta alterius est instituti.

Vt aliquem fructum habeam in vobis sicut et in cæteris Gentibus.

COnnectuntur hæc superioribus; nempe, sæpe proposui venire ad vos, vt aliquem fructum habeam in vobis, sicut in cæteris Gentibus; supple, habui. Fructum habere in Gentibus, est, spirituale bonum impartire: nempe ad fidem conuertere, conuersas confirmare, confirmatas perficere; cæteraq. Apostolica munia erga eas exercere: de quo fructu Ioan. 4. dictum est a Domino, Posui vos, vt eatis, & fructum plurimum afferatis. Perpende autem Euangelij indifferentiam: quam uis enim Romani inter cæteras Gentes eminerent, & primatum tenerent, tamen in prædicatione Euangelij, & salutis negotio pares eos facit. In vobis, inquit, sicut in cæteris: non enim apud Deum est distinctio Iudæi, Græci, Romani, nationum, aut hominum conditionum. omnes peccatores inuenit, pro omnium salute mortuus est, omnes ad se vocat, & venientes, vndecunque venerint, recipit.

Ioann 4.

Grecis, ac Barbaris, Sapientibus, & Insipientibus debitor sum.

RAtionem, & causam dat, cur cæteris prædicauerit gentibus, maxime, cum ad eas primo diuerterit, quam ad Romanos, & est sensus. Dixi, me in cæteris Gentibus fructũ habuisse, & eis prædicasse; nã debitor sum omnibus Gentibus, Græcis, ac Barbaris, quicunq. & qualescunq. sint; ex mundereq. meo debeo etiã illis prædicare, & annunciare, quæ salutis sunt; nec solum cæteris Gentibus, Græcis, & barbaris, sed sapiẽtibus, & insipiẽtibus; quãuis enim apud Græcos maxime sapiẽtia humana polleat, adhuc eos discere oportet: nam sapientiam prædico, & annuncio, quã nemo principum huius seculi, nemo doctus, & sapiens inuenit, nec inuenire, nisi desuper edoctus, potuit. est enim Euãgelium sapientia cœlestis ad salutem necessaria, mundi sapientibus, & insipientibus addiscenda: idcirco omnibus debitor sum.

AN-

ANNOTATIO XXIII.

Theodu. THeodulus, & Sedulius hæc uerba coniungunt superiorib. sic: Vt fructum habeam in vobis, sicut in cæteris Gentibus; Græcis, ac barbaris, sapientibus, & insipientibus vnde latine in casu auferendi posita sunt, sicut & illa; In cæteris Gentibus. At quia verbum sequens huic connexioni accommodari non potest, supplendum censent relatiuum, nempe, quibus debitor sum. hoc tamen est potius epistolam componere, quam interpretari: si enim liceret huiusmodi facere suppleméta, facile sententias Pauli in sensus longe ab eius intentione diuersos posset vnusquisq. trahere. Sunt quidem aliquando supplementa faciéda, sed quando necessitas sententiæ id postulat: quod in præsenti non fit: cum accommodatissime legamus, Græcis, & barbaris, sapientibus, & insipientibus, debitor sum: vt sint in casu donandi. & sic Orige. Chrysost. & communiter Doctores legunt, & exponunt. & tunc causam hæc sentétiá reddit eius, quod præcessit: quod cæteris Gentibus prædicauerit.

Paulus quõ sapientib. & insipientib. debitor *Orig. Chrysost.*

ANNOTATIO XXIIII.

DVo sunt verba, quæ expositione adhuc, seu potius discussione indigent. Vnum est illud (Debitor) quod nempe hoc sit debitum: Orige. enim debitum hoc dicit, donum linguarum, quod acceperat. cum enim cæterarum Gentium linguam a Spiritu Sancto acceperit, debitor est effectus omnibus eis prædicandi. Sapientibus autem debitor est factus, quia sapientiam non huius seculi recipit: Insipientibus vero, quia patientiam, & longanimitatem etiam a Deo habuit, quæ in insipientibus instruendis maxime necessaria est. sequuntur hanc expositionem Sedulius, & Anselmus, & quantum ad linguarum donum, etiam Theodoretus. Tamen non videtur satis accommodata interpretatio, quamuis vera sit doctrina. rectius Chrysostomus, & Ambrosius ad debitum ex munere, & functione Apostolica referunt: cum enim esset Gentium omnium, etiam barbararum, sapientium, & insipientium Apostolus, & doctor effectus, ex munere debebat eis prædicare, & Apostolicam suam functionem exercere. Debitor ergo est factus Gentibus, quarum Apostolus est electus, & institutus a Christo; quod enim Christianus homo sit, propter se est: quod vero Apostolus, Episcopus ve factus est, propter alios est. Alterum verbum est (Sapientibus, & insipientibus) quod varie exponitur, & connectitur. Anselmus inter alias expositiones etiam adfert, vt sapientes iustos: insipientes peccatores significét. Aliqui, credentes, & non credentes. Sed rectius cũ Chrysostomo, Origene, & Ambrosio, & Theodoreto sapiétes exponimus eos, qui humana pollebant sapientia, quales Græcia multos habuit; insipientes vero,

Origen. *Sedul.* *Anselm.* *Theodo.* *Chrysost.* *Ambros.*

Cur Paulus dicatur sapientib. debitor

Anselm

vero, qui non sunt rerum humanarum hanc scientiam, & peritiam consecuti. quam etiam expositionem affert Anselmus, sed connectit sic, vt sapientes ad Græcos, insipientes ad barbaros referantur, vt hæc duo illis præcedentibus duobus respondeant. At rectius, & verius, Chrysostomus, & Theodoretus, & alij indistincte posita censent: Græcis, & barbaris, sapientibus, & insipientibus. nam inter Græcos etiam insipientes multi, & inter barbaros sapientes erant. Fuerunt enim inter Chaldæos, Aegyptios, & Arabes multi sapientes. Præterea etiam barbarum esse, linguæ & sermonis est: sapientem vero, doctrinæ, & peritiæ. Adiunctum autem hoc verbum est a Paulo, vt prædicationis suæ amplitudinem, & altitudinem indicaret, qua sapiens, & insipiens indigebat: ad quam omnes, tamquam nouitios, & discipulos accedere oportebat. Simul etiam, vt tacitæ cuidam obiectioni responderet: diceret enim aliquis; Cum inter Græcos maxime, & frequētissime sapientia reperiatur, non erat opus tibi, Paule, ad eos prius diuertisse, & tantum temporis consumpsisse; propterea respondet: Non sic est, omnes enim disciplina hac indigent, nemoq. sapiens est, qui non debeat fieri discipulus, immo aliquā do maiori opera, & labore opus est, ad huiusmodi mundi sapientes instituendos, & docendos, maioriq. patiētia: non vt Origenes dicebat; datam esse patientiam propter insipientes, & sapientiam propter sapientes: cum & sapientes instituere, & docere sæpius laboriosius sit. Hinc manifesta est causa, cur non diuitum, & pauperum, nobilium, & ignobilium, sed sapientium, & insipientium meminit: nimirum quia de doctrina Euangelij tractabat, quæ sapientibus necessaria non esse videri poterat; idcirco sapientium meminit, & insipientium, quos omnes eam oportet addiscere.

Chrysost. Teodor.

ANNOTATIO XXV.

Origen.

Celsus Iudæus, vt refert Orig. li. 1. con. eūdem. hoc opponebat Euangelio, quod insipientibus esset doctrina communis. Nec stultus, & impius homo aduertebat Dei magnum beneficium, quo omnibus salutem fecit esse communem. hac ratione, & causa potuisset Celsus parui pendere Solem, Cęlos, et Elementa, et multa alia, quia omnib. donata sunt. Tanto ergo præstat Euangelium cæteris doctrinis, quanto ipsum nemini denegatur, nemoque quantum est ex parte Dei, ab eius disciplina remouetur, quantumcūque rusticus, et insipiens, et pauper existat.

Ita quod in me promptum est, & vobis, qui Romæ estis euangelizare.

VErba hæc connectuntur illis: Sæpe proposui venire ad vos, vt fructum aliquem habeam in vobis, sicut in cæteris Gentibus, sed prohibitus sum. hinc colligit: Ita, id est, itaque, Quod in me est, & quantū est in mea voluntate, promptū, & paratum est euangelizare etiā vobis: mea volūtas in causa nō est, quominus venerim, & pdicauerim, sed

sed prohibitio: qua remota, veniam euangelizare etiam vobis. Totus igitur hic contextus est sic ordinandus. Sæpe proposui venire ad vos, vt fructum aliquem habeam in vobis, sicut in cæteris Gentibus (Græcis enim, & barbaris, sapientibus, & insipientib. debitor sum) sed prohibitus sum; itaque, seu igitur, quod in me situm est, promptus sum etiam vobis debitum reddere, & euangelizare, sicut & cæteris euangelizaui, & in eis nostri muneris debitum exhibui.

ANNOTATIO XXVI.

VArie superior sententia, & connectitur, & exponitur. Primo loco Theodulus supplementum esse existimat: Debitor sum; vt sit hic sensus. Sicut debitor sum illis Gẽtibus, ita quantum in mea est promptitudine, etiam uobis euangelizare debitor sum. Sed hæc supplementa, vti diximus, sine necessitatẽ facta recipienda non sunt: esset enim nouam epistolam condere, non factam interpretari. Secundo loco Chrysostom. Theodoret. & cæteri cõnectere vñr cum illis, Grçcis, & Barbaris, vt sit sensus; sicut cæteris, Græcis & Barbaris, sapientibus debitor sum, ita quantum in me est, promptus sum etiam uobis euangelizare. Mihi hæc communis expositio non admodum probatur: nam si particula illa (Ita) similitudinem significat, nõ videtur sic accommodari posse, sicut, debitor illis sum; ita, quantum est in me, promptus sum euangelizare uobis: sed oportebat dicere; Ita etiam uobis debitor sum. Tertio igitur loco, existimo particulam (Ita) quamdam indicare illationem, esseque loco, Itaque, positam; nam apud Latinos probatos etiam in ea significatione usurpatur; sicut etiam ἄτω apud Grçcos, & tunc sensus est facilis, & satis accommodatus. cum enim dixisset, se sçpe ad Romanos uenire proposuisse, prohibitum tamen esse, colligit dicens; Itaque quod est situm in mea potestate, promptum est, siue ego promptus sum etiam uobis euangelizare, sicut illis gentibus feci. hæc est connexio, nam quç adiuncta sunt; Vt fructum habeam in uobis, sicut in cçteris, finem aduentus propositi exponunt. & illud; (Grçcis, & Barbaris, &c.) interpositum est, ut causam, cur cæteris Gentibus prædicauerit, redderet. Distinguenda autem sunt illa. (Quod in me promptum est) vt sint duo, nẽpe quod in me, idest, quod est in mea potestate, & uoluntate sitũ, promptum est euangelizare etiam uobis.

Margin: *Theod.* *Chrysost.* *Theod.*

Non enim erubesco Euangelium.

PRæcedentis sententiæ hæc causam reddit: Sum, inquit, paratus, & promptus etiam Romæ euangelizare: non enim erubesco prædicare Euangelium; nemo existimet me pudore aliquo retardatum, quominus in ciuitate omnium prima, quo totus orbis conuenit; ubi sedes imperij: vbi nobilitas, sapientia, & fortitudo, & diuitiæ resident, prædicaream; non est sic: non enim erubesco etiam Romæ Euangelium annunciare,

annunciare,& Christum crucifixum prædicare. hoc dictum est, quia Euangelium in cortice videtur contemptibile. iuxta illud 1. Corinth. 1. Prædicamus Christum crucifixum, Gentibus quidem stultitiam, Iudæis vero scandalum, qua de causa Dominus Luc. 9. dixit. Qui erubuerit me,& sermones meos, hunc filius hominis erubescet, cum venerit in maiestate sua. Leo etiam epist. 83. ad Palæstinos Monachos, sic inquit: Quoniam nouerat quale opprobrium ab inimicis obijceretur Christianis, Paulus dicit, Non erubesco Euangelium. *1. Cor.* *Luc. 9.* *Leo.*

ANNOTATIO XXVII.

Paulus quo intelligitur non erubescere Euangelium.

DVo poterant retardare Paulum a prædicatione Euangelii, pudor,& timor. Pudor, quia in cortice Euangelica doctrina vilis,& contemptibilis videtur: Timor, quia grauissimæ pœnæ prædicatoribus, & credentibus infligebantur; multiq; propter hunc timorem a credendo retracti erant, & a suscepta fide retrocesserant. de pudore dictum est a Domino Luc. 9. Qui erubuerit me, & sermones meos, hunc filius hominis erubescet: de timore autem Matt. 10. Nolite timere eos, qui occidunt corpus. Cum igitur hæc duo retardare possint, quid est, quod Paulus de solo pudore loquitur. Non erubesco: non autem dicit, non timeo, cum maius & fortius impedimentum sit pudore timor. ipse etiam met Act. 20. timoris meminit, inquit enim. Vincula,& tribulationes Hierosolymis me manēt; sed nihil horum vereor. immo ratio non videtur adæquata: paratus sum Romæ euangelizare, quia non erubesco. Obijceret aliquis; Si non erubescis, times; nec solum pudor, sed etiam timor retardare potest. Pudor est de amissione honoris, timor autē de amissione vitæ; pudet enim etiam eos, quibus nemo nocere in vita potest, timent autem, quibus alij nocere valent. Pro huius difficultatis resolutione aduertendum est, inter causas pudoris, & timoris latum esse discrimen: pudoris enim causa est ab ipso Euangelio sumpta, quia vile,& contemptibile videtur: causa vero timoris, ab externo: nempe a persecutore. Quem igitur pudet Euangelij, ipsum Euangelium afficit iniuria, quia pudendum, & vile reputat: qui vero timet confessionem ipsius, aut prædicationem,& ex timore retrocedit a confessione, uel pdicatione, nō Euāgelio vitiū tribuit, sed psecutoris sæuitiam refugit; illique propriā vitam præfert. Rursus, qui se pudere Euangelij negat, Euangelium commendat; ea enim negatione confitetur illud non esse pudendum; at qui negat se timere, potius se ipsum laudat: nam fortitudinem propriam manifestat, qua pericula,& mala omnia pœnæ spernit Hoc supposito, respondeo: Paulum hoc in loco de perfectione Euangelij agere, doctrinamque Euangelicam commendare velle; ideo pudorem excludit. Non, inquit, erubesco Euangelium, quamuis enim doctrina noua, & inaudita mūdo, & in cortice vilis appareat, tamen non erubescam eam propalare, quia pudenda non est; sed honorifica,& maximi facienda. Adde, quando hæc missa est epistola, adhuc Romæ persecutio in Christianos nondū grassabatur: idcirco non erat, cur peri-

Luc. *Mat. 10* *Act. 20*

periculorum, & timoris vllam faceret mentionem, eaque de causa non dixit, non timeo, sed contentus est dicere, non erubesco, vt hunc Euangelij perfectionem exponendi sumeret occasionem. Ratio igitur, & causa adæquata est, iuxta materiam subiectam, & temporis circumstantiam, quando pericula non imminebant.

Virtus enim Dei est in salutem omni credenti.

CAusam, cur non erubescat Euangelium, adiungit. Est enim virtus Dei in salutem, idest, habet efficaciam, & potentiam conferendi salutem omni credenti, & recipienti ipsum; non qualemcumque salutem, sed æternam animæ, & corporis, quæ in hoc sæculo incipit per liberationem animæ a peccatis, & reconciliationem cum Deo. Quamuis igitur appareat in cortice, & primo aspectu Euangelium vile, & contẽptibile; habet tamen latentem energiam, & virtutem diuinam saluandi, & sanitatem spiritualem conferendi. Simile est, si quis medicus paruulam pilulam infirmis ministraret, quæ exterius præ paruitate nihili facienda videretur: tamen efficacissima ad omnem expellendum morbum esset, diceret: non erubesco propinare pilulam hanc infirmis: est enim latens, in ea virtus sanandi quoscunque infirmos recipientes eã. Attende, In salutem esse, non tantum significare salutis efficaciam, sed necessitatem, vt Euangelium sit efficax salutis, & sine eo nemo eam assequi posset: salus autem hæc est, quæ in præsenti datur per remissionem peccatorum, & reconciliationem cum Deo, & in futuro sæculo per æternam beatitudinem. Dum autem dicit, Virtutem Dei esse, insinuat salutem hominis opus esse Dei; humana enim, aut creata virtus nulla hominem saluare potuit nisi Deus de cęlo misisset remedium. Hoc in loco Paulus Euangelium appellat rem ipsam, quę annunciatur, & prædicatur. Vt enim superius annotauimus, Euangelium aliquando prędicatio, aliquando res prædicata appellatur, in qua posteriori significatione nunc accipitur. Euangelium autem in cortice nondum credenti vile, & contemptibile apparet. Quod enim Christus crucifixus sit, infirmitatis videtur; re vera tamen virtus Dei est ad saluãdũ, tanto potentior, quanto ipsa infirmitate, & morte, salutem, & vitam operatus est, 1. Corinth. 1. Prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Iudæis, atque Græcis Christum Dei virtutem, atque sapientiam, quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. *1. Cor. 1.* & Abacuch 3. Cornua in manibus eius, ibi absondita est fortitudo eius, quæ verba de cruce dicta sunt. *Abac. 3.* Hæc virtus Dei, non tantum Christus in seipso est, sed in Sacramentis, & mysterijs Euangelicis latet hæc virtus sub cortice vili. Sacramenta enim res sensibiles exterius sunt, tamen virtutem Dei continent ad sanandam animam; propterea Aug. de Baptismo protulit. *August.* Quæ tanta virtus aquę, vt corpus tangat, & cor abluat? Rectè ergo dicitur: Nõ erubesco Euangelium: virtus enim Dei est, in salutem omni credenti, quicũque sit ille, siue barbarus,

siue Græcus,siue Iudæus;nemo enim a salute excluditur, si modo in au ctorem salutis Christum, vt par est, credat.

Iudæo primum,& Græco.

Pauli concio cur pri mũ Iudæis & Grecis, quã cæteris gẽtibus.

GEneralitatem verbi præcedentis explicatius exponit. In salutem, inquit, omni credenti Euangelium est, tam Iudæo, quàm Gentili, quem Græcum appellat. nemo existimet, vllum excludi ab Euangelij salute, aut necessitate: omnibus est propositum, Iudæis, & Gentibus. Addit Paulus particulam (primum) Iudæo primum, quæ non significat, efficacius esse Euangelium Iudæo, quàm gentili credenti, sed propter duo posita est. Vnum, vt præeminentiam præcedentis status Iudæi, supra statum Gentium significet; ne enim videretur Iudæos Gentibus miscere, & æqualem eorum fuisse conditionem, in eorum enumeratione adiecit, Iudæo primum, quia ipse populus erat Dei electus, ipsi lex, prophetia, promissio, Christus secundum carnem, religio, & cultus a Deo data sunt. hæc omnia Paulus magnifaciens, & nolens æqualem conditionem eorum affirmare, propterea adiecit, Iudæo primum. Alterum propter ordinem temporis in prædicatione: Iudæis enim prius tempore

Act. 13. prędicatum est Euangelium, ante Christi mortem, & post ascensionem

Mat. 10 eius. ipsis primo prædicandum erat, iuxta illud Act. 13. Vobis oportebat primum prædicare uerbum Dei. & Matth. 10. In viam Gentium ne abieritis, & in ciuitates eorum ne intraueritis: sed ite potius ad oues, quæ perierunt domus Israel. Optimo autem consilio Paulus, & Iudæorum expressam mentionem fecit, & Gentes Græcorum nomine significauit: illud enim factum est, ne Iudæi legem veri Dei, & cultum eius habentes, sibi non esse necessarium Euangelium ad salutem, nec, se hac generali sententia comprehendi, prętexerent. hoc autem, quia inter omnes Gentes Græci humana sapientia prępollebant, per quam Respub. suas honestioribus, ac politioribus legibus gubernabãt, eaq. de causa arbitrari poterant, nec sibi etiam Euangelium esse necessarium. Paulus ergo vtriusque expressam facit mentionem, vt omnium auferat excusationem, & omnes homines comprehendat: si enim quibus minus videbatur, necessarium est, erit profecto cæteris omnibus, quibus, vtpote barbaris, & ignorantibus, magis necessarium, dubitari non potetat.

ANNOTATIO XXVIII.

PArticula illa (primum) Græce πρῶτον. aliquando ordinem tẽporis, aliquando dignitatis significat, ut idem significet, quod Latine prius, & quod etiam præcipue, seu potissime. sunt autem frequentissima exempla in Scriptura. Matth. 6. Quærite primum regnum Dei, id est, præcipue, & ante omnia, & Math. 13. Colligite primũ zizania, idest, prius. *Mat.* 6. & 13. Chrysost. ad temporis antecessionẽ refert, quia prior Iudæus gratiã Euangelij

gelij recepit. tamen accommodatior est expositio, ut etiam ad ordinem dignitatis referatur. nam Iudæi status vere prælatus erat statui Gentium. Paulus autem commendans etiam in hoc Euangelium, cuius Iudęis fuerat facta promissio, & cuius figurã, & prophetiam acceperant: simul et, ne Iudæis suspectus esset, qui Dei populum non agnoscere videbatur, idcirco in enumeratione eum prętulit, non tamen in efficacia Euangelij, quantum ad abundantiorem gratiã: in hac enim non est distinctio Iudęi, & Græci. Attende, Hieron. ad Gal. 3. versus finem: Græcum pro Gentili positum affirmare; nam, inquit, Græce ἕλλην, & Græcum, & Ethnicum significat. Solet tamen apud Paulum aliquando, non pro omni Gentili, sed pro iis, quos Græcos appellam⁹, accipi: sicut paulo superius dictum est: Græcis, & Barbaris debitor sum. & 1. Corinth. 1. Græci sapientiã quærunt. hoc autem in loco, nomine Græci, omnem gentilem significauit, propter causam in commentario dictam. 1 Cor. 1.

Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide, in fidem.

Iustitia Dei, q̃ dicatur reuelari de fide in fidem.

VErba hæc ad Iudæum referuntur, de quo dixerat, Iudæo primum. & probat, ipsi Iudæo esse necessarium in salutem Euangelium. Explicanda sunt primo loco uerba, & postea secundo loco contextui accommodanda: reddunt enim causam, cur Iudæo Euangelium sit in salutem. Aduerte, iustitiam Dei, qua homo iustus coram Deo, & ei gratus, remissis peccatis, & a Deo reconciliatione obtenta, efficitur, Iudęos olim adeptos esse per fidem uenturi Christi: quam fidem per Patres, & Prophetas Deus illis reuelauerat: adueniente autem iam Christo, & impletis promissionibus a Deo illi populo Iudaico factis, cessauit fides illa venturi, & quem uenturum prius credebant, uenisse iam, & promissa impleuisse, credere oportebat, mutandaque erat fides illa ex ueteri, in nouum statum. nam credere adhuc uenturum, qui iam aduenerat, non fides, sed error est grauissimus, & perniciosus. Cum ergo fides Christi fuerit ad iustitiam necessaria, iamque amplius illa fides antiqua non procederet, necesse erat uolenti prędictam iustitiam Dei, remissionemque peccatorum, & reconciliationem cum Deo consequi, fidem illam mutare in Euangelicam; hęc enim est, qua uenisse credimus Christum, & promissam salutem effecisse, & compleuisse. In Euangelio igitur hæc manifestatur fides, per quam iustificandus est homo. Ex his sensus verborum est manifestus, qui est talis. Iustitia Dei, per quam homo iustificatur coram Deo, in Euangelio, seu per Euangelium reuelatur, dum, veteri illa fide completa, nouam fidem docet, & ostendit; illoque veteri fidei statu cessante, nouum ostendit, vt per hanc iustificentur, & iustitiam consequantur. Iudæo ergo est necessarium, cum iam illius fides defecerit, & in nouum sit mutanda statum. Iustitiam Dei appellat, non qua Deus in se iustus est, sed qua nos iusti in nobis ab eo, & coram eo efficimur, & sumus. Vtitur autem uerbo reuelandi; quia in Euangelio multo est aptior, & distinctior

stinctior fides, quam olim erat in Legis statu, vbi diuina mysteria uelut in vmbra & figura continebantur, iuxta illud Pauli 2. Cor. 3. Nos, inquit, reuelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur, a claritate, in claritatem. Hoc est quod nunc dicit. Reuelatur in Euangelio iustitia ex fide in fidem. Quantum autem ad accommodationem, & connexionem spectat, recte accommodantur hæc verba; cum enim in salutem dixerit esse Euangelium Iudæo, & Græco, vtramque partem probaturus a Iudęo incipit, quem priori loco nominauerat.

ANNOTATIO XXIX.

Theod. Quæ sit ista Dei iustitia, & quare Dei dicta sit, indagandum est. Theodoretus hãc Dei iustitiam, eã, quæ Christi Dei, & hominis est, esse dicit, qua nostram meruit, & cõsecutus est redemptionem, & salutẽ. *Dei iustitia q̃ sit; & quar̃ sic dicta.* Cum enim potuisset Deus, si voluisset, hominem sola sua liberare misericordia, & liberalitate, noluit, sed iustitiam etiam adhibere, & coniungere disposuit. Cum autem ex parte hominis redimendi nulla esset, quia omnes peccatores erãt, filium suum hominem fieri decreuit. homo autẽ factus, adeo coram Patre iustus fuit, & in suis operibus, ac passione tanta est inuenta iustitia, vt pro omnium satisfaciens peccatis, nostram merueri redemptionem, liberationem, & salutem, nosque remissis peccatis Pati reconciliauerit, nobisque iustitiã obtinuerit, qua iusti coram Patre efficeremur. Hãc Christi iustitiã Euangelium reuelat, & prædicat. & sic Theodoretus exponit. *Chrysost.* Chrysost. vero serm. 3. non de hac Christi iustitia, sed de ea, quæ nobis communicatur, & infunditur propter illam Christi, interpretatur. nos enim iustitiam cõsequimur illius iustitiæ Christi virtute, quæ quidem communicata iustitia in nobis inhæret, & iustos formaliter facit: ex virtute tamen iustitiæ Christi participata. Quamuis autem doctrina Theodoreti vera sit, tamen expositio Chrysostom. est ad mentem Pauli: cuius intentum est ostendere, Euangelium habere virtutem iustificandi, & efficiẽdi homines iustos, reuelareque id, quo iusti in se ipsis efficiuntur, & sunt; hæc autem fides viua est, per quam Christo adhæremus, & vitam ab ipsius vita, & merito participamus, hac enim fide viua, quæ per dilectionem perficitur, et operatur, Deo reconciliamur, & iusti coram ipso (peccatis remissis) sumus. Vbi igitur non est fides hæc, non est iustitia Dei, nec iustus est coram Deo, qui fidem hanc non habet. idcirco Iudæus inuitatur ad fidem Euangelij, quia non est alia fides iam, qua homo iustus efficiatur, illa ueteri cessante, & mutato eius statu. Dicitur autem iustitia hæc Dei, tũ quia ab ipso Deo est, non a nobis, nec a nostris meritis, aut viribus naturalibus procedens: tum quia per eum, non apud hominem, sed apud Deum ipsum iusti sumus. Ita dicit Chrysost. serm. 3. *Chrysost.* Dei enim iustitiam dici asserit, propter largitatem, & propter facilitatem; propter largitatem, quia a Deo est: propter facilitatem, quia non in nostris operibus, & conatibus est posita.

ta. Attende autem, Chrysostomum hanc sententiam sic superiori connectere. Dictum est Euangelium esse in salutem, nempe æternam, atne quis hominem saluari sine iustitia præcedente existimaret, sicut qui sola gratia principis a morte liberatur, additum est: Iustitia enim Dei in eo reuelatur, ut significaret æternam salutem nos consequi, prius tamē iustificatos, & iustitiam adeptos in hoc seculo per Christum. At accommodatior est expositio, ut per salutem, non illam æternam tantum, sed quæ in seculo per fidem viuam, & gratiam fit, significari, per quam a peccato liberamur, & Deo reconciliamur, quam salutem per Euangelium effici docet, quia per ipsum habetur iustitia Dei per fidem nouam, veteri illa mutata; hæc enim iustitia salus est ipsa in hoc seculo, principium consequendæ æternæ, quæ est in futuro. Chrysost. autem hanc sententiam generaliter exponit pro Iudæis, & Gentibus. quam expositionē multi sequuntur. nam etiam Gentib. hæc iustitia reuelatur in salutem, & quamuis id ita sit, tamen præcipue ad Iudæos refertur, ut paulo inferius magis declarabitur.

ANNOTATIO XXX.

Ex fide in fidē quōo intelligit. *Ambro.*

Adhuc illa verba (ex fide in fidem) examinanda sunt, non enim in eorum expositione Doctores sunt concordes. Ambrosius igitur primo loco, non in eadem significatione accipit vocabulum hoc bis repetitum. Fides enim multiplicis est significationis, inter quas duæ ad rem faciunt. Vna est, quæ significat fidelitatem, qua quod promissum est impletur. Altera est, qua verbis alterius assentimus, & credimus. Exponit ergo Ambrosius in hunc sensum. Ex fide, idest, ex fidelitate Dei, qua, quæ promisit, impleuit, in fidem, & crudelitatem, qua ea ipsa impleta esse credimus, sic fit Iustitia Euangelica.

Theod. Secundo loco, Theodoretus credulitatem interpretatur, qua credimus, sed non respectu eorumdem, sed diuersorum; ut sit sensus: Ex fide præsentium, in fidem futurorum. Qui enim Christo, inquit, credunt, & baptismi gratiam suscipiunt, gratiāque adoptionis filiorum referunt, per ea deducuntur, ut bona futura credant; mortuorum nempe resurrectionem, & vitam æternam, & regnū cælorum. Hæc expositio exactam, & veram continere doctrinam non videtur, qui enim per Euangeliū Christo credit, simul credit baptismi gratiam, mortuorum resurrectionem, vitam æternam, & regnum cœlorum. aliter non est integra fides, quæ ad gratiam baptismi recipiendam necessaria est, non enim per fidem præsentium deducitur fidelis in fidem futurorum, sed simul vtraque credit, vt per talem fidem iustitiam Dei cōsequatur.

August. Tertio loco August. libr. de spiritu. & lit. cap. 11. sic exponit. Ex fide annunciantium, in fidem obedientium, unus enim fidelis alios facit fideles. Quarto loco, aliqui moderni, de augmento fidei Euangelicæ hęc uerba exponunt, fides enim in fideli augmentum recipit, sicut & cæterę virtutes; atque etiam ex parte obiecti. nam non omnia mysteria, nec omnes fidei veritates simul distincte a fidelibus comprehēduntur.

At

At nec hęc expositio solida est; non enim quando augetur una uirtus, puta charitas, dicimus progredi ex charitate in charitatem, aut ex iustitia in iustitiam: nisi quando sunt duæ uirtutes distinctæ, ut ex charitate in humilitatem: aut quando est distinctio aliqua extremorum, ut ex imperfecta in perfectam. Adde, Pauli mentem esse, probare Iudęis esse necessarium ad salutem Euangelium, etiamsi ipsi fidem habuerint: quia iam illa fides cessauit, quantum ad statum suum veterem, & nouus erat iam fidei status, qui est Euangelicus, oportereque illos, si iustitiam Dei consequi vellent, mutare statum fidei, & quæ sperabant, & futura credebant, aduenisse iam credere, quod ad Euangelij reuelationem spectat. De fide ergo illorum, & nostra loquebatur Paulus, & sic exposuimus in commentario, & est legitima expositio, quam sequuntur Origen. Clem. Alexan. lib. 2. stromat. Chrysosto. serm. 1. & Anselmus. Fides autem hæc nostra, non solum statum iam habet a ueteri distinctũ, quatenus quæ ventura credebantur venisse confitemur; sed etiam quia plura distincte mysteria, & veritates plurimas credimus, quæ Iudæorum multitudini erant occultæ, & ignotę. Origen. Cle. Al. Chrysos. Anselm.

Sicut scriptum est: Iustus ex fide viuit.

TEstimonio Scripturæ probat Paulus, iustitiam per fidem esse, non solum in statu Legis, sed in Euangelio; adeo ut semper in omni statu, & Legis, & Euangelij, & ante legem, per fidem fuerit Dei iustitia. vtiturque testimonio Abacuch. Iustus, inquit, in fide uiuet: quod generaliter dictum omnem complectitur iustum: idcirco recte dictum est, Ex fide in fidem: fide enim illa terminata, & completa necesse est alteram succedere ad iustitiam. Hæc etiam verba respondent tacitæ obiectioni; nam poterat Iudæus proteruus verbis Pauli pręcedentibus sic respondere, & obijcere: Quamuis Euangelium fidei statum mutet, non tamen nobis est ad salutem necessarium. nam nos, non fide, sed lege ipsa Dei iustitiam consequebamur; Lex enim nostra, non fides nos iustificat; fide autem mutata manet Lex; idcirco hac nos iustificabimur, non Euangelio. hanc obiectionem falsam, & proteruam remouet Paulus, testimonio veteris ipsius Scripturæ probans, non solum nunc per fidem esse iustitiam, sed Iudæos etiam, quando Euangelium nondum aduenerat, nõ lege, sed fide illa iustificatos esse, & iustitiam Dei obtinuisse: ea igitur mutata, iam non poterunt iustificari, nisi per fidem Euangelij, in quam illa est commutata. testimonium autem est Abacuc 2. Iustus, inquit, fide viuit. vita hæc non corporalis est, sed animæ, & spiritualis, qua homo est iustus, & Deo gratus. idcirco dicitur. Iustus fide uiuit, idest, iustus iustitiam, qua iustus est, per fidem habet: non igitur lege, sed fide Iudæus et iustificabatur olim: cessante igitur fide hac, sine iustitia, & iustificatione manet Iudæus, nisi ad fidem, in quam illa est translata, se conferat, quæ in Euangelio reuelatur, in quo etiam per fidem est iustitia. nam iustus fide uiuit. Hic est legitimus sensus huius sententiæ. Abacuc. Abac. 2.

ANNOTATIO XXX.

Iustus quo dicatur ex fide uiuere.

ADuertendum est, in Hebræo apud Prophetam, & in Græco textu apud Paulum esse uerbum futuri: Iustus ex fide uiuet. & sic legūt multi etiam Latini. est autem uaria expositio, & accommodatio horum

Theod. uerborum. Theodoretus interpretatur esse prophetiam de uita, & iustificatione, quæ futura tunc erat per fidem in Euangelio, & in hoc sensu referri a Paulo censet, ut sit sensus: Futurum est, ut iustus uiuat per fidē, & per eam iustitiam consequatur, vti factum est in Euangelio. Paulus ergo iustitiam esse per fidem affirmans, utitur Prophetæ testimonio, prædicentis hanc futuram per fidem

Irenæus. iustificationem. idem sentit Irenæus lib. 4. cap. 67. Sed hæc expositio, & accommodatio mihi non uidetur esse ad mentem Prophetæ, nec Pauli: ibi enim Prophetam de Iudæis, qui per fidem iustificabantur, & uitam habebant, certum est loqui: exhortatur enim eos, ut in fide permaneant, nec desistant ab ea, quamuis aduentus Christi tardus sit, & inquit; Si moram fecerit, expecta illum, veniens ueniet, & non tardabit, ecce qui incredulus est, non erit anima eius recta in semetipso, iustus autem in fide sua uiuet. hæc profecto ad Iudæos tunc temporis spectant. Accedat testimonium ipsius Pauli ad Ga-

Galat 3 lat. 3. vbi hoc iterum refert testimonium, probare uolens, olim Iudæos etiam per fidem, non per legem iustificari. Quod autem, inquit, in Lege nemo iustificetur, manifestum est; quia iustus ex fide uiuit: Lex autem non est ex fide, sed qui fecerit ea, viuet in illis: hoc ergo testimonium ad Iudæos spectat. Ambrosius de

Ambros. Iudæis hoc testimonium exponit, qui tunc uicturi per fidem dicebantur; tamen quia verbum est futuri, interpretatur hanc uitam esse non præsentem, sed quæ in futuro est seculo, ac si dictum esset: iustus Iudæus per fidem saluabitur. Ita etiam interpre-

Chrysost. tatur Chrysostomus sermo. 2. tamen adhuc expositionem hanc non esse

Galat. 3 legitimam, probat Paulus ad Galat. 3. vbi uitam hanc de iustitia interpretatur: ut uiuere dicatur, quia iustificatur coram Deo per gratiam, & remissionem peccatorum, quam fide uiua Iudæus tunc consequebatur, ut sensus Prophetæ sit hic, Iustus ex fide uiuet, idest, fide iustificatur, & iustus est, vitamque animæ habet: quāuis verum sit, etiam postea credenti, vti debet, dari a Deo gloriam, & iustificato per fidem vitam tribui alterius seculi. Iustitiam autem in hoc seculo uitam dici etiam Paulus o-

Galat. 2 stendit ad Galat. 2. Quod autem, inquit, nunc viuo in carne, in fide uiuo Filij Dei. Nec huic expositioni obstat uerbum futuri; aliquando.n. præsens, & futurum indefinite ponuntur, & vtrumque tempus comprehendunt; dicimus enim nunc, iustus per fidem iustificatur, & rursus per fidem iustificabitur, & vtrumque tempus per se præsens, & futurum amplectitur. ita Propheta cum Iudæis loquens dixit: Iustus viuet ex fide, idest, vitam habet, seu habebit ex fide: & paulo ante dixerat: Qui incredulus est, non erit anima illius recta: idest, qui non credit, non habet animam rectam, & qui non credet, non habe-

D bit

bit animam rectam. Aduertendum autem est, valde Prophetam indefinite loquentem, comprehendisse simul Iudæorum statum tunc præsentem, simul etiam Euangelicum futurum; in utroque enim iustus fide uiuit, & Dei iustitia est per fidem, & in hunc sensum adducitur a Paulo. nā probat Iustitiam Dei esse ex fide in fidem, idest, semper per fidem: illa tamen mutata in nouam, quia iam illa fides non erat. hunc autem esse sensum Prophetę, & Pauli, ipsemet Paulus aperte ostendit. nam in loco allegato, ad Galat. 3. citat Prophetam, ad probandum Iudęos fide tunc
Heb. 10 iustificatos. at ad Hebr. 10. utitur eodem testimonio, ad probandum in Euangelio etiam fide iustificari, & vitam haberi, & exponit etiam Prophetam de aduentu secundo Christi: igitur consequitur, Prophetam vtrumque sensum intendisse, & de vtroque aduentu locutum esse. In præsenti ergo utrumque statum Paulus complectitur, & vtramque partem probat hoc testimonio, nempe ex fide in fidem: ac si diceret, tunc, & modo iustitia per fidem est, quia generaliter iustum fide uiuere scriptū est. Quod autem dicit. Iustus fide viuet, non est intelligēdum quod prius sit iustus, & postea fide uiuat; sed quod iustus tunc, cum iustus fit, per fidem. uitam, & iustitiam consequatur. hic est sensus Prophetæ. Paulus autem vtitur hoc testimonio, ut probet, non solum in Euangelio per fidem esse iustitiam, sed etiam in Lege; ne Iudæus excuset se ab Euangelij suscipiendi necessitate, quia per Legem uitam habere potest; non. n. hanc habuit, nisi per fidem. Aduertendum etiam est: in Hebræo haberi: In fide sua viuet. Septuaginta autem loco Vau legerunt Iod, & verterunt, In fide mea uiuet. sensus idē est. nam fides eadem simul est iusti, & etiam Dei: iusti, quia ipsi inest; Dei, quia a Deo donatur. Vera tamē lectio est est (in fide sua) nam ibi loquebatur Propheta, non Deus in persona propria. Paulus omisit pronomen, quia nihil ad propositum referebat. ad Hebr. 10. legit: Iustus meus in fide uiuet.

Reuelatur enim ira Dei de cælo super omnem impietatem, & iniustitiam hominum illorum.

Ira Dei quo reuelat in omnem impietatem.

HÆc verba ad alteram partem referuntur, nempe, & Græco: postquam enim Iudæo Euangelium esse in salutem ostendit, nunc de Gręco, & Gentili idipsum probat; sic enim istæ sententiæ sunt connectendæ, quamuis expositores non distinguant, sed vtramq. ad omnes referant, quorum expositio accommodari vix potest. sensus ergo est, Græco, & Gentili etiam est necessarium in salutem Euangelium, quia per ipsum manifestum fit omnibus Gentibus, eas esse obnoxias irę, & indignationi Dei, propter multiplicem impietatem, & iniustitiam earum; & vt ab hac ira liberentur, necesse est ad fidem Euangelij confugere. omnibus quidem salus promittitur, & datur in Euangelio credentibus, & tam Iudæo, quàm Gentili necessarium est; tamen præter communē necessitatem erat ratio vna particularis Iudæo, altera autem erat Gentili: quæ nunc exponitur a Paulo. aliter ergo Iudæus, aliter Græcus, & Gen

tes

tes cæteræ Euangelio indigebant: Iudæus quidem, tanquam is, qui primo fidem, & iustitiam Dei habebat: sed status eius finem habuerat, nec iam in eo salus erat, sed oportebat ad Euangelium se transferre, in quo est iam posita iustitia. At Græcus, & Gentes tamquam eæ, quæ a Deo elongatæ, in quibus nec iustitia, nec Dei cultus erat, sed potius iræ, & indignationi obnoxiæ tenebantur. Vnde Iudæus ad Euangelium conuersus a fide in fidem transferebatur: Græcus vero, & Gentilis ab idololatria, & infidelitate, & statu damnationis, ad fidem, & verum Dei cultum trahebatur. Iudæus ergo fidelis prius erat, & statum habebat, in quo iustificari tunc potuit: at Gentes erant infideles, & idololatræ, & in statu mortis; Iudæus igitur tunc ueniebat ad Euangelium, ne moreretur, & fieret infidelis & in statum damnationis incideret, in quo nunc sunt Iudæi increduli: Gentilis autem, ut fidelis fieret, qui infidelis erat, & a morte liberatus uitam acciperet per Euangelium. Loquor autem de statu; nam inter Iudæos multi esse poterant peccatores, sicut nunc inter Christianos; tamen illorum status salutis tunc erat: sicut & Euangelicus, quamuis hic multo perfectior, & abundantior. Similiter inter Gentiles aliquis esse potuit, qui fide veri Dei iustus esset: nam Cornelius Gentilis, & iustus erat. At loquimur de his, qui Gentiles erant, & gentiliter uiuebant, quales omnes fere erant, paucis exceptis, quibus Deus veram suam fidem reuelauerat, & secundum eam uiuebant: omnibus tamen fuit necessarium Euangelium; omnes enim indigebant, ut per fidem Euangelicam iusti fierent, aut permanerent coram Deo. His sic expositis, uerba proposita Pauli facile explicantur; referuntur enim ad illud, Græco. nempe Euangelium esse in salutem Gentili: causa autem est, quia Euangelium reuelat, & manifestat iram Dei de cœlo imminentem contra omnem impietatem, & iniustitiam hominum illorum, quos uerba sequentia exponunt. Reuelari dicit iram Dei in Euangelio, quia æternas pœnas præparatas malis, maxime idololatris, nisi resipiscant, manifestat. Gentes enim impune se peccare existimabant in suis idololatrijs, immo multi illorum gratam se Deo rem exhibere arbitrabantur. Hieronym. Abacuch 3. in illud; Cum iratus fueris: hunc locum adducens, inquit, Reuelatur ira de cœlo. Vbi autem reuelatur, non infertur, non percutit, sed reuelatur, vt terreat, & territis non inferatur. Dicit, Iram de Cœlo, præterea, vt dicit Theodoret. indicans hoc uerbo, secundum aduentum CHRISTI ad iudicandum, & infidelibus omnibus æternæ mortis pœnam inferendum. Idololatriam, impietatem, & iniustitiam appellat, nam duo in idololatria sunt. Vnum est, a Deo vero se auertere, negato cultu, & honore illi debito: & hoc impietas est. Alterum est, cultum Deo debitum exhibere creaturæ, & Deos profiteri, qui non sunt; & hoc iniustitia est, quia quod Dei veri est, alteri, cuius non est, datur. Dicit autem, omnem impietatem, & iniustitiam propter multiplices idololatrias, quibus deditæ Gentes, & Græci inter eas erant, multos, & innumeros deos colentes, vt paulo inferius dicitur. Euangelium quidem reuelat ueram Dei fi- *Abac. 3.*

dem Gentibus,& multa salutis mysteria.tamen Paulus nunc iræ Dei meminit,quia causam reddit,cur dictum sit, Græco Euangelium esse necessarium; omnibus enim, Iudæis, & Gentibus erat necessarium ad salutem consequendam, & iram Dei auertendam; tamen maxime Gentibus, in quos ira Dei iustior, & grauior erat, quia pessime omnium in idololatria peccabant.

ANNOTATIO XXXII.

Qui sũt illi, in quos ira Dei reuelat̃

ILlud pronomen (illorum) non habetur Græce, sed est articulus sequentis participij. nam Græce non est verbum illud (Detinent) sed participium: ac si diceremus Latine: Hominum veritatem Dei in iniustitia detinentium: adiungitur autem ille articulus τῶν participio, non autem nomini præcedenti. Si ergo uerbo vtamur, sic dicendum est; In omnem impietatem, & iniustitiam hominũ, qui veritatem Dei in iniustitia detinent: parum tamen ad sensum hoc refert: siue enim apponatur pronomen, siue dematur, idem est sensus. Quod ad rem maxime attinet, illud est, qui homines sunt hi, de quibus sequentes sententię Pauli procedunt: quamuis enim certum sit, esse Græcos, seu Gentiles, tamen in controuersia est, an omnes Gentiles, an aliqui sint intelligendi. Gentiles autem appello idololatras, & gentiliter uiuentes. Sunt autem duæ difficultates. Vna est, an de omnibus idololatris Pauli contextus totus sit interpretandus, an potius de Philosophis, & sapientib. solis. Altera est, si de Philosophis, & sapientibus contextus procedit, quales hi sint Philosophi, & sapientes. Posterior difficultas examinanda est paulo inferius, quando de sapientib. fiet expressa mentio a Paulo. Quantum autem ad priorem attinet difficultatem, fere omnes interpretes hęc omnia de Philosophis, & Sapientibus Gentium dicta interpretantur: ex eorum enim reprobatione, cæterorum omnium damnabilis status conuincebatur. Mihi tamen contrarium probabilius videtur, arbitror enim contextum esse generalem, & communem omnibus idololatris, sapientibus, & insipientibus; hi namque omnes veritatem Dei in iniustitia detinuerunt. Omnibus, quod notum est Dei, manifestum est, & Deus illis manifestauit: omnes commutauerunt gloriam Dei in creaturarum similitudines: omnes tradidit Deus in passiones ignominiæ, & reprobum sensum; & quæ Paulus dicit, de omnibus verificantur. Quando autem dico, omnes, non oportet in singulos omnia referre. non enim omnes adorauerunt eadem, nec omnes eisdem peccatis puniti sunt; sed fit sermo tamquam de uno corpore, cui, ratione diuersarum partium, diuersa tribuere solemus, vnum tamen est corpus. ita Paulus de omnibus idololatris mentionem facit, & multa de illis prædicat generaliter. Hanc meam expositionem cõfirmo, Primo, ex generalibus Pauli verbis; Ira, inquit, Dei in Euangelio reuelatur in omnem impietatem, & iniustitiam. nemo profecto impius, siue stultus, siue sapiens, siue Philosophus, siue non Philosophus, ab

hac

hac generalitate exceptus est: communis est ira omnibus. Rursus, Veritatem, inquit, in iniustitia detinent. hoc etiam omnibus est commune, sicuti etiam omnibus per creaturas Deus se manifestum facit, & quantum ex se est, illuminat. Rursus omnes seruierunt creaturæ, relicto creatore; & denique omnia hæc, quæ Paulus narrat, Philosophis non fuerunt propria, sed communia cum cęteris. Secundo, comprobo, quia inferius distinguuntur fęminæ, & masculi; at nunquam Paulus inter Philosophos, & sapientes fœminas annumerasset. Tertio, quia peccata illa, quæ ex reprobo sensu narrantur, communia sunt etiam non Philosophis; immo multa illorum potius fuerunt peccata vulgi, & populi, qualia, parentibus non esse obedientes, homicidas, insipientes. ergo Paulus indifferenter in eos inuehitur, tam Philosophos, quam non Philosophos. Quarto, quia hoc Pauli instituto maxime accommodatum erat, qui omnibus Gentibus Euangelium necessarium esse probat, sicut etiam omnibus Iudæis. Denique contextus ipse totus difficillime exponitur, & dure, ac violente, si ad solos sapientes hunc restringamus, quod in prosecutione fiet manifestum. Nec obstat, Paulum paulo inferius de sapientibus expressum fecisse sermonem; nam potius hoc confirmat, se generaliter fuisse locutum; ne enim ad sapientes uerba eius præcedentia non extendi aliqs arbitratus esset, ideo eorumdem expressam mentionem facit, ut in explicatione ipsa fiet manifestum.

Qui veritatem Dei iniustitia detinet.

QVi sint homines, in quorum impietatem, & iniustitiam Dei ira, & vindicta per Euangelium reuelatur, exponit. simul etiam explicat causam iræ, & vindictæ: nempe veritatem Dei detinere in iustitia. est autem commune hoc omnibus idololatris, nempe & Dei veritatem detinere, & in iniustitia detinere. detinent quidem veritatem Dei, quia creaturis ipsis Dei veri cognitionē, & notitiam prodentibus, & offerentibus non præbent aures mentis, & oculos, velut earum doctrinæ, & magisterio reluctantes, & veritatem repellentes. In iniustitia autem detinent, quia nomen Dei, & cultum vero Deo debitum creaturæ impendunt, eam Deum esse arbitrantes, & tāquam Deum colentes, hoc autem summa iniustitia est; vt enim religio vera iustitia est, quaquod Dei est, creaturæ, cuius non est, impenditur. Cætera in annotatione require.

ANNOTATIO XXXIII.

IN aliquibus Græcis exemplaribus non habetur genitiuus ille (Dei) tamen necessario est intelligendus; vt enim ex sequentibus constat, de hac veritate Dei sermonem facit Paulus, & antiqui textus Græci legerunt, vt ex interpretibus colligitur. Ad verum autem Pauli

Qui dicunt detinere veritatẽ in iniustitia & quo. sensum in hoc toto contextu assequendum maximi refert scire, quid sit veritatem Dei in iniustitia detinere: hanc enim sententiam varie sacri Doctores exponunt. Primo loco Anselmus valde late interpretatur; nimirum veritatem in iniustitia eos detinere, qui veritatem, idest, Dei sciẽtiam habent, tamen male viuunt, & in suis degunt voluptatibus. tales sunt mali Christiani, qui fidem habẽtes, qua Deum verum, & quæ sunt agenda cognoscunt, & tamen contra Legem Dei viuunt. Hæc interpretatio vera est doctrina, & vere hi veritatem detinent in iniustitia: tamẽ Paulus non de his loquitur; sed de idololatris, vt ex contextu facile constat. Secũdo loco Basilius reg. breui. resp. 65. paulo strictius exponit; nempe eos veritatem in iniustitia detinere, qui datis sibi a Deo bonis ad proprias voluntates abutuntur. Hæc interpretatio a superiori diuersa est. nam abuti veritate non est, quando veritatem sciens aliquis male viuit, sed quando ipsa veritate, tamquam instrumento, vtitur ad malum. longe enim aliud est habere Dei donũ, & male facere; & habere Dei donũ, & illo abuti ad malum. Sed nec hęc interpretatio ad mentem Pauli facit, qđ ex ipso contextu satis liquet.

Basil.

Anselm.

Oecum. Tertio loco Oecumenius exponit; quam expositionem etiam probat Anselmus, nempe, illos veritatem Dei detinere in iniustitia, qui sciunt, & veritatis Dei notitiam habent; tamen intra se detinent, ne aliis splendeat, permittentes alios in errore esse, cum illos possent illustrare, quod Philosophos illos gẽtiles fecisse affirmant. Hæc expositio veram habet doctrinam in hoc, quod, qui veritatem, & iustitiam Dei habet, nec alijs manifestat, cum possit; veritatem detinet in iniustitia, quando ad ipsius munus veritatem talem docere pertinet. quod si non sit ipsius muneris, detinet quidem ueritatem, sed non in iniustitia, sed vt ita dicã, in non charitate, quia contra debitã agit charitatem, quãdo ueritas vtilis alijs futura creditur, secus non: aliqñ. enim veritas detinetur in prudentia, quando non expedit eam manifestare, iuxta illud; Nolite mittere margaritas ante porcos. Tñ non est accommodata hęc expositio Paulo, q hanc iniustitiam non sic explicuit, nec sic hos ueritatem detinuisse probauit, sed multo aliter. Adde Philosophos nec sic detinuisse: nam omnia, q̃ sciebant, scriptis diuulgarunt; quamuis multi ex ambitione quadam, & mũdi gloria, ut nihil detinuisse apud se dici uere possint. Quarto loco Augu. in exposit. prop. ex epist. ad Roma. & Ambro. aliter interpretantur, nempe illos dici ueritatem Dei detinere in iniustitia, qui Deum verum cognouerunt, & Deos falsos coluerunt: sciẽtia eorum, quam habuerunt de Deo, veritas est, iniustitia eorum idololatria fuit. cui expositioni adhærere uidentur Chrysostom. & Theodulus, & alij: existimant enim Paulum his verbis in illos inuehi Philosophos, qui Deum verũ nouerunt, & p idololatriam falsos coluerunt: idololatria enim vitium est uoluntatis, fierique potest, ut non solum qui scientiã naturalem habet Dei, falsos colat Deos: sed etiam qui fidem habet. idolatria enim est exhibitio cultus, & venerationis debitę Deo uero, erga eũ, qui non est Deus. sic aliqui fideles ẽt timore, aut cupiditate tracti, Dæmones, aut aliquas creaturas tanquam Deos adorauerunt, & eis sacrificia,

August.
Ambro.

&

& cultum impenderunt, quãuis nossent eos Deum non esse, nec eis cultum deberi. Tales arbitrantur hi Doctores Gentium Philosophos fuisse, contra quos Paulus clamat, veritatẽ in iniustitia detinuisse. Tamen, uti diximus in superiori annotatione, inter idololatras Gentium vix vnus fuit talis, nec Philosophi talem notitiam Dei habuerunt: & si aliquis habuit, vnus, aut alter, nec Deos coluit, non de hoc meminit Paulus, qui Gẽtium idololatriam, & falsum cultũ reprehẽdere proposuit: ita enim Dei in omnem impietatem, & iniustitiã hominum reuelata est per Euangelium.

Author. Aliter ergo mihi ad mentẽ Pauli sententia hæc interpretanda uidet. Aduertendum ergo est, duo hæc esse non necessario coniuncta: veritatem detinere, & ueritatem in iniustitia detinere. In primis veritas Dei est notitia, scientia, seu cognitio, qua uerus agnoscitur Deus. Est autem ueritatẽ Dei detinere ad mentem Pauli, non quidem veri Dei notitiam habere, & eam occultare, dissimulare, aut intra se reprimere; sed ipsi veritati velut se ipsam offerenti, & demonstranti reluctari: non ei acquiescere; nec eam recipere. sicut enim, qui plura testimonia, & probationes alicuius ueritatis haberet, & ipse nollet attendere, nec aures prębere, ut oportet, maneretque in sua ignorantia, & errore, diceretur detinere, & cohibere veritatem: ita illi homines idololatræ commune habuerunt testimonium a Deo in creaturis, & operibus sensibilibus, indicans, & clamans, & offerẽs veri Dei cognitionem, & notitiam attendere uolentibus; ut docuit Paulus.

Act. 14. Act. 14. dicens, Dimisit Deus omnes Gentes ingredi vias suas; & quidem non sine testimonio semetipsũ reliquit benefaciens de cœlo, dans pluuias, & tẽpora fructifera, implens cibo, & lętitia corda hominum. huic tamen efficacissimo testimonio Dei veritatis percipiendæ non inclinauerunt aures, nec ueritati se prodenti locum dederunt: ideo detinuisse, & cohibuisse veritatem dicti sunt. *Leo.* conceperunt quidem aliquam scintillã in se huius ueritatis. nam omnes nouerunt Deum esse, & multi illorum, q inter ipsos rerum contemplationi studebant, & Philosophi dicebantur, multas scintillas receperunt: nam multa uera de Deo senserunt, eius æternitatem, immortalitatem, immobilitatem, aliaque cognoscentes. tamẽ nemo eorum testimonio diuino, & magisterio creaturarum plenas aures pręstitit, nec Dei notitiam assecutus est; sed ueris multa miscuerũt falsa, talem Deum censentes, qualis nõ est; idcirco omnes illi veritatem Dei detinuerunt, quam potuissent ex reb. sensibilibus, quæ ante oculos eorum versabantur, addiscere. hoc est, quod dicit Paulus, homines illos ueritatẽ Dei detinuisse. Alterũ est, In Iniustitia detinuisse: si enim illi homines nihil amplius habuissent, quam Dei veri notitiam assecutos non fuisse, veritatem detinuissent in ignorentia, aut errore. at intra hos terminos non se continuerunt, sed ignorato vero Deo creaturas Deos censuerunt, & diuinitatem habere existimauerunt, & cultum vero Deo debitum illis impẽderunt. hæc autem iniustitia abominabilis fuit; sicut, qui uero Rege uitio proprio, & culpa non agnito, extraneum recipit in Regem, & regios honores, & obsequia ei præstat, iniustus valde est. tanto autẽ fuit maior horum iniustitia, quanto maius est nomen Dei, & ratio diuinita-

ris,quam creatura. hæc duo fecerunt Gentes idolatræ; propter quæ Paulus vere eas veritatem in iniuſtitia detinuiſſe affirmat. Generalis ergo eſt ſententia,veritatē detinuiſſe in in iuſtitia, oēs cōplectens idololatras, & ſapientes,& inſipientes.Quæ vero paulo inferius ſequũtur,ad ſapiētes referuntur, nempe cũ cognouiſſent Deũ,non ſicut Deum glorificauerunt,quæ ſuo loco explicabimus.

Quia, quod notum eſt Dei, manifeſtum eſt in illis.

PRiorem partem præcedentis ſententiæ Paulus probat cauſam adferens,quare veritatem detinuiſſe dicti ſint:poſteriorem inferius exponet: nempe, in iniuſtitia detinuiſſe. Probatio autem talis eſt.(Quod notum eſt Dei, manifeſtum eſt in illis) ſenſus eſt, id totum, quod ad Dei veri cognitionem neceſſarium eſt, illis eſt manifeſtum; habuerunt enim modum,viam,& magiſterium, quo id aſſequi poſſent. Illis eſt manifeſtum, ideſt,manifeſtatum. illi ergo detinuerunt veritatem;quia potuerunt notitiam Dei veri habere, & ſua culpa manifeſtationē, & illuminationem non recipientes, non habuerunt, ſed imperfectam, & erroribus mixtam, vt ignorarent potius Deum verum. Attende verba: illud enim (Quod notum eſt Dei) generalitatem indicat, nempe omnia Dei cognoſcibilia; non abſolute, ſed quæ neceſſaria ſunt, vt veri Dei notitia habeatur; hoc eſt notum Dei. hæc autem omnia, via naturali homo aſſequi potuit, quæ enim fidei ſunt, notitiam maiorem, & ampliorem Dei faciunt, ſed ad notitiam Dei veri neceſſaria non ſunt. Antequam enim Trinitatis myſterium reuelatum eſſet, Deus verus agnoſcebatur; & vere, ſi quæ naturali lumine cognoſci poterant, illi omnia aſſecuti fuiſſent, vtique veri Dei notitiam habuiſſent.Rurſus cum dicitur (Manifeſtum eſt in illis) ſignificat, non quod de facto illi Philoſophi nouerint omnia; ſed quod habuerint viam, & magiſterium ea omnia aſſequendi. Dicitur autem (Quod notum eſt Dei) non autem dictum eſt, Deum eſſe manifeſtum, quia non omnia ſimpliciter, quæ Dei ſunt, manifeſta facta naturaliter ſunt, ſed quæ Deum verum notum facere poſſent. Veritatem autem detinuerunt, quia cum poſſent totum, quod ad veri Dei cognitionem neceſſarium eſt, aſſequi, non ſunt aſſecuti, ſed imperfecte, & diminute, ut potius verum Deum ignorauerint.

Deus quō innotuerit uel innoteſcer potuerit ſapiētib. & philoſophis.

ANNOTATIO XXXIIII.

QVi hos homines Deum verum nouiſſe affirmant, ut in annotatione præcedenti retulimus, verbũ illud (Manifeſtum eſt in illis) & verbum ſequens(Deus manifeſtauit) ita interpretantur. ut ſit ſenſus, nouiſſe eos de facto uerum Deum. At hunc non eſſe ſenſum,paulo inferius ex ipſo Paulo demonſtrabimus. Verus ſenſus is eſt.Manifeſtum eſſe in illis, quia habuerunt, unde aſſequi notitiā veri Dei potuiſſent; ſicuti dicimus

ſæpe,

ſępe, hoc, vel illud manifeſtũ eſt omnibus, non quod omnes noſcant; ſed quod omnes habeant, vnde illud noſcant. ſic ſol omnes dicitur illuminare, & ita Ambr. ẽt, Oecume. & Theodulus exponunt, ſed uti dixi, id ipſum Paulus inferius aperit. Illud ẽt (Qđ notum eſt Dei) omnes exponunt qđ cognoſcibile eſt Dei; hoc autem non rectè accommodatur; nã multa ſunt cognoſcibilia Dei, quę per creaturas homo aſſequi non poteſt, niſi per reuelationem fidei. quod ſi limites, Quod cognoſcibile eſt Dei per naturam hominis, vr̃ incerta probatio; in controuerſia enim eſt, quę iſta ſiut, q̃ per naturale lumẽ cognoſcibilia ſint per creaturas. Senſus ergo iſte eſt legitimus. Quod notum eſt Dei, id eſt, quæ ad Dei veri notitiam cognoſcere oportet, & neceſſarium eſt: uti in commentario expoſitum eſt.

Ambroſ. Oecum. Theod.

Deus enim illis manifeſtauit.

PRobat, quod notum eſt Dei, manifeſtum eſſe in illis: oſtendens auctorem, & magiſtrum huius manifeſtationis: ac ſi diceret: Qđ Dei eſt notum, manifeſtum eſt illis, quia ipſemet uerus Deus ſe illis magiſtrum, & præceptorem, ac inſtitutorem exhibuit, dum creaturas viſibiles condidit, quæ ſunt uelut uoces Dei, quibus ſe ipſum homines docet: & uelut ſpecula, in quibus ſe ipſum modo quodam ſpectabilem fecit, iuxta illud Heb. 11. Fide intelligimus uerbo Dei aptata eſſe ſecula, ut ex inuiſibilibus viſibilia fierent. Verbum (manifeſtauit) non ſignificat illos nouiſſe Deum verum, ſed Deum viam dediſſe, & modum, ac diſciplinam, ut noſſe poſſent, uti in præcedenti diximus commentario, & verbum Pauli ſequens id demonſtrat.

Deus quõ ſe manifeſtauit ſapiẽtib. & philoſophis.

Heb. 11.

Inuiſibilia enim ipſius a creatura mundi per ea, quæ facta ſunt intellecta conſpiciuntur.

PRobat quod notum eſt Dei, illis eſſe manifeſtum, & ſimul exponit, quis manifeſtauerit, & magiſterium, ac modum, quo ſe ipſum Deus manifeſtauit. Inuiſibilia, inquit, Dei, & quæ per ſe non poſſunt ab hominibus agnoſci, ex operibus ipſis ſenſibilibus ab eodemmet Deo factis, intellectu comprehenſa fiunt perſpicua, ac nota: hoc autem ab orbe condito, & ab exordio mundi: ac ſi diceret, Deus quidem inuiſibilis eſt, opera tamen uiſibilia fecit, ex quibus humanus intellectus diſcurrens aſſurgit, & quæ inuiſibilia Dei, & per ſe incognoſcibilia ſunt, conſpicit, & certa notitia, ac manifeſta cognoſcit; hoc autem non ab uno, aut altero ſeculo, ſed ab ipſa mundi creatione. Eſt autem conſonantia uerborum, Inuiſibilia Dei conſpiciuntur, & fiunt viſibilia: at ne viſibilia ſenſibus facta eſſe exiſtimaremus, adiunxit, operibus ipſis intellecta, id eſt, dum uiſibilia ſenſu percipimus, humanus intellectus ex his diſcurrens, aſſurgit, & illa conſpicit. Conſpicere autem appellat, non notitiam intuitiuam Dei, quam beati habent, ſed certam, & ſcientificam cognitionem, qualis demonſtratione habetur. Deus

Inuiſibilia Dei quõ cognoſcãtur, & quomodo deus manifeſtauit.

ergo

ergo est, qui manifestauit se; modus autem est, per sensibiles creaturas: & doctrina hæc, ac magisterium, non modernum, sed antiquũ est: nempe a creatura mundi, id est, ab ipso mundi exordio, seu ab orbe condito. simul enim ac orbem condidit, ipsismet suis operibus se conspicuum, & manifestum fecit: opera enim ipsius, voces quædam sunt testificantes, & manifestum facientes. iuxta illud Psalm. 18. Cœli enarrant gloriã Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum. Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam. Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. & Act. 14. Dimisit omnes Gentes ingredi uias suas: & quidem non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de cœlo, dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo, & lætitia corda hominum. Illud uerbum (Intellecta) significat opus esse discursu, & illatione, ac collatione, ut per opera sensibilia ad inuisibilium Dei ascendamus cognitionem. quod Salomon Sap. 13. dixit per analogiam, seu cognoscibiliter. A magnitudine, inquit, speciei, & creaturę per analogiam seu analogicè (ita enim habet Græcus textus) poterat horum creator uideri. Verbum etiam (intellecta) coniungitur uerbo (inuisibilia) quod in Græco sermone manifestũ est, ubi illud (Quæ facta sunt) legitur ex operibus, seu ex factis, aut creatis. Tertul. lib. de Anima. cap. 8. de intellectualibus, sic legit. Inuisibilia de facitamentis intellecta uisuntur a conditione mundi.

Psal. 18

Sap. 13.

Tertul.

ANNOTATIO XXXV.

PErpende in his uerbis, apertã probationem illius, quod superius diximus. Si enim illud uerbum (Manifestum est in illis) & illud (Deus manifestauit) significarent illos nouisse Deum, & de facto Dei notitiam fuisse assecutos, inefficax esset probatio Pauli. Deus manifestauit, quia inuisibilia per uisibilia conspiciũtur: esset enim probatio de potentia ad actũ. ac si diceret, cognouerunt, quia habuerunt unde possent cognoscere; hæc autem probatio inepta est. Ex hoc ergo quod Deus inuisibilia sua per creaturas conspicua fecit, id solum probatur, illos potuisse cognoscere, Deus ergo dicitur manifestasse, quia ea fecit quibus agnosci posset, sicut qui cordis sui occulta verbis coram alijs exprimit, dicitur manifestasse pręsentibus. Quod si aliquis audire, & intelligere noluit, hic occultorum notitiam non assecutus est; tamen ille uere dicitur ea manifestasse. Hinc sequitur, Paulum non loqui de his, qui ueram notitiam Dei habuerunt, uti superius diximus: istis enim hæ sententiæ non possunt accommodari. Attende rursus, non posse hæc ad solos sapientes restringi. nam testimonium creaturarum omnibus est redditum, & perhibitum: & idcirco etiam non Philosophi nõ excusantur a culpa hac, quia Deum ignorauerint.

ANNOTATIO XXXVI.

Manifestatio Dei quotuplex sit

ADuerte, triplicem esse manifestationem Dei, per quam Deus humanis innotescit intellectibus. Prima est naturalis, qua per discursum ex cognitione sensibilium creaturarum assurgit humanus intellectus in cognitionem inuisibilium Dei, ut sciat unum esse principium omniũ, immateriale, immobile, æternum; in quo sapientia, bonitas, iustitia, & rectitudo est, quæ Paulus appellat inuisibilia Dei. Altera est supernaturalis per fidem, qua Deus ipse reuelat, & aperit multa, quæ ex sensibilibus operibus, humanus intellectus discurrens, assequi non poterat: vt, Deum esse trinum, & vnum, Patrem, Filiũ, Spiritum Sanctum. Filium humanã assumpsisse naturam pro nostra salute, & alia huiusmodi, quæ fide apprehendimus. Hæ manifestationes, & cognitiones imperfectę sunt. Deũ enim ipsum in se, & in substantia sua non videmus per eas, nec adhuc omnia quæ Dei sunt assequimur. idcirco Paulus eas cognitiones ex parte appellat. 1. Corint. 13. Ex parte cognoscimus, ex parte prophetamus; cum uenerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est. Tertia est beatifica, qua Deus in suamet substantia humanæ menti se uidendum exhibet, quæ est omnium perfectissima: de qua ibidem Paulus. Videmus, inquit, nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Verba Pauli præsentia, de prima manifestatione, quæ omnium est minima, procedunt, quæ etiam idololatris, & infidelibus inesse potest. Dixi autem esse minimam omnium, & quidem collatam beatificæ visioni nemo dubitat; at si fidei compareretur, posset aliquis dubitare, quia clarior est notitia, quæ habetur per demonstrationes, quam quæ per fidem: tamen re uera etiam hæc minor est fide, quia etiamsi clarior sit, restrictior est: nam multo plura per fidem cognoscimus, quam per naturalem illam cognitionem, quamuis hoc uerum sit, naturali cognitione ea homines assequi posse, quibus ueri Dei notitia habeatur, ut superius dictum est. Rursus certior est: sæpe enim discursus sunt fallaces. Generalior etiam est; quia non omnes philosophari possunt; credere autem Deo auxiliante valent. & est vtilior, quia sine fide impossibile est placere Deo, sine scientia autem illa naturali multi placuerunt, & placent.

1. Co. 13

ANNOTATIO XXXVII.

Inuisibilia Dei quę sint

ADhuc circa eadem uerba adnotandũ est illud (Inuisibilia Dei) non eodem modo exponi ab omnib: Aliqui enim Angelos interpretãtur, qui sũt spirituales, & inuisibiles substantiæ, in quorum notitiam humanus itellectus per sensibilium cognitioné assurgit, quod ex Philosophis constat, qui ex motibus cęlorum spirituales hasce substantias cognouerunt. Hanc expositionem secuti sunt Orige. Oecumenius, & Theodulus. Sed contextui Paulino accommodari non potest. Primo quidem, quia Pauli institutum est probare, q͂d Dei notum est, manifestum esse hominibus

bus mundi, Deumque eis manifestasse. probatio huius est, Quia Dei inuisibilia ex operibus ipsius Dei intellecta conspicua fiunt, & manifesta. Igitur illud (Inuisibilia Dei) non potest referri ad aliud, nisi ad id qđ propositum est, nempe; Quod notum est Dei: esset enim ab instituto diuertere, & probare quod probandũ non erat. Secundo, quia non absolute dictum est (inuisibilia) sed (inuisibilia Dei) quæ restrictio indicat, ad ea, quę Dei sunt, hæc esse referenda. Tertio, quia hæc inuisibilia Dei separantur ab his, quę facta sunt, quasi per hæc illa conspiciantur. at Angeli de numero factorum sunt. Hęc igitur expositio non est ad mentem Pauli: Ratio autẽ, quæ hos expositores in hanc interpretationem impulisse videtur, ea est: nam adiunxit Paulus; Sempiterna quoq; virtus eius, & diuinitas. Si ergo inuisibilia ad Deum referantur, non facile inuenitur quid per inuisibilia significetur, præter virtutẽ, & diuinitatem eius. quo argumento permoti moderni aliqui, verba hæc sequentia interpretantur per modũ declarationis, & expositionis cuiusdam esse a Paulo dicta: vt sit sensus, inuisibilia Dei; nempe sempiterna eius uirtus, & diuinitas, a creatione mundi, per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur. Hęc tamen interpretatio est violenta, & hi potius nouam sententiam componere, quam veterem Pauli exponere uidentur. nam particula (quoque) non est declarationis, sed copulationis, & adiectionis, vt sit sensus, Inuisibilia Dei, ex operibus intellecta conspiciuntur: & non hæc tantum, sed & virtus sempiterna Dei, & diuinitas ex eisdem operibus conspiciuntur. & ita antiqui, Gręci, & Latini intellexerunt, quibus consensit Athan. in orat. 2. con. Arianos, ut in explicatione eorundem uerborum ostendetur. Attende ergo, uirtutem, & diuinitatẽ etiam includi in verbo, Inuisibilia Dei; sed quia cum multa illa sint, posset aliquis existimare hæc, quia difficiliora cognitu sunt, non esse comprehensa: idcirco adiunxit. Inuisibilia Dei, nempe æternitas, sapientia, & alia huiusmodi conspicua sunt, etiã uirtus, & diuinitas: sic enim loqui solemus, quando generalis locutio prę cessit, & aliqua in generali significata particularem habent difficultatẽ: sic dicimus: omnes timebunt in die iudicij, etiam iusti. Marc. 16. Dicite discipulis eius, & petro. exprimitur Petrus, propter negationem, ne uideretur exclusus. Ezech. 8. Septuaginta uiri de senioribus domus Israel, & Ieconias filius Saphan stabat in medio eorum; iste autem de numero illorum septuaginta erat: tamen particulari ratione exprimitur. ita factum est in præsenti. Aduertendum igitur est, quamuis Deus omnino in se simplex, & incomposita substantia, & essentia sit, tamen nos modum intelligendi nostrum sequentes, diuiso quodam modo cognoscimus, non quod ea separata esse ac distincta in Deo affirmemus: sed quod non ualentes nos vno conceptu totam Dei naturã apprehendere, diuersis, & varijs utimur: & sic Deum sapientem, prouidum, bonum, iustum, incorporeum, potentem, æternum, & cætera, appellamus, quæ Paulus Dei inuisibilia vocat: ex creaturarum enim cognitione humanus intellectus inuisibilem sapientiam supereminere istis inferioribus cognoscit. similiter prouidentiam, ac gubernationem, bonitatem, iustitiã; quæ omnia Deo tribuit.

Athan.

Mar. 16

Ezech. 8

at

at quia hæc non habent æqualem in cognitione difficultatem; quędam enim facilius, quędam difficilius assequitur intellectus humanus; quod in ipsis philosophis experientia declarat; multa enim assequentes cætera non attigerunt. ideoque veri Dei notitiam non habuerũt: idcir co postquam Paulus (inuisibilia) dixit; adiunxit etiam virtutem, seu potenciã eius sempiternam, ac diuinitatem ex creaturis potuisse cognosci: quid autem per hęc significetur, in sequentis sententiæ expositione explanabitur. Et hic est legitimus sensus.

ANNOTATIO XXXVIII.

Deus quõ manifestat & cognoscit

SVperest adhuc illud uerbum examinandum (A creatura mundi) Græce, ἀπὸ κτίσεως. nomen autem κτίσις quamuis primo, & præcipue significet actionem ipsam, nempe fabricationem; aliquando tamen pro termino ipso, & re fabricata usurpatur. & ita habetur Mar. vlt. Prædicate Euangelium omni creaturæ. *Mar. vl.* Sunt ergo variæ expositiones. Primo Ansel. in hac posteriori accipit significatione, ut pro re fabricata, & creata vsurpetur, & per excellentiam significat hominem, qui est omnium sensibilium creaturarum supremus, ut a Marco accipitur. erit autem tunc sensus, Inuisibilia Dei, per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur a creatura mundi, idest ipsi homini conspicua fiunt. Hęc expositio non videtur accommodata; superfluum enim esset addere (mundi) nec enim Marcus addidit. *Chrysost.* Secundo loco Chrysostom. serm. 3. cuius expositioni multi moderni consentiunt; exponit, non quidem pro homine, sed pro tota fabrica mundi; ut sit sensus talis; inuisibilia Dei conspiciuntur ex ipsa mundi fabrica, & dispositione; & hoc dum ex operibus ipsis intelliguntur. Hæc expositio non satis etiam accommodata uidetur. nam superfluum uidetur, si ita exponamus illud (ex operibus, seu per ea quæ facta sunt) satis enim esset dicere, ex mundi fabrica intellecta conspiciuntur, aut per ea, quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur. Tertio loco Oecumen. & Theodulus coniungunt verbum hoc cum præcedenti, nempe Inuisibilia Dei a creatione mundi, ut per id velit Paulus significare Angelos, qui inuisibilia Dei dicuntur, fuisse creatos. *Oecum. Theod.* At hęc expositio uiolenta videtur. Quarto loco legitima expositio mihi uisa est. A creatura mundi, significare tẽporis antiquitatem, ut ostendat Paulus, inuisibilia hæc Dei manifesta esse per opera, non a paucis retro annis, sed ab exordio, & a creationis mundi initio. *Author.* id quod Græca particula ἀπὸ etiam significat, quæ originem, & durationis initium indicat, Matthæ. 13. Eructabo abscondita a constitutione mundi. *Mat. 13* Mar. 13. Quales non fuerunt ab initio creaturę. *Mar. 13* Quod si sensum Chrysostomi aut Anselm. Paulus intendisset, non hac prępositione, sed ἐκ vsus esset. Hanc nostram expositionem indicare uisus est Augu. sermo. 143. ubi hæc uerba Pauli sic exponit. A mundi creatura, idest, ex quo Deus mundum creauit, quamuis hoc uerbum Augustini ambiguum sit, nempe ex quo mundum creauit, idest, quia mundum creauit, aut ab exordio ipso, quando mundum creauit. Tertullia. lib. de anima cap. 8.

cap. 8. de intellectualibus, videtur eti idem indicare: nam sic legit. Inuisibilia Dei, a conditione mundi ex factamentis intellecta visuntur.

Sempiterna quoque eius virtus, & diuinitas.

SVperiorem sententiam auget, non noua addendo, sed quæ latebant, & in generali pronunciauerat, explicando, ac si diceret. Non inuisibilia Dei solum, nempe Deum esse sapientem, iustum, aliaque habentē, quæ multi Gentiles nouerunt, per ea quæ facta sunt conspiciuntur: sed etiam sempiterna eius virtus, & diuinitas per ea quæ facta sunt conspici possunt. Hæc verba Paulus adiecit, vt ostenderet etiam illos ueritatē Dei detinuisse, qui quamuis Deum esse, multasque eius perfectiones assecuti fuerint, ad perfectam tamen & veram Dei notitiam non peruenerunt, nec attigerunt cognitionem virtutis, & diuinitatis eius sempiternæ, cum ex eisdem operibus factis possent etiam ista cognoscere. sensus ergo est, sempiterna etiam uirtus Dei, & diuinitas per ea quæ facta sūt, intellecta conspiciuntur. Appellat Paulus virtutem Dei, potētiam qua cuncta fecit, conseruat, disponit, prouidet, & gubernat. Diuinitatem uero propriam eius substantiam, & essentiam; qui enim proprium conceptum habet Dei veri, ille dicitur diuinitatem eius nosse: qui vero non sentit de eo sicut est, aut negando quæ habet, aut affirmando quæ nō habet, nōn cognoscit diuinitatem Dei; Gentes autem istæ nec virtutē Dei nouerunt, quia non assecutæ sunt perfecte, Deum esse omnium principium, sicut vere est: nec etiam diuinitatem ipsius: quia propriam Dei notitiam non habuerunt, miscentes veris multa falsa, aliter Deum esse putantes, & sentientes quam ipse sit. Addit Paulus (sempiternam) quia virtus, & diuinitas Dei est sine principio: nec est coæua his quæ facta sunt: quam sempiternitatem multi non nouerunt, Deos aliquos existimantes, qui initium habuerunt, cum diuinitas esse non possit nisi sempiterna. Hæc omnia per ea quæ facta sunt conspiciuntur.

ANNOTATIO XXXIX.

Creatura mundi quid denotet

ADuertendum est adhuc, pro exactiori intelligentia eiusdem sententiæ: hæc duo, nempe virtutem & diuinitatem Dei, esse illa eadem, quæ Salomon aliis verbis, homines ex rebus creatis non cognouisse conqueritur, inquit enim Sap. 13. Vani, inquit, sunt omnes homines, in quib. non est scientia Dei, & de his, quæ videntur bona, potuerunt intelligere eum, qui vere est, neque operibus attendentes agnouerunt quis esset artifex. Hæc Salomon. Perpende duo. Vnum est, ex visibilibus bonis, & perfectis rebus, non agnouisse eum qui vere est, idest diuinitatem non agnouerunt, nempe intelligentes vnum esse supremum ens, quod a nullo est, & omnem in se perfectionem concludit, hoc est, vere esse. Alterum est, non attenderunt operibus, nec agnouerunt quis esset artifex, idest nō cognouerunt hoc ens supremum, omnium horum visibilium fuisse auctorem,

Sap. 13.

rem, & artificem: idest, totum hoc, ac si diceret, nec diuinitatem, nec virtutem Dei agnouerunt: eos tamen potuisse hæc duo cognoscere statim exponit, dicens. Ignem, aut spiritum, aut concitatum aerem, aut girum stellarum, aut nimiam aquam, aut solẽ, & lunam rectores orbis terrarum Deos putauerunt: quorum etsi specie delectati, Deos putauerunt, sciant quanto dominator eorum speciosior est: speciei enim generator hæc omnia constituit: aut si uirtutem, & operam eorum mirati sunt, intelligant ab illis, quoniam qui hæc fecit, fortior est illis: a magnitudine.n. speciei, & creaturæ cognoscibiliter potuit creator horum videri. Hæc Salomon. vbi hæc duo eadem potuisse ex operibus cognosci docet, quod idem Paulus hisce uerbis præsentib. docuit: Hæc eadem duo Dauid ẽt docuerat Ps. 18. Cœli inquit, enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum. Perpende duo, Cœli enarrant gloriam Dei, id est, diuinitatem: ex cœlorum.n. magnitudine, & perfectione supra omnia corpora, & ex eorum dispositione, & pulchritudine, ac opera, vnum esse ens, supra ea omnia deducimus. Rursum, opera manuum eius annunciã: firmamẽtum, i. firmamentum, & orbis ipse indicat se esse opus Dei, & ab ipso supremo ante effectũ, ac si diceret, Orbis iste sensibilis satis indicat hominibus, & uiam aperit, ut cognoscant diuinitatem, & uirtutem Dei. statim adiunxit Dauid attributa Dei; Dies, inquit, diei eructat uerbũ, & nox nocti indicat sciẽtiã, quę Paulus inuisibilia Dei appellauit. Hic est legitimus sensus uerborum Pauli.

Psal. 18

Orbis tot⁹ docet Dei sempiternã diuinitatẽ

ANNOTATIO XXXX.

SVperiorem sententiam alij aliter exponunt. Primo loco Anselmus, per virtutem filium Dei: per diuinitatem, Spiritum sanctum, interpretatur, ac si diceret, Filius quoque Dei, & Spiritus sanctus. Hæc tamen interpretatio non uidetur congruere textui. nam verba Pauli hanc habent cõnexionem. Per ea quæ facta sunt, virtus etiam, & diuinitas eius perspiciũtur; at distinctionem personarum, & mysterium Trinitatis nullatenus homo ex creaturarum cognitione assequitur, solo lumine naturali fultus; cognitio enim hæc sola reuelatione supernaturali comparatur. nam cum unica sit potentia trium personarum, & vnica actio, quæ simul produnt creaturas, non est in creaturis aliquid, quod per se sufficiat deducere intellectum humanum ad cognitionem distinctionis huius, personarũ in Deo. Secundo loco Athanas. ora. 2. con. Arianos & lib. 5. de vnica Trinitatis substantia, hanc sempiternam virtutem, & diuinitatem interpretatur filium Dei Patri coæternũ. quam interpretationem Ambros. sequitur. Sed contra hanc expositionem militat eadem ratio; non enim per creaturas solas cognosci potest filius Dei a Patre distinctus, nec humanus intellectus assequitur Deum Patrem esse, & filium habere; est quidem Dei filius virtus Patris, non tamen sequit, qui cognoscit Deum virtutem habere, assequitur esse Patrem, & virtutẽ eius esse Filium. Tertio loco Orige. per uirtutem exponit potentiam, qua omnia facta gubernat, & regit: per diuini-

Anselm.

Patrum sniæ super explicatione diuinitatis, & uirtus.

Athan.

Ambr.

Origen.

diuinitatem substantiam, qua omnia replet, & in omnibus est. Hæc expositio accommodatior est: adhuc tamẽ imperfecta uidetur: nam per uirtutẽ non solum potentiam, qua omnia regit, sed qua omnium est causa, & artifex intelligere oportet: & per diuinitatem non solum substantiam, qua omnia replet, sed qua super omnia est, & quæ propria est vero Deo, vt commentario, & annotatione præcedenti declarauimus.

Ita vt sint inexcusabiles.

HAec verba connectuntur proximis, nempe (sempiterna virtus, & diuinitas) ut sit sensus virtus, & diuinitas ex operibus factis adeo sunt conspicua, vt inexcusabiles sint Philosophi, & sapientes, qui quamuis alia multa assecuti fuerint de Deo, ista tamen non nouerunt. sunt autem sumpta ex Salomone capi. 13. vbi reprehendit Philosophos qui ista ignorarunt, nec ex creaturis assecuti sunt. Postquam enim dixit virtutem, & pulchritudinem Dei, ex creaturarum magnitudine, & virtute cognosci potuisse, adiunxit; nec his debet ignosci: si enim tantum scire potuerunt, vt possent æstimare seculum, quomodo huius dominum non facilius inuenerunt?

ANNOTATIO XLI.

GRæca verba sic habent εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους. Latine. In ipsũ esse inexcusabiles. Aliqui moderni sic exponunt. Ad hoc vt sint inexcusabiles: affirmantque præpositionem, & coniunctionem illam esse indicatiuam finis, ac si dictũ esset, in hunc finem, ut excusabiles non sint. Hæc tamen expositio nõ cõtinet veram doctrinam, nec verbis est accommodata. Quantum ad doctrinam quidem attinet; nõ eo fine Deus hasce creaturas visibiles fecit, q̃ eum manifestarent, vt ipsi homines inexcusabiles fierent, sed ut eum agnoscerent, & agnitum glorificarent, eique gratias agerent. Quantum ad accomodationem autem uerborum, quia Græce non habetur particula (vt) sed solum dicitur, εἰς τὸ εἶναι, ad ipsum esse: Origen. & Chrysostom. sermo. 3. & est communis sententia expositorum, consecutiue hæc uerba exponunt; vt sit sensus; Hinc consequitur vt sint inexcusabiles. Nec hæc etiam uidetur admodum accommodata expositio: Paulus enim aliquid maius hisce uerbis indicare videtur: propterea enim mihi legitima uisa est expositio, ut particulam εἰς, exponamus Latine, vsque; nam apud probatos auctores hanc etiam habet significationem, ut sit sensus, Conspiciuntur hæc Dei inuisibilia, etiam virtus, ac diuinitas ex operibus, vsq. ad hoc, vt inexcusabiles sint; seu adeo excusationem non habent: &, ad verbum vertendo, vsque esse inexcusabiles, & indefensabiles: quem sensum Latina, & Vulgata versio optime expressit, sensu magis quam uerbis, consideratis. Ita ut sint inexcusabiles.

Philosophi, q̃ dignoscuntur excusatiõe, qa nouerũt Dei virtutẽ, &. diuinitatem

Origen Chrysost.

Quia

Quia cum Deum cognouissent, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt.

CVr inexcusabiles sint, causam reddit, quæ ex præcedentibus sumitur, & est totus, & integer sensus legitimus hic. Inuisibilia Dei, ex operibus ab initio mundi sunt conspicua etiam virtus eius sempiterna, & diuinitas, adeo vt non sint excusabiles illi, qui inuisibilia Dei nouerunt, non autem eius virtutem, & diuinitatem. Cum Deum, inquit, cognouissent, idest, quia quamuis inuisibilia multa Dei assecuti fuerint, tamen non vt Deum glorificauerunt, quia non præclare senserunt de eo, cognoscentes eius diuinitatem, nec gratias egerunt, recognoscentes eius virtutem, qua omnia fecit, & cuncta bona ab eo sunt. Deum ergo nouisse dicuntur, quia notitiam aliquam Dei habuerunt, ac inuisibilia, & aliquas perfectiones, quæ Dei veri sunt, nouerunt; at non glorificauerunt, quia non præclare de eo senserunt, Deum ipsum solum non agnoscentes, multaque indigna Deo ei tribuentes: nec egerunt gratias recognoscentes ipsum vniuersorum artificem; hæc enim duo respondent illis duobus, diuinitas nempe, & virtus; glorificare, ad diuinitatem; agere gratias ad virtutem.

Inuisibilia Dī ab initio mūdi ex operib. ipsi' sūt conspicua. sicut etiā sēpiterna eius virt' & diuinitas.

ANNOTATIO XLII.

DIfficultas est, de quibus Philosophis, & sapientibus Paulus loquatur. Augu. enim in expo. prop. ex Epis. ad Rom. Amb. Ansel. & multi ex modernis existimant, de his Philosophis loqui Paulum, qui Deū verum nouerunt notitia naturali, & ex scientia, ac malitia Deos contra propriam cōscientiam coluerunt. adiungit Augu. Salomonem. Sap 13. etiam in Philosophos, & Sapientes idololatras inuectum fuisse: tamen hos non nouisse Deum; quos autem Paulus reprehendit Dei cognitionem, & notitiam assecutos fuisse. Alij vero interpretes nec hos sapientes veri Dei notitiam habuisse censent, sed errasse in veri Dei cognitione, & qualis non erat Deum existimasse, ita Origen. Chrysost. Theo. sentire uidentur. Pro Augu. sententia est verbum Pauli, & Salomonis: Salomon enim expresse illos Deum ignorasse affirmauit, at Paulus oppositum dicit. Cum, inquit, Deum cognouissent. Tamen legitima sententia ad mētem Pauli ea est, istos sapientes non habuisse veri Dei notitiam, nec cognitionē, nec id significat verbum illud: Cum Deū cognouissent. ratio aūt quæ mihi hoc persuadet, est. Primo quidem quia cū sapientes Gentium his verbis arguantur, illos oportet intelligere, qui erant frequentissimi inter eas: at de nemine constat Deum uerum agnouisse, & coluisse Idola; sed eos errasse in Dei cognitione, quod constat ex ipsismet primis Philosophis Græcorum Aristotele, & Platone, qui errores habuerunt contra Deum verum, nec talem agnouerunt, qualis est; nam aut ipsum non esse Deum existimarunt, sed ens primum, & supremum; aut si Deum appellarunt,

August. Ambros. Anselm.

Qui sūt philosophi īexcusabiles. qa Deū nō agnouerunt.

Sap. 13.

Origen. Chrysost. Theod.

pellarunt, diuinitatem communem alijs præter ipsum fecerunt; aut ipsum rerum inferiorum improuidũ, aut negligenterh erga ea, quæ fiebant posuerunt. multa alia ei tribuerunt, quæ Deo vero contraria sunt, ut ex ipsorum libris constat. Secundo Athan. Greg. Nazian. & alij Patres antiqui, contra idololatras scribentes, & exacte Philosophorum mentionẽ facientes, nullius meminerunt, qui talẽ notitiam habuerit. immo Athanas. in Orat. con. idola refert Platonem de numine dubitantem, & cogitantem cũ Socrate templum Dianæ ingressum esse, & adorasse: nihil enim certi consecutus erat ille magnus Plato: quamuis enim aliqui cognouerint statuas, & imagines non esse Deós, ut refert Atha. tamen quos censuerunt Deos, veri non erant, sed aut Dæmones, aut Angeli, aut aliquid tale, quod non esset, sed quod decepti finxerunt. Tertio, quia verba sequentia Euanuisse in suis discursibus, & obscuratũ cor eorum fuisse, indicant eos non nouisse Deum; adeo ut coactus fuerit Anselmus affirmare, semel habuisse notitiam Dei, & postea amisisse, quod sine vllo fundamento videtur affirmatum. Verius ergo censeo, & ad mentem Pauli, Philosophos hos, & sapientes multa Dei fuisse assecutos; tamen ad veram, & integram veri Dei notitiã non peruenisse, sed euanuisse, & obscuratum fuisse cor eorum, propter insipientiam, qua nescierunt eius, cuius multa inuisibilia assecuti fuerant, virtutem, & diuinitatem indagare, & inuenire. Verbum autem Pauli (Cum Deum cognouissent) nõ obstat huic legitimæ expositioni. nam duplici ratione dicuntur nouisse. Vna est, quia nouerunt Deum esse, & multas veritates ad eum pertinentes attigerunt: tamen cum suis vanis discursibus, relicto vero creaturarum magisterio, nituntur, multa falsa miscuerunt; ideo dicuntur Deum nouisse, & ignorasse, quia non in totum nouerunt, nec in totum ignorarunt; inexcusabiles tamen fuerunt, quia vnde perfecte nosse possent habuerunt: Hinc est quod Salomon eos ignorasse; Paulus eos nouisse Deum affirmarunt: postea tamen idem Paulus ignorationem expressit eorum dicens. Euanuisse in suis cogitationib. & obscuratum fuisse cor eorũ. Gentes etiam non sapientes Deum nouerunt, quamuis multo minus quã Philosophi, nam nemo diuinitatem esse negauit præter vnum, aut alterum insipientem: tamen ignorarunt, quia ad perfectam notitiam non peruenerũt. Altera est, quia multi Philosophi cognouerunt eum, qui Deus erat, tamẽ non agnouerant esse Deum, sicut qui cognoscit hominẽ qui verè est Rex, tamen ignorat eum esse Regem: ita aliqui ex his nouerunt Deum, idest eum, qui Deus erat: nam principium æternum, & immateriale, immobile, & impassibile, hoc vere est Deus, tamen nescierunt ipsum esse solum Deum, & diuinitatem habere omnem in se, & hoc est nosse Deum, & non glorificasse uti Deum. Nec est noua phrasis in Scriptura loquendi. nam Dominus Ioan. nono. dixit cæco. Tu credis in filium Dei, & respondenti, Quis est, ut credam in eum? dixit, vidisti eum. Si viderat, quare interrogabat quis esset, nisi quia viderat eum qui est filius Dei, & nesciebat ipsum esse filium Dei? Similiter Ioan. 14. Et viam scitis, & quo vadam scitis. postea Thomas dicit: nescimus quo uadis, & quomodo viã poterimus scire? hæc duo vera erant. scitis,

Athan. Gregorio Naziã. — philosophi ã vere Deũ agnouerint. — Ioann. 9. — Ioan. 14.

scitis, & nescimus. scitis, quia eum, qui erat uia, & terminus cognoscebant, qui erat Christus tamen ignorabant esse talem: ita nunc hi Deum nouisse dicuntur, tamen non glorificasse ut Deum, nec de eius diuinitate, & virtute sensisse, ut par erat. Hic est legitimus sensus, & interpretatio. Quantum autem ad illud Salomonis attinet; fateor Salomonē de Philosophis locutū fuisse, qui corporeum Deum putarunt Solem, Lunā, Stellas, aut aliquam partem orbis, nec incorporeum agnouisse principium, ideo isti minorem multo notitiam Dei habuerūt, propterea ignorasse dicti sunt. tamen Paulus, quia inter Græcos versatus erat, qui ampliorem notitiam habuerūt de Deo, ideo affirmauit cognouisse; tamen, tam hi, quam illi sapientes ignorarunt diuinitatem, & virtutem Dei, etiamsi multa vere fuerint assecuti. Ad maiorem autem declarationem, adhuc est sequens annotatio consideranda.

ANNOTATIO XLIII.

Iustin. Annotanda est hoc in loco doctrina Iustin. in explicat. qq. Gentium, Respon. 140. vbi docet, in Scriptura ignorationem quæ culpa hominis inest, cum potuisset facile Deū nosse, dici aliquando scientiā, & cognitionē. quod confirmat illo *Ioan. 7* Ioan. 7. & me scitis, & vnde sim scitis, idest, scire, & cognoscere potestis; de facto enim illi ignorabāt Christum. Hac doctrina supposita, vt is, qui cognoscere potest, quāuis ignoret, aliquando nosse dicatur, dubitatio esse alicui posset, vtram significationem hoc verbum (cognouissent) habeat, nempe an significet, cū Deum cognouissent, idest cum Deū nosse potuissent, an potius cum de facto, & re vera cognouissent. Priorem significationem sequitur Photius in cathena, & Sedulius. At sequentia verba expositioni huic non fauent; nam adiunxit Paulus: Cum Deum cognouissent, non sicut Deū glorificauerunt, nec gratias egerūt; si enim de ijs, qui ignorarunt, cum nosse possent, loqueretur, non sic dicendum erat, sed culpa eorum exponenda sic erat. Cum Deum nosse possent, non cognouerunt: at dum dicit: Cum Deum cognouissent, non glorificauerunt, nec gratias egerunt, de ijs loqui se manifestat, qui non ignorarunt omnino Deum, sed cognouerunt, & culpa eorum hæc fuit, quod non sicut Deum glorificauerunt. August. Ambros. Sedulius, & alij exponunt, verum Deum hos cognouisse, cognitionemque perfectā habuisse: existimāt enim, ut superius diximus, Philosophos hosce Deum verum nouisse, & ex malitia, ac scienter Deos falsos coluisse, ut sit sensus; Cum Deum verum cognouissent, nō glorificauerunt Deum, idest, non impenderunt cultum ipsi, nec gratias egerunt. At ista expositio non cohęret superioribus; non enim Paulus probauit eos Deum nouisse, sed tantum potuisse nosse, & ueritatem detinuisse. Dicendum ergo est, hos nouisse Deum quantum ad aliqua, sed ignorasse eius virtutem, & diuinitatem, quia non nouerunt esse verum Deū, & artificem uniuersorum, & hoc est non glorificasse eum tanquam Deū, neque gratias egisse, recognoscendo eum artificem, & auctorem omniū.

Qđ philosophi verè Deum agnouerint, sed errarūt in eius uirtute, ac diuinitate, qa corporeū putarūt.

Et respondent, uti diximus, hæc verba præcedentibus. Inuisibilia Dei, vt virtus, ac diuinitas, nouerunt quantum ad aliqua inuisibilia eius, sed non virtutem eius sempiternam, & diuinitatem. hæc autem in annotatione sequenti adhuc magis explicabitur.

ANNOTATIO XLIIII.

Alterum verbum est considerandum, & examinandum, nempe quid sibi velit, non glorificasse sicut Deum. De gloria, & glorificatione diximus in commentarijs super Ioannem, & in sermo. super, Beati quorum remissæ sunt. & diffuse, ac copiose in tractatu de Gloria Nunc autem satis est annotare, dupliciter contingere posse, vt homo Deum glorificet. Vno modo quando præclare de Deo sentit, quod faciunt fideles, quãdo rectam fidem, & perfectã de Deo habent, per quam Dei magnitudinẽ, & perfectionem miram agnoscunt, & confitentur. de hoc dicitur Ioann. 11. Infirmitas hæc non est ad mortẽ, sed pro gloria Dei, vt clarificetur filius Dei per eam. ibi idem est verbũ Græcum, quo hoc in loco utitur Paulus, suntque multa loca scripturæ in hac significatione. Altero modo quã do Deum honore, & cultu debito celebramus, & veneramur, ac uerbo, & opere ipsius magnitudinem confitemur, & profitemur. sic dicitur Isa. 43. Victimis tuis non glorificasti me. 1. Corinth. 6. Glorificate, & portate Deum in corpore vestro. iuxta hoc August. lib. vno con. sermonem Arianorum cap. 31. dixit. Glorificare, honorificare, clarificare tria uerba, sed una res est. Græca δοξάζειν. prior cognitio ad intellectum, & cognitionẽ; posterior ad uoluntatem, & cultum pertinet. Hoc supposito Theodoretus in priori exponit significatione, nempe præclare de Deo sentire, quod hi Philosophi non fecerunt, qui non vt par erat de Deo senserunt, sed figuras corporeas Deo decepti imposuerunt. Origen. & Chrysost. consentire uidentur, sed August. Gregor. homil. 11. in Ezech. cum alijs etiam expositoribus in posteriori significatione vsurpare uidentur, nempe, Cum Deum cognouissent, non impenderunt ei cultum, & honorem debitum, nec diuinitatem eius uerbis, & operibus, ut par erat, professi sunt, nec se gratos exhibuerunt beneficijs acceptis, quę ab eo prouenire non dubitabant: hoc est non egisse gratias, & ita Ambros. & Anselmus exponunt, similiter & Sedulius. Augustinus autem in exposit. proposit. Paul. ad Romanos exponit. Non glorificasse, quia non cognouerunt hanc Dei cognitionem, quam habuerunt, se a Deo accepisse, nec pro ea gratias egerunt ei, ad eundem tendit sensum; significatio tamen prior est legitima, quam Græci Doctores illi amplexi sunt: hoc adiecto: non solum illos dici non glorificasse Deũ, tanquam Deum, quia corporeum senserunt esse: multi enim incorporeum existimauerunt; sed etiam quia non eam opinionem de Deo habuerunt, quæ ipsi debebatur: aut enim improuidum, aut ex necessitate agentem, aut diuinitatem eius communem alijs esse, aut corporeum senserunt; vt verum sit, nemi-

Marginal notes: Nõ glorificauerunt sicut Deũ philosophi, quõ. — Ioan. 11. — Isa. 43. — 1. Cor. 6. — Augusti. — Theod. — Origen. Chrysost. August. Gregor. — Ambros. Anselm. Sedul. August.

nem eius diuinitatem, & uirtutem agnouisse; sed aliqua tantum inuisibilia eius. Gratias autem non egisse dicuntur, quia non cognouerunt eum auctorem omnium bonorum, pro quibus agendæ sunt gratię. hoc enim ad virtutem eius pertinet; uti enim diximus, hæc uerba duo referuntur ad diuinitatem, & virtutem.

Sed euanuerunt in cogitationibus suis.

ANthitesis hęc est verborum præcedentium; illi enim homines Deum cognoscentes, non glorificarunt eum, nec ei gratias egerūt, sed potius in suis cogitationibus, & ratiocinationibus euanuerunt. Est autem optima Anthitesis, cum enim non eam de Deo notitiam assecuti fuerint, quæ veri Dei est, euanuerunt. Græce, Vani facti sunt, idest, loco veri Dei eos esse existimarunt, qui non essent, & hoc per suas ratiocinationes, & syllogismos; discurrentes enim, & syllogisantes, ac ratiocinantes, magisterio Dei, quod ex creaturis fit, relicto, seu parum considerato, sibique nimium fidentes, non glorificarunt, nec notitiam veri Dei inuenerunt, sed in falsos Deos inciderunt, loco veri Dei creaturas Deos esse putantes. Consonat hæc Pauli sententia Salomoni Sap. 13. Vani, inquit, sunt homines, in quibus non est scientia Dei. hoc nunc dicit Paulus. Vani facti sunt, quia quæ Dei inuisibilia nouerunt, falso tribuentes creaturæ, scientiam veri Dei non habuerūt, & vani sunt facti. Cogitationes Græce διαλογισμοὶ dicuntur, idest, discursus, & ratiocinationes.

Sap. 13.

ANNOTATIO XLV.

Theod. — Euanescere in cogitationib. quid sit — *Origen.* — *Chrysost.* — *Anselm.* — *Augusti.*

EVanescere in cogitationibus, non omnes eodem modo exponunt. Theodoret. ad errores Philosophorum refert, ut euanuisse dicti sint, quia Deum in figuris corporeis cognouerunt, propterea a uera cognitione Dei aberrarunt. idem Origen. & Chrysostom. sentire videntur: quæ expositio eadem est cum expositione in commentario exposita. Anselmus ad superbiam, & elationem refert: vt sit sensus; Hac Dei cognitione elati sunt, & superbierunt. & est hæc expositio Augu. lib. exposit. Epistto. ad Rom. vbi totam sententiam sic exponit. Nō glorificarunt Deum. recognoscentes hanc cognitionē ab eo, nec gratias pro ea agētes, sed suis cogitationibus tribuerunt. Verbi significatio non fauet huic expositioni: nec enim Latinum, nec Græcum in ea apud auctores vsurpatum est significatione. Alij Aristotelem sequentes definientem vanum, quod ad destinatum finem non peruenit, exponunt, euanuisse hos, quia non peruenerunt ad fructum notitiæ Dei, qui est cultus ipsius; non enim coluerunt eum, quem nouerunt. At iam superius diximus hos Philosophos non habuisse ueram notitiam Dei; potest tamē hæc significatio Aristotelis etiam aptari nostræ expositioni; cum enim notitiam aliquam DEI habuerint, & eam perfecerint, euanuisse recte dicuntur, quia ad complementum

non peruenit notitia Dei. Legitima tamen expositio est, eos dictos uanos esse factos, quia scientiam veri Dei non habuerunt, sed deos putauerunt eos, qui non erant; hoc enim est esse uanum, ut ex Salomone retulimus in commentario. Paulus enim in his sententijs Salomonem maxime imitatus est: in Scriptura enim, vana, & uanitates dicuntur dij falsi. 1. Reg. 12. Nolite declinare post vana. Act. 14. Ab his vanis conuersi ad Deum viuum. Deut. 32. Irritauerunt in uanitatibus suis. Vani ergo facti sunt, seu euanuerunt, vana credentes, & sequētes, quę non sunt.

Et obscuratum est insipiens cor eorum.

EVanuerunt, ad Dei scientiam non peruenientes, & inde cor, & mens eorum insipiens, & nesciens verum Deum agnoscere, obtenebrata est, alios Deos fingentes ab illo vero Deo, quorum diuinitatem credidit, & sibi persuasit.

ANNOTATIO XLVI.

Anselm. Obscuratum cor quō itellig. ē

ANselmus obscuratum eorum cor interpretatur, quia quam de Deo veram notitiam habuerunt amiserunt, quia non glorificarunt Deum, sed elati sunt in suis cogitationibus. Hæc tamen expositio non videtur ad mentem Pauli, qui de illis hominibus loquitur, qui notitiam veri Dei non habuerunt, quamuis eū cognoscerent, qui erat Deus verus, quantum ad aliqua: & hanc notitiam non amiserunt, sed eam retinentes alios simul deos existimarunt. Thedo. Obscuratum dicit cor eorum, quia, quamuis aliquas de Deo veritates fuerint consecuti, opiniones tamen multas falsas, & impias habuerunt. & re vera ita est; nam nonnulli eorū prouidentiam eius negarunt. alii necessitatem, & fatum contra liberam eius potestatem induxerunt. alij potentiam eius in agendo depresserūt: alij alios errores contra diuinitatem habuerunt, & omnes diuinitatē eius non nouerunt, nec uirtutem: quia aut ipsum non esse Deum, aut nō solum, sed alios cum ipso Deos existimarunt: immo in multis alijs errarunt. alij enim mortales hominū animas, alij transmigrationes introduxerunt. alij peccata multa contra legem naturalem, tamquam iusta probarunt: suntque infiniti errores horum, & de his etiam loquitur Paulus. Insipiens autem cor eorum dicitur, non propter obscurationem, sed quia Deum inuenire nescierunt: cum unde id scire possent habuerint. ex qua insipientia, obscuritas, & ignoratio, mentisq. tenebræ prouenerunt.

Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt.

STultitiam, & insipientiam eorum auget, cum enim se appellarent, & censerent sapientes, stulti facti sunt; multis enim obcæcati sunt erroribus, quos ipsi tamquam veritates receperunt. tantoq. maior eorum fuit insipientia, & stultitia, quanto ipsi sapientes se esse profitebantur;

tur; minus enim decipitur, & insipiens est, qui falsum pro vero recipit, quam is, qui, dum errat, scire se existimat, & sapientem profitetur. Particula (enim) non habetur Græce, quamuis etiam subintelligi debeat, more Hebræorum, qui non semper hasce particulas exprimunt: idem tamen est sensus. nam hæc sententia, probatio est insipientiæ prius dictæ, & simul exaggeratio quædam. Græce φάσκοντες, idem significat ac dicentes, aut dictitantes, seu censentes & existimãtes se esse sapiẽtes.

Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis.

Mutare gloriã Dei in imaginẽ corruptibilis hoĩs quid sit

TAxatis sapientibus, ad omnes conuertit sermonem, quos dixerat veritatem Dei detinuisse, tam Philosophos, quàm non Philosophos: & probat alteram partem, nẽpe in iniustitia detinuisse. Mutauerunt, inquit, idest, præclarum diuinitatis nomen, cultum, adorationem, & confessionem, quæ Deo immortali, & incorruptibili exhibere debuerunt, conuerterunt, & collocarunt in similitudinem corruptibilis hominis; talem futilem similitudinem Deum appellantes, confitentes, & tamquam Deum colentes, & venerantes. Perpende autem verba Pauli, quibus istorum exaggerat stultitiam. non dicit, mutasse gloriam Dei in hominem corruptibilem, quod stultissimum erat, cum Deus incorruptibilis sit, & sempiternæ naturæ, sed vt oẽm metam stultitiæ transcenderent, In similitudinem, inquit, imaginis hominis. ὁμοιώματι potius assimilationem Latine, quàm similitudinem sonat; vt sit sensus: In assimilationem imaginis. & est Hebraismus, quasi diceret, in imaginem hominis, non naturalem, sed ab ipsis factam in similitudinem hominis, & ipsorum manibus efformatam: adorarunt enim ligneas, & lapideas, & aureas statuas, quæ nec homines, nec adhuc res aliqua naturalis est, sed opera manibus hominum facta. Vide quantum à veritate Dei elongauerint se; natura enim Dei incorporea, incorruptibilis, & sempiterna est. Quæ vero vt deos adorarunt, imagines erant rerum corruptibilium, & adhuc ab hominibus ipsis effectæ. iuxta illud Psalm. 113. Simulacra Gentium argentum, & aurum, opera manuum hominum. idem dicitur Sap. 13. illo ergo vero Deo relicto, ad hæc adoranda tamquam deos se conuerterunt, & diuinam nomen, & honorem in hæc transtulerunt. Hanc Pauli sententiam Salomon Sap. 14. hisce protulit verbis: Lignis, inquit, & lapidibus imposuerunt nomen incommunicabile Dei. Ierem. cap. 2. de Iudæis in idololatriam conuersis eamdem protulit. Populus, inquit, meus commutauit gloriam suam in idolum. & Dauid Psal. 105. Mutauerunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fœnum. Quam Paulus appellat gloriam Dei, Dauid, & Ieremias dicunt, gloriam suam, nempe hominum; gloria enim, & honor hominum est veri Dei confessio, & cultus. quanto enim Deus est sublimior, quem venerantur populi, tanto est populorum venerantium gloria maior. vnde gloriantes in Domino

Ps. 113.
Sap. 13.
Sap. 14.
Ierem. 2
Ps. 105.

mino dicebant Iudæi. Non est Deus noster, vt dij eorum. Vides duo mala horum hominum: Deum verum nec nouerunt, nec coluerunt. & vltra hoc ad creaturas tamquam Deos colendas se conuerterunt. iuxta illud Ierem. 2. Duo mala fecit populus meus, & me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & foderunt sibi cisternas dissipatas, quæ non ualent aquā continere. Hæc de idololatris Iudæis dixit Ieremias, quæ de Gentibus profert hisce verbis Paulus. Impia profecto, & iniustissima commutatio hęc est. *Ierem. 2.*

Et uolucrum, & quadrupedum, & serpentum.

NOn hominum imagines tantum, sed etiam irrationabilium animalium similitudines coluerunt; & quod extremę amentiæ est, vilissimorum, & horribilium. Hæc uerba non ad eosdem pertinent homines, sed diuersas diuersorum idololatrias describit, quales inter Gentes, & nationes mundi fuerunt; quamuis multi omnia hæc simul adorauerint. immo ipsa animalia multi adorarunt, ut constat de Ægyptijs. Athanas. alias numerat, immo & Salomon Sap. 13. quas omnes sub creaturę uocabulo comprehendit inferius ipse Paulus.

ANNOTATIO XLVII.

ADuerte tria. Vnum est, multos Gentiles ipsa sola lignea, & lapidea Deos esse existimasse: aliquos autem Philosophos non ipsa deos, sed in ipsis Deos repræsentari sensisse. tamen omnes, tam hi, quam illi, vti Deum adorarunt, & adoranda crediderunt. Hæc docet Athanas. in orat. con. idololat. Alterum est annotandum, illud (in similitudinem) Græce non haberi in accusandi casu, sed in casu dandi, qui usurpatur apud Latinos pro auferendi casu, vnde aliqui interpretandum censent: In similitudine. ut sit Hebraismus in hunc sensum. Gloriam Dei in similitudine imaginis mutarunt, idest, existimarunt Deum esse corporeum, qui similis esset his corporum figuris. cui consonat illud Act. 17. Non debemus existimare auro, aut argento, aut lapidi sculpturę artis, & cogitationibus hominis diuinum esse simile. Hęc tamen moderna interpretatio non est accommodata. Paulus enim hoc uerbum desumpsit ex Ps. 105. ubi idem prorsus est uerbum, & in eodem casu apud Septuag. Et fecerunt, inquit, uitulum, & adorauerunt eum, & mutauerunt gloriam suam in similitudinem uituli comedentis fœnum. vbi quod dixerat adorauerunt eum, repetijt dicens: Commutauerunt gloriam suam in similitudinem vituli, idest, qua adoratione prosequi debuerant verum Deum, eam impenderunt similitudini vituli. Certum autem erat, Iudæis Deum Iacob, non esse similem vitulo. hoc nūc dicit Paulus, relicto vero Deo coluisse, & gloriam, ac venerationem debitam vero Deo transtulisse, & dedisse istis similitudinibus; cultum enim, & gloriam Dei appellat nomē, cultum, venerationem, sacrificium, quæ in Dei confessionem, & gloriā, ac

Athan. *Ps. 105.*

ac recognitionem fiebant. Tertium est, illud (In similitudinem imaginis) aliquos interpretatos, in simulachrum repræsentans hominem uolucrem, &c. tamen re uera non est hic sensus: amplius enim aliquid significat Paulus, uti diximus in commentario quod Dauid dixerat: Fecerunt vitulum, & adorauerunt eum. & ita Græci Doctores exponunt, & antiqui Latini. Præpositione autem illa, ἐν vsus est loco εἰς, idest, in, pro, ad sicut & Septuagin. interpretes in illo Psalmo allegato.

Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum.

ENormia peccata, in quæ iusto Dei iudicio, propter idololatriam pro labi permissi sunt, Paulus enarrat, vt tanto magis Gentes iræ Dei obnoxias, & Euangelio salutis indigere manifestet. Inquit ergo: Propter quod, idest, propter peccatum, quia commutauerunt gloriam Dei, & veritatem in iniustitia detinuerunt; Deus eos puniuit spirituali pœna, sinendo, & permittendo illos trahi a concupiscentijs cordis eorum, idest uoluptatibus carnis permisit, ut in sequentibus verbis exponit. Est autem generalis pœna Philosophis & non Philosophis idololatris.

ANNOTATIO XLVIII.

Tradere hoies in desideria cordis qd sit. NOn dicitur Deus tradere hominem, quasi inducens in peccatum, sed permittens eum operari ex suo proprio appetitu, nec retrahens auxilio suæ gratię. Tradere ergo nõ est agere, sed permittere, & sinere hominem agere, ut August. in lib. expo *August.* sit. ep. ad Rom. & Chrysost. & cæteri Patres exposuerunt. Est autem proprior locutio Græca; non enim in accusandi casu, sed dandi dicitur; Tradidit desiderijs, quia homo non a Deo impulsus est in ea, sed in eis demissus. Desiderium autem potius cõcupiscentia dicitur, idque vox Græca significat. Hanc explicationem do *Psal. 80* cuit etiam Dauid Psal. 80. eamdem sententiam uerbis alijs pronuncians. Dimisi, inquit, eos, secundum desideria cordis eorum. Recte autem dicitur (cordis eorum) non absolute (cordis) vt has concupiscentias a natura hominis corrupta per peccatum, non a Dei gratia, nec a natura integra, & perfecta emanasse sciamus; quia enim homo creatus rectus, Deo inobediens fuit per peccatum: idcirco caro, & appetitus inferior rebellis contra rationem factus ei est, & nisi diuino auxilio gratiæ per Christum dato cohibeatur, & retineatur, in absurdissima, & pessima quęque hominem impellit: proptereaque numero plurali exprimitur, vt varia, & multiplicia, in quæ tendit, mala exprimãtur. Huic concupiscentiæ effrenj, propter idololatriam sunt isti permissi, maxime tamen ad carnales uoluptates, ut statim exponitur.

In immunditiam, ut contumelia afficiant corpora sua in semetipsis.

EXponit quæ sunt hæ concupiscentiæ, quibus sint traditi, & permissi (in immunditiam) inquit, ac si diceret, inter alias maxime in hanc, vt per eam corpora propria dedecore, & turpitudine afficiant. Permissi igitur sunt concupiscentiæ carnali; & hoc, vt propria corpora ignominia afficiant, suisq. proprijs corporibus dedecoris, & fœditatis notam inurant; hoc est, afficere corpora contumelia in semetipsis, vt magis in annotatione explicabitur; per fornicationem enim ipsummet corpus fornicantis dedecoratur, & deturpatur. Particula (vt) finem permissionis huius particularis peccati indicat: nempe, Deus ideo permisit eos carnis concupiscentiæ, & immunditiæ carnali, vt tali peccato corpora propria sua ignominia, & dedecore afficiant.

ANNOTATIO XLIX.

Afficer corpora sua ī semetipsis quid intelligatur. Chrysost. Anselm. PArticulam illam (in semetipsis) varie exponunt Doctores, & inde prouenit, ut & ipsa sententia etiā in varios explicetur sensus. Chrysostom. sermo. 3. exponit sic. In semetipsis, idest, inter seipsos, ut unus alterū deturpet, adinuicemque contumeliam patiantur. Anselmus aliter exponit. nempe (in semetipsis) idest, sine alterius commistione se polluāt: quod peccati genus dicitur mollicies. de quo 1. Corinth. 6. legitur: Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles regnum Dei possidebunt. Neutra expositio ad mentem Pauli uidetur: illud enim (in semetipsis) non ad personas, sed ad corpora refertur, ut sit sensus. Contumelia afficiant corpora sua in ipsismet corporibus. quod idem Paulus 1. Corinth. 6. exposuit dicens: Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus suum est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Et ita est; nam ipsum corpus in se recipit ignominiam; fit enim caro meretricis; nam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur cum ipsa. Qui igitur fornicatur, membra sua facit membra meretricis, & ipsi suo corpori dedecus infert. Et hic est legitimus sensus; his enim uerbis Paulus nondum loquitur de peccatis carnalibus contra naturam, sed de fornicationibus, & adulterijs, ac stupris, quibus corpus in seipso deturpatur. Vt enim postea dicemus, ordine quodam pœnæ aggrauati sunt, ut primo in peccata simplicia carnis sint traditi; postea, dum in sua perseuerant idololatria, in peccata contra naturam: tandem in reprobum sensum. quāto enim pertinacius in suis hærebant idololatrijs, tanto grauioribus a Deo correcti sunt pœnis: non enim simul omnia hæc inflicta sunt; & idcirco Paulus non omnia simul enumerat, sed per interualla quædā. Præterea, quo idololatria grauior, & enormior, eo etiam pœna maior fuit. Vt autem ex Salom. Sap. 13. constat, illa fuit idololatria pessima, qua similitudines ab ipsis hominibus factas, tamquam deos adorarunt, & coluerunt. hi enim maiori ignominia

1 Cor. 6.

Sap. 13.

nia Deum affecerunt.idcirco in magis ignominioſa peccata labi ſunt permiſſi. Contumelia Græce eſt ατιμία. quę dedecus ignominiamue ſignificat,& eſt honori contraria. Græce eſt verbum vnicum, quo vtitur Paulus ἀτιμόω, ideſt,ignominia afficio.

Qui commutauerunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt, & ſeruierunt creaturę potius,quam creatori.

CAuſam exponit,cur traditi ſint:& hæc verba artificioſe complectuntur duo ſuperius dicta. Vnum fuit,detinuiſſe veritatem Dei, & ſapientes euanuiſſe in ſuis diſcurſibus: hoc autem eſt veritatem Dei mutaſſe in mendacium : quia ignorantes verum Deum, crediderunt, & recognouerunt deos eos, qui non erant; ideo mendacia dicuntur. Alterum fuit, gloriam Dei mutaſſe in ſimilitudinem hominis,&c.hoc generaliter appellat ſeruiuiſſe,& coluiſſe creaturam potius,quàm creatorem; propter hæc ergo traditi ſunt concupiſcentijs ſuis in immunditiam. Dixerat iam cauſam in illa particula (Propter hæc) tamen eam hiſce verbis explicatius exponit,more Hebræorum. Relatiuum autem (qui) non ſolum refert eos, qui traditi ſint huic immunditiei, ſed vim habet particulæ cauſalis, vt indicet eam eſſe cauſam, propter quam ſunt traditi:nempe quia veritatem Dei commutarunt mendacio,& vero Deo poſthabito, deos falſos receperunt; cultumq;, quem Deo vero tamquam creatori exhibere debuerunt, creaturis ipſis præſtiterunt. Duo ergo commiſerunt: Vnum ad intellectum: Alterum ad voluntatem ſpectat. Ad intellectum illud pertinet,quod notitia veri Dei relicta,falſitatibus,& erroribus eam obſcurarunt; ſeq. dementarunt, illos Deos eſſe credentes, qui non erant. Ad voluntatem autem, quia vera religione poſtpoſita, per quam vero Deo cultus, & obſequium impenditur, ad falſam & impiam ſe conuerterunt: cultum, & obſequia impendentes creaturis, quæ erant propria creatoris. Quia ergo ignominia, quantum eſt ex ſe, verum Deum affecerunt; ideo verus Deus eos pmiſit ignominia & dedecore propria ſua afficere corpora. Attende duo hæc verba(coluerunt,& ſeruierunt:)vnum ad cultum:alterum ad venerationem,& adorationem referri; coluerunt enim,& adorauerunt Deos falſos.Creatura generale eſt vocabulum, complectens tam idola quàm quaſcunque res, ad quas per idololatriam Gentes ſunt conuerſæ, etiamſi rerum imagines non fuerint.

ANNOTATIO I.

ILlud verbum (Potius quam creatori) non ſignificat, illos coluiſſe creatorem minus quàm creaturam ; quaſi ſit ſenſus : utrumque coluerunt, ſed potius ac magis creaturam. non inquam hic eſt ſenſus: ſed, quod relicto creatore,nulloque cultu ei impenſo, ad creaturas totos ſe conuerterunt colendas. Id quod in Græco magis exprimitur:

tur; nam idem est, ac si dicas, coluerunt creaturam extra creatorem. Vnde Hilarius libro 12. de Trinitate significantius uertit. Præterito, increatore. & Cyprianus libro 3. contra Iudæos ad Quirin. cap. 10. legit; Seruierunt creaturæ, relicto creatore.

Hilar.

Cyprian.

Qui est benedictus in secula, amen.

COniuncta sunt hæc verba superioribus. Seruierunt, inquit, creaturæ potius, quàm creatori, qui creator est benedictus in secula, amen. Ne enim, quia huiusmodi homines Deum contumelia affecerunt, eius veritatem in mendacium commutantes, & creaturæ, eo posthabito, seruientes: ipsum Deum minus aliquid in se habere aliquis existimaret; propterea adiunxit Paulus: Qui est benedictus in secula, amen. idest, in æternum in seipso gloriosus est, ac beatus, nihil mali, aut boni in se ab vllo extra se recipiens. & hoc (amen) idest, certo, & immutabiliter. eius enim gloria nec amitti, nec variari in se potest: nec augetur hominum pietate: nec minuitur impietate eorundem. Ps. 101. Mutabis eos, & mutabuntur, tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient. Particula (amen) est affirmantis stabilitatem maiestatis Dei, & eius gloriæ immutabilitatem.

Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ.

VErba hæc ad eosdem referuntur; vt enim ostendat Paulus, procedentibus hominum peccatis, Deum pœnas etiam auxisse, idcirco ipse hac vtitur repetitione; pœna tamen hæc grauior est. Rursus etiam, quia, quamuis idololatris sit inflicta, non tamen omnibus: nam inter eos quidam grauius, quidam magis grauiter peccarunt: quidam minus, quidam magis excusabiles extiterunt. vt constat ex Sap. 13. Permisit ergo Deus idololatras propter prædicta peccata passionibus ignominiæ: prius quidem cupiditati cordis traditi dicuntur; nunc autem passionibus. Græce habetur in singulari, hoc autem multo peius est: πάθει enim morbum, siue ægritudinem, seu perpessionem significat: inde affectus animi passiones appellamus; quasi morbi quidam, & ægritudines sint animi, & rationis non valentis suo vti munere: sicut corpus ægrum suas non potest exercere operationes. Traditus ergo homo passionibus non ratione ducitur, sed velut animal irrationale, & omnis rationis expers, quo impetus affectionis impellit, fertur. Est autem Hebraismus (Passiones ignominiæ) idest ignominiosas: ab effectu; quia homines ignominiosos sine honore, sine decore, immo fœdos, & abominabiles omnibus faciunt talia sunt peccata, in quæ passiones has impellunt, quæ statim exponit Paulus. Aduertendum autem est, illos prius traditos esse immunditiei, ut corpora sua ignominia afficerent. at nunc tradi, non vt corpora sua, sed ut se totos dedecorent, ac deturpent, & infames efficiant. tales enim peccata carnis contra naturam homines reddunt,

Sap. 13.

dunt,

dunt, & merito, quia prçter corporis fœditatem, est etiam dedecus animæ: qui enim contra naturam opera talia perpetrat, se rationis expertem animam habere demonstrat, & tanto irrationabiliorem bestijs, quanto minus bestiæ talia faciunt. Fuit autem hæc pœna eis proportionata; ipsi enim gloriam Dei in ea, quæ inferiora bestijs sunt, mutarunt, adorantes similitudines bestiarum, quæ bestijs sunt viliores; idcirco traduntur passionibus ad ea patranda, quæ bestiæ ipsæ abhorrent. Hoc in loco vtitur Paulus nomine ἀτιμία ab eodem verbo deriuato ἀτιμάω, quo superius vsus est priore traditione.

ANNOTATIO LI.

ALiqui moderni, sensum legitimum Pauli non assecuti, hanc superiorem sententiam repetitionē, & explicationem prçcedentis existimant: ut sit sensus. Propterea, inquit, tradidit eos Deus in passiones ignominiæ: quasi declaret quæ dixerat. Sed hanc expositionem alienam esse a mente Pauli, ipsa uerba conuincūt: nam peius, & grauius est tradi eos passionibus ignominiæ, quam tradi cupiditati cordis, ut corpora propria ignominia afficiant. Perpendit hoc recte Origen. nempe distinctam esse pœnam, & traditionem, & re vera ita est; πάθη enim, seu πάθημα, seu πάθος distinguitur ab ἐπιθυμία. vt constat ex Paulo ad Gal. 5. Crucifixerunt carnem cum vitijs, & concupiscentijs. Græce non vitijs, sed παθήμασι legitur, & pro concupiscētijs ἐπιθυμίαις.

Origen.

Galat. 5

Nam & fœminæ eorum immutauerunt naturalem usum, in eum usum, qui est contra naturam.

SVperiorem probat sententiam; exponens peccata in quæ passiones ignominiæ, quibus traditi sunt, eos impulerunt: probatio autem sumitur ab effectibus ipsis, in quos ignominiosæ istæ passiones prorupperunt, & est sensus talis. Nam quæ inter eos erant fœminæ, se inuicē contra naturam polluerunt: fœminæ contra fœminas exardescentes: hoc.n. significat quando dicit: Relicto vsu naturali, qui est in commistione cū viro, secundum generationis vasa, fœmina prorupisse in vsum contra naturam; de masculis est sententia proxima. Dicit autem (immutasse) ad indicandam consuetudinem prauam: non enim semel, aut iterum, sed frequenti abusu, & consuetudine nefanda peccarunt. Et notanda est particula (&) quæ in Græco legitur, auget enim sententiam, quasi diceret: Adeo sunt traditi passionibus ignominiæ, ut etiam fœminæ, quæ naturaliter honestiores esse solent, relicta omni honestate, omnes naturæ limites transcenderint, in concupiscentijs.

AN-

ANNOTATIO LII.

Aliqui vsum hunc contra naturam exponunt, quo fœminæ cum masculis indebitè commiscentur, at Ambros. Theodul. & Anselm. accommodatius exponunt, de commistione fœminarum inter se: nam vt ex sequentibus verbis deducitur, separata est sententia masculorum, & fœminarum: vt sicut illi inter sese, ita & hæ inter sese etiam commistæ sint. Obijciet autem aliquis, & merito: cum dictum sit. Tradidit eos Deus in passiones ignominiæ, idque Paulus hisce verbis probare velit: cur dicit. (Nam fœminæ eorum) potius. n. dicendum uidebatur. Nam & ipsi: nō enim quia eorum fœminæ traditæ sunt, propterea sequitur eos esse traditos. Chrys. respondere videtur eos dici traditos, quia ex consensu eorū fœminæ hæc perpetrabant. At uerus & legitimus sensus est iste, quæ inter eos erant fęminæ, immutauerunt vsū naturalem: & qui inter eos erant masculi, exarserunt in masculos: ut isti sint ijdem, quos dixerat traditos passionibus ignominiæ, ac si clare diceret. Tradidit eos Deus passionibus: tam enim fœminæ, quam masculi cōtra naturam carnalibus concupiscentijs se polluerunt; commune eīn fuit peccatum; nam & fœminę, & masculi mutauerunt gloriam Dei in similitudinem imaginis hominis.

Ambr. Theod. Ansel'm.

Similiter & masculi, relicto naturali usu fœminæ, exarserunt in desiderijs suis in inuicem, masculi in masculos turpitudinem operantes.

Qui etiam inter eos masculi erant, relicto vsu naturali fœminæ, inuicem se polluerunt. Illud additamentum (fœminæ) dum dicitur (relicto vsu naturali fœminæ) indicat, in superiori sententia (fœminæ im mutauerunt vsum naturalem) addendum esse (masculi:) vt enim hi vsum naturalem fœminæ, ita & fœminę vsum naturalem masculi mutauerūt: fœminæ fœminis, masculi masculis se coniungentes; idque etiam aduerbium illud (similiter) comprobat. Ponderandum est autem cum Chrys. verbum in utraque sententia (Vsu naturali) quod illorum immoderationem maxime arguit. quasi diceret. Cum haberent naturalem modū, quo suas sufficienter explerent uoluptates, modos naturę aduersarios inuenerunt: sicut etiam superius, dum de dogmate loqueretur, dixit. Cum ex visibilibus Deum potuissent cognoscere, vanas suas sunt secuti ratiocinationes. Attende autem, verbum (Exarserunt) quo vis concupiscentiæ supra modum omnem licentiosa exprimitur: hoc enim est, in concupiscētijs exardescere: & ita eodem, consuetudo, & frequentia significatur. Est autem Hebraismus illa adiectio præpositionis: Latinus enim sermo in casu efficiendi non utitur præpositione: non enim dicimus; in calore lignum combuui, sed calore, ita isti concupiscentia sua immoderatissima exarserunt.

Et mercedem, quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes.

PRoportionatam Dei vindictam idololatriæ, & errori illorum fuisse docet. (Mercedem, inquit, quam oportuit,) id est, pœnam condignam errori suo receperunt in se, & suis corporibus: hi enim ordinem peruerterunt cum ignominia quadam in Deum illata; nam relicto creatore, ad creaturam se conuerterunt: iusta etiam & proportionata est recompensatio, ut permittantur etiam ordinem naturæ inuertere cum dedecore, & ignominia propria ipsorummet.

ANNOTATIO LIII.

GRæcum uocabulum significantius est, quàm Latinum; vbi nos habemus mercedem, Græci habent *ἀντιμισθίαν*, id est, recompensationem. Quantum autem ad explicationem attinet, Theodoretus hanc mercedem, & recompensationem refert ad peccata ipsa carnalia. [illegible] sit sensus. peccata turpia, & contra naturam committentes, receperunt dignam compensationem, nempe ignominiam, & infamiam, quæ ex talib. peccatis consequitur. Chryso. tamen serm. 4. quem Ambros. Sedulius, & alij sequuntur, ipsa ignominiosa peccata recompēsationem esse affirmāt idololatriæ illorum. & hæc expositio accommodatior videtur verbis Pauli: nam mercedem dicit erroris eorum; error autem is est, quo idola vt Deos receperunt, & coluerunt, ac propriam hanc recompensationem acceperūt, vt permissi à Deo in ignominiosa peccata prolaberētur. Quare autem hæc sit condigna vindicta, exponit Ansel. Quia, inquid, sicut auctorem naturæ reliquerunt, ita & ordinem naturæ relinquere in suis cōmistionibus permissi sunt. Ambros. aliter exponit. Sicut idololatria grauissimum fuit peccatum, ita in sordidissima peccata permissi sunt labi. Accommodatior tamen est expositio in commentario posita.

Theod. *Chrysost.* *Ambrost.* *Sedul.* *Anselm.* *Ambros.*

Et sicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum.

NOuam adhuc refert vindictam, & causam exponit. Particula autē (&) copulat, & auget. Est autem Hebraismus; supplenda est enim particula (Ita) Sicut non probauerunt, ita tradidit eos in reprobum sensum. Est autem sensus hic, sicut ipsi non habuerunt rectum iudicium in Dei notitia assequenda: ita etiam Deus tradidit eos in non rectum iudicium circa agenda: vt sicut male iudicarunt, & peruersum iudicium fecerunt in Deo vero agnoscendo, ita peruersum sequantur iudicium in suis moribus, hoc est non probasse Deum habere in notitia, & eos traditos esse in reprobum sensum. Et notanda est elegantia sermonis tam Latini, quam Græci. Quia non probauerunt, traditi sunt in reprobum sensum. Græce, mentem legimus non sensum. In reprobam mentem. Cætera in annotatione inuenies.

ANNOTATIO LIIII.

OMnes expositores hanc superiorem sententiam exponunt,tanquam separatam a præcedenti, ut sit tertia pęna, & traditio. & nos, quia probabilis est,eam sumus secuti. Tũ non uidetur dissimulanda alia expositio, quę nobis non minus probabilis, immo forsan legitima uidetur:vt hęc sententia sit præcedentis explicatio: nempe cur dictum sit eos recepisse compensationem suo dignam errore,seu quam oportebat recipere; hoc exponit reddens causam; particula enim (&) aliquando causam indicat loco(quia,& est sensus; Isti recompensationem acceperunt sui erroris, & idololatriæ, quia sicut non probauerunt Deum nosse,ita Deus tradidit in reprobum sensum, ut faciant quæ non sunt consentanea, & quæ illos dedecent, qualia peccata illa turpia narrata, & insuper alia multa, quæ etiam sequuntur, nimirum repleti omni iniquitate,auaritia &c.Hæc an notasse satis sit.

ANNOTATIO LV.

ALiqua sunt in superioris sententiæ explicatione annotanda. Verum est,illa verba (Non probauerunt Deum habere in notitia) tripliciter exponi. Vno modo in hunc sensum. Existimarunt Deum non nosse eorum peccata, & crimina quæ perpetrabant:putarunt enim Deum non gerere curam horum inferiorum, & ideo se impune facere omnia illa turpia, quæ narrata sunt, arbitrati sunt: propter eaque Deus tradidit in reprobum sensum aliorum peccatorum,& criminum.ita Ambros. exponit.Et quamuis uerbis aliquo modo possit hæc accommodari expositio, tamen non omnino,quin aliqua verbis fiat uiolentia. Altero modo, qui hos Philosophos Deum nouisse, & de his hanc sententiam interpretandam affirmant, exponunt (Non habuisse Deum in notitia) idest,non sibi proposuisse ante oculos Deum; qui enim male operatur, Deum ante oculos mentis non sibi proponit. Sed nec hæc expositio accommodatur: [illegible] enim hi notitiam Dei habuerunt, [illegible] superius diximus. Tertio est expositio Chrysostom. Theodoreti, & communis Græcorum, ut sit sensus. Neglexerunt,nec curam adhibuerunt Dei veri notitiam habere, & eum nosse.ita Basil.hæc verba interpretatur in oratione de iudicio Dei,& regul.breui.resp.10. & Gregor.Nyss.in enarratione vitæ Moysi. Hæc expositio legitima videtur. Verus ergo sensus est, sicut illi non probarunt Deũ habere in notitia, idest, culpa sua Deum non nouerunt, nec de eo recte senserunt:ita etiam Deus eos tradidit in reprobam mentem, vt non recte etiam sentiant in agendis, & in moribus suis, &, vt dicit Gregor.lib.25.Mora.ca.9. Sicut erra runt in Dei cognitione,ita traduntur vt errent in agendis. Sunt autem annotanda uerba Basil. in Isai. capit.5. cuius uerba sunt, Qui septi non sunt vi rationis, & Angelica uirtute, hi vtique expositi sunt perturbationibus animi absurdis prorsum, perque redun-

Marginalia: philosophi, & pctores quo nõ probauerunt habere Dei notitiam. — Chrysost. Theodo. — Gregorio Nyss. — pęna eorum, q nõ curãt Dei notitiã habere. — Greg. — Basil.

redundantem graueolentiam peccati, exponuntur deprædantium manibus, vt tanto amplius ſe uolutent, ac verſentur in cœno peccati, ſeque penitius vili luto contegant. Huic ſimile eſt, quod ait Apoſtolus, & ſicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit eos Deus in paſſiones ignominiæ, ut faciant ea, quæ non conueniunt: hoc eſt, a ſe excutientes fidelem animæ cuſtodiam, quæ proficiſcitur ex inſtinctu rationis, expoſiti ſunt pecuinis cogitationibus, & improbandæ culturæ Dæmoniorum, quæ ad omnem immunditiam efficacia ſunt.

ANNOTATIO LVI.

Mẽs reproba ſiue ſenſus rep b. quõ intelligatur.

Alterum adnotandum eſt circa (reprobum ſenſum) Græce nõ ſenſus, ſed mens legitur: apud Latinos autem etiam ſenſus aliquãdo ꝓ ipſa mente uſurpatur. Eſt autem Græce reprobus ἀδόκιμος, a verbo δοκιμάζω quod idem ſignificat ac Latine probo, cenſeo, iudico, inde ἀδόκιμος, quaſi non habens iudicium, nec probationem, quia probat non probanda, iudicat non iudicanda; quod Latine peruerſum dicimus; mens ergo reproba a prauo iudicio dicitur, quod dupliciter fieri contingit. Vno modo, in generali circa mores, quando iudicamus multa licere, quæ non licent; multa iniqua eſſe, quæ iuſta ſunt. Altero modo in particulari; nemo enim operatur niſi præcedente iudicio intellectus particulari, quo iudicat ſibi tunc id eſſe faciendum. quod iudicium in praue operantibus ſemper eſt falſum: omnis enim malus eſt ignorans, poteſtque fieri, exiſtente iudicio generali vero, hoc particulare eſſe falſum, vt qui ſciens furari eſſe malum, tamen iudicat nunc furandum ſibi eſſe, & furatur. aliquando vtrunque eſt falſum, ut ſi quis furtum licere crederet, & ſimul iudicaret eſſe ſibi tunc furandum. Eſt ergo mens reproba aliquando propter iudicia particularia: aliquando propter utraque. & ita in præſenti ſumitur; iſti enim in mentem reprobam, propter idololatriam ſunt traditi, quia multa illicita, & contra naturam peccata exiſtimarunt licita eſſe, & iuſte fieri poſſe: multi enim illorum, peccata fornicationis, & nefanda exiſtimarunt non eſſe vitia; aliqui etiam furta probarunt: aliqui uindictam propria auctoritate facere laudarunt. Multa denique ſimilia iudicia habuerunt generalia; multa etiam peccata impunita fore omnino crediderunt, & Deum pro peccatis pœnam nullam inferre putarunt. Iudicia vero particularia talia fuerunt, qualia generalia: idcirco mentem reprobam habuerunt. Dicitur reproba aut actiue, quia reprobanda probat ut fiant: aut paſſiue, quia reprobanda talis mens eſt. Attende autem non dici mentem reprobam, propter vnum, aut alterum reprobandum iudicium: ſed propter habitum, quãdo eo eſt iam in ſtatu, ut firmiter inhæreat in peruerſitate ſua. Huius reprobæ mentis, q̃ cã fuit enormium, & multipliciũ peccatorũ, q̃ ſtatim Paulus narrat, meminit ẽt Salomon Sap. 14. ſub verbis alijs dicẽs. Et ſuffecerat eos errare circa Dei ſciam, ſed &

F in magno

magno uiuentes inscitiæ bello, tot & tam magna mala pacem appellant: aut enim filios suos sacrificantes, aut obscura sacrificia facientes, aut insaniç plenas vigilias habentes, neque uitam, neque nuptias mundas custodiunt: sed & alius alium per inuidiam occidit, aut adulterans contristat, & cætera, quæ multa ibi numerat.

ANNOTATIO LVII.

Gregor. Quæ sint peccata tātum, q̄ pęna pctī, q̄ pcm̄, et pęna simul.

GRegor. hom. 11. in Ezech. & li. 25. Mora. cap. 9. veram doctrinam ex hoc loco, & præcedentibus annotat. Nempe aliqua esse peccata tantum: aliqua peccata, & causam peccati: aliqua peccata, & pęnā peccati: aliqua & peccata, & pœnam, ac causam simul peccati. Peccata tantū sunt, quæ aliquis committit, tamen commissa statim delet per pęnitentiam. Peccata uero & causa peccati, quæ aliquis committit, tamen quia per pœnitentiam cito non delet, hominem inducūt vt noua committat, illa sunt peccata, & causa peccati. Peccata vero, & pęna peccati sunt ea, in quæ aliquis labitur propter aliquod pręcedens peccatum, tamen quia hæc, & præcedentia per pœnitentiam delentur, ibi sistitur, nec aliud consequitur peccatum; quod si adhuc impęnitens est, illud peccatū, quod erat pœna pecati, causa fit noui peccati: & tunc peccatum pœna, & causa peccati fit. Trium horum exempla habemus in his Pauli verbis: hi enim homines veram Dei notitiam reliquerunt, nec sicut Deum glorificarunt: hoc peccatum factum est causa peccati: propter id enim commutarunt gloriam Dei in similitudinem imaginis: hoc pęna est; & rursus causa; quia propterea tradidit Deus eos in passiones ignominiæ, ut faciant quæ contra naturā sunt. hoc autem est pœna peccati; vltima enim sunt peccata, & pœna peccati. Doctrina hæc uera est, cum enim qui in peccato est vires non habeat per se solum resistendi tentationibus, gratia Dei non adiutus, cito labitur in peccatum, nisi per pœnitentiam peccato deleto ad gratiam Dei restituatur. Mihi vnum adhuc uidetur in hac parte dicendum, nempe aliud esse effectum peccati esse, aliud pœnam esse peccati: non enim quodcunque peccatum, in quod labitur homo ex præcedenti peccato, dicitur pœna peccati: nisi in quo labi iusto Dei iudicio propter commissum præcedens finitur.

Vt faciant ea, quæ non conueniunt.

QVÆ mala, & peccata enormia ex hoc reprobo sensu, & mente sequantur exponit. & prius quidem in generali: posterius in particulari. In generali quidem, hoc est: (vt nempe ea faciant quæ non cōueniunt) idest, ea quæ probanda non sunt, nec consentanea; cęca.n. mens in oē præcipitium secura, & prompta fertur, maxime a Deo derelicta, & passionū vehementia agitata. (Quæ non cōueniunt) significantius Græce exprimit, nempe vt faciant indigna se, seu, q̄ eos dedecent, seu nō sūt consentanea, qualia ea sunt, quæ rationi maxime aduersantia sunt.

Repletos

Repletos omni iniquitate.

IN particulari exponit, & enarrat ea, quæ non conueniunt, in quæ isti homines per reprobum sensum sunt traditi. Et incipit a genere pecca torum. (Repletos, inquit, omni iniquitate) seu iniustitia: iniustitia seu iniquitas genus est cætera quæ sequuntur comprehendens. vti enim iustitia omnem virtutem: ita iniustitia omne vitium complectitur. omni hi erãt iniustitia repleti: dicuntur repleti propter multitudinem peccatorum, & propter augmentum, & accrementum in singulis peccatis, & vitijs. Refertur autem, si sermonem Latinum consideramus, ad verbum (tradidit) nempe Tradidit repletos omni iniquitate, quod non sic est intelligendum, quasi, postquam fuerint repleti omni inquitate, traditi sint in reprobum sensum: sed quod propter peccatum idololatriæ, & quia non probauerunt Deum habere in notitia, traditi sint in reprobum sensum, vt faciant quæ non conueniant, & repleantur omni iniquitate, & iniustitia.

ANNOTATIO LVIII.

AT in Græco sermone hæc oĩa referri uidentur ad verbum (faciant) quod est in infinitiuo, ac si dicas. Facere quæ non conueniunt, repletos omni iniquitate; siue faciant quæ non conueniunt, repleti omni
Cypria. iniquitate, &c. & ita in casu nominan
Origen. di legit ista Cypr. episto. 68. Origen. exponit causaliter in hunc sensũ. Tradidit in reprobum sensum, ut faciãt quæ non conueniant, quia erant repleti omni iniquitate, & cęteris peccatis. Tamen non est probanda expositio: si enim hæc omnia sunt causa cur in reprobum sensum tradantur, non superest aliud quod isti fecerint, quod non conueniat. Dicendum ergo est, ista omnia esse explicationem eorum, quæ non conueniunt, quæ ex reprobo sensu processerunt.

Malitia, fornicatione, auaritia, nequitia.

ENumeratio est specierum generis præcedentis. Sunt añt quatuor velut radices quædam, singulę multorum peccatorum. Primum est (Malitia) Græce πονηρία quæ meo iudicio est vitium animi, quo homo inclinatur ad nocendum alijs, ẽt sine cã, sed ex quadam in malum procliuitate, qualis est malitia Dęmonis, quẽ ea de causa πονηρὸν appellamus. (Fornicatio, & auaritia) quid sit facile omnes intelligunt. Quartum est (nequitia,) Græce κακία, quæ aliquando generaliter sumitur pro omni vitio, & sic definitur a Basil. lib. de constitut. Monast. cap. 3. esse uirtutis defectio: hoc tamen in loco particulare uitium significat: quod meo iudicio, idest, quo homo quæ praua sunt libenter amplectitur, & quæ recta, auersatur: sunt. n. hoĩes adeo vitijs, & prauis consuetudinibus immersi, vt vitia, & a ratione exorbitantia libenter amplectantur, in malitia gloriantes: è contrario vero quæ rationi sunt consona, abhorreant.

ANNOTATIO LX.

Theodo. Malitia quid denotet.

THeodoretus hęc duo aliter exponit: (Malitiam) enim mentem belluinam interpretatur: (nequitiam) vero, animę ad deteriora inclinationem, & quæ ad proximi detrimentum suscipitur cogitationē. Mihi autem probabilior uisa fuisset interpretatio, si duo hæc ultimæ uerba diuisisset, & malitiam definisset, esse inclinationem ad proximi detrimentum: nequitiam autem, ad deteriora inclinationem, & tunc his quæ dicta sunt ualde essent conformia.

Plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, &c.

PRosequitur peccatorum enarrationem, & propter sermonis elegantiam, quæ in Græco sermone apparet, mutat enumerandi modum; & rursus, quia hæc maxime contra proximum sunt, (Plenos, inquit, inuidia, homicidio.) recte autem hæc connectuntur: ex inuidia enim homicidia, & cædes proximorum sæpe perpetrantur. Habent autē in Græco sermone hæc duo prolationis, & uocis affinitatem: quid uero hæc duo sint, explicare opus non est: reliqua autem tria explicatione indigēt, quam habemus ex Basilio. (Contentio) Græce ἔρις, sic ab ipso definitur *Basil.* reg. breui. resp. 66. Quando quis ex his, quæ ostentationis, aut inanis gloriæ causa facit, etiam vt similiter faciant alios prouocat, atque irritat. (Dolus) autem Græce δόλος, sic ab eodem ibidem resp. 77. describitur: Eorum quæ ad insidiandum infertur exquisita diligentia: quotiescunque videlicet quis per simulationem alicuius boni, eo perinde ac esca quadā alicui obiecto, quæ ad insidias pertinent, exequitur. (Malignitas) Græce κακοήθεια ibidem sic ab eo describitur: Primum, & latens in moribus vitium. Forsan his verbis voluit significare Basilius versutiam. Est autē versutia, calliditas quædam, qua modo hoc, modo illud aliquis simulat, & sese in omnes species vertit. est autem ualde coniuncta dolo. Aristoteles tamen κακοήθειαν definit: Vitium quo omnia in deteriorem partem accipiuntur.

Contentio, dolus, & malignitas quæ?

Susurrones, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos.

PRosequitur adhuc uitia eorundem enumerare. (Susurrones) dicuntur, qui discordiam inter amicos, & concordes occulte seminant; eorum auribus perstrepentes. (Detractores) sunt, qui maledictis, vel minuunt, vel denigrant aliorum famam, & opinionem. (Deo odibiles) vnica vox est apud Græcos: sunt homines irreligiosi, qui rerum diuinarū sunt contemptores, & quæ Dei sunt auersantes. Aliqui vertunt Dei osores. Cyprian. episto. 68. vertit, Deo abhorrentes. (Contumeliosi) qui alios afficiunt contumelijs & iniurijs. Cypria. ibidem vertit, iniuriosos.

Superbi.

(Superbi, Elati.) superbus Græce habetur ὑπερήφανος. elatus autem dicitur ἀλάζων. quibus uocabulis usus est etiam. 2. Thim. 3. Est autem superbus, qui propter ea bona quæ habet nimium inflatur, & alijs se præfert, velut Pharisæus ille Luc. 18. (Elatus) autem seu ἀλάζων. idem est ac Latine arrogans, qui cum nihil habeat, vnde præclare de se sentiat, intumescit; vnde ἀλαζονεία est eorum, qui plus de se promittunt quam possint. ita hæc duo distinguit Theodor. Cyprian. loco citato, pro (Elatis) legit, Iactantes sui. Basil. autem regul. breui. resp. 56. præter ista etiam alia vocabula adfert ex Paulo, & inter ea differentiam significationum constituit.

Inuentores malorum, parentibus non obedientes, insipientes, incompositos, sine affectione, absq. fœdere, sine misericordia.

Basil. INuentores malorum) definit Basil. reg. breui. resp. 78. eos esse, qui præter ea, quæ vsitata, & nota vulgo sunt mala, alia etiam excogitant, & inueniunt; quasi communia perpetrare eis non sufficiat. (Parentibus nō obedientes) quod uitium est naturali rationi aduersarium. (Insipientes) idest, sine iudicio, qui inconsiderate, & irrationabiliter omnia peragunt. (Incompositi) qui inurbanis moribus sunt, & ab omni societate, & conuersatione honesta alienam vitam ducunt, Græce ἀσύνθετος, idest, incompositus, inurbanis moribus. (Sine affectione) ἄστοργος, affectione amoris carens, qui neminem amat, nec vllam cum aliquo amicitiã habet. (Absque fœdere) qui pactorum, & fœderum iura rumpunt, & fidei-fragi sunt. (Sine misericordia) qui nullius calamitate mouentur, sed ferina viscera habent. *Crimina, & scelera q̃ proueniũt ex reprobo sensu.*

ANNOTATIO LX.

Basil. BAsil. reg. breu. resp. 248. inquirit, cum sapientia, & intellectus sit donum Dei, quō Apostolus uitio vertit istis, quod insipientes fuerint? Respondet sic. Si quis nouit uoluntatem Dei, qui vult omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem ueritatis venire, & Spiritus sancti diligentiam animaduertit, in diuisione, & operatione donorum Dei: hic plane intelligit tarditatem intelligentiæ nō ex eo nasci, quod tardus sit qui beneficium dat; sed ex eo quod increduli sunt in quos confertur, & recte reprehenditur, qui intelligentiæ expers est: ut q exorto sole oculos non aperiat, & in tenebris degat, neque sursum aspiciat, ut illuminetur.

Qui cum iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

ENumeratis criminibus, & sceleribus ex reprobo sensu, & mente procedentibus, ne quis eos a culpa immunes, q̃a in reprobū traditi

sensum sunt,existimaret:adiungit Paulus, eos excusari nulla posse uia, nec mō.Cum n.cognouissent ius,& legē Dei:nēpe iustū naturale, & honestum,de quo multas leges condiderāt,nō intellexerunt, qui ista perpetrabant,& qui etiam eis consentiebāt,morte esse dignos,nec impune ea facere;debuerunt.n.ea assequi, & cognoscere, quæ lex naturalis improbat,& damnat,cum lex talis sit a Deo,non impune cōmitti, sed talium patratores esse æterna morte puniendos.Hoc ignorarunt hoīes illi,existimantes pctōrum uindictā non esse a Deo sumendā, nec peccata esse iniuriā,& offensam Dei;si aliquid aūt attigerunt, id imperfecte nouerunt. Consentientes ēt impune agere arbitrati sunt:cum tn,tam hi, quam illi digni sint morte.(Iustitiam Dei)appellat ius naturale. Mentionē autem facit de consentientibus,pp aliquos Philosophos,qui,& si non hæc commiserint,tamen ea facientibus adhibuerunt consensum, aliqua probantes,aliqua dissimulantes. Similis est hæc sententia illi superiori de dogmatibus:fuerunt enim illi inexcusabiles,quia,cum Deum cognouissent, non tanquam Deum glorificauerunt: ita nunc de moribus dicitur, eos culpa non vacasse,quia ius Dei noscentes,non assecuti sunt,horum criminum perpetratores esse obnoxios morti a Deo infligendæ, tam eos, quam qui eis consenserunt.

ANNOTATIO LXI.

Latina & vulgata lectio,in hoc loco,multū diuersa est ab ea,quæ nunc in Græcis exēplaribus hr̄, & q̄ sequuntur Chrys. Theod. Oecum.sic enim hēt.Cum iustitiā Dei cognouissent,quod qui talia agunt,digni sunt morte,non solū ea faciunt, sed consentiunt facientibus. Et hoc multum auget sapientum crimen:nempe quia nouerunt secundum leges naturales, horum malorū perpetratores esse dignos morte. hoc autē cognoscētes eadem crimina fecerunt,aliisque faciētibus consenserunt, vel probādo, vel dissimulando: cum tamen tanquam magistri,& doctores debuissent inferiores,& insipientes illustrare,& docere veritatem Nostram lectionem sequitur Cypr.epist.68. & Aug. in expos.propos.ad Rom.Fateor,lectionē Græcam probabilem esse, pp interpretum tantorū auctoritatē.tū magis mihi probanda uidetur lectio nostra Vulgata;dubium.n.nō est, ēt antiqua exemplaria Græca varia fuisse,vt cōstat ex Origen.& Oecumenio, & aliquibus exemplaribus, quæ nunc habentur.Ratio aūt pp quam mihi vulgata probabilior uidetur,hæc est: q̄a paulo superius hos in reprobum sensum traditos esse dixerat, hæc autem reprobatio mentis,vti explicuimus, cæcitas fuit in iudiciis,non solū particularibus, sed multis vniuersalib9; hæc ergo uerba q̄ cōcludunt totā sententiam,valde consonant,si legamus eos non intellexisse horum criminū perpetratores, nec consentientes obnoxios esse morti: putarunt enim crimina hæc manere impunita,& multa eorum crimina non esse, uti superius diximus; quod ad sensum reprobum pertinet.qui sensus quadrat cum illa sententia.Cum Deum cognouissent, non ut Deum glorificarunt,iuxta sensum superius expositum.

Chrysost. Theodr. Oecum. Cypria. August. Origen. Oecum.

CAPVT

CAPVT SECVNDVM.

PROPTER Quod inexcusabilis es o homo omnis, qui iudicas. In quo enim iudicas alterum, teipsum condemnas: eadē enim agis quę iudicas. Scimus enim quoniam iudicium Dei est secundum veritatē in eos, qui talia agunt. Existimas autem hoc, o homo, qui iudicas eos, qui talia agunt, & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei? An diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam, & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in die irę, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundum opera eius: ijs quidem, qui secundum patientiam boni operis, gloriam, & honorem, & incorruptionem quærunt, vitam æternam: ijs autem, qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt veritati, credūt autem iniquitati, ira, & indignatio. Tribulatio, & angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primum, & Græci: gloria autem, & honor, & pax omni operanti bonum, Iudæo primum, & Greco: non enim est acceptio personarum apud Deum. Quicumque enim sine lege peccauerunt, sine lege peribunt: & quicumque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur: Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Cum enim Gentes, quę legem non habent, naturaliter ea, quę legis sunt, faciunt, eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus, in die, cum iudicabit Deus occulta hominum, secundum Euangelium meum per Iesum Christum. Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege, & gloriaris in Deo, & nosti voluntatem eius, & probas vtiliora, instructus per legem, confidis teipsum esse ducem cæcorum; lumen eorum, qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiæ, & veritatis in lege. Qui ergo alium doces, teipsum non doces, qui prædicas non furandum furaris, qui dicis non mœchandum, mœcharis, qui abominaris idola, sacrilegium facis, qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deum inhonoras.

[Nomē enim Dei per vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptū est.] Circumcisio quidem prodest, si legem obserues: si autem præuaricator legis sis, circumcisio tua præputium facta est. Si igitur præputium iustitias legis custodiat: nonne præputium illius in circumcisionem reputabitur? & iudicabit id, quod ex natura est præputiū, legem consummans, te, qui per litteram, & circumcisionē præuaricator legis es? Non n. qui in manifesto, Iudæus est; neque quæ in manifesto, in carne, est circumcisio; sed qui in abscondito, Iudæus est: & circumcisio cordis in spiritu, nō littera; cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

ANNOTATIO I.

HActenus Paulus pessimū Gentium statum exposuit, vt eas omnes Euangelio indigere, per quod ira Dei in eos, qui perseuerare in illo volunt, reuelatur; & salus ad ipsum confugientibus proponitur, demonstraret: simul etiam omnem eis superbiēdi, ac sese propter priorem statum extollendi supra Iudæos occasionem amputaret. Nunc in hoc secundo capite ad Iudæos se conuertit; ac priusquam Euangelium etiam ipsis esse necessarium doceat, ostendendo neminem lege, aut legis operibus iustificatum, sed fide; eorundem superbiam supra Gentes, propter legem a Deo acceptam, se efferendi, reprimit; gloriabantur enim Iudæi, ac sibi primas partes in Euangelio deberi supra Gentes arbitrabātur, quia a Deo ipso legem acceperant, quam illæ nō acceperunt; nec peccata quæ in Deū committebant, nec peccatorum pœnas a Deo infligendas nouerant; quæ ipsi Iudæi per legem assecuti erant: Idcirco se magistros, & Doctores Gētium collatione existimabant, ac iustitiam maiorem apud Deum habere profitebantur. Paulus ergo hanc iactantiam, & gloriationem ex lege deprimit, docens Deum non tam legem ipsam aspicere, quam opera, & legis obseruantiam, ad ea remunerāda: contra vero, legis trāsgressiones, & vitia ad puniēdum, & supplicium inferendum, siue Iudæus sit, siue Gentilis qui ea operatur, siue legem scriptam acceperit, siue non. Quamuis enim Gentilis legem non acceperit, sicut Iudæus, legis opera quæ ad mores pertinent habere potest; & potuit ratione ipsa naturali illustrante, quæ facienda, & quæ cauenda sunt; quod si Gentilis ratione postposita pessime vixit ante Euangelium, Iudæus etiam legem habens multis modis eam est trāsgressus, vt nec in hoc sit, in quo Iudæus superbire valeat. Hoc est quod Paulus in capite præsenti docere intendit. Attende ergo diligēter, non esse Pauli mentem, legē, aut legis opera, exclusa fide, iustum facere hominem coram Deo, & præmio dignum; aut sine fide, & gratia legis opera perfecte fieri posse; cum nequaquam id ita sit: nam iustitia per quam remissio peccatorum, & reconciliatio cum Deo fit, non ex lege, aut legis operibus, sed ex fide in Christum datur, qua iustitia non accepta, nec lex tota impleri potest, nec quæ secundum legem opera fiunt, accepta sunt Deo, nec iustitiam coram eo conferunt, quæ omnia postea Pau-

lus docet. Quod autem Paulus intendit nunc, idest, Legem ipsam acceptam non facere hominem, seu Iudæum melioris conditionis apud Deum. quantum ad salutem, & iustitiam; si opera desint; quæ quidem opera si adsint, Deo esse accepta, hominemque coram Deo iustum esse, non qui legem accepit, sed qui legis opera habet. Quæ quidem intelligere oportet, si fidem habeat uiuam, sine qua legis opera perfecta nō sunt; huius tamen fidei non multum meminit nunc Paulus, quamuis eam significauerit; quia de lege ei erat sermo, propter quam Iudæus gloriabatur, conferebatque legem operibus legis: de fide paulo post diffuse dicturus. Hinc sequitur, doctrinam capitis huius non procedere solum de Iudæo, & Gentili conuersis ad Euangelium: sed etiam de eisdem ante statum Euangelij; nam fides Iudæis, & Gentibus communicata est, quamuis magis multo in Iudæis uigebat, per quam fidem potuerunt etiam qui ex Gentibus, remissionem, & gratiam iustificationis consequi, ante aduentum, & multi de facto consecuti sunt, sicut & qui ex Iudæis potuerunt etiam illi sine lege scripta opera legis implere, sicut & qui legem habuerunt. Non ergo ante aduentum Euangelijs habuit Iudæus, propter quod glorietur, & sibi supra Gentilem salutem promittat, cum fides communis sit utrique, & legis et opera ante, & post Euāgelium; quod si illi peccarunt, etiam & ipsi legem transgressi sunt, quam acceperunt. Hæc omnia in expositione capitis di lucidiora fient.

Propter quod inexcusabilis es, o homo, omnis qui iudicas.

AD Iudæos se conuertit Paulus reprehendendos: hac enim ratione inter conuersos ex Gentibus, & ex Iudaismo contentionem mutuā optime componit, dum utrosque peccatores, & Dei vindictæ obnoxios esse ostendit. Connectuntur autem superioribus ista sic; dixerat enim Gentes iustitiam Dei cognouisse, tamen non intellexisse, nec assecutas fuisse, eos qui talia crimina perpetrabant, aut perpetrantibus consentiebant, non impune ea cōmittere, sed Dei vindictæ obnoxios esse, & morte dignos. quod quidem eos a culpa non excusabat: cum enim Dei iustitiam nouissent, debuerunt & illud cognoscere. Hinc ad Iudæos se conuertit, qui id intellexerunt. nam ex lege Dei illis data nouerant ea facientes, & consentientes esse morte dignos. Ideo dicti sunt Iudæi iudicare, quia talia esse crimina, & eorum patratores dignos morte nouerant, ac Gentes propterea mortis reas censebant: cum hæc tamen ipsi eadē committerent. quos Paulus inexcusabiles, & dignos etiam morte declarat: nec quia legem, & scientiam, seu fidem Dei habent, qua iudicant, propterea a pœna excusantur. Hic est ergo sensus (Propter quod,) idest, quia si qui non intellexerunt, faciunt tamen, aut consentiunt, digni sunt morte; multo magis qui intellexerunt, & talia faciunt; digni sunt morte. (O homo) idest Iudæe, (Qui iudicas) & intelligis quod Gentilis non intellexit, inexcusabilis es, & a pœna mortis non euades;

cum

cum nec Gentilis ignorans excusetur. Iudicium hoc loco generaliter ac- *Chrys.* cipit vt recte annotat Chrys. pro censura, qua unus alterum censet dignum aut pœna, aut præmio. quod etiam particulares homines faciunt *1 Co. 3* erga superiores. de quo 1. Corint. 3. dicitur: Nolite ante tempus iudicare, *Luc. 6.* & Luc. 6. Nolite iudicare, ne iudicemini & de tali iudicio hunc locum *Cyprian* exponunt. Cyprian. lib. 3. ad Quirinum cap. 21. & Basil. in Moral. reg. 51. *Bas.* cap. 1. Cætera in annotatione require.

ANNOTATIO II.

Origen. ORigenes hæc verba ad caput præcedens refert, utpote uerbis ultimis connexa, & a sequentib. illis. Scimus quoniam iudicium Dei: exordium secundi capitis accipit. At reliqui omnes expositores ab his capitis initium faciunt. Est autem in expositione diuersitas; quamuis omnes fere ad ultima uerba capitis superioris referant, & eisdem connectant. *Ambros.* Primo loco Ambros. sic connectit, & exponit; cum enim superius dictum esset: Qui illa faciunt, & facientibus consentiunt, dignos esse morte: ne quis existimaret, qui faciunt, & alijs facientibus non consentiunt, sed potius eos damnant, & iudicant nõ esse morte dignos: ideo Paulus hæc adiunxit, affirmans eos etiam esse dignos morte. Hæc expositio, & connexio non potest facile accommodari. nam illud (Propterea, seu propter quod) nullam habet illationem, nec sequelam ex præcedentib. in eo sensu quem prætendit Ambros. sed oportebat copulandi particula uti, nempe, Inexcusabilis etiam es, o homo. *Theodo.* Secundo loco Theodoretus exponit hæc dicta esse propter eos, qui principatum gerebant inter Gentes, & alios iudicabant, eorum crimina tanquam iudices punientes, quos inexcusabiles declarat, quia eadẽ ipsi etiam faciunt. Tertio loco Chrysost. *Chrys.* serm. 5. hæc dicta censet propter Romanos, qui orbis primatum gerebãt, alios omnes iudicantes, & tamen eadem faciebant mala. Paulo inferius idem Chrysost. hęc eadem uerba extendit ad omnes siue subditos, siue superiores: nam etiamsi non omnes iudicia ferant publica tanquam iudices; tamen vnusquisque mente sua iudicat facta aliorum, etiam superiorũ. Quarto loco Anselmus ad omnẽ hominem Iudæum, & Gentilem hanc refert sententiam, vt Paulus velit omnes, qui mala faciant, & aliorum mala damnant, esse inexcusabiles. *Ansel.* Conueniunt Ambros. Chrysost. & Ansel. in hoc, quod iudicium generaliter sumitur. *Ambro. Chrysos. Anselm.* Theodoretus autem iudicium quale iudicibus competit interpretatur. Omnes tamen hæ expositiones contextui non satis aptantur: si enim nihil aliud Paulus intenderet, quam eam simplicem, & generalem sententiam tradere, non erat, cur tantum immoraretur in ea confirmanda: multa enim subiungit, quæ profecto dure explicantur, si has amplectamur expositiones, & dure etiam connectuntur superioribus. Legitima expositio, & connexio ea est, ut ad Iudæos, omissis Gentilibus, se conuertat, quos iudicare dicit, quia secundum diuinam legem, & scientiam a Deo acceptam nouerant, & censebant criminum illorum patratores dignos esse, & obnoxios æternæ morti: & tamen

eadem

eadem perpetrabant, quos Paulus docet esse inexcusabiles, idest, omni prorsus excusatione carere, cum illi, qui non intellexerunt, excusationem etiam non habeant, qui excusabiliores videbantur propter ignorãtiam. non ergo Iudæos transgressores lex accepta a Deo, & scientia, secundum quam iudicabã, eos excusabat; nec melioris conditionis quam Gentes faciebat, immo grauioris pęnę reos; quia cum legem, & scientiam haberent, contra legem, & propriam conscientiam agebant. Hæc expositio sequentibus senteutiis multum confirmatur, ut in earundem expositione constabit, eaque expositione probatur lectio Vulgata sententiæ vltimæ capitis primi esse legitima. In hoc enim Gentes, & Iudæi differebant, quod illæ non omnia illa quæ patrarunt, esse peccata sunt assecutæ, nec intellexerunt perfecte dignos esse morte æterna criminum illorum patratores. at hi nouerunt. Hoc etiam conuenit Pauli intento, volentis Gentes, & Iudęos inuicem de primatu in Ecclesia cõtẽdentes componere, & vtrorumque superbiam reprimere, neutrosque habere quod se iactent, cum peccatores omnes fuerint, & Dei gratia liberati: unde recte hæc sententia ad caput distinctum pertinet. Hæc expositio fuit August. lib. de Spiritu & Litter. ad Marcellin. ca. 26. vbi affirmat his verbis se ad Iudæos Paulum conuertere, qui de lege gloriabantur.

In quo enim iudicas alterum, te ipsum condemnas, eadem enim agis, quæ iudicas.

PRobat inexcusabilem esse iudicantem, & est sensus. Eodem iudicio, quo alterum iudicas dignum morte, te ipsum etiam damnas, & dignum morte decernis. nam tu Gentilem iudicas dignum morte, quia q̃ contra legem sunt, facit: cum autem tu eadem facias, pari iudicio te dignum morte eadem censes, & in te ipsum damnationis iudicium, & sententiam fers: non ergo ò Iudæe lex te excusat, quin potius lex ipsa facit, vt tu te ipsum dignum censeas morte, & proprio iudicio damnes. Græce habetur (Eadem facis, qui iudicas. idest, tu qui iudicas) communis lectio habet. (quæ) idem tamen est sensus. In quo iudicas, Græca phrasis est, Latine, eo ipso quo iudicas.

Scimus enim, quoniam iudicium Dei est secundum veritatem in eos, qui talia agunt.

cur magis peccauerit iudęi q̃ gẽtiles, nõ seruãdo legẽ Dei

COnfirmat superiorem sententiam, quia iudicium Dei est in omnes eos, qui talia opera, qualia prædicta sunt, faciunt. (secundum ueritatem) idest, sine ulla acceptatione personarum; Deus enim damnat & sententiam fert in eos qui mala faciunt, & opera ipsa considerat, personarũ rõnem non hẽt; siue iudicent alios, siue non: siue acceperint legem, siue non acceperint. Dicit autem scimus quia cum Iudæis loquitur, q scientiam Scripturarũ habebant, ex quib. sciebant Deum non esse acceptatorem personarũ, & oẽs peccãtes damnare, ppea dicit. Scimus Dei iudiciũ

esse

esse secundum veritatem, & non secundum acceptionem personarum, in omnes qui mala operantur, quicumque sint illi. si ergo ita est, dum alterum, ô Iudæe, iudicas, & eadem facis, tu teipsum damnatione dignum iudicas, vti re vera es.

ANNOTATIO III.

GRæce habetur particula δὲ, non γὰρ, idest, (scimus autem) non (scimus enim) sensus tamen non propterea mutatur; confirmatio enim est hæc sententiæ præcedentis, quamuis aliquando una particula pro altera ponatur. Quantum uero ad connexionem, & sensum attinet, Chrysostom. serm. 5. sic connectit, & exponit. Ne quis diceret, quid tum? modo impunitus euado: adiecit; non sic erit in altero seculo, ubi iudicium est secundum ueritatem. Ambros. aliter dicit: Manifestum, inquit, est, si nos iudicamus talia crimina, Deum etiam iudicaturum: si enim hominibus displicent, multo magis displicebũt Deo. Sed accommodatior videtur, si dicamus, confirmatam esse sententiã superiorem; nempe; Qui iudicat alterum, & eadem agit, seipsum suo iudicio proprio dignum morte iudicare, quia iudicium Dei est secundum ueritatem, idest, secundum rem ipsam, prout unusquisque operatur sine exceptione vlla, siue Iudæus sit, siue Gentilis; propterea fit, ut qui male agit, & alium iudicat, seipsum damnet, & dignum pœna cẽseat: qui ergo iudicat, & male uiuit, & operatur, in se sentẽtiam fert nam Dei iudicium generale est, respiciens opus, non personã. Apposuit aũt (scimus) quia Iudæis loquebatur, qualis ipse erat; hi. n. sciebant ex Scripturis tale esse Dei iudicium. sexcenta aũt sunt testimonia Scripturæ veteris, quæ docent, Deum omnes peccatores terræ puniturum, eiusque iudicium esse secundum ueritatem, quia non fallitur, nec corrũpitur, nec personam accipit, sed opera. Hęc declaratio cõprobat nostrã expositionem datam, nempe de Iudæis loqui nunc Paulum.

Chrysos. *Ambro.*

Existimas autem hoc, ô homo, qui iudicas eos, qui talia agunt, & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei?

INuehitur in Iudæum iudicantem Gentiles talia crimina perpetrantes, cum tamen ipse eadem faciat. Vtitur autem interrogatione quadam, quæ uim habet reprehensiuam; sic enim aliquando loqui solemus his, in quos inuehimur. Psalm. 49. Existimasti inique, quod ero tui similis, non quod iniquus id existimauerit, sed quod facto, & uita sua se Deum sibi esse similem credere indicauerit: ita nunc existimas tu, qui iudicas, & eadem facis, te effugiturum Dei iudicium. Non existimabat id Iudæus, tamen dum alios iudicabat, cum ipse eadem faceret, ipso facto videbatur se existimare Dei damnationem effugiturum, nec delicta sua esse iudicanda: & hoc ad reprehensionem acrem pertinet. Habet autem emphasim (ô homo effugies Dei iudicium) homo terreus, & mortalis,

Ps. 49.

lis, & infirmus euadetne iudicium Dei, qui omnia potest, & quem nihil latet, & qui iustus sine ulla personarum acceptione existit?

An diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis contemnis?

SImilis est interrogatio hæc superiori, quasi dicat: O Iudæe, dum iudicas alterum, & eadem tu facis, videris aut existimare te non esse iudicandum, aut diuitias bonitatis, & patientiæ Dei contemnere. quorum vtrunque graue uitium, & scelus est; aut id existimare; aut Dei bonitatem, & patientiam contemnere. Perpende verba, ex quorum explicatione sensus perfecte percipitur (Bonitas) Græce χρηστότης. Latine bonitas, aut benignitas uertitur, quam superius in fine capitis præcedentis definiuimus ex Basil. reg. breui. resp. 214. eam uirtutem esse, qua homo, non requisitis eorum meritis, sed sponte alijs benefacit, & vtilis est: ideo Deus dicitur χρηστός, idest, benignus, quia non præcedentibus hominũ meritis eos saluare voluit, & vult, eisque condonat peccata. quæ descriptio ex Paulo deducitur ad Tit. 3. Apparuit, inquit, benignitas Saluatoris Dei. & statim velut declarans addit. Non ex operibus iustitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum misericordiam suam saluos nos fecit, idest, nullis præcedentibus meritis, sed sponte sua nobis benefecit. ibi habetur χρηστότης. (Patientia) Græce ἀνοχη. idest, sustinentia, & tolerantia dicitur, qua Deus peccantes homines non statim punit, nec iniurias sibi illatas vindicat, sed pœnitentibus veniam offert. (Longanimitas) Græce μακροθυμία est qua longo tempore, & multa addentes peccata peccatis Deus adhuc expectat ad pœnitentiam. Per benignitatem ergo Deus peccatores, & non meritos saluos vult fieri. per patientiam eorum peccata, & proprias iniurias non statim uindicat. per longanimitatem multo tempore, & multa cumulata peccata dissimulat, expectans resipiscentiam. In his tribus Deus diues est, & abundans, ac copiosus; est enim abundantis benignitatis. quia non solum non merentibus hominibus veniam, & salutem operari voluit, sed etiam ipsis demerentibus. Diues in patientia, quia tot, ac tanta sustinet hominum crimina, ac scelera: totiesque prouocatus dissimulat. Diues etiam in longanimitate, qui maiori parte hominis uitæ in peccatis transacta, adhuc uel pro vna die sæpe hominem expectat. hæ sunt diuitiæ benignitatis, patientiæ, & longanimitatis Dei; sunt autem hæ diuitiæ erga Iudæos, & Gentiles: tamen particulari quadam ratione ad Iudæos referuntur; ipsis enim peccantibus dedit legem, fidem, ac religionem, qua aliorum etiam possint malefacta iudicare, ut se emendent, & corrigant, & adhuc peccantes patitur, & expectat. quas diuitias ille contemnere dicitur, qui propter tantam benignitatem, patientiam, & longanimitatem peccare non desistit, vindictam Dei non timens, sed veniam falso sibi de tanta benignitate promittens. Sensus ergo totus est. O Iudæe qui iudicas alios, & eadem perpetras, existimasne te non subiturum Dei iudicium, nec tua

[Margin: De⁹ iō nō statim punit peccata, q̃a expectat resipiscētiam.]

[Margin: Basil.]

[Margin: Tit. 3.]

[Margin: De⁹ dr̃ diues in patientia & longanimitate.]

peccata punitum iri? quod si non existimas, veniam tibi promittis temere sperans a Deo post perpetranda peccata pęnitentiam, Dei benignitate, & patientia, ac longanimitate abutens, & quæ te ad pœnitentiam statim perpetratorum debuerunt inuitare, tu tibi ad securius, & licentiosius deinceps peccandum argumentum facis. Hoc autem in sequentibus verbis exponit Paulus.

Ignorans quod benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? secundum autem duritiam tuam, & impœnitens cor thesaurizas tibi iram?

HÆc uerba superiori sententiæ connectuntur, & ad eamdem interrogationem pertinent. vt sit sensus: Contemnisne diuitias benignitatis, & patientiæ, & longanimitatis Dei, ignorans ipsius benignitatem, vt resipiscas, te expectare, & uindictam dissimulare, quod nisi resipiscas per pœnitentiam, & durus, & impœnitens perseueras, quo maior est hæc benignitas, & magis expectaris impunis, tanto maiorem uindictam accumulas tibi reddendam in die iudicij Domini? contemnisne ergo diuitias bonitatis Dei, ignorans hæc duo? Est autem causa contemptus ignorantia hęc; qui enim benignitate Dei abutitur, & licentiam, ac securitatem ex ea accipit peccandi, ignorare uidetur benignitatem Dei in hoc tendere, non vt noua homo peccata adiungat, sed ut resipiscat. rursus etiam ignorare uidetur, nisi resipiscat, quod bonum illi videbatur, in maius multo cedere detrimentum, & damnum. tanto enim seuerior est pœna, & vindicta acerbior, quanto peccator diutius est ad pœnitentiam expectatus, nec resipuit. Attende verborum allusionem: Diuitias benignitatis contemnens, iræ & vindictæ diuitias acumulat: verbum enim, thesaurizare, ad diuitias refertur, & est continua metaphora. Quamuis autem Paulus non repetat nisi vnum, nempe benignitatem Dei, tamen cætera duo intelliguntur: copiosa enim Dei benignitas, patientia, & longanimitas in hunc sunt finem, vt eis inducatur, & adducatur peccator ad pœnitentiam. qui autem occasionem sibi eas facit peccandi, contemnit eas, & ipsis abutitur. Cor durum dicitur, quia Dei impulsibus non cedit, sed pertinax est in suo peccato: ex duritia enim impœnitentia procedit. qui autem tanta benignitate non permouetur, durum nimis cor habere conuincitur, & opponuntur verba verbis: benignitas Dei ad pœnitentiam inducit: at peccator durus, & impœnitens iram accumulat. Opponuntur autem hæc: duritia benignitati: impœnitentia pœnitentiæ: diuitijs benignitatis, thesaurus vindictæ, & iræ Dei.

[Margin: De' pę|næ tar|ditatē|grauita|te com|pensat.]

ANNOTATIO IIII.

Gregorio

GRegorius homil. 13. in Ezech. hunc locum adducens, inquit: Misericors Deus tempus nobis ad pœnitentiam relaxat; sed cum eius gratiæ patientiam nos ad augmentum vertimus culpæ, hoc ipsum tempus quod ad parcendum pie dispofuit, districtius ad feriendum uertitur, ut quia reuerti quis etiam spatio temporis accepto noluerit, per hoc mala sua ad reatum augeat, per quod ea diluere potuit, si conuerti uoluisset. Vnde scriptum est: Ignoras quia benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? secundum duritiam autem tuam, & cor impœnitens thesaurizas tibi irã. De benignitate ergo Dei iram sibi in die iræ reprobus thesaurizat; quia dum ad pœnitendum tempus accipitur, & ad peccandum exhibetur, ipsum remedium gratię vertitur in augmentum culpæ. Hæc Greg. quibus locus hic maxime declaratur. Eandem doctrinam Hier. Ose. optimo explanat exemplo, de illo, qui aduersum alterum sagittam emissurus dirigit; paulatim tamen arcum intendit, tempus concedens ut fugiat. qui si fugere non uelit, tanto fortius sagitta emissa infigitur, quanto maiori tempore arcus intensio fuit facta.

Dei benignitas ad pęnitẽtiam te adducit

In die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei.

TEmpus exponit, quando hæc uindicta thesaurizata infligetur (in die, inquit, iræ, & reuelationis iudicij Dei). idest, eo tempore, quo Dominus de peccatis sumet uindictam, & reuelabit iudicium suum. Tunc manifestabit damnationem, & iudicium quod hactenus occultatur; & ideo contemnitur. Cum ergo uindictæ tempus adfuerit, quando Deus sua iudicia reuelauerit, tam erga bonos, quàm contra malos, tunc experietur peccator, quantũ uindictæ, & pœnæ sibi accreuerit ex eo, quod propter benignitatem, & patientiam expectatus resipiscere noluerit. Iudicium hoc in loco generaliter accipitur, quo & boni ad præmium, & mali ad pœnam iudicandi sunt, quod iam est præparatum in diuina mente, sed nondum reuelatum, nec manifestatum omnibus usque in ultimum diem: tunc ira & uindicta hæc in impęnitentes thesaurizata omnibus manifesta erit. quod iudicium iustum dicitur: non enim est quale humanum, in quo sæpe iustitia non seruatur, & multis de causis corrumpitur: at Dei iudicium incorruptibile est. Græce. autem vnico uocabulo iustum Dei iudicium significatur.

ANNOTATIO V.

Dies ultimus quarẽ dr̃ dies iræ

IN aliquibus exemplaribus Gręcis habetur particula diuidẽs sic. Reuelationis, & iusti iudicij Dei: dies enim vltimus dies iræ dicitur, quia tunc mali punientur perfecte in corpore, & anima. Dies etiam reuelationis, quia tunc omnia manifestabũtur occulta. 1. Corint. 4. Illuminabit abscon- 1. Cor. 4.

scondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium. Dicitur etiam dies iusti iudicij, quia tunc vniuersale iudicium faciet Deus bonorum, & malorum. Quod si legamus sine illa coniunctione, tunc reuelatio ad iudicium refertur. & sic aliqua exemplaria Græca habent, & communis lectio vulgata. Vtraque lectio est conueniens, & sensus idem est.

Qui reddet vnicuique secundum opera sua.

MVltis verbis hanc sententiam Paulus exponit, ne vllus sibi cum male uiuat, Dei iudicium effugiturum falso persuadeat. hæc autem verba iudicium Dei prædictum quale futurum sit, exponunt. Reddet, inquit, vnicuique Deus secundum opera sua, generalis est redditio hæc. commune iudicium malis, & bonis; non tamen erit par, nec æquale iudicium: sicut nec æqualia opera, sed vnicuique reddetur secundum opera sua. Quam disparitatem sequentibus uerbis explanat Paulus; malis enim mala, bonis bona reddet. Nemo ergo male viuens impunitatē sibi promittat, etiam si alios iudicare valeat per legem: nemo bene viuēs præmium desperet. sumpta est hæc Pauli sententia ex Psalm. 65. Tu, inquit, reddes vnicuique secundum opera sua.

ANNOTATIO VI.

Hoīs iustitia ñ in sola fidē, sed ēt operibus posita est.

HIs & sequentibus uerbis Catholica ueritas satis aperte cōprobatur, non in sola fide positam esse iustitiam hominis, sed etiam in operibus: quæ ex fide operatur, & charitate. nec soli fidei mercedem, sed etiā operibus ex fide, & charitate procedentibus reddi. nō enim dictum est, reddet unicuique secundum fidem suam: sed secundum opera sua; id est, fidelis, pro ratione operum, mercedem, & vitam æternam accipiet; infidelis autem, aut fidelis male viuens, pro ratione operum malorū, vindictam habebit, & pœnam. Quā doctrinam annotarunt Chrysostom. & Oecum. hæc & sequentia uerba considerantes. Quam etiam non minus expresse Dominus Matth. 25. docuit, dicens: Possidete regnum paratum vobis a constitutione mundi: esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui & dedisti mihi bibere: malos autem, & non operantes ē cōtrario condemnat. Sunt sexcenta huiusmodi testimonia, & sanctorū Patrū doctrinæ, quibus hæc Catholica ueritas roboratur. Eam tamen mirum in modum confirmant, & roborant vanæ, & futiles aduersantium hæreticorum responsiones. Vt enim in fide sola iustitiam positam esse, & mercedem ei soli debitam defendant, ad hoc præsens testimonium multipliciter respondent. Primo quidem aliqui illorum illud (sua) ad Christum referunt. Reddet vnicuique secundū opera sua, nempe Christi, & Dei ipsius, non hominis; quasi iustitia Christi nostra sit. Sed aperte expositio hæc reprobatur: cum enim generalis sit hęc sententia, bonos, & malos complectens, ut ipsemet Paulus statim expo nit, necesse est secundum hanc interpretationem, mala opera etiam esse Christi, & Dei, quod impium est affirmare.

Mat. 25

firmare. Opera ergo hęc ad homines referuntur, quorum unicuique reddet Deus secundum opera eorum. Alij secundo loco, vt obtrudant fidem hanc suam interpretantur sic; reddet vnicuique secundum fidem, quæ per opera manifestatur. Sed quam violéta sit hæc interpretatio nemo non videt: quam etiam verba sequentia non admittunt, in quibus non fidei distinctio, sed operum ipsorum in bona & mala adfertur. Tertio, alij nihil prioribus responsionibus, vt par erat, satisfacti, nouam excogitant; nempe, reddet vnicuique secundum opera sua; idest, post opera sua. Perpende in quas augustias se coniciunt, qui veritatem deserunt, & mendacium tuentur. Talis particula (secundum) in tota Scriptura, nec in vllo probato auctore, sicut nec Græca κατὰ, in ea vmquã vsurpatur significatione, vt significet (post). Adde, repugnare contextui talem expositionem. nam Paulus non ad tempus, sed ad qualitatem respexit operationum. Reddet, inquit, secundum opera, idest, qualia opera, talis erit redditio. id quod verba sequentia declarant. Alij quarto admittunt secundum opera reddi, & operum esse mercedem aliquam, sed nõ vitam æternam, nec regnum cæleste, sed alia bona spiritualia. quorum expositionem Paulus falsitatis conuincit, verbo sequenti: vbi bene operantibus vitam æternam reddi declarat. Dominus Matth. 25. bene operantibus dicit. Possidete regnum. Alij quinto loco nimium se vrgeri sentientes, ad aliud ridiculum responsum confugiunt. admittunt sensum eum esse: nempe redditurum secundum opera; tamen neminem talem hominem reperiri,

Mat. 25

qui ea opera habeat, vt vita æterna in mercedem pro eis detur, nec esse a Paulo hanc prolatam sententiam, quasi velit aliquos homines esse, qui ea habeant opera: sed vt ostẽdat, fide sola Christi iustitiam dari, ut paulo post ipsemet docet. Quam expositionem refutare multis opus non est, cum contextus ipse totus eam confutet. est enim sententia hęc communis Gentibus, & Iudęis, & quamuis inter Gentes non reperirentur, qui bene operati fuerint, quod tamen falsum est: nam multi inter eos iusti fuerunt. Iob enim gentilis fuit, & iustus; & Cornelius gentilis erat, & iustus Act. 10. ante aduentum Euangelij: tamen de Iudęis negari non potest: & tamen his etiam dicitur: Reddet unicuique iuxta opera sua. Adde, cum ista verba generalia sint, & communia malis, & bonis, sequeretur etiam nec esse homines qui mala opera facerent, propter quę redderetur indignatio, & vindicta. Responsiones hę profecto aperte, & palam ostendunt, talia respondentes se sentire verbis hisce conuictos. Vtinam & id intelligerent, & confiterẽtur. Catholica veritas facilis est: nempe opera ea esse bona, & digna pręmio, & vita, quæ recta sunt, & ex fide, & gratia proficiscuntur, hęc opera iustitia sunt, non ex sui natura, sed propter virtutem, & meritum Christi nobis per fidem, & gratiam communicatum: & iuxta talia opera Deus reddet iustis vitam. Nec excludimus fidem, sine qua opera, iustitię rationem non habent: sed includimus, & probamus in ea tamen sola totam iustitiam non ponimus, sed simul in charitate, & operibus ex vtrisque procedentibus. hoc autem non, ex vi operum,

Act. 10.

De red det uni cuique sũ opa sua, nõ tũ iudæo, sed ẽt genti li.

 rum,

rum, immo nec ex vi fidei ipſius vt opus quoddam noſtrum eſt, ſed ex gratia,& dono uirtutis Chriſti, cuius efficacia, & merito opera noſtra nobis ab ipſo collata, hanc habent iuſtitiam. Paulus autem non meminit ita expreſſe fidei, quia de lege loquebatur, propter quā ſe Iudæus efferebat ſupra Gentilem Qui ergo hæc opera habet, recipiet mercedem; qui vero non habet, aut mala habet, etiamſi fidem teneat, pœnam recipiet, fideſque illi potius nocumento erit. nam grauius punitur fidelis male uiuens, quam infidelis cæteris paribus, iuxta illud Luc. 11. Cognoſcens uoluntatē domini, & non faciens: vapulabit multis. quod optime adnotauit Auguſtin. in explic. qq. gent. reſp. 3. inferius plura dicemus de re hac. *Luc. 12*

Iis quidem, qui ſecundum patientiam boni operis gloriam, & honorem, & incorruptionem quærunt, vitam æternam.

EXponit ſuperiorem ſententiam. eſt autem maxime attendendum, in ea duo contineri. Vnum eſt, quod ad qualitatē operum pertinet; iuxta opera enim Deus retribuit. Alterum eſt, quod ad perſonas ſpectat, Deus enim non erga Gentes tantum, aut Iudæos, ſed erga ſingulos, quicunque ſint illi, ita ſe habet, vt vnicuique iuxta operū eius qualitatē retribuat. Paulus ergo priori loco exponit ſuperiorē ſententiā, quantū ad operum qualitatē; poſteriori vero quātū ad generalitatē perſonarū: & in vtraque duas partes diſtinguit: nempe operum bonorum, & malorum; ſeu operantium bene, & operantium male. Hæc igitur ſententia, & ſequens ad operum pertinet qualitatem. Et hoc eſt conſiderandū pro aſſequendo ſenſu, & connexione huius contextus. Eſt autem ſenſus: nō omnibus æqualia Deus reddet, ſed ijs, qui ſecundum patientiam boni operis, ideſt, patienter, & perſeueranter bene operando, quærunt gloriam, & honorem, ac incorruptionem; ijs inquam reddet vitā æternā. Attende ſingula verba (ſecundum patientiam boni operis) alludit ad verbū Domini Luc. 8. vbi de bene operantibus, & iuſtis, quibus merces repoſita eſt loquens Dominus ſic dicit. Qui in corde bono, & optimo audientes verbum retinent, & fructum afferunt in patientia. eodem eſt vſus Paulus verbo ὑπομονῇ Græce, quod & patientiam, & perſeuerantiam ſignificat; iuſtus autem hac opus habet, vt per opera ſua mercedē recipiat. quod ad Hebr. 10. idem teſtificans Paulus, Patientia, inquit, vobis neceſſaria eſt, vt facientes volūtatē Dei reportetis promiſſionē. cū enim bene operātibus multæ ſe ingerāt difficultates, tentationes, impedimēta, tribulationes, q̄ a recto itinere digredi impellāt, quæ omnia neceſſarium ſit ſuperare; præter hæc etiā præmium non in hoc ſeculo tribuatur, ſed poſt hanc differatur vitam; propterea iuſtus patientia maxime indiget, per quam his omnibus reſiſtat, & diu expectans perſeueranter operetur. Luc. 21. In patientia veſtra poſſidebitis animas veſtras. Qui ergo bene operantur, patienter, & perſeueranter vſque in finem, his redditur æterna vita; & hi dicuntur ſecundum patientiam boni operis quærere. Quærunt autem primo gloriam; ſecundo honorem; tertio incorruptionem

Qui fructum afferūt in patientia, recipient mercedem.

Luc. 8.

corruptionem. his vtitur Paulus ad significandam bonorum operum qualitatem. vera enim gloria, & honor ex operibus virtutis, & studiosis, ac honestis sunt. Alludit autem ad Gentes, de quibus dixerat; ignominia affecisse propria corpora propter immunditiam, & gloriam Dei in imaginem corruptibilium mutasse: contraria modo statuit in ijs qui talia non commiserunt, sed bonis vacarunt operibus. hi profecto veram gloriã, & honorẽ, & incorruptionem secuti sunt, q̃ in operibus bonis, & secundum legem sunt posita. Incorruptionem appellat opera virtutum; qui enim ea amplectitur, vanis, & fluxilibus caducisq. rebus spretis, ad ea quæ vere bona sunt se conuertit. Praui enim mores, & opera corruptio dicta sunt Gen. 6. 2. Thim. 1. Destruxit, inquit, mortem, & illuminauit vitam, & incorruptionem. 1. Pet. 3. Qui absconditus est homo in incorruptibilitate, quieti, & modesti spiritus. Gen. 6. Corruperat omnis caro viam suam; horũ enim finis corruptio, & interitus est: bonorum vero, vita, & incorruptio. *Genes. 6. 2. Thi. 1 1. Pet. 3.*

ANNOTATIO VII.

Theod. THeodoret. hanc superiorem sententiam de Iudæis, & Gentibus, ante aduentum Euangelij dictam esse interpretatur: qui enim ex Gentibus bene operati sunt ante Euangelium, consecuti sunt uitam æternã: sicut etiam qui ex Iudæis recte uixerunt. vult enim Paulus, Iudæos non habere quo se efferant propter legẽ acceptam supra Gentes, cum si hę peccauerunt, etiam & illi; si uero ipsis bene operantibus, & legem seruantibus Deus mercedem retribuit, etiam & illis. Ita tamen sententia hæc ad statum ante Euangelium refertur, ut etiam Euangelicum statum complectatur. nam qui ex Iudæis, & Gentibus conuersi erant, & secundũ patientiam boni operis gloriam, honorem, & incorruptionẽ quęrebant, uitam æternam Deus reddere paratus erat. Paulus enim generaliter locutus est; ut in annotatione prima diximus. Quantum ad sententiæ huius expositionem spectat, aduertendum est, varie eam Doctores interpretari, propter ambiguitatem connexionis uerborum. Græca enim verba sic habent: ac si Latine dicas, siquidem secundum patientiam boni operis gloriam, & honorem, & incorruptionem quærentibus uitam ęternam. illud ergo (quærentibus) q̃d etiam ambiguum est, nam & est verbum tertiæ personæ pluralis modi indicantis, & etiam est participii, casus dandi: nempe (quærentibus) aut etiam (quærunt) quoquo sumatur, referri, & connecti potest, aut cum prę cedentibus nominibus, nẽpe (gloriã, honorem, & incorruptionẽ quærũt) aut cum sequenti: nempe (vitã æternam quærunt) semper enim supplẽdum est uerbum pręcedens (reddet;) nã oratio hæc est figurata per zeugma quoddam dicta. si cum præcedẽtibus connectas, erit sensus: Secundum patientiam boni operis, gloriã, honorem, & incorruptionem quęrẽtibus, Deus reddet uitam æternam; si uero cum posteriori coniungas, erit sensus: Qui secundum patientiam boni operis, quærunt uitam æternam, Deus, gloriam, honorem,

& incorruptibilitatem reddet. Est igitur triplex expositio Doctorum: Vna est; quæ cum præcedentibus connectit, vt sit sensus: ijs qui secundum patientiam boni operis quærunt vitam æternam, reddet Deus honorem, gloriam, & incorruptibilitatem, & hi Doctores per hyperbaton, & verborum transmutationem Paulum locutum censent, iuxta illud Ioan. 1. Dedit eis potestatem filios Dei fieri, ijs qui credunt in nomine eius, idest, dedit ijs qui credunt in nomine eius, potestatem filios Dei fieri. Hanc expositionem secuti sunt Oecumen. Ambros. & Greg. li. 28. Mora. cap. 6. cui quamuis faueant Græca verba, quia ambigua sunt: tamen communis Latina versio contradicit, quæ tali sensu accommodari non potest, ipsa etiam expositio, quamuis verbis Latinis accommodatur, non videtur multum probanda. nam figurata locutio non est admittenda, quando sensus optimus sine figura haberi potest. cum autem sine Hyperbato sensus Pauli conuenientissimus habeatur, non uidetur ad figuratas locutiones recursus debere fieri. Secunda expositio est, quam Origen. Chrysosto. & Theophilat. probant, quæ talis est: verbum enim (Quærunt seu quærentibus) connectunt præcedentibus, & illud (vitam æternam) referunt ad verbum (reddet.) eritque sensus, Ijs qui secundum patientiam boni operis quærunt gloriam, honorem, & incorruptionem, Deus reddet uitam æternam. quæ expositio sine Hyperbato est, & facilior, accommodatior, ac legitima magis videtur. ideoque eam in commẽtario amplexi sumus: maxime quia communis versio non probat. Tertia expositio est modernorum quorundam, qui illud (Boni operis) non ad patientiam, sed ad sequẽtia referunt, vt sit sensus, Ijs qui secundum patientiam quærunt vitã æternam, reddet boni operis gloriam, honorem, & incorruptionem. conuenit quidem cum prima expositione: in hoc autem differt, quod diuidit illud (Boni operis) & connectit sequentibus, sed connexio apta non est. nã Paulus post hęc repetit sic. Gloria, & honor, & pax omni operãti bonum: & non dicit, honor, & gloria operis boni. illud ergo (Boni operis) connecti debet præcedenti verbo, vt sit sensus: Qui patienter bene operantur cum enim tres expositiones veram habeãt doctrinam, illa est eligẽda, quæ verbis facilius accommodatur, nec vllam infert vim, nec adfert vllã sermonis improprietatem; hæc autẽ est secunda, quam secuti sumus. Est etiã inter expositores alia in exponendo diuersitas. nam illud (Patientiam) aliqui referunt ad Dei patientiam de qua dictum erat (Patientiæ diuitias contemnis,) eritque sensus, Ijs qui secundum patientiam boni operis, id est, qui patientia Dei non abutentes, pœnitentiam agunt, & bene operantur. ita Ambros. & Anselm. exponũt; tamen expositio non satis accommodata uidetur. nam hæc sententia communis est peccatoribus pœnitentibus, & iustis: omnes enim qui bona opera faciunt in patientia, habent vitam; superior autem est contra peccatores. rursus, non eodem vsus est vocabulo Paulus, quamuis Latinus interpres id fecerit: illa enim ἀνοχὴ hęc autem ὑπομονὴ dicitur, quo verbo vsus est Dominus Luc. 8. & idem Paulus ad Hebræ. 10. quando docuerunt patientiam esse necessariam omnibus ad fructificandum, vt vere hoc verbo alludere voluerit ad

Ioann. 1. *Oecum. Ambro. Gregorio* *Orige. Chrysos. Theo.* *Ambr. Anselm.* *Luc. 8. Heb. 10.*

ad patientiam hanc recte operantium, vti in commentario exposuimus, & ita Origen. & Chrysost. interpretantur, inferentes, ad patientiam, & perseuerantiam operantis bonum.

Iis autem qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira, & indignatio.

Alteram contrariam partem exponit, quæ ad qualitatem etiam operum malorum pertinet. contentiosis, inquit, & non acquiescentibus veritati; acquiescentibus autem iniquitati, ira, & indignatio; supplendum est verbum, reddetur. Duo genera malorum operum describit; vnum ad intellectum pertinet. alterum ad affectum: hæc enim duo sunt principia malorum operum: ex illo omnes errores, & falsitates, & contra dogmata fidei, & contra mores bonos procedunt; ex hoc omnis iniquitas, & iniustitia emanat. Qui, inquit, sunt ex contentione, nec veritati acquiescunt; sunt enim hæc duo coniungenda: pertinaces enim & contentiosi resistunt veritati, & in errores prolabuntur, hoc ad intellectum pertinet; qui etiam non acquiescunt iustitiæ, sed iniquitati, mala opera sequentes, etiam cognita veritate, quod ad affectum spectat; omnes hi in iram, & indignationem incurrunt. illud maxime propter Gentes, hoc propter Iudæos dictum est: illi enim veritati; hi iustitiæ non obtemperarunt. quamuis vtrumq. simul etiam in his, & illis sit inuentum. Græce non habetur illud (Qui sunt) sed (Iis ex contentione) est enim græcismus idem significans ac contentiosis, siue, qui sunt ex contentione. Rursus. Græca habent quandam verborum similitudinem, seu oppositionem. nam quod Latine dicitur, acquiescunt, &, non credunt, apud Græcos sunt verbum simplex, & compositum, & per participium; ac si diceremus; non obtemperantibus veritati, obtemperantibus autem iniustitiæ, seu iniquitati. Verbum ἀπειθῶ, significat non pareo, non obedio, aut non mihi persuadeo, verbum autem simplex πείθω, contrariam habet significationem. Recte autem adnotat Chrysost. in his verbis malitiam voluntariam significari, quasi non coacti, sed sponte veritatem renuerint, & iniustitiam sint amplexi. Prudenter aut meminit Paulus huius vitij contentionis; quia adhuc in Gentibus, & Iudæis conuersis regnabat, & ad veritatem concipiendam impedimento magno est mentibus hominum. 1. Cor. 1. significatum est mihi quod contentiones sunt inter vos. 1. Cor. 11. Si quis videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus. Rom. 13. Non in contentione, & æmulatione. & ad Gala. 5. inter opera carnis contentionem numerat. Vt ergo remoueret conuersos a contentionibus, quæ inter eos frequentissimæ erant, peccati huius mentionem facit, quod etiam erat ante aduentum Euangelii inter eos, ex quo iram Dei maxime prouocabant. de hoc eodem capite. 1. dixerat contra idololatras: Plenos contentione, dolo, & malignitate; & coniungitur recte verbo sequenti (non acquiescentibus veritati) is enim est effectus cõtẽtioni valde fami-

Pertinaces, & cõtẽtio si resistunt veritati, sicut idololatræ gentiles.

Chrysost.

1 Cor. 1.

1. Co. 11

Rom. 13

Galat. 5

Non est enim acceptio personarum apud Deum.

Causam adiungit, cur vnicuique, siue Iudæo, siue Græco, reddat secundum opera sua; bene quidem operanti bonum, male vero operanti malum; quia non, inquit, est Deus personarum acceptor: nõ enim mala opera vllius punire desistit, quia Iudæus est, aut Græcus qui ea facit, sed quicumque & qualiscumque malus est, & peccator, punit: nec econtrario bona opera præmio defraudat, cuiuscumque, & qualiacumq; illa sint. Similis est sententia Petri Act. 10. In veritate (inquit) comperio quia non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet Deum, & operatur iustitiam, acceptus est illi.

Quicumque enim sine lege peccauerunt, sine lege & peribunt; & quicumque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur.

Apud Deũ nõ est acceptio personarũ.

Probat non esse acceptionem personarum apud Deum, quantum ad priorem illam partem de male operantibus. nam qui sine lege peccarunt, idest, Gentes, quæ non acceperunt legem Dei in Scripturis, & externam, sicut Iudæi, & tamen mala opera fecerunt, peribunt, & damnabuntur etiam sine lege, idest, etiamsi legem talem non habuerint. Iudæi autem, qui in lege peccauerunt, idest, habentes legem externam datam a Deo, mala opera fecerunt, & faciunt, per legem iudicabuntur, id est, secundum ipsam legem, quam acceperunt, examinati, & eius transgressores inuenti damnabuntur, iudicijque iusti pœnas patientur. Attende, Gentes dici esse sine lege, quia non eam acceperunt in Scripturis a Deo per hominem aliquem, sicut Iudæi per Moysem; tamen habuerunt sculptam in mentibus a natura ipsa: lumen enim naturale rationis, quod honestum est, & rationi consentaneum, manifestum facit: id circo peccarunt Gentes, & opera mala habuerunt, quia transgressi sunt legem rationis, quam mentibus insculptam receperunt, quod statim exponit Paulus. Adde etiam, præter legem naturalem Deum multa præcepta dedisse Iudæis positiua, quæ naturalis ratio non manifestabat, qualia fuerunt illa Cærimonialia, & Iudicialia, quæ Gentes obseruare non tenebantur. Deus enim illa populo Iudaico soli iniunxit, ideoque Iudæi ea non obseruantes censebantur transgressores, & Dei iram, & indignationem contrahebant, non autem Gentes. ijs de causis hæc dicta sunt sine lege, Iudæi autem in lege: & rursus per legem non solum seu moralẽ, etiam cæremonialem, & Iudicialem iudicandi.

Gẽtes si ne lege uiuẽtes peccãt, ꝙ legẽ i ditã in corde, & mẽte

Iudæis ꝑ cr legẽ natu ralẽ dedit De' & cære monialem.

ANNOTATIO XI.

Ambros. in illis verbis (sine lege peribunt) affirmat, Gentes iam dudum legi Moysi obnoxias teneri illo tunc temporis, quo Euangeliũ incepit euulgari, ... iudiciũ, quia gratiam C... non receperũt, legis

Theodo. Ambros. Origen. angustia. ita Theodor. & Ambros. legunt, & Orig. tamen sequens sententia hāc esse separatam probat, vt sint duæ generales sententiæ distinctæ a superioribus; illæ enim operum qualitatem, hæ personarum generalitatē exponunt, vti diximus superius; vtrumque enim illa sententia (Reddet vnicuique secundum opera sua) amplectebatur. & hic est legitimus sensus, & contextus. Adde, si duo hæc verba superioribus connectantur, oratio residua manet imperfecta. Attende præterea, illam particulā (Primum) aliquos ea ratione positam affirmare, vt Iudæos malum operantes magis, ac seuerius puniendos quam Gentes significet; vt pote qui maiorem legis notitiam habuerunt. ita Athan. Chrysos. Athanas. interpretatur in qq. ad Antioch. q. 144. & Chrysost. serm. 5. additque Chrysos. Paulum significasse his uerbis; legem Iudæo male operanti potius oneri fuisse, eamque accusasse magis, quam excusasse. Doctrina hæc uera est: cæteris enim paribus, magis peccat qui ex sciētia peccat, q̄ q ex ignorātia: & qui ex maiori sciētia, q̄ qui ex minori. Iudæus ergo male operans damnabilior fuit, q̄ Gentilis, sicut & nunc Christianus male viuens. nō t̄n id Paulū significare voluisse existimo: sed particulam hāc posuisse, ut Iudæū nō esse æqualis condōnis cū Gētil , q̄tū ad status Euāgeliū p̄cedētes, significaret. erat enī Iudæus populus Dei electus, & multis insignitus priuilegijs, in quo Patres illi Deo amicissimi fuerāt, & in quo vera religio, & fides erat: ne ergo uideretur Paulus in utriusq. enumeratione pares eos facere, nec distinguere populū electū Dei, a nō electo, idcirco vsus ē particula (primū) sicut q alijs salutē impartit cōem, qn̄ inæqualitas est p̄sonarū, solet hac vti dictione, dicēs, saluere vos iubeo, primū maiores, deinde minores. particula ergo (primū) his locis apposita nō p̄næ, aut p̄mij inæqualitatē; sed ordinē, & p̄eminentiā statuū inter eos, ante aduētum Euāgelij, indicat. Iudæus male operans dānabilior quā gētilis, sicut hodie christianus.

Gloria autem, & honor, & pax omni operanti bonum, Iudæo primum, & Græco.

CONtrariā partē exponit, operāti, inquit, bonū, siue Iudæo, siue Græco gloria, honor, & pax. supplendum est (erit) aut (reddet.) hæc similiter sententia de statu Iudæi, & Græci, ēt añ aduētū Euāgel j, p̄cedit: nec de Græco, seu Gentili idololatra loqtur: hic. n. nō operat̄ bonū: sed de eo qui extra statū Iudaismi tūc erat, & verū Deū colebat, secūdūq. Legē naturalē uiuebat, vt Chrys. Atha. & Theo. docēt, quorū aliquos fuisse certū est: & potuissent multo plures esse, nisi culpa, & uitiū ipsorū in eā fuisset. nō. n. cēs fideles, & iusti tūc solo Iudaismo cōcludebant. añ Iudaismū ēt multi iusti præcesserūt. Oīs ergo q añ Euāgeliū, & in Euāgelio bñ vixit, & s̄m legē Dei; verūq. cultū, ac fidē habuit, salutē obtinuit, & huic dr̄ gloria, honor, & pax reddita. qđ supius incorruptionē, hoc nūc pacē appellat. vbi. n. ppetua pax est, incorruptio est. Ps. 147. Qui posuit fines tuos pacē. Apponit particula (primū) eadē de cā, ob q̄ posita ēt est supius. q̄uis ēt verū sit, opera bona Iudæorū, añ aduētū Chri, cæteris parib. maiori fuisse digna p̄mio, q̄ opera Gentiū; quia ex maiori obligatione, & arctiori præcepto p̄cedebant. idem enim opus ex æquali fide, & gratia, ac Chrysos. Athan. Origen. Operāti bonū pax honor & gloria promittur.

charitate

charitate procedens, magis est meritorium in eo, qui ex præcepto, & maiori obligatione id facit, quam in eo, qui non ex præcepto, aut non ex tanta obligatione operatur. tamen Paulus non id intendit, ut diximus in præcedenti commentario.

ANNOTATIO X.

Origen

Probanda non est hoc in loco doctrina quædam Origenis; in his enim, & præcedentibus Pauli verbis tres hominum ordines describi docet. Primus est eorum qui per patientiam boni operis gloriam, honorem, & incorruptionem quærunt: quibus promittitur vita æterna: hanc sententiam ad Christianos, maxime Martyres pertinere dicit. Alter est eorum, qui sunt ex contentione, & ueritati non credunt, sed iniustitiæ; his inquit, ira, indignatio, tribulatio, & angustia, nimirum omni operāti malū, Iudæo primum, & Græco indicitur; sic enim Origenes hunc diuidit, & ordinat contextum. Est autem hęc sēntentia contra malos omnes indifferēter. Tertius ordo est eorum, de quib. dicitur: Gloria, & honor, & pax omni operanti bonum, Iudæo primum, & Græco: & per Iudæum, & Græcū interpretatur omnes siue ex Gentibus, qui Euangelio non credunt, sed in infidelitate manent, Deum non cognoscentes, & tamen bona opera moralia faciunt, seruant temperantiam, iustitiam, & cæteras uirtutes: siue ex Iudæis, qui aliqua persuasione muniti Christo non credunt, tamen uitam habent probe institutam. his, inquit Origenes, æterna uita nō promittitur, nec regnum cęleste: tamen non defraudantur præmio: honor.n. & gloria, & pax illis est promissa. & de huiusmodi hominibus hæc vltima sententia procedit. Hæc est Origenis doctrina. omissa autem contextus diuisione, & primi, ac secundi ordinis expositione, quæ quamuis nō videantur ad mentem Pauli, doctrinam tamen erroneam non continēt. Quod uero ad tertium spectat, nec ad mentem Pauli, nec ad doctrinæ Catholicæ ueritatem talia dicta faciunt. Fatemur quidem, Paulum loqui de Gentibus, & Iudæis etiam ante fidem Euangelij, tamen non de ijs, qui prædicantibus Apostolis non crediderunt, nec de statu post euulgatū Euangelium, sed de statibus illorum ante aduentum, & prædicationem Euangelij; tunc autem nec Gentilis, nec Græcus, nec Iudæus bona opera digna præmio habuit, nisi per fidē; nec ullus Deo placuit ante Chrī aduentū, nisi qui crediderit. Sine fide enim impossibile est Deo placere, ad Heb. 11. vbi de hominibus ante aduētum Christi loquebatur Paulus. Quā do autem nūc dicitur: Omni operanti bonum (gloria, pax, & honor) supponit Græcos, & Iudæos uiri Dei fidē habuisse; & qui talem fidē, habentes bene vixerunt, et uitam æternam sunt consecuti; quamuis non fuerint admissi ad eam vsq; ad Christi mortem: nec est medium aliquod præter vitam æternam, aut mortem æternā adultis hominibus. Paulus autē nunc opera considerat, quia de lege loquebatur, propter quam Iudæi se efferebant supra Gentes, quæ legem non acceperant a Deo exteriorem, qualē receperunt Iudæi: & ostendit opera legis habuisse, & habere, etiamsi lex

Sine fidē operāti non est reserua tum pmium.

Sine fide neq. lex neque iustitia adimpletur.

liaris,& connexus. & Oecumenius censet illud (&) esse parapogicum, vt inter contentiosos, & non acquiescentes veritati non sit distinctionis particula. Dicitur autem ira,& indignatio eis reddenda a Deo: nō quod Deus his perturbationibus commoueatur, sed ratione effectuum, quia eadem cum ijs faciet, quæ homo iratus,& indignatus facit: nempe vindictam de iniuria sumere. Est autem differentia inter iram, quæ Græce dicitur θυμός, & indignationem, quæ dicitur ὀργή. illa enim leuior est, nempe quando sanguis incipit ebullire circa cor, Latine excandescentia dicitur: at hæc grauior, nempe quando erumpit in uindictam, quia sæpe Deus incipit in hac vita peccantes punire,& in futuro sæculo prosequitur, vt docet Greg. lib. 18. Mora. cap. 13. sed illa leuior est pœna huic posteriori collata. siue etiam dictum idest, quia Deus non æqualiter omnes punit, sed lenius aut grauius, pro ratione peccatorum.

ANNOTATIO VIII.

Qui ex contentione dicantur nō eodem modo Doctores exponunt. Primo loco Ambro. eos ex contentione interpretatur, qui sua peccata iudicanda non credunt, nec iudicium venturum Christi expectant, sed patientiam Dei contemnentes, contendunt euacuare Dei iudicium. Secundo loco Orige. eos interpretatur ex contentione, qui quod libuerit pro lege habent, idque cōtentiose defendunt. per hanc hæreses nascunt, per hanc schismata,& omnia scandala in Ecclesijs generantur, dum hi, qui apud semetipsos prudentes sunt, & in conspectu suo sapientes, quod libet pro lege habent, idque defendere conantur. inde est, ut non obtemperetur ueritati, & obtemperetur iniquitati. ita Orig. exponit. Tertio Chrysost. ser. 5. eos dicit ex contentione, qui ex socordia quadam,& ignauia, ac inertia in malitia uersantur. Quarto loco Theodore. eos ex contentione appellat, qui non casu aliquo in vitium prolabuntur. sed qui id magno studio aggrediuntur. uidetur hæc expositio accedere expositioni Origenis. Quinto loco est Anselm. qui eos ex contentione interpretatur, qui ueritatem impugnant,& contentiose errores suos defendunt, nō ratione, sed animi pertinacia, quod etiam uidetur consentire Origeni. Sexto loco, moderni aliqui eos esse ex contētione asserunt, nempe Iudæos, qui Moysem,& Legem sibi sufficere contendebant, nec Euangelij veritati acqescebant. Mihi magis probatur Origenis expositio, cui Theodoret. & Anselmus accedere uidentur. Quid autem per ueritatem sit intelligendum, adhuc non consentiunt expositores. Ambros. enim ueritatem hanc interpretatur, qua creditur futurum iudicium per Christum, ut id sit nōn acquiescere ueritati, quod non credere iudicium futurum per Christum: & qui contentionibus id negant, dicuntur esse ex contentione: & hi ipsi et dicti sunt credere iniquitati, quia iniquitas est negare quod uerum est, & quod futurum Deus prædixit. Videtur hæc uiolenta expositio, nec facilis accommodatu. Anselmus ad ueritatem Euangelicam refert, ut increduli Euangelio dicti sint non acquiescere ueritati. Sed adhuc hæc expositio ple-

Marginalia: Ambros. — Qui dicun et ex cōtētione. — Origen. — Chrysos. — Theod. — Ansel. — Author & Orig. Theo. & Anselm. — Anselm.

na

na non est: nam Paulus de statu etiam ante aduentum Euangelij loquebatur. Accommodatior uidetur expositio Origen. & Chrysosto. vt generalius veritatem intelligamus: veritas enim est, quæ ad recta, & legitima dogmata credendorum, & agendorum pertinet: illi autem veritati non acquiescunt, nec obtemperant, qui eam sua culpa deserunt, aut non assequuntur; & hi maxime sunt contentiosi, & pertinaces, qui suo cerebro ducti, quo affectus, & cupiditas fert, non quod ratio recta, aut disciplina ordinata dictat, amplectuntur: idcirco non dicuntur, non credere ueritati; sed, non obtemperare ueritati: nã verbum Græcum id etiam significat, & in ea significatione Chrysosto. & Oecum. interpretantur, & in eadem etiam accipiendum est in sequenti sententia: nempe, credunt iniquitati, idest, obtemperant, & se dedunt iniustitiæ, quo nomine uitia omnia, & peccata significantur.

Origen. Ambros.

Tribulatio, & angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primum, & Græci.

EXposita qualitate operum, de qua dixerat: Iuxta opera Deum redditurum, exponit nunc generalitatem personarum: nempe non cum Iudæis, aut Græcis solis Deum ita se habere, sed cum omnib. quicumque, & qualescumque illi sint; & duas item statuit sententias de bene, & male operantibus. incipit autem a male operantibus, ut sermo hic proxime præcedenti continuetur. Tribulatio, inquit, & angustia est aduersus omnem hominem operantem malum, tam Iudæum, quam Græcum, ac si diceret: Quod dixi iuxta opera Deum redditurum, non est Gentili proprium, sed & Iudæo, & Græco, ac omni homini. Communis est autem etiam sententia ista Iudæo, & Græco, seu Gentili ante aduentum etiam Euangelij, ut notant Chrysostom. ser. 5. & Theodor. idem etiam annotauit Athan. in qq. ad Antiochum, q. 124. de sequenti sententia, quæ isti connexa est: Tribulatio, & angustia futura dicuntur in omnẽ animam hominis, idest, in omnem hominem: significat enim mala operantem non euasurum manum Domini; his enim duobus vindicta Dei exprimitur: nam tribulatio, afflictionem, seu oppressionem; angustia autem, præclusionem omnis fugæ significat. sic dicimus aliquem in angustia esse, quando locus euadendi non est. Threno. 1. Comprehenderunt eam inter angustias. idem ergo est ac si dicat. Erit pœna quam euadere nemo poterit, in omnem animam hominis operantis malũ. Orig. appositam censet angustiam, vt distinguatur tribulatio hæc, a tribulatione iustorum in hoc seculo; in hac enim non est angustia. Psal. 4. In tribulatione dilatasti mihi. 2. Cor. 6. Tribulationem patimur, sed non angustiamur. Iudæum primum appellat, vti diximus superius cap. 1. vt statũ Iudæorum Gentium statui præponat; erat enim perfectior.

Male operans manum Dei nõ effugiet

Chrysost. Tertul. Athan.

ANNOTATIO IX.

HAec duo aliqui præcedentibus coniungunt, & ad superiorem sententiam referunt, nempe; his, qui sunt ex contentione, & non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira, & indignatio, tribulatio, &

iudicandi, quia damnatio eorum fiet cum discussione maiori; quia legem habebant expressam, & ampliorem. Adde hoc in loco Paulum generaliter loqui etiam de Gentibus, quæ fidem habuerunt; tamen non recte vixerunt, hæ sine lege etiam peribunt. Doctrina illa, quam August. reprobat, est Origen. hom. 3. in Leui. & homil. 1. in Ezech. & insinuat eam in expositione huius sententiæ ad Romanos, de qua mentionē fecimus in explicatione illius. 1. Cor. 3. Saluus erit sic quasi per ignem, Adiunxit August. potius maiorem vindictā significari Iudæis infligendam, quando iudicandi dicuntur, quia scientes peccauerunt. 1. Co. 3.

Origen.

Non enim auditorer legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur.

PRobat non esse acceptionem personarum apud Deum, quantum ad posteriorem partem: nempe de bene operantibus. est autem communis hæc sententia Iudæis, & Gentibus, dictaq est cum quadam depressione arrogantiæ Iudæorum circa legem, & est sensus; non qui legē audierunt, & acceperunt, eo ipso iusti censentur apud Deum, dignique iudicantur præmio; sed factores, & qui legis opera faciunt, iustificantur, & probantur apud Deum, siue audierint, siue non: idcirco qui bonum operantur, & legem obseruant, siue auditores fuerint, siue non, siue Iudæi, siue Græci, iustificantur a Deo, & digni mercede censentur. si ergo Iudæus qui legem accepit, factor non est, apud Deum non iustificatur: contrario vero, si Græcus opera legis faciat, quamuis legem non acceperit, iustificatur. hic est legitimus sensus. Priori verbo arrogantiam reprimit Iudæorum, qui lege a Deo accepta gloriabantur, & eo argumēto iustitiam sibi vindicabant contra Gentes, quæ legem non acceperant. inquit ergo Paulus: non in hoc iustitia est, & merces: auditor enim legis non iustificatur apud DEVM, si opera non habeat; non auditor autem iustificabitur, si operetur. iustitia enim in legis obseruantia est; & iniquitas, ac Dei contra eam vindicta, in transgressione. Iustificari appellat, non solum iustos effici, & dignos præmio, & mercede, sed tales censeri, & iudicari a Deo ipso: vt exponit Aug. lib. de Spiritu, & littera, cap 26. vbi complectitur vtrumq. iustitia operum, ex fide tamen, & dilectione procedentium. His Pauli verbis satis aperte confirmatur, contra negatores huius temporis.

ANNOTATIO XII.

Non auditores tm, sed factores legis iustificabuntur, dum.

ALiqui hanc sententiam, probationem posterioris partis præcedentis sententiæ existimant: illa enim duas habuit partes; vnam; Qui sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. alteram; Qui in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. hanc posteriorem quæ ad Iudæos quō pertinet, primo loco probari putant: vt sit sensus; Iudæi, qui in lege pec-

cauc-

cauerunt, per legem iudicabuntur, quia non auditores, sed factores iusti ficabuntur. At mihi non videtur accómodata connexio, nec sensus legitimus cum enim Paulus duo proposuerit, nempe, gloria, & honor operanti bonum, Iudæo primum, & Græco: & tribulatio, & angustia omni operanti malum: Iudæo primum, & Græco: oportebat vtramque probare partem. probauit quidem posteriorem verbis præcedentibus, Qui sine lege peccauerunt, sine lege peribunt; qui in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur, ut malos Iudæos, & Græcos comprehenderet: oportebat ergo alteram partem de bonis confirmare. hoc autem facit dicens: Nam factores legis iustificabuntur, & pronunciabuntur a Deo iusti, & digni mercede: factores, non auditores: id est, etiamsi audierint. si enim auditores tãtum iustificandi essent, Gẽtes non complecteretur, at dum dicit factores, etiamsi non fuerint auditores, & Gentes, & Iudæos comprehendit, & hic est sensus, & connexio legitima. Quod si ad Iudæos hęc referantur verba, tunc manet imperfectus contextus Paulinus; nam præcipua pars de operantibus bonum, manet sine explicatione, & probatione sua. Adde, si ad Iudæos solos hęc pertinerẽt, dicendum erat, non auditores tantum, sed simul factores, nẽpe qui audierint, & seruauerint legem. At dum excluduntur auditores, quod proprium est Iudęo; & exprimuntur factores, quod commune est Iudæo, & Gręco, hæc uerba vtrique esse cõmunia manifestum est, & huic expositioni consonant sequentia.

ANNOTATIO XIII.

Sententia hæc Pauli (Factores legis iustificabuntur) aduersari uidetur alijs sententijs ab ipsomet Paulo traditis cap. 3. sequenti. Ex operibus, inquit, legis non iustificabitur
Rom. 3. omnis caro coram illo. Galat. 2. Non
Gala. 2. iustificabitur homo ex operibus Le-
Gala 3. gis. Gala. 3. In lege nemo iustificatur
Act. 13. apud Deum. & Act. 13. etiam dictũ est: Non potuistis in lege Moysi iustificari. cum autem hæ omnes sententiæ veræ sint, & a Spiritu Sancto traditæ, oportet verum sensum vtriusque partis inuestigare. nam vtraque hæc assertio vera est, Factores legis iustificantur, & operibus legis non iustificatur homo. Vana, & imperfecta est hæreticorum modernorum doctrina, vnam partem tuentium, nempe, ex operibus non iustificari hominem, sed sola fide; cum non minus vera sit assertio altera, quam tradit Paulus, nempe, Factores legis iusti
ficari; quæ etiam est Iacobi cap. 2. *Iacob 2.*
Videtis, inquit, quoniam ex operibus iustificatur homo. Imperfecta est etiam quorundam Catholicorum modernorum responsio, Paulum intelligendum esse de quadam iustitia legali, & morali, quæ est in legis obseruantia, quæ quidem potest esse in infideli, & peccatore. sed hanc responsionẽ refutat verbũ illud (Apud Deum); iustitia enim illa, non est
apud Deum. Rom. 4. Si ex operibus *Rom. 4.*
iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum. Præterea, quia Paulus loquitur de operibus de quibus dixerat; Secundum patientiam boni operis, quærunt vitam æternam. de

vera ergo iustitia sermo est. Catholica igitur doctrina vera est, & perfecta: hæc enim utriusque partis ueritatem declarat, & profitetur. quę modo doctrina explicanda breuiter est.

Iustificare quot modis sumat i Scriptura.

Ante omnia aduertendum est. Iustificare in Scriptura sacra tripliciter vsurpari. Primo quidem significat iustum facere: quando enim qui iustus non erat, aut iniustus prius erat, iustitiam accipit, & fit iustus, dicitur iustificari. ita accipitur ad Rom. 4. Credenti, inquit, in eum, qui iustificat impium. ad Roman 3. Vnus est Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, & præputium per fidem. Galat. 3. ex fide iustificat Gentes. Act. 13. In hoc omnis qui credit iustificatur. multa sunt huiusmodi testimonia.

Rom 3. & 4. Galat 3 Act. 13.

Secundo, iustificare idē est, ac iustiorem facere. cum enim iustitia latitudinem habeat, & iustior homo fieri, ac melior possit, quandocumque ex iusto fit iustior, & iustitiam iustitiæ accumulat, dicitur iustificari. ita habetur Apoca. 22. Qui iustus est, iustificetur adhuc.

Apoc. 22

Tertio, idem significat iustificare, ac declarare, seu pronunciare alterum, siue se ipsum iustum. quæ significatio est frequentissima in Scripturis. Ecclesiast. 7. Non te iustifices ante Deum. Eccles. 18. Locutus est superba, & iustificauerunt eum. Matt. 7. Ex verbis tuis iustificaberis. Luc. 10. Ille uolens iustificare seipsum, id est, ostendere se esse iustum. sunt sexcenta huiusmodi testimonia.

Eccl. 7. & 18 Mat. 7. Luc. 10.

Hac ergo uerbi significatione exposita, August. lib. de Spiritu, & litera cap. 26. hanc locorum, & sententiarum apparentem pugnam sic ad concordiam, & consensum reducit: docens, opera non præcedere iustificationem, quasi ex uirtute operum iustitia detur, qua homo, ex impio, aut iniusto, seu non iusto, fiat iustus: hanc enim iustitiam gratis Deus dat per per fidem, non propter opera, aut ex vi operum legis. Et hoc est quod illæ omnes sententiæ docent, nempe hominem non iustificari ex operibus legis, sed gratis per fidem; non autem per legem. Legem autem non solam illam cæremonialem, sed moralem etiam, quæ Decalogo continetur, intelligimus. non enim virtute vllius operis legis iustificatur homo, vt ex peccatore, & non iusto fiat iustus. Iustificato autem homini gratis, & nō virtute legis, sed fidei Christi, opera legis accedunt. nam postquam, remisso peccato, iustificatus est homo fide, & gratia, tunc legis opera facere, & legem implere potest, & implet, quam, priusquam iustificaretur, arbitrium hominis peccato infirmum implere non valebat. & hoc est quod dicit nunc Paulus. Factores legis iustificabuntur; non quod iustificatio sequatur factores legis, sed quod præcedat, vt iustificati legem postea seruent. Si ergo in prima significatione verbum iustificandi accipiatur, erit iste sensus: Homines fient iusti, ut faciant legem nō quod operibus ipsis legis fiant de non iustis iusti; nam gratis iustificantur a peccato per fidem; sed quod prius per fidem iustificentur, & sic factores sint legis. Si vero in tertia accipiatur significatione; tunc sensus erit: legis factores iusti pronunciabuntur, & declarabuntur a Deo. qui credit enim, & legem seruat, hunc iustum, & dignum præmio pronunciat Deus. hæc est August. doctrina in illo citato capite, cui Catholici omnes consentiunt in ea parte, in qua affirmat, gratis nos iustitiam primam acquirere per fidem, non ex vi operum

August.

Factores legis dñe iustificari, qa pnũciãt iusti ex pcedẽti gratia.

præ-

præcedentium legis, quę sequuntur hominem iam iustificatum. Est etiā uera expositio eius secunda, iustificari factores legis ea ratione esse dictos, quia Deus tales declarat, & deputat iustos, & præmio, ac mercede dignos. hæc duo vera, & Catholica sunt.

Tamen vnum deest expositioni Augustini, quod alijs in locis explanauit: si factores legis iusti sunt, & iusti decernuntur, & declarantur a Deo, necessario consequitur, opera ipsa ad iustitiam pertinere, & operi-
Iacob 2 bus ipsis inesse iustitiam, quod Iacobus docuit cap. 2. dicens: ex operibus iustificatur homo, & non ex sola fide. propterea ipsemet August. alijs in locis docet, præter primam iustificationē, qua ex impio fit pius, & ex iniusto iustus per fidē, & lauacrum, adhuc esse iustificationem: qua iustitia accepta, primum crescit, & augetur; et hæc fit per opera ex fide, et gratia, et prima iustificatione procedentia. et de hac tota iustificatione Iacobus dixit, quia ex operibus iustificatur homo: et non ex sola fide. et hi sunt iusti, et legis factores, quos Deus decernit, et pronunciat iustos, & qui nunc iustificari di-
Augusti cuntur. Doctrina hæc est Augustini lib. 2. contra Iulian. cuius hęc sunt verba. Iustificatio nobis in hac vita secundum tria ista confertur. prius lauacro regenerationis, quo remittuntur cuncta peccata; deinde congressione cum vitiis, a quorum reatu absoluti sumus; tertio dum nostra exauditur oratio, qua dicimus: Dimitte nobis debita nostra. hæc August. Attende, congressione cum vitijs, quorum reatus est ablatus, & oratione hominem iam iustificatum a peccatis, per baptismum, & fidem etiam iustificari. quid est iustificatum iustificari, nisi augumentum accipere iustitiæ? et quæ est congressio cum vitiis, nisi virtutis opera, quibus vitia expugnamus? homo igitur iustificatur operibus iis, quæ sequūtur primam iustificationem, quæ gratis fit per fidem viuam, & lauacrum in his, qui nondum loti sunt. idem Aug. serm. 16. de verbis Apostoli sic ait. Iustificati sumus, sed ipsa iustitia crescit, cum proficimus, & quomodo crescit, dicam, & vobiscum quodammodo conferam, vt vnusquisque vestrum, iam in ipsa iustificatione constitutus, accepta scilicet remissione peccatorum per lauacrum regenerationis, accepto Spiritu Sancto, proficiens de die in diem, videat vbi sit, accedat, proficiat, & crescat, donec consūmetur, vt non finiatur, sed vt perficiatur. Incipit homo a fide: Quid pertinet ad fidem? credere. sed ad huc ista fides discernatur ab immundis spiritibus: Ad fidem quid pertinet? credere, sed ait Apostolus Iacobus, Dęmones credunt, & contremiscunt; si tantum credis, & sine spe viuis, vel dilectionem non habes; & dæmones credunt, & contremiscunt, quid magnum est? dicis Christum filiū Dei, hoc dixit Petrus & audiuit, Beatus es Simon Bariona hoc dixerunt dæmones, & audierunt, obmutescite. Paucis intermissis, adiungit. Vna vox est, sed Dominus radicem interrogat, non florem. prius ergo discerne fidem tuam a fide Dæmonis. vnde eam discernis? Dæmones hoc dixerunt timendo, Petrus amando; adde ergo fidei spem. & quę spes est, nisi de aliqua conscientiæ bonitate? speique ipsi adde charitatem. Et post aliqua, Fides, quę per dilectionem operatur.

operatur. Vousque inspiciat se intus, appendat se in omnibus factis suis, bonis operibus suis, quæ facit ex charitate. Hæc, & alia multa August. vbi vides progressum totius iustitiæ, initium, & augumentum. Iustificatur homo fide, spe, charitate, bonis operibus: illud initium est, hæc consummatio. opera ex fide, & charitate procedentia iustitiam augent. operibus hisce iustificatur homo, dum ex iusto fit iustior. Hæc est August. doctrina Catholica, & qua omnes scripturę concordantur, & consentientes inueniuntur. Totus ergo iustitiæ progressus, non ex fide tantum, sed simul ex operibus fit: & hoc docet Iacobus, & in hac præsenti sententia Paulus. at initium, & prima iustificatio, non ex operibus, sed ex fide: & hoc docet in alijs sententijs Paulus idem.

Adhuc tamen, in maiorem huiusce rei declarationem, sunt aliquà adnotanda. Vnum est. operibus bonis, & secundum legem, quæ ex fide, & charitate procedunt, non tantum iustificatum hominem iustitiæ accipere augmentum, & magis iustificari: sed etiam primam acceptam iustitiam conseruari; iustificatus enim fide, & charitate, nisi legis opera faciat, & quod pręceptum est impleat, non solùm priuatur augmento iustitiæ, sed etiam quam habebat amittet: amittitur enim charitas, & gratia, quando quæ charitas præcipit non efficiuntur. opera ergo legis sequentia augent, & conseruant acceptam iustitiam. Hinc facile est intelligere verba Iacobi 2. inquit enim, Homo ex operibus iustificatur, & non ex sola fide.

Hoiem ex ope[ribus iustificari non ex sola fide]

Obijceret aliquis: aut opera primam iustificationem faciunt, aut secundam: primam non admittit Catholicus. si ergo secundam faciunt, quomodo dictum est: Fides sine operibus mortua est? non id videbatur inferendum esse, cum fides sine operibus primam efficiat iustificationem. Respondeo fidem sine operibus legis, primam conferre iustificationem, quando uiua est per charitatem: at nisi sequantur legis opera, quod uiuum erat, mortuum efficitur, & ipsa acquisita, prima perit. propterea dixit Apostolus: Fides sine operibus mortua est: nimirum nisi opera sequantur fidem, ipsa, quę prius erat uiua per charitatem, & gratiam, mortua efficitur. Augustinus hoc idem non ignorauit. nam in eodem sermo. 16. paulo ante verba allegata, habet hæc verba doctissima. Grati simus ex eo, quod habemus, vt addatur quod nō habemus, & non perdamus quod habemus. hæc August.

Alterum est adnotandum: opera quidem legis aliqua præcedere posse primam iustificationem. nam & impij sine fide, & peccatores sine gratia aliqua possunt opera legis facere, quamuis non omnia: hæc tamē ipsum non possunt iustum efficere, nec uirtute, aut merito vllius operis primam obtinet iustificationem; sed gratis per Christum prima iustitia, quæ est remissio peccati, & reconciliatio cum Deo, confertur credenti in eum, qui iustificat impium: ut inferius exactius tractabitur. Multum ergo est discriminis inter opera antecedentia, & sequentia primam iustificationem: sequentia enim iam ad fidem, & dilectionē Christi pertinent, cum sint ex tali radice procedentia: & hæc, vti diximus, augent, & conseruant iustitiam præcedētē.

Quantum ergo ad legitimũ Pauli sensum attinet, dicendum est, Paulum in hoc capite id solum agere; nempe ostendere, eam iustitiam quę ex lege est, (nam præcepta Dei seruare iustitia est,) non esse positam in eo, quod homo legem exterius accipiat, sicut acceperunt Iudæi: sed in eo, quod opera legis faciat, siue eam acceperit magisterio exteriori per Moysem, siue interiori lumine naturali. Iustitia ergo legis communis est Iudæo, & Gentili, nec habet Iudæus, quo glorietur, quod legem acceperit, si opera legis non facit. Supponit Paulus fidem, & ipsius iustitiã, sine qua non potest esse legis iustitia perfecta, & coram Deo; non enim loquitur nunc de fide vsque ad caput quartũ: iustitia autem legis, quæ ex fidei iustitia procedit, auget, vti diximus, & conseruat illam: tales factores legis sunt qui iustificantur apud Deum, quos Deus probat, & iustos censet, & ipsi in dies crescunt in iustitia accepta, & in ea perseuerant.

Cum enim Gentes, quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt, faciunt: eiusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex.

Gẽtiles põt esse factores, & præuaricatores legis, ẽtsi illã nõ audierunt. Gẽtiles hñt legis dictamen in mente, indicãs bona, & mala opera.

OBiectioni tacitæ respondet, quomodo Gentiles, si non auditores legis sunt, possunt esse factores? quomodo etiam si legis non sunt auditores, peccare possunt contra legem, & perire? ad hoc respondet Paulus hisce verbis: Quia, inquit, quando Gentes, quæ legem non habent, quæ sunt legis, naturaliter, idest, natura duce, & sine doctrina exteriori faciunt; tunc ipsimet sibi Lex sunt, idest, habent in seipsis, & in corde suo, dictamen rationis naturale, indicans mala, & bona opera; illa fugienda, hæc amplectenda; quod internum dictamen, loco legis illis est, & legis habet rationem. possunt ergo esse factores legis, quamuis auditores non fuerint. Attende, Gentes dici non habere legem; quia scriptam, & exteriori magisterio diuino traditam non habent, sicut Iudæi habuerunt. Illud autem (eiusmodi) ad homines refertur, vt sit sensus: eiusmodi, idest, hi non habentes legem sibi ipsis sunt lex. Illud autem (naturaliter) non significat viribus naturæ solis Gentes moralem legem implere; sed ad exterius magisterium refertur: vt naturaliter facere idem sit, ac non accepto exteriori magisterio diuino, quale acceperunt Iudæi, sed natura duce, & magistra legis opera facere. Non excluditur per hoc internum auxilium diuinum, sine quo hominis arbitrium legem non valet moralem, nec etiam ipsam scriptam seruare.

ANNOTATIO XIV.

MODERNI, qui superiorem sententiam illam: Non auditores, sed factores iustificabuntur: ad Iudæos referebant, sic istam connectunt; illa enim superior sententia. Qui sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. & qui in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur,

tur, duas habuit partes, posteriorem de Iudęis, nempe: Qui in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur; censent probatam esse illis verbis: Non auditores, sed factores iustificabuntur; priorem uero: Qui sine lege peccauerunt, sine lege peribunt; per quamdam prolepsim nunc probari existimant, & verba hęc sic interpretantur. Cum Gentes quæ legem non habent, faciant quæ legis sunt; sibi ergo sunt lex, & ea ratione peccantes peribunt; illam enim particulam (cum) faciunt coniunctionem, & legunt sententiam per quandam suspensionem, vt probatio quædam partis illius (sibi sunt lex) vt sit sensus: ex eo, quod opera legis faciunt, argumentum est eos sibi esse legem. Tamen uiolenta est expositio; nam particula (cū) Græcis ὅταν, aduerbium est. Latine (quando.) Sententia ergo non est suspensionis, nec probationis, sed affirmationis; vt sit sensus: Quando Gentes, quę legem non habent, quæ legis sunt faciunt, tunc ipsi sibi sunt lex. & ita Latinus interpres docte vertit (cum faciunt) & non (cum faciant) quamuis enim Græce sit subiunctiuum tempus, id est, quia talis particula subiunctiuo copulatur, tamen semper est aduerbium temporis, non coniunctio; & apud Latinos idem significat, ac (quando faciunt.) Adde, si sensus talis esset, qualem isti exponunt, inefficax esset probatio Pauli; ex eo nēpe, quia opera legis faciunt. inde constat ipsos sibi esse legem: profecto non sequitur: nam sicut dicit Aristoteles lib. 3. Ethic. Multi faciunt opera prudentiæ, tamen non sequitur, eos, prudentiam habere; quia casu aliquo faciunt, non electione; ita respondere aliquis posset, quamuis opera legis faciant, non sequitur ipsos sibi esse legem, & eam habere insculptā corde, quia casu, aut aliqua alia de causa talia opera facere possunt. probatio denique non esset efficax. Adde veram probationem Paulum verbis sequentibus adiecisse, nempe ex conscientia ipsa; hoc enim rectum, & efficax est argumentum, probans habere eos, qui exteriorem legem non habent, intus in corde legem scriptam. Vera ergo connexio, & expositio est in commentario adhibita, & exposita. Attendendum etiam hoc in loco est, illud (eiusmodi) non ad legem referri, sicut Anselmus retulit, sed ad homines, ac si dicamus, isti homines legem non habentes sibi sunt lex; ex verbo autem Græco id constat, nec est vlla ambiguitas.

Gētiles quōo sibi ipsis sūt lex.

ANNOTATIO XV.

Augusti.

SVperiorem sententiam multis verbis discutit August. lib. de spirit. & lit. à capite 26. vsque ad 30. duas autem adfert expositiones. Vna est, quam ipse probare uidetur, vt non de Gentibus nondum ad Euangelium conuersis, sed de his, qui fidem Christi iam susceperunt, ista Pauli verba sint intelligenda. hæ Gentes conuersæ sunt, quæ dicuntur legem habere insculptam in cordibus, & naturaliter quæ legis sunt facere. Quod si ab Augustino petat aliquis, quomodo naturaliter quæ legis sunt facere dicantur, cum fides & gratia sit per

Gētiles qūo haberent legem sculptā in mētibus.

quam legem obseruent? Respondet ipse: gratiam datam esse ad perficiendam naturam, quod igitur per gratiam fit, dici etiam potest naturaliter fieri, nempe per naturam gratia perfectam. Inductus est Augustinus in hanc expositionem verbis illis Hierem. 31. Dabo legem meam in medio eorum, & in corde eorum describam eam. Quibus verbis Euāgelicæ legis priuilegium significatur; q̄ non in tabulis lapideis, ut dicitur 2. Corinth. 3. sed Spiritu Dei viui scripta est in tabulis cordis carnalibus. Si igitur de Gentibus nondum ad Christum conuersis dictum esset, habuisse legem sculptam in cordib. quod iam esset priuilegium Euangelij? Hæc est August. expositio breuiter enarrata, in quam ipse magis inclinat.

Iere 31.

2. Cor. 3

Præter quam adhibet alteram. nam sic etiam uerba superiora exponi posse censet, vt de Gentibus nondum ad Christum conuersis, in suaque idololatria manentibus, hæc sententia intelligatur; in his enim non est totum lumen naturale deletum, quin aliqua opera bona cognoscāt, & faciant. idcirco dictum est, quæ legis sunt naturaliter facere. Tunc autem differentiam esse censet a nouo Testamento; quod in hoc totū, quod lumen integrum naturale continebat, in corde scribitur credentiū, per gratiam, & fidem, quod in veteri in lapideis tabulis scriptum fuit.

Neutra expositio mihi satis Paulino contextui accommodata videtur: generalis enim est sermo Pauli, de Gentibus siue ad Euangeliū conuersis, siue ante Euangelium existentibus. hæ quę legis sunt moralis facere potuerunt, & fecerunt, non quidem sine fide, & gratia; has enim supponit Paulus: sed sine lege scripta, exterius que accepta a Deo: hoc enim, uti diximus superius, est q̄d Paulus nunc tractat. Gentes enim, quamuis non acceperint legem scriptam, habuerunt, & habent, quo opera bona, & mala dignoscerent: & qui fecerunt, iustificati sunt; qui vero non, perierunt. Paulus enim in his uerbis respondet obiectioni tacitæ, nempe, quomodo Gentes, quæ sine lege sunt, & fuerunt, quia non acceperunt, potuerunt, & possunt bona facere, & a Deo præmium habere? nam dictum est, Gloria, & honor omni operanti bonum. huic respondet Paulus, etiamsi legem non habeant scriptam, per naturale lumen agnouisse legis opera. Pręterea expositio illius verbi (naturaliter) accommodari non potest. nam si Gentilis dicitur naturaliter quæ legis sunt facere, quia per gratiam, quæ naturam perficit, legis opera efficit, non distingueretur a Iudæo. nā Iudæus naturaliter quæ legis sunt facit, quia per gratiam eamdem perficientem naturam ea facit. Paulum autem uoluisse distinguere Gentes a Iudæis per hoc, quod illi naturaliter, hi non naturaliter quæ legis sunt faciunt, ipse contextus sine aliqua alia probatione demonstrat. Non ergo illud (naturaliter) talem admittit sensum, sed eam opus est habere significationem, qua Gentilis a Iudæo distinguitur, vt (naturaliter) id significet, quod sola natura duce, & magistra, sine alio magisterio exteriori diuino: hoc enim propriū fuit Gentibus. Præterea valde improprie, Naturæ nomine, gratia Christi exprimitur, cum semper gratiam a natura Scriptura distinguat;

guat; virtusque gratiæ naturam multum excedat: & id Paulus in hac epistola docere valde studet; quomodo igitur nunc, quod gratiæ est, nomine naturæ significaret, vbi de vtriusque distinctione, & potestate dissceritur?

Posterior autem Augustini expositio accommodari contextui non posse videtur. nam, vti iam diximus, his verbis Paulus obiectionem soluit, quæ ex superioribus procedebat. dixerat enim: Non auditores, sed factores legis iustificabuntur, & rursus, Gloria, & honor omni operanti bonum, Iudæo primum, & Græco. posset quis inquirere, quomodo Græcus facere potest quę legis sunt, & iustificari si legem non audiuit? huic inquisitioni respōdens Paulus, dicit: Gentes, quando quæ legis sūt, faciunt naturaliter, idest, sine exteriori magisterio, ipsi tunc sibi sunt lex; idest, habent intra se dictamen rationis naturalis, quæ legis sunt indicans. igitur non de idololatris solis Paulus loquebatur: hi enim non iustificati sunt, sed de statu Gentium in se, & de ijs, qui verum Deum colebant, ac fide, & gratia prædıti, quę legis sunt operabantur, etiamsi non haberent scriptam exterius. multos enim tales ante aduentum Christi fuisse non est dubitandum, ut paulo superius ostendimus. & multos adorare verum Deum ad templum Salomonis adscendisse constat. extra synagogam enim tunc salus Gentibus esse poterat. & hoc est quod Paulus docere intendit: de operibus tamen loquitur, quæ cum Iudæis communia habebant, donec inferius, totam iustitiam ex fide Christi emanasse, ordinate procedendo demōstret. & de talibus Gentibus Athanasius, Athan. Chrysostomus, Theodoretus, has sententias exponunt, quas ego generaliter de omnibus Gentibus, & ante Euangelium, & post intelligendas ex istimo, & idololatris; quia istę saltem aliqua legis opera etiam faciunt: Paulus enī, & de bonis, & de malis loquitur, quorum illi salutem, hi vindictam recipiunt, etiamsi legē exteriorem non habuerint. Paulus ergo in his verbis generaliter de Gentibus loquitur, etiam ante Euangelij aduentum, similiter & de Iudæis. Chrysost. Theodo.

Id autem, quod Augustinum permouit, & induxit, facile solui, immo & in ipsum retorqueri potest: nemo enim negari potest, Gentibus non conuersis lumen naturale rationis effulsisse, & legis moralis præcepta magna ex parte nota fuisse. de idololatris enim Paulus supra asseruit, eos iustitiam Dei cognouisse: igitur habuerunt illi legem insculptam in cordibus. Verum quod erit priuilegium legis Euangelicæ, quæ in tabulis cordis insculpta dicitur? non ergo euademus hanc obiectionem, etiamsi affirmemus Paulum loqui de Gentibus conuersis. Dicendum igitur est, longe aliter legem naturalem insculptam cordibus hominū, & legem Euangelicam cordibus credētium. illa dicitur insculpta cordibus etiam Iudæorum, ratione luminis naturalis intellectus, quæ manifestat quæ legis sunt, nempe mala fugienda, & bona facienda honesta; quod lumen in peccatore, & infideli etiam est, communeq; est Gentibus, Iudæis, Paganis, & Christianis, & omnibus ratione vtentibus; quamuis quibusdam magis, quibusdam minus lex hæc innotescat. at lex Euangelica insculpta dicitur mul-

to aliter, nempe ratione luminis fidei, quo cognoscitur diuina uoluntas; ratione etiam gratiæ, & charitatis, qua quod lex præcipit impleri potest. Hæc ē optima, & diuina sculptura, quam Paulus illis verbis. 2.
2. Cor. 3 Corin. 3. expressit. Non, inquit, atramento scripta, sed Spiritu Dei viui. hac scriptura non tantum moralia, & naturalia præcepta, sed etiam positiua omnia, ac consilia scripta sunt in cordibus credentium, & Christianorum Christiane viuentium. Hoc est quod Hieremias prædixit, futurū nempe tempus, quādo Deus noster, carne sumpta, legem Euangelicam pronunciaret, ac fide, & gratia corda fidelium repleret, quibus & cognoscerent, & implere possent totā integram legem. hoc priuilegium est Euangelicum, quod non Iudæorum statui, nec Gentium conditioni debebatur.

Quod si adhuc inquiras. Nonne Gentes quæ legis illius erant fecisse dicuntur? si ergo fecerunt, & impleuerunt, necessario fatendum est illas habuisse scriptam legem in corde, etiam hac sculptura gratiæ, & fidei, sine quibus nō potuissent facere, nec apud Deum iustitiam habere. Fateor, & verum esse confirmo, & probo: tamen in hoc non erat a Iudæo Gentilis discretus, qui nisi etiam fidem, & gratiam habuisset, quæ legis in scripto accepit, implere non potuisset: nec enim Gentilis facere potuisset, quæ insculpta habuit per lumen naturale, nec Iudæus, quæ per scripturam, nisi vterque habuisset hanc sculpturam Noui Testamenti, quæ est per fidem, & gratiam Christi, & hoc idem docet Augustinus. Dicimus tamen nos, id neutrius status fuisse proprium, sed Euangelij, & Christi: a principio enim mundi gratia Euangelica per fidem, & gratiam Christi effulsit, & antequam auctor Euangelij veniret, dignatus est, propter suum aduentum futurum, in cordibus hominum operari, ne sine salutis remedio illi priores mansissent. at Paulus nondum hoc mysterium discussit, Donec ad sequentia capita perueniat, quod commune est Gentili, & Iudæo docēs: nempe bene operari, & male: præmium recipere, aut vindictam ex operibus, postea ostendet, sine fide, & gratia Christi coram Deo iustitiam nec fuisse, nec esse, nec ipsa opera ullum habere potuisse, aut posse beatitudinis præmium: inde totam iustitiam, inde virtutem emanasse. Hoc autem facit, vt Euangelium commendet, & eius necessitatem declaret: in quo iam fides Christi aduentus annunciatur, qui illa operabatur. Iudæus ergo aut Gentilis etiam ante aduentum Euangelij hoc differebant, quod ille scriptā, hic non scriptam legem habebat: tamen nec hic, nec ille opera legis effecit, aut efficit sine fide, & gratia, quæ ad Euangelium pertinebat, diuina tamen clementia, & largitate anticipata fuerunt. Hæc est legitima Pauli expositio, & doctrina vera.

Ambrosius aliter exponit. de Gentibus enim ad Christum conuersis interpretatur: cum Augustino in hoc conueniens: tamen quæ legis sunt facere exponit, quia credunt in Deum, & Christum: legem enim facere, seu implere, idem esse dicit, ac credere. Hoc autem, nempe credere, naturaliter Gentes facere docet; quia proprio iudicio, & uoluntate credunt, ratione cuius proprij iudicij, & uoluntatis dicuntur sibi lex esse. Hanc

Amb.

Ambros. Ambros. expositionem parum duram esse nemo non videt, nec satis contextui accommodari potest: quãdo enim Paulus factores legis iustificatos affirmauit, & non auditores, negari non potest, de lege, & operibus illis agere, de quibus ante dixerat: Secundum patientiam boni operis quærunt uitam æternam. de eisdem ergo etiam hæc sententia intelligenda est: aliter destrueretur contextus. Adde etiam improprietatem verborum: nec enim credere, est legem facere, cum lex, & fides ualde distinguantur inter se. Adhuc etiam nec naturaliter dici debet homo credere, qui non credit, nisi in Spiritu Sancto.

Qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis.

Qui ostendũt opus legis scriptum in cordib. suis, ipsi sunt sibi lex.

PRobat eos sibi esse legem, & est mirabilis efficacia probationis. non dicit: Qui habent opus legis scriptum in cordibus; sed, quod magis est: Qui ostendunt opus legis scriptum in cordidus, id est, habent in se argumentum, & probationem, quæ innotescere facit, eos habere scriptũ opus legis in suis cordibus. merito ergo dicti sunt sibi esse lex, quippe qui non solum habent scriptum opus legis in cordibus, sed etiam specimen habent, & argumentum in se, ostendens, & probans eos habere intra se scripta opera legis. Scriptura hæc cordis, est lumen naturale, ea probans, aut prohibens, quæ lex scripta exterius probat, aut prohibet faciẽda; quod enim Iudæo dictum est lege scripta; Non occides, Non furaberis, Non fornicaberis, Cole parentes, Deum venerare, Non periurabis, & cætera similia, hæc eadem opera lumen naturale cordis prohibet, aut probat Gentibus legem nõ habentibus. Illud autem relatiuum (qui) vim habet causæ, ac si diceret; Quippe qui ostendunt se habere opera legis scripta in cordibus suis.

Testimonium reddente illis conscientia ipsorum.

Cõſcia testatur nos hr̃e opera scripta i corde

EXponit quod sit hoc specimen, & argumentum ostendens, & probans, eos habere opera legis scripta in cordibus suis. Conscientia, inquit, ipsorum contestatur, & testimonium reddit, eos habere legis opera scripta in corde, per quam conscientiam, tamquam testem testimonium reddentem huius scripturæ in cordibus, ipsi ostendunt, & manifestum faciunt, se habere scripta opera legis, ac sibi esse legem. conscientia ergo est, quæ contestatur: id quod contestatur, seu cuius testimonium reddit, est, illos habere scripta opera legis in corde: quibus contestatur, seu testimonium reddit: quamuis Latine exprimatur in illo relatiuo (illis) tamen Græce non habetur; sed solum dicitur: contestante conscientia ipsorum: quia non solum illis, sed omnibus conscientia ipsorum contestatur, illos habuisse scripta opera in corde; quamuis modo non innotescit hoc testimonium vsque in diem reuelationis iudicij: tunc conscientia singulorum, testimonium Deo, Angelis, & hominibus reddet, eos notitiam habuisse operum legis, nec excusabiles

esse. Attende, conscientiam esse, quæ monet hominem bene agere, & retrahit a male agendo, & quæ, quando male agit, accusat; quando autem bene, probat. Conscientia igitur testatur, & testimonium præbet notitiæ legis; non enim accusare potest, aut defendere hominem, nisi illi inesset notitia operum legis, nempe quæ bona, aut mala sint. hic est modus, quo testimonium reddit, & est argumentum, & testis fide dignus, illos habuisse opera legis in corde scripta: nam conscientia operum interius premebantur, & aliquando gaudebant. Græce, illud (testimonium reddente) est vnicum verbum. Contestante, idest, simul testante: ac si dicat, præter ipsam scripturam cordis, quæ sui testimonium perhibet, & conscientia ipsa singulorum testatur.

Et inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus.

HAec verba explicatio quædam sunt præcedentium, nēpe quo pacto conscientia illos habuisse scripta opera legis in corde, contestetur: nimirum dum conscientia hominem proprijs aliquando suis ratiocinationibus accusat, & remordet, tamquam eum, qui male egerit; aliquando in contrarium defendat, tamquam eum, qui recte egerit. Sic conscientia testimonium reddit, scripta habere eiusmodi homines opera legis in corde. non enim est accusatio, aut defensio, nisi lex aliqua probans, aut prohibens opera adsit. cum autem illi scripturam exterius non habuerint, necesse est habuisse scripturam internam. est enim conscientia instar accusatoris, aut patroni in forensibus causis. modo enim accusatoris, modo patroni personam agit, vt defendat, aut accuset hominem, intra quem ipsa latet: immo ipsa vindex, ipsa coronans est. nam malus stimulo agitatur propriæ conscientiæ, & testimonio boni operis gaudet bonus. Græce (cogitationibus) λογισμῶν, quasi ratiocinationibus; his enim conscientia vtitur, dum male, aut bene hominem egisse conuincit. hæc igitur conscientia accusans, & defendens est testis omni exceptione superior, testificans etiam Gentes notitiam legis habuisse, & qui non habent exterius scriptam, conuincit habere interius. Græce in genitiuo legitur (cogitationum accusantium;) sed loco ablatiui positum est, quo Græci carent, & Latine vertitur, cogitationibus accusantibus.

Cōscia & accusator, & defensor.

In die cum iudicabit Deus occulta hominum secundum Euangelium meum, per Iesum Christum.

VErba hæc connexa sunt verbo illi (ostendunt) dictum enim est, Gentes non habentes legem Mosaicam, seu scriptam exterius a Deo datam, sibi ipsis esse legem, eamq. habere interius in cordibus insculptam; nec solum hoc, sed intra seipsas etiam habere testem fide dignissimum, contestantem hanc cordis scripturam: conscientiam nempe ipsam accusantem,

In die iudicij cōscia testis apparebit.

tantem, aut defendentem. quo teſtimonio oſtendunt, & manifeſtum faciunt, eos ſibi ipſis eſſe legem. Exprimit nunc Paulus, quando oſtendetur id, & manifeſtabitur. In die, inquit, vltimo, quando occulta hominum Deus iudicabit: tunc omnia hominum interiora manifeſtabuntur, & reuelabuntur, tuncque conſcientia vniuſcuiuſque teſtis apparebit, & omnibus teſtabitur, & reddet teſtimonium legis in cordibus ſcriptæ. Hactenus occultus eſt teſtis, & eius teſtimonium ſoli habenti innoteſcit; at in die illo ſingulorum conſcientiæ omnibus apparebunt, & tunc oſtendetur omnibus, Gentes ſibi ipſis fuiſſe legem, earum conſcientijs coram omnibus acclamantibus. Exponit autem Paulus iudicium hoc. Quando, inquit, Deus iudicabit occulta hominum, per Ieſum Chriſtum, ideſt, quando Chriſtus Deus, & homo veniet viſibiliter iudicare omnes homines; eſt enim iudex a Deo conſtitutus viuorum, & mortuorum. Act. 10. Dicitur autem Deus iudicare per Chriſtum, quia Deus eſt iudex inuiſibilis: per Chriſtum autem, vt homo eſt, viſibile iudicium exercebit. Præterea Deus eſt primus iudex, Chriſtus autem vt homo iudex ex poteſtate communicata. Ioan. 5. Pater non iudicat quemquam, ſed omne iudicium dedit Filio. de qua re diximus multa ſuper Ioannem. At quia ignotum erat hoc iudicium Gentibus, Iudæis autem, quamuis in Prophetis prædictum, tamen occultum, & non diſtincte perceptum: propterea adiunxit Paulus: Secundum Euangelium meum, ideſt, ſecundum Euangelium, quod ego prædico; hoc enim eſt quod docet, & aperte tradit, iudicium hoc vniuerſale futurum per Chriſtum. Quando ergo hæc dies acceſſerit, tunc apparebit, & oſtendetur Gentes legem non habentes inexcuſabiles fuiſſe, legemque in cordibus habuiſſe; tunc conſcientia ſingulorum coram omnibus teſtabitur, & eius rei reddet teſtimonium.

Ioann. 5

Si autem tu Iudæus cognominaris, & requieſcis in lege, & gloriaris in Deo, & noſti voluntatem eius, & probas vtiliora inſtructus per legem, confidis teipſum eſſe ducem cæcorum, lumen eorum, qui in tenebris ſunt, eruditorem inſipientium, magiſtrum infantium, habentem formam ſcientiæ, & veritatis in lege.

DOcuit hactenus Paulus, omnem operantem bonum habiturum mercedem, operantem malum, vindictam, tam Iudæum, quam Græcum, tam habentem legem, quam ea carentem: neque eſſe acceptionem vllam perſonarũ apud Deum. Hiſce nũc verbis deprimit iactantiã Iudæorum, cauſaſq. quibus ſe Gẽtibus præferebãt in iuſtificatione apud Deũ, enarrat: docens non ſe tutari vlla earũ Iudæos male viuẽtes poſſe, immo omnia ea potius eos damnatione digniores facere. Tota autem ſuperior ſentẽtia imperfecta eſt; nam connectitur ſequẽtibus verbis, quorum ſenſus integer breuibus expoſitus, hic eſt. O Iudæe, etiamſi habeas multa;

Iudæorũ arrogantia appart, quia ſe gẽtib. p ferebãt

multa, quibus gloriaris, hæc tamen omnia, si legem transgrediaris, non te excusant apud Deum, immo maioris vindictæ reum efficiunt. dicit ergo Paulus: O Iudæe, ecce tu multa habes, quibus gloriaris, (cognominaris enim Iudæus) erat enim hoc nomen olim venerabile, & honorificum (requiescis in lege) non enim laboras, nec vagaris, inquirendo quid agendum, quidve fugiendum sit: hæc enim sine labore, & diuagatione lex accepta docet. (Gloriaris in Deo) quia verum Dei cultum, & religionem habes, & populus illius electus es, & dicis: Notus in Iudæa Deus, in Israel magnum nomen eius. (& nosti voluntatem eius:) quæ enim Deus vult ab homine fieri, & caueri, lex ipsius indicat, (& probas vtiliora instructus per legem) idest, habes pædagogiam, & instructionem legis, per quam quæ vtiliora, & meliora sunt, eligis, & probas, dum non tantum cognoscis quæ sint agenda bona; sed etiam meliora. (Et confidis teipsum esse ducem cæcorum) idest, videris tibi scientiam legis, & Scripturæ habenti posse alios omnes homines docere nempe Gentiles, quos reputas tamquam cæcos, & lumine carentes, insipientes, & infantes, qui morum disciplina indigeant; te autem magistrum, ducem, & lumen iactas. His nominibus vtitur Paulus, vt annotat Chrysostomus, *Chrysost.* vt fastum & arrogantiam Iudæorum repræsentet; nominibus enim hisce se Iudæi iactabant: nimium etiam supercilium erga proselytos gerebant, & super hæc ad Iudaismum Gentes adducere curabant. (Habentem formam scientiæ, & veritatis) idest, regulam agendorum, & credendorum in Lege ipsa, & Scriptura habes, vt sit sensus: Hæc nomina tibi assumis: magistri, ducis, luminis, teipsum superiorem alijs faciens, quippe qui habeas formulam, & regulam in lege tibi datam scientiæ, & veritatis, qua alios doceas mores, & fidem. Scientia ad mores, seu agenda, veritas ad fidem, seu credenda, refertur. Hæc sunt, propter quæ Iudæi se anteponi Gentibus debere existimabant, non solum ante, sed etiam post Euangelium.

ANNOTATIO XVI.

Varia est lectio in Græcis exemplaribus; aliqua enim habent εἰ δὲ quod Latine significat (si autē) *Origen.* & ita Origen. & Theoph. & Ambro. *Theoph.* legere videntur. alia vero habent v- *Ambros.* nam particulam ἴδε, quę Latine so- *Theod.* nat (ecce) & ita Theodoret. legit, & *Oecum.* Oecumen. atque ita uidetur legendum. nam si legamus (si autem) oratio manet imperfecta, & inabsoluta, vt cuilibet consideranti patet. per particulam autem (ecce) oratio perfecta, & absoluta est, & habet quandam emphasim, ut insinuet arrogantiam Iudęorum, qua se Gentibus prę ponebant.

Qui

Qui ergo alium doces, teipsum non doces? Qui prædicas non furandum, furaris? Qui dicis non mœchandum, mœcharis? Qui abominaris idola, sacrilegium facis?

COmplet sententiam præcedentem, & est sensus. Tu ergo, cum aliorum doctorem te esse prætendas, ac iactes, debes te ipsum docere; idest, quæ alios agenda doces, tu ipse etiam deberes agere. absurdum quippe videtur alios docere, & non eadem agere, quæ docet agenda: hoc enim appellat, non seipsum docere, nempe non uti doctrina in se, quã aliis præbet; exemplis hæc exponit. Prædicas, inquit, non furandum & furaris: dicis non mœchandum, & mœcharis; idola detestaris, & abominaris, tamquam ea, quæ contra Dei veri cultum sunt, & tamen tu sacrilegium committis, multa quæ ad Dei cultum pertinent violãdo. Non dixit Paulus, idola abominaris, & idola adoras. nam Iudæus verũ Deũ colebat: sed, sacrilegium facis, etiamsi non colas idola, tamen cultum veri Dei violas. idololatria enim species quædam sacrilegii est: idcirco Iudæus quodammodo eadem videtur facere, quæ in aliis reprehendit. Similia sunt ista verba illis superioribus: Eadem agis, quæ iudicas. Habent autem quamdam hæc verba tacitam cõminationem: quasi diceret: Tu, qui doces, maioris vindictæ reus efficeris, dum non sic agis, sicut doces, & prædicas: Attende particulam illam illatiuam (ergo) habet enim quamdam illationem, quasi diceret, ex præcedentibus inferens: Tu doces alios, ergo teipsum docere debes: quod cum non facis, sed aliter viuis, & facis quam doces, & prædicas, absurdissimam rem facis, & crimen graue committis. Oecumen. annotat, hæc posse legi absolute, atque etiam cum interrogatione & quamuis idem fere sit sensus, tamen accomodatior, & significantior est, maioremque habet energiam, si cum interrogatione legamus, & ita expositores communiter legunt, & exponunt.

Iudæus iõ arrogãs, & dãnat' qa qd prędicabat fieri, nõ faciebat.

ANNOTATIO XVII.

Chrysost. CHrysostom. serm. 6. hoc Iudæorum sacrilegium exponit, quia idolothytis, & his quæ dæmonijs offerebantur, vtebantur. Ambros. interpretatur sacrilegium illud esse, quia Christum negauerunt. *August.* August. vero exponit, quia quæ Dei erãt uiolabãt. Aliqui exponũt, quia quæ Dei cultui deputata erant, in suos cõuertebant usus. hæc uera sunt: multis enĩ modis sacrilegium quod est contra Dei cultum committi potest. Ambr. vero expositio non uidetur ad mentem Pauli, qui de statu ẽt ante aduẽtum Euangelij loquebatur, & de his etiam, qui conuersi erant. *Ambros.*

Qui in lege gloriaris, per prævaricationem legis Deum inhonoras?

Iudæus gloriabatur de lege, cuius erat prævaricator.

PRosequitur eamdem sententiam. Gloriaris, inquit, in lege, idest, pro magna gloria, & honore legem a vero Deo accepisse ducis, & dicis: Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. & re uera gloriosum, & magnificum beneficium est: ex altera tamen parte Deum contumelia afficis, dum eius legem transgrederis, & prævaricaris, eumq. quo gloriaris inhonoras, & quantum est in re inglorium facis. Attende, Paulum non dare uitio Iudæo, quod glorietur in lege, sicut nec quod doceat alios, nec quod prædicet non furandum, nec mœchandum, nec quod abominetur idola; hæc enim omnia licebant, & studiosa erant; sed id vitium, & reprehensione dignum erat, quod non responderet vita sermoni, & doctrinæ; aliter enim viuebat, & operabatur quam prædicabat: atque loquebatur, seq. propter illa sola cæteris præferebat, ac eorum causa superbe de se sentiebat, quæ grauioris sunt culpæ & seueriori iudicio digna.

ANNOTATIO XVIII.

Basil.

ATtēde ex Basil. reg. breui. resp. 4 & resp. 194. per quodcumque peccatum, quo legis diuinæ fit transgressio, Deum affici a peccatore contumelia; qui enim prævaricatur legem, legem contemnit. cō temptus autem legis, in eum cōmittitur, qui est auctor, & institutor legis. Est præter hunc contemptūm, & contumeliam, qua, qui peccat, afficit auctorem legis Deum etiam altera contumelia, quæ nō in omni peccato est, sed in publico, & scandalum inferente: nam apud Gentes, & infideles verus Deus contemnitur, quando vident illos, qui Deum colunt, & profitentur, in ipsum peccare, & eius legem transgredi; qui enim Deū non cognoscunt, dum vident illius cultores male viuere, legemq. eius prævaricari, talem Deum existimāt, quales sunt cultores, idcirco trāsgressores legis non solum inhonorant Deum, quia ipsi contumeliā inferūt, eius lege contemptu; sed etiam eum inhonorari a Gentibus, & verum Deum ignorantibus faciunt; sicut è contrario bene, & laudabiliter viuentes, Deum honorant, tum per se ipsos; tum quia aliis causa sunt, vt honorifice de Deo sentiant. iuxta illud Matth. 5. Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent Patrem vestrum, qui in cælis est. *Mat. 5.* Paulus de contumelia vtraque loquitur, præcipue tamen de posteriori, quæ sine priori esse nō potest. & ita Basil. reg. *Basil.* breui. resp. 250. interpretatur hunc locum. quamuis resp. 4. generaliter de omni peccato exposuerit; Iudæi enim trāsgredientes legem Dei veri, Deū inhonorabāt, non solum quia contumelia eum ipsi afficiebant per legis contemptum, sed etiam, quia Gentibus, apud quas degebant, occasio erat, vt ex vita eorum mala, indebitam de vero Deo opinionem cōciperent.

cierent. Esse autem hanc mentem, & sensum Pauli, verba sequentia in probationem adducta satis indicant.

Nomen enim Dei per vos blasphematur in Gentibus, sicut scriptum est.

HAnc contumeliam, qua Deum Iudæus afficiat, & inhonoret, auctoritate Scripturæ confirmat. Nomen, inquit, Dei per vos Iudæos blasphematur in Gentibus, idest, vita vestra mala, ac præuaricationibus sceleribusque vestris hoc efficitis, vt Gẽtes ea videntes, sinistre de vestra religione sentiant, ac de vero Deo male opinentur, & obloquantur. hoc autem est blasphemari nomen Dei. Scriptum est hoc testimonium Isaiæ. 52. Quoniam ablatus est, inquit, Populus meus gratis, dominatores eius inique agunt, dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphematur. Illud (in Gentibus) habetur secundum Septuaginta editionem. Hieron. in eum locum Isaiæ affirmat, referri posse hæc Pauli verba ad illud Ezech. 36. Ingressi sunt ad Gentes, & polluerunt nomen sanctum meum, cum diceretur de eis: Populus Domini iste est, & de terra eius egressi sunt. Attende, si per Iudæos male viuentes nomen Dei blasphematum est in Gentibus, quanto magis nunc per malos Christianos blasphemabitur nomen Dei apud Paganos; cum Euangelium præstantius sit lege? quanto etiam magis Christianus male viuens Deum inhonorabit, cum peior sit contemptus Euangelij, quam legis? Perpẽde, quomodo Paulus ea, quibus Iudæus gloriabatur; & se cæteris præponendum censebat, in ipsius depressionem conuerterit.

Isa. 52

Hieron.

Eze. 36

Circumcisio quidem prodest, si legem obserues, si autem præuaricator legis sis, circumcisio tua facta est præputium.

REmouet Apostolus adhuc aliud, quo Iudæus gloriabatur, & se præferebat; nempe circumcisionem datam a Deo Patribus, & quæ populum Dei a non Populo discernebat Inquit Paulus: Aliud præter legem est, quo o iudæe te effers, nempe circumcisio; hanc autem fateor prodesse, & vtilem tibi esse, sed si legem obserues, & quæ præcepta sunt, facias. quæ si neglexeris, legemque transgressus fueris, circumcisio facta est tibi præputium: idest, nullam ex ea capies vtilitatem, non aliter, ac si incircumcisus esses, & præputium haberes. non igitur in circumcisione exteriori, non in Scripturæ legis acceptione, sed in legis obseruantia iustitia posita est. Attende. Paulum potuisse inferre, non solum circumcisionem inutilem factam esse sicut præputium, sed etiam obesse, & magis nocere; vt enim fides, & baptismus, ac professio, & status perfectior magis nocent ex accidenti, & vitio hominis ipsius, quando non viuit, vt credit, nec operatur secundum professionem baptismi, & status sui, quàm si numquam ea accepisset; ita etiam circumcisio nocebat transgressori legis: grauius enim peccabat cæteris paribus, quam

Iudæus dr̃ Deũ blasphemare p̃ uaricãdo legẽ

quam si incircumcisus fuisset: satis tamen iudicabat Paulus ad Iudæorum deprimendam arrogantiam esse, si eos male viuentes Gentibus æquaret. per hoc enim ita deprimebatur eorum arrogantia, vt in desperationem non prolaberentur, quod fieri posset, si adhuc postponerentur Gentilibus: similiter etiam auferebatur occasio Gentili se contra Iudæũ efferendi. Attende, duplicem distingui circumcisionem: exteriorem, & interiorem: duplex etiam præputium. Attende etiam, circumcisionem dictam prodesse, non quod in Euangelio sit seruanda circumcisio, sed quod ante Euangelium illi populo vtilis fuit, & ipso etiam Euangelij aduentu: nam circumcisis Euangelium fuit primo prædicandum.

Si igitur præputium iustitias legis custodiat, nonne præputium illius in circumcisionem reputabitur?

Circũcisio & præputium quo differant.

MAgna est significationis vis in particula illationis (igitur) nam Paulus infert, si circumcisio legem non obseruanti non magis prodest quam præputium: consequitur, si præputium, idest, Gentilis, & incircumcisus legem obseruet, præputium, seu incircumsionem nihil illi obfuturam, sed reputanda potius ac si circumcisus esset; quo verificatur quod dictũ est: Omni operanti bonum, i. seruãti legẽ, gloria, honor, & pax: Iudæo, & Græco; circumciso & incircumciso. Perpende, quanto artificio Apostolus auditores ad Euangelium suscipiendum disponat. in Euangelio enim lex morum retinetur, circumcisio expellitur, idcirco, iustitiam in lege morum præcipue positam, non in circumcisione, contendit, dum Gentilem etiam sine circumcisione iustificatum esse posse ostendit. Attende, præputium in primo loco significare Gentiles incircumcisos; secundo vero loco significare incircumcisionem ipsam. aliquãdo enim opponitur Iudæo circumciso, aliquando ipsi circũcisioni: sicut & nomen circumcisionis aliquando pro ipso Iudæo circumciso ponitur ad Galat. 2. Concreditum est mihi Euangelium præputij, sicut & Petro circumcisionis: idest, Gentium mihi, Petro vero Iudæorum; & rursus; Qui operatus est Petro in Apostolatu circumcisionis, idest, Iudæorum. aliquando pro ipsamet circumcisione ponitur 1. Corint 7. Circumcisio nihil est. Rom. 3. Quæ vtilitas circumcisionis, ita etiam præputium accipitur pro Gentili, & pro ipsa eius incircumcisione. Iustitias legis appellat moralia opera, quæ lex præcipit. Gala. 2. 1. Co. 7 Rom. 3.

Et iudicabit id quod ex natura est præputium, legem consummans, te qui per litteram, & circumcisionem præuaricator legis es.

AVget sententiam superiorem, & est sensus; Non solum Gentilis incircumcisus iustitias legis custodiens, apud Deum reputabitur tãquam circumcisus, & Iudæus; & iustificabitur: sed adhuc iudicabit, & dam-

Iudæus quare magis teneba tur obseruare legē q̄ gētilis.

damnabit Iudæum ipsum circumcisum, qui cum habuerit circumcisionem ipsam exteriorem a Deo, acceperitque literam, idest, legem ipsam scriptam, ratione quarum tenebatur amplius iustitias custodire, inuentus sit præuaricator legis. Attende, maiorem obligationem habuisse Iudæum legem obseruandi, quam Gentilem, tum propter circūcisionem, per quam a Deo tamquam populus proprius est a cæteris discretus: tum propter legis perfectiorem notitiam acceptam. Si igitur hic, qui minus obligatus erat, legis opera habet, profecto merito iudicabit, & damnabit eum, qui, cum magis obligatus esset, non custodiuit. Iudicare dicitur, quia erit argumentum magnum damnationis Iudæorum, sicut etiam Luc. 11. Regina austri in vltimo die iudicatura dicitur Iudæos incredulos. Attende autem verba (ex natura præputium) appellat Gentilem carnale habentem præputium: distinguit enim verbis sequentibus præputium mentis, quod est, gentiliter viuere, etiamsi exterius sit circumcisus. Literam appellat legem scriptam, quam Iudæus accepit. Per præputium ergo ex natura legem consummans, intelligit Gentilem corporaliter incircumcisum legis opera facientem. quibus verbis significat Paulus, si Iudæus circumcisus, & legem habens scriptam, legis opera non facit, inferiorē esse multo Gentili incircūciso legis iustitias custodiente. Hæc autem dicta etiam sunt de statu ante aduentum Euangelij. Paulus enim ad arrogantiam Iudæorum reprimendam, ex legis statu veteri, statum statui confert, nec loquitur de Gentili idololatra: hic enim legis iustitias non potest custodire, sed de fideli, quales fuerunt inter eos aliqui ante aduentum Christi; & plurimos esse potuisse eorum status vetabat. Luc. 11.

Circūcisio iudæi scā est præputium sine legis obseruantia.

ANNOTATIO XIX.

Dubitatio grauis alicui, superiora tantum uerba consideranti, suboriri posset; argumentatio enim & illatio Pauli non uidetur efficax. Inquit enim: Circuncisio prodest, si legem obserues: at si prævaricator es legis, nihil prodest, non aliter ac præputium. igitur si Gentilis legem obseruet, Iudæus reputabitur, idest, iustificabitur apud Deū non minus, ac Iudæus. Obijceret Iudæus: non vale re huiusmodi illationem, sed esse quidem verum, si Iudæus non obseruet legem, circumcisionem ei non prodesse; tamen falsum esse, Gentilem legem obseruantem iustificari: nam legis obseruantia prodest soli circuncisо. sicut si quis modo diceret, Fides; sine operibus non prodest; inde tamen non sequitur, si igitur aliquis habeat opera, & non fidem, iustificabitur, & fidelis reputabitur: opera, enim sine fide, immo sine charitate nihil prosunt ad salutem. 1. Corint. 13. ita diceret Iudæus de circuncisione; quæ, licet non prosit sine obseruantia legis, tamen obseruantia legis sine ea nihil prodest, & vtraque simul est necessaria. Huic obiectioni, & difficultati facile respondetur: hanc Pauli illationem niti verbis sequentibus; non enim consideranda est sententia superior sola, sed adiuncta probatione, quam addit statim. 1 Cor. 13

Iudæo quare magis proderat obseruātia legis quā gentili.

Non

Non enim, inquit, qui in manifesto est Iudæus, aut quæ manifesta in carne circuncisio est, sed qui in abscondito Iudæus est, & circuncisio cordis in spiritu: ac si diceret: Circuncisio, quæ apud Deum laudem habet, non est hæc exterior, sed interior cordis, quæ etiam incircunciso secundũ carnem inesse potest. qui autem circuncisus est corde, ille est apud Deum Iudæus, & laudem a Deo habet. Ex his verbis adiunctis, ad confirmationem illius illationis, soluta est difficultas. non enim circuncisio exterior confertur Iudæi, sine qua opera non iustificant. fides enim ad iustitiã necessaria est, quamuis sola nõ sufficiat. at circuncisio non erat necessaria ad iustitiam, cum ante circuncisionem ipsam multi fuerint iustificati, vt in sequentibus Paulus demonstrat. Quod si circũcisio proderat illi populo, id factum ẽ ratione fidei, cuius circuncisio quædam erat professio. proderat etiam illi populo, ne, si eam contemneret, iram Dei incurreret; præceperat enim Deus eis, vt circũciderentur, non autem Gentibus.

Non enim qui in manifesto, Iudæus est, neque quæ manifesta in carne est circuncisio sed qui in abscondito Iudæus est, & circuncisio cordis in spiritu non litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

CAusam superioris illationis, & sententiæ adijcit, nempe, cur qui legem obseruat, etiamsi incircuncisus sit carne, iustificetur apud Deum; qui vero legis est præuaricator, etiam circuncisus corpore, non iustificetur, nec gratus sit Deo, circũcisioque carnis per se nihil prosit, nisi adsit legis obseruantia. causa horum hæc est, quia non quæ externa sunt signa, per se Deus respicit, sed quod est interius in corde, & Spiritu. Iudæus ergo, & circuncisus spiritu, ac corde, est qui Deo placet, & apud Deum laudem habet; Iudæus vero, & circuncisus carne, & in exteriori tantum, non habet laudem apud Deum, quamuis apud homines laudetur, & commendetur. Verba hæc sic sunt connectenda. non qui in manifesto, idest, non qui apparet tantum, ille Iudæus est; nec quæ in manifesto in carne fit, illa circuncisio est; intellige apud Deum. exterior ergo tantum circuncisio, & exterior tantum Iudæus non sunt, quæ accepta sunt Deo, sed qui in abscondito, idest, in anima, & spiritu per legis obseruantiam, fidem, & gratiam, ille est Iudæus apud Deum, & circuncisio illa est apud Deum, quæ est cordis in spiritu, non litera, idest, non exterior secundum legem facta in carne, sed in anima per purgationem a vitijs. Qui igitur corde in Spiritu est circuncisus a vitijs omnibus, &

Iudæus dr̃ qui corde, & spiritu circũcisus legem obseruat, hic est Iudæus apud Deum, siue adsit circuncisio literæ, & carnis, siue non. cuius, nempe Iudæi, corde circuncisi laus non ex hominibus, qui exteriora tantum respiciunt, sed ex Deo, corda intuentis, est. Attende, verbis hisce Paulum alludere ad verba Scripturarum, quæ hanc spiritualem circuncisionem docent, & præcipiunt. Deu 10. Circuncidite præputium cordis vestri. Deutero. 30. Circuncidet Dominus cor Deu. 10 Deu 30
tuum.

Ierem 4 tuum, Ierem. 4. Circuncidimini Domino, & auferte mala cogitationum
Leui. 26 Domine vestrarum. Leui. 26. Circuncisa mens eorum erubescat. Ierem.
Ierem. 9 9. Omnis Domus Israel incircuncisa. Quibus testimonijs conuincitur Iudæus fateri esse circuncisionem cordis, & spiritualem, & hanc Deo commendari, reprobatis incircuncisis corde, etiamsi carne sint circuncisi. Igitur apud Deum Iudæus est, & circuncisus qui hanc habet, etiamsi carnis careat circuncisione; contra vero incircuncisus reputabitur, qui cordis circūcisione priuatur, quamuis carne circuncisus. Ex quibus recte sequitur, quod dixerat Paulus prius, si iustitias legis præputium & Gentilis obseruet, præputium in circuncisionem reputabitur, quia corde est circuncisus: contra vero carnis circuncisio legem præuaricans, reputabitur præputium.

ANNOTATIO XX.

Illud (In Spiritu; non litera) aliqui ad Iudæum referunt, non ad cordis circuncisionem, quia quod sequitur (cuius laus de Iudæo dicitur. tamen communis expositio est, ad illud (cordis) referendum esse, vt sit sensus, & circuncisio, nempe, vera, & Deo grata, est cordis; in Spiritu nempe facta, non litera, & carne exterius: & ita exponit Ciril. li. 4. in Ioan. cap. 5 annotans vnum ex his verbis deductum, nempe circuncisionem illam Iudaicam, non in fidei futurorum signum tantum datam esse, sed etiam in spiritualis circuncisionis significationem, vt corde circunciderentur, qui carnis circuncisionem subibant, etiam Aug. eodē modo coniungit, hæc verba lib. de Spiritu, & litera, cap. 8. vbi per Spiritum, exponit Spiritum Sanctū, vt dicta sit circūcisio in Spiritu, quia per Spiritum Sanctū est effecta, nō per legē; sic enim inquit, Circuncisionem cordis, puram ab omni concupiscentia voluntatem, quæ non fit litera docente, & minante, sed Spiritu sanante, atq. iuuante, idem tamen Aug. lib. expositionis propositionum quarundam ex Episto. ad Rom. aliter exponit, nempe in Spiritu, idest, secundum sensum spirituale legis, non s̄m sensum literalem, qui est de carnali circuncisione. Potest etiam exponi circuncisio in spiritu; idest, in anima, quę fit per remotionem, & præcisionē a vitijs, non corpore, quæ est secundum legis literā. Aduerte, Paulum non excludere circuncisionem carnis, quæ illi populo data & præcepta fuit à Deo, & quam recipere tenebatur, sed docere hanc non esse præcipuam, neque quæ p se Deō grata est, sed quæ fit spiritu, & corde a vitijs, & peccatis. nec præcipue Iudęus est apud Deum, qui exteriores ceremonias seruat, sed qui legis pręcepta ad mores pertinentia custodit; adeo vt, si Gentilis circuncisus corde legis præcepta faciat, apud Deum hic talis laudem habeat. Hæc omnia in capitibus sequentibus Paulus exponit, & in eorum explicatione, ea nos enodare curabimus. Hæc, quæ à Paulo hactenus sunt dicta de Iudęorum, & Gentium statibus, etiam ante Euangelium, vti in principio diximus; procedunt. nam sensim, & methodo quadam Apostolus ad doctrinam Euangelicam eos, ad quos scribebat deduxit.

Circuncisio vera, & Deo grata ē cordis.

Cyrill.

August.

August.

CAPVT TERTIVM.

QVID ergo amplius Iudæo est? aut quæ vtilitas circumcisionis? Multum per omnem modum. Primum quidem quia credita sunt illis eloquia Dei. quid enim si quidam illorum non crediderunt? Numquid incredulitas illorum fidem Dei euacuabit? Absit. Est autem Deus verax: omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: Vt iustificeris in sermonibus tuis: & vincas cum iudicaris. Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Numquid iniquus est Deus, qui infert iram? (secundum hominem dico.) Absit. alioquin quomodo iudicabit Deus hunc mundum? Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius: quid adhuc & ego tamquam peccator iudicor? & non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala vt veniant bona; quorum damnatio iusta est. Quid ergo? præcellimus eos? Nequaquam. Causati enim sumus Iudæos, & Græcos omnes sub peccato esse, sicut scriptum est: Quia non est iustus quisquam: non est intelligens, non est requirens Deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant: Venenum aspidum sub labijs eorum; Quorum os maledictione, & amaritudine plenum est: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio, & infelicitas in vijs eorum: & viam pacis non cognouerunt: Non est timor Dei ante oculos eorum. Scimus autem quoniam quæcumque lex loquitur, ijs, qui in lege sunt, loquitur: vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo: quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Per legem enim cognitio peccati. Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est: testificata a lege & Prophetis. Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi in omnes, & super omnes, qui credunt in eum: non enim est distinctio: Omnes. n. peccauerunt, & egent gloria Dei. Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redēptionem, quæ est in Christo Iesu, quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ propter remissionem præcedentium delictorum in sustentatione Dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore: vt sit ipse iustus, & iustificans eum, qui ex fide Iesu Christi. Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per quā legem?

legem? Factorum? Non; sed per legem fidei. Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis. An Iudæorum Deus tãtum? nonne & Gentium? Immo & Gentium, quoniã quidem vnus est Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, & præputium per fidem. Legem ergo destruimus per fidem? Absit; sed legem statuimus.

Quid ergo amplius Iudæo est, aut quæ utilitas circumcisionis? multum per omnem modum.

SOluit Paulus quasdam obiectiones, quæ ex præcedenti doctrina opponi a Iudæis poterant. Dictum enim est, si Iudæus legem non obseruet, eius circuncisionem factam esse præputium: contra autem, si Gentilis iustitias legis custodiat, eius præputium reputari in circuncisionem. apud Deum enim, non qui in manifesto, sed qui in abscondito est, eum esse Iudæum, nec carnis circuncisionem, sed cordis in spiritu esse gratam Deo. Hæc doctrina, quæ velut epilogus est totius capitis præcedentis, videbatur Iudæorum statum superfluum, & inutilem facere, & Iudæis omnino Gẽtes æquare. Ideirco Paulus, obiectionibus quibusdam solutis, eam doctrinam explanat. quarum prima verbis propositis continetur; cuius sensus est; si vera sunt quæ narrauimus, quid ergo est in quo Iudæus præcellat Gentilem? idest, non videtur aliquid esse in quo Iudæus sit præponendus Gentili, nec videtur vlla vtilitas esse circuncisionis. Cui obiectioni respondet Paulus, non sic esse, sed multa esse in quibus Iudæus præcellit, circuncisionemque vtilem esse. Illud (Per omnem modum) vox est affirmantis, ac si diceret, multum est certe. Particula (ergo) ex præcedentibus in superioris capitis fine dictis, illationem sequentium indicat.

ANNOTATIO I.

GRæce πολὺ in singulari multũ, & refertur ad illud (amplius) qđ Græce dr̃ περισσὸν, idest, Quid restat, ut sit sensus. Quid est id qđ superest, in quo Iudæus Gentili præstet? Multũ, inquit, est, Latine numero plurali uti solemus, multa; tamen vt Græca vox exprimitur, vsus est interpres singulari. Aliqui legendũ cẽsent πολλὴ cum Ita, non cum ipsilon, vt sit generis feminini, & referatur ad utilitatẽ; Quæ vtilitas circumcisionis? multa per omnem modum, tamen Græci codices in neutro genere legunt.

Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei.

iudęus quo p̄stet gẽtili.

EXponit Paulus in quo iudæus præstet Gentili, & quæ sit vtilitas circuncisionis: non autem omnia enumerat, quia ad rem non videntur facere, sed vnum, quod præcipuum, & primarium est. id autem est, oracula diuina in sacris Scripturis contenta, commissa, & concredita

esse Iudæis. apud eos enim, velut in quadam custodia, & deposito eloquia Dei manserunt, factique sunt depositarij, & custodes eloquiorum Dei, in quibus promissio venturi Saluatoris, & mysteriorum futurorum figuræ, & prophetiæ continentur. Hic thesaurus incomparabilis illis est concreditus, & seruandus commissus, donec veniret Christus, & promissiones, & quæ scripta erant adimplens, communem hunc etiam Gentibus thesaurum efficeret. Hæc est primaria vtilitas circumcisionis, & Iudæorum priuilegium, Gentibus non concessum, de quo Psal. 147. Qui annunciat verbum suum Iacob, & iustitias suas Israel. Non fecit taliter omni nationi. Græce non habetur (illis) sed subintelligitur, idcirco Latinus interpres apposuit.

ANNOTATIO II.

Iudæus præfertur gentili, quia ei concredita sunt eloquia Dei, pacta, & promissiones.

ALij illud (primum) narrationis ordinem tantum significare affirmant. Alij ad numerationis principium, quasi multa Iudæorum priuilegia narret: hoc autem primum est, reliqua in epistola prosecutione describi putant. sed neutra expositio accommodata videtur: non prior, quia non facit Paulus narrandi initium, sicut fecerat capi. 1. quando dixit: Primum quidem gratias ago Deo meo. non posterior, nam obiectioni propositæ de excellentia Iudæi non aliud respondet, nec priuilegium aliud describit, quam hoc vnum, quod multa concludit. Tertio loco Orig. *Origen.* quem sequitur Sedulius, *Sedul.* in hunc sensum exponunt. Primo Iudæis tradita sunt eloquia Dei, postea vero Gentibus conuersis ad Euangelium. sed nec hæc expositio est ad mentem Pauli. nam pacta, & promissiones solis Iudæis fuerunt factæ, de quibus Paulus loquitur. Quarta expositio est Ambrosij, *Ambros.* & ea legitima videtur, vt vox hæc posita sit pro eo, quod dicimus præcipuum & primarium. Sæpe enim in ea significatione vsurpatur, & ita in commentario exposuimus: qua voce insinuat alia esse multa, quibus Iudæus Gentilem excedat: tamen se non alia quam hoc primarium proponere velle. Et attende: Paulum conferre statum statui; non enim de Idololatris Gentibus, sed de ijs etiam, qui extra Iudaismum Deum colebant, loquitur, a multitudine enim Gentium hunc sibi Deus populum peculiarem separauit, eumq. circuncisione distinxit, cui eloquia verbi sui concredidit, in eoque promissiones, & pacta diuina, futurorumq. mysteriorum prædictiones, legem etiam, quæ venturorum erat vmbra, deposuit, & custodienda tradidit. Hæc.n. significant eloquia Dei; & non solam legem, sicut Chrys. & Theodo. *Chrysost.* *Theodor.* sentire videntur. Lex enim sola inquantum præcepta quædam continebat, non est quod Paulus significare intendit, quamuis id etiam fuerit priuilegium, sed lex inquantum est figura futurorum, & quæ continet pacta, & promissiones salutis hominum: hæc sunt oracula concredita, ad quæ populum elegit particularem. cui expositioni consonant quæ sequuntur.

Quid

Quid enim, si quidam illorum non crediderunt? numquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit?

TAcitæ obiectioni, quæ secunda ordine est, respondet. prior enim obiectio Iudæorum nomine erat: hæc autem est Gentium, priuilegiũ iudæorum euertere tentantium. posset enim Gentilis aliquis dicere, nõ excellit iudæus Gentilem in hoc, quod illi sunt concredita eloquia, pacta, & promissiones Dei. nam multi illorum increduli extiterunt Deo, & ad idola se conuerterunt: ideo iratus Deus irrita fecit eloquia sua tradita, pactaq. ac promissiones non impleuit. non ergo est cur Iudæus in hoc amplius habere dicatur; eloquia enim hæc facta sunt irrita, nec complementum habitura sunt, propter incredulitatem Iudæorum multorum. Dicit (Quidam illorum) quia non omnes increduli fuerunt. & quamuis maior pars extiterit incredula, tamen vt inuidiæ opinionem declinet, quia ad rem id non faciebat, moderatione vsus, quosdam dicit. Attendẽda etiam est particula, enim. (Quid enim) reddit enim causam præcedentis sententiæ; nempe habere iudæum amplius quam Græcum: quia quãuis aliqui iudæorum increduli fuerint, tamen eloquia Dei illis tradita firma manent. Euacuari autem appellat fidem, quando irrita fit promissio, nec impletur quod promissum est. In Græco est verbum futuri: Fidem Dei euacuabit, & irritam reddet? Rursus etiam obiectionem proponit Paulus per modum interrogationis, quia nõ affirmatur ab aliquo facta, sed ad rem ipsam explicandam inducitur, quasi ab aliquo esset proposita.

Absit.

SVperiorem obiectionem remouet Paulus, Absit, inquit. quamuis. n. aliqui illorum increduli fuerint, tamen firma manent Dei promissa: nec propter illorum infidelitatem, veracitas, fidelitasque Dei irrita fit. Attende, non satis fuisse Paulo negationem quæ in verbis superioribus latebat: interrogatio enim vim negandi sæpe habet: sed uoluit adhuc cum quadam detestatione negare, quasi iniuria afficeretur Deus, quando eius veritas in dubium vocabatur. Absit, inquit, sic sentire de Deo: vehementem enim negationem verbum hoc significat, & est verbum optatiui modi, quod quidem negationẽ auget, quasi diceret. Auertat Deus, non ita sit, ut Dei veritas, ac fides euacuetur, propter iudæorum quorundam incredulitatem. quia quamuis aliqui illorum increduli extiterint, eloquia tamen ipsa suam habent efficaciam, & implebuntur, fide Dei in promissionibus suis firma manente. Similis est sententia Psal. octuagesimooctauo. Si dereliquerint filij eius legem meã, & in iudicijs meis non ambulauerint, si iustitias meas profanauerint, & mandata mea nõ custodierint; visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum: misericordiam autem meam non dispergã ab eo, neq. nocebo in

Psal. 80
Promissio Dei nõ euacuãtur fide firma manẽte

in veritate mea, neque profanabo testamentum meum. & quæ procedũt de labijs meis non faciam irrita, & cætera. Hic legitimus sensus, & connexio istius sententiæ Paulinæ.

Est autem Deus verax, omnis autem homo mendax.

QVæ simplici verbo negauerat, ratione confirmat; vt certitudinem promissionum Dei, & stabilitatem fidei eius ostendat. & est in Græco modus imperandi, ac si diceret. Esto autem Deus verax, & omnis homo mendax: cuius sensus est. Absit, vt veritas Dei irrita fiat propter hominum quorundam incredulitatem: sit autem Deus verax, quantumcumque, non aliqui, sed omnis homo sit mendax: præstat veracitas Dei, non quorundam, sed omnium hominum mendacio, nec irrita vnquam fiet. est ergo probatio talis, Deus verax est, idest, non est Deus sicut homo; hic enim mentiri potest, nec suis promissis stare, at Deus non talis est naturæ, sed qui mentiri non potest. sicut ergo propter naturam hominis imperfectam non mutatur natura Dei perfectissima, ita nec propter hominis incredulitatem, aut mendacium, Deus a sua veritate in dictis, & factis recedit, sed immobilis manet. propterea meminit Paulus hominis, vt Deum significet non esse sicut hominem, qui non semper suis dictis, & promissis stat: Deus autem non est talis. Est autem sumpta illa sententiæ pars posterior ex Psalm. 115. Ego dixi in excessu meo, omnis homo mendax. prior autem pars ex Psal. octuagesimoquinto. Et tu Domine Deus patiens, & multæ misericordiæ, & verax: hæc enim Paulus tanquam Scripturæ verba pronunciat, eaque confirmat.

[Margin: Deus uerax, oĩs hõ mẽdax quõ intelligat] [Margin: Ps. 115.] [Margin: Ps. 85. 2]

ANNOTATIO I.

DVo sunt annotanda, vnum est, quod ad verba sensumque attinet; Græce enim non habetur verbũ præsentis indicatiui (est) sed imperatiui, esto, seu fiat Deus verax, & forsan ita legebatur, & per corruptionem legitur (est) Hieron. ad Tit. 1. legit, Fiat autem Deus verax. at Cyprian. epist. 55. ad Cornelium legit sic. Est enim Deus verax. Græcus tamen textus nec particulam causalẽ, nec indicandi tempus habet: sed, sit autem Deus verax, omnis autem homo mendax, vt Hiero. legit. Alterum ad sensum spectat. Aduertendum. n. est, veracitatem, & fidelitatem distinctas esse uirtutes. Veracitas enim est, per quam homo in dictis, & verbis suis veritatem custodit, vt nullũ proferat mẽdacium, nec aliter loquatur quam sentiat, quæ alio nomine dicitur etiam veritas. homines enim veraces appellamus, qui veritatem loquuntur, fidelitas autem, quam fidẽ appellat, est virtus circa pacta, & promissiones, qua quod promissum est, impletur, homines que qui quæ promiserunt, & pacti sunt, implent, fideles dicimus, fidelitas veracitatem in se continet; qui enim quod promisit non implet, non solum fidelitatem non seruat, sed nec veracitatem, quia

[Margin: Hyeron.] [Margin: Cypria.]

falsum

falsam facit promissionem suam. qui enim dicit: Ego dabo, nisi postea det, protulit falsum; nō tamen omnis veracitas est fidelitas. nam illa est in dictis omnibus, etiam vbi promissio, & pactum non est. Solet aliquando veracitas pro fidelitate vsurpari. est autem Deus verax, & fidelis: verax qui mentiri nō potest; fidelis qui sua seruat promissa, & pacta. Psalm. 144. Fidelis Dominus in omnibus verbis suis. in hoc Pauli loco verax ponitur, vt ēt complectatur fidelitatē; nā Deus & veritatem in suis eloquijs, & fidelitatem in suis seruat promissionibus. contra vero, homo mendax in vtroque est. Quod autem dicitur, omnis homo mendax, potius ad cōditionē naturæ spectat. talis. n. est, vt mentiri valeat, & sæpe id faciat: at Deus non sic se habet, quod Hieron. ad Tit. 1. exponens illud (Quā promisit qui non mentitur Deus) annotauit. hunc n. locum citans, Deū, inqt, veracem dici, non quasi mentiri possit, & nolit; sed quia pr est veritatis, in quo nullū est mendaciū: homo verax est, qui cum mentiri possit, nolit. idcirco mendax est, quia mentiri potest, quamuis non mentiatur.

Sicut scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.

AD superiorem sententiam hæc verba pertinent, eiq. connectuntur sic. Esto, & sit Deus verax, & homo mendax, vt iustificetur Deus in sermonibus suis, & vincat, cum iudicatur, sicut scriptum est; ac si diceret. Absit, fidem Dei euacuari per hominū mendacia, & infidelitatem, sit potius ipse verax, & homo mendax, & verum sit quod scriptum est, Iustificeris in sermonibus tuis. testimoniū est ex Psal. 50. sumptū. ibi Dauid petens a Deo veniam peccati sui, Tibi, inquit, soli peccaui, & malum coram te feci, vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris, quorum verborum hic est sensus. Confiteor me peccasse contra te; confiteor autem vt omnibus constet, & innotescat, quia sis iustus tu, & fidelis in tuis sermonibus, & promissionibus, ac pactis; cum enim propter peccatum meum, posses iure me priuare bonis quæ promisisti, & de semine meo carnem non assumere. tamen adhuc seruare pacta voluisti, & in hoc iustitia, & fidelitas multum commendatur, & iustificaris, id est, omnibus, te iustum esse & fidelē, manifestas; & quando impij, & idololatræ hoc audient, non poterunt non te talem iudicare, vincesque cum iudicaberis, idest, quando illi, qui tibi non credunt, immo detrahunt, & inimici sunt, tale factum percipient, profecto pro te sententiam proferēt, & dicent, iustus est hic Deus, qui sua pacta seruat etiam his, a quibus iniuria, post pacta, & promissiones afficitur. Fidelitas pars est iustitiæ; idcirco qui fidelis est, iustus est, et qui pronunciatur fidelis etiā iustificatur, et iustus declarat. Particula (vt) relatione ad peccatum consecutionē indicat: peccaui, hinc fiet, vt iustificeris. relatione ad confessionē, finē demonstrat: me fateor peccasse, vt nota fiat tua iustitia. Hic est sensus verborum Dauid; quibus recte Paulus intentum suum confirmat, nempe, incre-

Deus quō iustus dr in sermonib.
Ps. 50.

dulitatem Iudæorum non euacuasse fidelitatem Dei,sed ea non obstante firma,& stabilia Dei eloquia permansisse. Est autem valde aduertendum,in testimonio citato duo apparere:nempe,Dei veracitatem,& hominis mendacium:veracitas Dei est,per quam,quod prius promisit Dauid,ipsi impleuit; mendacium autem,in peccato Dauid; omne enim peccatum mendacium appellari solet, quia contra fidelitatem Deo debitam est. In hoc ergo testimonio,& Deum veracem, & hominem mẽdacem,nec propter hominis mendacium irritam factam esse veritatem Dei, constat.hoc est ergo quod dicit Paulus, Absit, idest, ne fiat irrita Dei fides: sed potius maneat Deus verax,& homo mendax,vt iustificetur in sermonibus suis,& vincat iudicatus, sicut Dauid scripsit. Hic est legitimus sensus, non ille, quem aliqui adhibent.

Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei, commendat, quid dicemus? numquid iniquus est Deus, qui infert iram? secundum hominem dico, absit.

TErtia obiectio hæc est, quam ex proxima sententia, nempe, verax sit, vt iustificetur in sermonibus suis,opponere homo carnalis posset; propterea Paulus inquit. Secundum hominem dico, idest, ea oppono, quæ homo carnalis, & non sapiens quæ Dei sunt, obijcere nobis posset. est autem talis. Si nostra iniquitas in causa est, vt Dei iustitia, & fidelitas innotescat, & manifestetur,ac commendetur,in suisque sermonibus iustificetur:.et iniquus igitur videbitur Deus, si talem iniquitatem puniat, & in homines inferat iram, cum potius videatur debere remunerare eos tanquam auctores, vt eius iustitia magis elucereet. Inferre autem Deus iram,et punire Iudæos incredulos, & legis præuaricatores superius capite præcedenti dictus est: videtur ergo hoc pugnare superioribus. Respondet Paulus, absit affirmare, Deum iniquum esse, dum punit,& iram inferr,etiam in eos peccatores,quorum peccatis eius elucet fidelitas, & iustitia. Attende,loqui de peccatis Iudæorum. propterea dicit; Si iniquitas nostra. se enim Iudæum natura fatetur; de his enim sermo erat,quorum incredulitas fidem Dei non euacuauit,sed potius illustrauit. est autem obiectio nomine Iudæi carnalis facta, reducentis Paulum ad quandam inconsonantiam dictorum. Deum autem iram intulisse,& Iudæos propter incredulitatem,& eorum peccata non semel tantum, sed sæpe punuisse,& seuere castigasse, veteres Scripturæ satis manifestant. Eucherius in Quæst. noui testam.illud (secundum hominem) sic interpretatur, secundum, inquit, hominem, idest, secundum humanam elocutionem, vel quod iniquum Deum appellauerit; vel quod iram eius dixerit, cuius passio in Deum non cadit. Hæc ille.

Iniqtas nr̄a est cā cur De⁹ iustus ncẽ ĩ sermonib.suis

Alioquin quomodo Deus iudicabit hunc mundum.

IVdæi obiectionem, non simplici verbo, sed ratione, & argumento refutat. nempe Deum iniquum non esse. Est autem ratio, & probatio talis; quia si iniquus esset, mundum hunc iudicare non posset, nec vniuersæ terræ iudex esset. alludit Paulus ad illud Genes. 18. Volenti enim Deo punire Sodomam, & Gomorrham, dixit Abraham, Absit a te vt rem hanc facias, & occidas iustũ cum impio, fiatq. iustus sicut impius, non est hoc tuum, qui iudicas omnem terram. Ita nunc Paulus iudæis loquens in Scriptura versatissimis, & obijcientibus iniustitiam Deo, si puniat peccata, quibus eius fidelitas elucet, respondet, nullam esse iniustitiam in eo, quia iudex est vniuersæ terræ: iudex autem non esset, si iustus non esset; non enim iudicium competit Deo sicut homini. homo enim iudex est uoluntate, & participatione, ideo sæpe iniustus iudex reperitur: at Deus natura est iudex, sicut & dominus, in quo non potest esse iudicium falsum, aut iniquum. cum enim non habeat Deus supra se iudicem, iniustitia iudicaret iustitiam, quod esse non potest. iustus enim iudicare dẽt iniustũ. Esse autem Deũ omnium populorum, & vniuersæ terræ iudicem, multa alia testimonia Scripturæ docent. Dr autem iudex omnium, non tm̃ propter vniuersale iudiciũ futurũ, sed quia ẽt in hoc seculo iustitiã exercet, & æquitatem in suis operibus seruat. Potuisset Paulus directam reddere refutationem, & soluere obiectionem propositam sic: Peccata hominum non ex se hoc habere vt illustrent Dei veritatem, & fidem, sed id prouenire ex ipsius Dei bonitate, qui adhuc peccantibus hominibus suas implere vult promissiones, idcirco iuste Deus iram infert pro peccatis. sicut etiam persecutor inique agit, & iram meretur, quamuis qui persecutionem patienter fert, illustretur, & perficiatur, quia non id ex persecutione per se, sed ex voluntate patientis, & diuino auxilio procedit. Paulus autem non hac refutatione, sed Scripturæ doctrina, & testimonio vtitur, quod efficacius est Scripturis fidem dantibus: & adhuc meriti est maioris, dum intellectus ratiocinationes, fidei, & Scripturæ obedientes subiugamus. Gen. 18.

Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor?

ALtera hæc est eiusdem obiectionis refutatio, non minus efficax, quam subtilis. Sumitur autem ex ipsamet obiectione retorta in obijcientem: & est sensus, Si meum mendacium, id est, Iudæorum infidelitas, Dei veracitatem valde declarauit, ideoque se veracissimum esse in mendacio illorum ostendit, quippe qui veritatem seruauerit ijs, qui

Deus ꝓbat̃ oiũ esse iudex iustus & uerax.

qui ei mentiti sunt, nec fidem ei seruarunt, quomodo qui tantæ veracitatis est, iudicat, & punit illum tanquam peccatorem? (Adhuc) idest, etiã si peccatum illustret veritatem eius, profecto id non faceret qui verax esse declaratur, & est, nisi ille vere peccator esset, & ira dignus: nam qui suam seruat, & ostendit veracitatem cum mentientibus, & incredulis, seruabit adhuc eandem quando punit, & castigat eos, & sic iustam inferet vindictam, tanquam in eos qui vere peccant. Hic est legitimus sensus sententiæ huius difficilis, & obscuræ. Loquitur autem in persona sua Paulus, nomine tamen Iudæorum incredulorum, vt vitet odium, & suauiorem faciat doctrinam. Et ex eadem veracitate, & fidelitate, quam veritatem appellat, illustratam Iudæorum incredulitate, sumit argumentum ad probandum, quando iram infert contra incrudulitatem, Adhuc, idest, etiamsi ostendat ipsius veracitatem, seruare etiam eandem veritatem, seu veracitatem, quæ iustitia est. Iniquitas ergo nulla in hoc iudicio est. Aduerte, veritatem abundare in gloriam Dei in mendacio hominis, idem significat, ac infidelitatem Iudæorum cessisse in manifestationem, & ostensionem, veracitatis Dei magnam, Deumque esse valde veracem, & veracissimum ex eorum infidelitate illuxisse. Quod autem dicit (Quid adhuc & ego iudicor vt peccator) idem significat ac si dictum esset: quare adhuc, idest, non obstante ostensione, & gloria Dei, quæ fit per peccatum, & ego iudicor tanquam peccator, idest, etiam ego punior tanquam peccator, sicut punitur ille, cuius peccato non illustratur veritas Dei? Huic interrogationi supplenda est negatio. nam hæc est virtus interrogationis huius, ac si diceret; nequaquam vt talis punirer a verace Deo, nisi peccator essem, & ira dignus: vt Deus etiam in hoc se ostendat veracem, & iustum, sicut in implendis pactis, sitque verax in complemento promissionum suarum, non obstante incredulitate, simulque verax in eadem incredulitate punienda, & iudicanda.

Veracitatẽ abũdare ĩ gloriã Dei ex mendacio hominis.

ANNOTATIO IIII.

SVperiorem sententiam cæteri interpretes aliter ac nos exponunt. existimant enim, Paulum eandem obiectionem iterum repetere; vt sit sensus; si veracitas Dei in meo mendacio manifestatur, & glorificatur in eo Deus, quare ego iudicor, & castigor tanquam peccator, cum potius remunerandus uidear. Hæc est communis expositio: quæ mihi nulla ratione probatur: cum enim sit obiectio verba indigna Deo continens, adeo vt Paulus se excusauerit eam pronuncians, dum dixit; Secundum hominem dico; & cum quadam etiã detestatione repulerit dicens: Absit; adhuc etiam ratione sumpta ex Scriptura, & Dei officio iudicandi, refutauerit: non videbatur, nec erat cur eam repeteret. satis enim apertis verbis prius exposuerat, maxime cum post hæc verba, nulla sequatur refutatio. non ergo est repetitio, sed potius obiectionis refutatio altera, primo enim refutauerat, argumento sumpto ex iudicio Dei, quo mundũ iudicat; Secundo hisce uerbis refutat, argumento sumpto ex ipsamet obie-

obiectione: vt sit sensus, si Deus adeo verax est, ut non obstante mendacio hominis verax permaneat, & ueritatem suam conseruet, quæ tanto magis ostenditur, quanto homine mentiente, & peccante ille sua promissa complet, certe verax etiam erit, quando eundem mendacem, & infidelem tanquam peccatorem iudicat, & punit. Vnde illa interrogatio: Quid tanquam peccator iudicor? resoluenda sic est; cum verax sit adeo Deus, quomodo talem infidelem, & mendacē punit, nisi quia talis est, & veracitatē suam etiam in hoc conseruat, sicut in implendis pactis, & promissis. est enim Deus in vtroque verax, in meo dacio, & infidelitate hominis; & dū sua pacta seruat, & dum mendacem, & infidelem eundem iudicat, & punit. nam veritas etiam iustitiam significat, & veracitas, quæ est in adimplēdis promissionibus, quædam iustitia est. Est ergo Deus iustus, & suam ostendit iustitiam in promissis implendis, cum ijs qui peccarunt, & in puniendis ipsis peccantibus, propter quorum peccatum, & infidelitatem eius iustitia in promissionum complemento illustrata, & manifestata est. Hic est legitimus sensus, & connectitur accommodaturque tam superioribus, quam his quæ sequuntur.

De⁹ dr̄ verax ī mendacio, & ī infidelitate hominis.

Et non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala vt veniant bona? quorum damnatio iusta est.

TErtia refutatio eiusdem obiectionis est hæc sententia, cuius sensus iste est. Non licet mala facere, vt bona veniant, illudque dictum, quod aduersarij nostri, & nominis Christiani inimici, & detractores nobis imponunt, quasi asseramus, & dicamus: Faciamus mala, vt veniant bona, nos non probamus, sed potius damnamus. si ergo non licet, immo est damnabile, facere mala, vt veniant bona: iuste igitur Deus punit peccatum, & infidelitatem illam, etiam per quam hoc bonum consecutum est, nempe veritatis Dei manifestatio. peccatum enim est mala facere, vt bona veniant, & qui hoc faciunt, iusta est eorum damnatio. Attende, verba esse interrogationis, vim habentia negandi, quasi diceret: cum Deus sit verax, quomodo ego, cuius mendacio Deus glorificatur, tanquam peccator iudicor? Adde: nisi quia vere peccator, & dignus pœna sum. Rursus etiam: cur non est verum illud dictum, & probandum: Faciamus mala, vt veniant bona? Adde; cum hoc sit falsum, & reprobandum, & horum qui ita faciunt sit iusta damnatio: sequitur ergo Deum inferre iram in peccatores, etiam illos, quorum peccato Dei veritas elucet. Attende, hos qui blasphemabant & detrahebant Apostolo, incredulos fuisse; imponebant enim multa Apostolis, & vnum inter alia hoc erat: quasi affirmarent hanc sententiam, licere mala facere, vt bona euenirent. Quod Paulus damnat: affirmans iuste damnari eos, qui mala faciunt, vt eueniant bona, & se in hoc consentire cum aduersarijs, qui talem etiam reprobant sententiam. Blasphemari ab illis significat, non solum male audire apud eos, sed ab eisdem detrahi, & contumelia affici, ac inculpari, ac si talia docerent.

Non licet mala facere vt inde eueniāt bona.

ANNO-

CAPVT TERTIVM.

QVID ergo amplius Iudæo est? aut quæ vtilitas circumcisionis? Multum per omnem modum. Primum quidem quia credita sunt illis eloquia Dei. quid enim si quidam illorum non crediderunt? Numquid incredulitas illorum fidem Dei euacuabit? Absit. Est autem Deus verax: omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: Vt iustificeris in sermonibus tuis: & vincas cum iudicaris. Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Numquid iniquus est Deus, qui infert iram? (secundum hominem dico.) Absit. alioquin quomodo iudicabit Deus hunc mundum? Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius: quid adhuc & ego tamquam peccator iudicor? & non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala vt veniant bona; quorum damnatio iusta est. Quid ergo? præcellimus eos? Nequaquam. Causati enim sumus Iudæos, & Græcos omnes sub peccato esse, sicut scriptum est: Quia non est iustus quisquam: non est intelligens, non est requirens Deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant: Venenum aspidum sub labijs eorum; Quorum os maledictione, & amaritudine plenum est: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio, & infelicitas in vijs eorum: & viam pacis non cognouerunt: Non est timor Dei ante oculos eorum. Scimus autem quoniam quæcumque lex loquitur, ijs, qui in lege sunt, loquitur: vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo: quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Per legem enim cognitio peccati. Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est: testificata a lege & Prophetis. Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi in omnes, & super omnes, qui credunt in eum: non enim est distinctio: Omnes. n. peccauerunt, & egent gloria Dei. Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redẽptionem, quæ est in Christo Iesu, quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ propter remissionem præcedentium delictorum in sustentatione Dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore: vt sit ipse iustus, & iustificans eum, qui ex fide Iesu Christi. Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per quã

legem?

legem? Factorum? Non; sed per legem fidei. Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis. An Iudæorum Deus tãtum? nonne & Gentium? Immo & Gentium, quoniã quidem vnus est Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, & præputium per fidem. Legem ergo destruimus per fidem? Absit; sed legem statuimus.

Quid ergo amplius Iudæo est, aut quæ utilitas circumcisionis? multum per omnem modum.

SOluit Paulus quasdam obiectiones, quæ ex præcedenti doctrina opponi a Iudæis poterant. Dictum enim est, si Iudæus legem non obseruet, eius circuncisionem factam esse præputium: contra autem, si Gentilis iustitias legis custodiat, eius præputium reputari in circuncisionem. apud Deum enim, non qui in manifesto, sed qui in abscondito est, eum esse Iudæum, nec carnis circuncisionem, sed cordis in spiritu esse gratam Deo. Hæc doctrina, quæ velut epilogus est totius capitis præcedentis, videbatur Iudæorum statum superfluum, & inutilem facere, & Iudæis omnino Gẽtes æquare. Idcirco Paulus, obiectionibus quibusdam solutis, eam doctrinam explanat. quarum prima verbis propositis continetur; cuius sensus est; si vera sunt quæ narrauimus, quid ergo est in quo Iudæus præcellat Gentilem? idest, non videtur aliquid esse in quo Iudæus sit præponendus Gentili, nec videtur vlla vtilitas esse circuncisionis. Cui obiectioni respondet Paulus, non sic esse, sed multa esse in quibus Iudæus præcellit, circuncisionemque vtilem esse. Illud (Per omnem modum) vox est affirmantis, ac si diceret, multum est certe. Particula (ergo) ex præcedentibus in superioris capitis fine dictis, illationem sequentium indicat.

ANNOTATIO I.

GRæce πολὺ in singulari multũ, & refertur ad illud (amplius) qđ Græce dr̃ περισσόν, idest, Quid restat, ut sit sensus. Quid est id qđ superest, in quo Iudæus Gentili præstet? Multũ, inquit, est, Latine numero plurali uti solemus, multa; tamen vt Græca vox exprimeretur ẽ, vsus est interpres singulari. Aliqui legendũ cẽsent πολλὴ cum Ita, non cum ipsilon, vt sit generis feminini, & referatur ad utilitatẽ; Quæ vtilitas circumcisionis? multa per omnem modum, tamen Græci codices in neutro genere legunt.

Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei.

iudęus quo pstet gẽtili.

EXponit Paulus in quo iudæus præstet Gentili, & quæ sit vtilitas circuncisionis: non autem omnia enumerat, quia ad rem non videntur facere, sed vnum, quod præcipuum, & primarium est. id autem est, oracula diuina in sacris Scripturis contenta, commissa, & concredita

eſſe Iudæis. apud eos enim, velut in quadam cuſtodia, & depoſito eloquia Dei manſerunt, factique ſunt depoſitarij, & cuſtodes eloquiorum Dei, in quibus promiſſio venturi Saluatoris, & myſteriorum futurorum figuræ, & prophetiæ continentur. Hic theſaurus incomparabilis illis eſt concreditus, & ſeruandus commiſſus, donec veniret Chriſtus, & promiſſiones, & quæ ſcripta erant adimplens, communem hunc etiam Gentibus theſaurum efficeret. Hæc eſt primaria vtilitas circumciſionis, & Iudæorum priuilegium, Gentilibus non conceſſum, de quo Pſal. 147. Qui annunciat verbum ſuum Iacob, & iuſtitias ſuas Iſrael. Non fecit taliter omni nationi. Græce non habetur (illis) ſed ſubintelligitur, idcirco Latinus interpres appoſuit.

ANNOTATIO II.

Iudæus p̃fertur gentili, quia ei concredita sũt Dei eloquia, pacta, & promiſſiones.

ALij illud (primum) narrationis ordinem tantum ſignificare affirmant. Alij ad numerationis principium, quaſi multa Iudæorum priuilegia narret: hoc autem primum eſt, reliqua in epiſtolæ proſecutione deſcribi putant. ſed neutra expoſitio accommodata videtur: non prior, quia non facit Paulus narrandi initium, ſicut fecerat capi. 1. quando dixit: Primum quidem gratias ago Deo meo. non poſterior, nam obiectioni propoſitæ de excellentia Iudæi non aliud reſpondet, nec priuilegium aliud deſcribit, quam hoc vnum, quod multa concludit. Tertio loco Orig. quem ſequitur Sedulius, in hunc ſenſum exponunt. Primo Iudæis tradita ſunt eloquia Dei, poſtea vero Gentibus conuerſis ad Euangelium. ſed nec hæc expoſitio eſt ad mentem Pauli. nam pacta, & promiſſiones ſolis Iudæis fuerunt factæ, de quibus Paulus loquitur. Quarta expoſitio eſt Ambroſij, & ea legitima videtur, vt vox hæc poſita ſit pro eo, quod dicimus præcipuum & primarium. Sæpe enim in ea ſignificatione vſurpatur, & ita in commentario expoſuimus: qua voce inſinuat alia eſſe multa, quibus Iudęus Gentilem excedat: tamen ſe non alia quam hoc primarium proponere velle. Et attende: Paulum conferre ſtatum ſtatui; non enim de Idololatris Gentibus, ſed de ijs etiam, qui extra Iudaiſmum Deum colebant, loquitur, a multitudine enim Gentium hunc ſibi Deus populum peculiarem ſeparauit, eumq. circunciſione diſtinxit, cui eloquia verbi ſui concredidit, in eoque promiſſiones, & pacta diuina, futurorumq. myſteriorum prędictiones, legem etiam, quæ venturorum erat vmbra, depoſuit, & cuſtodienda tradidit. Hęc.n. ſignificant eloquia Dei; & non ſolam legem, ſicut Chryſ. & Theodo. ſentire videntur. Lex enim ſola inquantum præcepta quædam continebat, non eſt quod Paulus ſignificare intendit, quamuis id etiam fuerit priuilegium, ſed lex inquantum eſt figura futurorum, & quę continet pacta, & promiſſiones ſalutis hominum: hæc ſunt oracula concredita, ad quę populum elegit particularem. cui expoſitioni conſonant quæ ſequuntur.

Origen. Sedul. Ambroſ. Chryſoſ. Theodo.

Quid enim, si quidam illorum non crediderunt? numquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit?

TAcitæ obiectioni, quæ secunda ordine est, respondet. prior enim obiectio Iudæorum nomine erat: hæc autem est Gentium, priuilegiũ iudæorum euertere tentantium. posset enim Gentilis aliquis dicere, nõ excellit iudæus Gentilem in hoc, quod illi sunt concredita eloquia, pacta, & promissiones Dei. nam multi illorum increduli extiterunt Deo, & ad idola se conuerterunt: ideo iratus Deus irrita fecit eloquia sua tradita, pactaq. ac promissiones non impleuit. non ergo est cur Iudæus in hoc amplius habere dicatur; eloquia enim hæc facta sunt irrita, nec complementum habitura sunt, propter incredulitatem Iudæorum multorum. Dicit (Quidam illorum) quia non omnes increduli fuerunt. & quamuis maior pars extiterit incredula, tamen vt inuidiæ opinionem declinet, quia ad rem id non faciebat, moderatione vsus, quosdam dicit. Attendẽda etiam est particula, enim. (Quid enim) reddit enim causam præcedentis sententiæ, nempe habere iudæum amplius quam Græcum: quia quãuis aliqui Iudæorum increduli fuerint, tamen eloquia Dei illis tradita firma manent. Euacuari autem appellat fidem, quando irrita fit promissio, nec impletur quod promissum est. In Græco est verbum futuri: Fidem Dei euacuabit, & irritam reddet? Rursus etiam obiectionem proponit Paulus per modum interrogationis, quia nõ affirmatur ab aliquo facta, sed ad rem ipsam explicandam inducitur, quasi ab aliquo esset proposita.

Absit.

SVperiorem obiectionem remouet Paulus, Absit, inquit. quamuis nõ aliqui illorum increduli fuerint, tamen firma manent Dei promissa: nec propter illorum infidelitatem, veracitas, fidelitasque Dei irrita fit. Attende, non satis fuisse Paulo negationem quæ in verbis superioribus latebat: interrogatio enim vim negandi sępe habet: sed uoluit adhuc cum quadam detestatione negare, quasi iniuria afficeretur Deus, quando eius veritas in dubium vocabatur. Absit, inquit, sic sentire de Deo: vehementem enim negationem verbum hoc significat, & est verbum optatiui modi, quod quidem negationẽ auget, quasi diceret. Auertat Deus, non ita sit, ut Dei veritas, ac fides euacuetur, propter iudæorum quorundam incredulitatem. quia quamuis aliqui illorum increduli extiterint, eloquia tamen ipsa suam habent efficaciam, & implebuntur, fide Dei in promissionibus suis firma manente. Similis est sententia Psal. octuagesimooctauo. Si dereliquerint filij eius legem meã, & in iudicijs meis non ambulauerint, si iustitias meas profanauerint, & mandata mea nõ custodierint; visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum: misericordiam autem meam non dispergã ab eo, neq. nocebo

Psal. 80
Promissio Dei nõ euacuata firma manẽte

in veritate mea, neque profanabo testamentum meum. & quæ procedũt de labijs meis non faciam irrita, & cætera. Hic legitimus sensus, & connexio istius sententiæ Paulinæ.

Est autem Deus verax, omnis autem homo mendax.

QVæ simplici verbo negauerat, ratione confirmat; vt certitudinem promissionum Dei, & stabilitatem fidei eius ostendat. & est in Græco modus imperandi, ac si diceret. Esto autem Deus verax, & omnis homo mendax: cuius sensus est. Absit, vt veritas Dei irrita fiat propter hominum quorundam incredulitatem: sit autem Deus verax, quantumcumque, non aliqui, sed omnis homo sit mendax: præstat veracitas Dei, non quorundam, sed omnium hominum mendacio, nec irrita vnquam fiet. est ergo probatio talis, Deus verax est, idest, non est Deus sicut homo; hic enim mentiri potest, nec suis promissis stare, at Deus non talis est naturæ, sed qui mentiri non potest. sicut ergo propter naturam hominis imperfectam non mutatur natura Dei perfectissima, ita nec propter hominis incredulitatem, aut mendacium, Deus a sua veritate in dictis, & factis recedit, sed immobilis manet. propterea meminit Paulus hominis, vt Deum significet non esse sicut hominem, qui non semper suis dictis, & promissis stat: Deus autem non est talis. Est autem sumpta illa sententiæ pars posterior ex Psalm. 115. Ego dixi in excessu meo, omnis homo mendax. prior autem pars ex Psal. octuagesimoquinto. Et tu Domine Deus patiens, & multæ misericordiæ, & verax: hæc enim Paulus tanquam Scripturæ verba pronunciat, eaque confirmat.

Deus uerax, oĩs hõ mẽdax quõ intelligaẽ

Ps. 115.

Ps. 85. 2

ANNOTATIO I.

DVo sunt annotanda, vnum est, quod ad verba sensumque attinet; Græce enim non habetur verbũ præsentis indicatiui (est) sed imperatiui, esto, seu fiat Deus verax, & forsan ita legebatur, & per corruptionem legitur (est) Hieron. ad Tit. 1. legit, Fiat autem Deus verax. at Cyprian. epist. o. 55. ad Cornelium legit sic, Est enim Deus verax. Græcus tamen textus nec particulam causalẽ, nec indicandi tempus habet: sed, sit autem Deus verax, omnis autem homo mendax, vt Hiero. legit. Alterum ad sensum spectat. Aduertendum. n. est, veracitatem, & fidelitatem distinctas esse uirtutes. Veracitas enim est, per quam homo in dictis, & verbis suis veritatem custodit, vt nullũ proferat mẽdacium, nec aliter loquatur quam sentiat, quæ alio nomine dicitur etiam veritas. homines enim veraces appellamus, qui veritatem loquuntur, fidelitas autem, quam fidẽ appellat, est virtus circa pacta, & promissiones, qua quod promissum est, impletur, homineſque qui quæ promiserunt, & pacti sunt, implent, fideles dicimus, fidelitas veracitatem in se continet; qui enim quod promisit non implet, non solum fidelitatem non seruat, sed nec veracitatem, quia

Hyeron.

Cypria.

falsum

falsam facit promissionem suam. qui enim dicit: Ego dabo, nisi postea det, protulit falsum:, nō tamen omnis veracitas est fidelitas. nam illa est in dictis omnibus, etiam vbi promissio, & pactum non est. Solet aliquando veracitas pro fidelitate vsurpari. est autem Deus verax, & fidelis: verax qui mentiri nō potest; fidelis qui sua seruat promissa, & pacta. Psalm. 144. Fidelis Dominus in omnibus verbis suis. in hoc Pauli loco verax ponitur, vt ēt complectatur fidelitatē; nā Deus & veritatem in suis eloquijs, & fidelitatem in suis seruat promissionibus. contra vero, homo mendax in vtroque est. Quod autem dicitur, omnis homo mendax, potius ad cōditionē naturæ spectat. talis. n. est, vt mentiri valeat, & sæpe id faciat: at Deus non sic se habet, quod Hieron. ad Tit. 1. exponens illud (Quā promisit qui non mentitur Deus) annotauit. hunc n. locum citans, Deū, inqt, veracem dici, non quasi mentiri possit, & nolit; sed quia pr̄ est veritatis, in quo nullū est mendaciū: homo verax est, qui cum mentiri possit, nolit. idcirco mendax est, quia mentiri potest, quamuis non mentiatur.

Sicut scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.

AD superiorem sententiam hæc verba pertinent, eiq. connectuntur sic. Esto, & sit Deus verax, & homo mendax, ve iustificetur Deus in sermonibus suis, & vincat, cum iudicatur, sicut scriptum est; ac si diceret. Absit, fidem Dei euacuari per hominū mendacia, & infidelitatem, sit potius ipse verax, & homo mendax, & verum sit quod scriptum est, Iustificeris in sermonibus tuis. testimoniū est ex Psal. 50. sumptū. ibi Dauid petens a Deo veniam peccati sui, Tibi, inquit, soli peccaui, & malum coram te feci, vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris, quorum verborum hic est sensus. Confiteor me peccasse contra te; confiteor autem vt omnibus constet, & innotescat, quia sis iustus tu, & fidelis in tuis sermonibus, & promissionibus, ac pactis; cum enim propter peccatum meum, posses iure me priuare bonis quæ promisisti, & de semine meo carnem non assumere, tamen adhuc seruare pacta voluisti, & in hoc iustitia, & fidelitas multum commendatur, & iustificaris, id est, omnibus, te iustum esse & fidelē, manifestas; & quando impij, & idololatræ hoc audient, non poterunt non te talem iudicare, vincesque cum iudicaberis, id est, quando illi, qui tibi non credunt, immo detrahunt, & inimici sunt, tale factum percipient, profecto pro te sententiam proferēt, & dicent, iustus est hic Deus, qui sua pacta seruat etiam his, a quibus iniuria, post pacta, & promissiones afficitur. Fidelitas pars est iustitiæ; idcirco qui fidelis est, iustus est, et qui pronunciatur fidelis etiā iustificatur, et iustus declarat. Particula (vt) relatione ad peccatum consecutionē indicat: peccaui, hinc fiet, vt iustificeris. relatione ad confessionē, finē demonstrat: me fateor peccasse, vt nota fiat tua iustitia. Hic est sensus verborum Dauid; quibus recte Paulus intentum suum confirmat, nempe, incre-

Deus quō iustus dr̄ in sermonib. Ps. 50.

dulitatem Iudæorum non euacuasse fidelitatem Dei, sed ea non obstante firma, & stabilia Dei eloquia permansisse. Est autem valde aduertendum, in testimonio citato duo apparere: nempe, Dei veracitatem, & hominis mendacium: veracitas Dei est, per quam, quod prius promisit Dauid, ipsi impleuit; mendacium autem, in peccato Dauid; omne enim peccatum mendacium appellari solet, quia contra fidelitatem Deo debitam est. In hoc ergo testimonio, & Deum veracem, & hominem mēdacem, nec propter hominis mendacium irritam factam esse veritatem Dei, constat. hoc est ergo quod dicit Paulus, Absit, idest, ne fiat irrita Dei fides: sed potius maneat Deus verax, & homo mendax, vt iustificetur in sermonibus suis, & vincat iudicatus, sicut Dauid scripsit. Hic est legitimus sensus, non ille, quem aliqui adhibent.

Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei, commendat, quid dicemus? numquid iniquus est Deus, qui infert iram? secundum hominem dico, absit.

Tertia obiectio hæc est, quam ex proxima sententia, nempe, verax sit, vt iustificetur in sermonibus suis, opponere homo carnalis posset; propterea Paulus inquit. Secundum hominem dico, idest, ea oppono, quæ homo carnalis, & non sapiens quæ Dei sunt, obijcere nobis posset. est autem talis. Si nostra iniquitas in causa est, vt Dei iustitia, & fidelitas innotescat, & manifestetur, ac commendetur, in suisque sermonibus iustificetur: et iniquus igitur videbitur Deus, si talem iniquitatem puniat, & in homines inferat iram, cum potius videatur debere remunerare eos tanquam auctores, vt eius iustitia magis elucerct. Inferre autem Deus iram, et punire Iudæos incredulos, & legis præuaricatores superius capite præcedenti dictus est; videtur ergo hoc pugnare superioribus. Respondet Paulus, absit affirmare, Deum iniquum esse, dum punit, & iram infert, etiam in eos peccatores, quorum peccatis eius elucet fidelitas, & iustitia. Attende, loqui de peccatis Iudæorum. proptcrea dicit, Si iniquitas nostra. se enim Iudæum natura fatetur; de his enim sermo erat, quorum incredulitas fidem Dei non euacuauit, sed potius illustrauit. est autem obiectio nomine Iudæi carnalis facta, reducentis Paulum ad quandam inconsonantiam dictorum. Deum autem iram intulisse, & Iudæos propter incredulitatem, & eorum peccata non semel tantum, sed sæpe puniuisse, & seuere castigasse, veteres Scripturæ satis manifestant. Eucherius in Quæst. noui testam. illud (secundum hominem) sic interpretatur, secundum, inquit, hominem, idest, secundum humanam elocutionem, vel quod iniquum Deum appellauerit; vel quod iram eius dixerit, cuius passio in Deum non cadit. Hæc ille.

Iniquitas nr̄a est cā cur De⁹ iustificet i sermonib. suis

Alioquin

Alioquin quomodo Deus iudicabit hunc mundum.

IVdæi obiectionem, non simplici verbo, sed ratione, & argumento refutat. nempe Deum iniquum non esse. Est autem ratio, & probatio talis; quia si iniquus esset, mundum hunc iudicare non posset, nec vniuersæ terræ iudex esset. alludit Paulus ad illud Genes. 18. Volenti enim Deo punire Sodomam, & Gomorrham, dixit Abraham, Absit a te vt rem hanc facias, & occidas iustũ cum impio, fiatq. iustus sicut impius, non est hoc tuum, qui iudicas omnem terram. Ita nunc Paulus iudæis loquens in Scriptura versatissimis, & obijcientibus iniustitiam Deo, si puniat peccata, quibus eius fidelitas elucet, respondet, nullam esse iniustitiam in eo, quia iudex est vniuersæ terræ: iudex autem non esset, si iustus non esset; non enim iudicium competit Deo sicut homini. homo enim iudex est uoluntate, & participatione, ideo sæpe iniustus iudex reperitur: at Deus natura est iudex, sicut & dominus, in quo non potest esse iudicium falsum, aut iniquum. cum enim non habeat Deus supra se iudicem, iniustitia iudicaret iustitiam, quod esse non potest. iustus enim iudicare dẽt iniustũ. Esse autem Deũ omnium populorum, & vniuersæ terræ iudicem, multa alia testimonia Scripturæ docent. Dñ autem iudex omnium, non tm̃ propter vniuersale iudiciũ futurũ, sed quia ẽt in hoc seculo iustitiã exercet, & æquitatem in suis operibus seruat. Potuisset Paulus directam reddere refutationem, & soluere obiectionem propositam sic: Peccata hominum non ex se hoc habere vt illustrent Dei veritatem, & fidem, sed id prouenire ex ipsius Dei bonitate, qui adhuc peccantibus hominibus suas implere vult promissiones, idcirco iuste Deus iram infert pro peccatis. sicut etiam persecutor inique agit, & iram meretur, quamuis qui persecutionem patienter fert, illustretur, & perficiatur, quia non id ex persecutione per se, sed ex voluntate patientis, & diuino auxilio procedit. Paulus autem non hac refutatione, sed Scripturæ doctrina, & testimonio vtitur, quod efficacius est Scripturis fidem dantibus: & adhuc meriti est maioris, dum intellectus ratiocinationes, fidei, & Scripturæ obedientes subiugamus. Gen. 18.

Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor?

ALtera hæc est eiusdem obiectionis refutatio, non minus efficax, quam subtilis. Sumitur autem ex ipsamet obiectione retorta in obijcientem: & est sensus, Si mecum mendacium, id est, Iudæorum infidelitas, Dei veracitatem valde declarauit, ideoque se veracissimum esse in mendacio illorum ostendit, quippe qui veritatem seruauerit ijs,

qui

Deus, probat oium esse iudex iustus & uerax. qui ei mentiti sunt, nec fidem ei seruarunt, quomodo qui tantæ veracitatis est, iudicat, & punit illum tanquam peccatorem? (Adhuc) idest, etiã si peccatum illustret veritatem eius, profecto id non faceret qui verax esse declaratur, & est, nisi ille vere peccator esset, & ira dignus: nam qui suam seruat, & ostendit veracitatem cum mentientibus, & incredulis, seruabit adhuc eandem quando punit, & castigat eos, & sic iustam inferet vindictam, tanquam in eos qui vere peccant. Hic est legitimus sensus sententiæ huius difficilis, & obscuræ. Loquitur autem in persona sua Paulus, nomine tamen Iudæorum incredulorum, vt vitet odium, & suauiorem faciat doctrinam. Et ex eadem veracitate, & fidelitate, quam veritatem appellat, illustratam Iudæorum incredulitate, sumit argumentum ad probandum, quando itam infert contra incredulitatem, Adhuc, idest, etiamsi ostendat ipsius veracitatem, seruare etiam eandem veritatem, seu veracitatem, quæ iustitia est. Iniquitas ergo nulla in hoc iudicio est. Aduerte, veritatem abundare in gloriam Dei in mendacio hominis, idem significat, ac infidelitatem Iudæorum cessisse in manifestationem, & ostensionem, veracitatis Dei magnam, Deumque esse valde veracem, & veracissimum ex eorum infidelitate illuxisse. Quod autem dicit (Quid adhuc & ego iudicor vt peccator) idem significat ac si dictum esset: quare adhuc, idest, non obstante ostensione, & gloria Dei, quæ fit per peccatum, & ego iudicor tanquam peccator, idest, etiam ego punior tanquam peccator, sicut punitur ille, cuius peccato non illustratur veritas Dei? Huic interrogationi supplenda est negatio. nam hæc est virtus interrogationis huius, ac si diceret; nequaquam vt talis punirer a verace Deo, nisi peccator essem, & ira dignus: vt Deus etiam in hoc se ostendat veracem, & iustum, sicut in implendis pactis, sitque verax in complemento promissionum suarum, non obstante incredulitate, simulque verax in eadem incredulitate punienda, & iudicanda.

Veracitatẽ abũdare ĩ gloriã Dei ex mendacio hominis.

ANNOTATIO IIII.

Superiorem sententiam cæteri interpretes aliter ac nos exponunt. existimant enim, Paulum eandem obiectionem iterum repetere; vt sit sensus; si veracitas Dei in meo mendacio manifestatur, & glorificatur in eo Deus, quare ego iudicor, & castigor tanquam peccator, cum potius remunerandus uidear. Hæc est communis expositio: quæ mihi nulla ratione probatur: cum enim sit obiectio verba indigna Deo continens, adeo vt Paulus se excusauerit eam pronuncians, dum dixit; Secundum hominem dico; & cum quadam etiã detestatione repulerit dicens: Absit; adhuc etiam ratione sumpta ex Scriptura, & Dei officio iudicandi, refutauerit: non videbatur, nec erat cur eam repeteret. satis enim apertis verbis prius exposuerat, maxime cum post hæc verba, nulla sequatur refutatio. non ergo est repetitio, sed potius obiectionis refutatio altera, primo enim refutauerat, argumento sumpto ex iudicio Dei, quo mundũ iudicat; Secundo hisce uerbis refutat, argumento sumpto ex ipsamet obie-

obiectione:vt sit sensus,si Deus adeo verax est, ut non obstante mendacio hominis verax permaneat,& ueritatem suam conseruet, quæ tanto magis ostenditur, quanto homine mentiente, & peccante ille sua promissa complet,certe verax etiam erit,quando eundem mendacem,& infidelem tanquam peccatorem iudicat,& punit.Vnde illa interrogatio:Quid tanquam peccator iudicor? resoluenda sic est;cum verax sit adeo Deus, quomodo talem infidelem, & mendacẽ punit,nisi quia talis est, & veracitatẽ suam etiam in hoc conseruat, sicut in implendis pactis,& promissis. est enim Deus in vtroque verax, in mendacio,& infidelitate hominis; & dũ sua pacta seruat,& dum mendacem, & infidelem eundem iudicat, & punit.nam veritas etiam iustitiam significat,& veracitas,quæ est in adimplẽdis promissionibus, quædam iustitia est.Est ergo Deus iustus, & suam ostendit iustitiam in promissis implendis,cum ijs qui peccarunt, & in puniendis ipsis peccantibus, propter quorum peccatum, & infidelitatem eius iustitia in promissionum complemento illustrata, & manifestata est. Hic est legitimus sensus, & connectitur accommodaturque tam superioribus, quam his quæ sequuntur.

De' dr verax ĩ mendacio,& ĩ infideli tate hominis.

Et non (sicut blasphemamur,& sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala vt veniant bona? quorum damnatio iusta est.

TErtia refutatio eiusdem obiectionis est hæc sententia,cuius sensus iste est.Non licet mala facere,vt bona veniant, illudque dictum, quod aduersarij nostri,& nominis Christiani inimici,& detractores nobis imponunt, quasi asseramus, & dicamus: Faciamus mala, vt veniant bona, nos non probamus, sed potius damnamus.si ergo non licet, immo est damnabile, facere mala, vt veniant bona: iuste igitur Deus punit peccatum, & infidelitatem illam, etiam per quam hoc bonum consecutum est, nempe,veritatis Dei manifestatio. peccatum enim est mala facere, vt bona veniant,& qui hoc faciunt,iusta est eorum damnatio. Attende,verba esse interrogationis, vim habentia negandi, quasi diceret: cum Deus sit verax,quomodo ego,cuius mendacio Deus glorificatur,tanquam peccator iudicor? Adde: nisi quia vere peccator, & dignus pœna sum. Rursus etiam: cur non est verum illud dictum, & probandum: Faciamus mala, vt veniant bona? Adde; cum hoc sit falsum, & reprobandum,& horum qui ita faciunt sit iusta damnatio: sequitur ergo Deum inferre iram in peccatores,etiam illos,quorum peccato Dei veritas elucet. Attende,hos qui blasphemabant & detrahebant Apostolo,incredulos fuisse; imponebant enim multa Apostolis, & vnum inter alia hoc erat: quasi affirmarent hanc sententiam, licere mala facere, vt bona euenirent. Quod Paulus damnat: affirmans iuste damnari eos, qui mala faciunt, vt eueniant bona,& se in hoc consentire cum aduersarijs,qui talem etiam reprobant sententiam.Blasphemari ab illis significat,non solum male audire apud eos,sed ab eisdem detrahi,& contumelia affici,ac inculpari,ac si talia docerent.

Non licet mala facere vt inde eueniãt bona.

ANNO-

ANNOTATIO V.

HAnc etiam sententiam cęteri interpretes non accommodate exponere videntur, superiori connectentes: cum potius sit noua refutatio, vti exposuimus in commentario. quamuis enim sit vnicus totus hic cõtextus, nimirum; Quomodo tãquam peccator iudicor, & non potius verũ est illud: *faciamus mala, vt veniant bona, sed horum sit iusta damnatio*; tamen duas complectitur refutationes prędictas, Illa autem verba (Quorum iusta est damnatio) referunt etiã ad illos, qui imponebant Apostolo tale dictum, quasi diceret. Quorũ damnatio iusta est, quia nobis calumniã imponunt. Sed accommodatius, & ad rẽ appositius uidetur, si ad eos, qui mala faciunt, ut bona eueniant, referãtur. nam hanc per calumniam sententiam impositam repellere uolebat, docens, non se id sentire, sed potius eos, qui talia faciunt, dignos damnatione censere.

Quid ergo? præcellimus eos? nequaquam.

REfutatis duabus obiectionibus, aliam adfert, quæ est ordine tertia. obiectio autem hæc est Iudæorum, quæ sic superioribus connectitur. dixerat enim Paulus, vtilem fuisse circumcisionem, Iudæumque amplius habuisse quam Gentilem; hoc autem erat; quia dita sunt ei eloquia Dei: rursus in Gentilium persona obiecerat, Iudæos non in hoc amplius habuisse. nam multi illorum increduli extiterunt eloquijs Dei, ac propter incredulitatem amisisse hoc priuilegium videbantur. ad quam obiectionem respondit; non sic esse; nam, non obstante eorum incredulitate, eloquia pactaque Dei firma perseuerarunt. Ne autem eorum incredulitatem probare, aut excusare uisus esset; maxime quia dixerat, per eam Dei ueritatem, & fidelitatem illustratam fuisse: iterum obiecit: obiectionemque soluit, docens: nõ obstante hac manifestatione veritatis Dei, illos peccasse, & iuste a Deo punitos fuisse. quod Paulus oblata occasione fecit, vt incredulorum soluet calumniam ei imponentium: quasi doceret, licere mala facere, vt venirent bona. Firmum ergo manet, eloquia, & pacta Dei iudæis tradita, non esse euacuata: sed certa, & effectum consecuta, & consecutura adhuc esse. Ex his consequitur, amplius habuisse Iudæum, quam Gentilẽ. Hoc proposito Iudæorum nomine nouam infert consecutionem, ut ostẽdat, non quia amplius habuere Iudæi, propterea consequi, eos esse præferendos Gentibus: sensus ergo verborum est. Quid ergo? ac si diceret, si eloquia Dei tradita Iudæo, non sunt euacuata, & Iudæus habet amplius, q̃ Gentilis, ergo præcellunt Iudæi Gentiles: respondet, nequaquam; idest, non propterea consequitur, iudæos præcellere. Particula (ergo) ex superioribus illationem insinuat; vt sit sensus; Si eloquia Dei iudæis tradita, euacuata non sunt, ergo præcellimus nos iudæi. illatio t̃n nõ absolute, sed per

Pacta & eloqua Dei quõ firma pseuerant.

per interrogationem fit. Quid ergo? seu, Ergo ne præcellimus? vt facilius responderi ad eam potuit; nequaquam. Aliqui diuidunt duplici interrogatione. quid ergo? præcellimus? vt refert Oecumenius, tamen vnica est, ac si diceretur. Ergo ne præcellimus? particula enim (quid) interrogantis est. Prudenter autem Paulus se ipsum cum Iudæis commiscet in prima persona loquens? dum enim se simul depressit cum eis, minus odij, & offensionis concitare veritati videbatur. Quando autem Iudæorum excellentiam in principio capitis asseruit, in tertia persona locutus est. Attende rursus, Paulum negare Iudæos præcellere Gentes; nec propter circumcisionem, nec propter legem in iustificatione coram Deo: non enim quia circumcisi sunt, & legem acceperunt, ideo digniores erant; & iustiores apud Deum, aut merebantur accipere gratiam iustificationis, & Euangelium. gratis enim vtrisque data est gratia, & fides, nec meritum præcessit in Græco, aut in Iudæo, sed potius demeritum; quod diuino artificio Paulus docet, vt ostendat, Euangelium donum esse gratuitum Dei, nec in eo præferri Iudæum Gentili, aut sapientem insipienti, Græcumue barbaro, sed omnes indignos præextitisse, & ex diuina gratia gratis vocatos, & iustificatos esse per fidem, non circumcisione, non lege, sed legis operibus.

ANNOTATIO VI.

DVbitationem excitant Oecumenius, & moderni quidam in verbis Pauli, cum enim dictum sit superius; Multum per omnem modum habere Iudæum supra Gentilē, qua ratione modo Apostolus Iudæos p̄cellere, & superare negat? Respondent: illud quod Iudæus habet, in quo superat Gentilem, nō ex meritis proprijs, sed ex sola Dei benignitate accepisse, idcirco negatur præcellere, quamuis habeat amplius quam Gentilis. Hæc responsio non est satis accommodata. nam eadem de causa Christianus per Euangelium non excederet Gentilem, & Iudæum infidelem, nec iustificatus peccatorem. quia hæc, in quibus excellunt, nō meritis proprijs, sed Dei benignitate acceperunt; & tamen vere superamus Christiani eos, qui tales nō sunt. Prçterea Pauli intentum hoc est, docere Iudæos etiam cum circumcisione, & lege non excedere, nec superare Gentiles; id enim in capite p̄cedenti docuerat, affirmans; si legem non obseruet, circumcisionem factam esse præputium: contra vero, si Gentilis obseruet legis iustitias, præputium eius reputari in circumcisionem. Legitima ergo responsio est, Paulum non de quocumque excessu, & eminentia loqui, sed relatione ad iustitiam coram Deo, & ad gratiam, & reconciliationem, quam nec lex, nec circūcisio per se efficiebant, aut vmquam fecerunt: sed fides in Christum, quæ ad gratiam Euangelicam pertinet. quam quidē fidem, nec Iudęus per circumcisionem, nec Gentes per præputium, nec per legem vllam consequi meruerunt, sed gratias per Christum. Qua ratione fit, ut in Euangelio non sit cur Iudæus, aut Gentilis de mutua excellentia inuicem contendant,

Iudæus licet p̄cellat gentilē i donis, nō dē; tñ gloriari, q̄ gratis habuit a Deo.

dant, cum gratis acceperint id, quo indigni præcesserunt; superat ergo Iudæus in circumcisione, in lege, in multis alijs beneficijs a Deo illi soli collatis; tamen hæc omnia non effecerunt eum dignum iustificatione, nec iustitiam attulerunt ei coram Deo, sed fides viua in Christum, quæ communis est Gentili, & quam vtrique gratis Euangelium enunciat, & communicat. sicut diuites modo excedunt pauperes, & nobiles ignobiles, illi in diuitijs, hi in nobilitate. at in iustitia coram Deo assequenda pares sunt, & nemo præcellit; omnes enim sunt peccatores, & opus habent, gratis per fidem iustificari. Hic est legitimus sensus Pauli, & hæc doctrina & superioribus eius dictis, & his, quæ sequuntur accommodatissima est.

Causati enim sumus, Iudæos, & Græcos, omnes esse sub peccato.

CVr non præcellant Iudæi Græcos in iustitia coram Deo quasi lege ipsa iustificati, causam & probationem exponit. nam causati, inquit, sumus, omnes esse tam Iudæos, quam Græcos sub peccato; non habet ergo Iudæus, in quo glorietur de iustitia coram Deo. sermo hic procedit de Iudæo, causa legis, & circumcisionis, & de Græco ratione status naturalis, seclusa fide, quæ est supra legem, & supra naturam, ad statumque Euangelicum pertinet. dicit autem Paulus se causatum esse omnes esse sub peccato, ac si diceret; causam ante attulimus: cur non præcellant Iudæi, nempe eos esse etiam sub peccato, sicut cæteros omnes homines. nec per legem aut circumcisionem habuisse iustitiam coram Deo. causari enim est causam rei adferre, est autem Græcum verbum compositum, præcausati sumus, idest, prius causam attulimus; hæc autem est, omnes esse sub peccato. in primo enim capite Gentes sub peccato ostendit verum Deum non sequentes: in secundo autem Iudæos veri Dei cognitionem quidem habentes, sed legis mandata præuaricantes. sapienter autem dictum est, omnes esse sub peccato: nam qui in statu Euangelij, & fidei sunt, peccatores esse possunt, sed non sub peccato, quia habent unde possint, si velint, ab ipso liberari, nempe uiuam fidem Christi, & sacramenta efficacia salutis. spontanee ergo in peccato sunt, at qui in statu legis & naturę erant, sub peccato erant, quia non habebant in lege, nec in natura vnde liberarentur: nemo enim a peccato iustificatus est, nisi per fidem Christi, quæ non ratione status legis, aut naturæ, sed ex dispensatione diuina cõicabatur supra naturã & legem. quæ quidem fides in Euangelio iam manifestata est, & ad statum eius pertinet. cum igitur sub peccato fuerint omnes ex statu proprio ipsorum, non habet Iudæus vnde sibi ex lege iustitiam promittat, nec vnde in hoc Græcum excellat. exactiorem intelligentiam in duabus sequentibus annotationibus quære.

ANNOTATIO VII.

Chrysos. Ambro. Anselm. Sedul.

VErbum causati Græce est προῃτιασάμεθα, quod varie exponunt interpretes, Chrysosto. sermo. 7. Ambr. & Anselm. Sedul. causis redditis ostendimus, vt sit sensus; prius ostendimus omnes esse sub peccato, simul ostensa & reddita causa, cur sub peccato essent: Græci. n. sub peccato erant, quia idololatræ, Iudæi vero, legis præuaricatores. quæ expositio est valde probabilis, & accommodata, quam multi sequuntur. Oecumen. aliter exponit, euicimus, inquit, omnes esse sub peccato. quæ expositio fere eadē est, nam euincere, seu probare, est causam eius quod affirmatur, vel negatur adferre. aliqui moderni aliter exponunt, nempe criminati sumus, & accusauimus. sed hæc minus probabilis videtur; si enim is esset sensus, superfluum erat adiungere, omnes esse sub peccato: satis enim erat dicere, criminati enim sumus omnes, aut accusauimus omnes peccati. mihi legitima expositio ea videtur est, quam in commentario sumus secuti: nam verbum Græcum proprie id significat, quod apud Latinos causari, seu præuaricari, in eaque significatione usurparunt Septuaginta Eccles. 29. Loquetur, inquit, uerba tædij, & murmurabit, & tempus causabitur. causari autem est apud Latinos rei gestæ causam afferre. causari ergo sub peccato esse omnes, idem est, ac omnes esse sub peccato in causam alicuius rei afferre. hoc autem facit Paulus, qui cum ostenderit prius, tam Iudæos, quam Græcos esse sub peccato, hoc nunc in causam adferr, cur non præcellat iudæus Græcum in iustitia, nec ab eo præcellatur: vbiq. enim est sub peccato. loquitur autem de præterito, præcausati sumus. quamuis apud Græcos aoristus sit, quia prius esse sub peccato in præcedentibus capitibus ostēderat, quamuis modo id, quod dictum, & ostensum est, ī causam adferat, cur non præcellant Iudæi. hæc expositio mihi legitima videtur, tum quia verbi propriā retinet significationem, tum quia sensui magis aptatur.

ANNOTATIO VIII.

A

POtest & hic verborum Pauli esse sensus: vt verbum, causati sumus, non in actiua, sed in passiua significatione accipiatur; nec ad solam Pauli personam, sed ad vtrosque communiter, Iudæos scilicet & Gentes, referatur; hoc sensu, tam ante in Scripturis (quas mox citat) accusati, & in crimen vocati sumus, omnes, tam Iudæos quā Græcos, existere sub peccato. non est igitur vnde Iudæi præcellant Græcos in iustitia coram Deo. Qui sensus & cum præcedentibus, & cum sequentibus non male cohæret. Nec est, quod quēpiam moueat passiua verbi significatio. Verbum enim Græcum, accusare, insimulare, in crimen vocare, & causari significat: & in vtraque significatione, actiua, & passiua accipi, probant grauissimi auctores. nam & Gorgias Leontius in encomio Helenæ, & Xenophon lib. 4. in passiua, & accusandi, seu insimulandi

simulandi significatione eo uerbo sunt vsi. Verbum quidem Latinum, non facile admittit passiuam significationem, apud Latinissimos auctores; sed interpres Scripturę non sem per eum rigorem seruare solet.

Sicut scriptum est. Quia non est iustus quisquam, non est intelligens non est requirens Deum.

QVando,& quomodo iudæi præcausati fuerint, omnes esse sub peccato, exponit,& confirmat testimonijs Dauid,& Isaiæ, a multis retro annis pronunciatis, quibus omnes, tam iudæi, quam Gentiles, excepto nemine, iniusti,& peccatores, & sub peccato esse, insimulati sunt. Verba Dauid sumpta sunt ex Psalmo decimotertio, iuxta versionem vulgatam, quæ communiter in Ecclesia legitur, in quo Dauidem generaliter loqui ipsa verba declarant; inquit enim; Deus de cælo prospexit super filios hominum, vt videat, si est intelligens, aut requirens Deum. Paulus autem in aliquibus non tam verba, quam sensum adfert(Non, inquit, est vllus iustus) hoc verbo oēs generaliter iustitia carere ,pnunciatur.(Non est intelligens)hoc propter idololatras veram Dei notitiam non habentes.(Non est requirens Deum)propter iudæos Deum)cognoscentes, sed eum non sequentes, nec mandata legis obseruantes, dictum est. Primum ergo verbum est generale; Nemo iustus est, tam iudæus, quam Gentilis. quæ sequuntur. partes sunt; ac si diceret: Quidam non cognoscunt Deū, quidam cognoscunt, sed eius mandata nō seruant, nec requirunt. ideo nemo iustus est inter filios hominum. Hæc, vti in præcedenti annotatione diximus, intelligenda sunt, statu legis, aut naturæ cō sideráto. in his nemo inuetus est sine peccato, nec ab eo liberari potuit, nisi p id, quod supra naturā ,& supra legem erat, nempe fidem Christi, quam Euangelium reuelat, prædicat,& manifestat.

ANNOTATIO IX.

ADuerte, secundum Hebraicam lectionem, quę nunc habetur, non omnes versiculi nunc citati sunt ex Psalmo decimotertio, sed ex varijs Psalmis, & Isaia in unum collectis, quod Hieron. in prologo super librum 16. in Isaiam annotauit; octo enim versus, quos in Psalm. 13. nunc legit Ecclesia, non habentur in Hebræo, nempe illi; (Sepulchrū patens est guttur eorum. Linguis suis dolo se agebant. Venenum aspidum sub labijs eorum. quorum os maledictio ne,& amaritudine plenum est, veloces pedes eorum ad effundendū sanguinem. contritio & infelicitas in vijs eorum. Viam pacis non cognouerunt, non est timor Dei ante oculos eorū.)hos putat Hieron. ex diuersis Psalmis, & ex Isaia sumptos esse, non tamen ex 13. Psalmo, secundum Hebraicam lectionē, nec secundum Septuaginta, sed ex sola Vulgata editione. hunc tamen versum, qui expositus est,& sequentem, ex decimotertio sumptos esse Psalmo, omnes confitentur. Ex ijs autem octo, duos illos; (Sepulchrum patēs est guttur eorum;

Hieron.

Psal. 13

rum: Linguis suis dolose agebant.) ex Psal.5.sumptos Hieron.existimat. tertium autem (Venenum aspidum sub labijs eorum) ex 133. illud autẽ (Quorum os amaritudine, & maledictione plenum est)ex nono.illos autẽ tres (Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem;Contritio,& infelicitas in vijs eorum: & Viam pacis nõ cognouerunt)ex Isaia 59.sumptos censet.vltimum autem (Non est timor Dei ante oculos eorum)ex 35. Psalmo. Paulus ergo ex multis locis testimonium contexuit:ita Hierony. sentit,siue ergo ex vno, siue ex multis Scripturæ locis hæc sumpta sint, eadem est veritatis auctoritas.

Ps.5.

Omnes declinauerunt,simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum.

VErsiculus hic sumitur ex 13.Psal. secundum Hebraicam lectionẽ, atque etiam vulgatam. prosequitur autem Dauid omnes a iustitia excludere,& causam continent tacitam hæc verba præcedentium:nimirum,Non est iustus,nec intelligens, nec requirens Deum. Quia omnes declinauerunt,idest,recesserunt a Deo,simul etiam omnes facti sunt inutiles,idest,nullius bonæ frugis;recedentes enim a Deo fructum bonum non afferunt; sicut palmites a vite abscissi fructum non faciunt. Hinc est,vt non sit qui faciat bonum,nec vnus quidem. Hic est verus sensus. illud (inutiles facti sunt)verbũ est Græcũ apud Septuaginta ἀχρειόμαι, quod idem significat ac inutilis,& nullius bonæ frugis homo. Apud Hebræos est uerbum אלח, quod significat putrescere,aut inutile esse. Perpẽde generalitatem sententiæ:neminẽ enim excludit. Est etiam recta verborum consecutio,qui a Deo recedunt,inutiles fiunt:inutiles autem fructum bonum mandatorum Dei non faciunt.tales fuerunt omnes sine fide,& gratia Christi,etiamsi circumcisionem,& legem habuerunt. Oecumenius illud(simul)interpretatur:simul iudæus cum Gentili,omnes inutiles facti sunt.

Psal.13. Qui dicunt declinasse & facti inutiles *Oecum.*

ANNOTATIO X.

Chrysost. Anselm.

CHrysost. & Anselm. hoc totum testimonium contra iudæos esse, & ad hoc idem adductum esse a Paulo,affirmant.Verba tamen Pauli, & contextus,ac intentio,hanc expositionem non admittunt; nam his testimonijs Paulus generalem sententiam:omnes,nempe iudæos, & Græcos,esse sub peccato probat.Sicut,inquit,scriptũ est. necesse ergo est hoc testimonium generaliter intelligere: aliter diminuta est etiam probatio. Adde,sententias ipsas allegatas,generales esse.Respexit Deus super filios hominum,omnes declinauerunt, nõ est qui faciat bonum,non est vsq. ad vnum.quas de Gentibus etiam exposuerunt Basil.August. & Hierony.in suis cõmẽtarijs, & in hoc loco Theodor & Oecum.generaliter interpretantur; & quæ sequuntur id ipsum confirmant,vt postea magis explanabitur.

Basil. August. Hieron. Theod. Oecum.

Aduerte adhuc, Augustinum lib. 16. ciuit. capite 10. affirmare, hæc verba de filiis hominum, nempe de

August.

malis, non autem de filijs Dei, qui boni sunt, dicta esse. quæ quidem expositio vera est in hoc, nempe de malis esse verba ista intelligenda. tamen mens Dauid est, ostendere omnes esse filios hominum, neminemq; inter eos iustum esse repertum. Omnes enim declinarunt, omnes inutiles facti sunt, nec lex, nec circumcisio eos sanauit; quod si qui iusti fuerunt, id non ex lege, non ex operibus assecuti sunt, sed ex gratia, & dono Dei per fidem, quæ supra legem, & supra opera legis, supraque naturam est, in quo sensu a Paulo nunc citantur hæc verba, vt Iudæus agnoscat, se non præcellere Gentilem per legẽ, aut circumcisionem, quantum ad iustitiam coram Deo. Sententia ergo ista vniuersalis est, complectens omnes homines, bonos, & malos: nam etiam boni mali erant, & a malo non lege, aut natura sunt liberati.

Ex doctrina hac, & expositione non sequitur, quod aliqui peruerse intelligentes docent, omnia opera infidelium esse peccata; nam possunt aliquid boni facere, quod tamen ad iustitiam, & liberationem a peccato inefficax est. hoc solum prætendit Propheta, simul etiam Paulus, sine fide, & gratia Christi omnes esse in peccato, nec posse vllum fructum salutis facere, aut opus, quod ad iustitiam assequendam ex se efficax sit.

Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis sui dolose agebant. Venenum aspidum sub labijs eorum.

PRosequitur testimonium; & duo horum trium priores versiculi ex Psalmo 5. Tertius ex centesimo trigesimo nono, secundum Hebraicam lectionem, & Hieronymum sumpti sunt: quibus peccata linguæ, seu verbo commissa annotantur, & per metaphoram describuntur. Guttur eorum dicitur sepulchrum patens: vt enim patens, & apertũ sepulchrum pessimos, ac fœtidos spargit odores, qui hominum saluti noxij sunt: sic ab istorum gutture per linguam, & labia, noxia verba procedũt, aut deceptoria, aut quæ vitam proximi lædunt: posteriores enim versiculi exponunt, cur sepulchrum patens dictum sit eorum guttur, nempe quia per ipsum verba dolosa, & deceptoria contra proximum procedũt in linguam: & rursus verba nociua, quibus famæ, honori, & vitæ proximorum detrahitur per labia; idcirco, venenum aspidum sub labijs eorum, dicitur. Verba ergo eorum aut dolosa, aut nociua valde sunt. *Psal. 5. Psal. 139. Hieron.*

Quorum os maledictione, & amaritudine plenum est.

ARtificiose omnia instrumenta sermonis refert Dauid, guttur, linguam, labia, os, vt peccata in verbis maxime damnet, & homines in huiusmodi peccata esse procliuiores ostendat. sumptus est autem versiculus hic ex nono Psalmo, secundũ Hebraicã, & Hieronymi lectionẽ. Os dicitur maledictione plenũ, p iniurias, cõtumelias, blasphemias, iuxta illud Iac. 3. In ipsa lingua maledicimus homines, q ad imaginẽ, & similitudinem Dei facti sunt. Amaritudine autem plenũ dicitur, propter

Os quõ dr̃ maledictione plenum. *Hieron. Iacob 3.*

pter verba,quibus proximos affligimus, & contristamus. Propter dolos linguæ dictum est. Lingua sua dolose agebant. Propter nocumentum contra vitam proximi illatum dictum est: Venenum sub labijs eorum. Propter iniurias,contumelias,& blasphemias,dicitur os maledictione plenum pp aspeta,ac dura verba, os dicitur amaritudine plenũ: verbo enim insidiatur homo vitæ, honori,famæ, quieti, & felicitati proximi, quæ omnia his versiculis significantur.

Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Contritio, & infelicitas in vijs eorum & viam pacis non cognouerunt.

SVmpti sunt hi tres versiculi secundum Hieron. ex Isai. 59. & peccata operis describuntur:sic enim Paulus omnia peccata enarrat:nam in primis versiculis peccata cordis exprimuntur, Non est intelligens, non est requirens Deum. Omnes declinauerunt,inutiles facti sunt.Postea peccata oris narrantur,in versiculis nempe proxime expositis,nunc ad peccata operis describenda se conuertit: sic enim Paulus, quam infecti omnes essent peccato, demonstrauit. Tria ergo dicuntur, primum est,veloces esse eorum pedes ad effundendum sanguinem: idest, leui, faciliqne causa ad occidendum proximum inique mouentur. Alterũ est, contritio,& infelicitas in vijs eorum,idest,crebris malis, damnis, & infortunijs se mutuo accipiunt.Tertium est,viam pacis non cognouerunt, idest,pacem non probarunt,sed mutua inter se, & continua dissidia, cõtentiones,rixas lites,& bella exercent.His tribus significat illos,nec iustitiam,nec charitatem,nec pacem cum proximis seruasse, quæ sũt principia omnium peccatorum operis.

Hyeron. Isa. 59.

Pecca- ta oris narranẽ

Non est timor Dei ante oculos eorum.

HOc ex trigesimo quinto Psalmo sumptum est, quo verbo peccata, quæ contra Deum sunt,exprimuntur. vt homines,& contra Deũ peccasse constet.iuxta illud Luc.18.Neque Deum timebat,neque hominem reuerebatur.quamuis dici etiam possit, cum omne peccatum sit contra Deum,omnium peccatorum generale principium sit, Deum nõ timere.nam timor Dei est velut frænum,appetitum hominum in peccata procliuem reprimens,& retrahens,quo soluto in peccatorum præcipitia velocissime,nullo retinente,magno impetu fertur.Isti ergo homines non habuerunt ante oculos, nec considerarunt ea, quibus timor Dei in anima infigitur. quem Psal.118.Dauid petebat. Confige timore,seu clauis,carnes meas:a iudicijs.n.tuis timui.q Dei iudicia ante oculos habet, Deum timet, & timore velut clauo carnes configuntur,ne homo in peccata ruat præceps.Attende,his omnibus testimonijs Paulum ostẽdere,in natura,aut in lege nõ habuisse hoĩem,quo a peccatis efficaciter retraheretur,nec quo a peccatis contractis liberaretur,totũ hoc supra naturã,& supra legem est a Deo per fidem Christi viuam cõmunicatũ.

Psa. 35. Luc. 18.

In natura non hẽt hõ quo retrahatã pcõ, qa totũ est s. naturã,& s. legem.

Scimus autem quoniam quæcumque lex loquitur, ijs, qui in lege sunt, loquitur.

PRosequitur Paulus ex eisdem testimonijs confirmare, Iudæos, & Græcos esse sub peccato: quod facit, dum aperit causam, cur lex omnes peccatores pronuncians, ad Iudæos, qui in lege erant, sermonem direxerit. ea nimirum est, quia neminem lex ipsa a peccato liberare potuit: si enim lex omnes etiam suos accusat, & transgressionis insimulat, nemoq. etiam sub ea iustus repetitur. argumento id est, eam iustificandi vires non habuisse. nec per eam vllum a peccato esse ereptum, sed omnes, non solum peccatores, etiam sub peccato fuisse, quia per legem nemo iustificatus est, nisi per fidem, quæ ad Euangelium pertinet. Hoc ergo est quod dicit: Scimus autem, idest, certa, & indubitata res est, omnes has sententias a lege prolatas, & pronunciatas, ad eos esse pronunciatas, qui in lege, & sub legis statu sunt, nempe iudæos, vt ex hoc omne os obstruatur, & cognoscat mundus se sub peccato esse, nec ex operibus legis iustificari potuisse. Connexa est sententia hæc sequenti; Scimus nempe, quæcumque lex loquitur, ijs loqui, qui sunt in lege, vt per hoc omne os obstruatur, quia ex operibus legis non iustificatur omnis caro. Attende, legem appellare non libros Moysis solos, sed omnes partes Veteris Testamenti, quantum ad ea, quæ ad legis mandata pertinent, nempe præcepta, prohibitiones, reprehensiones, comminationes. hæc enim etiam in Prophetis, & omnibus libris Veteris Testamenti sparsa sunt. Attende adhuc, non esse dictum, Quæcumque lex loquitur, de ijs loquitur, qui sunt in lege. nam multa de Babylonijs, Aegyptijs, cæterisque Gentibus lex loquitur, in eorumque vitia, scelera, & impietatē inuehitur. Sed dictum est, Ijs loquitur, qui in lege sunt, idest, Iudæis, quia omnia hæc ad iudæos prolata sunt, quibus data est lex, quibus etiam Moyses, & Prophetæ locuti sunt. Sententiæ ergo superiores de Iudæis, & Gentibus sunt pronunciatæ, tamen Iudæis dictæ, vt ij, qui plus sibi quam Gentes, propter legem, de iustitia promittebant, agnoscerent, se etiam, sicut & Gentes sub peccato esse, nec per legem adeptos esse iustitiam.

Lex neminem poterat iustificare, vel a pcō liberare, iō oēs sub peccato.

ANNOTATIO XI.

Lex q̄uo loquitur iis, qui in lege sunt.

SVperiora verba varie Doctores exponūt. conueniunt quidem omnes, quos viderim, in connexione cum præcedentibus, quam talem esse existimant, nimirum, præuenire Paulum, & præoccupare Iudæorum obiectionem: possent enim Iudæi dicere, hoc testimonium citatum nobiscum non loquitur, nec ad nos pertinet. Hanc præueniens Paulus obiectionem, adiecit. Scimus quæcumque lex loquitur, ad eos pertinere, qui in lege sunt: non ergo est, cur se subtrahat Iudæus. hæc est, connexio communis, quam etiam comitatur communis interpretatio,

pretatio, nempe, ijs loquitur, id est, ad eos pertinent, qui in lege sunt, quæcunque lex loquitur. non enim connectunt sententiam hanc sequenti, vt verbum (scimus) referatur ad id, quod sequitur; Scimus legem loqui iis, qui sub lege sunt, ut omne os obstruatur.

Sed connexio hæc mihi non uidedetur probabilis, nec satis accommodata; non enim obiectionibus satisfaciendum est tacitis, nisi ijs, quæ probabiliter suboriri posse cognoscuntur. at nemo iudæorum dubitare poterat, verba hæc Prophetarum ad ipsos pertinere, Prophetasque missos eis, in eosdē fuisse inuectos. quod ipsemet Paulus confirmat, dicens: Scimus quæcumque lex loquitur, ijs, qui in lege sunt, loqui. (Scimus) inquit, quia nemo id dubitabat. Non igitur ad excludendam obiectionem talem hæc verba apposita sunt. potius ego existimo adiecta esse a Paulo, ut causam exponens, cur hæ generales sententiæ iudæis sint dictæ, concludat omnes iudæos, & Græcos esse sub peccato: nec operibus legis, sed fide, quæ supra legem est, dari iustitiam corā Deo. vt in commentario exposuimus. & in sequentibus magis manifestabitur. Hæc dicta sint de connexione.

Quantum autem ad sensum pertinet, illis, qui exponunt (Ijs loquitur lex) id est, quæ in lege sunt ad eos pertinent, qui in lege sunt, magna difficultas se offert. aut enim testimonium citatū pertinet ad solos iudæos; aut etiam simul ad Gentes. si ad iudæos solos respondeant pertinere, non uidebitur satis aptum: nam dictum est, iudæos & Græcos omnes esse sub peccato, sicut scriptum est. Si ergo omnes iudæos, & Græcos esse sub peccato scriptum est, testimoniū ad solos iudæos non pertinet. Si autē respondeant, ad omnes generaliter pertinere, tunc verba ista iuxta ipsorum explicationem obstant. Quæcūque lex loquitur, ijs, qui in lege sunt, loquitur, id est, ad eos pertinent, qui in lege sunt: Gentes enim in lege non esse, ipsemet Paulus cap. 2. firmauit, dicens. Qui sine lege peccauerunt, sine lege peribunt: qui in lege autem peccauerunt, per legem iudicabuntur. manifesto ergo significat, Gētes in lege non esse.

Hæc præsentiens Origen. legem in hac præsenti sententia exponit generaliter, vt complectatur, non Mosaicam solam, sed etiam naturalem. sic autem Gentes etiam in lege sunt, quia lege naturali, & morali tenētur. Huic expositioni obstare uidentur & verba allegata, & quæ sequuntur in hoc capite. in quibus lex semper sumitur pro scripta lege Mosaica, in qua non erant Gentes, quamuis haberent opera legis naturalis, quia lex non est illis exterius data, nec vmq̄ Paulus Gentes asseruit esse in lege, aut sub lege, sed iudæos solos. Præterea, quia lex, quæ loquitur, & omnes esse peccatores pronunciat, non est naturaliter insita, sed quæ per Moysē est data: non ergo expositio Origen. satisfacere uidetur. *Origen.* *Lex oībus dr̄ loq, sed quō.*

Chrysostom. ser. 7. testimonium iudæos solos comprehendere affirmat; & sic consequenter verba ista exponit. (Ijs, qui in lege sunt, loquitur) id est, ad iudæos pertinent. Sed huic expositioni prior pars obiectionis contradicit. si enim iudæos testimonium citatum complectitur, non Græcos, quomodo dictum est superius: Omnes iudæos, & Græcos esse sub peccato, sicut scriptum est? *Chrysost.*

Theodoretus hanc præsentiēs dif ficultatem annotat, prudenter dictū esse a Paulo (Iis loquitur) & non (de ijs loquitur:) nam omnia, quę Scripturæ & lex loquuntur, iudæis loquuntur, quia ipsis verbum factum est, sed non semper de illis: nam de Babilonijs, Aegyptijs, & de alijs nationibus loquuntur. Hæc doctrina maiorem habet difficultatē, si hanc sententiam exponamus, ut Paulus excludat obiectionem tacitā iudęorum, subtrahere se uolentium a testimonijs citatis: tunc enim iudæus euadere posset, dicens: hoc legis testimonium nobis est factum, sed nō de nobis, sed de ijs, qui extra legem sunt: nam lex nostra iustificat peccatores. In omni ergo expositione, siue prima, siue secunda, siue tertia sensus accommodatus inueniri non vī, supposita communi illa expositione, vt Paulus his verbis probare uelit, iudæos prædictis testimonijs comprehendi: at in nostra expositione cessat obiectio, omnisque difficultas.

Author. Existimo ergo primo legem loqui ijs, qui in lege sunt, ut diximus in commentario; & in hoc consentio Theodoreto; comprehendunt enim omnes iudæos, & Gręcos superiores sententiæ, & aliæ multæ Veteris Testamenti: in quo etiam consentio Origeni, non autem Chrysostomo, nec Anselmo de solis iudęis interpretantibus. Existimo secundo, iudæos dictos esse in lege, legemque Mosaicam complectentem moralem, seu naturalem, cæterasque partes, esse a Paulo significatam, nec in hoc consentio Origeni, propter rationes paulo superius recitatas: perpetuo enim Paulus iudæos intelligit, quando eos, qui in lege sunt, appellat. Existimo tertio, Paulum nolle hisce verbis probare iudæos comprehensos prædictis sententijs: hoc enim nemo dubitabat, cum essent generalissimæ, omnium hominum genus complectentes: sed hæc verba ad sequentia pertinent, nempe omnia hęc esse pronunciata iudęis, & in lege existentibus vt ex hoc appareat, neminem lege, nec operibus legis iustificari, sed fide. Hic est legitimus sensus, in quo omnis difficultas proposita cessat, & quæ sequuntur optime accommodantur. Hinc facile intelligitur illud, quod superius exposuimus. Præcausati, inquit, sumus, omnes esse sub peccato: quamuis enim omnes sint in crimen uocati a Prophetis, iudæi, & Græci, tamen quia sermo hic iudæis est habitus, propterea dixit, iudæos pręcausatos esse, & accusatos, quod omnes etiam Gentes sub peccato sint.

Vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo.

CAusam, & finem, cur ijs, qui in lege sunt, lex loquatur, & prædictæ sententiæ, omnes peccati accusantes, solis iudęis in lege existentibus datæ, & pronunciatæ sint, exponit. Et, vti diximus, sunt hæc superioribus connexa: Scimus, nempe, hæc dicta esse iudæis, qui in lege sunt, quamuis omnes complectantur: Vt omne os obstruatur, idest, nemo, tam Iudæus, quam Græcus se immunem esse peccati agnoscat, nec se vlla iustitia defendat; sed fiat subditus DEO, idest, agnoscat se obnoxium, & reum esse, ac culpæ, & pœnæ suppositum

tum coram Deo; hac enim de causa ijs, qui in lege sunt, hæc pronunciantur, quibus omnes accusantur a lege, vt significetur, legem neminem suis operibus iustificasse; si enim aliquem iustificaret, aut vim haberet iustificandi, non pronunciaret, omnes, etiam suos, esse reos, & sontes, & obnoxios sub peccato; cum autem omnes tales proclamet, argumentum est, non posse vllum iustificare, nec iustitiam ex legis operibus prouenire, sed aliunde, nempe, ex fide Christi. Hæc causa est, cur lex ijs, qui in lege sunt, talia loquatur: si enim omnes hi cum Gentibus essent habiti, non obstrueretur os Iudæorum, quia dicerent Iudæi, Gentes declinarunt, & inter eas non est iustus, non est vsque ad vnum, quia legem a Deo non acceperunt, at nos iudæi accepimus, ideo apud nos est iustitia; dum autem iudæis legem ipsam habentibus hæc dicta sunt, os omnium etiam Gentium obstruitur. propterea recte præmisit Paulus, hæc iudæis in lege existentibus dicta esse, vt omne os obstruatur. Verbis sequentibus declarat, quare obstrui dicatur os omnium, & omnis mundus obnoxius, & reus manifestetur, nempe quia nemo ex operibus legis iustificatur. illud (vt totus mundus fiat obnoxius) sensum hunc facit, vt totus mundus agnoscat, & conuincatur, se esse reum peccati, nec iustificare se posse coram Deo ex aliquo suo opere legis.

Iustitia nō prouenit ex operibus legis, sed ex fid Xpi.

ANNOTATIO XII.

Dupliciter exponere possumus superiora verba, vno modo, ut particula (vt) causam finalem significet, nempe causam, cur Iudæis in lege existentibus tales sententiæ dictæ sint, & lex omnes peccatores proclamauerit. & hunc sensum prosecuti sumus in commentario. Altero modo exponi potest consecutiue, ut ex eo, quod omnes in lege existentes, tales pronunciantur a lege, consequatur, oēs esse obnoxios peccato, nec vllū legis operibus iustificari. ac si diceret; Lex loquitur ijs, qui in lege sunt, omnesq. tales peccatores proclamat; consequitur ergo, omnes esse obnoxios, quia nemo legis operibus iustificatur, cum lex suos etiam, peccatores appellet. Vterque sensus est accōmodatus: prior tamen accommodatior est. Attende, Chrys. serm. 7. & Ansel. illud (os obstruatur) ad iudæos: illud autem, (Subditus fiat omnis mūdus) ad omnes referre iudæos, & Gētes. at cum utraque sententia generalis sit, vtraq. omnes, tam iudæos, quā Gentes complectitur, & ita interpretatur Ambros.

Chrysost. *Anselm.* *Ambros.*

Quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo.

Complet sententiam, causam reddens. cur omnes obnoxij & rei teneantur. Quia inquit, ex legis operibus non iustificabitur omnis caro: generales enim legis sententiæ, etiam Iudæos peccatores pronunciantes, argumento sunt, neminē legis operibus iustitiā consequi, nec a reatu peccatorū solui. Attende autē singula verba; non dicit, Ex lege, sed, (ex operibus legis) vt Iudæos, & Gentes comprehendat. nam apud

Gentes erant legis opera, non tamen lex ipsa scripta. Iudæi vtrumque habebant. si ergo iudæi vtrumque habentes non iustificari sunt, profectò nec Gentes. Rursus etiam, vt tam legem, quam legis opera a iustitia hac excludat: neutrum enim a peccato liberat: Dicitur etiam omnis caro, vt hoc verbo iustificationem explicet: carnem enim appellat omnem hominem in peccato existentem: caro enim in Scriptura homo dictus est, propter ea, quæ ex sua natiuitate naturali habet: omnes enim peccatores nascimur, & si aliquando iustificati iterum peccamus, ad nostra prima reuertimur, iræ enim filij nati sumus. caro ergo, idest, peccator omnis, per legem, & legis opera a peccato non liberatur, nec iustus fit. Dicitur etiam (coram Deo) quia coram hominibus multi iusti sunt æstimati, qui peccatores vere sunt: iustitia enim hominum est secundum opinionem. Rursus, quia aliquam moralem iustitiam habere potest, & habet homo ex operibus legis: non tamen eam, quæ in remissione peccatorum, & in reconciliatione cum Deo consistit, quæ est perfecta iustitia, & coram Deo; hanc enim nec lex, nec legis opera efficiunt, sed fides viua, quæ per dilectionem operatur: si enim legis opera hanc efficerent, numquã lex ipsa omnes peccatores pronunciaret, vti pronunciatos esse, ex citatis testimonijs constat, etiam eos, qui sub ipsa lege degebant.

Carnis noĩe cõprehendit oĩs hõ existens in peccato.

ANNOTATIO XIII

Attende, legem dictam esse neminem iustificare posse, non solum quia nemo poterat legem totam implere, sola legis ipsius ope adiutus; opus enim est, & erat, gratia, quæ non ex lege est, sed ex fide Christi; sed etiam, quia, quamuis legis opera efficeret, ad huc iustificari peccator non posset: nisi enim Christi fides adesset, quamuis tota lex quoad omnes partes suas morales, cæremoniales, & iudiciales impleretur, numquam homo peccator a peccato liberaretur, nec Deo reconciliaretur; hoc enim opus est Christi, qui fide viua in ipsum nobis iustitiam sua virtute, iustitia, & merito communicat, & impartitur, propterea prudentissime Paulus dixit. Ex operibus legis non iustificari vllam carnem, quia lex etiam impleta id non posset facere.

August. Attende secundo cum Aug. lib. de spirit. & lit. cap. 8. per opera legis, non ceremonialia illa sola, & iudicialia, sed etiam moralia, quæ ad Decalogum spectant, intelligi: omnia enim hęc simul opera non liberant a peccato, nec reconciliant: sed fides in Christum uiua, & perfecta. quod Paulus etiam in hisce verbis sapienter insinuauit, dum generaliter omnem carnem a iustitia excludit cũ operibus solis legis, nisi enim moralia opera includeret, soli essent exclusi iudæi; at dum omnis caro iustificari negatur ex operibus legis, opera etiam negat moralia, quæ erant apud Gentes, nec his poterant unquam coram Deo iustificari.

Ex operibus legis non iustificari vllam carnem.

Attende tertio, non esse hanc Pauli sententiam aduersariam illi superius expositæ cap. secundo; Factores legis iustificabuntur apud Deum, qđ eo in loco diffusius exposuimus, quã tum

tum autem ad præsens spectat, concordia hæc est; Paulus enim in præsenti de ea iustitia loquitur, qua homo ex peccatore fit iustus, remisso peccato, & reconciliatione facta cũ Deo. hanc iustitiam nulla legis opera efficiunt, sed uiua fides. Sic autem iustificatus opera moralia, & mandata implere debet, quibus iustus fit iustior, &, si negligantur, etiam quam acquisiuit prius per fidem, amittit iustitiam. & de hac dictum est: Factores legis iustificabuntur. Magnum ergo est discrimen inter opera legis fidem uiuam præcedentia, & sequentia; nam quæ præcedunt, uim non habent nec iustificandi, nec augendi; quia quæ nondum est iustitia, augeri non potest. at quæ sequuntur non iustificant, faciendo ex iniusto iustum: nam iam fides perfecta iustificauit: sed augendo, & conseruando iustitiã & hoc non propria uirtute faciunt, sed propter radicem ipsam unde procedunt, quæ est uiua, & perfecta fides. De tota hac iustitia, nempe prima, & secunda, seu initio, & progressu, Paulus Gal 5. illam protulit sententiam. In Christo Iesu neque circumcisio aliquid ualet, neque præputiũ, sed fides, quæ per dilectionem operatur. Quando ergo Paulus dixit, legis factores iustificari, fidem supponebat, quæ Gentibus, quarum aliquæ iustæ erant, & iudæis cõmunis erat; & sine qua nec legis opera fiunt; & etiamsi fiant, a peccato non liberãt, nec Deo reconciliant. ideo de his dicitur; Ex operibus legis non iustificatur omnis caro. Hæc est legitima, & catholica doctrina, & concordantia harum sententiarum.

Quo factores legis iustificabuntur, & non ex lege

Galat. 5

Per legem enim cognitio peccati.

Per legem cognoscimus tñ peccatum, sed non delemus.

CVr ex operibus legis nulla caro iustificetur, causam exponit, simul etiam explicat: quare, si legis opera non iustificabant peccatorem, fuerit data lex, dicit ergo; Per legem cognoscimus peccatum quod perpetramus, & a Deo data fuit populo illi, vt peccatum manifestum fieret, non vt illud deleret; sicut enim medicus sanaturus infirmum, grauitatem morbi ipsi prius exponit, vt sanationis gratiam pluris faciat, ad eamq. desiderandam, & procurandam magis inducat, quam postea medicamentis efficit, ita Deus noster hominem a peccato sanaturus, legem dedit prius, qua peccatorum morbi manifestarentur, & omnes cognoscerent, se indigere medicina, & ad inquirendam eam prouocarentur, suisque operibus non posse eos assequi intelligerent, non vt per legem sanarentur: nam sanitatem hanc Christus sua morte effecit. hæc enim medicina fuit, qua fide viua in eum credentes sanat, & iustificat liberando a peccatis, & Deo reconciliando, hoc est quod dicit Paulus; Per legem enim cognitio peccati, idest, tantum cognitio peccati, non remissio, ideo ex legis operib. iustitia non est. Respõdet aũt hoc verbũ testimonijs citatis, quasi diceret. Lex omnes pronunciat peccatores, quia ad hoc data est, vt peccatum cognosceretur, non vt iustificaret; si. n. ad iustitiã data esset, non pronunciasset oẽs, qui sub ea sunt, peccatores, nec omnes etiam eius mandata, & opera facientes iniustos appellasset. Est autem sententia

tia vim habens etiam negandi, nempe per legem cognitio peccati, non iustitia fit, ideo ex operibus eius nemo iustificatur. Hanc sententiam verbis inferioribus repetit Paulus, quando de lege loquitur. Similiter & in Epist. ad Galat. Satis ergo aperte conuincit Paulus Iudæos, non habere ex lege, nec ex circuncisione, in quo, quantum ad iustitiam coram Deo, gentes præcellant.

ANNOTATIO XIV.

Lex scripta quomodo dicatur manifestare peccatum.

DVbitatio occurrit, quomodo per legem cognitio peccati sit facta, cum ante legem peccatum cognitum fuerit. nam Caim nouit peccatum suum, & ante Moysem, cui lex data fuit, peccata nota esse scriptura meminerit. Gentes etiam, quę in lege non erant, & male agere, & peccatorum habuisse notitiam nemo negare potest; non igitur per legem cognitio peccati est. Aliqui respondent, esse hoc de naturali lege intelligendum, quæ à principio humani generis insita fuit homini: per hanc enim nouerunt homines peccatum. quod enim contra legem est, peccatum est. ita hunc locum Orig. exponit. *Origen.* Alij de lege scripta interpretantur, non de omni parte, sed de ea, quæ moralis est, quæ naturalia præcepta continet, & hęc videtur cōmunis expositio. ita Aug. lib. de spirit. & lit. cap. 8. *August.* cæterique, quorum mentio statim fiet, exponunt.

His proposita dubitatio difficultatem ingerit, quomodo per legem cognitio peccati fuerit, cum, ante legis traditionem, per naturalem ipsā cognitionem fuerit notum peccatū: qui enim legem non habent, quæ legis sunt naturaliter faciunt. Varia est Doctorum responsio. Primo quidē aliqui respondent, per legem scriptā moralem, seu naturalem, cognitionem factam esse peccati, quantum ad pœnam à Deo infligendam. lex.n. scripta docet, nō impune fieri, quod cōtra legem committitur: hoc enim Gentes prius ignorabant, manifesta tum est autem per legem scriptam. ita Ambrosius, Oecumenius, Theodulus respondent. *Oecum. Theod.*

Secundo loco alij asserunt, per hanc scriptam Legem naturalem esse actam cognitionem peccati, quantum ad aliqua peccata, quæ prius ignorabantur: nam lex naturalis erat ex parte aliqua in hominibus oblitterata, & obscurata, multaque ignorabantur peccata, quæ vere erant peccata, & contra rationem naturalem. Deus ergo renouās legem naturalem, perfectam peccati cognitionem fecit, non omnium, sed multorum. ita Sedulius exponit, *Sedul.* & Theodoretus videtur idem *Theod.* sentire: inquit enim, legem, peccati perfectam cognitionem induxisse.

Tertio loco alij affirmant, ante nō esse cognitam naturam peccati, est.n. Dei offensa, & iniuria; hāc aūt lex explicat, & hoc etiā Ambros. dicit. In huius difficultatis resolutione, aliqua respondend a existimo. Primum est, non intelligi hunc locum de naturali lege, quæ cordibus hominum inscripta est. Hoc est contra Origen. quod mihi persuadeo ex ipsomet Paulo. Primo quidē, Paulus nunq̄ solet legē appellare, q̄ nos legem naturalem dicimus, sed opus legis

legis scriptum in cordibus, idcirco Gentes vocat sine lege. Secundo quia si de lege sola naturali sermo fieret, non erat doctrina perfecta, nã non excludebatur Iudæus: diceret enim hic, per legem naturalem est cognitio peccati, at per nostram legem est iustitia Paulus ergo ex nulla lege iustitiam docens, sed ex fide generaliter omnem exclusit, etiam quæ Iudæorum erat. Tertio, quia hæc sententia reddit causam præcedẽtis. in hac autem dictum est, ex verbis legis non iustificatur omnis caro. Vbi nemo dubitare potest, legem generaliter accipi, etiam pro lege Mosaica cum ergo causam annectat: Quia per legem cognitio peccati, nõ potest lex hæc restringi ad naturalẽ.

Secundum est, nec etiam potest intelligi de sola lege morali scripta locus hic Hoc est contra eos, quos superius citauimus, quod eisdem fere rationibus comprobatur. si enim per moralem legem tantum cognitio facta esse dicitur, non excluditur lex a iustitia, nec est exacta probatio superioris sententiæ. nam diceret Iudæus, per cæremonialem, & iudicialem legem tibi datam esse iustitiam. cum ergo Paulus totam legem a iustitia excludat, & in fide Christi collocet, necesse est, non solum vnã partem legis, sed totam intelligere.

Adde, opera legis non iustificãt, non legis solius moralis, sed nec cæremonialis, quæ ad ritus, & sacrificia pertinebat: nec iudicialis, quæ ad politiam ordinabatur. ergo lex tota excluditur, & per totam illam est cognitio peccati, nõ autem iustitia. Adiunge etiam verba sequentia (Nunc sine lege iustitia manifestata est) in Euangelio autem lex illa cessauit, maxime quantum ad cæremonialia, & iudicialia. Igitur Paulus generaliter loquitur.

Tertium est, quando per legem dicitur cognitio peccati fieri, totam legem Paulus significat, moralem, cæremonialem, & iudicialem, quæ Mosaica dicitur. quam enim nos naturalem dicimus, Paulus non solet legẽ appellare, sed opera legis inscripta in corde. Hoc responsum ex superioribus deducitur efficaciter, declaratione tamen opus est. Attende, legẽ scriptam totam manifestasse peccatum, non tamen eodem modo: nam pars illa moralis, q̃ Decalogi præcepta continet, manifestat peccatum quod, antequam lex ista per Moysẽ promulgaretur, cognoscebatur per lumen naturale. Sciebant enim homines lumine naturali ducti, multa opera esse mala, & peccata, vtpote rationi aduersantia, tamen scripta, & euulgata lex per Moysem, cognitionem attulit perfectã, tum quia multa ignorabantur esse peccata, lumine naturali ex parte aliqua propter peccata imminuto: tum quia, quæ agnoscebantur, adhuc imperfecta, & debiliter nota erant. non enim tota grauitas eorum erat manifesta. Gentes enim peccatum tanquam aliquid contra rationem detestabantur: esse tamen Dei offensam, & iniuriã ignorarunt: & si aliquid in hoc senserũt, non attigit mensuram integram, nec quanta sit Dei offensa assecuti sunt, per illos Patriarchas, & eos, quorũ Scriptura facit mentionem, q ex traditione ab Adamo, & Dei reuelatione sciebant. tum demum, quia, quãta pœna peccantibus infligẽda erat præparata, nescierunt, vt dictum est in Cap primo. hæc omnia lex manifestauit: Cæremonialis autem, & iudicialis lex non sic manifestauit peccatum

Lumine naturali hõies cognoscebãt, multa esse mala opera, & peccata, sed p legẽ nouerũt grauitatẽ pctõrũ.

tum. nam antequam istæ leges promulgatæ essent, non erant peccata, quæ, latis legibus, facta sunt peccata, quia cōtra leges sunt. hoc enim habēt positiuæ leges, vt quæ præcipiūt, aut prohibent, peccata prius non essent, nisi postquam coutra latas leges facta sunt.

Lex scripta, quomodo manifestat peccatum.

Lex ergo moralis scripta præcepit, & prohibuit, quę primo erāt bona, vel mala, siue peccata, aut virtutes, propter rationis lumen homini à natura insitum; at lex cęremonialis, & iudicialis ea pręcepit, aut prohibuit, quæ ante peccata non erant, aut recte facta, nisi postquā legibus statuta sunt. Lex ergo cęremonialis, & iudicialis peccatum manifestat alio modo, quam moralis; multipliciter tamen. Primo, quia per eas nota fuerunt etiam peccata contra mores facta. nā sacrificia, & iudicia multa fiunt contra peccata, illa in expiationem, hęc in pœnam. Secūdo, lex hęc manifestat hominē nasci in peccato, dum sacrificium pro infante offerri præcipit. Tertio, dum pręcipit multa, quę postea non fiūt, & sic peccatores esse transgressores declarat. Vere ergo lex tota cognitionem facit peccati, & vna ex causis, propter quas à Deo est tradita, hęc fuit, vt peccatum cognosceretur. multo autem magis cognoscitur per partes legis plures, quam per vnam. nā multiplicata lege, multiplicatur trāsgressio, nisi adsit virtus Dei, & gratia p̄seruans, quæ ad Euangelium pertinet, non ad statum illū legis. Ex his & difficultas soluta, & sensus legitimus Pauli manifestus est.

Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est.

PRosequitur eandem sententiam declarans, quid sit illud, quo homo iustificatur, & est sensus. (Nunc autem) idest, postquam per legem cognitio peccati facta est, (sine lege) idest, lege cessante (Iustitia Dei manifestata est) idest, manifestauit Deus iustitiam suam: nempe, id, quo homo coram Deo iustificatur: quod quidem tempus est Euangelici status. Similis est sententia illa, Galat. 3. Lex pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur. at vbi venit fides, iam non sumus sub pædagogo. Iustitia ergo Euangelij, sine lege est per fidem Christi. Attende, sententiam hanc esse latens quoddam argumentum, quo probat, per legem non esse iustitiam. si enim lex ad iustitiam faciendam fuisset instituta, nunquam iustitia manifestata esset, etiam remota lege: at dum iustitia statuitur, & lex cessat, eiusque obseruantia antiqua remouetur, ea ad iustiam non suffecisse probatur, ac demonstratur.

Iustitia Dei, est sine lege, quomodo manifestata

Gala. 3.

Attende rursus, hanc esse etiam latentem causam, cur Dominus legē illam cessasse per Euangelium disposuerit; nempe, vt, dum statuitur iustitia per Euangelium, ablata lege, significaret, legem ad iustitiam datā non fuisse sufficientē. Attēde adhuc, iustitiā Dei, vt Aug. li. de Spiritu. & litera ca. 9. dicit, nō esse eā, qua Deus ipse iustus est, sed quæ nobis datur, vt per eā iusti corā ipso simus: sicut paulo inferius dicit, Fides Christi, nō qua credit Christus: nō enim fidem habuit, qui Deū semper videbat, sed qua nos in eū credimus. Attēde tandem, dici manifestatā hanc iustitiā, q̄a occulta prius erat in vmbris legis, & p̄dictionib. Prophetarum.

August.

ANNO-

ANNOTATIO XV.

August. August. lib. de Spiritu & litera. cap. 9. illud (sine lege) censet cõnectendum cum (Iustitia Dei) vt cõnexio talis sit. Iustitia Dei, quæ sine lege est, nunc est manifestata. negat autem connecti debere cum verbo, (manifestata est) quasi fieri non possit, manifestatam esse sine lege, cum per legem sit facta manifestatio. nã sequitur (testificata à lege). hęc de cõnexione. Quod autem ad sensum attinet, sic exponit (Iustitiam Dei sine lege) idest, quæ sine adminiculo legis fit; non enim ex legis operibus iustificatur homo. At nec connexio, nec sensus mihi satis accommodata videntur. Paulus enim plus significare voluit hisce verbis, quam Augustini expositio explanat; docet enim legem illam cessasse, & iustitiam Dei reuelatam, & communicatam esse, lege cessante. Quod argumentũ efficax est, legem ad cognitionem peccati, non ad iustitiam fuisse datã. Connectendum ergo est verbum (sine lege) cum verbo (manifestandi) vt sit sensus: Nunc Euangelium manifestat, lege illa ablata, & cessante, id, in quo hęc iustitia posita est: nempe fidem Christi. ita Theodor. & Ambros. connectunt, & exponunt, & est legitima expositio consonans sequẽtibus. nam hanc iustitiam communem facit omnibus, siue ex Iudæis, siue ex Gentibus. hoc autem fit, quia est iustitia sine lege, idest, lege veteri iam cessante. Quod si sensus esset, (iustitia sine lege) idest, quæ non est ex operibus legis, non sequebatur esse communem iustitiam. nam iustitia antiqua Iudæorum erat sine lege; idest, non ex operibus legis, etiam antequam cessaret lex: at iustitia Euangelica est iustitia sine lege, idest non solum quia ex legis operibus non est, sed etiam quia, lege illa veteri cessante, est. hanc talem Euangelium manifestat, & prædicat, idcirco eam communem annunciat, tam his, qui in lege, quam ijs, qui sine lege erant.

Theodo. *Ambro.*

In hoc sensu vero, & legitimo difficultas occurrit, qua ratione dictum est iustitiam esse manifestatam sine lege, cum in Euangelio magna pars legis adhuc perseueret; nimirum Decalogi præcepta, & mandata moralia, quæ etiãsi, vti diximus, talia non sint, vt ex operibus eorum iustificari peccator possit, cum per fidem sit iustitia, tamen obseruantia eorum est necessaria, & iustificato iustitiam conseruat, & auget. Respõdeo, vt in superiori annotatione dictum est; tria fuisse genera præceptorum, & mandatorum in lege, nempe moralium, cæremonialium, iudicialium. ex quibus moralia non erant propria Iudæorum, sed communia omnibus hominibus; quamuis ea Gentes lege scripta non acceperint à Deo, sed lumine rationis naturalis indicante. Iudæis autem particulari ratione fuerunt adhuc exterius imposita, tenebanturque ea seruare, non solum tanquam lumine rationis demonstrata, sed etiam tanq̃ à Deo particulari ordinatione instituta. Cætera præcepta sola diuina institutione, & ordinatione nitebãtur. *Qua rõne dcm̃ est, iustitiã esse manifestatã sine lege*

Dico ergo, totam obligationem illam, quæ ex scripta lege, & ordinatione tunc erat, cessasse, & ideo absolute lex illa iam completa est, nec in Euan- *Quo cessauit*

obligatio legis scripturæ, adueniente noua

in Euangelio obligat: tamen opera legis non omnia cessarunt: nam moralia in Euangelio manserunt, & fideles obligant, non quia veteri lege erant præcepta, & statuta: sed quia naturali rationis lumine sunt dictata, quod & gentibus est commune. Rursus, etiã quia a Christo Dño sũt renouata, & in Euangelio stabilita: cętera vero, quia sola illa exteriori institutione nitebantur, iam non obligant, nec ratione operum. quod si aliqua horum nunc in Ecclesia seruantur, idest, quia Ecclesia aliqua opera illorum tanquam vtilia Euangelio statuit, & decreuit: sic multa, quæ ad matrimonia pertinent, nunc in Euangelio seruantur: similiter quæ ad alios ritus: quæ quidem obligant, nõ ratione illius diuinæ institutionis, sed ratione Ecclesiasticæ ordinationis, quia ad mores etiam pertinent. Lex ergo illa in totum cessauit, quãtum ad obligationem suam legalẽ modo exposito. Quæ ergo nunc opera seruamus, non sunt legis illius, sed opera virtutum, & morum, quæ rationales homines decent, & seruare oportet, & quas primo homini Deus indidit, vt secundum talium virtutũ opera viueret. Hæc autem non nos à peccato iustificant, vti diximus, sed fides viua in Christum. ex hac autẽ fide viua procedentia talia opera cõseruant, & augent iustitiam, & implentur, non solum obligatio naturalis, sed obedientia Christi, qui ea iniũxit in Euangelio suis fidelibus, nec solum iniunxit, sed aliqua declarauit, vt patet Matth. 6. Sunt etiam alia opera, & pcepta Christi, & Ecclesię de quibus non est instituti nostri prę sentis tractare. illa ergo lex, quę ad cognitionem peccati data fuit, cessauit, vt iustitia, non ex lege, sed ex fide esse manifestaretur.

Aduertendum hoc in loco est, nõ esse expositionem Orig. ad mentem Pauli. exponit enim legem hanc naturalem, vt sit sensus: sine lege naturali, iustitia, idest, sine operibus legis naturalis iustitia est. quamuis autem admitteremus sensum hunc, qui est conformis expositioni Augustini, tamen legis interpretationem non probamus: nam iustitia hæc etiam sine operibus legis scripta est. Paulus etiam non solum ab operibus gẽtium, sed ab operibus Iudęorũ quibuscumque excludit iustitiam, & in fide Christi eam constituit. Legem ergo appellat, quæ fidei opponitur. ideo lex tota intelligitur. Adde, Paulum talia non appellare legem, sed opera legis scripta in corde, vt in superiori annotatione dictum est. *Origen.* *Augusti.*

Testificata à lege, & prophetis.

Iustitia Dei pnunciata à pphetis.

NE Iudæi audientes iustitiam Dei esse, ablata lege, tanquam rem nouã, & legi aduersariam repellerent, adiunxit: Non nouam rem annuncio, nec a lege ipsa alienam. nam lex ipsa, & Prophetæ hanc iustitiam Dei futuram per fidem Christi pronunciarunt, & testimonium de ea perhibuerunt. rem ego non contra legem, sed secundum legem prædico, & doceo. legem appellat libros Moysis, cuius testimonium ipsemet Paulus cap. 10. adfert. fidei enim iustitiam futuram prædixit. nos eo in loco exponemus. Prophetarum testimonium etiam eodem capite exponit ex Isaia, & superius capi. 1. ex Abachuc. Sunt præter *Abach*

hæc

hæc multa testimonia, quæ facile est cuilibet perito in veteri annotare Scriptura.

ANNOTATIO XVI.

August. *Anselm.* AVgust. lib. de Spiritu, & litera, cap. 9. quem sequitur Anselmus, testimonium legis distinguit a testimonio Prophetarum. Prophetæ enim prædixerunt verbo, quod futurum erat prænunciantes: at legis testimonium facto ipso censet esse perhibitum, sic; lex, inquit, iubendo, & minando, & neminem iustificando satis indicat, dono Dei iustificari hominem per aduentum Spiritus, & hoc ipso testimonium perhibet. Vera est doctrina hæc; tamen accōmodatius dicimus prędictionem in libris legis scriptam, appellari legis testimonium, vt constat ex cap. 10. *Roma.* vtrumque ergo testimonium legis, & Prophetarum prędictio, & prænunciatio iustitiæ huius est; tamen q̄ in libris Moysis scribitur, legis dicitur testimonium. Libros enim illos legem appellare Iudæi solebant. ita hunc locum exponunt Chrysost. ser. 7. & Irenæ. lib. 4. cap. 67. vbi vtrumque testimonium eiusdem rationis esse exponit: nempe, veteris testamē ti prædictionem. *Irenæ.* *Chryso.* Quod si placet interpretationem Augustini admittere non est excludenda hæc, quæ cōmunis est, sed coniungenda, vt lex vtroque modo testimonium perhibeat.

Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi.

QVomodo fiat hæc iustitia, exponit, Iustitia, inquit, Dei: quæ non ex operibus, & quæ lege cessante, & completa manifestata, & quæ à lege, & Prophetis testificata est: hæc est, nempe per fidem Iesu Christi, non qua Christus credit, in eo enim fides non fuit, sed qua in ipsū creditur: sicut iustitia Dei dicitur, non qua ipse iustus in se est, sed qua nos in nobis ipsis iustos facit, vt exponit Aug. lib. de Spiritu, & litera cap. 9. hac fide iustificamur a peccatis, & Deo reconciliamur, coram ipsoq. iusti efficimur, & quod nec lex tota, nec legis totius opera efficere potuerunt, id facit fides in Iesum Christum. optimo autem consilio Paulus nomen Domini integrum expressit: Per fidem, inquit, Iesu Christi, vt qualitatem fidei significaret; debet enim esse fides perfecta, qua Christus Deus, & homo, & omnium saluator, ac redemptor credatur, nec aliud nomen esse, in quo salutem, & iustitiam habeamus, præter ipsum.

August. Quod lex tota efficere non potuit: per fidem Christi factum est.

NNOTATIO XVII.

DIcet aliquis, cur non dictum est. Iustitia Dei est fides Iesu Christi; sed, per fidem? sæpe enim hac locutione vtitur Paulus, qua videtur distinguere iustitiam a fide, quasi fides sit dispositio quædam, per quam nobis iustitia datur: non autem ipsa iustitia. Aduerte autem diligenter; duplicem esse iustitiam, Vnam primā, qua homo iustus efficitur ex peccatore,

Iustitia duplex prima, & secũda.

tore, & iniusto. Alterã, qua iustus existens opera iustitiæ facit Deo grata, & accepta, quæ dicitur secunda iustitia: sicut Philosophi distinguere solent in suis considerationibus actũ primum, & actum secundum. viuit enim homo anima informante corpus, & dicitur vita prima: viuit etiã dũ opera vitæ exercet, & dicitur vita secũda; ita in iustificatione, seu in iustitia euenit. iustitia prima cõsistit in remissione peccatorum, & in recõciliatione cum Deo, quæ fiunt per gratiam inhærentem, & communicatã; cui ergo remissa sunt peccata, & reconciliatus est cum Deo, eius amicus, & filius adoptionis factus, iustus est. qui etiam talis existens opera facit, aut actus interiores virtutũ exercet, iustus etiam est, & iustificatur iustitia secunda. Paulus de iustitia loquitur prima, per quam remisso peccato, hõ reconciliatur cũ Deo. Et ad hanc assequendam iustitiam, fides, & credere in Iesum Christũ, dispositio est necessaria, per quam Christus in eo, qui credit, iustitiam talem communicat.

Iustitia prima dicit remissionẽ peccatorũ.

Exemplum est satis accommodatum illum Num. 21. in deserto enim a serpentibus puncti, & veneno affecti respicientes in æneum serpentẽ à Moyse erectũ, sanabantur, hi quidẽ per aspectum, & visionem serpentis sanabantur: visio autem non erat sanitas, qua sani fiebãt, sed veneni absumptio, & tẽperies, humorumque debita facta proportio, quam à virtute serpentis, qui à serpentibus tacti erant, recipiebant per uisionẽ, & aspectum, velut per dispositionem, & instrumẽtum quoddam, sine qua nõ recepissent. Ita nunc peccatores credentes in Christum, virtute ipsius iustificãtur, quæ virtute per fidem operatur iustitiam in ipsis. Iustitia autẽ hæc est remissio peccatorum, & recõciliatio per inhærentem, & infusam gratiam. fides ergo gratiç recipiendæ est dispositio, & organum quoddam: gratia aũt expellẽs peccata, & reconciliationis forma existens, iustitia ipsa prima est. & hoc locutio Pauli prçsens, & frequenter repetita indicat, per fidẽ iustificari hominẽ, non tamen fides est pura dispositio. nam introducta gratia, quæ est iustitia prima, fides est iustitia, seu pars iustitiæ secundæ, sicut & actus charitatis, & cçterarum virtutum, quæ in iustificando homine cõueniunt. credere ergo, diligere, sperare, pçnitere, secunda iustitia sunt, gratia introducta: ad eam autem introducendã dispositio sũt, & instrumentum. inter has autem fides prima dispositio est introducẽdæ gratiç, & primæ iustitiæ. Differt ergo a virtutibus moralibus, & ipsarum operibus fides. est quidem iustitia secunda sicut & illç: tamẽ hoc habet supra se, quod ad primam iustitiam necessaria est dispositio, & instrumẽtum, sine qua nemo iustificatur. at reliquæ necessaria dispositio non sunt, nec instrumentũ & sine earum operibus prima iustitia accipi potest.

Aduertendum adhuc est, pro exacta huius rei intelligentia, quæ difficilis, & obscura est, & ab Hæreticis nostri temporis parum intellecta: qđ fuit eis errandi occasio: fidẽ esse instrumentum, & necessariam dispositionem iustificandi peccatorem, per quam iustitia prima ipsi communicatur: non tamẽ solam sufficere, nec esse totam, & integram dispositionẽ necessariam. adhuc enim est cũ fide necessaria pçnitẽtia peccati cõmissi, q̃ sine spç, & dilectione Dei non fit.

fides dicitur instrumẽtum, & necessaria dispositio iustificationis.

Obijciet

Obijciet nobis Hereticus, vos habetis, præter fidem esse aliquid aliud, quod ad iustitiam accipiendam sit necessarium? Respondemus, nos habere ab ea Scriptura Sacra, a qua habemus, per fidem hominem iustificari. eadem enim Scriptura declarauit hanc sententiam, per fidē quidem iustificari peccatores non omnes, sed quos peccatorum pœnitet; qui contriti sunt corde, & pœnitentiam habent. ita docuit Act. 3. Pœnitemini, & conuertimini, vt deleantur peccata vestra. Ecce non solam fidem, sed pœnitentiam postulat. Et iterum cap. 2. Pœnitentiam agite, & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Iesu Christi, in remissionem peccatorum. Attende hunc locum: cum enim Dominus Marc. vltimo dixerit: Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit, cur Apostoli dicunt modo: pœnitentiam agite, & non dicunt: credite? nimirum quia præter fidem necessaria est pœnitentia, non enim fides iustificat, nec primam iustitiam communicat, nisi pœnitentibus. Matth. 3. etiam dictum est a Ioanne. Pœnitentiam agite: appropinquauit enim regnum cœlorum. sicut ergo fides dispositio est intellectus, ita pœnitentia dispositio est voluntatis, per quas homo recipit iustitiam; merito, & virtute Christi à Deo. & sicut non minuitur meritum Christi, quamuis per fidem applicetur, ita nec minuitur etiam applicatum per pœnitentiam: vtraque necessaria est ad primam iustitiam. hoc tamen in sequentibus annotationibus magis explanabitur.

per Scripturam hēmus, hoīes iustificari p fidē simul, & p pœnitentiā. Act. 3. Act. 2. Marc. vltim. Iustificatio ñ solū fidē, sed pniam regrit. Mat. 3. Fid's dr̄ disposi-tio intellectus, & pnī a voluntatis.

Hę igitur dispositiones sunt, per quas voluit Dominus nobis iustitiā primam communicare, non aliter: non quidem, quia non potuit, sed quia noluit: sed suo diuino consilio decreuit non saluare nos sine nobis, sicut etiam in deserto potuit sanare infectos a serpentium ueneno, etiam sine aspectu in serpentem, immo etiā sine serpente, noluit tamen, nisi & per serpentem, & per aspectum infectorum in eum.

Aliqui has dispositiones ad iustitiam, solent appellare instrumenta interna iustificationis, Concilium tamen Tridentinum non vsum est ea forma loquendi, quamuis uera sit: sed dispositiones nominauit, sine quibus iustitia ex Dei decreto adulto peccatori non datur. in pœnitentia etiam spes, & dilectio, & aliquando timor Dei comprehenditur, & propositum: sed hæc omnia dispositiones sunt, & ad perfectionem pœnitentiæ conueniunt. Hinc est, quod aliquando Scriptura spei, aliquando dilectioni, aliquando pœnitentiæ tribuat iustitiam, sicut & fidei: quia hæ ad iustitiam dispositiones necessariæ sunt: saltē spes, dilectio, fides, & pœnitentia. pœnitentiam autem particularius narrauimus, quia in ea spes, & dilectio est.

Concil. Triden. Spes, dilectio, fides, & pnia sūt disposi-tiones ad iusti tiam.

Non immerito autem aliquis percontabitur; Quare fidei potius, & frequentius Scriptura, & maxime Paulus tribuit iustitiam? Respondeo, hāc frequentiam decepisse Hæreticos, inferentes, quæ nec Paulus, nec Scriptura docuit: nempe, sola fide iustificari peccatorē, & ex suo iudicio falso addentes, solam fidem: cum Paulus per fidem nos iustificari, non aūt per solam dixerit, immo contrarium insinuauit, seu potius significauit: ex opposito enim & antitheto alterum antithetum explicari, sol; t, Non ex operibus, inquit, legis, sed ex fide; fidem ergo opponit solis ope-

Hęretici quare dece pti p solā fidē.

ribus legis. Quæ ergo ad opera legis non pertinent, hæc sub fide concludit. talis est pœnitentia, spes, & dilectio, quæ circa Deum sunt; opera enim legis erant, quibus illa præcepta exteriora complebantur.

Quod si Paulus præcipue fecit fidei mentionem, propter causas aliquas sapientissime id factum est. *Concil. Triden.* Cōcilium Tridenti. sess. 6. fidei iustitiā à Paulo tribui declarat, non quia sola ipsa peccatorem disponat, sed quia ipsa est initium, fundamentum, & radix cæterarum dispositionum. Initiū quidem dicitur, quia ipsa præcedit; nisi enim peccator peccasse se contra Deum, & per Christum sibi iustitiam oblatam credat, nec sperat, nec diligit, nec peccasse dolet: fidei ergo initium est. Fundamentum autem dicitur, quia ipsi cæteræ innituntur. ablata namque fide, cæteræ corruunt, nec subsistere possunt. cæteris vero ablatis, non continuo fides destruitur: sicut ablato fundamento, ædificium ruit, non autem è contrario ędificio destructo, fundamētum eruitur. Radix tandem dicitur, quia ad cæteras producendas ipsa concurrit, non quod necessario consequantur fidem, nec quod sola fides sine adiutorio supernaturali eas inducat; sed quod ex parte ad actus tales producendos concurrat, vna cum auxilio diuinæ gratiæ. Charitati enim proponitur per fidem Deus amādus: spei per fidem offertur Dei misericordia speranda: Timori iustitia timenda: Pœnitentia peccatum, & offensa dolore, & contritione punienda. propter hæc ergo fidei sæpe tribuitur iustitia.

Quō fides iustificet.

Est etiam particularis causa præter has, quod fidei iustitia tribuitur, quia nempe in ipsa magis manifestatur, hominem non propria virtute, sed Christi merito iustificari, sicut enim in aspectu in serpentem Deus posuit sanitatem in deserto, quia aspectus magis indicabat sanari homines, virtute serpentis, non operis alicuius proprij, aut medicinæ alicuius: ita fides ostendit iustificari peccatores virtute, & merito Christi, in quem credentes salui fiunt: non propria aliqua ipsorum virtute, & merito. Ea causa est, cur fidei tribuatur maximè a Paulo, qui a iustificatione legis opera, & humanum meritum, aut efficaciam excludere, & in sola Christi virtute, & merito collocare nitebatur: idcirco meminit fidei in Christum. Hoc nec pœnitentia, nec dilectio, nec spes, habent. fides enim immediatius, & distinctius in eum fertur, cuius virtute iustificāmur. Nō tamen propterea Paulus dispositiones cęteras exclusit, quas Apostoli, & Euangelistæ docuerunt.

Cur S. Paulus dixerit fidē iustificare.

Huic etiam adde aliam non minus principalem causam, conabatur enim Paulus Gentes, & Iudæos ad fidem Christi trahere, & tractos in eadem confirmare; ea de causa fidei tribuit iustificationē. facile enim credentibus, & fidem recipientibus erat persuadere pœnitentiam, de qua nō intendebat Paulus nunc agere: idcirco Apostoli ad fidem primo inuitabant, & exhortabantur: sicut & Christus Dominus; quia nondum credebant homines, & qui credebant, eorū multi confirmatione indigebā. sicut etiam solent prædicatores, & scriptores, immo Scripturæ sacræ, quando ad virtutem aliquam exhortantur; puta eleemosinam, humilitatem, iustitiam, aut aliquam aliam, vitæ æternę fructū ei tribuere, nulla alterius mētione facta: non quod cæteras excludant,

dant, sed quod hanc necessariam ostendant. ita factum est a prædicatoribus primis fidei, & maxime a Paulo, vbi de fide agitur: quod tanto magis de fide dicitur, quanto etiam super cæteras ipsa est radix, & fundamentum, & initium, & quę magis ostendit cuius uirtute iustificemur.

In omnes, & super omnes qui credunt in eum.

POstquam iustitiæ causam ostendit, nempe non legem, non legis opera, sed fidem Christi, amplitudinem, & altitudinem eius exponit. Non, inquit, est sicut lex quæ Iudæis solis data est: at iustitia hæc in omnes est Iudæos, & Gentiles: nemo excluditur ab hac iustitia, quæ per fidem est accipienda. Super omnes etiam est, quia nemo suis viribus, nec legis operibus, assecutus est, nec assequi vnquam potuit; gratis de cælo datur, & sicut omnibus offertur, ita super omnes est. opus tamen est in eum credere. nemini enim datur nisi credenti. tamen credere, per quod iustitia communicatur, etiam super omnes est, quia nemo suis viribus, nec legis operibus fidem assequi, aut mereri potuit. ad Ephes. 2. Gratia estis saluati per fidem (& hoc non ex vobis, donum enim Dei est) non ex operibus, ne quis glorietur. Merito autem dixit Paulus (super omnes qui credunt) ne enim diceret Iudæus: nos saltem aliquam dispositionem attulimus ad hanc iustitiam, non autem Gentes: nobis ergo danda est, non illis: vt hoc excluderet, adiecit (In omnes est, & super omnes.) non glorietur Iudæus per legem, quasi sibi deberi iustitiam hanc existimet: super omnes enim est, & gratis tam eis, quam Gentibus, & super vires, & merita omnium oblata, & data, ob id in fide posita est, non in operibus legis, ne Iudæus glorietur, & ne Gentes excludantur. *Ephe. 2.*

ANNOTATIO XVIII.

Theod. Oecum. THeodoretus, & Oecumenius, illud (In omnes) ad Iudęos referunt, illud uero (super omnes) ad Gentes, cuius causam Oecumenius adfert, nimirum, quia Iudæi apud se, & in seipsis habent salutis causam, nempe Christũ, ideo dicitur in omnes eos; at Gentes a iudæis crediderunt, & per eos extensa est super illas, ideo super omnes dicitur. Hæc explicatio non est ad mentem Pauli, quia in iustificationis negotio nequaquam iudæos præcellere Gentes docuerat; nec est accommodata sequentibus uerbis, vt in ipsorum expositione cōstabit. legitima expositio est, illud (omnes) generaliter in vtroque loco Gentes, & iudæos complecti, & præpositiones illas (in, super) varia indicare. in omnes enim iustitia dicitur esse propter vniuersalitatem, quia omnibus offertur, & in omnes diffũditur: super omnes autem dicitur, propter sublimitatem, quia nec uirtute humana, nec merito, nec lege, nec legis operibus datur, sed gratis per fidem, quæ donum Dei est desuper datum, & ita hanc partem (super omnes) exponit Anselm. *Anselm.*

fuerunt; quia non peruenerunt ad eam iustitiam, quæ est apud Deum, & quæ apud Deum gloriam facit: hęc enim per fidem est. Nec obstat esse verbum Gręcum καύχημα, nam idem significat, quod δόξα. quod Latine dicimus gloriam. Huic expositioni quæ sequuntur consonant, & Chrysost. visus est hoc idem sentire, nam sic exponit, omnes sunt de numero, quorum non est gloria, sed cõfusio.

Iustificati gratis per gratiam ipsius.

NOua ratio hæc est, exponens modum iustificationis: qua etiam probat non esse distinctionem, sed iustitiã esse in omnes, & super omnes. Est ergo connexio ista: Iustitia Dei est in omnes, & super omnes: non enim est distinctio inter Iudæos, & Græcos, tum quia omnes peccauerunt, & egent gloria Dei, tum quia iustificantur, non ex lege, aut ex opere, aut ex merito, aut virtute propria, sed gratis per Dei gratiam. non ergo est distinctio ex parte ipsorum vlla; non solum quia omnes peccatores sunt, sed quia ipsa iustificatio ex gratuita pendet Dei voluntate. Idcirco super omnes, & in omnes est iustitia. Quantum autem ad sensum pertinet, his verbis exponit Paulus modum quo iustificamur, & qua ratione iustitia fiat in nobis: cum enim prius dixerit, per fidem iustificari, nunc, ne quis per fidem, quasi ex credentis merito iustitiam dari existimaret; quod non sic est, ideo explicat iustificari hominem per fidem ex gratia, & dono eius in quem creditur, & per redemptionem Christi Iesu. Gratiam appellat, Dei gratuitum donum nobis datum: quod nos, nullis nostris meritis, nulla nostra virtute iustos facit; ideo vtrumque cõiunxit, gratis, & gratiam; Gratis, quia non ex merito, aut virtute: hoc donum quo iusti efficimur datur; si enim gratis tantum diceret, donum datum non exprimebatur, ita autem gratis nos iustificat, vt donum nobis infundat, quo iusti simus formaliter, quod gratiam appellat.

Nõ est distinctio iudæi, & Græci quoad iustificatiõ, q̃ non pendet ex lege sed ex fide.

Aliqui gratiam, voluntatem Dei gratuitam intelligunt: sed non id ad mentem Pauli dicitur: loquitur enim de eo, quod nos iustos in nobis ipsis facit, quod quidem ex gratuita voluntate Dei procedit; propterea dicitur, Per gratiam iustificari, sicut per albedinem corpus dealbatur. dum autem dicit, Gratiam ipsius, & formalem, et efficientem causam exprimit. Deus enim est, qui nostram efficit iustificationem, nosque dono suo gratis dato iustos facit. Iustificari Græce est participium passiuum præsentis temporis, vt sit sensus, Omnes egent gloria Dei, & iustificantur gratis per gratiam: est enim Hebraismus: participium namque pro verbo vsurpatur, ac si diceret, iustificantur.

Deus quomodo gratis dicitur iustificare.

Per redemptionem, quæ est in Christo Iesu.

Grã dicã efficiẽs iustificationis, merita Christi sunt cã merito ria.

CAusa efficiente iustificationis exposita, nempe Deo gratiam suam gratis dante, meritoriam exprimit. Per redemptionem, inquit, quæ facta est per Christum Iesum, ipse salutis nostræ pretium per mortem, & passionem suam Patri exhibuit, & iustitiam hanc nobis meruit: & merito suo liberationem a peccatis, & morte, ac Patri reconciliationem obtinuit: idcirco per redemptionem eius iustificati dicimur. Est autem redemptio, quæ fit captiui, soluto pretio liberationis. Chryso. autem aduertit, non dictum esse: Emptionem: sed, Redemptionem, quia seruitus antiqua erat; eramus enim omnes serui Dei, per peccatum autem serui facti peccati; per Christum iterum redimimur, & ad seruitutem Dei reuocamur.

ANNOTATIO XX.

Epipha. Origen. August. Innoc. 1.Co.6

EPiphan. Hære. 42. refert Marcionistas hoc verbo redemptionis vsos esse, ad probandam hæresim suam, nimirum, homines non esse creaturã Dei: nemo enim emit, quod suum est. Vana tamen eorum est argumentatio, vt recte ostẽdit Origen. hom. 6. in Exod. Omnes, inquit, eramus Dei: tamen pretio peccatorum vendidimus nos, & tradidimus Dæmoni: ideo, cũ pretio sanguinis Christi liberati sumus, dicimur redimi. Verum est, in Scriptura aliquando verbum redemptionis reperitur, vbi pretium non est, ut ostendit Augusti. lib. 7. qq. in lib. Iudi. cap. 7. Et similiter etiam redimendi verbum sine ꝑtio pro liberatione, & redemptione etiam gratiosa, vt dicit Innocent. in Psalm. 2. poeni. in illud, Exultatio mea redime me. tamen hoc in loco pretium significat sanguinis Christi, de quo dicitur, 1. Corinth. 6. Empti estis pretio magno. Hoc supposito, duæ se offerunt difficultates in his ꝓximis sententijs Pauli. Vna est; nam hæc verba superiora proxime exposita videtur pugnare immediate præcedentibus, Gratis, inquit, iustificamur per gratiam eius. Quomodo gratis iustificatio esse potest, in qua pretium redemptionis interuenit? vbi redemptio est, pretium est; vbi pretium est, non videtur dici posse gratis fieri. Respondeo, iustificationem gratis dici fieri ex parte hominum; quia nullum in se meritum, nullam satisfactionem, nullum pretium habuerunt, nec habent, quibus liberentur a peccatis, at ex parte Christi non gratis facta est, qui satisfactionem exactissimam, & pretium salutis nostrę sufficientissimum Patri dedit, quod Isaias capi. quinquagesimo quinto his verbis pulchre prædixit; Omnes sitientes venite ad aquas; & qui non habetis argentum, emite, & comedite: venite, emite absque argento, & absque vlla commutatione vinum, & lac. Dices, quomodo fiet emptio absque argento, & absque vlla commutatione? Respondeo, homines nullo argento, pretio, aut cõmutatione propria accepisse lac, & vinum iustificationis, at pretio, & commutatione alterius acceperunt,

Gratis quo redempti sumus. Isa. 55

nempe

nempe Christi ipsius: idcirco emere dicuntur, & sine pretio. hoc idem respondemus ad sententias hasce Pauli, per redemptionem quidem Christi, & pretium eius iustificamur, nos tamen nihil meriti, aut pretij, aut satisfactionis ad iustificationem attulimus, ideo & gratis iustificamur, & simul per redemptionem, non nostram, seu a nobis factam, sed quæ est in Christo Iesu. Adde his etiã aliud: Deus enim nobis hoc pretium redẽptionis dedit, & diuites fecit, ut unde soluere possemus nobis esset. nam filium suum carnem sumere, & nostrum fieri pretiũ gratis, & nullo nostro merito effecit. Sicut, si creditor pauperi non habenti unde solueret, ei donaret unde soluere posset, tunc simul pretium esset, & gratis debiti remissio facta diceretur. ita nunc factum est. Deus enim pro sua gratuita voluntate nos pauperes debitores, nec habentes in nobis unde solueremus, ditissimos in Christo fecit, ut eius diuitijs possemus soluere debita, & salutem comparare.

6 Altera est difficultas grauior, & ex cuius solutione multũ veritas hęc contra Hæreticos illustratur, & Pauli obscuræ sententiæ explanantur: ea autem est: Quomodo gratis dicitur homo iustificari, si per fidem iustificatur? nam necesse est hominem aliquid adferre, sine quo non iustificatur, nempe credere in Christum. augetur etiam difficultas, Catholicis affirmantibus debere etiam eum pęnitere: non gratis ergo videtur dari, quod per poenitentiam, & fidem iustificati accipiunt. Nec euademus difficultatem: si dicamus donum esse Dei ipsam fidem, & poenitentiam: nam quamuis dona Dei sint, tamen simul opera arbitrij sunt: volentes enim credimus, & peccata detestamur per pænitentiam. Confirmo adhuc hoc idem, certum enim est opera legis etiam dona Dei esse, sine auxilio enim gratuito Dei non fiunt, & tamen Paulus cap. 4. sequenti affirmat, si ex operibus fieret iustificatio, gratis nõ esse futuram. Nec est quod se Hæretici ab hac subtrahant difficultate: nam communis etiam ipsis est, fidem necessariam ad iustificationem consentientibus: quomodo ergo, si necessarium est credere, gratis fit iustificatio, cum ex fide sit? responsio etiam communis esse debet; nam cum Hęretici respondeant, etiam si ex fide sit, gratis fieri. Respondemus nos etiam, quamuis ex fide, & pęnitentia fit, gratis fieri. at quomodo gratis fieri possit intercedente dispositione nostra, id nunc explicandum est.

Quõ gratis, & per fidẽ redempti sumus.

Est autem duplex difficultatis solutio. Vna est ex doctrina Augu. Epi. 105. in cuius declarationem aduerte. Iustificationem bifariam considerari posse, uno modo ratione termini, quo completur, & perficitur iustificatio, nempe ipsa remissione peccatorum, & reconciliatione per gratiã. Altero modo ratione totius motus, quo peccator incipit a Deo iustificari, usque ad finem, & complementũ, incipiens a fide: diuino enim suo auxilio Deus corda incipit disponere, ut credant: & credentia, ut peccata detestentur, & ad Deum se mente, & affectu conuertant, sicque conuersis gratiam dat, qua delentur peccata, & reconciliatio fit cum Deo. Est exemplum in ea actione, qua ignis aquam in ignem conuertit. Hęc actio, seu, ut ita dicam, ignitio, potest considerari, aut ratione vltimæ mutationis, qua forma *August.*

ignis inducitur, expulsa aquæ forma, aut pro tota actione, qua incipit disponere aquam ad eam mutationem, calore prius paulatim inducto; ita etiam hæc duplex consideratio fieri potest in iustificatione: nã Deus est, qui ad fidem, & pœnitentiam, cæterasque dispositiones recipiendas corda peccatorum disponit, vt sic dispositis gratiam remissionis, & reconciliationis infundat. Est ergo doctrina Augustini in prædicta epistola, & in sequent. 106. totam iustificationem nullum hominis præcedere meritum, sed gratis fieri per redemptionem Christi. Et sic Paulus intelligendus est. Illam vero partem, quæ in remissione & reconciliatione consistit, non fieri gratis, sed præcedere meritum fidei, & dispositionis iam à Deo introductæ; nec propterea negare debemus per gratiam fieri; nam radix meriti gratia fuit; gratis enim nobis datum est, vt eam mereremur per fidem, quæ Donum Dei est, sicut etiam, qui est in gratia per opera meretur, & cõsequitur augmentum gratiæ; nec desinit esse gratia hæc posterior; quia vt eam mereri, & consequi possemus, gratis nobis gratia data est. Ita dicendum videtur de iustificatione hac, qua parte remissionem, & reconciliationem solam significat; quam præcedit dispositio nobis gratis data, & per eam meremur, & impetramus gratiam remissionis. Hæc dixi in explicationẽ sententiæ Augustini, iuxta quam prior responsio procedit.

August.

Est tamen posterior solutio, quæ mihi magis probatur, & Scripturæ sententijs accommodatior videtur; nempe, ipsam etiam remissionem peccatorum, & recõciliationem gratis dari, nullo nostro merito præcedente: nec per fidem, aut pœnitentiam hominem mereri donum gratiæ huius. propterea in explicationẽ aduerte, Fidem non habere ex se efficaciam vllam, vt actus quidam noster est, remittendi, & reconciliandi; sed virtutem totam procedere ex obiecto ipso: nempe Christo; cuius virtutem, & meritum Deus disposuit per fidem in ipsum applicare peccatori ad iustificandum. Quod autem dico de fide, dicendum censeo de pœnitentia, & cæteris dispositionibus, sicut in illo exemplo sæpe repetito de aspicientibus serpentem æneum in deserto, per similitudinem factũ est; hi enim sanabantur per aspectum, non quod aspectus, qua parte actus quidam erat oculorum, talem vim sanandi haberet, sed efficacia erat ex serpente, quem ad sanitatem Deus per Moysem proposuerat. ita nunc dicimus de fide, quæ non ex natura sua, & ratione suæ entitatis habet remissionem, & reconciliationem facere, sed quatenus per eam virtus Christi in credentibus talia operatur. Hoc supposito respondeo Si fides, qua ratione actus quidam est, & ex se iustitiam faceret, gratis iustitia non daretur; at id non habet sed est medium quoddam ex diuino beneplacito, per quod virtus Christi in credentibus operatur iustitiam, idcirco fides non tollit quin gratis detur iustitia. idem dico de pœnitẽtia, quod etiam ex parte exẽplo apposito declaro. Ego pauperi scutum gratis porrigo, quod ille extensa manu à me accipit. si quis mihi obijceret, tu gratis nõ dedisti: nã & pauper manum extendit, nec acciperet nisi id faceret; ridicula profecto esset obiectio. extensio enim manus

Ambros.

Fides per se non hẽt vim iustificandi, sed ex obiecto Chrõ.

Nota exẽplũ de gratuita

iustificatione per fidē contra Hęreticos.

nus non habet ex se scutum adferre extendenti: si enim id esset, quoties manum extēderet, scutum haberet; à virtute potius, & liberalitate dantis est scutum, quamuis illi per manuum extensionem applicetur. ita de fide, & dispositionibus dicimus, per quas virtus Christi, & liberalis, ac misericors voluntas Dei, credentibus, & dispositis gratiam remissionis, ac reconciliationis impertitur. non ergo tollitur, nec minuitur meritum Christi, nec gratuita Dei voluntas per hoc, quòd fidem, aut dispositiones hasce constituamus.

Vana ergo est obiectio Hæreticorum contra nos, quasi meritum Christi, & virtutem gratię minuamus, q. ad gratiam hanc recipiendam necessarias dispositiones docemus; cum argumentum idem contra eos fidē saltem cōfitentes procederet, ac nos veram solutionem pro nobis, & pro ipsis, qua parte fidem necessariam sē tiunt, adhibuimus. Hoc tamen vltimo est aduertendum, non fuisse, nec esse hasce dispositiones necessarias absolutè, sed ex diuina dispositione, & voluntate: potuit enim iustificationem nobis dare etiam nihil operantibus, sicut per Baptismum iustificat infantes. immo etiam sine vllo sacramento id potuit Deus efficere: noluit autem; sed nos non sine nobis saluare decreuit. Aliud ergo est iustificare nos non sine actibus nostris, aliud iustificare nos ex merito, & virtute actuum nostrorum. illud verum est, & catholicum; hoc autem falsum, & impium.

1. Tandem obijciet aliquis, Nōne, sicut per fidem voluit iustitiam in nobis operari, potuisset etiam per opus aliquod exterius, aut per opus legis vnum, aut plura? Respōdeo, potuisse quidem, tamen non id fecisse, ne, si opus aliquod tale eligeret homo, virtuti operis illius, & consequēter sibi ipsi iustitiam tribueret: quod nō facile in fide fieri potuit, quæ magis explicat virtutem, à qua iustitia procedit. sicut potuisset in deserto, vel solo serpente erecto, vel quouis opere sanare: elegit tamen aspectū in serpentem, vt omnes cognoscerēt duo hæc, nempe, non efficacia suorū operum sanari: sed eius virtute, qui per serpentem sanabat.

Hæc doctrina est Pauli Ephes. 2. cuius verba sunt valde consideranda, Gratia, inquit, estis saluati per fidem, & hoc non ex vobis: donum.n. Dei est, non ex operibus, ne quis glorietur, per fidem, inquit gratuita Dei voluntas vos saluauit; quam quidem fidem non virtute vestra accepistis, sed ex dono Dei. non autem estis saluati ex operibus, ne, si operibus Deus vsus esset ad communicādam salutem vobis, sicut vsus est fide, vos gloriaremini, tribuentes salutem vestrorum operum virtuti. Vbi attende, (non ex operibus) non significare non ex merito, aut virtute operum: tunc enim adiungeret, quia id fieri non potuit. sed dixit, nō ex operibus iustificati estis, sicut ex fide, ne quis glorietur, id est, nō vsus est Deus operibus ad iustificādum, sicut vsus est fide, ne si operibus vsus esset, & ad iustificandum elegisset, vos gloriaremini tribuentes iustitiam operū virtuti, aut merito. Hęc omnia sunt præ oculis habenda ad verum sensum multarum sententiarum Pauli assequendum, in quibus facile errant, qui hæc non intelligunt. Ephes. 2.

Quem

Quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius.

QVæ de iustitia Dei, de peccatis hominum, ac de redemptione dixerat, sequentibus sententijs exponit, ac primo incipit a redemptione, quæ in Christo est. Quem, inquit, Deus proposuit propitiatorem per fidem in sanguine ipsius, idest, quem Deus constituit, ac exhibuit, vt deleret atque expiaret peccata credentium in eum, eosque Deo ipsi reconciliaret. idque non hircorum, aut vitulorum, alienove sanguine, sed suo proprio: vt ad Hebr. 9. dictum est. Attende, sanguinem, ac passionem Christi medicamentum esse, cuius virtute sanitas spiritualis nobis confertur, iustitiaque peccatis remissis, & reconciliatione cum Deo facta, infunditur; fidem vero esse medium, per quod virtus medicamenti huius in hominibus operatur. Non enim passionis Christi fructum, nec eius iustitiam assequuntur, nisi ij qui in ipsum credunt, vt oportet. Sicut enim olim in deserto serpens æneus exaltatus in ligno punctis a serpentibus medebatur, non omnibus, sed ijs, qui in illum aspiciebant; non quod aspectus medicamentum esset, sed quod virtus serpentis per aspectum in eis sanitatem operaretur: ita Christus in cruce exaltatus virtutem passionis suæ in ijs exercet, qui credunt in ipsum. Ioan. 3. sicut exaltauit Moyses serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis: vt omnis, qui credit in eum, non pereat: sed habeat vitam æternam. *Ioan. 3*

ANNOTATIO XXI.

IN superiori sententia vsque ad illam (Vbi gloriatio) magna est obscuritas, & difficile sensus percipitur, quæ mihi ad mentem Pauli, & veram intelligentiam facere visa sunt, in commentarijs aperiam: quæ Doctores senserunt, referam in annotationibus cum alijs, quę etiam ad legitimum pertinent sensum. Quantum igitur ad præsentem sententiam spectat, quædam sunt consideranda Origen. Chrysostom. Anselm. Primo quod ad verba spectat, Chrysostom. non legit illud (per fidem) quod quidem legi debet, & ad sensum esse necessarium verba sequentia demonstrant, habeturque in Græcis codicibus, ac Latinis omnibus, & verisimile est etiam Chrysostom. legisse, licet non sit interpretatus; non *Chrysost.* enim semper omnia verba scripta interpretatur. Ambrosius legit (propitiatorem fidei) quæ lectio in sensu non discordat a nostra: communis autem lectio est; per fidem. atque Græco sermoni consonat. Distinxit autem Paulus particulas (in sanguine) & (per fidem) vt significaret, non eodem modo ad nostram iustitiam operandam vtrumque conuenire: sanguis enim est, qui efficit, & cuius virtus operatur: fides vero medium quoddam est, per quod operatur in credente. Est autem Hebraismus (in sanguine.) solent enim Hebræi casui instrumenti præponere particulam (in.) *Ambros.*

Secundo notandum est, verbum illud (proposuit) Græce προέθετο Ambrosium vertisse (disposuit) accõmo-

datius

datius autem Vulgatus vertit (propo suit.) Hoc verbum Origen. Chrysost. & Ansel. Græcam præpositionem cō siderantes interpretantur, prius, & ab antiquo decreuit, & ordinauit. Hanc explicationem probat Anselmus, alteramque adiunxit, nempe proposuit. idest, in propatulo posuit. Prior quidem harum sic intelligi debet, vt quamuis Deus ab antiquo præordinauerit, tamen sermo sit de Christo iam exhibito; loquitur enim Paulus de re iam facta, & propitiatione exhibita, quod ad Euangelium pertinet: quamuis enim verum sit Deum ab æterno id decreuisse, & antequam fieret, mysterium reuelasse, & Christum secundum carnem propitiatorem futurum multo ante per fidem demonstrasse, eiusque virtutem ad priores diffusam fuisse, tamen Paulus nunc loquitur de iam exhibita propitiatione, & de Christo iam præsente, quem Pater exhibuit, & posuit redemptorem omnium per fidem in sanguine suo. & verbum Latinum, quo interpres vsus est, idipsum significat.

Tertio notandum est, propitiatorem, Græce ἱλαστηρίον ambiguum esse; nam est in accusandi casu, a nomine neutri generis similem habēte terminationem: aut a masculina voce ἱλαστήριον. Si sit nomen neutrum, tūc idem significat, quod propitiatorium. &

Theod. ita exponit Theodoretus, cēnsens factam esse allusionem ad propitiato-

Exo 25 rium arcæ, Exod. 25. quod erat lamina aurea super arcam templi, in qua responsa diuina dabantur; eratque fi-

Hebr. 9. gura Christi, ut constat ad Hebr. 9. Si autem legamus in masculino genere, idem significat quod propitiator: & ita legimus communiter. Quē cō-

1. Ioan. 2 stituit Deus propitiatorem. 1. Ioan. 2. dictus est Christus ἱλαστήριος, idest propitiatio, omnia ad eumdem sensum pertinent. Existimo autem dictū esse propitiatorem, seu propitiationem, propter sacrificia, quæ pro peccatis offerebantur, & dicebantur propitiatoria, quia erant ad placandum Deum, propitiumque faciendū. quā veram, & perfectam propitiationem Christus suo sanguine fecit.

Quarto notandum est, Anselmum dupliciter cōnectere hæc verba. Vno modo, vt illud (In sanguine ipsius) referatur ad propitiatorem: sitque sensus: Quem proposuit Deus propitiatorem ipsius sanguine, non alieno animalium. & sic Chrysost. & omnes fere coniungunt, & nos in commentario sumus interpretati, eaque est legitima expositio, quam Chrysost. & Theod. secuti sunt, similiter & Amb. Altero modo, vt connectatur cū verbo, Fidem, sitq. sensus; Propitiator est per fidem sui sanguinis, & passionis, idest, iis qui credunt in ipsum passū, & mortuum. Hęc connexio est valde impropria. non est enim vsitata, hæc phrasis in Scriptura, Fides in sanguine. Adde, quando dictum est (Quem proposuit propitiatorem) non esse declaratum, quomodo propitiatus fuerit: nam aliquando precibus, aliquando factis alienis Deus placatur, & fit propitius: oportuit ergo apponere verbum, (In sanguine ipsius) vt propriam propitiationem Christi exponeret. Est enim hoc positum uerbū, vti diximus in commentario, ad differentiam eorum, qui in alieno sanguine Deum placabant, & hostiam in aliena carne offerebant; at Christus in suamet carne, & sanguine propitiatus est, se ipsum hostiam, & sacrificium faciens.

Ad

Ad ostensionem iustitiæ suæ.

FInem exponit, ob quem Deus Christum propitiatorem in sanguine ipsius per fidem proposuerit. is autem est, vt suam iustitiam Deus notam, & omnibus manifestam faceret: iustitia hæc ea est, de qua paulo superius dixerat: nunc manifestata est, testificata autem in lege, & prophetis. & iterum, iustitia Dei in omnes, & super omnes. nimirum qua homo iustificatur, iustusque efficitur coram Deo. Hanc Deus ostendit, cum Christum propitiatorem in sanguine ipsius proposuit: eo namque facto multa de iustitia hac manifestata sunt. primo quidem in quo ea consistat, nempe in peccatorum remissione, & reconciliatione cum Deo per gratiam: hæc namque significat propitiatio per sanguinem, sanguis enim pro peccato effundebatur: propitiatio autem non fit, nisi fit reconciliatio. Secundo ostenditur: causa huius iustitiæ meritoria, ac satisfactoria, nempe sanguis & mors Christi, salutis nostræ hæc fuerunt medicamentum, ac pretium. Tertio ostenditur modus, ac medium, quo virtus sanguinis applicanda sit, vt iustitiam assequamur, nempe fides perfecta in Christum. Quarto ostenditur a quo, & per quem est iustitia petenda, & impetranda, & speranda, nempe a Deo per Christum mediatorem. Quinto aperte excluditur lex illa ab huius iustitiæ consequendæ ratione, et efficacia, & consequenter opus humanum: hæc enim non potuerunt iustificare hominem, sed sanguis Christi per fidem. Ecce igitur, qualiter ostensio huius iustitiæ facta sit, cum Deus Christum per fidem propitiatorem in suo sanguine proposuit.

Attende autem verbum (ostensionem) non solum declarationem significare, sed etiam exhibitionem simul. nam Deus sic ostendit iustitiam suam, quod eam exhibuit, nempe proposito iam et exhibito pretio salutis, ac satisfactione in sanguine Christi, a quo ortum habet iustitia, et fide medio salutis ac iustitiæ assequendæ palam prædicato omnibus. in Scriptura namque sæpe tale verbum in ea accipitur significatione. Ioan. 10. Ideo multa bona opera ostendi vobis a Patre meo. 2. Tim. 4. Alexander multa mala ostendit mihi. Cætera, quæ ad perfectiorem intelligentiam spectant, in annotationibus sequentibus inuenies.

ANNOTATIO XXII.

ATtende, antequam Christus propositus esset per fidem propitiator in suo sanguine, latuisse ualde iustitiam hanc Dei, apud Gentes quidem, quia Deum ignorabant, vt in cap. 1. expositum est. Apud iudæos autem, quia etiamsi Deum nouerint, tamen magna pars eorum errabat, existimans, se per legem illam iustificari, nec agnoscens a quo erat iustitia quærenda apud Deum. quem errorē explicuit Paulus Roma. 10. Iudęi, inquit, Dei iustitiam ignorantes, & suā quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. & iterum. Israel ad legem iustitię non peruenit, quare? quia Rom. 10

non

non ex fide, sed quasi ex operibus. Cũ igitur Christus in suo sanguine per fidem propitiator apparuit, manifestauit ipsomet opere, iustitiam non esse ex lege, tum suo sanguine, tum fide. Verumq. argumentũ Paulus explicuit. Primo quidem de sanguine, Galat. 2 Gala. 2. si per legem, inquit, iustitia, ergo Christus gratis mortuus est. quasi diceret: si lex aut opus hominum iustificare poterat, ad quid Christus pro peccatis suum sanguinem fudit? profecto frustra mortuus esset, tantaque perpessus esset pro iustitia hac nostra de fide vero Gala. 3. quoniã, inquit, nemo ex lege iustificatur, manifestum est; quia iustus ex fide viuit. quasi diceret, si per fidem vitam & iustitiam consequimur, igitur non facit hoc lex, nec ad hoc inducta est; nam frustra esset, si ad hoc data esset. Si igitur lex a Deo non potuit iustificare, ergo nec opus aliquod humanũ. Ecce quomodo ostensa est iustitia Dei in sanguine Christi, & fide.

Attende rursus vnum, in quo errant Hæretici recentes, & antiqui, Cum audis, per fidem hominem assequi iustitiam, quæ efficitur virtute sanguinis Christi, ne existimes nihil aliud requiri ex parte hominis, non quidem quasi id, cuius uirtute iustificetur, sed quasi cuiusdam dispositionis: nam ex alijs locis Scripturæ docemur, necessariam esse pœnitentiã, & detestationem peccati, ut iustitiã Dei peccator assequatur: hanc enim Christus, & Apostoli prædicarunt, pœnitentiam agite. sed Paulus meminit fidei, tum quia ipsa est prima ordine, ex parte nostra. nemo enim diligit, sperat, detestatur peccata, nisi credat: tum quia ipsa est uelut instrumentum, seu medium quoddam, per quod homini disposito per pœnitentiam virtus passionis Christi operatur in eo iustitiam. Hoc namque medium elegit Deus, quia in ipso apparet, non opus hominis, sed id, quod credit, operari iustitiam, sicut in deserto uoluit per aspectum serpentis sanare morsibus affectos, quia ideo manifestabatur, nõ ab actu hominis, sed a serpente sanitatem conferri. idcirco noluit per legem hanc iustitiã efficere, ne legis virtuti iustitia tribueretur. maiorem adhuc propositæ sententiæ declarationem sequens annotatio exhibet.

ANNOTATIO XXIII.

Varie Doctores hanc iustitiæ ostensionem exponũt: cũ. n. multiplicẽ habeant sensũ hæc verba in se, inde variæ sunt exortæ expositiones: sed non oẽs ad mẽtẽ Pauli in hoc loco faciunt. Primo igitur Chrysost. serm. 7. eã iustitiã quę in Deo est, & qua ipse iustus est, & dr, interpretatẽ, q̃ manifestatã, & oñsã dicit ab effectu; quia hoĩes peccatores iustificauit. vt. n. inquit, vera diuitiarum ostẽsio est, non in hoc tm̃, si diues sit, sed qd & alios diuites faciat: & vitæ, nõ solũ in eo quod p se viuat, sed quod mortuos viuificet; & potentiæ, nõ ut ipse tantũ potens sit, sed ut & infirmos potẽtes faciat; ad eũ dẽ modũ & iustitiæ declaratio, non in hoc est tantum quod iustus sit, sed quod & alios, nimirum qui in peccata inciderunt, iustos reddat. hæc Chrysostom. Non satis accommodata videtur hęc expositio uerbis sequentibus, vt in eorum expositione constabit: nec in

se

se ipsa est exacta. nam peccatores iustificare potius est misericordiæ, & benignitatis, quam iustitiæ: hæc enim puniendos potius decernit.

Theodo. Secundo loco Theodoretus hanc iustitiam Dei ipsius interpretatur; sic autem ostensam dicit, quia peccata hominum diu sustinuit. mundum enim multis, ac grauibus peccatis infectum sua bonitate, ac patientia sustinuit, quæ bonitas & iustitia apparuit, quando Christus suo sanguine propitiator est propositus, quasi ea de causa sustinuerit Deus mundi peccata. Hæc expositio eisdem argumentis refellitur.

Ambro. Tertio loco, Ambros. hanc iustitiam Dei eam etiam interpretatur, qua iustus in se Deus est, sed non in eo, quod iustos facit peccatores, ostẽsam esse existimat, sed in eo, quod promissam a peccatis liberationem impleuit. Propositus ergo est Christus propitiator per fidem in suo sanguine, vt promissa salus impleatur, & iustus Deus, qui sua implet promissa, ostendatur, promissionem hanc liberationis a peccatis per Christum sexcenta testimonia veteris testamenti continent. Hæc sententia, seu expositio vera doctrina est. hoc tamen eam parum accommodatam esse probat, quia Paulus breuissimis verbis magna vsus esset æquiuocatione; nã præmisit iustitiam Dei per fidem Iesu Christi in omnes, & super omnes. cuius sententiæ explicandæ, & comprobandæ causa hanc præsentem annexuit orationem, non ergo de alia iustitia interpretanda est; sed de ea, quæ est per fidem, nempe de iustitia qua coram Deo iustificamur, reconciliatione facta, & peccatis remissis. quod argumentum etiam procedit contra primam expositionem: Paulus enim in hoc, & sequentibus capitibus de tali iustitia loquitur.

Origen. Quarta expositio est quorumdam modernorum, quam etiam Origen. sentire videtur, qui iustitiam Dei etiã eam interpretantur, qua Deus in se iustus est, sed non sicut Chrysost. nec sicut Ambros. exponunt hanc ostensionem, sed ea ratione asserunt, Deũ suam iustitiam ostendisse, quia non aliter remisit peccata hominum, quam pretio iusto redemptionis accepto, non ab ipsis hominibus, sed a Christo pro nobis satisfaciente; iustum ergo se Deus exhibuit in nostra iustificatione, & liberalem, seu gratiosũ. Iustitia fuit, relatione ad Christum; gratia vero relatione ad nos. Vera est hæc doctrina, & superius a nobis exposita: tamen nõ potest his verbis accommodari: nam iustitia hæc, quam isti dicunt, ostensa est in sanguine Christi, non tamen in eo, quod per fidem nobis eius virtus applicatur. gratia enim est quod per fidem in Christi sanguine nos iustificemur. Paulus autem hanc ostensionem iustitiæ factam esse dicit, non solum, quia propositus est Christus propitiator in suo sanguine, sed etiam, quia per fidem propositus est propitiator: non ergo de illa iustitia hæc verba interpretari licet.

Deus quõ iustum se exhibet in nrã iustificatiõe.

August. Quinta expositio est Augu. lib. de Spirit. & lit. capi. 13. quam sequitur, & declarat Anselmus. *Anselm.* hi de iustitia eadem, de qua dictum est: iustitia Dei per fidem Iesu Christi in omnes, & super omnes, exponunt: nempe, non de iustitia, qua Deus in se iustus est, sed qua nos ab ipso iusti efficimur. Ostensionem autem sic declarat Anselmus. Ad ostensionem, inquit, iustitiæ suæ, idest, vt ostenderet

ret

Author. ret se esse, qui iustificat, suamque esse iustitiam, non hominum. Hæc sententia mihi videtur legitima ad Pauli mentem, hoc adiuncto, quod non solum Deus ostendit iustitiam esse suam, sed alia multa, quæ in commentario, & in annotatione præcedenti explicui.

Propter remissionem præcedentium delictorum.

CAusam exponit præcedentis sententiæ, nimirum quare Deus suam voluerit iustitiam ostendere. Ea autem est, (Propter remissionem præcedentium delictorum.) delicta hæc sunt illa, de quibus paulo ante dixit, Omnes peccauerunt, tam qui in lege, quam qui sine lege erant: & omnes egent gloria Dei. propter hanc multitudinem, & generalitatem peccatorum, quibus omnes tenebantur, Deus voluit manifestam facere iustitiam suam, nempe sanguinem Christi propitiatoris per fidem, vt omnes a peccatis, & a tabe, & corruptione peccatorum liberentur: & quod nec lex, nec opera legis efficere potuerunt, faciat fides in Christum propitiatorem per suum sanguinem; ostensioque fiat omnibus qui peccauerunt, & gloria Dei egent. Remissio Græce πάρεσις, non condonationem peccatorum, sed potius tabem, & corruptionem peccatorum significat. quia peccatores, cum non habuissent in lege, nec in operibus legis, quo soluerentur, & sanarentur, velut tabescentes detinebantur; venit ergo medicus, & medicinam salutis infirmis notam fecit, & obtulit, vt ab infirmitatibus insanabilibus, quibus diu tenebantur, liberarentur. De^a pp qd uoluit ostẽdere iustitiam suam.

ANNOTATIO XXIV.

CIrca superiorem sententiam, & in explicatione verborum, & in connexione est inter Doctores varietas. Quantum igitur ad verba attinet, remissio Græce πάρεσις, varie exponitur. Origen. Anselmus, & Latini, multi etiam moderni condonationem exponunt, quam etiam verbũ (remissio) significat, vt sit sensus, propter remissionem, & condonationẽ. Chryso. tamen, Theophilus, & Theodo. non in ea significatione interpretantur: sed pro tabe, seu corruptione; nam Græcum verbum, virium, seu animi, siue corporis extenuationẽ, languorem, demissionem, tabem, corruptionemve significat, cui etiam uerbum Latinum (remissio) nõ dissonat. nam significat etiam virium debilitatem, & roboris extenuationem, & negligentiam quamdam. Mihi vtraque significatio in eumdem sensum trahi posse videtur. nam ostensio hęc iustitiæ facta est, & propter tabem, corruptionem, & largam, ac longam peccatorum dimissionem, & licẽtiã. Sicut dicimus, uenisse medicum propter infirmi morbum periculosum. Etiam facta est ostensio iustitiæ propter condonationem, & liberationẽ a peccatis pręcedentibus. sicut etiam dicimus. Medicum venisse propter sanitatem infirmi. hæ duæ locutiones in eumdem tendunt sensum; tamen nos priorem significationem secuti sumus, tum propter Græcorum interpre-

Remissio quõ accipiatur a Patribus. *Origen.* *Anselm.* *Chrysost.* *Theop.* *Theod.*

terpretum auctoritatem, quibus in verborum Græcorum significationibus exponendis magna debetur fides: tum etiam, quia nunquam Paulus condonationem peccatorum eo nomine explicuit: sed ἄφεσιν appellauit; quasi ablationem quamdamjtum demum, quia sequentibus verbis hæc significatio accommodatior est.

Illud tamen annotandum est, Ambrosium, & Augustinum, lib. de spi-rit. & litera. cap. 13. legisse, non remissionem, sed propositum peccatorum, quod Ambrosius exponit, dicēs esse benignam Dei voluntatem, qua voluit peccatoribus subuenire, de quo proposito dicitur Ephes. 1. Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum, secundum propositum voluntatis suæ. At hi Doctores legerunt in hoc loco πρόθεσιν, non autem πάρεσιν; hoc enim nomen non significat propositum. Vera autem lectio est, quam hactenus exposuimus, & quam communis, & vetus interpres est secutus. Hęc de verborum significatione dicta sunt.

Chrysos. *August.*

Quod autem ad connexionem, & sensum pertinet, Chrysostomus sic connectit, & explicat. Ostensam esse Dei iustitiam per corruptionem, seu tabem peccatorum præcedentium; tanto enim magis elucescit iustitia Dei, quanto maiores peccatores iustos facit. per tabem ergo peccatorū iustitia ostenditur Dei, dum peccatores facit iustos. superius tamen hanc iustitiæ interpretationē exclusimus. Alij exponūt, ostensam esse iustitiā hanc, vt peccata præcedentia condonationem acciperent, & iustificarentur homines a peccatis, & probabilis est expositio. At nos priorem illam significationem retinentes sic cōnectimus, & exponimus. Ostendit Deus iustitiam suam propter multa, & diuturna peccata, quib. homines in lege, & ante legem, seu extra legē tenebantur, à quibus sanari non poterant, nisi hac iustitia Dei, & Christi sanguine ostensis. quod enim ignoratur, inquiri non potest. propter hanc ergo tabem, quam omnes ante aduētum patiebantur, ostensa est, & manifestata iustitia, vt infirmi omnes, & medicum agnoscant, & medicina nō priuentur. illa ergo pręposito Gręca διὰ, quam Chrysostomus interpretatur, per, accommodatius vertitur, ꝓpter, propter remissionem: nam quando accusandi casui iungitur, vt in hoc loco fit, frequentius eam exercet significationem. conuenit autem hæc sententia sic exposita cum illa, Omnes peccauerūt, & egent gloria Dei, omnibus ergo manifestata est iustitia, quia omnes ea indigebant.

Chryso.

Iustitiā suā quo Deus ostēdat.

ANNOTATIO XXV.

Adhuc explicandum superest in hac sententia, quæ sint ista delicta præcedentia. Aliqui moderni existimant esse peccata iustorum, q fuerunt in lege, & ante legem; quę, quàuis aliqua ex parte per fidem futuri Christi remitterentur, nempe, quantum ad culpam, & pęnam exteriorē, per quam purgatio fit culpę remissę, tamen non erat plena cōdonatio, q a detinebantur in limbo, nec ad hæreditatis ęternę possessionem admittebantur, donec Christus suo proprio sanguine propitiator appareret. Et hoc

Quæ sint delicta ꝓcedentia, propter q Deus

voluit suā ostendere iustitiam. hoc est, quod nunc dicitur: Propter remissionem præcedentium peccatorum, quæ Deus sustinebat, donec iustitia ostenderetur. Ista expositio veram continet doctrinam, sed Paulino contextui non accommodatam, nec enim Paulus de his præcedentibus peccatis loquebatur: sed de his, de quibus paulo ante dixerat; Omnes peccauerunt, & egent gloria Dei. propter peccatores ergo ostensa est iustitia, vt agnito remedio, veniant ad sanitatem, & salutem accipienpam, nempe fidem Christi. Adde, Paulum non appellasse vmquam remissionem illam, quæ adueniente Christo, & sanguinem fundente facta est erga priores illos iustos, sed redemptionem. ad Hebr. 9. Noui, inquit, testamenti mediator est, vt morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum, quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hæreditatis. potius ergo nunc dicendum erat, propter repromissionem, aut propter redemptionem præcedentium delictorum. Adde, contextui huic sensum talem violenter aptari. Legitima ergo expositio est, quam in commentario, & in præcedenti annotatione cum antiquis expositoribus secuti sumus, ea esse delicta præcedentia, quibus homines ante aduentum Christi tenebantur, quibusque totus mundus implicatus erat.

Ad qd op⁹ fuit ostẽsione iustitiæ. Posset quispiam opponere; nonne iam ante erat iustitia ista? nam fide venturi poterant iustificari homines, & peccatorum veniam consequi, ad quid igitur opus fuit hac ostensione? Respondeo primo quidem, si fide venturi iustificari poterant, necesse ergo fuit, vt aliquando veniret, nisi enim veniret vmquam, numquam uenturi fides profuisset. Secundo, illa fides fuit paucis nota, nam tota fere Gentilitas obscurata erat, Iudæis autem multis ignota; putabant enim lege, non fide se iustitiam habere. opus ergo fuit, ut re ipsa aliquando proponeret, ut fides præcedentium ueritatem haberet, & ut etiam manifestaretur, ne lateret per ignorantiam hominum; nam iustitiam non esse, & iustitiam, etiam si esset, latere, fere æquali nocumento erat. Tertio, ea tunc fides erat uelut ex priuilegio, & ex quadam Dei largitate, non autem ex ratione status in legem, aut in legem: si enim hi status ex se solis considerantur, ut Paulus considerat, erant quidem peccata, sed iustitia fidei expectabatur, hoc est illud Galat. 3. Priusquam ueniret fides, conclusi eramus sub lege in eam fidem, quæ reuelanda erat. ostensio autẽ, & exhibitio iustitiæ huius pertinet ad statũ Euangelicum. Quarto, etiam illa tũc iustitia non erat perfecta, nam non aperiebat ianuam cœlestem, nec illi tunc iusti in cœlum admittebantur, donec fieret hæc ostensio iustitiæ per fidem in Christi sanguine. Gal. 3.

Posset iterum quispiam opponere, cur ostensa dicitur hæc iustitia propter præcedentia peccata? nonne per eam iustitiam remittuntur peccata commissa post sanguinem effusum? Respondeo, remitti quidem, & oĩum esse Christum propitiatorem, etiam eorum, qui eum secuti sunt. tamen sẽsus Pauli hic est. Deum iam proposuisse propitiatorem, & ostendisse iustitiam, ne detineretur nimis diu medicina peccatis præcedẽtibus nimiũ excrescentibus, quasi diceret, aliquis præcurrit medicus propter infirmi-

M morbum

morbum extra modū ingrauescētē. Adde, hoc factum esse, vt significaret Paulus ēt peccatorum commissorū ante aduentum Christi remissionem per fidem,& sanguinem eius: nā de ijs quæ sequuntur, satis apertū erat.

In sustentatione Dei, ostensionem iustitiæ suæ in hoc tempore.

COnnexa sunt hæc verba superioribus,& est sensus. Ostendit Deus iustitiam suam propter tabem peccatorum, quam Deus sustinuit, & tolerauit propter huius iustitiæ ostensionem quæ facta est in hoc tempore, nempe Euangelij: mundum enim non iudicauit, nec damnauit, sed peccata hominum diu sustinuit,expectans iustitiam,quæ manifestāda erat in hoc tempore,iustitia nempe Euangelij, quæ est per Christi fidē, vt per eam homines sanaret,& liberaret a peccatis; nisi enim Deus tandem sanatum iri mundum expectasset,non sustinuisset tot, ac tanta hominum peccata: hanc ergo tabem,& corruptionem sustinuit propter hanc futuram iustitiæ suæ ostensionem, vt ostensa & manifestata iustitia, qui tabe peccatorum infecti erant, eam iustitiam quærerent, per eam iustificarentur, & tandem a peccatis liberarentur. propter tabem igitur peccatorum patienter latam ab ipso Deo expectante hanc iustitiæ ostensionem, proposuit Christum propitiatorem,nec amplius distulit, cum iam tabes nimium excreuisset,& Dei patientia hunc terminum sibi præfixisset ostensionis iustitiæ. Sustentatio Græce dicitur ἀνοχῇ quæ sustinentiam, seu tolerantiam significat,per quam Deus distulit mundi iudicium,& tolerauit tantam peccatorum tabem, & corruptionem, expectans hanc iustitiæ manifestationem. Attende, quamuis interpres verterit in hoc loco(ad ostensionem) sicut in præcedenti: tamen distincta est præpositio Græca.in priori habetur (εἰς) quod Latine dicitur, in, seu ad ostensionem: at in hoc loco habetur(πρὸς) quæ etiamsi verti possit (ad)tamen habet aliam significationem: nempe, propter, seu, gratia cuius. & in hunc sensum accepta est a Paulo,qui non sine causa mutauit locutionem; eritque sensus. In sustentatione Dei, ad ostensionem, idest, quæ facta est gratia,seu causa ostensionis iustitiæ suæ,quæ erat futura in hoc tempore: per hoc enim significauit coniungendam esse hanc ostensionem cum sustentatione.

Deus quare distulerit Chri in carnatione post peccata com missa p cedētia

Vt sit ipse iustus, & iustificans eum,qui est ex fide Iesu Christi.

QVare Deus sustinuerit tabem tantam peccatorum, hanc iustitiæ ostensionem expectans, exponit hisce verbis Paulus. Ea autem est, vt Deus agnoscatur iustus,ac iustificans eos, qui sunt ex fide Christi. iustus,quidem, quia neminem voluit iustificare,& liberare a peccatis,etiamsi diuturna tabes præcesserit,non accepto pretio sanguinis Christi,& facta satisfactione: nam si simpliciter condonasset, misericors tantum, non autem iustus appareret in hoc: iustificans vero ex fide Christi,idest,agnoscatur se neminem iustificare,nisi per fidē Christi,

nullamque

nullamque aliam salutis aperuisse viam, quam per fidem hanc. Hæc duo manifesta fecit Deus in sustentatione & expectatione ostensionis huius iustitiæ.

ANNOTATIO XXVI.

Chrysost. CHrysost. ser. 7. propter hoc verbum, quod modo dicitur (vt sit ipse iustus) exponendum censuit verbum præcedens, de iustitia Dei, qua iustus in se est, nempe ad ostensionẽ iustitiæ suæ, vt sit ipse, idest cognoscerctur iustus in hoc, quod diu tolerauit tot ac tanta peccata præcedentiũ; non enim sine causa id fecit, scilicet propter iustitiæ huius expectationẽ. ita etiam exponunt illi, qui præcedẽtem sententiam de iustitia Dei exponunt, qua ipse iustus est. *Anselm.* Anselmus autem, qui de iustitiá, qua iustificamur, exposuit, aliter præsentem sententiam interpretatur; nempe, vt iustus sit in sustentatione peccatorum, quando iudicabit, & puniet propter peccata, quia sustinuit ea, vt emendarentur, fecitque quod in se erat, ut a peccatis iustificare se possent homines. *Ambros.* Ambros. autem iuxta suam præcedentem expositionem interpretatur, vt sit iustus, quia sua promissa impleuit. Sed non videntur istæ expositiones satis accommodatæ, mihi ea videtur legitima, quę explanata est in commentario; ostensa enim hac iustitia, notificatus est, & declaratus Deus iustus, qui diu sustinuit peccata mundi, nolens veniam dare, nec iustificare, donec propitiator esset in suo sanguine per fidem.

Vbi est ergo gloriatio tua? exclusa est.

POstquam Paulus præcedenti sententia declarauit iustitiam hanc esse manifestatam per fidem, & hanc omnibus esse propositam etiam Gentibus, peccataque præcedentia lege sanari non potuisse, sed hanc iustitiæ ostensionem expectatam esse, vt per eam sanitas conferretur; concludit, legem illam scriptam, qua Iudæus gloriabatur, & se super alios efferebat, necessariam non esse: iustitia enim per fidem est, non per legem. iustitia etiam omnibus est ostensa, & proposita per fidem propitiatoris in suo sanguine; lex autem vni populo, & inter nationes fere nimimo data fuit, & ea non ad iustitiã, immo quæ illis fuit occasio ignorandi veram iustitiam, & quæ demonstrabat peccatum, sed non sanabat, expectans iustitiam, huius temporis per Christum. (Vbi, inquit, ergo gloriatio?. Particula (ergo) ex prædictis illationem indicat: respondet Paulus (exclusa est) idest, iam non habet locum gloriatio tua, quia ablata est tibi causa: nempe, lex ipsa, per quam iustitia non est, sed per fidem. Græce non habetur sic (vbi est ergo gloriatio tua?) sed, vbi ergo gloriatio? sensus tamen idem est. nam ad Iudæos hic sermo dirigebatur, siue in tertia, siue in secũda persona locutio fiat. Exclusam appellat gloriationem, propter legis Mosaicæ cessationem, qua illi gloriabantur, vt ex sequenti-

[Left margin: Iustitia nõ fuit data p legem, sed per fidẽ in Chr̃m.]

[Right margin: Gloriatio iudaiea exclusa est pp leg. Mosaic. cessationẽ]

bus constat, Exclusam autem legem ex dictis concl[illegible]it: qu[illegible]a iam est ostensio iustitiæ facta, quam lex expectabat, quæ communis est omnibus credentibus, siue ex Iudæis, siue ex Gentibus.

Per quam legem? factorum? non, sed per legem fidei.

VT distinctior, & apertior fiat sermo, vtitur Paulus interrogationibus. sensus autem est. Exclusa est lex, in qua gloriabatur Iudæus; non per aliam legem factorum similem, sed per legem fidei, idest, Euangelium Christi; prædicans per fidem iustitiam omnibus credentibus, Iudæis, & Græcis; illi enim legi non successit lex altera eiusdem rationis, nempe quæ facta, & opera, vmbrasque futurorum præciperet, quibus homo non potest iustificari, sed quæ annunciat fidem, & ea, quæ iustitiam Dei faciunt, & exhibent, vt omnes iustificari valeant. Exactiorē declarationem in annotat. require.

ANNOTATIO XXVII.

OBijcere aliquis huic superiori sententiæ posset, Euangelium etiam facta continere: nam & sacramenta habet, quæ in factis quibusdā consistunt: similiter & sacrificium; habet etiam præcepta decalogi moralia: habet leges humanas: cur ergo non est lex factorum? August. lib. de
August. spirit. & lit. cap. 13. & 14. hanc difficultatem eamdem in his verbis Pauli excitans sic dilucidauit: legem, inquit, factorum eam esse, quæ non
Euãgeliũ quo dicatur lex factorũ, & grã. aliud, quam facta ipsa, quæ prohibet, aut præcipit, habet. nec continet aliquid, quo detur spiritus, & gratia ad legem ipsam seruandam. Talis erat lex illa Mosaica, quæ multa continebat præcepta, & opera, nullum tamen eorum spiritum efficere poterat, aut dare quo ea seruarentur. Lex autem fidei est, quæ, etiamsi facta contineat, tamen habet in se spiritum, & gratiam, quibus fiant, quę p̄cipiuntur: quo eodem spiritu fit remissio peccatorum, & reconciliatio; quæ duo ad iustitiam coram Deo p̄tinent. tale est Euangelium, quod, ētsi facta contineat, habet in se, quo remissionē peccatorum, & gratiam efficiat in nobis. Et quia per fidem hic Spiritus & gratia datur, tamquam per principium, & initium quoddam, ideo lex fidei appellatur. ita Aug. respondet, & est vera doctrina, & legitima responsio.

Dicet autem aliquis: nonne Iudæis etiam data fuit fides venturi Christi, & per eam Spiritus hic, & iustitia, qua lex impleretur? Respondeo, datam esse, tamen ad legem illam non pertinebat, sed ex quadam diuina dispensatione, ne remedio salutis carerent. quod enim ad Euangelium, & legem fidei spectabat, fuit illis ex parte aliqua concessum; nec solum illis, sed etiam multis ante legem, & Gentibus etiam aliquibus legis tempore, vt supra ostendimus. at fides hæc propria est Euangelio. Attende autem, Euangelium dici legem fidei, quia quamuis non solam fidem docet, & prædicat, sed & alia multa, vti diximus, omnium tamen fundamentum est fides.

Arbitra.

Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis.

EXclusam esse gloriationem ex lege factorum per fidem probat. nam homo iustificatur per fidem sine operibus legis. hæc est conclusio Euangelica: nempe, iustitiam Dei dari hominibus per fidem: non virtute legis operum: propterea lex illa operum ablata est. Et attende, verba generalia esse. Iustificari arbitramur hominem quécunque, siue Iudæum, siue Gentilem: homo enim naturæ nomen est, vt annotat Theodoret. iustificari autem dicitur per fidem, & non per opera legis Mosaicæ. Arbitramur Græce λογιζόμεθα, & est particula (ergo) ac si diceret, colligimus ergo, idest, ex præcedentibus dictis inferimus, & certum stabilimus, hominem iustificari per fidem sine operibus legis. August. de spirit. & lit. sine operibus legis, exponit, idest, sine merito & virtute operum legis, & hoc verum est. tamen adhuc plus indicat Paulus: nempe, illam cessasse legem, quod paulo superius discussimus, & declarauimus in illis verbis (sine lege iustitia Dei manifestata est.) Augusti.

An Iudæorum Deus tantum? nonne & Gentium? immo & Gentium: quoniam quidem vnus Deus est.

PRobat iustitiam generalem, & communem esse debere: ideo per fidem, non autem per legem. nam Deus vnus est omnium, Iudæorum, & Gentium: non ergo eius iustitia intra Iudæos concludi debuit, nec priuandæ erant Gentes, in quibus multæ sunt nationes copiosiores Iudæis; cum enim iustitia sit gratis a Deo, nec Iudæis debita, nec Gentibus; omnes enim peccauerunt, non videtur tanta Gentium multitudo excludenda a iustitia, quarum etiam Deus est creator, gubernator, & dominus, sicut & Iudæorum.

Qui iustificat circumcisionem ex fide, & præputium per fidem.

COnnectuntur hæc verba superioribus. Vnus, inquit, est omnium Deus: Gentium, & Iudæorum, qui communem facit iustitiam fidei omnibus, quibus etiam communis est Deus, & vna fide omnes iustificat, nempe fide Iesu Christi propitiatoris sanguine suo ab ipso Deo propositi. Quamuis autem vna sit fides communis, qua Iudæum, & Gentilem Deus iustificat, tamen quædam est ex parte iustificatorum distinctio. nam Iudæus ex fide, Gentilis vero per fidem iustificatur. Iudæus ex fide iustificari dicitur, quia iam ex priuilegio, & dispensatione in eo inceperat fides hæc: in venturum enim credebant Iudæi, & populus Iudaicus fidelis erat: iustificatur ergo ex fide, idest, fidei mutato statu, vt qui in venturum credebat, crederet aduenisse, & hac fide iustificatur. Gentium autem populus, quia fere totus erat infidelis, & nulla in Iustus quo ex fide dr iustificari.

eo præcessit fides, de noua eam recipit, diciturque per fidem iustificari. Talis fuit status horum, quando Euangelium prædicatum est, & Christus aduenit: populus Iudæorum in fide venturi, Gentium vero sine fide Dei erat: vterque per fidem Euangelicam iustificatur, sed ille ex fide, hic per fidem.

ANNOTATIO XXVIII.

August. Augustinus lib. de spirit. & lit. cap. 29. idem dicit significari in hoc loco. Ex fide, & per fidem, & confirmare possumus hanc Augustini doctrinam illo Galat. 3. Ex fide, inquit, iustificat Gētes. fateor Iudæos, & Gentes iustificari per fidem, & ex fide, & locutiones hasce communes esse Paulo: tamen quando vtramque simul coniunxit, & vnam vni, alteram alteri tribuit, non uidetur verisimile idem uoluisse significare; potuisset enim dicere: Iustificans circumcisionem, & præputium per fidem, aut etiam ex fide. voluit ergo distinctionem facere, ne iudęum fidelem cum Gentili infideli confunderet. Dicit ergo iudæum ex fide, & præputium per fidem; vt statum vtriusque distinguēret, communem tamen præsentem Euangelij iustitiam faceret. Hanc significationem superius etiam retinuit cap. 1. dum de iudæis loquens dixit; Reuelatur enim in eo iustitia Dei ex fide in fidem.

Legem ergo destruimus per fidem? absit, sed legem statuimus.

Obiectionem incidentem soluit, si enim per fidem exclusa est lex, & ex operibus eius non iustificatur homo, sed ex fide, & hæc communis est Iudæis, & Gentibus: Euangelium ergo, & lex fidei destruit legem factorum præcedentem a Deo datam. Respondet Paulus, negatq. hoc esse destruere legem, sed potius confirmare. sicut qui promisit se aliquid facturum, aut daturum, quando implet, cessat quidem promissio, & excluditur, quia iam impletum est promissum. hoc tamen non est destruere promissionem, sed confirmare. destruere esset, si tempore adueniente implendi promissa non implerentur, aut qui fecit promissionem eam retractaret; ita lex illa vmbra erat futurorum, promissionesque & venturorum mysteria continebat, fidei iustitiam communem pronunciabat, quæ a lege, & Prophetis testificata est. Euangelium autem omnium horum continet veritatem, & complementum. non ergo per ipsum lex destruitur, sed confirmatur, & magis statuitur; non quod maneant illæ vmbræ, & facta, sed quod significata eorum aduenerint, & completa sint: sic enim ipsa lex firmatur. Idem est sensus Domini verborum, Matth. 5. Non veni soluere legem, sed implere.

Per Euangeliū lex nō ē destructa, sed confirmata

AN-

ANNOTATIO XXIX.

August. AVgustinus lib. de spirit. & lit. cap. 30. exponit sententiã Pauli, legem nempe per fidẽ statui, quia fides impetrat gratiam, qua lex impleatur. Verum quidem hoc est, tamen non videtur mẽti Pauli accommodatum: loquebatur enim de lege Mosaica, quæ non manet in Euangelio, vimque suam, & obligationẽ per legem fidei amisit. non erat ergo cur diceret, Per fidem statui legem, quasi implere, & custodire oporteret legem illam: tunc enim iudæis tantum esset fides prędicanda, non Gentibus, qui erant sine lege, si fides statuit legem. Sensus ergo accommodatus, & legitimus is est, legem statui, & confirmari, quia quæ lex illa significabat, & promittebat, per Euangelium, quod fidem appellat, completa sunt. Ex quo sequitur, iam non esse necessariam illam legem: promissionis enim obligatio, & figura futuri cessant, nec amplius sunt necessaria, quando quod promissum, & adumbratum, ac figuratum est, aduenit.

CAPVT QVARTVM.

QVID ergo dicemus inueniſſe Abraham patrem noſtrum ſecundũ carnem? Si enim Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, habet gloriã, ſed non apud Deum. Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abrahã Deo: & reputatum eſt illi ad iuſtitiã. Ei autem, qui operatur, merces non imputatur ſecundum gratiam, ſed ſecundum debitum. Ei vero, qui non operatur, credenti autem in eum, qui iuſtificat impium, reputabitur fides eius ad iuſtitiam ſecundum propoſitum gratiæ Dei. Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iuſtitiam ſine operibus: Beati, quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata. Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum. Beatitudo ergo hæc in circumciſione tantum manet, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata eſt Abrahæ fides ad iuſtitiam. Quomodo ergo reputata eſt, in circumciſione, an in præputio? Non in circumciſione, ſed in præputio. Et ſignum accepit circumciſionis, ſignaculum iuſtitiæ fidei, quæ eſt in præputio: vt ſit pater omnium credentium per præputium, vt reputetur & illis ad iuſtitiam: & ſit pater circumciſionis, non ijs tantum, qui ſunt ex circumciſione, ſed & ijs, qui ſectantur veſtigia fidei, quæ eſt in præputio patris noſtri Abrahæ. Non enim per legem promiſſio Abrahæ, aut ſemini eius, vt heres eſſet mundi, ſed per iuſtitiam fidei. Si enim qui ex lege, heredes ſunt, exinanita eſt fides, abolita eſt promiſſio. Lex enim iram operatur. Vbi enim non eſt lex: nec præuaricatio. Ideo ex fide, vt ſecundum gratiam firma ſit promiſſio omni ſemini, non ei, qui ex lege eſt ſolum, ſed & ei, qui ex fide eſt Abrahæ, qui pater eſt omnium noſtrum (ſicut ſcriptum eſt: Quia patrem multarum gentium poſui te) ante Deum, cui credidit, qui viuificat mortuos, & vocat ea, quæ non ſunt, tamquam ea quæ ſunt. qui contra ſpem in ſpem credidit, vt fieret pater multarum gentium, ſecundum quod dictum eſt ei: Sic erit ſemen tuum. Et non infirmatus eſt fide, nec conſiderauit corpus ſuum emortuum, cum iam fere centum eſſet annorum, & emortuam vuluam Saræ. In repromiſſione etiam Dei non hæſitauit diffidentia: ſed confortatus eſt fide, dans gloriam Deo: pleniſſime ſciens, quia quæcumque promiſit, potens eſt & facere. Ideo & reputatum eſt illi ad iuſtitiam. Non eſt autem ſcriptum tan-

tum propter ipsum quia reputatum est illi ad iustitiam: sed & propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum qui suscitauit Iesum Christum Dominum nostrum a mortuis, qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.

ANNOTATIO I.

QVa ratione caput hoc superioribus connectatur inquisitione dignum est; nam ad legitimam intelligentiam eorum quæ dicuntur, eius rei elucidatio valde est necessaria. *Chrysost.* Chrysosto. serm. 8. sic connectendum existimat. cum enim Paulus vltimis verbis præcedentis capitis docuerit, ex fide, non autem ex operibus legis hominem iustificari, côtendit nunc ostendere hanc salutem, & iustitiam non turpem, sed illustrem esse, maiorisque gloriæ causam, quã eam quæ ex operibus est; idque exẽplo Abraham Iudæorum Patriarchæ confirmat, qui non ex operibus, sed ex fide iustificatus est cuius quidem iustitia gloriosa fuit. (*Iustitia quõ ex fide, nõ ex operibus.*) Hæc connexio Chrysost. non videtur satis accommodata; nam Paulus adhuc perseuerat in eodem argumento: ex fide esse iustitiam, non ex operibus legis. cum enim persuadere Iudæis id difficile esset, multis vtitur rationibus, vt id efficiat. esset autem diuertere ab instituto, probare esse illustrem iustificationem ex fide, cum adhuc stabiliendum esset, ex fide iustitiam esse, non autem ex lege.

Anselm. Anselmus aliter connectit; nempe vt Paulus quæstionem circumcisione reuocet, probetque ex ea non esse iustitiam: & hoc in ipso primo circumcisionis auctore Abrahamo, qui non ex circumcisione iustificatus est. Placet quibusdam modernis hæc cõnexio; in principio enim, inquiũt, capitis tertij dictum erat: Quid amplius Iudæo, aut quæ vtilitas circumcisionis? priorem quæstionem afferunt solutam de Iudæo: nunc posteriorem de circumcisione solui affirmant. Sed hæc connexio improbabilis est: tum quia in eo capite vtraque soluta fuit quæstio, & de circumcisione, & præputio, multa sũt dicta, & inuicem collata, vt sustineri hæc modernorum assertio de non soluta posteriori dubitatione, seu quæstione non valeat: tum etiam, quia in hoc capite generaliter loquitur de operibus Paulus. diminuta enim esset doctrina, nisi ostenderet generaliter, ex operibus non esse iustitiam. non enim sequebatur iustitiam non ex operibus, sed ex fide esse, si tantum contenderet non esse ex circumcisione. Argumentum ergo Pauli generale est, Abraham non esse ex operibus vllis iustificatum, sed ex fide.

Origen. Origen. aliter connectit, & ea est vera, & legitima connexio, quam *Oecum.* Oecum. & *August.* Aug. in præfatione Ps. 31. sequuntur. ea autem est; cum enim vltimis pręcedentis capitis verbis duas distinxerit leges, factorum, & fidei; ac ex operibus legis neminem iustificari, sed ex fide docuerit; hanc doctrinam modo confirmare exemplis ex Scriptura sumptis prosequitur, vt omnino sit omnibus persuasum, ex fide esse iustitiam. In hoc autẽ recte ponderauit exemplum Chryso. nam pro-

ponitur Abraham, qui habuit opera, & fidem, & tamen ex fide, non ex operibus dicitur iustificatus; quod maximo est argumento, ex operibus non esse iustitiam. si enim Abraham opera non habuisset, aut non tam illustria, responderi posset, ideo ex fide iustitiam illius fuisse, quia opera non habuit: aut si habuit egregia non fuerunt. at cum vtrumque habuerit, & iustitia adhuc illi ex fide, non ex operibus tribuatur, videtur satis efficaciter colligi, non esse ex operibus iustitiā. quod qualiter intelligendum sit, & in capite tertio superiori satis expressimus, & adhuc paulo inferius magis declarabimus. Hęc de connexione dicta sint, ex qua argumentum, & materia huius quarti capitis manifesta euadunt.

Quid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem?

Hōiem si iustificari ex operib. sed ex fide.

ARgumentum est Pauli, probans, ex operibus non iustificari hominem, sed ex fide. probat autem exemplo Abrahæ, qui Patriarcha Iudæorum erat, & quo patre Iudæi multum gloriabantur, & cui plurimum tribuebant, a quo circuncisio habuit initium. Est autem sensus hic: Si ex operibus iustitia est, quam ergo iustitiam Abraham inuenisse dicemus? profecto paruam, & nihil eximij habentem, & tamen certissimum est, ipsum eximiam habuisse iustitiam. Particula (ergo) illationem tacitam significat ex opposita assertione; nimirum, si ex operibus iustitia est, ergo Abraham nihil consecutus est eximium, nec iustitiam adeptus est perfectam. Appellat patrem nostrum secundum carnem: quia Iudæus natione cum Iudæis loquebatur: simul etiam vt indicaret esse patrem etiam Gentium secundum spiritum. Verbum (inuenisse) positum est pro eo, quod est adeptum, seu assecutum esse; sicut illud Luc. 1. Inuenisti gratiam apud Deum. habet autem emphasim quādam (Patrem nostrum) inducit enim Iudæos ad magnifice sentiendum de Abraham, qui primus, & insignis fuit parens; ac si diceret: Ille parens primus noster, cuius iustitia sine dubitatione nostras omnes superauit. Similem emphasim habet verbum (inuenisse) quasi diceret: Qui patriam, & domum, ac cognitionem reliquit obediens Deo; qui tot subijt peregrinationes, & labores, quid post hæc obtinuit, si iustitiam operum solam habuit? profecto parum, aut nihil. Eandem habet verbum (dicemus) communem hanc causam faciens ipsis Iudæis, qui Abraham magnificabant, & eius excellentiam defendere tenebantur, quam sustinere non possent, si iustificatum ex operibus eum affirmarent. Hic est sensus legitimus, cætera annotatio dabit.

Abrahā cur p̄r dictus est.

Luc. 1.

ANNOTATIO II.

Theod.

SVperior sententia varie exponitur. Primo loco Theodoretus in hunc sensum interpretatur. Quam iustitiam ex operibus habuisse Abraham, antequam crederet, audiuimus? nullam. Huic interpretationi obuiat

particula

particula illationis (ergo;) ex praecedentibus enim non recte deducitur. *Oecume.* Secundo loco Oecumenius interpretatur sic: Quam iustitiam inuenisse dicemus Abraham? ex operibus, an ex fide? Huic etiam interpretationi particula (ergo) obsistit. Tertio loco moderni aliqui hoc modo interpretantur. Si ex fide est iustitia, quid ergo dicemus inuenisse Abraham ex circumcisione, & operibus legis? profecto nihil. putant enim esse obiectionem nomine Iudaeorum. Sed sequentia verba hanc expositionē non admittunt. causam enim continent: Si enim, inquit, ex operibus essent, non ergo ista sententia nomine Iudaeorum impugnantium iustitiam ex fide, dicta sunt, sed nomine Pauli, & Iudaeorum, probantium iustitiam ex fide, & impugnantium iustitiam ex operibus. & in hoc recte senserunt duae priores expositiones; Paulus.n. Iudaeos in sui consortium sermonis aduocat, tanquam causa haec communis sit, nempe Abrahae defensio.

Abrahā an iustificatus ex fide, vel ex operib.

Expositio igitur accōmodatissima sequentibus, & praecedentibus ea ē, *Author* vt Paulus probet, Abraham ex operibus non esse iustificatum; illatio autem fiat ex assertione opposita: quasi diceret: Si ita non est vt dixi, & iustificatur homo ex operibus; ergo nihil eximium Abraham inuenisse, aut adeptum esse, dicere compellemur, quod tamen dicere Iudaeis nefas est. Hoc verbis sequentibus probat. Vtitur autem interrogatione, quia efficacior est modus argumentandi, impellens aduersarios ad responsionem veritatis. Haec de interpretatione.

Superest autem illud (secundum carnem) quod varie connectitur, & exponitur. Chrysostomus sermone octauo connectit cum illo (Patrē nostrum secundum carnem) vt generationem carnalem Abrahae distinguat à spirituali: & ut etiam cum Iudaeis se loqui significet. *Chrysost.* Idē Oecumenius sentit, adnotans esse hyperbaton, idest, uerborum trāsmutationem. *Oecum.* nam Graece est post uerbum illud inuenisse, sic; Quid ergo dicemus Abraham patrem nostrum inuenisse secūdum carnem? Hanc eandem noster interpres secutus uidetur, qui Latinā reddens versionem uerbum transmutauit, dicens, Inuenisse Abraham patrē nostrum secundum carnem: Latinus enim sermo raro hoc hyperbaton admittit. Secundo loco Theodoret. connectit cum verbo (inuenisse) & exponit pro operibus legis, quae secūdum carnem dicuntur, quia corpore exercentē, ut sit sensus: Quid ergo Abrahā pater noster inuenit secūdum carnē, idest, ex operibus legis. *Theodo.* Tertio loco Ambrosius connectit quidem sicut & Theodoretus, sed (secundum carnē) interpretatur circumcisionem, vt sit sensus: Quid ex circūcisione adeptus est? *Ambros. Theodo.* Anselmus omnes has tres complexus est expositiones. *Anselm. Author* Mihi autem legitima uidetur prima, tum quia nō de sola circumcisione sermo est, sed de operibus uniuersaliter: tum quia opera legis prius non carnem, sed opera appellauerat, nec obscurasset sententiam in argumento ita difficili, & intra paucissima uerba, tum demum, quia paulo inferius aliam generationem Abrahae, quae spiritualis est, distinxit: ob id praemisit hanc carnalem. Adde, sensui legitimo, quem secuti sumus, hanc interpretationem esse accommodatam.

Si

Si enim Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, habet gloriam, ſed non apud Deum.

Abrahã ex fide iuſtificatus, nõ ex operib. quõo intelligendũ.

ILlationem probat: eſt autem ſenſus hic, Si Abraham non aliam habuit iuſtitiam, quam quæ ex operibus eſt, gloriam quidem habet, ſed non apud Deum. Cum autem gloria quæcumque, quæ apud Deum non eſt, parua ſit, profectò non fuit eximia iuſtitia Abrahæ, ex operibus iuſtificari, cum iuſtitia hæc non afferat gloriam apud Deum, ſed ſolum apud homines. Particula (enim) cauſam indicat præcedentis illationis factæ; nempe, ſi ex operibus iuſtificatur homo, Abraham non videtur aliquid eximium inueniſſe cum non ſit aſſecutus id, vnde gloriam apud Deum habeat. opera enim non aliam iuſtitiam conferunt homini quam eam, vnde ab hominibus probari, & apud eos gloriam conſequi poſſit. Gloriam, quæ Græce dicitur καύχημα, appellat bonam, & illuſtrem approbationem, quę habetur de aliquo. qui enim ab hominibus probatur, factaque eius recta, & illuſtria cenſentur, & prædicantur, apud homines gloriam habet: qui vero Deo placet, & approbatus eſt, apud Deum gloriam habet. gloria hęc eſt illa, de qua dicitur. 1. Cor. 10. Nõ enim qui ſeipſum commendat ille probatus eſt. approbatio ergo illuſtris, & præclara, gloria dicitur.

ANNOTATIO III.

Καύχημα cenſent aliqui vertendum, gloriationem; exponũtque: Habet gloriationem, idest, habet vnde ſe iactet, aut vnde glorietur. Mihi hæc expoſitio modernorum non placet. non enim vera eſſet aſſertio talis; habet ſcilicet vnde glorietur. non enim homo habet vnde glorietur in ſe, docente Paulo 1. Corinth. Quid habes, quod non accepiſti? ſi autem accepiſti, quid gloriaris quaſi non acceperis? non ergo haberet Abraham vnde gloriaretur, etiamſi ex operibus iuſtificatus eſſet. nam etiam opera, & omnia, a Deo accepta ſunt. Senſus ergo legitimus eſt; Habet gloriam, idest, vnde laudari, & probari, ac magnificari ab hominibus poſſit. Oecumen. exponit, Habet gloriam in ſe ipſo. Nec eſt hoc nomen idem cum illo, quo ſuperius eſt vſus, vbi eſt gloria tua? idest, qua gloriabaris, & te iactabas, hoc enim eſt καύχησις: quod Paulus pro gloriatione frequẽter accipit; quod etiam vſurpatur pro iactantia, aut gloriatione propria. at καύχημα idem fere quod laus, aut approbatio ſignificat, ſeu idẽ qđ gloria.

1. Cor 4.

Oecum.

Quantũ autem ad ſenſum ptinet, attende: triplicẽ eſſe probitatẽ, ſeu iuſtitiam; nẽpe, falſam; veram, ſed impfectam; verã, & perfectã. Iuſtitiã falſa eſt ea, quã alicui homines tribuũt, probãtes, & laudãtes tanq̃ iuſtum, cũ re vera iuſtus nõ ſit; vel q̃ ipſe ſibi hõ falſo tribuit, aut per iactantiã, aut per errorẽ. de qua Luc. 16. Vos eſtis, q iuſtificatis vos ipſos corã hoĩnib. Deus aũt nouit corda vrã. & Iſa. 5. Iuſtificatis impiũ pro munerib. Iuſtitia vera, ſed imperfecta, ẽ, quæ eſt ex obſeruãtia

Iuſtitia quotuplex ſit

Luc. 16

Iſa. 5.

tia legum, & præceptorum etiam na turalium, tamen citra fidem; nam sine fide, & sine gratia, opera aliqua moralia fieri possunt, quæ iustitiam aliquam habent: quia iustum est qđ fit siue in humanis legibus, siue in naturalibus implendis; quamuis omnia
Matt. 6 impleri nequeant sine fide, & gratia. de qua iustitia dicitur Matth. 6. Nisi abundauerit iustitia vestra plus quã Scribarum, & Pharisæorum. nimirũ iustitia quæ est ex legis obseruantia
Rom. 10 pura, & ad Rom. 10. Suam iustitiam statuere quærentes. hęc iustitia, quæ ex legis, siue naturalis, siue cæremonialis, siue iudicialis obseruantia est, est vera iustitia, & appellatur iustitia operum: sed est imperfecta, quia hominem a peccato liberare non ualet; nec Deo reconciliare potest. hęc iustitia quia vera est, gloriã habet; sed
Iustitia vera, & pfecta quę sit. quia peccata non remittit, nec Deo gratum hominem facit, apud Deum gloriam non habet. Illa ergo est iustitia vera, & perfecta, quæ peccata remittit, & Deo reconciliat. & hæc est per fidem, quæ per dilectionem operatur: de qua dicitur Galat. 5. Apud Galat. 5 Deum neq. circumcisio, neq. præputium aliquid valet, sed fides quæ per dilectionem operatur: id est, nulla iustitia operũ legis moralis quæ in pręputio esse potest, nec iustitia iudaicæ legis, quę est in circumcisione, & alijs legibus, potest hominem a peccato soluere, & Deo gratum efficere; sed sola fides quæ per dilectionẽ operatur, hæc est per quam homo habet gloriam apud Deum: Sensus ergo Pauli manifestus est. nimirum, si non aliam habuit Abraham iustitiam, nisi quę ex operibus legis est, profecto parũ eximij habuit: quia gloria eius apud homines esse potuit, quia aliqua iustitia est: sed non apud Deum, quia imperfecta est, & a peccato nõ liberat, nec reconciliat Deo. hoc cm̃ fides efficit, sicut Scriptura dicit; Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.

Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.

PRobat Paulus, si operibus esset iustificatus, apud Deum non habuisset gloriam. id autem testimonio Scripturæ ostendit. Scriptura enim iustificatum ex fide coram Deo docet. non ergo iustitiam coram Deo, nec gloriam habuit ex operibus, sed ex fide: & si non aliam habuisset iustitiam quam quæ ex operibus est, vtique coram Deo iustus non esset. per fidem enim apud Deum iustificatus dicitur, & fuit. Particula (enim) causam reddit præcedentis sententiæ, nempe, cur apud Deum gloriam non habuisset, nec iustitiam, si non aliam quam quæ ex operibus est iustitiam adeptus esset. causa autem ea est, quia apud Deum iustitiam fide non operibus consecutum esse Scriptura aperuit. Est autem testimonium Gen. 15. Cætera in annotationibus sequentibus require. Gen. 15

ANNOTATIO IIII.

VAriant Doctores in connectẽda, & exponenda hac sententia. Origenes, cui moderni aliqui consentiunt, hanc cum superiori sic Origen. exponit,

exponit, & coniungit sententiam: supplendum enim existimat in superiori sententia totum hoc; vt sit argumentatio talis. Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam sed non apud Deum: at Abraham habet gloriam apud Deum, ergo non ex operibus iustificatus est. priorem partem expressit Paulus; assumptionem vero, seu posteriorem partem, censet Origenes esse supplendam. est enim argumentum ab opposito consequentis ad oppositum antecedentis: his autem verbis præsentibus ex testimonio Scripturæ probat Paulus, quod non expresserat; nimirum, gloriam habuisse apud Deum: quod est oppositum antecedentis. probat ergo Paulus in hac sententia ex Scripturæ testimonio, quod apud Deum gloriam habuerit.

Abrahā non ex sola fidē iustificatus.

Sed mihi tota ista argumentatio parum accommodata videtur, & ad sensum legitimum non facit. Paulus enim non probat his verbis, Abrahā gloriam habuisse apud Deum, sed fide esse iustificatum, & habuisse gloriam apud Deum, vt constet eum habuisse iustitiam aliam prçter operum iustitiam, & hanc apud Deum esse, non ex operibus, sed ex fide.

August. August. in præfatione Psal. 31. cōsentit in tota illa argumentatione supplenda, tamen hæc verba connectit, non vt probent Abraham habuisse iustitiam apud Deum, sed vt, postquā conclusit Paulus, ex operibus non esse Abraham iustificatum, ostendat nunc vnde sit iustificatus apud Deū, Scripturam proferens, quæ fide iustitiam apud Deum assecutum esse declaret. Huic tamen connexioni obstat particula causalis (enim) superflua enim esset, si is esset sensus.

Author. Mihi legitima connexio, & sensus videntur, si ita exponamus, vt causam reddat nunc Paulus antecedentis sententiæ, quæ erat: Si non aliam iustitiam, quam quæ ex operibus est Abraham habuisset, iustus, & gloriosus apud Deum non fuisset. subiungit causam, quia Scriptura iustitiam hanc ex fide assecutum fuisse docet; si ergo fides nō esset, & opera habuisset, apud Deum iustus non fuisset, fides ergo est, non opera quæ iustificat apud Deū. Abraham autem iustū esse apud Deum, probatione apud Iudęos non indigebat; nec Paulus id probare voluit, quia omnibus notum erat, & ex testō ēt allegato idem constabat, à Paulo ergo ꝓpositum est ob cām propositā, & hic est legitimus sētentiæ, & contextus huius sensus.

ANNOTATIO V.

Tria adhuc in hoc testimonio citato aduertenda occurrunt. Primum est, in Hebræo legi huiusmodi testimonium sic. Credidit Abrahā Deo, & reputauit illam, nempe fidem ei in iustitiā. est enim verbum (reputauit, seu imputauit) in voce actiua, cū affixo fœminino, referens fidem Abrahæ, vnde aliqui Hebræi referunt ad Abrahā, vt sit sēsus, Credidit Abraham Deo, & ipse Abrahā reputauit sibi fidē eā in iustitiā. iustū. n. reputauit se fecisse, dū Deo credidit. Tñ nō ad Abrahā, sed ad Deū referri debere Paulus, & Iacobus Apostoli docuērūt, ideo verterūt in voce passiua: sequentes versionē Septuagin. Reputatum est ei ad iustitiam, nēpe a Deo, & veritas sensus ipsius id confirmat, non enim ipsius Abrahæ erat fidem

Abrahę quo credulitas ... iustitiā reputata est.

reputare,

reputare, & acceptare sibi in iustitiam, sed Dei. Tertul. lib. de patientia refert ad Abraham verbum in passiua significatione, nempe, Credidit, Abraham Deo, & iustitiæ deputatus ab illo est, at Paulus non Abraham sed fidem eius in iustitiam reputatã illi esse dicit. ita etiam legit Irenæus, addens maiorem expressionem a quo sit reputata lib. 4. capi. 13. Deputatum, inquit, est illi ad iustitiam a Domino. Non improbabiliter autẽ dici posset, Septuagin. & Apostolos hos habuisse textum Hebræum sine punctis. tunc enim verbum in actiua, & in passiua voce legi potest, eędem enim sunt literæ, nec legerunt cum affixo illo. ה. sed sine affixo, & tunc versio est, reputatum est illi in iustitię, seu in iustitiam. si enim affixum legissẽt, vtique vertissent illud, quod si legamus affixum, tunc in sola actiua significatione legi debet. nam passiua non habet affixum, tunc autem dicendum est, sensum, non verba ser uasse Septuagin. & Apostolos hęc de primo.

Tertul. *Irenæus.*

Abrahã credendo, nũ primã vel secũdam iustitiã cõsecutus.

Secundum autem difficilius est. nam vel loquitur Paulus de prima iustitia, qua homo ex peccatore fit iustus, aut de secunda, qua iustus fit iustior per augmentum iustitiæ: si de prima loquatur, testimonium citatum non videtur fauere ipsi, nec ad rem facere: nam quando hæc verba dicta sunt de Abraham Gene. 15. iam ipse iustus erat, & Deo gratus, quod ipsemet Paulus ad Hebræ. 11. testatus est, dicens: Fide, inquit, qui vocatur Abraham obediuit in locũ exire, quem accepturus erat in hæreditatem. iam ergo crediderat Abraham, & obediuerat Gen. 12. quando iussus egredi de patria credens Deo exiuit, & consequenter per fidem iustificatus erat. Adde etiam iam dictũ fuisse ei, in ipso omnes gentes bene dicendas, idipsumque crediderat: iã sacrificia Deo obtulerat. non ergo de prima iustitia videtur intelligendum quod postea dictum est Gen. 15. Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei in iustitiam. Quod si de secunda Paulus loquitur, tunc falsa est eius assertio; nam opera non excluduntur a iustificatione secunda: immo etiam ex operibus Abraham iustificatus est, idque docet Iacobus capite 2. ostendens, Abraham non ex sola fide, sed etiam ex operibus iustificatum. Hæc difficultas non in solo Paulo est, sed etiam in ipsa Scriptura Genesis. nã si ante crediderat Abraham, & fide iustificatus erat, cur in hoc loco dicitur credidisse, & reputatum esse illi in iustitiam, quasi ante non cerdidisset, nec iustificatus a peccato esset? Ab hac difficultate nec Hæretici liberantur, dicẽtes hoc in loco credidisse promissionibus in Christum implendis: & ideo fidem in iustitiam reputatam esse: nam negare non possunt iam prius Abrahã iustificatum, & credidisse quando egressus est ad vocem Dei; & quando meruit audire, in eo omnes gentes terræ esse bñdicendas. Aliqui Moderni catholici rñdent, hoc testimonium Genesis de iustitia scdã ꝑcedere: tũc n. nõ fuit Abrahã primo iustificatus, sed iustitia eius aucta est actu fidei huius, tñ quia opera, quæ ad secundã iustitiam pertinent, ex fide procedũt tamquam ex radice, aliterque ad iustitiam nõ faciunt, propterea Paulus hoc utitur testimonio, ad probandũ primam iustitiam ex fide esse. Ista responsio difficultatem non euacuat: Si enim testimonium allegatum de secũda iustitia intelligitur, efficacia argu-

Gen. 15. *Hebr. 11.* *Gen. 12.* *Gen. 15.* *Iacob. 2.*

argumenti Pauli minuitur: nam Iudæus diceret, postquam operibus iustificatus est Abraham, fide etiam auxisse iustitiam, non tamen fidem ipsam præcipuam, & primam iustitiam esse. Adde, uerba sequentia non accomodantur huic expositioni; nam Paulus testimonium allegatum de prima explicat iustitia. Præterea est, quia potius esset confirmare errorem asserentium, fide sola etiam secundã haberi iustitiam, non operibus: nam abraham etiam secundam iustitiam ex fide habuisse dictus est. Præterea, mens Pauli est ostendere, Abraham nõ ex operibus esse iustificatum, sed ex fide, vt nos etiam eodem modo iustificari doceat. ita enim prædixerat, si ex operibus, inquit, iustificatus est, non habet gloriam apud Deum; statim testimonium adfert, probans, non operibus, sed fide iustificatum apud Deum. Adde, Iacobum capit. 2. ita declarasse, nam dicit: Et reputatum est in iustitiam, & amicus Dei factus est. hoc ultimum uerbũ (amicus Dei factus est) est ipsius Iacobi, non enim habetur in Genesi. quo declarat quid sit, reputatum illi fuisse in iustitiam, id autem est, amicũ Dei esse factum, & appellatum, secunda iustitia non amicum, sed gratiorem amicum fecit. ergo de prima iustitia necesse est intelligere hoc testimonium, sicut & Paulus intellexit, & antiqui patres etiam intellexerunt. Vera ergo difficultatis solutio aliunde petenda est, per quam & quod difficultatis est non solum in Paulo, sed etiam in Scriptura Genesis, ut aute diximus, aperte explanatur.

Iacobus

Aduerte igitur, sententiam hãc a Moyse prolatam (Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei in iustitiam) non esse referendam tantum ad promissionem tunc a Deo illi factam, sed ad omnia præcedentia simul. cũ enim iam multa de Abraham, & de promissionibus a Deo factis, & de operibus ipsius Abrahæ narrasset, ne quis Deo gratum esse, aut iustitiam apud Deum habuisse ex operibus arbitratus esset, declarauit Moyses, vnde fuerit apud Deum iustificatus, & ex peccatore, & impio, Deo reconciliatus, ex fide, inquit, quia credidit Abraham Deo, & reputatum est illi in iustitiam. merito autem non statim Moyses id dixit, quando primo credidit Abrahã, sed narrauit prius præter fidem opera multa insignia, & tunc protulit fide iustificatum. sic. n. manifestum faciebat, non operum uirtute, sed fide iustificatum esse coram Deo, quia credidit, & id reputatum est ei in iustitiam. Verba ergo de prima iustificatione intelligẽda sũt, sed non sunt referenda ad solam promissionem immediate præcedẽtem, sed ad omnia præcedentia, per quæ expressit Moyses, narratis operibus Abrahæ, & fide, non ex operibus, sed ex fide iustificatum, nec præcessisse opera, sed fidem, per quam sunt postea opera facta. Theodoretus uidetur hanc expositionem insinuasse, & re uera ista est legitima responsio, & uera doctrina. *Theod.*

Obijciet aliquis, cur non expectauit Moyses perfectam narrationem omnium operum Abrahæ: nempe, quando iussus est filium sacrificare, idque exequi prompte uoluit, nisi ab Angelo impeditus esset? Respndeo, consulto factum id esse, ut in hoc loco Gene. 15. fidem eius manifestaret, qa tunc habuit promissionem de Christo uenturo ex eius semine, quod antea non fuerat expressum, sed tãtum tacite insinuatum. ut ergo Moyses significaret

gnificaret fidem non quamcunque, sed venturi Christi redemptoris iustitiam præstare, quamuis prius confusam, & indistinctam habuerit Abraham, propterea, quando eius notitia aperta facta est, meminit fide esse iustificatum: simul etiam, vt per hoc ostenderet, futurum Abraham patrem Iudæorum, & Gentium secundum spiritum; nempe imitantiū eius fidem, quam habuit de Christo. Illis autem verbis Genesis. 15. Abraham promissionem de Christo futuro ex semine suo cognouisse, idque credidisse, Doctores omnes consentientes docent, ea igitur de causa Moyses tunc fidei eius meminit, tamen iam antea Abraham id, quamuis confuse, & indistincte, quia expressam nondum habuerat promissionem, crediderat, eaque fide iustificatus erat. Ex hac doctrina proposita difficultas explanata est.

Tertium circa idem testimonium aduertendum est, qua ratione hæc Pauli doctrina consentiat illi Iacobi. 2. Abraham, inquit, Pater noster nonne ex operibus iustificatus est, Abrahā offerens filium suum super altare? vides quoniam fides cooperabatur operibus illius, & suppleta est Scriptura dicens, Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam, & amicus Dei factus est. hæc Iacobus. Quomodo igitur Paulus hoc testimonio probat, fide, nō operibus iustificatum esse Abraham? Hanc difficultatem præcedenti capite explanauimus: nunc autem iterum dicimus cum Augustino in præfatione Psal. 31 Iacobum loqui de operibus sequentibus fidem, & iustificationem

Abrahā nō tm ex fide sed ex operibus iustificatus.

Psal. 31

primam; ex quibus homo iustificatur, quia iustior efficitur, & prima conseruatur iustitia, at Paulus de præcedentibus fidem, & de prima iustitia, quæ non operum uirtute, sed fidei fit. Verba autem ipsa Iacobi id ipsum indicant: inquit enim, vides quia cum fides cooperatur operibus illius. Rursus exemplum ponit de immolatione filij, quæ narrata est, postquam iam dictum fuerat credidisse Abraham, fidemque eius reputatam esse in iustitiam. Longe ergo aliud est, quod Paulus docet, ac id quod Iacobus scripsit, diuersaq. sunt, non contraria dogmata.

Notandum autem est verbum Iacobi (suppleta est. Scriptura dicens, Credidit Abraham Deo, &c.) suppletam dicit Scripturam, idest, Scriptura illis verbis (Credidit Abrahā Deo, & reputatum est in iustitiam) solam iustitiam Abrahæ qua ex peccatore iustus factus est narrauit. at ne totam iustitiam in sola fide sine operibus constitui arbitraremur, propterea prosecuta est narrare opera, vt significaret Abraham, & fidem, & opera ex fide habuisse, & ex vtrisque iustitiam habuisse; supplere ergo scripturam, est complere narrationem totam, quæ non comprehensa est illis verbis Scripturæ. verba ergo hæc (Credidit Abrahā Deo, &c. iustitiam primam exponunt, quæ nō ex operibus fuit, sed ex fide, & hoc est quod Paulus docet. Vnum adhuc exponendum superest, nempe, quid sit ad iustitiam reputari) tamen id verbis sequentibus explicabitur, in quibus idem Paulus repetit.

Ei autem, qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum: ei vero, qui non operatur, credenti autem in eum, qui iustificat impium, fides eius reputatur ad iustitiam.

TOta hæc sententia est confirmatio ex testimonio citato sumpta, ad probandum Abraham non ex operibus, sed ex fide iustificatum; simul etiam declaratur idem testimonium. rari autem hunc locum intellexerunt. Pro cuius expositione attende, Paulum alludere ad verba Genesis 15. vbi hoc testimonium habetur: ibi enim dixisse fertur Dominus ad Abraham: Ego merces tua magna nimis. Abrahæ autem dicenti, quid dabis mihi, qui liberos non habeo, respondit Dominus promittens semen de vtero eius: statim dicitur; Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam. Quibus quidem verbis ostendit Moyses, Abraham fide hac obtinuisse iustitiam, ad promissam mercedem recipiendam. Inquit ergo modo Paulus, ponderans, mercedem istam datã non esse ob iustitiam operum, sed propter fidem, & est sensus: Operanti, idest, quando ex operibus iustitia est, tunc merces non reputatur secũdum gratiam, idest, gratiosa, seu ex gratia facta, sed secundũ debitũ; debetur enim operanti merces: quando autem non ex operum iustitia merces est, tunc gratia præcedit, per quam prius datur iustitia, vt per eã merces postea detur, nã fides deputatur ad iustitiam; nõ autem deputata esset fides in iustitiam, si operibus inesset iustitia. cum ergo Abraham, & fidem, & opera habuerit, & ad mercedem recipiendam dictum sit, fidẽ in iustitiam reputatam, argumentum est, ex operibus non habuisse iustitiam ad talem mercedem, sed ex fide. ideo enim fides eius reputata fuit illi in iustitiam, vt mercedem mereretur. iustitia enim, quæ ex fide est, non datur nisi non operanti, idest ei, cuius opera non potuerunt iustitiam præstare ad mercedẽ. Hic est sensus legitimus. Appellat ergo Paulus operantem eum, qui ex operibus habet iustitiam, & meritum; non operantem autem, eum qui non habet ex operibus iustitiam. hic si credat in eum, qui iustificat impiũ, fides eius reputatur in iustitiam, idest, pfidem accipit iustitiam, vt mercedem recipiat. si autem ex operibus iustitiam habuisset coram Deo, vtique non erat cur fides in iustitiam reputaretur, quia in se suis operibus iustitiam haberet. cũ igitur Abrahæ merces sit promissa, & fides in iustitiam reputata fuerit, ad hanc accipiẽdam mercedem, argumentum est, ex operibus non habuisse iustitiam, sed ex fide: iustitia enim, quæ ex fide est, gratis datur a Deo: propterea merces dicitur secundum gratiam dari. at iustitia operum ab ipso homine operante est: propterea merces, quæ datur ex operibus, secundum debitum dari dicitur. in annotatione autem hoc ipsum magis explanabitur.

Gen. 15.

Abrahã quo ex fide iustificatus intelligatur.

Operans quis proprie dicatur.

ANNO-

ANNOTATIO IV.

Quæ fuerit merces creduli tatis Abrahæ.

PRo exactiori intelligentia præcedentis sententiæ aduertendum est, mercedem illam promissam Abrahæ fuisse beatitudinem æternã, in qua Deus ipse datur videndus, & fruendus. Sunt autem notandæ eo in loco duæ promissiones. Vna est hæc modo exposita de mercede, quæ ipse Deus est, altera de mediatore Christo, per quem merces hæc erat assequenda, ac si diceret Dominus Abrahæ, Ego sum merces tua, & ego dabo tibi de semine tuo eum, per quem mercedem hanc assequeris. Credidit vtrumque Abraham, & statim addidit Moyses, fide hac, qua credidit in Deum missurum Christum, & per eum homines iustificaturum, vt mercedem reciperent, iustificatum esse: nec operibus suis me ruisse, habuisseue iustitiam ad mercedem, sed fide hac, quam prius etiã habuerat, sed implicitam, modo autem explicitam: quæ quidem promissio mercedis, & salutis per Christum omnibus credentibus facta est in ipso Abraham. Paulus ergo ex his, quæ in eo loco significantur, argumentum sumit efficax tale, si ex operibus suis Abraham iustitiam habuisset, vtique merces illa ex debito ei imputata esset, & annumerata, nõ ex gratia: at cum nõ sit ex debito, sed ex fide reputata, & accepta in iustitiam, qua quidem fide credidit Deo iustificanti impium per mediatorem Christum, argumentum est, non ex operibus iustificatum esse. nam ijs, qui non ex operibus habent iustitiã, fides reputatur in iustitiam: si enim ex operibus iustitiam habuisset Abraham, iam illi debebatur merces: non erat ergo cur fide in iustitiam reputata indigeret.

Aduertendum adhuc est, mercedẽ dari quidem ex iustitia, dicitur enim corona iustitiæ 2. Thim. 4 tamẽ dicitur dari secundum gratiã, & nõ ex debito, quia iustitia, quæ pręcedit in homine ad mercedem, gratis da[t]ẽ homini; iustificatur enim peccator, & iustitiam accipit, & meritum ad mercedem gratis: quando autem ex operibus iustitia est, tunc merces nõ potest dici gratis, seu secundum gratiam dari, quia iustitia operum, quæ præcedit, gratis non est data, sed ipse homo suis operibus acquisiuit.

Aduertendum etiam est vnum, in quo Hæretici nostri temporis nimis cęcutiunt, non excludi opera, quæ ex fide, & dilectione procedunt a meritо; nec Paulus quicquam de his tradit, nam sermo est de prima iustitia, qua homo fit iustus, & ex iustitia hac merces ei deputanda est: hanc ex operibus nemo hẽt, sed ex fide, quę gratis datᷓ, & per q̃ iustitia fit ad mercedem recipiendã. opera q̃ ex fide hac sequũtur, non faciũt iustũ, nec dãt nouam iustitiã ad mercedẽ, sed iustitiã augẽt simul, & meritũ maioris mercedis hñt, qđ ex fide ipsa viua, a qua procedunt, procedit, de qua re nihil Paulus tractat nunc; qui de prima iustitia, qua ex impio fit pius homo, dissferit: quam non ex operibus hẽt, sed ex fide, & gratis: ideo merces dr̃ secundum gratiam, quia fides eius reputatur in iustitiam, quam ex operibus non poterat habere. Dicitur autem fides in eum, qui iustificat impium; quia fides mediatoris Christi, per quem iustificatio est, ad iu-

Nota quõ Abraham primã gratiã cõsecutus est.

stitiam est necessaria. hoc enim est credere in eum, qui iustificat impiũ, quamuis non fuerit ante aduentum Christi semper necessaria fides explicita Christi. Dicitur autem Deus iustificare impium, quia iustitiam ei dat, per quam iustus fiat, impietate remissa, non autem quod impium in iudicio suo tamquam pium probet, & absoluat, vt faciunt iniqui iudices: quod alienum a Deo est. sicut medicus dicitur quidem sanum facere infirmum, non quidem asserendo infirmum esse sanum, sed ei sanitatem conferendo, per quam, infirmitate depulsa, sanus euadat.

ANNOTATIO VII.

Cur Paulus dixerit fidē reputari ad iustitiam.

Adhuc tamen pro completa, & exacta expositione praecedentis sententiae examinandum est: cur Paulus dixerit fidem reputari in iustitiã, sicut & Moyses ipse dixerat: & non dictum est, fidem esse iustitiam, aut in iustitiam. Pro cuius declaratione attende maxime, verbum Graecum λογίζω, quod apud Hebraeos est חשב multa significare: nempe cogito, aestimo, reputo imputo, numero: ex quibus significatis duo ad rem praesentem facere videntur, nempe imputandi, & reputandi. his enim verbis duobus interpres noster est vsus sunt autem longe diuersa haec duo reputare, & imputare. reputatur id quod tale non est, ac si tale esset: vt cõstat ex numero 18. vbi sermo est de oblatione primitiuorum, & dicitur, Reputabitur vobis in oblationem primitiuorum. clarum est, illam oblationem non fuisse primitiuorum; reputanda tamen dicitur in talem, quia a Deo acceptanda erat, ac si talis esset. Imputare autem est commodi, vel incommodi alicuius causam in aliquem reijcere, ac si ille talis rei auctor esset. sic ad Philemonem dicit Paulus, si aliquid tibi nocuit, aut debet, mihi imputata. in hac significatione accipitur in illo Psalmi paulo inferius citati: Beatus vir cui non imputabit Dominus peccatum. hoc autem in loco Genesis potius verbũ illud reputare, quam imputare significat; fides enim est, quae reputatur in iustitiam. Non quod fides ipsa fiat iustitia, quae ex se non erat: sed fides, quae ex natura sua, quatenus actus hominis est, non est iustitia, nec vim habet ad communicandum iustitiam: accipitur tamen, & acceptatur a Deo ad iustitiam, nempe vt per eam communicetur iustitia, qua iustus fiat homo coram Deo. verbum vero imputandi non facile accommodatur; tũc enim potius dicendum esset: (credidit Abraham Deo, & imputauit illi iustitiam, aut imputata est illi iustitia, at non sic dicitur, sed, Credidit, & reputatum est illi in iustitiam. Lõge ergo aliud est, aliquem actum esse in iustitiam: & esse a Deo reputatum in iustitiam: actus tunc est iustitia, aut in iustitiam, quando ex se ipso, & ex natura sua actus est iustitiae, & iustum facit eum, qui talē habet actũ: sicut alienum restituere in iustitiam est, quia restitutio est ex se actus iustitiae, & eum qui restituit iustum facit: nempe, quando similes actus frequentantur, vnus enim solus actus non non facit simpliciter iustum hominem. Actus autem reputari dicitur in iustitiam, quando ex se talis non est, nec inducit iustitiã ex natura sua, sed quia à Deo acceptatur, ac si esset

putare, & reputare.

ἐπιφορά

Nota differentia inter im-

set actus iustitiæ, aut à Deo assumitur, vt iustitiam per eum faciat, & communicet. sicut Psalm. 105. quando Phinees occidit illos duos fornicarios, dicitur occisio reputata in iustitiam, quia actus ille ex se iustitia non erat; non enim homini priuato licebat occidere. at quia ex zelo, instinctuque diuino magno id fecit, dicitur in iustitiam reputatus. Non sic fides reputata dicitur in iustitiam, quasi ipsa sit iustitia effecta, sed quòd inducat iustitiam in hominem coram Deo, non qua parte actus hominis est: tunc enim ex operibus esset gratia. nam credere opus quoddam est; sed ex diuina voluntate, quia ita voluit, vt per fidem iustitia homini daretur, & virtus Christi in quem creditur per ipsam communicaretur credenti, hoc est fidem reputari in iustitiam coram Deo. sicut in deserto aspectus in serpentem in medicinam reputabatur, quia per eum sanitas dabatur aspicientibus serpentem æneũ, non quod aspectus sanitas esset, aut ex se, qua parte actus potentiæ sensitiuæ est, id faceret, sed ex diuino beneplacito. Hinc sensus Pauli comprehenditur: fidem enim reputari in iustitiam, est, fidem, quæ ex se iustitia non est, nec iustitiã facit, a Deo ad iustitiam communicãdam quatenus gratia ac charitate per spiritum sanctum diffusa formaliter consistit, acceptari: quod quidem est per fidẽ gratis, seu secundum Dei gratiam iustificari, non ex virtute operis humani. Oportet ergo attente legamus, & cõsideremus verba Pauli. aliud enim est reputari (secundum) aliud vero reputari (in, vel ad). reputatur fides in iustitiam, sed secundum gratiam, præpositio (in) indicat terminum, in quẽ fides acceptatur. præpositio (secundum) significat causam, & principiũ, nempe quia id ex gratia, & dono fit. Hinc facile deprehenditur modernorum Hæreticorũ error ex verbo isto colligentium, & deducentium, in nobis non esse vllam iustitiam datam, qua iusti simus, sed à iustitia Christi iustos denominari. in quo falluntur aperte: nam reputare fidem ad iustitiam, est facere, vt per fidem iustitia communicetur, quam fides ex se, & vt actus hominis est, nõ potuisset dare: sicut aspectum serpentis reputare in medicinam ad sanitatem, non est, quod sanitas non detur accipienti, sed quod aspectus ex sua natura non habet vnde eam det, nisi ex diuino beneplacito.

Quid sit reputari fidem ad iustitiã con. hæreticos.

Secundum propositum gratiæ Dei.

NE quis dubitaret fidem reputari in iustitiam, non ex debito, sed ex gratia, & liberalitate: propterea adiecit Paulus, secundum propositum gratiæ Dei. idest, fides hæc in iustitiam reputata est, non ex vllo debito, sed ex proposito, & voluntate Dei gratiosa, & liberali: quia ita fuit Deo beneplacitum, vt per fidem hanc, suam communicaret iustitiam. Hinc factum est, vt quamuis per fidem sit iustitia gratis, tamen iustificetur homo credens. Et attende, non dici secundum gratiam, sed secundum propositum gratiæ, idest, decretum quo decreuit Deus gratis homines iustificare per fidem Christi: ne autem humana gratia putaretur, additum est, Dei.

ANNOTATIO VIII.

GRæci textus non habent hæc verba proximè exposita, nec Origen. Chrysostom. Theodoret. legerunt; tamē re uera sunt verba Pauli, & ad textus veritatem pertinent, quæ habentur in duobus textibus antiquissimis manu scriptis, quæ ego vidi, & exponuntur ab Ambrosio, Primasio, & Anselmo, nostra etiam Latina versio antiquissima, sine dubitatione vlla, sortita est exemplar, in quo ita legebatur. Adde etiam, sensum imperfectum, & mutilum esse, si hæc verba demas. nam fides reputata dicitur in iustitiam; inexplicatum autem manebat hactenus, an id ex debito, an ex gratia foret: nam aliud est reputari aliquid tale, aliud ex debito, vel ex gratia reputari: nam paulo superius dixerat: Merces reputatur, non secundum gratiam, sed secundum iustitiam: commune ergo est reputari aliquid gratiæ, aut debito; propterea necesse erat exponere fidem reputari in iustitiam, non ex debito vllo, sed ex gratia; ideoque adiecit (secundum propositum gratiæ) vt responderet illis verbis superioribus; operanti mercedem imputari, seu reputari secundum debitum non secundum gratiam, at fides in iustitiam reputatur credenti, non ex debito, sed ex proposito gratiæ, iustificatur enim homo a Deo quidem, & hoc gratis, non ex debito. posset enim Iudæus proteruus dicere, fidem fuisse reputatam in iustitiam Abrahę propter opera eius, quibus hoc meruit, vt fide iustitiam consequi mereretur à Deo, necesse ergo fuit exponere, fide fuisse iustificatum, & id gratis, non ex debito vllo, sed secundum propositum gratiæ Dei. Legenda igitur sunt huiusmodi verba. Quod si Grę̨ci citati prætermiserunt, id existimo factum, aut quia sensum apertum eorum videntes non exposuerunt, ideo aliquibus visum est, eos non legisse in textu ea verba; aut forsan factum est, quia sententiæ præcedentis sensum breuiter attigerunt, nec admodum prosecuti sunt perfectam intelligentiam.

Origen. Chrysost. Theod. Ambros. Primas. Anselm.

nota dñiam īter reputari ad iustitiam ex debito, uel ex gratia.

Sicut & Dauid dicit: beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iustitiam sine operibus.

QVod Moysis testimonio de Abraham, qui fuit ante legem, probauerat, hoc idem testimonio Dauid, ex his quę in lege sunt, confirmat, nimirum iustitiam non ex operibus dari a Deo, sed per reputationem ex gratia factam, vti iam dictum est. Connectuntur autem verba hæc præcedentibus sic. Moyses iustitiam Abrahæ non ex operibus, sed ex gratiæ reputatione, per quam Deus iustitiam reputauit illi, esse docuit, sicut etiam Dauid, qui iustitiam hominis confitetur, idest, docet eum hominem iustum, & beatum, cui Deus iustitiam reputat, non autem qui ex operibus proprijs iustus est, idest, qui gratis a Deo iustificatur, non aũt qui ex operib. ꝓprijs iustitiã solã hẽt. Beatitudinẽ appellat iustitiam:

iustitiam: illud autem (Accepto fert) idem est verbum Græce cum eo, quod superius dictum est, Reputatur fides in iustitiam, ac si diceret: beatitudinem hominis dicit, cui Deus reputat iustitiam, non virtute operum, sed ex propria gratia. Hæc sententia in testemonij ipsius expositione magis declarabitur.

ANNOTATIO XI.

EX hoc loco Hæretici nostri temporis colligunt, non esse iustitiam vllam homini inhærentem, qua iustus in se formaliter sit, sed a iustitia Christi dici, & appellari iustum, quam dicunt, per fidem, velut per manum, seu instrumentũ quoddam apprehendi. non ergo iustum, aut iustificatum censent hominem eo, quod vlla in eo sit facta iustitia propria, & inhærens, sed eo, quod a Christi iustitia denominetur, & appelletur iustus, quæ ei per fidem applicatur. Ab eadem ergo iustitia, quę Christi est, omnes formaliter iustos appellari censent. hanc dicunt iustitiam imputatam. hoc etiam accepto ferre, seu imputare iustitiam exponunt. At veritas Catholica longe alia est, quæ definitur Concilium Tridentin. sessio. sexta, canone decimo, & vndecimo, & cap. 7. quam nos breuiter proponemus. Aduerte ergo, sicut beatitudo venturi seculi se habet, ita proportione quadam beatitudo seculi huius, quæ iustitia est, procedit: beati illi non appellantur beati a beatitudine, quæ est in ipso Deo formaliter, sed ab ea, quæ ab ipso Deo singulis beatis communicatur: vident enim Deum, & fruuntur Deo proprijs visionibus, & fruitionibus a Deo datis, & ab his beatitudinibus formaliter beati dicuntur, vt Ioan. 1. cano. 3. dixit: Erimus ei similes: videbimus enim eum sicuti est, ecce propria beatitudo, similitudo nẽpe cum Deo; quamuis non sit ęqualitas. ipse Deus se videt, se ipso fruitur, iõ beatus, & nos etiam videbimus, & fruemur eo, idcirco beati. sed ipse ex natura sua beatus, nos ex dono, & participatione. Nec hoc est minuere Dei oĩpotentiam, sed magnificare; q̃ tanta est, vt alijs a se beatitudinẽ impartiatur, ita proportione q uadã de beatitudine huius seculi, & iustitia dicimus, Chr̃s enim ipse iustus in se, & nostrę cã iustitię est, quia sua virtute, & merito nos iustos facit, tñ iustitia, qua efficitur vnusquisque iustus formaliter, nõ ẽ illa Christi, sed quæ ex eius virtute vnicuique datur. nec hoc est minuere iustitiam Christi, sed magnificare, quæ tanta est, vt in nobis efficiat iustitiam, in quibus nulla erat iustitia, immo inerat iniustitia multiplex. Ex gratia autẽ, & efficacia eius, iustitia in nobis facta, & nobis est donata. si enim in nobis nõ esset iustitia propria accepta, nec esset etiam beatitudo propria in beatis, immo nec essemus vere iusti: vt enim corpus album non est nisi albedine inhęrente, ita neque iustus, nisi iustitia inhęrente: longe enim aliud est denominari, & esse. homo autem iustificatus nõ tantum denominatur iustus, sed iustum esse Scripturę testantur.

Obijciet aliquis ad rei huius exactiorem declarationem, cur non dicimus

Margin notes: Nota cõn. iustitiam imputatã hęreticorũ. — *Concil. Triden.* — *1. Ioa. 3.* — Iustus quõ dicat a iustitia Christi — Nota differẽter denominari, & esse iustum.

dicimus beatitudinem in beatis per reputationem, seu imputationem, sicuti dicimus in iustis iustitiam reputatam, seu imputatam? Dico esse quidem quamdam similitudinem: vt enim visio Dei est formalis, ac vera beatitudo, ita gratia, & charitas per Spiritum sanctum diffusę, sunt iustitia uera, & formalis, quæ est beatitudo vię, & seculi huius. Est tamen discrimen notandum, nam beatitudinem Patrię pręcedit in nobis uerum meritum, & ius. nam per gratiā Spiritus sancti, & charitatem, ac opera ex iis procedentia digni efficimur beatitudine illa: idcirco non dicitur ex imputatione. At vero iustitiam, & beatitudinem viæ nihil in nobis pręcedit, quod eam inducat ex se, ceu ex merito vllo; nam fides, etiam accedente pœnitentia, etiam adiuncta dilectione ut actus est arbitrij, non habent vim, nec meritum ex se ut introducāt gratiam, ac charitatem Spiritus sancti; sed id habent, quia Deus secūdū voluntatem suam, ac beneplacitum decreuit per ea suam iustitiam communicare, illaque effecit instrumēta Christi ad iustitiam impartiendā, iō dicitur dari ex imputatione, nō quod sit vera iustitia, sed quod detur, ac communicetur per actus, qui non habent eam efficere, nisi quia Deus sic disposuit. Decipiuntur igitur Hæretici, quia id, per quod datur iustitia, dicitur reputatum in iustitiam, existimant in nobis non esse ueram iustitiam. non enim dicit Paulus iustitiā Christi nobis imputatam; sed fidem ipsam, qua credimus in eum, qui iustificat impium, esse reputatam in iustitiam, quasi aliud sit iustitia, aliud, quod reputatur ad illam communicandam.

Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum.

HÆc sunt verba Dauid, quorum hic est sensus. Eum beatum censeo, & prædico, cuius iniquitates a Deo remissæ sunt, & cuius peccata Deus texit, & cui Dominus non imputauit peccatum. Non eum beatum prædicauit, qui suis operibus iustitiam adeptus est: nec peccatorum remissionem, & iniquitatum tegumentum operibus tribuit, sed ad gratiam Dei remittentis, tegentis, non imputantis retulit. Igitur iustitia non ex operibus, sed deforis est ex Dei gratia. si enim ex operibus, esset, non sic Dauid locutus fuisset. Hic est sensus, & accommodatio testimonij contextui Paulino.

Quantum autem ad perfectam expositionem verborum Dauid spectat, non est hoc in loco immorandum: maxime quia in tractatu quindecim sermonum, quos in hunc Psalmum confecimus, exactissime explanauimus. in præsenti tamen breuissimam expositionem proponemus. Iustum enim hominem artificiose describit Dauid. primo quidem, quia omnes nascimur peccatores, & nati, ac adulti peccata addimus peccatis. idcirco iustū prædicat, cui remissæ sūt iniquitates: qa nemo iustus est, q prius peccator non fuerit: nemoq; iustitiā adeptus est, cui non fuerit peccatum remissum, & ablatum. Optime autem remissa dicitur iniquitas, quia ex gratia remittentis Dei est: nemo enim sibi peccatum pro-

Iusti hōis descriptio

pria

pria virtute deleuit: remissione, & indulgentia diuina opus ei fuit. At quia, cui iam remissae sunt iniquitates, & iustitia data est, ac reconciliatus cum Deo, adhuc peccat: non enim est iustus, qui non peccet peccata, sine quibus nemo in hoc seculo viuit, & propter quae quotidie iustus clamat: Dimitte nobis debita nostra, propterea additur secundo loco; Quorum tecta sunt peccata; idest, iustus is est, qui etiamsi peccat, tamen peccata tecta sunt: idest, non expellunt iustitiam, & charitatem, qua iustus, tectus est, & indutus, sed peccata eius teguntur, quia ipse tectus est, & vestitus; nec vestem, ac tegumentum peccata talia diripiunt, sed potius propter ipsum vestimentum facile a Deo purgationem horum peccatorum consequitur. iustus enim facillime venialium obtinet indulgentiam, quam peccator nudus, & sine cooperimento iustitiae, & charitatis existens, non obtinet. Est autem iniquitas maius crimen, quam peccatum: illud enim iustitiam non admittit secum, hoc vero etiam iusto inest. Ne autem iustus sibi tribuat soli, quod, iustitia accepta, grauia crimina postea vitet, cum id sit diuinae opera virtutis, adiunxit tertio loco: Cui non imputauit Dominus peccatum, idest, qui deinceps non grauiter peccat, Deo eum protegente, & defendente, nec imputante peccatum. Non imputare, est, non quidem quod homo peccet, & Deus non adscribat ei peccatum; sed quod Deus illi faueat, ne habeat Deus, quod illi adscribat peccatum. Est autem in Hebraeo distinctum nomen peccati a duobus praecedentibus, quod iniustitiam maxime significat, quae in proximum committitur; haec enim sunt crimina frequentiora, in quae homines labuntur. Vides ergo totam iustitiam hominis a Dauid descriptam, & non in operum hominis virtutem, sed in diuinam gratiam relatam.

Nō imputare peccatū quid est.

ANNOTATIO X.

Ex errore illo, quo nostri temporis Haeretici iustitiam inhaerentem negant, nec aliam, quam quae Christi ipsius est, & nobis imputat, agnoscūt, factum est vt in alios duos errores detestabiles prolapsi etiam sint, quos hisce uerbis Dauidis confirmant: existimant enim iustificato non tolli peccata, nec auferri, immo manere in ipso iustificato, sed non reputari a Deo tamquam peccata. adhuc iustum suis in operib. omnib. peccare, & omnia opera eius peccata esse: tamen Deum non imputare ea ad culpam, nec in peccatum, propter Christi iustitiam illi per fidem apprehensam. Et haec duo significari arbitrantur hisce verbis. (Quorum tecta sunt peccata:) si enim teguntur, igitur manent. similiter (Cui non imputauit Dominus peccatum igitur peccat iustus, sed Deus non imputat illi peccatum. His profecto nihil absurdius, nec repugnantius dici potuit. Quae enim iustitia est, peccatum nō imputare? potius iniustitia est peccatum non adscribere peccanti: qui enim peccatum facit, peccator est. Rursus, iustus appellari is nō potest, in quo peccatum est; aduersatur enim iustitia iniustitiae, & sanctitas peccato, & iniquitati. Aut quod Christi meri-

Iust⁹ dr̄ a quo ablata sūt pcā contra hęretic.

meritum, & quanta eius virtus esset, si non deleuit, nec abstulit peccata nostra?

At vt Scripturis sacris has assertiones aduersarias esse ostendamus, ex ipsius Scripturæ testimonijs, quæ multa sunt, nonnulla producamus.

Ioann. 1 Ioan. 1. Agnus dicitur Christus tollens peccatum mundi, si peccatum manet, non igitur fuit agnus tollens peccatum: hæc enim simul non consistunt, peccatum est ablutũ, & peccatum manet. Eamdem veritatẽ docuit

1. Ioan. 3 Ioannes 1. Can. 3. Scitis, inquit, quia apparuit vt peccata nostra tolleret. quod etiam prædictum fuit per

Mich. 7 Michæam cap. 7. Deponet, inquit, iniquitates nostras, & proijciet in profundum maris. Quomodo depositę, & in profundũ proiectæ maris sunt, si adhuc in iustis manent? Adde, Paulum

1. Co. 6 1. Cor. 6. multis enumeratis peccatis, adiecisse hæc verba. Hæc omnia fuistis, sed abluti estis, sanctificati estis, iustificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi. Quam etiã absolutionem prædixerant Prophetę.

Psa. 50. Psal. 50. Amplius laua me ab iniquitate mea, & a peccato meo munda me. Lauabis me, & super niuem dealbabor.

Eze. 36 Ezech. 36. Effundam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris.

Isaia. 1. & Isa. 1. Si fuerint peccata vestra sicut coccinum, sicut nix dealbabũtur: & si fuerint rubra sicut vermiculus, velut lana alba erunt. Quomodo abluitur, mũdatur, dealbatur homo iustificatus, si in eo peccata manent? profecto pugnant hæc inter se. Præterea, pugnat cum hoc errore hoc idem verbum Dauid. Quorum, inquit, remissę sunt inquitates, si iniquitates manent; remissę dici nõ possunt; remissio enim culpæ, ipsius est

Hõquõ iustifi-cet, cõtra hæti.

ablatio. Præterea, isti cæci homines potentius faciunt peccatum Adę, quã meritum, & uirtutem Christi; si enim Adę peccatum iustitiam illi datam, & inhęrentem, quæ toti posteritati danda erat, abstulit, & peccatum ingessit, quomodo Christus non efficiet vt peccatum auferatur omnino, & iustitia indita inhæreat? profecto Paulus aliter, quam isti, docuit Roma. 5. Rom. 5.

Sicut, inquit, per inobediẽtiam vnius hominis peccatores constituti sunt multi; ita & per vnius obeditionem iusti constituentur multi. Sicut ergo peccatum Adæ iustitiam expulit, ita & iustitia Christi peccatum expellit, vt non maneat omnino, sicut nec cum peccato Adæ iustitia, quę data erat, mansit. Sunt sexcenta huiusmodi testimonia Scripturarum clamãtia, peccata deleri, tolli, auferri, hominẽ mũdari, purificari, dealbari, ablui, renouari, quæ confirmant peccata in iustificato non manere. Accedat auctoritas sacrorum Doctorum Hierony. in epist. ad Oceanum ex professo impugnat quosdam negantes peccata auferri. Aug. etiam lib. 1. contra duas epi- August.

sto. Pelagian. cap. 13. disputat contra eos, qui peccata radi, non autem euelli dicebant, probatque peccata omnino tolli, estque doctrina hæc Patrib. communissima, quam Concil. Trid. Concilio Triden.

sess. 6. probauit, Hæresimque oppositam anathematizauit.

Est autem vanissimum fundamentum eorum ex hisce verbis sumptũ; peccata enim mortalia non dicuntur tegi eo, quod maneant, & non imputentur, cum re vera tollantur: sed venialia tecta dicuntur propter charitatem, qua iustus tegitur, etsi venialia committat. Quod si de mortalib. interpretari velis, tecta dicuntur, quia non solum Deus remittit, sed etiam

remissis

remissis culpis vestimenta donorum suorum infundit, quibus nuditas a pecato effecta contegatur.

Peccata quo tecta dicuntur.

Multiplex est sacrorum Doctorũ expositio huius tegumenti, sicuti in nostris illis sermonibus retulimus, nemo tamen eorum huic Hæreticorum somnio, & impietati consentit: immo August. expresse refutat, dicens: Non sic intelligatis, quod dixit, peccata cooperta sunt, quasi ibi sint, & viuant & paulo ante: Cooperta sũt peccata, & tecta s[illegible], & abolita sunt. si texit peccata Deus, noluit aduertere: si noluit aduertere, noluit animaduertere: si noluit animaduertere, noluit punire, noluit agnoscere, maluit ignoscere. hæc Augus. Similiter etiã, peccatum non imputari, non est peccatum non adscribere peccanti, sed impedire ne homo peccet, ne ei peccanti adnumeretur peccatum. Alijs etiam modis Doctores sacri hoc idẽ exponunt: qui omnes longe absunt ab hac impia hęreticorum expositione.

Beatitudo ergo hæc in circumcisione tantum manet, an etiam in præputio?

INfert Paulus ex testimonio Dauid producto, iustitiam Dei, non ex Iudæis solis, sed etiam ex Gentibus conuersis esse communem, & interrogatio hæc sensum facit negatiuum: ac si diceret. Ergo beatitudo, & iustitia hæc a Dauid descripta, non tantum pro conuersis ex circumcisione, sed etiam pro conuersis ex præputio est, omnibus est communis. Græce non hebetur verbum (manet) sed, Beatitudo ergo in circumcisione, an etiam in præputium est?. interpres autem sensum animaduertens apposuit verbum hoc. Merito autem Paulus hanc apposuit sententiam: occurrit enim Iudæorum euasioni: dicerent enim, hanc beatitudinem Iudæis esse propriam, non Gentibus: nec Christum iustitiam attulisse Gentibus, sed Iudæis solis. Hoc remouens Paulus dixit, non circumcisis solis, sed præputiatis hanc esse propositam beatitudinem, & iustitiam a Dauid descriptum. Petet aliquis, vnde infertur hæc sententia? particula enim illa (ergo) ex antecedenti illationem indicat. Respondeo inferri ex eodem testimonio: si enim Dauid non ex operibus legis iustitiam constituit, sed in gratia, & liberalitate Dei, non est cur Iudæus sibi eam vsurpet tamquam propriam, cum non sit legis opus, sed gratiæ: quæ communis est omnibus. bene ergo infert Paulus ex ipsis Dauidicis verbis, dicens: Ergo beatitudo hæc non pro circumcisione tantum, sed etiam pro præputio est.

Dicimus enim, quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiam.

NOn satis duxit Paulus conclusionem, seu assertionem proximam, nempe, non in circumcisione tantum, sed etiam in præputio manere iustitiam, & beatitudinem, ex ipso testimonio Dauidico deducere, sed adhuc etiam Abrahæ exemplo ex testimonio superiori confirmat; est enim magni momenti assertio ista, ac disputationis fundamentum. Est

autem

autem sensus talis. in præputio etiam,& non in sola circumcisione manet beatitudo,& iustitia Dauidica. Nam dicimus,& confitemur Abrahæ fidem esse reputatam in iustitiam, idest, fide adeptum, & consecutum esse iustitiam,quæ eadem est cum beatitudine a Dauid descripta. Est autem tota probatio hæc, quam in sequentibus exponit. Abraham iustitiam hanc habuit,& non in circumcisione,sed ante eam; quia quādo fides eius ad iustitiā reputata fuit, nondum erat circumcisus: immo postea accepit circumcisionem in signum acceptæ huius iustitiæ per fidem. ergo iustitia hæc non est ex circumcisione, nec pro circūcisione solā. Hoc est totum argumentum,quod in sequentibus explicatur. præsentia autem verba initium sunt probationis: nimirum,non in circūcisionem solam, nec pro Iudæis solis esse iustitiam, & beatitudinem: quia Abraham iustitiam eam habuit ex fide, non ex circumcisione.

Fides quō reputata ē Abrahę ad iustitiā.

Quomodo ergo reputata est in circumcisione,an in præputio? non in circumcisione,sed in præputio.

PRosequitur eandem probationem,& sensus est. Fides Abrahæ in iustitiam reputata est; consideremus ergo quomodo sit reputata ei in iustitiam: in circumcisione ne, idest, quando erat circumcisus,an quando erat adhuc in præputio? profecto in præputio adhuc manens iustitiam hanc fidei accepit, priusquam circumcisionem reciperet a Deo. vtitur Paulus hisce interrogationibus, quia efficacior,& expressior efficitur sententia, dum auditores cogit, & inducit ad responsionem excogitandam, tamquam ab ipsismet petitam. Particula(ergo) tacitam quandam habet illationem, indicatque sensum hunc: si iustitia hæc pro circumcisione sola est, ergo Abraham in circumcisione accepit iustitiam fidei: at non sic legimus, sed in præputio fidem eius in iustitiā reputatam,vt iustitia hæc communis etiam præputiatis significaretur.

Et signum accepit circumcisionis, signaculum iustitiæ fidei,quæ est in præputio.

ADhuc prosequitur Paulus idem argumentum: & est sensus præcedentibus sic connexus. Abraham iustitiam fidei accepit in præputio, non in circumcisione; circumcisionem autem accepit,tamquam signaculum iustitiæ fidei, quam prius in præputio acceperat. non ad iustitiam accepit circumcisionem,sed tamquam signaculum acceptæ iustitiæ per fidem, idest, in testimonium, eum iustificatum esse per fidem, per eamque eum in præputio existeret, iustitiam esse adeptum. Exactiorem declarationem in annotatione require.

ANNOTATIO XI.

circūcisio quō dicitur

ADuertenda sunt uerba Pauli:nā circumcisio dicitur signum, Grçce σημεῖον,& signaculum Græce σφραγίς. ac si dictum esset. Accepit Abraham

signaculū iustitię fidī.

Abraham circumcisionem, quæ signum est tamquam signaculum iustitiæ fidei. duo ergo habet circumcisio, Vnum est, signum esse a Deo impositum, & institutum ad significandum fœdus, quod pepigit Deus cum Abraham, & posteritate eius, nempe de illius semine venturum eum, in quo omnes gentes, & populi erāt benedicendi. Vt enim arcus in nubibus cœli positus est a Deo, Gene. 9. in signum fœderis, & pacti initi cum homine, non amplius omnem carnem aquis diluuij deletum iri: ita alterius pacti, & fœderis initi cum Abrahā, & eius semine, nempe Christum, in quo salus hominum posita erat, de illius carne venturum, circumcisio in signum est posita. ita habetur Genes. 17. Circumcidetur, inquit, omne masculinum vestrum, & circumcidetis carnem præputij vestri, & erit signum testamenti inter me, & vos hac ratione circumcisio signum erat, nempe pacti diuini cum Abraham, & posteritate eius Hinc emanauit alterum officium, quod circūcisio exercebat, nimirum distinguebat populum illum a cæteris populis, & nationibus. hoc tamen non fuit munus præcipuum, in quod instituta est, sed in signum fœderis diuini.

Gen. 9.

Gen. 17

Hæc eadem circumcisio dicitur a Paulo signaculum iustitiæ fidei, quā habuit Abraham, cum in præputio esset. Quid autem sit esse signaculum iustitiæ fidei, dupliciter Doctores exponunt. Origenes enim exponit signaculum dici quasi sigillum, quousque ad certum tempus claudebatur, & occultabatur fidei iustitia vsque ad Euangelij tempus, quando reuelanda, & manifestanda erat; sigillo enim clauduntur, & occultantur quæ ad certum tempus secreta esse uolumus. Chrysostomus vero, & Theodoretus signaculum, seu sigillum exponunt, quasi testimonium quoddam iustitię acceptæ per fidē; nam & sigillum etiam apponimus, quando testari aliquid volumus. ita Deus circumcisionem Abrahæ, & posteritati imposuit in testamento, & testificationem iustitiæ per fidē. hanc expositionem sequitur, & explanat August. lib. 2. de nuptijs. & concupis. ad Valerium cap. 11. Iustificabantur, inquit, homines ante circumcisionē per fidem mediatoris Christi. sed quia latebat iustitia hæc, idcirco data est circumcisio signaculū iustitię fidei, ut agnoscerēt homines illi ex signo hoc se iustificari fide ventūri Christi, non operibus. ita explicat Augustin. quamuis nos mentem eius nō verba retulerimus. eandem secutus est Cyril. lib. 4. in Ioan. capi. 51. cuius verba paulo inferius referemus. vtraque expositio est accommodata, & veram continet doctrinam.

signaculū iustitię fidei qd sit.

Origen.

Chrysost.
Theod.

Augusti.

Cyril.

Vt sit pater omnium credentium per præputium, vt reputetur & illis ad iustitiam.

Abrahā īpputio exsistēs accepit iustitiā p fidem.

CVr in præputio existens acceperit Abraham iustitiam per fidem exponit, idem adhuc prosequens argumentum. Causa ergo cur in præputio existens iustitiam per fidem acceperit, hęc est; vt sit pater omnium credentium in præputio. nempe vt etiam his fides reputetur in iustitiā, quamuis præputiati sint, idest, vt quotquot reputetur in iustitiam,

quamuis

quamuis præputiati ſint. ideſt, vt quotquot eius imitati fuerint fidem, etiam iuſtificentur, ſicut & ipſe, qnamuis incircumciſi ſint. Illud (per præputium) refertur ad (credentium) vt idem ſit ſenſus ac credentium præputiatorum: & ita Anſelmus exponit: quamuis etiam dicat poſſe referri ad (Abraham) nempe qui per præputium factus eſt pater credentium omnium. ſed non eſt accommodata expoſitio hæc. nam Paulus hanc ſententiam profert de Gentibus credentibus, quorum Abraham pater eſt; ſequens vero ſententia eſt de iudæis; eſſet autem generalis ſententia ad omnes credentes, ſi illud (per præputium) referatur ad Abraham; tunc enim ſine limitatione manet verbum (omnium credentium) Attende, pro intelligentia perfecta huius, & ſequentis ſententiæ aſſequenda, promiſſionem ſalutis, & benedictionis per Chriſtum efficiendæ, Abrahæ eſſe factam pro ſe, ac ſemine, poſteritateque ſua. Vt autem Deus hanc poſteritatem, cui benedictio promiſſa erat, non carnalem illam, quæ per carnis generationem multiplicatur, ſignificaret, iuſtitiam per fidem donauit, eamque ante circumciſionem dedit, vt per hoc oſtenderet, eos ad poſteritatem hanc pertinere, qui ipſius fidem imitati fuerint, eſſeque poſteritatem hanc ſpiritualem, non carnalem. carnalis enim poſteritas fuit per circumciſionem, at ſpiritualis latior multo, & copioſior eſt: nam complectitur etiam gentes, quæ ſecundum carnem, non ab Abraham deſcendunt; tamen imitantur fidem eius, & his etiam in ipſo promiſſa eſt benedictio, quamuis præputium carnale habeant. dictus ergo eſt Abraham pater credentium, quia quamuis ante ipſum multi patres crediderint, & fidei iuſtitiam aſſecuti fuerint, tamen nemini ante ipſum promiſſa eſt benedictio, & ſalus pro poſteritate ſua, ſicut promiſſa fuit Abrahæ. Hoc eſt quod dicit Paulus; nempe in præputio exiſtentem Abraham, accepiſſe iuſtitiam fidei, vt ſit pater omnium credentium in præputio, fideſque etiam his reputetur in iuſtitiam, ſicut & illi, conſequanturque benedictionem, & ſalutem per Chriſtum illius poſteritati promiſſam. Si autem in circumciſione accepiſſet iuſtitiam, non ita oſtenderetur pater omnium credentium etiam in præputio.

circũciſio ſpiritualis extenditur etiã ad Gentes, ſiu promiſſio facta Abrahæ.

Et ſit Pater circumciſionis, non ijs tantum, qui ſunt ex circumciſione, ſed & ijs, qui ſectantur veſtigia fidei, quæ eſt in præputio patris noſtri Abrahæ.

PRoſequitur eandem cauſam, & ne Iudæi circumciſi excluſi videantur, addit, vt etiam ſit pater circumciſionis, ideſt, Iudæorum circumciſorum. In præputio ergo iuſtificatus eſt, & iuſtitiæ fidei circumciſionem in ſignaculum accepit, vt ſit pater præputiatorum credentium, ſimul etiam circumciſorum: non omnium, ſed eorum, qui cum circumciſione etiam fidem imitantur, quam habuit Abraham in præputio: nō enim propter circumciſionem inferioris facti ſunt conditionis Iudæi, ſed ſi fidem eandem imitentur, ad eandem etiam poſteritatem pertinent,

nent, cui est promissa benedictio, si fidem eandem habeant. quod si fidem non imitentur, quamuis circumcisi sint carne, non censentur Abraham habere patrem. Similis est sensus, ad Roman. 9. Non enim, inquit, omnes, qui ex Israel sunt, ij sunt Israelitæ, neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij. pater ergo est circumcisionis, non ijs qui tantum exteriorem habent circumcisionem, sed qui etiam cum circumcisione eius imitantur fidem. *Roma. 9*

ANNOTATIO XII.

Chrysost. Sicut in commentario expositum est, ita Chrysost. & Græci Doctores exponunt: quamuis si Latina uerba consideremus, sensus uideatur esse talis: Vt sit pater circumcisionis, nempe iudæorum, & non tantum horum, sed etiam omnium credentiū, quamuis circumcisi non sint: vt sit repetitio prioris sententiæ, & duo ordines posteritatis comprehendantur. & *Anselm.* sic Anselmus exponit. Tamen sensus, & expositio prior est menti Paulinæ accommodatior. nam qui circumcisionem solam habent, non autem fidem imitantur, ad posteritatem non pertinent, quę benedicenda promittitur. & talem sensum verba Gręca aperte indicant: quę si ad uerbū transferantur sic habent. Et patrem circūcisionis, ijs non ex circumcisione solum, sed & incedentibus uestigiis eius, quæ in præputio fides Patris nostri Abraham. Habes ergo totum argumentum Pauli expositum. iustitiā nempe, & beatitudinem non Iudęis solis, sed Gentibus etiam communē esse. probatio est ex Abraham qui iustificatus est fide ante circumcisionē, vt non ex circumcisione iustitiam habuisse putaretur; & sic constitueretur pater omnium credentium, & fidem imitantium, siue circumcisi, siue prȩputiati sint: nam circumcisio non in iustitiam, sed in signaculum iustitię data fuit. Ita hunc locum exposuit Cyril. lib. 4. in Ioan. capit. 51. *Rō quare iusti tia cōis ē iudæis, & gē tib. per fidem.* *Cyril.* vbi de circumcisione tractās, inquit, Diuinus Paulus in signum fidei, quā in præputio habuit Abraham, ei circumcisionem datam asseruit; voluit enim, ut mihi uidetur, & res ipsa clamat, vocationem & iustitiam fidei omni legali mandato priorem, & superiorem ostendere, ut facilius persuaderet Hebræis, ne iustitiam fidei prȩuaricationem legis putarent, sed reditum quemdam, atque recursum in priorem hominis statum. hęc Cyril. Irenæus etiam lib. 4. capit. 30. hoc *Irena.* idem docuit dicens. Quia non per hęc iustificabatur homo, sed in signa data sunt populo. ostendit quod Abraham sine circumcisione, & sine obseruatione sabbatorum credidit Deo, & reputatum est ei ad iustitiam.

Non enim per legem promissio Abrahæ, aut semini eius, vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.

Confirmat præcedentem sententiam, nimirum Abraham patrem esse credentium omnium, & præputiatorum, & circumcisorum imitantium fidem eius. est autem probatio talis. Promissio Abrahæ, & semini

ſemini eius facta de mundi hęreditate, nempe de benedictione omnium Gentium in ipſo, & eius ſemine facienda, non fuit facta per legem, quaſi per legis obſeruantiam acceperit, & obtinuerit promiſſionem, ſed per fidei iuſtitiam. quia Deo credidit. ſupplendum eſt conſequens, ergo non eſt pater eorum, qui ex lege ſunt, quaſi ij qui ex lege ſunt per legem accipiant hanc benedictionem: ſed omnium credentium, ſiue ex lege ſint, ſiue non, qui eius fidem imitantur, hi futuri ſunt hęredes: id eſt, promiſſam benedictionem accepturi. Attende, hanc mundi hęreditatem eſſe benedictionem illam, quam omnes Gentes in ipſo, & eius ſemine conſecuturas promiſit Deus: per hanc enim Abraham eſt pater effectus omnium nationum mundi credentium in Chriſtum. ſemen aūt hoc ipſe Paulus Gal. 3 expoſuit, dicens; Semini tuo, non dicit; & ſeminibus; quaſi in multis, ſed quaſi in vno, & ſemini tuo, qui eſt Chriſtus. Huic eſt promiſſa omnium Gentium hæreditas, quia per ipſum, & in ipſo ſalutem, & benedictionem aſſecuturæ erant. Pſal. 2. Poſtula a me, & dabo tibi Gentes hęreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ. De qua promiſſione dicitur Gal. 3. Donec veniret ſemen cui facta eſt promiſſio. Dicitur autem facta promiſſio Chriſto, quia promiſſio data Abrahæ, in Chriſto, & per Chriſtum implenda erat.

Promiſſio factā Abrahę quare per fidei iuſtitiam.

ANNOTATIO XIII.

Aliqui moderni hanc ſententiā ſic interpretantur, ut non ad promiſſionem, quæ facta eſt Abrahę, ſed ad complementum futurum referatur, ſitque ſenſus. Promiſſio Abrahæ, & ſemini facta, non implenda, nec conſequenda eſt per legem, ſed per fidei iuſtitiam. iuxta quam expoſitionem hæc ſententia non facit argumentum integrum, ſed coniuncta ſequenti: nimirum: Promiſſio non implenda eſt per legem, quia ſi ex lege eſſet hereditas, exinanita eſt fides, abolitata eſt promiſſio. Chry. tamen Theodoret. & antiqui interpretantur aliter. nempe de præterita promiſſione, quæ facta eſt Abrahæ, vt ſit ſenſus. Abrahæ facta eſt promiſſio, non per legem, ſed per fidem. Igitur hereditas, & effectus promiſſionis non per legem, ſed per fidem eſt accipienda. Quamuis enim Paulus non expreſſerit hoc conſequens, ſuppleri debet. nam a Paulo ea ratione eſt prætermiſſum, quia in ſequenti ſententia argumentatur ab oppoſito huius conſequentis: idcirco propter ſermonis breuitatem inſinuare tantum voluit. Ita nos in commentario expoſuimus, & ea videtur legitima interpretatio. primo quidem, quia ipſemet Paulus Galat. 3. hoc idem argumentum aſſumens, apertioribus verbis in noſtrum ſenſum expoſuit. Abrahæ, inquit, dictæ ſunt promiſſiones, & ſemini eius. & paulo inferius; Si ex lege hęreditas eſſet, iam non ex promiſſione. Abrahæ autem per repromiſſionem donauit Deus. quaſi diceret, promiſſio facta eſt Abrahæ ex dono, & per fidem: non autem per legem: ergo non per legem hęreditas eſt. Secundo, quia locutio Pauli imperfecta eſſet ſine verbo: ſupplendum enim eſſet: promiſſio Abrahæ, nempe, facta, implenda eſt

Chryſoſ. *Theodo.* *Galat* 3

est per fidem, non per legem; hoc autem sine vrgenti ratione affirmare vanum est. Tertio, quia tunc non esset dicendum (vt hæres esset mũdi) sed (vt hæres foret mundi.) dum autem dicitur (vt hæres esset mundi) sensus talis indicatur, nempe, promissio Abrahæ, vt hæres esset mundi, facta est non per legem, sed per fidei iustitiam.

Si enim qui ex lege hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio.

EX opposito consequentis superioris argumenti nouam texit probationem, ac si dicat; Abrahæ promissio facta est non per legem, sed per fidem; ergo non per legem hæreditas promissa accipienda est; si enim, qui ex lege sunt, hi sunt hæredes, idest, si per legem accipienda est hæreditas, & benedictio promissa, fides exinanita, & promissio euacuata est; quod nulla ratione dici potest. Est argumentum deducens ad inconueniens, quod Galat. 3. dixit. Lex ergo aduersus promissa Dei? absit. Fidem dicit fore exinanitam, quia inutilis facta esset, si non per fidem iustitia, & benedictio, sed per legem futura esset. Promissionem abolitam, idest, factam quasi infectam, & destructam, & irritam; quia quod promissum est ex gratia, non ex gratia, sed ex lege datur; pugnat enim quod ex lege est, & qđ ex promissione, & fide est; hoc enim est gratia, illud iustitia. Paulus non explicuit hanc abolitionem promissionis, nec hanc consecutionem, & sequelam, nempe, si ex lege hæreditas est, ergo fides exinanita, & promissio abolita est. tamen Galat. 3. declarauit. Testamẽtum, inquit, confirmatum à Deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex, non irritum facit ad euacuandam promissionem. ac si diceret; cum Abraham promisit Deus hæreditatem ex fide, & gratia, & hoc est testamentum à Deo confirmatum, multo post tempore Deus legem dedit, nemo profecto dicet legem esse per Moysem datam ad destruendum, & irritum faciendum testamentum datum à Deo, ac promissionem abolendam; nemo enim testamentum hominis spernit, aut superordinat; quanto minus testamẽtum Dei; statim Paulus exponens quomodo aboleatur promissio, & irritum fiat testamentum, adiunxit: Si enim ex lege hęreditas est, iam non est ex promissione. quod adhuc magis exponens adiecit: Lex aduersus promissa Dei? absit; si enim data esset lex, quæ viuificare posset, vere ex lege esset iustitia. ac si diceret: iustitia ex promissione, & fide est per gratiam: Si autem ex lege esset, ex iustitia esset; lex ergo promissionem Dei aboleret, quod fieri non potest; nõ ergo ex lege vita est, & benedictio, seu hæreditas; sed ex fide, quę ex promissione, & gratia emanat. Ex his præsentis sententiæ intelligentia manifesta est.

Iustitia ex ꝓmissione, & fide est ꝑ gratiam.

ANNOTATIO XIV.

Aliqui moderni fidem in hoc loco exponunt veracitatem, & fidelitatem, qua quod promissum est, impletur. vt sit sensus: Fidelitatem Dei, & promissionem exinanitam & abolitam; quia quod promissum est, non implebitur, si ex lege hæreditas est. Solet aliquando Paulus fidem in hac significatione vsurpare. nam superius cap. 3. dixit: Nunquid incredulitas illorum fidē Dei euacuabit? Existimo tamen in hoc loco præsenti accipi in ea significatione, in qua accipitur in toto hoc capite, vbi dicitur: Fidem reputatam in iustitiam: & rursus: Ideo ex fide, vt firma sit promissio. & sæpè id repetit, nempè pro fide qua credimus. esset enim locutio vitiosa, vbi sæpissimè idem in argumento accipitur vocabulum, equiuocatione vti. maximè, quia in antecedenti, & consequenti accipitur pro fide qua credimus. Non, inquit, per legem, sed per iustitiam fidei. Si enim ex lege est iustitia, exinanita est fides; ideo ex fide, vt firma sit promissio. hic est discursus Pauli. Vna ergo significatio fidei in omnibus. Et sic antiqui Patres exposuerunt. Sensus etiam est accommodatissimus; fides enim hæc inutilis efficitur, si ex lege est hæreditas. quod enim ex lege est, ex fide non est. nam quod ex fide est, gratis accipitur: quod verò ex lege, ex iustitia. hæc autem pugnant, exinanita ergo, & infructuosa fides esset ad iustitiam, si ex lege iustitia, & hæreditas esset. Legem autem Paulus vsurpat, vt à fide distinguitur: hæc enim lex etiamsi obseruaretur, totam hęreditatem non tribuit, quę est benedictio, & iustitia coram Deo, fides autem donat, quæ ex gratia, & dono est. Ista sententia adhuc in sequenti annotatione explanabitur.

Lex enim iram operatur, vbi enim non est lex, nec præuaricatio.

Confirmat, non esse per legem hęreditatem, nouo argumento: non solum quia exinanita esset fides, & abolita promissio: sed quia lex iram potius quam hæreditatem adfert, & maledictionem potius quàm benedictionem; quia occasio est præuaricationis. si enim lex non esset, præuaricatio non esset. at quia lex est, præuaricatio est. pręuaricatio autem maledictionem infert, & Deum ad vindictam prouocat; non ergo ex lege hæreditas est, & benedictio. Attende, vti superius annotauimus, legem appellare à fide separatam: hæc iram inducit, & pręuaricationem, quia non adfert gratiam, qua impleri possit; gratia enim per fidem datur, & accipitur. Lex ergo non inducit hæreditatem, sed iram, & vindictam Dei. quando aūt fide accipitur iustitia, & gratia, lex non operatur iram, sed augmentum iustitiæ, quia ex fide impletur. Paulus autem nunc vtramque confert per se ratione primæ iustitiæ, & dicit, nō per legem, sed per fidem iustitiam, & hæreditatem accipi. Lex enim operatur potius

Lex irā non hæreditatē affert, quia nō affert gratiam.

iram, quia præuaricationis occasio est, nisi fidei iustitię annectatur. Legem autem appellat totam legem Mosaicam, quãtum ad omnia præcepta naturalia, seu moralia, cæremonialia, & iudicialia, quorũ illa prima antiquiora fuerunt Moyse, nam lex naturalis cum hominis natura incepit.

ANNOTATIO XV.

ALiqui moderni hanc sententiam proximam, causam superioris cõtinere, existimant, nẽpè cur abolita sit promissio; quia nẽpè lex iram operatur. si ergo propter legem, quod promissum est à Deo dandum esset, aboleretur promissio, quia lex impleri non posset, & irã operaretur propter præuaricationẽ. Sed hæc expositio non est ad mentẽ Pauli; non enim aboleri dicitur promissio, quando, quod promittitur sub conditione, non datur ea de causa, quia conditio non impletur: nam si propter legem promissio hæreditatis facta esset, eaque de causa promissio complementum nõ haberet, quia lex impleretur; tunc nõ diceretur abolita promissio. aboletur enim promissio, quando tollitur, ita vt qđ ex promissione est, iam non sit, nec detur ex promissione, sed ex lege, adeo vt si lex impleretur, & ex lege esset hęreditas, promissio diceretur abolita. vt docuit Paulus Galat. 3. Lex, inquit, aduersus promissa Dei? absit; si enim lex data esset, q̃ viuificare posset, ex lege iustitia esset. quasi diceret, iã promissio destructa, & abolita esset; promissio enim Dei gratis, & ex dono Dei fuit, & tanquã ex dono facta implenda est, ac accipienda. siue ergo lex impleatur, siue nõ; siue irã operetur, siue benedictionẽ, promissio aboleretur, si ex lege est hęreditas: non ergo Paulus hoc argumentum adfert ad probandum abolitam esse promissionẽ, nẽpè, si ex lege esset hæreditas, abolita esset promissio; quasi propterea esset abolita, quia lex irã operatur: sed ꝓbare intendit illud idem, nempe ex lege non esse hęreditatem, tum quia abolita esset promissio, & exinanita fides, tum quia lex iram potius operatur si per se ipsam sumatur; ac si diceret: Lex potius posita est propter transgressionem, & peccatũ, vt cognosceretur morbus sanãdus per Christum, in quo, & per quem benedictio est implenda. quod Galat. 3. manifestius expressit dicẽs: Lex propter transgressionem posita est, donec veniret semen cui promiserat. Ambros. epist. 7 ad Irenæum discutit causas, cur lex sit data, cum iram operetur, & præuaricatio propter eam sit inducta: hæc tamen nũc prætermitto, quia cap. 7. locus est accõmodatior.

Hæreditas nõ ex lege, sed ex ꝓmissione.

Galat. 3.

Galat. 3.

Ideo ex fide, vt secundum gratiam firma sit promissio.

POstquam ostendit, & probauit, per legem non esse hæreditatẽ, tum quia promissio aboleretur, tum quia lex iram operatur, alteram partem probat, nempè per fidem esse hæreditatem. & probatio est; quia quod ex fide accipitur, secundum gratiam, & donum

Non ex lege, sed ex fide hæreditas.

accipitur: dum autem hæreditatem, & benedictionem fide accipimus, firma consistit, & stabilis promissio Dei; idest, ex promissione hæreditas datur; quod enim ex promissione est, ex gratia est. quod autem ex fide accipitur, ex gratia, & dono accipitur. per fidem ergo promissio non aboletur, sed confirmatur; accipitur enim hæreditas per fidem gratis, sicut & promissa est. cum igitur hæreditate accepta per fidem promissio Dei firmetur, per legem verò aboleatur, statuendum est, per fidem accipi hæreditatem; nam promissio Dei non potest aboleri.

Aduerte Græca verba sic habere. Ideo ex fide, vt secundũ gratiã adesse firmã promissionẽ, idest, ideo ex fide, vt secundũ gratiã, sicq; firma sit promissio, Erit ergo sensus: ex fide est hæreditas, & benedictio, ac iustitia, vt sit gratis, & ex dono Dei accepta; vt ex hoc consequatur, firmã esse promissionẽ, id est, vt hæreditas hæc ex promissione sit; si enim ex lege esset, ex iustitia hominis esset, non ex dono, & ꝓmissione Dei, sicut uere est; fides ergo cõfirmat promissionẽ Dei.

Omni semini, non ei, qui ex lege est solum, sed & ei, qui ex fide est Abrahæ, qui pater est omnium nostrum.

Connexa sunt hæc uerba superioribus, nouum tamen continẽt argumentum ad confirmandum, ex fide esse hæreditatem, & benedictionem, non solum ut promissio Dei firma sit, sed etiam ut sit communis; non Iudæo soli, sed etiam Gentili, & omni qui ex fide est Abrahę, idest, fidem Abrahæ imitatur. si enim ex lege esset hęreditas, tunc Gentilis exclusus esset; at dum ex fide, promissione, & dono est, cõmunis etiam fit omni credenti, siue Iudæo, siue Gręco. communem autem esse debere probat, quia Abraham pater est communis omnium nostrum, nempe credentiũ, & ad fidem Christi, siue ex Iudaismo, siue ex præputio conuersorum.

Si ex lege esset hæreditas, iam gentilis esset exclusus.

ANNOTATIO XVI.

Attende, illud (ei) referri ad semen. non ei semini soli, quod est ex lege. Latinus interpres non genus nominis, quod est neutrum, sed rem ipsam considerans, vertit relatiuum masculinum. Græcè etiam non habetur (non ei ex lege solum.) Præterea aliqui adiungunt, cum Abraham, vt sit sensus, non ei Abraham soli, qui est ex lege, sed ei, qui est ex fide, vt distinguantur duo Abraham, sicut & duplex Adam, & posteritas. sed violenta est expositio.

Sicut scriptum est, Quia patrem multarum gentium posui te.

Ne Iudæus hanc communem paternitatem secundum fidem negaret, idcirco Paulus Abraham patrem esse communẽ omniũ credẽtiũ, siue ex Iudæis, siue ex Gentibus, testimonio Scripturę

cōfirmat. Est autem sumptum testimonium ex Genes. 17. Patrem, inquit, multarum Gentium posui te. nō ergo Iudęi soli, sed etiam qui ex Gentibus conuersi sunt, patrem habent Abraham, & ipsius filij sunt, ad eosq. benedictio, et hęreditas pertinet necesse est ergo per fidem accipi hęreditatem, & Abraham per fidē habere posteritatem; nā lex Iudæis est propria, fides verò omnibus cōmunis.

Ante Deum, cui credidit.

Verba hæc, & sequentia Pauli sunt, exponentis testimonium citatum, & unde, & qua de causa sit pater multarum Gentium effectus, explicantis; & est sensus, Abraham positus est pater multarum Gentium ad exemplum, & similitudinem Dei, cui ipse credidit: sicut enim Deus pater est Iudæorū, & Gentium, ut cap. 3. dictum est: Numquid Iudæorum tantum Deus? nonne & Gentiū? ita Abraham e regione etiam est pater effectus Iudæorum, & Gentium, & hoc per fidem; propterea enim dicit, (Ante Deum cui credidit) idest, dum credidit Deo per fidem, obtinuit ut ad eius similitudinem, & exemplum pater efficeretur multarum Gentium.

ANNOTATIO XVII.

Dvo sunt in superioribus verbis aduertenda. Vnum est; exemplaria Græca habere in tertia persona (credidit) vt ad Abraham referatur. & ita Origines, Chrysostomus, Theophilactus, Theodoretus, Oecumenius exponunt, & videtur vera lectio ea esse, quamuis Ambros. legat (credidisti) dicens Paulum inuitare Gentes ad credendum, similemq. fidē habendum cum Abraham. dura tamen videtur expositio, nec satis accommodata, legendum potius in tertia persona est, & sic antiqua Latina exemplaria aliqua legunt.

Origen. Chrysost. Theoph. Theodor. Oecumē.

Alterum est illud (ante Deum) variè exponi, primo loco Oecumenius interpretatur esse hyperbatō, & connecti debere illi (Sicut scriptū est) vt sit sensus, sicut scriptum est ante Deū, idest, coram Deo, & ex persona Dei, quasi diceret, Fide digna est Scriptura, immobilis, & firma; Deus enim est, qui ea quæ scripta sunt loquitur. non videtur hæc satis accommodata expositio: notū enim erat omnibus esse testimonium ex Scriptura, & illa esse verba Dei. Secundo loco Origen. videtur exponere (ante Deum) idest, ab ipso Deo est positus pater; ab illo enim accepit paternitatem hanc. Nec ēt hæc expositio accommodata videtur; nam certum erat verba citata esse Dei loquentis, & dicentis: Ego posui te patrem multarum Gentium. Tertio loco Anselmus dictum putat (ante Deum) quia per fidē positus est pater, quæ oculis hominum non patet, sed oculis Dei; vt distinguat à circumcisione quæ visibilis est. per fidem autem pater est multarum Gentiū, non per carnalem generationem At nec hæc videtur satis accommo-

Oecumē. *Origen.* *Abrahā quomodo pater multarū gētium.* *Ansel.*

data expositio. nam ita hæc paternitas promissa est per fidem, vt simul complectatur carnalem generationem, per quam Christus secũdum carnem descendit de Abrahę semine, per quem erant Gentes benedicendæ, & futurus erat Abrahã pater Gentium multarum. Quarto loco Chrysost. Theodor. Theophi. exponunt ad exemplum, & similitudinem Dei, vti nos in commentario exposuimus. dictio enim κατέναντι, idem est ac e regione, è contrario; quod exemplo conuenit; quod enim ad exemplum, & simili tudinem fit alicuius, e regione, & e contrario ponitur, vt in pictoribus videre licet. Vana ergo est modernorum quorundam obiectio, dictionem illã nõ significare apud Græcos exemplum, & similitudinem, quasi Chrysost. Theodor. & Theophilactus propriam linguam ignorauerint, & nõ sint potius maioris autoritatis in ijs, quæ ad proprij idiomatis vocum significationes pertinent.

Chrysost. *Theodor.* *Theoph.*

Qui viuificat mortuos.

HOc addit Paulus ad exponendum quid Abraham crediderit, & magnitudinem fidei eius explicandam. Credidit, inquit, Deum viuificare posse mortuos. & Græca verba hunc sensum magis indicant; sic enim habent; ante, cui credidit Deum viuificantem mortuos: ac si diceret, ante Deum viuificantem mortuos cui credidit. credere autem Deo viuificanti mortuos, est credere Deo, & credere simul ipsum uiuificare posse mortuos. quibus uerbis significat Paulus fidem Abrahæ, quam habuit, quando iussus fuit sacrificare Isaac filium, in quo promissa erat posteritas ista, de qua fide dicitur ad Hebr. 11. Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur, & unigenitum offerebat, in quo susceperat promissiones, arbitrans quia à mortuis suscitare potens est Deus. hoc est quod nunc dicitur, Credidit Deo uiuificanti mortuos, propter quam fidem Gen. 22. Deus confirmauit promissionem factam de seminis multiplicatione, & omnium Gentium benedictione. *Heb. 11.*

ANNOTATIO XVIII.

SVperior sententia variè exponitur, Primo loco Origen. hanc mortuorum viuificationem exponit peccatorum iustificationẽ, per quam à morte animæ reuocantur ad vitam. Consentit huic Anselmus; addens, dictum esse propter Iudæos: nam vt exponat Paulus patrem esse Abrahã generationis spiritualis, adiecit, Deum Iudæos peccatores iustificare posse, Gentes vero infideles, & quę quasi non sunt, vocare vt sint, vt in sequenti verbo dicitur, quę expositio potius spiritualis quam literalis est. Secundo loco Oecumenius, & Ambros. hãc viuificationem ad id referũt, quod factũ est cum Abraham: cuius corpus per senectutem emortuum, & generare non valens, viuidum effectum

Origen. Mortuorũ viuificatio quõ intelligat.

ctum est, & genera re potens. Huic expositioni aliqua obstant. Primo quidem, quia verbis sequentibus hoc Paulus enarrat, esset autem re petitio eiusdem sine necessitate. Secundò, quia in fine capitis exponens, nos debere fidē Abrahæ imitari, dicit, credendum esse suscitatum Christum à mortuis; nempe sicut Abraham credidit Deum posse filium mortuum suscitare. Tertio, quia impropria locutio est. viuificare mortuum, idest, senem destitutum viribus facere potentem ad generandum: nec est argumentum efficax ad probandum hunc sensum; qui id facit, posse mortuos suscitare Paulus ergo loquitur de vera mortuorum resurrectione. Quarto loco Chrysost. exponit de mortuorum resurrectione, sed in hunc sensum verbum à Paulo prolatum censet, vt explicet posse Deū facere vt ij, qui ex Abrahę semine nati non sunt, nempe Gentes, sint filij eius, sicut & potest facere, vt quod mortuum est viuat. Hæc tamen expositio dura videtur, & magis aptatur verbo sequenti. Accommodatissima omnium ea videtur, quæ posita est in commentario, & confirmata est ipsius Pauli testimonio ex Epist. ad Hebr. & conuenit cum sententia sequenti, quæ in fine capitis habetur. Est autem adhuc aduertendum, hos expositores allegatos hoc verbum ita exponere, vt non referant ad fidem Abrahæ, sed sit sensus talis. Credidit Deo, qui quidem Deus viuificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt. Oecumenius tamen refert ad ipsam fidem Abrahæ, vt sit sensus, non solum credidisse Deo viuificanti mortuos, sed id ipsum etiā credidisse, nempe posse Deum viuificare mortuos, & vocare ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt, & ita nos exposuimus. Paulus enim non solum Abrahā credidisse, per fidemq; effectum Patrē multorum docere intēdit, sed simul fidei qualitatem, & magnitudinē exponere, vt postea ad similē nos inuitet fidē. non enim quacūq. fide iustificatur homo, sed qua Christus mortuus, & resurgens creditur: siue implicitè, vt olim; siue explicitè, vt nunc fit in Euangelio. Oecum.

Et vocat ea quæ non sunt, tanquam ea, quæ sunt.

ADhuc fidem Abrahæ exponit Paulus, Credidit enim Abraham Deo mortuos uiuificanti, & uocanti quæ non sunt tā quam ea quæ sunt, seu vocanti non entia quasi entia; vt habet sermo Græcus. utrumq. enim Deum posse facere credidit. hoc uerbum ad posteritatem uenturam post Abraham refertur. nondum enim erāt Gentes, nec semen multiplicandum sicut stellæ cęli, & arena maris. tamen Abraham credidit Deum facile posse facere, ut quæ non erant, essent. ut enim Deus his quæ sunt utitur, & imperat ut opus faciant aliquod, quod Deus uult fieri, ita quæ non sunt uocat ut sint. tam facile enim est quę non sunt facere ut sint, ac est quæ sunt facere ut aliqua operentur. omnia enim eius imperio subiacent. Psal. 30. Dixit & facta sunt, mandauit & creata Psal. 32.

Commẽdatio credulitatis Abrahæ. ſunt. Eſt ergo ſenſus totus hic exponens fidem Abrahæ: credidit enim quando iuſſus eſt Iſaac ſacrificare, Deum poſſe mortuos uiuificare,& occiſum filium,in quo poſteritas promiſſa erat, ſuſcitare. credidit etiam ſimul tam multiplicem poſteritatem illi poſſe Deum implere; quia credidit Deum ea quæ non ſunt tam facile facere ut ſint,ac ea quæ iam ſunt ut operentur. utitur enim ijs quæ ſunt,& quæ non ſunt. Eleganter autem dicitur,(uocare,)quia uerbo omnia facit. tali fide Abraham multarum Gentium pater eſt effectus à Deo,cui credidit.

ANNOTATIO XIX.

VAriè etiam exponunt Doctores ſuperiorem ſententiam. *Origen.* Primo loco Origenes dictũ putat propter Gentes benedicẽdas in ſemine Abrahę, quę dicuntur nõ eſſe propter infidelitatem, ratione cuius à Deo erant elongatę, qui eſt ſummũ ens, quia autem ad fidẽ, & gratiam trahendæ erant, ideo dicũtur vocandæ, quaſi ea quæ ſunt. (Deus vocat ea q̃ nõ ſunt, tanquam ea q̃ ſunt quõ ĩtelligatur.) *Anſel.* Conſentit huic expoſitioni Anſelmus. *Ambroſ.* Secundo loco Ambroſ. in Pſ. 36 Quæ non ſunt exponit Gentes, quæ de Abrahæ ſemine nõ ſunt, & tamen vocandæ ſunt vt in ſemẽ cõputentur. Vocat, inquit, Gẽtes quæ non erant, tanquam populum ſuũ qui erat. *Chryſoſt.* Tertio loco Chryſoſt. de creatione exponit: vocat enim quę non ſunt, quia quæ non ſunt facit vt ſint. Tamen dictum exiſtimát, vt inducat animos audientium, vt facile credant poſſe Deum, eos qui de Abraham non ſunt, efficerę vt filij ſint ipſius, ratione fidei; qui enim poteſt facere quæ non ſunt, vt ſint, efficiet etiam vt qui nati non ſunt de Abraham ſecundum carnẽ, filij eius ſint. *Author.* Mihi expoſitio hæc placet, qua parte de creatione exponitur, dicitur enim Deus vocare q̃ non ſunt, quia creat, & eſſe facit q̃ non erant, & ſic etiam Athan. ſer. *Athana.* de cruce, & paſ. hoc verbum interpretatur. quod autem additur: (tanquam ea quæ ſunt) facilitatem indicat, quà Deus facit quæ nõ ſunt: ſimulque vim, & virtutem imperij eius; tam enim obediunt ei quæ nõ ſunt imperanti vt ſint, quam quæ ſunt imperãti vt aliquid per ea fiat. In hoc tamen ab alijs diſſentio, qđ non propter Gentes ſolas dictum exiſtimo, ſed propter totam poſteritatem promiſſam, quæ tunc nondum erat, quando à Deo Abrahæ fuit promiſſa: ipſe tamen credidit Deo promittenti, quia nouit tam facile eſſe Deo quæ non ſunt facere, ac quæ ſunt diſponere facile eſt. idcirco tantam, ac tam multiplicẽ poſteritatem, qua pater multarum gentium futurus prædicitur, credidit. Viuificatio ergo mortuorum propter Iſaac poſita eſt, quam credidit Abraham Deum poſſe facere, quando eum occidere iuſſus eſt, in quo poſteritas promittebatur. vocatio autem eorum quæ non ſunt, poſita eſt propter poſteritatem copioſam, quæ tunc non erat, futura tamen promittebatur. tali fide inſignitus eſt Abraham, & per talem fidẽ obtinuit patrem effici multarum Gentium.

Qui contra spem in spem credidit, vt fieret pater multarum gentium, secundum quod dictum est ei, sic erit semen tuum sicu stellæ cæli, & arena maris.

PRosequitur fidem Abrahę magnificare. & cum præcedentibus uerbis exposuisset fidem quam habuit nato Isaac, quando iussus est eum sacrificare: exponit nunc fidem magnam quam habuit ante natum Isaac, quando promissa est ei posteritas copiosissima Gen. 15. Suspice, inquit, cælum, numeraque stellas si potes, sic erit semen tuum. Quando hæc à Deo dicta, & promissa sunt, nondum Abraham liberos habebat, ut constat ex citatis locis; credidit tamen Deo promittenti. Hãc nunc fidem magnificat Paulus dicens, credidisse in spem, id est, credidisse Deo, & per fidem sperauit ita futurum esse, vt fieret pater multarum Gentium, ita tamen credidit sperans, vt contra spem crediderit, quia nullam habebat prius spẽ posteritatis, nec naturaliter esse poterat. conclusa enim erat à Deo Saræ vulua, ut concipere non posset. Magna profecto fides est ea credere, quorum non solum nulla erat spes, sed potius desperatio omnimoda.

Genes. 15

Abrahã credidisse cont. Spẽ quõ intelligitur.

Attende credidisse, contra spem dici, quia credidit futurum id, quod naturali uia sperari non poterat, & quæ iam ipse desperauerat. sperare enim desperata, seu desperanda, & sperare contra spẽ, & credere futura, quorum nulla erat spes, est credere contra spem. Spe ergo humana destitutus, per fidem spem concepit diuinam, & Deo innixam. is ergo qui omni spe priuatus erat, & omnino desperauerat, audiens Dei promissionem credidit ipsi. & per fidem sperauit futurum quod prius desperauerat & naturali ratione desperandum erat. Particula (ut) ut fieret pater) non causalem, sed declaratiuam habet significationem: Credidit in spem ut fieret pater, idest, credidit sperans se futurum patrem, sicut promissum erat ei.

ANNOTATIO XX.

GRæca exemplaria non habent illa verba (sicut stellas cęli & arena maris) nec Origen. nec Chrysost. cæteriq; Græci, nec Ambrosius legunt, & videtur ab aliquo ad marginem posita ex Scriptura adducta, translata autem in textum ab impressoribus, & ratio confirmare videtur: nam illud verbum (sic erit semen tuum) sumptum est à Paulo ex Gen. 15. quando Abraham liberos non habebat, ibi autem non dicitur nisi Suspice cælum, & numera stellas si potes, sic erit semen tuum; de arena maris nihil dicitur, sed habetur Gen. 22. quando iam Isaac erat genitus. Cum autem Paulus nunc loquatur de tempore ante genitum Isaac, vt constat ex sequentibus verbis, non potest illud verbũ (arena maris) conuenire, quod promissum est post Isaac genitum, nec etiam

Chrysost. Orig.

Gen. 15.

Gen. 22.

etiam habetur in loco Gen. 15, allegato à Paulo. licet ergo retinere velimus illud (sicut stellas cæli,) quia Gen. 25. legitur, tamen verbum illud (arena maris) non videtur hoc in loco legendum & quamuis Anselmus veterumque legat, & exponat, tamen legitima lectio est, quam antiqui secuti sunt, & hæc conuenit cum sequentibus, & cum ipso testimonio ex Genesis 15. citato. *Ansel.* Attende rursus, Anselmum particulam (vt) exponere in sensu causali, nempe, credidit in spem vt esset pater, idest, per fidem hanc meruit esse pater. tamen accommodatior est expositio, si declaratiue teneatur, vt sit sensus, credidit sperās futurum patrem, sicut dictum erat ei, vnde non ad fidem, sed ad spem refertur, quasi id sit quod sperauerit, negari tamen non potest probabilem esse expositionem Anselmi; credidit nempe in spem vt fieret pater, nempe quia fide, & spe obtinuit patrem esse, sicut prædictum erat ei probabilior tamen est, vti diximus, expositio prior, quam secuti sumus.

Et non infirmatus est in fide, nec considerauit corpus suum emortuum, cum iam fere centum esset annorum: emortuam vuluam Saræ.

PRosequitur fidei magnitudinem exponere; non solum enim in spem contra spem credidit, quando Gen. 15. Deo promittenti semen proprium cuius spem non habebat credidit, sed etiam cum longo post tempore facta fuit noua promissio seminis, nempe de Sara, corpore iam emortuo effecto, in fide suscepta adhuc infirmatus non est. est ergo sensus: cum senex esset & præ senectute corpus haberet emortuum & iam impotens ad generandum effectum, cum etiam vxor Sara vuluam emortuam iam haberet & ad concipiendum ineptam; nouaque tunc fieret promissio seminis de Sara Gen. 17. nihil horum considerauit, ut in fide infirmaretur, aut à fide recedendo, aut dubitando; sed fortis & constans permansit, nullo naturali impedimento quo minus Deo promittenti crederet remoratus. Dicitur non considerasse corpus proprium emortuum, & vuluam Saræ emortuam, quia nihil horum difficultatem credēdi ei ingessit, considerauit quidem ea ad magnitudinem promissionis & diuinæ virtutis agnoscendam; tamen quia eum dubitare de promissis non fecerunt, propterea dictus est non considerasse hæc. Dicitur etiam in fide non infirmatus; quia iam Deo crediderat, & fidem conceperat: in eaque fide fortis & constans permansit contra spem omnem naturalem credens & sperans in Deo. Dicitur autem centum fere annorum, quia, vt habetur Gen. 17. quando genuit Isaac, nonaginta nouem erat annorum; Sara vero nonaginta, & desierant ei muliebria, vt habetur Genes. 18.

Magnitudo fidei Abrahæ commendatur.

Gen. 17.

ANNO-

ANNOTATIO XXI.

Abrahã quomodo dicit habuisse corpus emortuum.

Dubitatio est, quomodo Abraham corpus habuisse emortuum dictus sit, cum post conceptũ & natum Isaac, mortua Sara vxore, iterum filios de Cetura susceperit, vt habetur Gen. 25. quod fuit multis post annis nato Isaac, non igitur emortuum corpus habebat, quando genuit Isaac. Origenes sic soluit hanc difficultatem. dicit enim corpus Abrahę nõ fuisse emortuum ętatis infirmitate, sed morificatione illa, de qua scriptum est: mortificate membra vestra. Hęc autem solutio non euacuat difficultatem, sed auget: fatendum enim esset, quando postea ex Cetura sex genuit filios, non vacasse mortificationi, vt ante solebat August. lib. 16. ciui. cap. 28. duas adfert solutiones. prior est, corpus Abrahæ dici emortuum nõ simpliciter, vt de nulla posset gignere femina; nam de adolescentula poterat gignere, non autem de vetula, qualis erat Sara, sed dictũ est emortuum quantum ad aliquid, non quã tum ad omnia: femina enim, si ita sit prouectioris ætatis, vt ei solita mulierum adhuc fluant, de iuuene parere potest. de sene non potest. quãuis hic senior de adolescentula possit gignere. Talem existimat fuisse Abraham, qui de Sara seniori non poterat gignere, potuit tamen de Cetura adolescentula. Hæc est prior solutio, quæ non mihi multum probatur: nam vtrumq. emortuum Paulus affirmat, tam Abraham quàm Saram; vt nec Abraham de adolescentula, nec Sara de iuuene possent generare, & hæc fuit miraculi magnitudo, & fidei Abrahæ excellentia, aliter satis fuisset dicere, Saram emortuam; & defijsse ei muliebria; hæc enim de nemine generare poterat.

Orig.

August. Posterior solutio Augustini est verior, quàm non vt propriam sed tanquam communem cæterorum nomine adfert, nempe donum gignendi, quod à Deo per fidem accepit, etiam post obitum Saræ mansisse; viuida enim caro effecta eius est, & ideo gignere etiam potuit de Cetura. Hanc solutionem August. postponit priori, quam ipse sequitur, hoc argumento motus; quia centenarius senex temporibus nostris non potest de vlla femina gignere; at non tunc, quando adhuc tamdiu viuebant, vt centum anni nondum fecerint hominem decrepitum. hæc ratio non videtur efficax. nam Paulus ætati centum annorum tribuit corpus habere emortuum: & Genesis 17. hæc ætas tollebat spem gignendi absolutè, non habita consideratione ad Saram. nec mirum est illo etiam tempore id euenisse: nam etiam nunc aliqui citius alijs senescunt, & ad decrepitam ętatẽ perueniunt multo prius, quam alij. ita potuit Abraham sic senuisse, vt gignere amplius non posset, quòd si ratio August. valeret, potuisset Sara de seniore concipere; nam etiam feminæ non ita cito senescebant, sicut nostris temporibus. posterior ergo solutio videtur probabilior. *Genes. 17*

In repromissione etiam Dei non hæsitauit diffidentia, sed confortatus est fide.

PRosequitur hanc fidei magnitudinem exponere, & cum dixisse non esse in fide infirmatum propter corpus proprium emortuum, & propter vuluam Saræ emortuam; addit in ipsa etiam promissione Dei non hæsitasse diffidentia aliqua. Aduerte Deum, Gen. 15. promisisse Abrahæ proprium semen sicut stellas cæli; cui promissioni credidit Abraham, & de hac fide dictum est paulo superius; contra spem in spem credidisse. Post hanc promissionem genuit de Agar ancilla Ismaelem, arbitrans hoc esse semen promissum, & in hoc multiplicãdum, à quo tempore defluxerunt aliquot anni, & factus est Abraham annorum nonaginta nouem, & Sara nonaginta, cessaruntq. illi muliebria, corpusq. Abrahæ, & vulua Saræ emortua sunt effecta, ac viribus gignendi destituta. Quo iterum tempore Deus promisit semen Abrahæ de Sara ipsa, promissionem prius factam declarans. semen enim promissum futurum erat de vxore, non de ancilla; quamuis Abraham non plane intellexerat. Sic enim Deus fidem Abrahæ paulatim probauit. de hac ergo promissione, quæ habetur Gen. 17. loquitur nunc Paulus dicens: Non infirmatum in fide, etiamsi videret corpus emortuum, & vuluam Saræ emortuam. rursus in ea promissione non hæsitauit ex aliqua infidelitate, aut diffidentia. non solum enim incredulus non credendo, aut dubitando; sed potius roboratus est in fide, eam intendens. difficile enim erat valde, quod promittebatur: tamen difficultate omni superata, robore, & virtute fidei credidit, non hæsitans ex aliqua incredulitate. Diffidentia hoc in loco posita videtur pro incredulitate, quæ opponitur fidei, qua credimus, vt dicemus in annotatione. fuit autem hæc posterior promissio difficilior creditu: nam senuerat iam Abraham, & Saræ cessauerant præ senectute muliebria. propterea dicitur non infirmatus in fide, nec de ipsa promissione Dei, quamuis sola verba audiret, hæsitauit, nec diffidit, sed roboratus est, & fortis permansit in fide.

Genes. 15

Commendatur Abrahæ fidei magnitudo.

ANNOTATIO XXII.

ATtente cõsideranda est historia Abrahæ, vt Pauli sensum assequi possimus. nam primo loco fidem eius, quando iussus est occidere Isaac, magnificauit, & ita intelligitur illud: Credidit Deo, qui viuificat mortuos, postea reuersus est ad significandam fidem promissionis primo loco ipsi Abrahæ factæ Gen. 15. quando nullum habebat semen, omnemque naturalem amiserat spem, tunc contra spem in spem credidit. Tertio loco fidem explicat, quando distinctè, et apertè semen de Sara promissum est, & multiplicatio in Isaac. Et de hac fide

Abrahæ historia ponitur.

de est ista præsens sententia intelligenda. tunc quidem non infirmatus in fide, nec cõsideraſſe corpus emortuum dicitur, in ipsaque promiſſione Dei non hæsitaſſe, quod Latinus interpres forsan considerans, vsus est verbo (repromiſſione) quasi repetita promiſſione, quando Deus distinctè, & aperte promisit semen de Sara. quamuis Græce verbum sit ἐπαγγελία, quod promiſſionem, aut pollicitationem significat.

Attendendum etiam est aliquos legere, & exponere loco (non hæsitauit diffidentia) non disceptauit incredulitate, quia non obiectiones fecit Deo promittenti, nec modos implendi promiſſa inquisiuit, sed simpliciter credidit, non est tamen vera versio deserenda, nam verbũ, διακρίνομαι vtrumque significat, & *Chrysost.* discepto, & hæsito. & Chrysost. ac *Theodor.* Theodoret. in ea significatione exponunt, qua dubitationem, aut hæsitationem significat. Illud etiam ἀπιστία, & incredulitatem, et diffidentiam significat; vna contra spem, altera contra fidem est. poſſemus interpretem sequentes ad voluntatem referre, etiam pro diffidentia exponere, vt verè Abraham in fide, & spe constans appareat, qui nec hæsitauit, nec diffidit. Si tamen pro incredulitate accipiatur, & ad intellectum referatur, sensus erit accommodatior; non dubitauit ex aliqua incredulitate: maximè, quia sequitur; sed confortatus est fide, nisi etiam velis fidem hoc loco exponere pro fiducia, quæ contraria est diffidentiæ. Sensus idem fere est in omnibus his; quamuis accommodatior videatur, si ad intellectum totum referamus; fidem, & incredulitatem. non enim incredulitate dubitauit, sed fide roboratus est, non fidem minuens, sed augens.

Grauior tamen in hac sententia occurrit difficultas; quomodo dictus sit à Paulo Abraham non hæsitaſſe, cum Gen. 17. promittenti Deo *Gene. 17.* filium responderit, Putasne centenario nascetur filius? Ad hanc respondet Aug. lib. 16. Ciu. ca. 16. Ri- *August.* sus, inquit, Abrahę exultatio est gratulantis, non irrisio diffidentis. Ver- *Abrahã nũ hæsitauerit ĩ pmiſſione sibi à Deo facta.* ba quoq. eius illa in animo sunt; si mihi centum annos habenti nascetur filius; & si Sara nonaginta annorum pariet: non sunt dubitantis, sed admirantis. lib. eodem cap. 31. risum Abrahæ admirationi tribuit: Sarę vero nõ plenæ fidei. Ambr. lib. *Ambros.* 2. de Abraham cap. 2. fidem cõmendat Abrahæ. & verba hæc dicit eſſe secum in animo disceptantis; suæ enim rationi, & intellectui persuadebat, Deum omnia poſſe; et quãuis vires naturæ imbecilles illi eſſent; Deum tamen poſſe refundere, & senibus reuocare iuuentutis annos, & sterilibus dare fęcunditatem. & ita tenendum est. quamuis Basil. hom. de pœnitentia aſſerat Abrahã hęsitaſſe, Abrahã, inquit, fidelis inuentus est. & tamen inuenire est vbi hæsitauerit. Verior tamen est doctrina Aug. & Ambr. & Paulo conformior, qui Abraham negat hæsitaſſe, & ita Chryso. exponit.

Dans

Dans gloriam Deo, pleniſſime ſciens, quæcumque promiſit Deus, potens eſt & facere.

CОnnexa hæc ſunt ſuperioribus. Dedit, inquit, gloriam Deo, id eſt, nihil, quod indignum eſſet Dei potentia, ſenſit: glorificat enim ille Deũ, qui, vt par eſt de eo ſentit, credit, ac prædicat. Abraham ergo audiens promiſſionem ſupra omnem naturæ poteſtatẽ, Deum glorificauit, dum nihil ſenſit, nec credidit, quod Deo eſſet omnipotenti indignũ, hæc enim glorificatio Dei eſt. ideo roboratus fide dicitur. Hanc glorificationem rurſus exponit. Sciens, inquit, perfectiſſime, Deum poſſe omnia implere, quę promittit: cum enim nihil Deo indignum mente conceperit, ſed vt par eſt de eo ſenſerit, ſibi pleniſſime perſuaſit Deum implere poſſe quæcumq. promittit. qui enim omnia poteſt, poteſt & quæ promittit implere. Illud autem (potens eſt implere, quæ promittit) non ſolam potentiã ſignificat, ſed etiam effectum, vt ſit ſenſus, potens eſt implere, & implebit, vt tam verax ſit, quam potens; vtrumq. enim ſibi perſuaſit, qui gloriam Deo dedit, vt par eſt de Deo ſentiens. Hic eſt legitimus ſenſus.

ANNOTATIO XXIIII.

Oecum. OEcumenius; dare gloriã Deo, exponit ſic. nõ curioſè ſcrutatus eſt, quomodo poſſibile eſſet hoc fieri, ſed ſtatim credidit, Deumque collaudauit tamquam beneficij auctorem, ac ſi iam dediſſet quod erat pollicitus. Priorẽ huius expoſitionis partem; nempe non ſcrutatum eſſe curioſe, ſed ſtatim crediſſe, idq. eſſe dare Deo gloriam, probat *Chryſoſt.* Chryſ. & rẽ verá id eſt neceſſarium danti gloriã Deo; hoc tamen nõ eſt proprie dare gloriam Deo, ſed mentis actus quo exiſtimat homo, & iudicat quod dè Deo ſentire par eſt. præclarè enim de Deo cogitare, & ſentire; id eſt, gloriam dare Deo, vt idem Chryſ. ſer. 8. in fine expoſitionis dicit: Dei enim potentiã credidit; nihil illi impoſſibile iudicans: & hoc eſt præclarè de Deo ſentire, & illi gloriam dare. De hac locutione, Dare gloriam Deo, plura diximus Ioan. 9.

Dare gloriam Deo qđ ſit.

Ideo & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.

COncludit Paulus, quod præcipue docere intendebat; Ideo, inquit, talis fides reputata eſt illi ad iuſtitiam, ac ſi diceret, quia credidit, ſicuti dictum eſt, fides eius in iuſtitiam à Deo reputata illi eſt. Attende, non quamcumq. fidem Abrahæ in iuſtitiam à Deo reputatam eſſe; ſed quæ perfecta, & integra fuit, & qua credidit in Deum viuificantem mortuos, & uocantem, quæ non ſunt, tamquã ea quæ ſunt, promiſſaq. omnia ſeruare potentem. quæ fides comple

Fidei Abrahæ qualitates, qua iustificatus est.

dicebatur Christi mortem, & passionem, ac resurrectionẽ pro nostra salute. quæ quidem omnia in Isaac sacrificio significata erant. talis fides est, quæ iustificat. taliq; fide iustificatus est Abraham. Quãuis nõ omnia mysteria explicitè à principio nouerit sicut postea: tamen siue implicitè, siue explicitè credidit; & tali fide iustificatus est. Hoc autem est, quod dicit Paulus: fidei enim qualitate, & magnitudine Abrahæ exposita, concludit. Ideo, inquit, reputatum est illi in iustitiam, quia fides eius talis fuit, qualis est exposita: verbum enim ad fidem, seu ad verbum credendi referri potest in Græco sermone, & Theodoret. ad fidem refert. ac si dicamus, ideo fides reputata est in iustitiam; melius tamen, & verius dicitur, reputatam est illi in iustitiam. nempe id ipsum, quod sic credidit, reputatum est. nam verbũ hoc Pauli est testimonium Genesis citatum, quod sic habet. Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi in iustitiam. Paulus autem prætermissq priori verbo retulit (& reputatum est illi in iustitiam) ac si diceret ideo nempe propter talem fidem dictum est (& reputatum est illi in iustitiã) vnde particula illa (&) est ex testimonio ipso citato, non ex Pauli contextu, Attende autem, quando audis; ideo, quia sic credidit, seu quia talis fides eius fuit, reputata est in iustitiam; nõ existimes Paulum merito fidei adscribere iustitiam, quasi, quia credidit, propterea dignum fuisse iustitia Dei; nõ enim sic est; sed significare voluit, Deum quidem ex gratia, & dono acceptare fidem nostram in iustitiam, sed nõ qualemcumque; sed quę perfecta sine hæsitatione vlla est, & qua Deus viuificator, & auctor salutis per Christum creditur.

ANNOTATIO XXIIII.

Dupliciter exponi potest sentẽtia superior (Ideo et reputatũ est illi in iustitiã) vno modo, vt ad fidem simpliciter referamus, vt sit sensus. Ideo, id est, non opera legis, sed fides reputata est illi in iustitiã; seu, ideo quia credidit, ĩ iustitiã illi reputatum est. Altero modo, vt non ad solam fidem, sed simul ad qualitatem fidei referamus; vt sit sensus, ideo quia sic credidit, & talẽ fidem habuit, reputatũ est illi credere in iustitiã. hic modus, & expositio posterior accommodatior videtur. nã Paulus sequẽtibus verbis explicãs hanc doctrinã nobis, concludit, nos etiã fide iustificari, nõ quacumque, sed qua credimus in Deum Saluatorem per Christi mortem, & resurrectionem, cuius fidei exeplar in Abrahã præcessit. atq. hæc fuit causa Paulo, cur fidei Abrahæ qualitatẽ, & magnitudinem expresserit, vt doceret nos fide simili iustificari debere.

Iustitia Abrahę an fuerit ex fidei substantia, an ex qualitatibus.

Attendendum est etiam, aliquos particulam (&) quasi ad contextum Pauli pertinentem exponere, ut sit sensus, ideo etiam fides reputata est in iustitiam; seu ideo etiam hoc, quod tam firmiter credidit, reputatum est in iustitiam; non solum,

quod

quod credidit, sed etiam quod tam firmiter credidit; aut, non solum quod credidit, sed etiam quod virtutes cæteras habuit, vt Orig. interpretatur. Sed hęc interpretatio solido non nititur fundamento. nã particula (&) posita est à Paulo, vt significaret se referre verbum Genesis citatum, Credidit Abraham, & reputatum est illi in iustitiam; non repetijt autem verbum, credidit, quia insinuatum erat per particulam (ideo) ac si diceret, sic credidit Abraham, & ideo reputatum est illi hoc in iustitiam.

Obijciet aliquis, verbũ hoc (credidit, & reputatum est illi in iustitiam) dictum esse Gen. 15. quando nondum iussus fuerat Isaac sacrificare. tunc enim videtur credidisse, viuificare posse Deum mortuos. similiter quando adhuc semen de Sara distinctè non erat promissum, tunc etiam non considerans corpus emortuum, & vuluam Saræ emortuam, non hæsitauit. Quomodo ergo Paulus post hæc omnia narrata dicit: Credidit Abraham, & reputatum est illi in iustitiam? iam enim fides reputata erat illi in iustitiam, antequam hæc fierent. Respondeo, fidem Abrahæ semper fuisse perfectam, & semper de Deo præclare sensisse, quamuis nõ in omnes suos actus processerit nisi occasione data. quando ergo iussus est sacrificare filium, credidit Deum mortuos viuificare: non tamen sic id dicitur, quasi ante non crediderit, sed quia tunc fidem conceptam exercuit. similiter dicitur non hæsitasse in promissione; non quod ante hæsitauerit. sed quod tunc occasione data firmus perstiterit; fides ergo quæ à principio fuit, &, quæ reputata est illi in iustitiam, perfecta fuit, quamuis non omnia explicite nouerit, & propterea Deum fidem eius exercuit, Scripturaq. narrauit, vt qualis fides eius fuerit, nobis innotesceret, qui fide simili iustificandi eramus, quod sequentibus verbis Paulus exponit.

Non est autem scriptum tantum propter ipsum, quia reputatum est illi ad iustitiam; sed & propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitauit Iesum Christum Dominum nostrum à mortuis.

ARgumentum suum accommodat Paulus suo proposito, nẽpe nos iustificari fide, non lege, sicut & Abraham, qui pater noster est hoc, inquit, verbum, nempe fidem esse Abrahæ reputatam in iustitiam, non est tantum propter ipsum scriptum, vt sciamus eum fide iustificatum; sed etiam est propter nos scriptum, vt sciamus etiam nos fide simili iustificandos, si credamus in eum, qui Christum suscitauit à mortuis, sicut ille credidit Deum viuificaturum Isaac, quem sacrificare iussus erat; fuit enim illud figura mysterij futuri.

Fides in Deũ suscitãtem Iesum, est totius Euangelicæ fidei summa.

Attende, fidem in Deum suscitantem Iesum à mortuis multa cõcludere; imo esse totius euangelicæ fidei summam. nam qui hæc credit, credit Iesum esse Christum, id est, illum, qui Iesus dictus est,

verum

uerũ esse Messiam promissum. credit similiter Iesum esse Christũ, id est, filium Dei, & hominem. rursus hunc eundem mortuũ, & resurrexisse pro nostra salute. Dicitur autem Dominus, quia Deus est noster, & quia redemit nos. Attende autem, credere in eum, qui suscitauit Iesum Christum Dominum nostrũ à mortuis, non est simpliciter credere in Deum tantũ, sed simul credere in Christũ mortuũ, & resurgentẽ pro nobis nempè diuinitatis, & humanitatis articulos: hac fide nos iustificandi sumus à peccatis, nõ lege, aut legis operibus. & propterea multo ante præmissus est Abraham, qui fide nostram futuram significante iustificatus est. hoc est argumentum Pauli efficax sumptum ex Abrahæ iustificatione.

Qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.

EXponit Paulus mortis huius, & resurrectionis Christi causã, vt eo manifestet, unde fides uirtutem accipiat iustificãdi. mortuus. n. est Christus propter nostra delicta, surrexit autem, ut quod morte obtinuerat, & effecerat nobis ad uitã, & iustitiã applicaret, & cõmunicaret. ab his habet fides uim, & efficaciã; nisi. n. mortuus ille esset, ac surrexisset, iustitiã non essemus adepti. Traditus est ergo Christus morti à Deo propter delicta, & peccata nostra soluenda; suscitatus autem ab eodem propter nostrã iustificationẽ, qui enim eum suscitauit à mortuis, is etiã tradidit morti: hoc propter delicta nostra; illud propter iustificationem factũ est. Inde est, quod qui credit in eum, qui tradidit Christum morti, & suscitauit eũ à mortuis, fides illi in iustitiam reputetur. Deus tradere morti Christum dicitur, quia mors ex diuinitatis permissione, & ordinatione fuit: nemo enim manũ mittere potuisset in eum, nisi Deus permisisset. permissa autem mors à Deo in nostrã salutem, & in peccatorũ solutionẽ ordinata est. Deum vero dici tradidisse Christum vt hominem, Paulus docuit Rom. 8. Proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnib. tradidit illum. Ipse etiam Christus vt homo semetipsum tradidit, quia mortem acceptauit voluntariè, iuxta illud Isaiæ 53. Oblatus est, quia ipse voluit. Ephes. 5. Tradidit semetipsum oblationem, & hostiam. Gal. 2. Tradidit semetipsum pro me. Traditus etiam fuit à Iuda Matth. 26. Vnus ex vobis me traditurus est. Traditus etiam est à Iudæis. Ioan. 18. Gens tua, & Pontifices tui tradiderunt te mihi. Traditus etiam à Pilato Ioan. 19. Tradidit eum vt crucifigeretur. Cum tot sint, ac tantæ traditiones, de ea loquitur Paulus, qua morti traditus est à Patre, à quo suscitatus dicitur, vt idem ostendatur principium tradendi morti, & suscitandi à mortuis.

[Margin: Roma. 8. — Isa. 53. — Mat. 26. — Ioan. 18. — Ioan. 19.]

[Margin: Christus quõ dicatur mortuus propter nostra delicta.]

Dicitur autem mortuus propter delicta nostra; quia morte sua pretium peccatorum nostrorũ Deo soluit, nec solũ pretiũ peccatorũ, sed etiã pretium iustitiæ, & salutis. redemptio enim vtrunque

claudit, nempè & à peccato liberationem, & iustitię deperditæ reparationem, ac salutis operationem, omniũ horum pretiũ soluit. Hoc totum tamen non satis erat, vt nos huius redemptionis effectũ con sequeremur: oportebat enim hæc annunciari mundo; vt credentes, & ea exhibentes, quæ ordinata à Deo erant tamquã media quibus virtus redemptionis applicaretur, iustitiam, & salutem consequeremur. si enim nihil aliud esset quam Christum mori, & pretiũ redemptionis exhibere, omnes periremus, sicut multi nunc pereũt, qui notitiam huius redemptionis non habent. Oportebat ergo mittere per mundũ Apostolos, & annunciatores salutis, & redemptionis, vt hi, qui redempti erant iustificarentur, & salutẽ consequerentur fide, & remedijs institutis à Deo. Propter ergo hoc resurrexit Christus. nam ante resurrectionem nõ erant Apostoli mittẽdi, nec salus facta annuncianda, Deo sic ordinante. Post resurrectionẽ vero mittendi erant annunciatores salutis, communicandus Spiritus sanctus, & instituenda, quæ ad salutem singulis obtinendam necessaria erant. Ideo dicitur resurrexisse propter iustificationẽ nostram, nempè ut redemptio facta per mortem nobis applicaretur, & fructum eius participaremus. hic est legitimus sensus. adhuc tamen in sequenti annotatione dilucidabitur, & confirmabitur.

ANNOTATIO XV.

INsudant moderni Doctores in huius sententię sensu assequẽdo, cum enim Christus morte sua meruerit redemptionem nostram, non solũ satisfaciendo pro peccatis omnium nostrum; sed etiam merendo iustitiam, satisfactionem, glorificationem, & resurrectionem nostrã, quid est, quod dicitur mortuus propter delicta, & surrexisse propter iustificationẽ; quasi mors solum fuerit pro peccatis satisfactoria; resurrectio vero iustitiæ meritoria, cum certissimum sit mortem vtrumque habuisse, & satisfactionem pro peccatis, & meritum iustitiæ, vitæ, salutisq. nostræ? quod apertè docuit Petrus 1. epist. cap. 2. Qui peccata, inquit, nostra ipse pertulit super lignum, vt iustitiæ viuamus, cuius liuore sanati sumus. Varia est respõsio eorum ad hanc difficultatem euacuandã. Primo loco aliqui respondent, surrexisse Christum propter iustificationem, id est, vt esset exemplar nostræ iustificationis, vt sicut ille surrexit à mortuis in vitam nouam, ita & nos in vitę nouitate ambulemus; iuxta illud Pauli Rom. 6. Vt quomodo Christus resurrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Hæc expositio veram continet doctrinã, nempe Christi resurrectionem esse exemplar nostræ spiritualis resurrectionis. tamen ad sensum præsentem Pauli non facit. nam traditus dicitur propter delicta, surrexisse propter iustificationem. at prior pars non ad exemplar pertinet; non enim traditus est propter delicta tanquam exemplar, sed tanquã vera satisfactio: Igitur nec surrexisse propter iustificationem dicitur

Christi mors an fuerit sufficiens, & satisfactoria absq; ei⁹ resurrectione.

citur tanquam exemplar: sed propter ipsam iustificationem, quam non essemus consequuti, nisi surrexisset. Si expositio istorum legitima esset, dicendum erat: Qui traditus est, vt nos moriamur delictis nostris, & resurrexit, vt iustificemur: sic n. accommodata esset expositio.

Secundo loco alij ad realem iustificationem, non ad exemplarem referunt, nempe, resurrexisse, vt nos iustificemur, & veram assequamur iustitiam, tamen sic intelligendum, quia nos non possumus iustificari nisi per fidem: ad quam consequendam argumẽtum valde efficax fuit resurrectio Christi. Resurrexit ergo propter iustificationẽ, id est, vt eius resurrectio nobis esset argumentũ magnum ad fidem concipiendam, per quam iustificaremur; sed violẽta est expositio, & inaccommodata. nõ enim sic traditus est propter delicta nostra, vt mors eius argumentum nobis esset: sed quia verè non aliud pretium erat peccatorum nostrorum ex diuina ordinatione. sic etiam surrexisse dicitur propter iustificationem; quia nisi resurgeret, nos nõ essemus iustificati. Adde, miracula Christi omnia ante resurrectionem propter fidem fuisse facta, imò & Apostolorum miracula; & tamen non dicitur à Paulo miracula edidisse, sed resurrexisse propter iustificationem.

Tertio loco, alij respõdent resurrexisse propter iustificationem nostram, id est, vt nos à pœnis peccatorum liberaremur, vna enim pęna mors fuit, à qua non essemus erepti. si enim Christus nõ surrexisset, nec nos resurgeremus, resurrectione ergo sua mortem vicit, & nos ab ea liberauit. Ista expositio videtur antiqua, insinuata à Theodoreto: Surrexit, inquit, propter iustificationẽ nostram, id est, vt communẽ omniũ resurrectionem procuraret. tamen non videtur accommodata, nec admodum vera. Primo quidem resurrectio corporum nõ dicitur vnquã in Scriptura iustificatio, cum iustificatio sit viuificatio animarũ per spiritum, quo ex iniustis, & peccatoribus iusti efficimur, sic enim Paulus exposuit ad Rom. 8. Spiritus, inquit, viuit propter iustificationem. Secundo, quia morte sua Christus meruit etiam omnium resurrectionem. Illa autem propositio; Si non surrexisset, nec nos surgeremus; distinguenda est: Si non surrexisset, quando surrexit, nec nos surgeremus, falsa est; poterat enim surgere in fine sæculi, & nos cum ipso. si autem numquam surrexisset, nec nos surgeremus, vera est; tamen est extra rem. nã Paulus loquitur de resurrectione, quę facta est. resurrexit enim propter iustificationẽ nostrã; si enim detinuisset resurrectionem vsque ad vltimum diem, non essemus iustificati.

Theodor.

Roma. 8.

Sẽsus ergo legitimus, omissis his expositionibus modernorũ, est, quẽ in cõmentario prosecuti sumus. In cuius declarationem aduertendum est: potuisse quidem Deũ post Christi mortem ante resurrectionẽ mittere Spiritum sanctũ, & Apostolos ad Euangelium prædicandum per orbem mandare, & salutem cõferre per fidem; tamen non ita voluit, sed sua æterna dispositione decreuit, & ordinauit, vt Spiritus sanctus non descenderet, nec Apostoli salutem mundo annunciarẽt, Euangeliumq. prædicarent, nisi post Christi resurrectionem, vt quamuis morte fuerit

P 2 rit

rit facta satisfactio, & redemptio completa ex parte Christi, non tamen cõmunicaretur hominibus generaliter, & in vniuersum, nisi post resurrectionem. tunc tradita est potestas remittendi peccata, miracula faciendi, annunciandi salutem, & Euangelium, ac Baptismum omnibus indifferenter prędicandi, & omnes ad salutem inuitandi, vt fructũ perciperent redemptionis completæ, & peractæ à Christo. Ita docent

Luc. 24. Scripturæ Luc. 24. Oportebat Christũ pati, & resurgere à mortuis die tertia, & prædicari in nomine eius pœnitentiã, in remissioné peccatorum.

Act. 1. rum. Act. 1. Accipietis virtuté Spiritus sancti superuenientis in vos, & eritis mihi testes in Hierusalé, & in omni Iudæa, & Samaria vsq. ad vltimum terræ.

Ioan. 7. Ioan. 7. Nondũ erat Spiritus datus, quia nõdum erat Iesus glorificatus. prædicatio ergo salutis futura erat post resurrectionem per vniuersum orbem ex diuina ordinatione, sicut & mors eius fuit ex diuina ordinatione propter redemptioné nostram; surrexit ergo propter nostrã iustificationem, quia salutis prædicatio, & mundi iustificatio, & redemptionis applicatio generalis futura erat post resurrectionem. Idcirco tam cito surrexit, ne remedij salutaris applicatio dilata, multorum hominum damnationis esset occasio. Hæc est legitima expositio.

Attendendum auté est, resurrectionem Christi, præter id quod dictum est, multum conduxisse ad spẽ nostrã erigendam. spes enim nostrę redéptionis roboratur, quando iam Christũ surrexisse cõfitemur. quod 1. Petri 1. dicitur. Regenerauit nos in spem viuam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis. Confirmatur etiam fides, vt in eodem loco dicitur. Suscitauit, inquit, eum à mortuis, vt fides vestra, & spes esset in Deo. Exemplar etiam nobis datur, vt in spiritu resurgamus, vt dicitur ad Rom. 6. superius allegato. tamen *Roma. 6.* hæc omnia non faciunt ad hunc locum Pauli, cuius sensus legitimus is est, quem exposuimus.

CAPVT V.

IVstificati ergo ex fide, pacē habeamus ad Deū per Dominū nostrū Iesum Christū: per quē & habemus accessum per fidē in gratiā istā, in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorū Dei. Nō solū autē, sed & gloriamur in tribulationibus: sciētes quod tribulatio patiētiā operatur; patiētia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit: quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Vt quid enim Christus, cum adhuc infirmi essemus secundū tempus pro impijs mortuus est. Vix enim pro iusto quis moritur; nam pro bono forsitan quis audeat mori. Commendat autem charitatem suam Deus in nobis; quoniam cum adhuc peccatores essemus secundum tempus, Christus pro nobis mortuus est: multo igitur magis nunc iustificati in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum. Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filij eius: multo magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius. Non solum autem: sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. Propterea sicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt: vsque ad legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset. Sed regnauit mors ab Adam vsq; ad Moysen etiam in eos, qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ, qui est forma futuri. Sed non sicut delictum, ita & donū. si enim vnius delicto multi mortui sunt: multo magis gratia Dei, & donum in gratia vnius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Et nō sicut per vnum peccatum, ita & donum. nam iudicium quidem ex vno in condemnationem; gratia autem ex multis delictis in iustificationē. Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum: multo magis abundantiam gratiæ, & donationis, & iustitiæ accipientes, in vita regnabūt per vnum Iesum Christum. Igitur sicut per vnius delictum in omnes homines in condemnationem: sic & per vnius iustitiam in omnes homines in iustificationem vitæ. Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt multi: ita & per vnius obeditionem, iusti cōstituentur multi. Lex autem subintrauit vt abundaret delictum. Vbi autem abundauit delictum, superabundauit gratia. Vt sicut regnauit peccatum in mortem: ita & gratia regnet per iustitiam in vitam æternam per Iesum Christum Dominum nostrum.

Iustificati ergo ex fide pacem habeamus ad Deum, per Dominum nostrum Iesum Christum.

POstquam Paulus conclusit nos iustificari coram Deo, nõ lege, nec legis operibus, sed fide, nõ autẽ quacunque, sed quæ est in Deum suscitantem Iesum Christum Dominum nostrum à mortuis, & iustificantem impium; exponit in Capite quinto magnitudinem, & excellentiam huius iustitiæ, quæ per talem fidem accipitur. est autem sententia hæc opposita illi, quæ erat in principio capitis præcedentis. Si Abraham, inquit, ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum. At iustificati ex fide pacem habẽt apud Deum: & si pacem habent, gloriam habent. Pacem autem habere apud Deum idem est, ac reconciliatos esse cum Deo, & ad amicitiã Dei reuocatos esse per Dominum nostrum Iesum Christum; quia ipse est mediator huius reconciliationis: ipse est, qui soluto pretio redemptionis, ereptos à peccato in Dei gratiam reuocauit. quam sententiã alijs verbis paulo inferius repetijt in hoc eodem capite, dicens: per Dominũ nostrũ Iesum Christũ, per quẽ nũc recõciliationem accepimus. Magna profecto est excellentia iustitiæ fidei supra omnem legis iustitiam. illa enim pacem facit, cum Deo hominẽ recõciliat, gratosq; reddit ipsi Deo virtute, & efficacia meriti, & satisfactionis, ac mediationis Christi.

Magnitudo, & excellentia, quæ p fidem in Christũ acquirit.

Sunt autem tria attendenda. Vnũ est, verba hæc illata esse ex superioribus; particula enim (ergo) illationem indicat, & ita est; nam ex superiori sententia in fine capitis præcedẽtis posita, nempẽ reputabitur etiam in iustitiam nobis credentibus in eum, qui suscitauit Iesum Christum Dominũ nostrum à mortuis; qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostrã; consequitur, qui ex fide iustificati sunt, Deo esse reconciliatos: reputat enim Deus fidem in iustitiam, & hoc per Christum, qui traditus est propter delicta, & resurrexit propter iustificationem non propriã, sed nostrã. Alterum est, verbũ (habeamus;) quo Latinus interpres vsus est, in Græcis exemplaribus, quæ nunc habentur, esse de præsenti (habemus) si tamen legamus (habeamus) ad eundem tendit sensum. Tertium est, verbum (apud Deum) plus significare, quam habere pacem cum Deo: nam præter hoc etiam significat hanc pacem esse illi gratam, & acceptam: ex quo consequitur, eam esse valde honorificam, & gloriosam. cætera in annotatione quære.

ANNOTATIO I.

IN connexione huius capitis, & in sententiæ expositione variãt Doctores. Quantum autem ad cõnexionẽ spectat, Chrys. & Theodo.

Chrysost. Theodor. existimāt, postquam Paulus, quæ ad dogmata pertinebant, docuit, nunc conuerti ad mores, exhortariq. iustificatos ad pacem conseruandam, Oecum. Anselm. Orig. Ambros. cui connexioni etiam Oecume. Ansel. & ante omnes Orige. consentit. Ambr. verò non ad exhortationem, sed ad continuationem doctrinæ de iustitia fidei hęc pertinere insinuat. Est autem huius doctrinæ causa, lectionis varietas: nam Orig. Chrys. Origen. Chrysost. Theodor. Oecum. Ansel. Theodoret. Oecume. & Ansel. legũt (habeamus) at Ambr. legit (habemus) & huic lectioni exemplaria Græca, quæ nunc habentur, concordant. est enim verbum Græcũ præsentis modi iudicandi, est autem facillimus error: nam vnum & idem verbum, si scribatur cum omicron, pertinet ad modum indicandi, nempe habemus: at cũ omega, ad modũ subiunctiuũ (habeamus.) contextus tamẽ sequentiũ verborũ probat ad modum indicandi pertinere, quamuis & si legamus habeamus, ad eundem posset trahi sensum. In lectione ergo & cum Græcis exemplaribus consentio: in connexione verò Ambrosio accedo, quamuis ipse expressè de connexione non meminerit, censeoq. Paulum non inuitare, nec exhortari nunc ad mores, sed exprimere magnitudinem, & excellentiã huius iustitię, quę ex fide est.

Prima excellentia iustitiæ fidei dicitur pax.

Est autem prima excellentia ab effectu pacis apud Deum per Christum, qualis autem sit ista pax, hisce verbis exponit Paulus, quæ varios habent sensus, pro multiplici Doctorum explicatione. Est ergo varia huius sententiæ, seu horum verborum expositio apud interpretes, nõ solum in exponendis verbis illis (pacem habeamus) sed etiã in illis (per Dominũ nostrum.) Discordãt ergo ante omnia Doctores in explicanda pace hac. est enim pax concordia quædam, quæ aut cum Deo, aut cum proximis, aut secũ, nempe cũ ipsomet homine esse potest. Primo igitur loco Oecumenius hãc pacem exponit cũ proximis, quę contraria est contentioni, qua Iudęi legem defendebant, rationeq. legis se iustificari, & Gentibus præferri cõtendebant. iuxta hanc expositionẽ sensus est. Cum iustificati sitis ex fide, pacem habete inter vos, cesset q. contentio, qua legẽ obtrudere vultis. Quia autem hæc pax grata est Deo, propterea dicitur, Apud Deũ. hanc expositionem refert Chrysof. ser. 9. & refellit. Secundo loco Anselmus pacem eodẽ modo exponit, Chrysost. Anselm. sed extendit ad Iudæos, & Gentes; illi enim legem suam, hi naturalem legem præferentes, inuicem de prælatione contendebant, quorum contentio remouetur, & ad pacem reuocatur, quia nec ex lege scripta, nec ex lege naturali iustitia est, sed ex fide, propterea dicitur: Pacẽ habete apud Deum, quia per hanc pacem habetur etiam pax cum Deo. Neutra expositio accommodata videtur, verba enim, quæ sequuntur (apud Deum per Dominum nostrũ Iesum Christum) nõ aptantur huic sensui nisi violentè exposita. Præterea, quia non dictum est, habete, sed habemus, aut habeamus. non autẽ se ipsum Paulus misceret, si de hac pace loqueretur, cum ipse non contẽderit. Tertio loco Chrys. & Theodoret. pacẽ hanc exponunt cũ Deo; Chrysost. Theodor. Origen. & in hunc sensum interpretantur, Pacem habeamus apud Deũ, id est, quam pacem per fidei iustitiam habuimus, conseruemus; sumus enim Deo pacificati per iustitiam fidei.

Hancpacem seruemus non peccando deinceps. per peccatum namq. soluitur pax hæc. eadem est expositio Origenis. Quarto loco Ambro. pacem exponit reconciliationẽ hominis cum Deo; sumus enim fide pacificati, & reconciliati cum Deo, & in hoc à Chrys. Theo. & Orig. non videtur discordare: sed in eo, quod verbũ non exponit in eũ sensum, pacẽ cõseruemus, sed in sua significatione propria, & in modo indicandi. Habemus pacẽ apud Deũ, id est, hãc pacem facit fidei iustitia: atq. hæc est iustificatorum ex fide excellentia, qui pacem habent apud Deum. Quem sensum legitimũ existimamus; respõdent enim hęc verba illis in initio capitis præcedẽtis positis (si ex operibus instificatus est, habet gloriam, non tamen apud Deũ) at qui ex fide iustificatus est, habet gloriam, & pacẽ apud Deum.

Ambros.

Quæ sit pax iusticię, cõtra hæreticos.

Hinc deprehenditur vana expositio noua modernorũ hæreticorũ: dicunt enim pacem significare tranquillitatem conscientiæ, quæ non agitatur terroribus, & timoribus peccatorum: quam tranquillitatẽ facit fides, qua homo credit sibi esse remissa peccata per Christũ. At hi, præterquam quod contra omnes antiquos Patres verbum exponunt, errant: nam tranquilitatẽ hanc conscientiæ etiam facit error, & ignoratio; multi enim nõ cognoscẽtes peccata, tranquilla sunt consciẽtia, putantq. se bene habere apud Deum: contra vero, qui iusti sunt, sæpe timent. altior autem est, & nobilior pax, quam iustitia fidei facit, nempe nos Deo reconciliat, nobisque Deum peccatum, & gratum facit. hæc vera pax est apud Deum.

Notat autẽ Orig. recte additum (apud Deum:) nam iustificati pacẽ apud se non habent, passionibus adversus rationem militantibus, & carne concupiscente contra spiritum, & dęmone impugnate, sæpe etiam hominibus persequentibus. his omnibus non obstantibus pacem habent apud Deum, quia ipsi chari, grati, & obedientes sunt. Hæc de verbo pacis dicta sint.

Origen.

Illud autem (per Dominum nostrum) Chrys. sic connectit, vt Paulus modum exponat, quo seruari pax possit: dixerat enim (pacem seruemus apud Deum) at quia poterat aliquis inquirere, & dicere, qua ratione eam seruare poterimus? addidit. Per Dominum nostrum Iesum Christum, ipsius virtute, eoq. authore poterimus hanc cum Deo pacem seruare. Origen. Theodoret. Ambr. cæteriq. aliter connectunt, & exponunt, nempe hanc pacem esse per Christum Dominum effectam: ipse enim est pacis huius mediator, & auctor. erit ergo sensus: Qui ex fide iustificati sunt, pacem habent apud Deum, mediatore, & auctore pacis existente Christo Domino. 1. Thim. 2. Vnus mediator Dei, & hominum homo Christus. ad Ephe. 2. Faciens pacem, vt reconciliet ambos in vno corpore Deo. Hanc secuti sumus in commẽtario, & ea videtur legitima expositio.

Chrysost.

Per quem habemus accessum per fidem in gratiam istam.

Connexa sunt hæc verba proximè præcedentibus: exponunt enim cur dictum sit. Pacem nos habere apud Deum, per Dominum

minum nostrum Iesum Christum. quod ita intelligendum est. per eum enim habemus accessum per fidem in hanc gratiam, & donũ, nempe vt pacem habeamus apud Deum. Christus enim est, qui sua satisfactione, & merito obtinuit, vt nos per fidem aditum, & accessum habeamus, & admittamur ad pacem, & reconciliationem cũ Deo. In exemplari Græco habetur particula (&) ac si diceret, per quem etiam habemus accessum. non enim Deus solus in se, & per seipsum nos ad pacem reuocauit, sed simul etiam cum mediatore, & per mediatorem Christum. propterea dicitur: per quem etiam, nempe per Christum Deum hominem, & non per solum Deum habemus hoc, vt fide assequamur gratiam istam, nempe pacem cum ipso Deo. fide ergo pacificamur cum Deo, & fide accessum habemus in gratiam huius pacis, operante Deo per Iesum Christum mediatorem Deum, & hominem; non enim Deus ad pacem accessum fecit per fidem, nisi mediatore interueniente: ideo fides Dei, & mediatoris necessaria est, vt sic iustificati pacem habeamus apud Deum. Gratiam istam appellat gratiam iustificationis, qua à peccatis liberati Deo reconciliati sumus.

Pacẽ apud Deũ per Christum acquirim⁹ quomodo.

ANNOTATIO II.

CHrysost. particulam illã (&) quã diximus deesse in versione Latina, exponit causaliter. legit enim sic. (Per ipsum enim) & exponit causam esse pręcedentis sententię in hunc sensum; conseruabimur in pace per Christum. nam si per hunc, quando longe eramus, nondũ iustificati, habuimus accessum in hanc pacẽ, & gratiã, poterimus etiã per ipsum cõseruari in ea suscepta. Sed hanc expositionẽ superius exclusimus: non enim illa verba (Per Dominum nostrum) talem habent sensum, qualẽ Chrys. adhibet. adde etiam particulam (&) copulandi, & augendi esse, maximè postpositam dictioni. non ergo causaliter est exponenda. quamuis, quando est in principio, aliquãdo causam indicet more Hebræorum, vti superius annotauimus in cap. 5. illud etiam (habemus) Græce est in præterito (habuimus) sed sensus idem est. Græcis etiam præteritum sæpe pro præsenti ponitur more Hebræorum.

In qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei.

ALteram excellentiam huius iustitiæ fidei manifestat; non solum enim apud Deum pacem efficit, nosq. Deo reconciliat; sed etiam spem facit gloriæ Dei, seu gloriæ filiorum Dei; iustificati enim, peruenire ad gloriam dignam filijs Dei speramus. Continuãtur autem verba hæc præcedentibus. Habemus, inquit, accessum per fidem in gratiam istam iustificationis, per quam sumus Deo pacificati, & reconciliati; in qua quidem gratia stamus, adhuc progressuri amplius, ad maioraq. promouendi. non enim ea finis est, &

Secunda excellentia iustitiæ fidei, quæ est spes gloriæ.

terminus

terminus,sed adhuc ad maiora properamus.in ea etiam gloriamur, id est,nos magnos,ac beatos reputamus, ac prædicamus. Hac autẽ spe,id est,quia speramus gloriam Dei, seu gloriam filiorũm Dei, quæ quanta sit oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor

Rom.8. hominis ascendit.de ea dicitur Rom.8.Ipsi intra nos geminus adoptionem filiorum Dei,expectantes redemptionem corporis nostri spe enim salui facti sumus.

Gloriari quid sit, & quotupliciter sumat. Attende,gloriari,esse magnifice,ac præclare de se sentire,ac prædicare:in bonã,& in malam partem sumitur; quando enim aliquis magnifice de se sentit,ac prædicat propter aliquid, cuius se causam facit,vitiosum est,& ad iactantiam pertinet:quando verò id fit propter aliquid acceptum à Deo,quod nõ sibi, sed Deo auctori tribuit, hoc laudabile est, & pertinet ad laudem Dei: qui enim dona Dei, accepta magnificat,ac se beatum prædicat propter ea,non sibi tribuendo, sed Deo, Deum laudat in hac gloriatione.ita gloriata est

Luc.1. beatissima Virgo Dei mater Luc.1.Beatam me dicens omnes generationes,quia fecit mihi magna, qui potens est.sic etiam gloriandũ monet Paulus 2. Cor. 10. Qui gloriatur, in Domino glorietur.sic gloriamur Christiani, quod tot, ac tanta bona à Deo accepimus, nos beatos propterea iudicantes; hoc enim est Deum, & dona ipsius commendare.ita nunc dicit Paulus. Gloriamur in gratia ista; nos verè beatos,& excellentes,ac illustres reputantes, propter hãc gratiam acceptam;non nobis,sed Deo auctori tribuentes,qui tales nos fecit.Stamus autem, & gloriamur in ista gratia sub spe gloriæ; beatitudo enim, & felicitas nostra in hoc sæculo in spe, non in re est.Magna ergo est excellentia iustitiæ huius,quæ præter bona præsentia,quæ adfert,nempe à peccatis liberationem, Deo reconciliationem,& multa alia,quæ his communicantur; confert etiam spẽ certam gloriæ filiorum Dei in æterna beatitudine.Gloriam Dei appellat,qua Deus suos in æterna beatitudine glorificat.

ANNOTATIO III.

Chrysost. VErbum(stamus) Chryso. dictum putat ad exprimendã stabilitatem gratiæ,& donorũ spiritualium,à qua nemo nos potest depellere:non enim est sicut temporales dignitates, & principatus,à quibus homines tandem remouentur:

Stare quomodo dicamur in gratia. à gratia verò nemo id facere potest. Alij ad perseuerantiam referunt,nẽpe in qua perseueramus. At mihi accommodatior videtur expositio, verbo hoc indicasse Paulum progressum ad vlteriora bona, quę speramus.sic enim hanc accepimus iustificationis gratiam, vt in ea stantes adhuc simus. nondum enim peruentum est ad statum, vbi sedendũ est,quem speramus. Alij ad significandam gratię excellentiam, dictũ putant; stamus enim in hac gratia, non iacentes,aut depressi,sicut in lege olim Iudęi erant,sed erecti,& ad magnam promoti dignitatem. Sed q̃ prius diximus accõmodatius est.

Aduer-

Aduertendum etiam est, omnes fere expositores connectere illud (gloriamur) cum verbo (in spe) quasi spe ipsa gloriemur. & re vera non est recta connexio, sed connectendũ est cum eodem verbo præcedenti: in hac gratia stamus, & gloriamur, sub spe, id est, sperantes gloriam Dei. & in Græco exemplari manifestior est hic sensus: quod enim Latinus interpres vnica præpositione vertit (in qua, in spe) Græcè sunt duę distinctæ: ἐν, & ἐπι, quasi in gratia gloriamur sub spe. esse autem sic connectendum, verbũ sequens ostẽdit: nam dicitur: Non solum, sed & in tribulationibus gloriamur. non repetitur ἐπι, sed ἐν, quasi in gratia sit gloriatio prior. & hic est sensus legitimus: gloriamur enim in gratia hac, propter spem futuræ gloriæ.

Aduertendum est etiã, Græce nõ haberi (filiorum (sed gloriæ Dei: & sic ab antiquis exponitur. Cypria. etiam lib. de exhorta. ad Martyr. ca. 9. legit. Gloriamur in spe claritatis Dei. sensus tamen idem est. siue enim legas illo, aut hoc modo, beatitudo æterna significatur. quam speramus à Deo, hanc gratiam iustificationis habentes.

Non solum autem, sed & gloriamur in tribulationibus.

Tertia excellentia gratiæ, siue iustitiæ dei est gloriari in tribulationibus.

TErtia excellentia gratiæ huius est hæc: connectuntur autem verba superioribus sic. Non solum in gratia ista stamus, & gloriamur propter spem, sed adhuc etiã gloriamur in tribulationibus: tanta enim est gratia hæc, & iustitia, vt ex tribulationibus, quas patimur, fructum magnum, ac tantum eliciat, vt nos in eis gloriemur, felices, ac beatos reputantes, quando tribulamur, ipsasq. tribulationes tanquam bona, & dona insignia acceptantes. non de quibuscũque tribulationibus loquitur: nam & mali tribulationes patiuntur; sed de tribulatione bonorum, quas propter Christum, aut propter iustitiam ipsam, siue à persecutoribus, siue à dæmonibus, siue à carne, siue quouis modo, honesti exequendi causa, patiũtur. de quibus dictum est Act. 14. Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei. Magna est uis gratiæ huius, quæ gloriari in his facit, quæ mundus quasi abiecta, aspera, & nociua abhorret. gloriamur ergo in gratia hac propter spem bonorum futurorum, & gloriamur etiam in tribulationibus.

Scientes quod tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem.

Quare gloriamur ĩ tribulationibus.

CAusam cur in tribulationibus etiam gloriemur exponit: ea autem est, quia scimus tribulationibus istis spem nostram cõfirmari, quam habemus futuræ gloriæ Dei. gratia quidem & iustitia, quæ ex fide est, spẽ efficit; & ideo in ea gloriamur. at dum accedunt tribulationes, persecutiones, & angustiæ, spes roboratur; ideo etiã in his gloriamur. spem autẽ roborant, & augent sic; tribulatio enim occasio-

occasionem,& materiā patientiæ subministrat; patientia autē nos probatos facit:vt enim ignis aurum probat purum, ac legitimum; sic tribulatio probat,& explorat veram iustitiam, ac constantem; idcirco probatio,& exploratio spem facit,id est, eam confirmat, & roborat.qui enim tribulationes nondum sunt passi, minus sperare possunt, nescientes an in tribulatione subsistent. dictum enim est Matth.13.esse aliquos,qui verbum audiūt,& cum gaudio accipiūt, Matt.13 non tamen habent in se radicem,sed,facta persecutione, & tribulatione propter verbum, continuo scandalizantur. probatio ergo spem roborat,&,vt dicit Chryso.vigere facit.In tribulationibus igitur de hac causa gloriamur.

Attende,probationem per tribulationes operari spem,nō solum esse confirmare,& roborare spem conceptam,sed etiā augere. nam augetur præmium tribulationibus: ideo etiam spes augetur. & ita Ambr.annotat,quod 2.Cor.4.docuit Paulus. Quod leue, & momētaneum est tribulationis nostræ, æternum gloriæ pondus operatur in nobis.Tribulatio ergo operatur præmium igitur, quod ex gratia iustificationis præmiū speratur,ipsa tribulatione augetur. ideo spes præcedens confirmatur,& augetur. Apertius hoc docuit Petrus 1. Canon.1.Probatio,inquit, vestræ fidei multo pretiosior auro inueniatur in laudem, gloriam, & honorem. Ecce ipsa probatio facit gloriam,laudem,& honorem in die reuelationis Domini, quando prēmium accipient iusti,& sancti.

Tribulatio, & patiētia operatur spē cōtra hæreticos.

Conuincit hæc sententia nostri temporis hæreticos; non enim sola fides operatur spem,sed etiam patientia; nec solum fides præmium habet,sed patientia etiam,& consequenter cæteræ virtutes, quæ ex fidei iustitia sunt.non ergo propter difficilia, & ardua, nec propter tribulationes ac persecutiones retrocedendum est à iustitia,cum hæc spem maiorem futurorum bonorum faciant. Sententia hæc gradatio quædam est,quæ Græcè climax appellatur, de qua August.lib.4.de doctri.Christia. cap.7. tract. quæ ad iocunditatem rationis facit.

ANNOTATIO IIII.

Dubitatio occurrit: videtur enim Paulus contrarius Iacobo; hic enim in suæ epistolæ capite 5.dicit sic.Scientes, quod probatio fidei vestræ patientiam operatur. Paulus autem contrarium asserere videtur.Patientia, inquit, operatur probationem: est autem sermo de eadem patientia,quę in vtroq. loco Græcè dicitur ὑπομονή,id est, tolerantia, qua homo voluntariè tolerat immissas tribulationes, vt iustitiam, & fidem conseruet. Attende, probationem dupliciter accipi:vno modo pro ipsa operatione, siue sit passio, qua homo exploratur, siue sit actio,qua Deus explorat,& examinat,& hæc patientiam operatur, nam homo operationem hanc, & examen non sustinet,nisi per patientiam,

Probatio de fide quotuplex.

tiam, vnde probatio hæc occasio, materia, incitamentumq. est tolerantiæ, ac patientiæ, & hoc docuit Iacobus. Altero modo sumitur pro termino ipso operationis, nempe experimento, quod ex probatione resultat, ratione cuius dicimus aurum esse probatum, & legitimum: & hoc experimentum, seu probatio effectus est patientiæ; qui enim sustinet tribulationes, & explorationes, ille est probatus, & experimento perfectus inuentus, & hoc docet Paulus. propterea vsi sunt diuersis vocibus Græcis. nam à Paulo dicitur Δοκιμὴ: à Iacobo autem Δοκίμιον probatio autem hæc, qua Deus nos probat, frequentissimè legitur in veteribus, ac nouis scripturis.

Spes autem non confundit.

NE quis diceret, parum est quod non re, sed spe datur, hoc reijcit Paulus: Non est, inquit, spes nostra qualis humana, quæ hominibus nititur, hæc sæpe fallax est, & confundit sæpe, dum homines ijs, quæ sperabant, defraudantur, & se vanè sperasse, seroq. veritatem cognouisse erubescunt. at nostra spes non talis est. numquam enim confundit, nec, qui sperarunt, vnquam speratis bonis defraudatos se sentient; nec vnquam decepti erubescent. certissima & infallibilis est, maximi ergo est facienda talis spes, quæ tanti boni, & præmij est, nec confundit eam habentes, sed ad promissa, & sperata infallibiliter perducit. quam certitudinem confessus est Dauid Psal. 30. In te Domine speraui non confundar in æternum. & Salomon Eccles. 2. Nullus, inquit, sperauit in Domino, & confusus est. Confundi est excidere à spe, quando quod sperabatur non assequitur qui sperabat. tunc confusus dicitur, quasi erubescens in vanitate, & deceptione quam passus est. Attende, hanc sententiam esse de spe iustificatorum. spes enim peccatorum vana est, & confundet illos, immo ipsimet se confundent; non enim promisit Deus peccatoribus beatitudinem, sed iustis. horum ergo spes non confundit, quod statim exponit Paulus dicens.

Spes quare nō cōfundit. *Psal. 30.* *Eccl. 2*

Quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis.

PRobat Paulus efficaci argumento spem non confundere, sed certissima esse quæ speramus, nec Deum defuturum promissis suis. probatio autem, & argumentum tale est: quia qui ex fide iustificati sumus, habemus iam charitatem Dei effusam in nostris cordibus, qua non inimici Dei vt ante, sed amici, & chari, dilectiq. sumus à Deo. Effusa est autem, non à quocumque, nec quouis modo, sed per Spiritum, Sanctum qui etiam nobis datus est. Charitatem Dei appellat, qua diligit nos Deus, & ab ipso dilecti sumus: hæc effusa, seu diffusa dicitur in cordibus nostris, quia in cordibus

Quare spes non confundit.

nostris

nostris efficit dona Spiritus Sancti, quæ nos illi charos, & amicos, ac gratos facit. Ideo effusam dicit per Spiritum Sanctum qui datur nobis; non solum enim nobis dona sua communicat, sed per ea in nobis ipse Spiritus Sanctus inhabitat. Sensus ergo est, Spes non cõfundit iustificatos, quia sunt facti amici, & dilecti à Deo, nõ quouis modo, sed abundantissimè. nam ex amore, & charitate acceperunt Spiritum Sanctum in cordibus suis. Adhuc ratio, & probatio non est completa: nam sequentibus verbis perficitur; quorum breuis sensus est. si ergo quando inimici eramus Deus ita nos dilexit, vt filium suum mori voluerit pro nobis, profecto cum iam amici sumus, & Spiritum acceperimus. multo magis dabit quæ promisit, & quæ speramus. Hæc est tota probatio, & est quarta excellẽtia huius iustitiæ, qua efficimur Deo amici, et dilecti, accepto Spiritu Sancto.

ANNOTATIO V.

Charitatis duplex acceptio.

CVm Charitas Dei dupliciter accipi possit, & qua Deus nos diligit, et qua nos Deum diligimus, dubitatio est vtro modo sit accipiẽda. Aug. lib. de Spir. & litera, cap. 32. respondet, non illam, qua nos Deus diligit, sed qua nos Deum diligimus esse hoc in loco accipiẽdã. idem Ansel. sentit, & Oecum. inter Græcos auctores: Chrysost. tamen de charitate, qua nos diligit Deus, interpretatur, & in hunc sensum exponit probationem hanc: nempe, si ita nos dilexit Deus, vt tantum donum dederit, nempe Spiritum Sanctum, non frustrabitur nos bonis speratis. eodem modo exponit Ambr. Origenes autem dubitatione proposita vtroq. exponit modo. omnes tamen hanc sententiam connectunt sic, vt causa reddatur q̃ spes nõ confundat, pręter Oecumenium qui aliter connectit, nempe vt ratio sit, & causa cur gloriemur in tribulationibus, nimirum, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris, idest, quia Deum amamus; qui autẽ amat, delectatur in ijs quę propter amatum perpetitur malis.

Ansel. *Oecumẽ.* *Ambros.* *Origen.*

Ratio quare spes non confundat.

Hæc connexio probanda non est, nam Paulus causam gloriationis de derat, quia nempe tribulatio operatur patientiam, hæc autem probationem, probatio autem spem, quæ non confundit, sed certa, & infallibilis est. huic connectit hanc sententiam tanquam probantem non confundi sperantes, & sumit argumentum ex charitate Dei diffusa, cui sensui quę sequuntur accommodantur. vnde illa expositio nec præcedentibus, nec sequentibus cohæret. Communis ergo connexio probãda est tamquam legitima, vt causa reddatur certitudinis spei. hęc autem est amor & Charitas Dei abundantissime communicata, & demonstrata nobis, non verbis tantum, sed opere, non quouis, sed dato ipso bonorum operum, & omnium donorum fonte ac principio Spiritu Sancto. qua charitate diligimur à Deo, & amici sumus ipsius effecti per donum ab ipsa charitate promanans.

Quamuis autem vtroque modo accipiatur simul, nempe charitas Dei qua diligimur, & diligimus,

tamen

tamen ad mentem Pauli, & ad efficaciam argumenti magis accipitur pro charitate Dei qua diligit nos, & dilecti sumus ab eo. nam si charitas accipiatur pro ea qua diligimus Deum, non complectitur omnia dona Spiritus Sancti, quia charitas vna est virtus. at si accipiamus charitatem pro ea qua diligit Deus nos, omnia complectitur. nam effusa dicitur hæc charitas in nobis propter effectum, quia in nobis efficit gratiam, charitatem, & omnia dona, & virtutes quæ sunt Spiritus Sancti. Et hoc est argumentum & sensus Pauli: Spes non confundit, quia iam per fidei iustitiam accepimus ex Dei charitate Spiritum Sanctum, quo sumus effecti diuinæ consortes naturæ, Deo amici, chari, dilecti. Si autem antequam tales essemus Deus dedit pro nobis filium, multo magis postquam sumus tales effecti dabit quę speramus.

Attende autem, non esse sensum Pauli quem intendit Chrysost. nempe quia ita dilexit nos Deus, vt daret Spiritum Sanctum; ergo multo magis dabit quæ speramus. non hic est sensus Pauli, nec nititur argumētum in hoc quod diligit nos Deus: nam cum inimici essemus etiam nos dilexit, mittendo, & dādo filiū pro nobis: sed argumenti efficacia in hoc est posita, amorem & charitatem, qua à Deo dilecti sumus, & qua nos dilexit, iam esse effusam, & in nobis ostensam, dato Spiritu Sancto, quo reconciliati sumus, & effecti amici Dei. Si ergo tales sumus, iam spes nostra non confundet nos. quam consecutionem sequentibus verbis probat Paulus; his enim perficitur tota probatio, vt diximus in commentario, & hunc sensum Ambros. intendere visus est.

Vt quid enim Christus, cum adhuc infirmi essemus secundum tempus pro impijs mortuus est? vix enim pro iusto quis moritur.

SVperioribus verbis spem non confundere probauerat hoc argumento, quia iam Dei charitas diffusa est in nostris cordibus, dato nobis Spiritu Sancto. Obijceret aliquis. Vnde valet ista consecutio, Charitas, & amor Dei iam se effudit in nostris cordibus, dato nobis Spiritu Sancto, quo amici facti sumus, & repleti donis cælestibus; ergo spes non confundit. Hanc consecutionem modo probat: & ad probationem vnam proponit dubitationem, cuius solutione hæc consecutio firmatur & probatur. Et quia dubitatio ad probationem pertinet, propterea causali particula vtitur, vt quid enim, idest, quæ enim est causa, quare cum adhuc essemus infirmi morbo peccati, nondum sancti effecti, nondum liberati destinato tēpore Christus mortuus est pro nobis impijs & peccatoribus: quæ quidem mors insolita est, & inconsueta; nam vix pro homine iusto liberando moritur aliquis; idest, rarissimi sunt qui pro iusto moriantur; pro iniusto autem nemo; ipse autem non pro iusto, sed pro iniusto, & impio; non vno, aut altero, sed, pro omnibus mortuus est, quare hoc tam insolitum, & inconsuetum mundo factum est? Illud (secundum tempus) connectitur cum illo (mortuus est) vt significet

Christus quomodo dicat mortuus secúdum tempus. gnificet Christum tempore statuto, & destinato, quod à Patre dispositum erat, mortem obijsse: iuxta illud Gala. 4. Cum venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum. Græcum enim nomen opportunum significat. cõuenienti enim, & opportuno tempore mortuus est.

ANNOTATIO VI.

Illud (secundum tempus) potest connecti antecedétibus, nempe, cum essemus secundum tempus infirmi: aut sequentibus, scilicet mortuus est secundum tempus. Priori modo exponunt Chrysostomus & Theodoretus, nimirum pro temporis ratione, quando lex erat, quando gratia nondũ apparuerat, infirmi eramus. Posteriori modo communiter Doctores interpretantur. quãuis varia sit eorum interpretatio. Primo enim loco Origenes sic exponit, secundum tempus, idest, quo tempore Christus mortuus est, pro impijs mortuus est. Secundo loco Ambrosius secundum tempus Christum mortuum dici intelligit, idest, ad tempus, quia tertia die resurrexit. huic adhæret Anselmus. Tertio loco Hieronymus. Epist. ad Algasiã. q. ij. vel 7. sic exponit, Christũ secũdũ tempus mortuũ, idest, opportuno tempore, qñ oẽs inutiles facti erant. maximeq. indigebãt redẽptione eius. iuxta illud, tẽpore opportuno exaudiui te. Eodẽ modo interpretatur Theodulus, nẽpe cõueniẽti, & opportuno tẽpore. Quarto loco Sedulius, recitata expositione Ambrosij, alteram adhibet, nempe quia in vltimo mũdi tempore mortuus est. Quinto loco Theodoret. sequentem sentẽtiam interpretans, vbi hanc particulam coniungit in Christi morte, dicit Christum mortuum secundum tempus, idest, opportune; sumpta opportunitate à Patris decreto, & consilio, quando eum mori statuit, iuxta illud Gala. 4. cum venit plenitudo temporis. Si Græcum vocabulum consideramus κατὰ καιρόν. nõ tẽpus simpliciter, sed circunstantiam significat, quod dicimus, opportune. in qua expositione maxima pars Doctorum conuenit. & quamuis probabilis sit connexio Chrysost. & Theodoreti, tamen cõmuniori sententiæ accedo, & vltimam expositionem Theodoreti amplector vt in commentario dictum est.

ANNOTATIO VII.

Græcũ exemplar habet ἔτι γάρ, quod aliqui vertunt (etiam enim) noster interpres legisse videtur εἰς τί γάρ, (ad quid enim) & videtur lectio & sensus accommodatus, vt in commentario expositum est. quã lectionem Ambro. & Ansel. sequuntur. idem sensus est siue hoc, siue illo legas modo: supioris enim sententiæ causam exponit, nimirũ cur spes non confundat, eo quod iã sit effusa Dei charitas Spiritu Sancto nobis dato. Ad hanc rem, & cõsecutionẽ declarandam adfert Paulus quæ sequuntur, non autem vt causam ostendat, cur Spiritus Sanctus

Ambros. Ansel.

ctus sit datus, vt Anselmus interpretatur. Aduertendum præterea est, eundem Ansel. secundum tẽpus mortuũ, exponere, quia cito surrexit: tamen data expositio est accommodatior Græco nomini. & sic Hierony. Chrys. & Theodo. exponunt. Illud autẽ (pro iusto) Hiero. ibidem interpretatur pro iustitia. Chrys. tamen pro homine iusto eripiendo, & hoc est accommodatius, nam opponitur impijs, & iniustis pro quibus Christus est mortuus, vt eos sanaret, & eriperet, ac saluaret.

Ansel.

Hier.
Chrysost.
Theodor.

Nam pro bono forsitan quis audeat timori?

ADhuc prosequitur dubitationem, & cur non absolute dixerit: pro iusto nemo moritur, sed, vix aliquis moritur; causam dicti annectit, quasi diceret. Dixi, vix aliquis moritur pro iusto, quia aliquis forsitan audebit mori pro homine bono, & iusto saluando, & eripiendo, ideo non negaui absolutè pro iusto aliquando mori. Attende raritatem etiam eorum, qui pro iusto moriuntur, forsitan quis audebit mori, non dicit, morietur, sed, audebit mori, quia id non fit sine difficultate, vt necessaria sit audacia, & motus irascibilis, & adhuc est particula dubitantis, forsitan, quia raro euenit: si autem rarum est pro iusto mori, pro iniusto rarissimum est, at Christus pro iniustis mortuus est. Quem prius dixerat iustũ, dicit nunc bonum; pro eodem enim accepit hominem iustum, & bonum, vt opponitur impio, & peccatori, quales sunt pro quibus mortuus est Christus.

Quid sit mori pro iusto.

ANNOTATIO VIII.

EVcherius in quæstio. noui testamenti hunc locum sic interpretatur. pro bono, inquit, quis audeat mori, idest pro Christo: hic de se verecundè indicans, quòd pro Christo mori possit. Vel pro iusto, idest, in lege, in qua est pro mandatorum seueritate iustitia, pauci Martyres extiterunt; at in nouo testamento, in quo est propietate præceptorum bonitas, innumerabiles Martyres extiterunt: Hæc Eucheri. iustũ igitur interpretatur legem, bonum autẽ Euangeliũ, aut Christum ipsum. neutra expositio videtur contextui accommodata.

Commendat autem Deus charitatem suam in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus Christus pro nobis mortuus est.

SOlnit dubitationem, & interrogationem propositam, scilicet in eo Deum amorem suum erga nos maximè admirabilem, & laudabilem fecisse, quia cum essemus adhuc in peccato, id est, nondum reconciliati, sed adhuc peccato subiecti, Christus pro nobis

mortuus est destinato tempore. Commendare Deum charitatem suam in nobis, est ostendere ac manifestare nobis, charitatem suã erga nos esse valde admirabilem, & commendabilem. id autem est, quia non solum pro ijs qui peccauerant, sed pro ijs etiam qui adhuc peccatores erant, & peccatis detinebantur, mortuus est secundum tempus, quod miræ charitatis est. Hoc idem docuit Ioannes 1. Ioan. 4. his verbis: In hoc est charitas, non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse prior dilexit nos, & misit filium suũ propitiationem pro peccatis nostris. Illud (in hoc est charitas) idem significat, quod his verbis significat Paulus, commendat Deus charitatem suam in nobis. ac si diceret, in hoc apparet singularis, & omni laude, & gratiarum actione celebranda Dei charitas erga nos. Idem etiam Ioannes in Euangelio cap. 3. alijs etiam verbis exposuit, sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam. ac si diceret, in hoc mirabilis ostenditur charitas Dei erga nos, quia filium suum misit in mortem pro ijs, qui morti adiudicati erant æternæ, ne perirent, sed vitam haberent æternam. Illud (adhuc peccatores) exaggeratio quædam est, non solum peccauimus, sed peccatis peccata addidimus, & in peccatis detinebamur, & in statu peccati eramus. ab hoc enim Christus nos liberauit, ante cuius liberationem peccatores eramus. cum autem tales essemus, Deus filium suum pro nobis mori voluit, in quo dilectio Dei maximè commendabilis, & admirabilis ostensa est.

Ioan. 3.

Christus quomodo osten dit charitaté suã in nobis.

ANNOTATIO IX.

GRæca exemplaria nostra non habent in hoc loco illud (secundum tempus) nec à Chrysost. legitur nec in commentario, neq; in serm. 9. de Mysterijs cœnæ Domini, nec ab Ambr. nec ab Irenæo lib. 3. cap. 18. legitur tamen & exponitur à Theodoreto, qui cum in sententia præcedenti eam vocem coniunxisset cum illis verbis (essemus infirmi secundum tempus) in hac vero sententia connectit cum illo (mortuus est secundum tempus) interpretaturq. definito tempore mortuum, iuxta illud Gala. 4. cum venit plenitudo temporis. vt in annotatione præcedenti notauimus, quod argumento est, in Græcis antiquis exemplaribus illud legi; aliter enim à Theodoreto non exponeretur: idcirco nos eius lectionem secuti sumus, quæ fere in omnibus exemplaribus Latinis habetur. Nec mirum est Doctores allegatos non legisse, nam non semper recitant, aut interpretantur omnia verba, præsertim cum in præcedenti sententia ea verba exposuerint quidam illorum. Nam Cyprianus Epist. 52. ad Antonianum, recitat præcedentem sententiam, nec legit illud (secundum tempus) cum tamen omnes eam ibi legant. vti enim dixi, qui allegat, non citat omnia verba, sed quæ ad rem illius faciunt.

Cyprian.

ANNO-

ANNOTATIO X.

ATtendenda sũt aliqua in hac sententia. Primum est in eo, quod Paulus Christi mortem immensæ Dei erga nos dilectioni tribuit, insinuare non ex necessitate mortuum esse, sed ex voluntate Patris, vt sic suam charitatem erga hominem aperiret. potuisset enim Deus mundum redimere, & liberare, etiam nõ intercendente morte, immo nec aduentu in carnem filij sui. placuit tamen ex dilectione sic facere, ita docet Aug. lib. 13. cap. 10. & sequentibus, in quibus hunc locum Pauli exponit. Nos de hac re multa diximus Ioan. 3. in illam similem sententiam (sic Deus dilexit mundum.)

Christus nõ ex necessitate sed ex charitate mortuus est pro nobis.

August.

Ioan. 3.

Alterum est, non in morte sola filij Deum suam commendasse charitatem, sed etiam in aduentu ipso, & in multis alijs quæ Christus fecit, & passus est pro nobis, sed mortis meminit Paulus, quia ea est in qua propter nos maxime Christus se humiliauit. Philip. 3. Humiliauit se vsq. ad mortem. Ideo in ea maximum dilectionis Dei argumentum apparet. Adde, in morte etiam cætera significari, qui enim mortuus est, incarnatus etiam, & multa passus est.

Tertium est, Paulum nos triplici nomine appellasse, nempe infirmos, & peccatores, vt magis in hoc dilectio Dei innotescat, & firmior sit iustificatorum spes, qui quando tales erant tanta à Deo acceperunt. Infirmi dicti sunt, quia viribus destituti, vt se possent à peccato liberare. Impij, quia contra eum, à quo liberandi erant, peccauerunt, ad Idola se conuertentes, & falsos Deos venerantes. Peccatores, quia cõtra eius legem egerũt, tales erãt pro quibus Christus mortuus est.

Origenes aliter interpretatur, dicit enim omne genus peccati concludi. Impij dicuntur, qui verum Deum ignorantes falsos colunt: infirmi, qui carnis fragilitate peccãt; peccatores vero, qui malitia. sic Orige. interpretatur. quòd si oppo nas, quid de his, qui ignorãtia peccant; Respondeo comprehendi sub ijs, qui infirmitate peccant.

Origen.

Multo igitur magis nunc iustificati in sanguine ipsius salui erimus ab ira per ipsum.

COncludit Paulus ex hac solutione, seu responsione, sumpto argumento à minori, si fecit quod minus videbatur faciendum, faciet ergo Deus quod magis videtur. minus videbatur faciendum, & sperandum, Christum mori pro nobis, quãdo peccatores eramus; hoc autem fecit Deus, faciet ergo vt iam iustificati, & tanto pretio redempti, nempe sanguine, non agnorum, aut uitulorum, sed ipsius Christi, salui simus ab ira per ipsummet Christum; hoc enim magis uidebatur faciendum. qui ergo per mortem Christi peccatores iustificauit, multo magis per eundem Christum uiuũ iustificatos, & reconciliatos liberabit ab ijs malis, quæ ex Dei ira

prouenerunt, salutatem præbebit promissam, nec spem nostram faciet inanem, & vacuam, nec nos confundet, nec frustrabitur. Iram Dei appellat iustam vindictam qua Deus punit peccatores, vt exponit Aug. lib. 3. Trini. cap. 16.

August.

Si enim cum inimici essemus reconciliati sumus Deo per mortem filij eius, multo magis reconciliati salui erimus in vita ipsius.

ARgumentationem hanc fecerat Paulus; cum essemus adhuc peccatores, & nondum reconciliati, Christus pro nobis mortuus est; ergo multo magis iustificati iam in eius sanguine salui erimus, ab ira, idest, à pœnis quæ pro peccatis inflictæ sunt nobis. Probat Paulus consecutionem hanc verbis clarioribus. nam si pro inimicis fecit Deus tanta, pro amicis faciet quæ minora sunt. maius fuit per mortem vnigeniti sui reconciliare inimicos, quam reconciliatos, & amicos factos per vitam, & resurrectionem iam factam filij saluare. illud factum est; & hoc igitur fiet; spes igitur nostra nō confundet nos.

Reconciliatio inimicorū per mortē Christi fuit ex pura misericordia.

Attende, reconciliare inimicos per mortem filij, opus fuit puræ misericordiæ, omnino indebitum. non enim ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam saluos nos fecit, propterea minus videbatur faciendum, quanto nos non solum non digni, sed indigni videbamur, & eramus. at amicos, & reconciliatos saluare per Christum iam non morientem, sed viuentem, opus est ad iustitiam pertinens. nam merita data sunt hominibus à Deo per Christum, quibus hanc promereamur salutem. idcirco magis uidetur faciendum. Et hoc est quod dicit Paulus, multò magis reconciliatos saluabit, æternam salutem conferendo, quam nobis Christus, non iam moriens, sed uiuens, seu Deus per ipsum tamquam mediatorem conferet. Idcirco argumentum efficax hoc est certitudinis, & infallibilitatis spei nostræ. Tota hoc argumentatio est explicatio, & confirmatio illius sententiæ à principio positæ; spes non confundit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum qui datus est nobis. ac si diceret, quia iam sumus reconciliati, iamque nobis est datus Spiritus Sanctus, iam etiam Dei charitas, & dilectio effusa est in cordibus nostris per opera ipsa in nostris cordibus affecta. Vt ergo hanc consecutionem Paulus explicaret, tota ista argumentatione de Christo vsus est.

ANNOTATIO XI.

ADuertenda est locutio Pauli; per mortem enim nos reconciliatos, & in vita Christi saluandos dicit, non autem dixit (per vitam) sicut dixerat (per mortem) quia non sic vita Christi resurgentis

tis salutem æternam consequimur, sicut morte ipsius reconciliati sumus. nam mors fuit pretium redemptionis nostræ, qua satisfactum est Patri pro omnium peccatis, & qua Christus meruit nobis vitam spiritualem gratiæ, & salutem æternam. ideo per mortem nos reconciliauit. At vita, quam nunc viuit non est pretium saluationis, nec meritum salutis nostræ, quam speramus: sed quia ipse viuens, & à morte resurgens, est qui nos saluat. & quia ipse vita sua, & resurrectione sua efficiet nos resurgere, & ad æternam vitam perducet; idcirco dicitur, in vita nos saluaturus; si enim non resurgeret, nec nos resurgeremus; si ipse non viueret, nec nos viueremus, quantumcumque sua morte nos redemisset. huius rei maior explicatio habetur ex superiori sententia capitis præcedentis: Surrexit propter iustificationem nostram.

Christus per mortem nos reconciliauit, resurgens nos glorificauit.

Attendendũ etiam est in his proximis sententijs, quot, ac quantis argumẽtis Paulus spem nostram roboret, & certam esse ostendere conetur. Primo quidem ex reconciliatione facta; secundo ex Spiritu sancto dato: tertio ex dilectione tanta Dei, quãdo eramus inimici, & adeo auersi, vt impij, & peccatores essemus: quarto ex Christo pro nobis dato; quinto ex ipsius sanguine redemptione facta. à Deo ergo, qui tãta, ac tot fecit pro nobis, quid non sperare certissimè debemus? vtitur autem Paulus tam efficaci probatione ad confirmandam spem futurorum, quia tunc Christiani maximas tribulationes, & persecutiones propter Euangelium patiebantur; idcirco opus erat eos futuris bonis cõsolari, & in suscepta fide confirmare, vt non præsentia, & quæ videntur contemplarentur, sed quæ non videntur: hæc enim æterna sunt; illa verò temporalia, vt ipsemet docuit 2. Corin. 4.

Paulus quot argumẽtis spem nostram cõfirmat.

Non solum autem, sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus.

Connexa sunt uerba superioribus illis (non solum hoc, sed & gloriamur in tribulationibus.) Paulus enim gratiæ iustificationis excellentiam exprimens, dixerat in ea nos iustificatos gloriari sub spe gloriæ Dei futuræ; gloriari etiam non solum in hoc, sed etiam in tribulationibus, causa eiusdem spei non confundentis. Vt autem spei huius certitudinem exponeret, & confirmaret, aliquot interposuit sententias; post quas reuertitur ad continuandam gloriationem hanc. Est est sensus: Non solum, idest, non tantum in gratia hac, & iustitia gloriamur propter spem; nec etiam tantũ gloriamur in tribulationibus ratione eiusdem spei, qua non est fallax, sed etiam gloriamur in Deo ipso, quæ gloriatio maior est præcedentibus. Gloriari autem in Deo est postquam reconciliati sumus sentire, ac prædicare Deum habere patrem, amicum, familiarem, gratum, tutorem, defensorem, protectorem, ac supra modum dilectorem. Magna hæc est gloriatio, qua redempti, & reconciliati, ac iustificati de seipsis sentiunt, ac prædicant tam magnifica, & hono

rifica diuina beneficia. At ne existimet aliquis se suis meritis aut operibus id assecutum esse, addidit Paulus; Gloriamur in Deo, non nostra virtute, nec merito, nec opere, sed per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliati sumus, idest, nos tam magnifica de nobis prædicamus, vt Deum talem habeamus per Dominum nostrum, idest, simul sentientes, ac prædicantes per mediatorem Dominum nostrum ea assecutos esse. ipse est qui nos reconciliauit, ipsi debetur totum, quod per reconciliationem eius habemus, & accepimus, in quibus gloriamur. Dicitur (nunc) quia Euangelium, reconciliationem iam esse factam annunciat. nunc ergo, id est, tempore hoc, quo gratia aduentus prædicatur. Attende autem quod superius dicebamus, qui ex operibus proprijs iustificatur, non habere apud Deum gloriam; at qui ex fide iustificatus est, habere pacem apud Deum, habere etiam gloriam, & in iustitia ipsa propter spem gloriæ Dei etiam in tribulationibus, & ipsomet Deo. & hæc est alia huius iustitiæ excellentia supra omnem legis, & operum iustitiam.

Quare nos in Deo gloriemur.

ANNOTATIO XII.

Superiorem sententiam non eodem modo connectunt, & exponunt Doctores. Chrysost. enim sic connectit, vt ad immediata verba superiora referatur, vt sit sensus. non solum saluati sumus in vita ipsius, sed & gloriamur in Deo. Theodoret. non ad salutem, sed ad spem refert. vt sit sensus: Non solum in futuro speramus salutem, sed etiam in præsenti in Deo gloriamur. cui etiam consentit Anselmus. Mihi accommodatior est visa connexio, vt ad præcedentem gloriationem referatur, ac si dictum esset, gloriamur in gratia ista sub spe gloriæ filiorum Dei; non solum hoc, sed etiam gloriamur in tribulationibus, scientes quod tribulatio patientiam operatur; non solum hoc, sed etiam gloriamur in Deo. nam quæ interposita sunt, ea de causa sunt dicta, vt spem non confundere probaret. quo probato prosequitur Paulus gloriationes enarrare, vt in hoc nostræ iustitiæ, quæ ex fide est, excellentiam ostendat supra iustitiam legis, & operum quæ gloriam apud Deum non habere dicta est. at hæc quæ ex fide est gloria abundat.

Chrysost.

Theodor.

Ansel.

Quantum autem ad ipsam pertinet expositionem, varij etiam sunt Doctores in sensu explicando illius verbi (ideo gloriamur) Chrysost. enim sic exponit, non solum saluati sumus, sed & in hoc gloriamur, vnde aliquis non confundi debere putauit; quod enim in tanta viuentes malitia saluati sumus, maximum signum est, quod ab eo qui saluauit valde diligimur. gloriamur ergo in Deo tamquam nos maximè diligente. Theodoretus, quamuis vti diximus aliter connectat, eodem tamen modo fere exponit. Gloriamur, inquit, in Deo tamquam familiares eius effecti. Anselmus autem aliter exponit. Gloriamur, inquit, in Deo, in eo quod consideramus nos cum illo futuros in gloria. Mihi accommoda-

Chrysost.

Theodor.

Anselm.

Chrysost. Theodor. modatior videtur expositio Chrisost. & Theodor. sic intellecta, vt in commentario exposuimus; est enim gloriatio reconciliatorum, & iustificatorum per Christum. hi enim gloriantur in Deo, idest, Deo ipso gloriantur, dum tamquam magnũ, & excellens bonum existimant, & prædicant se habere Deum patrem, amicum, dilectorem, & saluatorem; hoc tamen per Christum, qui reconciliationis mediator, & auctor fuit. hæc enim gloriatio non aliud est, quam maximi facere hæc omnia, quæ à Deo, & in Deo habent, vti vere magnificienda sunt. Illud autem (nunc) Anselmus ad præsentem vitam refert, quia in hac vita reconciliati sumus, et reconciliationis gratiam habemus. perfectam autem salutem in futuro seculo speramus. Nos ad statum Euangelicum retulimus, in quo gratia reconciliationis iam est per Christum effecta, & annunciatur omnibus.

Propterea sicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors.

Christi aduẽtus, ac necessitas iustitię vnde. MYsterium incarnationis, & Christi aduentus, ac necessitatem iustitiæ ipsius exponit. est autem connexio valde aduertenda; cum enim docuerit in fine capitis præcedentis, ex fide iustitiam esse, non autem ex quacumque fide, sed ex ea, qua credimus in Deum, simul etiam credentes in Christum mortuum pro nostris delictis, & resurgentem; in hoc verò capite, per eum nos habere accessum ad iustitiam, & gratiam, multaq. de morte ipsius docuerit, tandemq. concluserit, nos in Deo gloriari per Christum Dominum nostrum, per quem reconciliationem accepimus: rectè nunc ex ijs deducit Paulus, dicens: (Propterea sicut per vnum hominẽ) ac si diceret, hinc factum est, vt sicut per vnum hominem peccatum, & mors in mundum intrauit; per vnum etiam hominem peccatum, & mors expellantur; vnus enim nos à Deo auertit, vnus etiam nos Deo reconciliauit; per vnumq. in Deo offenso, & irato confundimur; per alterum ergo in Deo placato, & reconciliato gloriamur. Hæc est connexio ex antecedentibus illata, vnius nempe Christi meditatione nos omnes accessum, redemptionem, & reconciliationem habere. Similitudo igitur est in modo reparationis, & euersionis humanæ in eo, quod sicut vnus reparauit, ita vnus euertit humanum genus. Paulus autem hanc posteriorem partem similitudinis non expressit; non enim addidit, ita per vnum hominem iustitia intrauit, tamen alijs verbis eam indicauit; post expositam enim partem Adæ, adiunxit, qui est forma futuri. ac si diceret, ita per vnum futurum hominem, qui Christus est, intrauit iustitia, & uita in omnes. Vnde non est necesse supplere quod aliqui supplendum exstimant, nempe sicut per unum hominem peccatum, & mors in omnes homines, ita per unum iustitia, & uita. Hoc non

uidetur supplendum, cum Paulus id significauerit uerbis proprijs, hæc est uera, & legitima connexio.

Quantum autem ad sensum uerborum propositorum pertinet, expositio legitima est, per unum hominem, nempe Adam, peccatum intrauit in hunc mundum, & propter peccatum mors, idest, ab initio peccatum non erat in mundo; homo enim creatus erat iustus, & rectus. nec etiam mors erat; quia immortalis à Deo factus est, ut posset nunquam mori. At ipse peccans, & transgrediens Dei præceptum, & se peccato infecit, & mortis propter peccatum pœnam contraxit; & sic peccatum, & propter peccatum mors intrauit in mundum, ubi prius non erat; factus est enim peccator, & mortalis, ut non posset non mori. Mundum homines appellat, & Græcè non habetur illud (hunc.)

ANNOTATIO XIII.

Quantum ad connexionem attinet, aliqui moderni non intuentes, quà ratione hæc verba ex superioribus inferantur, particulam (præterea) cum antecedentibus coniungunt; nempe per quem reconciliationem accepimus. propterea, seu propter hoc, nempe, quia iustificati sumus i sanguine ipsius; at nimis est violenta expositio, nec enim ad illud referri potest, quia nona est interposita sententia. nec etiam talis particula in fine solet apponi. Quam in commentario diximus, ea est legitima expositio.

Quantum autem ad rem pertinet, Aug. lib. 1. de pec. merit. cap. 9. & multis alijs in locis, hanc sententiã sic exponit, vt peccatũ intrasse per vnum hominem dicatur, quia peccatum Adæ omnes fecit peccatores, qui ex eo nati sunt. Quia ergo in omnes homines peccatum eius propagatum est, dicitur peccatum intrasse.

August.

Refellendus est autem error alter Pelaginorum, cuius meminit Aug. lib. 1. de pec. merit. cap. 9. hi enim mortem interpretabantur, de animæ, non de corporis morte; existimabant enim Adam ratione naturæ mortem contraxisse, quia mortalis erat, non propter peccatum. tamen Catholica veritas contrariũ docet, & contextus Pauli idipsum indicat; per peccatum enim mors corporis contracta est: & de hac loquitur, vt causam ostendat, quare Christus mortuus sit, vt sua nempe morte corporali nostram mortem per peccatum contractam destrueret.

Peccatũ & mors quõ per vnũ hominem intrauit in mundũ. August.

Et ita in omnes homines mors pertransijt.

Exponit progressum, & dilatationem peccati, & mortis, quæ per unum hominem intrarunt in mundum, & per eundem progressa sunt. Incipit autem à mortis progressu, quia hæc notior est, & sensibus patet, per eamque peccati progressus inuisibilis demonstratur. Prosequitur igitur sententiam suam Paulus. Per unum,

inquit,

inquit, hominem peccatum intrauit in mundum, & per peccatum mors. (Et ita) idest, ad hunc etiam modum, nempe per huius vnius hominis peccatum mors pertransijt in omnes. quo enim modo intrauit, nempe per unius peccatum, ita & ad eundem modum per eiusdem vnius peccatum. ita & ad eundem modum per eiusdem vnius peccatum mors peruasit omnes. Attende, particulam illam (ita) non respondere illi præcedenti (sicut:) tunc enim non erat dicendum (& ita) sed tantum (ita in omnes pertransijt) particula ergo illa (&) indicat hanc sententiam esse continuam, & inabsolutam, & sub illa particula (sicut) contineri, nempe: Sicut per vnum hominem peccatum intrauit, & per peccatum mors, & hoc etiam modo pertransijt in non omnes; ita per vnum hominem, Christum, iustitia, per iustitiam vita intrauit, & vita in omnes transijt, uti diximus paulo superius.

ANNOTATIO XIV.

Mors primi hominis quo dicitur transire.

Attende, mortem hanc, quæ transire dicitur, esse mortem primi hominis. hæc autem dicitur transire, non quod eadem illa mors sit omnium posterorum, sed quod illa mors causa fuit mortis omniũ nostrum: nam per illam natura humana tota morti subiecta est, vt necesse sit mori: mors ergo illius in omnes trãsijt, quia dũ ipse se morti subiecit, nos omnes, totamq. posteritatem morti obnoxiam effecit. Dicitur autem mors transire per peccatum in omnes, nempe per peccatũ illud Adæ, quod fuit causa, vt nos omnes peccatores, & ideo mortales efficeremur, vt in sequentibus verbis Paulus exponit, in quorum explicatione hæc sententia discutietur.

In quo omnes peccauerunt.

Progressum peccati primi exponit, & connectuntur uerba hæc superioribus, sic; dixerat enim ita mortem in omnes pertransisse, nempe per peccatum unius. Ne quis autem existimaret, peccatum Adæ mortem in omnes intexisse, ipsum autem intra Adam mansisse, nec alium præter ipsum infecisse, subdit: Omnes in eo peccauerunt, ac si diceret, per peccatum Adæ mors transijt in omnes, quia illud peccatum transijt in omnes: in eo enim omnes peccauerunt, mors eius nos omnes mortales fecit, quia ipsius peccatum nos omnes peccatores constituit, ipso moriente mortui sumus, quia ipso peccante peccauimus, ideo per illum mors in omnes trãsijt, quia etiam in omnes transijt eius peccatum, ab eo nascimur mortales, quia ab eo etiam nascimur peccatores. Cætera in annotatione quære.

ANNOTATIO XV.

Aug. AVgust. lib. de pec. meri. ca. 10 illud (in quo) refert aut ad peccatum, nempe in quo peccato homines primi omnes peccauerunt. at ipsemet August. lib. 4. con. duas epist. Pelagian. cap. 4. diligentiùs rem considerans, nouit, non posse referri ad peccatum, sed ad hominem, per quem peccatum intrauit, quia in Græco exemplari peccatum est generis feminini, relatiuum autem est masculini, non ergo ad peccatum, sed ad hominem referri debet. & ita retulit Chrysost. ser. 10. Theodoretus autem ad neutrum refert, sed tamquam particulam causalem exponit in hunc sensum. Mors in omnes pertransijt, quatenus omnes fuerunt peccatores, annotatq; nō propter peccatum Adæ, vnumquemque mortem contrahere, sed propter singula propria peccata; est enim in Græco ἐφ' quę est præpositio, & relatiuum, & totum simul aliquando pro particula causæ accipitur. Tamen verior est interpretatio Chrysost. & August. in quo, nempe primo homine, peccauerunt omnes, vt significetur peccatum Adæ causam fuisse etiam nostrorū, quibus nascimur peccatores. illa enim præpositio Græca ἐπὶ aliquando accipitur loco ἐν. vt patet ad Hebr. 9. illis verbis, testamentum in mortuis confirmatum est. imo apud probatos auctores particula ἐπὶ, cum dandi casu causam significat: eritque sensus; cuius hominis causa omnes peccauerunt. hunc autem esse sensum sequentia verba Pauli apertissimè demonstrant: nam concludit, vnius delicto multos constitutos peccatores, & multos mortuos: commune ergo facit peccatum Adæ posteris. Et hæc est vera doctrina, & legitima expositio. Doctrina autem Theodoreti vera est in hoc, quod affirmat, non propter Adę peccatum homines mori, quasi ipsi non sint peccatores: non enim sic est, sed singuli contrahunt peccatum, & cum peccato mortem. Tamen primum Adæ peccatum causa est mortis omnium, quia omnes infecit peccato: & per peccatum morte. hæc quantum ad Catholicos spectat, dicta sint.

Peccatū primi hominis quō dicitur pertransire in posteros.

Chrysost. *Theodor.* *Chrysost.* *Aug.* *Hebr. 9.* *Theodor.*

Sunt autem duo errores Pelagianorum ab horum verborum Pauli expositione repellendi. Vnus est, cuius meminit Aug. lib. 1. de pec. meri. cap. 9. & locis superius citatis. Hi enim, negantes peccatum originale in paruulis, interpretabantur peccatum per vnum hominem transisse in omnes per imitationem, quia imitati sunt posteri peccatum Adæ, transgredientes mādatum Dei; non autem propagatione, quasi ipsius peccatum in nos origine sit deriuatum, contra quam interpretationem multis agit Aug. probans transire dici per propagationem. & præter ea, quæ August. adfert, mihi contextus Pauli apertè probare id videtur. nam mors in omnes transire dicitur, quia omnes peccauerunt. Si de peccato per imitationem exponamus, esset falsa sententia Pauli. nam non omnes peccauerunt ex imitatione Adæ; infantes enim, & paruuli non peccauerunt imitatione, & tamen omnes moriuntur; quomodo ergo omnes

August. *Errores Pelagianorū de peccato originali.*

nes peccasse in eo, & mors in omnes per peccatum transisse dicitur; si enim peccatum non habent infantes, vt Pelagiani tradunt, iam mors transit in eos sine peccato. si habent peccatum, cum non ex imitatione sit, per propagationem necesse est eos habere.

August. Alter error Pelagianorum fuit, cuius meminit Aug. lib. 4. con. duas epist. Pelagian. cap. 4. Hi prædicabant mortem transisse in omnes, non autem peccatum: nam per peccatum Adæ nos omnes morimur, morsq; transit, tamen peccatum non transiuit Sed hi etiam facile his verbis conuincuntur: nam dicitur (ita in omnes mors pertransijt) quid est ita transijt mors; nempe sicut per peccatũ intrauit mors, sic per peccatum transiuit, & sicut Adam per peccatum mortuus est, ita & nos: transit ergo illius peccatum sicut & mors. Præterea quia dicitur, mors in omnes trãsijt, quia omnes in illo peccauerũt. & quamuis auferas illud (in quo) adhuc testimonium conuincit illos, quia dicitur, omnes peccauerunt. peccauerunt ergo omnes qui moriuntur. cum autem infantium copiosa multitudo moriatur, necesse est omnes eos peccasse, quorum aliud peccatum non fuit, nisi quod origine ab illo Adæ peccato traxerunt. non ergo de imitatione, sed de propagatione peccati, & mortis verba hæc Pauli intelligi possunt, nec debent.

Aduerte autem, peccatum Adæ dici in omnes non transisse, sicut & mors, non quod illius peccatum sit in vnoquoque nostrum, sicut nec mors illius in vnoquoque nostrum est, sed quod illius peccatum causa fuit vt ĩ peccato nasceremur, quod originale appellamus. sicut & mors eius causa fuit nostræ, tamen quisque in se suum habet peccatum ab Adæ peccato propagatum, sicut & mortem propriam, qua moritur, vt in sequenti annotatione magis explanabitur. *Peccatũ Adæ per transijt ĩ nos sicut & mors.*

ANNOTATIO XVI.

Peccare in Adam & contrahere peccatũ originale in quo differãt.

Attende, longe aliud esse, peccasse in Adam, & peccatum originale contrahere. Esse etiam valde distinctum peccatum, quod in Adam peccarunt, ab originali peccato, omnes enim peccauerunt in Adam, quando ipse peccauit, & quando legem, ac mandatum illud Domini transgressus est. tunc omnes, qui in illius lumbis eramus ipso transgrediẽte transgressi sumus; non quidem modo eodem, nam ipse in suamet persona peccauit, quia actu erat, nos in ipso, quia in eo tunc eramus virtute, & potestate generationis. vnum ergo idem peccatum peccauimus, & transgressionem illam perpetrauimus, ipse quidem actualiter; nos in illo originaliter; hoc peccatum tunc commissũ in ipso, causa est, vt, quando nascimur, auersi à Deo, & peccatores nascamur. quæ quidem auersio, & virtualis transgressio ex illius peccato in nobis effecta, et actu participata, originale peccatum est, quod in vnoquoque multiplicatur; singuli enim nascimur sua propria transgressione, & auersione, transgressores, & auersi, ac maculati. peccauimus *Originale peccatum quo cõtrahat.*

mus ergo in Adam, ipso peccante; sed quando nascimur, in nobis ipsis peccatum, nempe virtualem illam transgressionem, quę est ex actu per Adam perpetrato, contrahimus: & id peccatum est originale, de quo multa discussimus in tractatu quodam particulari, de peccato originali.

Vsque ad legem enim erat peccatum in mundo.

SEntentia hæc vsque ad illa verba (Qui est forma futuri) ab omnibus obscurissima, & difficillima reputata est, ac ipsamet per se ipsam id satis apertè demonstrat, cuius legitimus sensus hic mihi videtur: intendit enim Paulus proximam sententiam superiorem confirmare, idq. particula causalis (enim) indicat: quod etiam postea concludit, idipsum demonstrat. Probat ergo Paulus, omnes mori propter peccatum quod in Adam peccauerunt, nec pœnam hanc mortis inflictam esse hominibus propter actualia, & particularia sua peccata contra legem commissa, sed propter peccatum quod in Adam commiserunt; ab eo enim peccatores, & morti obnoxij omnes nascũtur. Probatio autem hæc est. peccatum in mundo fuit vsque ad legem scriptam, & à Deo datam; semper enim peccatores inuenti sunt toto tempore, antequam lex à Deo per Moysem data esset. horum peccatorum mors pœna esse non potuit, quia peccata non imputantur ad pœnam temporalem, nisi ex legis præscripto, tunc autem non fuit lex data pœnam talem præscribens, ergo non potuit propter talia peccata mors infligi omnibus; regnauit ergo mors ab Adam vsque ad Moysem in omnes, etiam in eos, qui non peccauerunt vllum proprium peccatum actu commissum: regnauit autem propter similitudinem, quam omnes habent cum Adam; quia sicut ipse peccauit, ita & nos in eo omnes, & nascimur transgressores, sicut ipse fuit. hæc ergo est origo, & causa, quæ nos peccato infecit, & per peccatum morti obnoxios reddidit, & constituit. qualis enim ipse fuit, tales filios generauit. Hoc est totum argumentum Pauli, qui subtiliter vsus tempore illo, quando lex non dum fuit data: non quod etiam post legem non nascantur homines peccatores, & morti obnoxij; nati enim sunt ea lege, & nunc in hoc tempore, antequam renascamur in Christo; sed quod illo tempore, quãdo nondum lex data fuit, manifestius probabatur, mortẽ non propter peccata particularia hominum inflictam esse; nã vbi non est lex scripta, non est pœna temporalis contra transgressores, quam postea lex Moysis propter multa peccata infligendã statuit; lex enim naturalis non infligit pœnas temporales determinatas contra transgressorem. nam hoc est particulare legis positiuæ. Cũ ergo illo tempore fuerit pœna hæc, & adeo vniuersalis, vt ẽt in eos peruaserit, qui adhuc nec legem naturalem transgressi fuerant, profecto referenda est ad peccatum Adæ, in quo peccauimus, & mortem

Peccatũ quõ regnauit in homines vsque ad legẽ scriptam.

tem contraximus ex diuina illa lege, & præcepto, quo ſub mortis pœna omnes in Adam vetiti ſumus de ligno comedere.

Nec obſtat, Deum aliquando propter aliqua particularia contra legem naturæ peccata aliquos olim puniuiſſe; id enim potius fuit propter illorum peccata, pęnam mortis contractam ex Adami peccato ante tempus exegiſſe; nā qui puniti ſunt, ex antiquo illo capite mortis erant rei. Adde etiam, illud non ſemper fuiſſe, at hoc ſemper; omnes enim mortui ſunt. non ergo ex peccato aliquo proprio perpetrato id eſſe poteſt, ſed ex origine, & cauſa dicta.

Huius totius probationis primam partem propoſita uerba continent: Vſq; ad legem enim peccatum fuit in mundo. cuius ſententiæ ſenſus eſt: ab Adamo uſque ad tempus Moyſis, quando lex data eſt, & quo toto tempore non fuit lex Dei ulla præſcripta, peccatores fuerunt in mundo; nec defuit umquam peccatum. Sermo eſt de peccato actuali, & quod proprio opere perpetratur. ſatis autem aperta hæc ueritas erat, nec ulla probatione indigebat. Hæc autem aſſumitur, ut cōcludat, non eſſe inflictam mortem propter hæc peccata, ſed propter aliud, quod non proprio opere homines commiſerunt, ſed quod in Adam contraxerunt, in quo Adamo omnes peccauerunt, ut in ſequenti ſententia explicabitur.

ANNOTATIO XVII.

VArie exponunt Doctores hāc ſententiam. Aliqui. n. legem interpretantur ſcriptam, quæ data eſt per Moyſem, & eſt communis interpretatio; quamuis nō ſit vniformis expoſitio. nam aliqui, vſque ad legem, exponūt incluſiuè, vt ſit ſenſus: Peccatum erat in mundo etiam toto tēpore legis; nec enim lex potuit peccatum auferre; ideo peccatū erat vſque ad legem etiam ipſam. ita interpretantur Theodoret. Aug. lib. 1. de pec. meri. cap. 10. & Anſel. Hoc tñ diſcrimine inter eos exiſtente, quod Theod. & Aug. non ad peccatum originale ſolū, ſed ad actualia etiam referunt; hoc enim peccatum erat in mundo vſque ad legem; quia lege ipſa tolli non potuit. neq; enim lex data eſt, quę viuificare poſſet. Anſelmus autem de ſolo originali hæc verba interpretatur.

Theodor. August. Anſelm.

Alij aliter exponunt, ſcilicet de tempore vſque ad legem Moyſis excluſiuè, quo tempore peccatum fuiſſe dicitur. ita explicant Chryſ. & Ambroſ. & Photius apud Oecum. & Iren. lib. 3. cap. 20. Hi omnes legem hanc Moyſis interpretantur. At Origen. quamuis conueniat cū poſteriori ſententia, nimirum, vſq; ad legem excluſiuè, peccatum dici in mundo, tamen legem interpretatur naturalem, quæ non ab exordio natiuitatis hominibus aduenit, ſed aliquanto poſt tempore, eluceſcente rationis vſu, quo quidem tempore peccatum eſt in homine, ſed emortuum; quia non habet rationem peccati in pueris, donec rationis lumē, & lex naturalis accedat. Loquitur autem Origenes de actuali. pueri. n. ante rationis vſum, concupiſcunt, dicunt, & faciunt aliqua, quæ ſi rationis

Chryſoſt. Ambroſ. Oecum. Iren. Origen.

tionis participes essent, verè peccata essent; tamen non sunt, donec ratio accedat. peccatum igitur in illis est, sed emortuum, quamdiu lex nõ est. & ita exponit illud, quod cap. 7. sequitur. Sine lege peccatum mortuum erat: ego autem sine lege viuebam aliquando, sed cum venit lex, peccatum reuixit; in eumdem sensum existimant hanc pręsentem sententiam esse interpretandam, vt suppleatur verbum (emortuum) sic. Peccatum vsque ad legem erat in mundo emortuum. August. lib. 1. de pec. merit. cap. 10. meminit huius sententiæ; nec eam impugnat, quia id ad suum intentum non faciebat.

Hæc sunt placita Doctorũ in hac exponenda sententia, circa quæ aliqua opponenda occurrunt. Primo quidem non videtur probandum, quod Orige. interpretatur; nempè, legem naturalem hoc loco intelligi debere. nã ipsemet Paulus se exponens statim, dixit: Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysem; idẽ significans per Moysem, quod ante significauerat per legem. præterea, quia Paulus ferè semper legem appellat eã, quæ est data per Moysem. præterea, quia nimis durum est supplere verbum, quod Paulus non apposuit, cum ex appositione sentẽtia multum mutetur. hoc. n. non est interpretari, sed verba componere, & textum interpretandum conficere. præterea illud verbum (erat) indicat de tempore iam trãsacto loqui, nimirũ de eo, quòd erant ante Moysem. nam si de tempore ante aduentum rationis sermo esset, non tantũ (erat) sed etiam nunc est peccatum in mundo. tandem iste sensus non potest cohærere superioribus. Cum communi ergo sententia exponenda est lex hæc scripta, quæ data est per Moysem. Secundo, non videtur exponenda particula (vsque) ut tempus etiam legis includat, sed exclusiuè, nimirum de tempore toto ante legem datam. in quo non probo sententiam Aug. & Theod. & Anse. nã ipse Paulus statim subiungit; Peccatum non imputabatur, cum lex non esset. oportet igitur id tempus interpretari, quod fuit ante datam legem. Accedat etiam, sententiã sic expositam, nimirum peccatum erat in mũdo usq. ad legẽ, quia nec lege auferri potuit, non posse cohærere præcedenti sententiæ, maximè quia est particula causalis (usque ad legẽ. n.) nec etiam sequẽtibus connectitur, vt intuẽti facilè erit intelligere, ĩ connexionẽ sententiarũ aduertat. Probabilius ergo est quod cæteri allegati Doctores sentiunt, exclusiuè esse verbum interpretandum de tẽpore ante legem scriptam. Tertio, non uidetur etiam satis accommodatum, si exponamus hoc verbum de peccato originali, ut exposuit Ansel. nam aut quod sequitur (peccatum non imputabatur, cum lex non esset) intelligitur de eodem peccato originali, aut non; sed de actuali. si de actuali intelligatur, uidetur ambigua satis locutio, & inconnexa; si de originali autem etiam exponantur, ut exponit Ansel. causa non est accommodata, nimirum non imputari peccatum originale. quia lex non erat: nam etiam lege posita, originale nõ imputabatur, quouis modo exponamus imputationem; peccatum. n. originale non est contra legem Moysis, non ergo verè dicitur, peccatum originale non imputabatur, cum lex non esset.

Quod peccatũ non imputabat ante legẽ vsque ad Moysẽ.

Existimo ergo de actuali exponendum

nendum

nendum esse, vt sit sermo de peccato, quod proprio actu cõmittitur, hoc etiam erat in mundo ante legis scriptæ aduentum. nam vigebat in hominib⁹ naturalis rationis lumẽ, probans, aut damnans facta ipsa hominum. ideo etiam ante scriptam legem datam erat peccatum; tamẽ, vt statim adiungit, non imputabatur tamquam legis pœna puniendum, vt in sequenti sententia exponemus. hoc autem assumit Paulus, quantum ego existimo, ad ostendendum, mortem non esse pœnam peccatorum propriorum, sed peccati, quod omnes in Adam commiserãt, vti in commentario expositum est; & in sequentium expositione manifestius fiet. In tota ergo hac sententia peccatum sumitur pro actuali; hoc enim intrauit per vnum in mundum: per hoc omnes facti sunt peccatores: nam causa fuit vt nascerentur auersi à Deo, per hoc intrauit mors in omnes, & per hoc omnes peccauerunt. hoc etiam idem actuale peccatum fuisse dicitur in mundo vsque ad legem.

Peccatum autem non imputabatur cum lex non esset.

PRosequitur Paulus suam probationem superius expositam; & est sensus, ac connexio talis: erat quidem peccatum proprio actu commissum in mundo ante legem datam; hoc autem peccatũ non imputabatur ad pœnam temporalem; nam nondum lex erat, quæ solet pro peccatis pœnas infligendas determinare, & præfigere, ideo non potest adscribi mors, qua omnes moriuntur peccatis actualibus proprijs singulorum; quamuis enim peccata essent, quia contra rationem naturalem erant, tamen ratio hęc, & naturalis lex insita, non statuit pœnam temporalem peccantibus; hoc enim est munus legis positiuæ diuinæ, aut humanæ, quæ illo tempore nondum erat statuens mortem generaliter peccãtibus. immo nulla fuit Diuina lex positiua mortis pœnam statuens peccanti. nõ ergo propter actualia peccata homines mortem subierunt tẽporalem, quæ pœna quædam est. Appellat Paulus peccatum imputari, quando qui perpetrauit tamquam reus pœnæ temporali condignè adiudicatur. Hoc autem non fuit per legem ullam Dei ante aduentum legis scriptæ: non enim loquitur Paulus de humanis legibus, quæ fuerunt ante Moysem, & aliqua peccata morte puniebant; sed de diuina lege: nam mors communis non est ab homine ullo, nec à lege humana, sed diuina, quam tulit Deus in paradiso contra Adam, & posteritatem eius dicens: In qua hora comederis, morte morieris. Nulla alia exstitit Dei lex usque ad Moysem, quæ pœnam temporalem peccantibus infligeret: ideo Paulus ex hoc concludit, mortem communem non esse propter peccata actualia, quæ nulla positiua lege diuina prohibita fuerat ante Moysem, & tamen moriebantur homines etiam ante Moysem. Imputari autem peccatũ significare quod diximus, nempe perpetrantem tãquam reũ pœnæ condignè adiudicari, manifestum est ex Paulo 2. Tim. 4. Omnes, inquit,

Ratio quare peccatũ non imputabatur ad pœnã temporalem ante legem.

Peccatũ imputari quid sit.

2. Tim. 4

inquit, me dereliquerunt; ne eis imputetur: quid est, ne illis impute- tur? hoc nempe, ne eos puniat Deus, seu non sumat de peccato tali vindictā; non.n. precabať Paulus, ne illis esset hoc peccatū. si enim malè fecerāt, necessariū erat eos peccasse; sed rogat ne De⁹ puniat, neque vindictā sumat de eo peccato, sed ignoscat. Similis est locus ille epist. ad Philem. vbi idem est verbū Græcum. Si quid, inquit, tibi nocuit, aut debet, mihi imputa. quid aliud est, mihi imputa, quam à me pœnam exige, à me satisfactionem require, ego pro eo me reum constituo, ac debitorem. Viri etiam illustres hoc eodem modo exponunt illud verbum Psal. 31. cui non imputauit Dominus peccatum, nempe puniendo, & castigando. ante legē quō intel ligatur.

Scio habere alias significationes hoc verbum imputandi, tamen hæc est ad mentem Pauli, nam probare intendit ut ex sequentibus, & antecedentibus patet, mortem temporalem non esse pęnam peccatorum, quæ proprio actu quisque committit, cum temporalem pœnam statuere sit legis scriptæ, aut positiuæ diuinæ, quæ non fuit ante Moysem. Quando ergo dicit: peccatum non imputabatur, intelligendum ad mortem hanc, de qua sermo est; si enim propter peccata actualia data esset, certe lege diuina aliqua præscripta esset contra transgressores; humana enim esse non potuit, quæ quidem lex non fuit; ideo enim Paulus de tempore locutus est ante legem datam, quia lex data pœnas aliquas mortis peccantibus & transgredientibus statuebat. Hic uidetur sensus & mens Pauli.

ANNOTATIO XVII.

IN Græcis aliquibus exemplaribus habetur verbum presentis, Peccatum non imputatur lege non existente, tamen antiqua lectio est de præterito, imputabatur, quam noster interpres secutus est: & ita Aug. Ambros. & cæteri antiqui legunt. quantum autem ad sensum attinet, multiplex est horum verborum expositio apud Doctores. Primo loco Chrysost. refert quorundam sententiam, verba hæc à Paulo non nomine suo esse pronunciata, sed Iudæorum opponentium contra Paulum, non fuisse peccatū in mundo ante legem. est autem obiectio talis; vbi lex non est, nec est transgressio; cum igitur ante legem non fuerit lex, non potuit esse transgressio, nec peccatum imputari. Chrysost. hanc non recipit sententiam, & merito quidem; quando enim Paulus id facit, solet aliquid addere, ex quo intelligatur se alterius inducere personam, vt ex ipsamet sententia constat, & fit manifestum, vt ex tertio capite superiori notum est. præterea, quia obiectio; quæ nomine aliorum inducitur debet esse probabilis, quam nempe aliquis probabiliter obijcere posset, at nemo Iudæorum dubitare poterat, peccatum esse in mundo etiam ante Moysem, cū ex Scriptura ipsa homines multo ante peccasse compertum sit. præterea quia iam capite primo ostenderat, multos sine lege peccasse, & damnatos, seu damnan-

Aug. Ambros. Chrysost. Peccatū nō imputabatur

damnandos esse; lex enim naturaliter insita est hominum cordibus, prohibens mala, & indicans bona facienda. præterea quia non videtur qua ratione accommodari possit ista expositio contextui, vt facile patere potest consideranti. Tenendum est ergo, sententiam hanc in propria persona à Paulo prolatam.

Chrysost. Secundo loco Chrysost. exponit Paulum velle probare, mortem non esse propter inobedientias particulares, quas homines cômittunt, sed propter inobediētiā illius hominis primi. estq. sensus; Peccatū non imputabatur tunc, quādo lex nondum erat: ergo mors nō potest esse propter legis inobedientias; cum illi morerentur; quibus lex non erat data. Hæc sententia Chrysost. valde probanda est in eo, quod affirmat, velle Paulum ostendere, mortem esse non propter actualia hominum peccata, sed propter inobedientiā illius hominis primi, quod nos in commentario secuti sumus. & id est accommodatum contextui vt paulo inferius apertè constabit. Tamen non probatur eius expositio in eo, quod sic argumentum Pauli exponit vt propositum est: nam videtur esse diminuta, & inefficax ꝓbatio; diceret enim aliquis; Fateor non esse mortem illatā hominibus propter transgressiones legis illius Mosaicæ, quia vbi lex non est, peccatū non imputatur, nec est transgressio legis, tamen ante illam erat naturalis lex, cuius transgressio imputabatur in peccatum etiam ante Moysem, & propter huiusmodi peccata illi mortui sunt. propterea in commentario nos aliter interpretati sumus hanc sententiam, vt peccatum dicatur imputati, non quando adscribitur culpæ; ante legem enim Moysis peccata multa cognita erāt, & culpæ adscribebantur, sed quando pœnæ debitæ, & condignæ temporali deputabantur, hoc nō fuit ante legem Moysis, quia nulla lex diuina positiua pęnā præscripsit peccantibus, nec ipsa lex naturalis. idcirco impune homines multi peccare putabant. non autem loquimur de humanis legibus, nam mors communis non est ex humana lege, aut potestate, sed à Deo inflicta. ideo si ex lege esset prohibente peccatum, oportebat legem talem esse diuinā. fuit ergo peccatum ante legem Moysis, quæ Dei erat; tamen non imputabatur ad pęnam, quia hoc ex legē est. cum ergo mors fuerit ante legē, non potuit esse pœna peccatorum, quæ contra legem naturalem committebantur, nam lex hæc pœnam non præscribit.

Tertio loco Origenes in sua perseuerans expositione interpretatur peccatū non imputari ante legem, quia opera, quę ante vsum rationis fiunt, etiamsi ex se mala videantur, & in habente vsum rationis peccata essent, tamen ante legem talem rationis non imputantur, nec censentur peccata. Sed iam superius ostendimus, legem hoc in loco scriptam significari, quam paulo post Paulus appellauit Moysem. Regnauit, inquit, mors ab Adam vsque ad Moysem, quibus verbis accommodari non potest Origenis expositio. *Origen.*

Quarto loco Aug. lib. 1. de pec. meri. c. 10. interpretabatur de legē scripta, & nō imputari peccatū exponit nō cognosci; vt sit sensus: Ante legē erat peccatū; sed nō cognoscebatur, per legem enim cognitio *August.*

peccati est. Quod si opponatur Augustino, ante legem scriptam peccata multa cognita esse, & homines lumine naturali assecutos esse scelera, & peccata contra rationem multa, non explicat Aug. quid huic oppositioni respondendum sit. tamen Ambr. qui eodem modo exponit verbum imputandi, respondet, naturali lumine non fuisse assecutos homines peccata esse cōtra Deum, ac Dei offensam; ab eoq. esse vindicanda. si qui autem assecuti sunt, vt ex Scriptura cōstat, id ex diuina reuelatione, & doctrina habuerunt.

Phot. Quinto loco Photius apud Oecumenium imputari peccatum exponit adscribi culpæ; dicit tamen ante legem scriptam peccata quidem adscripta, & imputata perpetrantibus, in peccatum; sed non ita ac factum est post legem, quia magnitudo peccati non erat cognita tunc, sicut est cognita post legem stabilientem diuersas pęnas, & prohibentem varia peccata. tunc agnita est magnitudo, & grauitas peccati, quæ ante legem non ita erat nota. Vera sunt hæc, quæ & Ansel. & Photius dicunt, & ad Augustinū explicandum accommodata sunt, sed ad mentem Pauli nō video quo modo faciant, qui prætendit ostendere, & probare, non ob proprias transgressiones, nec legis scriptæ, nec naturalis, sed propter inobedientiā vnius hominis omnes mori. idq. probat in his, qui ante legem fuerunt; in quibus magis apparebat mortem non inferri propter peccata propria, vbi nulla lex diuina erat, quæ pœnam talem generaliter præscriberet peccanti, idcirco quæ in commentario dicta sunt, visa sunt probabiliora.

Anselm. *Phot.*

Ansel. Sexto tandem loco Anselmus adhuc de peccato originali hoc exponens, dicit, peccatum originale non fis, quia non putabatur intus esse in anima, donec lex intimauit casum primi hominis. Sed nec hæc expositio accommodata videtur. non enim, vti superius diximus, ratio Pauli esset efficax, non imputabatur peccatum; quia lex non erat, id est, quia Moyses non indicauerat hominem primum peccasse. nam potuit etiam id cognosci aliundè, sicut multi ex Patribus prioribus cōgnouerunt ante legem. præterea q̄ loquitur Paulus de lege prohibente, & præcipiente, ac pœnas peccatorum, transgressionumq. actualiū præscribente, ex qua lege originale non cognoscitur. vbi autem talis lex non est, actuale peccatum non imputatur, vti expositum est.

Sed regnauit mors ab Adam vsque ad Moysem, etiam in eos, qui non peccauerunt, in similitudinem præuaricationis Adæ.

Mors q̄uo regnaret ab Adā vsque ad Moysē.

CVm ostendisset mortem non esse pœnam peccatorum actualium, quæ homines commiserunt ante legis aduentum, cum non esset lex tunc vlla Dei, talem pœnam statuens peccantibus; declarat nunc vnde mors procedebat, & qua de causa omnes moriebantur. Non, inquit, ex imputatione peccati, quæ per legem fit, sed regnabat mors in omnes vsque ad Moysem, etiam in eos, qui actualiter non peccarunt, nempe infantes: regnabat autem causa similitu-

similitudinis Adæ præuaricationis, idest, quia omnes nascebantur similes Adæ præuaricatori. qualis enim ipse erat, tales fecit filios: ipse præuaricator, & reus mortis factus est culpa sua, tales fecit filios; nascuntur enim peccatores & filij iræ; non ergo propter peccata propria homines moriuntur, quæ proprio committunt opere, sed propter Adæ peccatum, & propter corruptionem, quam ipse contraxit; omnes enim posteros infecit, & omnes eodem morbo infecti nascuntur.

Aduerte mortem dici regnasse, quia nemo ab ea se, aut alium liberare potuit, sed necessario moriendum fuit. Dicitur etiam, ab Adam vsque ad Moysem regnasse, non quod etiam non regnauerit post Moysem, & post Christum regnet in eos, qui renati non sunt, qui similes sunt Adæ præuaricanti, sed quia Paulus loquebatur de ijs, qui ante legem peccauerunt, vt in eis apertius ostenderet mortem non subire propter propria peccata, cum non esset lex vlla pœnam præscribens talem; post legem autem multa peccata diuina lege plectebantur morte, vnde clarius hæc veritas in illis hominibus ostendebatur. Dicitur etiam regnasse, in eos etiam, qui non peccauerunt; intellige suo opere, & in se non peccauerunt; nam in Adam omnes peccauerunt, in se autem non omnes. tamen tam in hos, quàm in illos, qui propria peccata perpetrarunt, peruasit mors. Illud autem (in similitudinem præuaricationis Adæ) exprimit causam mortis eorum, qui post Adam fuerunt, quia similes illi nascuntur. At ne intelligeret aliquis similes nasci Adæ sicut creatus est à Deo, propterea dixit: In similitudinem præuaricationis Adæ. Hebraismus est, idest, in similitudinem præuaricatoris Adæ, seu Adæ præuaricatoris facti. præpositio Græca potius significat propter similitudinem, seu causa similitudinis Adæ.

ANNOTATIO XIX.

Magna est Doctorum varietas in huius sententiæ expositione. In primis aliqui coniungunt verba illa (In similitudinem præuaricationis Adæ) cum illis (non peccauerunt) nempe, mors regnauit in eos etiam qui non peccauerunt, in similitudinem præuaricationis Adæ. ita connectunt verba multi, inter quos sunt Origen. Iren. lib. 3. ca. 20. Aug. lib. 1. de pec. meri. 11. Hieron. lib. 3. con. Pelagianos. Theodoret. Ambros. cum alijs. Non tamen hi Doctores omnes conueniunt, nec in lectione, nec in expositione; aliqui enim legunt affirmatiuè. nempe: regnauit mors in eos, qui peccauerũt in similitudinem præuaricationis Adæ. quam lectionẽ sequitur Orig. quamuis etiam negatiuam referat, & exponat. Augu. etiam lib. proximè citato hanc recitat lectionẽ; quamuis affirmet, Græcos codices, aut omnes, aut fere omnes legere cũ negatione, et ita ipse legit. Ambros. autem vtramque refert lectionem, & amplectitur affirmatiuam. Tamẽ legitima lectio est, quæ communi-

Origen. Iren. August. Hierony. Theodor. Ambros. August.

ter ab omnibus probatur, quam & Græci codices, & Latinus interpres habent, nempe (non peccauerunt.) hi omnes citati connectunt simul; non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ, siue affirmatiuè, siue negatiuè legas. Chrysost. tamen diuidit: & illud (in similitudinem prauaricationis Adæ) refert ad verbum (regnauit) vt sit sensus: regnauit in eos etiam, qui non peccauerunt; regnauit autem in similitudinem præuaricationis Adę. quam lectionem, seu connexionem probat etiam Photius apud Oecumenium, & sequitur Augustinus lib. 1. contra Iulian. cap. 2. & nobis legitima visa est, eamque paulo inferius confirmabimus. hæc de connexione verborum.

Chrysost.

August.

Peccare in similitudinem præuaricationis Adę quõ intelliga tur.

Quantum autem ad sensum attinet, multũ variè loquuntur, tam qui affimatiuè, quam qui negatiuè legunt. varietas autem est in exponendo verbo; peccauerunt in similitudinem. Primo ergo loco Orige. qui affirmatiuè sententiam legit, sic interpretatur: eos dici peccasse in similitudinem Adæ, qui pręuaricati sunt sicut Adam; nimirum crimina, seu mortalia peccata committentes. in hos dicitur mors regnasse. Distinguit enim Orige. verba regnare, & transire; mortem in omnes dicit trãsisse etiam iustos; at in iniustis, & transgressoribus regnat, igitur iuxta sententiam Origenis ij peccauerunt in similitudinem Adę, qui crimina, seu mortalia commiserunt peccata.

Origen.

Ambros.

Secundo loco Ambrosius, qui et affirmatiuam sententiam legit, eos dicit peccasse in similitudinẽ Adæ, qui neglecto Deo peccauerunt, quales idololatræ, qui verò neglecto Deo, ad falsos se conuerterunt: peccatum enim Adæ fuit, inquit, non longe ab idololatria, in hos ergo regnasse dicitur mors, non in omnes, quia non omnes ab Adam vsq. ad legem sic peccauerũt, quamuis peccata habuerint. Videtur Ambros. eandẽ annotare differentiam verbi (regnauit) à verbo, transijt, at quia hæc vtraq. expositio lectionem sequitur parum receptam, & quæ nõ videtur legitima, non est cur in ea discutienda immoremur.

Hier.

Tertio loco inter eos, qui negatiue verba hæc legunt, est Hierony. lib. 3. contra Pelagia. qui peccare in similitudinẽ præuaricationis Adæ exponit, simile peccatum Adæ committere, nempe de prohibito ligno edere, quale nemo commisit. idcirco dicit Paulus, mortem regnasse in eos, qui non peccauerunt sicut Adam, comedentes de ligno vetito, siue alia peccata actualia habuerit, quales adulti; siue solum peccatum propagationis, quales sunt paruuli. in hos ergo, qui non peccauerunt, nec transgressi fuerunt illud mandatum Domini in Paradyso comedẽtes, mors regnauit. Tales sumus omnes posteri eius. Eandem expositionẽ sequitur Theodoretus, & Chrysost. quãuis diuidat verbã, & separet verbum (non peccauerunt) à verbo (in similitudinem) Exponit etiã (non peccauerunt) nempe non sunt transgressi mandatum illud de ligno vetito proprio opere, sicut fecit Adam.

Phot.

Quarto loco, Photius apud Oecumenium eos dicit in similitudinem Adæ peccasse, qui peccata commiserunt contra legem Dei, & mandatum datum, quales non fuerunt illi qui ante legem fuerunt. peccaue

runt

runt quidem contra naturalem legem rationis, non tamen contra legem à Deo datam, & pactū eius; hoc enim facit Adam; idem etiam fecerunt Iudæi, qui acceptæ legis à Deo fuerunt præuaricatores. Erit ergo sensus; mors regnauit ab Adā vsq. ad Moysem inclusiue, etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinem Adæ: idest, legem, & mandatum à Deo datum non sunt trāsgressi. Particula, (etiam) indicat etiam illos regnasse, qui peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ; imò in hos præcipuè, tamen non solos. sed in eos etiam qui non sic peccauerunt; nempe eos qui peccauerunt quidem, tamē non in legem à Deo datum, quales fuerunt ij, qui in legem naturæ solam peccauerunt. ij enim non in similitudinem Adæ peccauerunt. Possumus autem hanc expositionē comprobare testimonio Scripturæ; Oseæ. 6. Sicut Adam, inquit, transgressi sunt pactū, præuaricati sunt in me. Qui ergo in leges à Deo datas peccauerunt, & peccant, similes sunt Adā: qui verò ante legem datam peccauerunt, peccauerunt quidem, tamen non in similitudinem Adæ. in omnes tamē tam hos, quam illos mors regnasse dicitur.

Athan. Quinto loco Athanasius serm. 4. contra Arianos aliter exponit, eos nempe dici peccasse sicut Adam, qui crimina commiserunt, nempe propria peccata mortalia, sicut ille mortale commisit peccatum; exponitq. mortē regnasse etiam in eos, qui nō peccauerunt mortaliter; quales, inquit, fuerunt Ieremias, & Ioan. Baptista in vtero matris sanctificati, in quos etiam mors regnauit, quam uis non peccauerint in similitudinem præuaricationis Adæ.

August. Sexto loco August. lib. 1. de pec. meri. cap. 11. illos peccasse in similitudinem Adæ exponit, qui non habuerunt actualia peccata, sed solum originale, quales infantes in quos etiam mors peruasit. non enim in solos adultos qui propria peccata perpetrarunt, sed etiam in eos qui non peccauerunt huiusmodi peccata, sed solam originalem culpam traxerūt, mors regnauit. cui expositioni consentit Anselmus. Hę sunt expositiones Doctorum connectentium vtrūque verbū, nēpe (qui nō peccauerūt in similitudinē pŕuaricationis Adæ)

Chrysost. Chrysost. autem diuidens verbū hoc, & connectēns cum verbo (regnauit) sic exponit, regnauit mors ab Adam etiam in eos, qui non peccauerunt illud peccatum Adæ, nec commiserunt transgressionem illā. regnauit autem in similitudinem præuaricationi Adæ. Qua in re comparatur à contrario, præuaricatio Adæ, obedientiæ Christi. Vt enim illa præuaricatio infecit, & mortis causa fuit omnibus etiam qui illam non commiserunt; ita obedientia Christi fuit vitæ causa, & est omnibus in eo renatis, qui illam obedientiam non habuerunt. propterea addit Paulus, In similitudinem præuaricationis Adæ: qui est forma futuri, nempe Christi. ita exponit Chrysost. cuius expositio mihi omnium cæterarū videtur probabilissima, & accōmodatissima. Hæc sunt quæ Doctores sentiunt sup hęc Pauli verba.

Author. Mihi quæ subiungam videntur probabiliora. Primo, aduertenda est particula Græca καὶ quæ Latine (&) siue (etiam) dicitur. Regnauit, inquit, mors etiam in eos qui non peccauerunt. quæ particula

ad duo referri poteſt; nimirum aut ad Adam ipſum, vt ſit ſenſus; regnauit mors ab Adã vſq. ad Moyſem, non ſolum in ipſum, ſed etiam in eos qui non peccauerunt actualiter ſicut ipſe: aut referri poteſt ad illos qui peccauerunt; vt ſit ſenſus, Mors regnauit in eos qui peccauerunt in ſimilitudinẽ præuaricationis Adæ, & in eos etiam qui non peccauerũt in ſimilitudinem hanc; ſeu, vt clarioribus vtar verbis, in eos qui peccauerunt propria voluntate, & in eos etiam qui non peccauerunt propria voluntate. In Adam enim mortem regnaſſe iam expreſſum eſt, quando docuit, ab ipſo, ab Adam, tanquam principio regni deriuatam eſſe in omnes, & qui peccauerunt, & qui non peccauerunt. illi auctores qui exponunt (eos qui non peccauerunt in inſimilitudinem) generaliter pro omnibus hominibus, neceſſario debent ad Adam referre, vt non ſolum in Adam regnauerit, ſed etiam in totã poſteritatem; qui verò non omnes homines in hoc verbo comprehendunt, ſed paruulos, aut eos qui actualiter non peccauerunt, non referunt ad Adam, ſed ad eos qui ſub intelliguntur, vt ſit ſenſus, mors regnauit etiam in eos qui non peccauerunt. ideſt, non ſolum in eos qui peccauerũt, ſed etiam in omnes qui non peccauerunt in ſimilitudinem præuaricationis Adæ. & hic ſenſus cõmuniter eſt receptus, & videtur legitimus, non tamen cogimur neceſſario ſic exponere, cum poſſit & referri ad Adam, vnde argumentum Photij apud Oecumenium non eſt effiax. inquit enim; ſi mors regnauit ab Adam etiam in eos, qui non peccauerunt in ſimilitudinem, ergo & in eos, qui peccauerunt in ſimilitudinem. nam particula (&) id indicat. Dico non eſſe neceſſarium argumentum hoc, ſed probabile. nam reſponderi poſſet referri ad Adam.

Secundo, ſentio cum Chryſoſt. nempe illud (in ſimilitudinem) referri ad verbum (regnauit) illud autem (non peccauerunt) diſtinguendum eſſe; vt ſit ſenſus; regnauit in eos etiam qui non peccauerunt. regnauit autem propter ſimilitudinẽ præuaricationis Adæ. Potiſſima ratio, quæ me in hanc impellit ſententiam, eſt particula Græca (ἐπὶ) quæ iuncta caſui dandi, cauſam denotat; nempe cauſam ſimilitudinis; aut propter ſimilitudinem præuaricationis Adæ: quod Chryſoſt. doctiſſimus cognoſcens in eam accepit ſignificationem. non enim vſus eſt particula (ἐν) ſicut ad Philip. 2. dixerat; In ſimilitudinem hominũ factus. & ad Rom. 8. In ſimilitudinẽ carnis peccati. his enim locis particula habetur (ἐν) in hoc verò loco vſus non eſt eodem ſimilitudinis nomine, ſed loco (ἐν) poſuit particulam (ἐπὶ) cum caſu dandi, cuius propria ſignificatio cauſalis eſt; nempe propter ſimilitudinẽ, ſeu cauſa ſimilitudinis. Nec obſtat, aliquando accipi loco (ἐν) nam vbi propria ſignificatio locum habere poteſt, non eſt cur ad licentiam ſermonis recurramus. Si igitur talis eſt ſignificatio huius particulæ, vt verè eſt, non poteſt connenienter connecti cum verbo (non peccarunt) ſed cum verbo (regnauit) vt cauſam exprimat, cur in oẽs, etiam in eos qui non peccauerunt, mors peruaſerit. Perſuadet & hoc ipſum nomẽ Græcum ὁμοίωμα, qđ non tã ſimilitudinem, quam aſſimilationem ſignificat; vt intelligamus, poſteros parentem primum referre;

Philip. 2.
Roma. 8.

referre; talesq. factos, qualis ille fuit per præuaricationem factus. Confirmat hoc idem; quia si hæc particula non referatur ad verbum regnandi, manet imperfecta sententia; non enim exprimit Paulus cur homines moriantur; cum dixerit peccatum non imputari illis, qui fuerunt ante legem; & similiter mortem peruasisse in eos etiam qui non peccauerunt. si legamus enim mortem peruasisse in eos, qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adę; dicet aliquis, qua ergo ratione mors in hos regnauit? Paulus autem præcipue intendebat, vt constat ex verbis sequentibus, docere, propter Adæ peccatum homines omnes mori; vt ex hoc postea eum conferat Christo, cuius obedientia omnes sunt à morte liberati.

Tertio, quamuis côueniam cum Chrysost. in connexione hac, in expositione tamen dissentio; mihi enim sensus videtur accommodatior hic, regnasse in omnes mortē, etiam in eos qui non peccauerunt opere proprio, causa similitudinis præuaricationis Adæ, idest, quia similes nascimur Adæ præuaricanti. qualis enim pater fuit, tales genuit filios. naturam ergo peccato affectam, & morti obnoxiam in nos transfudit. quem sensum ipse mihi Paulus videtur eleganter. 1. Corint. 15. exposuisse, vbi de morte, quam per Adam, & de vita, quā per Christum recepimus, tractans, hæc protulit verba. Qualis terrenus, tales & terreni, qualis cęlestis, tales & cælestes. si igitur portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis. hæc Paulus. Imago igitur hæc, & similitudo terreni Adæ, quam protauimus, nati ex peccatore peccatores, mori nos facit, sicut imago Christi, quam renati portamus, resurgere in vitam à morte nos efficiet. De hac eadem similitudine dixit Zachari. cap. 13. Adam exemplum meum ab adolescentia mea, qualis nempe ipse fuit, talem me fecit peccatis, & laboribus, ac morti obnoxium. Hoc est quod nunc dicit Paulus. in hanc autem expositionem à Chrysost. discordem me inducit hæc ratio. nam Paulus exponit causam regni mortis in nos omnes. non videtur autē ea causa satis accommodata, quam vult Chrysost. nempe vt præuaricatio Adæ similis sit iustitiæ, & obędientiæ Chisti; non enim propter hoc Adæ peccatum infecit posteritatem, vt similitudinem habere cum obedientia Christi, quę nos iustos fecit; sed potius causa regni mortis ea est, quia ipse morti, & peccato obnoxius similes sibi fecit filios.

1. Cor. 15

Zach. 13

Quarto, illud (non peccauerunt) referendum esse existimo ad peccatum, de quo loquebatur, quod erat in mundo, & quod ad mortem non imputabantur, cum non esset lex, nō pe actuale, & propria voluntate commissum. In omnes ergo mors peruasit, etiam in eos, qui propria voluntate non peccauerunt: causa autem est, quia similes omnes nascimur primo parenti. Hunc sensum in commentario diffusius explicuimus, & is legitimus videtur.

Qui est forma futuri.

Concludit similitudinem,& collationem factam superius illis verbis(sicut per vnum hominem peccatum.) non verba sed rem ipsam considerans. Quia autem Adæ mentionem fecerat,adiunxit; qui est typus illus futuri, nempe Christi, qui tunc futurus, & venturus dicebatur, vt sicut per ipsum Adam intrauerat peccatum, & mors in mundum, ita per Christum intret iustitia, & vita. Typus ergo est Adam in genere,non autem in specie,quia contrario modo se habuit Christus. sed in ipsa contrarietate est similitudo quædam proportionis.

ANNOTATIO XX.

August. Avgust.lib.1.de pec.meri.cap. 11. hæc verba (Qui est forma futuri) non ad Christum, sed ad posteritatem refert, vt Adam dictus sit typus, & forma futuri; quia qualis fuit ipse post peccatum, tales filios genuit, & talem totam suam effecit posteritatem. Et huic simile est illud Zachar. 13. Adam exemplum meum ab adolescentia mea. fateorq. esse probabilem, & accommodatam expositionem. Tamen quia omnes fere de Christo communiter exponunt, ipse etiam Aug. lib. 2. de nupti.& concupisc. cap.27.sequendam existimaui communem sententiam; maxime quia accommodatior est & verbis,& sententiæ. Primo quidem,quia non dicitur typus futurorum,cum vsus ante esset numero plurali,dum de nobis locutus est.sed dicit, typum futuri. rursus etiam cum articulo, vt ad Christum ipsum referri indicaret. Secundo, quia sic diminuta videretur sententia;confert enim Christum, & Adam: & cum dixisset, sicut per vnum hominem, &c. deficeret altera pars, nisi hæc ad Christum referas, vti superius annotauimus. Tertio, quia sequentia non cohærent, nempe, & non sicut delictum. nisi enim stabilita esset similitudo, non erat cur discrimen assignaretur. maximè autem particula illa(&)id ipsum insinuat. Quarto,quia iam de similitudine dictum erat, regnasse in omnes mortem, propter similitudinem Adæ præuaricantis. Quinto, quia quamuis Adam sit similis filijs, seu similes sibi nos fecerit, non propriè dicitur typus filiorum, sed Christi.

Similitudo Adæ & Christi.

Sed non sicut delictum,ita & donum.

Connectuntur facile superioribus verbis hæc, quæ nunc proponuntur.cum enim Adam typus Christi dictus sit, ne æqualitatem in similitudine hac aliquis existimaret, cum multum excedat, quod factum est per secundum hominem Christum, illud, quod per primum Adam effectum est, idcirco posita collatione,

ſubdit Paulus: Sed non ſicut delictum, ita & donum, ac ſi diceret, quamuis Adam ſit dictus typus Chriſti, & ſicut vnus homo ruinæ fuit cauſa, ita alter homo reparationem effecit, ſitq. quædã ſimilitudo proportionalis in hoc; quod ſicut vnus malum, ita & vnus bonum inuexit: attamen non ſicut delictum, ita & donum, ideſt, non æqualitas in omnibus: nam maius eſt bonum per reparationem factum, quam fuerit malum per ruinam hominis primi inductum; abundantiorq. fuit reparatio in bono, quam ruina in malo. Confert Paulus effectum malum primi hominis, nempe ruinã, & caſum hominum, qui eius cauſa ſubſecutus eſt, effectui bono, quem effecit Chriſtus, nempe reparationi eorundem hominum. Ruinam, & caſum illum appellat παράπτωμα, quo etiã vocabulo vſus eſt Rom. 11. Delictum, inquit, eorum, ſalus eſt Gentium, ideſt, caſus Iudæorum Gentium ſaluti occaſio fuit. Reparationem autem factam per Chriſtum appellat χάρισμα, & dicit æqualia non eſſe, maius enim hoc eſt illo. cætera in annotatione quære.

ANNOTATIO XXI.

Collatio peccati Adæ cũ Chriſti iuſtitia.

Communiter locus hic exponitur, vt confertur delictum, & peccatum Adæ, quod mortis omniũ cauſa fuit, cum Chriſti iuſtitia, qui nobis ex Dei gratia datus eſt; & re vera non eſt hic ſenſus Pauli legitimus. non enim delictum ſignificat pecatum Adæ, quod hactenus ἁμαρτίαν appellauit, quo nomine vſus eſt in ſuperioribus ſententijs: In declararationẽ ergo veri ſenſus Paulini attende, Græcum verbum πίπτω idem ſignificare, quod cado Latinè, inde, πτῶμα, quod Latinè caſus, ſeu ruina dicitur: compoſitum autem verbum eſt παραπίπτω ideſt, pene cado, nam præpoſitio παρὰ in compoſitione minuit ſignificatiouem, inde nomen παράπτωμα ideſt, quaſi caſus, & ruina. merito autem dicit Paulus παράπτωμα; Adã enim cecidit, & nos etiam cadere fecit, & in ruinam impulit: at quia non in extremam ruinam: & caſum irreparabilem deiecti ſumus, idcirco non πτῶμα, ſed παράπτωμα, ideſt, quaſi ruinam, & pene caſum dixit. Angelorum enim peccatum eos omnino cadere fecit, & eorum caſus ſumma fuit ruina, qui κατάπτωμα dicitur; noſtra vero, quia reſtaurati ſumus, non κατάπτωμα, ſed παράπτωμα dicitur. quod ergo Adam effecit in ſe, & in nobis, hoc nomine Paulus ſignificauit. E contrario verò, quod Chriſtus fecit χάρισμα appellat. nã totum ex gratia Dei, & liberalitate proceſſit, nullo noſtro merito, aut opere: χάρισμα enim ſignificat, ꝙ ex gratia & liberalitate procedit. reparatio enim, & erectio noſtræ ruinæ, munus, & donnm Dei eſt. Eſt ergo ſenſus Pauli, quamuis quædã ſimilitudo exiſtat, nempe, quia ſicut per vnum hominem cecidimus, per vnum erigimur; tamen non eſt æqualitas in ipſis effectibus, nec eſt caſus, & ruina æqualis reparationi; eſt enim multo maior reparatio, vt in ſequenti ſententia exponit. non ergo delictum ſicut donum, delictũ ergo accipi debet iuxta verbũ Græcum,

cum,& pro effectu peccati Adæ,nẽpe eius casu, & nostro per ipsum, quo ipse, & nos per ipsũ cecidimus à statu, ĩ quo Deus creauit hominẽ.

Hiero. Hiero.Ephes.2. differentiam ponit inter ἁμαρτίαν quæ peccatum significat,& παράπτωμα,hoc enim dicit esse initium peccati, qualis est mala cogitatio,quæ subrepit,& cõniuentibus nobis impellit in ruinã. tamen reuera παράπτωμα ruinam, & casum,quæ per peccatũ fit, significat,vti exposuimus.& hic est legitimus Pauli sensus.quod si aliquando accipitur pro peccato,id tale peccatum est, quod non est grauissimũ, nec ruinam magnam spiritualem facit.ita accipitur Gala.6. Si præoccupatus fuerit in aliquo delicto. propria tamẽ significatio, ruina, casus, offensio cũ diminutione aliqua est.

Si enim vnius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia Dei, & donum in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit.

Delicti & doni collatio. CVr non sicut delictum, ita & donum sit, causam subiungit, quia vnius delicto multi mortui sunt;idest vno cadente,multi ceciderunt:at gratia,& donum reparationis à Deo facta, per gratiam vnius homnis Iesu Christi,multo maiora fuerunt. Nam ille Adam multos morte affecit; hic verò homo Iesus Christus multos à maiori malo liberauit,quam sit mors, quam ab Adamo contraxerunt;et maiora bona contulit,quam ille abstulerit.plus ergo profuit Christi gratia,quam illius casus nocuerit.

Attende verba,Gratia,inquit,Dei, & donũ abundauit in gratia vnius hominis.gratiã Dei appellat,qua nos gratos sibi facit, donũ verò,ea,quæ nobis ex gratia infundit.hæc Deus nobis contulit propter Christi meritum. Ideo dicitur in gratia vnius hominis Iesu Christi:non enim Deus nos sibi gratificauit, nec dona sua contulit gratiæ,nisi propter Christi gratiam, qua Patri acceptus est, & qua nobis bona hęc meruit,obtinuit, & impetrauit.

Attende rursus, solũ Adã nobis nocuisse suo delicto, & peccato; ipsius.n.nõ Dei opus fuit ruina nostra; Deus.n. auctor malorũ non est,quamuis ipso pmittente fiant. idcirco Paulus solius Adæ meminit in malo,si unius,inquit, delicto mortui sunt multi.at reparatio opus fuit Dei,nec Christus ut homo fuit primus auctor,sed mediator salutis.ideo Paulus Adami delicto opposuit Dei gratiã, p gratiã Christi hominis,& mediatoris. Adã quidẽ solus multos morte affecit,& Deus per gratiã Christi mediatoris suã gratiã,& dona abundãtius cõmunicauit.ille solus mortẽ, at Deus per Christum abundantiam gratiæ,& donorum effecit. In quibus uerbis est quædam probatio argumenti: nã si vnus homo peccator suo delicto multis nocuit, eosq. morti obnoxios fecit, profectò Deus per Christũ Iesum,qui Deus est,& homo, maiora faciet bona,quã ille mala; potẽtior enim est Deus ad benefaciendũ quã homo ad malefaciẽdum, & nocendum. ille mortem quandam induxit; Deus per Christum

morte hãc, & adhuc maiora mala remouit, & dona optima cõtulit.
Attende tandem; nõ esse excessum positum in pluralitate hominum, quasi ille multos morte affecerit, Christus vero plures liberauerit: nõ enim hoc intẽdit Paulus, quamuis Latina versio aliquam adferat occasionẽ: nã modo multos, modo plures dicit; cũ Græce vtroque in loco habeat, multos: multi nempe mortui sunt, & in multos abundauit gratia. sed est pondus sententiæ in effectu ipso, quia maius bonum efficit Christi gratia in his multis, quam delictum, & casus Adæ malum induxerit.

ANNOTATIO XXII.

ft. AVgust. lib. 6. contra Iulianũ cap. 12. & lib. 1. de peccat. meri. cap. 15. in hac & illis sententijs Matth. 20. Venit filius hominis animam suam dare in redem-
t.26 ptionem, & Matth. 26. Qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum, & in sequentibus huius capitis sententijs; multos ab omnibus non distinguit, sed affirmat, multos pro omnibus positos esse, idq. ad maiorem expressionẽ, quia non semper, qui omnes sunt, multi sunt. nam potest fieri, vt sint omnes, & sint pauci. hoc idem sentit Aug. in sequentibus sententijs, in quibus Paulus modo omnes, modo multos appellat. Vt autem Aug. defendat omnes has Pauli sententias esse vniuersales, sic exponit, nẽpe omnes uiuificandos, quia nemo est, qui viuificetur, qui nõ per Christum uiuificetur. Placet modernis hæc expositio, quamuis aliter interpretẽtur huiusmodi propositiones vniuersales, nempe quantum ad sufficientiam, non quantum ad effectum. meritum enim Christi sufficiens fuit omnibus ad salutem, quamuis quantum ad rem ipsam, non omnes fructum meriti huius sint assecuti. Omnia hæc vera sunt, tamen ad Pauli mentem parum accommodata, qui propterea dixit, multos mortuos vnius delicto, & gratiam in multos abundasse, quia loquebatur de statu maximè ad Adam pertinente, nempe ab Adam ipso, vsq. ad legem: comparatque statum illum Adæ, statui aduentus Christi: lex enim subintrauit, vt abundaret peccatum. sicut ergo in eo statu vnius delicto multi sunt mortui, ita in statu hoc in multos gratia vnius abundauit. hic est enim legitimus sensus: quæ autem ad cæteras sequẽtes sententias pertinent, in earũ expositione exlpanabimus.

Et non sicut per vnum peccatum, ita & donum.

Gratia cur super abundauit delictum.

VErba hæc causam reddunt superioris sententiæ, cur nempe gratia, & donum superabundauerit multo magis in multos, quam redundauerit Adæ casus, & peccatum; particula enim illa (&) more Hebræorũ, vt sæpe adnotauimus, causalis loco ponitur, ac si diceret, quia non sicut per vnum peccatum, ita & donum. Est autem huius sententiæ talis sensus: quia non sicut per unum peccatum

catum mortui sunt multi, ita donum, & gratia fuit, nempe vt à solo hoc vno peccato liberaret Christus. Si enim non ab alio malo, & ruina, ac peccato Christus sua gratia homines liberasset, quam illo, quo ab Adã infecti sumus, esset quidem similitudo cum æqualitate; at non sic est; quia non sicut per unum peccatum, mors, & ruina uenit in mundum; ita fuit donum gratiæ; ut ab hoc solo peccato liberaret gratia, quod statim sequentibus uerbis exponit. Hic est sensus. Est autem oratio quantum ad uerba, imperfecta, ex antecedẽtibus tamẽ supplenda est, & adhuc Græcè imperfectior est, deest, enim illud (ita &) ac si diceres, & non sicut per unũ peccatũ donũ.

ANNOTATIO XXIII.

Varia est lectio tam Latina, quam Græca: aliqui enim legunt, Per vnum peccatum. aliqui, Per vnum peccantẽ. hoc modo posteriori legit Aug. lib. 1. de pec. merit. cap. 13. siue tamen hoc, siue illo legamus modo, sensus idẽ perseuerat. Aduertendum est etiam hoc in loco, vbi dicitur (ita & donum) & illo superiori, vbi dicitur (non sicut delictum, ita & donum) quamuis Latinus interpres vno, & eodem sit vsus nomine, Græce, tamẽ esse distincta; in priori enim χάρισμα, in posteriori vero δώρημα habetur, & quidem eandem rem significat, nempe donum, & qualitatem effectam in nobis à diuina voluntate ex Christi gratia, & merito, qua Deo reconciliati, & grati sumus. sed non est eadem significãdi ratio, nam δώρημα dicitur, quasi res gratis, & sine pretio, & debito nostro data; χάρισμα vero, quia nõ solum gratis data est, sed gratos, & acceptos Deo facit homines, & ad eum finem datur. nam gratiæ quæ dicuntur gratis datæ, & dicuntur charismata, etiam ad salutem spiritualẽ, & ad homines Deo gratos faciendum, dantur.

August.

Nam iudicium quidem ex vno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in iustificationem.

Reddit causam, & exponit superiorem sentẽtiã; estque sensus; Non sicut per vnum peccatũ, ita fuit donũ, quasi ab vno illo solo peccato liberaret, nõ sic est, q̃a iudiciũ ad cõdemnationẽ multorũ fuit, ex vno, nẽpe delicto, & casu. vno. n. cadẽte, oẽs ceciderũt, & iudiciũ damnationis cõtraxerunt; at gratia, & charisma datũ est ad iustificationẽ, & reparationẽ ex multis ruinis, & delictis: nã per gratiã iustificantur, & liberantur homines, non solum à peccato, quod ex Adam contraxerunt, & à casu, & ruina, in quam illo cadẽte prolapsi sunt, sed à multis alijs peccatis, quæ propria admiserunt voluntate, & à multis ruinis, & præcipitijs, in quæ ipsimet inciderũt proprio arbitrio. Iudicium Græce κρίμα. condemnatio autem κατάκριμα dicitur κρίμα autem significat, nõ sententiã ipsam, quæ fertur à iudice, sed reatũ, quo homo reus efficitur, & subest iudicio, & damna-

Donum, in quo superabundauit peccatũ.

& damnationi. hunc reatũ ex vno omnes traxerunt in κατάκριμα, idest, in damnationem, vt damnarētur. opponitur autem κρίμα gratiæ, quæ dicitur χάρισμα, qua homo efficitur iustus, & per quam ex multis delictis iustificatur, hæc data est ad iustificationem, quæ est contraria damnationi. Vtitur autem Paulus voce παράπτωμα ad significandum peccatum, nam per peccatum homo cadit, est enim ruina grauissima hominis peccatum, quod cum multiplex sit, multiplex etiam est ruina. Aug. lib. 2. de Nupt. & concupisc. cap. 27. & lib. 1. con Iulian. cap. 2. illud (ex vno) non ad hominem, sed ad delictum refert, ex vno, nimirũ delicto, idq. probat ex sequenti antitheto, Gratia ex multis delictis: id autem verè dicitur, vti expositũ est.

Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum, multo magis abundantiam gratiæ, & donationis, & iustitiæ accipientes in vita, regnabunt per vnum Iesum Christum.

Secundam adfert probationem, & causam illius sententiæ, nempe multo magis gratiam in multos abundasse. Primo quidem probauit, quia homo prius vno peccato multos infecit, eosq. cadere fecit, at Christus sua gratia, & ab hoc, & ab alijs omnibus peccatis, quæ non ab Adam prouenerunt, liberauit. Secundo, idem nunc probat, & probationis vis, & sensus hic est. Si vnius ruina, & peccatum tam efficax fuit, vt mors regnaret propter vnum hominẽ, & vnus mortales faceret homines, ac peccatores, profecto multo magis, qui accipiunt abundantiam gratiæ, & donationis, & iustitiæ, regnabunt in vita per vnum Iesum Christum Deũ, & hominem, idest, assequentur vitam sine morte. Hoc enim est regnare in vita: ac si clarius diceret; plus efficiet abundantia gratiæ, & donationis, & iustitiæ per Christum, quam vnum peccatum per Adã.

Ratio cur gratia magis abundauit quam peccatũ.

Attende, si verborum contextura sola consideraretur, sic videbatur dicendum; si vnius delicto mors regnauit per vnum, multo magis vita regnabit per unum Iesum Christum. at non exprimebat sententia sic prolata perfectum sensum, & rei veritatem, quæ in his, quæ dicit Paulus, significantur: dicit enim regnasse homines in vita; non autem uitam regnasse in ipsis; ut in hoc ostendat dignitatem, & excellentiam, in quam prouexit nos gratia Christi, ut ipsi nempe regnemus, & simus Reges. Rursus, nõ adhuc dictum est; multo magis regnabunt, sed adiunxit, quid acceperint regnaturi; nos enim ab Adam accepimus peccatum, quo infecti nascimur. at qui in Christo nascuntur, accipiunt abundantiam gratiæ, & donationis, & iustitiæ. Abundantia dicitur, quia non solum accipimus à peccato Adæ liberationem, non solum etiam à peccatis omnibus actualibus remissionem, sed adhuc amplius quam necessarium sit: non enim iustis datur gratia illa sola, quæ sufficit ad omnium peccatorum

catorum remissionem, & reconciliationem cum Deo faciendam, & æternam uitam consequendam; sed adhuc mirum supra hæc incrementum, ut nempe ad inexplicabilem amicitiam cum Deo, sanctitatem, iustitiam, meritum gloriæ peruehantur, ad altioremq. sanctitatis gradum, quam illum, à quo Adam per peccatum nos deiecit, promoueantur. Hoc est accipere abundantiam gratiæ quidem per quam peccata remittuntur, & fit cum Deo reconciliatio; donationis autem, quæ in superadditis gratijs, & donis spiritualibus consistit: Iustitiæ uerò, per quam meritum, non solius gloriæ, sed eminentissimæ gloriæ acquiritur. Hi ergo tales regnabunt in uita, idq. per Christum multo magis, quam propter unum hominem, & propter unum peccatum mors regnabat. Vno ergo uerbo sensus est, maior est abundantia, & eminentia in regno uitæ, quam in regno mortis: non solum quia uita morti præstat, sed quia maior est latitudo, & abundantia bonorum acceptorum per Christum, quã sit malorum ex Adæ peccato, & ex quocumq. alio procedentium.

In aliquibus textibus Græcis non legitur illa coniunctio (donationis, & iustitiæ) sed (donationis iustitiæ) ut ad donationem iustitia referatur. tamen legitima lectio uidetur communis, ut sit distinctio inter hæc modo iam exposito. Habes ergo in his omnibus tres sententias Paulinas, quibus explicat, non sicut delictum, ita esse & donum. Prima est, quia potentius fuit donum ad benefaciendum, quam malum ad nocendum. Secunda, quæ huius est explicatio, Adam uno nos infecit peccato, donum uerò à multis liberauit. Tertia, per peccatum illius mors regnauit, at per gratiam, & donum Christi nos regnamus in uita, accepta abundantia gratiæ, donationis, & iustitiæ.

Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, sic & per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem vitæ.

PRoposita dissimilitudine inter donum per Christum datum, & delictum per Adam proueniens, ex excessu, & eminentia doni supra delictum, concludit similitudinem inter Christum, & Adam, quæ quidem similitudo ex ipsa dissimilitudine infertur, propterea illationis particula vtitur: est autem una dissimilitudo hæc. sicut per unius casum, & ruinam in omnes homines condemnatio mortis processit; omnes enim morti obnoxios unius ruina, casus, & peccatum effecit, ita per unius etiam iustitiam, & meritum in omnes iustificatio uitę processit: illud enim nomen (uitæ) insinuat supplendum esse in antitheto nomen (mortis) ac si dictum esset, in condemnationem mortis, & in iustificationem uitæ. Similis est sententia illi. 1. Cor. 15. Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo

Similitudo inter Christũ & Adã.

1. Cor. 15

omnes

omnes uiuificabuntur. omnes enim homines tam boni, quam mali, increduli, & credentes merito Christi resurgent ad uitam sine fine, sicut Adæ demerito mortem incurrerant. loquitur enim hic Paulus de uita corporali, quæ morti corporis opponitur.

Iustitia Chri'i opponit' merito Adæ.

Attende autem uerba. illud (per unius iustitiam) appellat enim iustitiã meritũ Christi, opponitq. demerito Adæ, Græcè δικαίωμα. Iustificationem autem uitæ, appellat actionem, qua ex iustitia, & merito Christi iuste omnes à morte reuocantur ad uitam, non ipsorum merito ac iustitia, sed Christi. Græcè iustificatio δικαίωσις dicitur, illud autem (in omnes homines in condemnationem, & in iustificationem) hebraismus est, ac si diceret, per vnius delictum in omnes condemnatio; & per unius iustitiam in omnes homines uitæ iustificatio facta est. opponit ergo unius delicto unius iustitiam; condemnationi autem ad mortem, iustificationem ad uitam; vniuersalitas autem omnium hominum eadem est; omnes enim moriuntur, & omnes viuent. sicut autem damnatio, aut condemnatio est actio, qua iuste morti traduntur omnes propter vnius delictum, ita iustificatio vitæ est actio, qua iuste à Deo propter vnius iustitiam omnes reuocantur ad vitam. Dices, qualenam beneficium est resurrectio ad vitam malis, & perituris? respondeo, magnum esse ex se, vitio tamen, & culpa ipsorum cedit in detrimentum. nam in corporibus assumptis magis torquebuntur, omnium tamen resurrectio est à Christo promerita in magnum beneficium, & gloriæ augmentum, quantum est ex parte sua. hic est sensus huius sententiæ legitimus.

Hiero.

ANNOTATIO XXIV.

Atẽde, Paulũ his tribus vti vocibus δικαίωμα, δικαίωσις, δικαιοσύνη, quę distinctã hẽnt significationem, δικαίωμα appellat meritum Christi, quod est causa nostrę iustificationis, & iustitiæ δικαίωσις appellat ipsam iustificationem, & actionem, qua nobis datur iustitia, qua iusti sumus. ipsam autem iustitiam appellat δικαιοσύνη, quod est valde obseruandum. hoc igitur in loco iustitiam appellat Christi ipsius meritum. August. lib. 1. de pec. meri. cap. 15. locum hunc exponit de iustificatione vitę, quę fit p gratiam. Quod si obijcias illi, non omnes iustificatos esse, nec vitæ iustificationem assecutos: respondet in hunc sensum interpretandã esse sententiam; nempe omnes iustificatos esse, idest, neminem iustificatum esse, qui non sit per Chstum iustificatus, siue omnes, qui iustificati sunt, per Christum iustificati sunt. Ista expositio non videtur satis accommoda, nam tunc non videtur similitudo facta procedere; omnes enim simpliciter in Adam mortui sunt, & propter illum mortem trahunt, ergo ét vitam pariter omnes trahere debent à Christo. Eadem de causa non videtur satis accommodata modernorum responsio de merito, nempe Christũ omnibus meruisse

Aug.

iustitiam,

iustitiam, quamuis non omnes eam sint assecuti, at nec procedit simili tudo. nam quantum ad effectum om nes mortui sunt in Adam, & moriuntur: igitur oportet intelligere de vita huic morti opposita; omnes enim in vita resurgent per Christum, siue boni, siue mali.

Sicut enim per inobedientiam vnius hominis peccatores constituti sunt multi, ita & per vnius obeditionem iusti constituentur multi.

ALteram similitudinem exponit inter Christum & Adam, nempe, sicut per Adam multi sunt peccatores constituti; illius enim peccatū eos, qui ex ipso nascuntur, infecit, & causa est vt Peccatores nascantur; ita etiam per vnius iustitiam multi iusti efficiuntur. nam quotquot in Christo nascuntur, iustitiam, & sanctitatem assequentur. Peccatum Adæ inobedientiam appellat, quia diuinum mandatum de ligno prohibito est transgressus; iustitiam autem Christi uocat obedientiam, de qua Philip. 2. dicitur, Factus obediens usq. ad mortem. Hæc similitudo prior est quam præcedens, nam prius fuit inobedientia Adæ, quàm mortis pœna: propter inobedientiam enim factus est morti obnoxius; prius etiam in ipso peccauimus quā morti obnoxij essemus. Tamen Paulus à notioribus incipiens, similitudinis posterioris in priori loco meminit, ut quemadmodū Adam nos obnoxios morti fecit, ita Christus nos omnes à morte liberauit; prioris autem similitudinis, quia obscurior est, posteriori loco meminit; ut enim ille multos peccatores fecit, ita Christus sua iustitia, & merito obedientiæ effecit multos iustos. Loquitur autem Paulus de effectu ipso, proptèrea nō est vsus particula vniuersali; quia re uera non omnes iustificati sunt, sed multi. proptèrea dicit, multos esse constitutos peccatores, & multos iustos, sicut & illud Matth. 26. Qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Particula autem illa (enim) causam reddit, non quidem proximæ sententiæ, sed superioris illius; sicut regnauit mors per vnum, multo magis abudantiam gratiæ, & donationis, & iustitiæ recipientes regnabunt per Iesum Christum; ex hac enim vtranq. intulit similitudinem inter Adam, & Christum.

Altera similitudo inter Christum & Adam.

Philip. 2.

Matt. 26

ANNOTATIO XVII.

August.

AVg. lib. 1. de pec. meri. cap. 15. & lib. 9. contra Iulian. cap. 12. hanc sententiā exponit, vt, per multos, omnes intelligantur. dictos autem dicit esse multos; quia si omnes diceret, non exprimebat esse multos, qui per Christum iustificatur; nam omnes esse possunt & simul pauci: dicimus enim omnes Euāngelistas, cnm tantum quatuor sint. Vt ergo multos esse, qui iusti sunt constituti, significaret, non omnes,

Si p inobediētiā vnius oēs mortui sunt, cur per Christū nō omnes iusti constituti sunt?

omnes, sed multos dixit; tamen re ipsa omnes sunt; si dictum esset, sicut in Adam omnes constituti sunt peccatores, ita in Christo omnes constituentur iusti. has autem vniuersales assertiones ipse Aug. interpretatur, vt in superiori annotatione diximus; nempe, sicut nemo constituitur peccator, qui non sit in Adam natus, ita nemo est iustus, qui non sit in Christo renatus, & per ipsum iustificatus. sic Aug. exponit.

Mihi tamen accommodatior est visa expositio, vt multos dicit intelligamus, quia non omnes quantum ad effectum iusti sunt constituti; differtq. hæc sententia à proxima, in qua facta est collatio quantum ad mortem, & vitam, ideo vsus est vniuersali particula, quia omnes in Adam moriuntur, et omnes in Christo viuificandi sunt per resurrectionem. In præsenti verò sententia collatio est quantum ad iustitiam, & peccatum: idcirco dicitur, multos iustificatos, quia non omnes iustitiam sunt adepti.

Obijcies, non ergo est similitudo inter Adam, & Christum, nam omnes in Adam peccauerunt, & nascūtur peccatores, in Christo autem non omnes sunt iusti constituti: Respondeo, non hoc esse, quod Paulus confert; sed factum ipsum. omnes quidem nascuntur peccatores, at nō omnes in peccato eo manent, sed iustificantur per Christum. ideo sicut multi sunt peccatores in Adam ita multi sunt iusti per Christum, quantum ad rē ipsam, & effectum. Quod si quæras, cur si omnes vnius delicto peccatores sunt constituti, non ita etiam sunt omnes vnius obedientia facti iusti? Respondeo, omnes etiam in Christo iustitiam adeptos. sicut enim in Adam omnes peccauerunt, ita in Christo omnes satisfecerunt, & iustificati sunt. Sicut autem necesse fuit nasci ex Adam, ad contrahendum peccatum originis, ita necesse fuit nasci per baptismum, seu fidem in Christo ad iustitiam participandam. quotquot autem in Christo nascuntur, iustitiam habēt, sicut quotquot ex Adam nascuntur, peccatum trahunt, & sic est quædam similitudo; imo excedit iustitia Christi, peccatum enim Adæ non infecit adultos, sed ipsi suo arbitrio noua cumulant peccata. at iustitia Christi iustificat nascentes in Adam, & adhuc adultos: eos nempe, qui propria peccata, præter originale ab Adam contractum, superaddiderunt. rursus etiam renascentes in Christo iustificat, & eos quoq. qui velut adulti, postquam renati sunt, iustitiam bonis operibus augent, etiam Christus adhuc iustificat; nam tam prima, quam secunda iustitia per Christum accipitur, non autem hoc fit in peccato; originale enim ab Adam est, actualia verò ab ipsismet hominibus peccantibus. Reliqua in annotatione, xx. exposuimus.

Lex autem subintrauit, ut abundaret delictum.

HActenus de statu ab Adam vsq. ad legem tractauit; ostendens, omnes eos peccasse, & regnasse mortem in ipsos; contulitq. Christum Adæ, vt sicut ipse Adam omnes infecit, & cadere fecit, ita Christus sanauit, & erexit, fuitq. maior reparatio quam ruina

Lex quo modo dicat subintrasse, vt abundaret delictum.

Ne quis autem, legem reparationem attulisse, aut existentes sub eâ liberos à peccato fuisse, arbitratur, subiungit; Lex, inquit, inter statum ab Adam, & Christi aduentum, subintrauit; sed hæc non effecit, vt homines non essent peccatores; imò occasio fuit abundantiæ delicti, & peccati, & ruinę. cumulatis enim præceptis, & mandatis, maior facta est transgressio. lex enim ipsa, hominibus per Adam debilitatis, vires ad obseruantiam sui non debat; non ergo per legem ablatum est peccatum, sed potius creuit, & auctum est, vitio quidem hominum, sed occasione sumpta ex lege.

Attende, legem dici subintrasse, idest obiter intrasse, quia lex nō fuit data ad salutem, & quæ permansura esset, sed ad instructionem quandam, & ad tempus, sicut Pædagogus datur puero. Loquitur autem de lege tanquam de persona per quandam prosopopeiam. Particula (ut) non finem, sed consecutionem quandam indicat, ut sæpe solet in Scriptura fieri. non enim lex data fuit ut homo peccaret, sed vt per legem in venturis mysterijs erudiretur, ac disceret Deo obedire, qui transgressor nascebatur. tamen occasionem inde accepit homo uitio suo proprio, à quo non nisi per gratiam Christi sanandus erat, transgrediendi legem ipsam. Est autem sermo de lege data per Moysem, quæ multa præcepit, & prohibuit, quæ lex naturalis non continebat, & quæ ante facere licebat, aut omittere, tamen post legem obseruanda erat; ideo occasionem attulit abundātiæ peccati supra statum præcedentem legis naturæ, qui fuit ab Adam usque ad Moysem.

ANNOTATIO XXVI.

Ambros.

Ambrosius Epistol. 71. ad Irenæum hoc verbum (subintrauit) dictum putat, quia lex Moysis data est ea de causa, quia lex naturalis nō fuit obseruata, quin potius magna etiam ex parte in mentibus hominum obscurata. Sic enim, inquit, subintrauit. quod vtique non ordinarium, sed velut fortuitum significare videtur introitū, eo quòd in locum legis naturalis intrauerit. itaque si illa suum seruasset locum, hæc lex Scripta nequaquam fuisset ingressa. Hęc Ambro. Quę doctrina mihi non omnino probatur; quamuis enim per legem scriptam aliqua ex parte renouata sit naturalis lex, quæ multum iam inualescentibus peccatis erat obscurata, tamen alijs de causis lex data est, multaque alia mandata præter naturalia continebat. Quamuis autem lex naturalis obseruata fuisset, adhuc scripta lex data esset, per quam futura mysteria significarentur, hominesque disponerentur ad Euangelium suscipiendum. Vera ergo expositio est, legem dictam subintrasse, idest, velut obiter intrasse, quia ad tempus futura erat in mundo. non enim Euangeliū intrauit vt lex. legi enim terminus fuit Euangeliū; at Euangelio nō succedet lex altera, aut aliud Euāgeliū, vt dicit doctè Cyril. lib. 10. in Ioan. c. 25. propterea dicitur subintrasse, fuit. n. velut Pędagogus in Christo.

Lex quo modo dicatur subintrasse.

Vbi autem abundauit delictum, superabundauit & gratia.

NOn solum contra peccatum ab Adam usq. ad legem, sed etiã quod à lege usq. ad Christi aduentum perpetratum & multiplicatum est, gratia præualuit, suasq. uires exeruit; excrescente enim, & aucto peccato, creuit etiam gratia Saluatoris, ut non solum ab uno, aut altero, sed ab innumeris, & multiplicibus peccatis liberaret, maximaque beneficia conferret. Attende tres status. Primus est ab Adam usque ad legem per Moysem datam; in quo peccatum fuit in mundo, & regnauit mors. Secundus est ab ipso Moyse usque ad aduentum Christi; in quo subintrauit lex, & abundauit ex occasione peccatum. Tertius est in Christi aduentu, qui superabundanti gratia contra peccata omnia præualuit, & regnum mortis, & peccati destruxit. Illud (ubi) indefinite ponitur, & potius significat idem, quod (postquam) ut sit sensus. Postquam abundauit delictum in statu legis, gratia superabundauit Saluatoris aduenientis, quamuis ex fide futuri, ij, qui ab Adam usque ad Moysem, & à Moyse usque ad ipsum Christum præcesserunt, contra peccata remedium habuerunt; tamen Paulus status ipsos inter sese confert.

Nota tres status, ante legem, in lege, & post legem.

ANNOTATIO XXVII.

ATHanas. in tract. de salutari aduentu Christi. Illud (vbi) ad naturam humanam refert, vt sit sensus. In qua natura abundauit delictum, superabundauit gratia. Ambro. verò in epist. 71. ad Iren. nostræ expositioni consentire videtur.

Vt sicut regnauit peccatum in mortem, ita & gratia regnet per iustitiam in uitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.

SVperabundauit gratia, ut sicut peccatum regnauit, omnibus mortem inferendo, ita etiam è contrario gratia regnet per iustitiam, idest, iustificando homines à peccatis in uitam æternam, & hoc per Christum Dominum, qui destructor est regni peccati, & mortis, ac regni iustitia, æternæq. uitæ auctor. Sensus ergo breuibus uerbis est, gratia superabundauit, ut, mortis & peccati regno destructo, regnum iustitiæ, & æternæ uitæ instauraretur per unum Dominum nostrum Iesum Christum. Particula (ut) non consecutiuè, sed causaliter accipitur. Paulus autem non meminit nunc Adæ, quia & per ipsum, & per legem ex occasione peccati regnum auctum erat, quod unus Christus destruxit. Iustitiam autem appel

lat, quæ data hominibus peccata delet, & ius in æternam uitam donat.

ANNOTATIO XXVIII.

Attende, Adæ peccatum ita homines omnes morti obnoxios fecisse, vt amplius ad vitam reuocandi non essent: mortui enim naturaliter resurgere non possunt: qui ergo moritur, si naturalis virtus sola consideretur, in æternum moritur, nec amplius viuet vti prius, quamuis anima immortalis perseueret. similiter etiam peccatum ex se æternum est. potuit enim homo, & potest pecare, sed à peccato semel patrato per seipsum non valet omnino se eripere. Deus est, qui ex gratia, propter Christi meritum, effecit, vt & mortui resurgant ad vitam, & peccatum finem habeat per fidem Christi viuam. Adam ergo, quantum est ex seipso, in æternum nos peccatum, & in mortem perpetuam coniecit. nos etiam ipsi noua peccata committentes, peccati reos perpetuos nos facimus. Hoc est regnum peccati, & regnum mortis, quod per Adam est inductum; Christi verò meritum, & iustitiâ regnū potentius, & durabilius effecit, illo regno magna ex parte destructo. nam mortem, quæ perpetua erat, effecit temporalem; resurgent enim mortui vniuersi; & vitæ regnum statuetur æternum sine fine; mors enim amplius non erit. propterea Christus victor mortis dictus est; peccatum etiā in his, qui in Christo nascuntur, delebitur, & fiet iustitia sempiterna, & sic regnabit gratia per Christum: & hoc per iustitiam in æternam vitam, in his etiam, qui damnantur, adhuc regnum peccati non erit integrum: nam quamuis peccatum maneat, mors tamen destruetur, & resurgent ad vitam: quamuis hæc vita ipsorum culpa potius sit mors illis. Regnauit ergo mors, & peccatum, sed vsque ad Christū, quia virtute Christi diminutum, & destructum est, stabilito æterno iustitiæ, & vitæ regno.

Nota regnū mortis, & regnū vitæ.

CAPVT

CAPVT SEXTVM.

QVid ergo dicemus, permanebimus in peccato ut gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo? An ignoratis quia quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem: vt quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius: simul & resurrectionis erimus. Hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, vt destruatur corpus peccati, & vltra non seruiamus peccato. Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato. Si autem mortui sumus cum Christo: credimus quia simul etiam viuemus cum Christo: scientes quod Christus resurgens ex mortuis iam non moritur, mors illi vltra non dominabitur. Quòd enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quòd autem viuit, viuit Deo. Ita & vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viuentes autem Deo, in Christo Iesu Domino nostro. Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediatis concupiscentijs eius. Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato: sed exhibete vos Deo; tamquam ex mortuis viuentes, & membra vestra arma iustitiæ Deo. Peccatum enim vobis non dominabitur: non enim sub lege estis, sed sub gratia. Quid ergo? peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit. Nescitis quoniam qui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius, cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam? Gratias autem Deo quòd fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi estis. Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ. Humanum dico, propter infirmitatem carnis vestræ: sicut enim exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ, & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem. Cum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. Nunc ergo liberati à peccato, serui autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam æternam. Stipendia enim peccati, mors. Gratia autem Dei, vita æterna, in Christo Iesu Domino nostro.

Quid ergo dicemus? manebimus in peccato, vt gratia abundet? absit.

SOlet Paulus post dogmata ad rectam doctrinam fidei pertinentia, annectere aliqua, quæ ad mores spectant, occasione sumpta ex aliqua ad fidem, seu dogma pertinente sententia; quod in hoc sexto capite maximè facit. nam post doctrinam traditam; nempe per Christum factam esse reparationem ruinæ, quam Adam nobis intulit, & quam lex occasionaliter auxit, exhortatur, ut ad iustitiam conuertamur, & à peccatis omnino abstineamus, quorum remissionem per Christum habuimus. Proposita igitur sententia præoccupatio quædam est; his enim præoccupationibus sæpe Paulus uti solet; ex postrema enim præcedentis capitis sententia, nempe ubi abundauit delictum, superbundauit gratia; posset aliquis male inferre, ergo peccatis peccata addenda sunt, in eisque perseuerandum; sic enim gratia Dei abundantior erit. hanc obiectionem præoccupans remouet. Sensus igitur est: Si, ubi abundauit delictũ, superabundauit gratia, dicemus, ergo manebimus, & perseuerabimus in peccatis, ut gratia superabundet? Absit, idest, nullatenus id ita est, immo detestabilis error is esset; solet enim Paulus hoc uerbo (absit) negare ea, quæ absurdissima, & detestabilia sunt. Similis est sententia in capite tertio, sed alio proposito dicta. Græce uerbum est compositum (permanebimus) quasi peccatis peccata adiungentes, & perseuerantes in peccato.

Verbum (absit) qd significet apud Apostolum.

ANNOTATIO I.

ALiqui moderni peccatũ hoc loco exponunt significare fomitem peccati, vt idem sit permanere in peccato, & esse sub formite peccati, quod sit, quando homo obedit fomiti, & appetitui ad peccandum inducenti. Sed non video rationem vrgentem, cur peccatum in ea sit accipiendum significatione. potius contextus contrarium indicat. nam dictum erat: Vbi abundauit peccatum, superabundasse gratiam; ex hoc infert: Manebimus ergo in peccato: eodem igitur modo accipitur peccatũ in vtraque sententia. Clarum autem est non accipi pro fomite, sed pro ipso peccato, quando dictum est: Vbi abundauit delictum, & similiter subintrauit lex, vt abundaret delictum. eodem igitur modo peccatum in præsenti sententia accipitur à Paulo, idemq. est permanere in peccato, ac perseuerare in peccato, peccatoque addere peccatum: & sic antiqui Patres hũc locum interpretati sunt.

Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo.

PRobat, & causam adfert, cur non debeamus manere in peccato, postquam semel iam Euangelij gratiam accepimus. Sensus

Ratio quare nō debeamus perseuerare in peccato, si gratia superabundat. autem est. Mortui sumus peccato, ergo non debemus viuere amplius illi; pugnant enim inter se mors, & vita. Attende, mori, & viuere peccato per quamdam analogiam, & similitudinem dicta esse; vt enim mortuus dicitur, qui functiones, & vitæ operationes non habet, quas ante habuerat, ita mortuus peccato is appellatur, qui non habet iam peccati operationes in se, nempe qui nō obedit suis iam concupiscentijs, & appetitibus contra legem Dei militantibus, quique non iam proprio sensu, & voluntate ducitur, sed legi & voluntati diuinæ obtemperat: contra verò, qui suis obtemperat appetitibus contra legem Dei, ille viuit peccato, quia opera facit peccati. Mori ergo alicui, est opera illius abijcere; viuere verò est eius opera exercere. cum ergo qui gratiam Euangelij receperunt semel peccatis sint mortui, non est cur amplius viuere in illis debeā, sicut ante susceptam gratiam vixerunt.

Mori peccato quid sit.

Attende rursus, longe aliud esse mortuum esse peccato, si sit casus auferendi, & si sit casus dandi: illud prius significat, per peccatum hominem esse mortuum, & gratia Dei, quæ vita est, priuatum, in qua significatione illud est. Ephes. 2. Cum essemus peccatis mortui, conuiuificauit nos in Christo: hoc autem significat peccatum esse mortuum, & nos per gratiam viuere, & à peccati operibus cessasse: & sic in præsenti accipitur. sicut & illud 1. Petr. 2. Vt peccatis mortui iustitiæ viuamus.

1. Pet. 2.

ANNOTATIO II.

Chrysost.

Chrysost. duas refert expositiones illius (Mortui sumus peccato) quarum etiam in commentario mentionem fecimus, nempe, Mortui sumus peccato, quia per peccatum vitam spiritualē amisimus; aut quia peccato deleto amplius nō obedimus. hanc posteriorem probat, & ea est legitima; id quod verba sequentia aperte significant. Attende etiam in his verbis cum eodem Chrisost. non esse dictum peccatum esse mortuum, sed nos mortuos esse peccato, vt per hoc excitentur auditores ad studium bonorum operum, & abstineant à peccatis, cum iam sint mortui peccatis.

An ignoratis fratres, quia quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus?

Per baptismum quō dicamur mori Christo.

Probat, & exponit mortuos nos esse peccato: Quicumque.n. inquit, baptizati sumus in Christo, baptizati sumus in morte eius, sensus est: Quotquot per baptismum Christo inserimur, & de corpore eius efficimur, per eundem baptismum efficimur similes ipsi mortuo, vt sicut ille mortuus est, ita etiam nos morimur: cum ergo non aliter inseramur Christo per baptismum, quam effecti similes ipsi mortuo, sequitur vt qui baptizati sunt, mortui sint peccato,

to, sicut Christus mortuus est corpori. Appellat baptizari in Christo inseri Christo, & de eius corpore membrum fieri; baptizari autem in morte ipsius, est per baptismum similitudinem mortis eius accipere, quod in annotatione exactius discutietur. Vtitur autem Paulus hac locutionis forma (An ignoratis?) non quod illi ignorarent, quibus hæc scribebat, sed est quædam increpatio eorum, ut dicit Chrysost. qui cum baptizati essent, adhuc peccata committerent, quasi nescientes, se per baptismum mortuos esse peccato. Et etiam quædam uehemens exhortatio ad abstinendum à peccatis; quasi qui post baptismum peccant ignorare uideantur quid egerint, quādo baptismum susceperunt. Illud (quia) non causam, sed declarationem indicat loco (quod). Attende, maxime in hac, & sequentibus sententijs à Paulo Christi mortis mentionem factam esse; nempe, Baptizari in similitudinem mortis Christi: Consepeliri cum ipso: Complantari: Simul crucifigi: ut per hæc sciamus, ex mortis ipsius uirtute, & efficacia mortem nostrorum peccatorum, & salutem nostram procedere.

ANNOTATIO III.

In Christo baptizari quid sit.

Tertul.

GRæca omnia exemplaria in accusandi casu habent: In Christum, & in mortem baptizari, & ita legit Tertul. lib. de carnis resurrectione: & est legitima lectio, & in eum sensum sunt Latina verba exponenda, quamuis, propria significatione cōsiderata, longe aliud sit in morte, & in Christo baptizari, quam in mortem, aut in Christum baptizari. Quantum ad sensum expositæ sententiæ attinet, Origen. In Christo baptizari exponit, in nomine Christi baptizari, ad distinctionem baptismi legis, & Ioannis. eodem modo exponit Anselmus & interpretatur. Aliqui vero moderni, Baptizari in Christo, exponūt idem significare, ac baptizari baptismo, qui habet virtutem & efficaciam à Christo. Et quamuis vtraque expositio verbis hisce accommodetur, tamen nec Græcis verbis, quæ in accusandi casu sunt, nec cōtextui ita facile accommodatur. Ideo accommodatior visa est expositio, vt baptizari in Christum, sit per baptismum ipsius in ipsummet inseri, & de corpore eius fieri. Baptizari autem in mortem Christi, non eodem modo Doctores exponunt: Basil. regu. breui. resp. 234. Baptizari in mortem Christi, exponit idem esse, ac veterem nostrum hominem crucifigi, & destrui corpus peccati, vt vltra non seruiamus peccato, sed ab omni de hac vita affectione vacui tales simus, in quos merito illud Apostoli conueniat: Mortui estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. idem Ambr. lib. 2. de sacram. cap. 7. sentit; inquit enim, Quid est baptizari in morte Christi? vt quomodo Christus mortuus est, sic tu quoque mortem degustes: quomodo Christus mortuus est peccato, & Deo viuit, ita tu superioribus illecebris peccatorum mortuus sis per baptismum, & surrexeris per gratiam Chri-

Orig.

Basil.

Christi; mors ergo est, sed non in mortis corporalis veritate, sed in similitudine; cum enim mergeris, mortis suscipis & sepulturæ similitudinem. hæc Ambrosius, Chrysost. paulo aliter exponere videtur. nam baptisma ipsum cruci, mortem autem ipsam peccati, morti Christi comparat: vt enim Christo crux mortis corporalis fuit causa, ita nobis mortis peccati baptismus causa est, *Athanas.* Athan. in qq. ad Antioch. q. 125. Quemadmodum, inquit, corpus Domini sepultum in terra mundo salutem peperit, sic nostrum quoque corpus in baptismo sepultum nobis ipsis iustitiam protulit. Hæc omnia recte dicuntur, tamen rem ipsam perfecte exponunt.

Baptismus quo gerat similitudinem sepulturæ Christi. Aduerte, ipsum baptismum exteriorem similitudinem gerere sepulturæ Christi; & qui baptizantur, & aquis immerguntur, Christum sepultum repræsentant, hinc est quod baptismus sit dictus in mortem, & similitudinem mortis Christi; non enim sepeliuntur nisi mortui, & sepultura, non mors ipsa, sed signum est mortis; baptismus ergo signum sepulturæ Christi existens significat & indicat baptizatos mortuos esse, sicut & Christus mortuus traditus est sepulturæ; mors autem hæc per similitudinem est; vt enim Christus mortuus est vita temporali, ita baptizatus moritur peccato. Est ergo baptizari in mortem Christi, non aliud quam effectos mortuos in similitudinem mortis Christi baptizari, & velut in sepultura condi; non quod prius moriantur peccato quam baptizentur; non enim sic est. nam ipse baptismus causa est mortis peccati, & facit mori peccato; sed quod baptismus indicet baptizatos mortuos esse, sicut sepultura significat eos, qui sepeliuntur, mortuos esse. Nec solum significat, sed quod significat, efficit. hoc enim est baptizari in mortem; quia vere post baptismum morimur. ideo tamquam mortui sepelimur.

Nec contra hoc est quod Tertul. *Tertul.* in lib. de pœnit. dixit, nempe baptizari; non vt delinquere desinamus, sed quia desiuimus, quia iam corde loti sumus. hoc tamen non aliud significat, quam baptizandos debere accedere cum proposito amplius non peccandi; & cum præteritorum pœnitentia. Non tamen necesse est prius habuisse remissionem peccati; quamuis aliquando ex vehementia fidei, & pœnitentiæ id fiat, vt docet Aug. *August.* lib. 4. de Baptismo cont. Donatist. cap. 22. non ergo baptismus morti Christi confertur, sed sepulturæ. Dicitur dari baptismus in mortem Christi, quia facit, & significat baptizatos mortem subire quandam, nempe peccati, in qua re similitudo est mortis Christi. vno ergo verbo baptizari in mortem Christi, est baptizari tamquam mortuos peccato, per quam mortem similitudinem quamdam habent cum Christo, cui per baptismum inseruntur, & eius fiunt membra; qui enim baptizantur, profitentur se mortuos esse peccato. Recte igitur ex hoc loco Aug. *August.* Enchiri. cap. 51. colligit, infantes habere peccatum originale, nam quicumque baptizatur, in mortem baptizantur Christi, nempe vt moriantur peccato, & per hanc mortem similes fiant Christo mortuo.

Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem.

Cur in mortis Christi similitudinem dicūtur baptizari, qui in Christū baptizantur.

VErba hæc expositionem superioris sententiæ confirmant, probant enim, & causam reddunt, cur in mortis Christi similitudinem baptizentur, qui in Christum baptizantur. causa autem ea est, quia per baptismum vna cum ipso Christo sepeliuntur, idest, Christum sepultum repræsentant. In mortem consepulti dicimur, idest, vt moriamur peccato, sicut ille mortuus est vitæ huic temporali. Ideo ergo baptismus est in mortem Christi repræsentandam, quia per illum similes efficimur ipsi Christo sepulto; baptismus autem gerit sepulturæ illius speciem, vt per hunc nos moriamur peccato, sicut ille sepultus non est nisi mortuus temporaliter.

Attende, similitudinem in eo esse positam, cum baptismus sit similis sepulturæ Christi, sit ut qui baptizantur mortui sint peccato, sicut Christus mortuus sepultus est. Est autē dissimilitudo in alijs; Christus enim prius est mortuus in cruce, postea sepulturæ traditus; baptizatus per ipsum baptismum moritur: quia baptismus est causa mortis peccati: consepeliri autem per baptismum in mortem, est tamquam mortuos peccato sepeliri baptismo, sicut ille mortuus corporaliter traditus est sepulturæ.

Vt quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus.

SImilitudinem, & collationem prosequitur; causam cur morti & sepulturæ illius similes effecti per baptismum simus, exponens. Sumus, inquit, per baptismum consepulti cum illo in mortis similitudinem, & morientes peccato, ut similes quoque simus etiā in altero, nempe ut quemadmodum ille à sepultura surrexit per gloriam Patris, idest, in uita gloriosa, & in maiestate digna Deo nō in humilitate, ut prius; ita etiam qui baptizati sunt, & per baptismum, tamquam mortui peccato sepulti sunt, resurgant in uita noua, qualis ante non fuit, nempe uita gratiæ, & filiorum Dei. Vtitur autem uerbo (ambulemus) quia baptizati mortui peccato, & in iustitia surgentes debent continuis operibus iustitiæ in hoc sæculo ambulare, & procedere. Confirmat hæc sententia id, quod superius dixerat. Qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc uiuemus in illo? mortui enim sumus peccato, & Christum imitantes in nouam uitam spiritualem surreximus, in qua ambulandum est, non iam in peccato.

ANNOTATIO IV.

Theodor. Christus resurrexit p gloriam Patris quo intelligatur.

Athanas.

VErbum illud (per gloriam Patris) variè Doctores exponunt. Theodoretus per gloriam Patris resurrexisse exponit, idest, per propriam diuinitatem suam; eadem enim diuinitas Patris, & Filij. Athanasius autem lib. de communi substātia Patris, & Filij, & Spiritus sancti, in capite aduersus eos, qui ponunt discrimen inter (ex quo, & per quem) interpretatur, Per Patris gloriam, & virtutem excitatum. Vtraque expositio difficile accommodatur; non enim procedit similitudo, & collatio facta à Paulo, si tales sequamur expositiones; nos enim dicimur surrecturi, vt in nouitate vitæ ambulemus, sicut Christus surrexit per gloriam Patris. gloria ergo hæc nouitati vitæ nostræ confertur. Hoc aduertens Anselmus aliter exposuit, nempe quomodo glorificatur Pater per resurrectionem Filij, ita etiam per conuersationis nostræ nouitatem glorificetur. Mihi expositio accommodata videtur, quam in commentario sumus prosecuti. Græca enim præpositio διὰ, aliquādo (per) aliquando (propter) significat: in hoc autem loco existimo hanc posteriorem habere significationem, vt sit sensus: Surrexit propter gloriam Patris, idest, vt vitam ageret gloriosam, & diuinitati conuenientem, qualis decet filium Dei; surrexit enim ascensurus, & sessurus in gloria ad dexteram Patris; ita etiam nos in nouam vitam ex baptismo surgimus, & in ea nobis est ambulandum. Eandem habet significationem hæc particula διὰ superius cap. 3. Propter remissionem præcedentium delictorum, & multis alijs in locis.

Ansel.

Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis eius.

Christo quō assimilabimur ī resurrectiōne.

SVperiorem probat sententiam, nēpe in nouitate vitæ post mortem peccati ambulare nos debere, sicut & Christus à morte in vitam resurrexit gloriosam. probatio autem collationis huius ea est: nam si similes facti sumus Christo in vno termino, nempe morte, quando per baptismum in ipsum insiti, & plantati sumus mortui peccato, erimus profecto etiam similes in altero termino, nempe resurrectione; quia surgemus in nouitate vitæ, in qua ambulandum nobis est. Similitudinem mortis eius appellat mortem, qua morientes peccato baptizamur, & sepelimur cum ipso. Similitudinem autem resurrectionis vocat nouitatem vitæ spiritualis, in quā per baptismum à morte peccati suscitamur, in qua ambulandum, & secundum quam uiuendum est in hoc seculo, donec ad ipsius gloriam cum eo transferamur.

ANNOTATIO V.

Attende, illud (complantati) idest, simul insiti Christo; non significare similitudinem inter nos; nempe Iudæorum, & Gentium qui simul vni Christo adhærent, sed nostri cum ipso Christo, cui inserimur. Attende rursus, illud (facti sumus) connectendum cum sequenti, nempe, Facti sumus similitudini, & confirmationi mortis eius, idest, in similitudinem mortis eius. Supplendum etiam est hoc idem cum verbo sequenti, nempe, Erimus similitudini resurrectionis, idest, erimus facti similitudini resurrectionis eius. sensus ergo hic est: Si insiti simul in Christum, & in eum baptizati similes facti sumus morti, erimus etiam similes resurrectionis eius; vt non solum moriamur peccato, sed etiam in nouitate vitæ accepta ambulemus. Tertul. lib. de carnis resurrectione legit: Si consiti fuerimus, exponit auté de resurrectione corporum ad immortalem vitam. tamen non est hoc ad mentem Pauli; loquitur enim de morte nostra nó corporali. sed qua morimur peccato. Igitur sermo est de resurrectione simili, nempe in vitæ nouitate; in hac enim similitudine mortis; & resurrectionis Christi baptizamur. Tertul.

Hoc scientes, quia uetus homo noster simul crucifixus est, ut destruatur corpus peccati, ut ultra non seruiamus peccato.

Confirmat sententiam præcedentem; & exponit, declaratq. qualiter mortui simus peccato. Est autem Hebraismus, quo participium loco verbi ponitur: Scientes, inquit, hoc; idest, cum sciamus hoc, seu certum nobis sit, nempe nostrum veterem hominem in baptismo simul esse cum Christo crucifixum; vt destructo corpore peccati, vltra non seruiamus peccato, sicut antea seruiebamus vitijs & concupiscentijs nostris indulgentes, & ipsis obedientes contra legem Dei. non solum ergo mortui sumus peccato, sed ita mortui vt amplius non debeamus peccare, ne necesse sit iterum mori peccato.

Homo vetus, & nouus quis sit. Attendenda sunt verba singula, ex quorum explicatione sensus facile percipitur. Solet Paulus in vnoquoque nostrum distinguere duos homines; nouum, & veterem; non quod duæ sint substantiæ, aut subiecta; vnus enim, & idem homo singuli sumus; sed ratione diuersorum statuum; qui enim indulget vitijs, & obedit concupiscentijs suis, vetus homo dicitur, quia statum peccati sequitur, in quo natus est, et originem ab Adamo traxit. at qui peccato abiecto inseruit iustitiæ, & Dei mandatis obedit, nouus homo appellatur; quia hunc statú non ab Adamo, nec à natiuitate carnali traxit, sed à Christo, in quo per baptismum natus est, & in ipso insitus est. Quãdo ergo homo abijcit opera peccatorum, & Deo reconciliatus, ac iustitiæ restitutus, viuit secundum Dei legem, dicitur abiecisse ve-

terem hominem, & induisse nouum, iuxta illud Ephes.4. Deponere vos secundum pristinam conuersationem, veterem homine, qui corrumpitur, secundum desideria erroris; renouamini autem spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deũ creatus est. Hic homo vetus dicitur simul crucifigi cum Christo, quia virtute Christi in cruce mortui, nostra peccata destructa, & deleta sunt; crux enim Christi peccatorum nostrorum fuit mors, & destructio: ideo peccata nostra dicuntur cruci affixa. & consequenter homo vetus noster simul crucifixus. Ephes.2. Per crucẽ inimicitias interficiens in semetipso. Colos.2. Chirographum decreti quod erat contrarium nobis, tollens de medio; & affigens illud cruci.

Veterẽ hominẽ quõ dicimur abijcere vel crucifigere.

Colos.2.

Attende tamen, quamuis per Christi mortẽ noster vetus homo crucifixus sit, nostraq. peccata in cruce deleta, tamen non applicatur nobis virtus, & fructus mortis huius, nisi quando baptizamur, & similes efficimur morti eius ipsi commorientes, & per baptismũ consepulti. Et hoc est quod nunc dicit Paulus; nimirum nostrum veterem hominem simul esse crucifixum, quantũ ad fructum nobis participatum in baptismo; in quo, & per quem commoriamur Christo. Hoc igitur est ueterem hominem crucifigi simul cum Christo.

Ex hac crucifixione processit secundum, nempe, ut corpus peccati destrueretur. Corpus peccati appellat, ut in eadem metaphora perseueret: corpora enim cruci affigebantur; similiter ut significet totam congeriem, & massam peccatorum, quæ uelut corpus quoddam est peccati, abolitam esse in cruce, ut iam amplius non seruiamus peccato, tamquam iam soluto, & eneruato ac euacuato per Christi mortẽ; & per baptismum in nobis. Dum dicit: ultra non seruiamus, indicat seruitutem, qua ante baptismi gratiam tenebamur sub peccato: quasi diceret sicut ante seruiebamus.

ANNOTATIO VI.

Origen.

Quid sit destruere corpus peccati.

ORigenes duas adfert expositiones illius verbi (corpus peccati) Vna est vt significet omnia peccata, quæ simul velut corpus quoddam conficiunt. Singula autem peccata membra, per quãdam metaphoram dicuntur, sicut peccatum ergo vetus homo dicitur, ita etiam omnia simul peccata dicuntur corpus peccati; cuius membra, & partes singula sunt peccata, iuxta illud ad Colos.3. Mortificate membra vestra, quæ sunt super terram; statim adiungit fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam: quasi hæc sint membra hominis veteris, & corpus peccati. Hanc expositionem sequuntur Chrys. Ambros. Ansel. quos secuti sumus.

Colos.3.

Chrysost. Ambros. Ansel.

Altera expositio allata ab Origene est, vt corpus peccati, dicatur corpus nostrum, quod appellatum est corpus peccati, sicut inferius cap.7. dicitur etiam caro peccati, quia in peccato conceptum, & enutritum est. Expositio prior videtur accommodatior. nam corpus nostrum

Origen.

Rom.7.

strum non tam dicitur crucifixum, & destructũ, quam ipsum peccatũ.

Theodor. Theodoretus corpus nostrum corpus peccati appellatum interpretatur; tamen aliter exponere videtur, nempe vt illud (peccati) connectatur, & referatur ad verbum (destruatur) fitq. sensus, vt corpus nostrum otiosum fiat peccato: quod fit, dum non inseruit ei. verbum enim Græcum καταργέω significat idem, quod Latine soluo, euacuo, irritum, & inane facio. Aliqui moderni, corpus pro robore positum existimant; soluiq. aut destrui corpus peccati dicunt, quia robur, & virtus peccati eneruata est per Christum in cruce, cui nos in baptismo cõmorimur, & simul crucifigimur. Aug. lib. de fide & oper. ca. 10. legit: Vt euacuetur corpus peccati.

Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato.

CAusam reddit sententiæ prioris præcedentis, nimirum veterem hominem crucifixum, vt non seruiamus vltra peccato. confirmat autem ex mortis effectu, qui ab actionibus huius seculi liberat hominem; & sicut qui ciuiliter seruus est, morte liberatur, & absoluitur à seruitute illa, vt amplius non seruiat; ita & nos à seruitute peccati tenebamur; per baptismum mortui, liberati sumus, vt amplius peccato non seruiamus; qui enim mortuus est, iam amplius non peccat, sed liber est per mortem à peccando. ita ergo nos, cum simus mortui, & crucifixi peccato, alieni à peccato esse debemus, nec amplius illi inseruire, aut indulgere sicut ante baptismũ. hoc enim esset adhuc viuere peccato. sic autem mortui, debemus post baptismum perseuerare. Hinc cõcludit quod superius dixerat, Qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo?

ANNOTATIO VII.

Iustificatum esse à peccato quid sit.

DVpliciter superior sententia exponitur. Vno modo, vt iustificatum esse à peccato significet idem, quod à commissis peccatis purgatum, & mundatum. ita exponit Basil. in lib. de baptis. sic inquit: Qui mortuus est, iustificatus est à peccato, hoc est absolutus est, liberatus est, ab omni peccato purgatus est; non solum quod operibus, ac verbis, sed quod & ipsis cogitationum affectibus sit commissum. Hæc expositio non facile præcedentibus connectitur. *Basil.*

Altero modo exponitur, vt iustificatum esse à peccato idem significet, ac liberatum à peccando, quasi iam amplius peccatis non valeat vacare, & quasi à iugo, & seruitute peccandi sit absolutus; vt sit sensus & sententia sumpta à mortis ratione; per mortem enim liber est iam homo, & alienus, ab actionibus, & obligationibus huius seculi, nec amplius vitijs, & operibus peccatorum vacat: ita & vos, qui mortui estis per baptismum, non debetis iam vacarre peccatis, quibus estis mortui. Ita Chrysost. & Theod. exponunt, & accommodatior est contextui *Chrysost.* *Theodor.*

textui expositio hæc. Non ergo de morte per baptismum, sed de morte absolute, & secundum suam rationem hæc sententia procedit; ex collatione enim sumitur argumentum, vt sicut verè mortuus, liber est à peccando, ita qui peccato per baptismum mortui sunt, amplius peccato indulgere non debent tamquam iam mortui.

Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul viuemus cum Christo.

SVperior illa sententia (si complantati sumus similitudini mortis eius, simul erimus resurrectionis) duas habet partes. Vna est; nos complantatos similitudini mortis, eius. Altera est, si complantati facti sumus similitudini mortis, erimus etiam complantati facti similitudini resurrectionis, vt non solum moriamur peccato, sed etiam uitæ nouitatem assequamur, in qua ambulemus. Huius sententiæ priorem partem exposuit hactenus; nempe nostrum ueterem hominem esse crucifixum cũ Christo, ut nõ ultra seruiamus peccato. posteriorem partem nunc explicat, & confirmat, dicens: Si mortui sumus cum Christo, uti dictum est, credimus uitam cum ipso nos habituros esse, ut similes etiam simus ipsi resurgenti, & nõ solum non simus sub peccato, sed nouam etiã uitam consequamur.

Viuere cũ Christo quid sit. Viuere cum Christo, est uitæ nouitatem accipere in similitudinem ipsius resurgentis; sicut mori cum Christo, est à peccato desistere in similitudinem mortis eius; utrumque enim per ipsum in baptismo habemus. Dicitur autem cum Christo mori, & cum Christo uiuere, quia non tantum in similitudinem eius morimur, & uiuimus; sed ipsius etiam uirtute, & efficacia, quasi præsens semper adsit nobis. Vtitur autem uerbo futuri (uiuemus) quia uitæ nouitas, quæ in baptismo accipitur, duratura est; & in ea nobis perseuerandum; uitæ enim perseuerantiam, & durationem hoc uerbo Paulus significat, ut Basil. lib. de Baptis. exponit; uita enim gratiæ ex se perpetura est, & finem non habet.

Addit autem uerbum (Credimus) quod duplicem potest habere significationem; aut enim ad intellectum refertur, & idem significat, quod fidem damus, & nobis persuademus: ait ad uoluntatem; ut idem sit ac confidimus; utrumque enim uerum est; credimus enim intellectu uitam spiritualem dari cum morte peccati, quæ cũ inuisibilis, & duratura semper ex se sit, potius creditur, quàm scitur. cõfidimus etiam nos in ea uita perseueraturos, nostris uiribus, sed diuinæ innixi gratiæ. iustificatio ergo perfecta, qua per baptismum fit, non solum in peccatorum remissione, & deletione est posita, sed etiam in renouatione uitæ per gratiam, quæ ex se perpetua, & in qua perseuerandum est.

ANNO-

ANNOTATIO VIII.

Sententia superior dupliciter exponitur. Vno modo de vita beata futura post resurrectionem, quã speramus; vt sit sensus: Si mortui sumus cum Christo, viuemus etiã, resurgentes in vitam gloriosam, & beatam, sicut ipse resurrexit. quam expositionem Origen. Chrysost. Theod. Anselm. cum alijs multis sequuntur, eritq. similis hæc sententia illi, 2. Thim. 2. Si commortui sumus, & conuiuemus; si sustinemus, & conregnabimus. Altero modo de nouitate vitæ, quæ est per gratiam, in quam resurgunt mortui peccato in baptismo, & in qua oportet perseuerare. & ita exponit Basilius lib. de baptismo, & ea videtur legitima expositio, vt ex contextu ipso satis apertè deducitur, tam ex præcedentibus quàm ex sequentibus. Paulus enim illam partem hisce verbis exponit superioris sententiæ, in qua dictum est; si complantati facti sumus similitudini mortis, erimus resurrectionis. quæ verba de nouitate hac vitæ nemo negat intelligenda. per quam vitam in similitudinem sumus resurrectionis eius effecti. quod etiam sequitur hoc idem confirmat, vt in eorum expositionè patefiet.

Origen. Chrysost. Theodor. Anselm. 2. Tim. 2. Basil.

Duas ergo Paulus partes iustificationis per baptismum factę distinguit: nempe mortem, quã morimur peccato, vt eo deleto vltra non seruiamus illi; & vitæ nouitatem, in quam per renouationem transmutamur, vt in ea ambulemus; et per vtrãque partem similes sumus Christo; vno enim in mortis, altera in resurrectionis similitudinem effecta est. Postquam autem Paulus exposuit priorem, nempe mortem, alteram explicat, & ex priori confirmat; si enim mortui sumus, etiã viuemus, & perseuerabimus in vita hac noua, & hæc est legitima expositio.

Scientes, quod Christus resurgens à mortuis, iam non moritur, mors illi vltra non dominabitur.

Sicut in explicatione illius partis, nempe, In similitudinem mortis nos factos esse, Paulus hæc uerba protulit; nempe, Hoc sciẽtes, quia homo uetus noster crucifixus est cum Christo, ut mortem hanc, quæ per baptismum fit, exponeret, & confirmaret; ita nunc in explicatione alterius partis, de nouitate uitæ, per quam in similitudinem sumus facti resurrectionis, adiungit: Scientes, quod Christus resurgens à mortuis, &c. quibus uerbis exponit, & confirmat qualis sit hæc noua uita, de qua dixerat, Viuemus cum Christo. Est autem sensus huius sententiæ talis, Viuemus cum Christo similes facti resurrectioni eius. Scimus autem Christum resurgentem à mortuis ita uiuere, ut iam amplius non sit moriturus, nec ultra dominatura ei mors. talis ergo uita erit hæc. in quam mortui peccato trãsferimur; nempe ut sit semper duratura, nec iterum in peccati mortem nobis sit incidendum, postquam semel mortui sumus

Quę erit in quam transformamur viuendo cũ Christo.

mus

mus peccato, & simul resurreximus. Hic est sensus Pauli, tamen non continetur totus hisce verbis propositis, sed simul adhibitis sequentibus. Quod autem hisce uerbis dicit, hoc est, Christum à mortuis surgentem, eam agere vitam, cui amplius non succedet mors, sed semper uiuet. sequentibus uerbis concludit talem esse uitæ huius nouitatem, in quam per baptismum, & ratione cuius similes Christo sumus, ut non amplius peccemus, sed in ea uita semper ambulemus, donec ad æternam mansionem perueniamus.

Attende, Christum non posuisse limitem, aut finem uitæ huic nouæ, in quam per gratiam suam nos transtulit in baptismo; sed ex se perpetua est. nos uitio, & culpa nostra eã extinguimus, & repellimus, ad peccatorum uomitum reuertentes; uita tamen ipsa ad hoc datur, ut non amplius moriamur peccantes; sicut ad hoc sumus mortui peccato, ut iam ultra non peccemus. Et in hoc consistit tota efficacia huius Paulini discursus, ut mortui peccato, iam amplius non peccemus; & surgentes in uitam nouam, quæ perpetua est ex se, semper in ea uiuamus, nec amplius ad peccata cõuertamur, qui bus semel in baptismo mortui sumus.

ANNOTATIO XXIII.

GRæcè illud (surgentes) est præteriti temporis, illud (dominatur) præsentis, ac si diceres, Surrexit à mortuis, mors iam illi non dominatur. sensus idẽ est, siue hoc siue illo modo legas. Quantum autem ad sensum pertinet, Origen. in præsenti, & Ambr. serm. 18. in Psal. 118. vers. 7. inferunt, si mors illi vltra non dominabitur, ergo semel dominata est; non enim dicitur aliquid non vltra dominari, nisi quod aliquando dominatum est. dominationem ergo mortis sustinuit Dominus; sed voluntate propter nos. sicut etiã suscepit serui formam. nos quidem necessitate dominationem mortis sustinemus. quia nascimur filij iræ; Christus verò volũtate, quia voluit propter nostram salutẽ mortis corporalis in se sustinere virtutem. non ergo est contraria hæc sententia illi Ioan. 6. Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eã. Origenes per mortem, diabolum interpretatur. rectius tamen ipsam mortem intelligimus, quæ quidem dominari dicitur per quandam prosopopeiam, qua solet vti Paulus.

Origen. Ambros. Ioan. 6. Origen.

Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel; quod autem uiuit, uiuit Deo.

CVr à mortuis resurgens amplius non moriatur, nec mors illi ultra dominetur, causam exponit. Inquit: nam quod mortuus est Christus peccato, semel mortuus est, idest, mors Christi fuit propter nostra peccata, pro quibus omnibus unica morte satisfecit, ideo nõ est necesse iterũ mori; at quod uiuit, uiuit Deo, idest, uita,

quam nunc habet, & qua fruitur, est ex diuina uirtute, quæ finem non habet. Similis est illa sententia 1. Cor. 13. Et si crucifixus est ex infirmitate, sed uiuit ex uirtute Dei. ac si diceret: cum Deus esset, propter nostrum peccatum se exinaniuit, ut moreretur: iam consummata exinanitione, uiuit Deo, iam nō exinanitus; nec amplius exinaniendus. Causa mortis peccatum mundi fuit, quod una hostia tulit. ad Hebr. 9. Christus semel mortuus est ad multorum exhaurienda peccata. & iterum; Semel in consummationem seculorum ad destitutionem peccati per hostiam suam apparuit. Causa surrectionis, virtus eius diuina est quia Deus est: idcirco à mortuis surgens iterū nō moritur, sed viuit semper; vitæ.n. fons æternus est. 2. Cor. 13 Hebr. 9.

Christus aliter q̄ nos mortuus est peccato. Attende, Christū dici mortuū peccato, non sicut nos; ille.n. mortuus peccato dicitur, q̄a ꝓpter nostra tollēda peccata mortuus est, nostraque peccata in mortis causa fuerunt. nos vero mortui sumus propter nostra ipsa peccata: ita Chrys. & Theod. exponunt. Est ergo tota sententia talis, mortuus est peccato, viuens Deo; peccatū, causa mortis; diuinitas, causa est illi vitæ, ideo à mortuis resurgens non amplius moritur. vna enim morte omnium tulit peccata. vitæ uerò causa æterna, & perpetua est. Est autem illud nomen (peccato) connectendum cūm secundo verbo, sic (peccato mortuus est semel) ut respondeat anthitheto sequenti, quod uiuit uiuit Deo. Chrysost. Theodor.

ANNOTATIO X.

Variè legunt Doctores hanc sententiam; aliqui enim sic: Quod mortuum est, peccato mortuum est semel. vt (quod) sit relatiuum. ita legit Hilari. lib. 6. de Trinit. Aliqui vero sic: Quod mortuus est, peccato mortuus est semel, vt particula (quod) sit coniunctio. & hæc est communis lectio, quam sequitur Ambr. ser. 18. in Psal. 118. ver. 7. Varietas autem ex eo procedit, quia Græce particulā (ὃ) aliqui articulum præpositiuum, aliqui loco coniunctionis positam cēsent. Illud autem (mortuus est) non per participium, sed per verbum Græcus sermo habet. nostra tamen lectio probabilior est, quam Græci interpretes sequi videntur in suis expositionibus. de Christo enim sermo iste est, & ad Christum refertur, qui mortuus peccato dicitur semel, & viuere Deo. Hilar. Ambros.

Est etiam altera uarietas, quæ ad sensum potius pertinet. aliqui enim illud verbum (peccato) coniungūt cum priori participio, vt sit sensus: Quod peccato mortuus est, semel mortuus est, & ita interpretatur Anselmus. Alij censent connectendum cum sequenti, vt sit lectio hæc, Quod mortus est, mortuus est peccato semel, & ita Ambros. loco proximè citato exponit, quæ communis est expositio Græcorum; & videtur ex ipso cōtextu colligi; nā subiungit, Quod viuit, viuit Deo. ex hoc anthitheto manifestū est ēt connectendū illud (peccato) cum posteriori, vt sententiæ oppositæ sibi respondeat. & hanc connexionē nos sumus in comentario secuti. Christus quō dicitur mortuus peccato.

Quan-

Quantum autem ad sensum spectat, variè exponunt Doctores illud (mortuus est peccato) Hilar. lib. 9. Trin. per peccatum corpus exponit, peccatum dicitur, sicut caro peccati, quamuis Christi corpus, non peccati, sed in similitudinem carnis peccati dictum sit. mortuus ergo peccato dicitur, idest, mortuus corpore. quam expositionem sequitur Oecumenius, Ambros. verò serm. 18. in Psal. 118. Vers. 7. per peccatum exponit peccatorem, vt sit sensus, Mortuus est peccato, idest peccatori, quia propter peccatores mortuus est. Tertio loco Chrysost. & Theodoret. ipsum peccatum interpretantur, vt Christus dictus sit mortuus peccato, quia propter peccatum, nempe ut mundi peccatum tolleret, mortem subijt temporalem. Hæc uidetur accommodata expositio. quotiescunque enim sensus constare potest ser uata propria verborum significatione, non sunt admittendæ impropriæ significationes, ad quas sequendas compellimur, quando accommodatus sensus aliter haberi non potest.

Hilar. *Oecum.* *Ambros.* *Chrysost.* *Theodor.*

Illud etiam verbum (viuit Deo) variè exponitur, Oecumenius exponit sic, uiuit Deo, idest diuinitate, ac si diceret; Mortuus est carne, viuit anima: loco verò animæ dictū esse affirmat (diuinitate) non quod non uiueret anima, sed quod firmius diuinitate viueret. Chrysost. verò viuere Deo, exponit, Dei virtute. ideo enim sine fine viuit. Et hæc est accommodata expositio, vt enim peccatum fuit causa mortis, ita diuina eius virtus causa fuit resurrectionis, peccatum enim una morte destruxit, uita ergo sine fine est, vtpote non amplius morte terminanda. hoc namque conueniens est diuinæ eius virtuti, quæ sine fine est.

Oecum.

Ita & vos existimate vos mortuos quidem esse peccato, viuentes autem Deo in Christo Iesu domino nostro.

APplicat nunc similitudinem, cum enim supra dixerit; non solum nos per baptismum effici similes Christo mortuo, sed etiam Christo resurgenti; & non tantum mori peccato, sed etiam in nouitate vitæ surgere; rursus etiam ita mori peccato, vt iam amplius non debeamus seruire peccato: & ita in uitæ nouitate ambulare, ut ultra non moriamur peccantes; huius occasione Christi mortem, & uitam, qualis fuerit, exposuit, ut eius nos exemplo conformaremus: post hæc accommodat nobis, quæ dicta sunt de Christo: Ita, inquit, uos, qui Christo similes facti estis per baptismum, reputate uos mortuos peccato, & uiuentes Deo. Particula (ita) supplendum indicat, quod dictum est, mortuos nempe esse peccato semel per baptismum, ut amplius non debeamus peccare, atque ita Deo uiuere, ut à uita hac non excidamus, sicque Christo similes simus.

Viuere Deo qd sit. Attende, uiuere Deo esse uitam gratiæ in se conseruare, secundum quam nos in, & Deus in nobis uiuit, ut dicere possumus: uiuit in nobis Christus. Adiungit (uiuentes Deo in Christo Iesu) idest,

idest, ad similitudinem ipsius, qui ita viuit, vt amplius non moriatur.

Rursus (In Christo Iesu) idest per Christum Iesum, per quem à mortuis in vitam hanc reuocati sumus. Dicit autem (existimate vos) idest, reputate uos mortuos peccato, quia non satis est mortuos esse, sed debemus mente tales nos reputare, ut hoc considerãtes amplius non peccemus. aut etiam reputate uos mortuos peccato, idest, ac si mortui essetis. qui enim est mortuus, iam non peccat, nec actiones facit peccati, quas ante faciebat, tales ergo vos reputate peccato. Addit (Domino nostro) ut significet nostri curam adhuc Christum gerere, vt per hoc speremus eius auxilio in uita hac perseuerare; qui enim à morte in uitam reuocauit, poterit in uita hac nos conseruare, & quantum est ex se, non deerit, quia Dominus noster est.

ANNOTATIO IX.

Oecumẽ. OEcumenius duas adfert expositiones superioris sententiæ, vna est, ut de morte corporis intelligatur in hunc sensum, ita & vos propter peccatum semel corpore moriemini, sed per Christum viuetis, suscitati ab ipso, amplius non morituri. Altera est, ut de morte peccati, & uita gratiæ intelligatur in hunc sensum: Existimate mortuos vos esse peccato, ut iam amplius non peccetis, uiuentes autem Deo, idest ad ea, quæ Dei sunt, auxiliante Christo. *Chrysost.* Harum prior expositio non uidetur accommodata; his enim uerbis Paulus superiores sententias exponit, quibus docuit per baptismum nos mori peccato in similitedinem mortis Christi, & in toto contextu de hac morte tractat. mors ergo temporalis, seu corporalis non potest applicari contextui. Posterior expositio communis est, ut de morte, qua spiritualiter morimur peccato, & de uita, qua uiuimus spiritualiter, Deo ipsi per omnia placentes, hanc sententiam intelligamus. & ita Chrysost. exposuit.

Illud (reputate, seu existimate) aliqui moderni vertendum putant, colligite, seu sillogizate, quasi ex his, quæ de Christo dicta sunt, debeat unusquisque deducere quæ sequuntur. tamen Origen. Chrysost. *Origen. Chrysost.* & Græci auctores, quibus verbi significatio melius nota erat, interpretantur sicut & nos. *Orig.* Origen. autẽ dictum putat (reputate) quia non est mors in effectu corporalis, sed debemus mente reputare nos ac si tales essemus, quantum ad peccatum spectat. *Chrysost.* Chrysost. autem ideo dictum putat, quia mors hæc non percipitur sensu. Mihi in commentario uisum est dictum etiam esse, quia non sat est, nos mortuos esse peccato, sed debemus id præ oculis mentis habere semper, ut cogitantes nos esse mortuos peccato, tales nos exhibeamus, ut non ultra peccato inseruiamus.

Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore.

SI mortui sumus peccato, & uiuimus Deo, similes Christo, ut uitam hanc semper conseruemus, neque iterum per peccatū moriamur, sicq. hac uita priuemur, recte infert Paulus, ergo non regnet peccatum in uestro mortali corpore: si enim peccatum regnauerit, uita hæc destruetur in nobis, & iterum moriemur, sicut prius per peccatum mortui eramus ante baptismum.

Attende uerbum regnandi, quod dictum est, tum ut notat Chrysost. ad insinuandum nos, non necessitate, sed uoluntate peccare; ideo non dicit, non exerceat tyrannidem peccatum in uestro corpore, sed non regnet; regnum enim est subdentium se uoluntariè, tum ut notat Grego. lib. 14. Moral. cap. 9. quia nemo absque peccato esse potest, sed cauendum est ne regnet peccatum, dum postposita lege Dei, peccato consentimus. dicit autem, In uestro mortali corpore, quia dum mortale corpus est, ad peccandum suis nos concupiscentijs inducit: quando autem diuina gratia ad immortalitatem fuerit promotum, nullam aduersus nos pugnam excitabit. quo uerbo, ut notat Chrysost. consolatur nos, peccandi tempus breue esse significans. Tertullianus lib. de carnis resurrec. loco peccati, nouo quodam, & inusitato utitur uocabulo, delinquentia.

Gregor.

Vt obediatis concupiscentijs eius.

Quid sit regnare peccatū in corpore.

QVid sit regnare peccatum exponit, nempe obedire corporis concupiscentijs, quæ militant contra spiritum, & contra legem Dei. Attende, concupiscentias tollendas non esse à carne, nec à nobis tolli omnino posse, sed eis obsistendum, nec consentiendum vnquam esse. hoc enim est, non regnare peccatum in corpore nostro. regnum enim in obedientia subditorum positum est. Illud (eius) non ad peccatum, sed ad corpus refertur, vt ex Græco sermone constat: est enim peccatum Græcè generis fœminini, relatiuum autem, hoc, neutrius, sicut etiam & corpus, Latine verò ambiguus est sermo. Verbum obediendi indicat turpitudinem peccati, per quod homo, & ratio superior seruum, & subditum se exhibet corpori, sicut parti inferiori, & quidem mortali corpori, quæ conditio auget peccantis turpitudinem, qui ita se deprimit, vt mortali corpori, quod habetur commune cum bestijs, se ipsum subijciat.

Sed neq. exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato.

Membra dicūtur.

CVm regni mentionem fecisset, eius quoq. armaturam ostendit. vtitur autem peccatum nostris membris ad sui regni di-

Peccatum enim vobis non dominabitur.

TAcitæ obiectioni respondet; dicere enim posset aliquis, o Paule, præcipis ne regnet peccatum in nostro corpore, quis poterit hoc impedire, cum uires peccati tantæ sint, ut nemo ei nostrum resistere ualeat. obtinebit ergo ipsum peccatum sua sponte regnū, & dominabitur nobis, sicut tyrannus dominatur, & dominium exercet in subditos. Hanc obiectionem Paulus remouet dicens, merito uobis præcipio ne regnet peccatum in uestro corpore etiam mortali, quia peccatum non dominabitur uobis; idest, non habet eas in uos uires, & potentiam, ut non ualeatis resistere ei, & eius impedire dominium, ac potentiam euertere, suffulti gratia Dei, ut statim in sequentibus exponit. Chrysost. & Theodoret. legunt aduerbium (amplius) ut sit sensus, non dominabitur ulterius sicut prius fecit, quando sub lege eratis, quod in sequenti sententia explanabitur.

Non enim sub lege estis, sed sub gratia.

Quid sit esse sub lege & esse sub gratia.

CAusam exponit, cur peccatum non sit eis dominaturum, quia, inquit, non estis sub lege, sed sub gratia. Esse sub lege significat esse in statu legis, lex autem subintrauit, ut abundaret peccatum. non enim id tulit, sed potius occasionaliter auxit. nam lex præcipiens quædam, quædam autem prohibens, nec uirtutem, qua eius mandata, & prohibitiones implerentur, exhibens, potius erat occasio peccandi. idcirco in eo statu peccatū dominabatur. Dices, nonne in illo statu erat iusti, & remissio peccatorum, & gratia, per quam lex implebatur? Respondeo, ita esse; tamen hæc dabantur non uigore legis, sed fidei, futuri tunc Christi. status autem legis quantum ex se erat, peccatum non auferebat, nec uirtutem, ut impleretur, dabat, ideo dicitur tunc dominari peccatum. hoc est esse sub lege. Esse uero sub gratia significat esse in statu Euangelico, in quo prædicatur, & confertur gratia, qua lex impleri possit, & qua peccatum uetus auferatur, & robur ad non peccandum detur. Ideo in eo statu peccatum nō dominatur, quia uires amisit per gratiam, quæ confertur in Euangelio, per quam peccatum uincitur, & destruitur. Esse ergo sub gratia, non est, non teneri ad implenda legis præcepta; sed esse in statu, in quo datur gratia, per quam impleri possint præcepta, & per quam destruatur peccatum.

Multum ergo errant Hæretici nostri temporis, non assequentes quid sit esse sub lege. non enim est non teneri lege; sed esse sub statu legis, quæ ex se non habet gratiam remissionis peccatorum, nec robur implendi mandata. hæc enim facit fides uiua in Christum, per quam gratia confertur, quæ ad statum Euangelij pertinet: & propte-

rea in eo dicitur peccatũ nõ dominari; non quod non sit, sed quod non dominetur. Attende, per legem intelligi etiam moralem, sub qua in Euangelio non sumus, quamuis eam seruare teneamur, quia status Euangelij non est status legis: propter causam dictam.

Quid ergo? peccabimus, quia non sumus sub lege, sed gratia? absit.

SOlet sæpe Paulus hisce uti præoccupationibus, ut sententiam, & doctrinam magis explicet, ac confirmet. posset ergo aliquis obijcere: Si non sumus sub lege, sed sub gratia, ergo peccemus & transgrediamur legem, quia sub illa non sumus, sed sub gratia, qua peccata omnia dimittuntur. Hanc obiectionem tanquam rem absurdam reijcit Paulus, dicens; Absit, ideſt nullatenus id fieri debet. Attende, uim obiectionis in hoc positam esse: Sub lege peccatum dominabatur, quia lex nec remissionem peccati, nec uires, quibus hoc uitaretur, conferebat; at per gratiam vtrumque confertur: peccemus ergo, quia iam remissionem per gratiam habemus paratam, quam lex non dabat.

An nescitis, quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam?

OBiectionem non solum simplici verbo illo (absit) sed etiam ratione, & argumento confutat. argumenti autem totius robur hoc est: Cui se homo exhibet, & deuouet ad obediendum, illius est seruus; sed per gratiam exhibuistis vos, & deuouistis ad obediendum Euangelio; ergo huius estis serui; non ergo peccandum est. nam per peccatum efficitur homo seruus peccati, abiecta seruitute gratiæ. prima pars argumenti verbis propositis continetur; quorum sensus talis est; Eius quisque efficitur seruus, cui obedit quasi seruus; qui ergo obedit peccato, seruus efficitur peccati, cuius fructus mors est, qui vero obedit obedientiæ, ideſt, Euangelio, & fidei, seruus efficitur eius, cuius obedientiæ fructus est iustitia, & sanctitas. Illud (an nescitis) cum quadam reprehensione dictum est, sicut & verbum (absit) ad obiectionis irrationabilitatem ostendendam; quasi qui id diceret, & obijceret, stultus esset, nesciens, quod singulis est notum, nempe vnumquemq. eius effici seruum, cui se ad obediendum exhibet paratum.

Sicut per peccatũ homo fit seruus peccati & mortis, ita p obedientiam fit seruus iustitiæ & Euangelij.

Gratia autem Deo, quod fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in qua traditi estis; liberati autem à peccato serui facti estis iustitiæ.

ALteram partem argumenti adiungit, cuius sensus est: cui obeditis, serui effecti estis, siue peccati ad mortem, siue obedientiæ ad iustitiam; at ex Dei gratia factum est, vt cum essetis prius serui peccati, obedieritis non ficte, sed ex corde, doctrinæ Euangelicæ, secundum eam formam, & regulam, quam edocti estis; vnde consequitur, vt liberati à peccatis, facti sitis serui iustitiæ, & obedientiæ, vt mandatis Dei obediatis, & virtuti ac diuinæ voluntati implendæ incumbatis. Attende, peccato opponi contrariam iustitiam. Illud autem (in quam traditi estis) significat ac si diceret, in quam formam, ac typum doctrinæ conformati estis. in doctrinam enim Euangelicam velut in typum quendam immittimur, vt eius similitudini conformemur. Illud autem (gratia Deo) gratiarum actionem significat. agendas enim gratias censet Paulus; significare volens à Deo effectum esse, quod illi obedierint ex corde in eam formam doctrinæ: similiter etiam in memoriam reducere beneficium, pro quo gratias agant, vt per hoc persuadeat eis seruire iustitiæ, & abstinere à peccato.

Humanum dico propter infirmitatem carnis vestræ.

COnclusio est superioris argumẽti, ac si diceret; Cum iam sitis à peccato liberati, & serui facti iustitiæ, oportet vos non amplius obedire peccatò. nam hoc esset iterum vos seruos effici peccati, & dissoluere ac rumpere vinculum seruitutis iustitiæ, in quam diuina gratia à seruitute peccati vos transtulit. Hoc est totum argumentum, & integer sensus: tamen Paulus moderatius concludit; non enim petit, vt seruiamus iustitiæ vt decebat, & ratio, dignitasque iustitiæ huius postulabat, sed vt saltem illi seruiamus, & membra corporis nostri in opera virtutis conuertamus eo conatu, quo peccati arma exhibuimus; propterea præmittit hæc verba (Humanum dico propter corporis imbecillitatem, & carnis fragilitatem) idest præceptum humanum & tolerabile impono vobis, effectis seruis iustitiæ: quod autem humanum se dicere affirmat, sequentibus exponit verbis.

ANNOTATIO XII.

ALiqui verba hæc (humanum dico) dicta putant quasi per ea veniam petat, quia de rebus parum honestis locuturus erat; nempe

pe (sicut exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ.) Alij in hunc sensum exponunt, ac si diceret; hominum more loquor, nempe in rebus diuinis, humanis similitudinibus vtor. Mihi legitima expositio ea videtur, id dictum esse, quia cum multo plus obsequij, & maior seruitus exigenda esset in iustitia, quã in peccato, propter corporis infirmitatem parem saltẽ petit, quod in sequentibus explanabitur.

Sicut enim exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ, & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem.

EXponit humanum dictum, quod se proferre affirmauit; & est conclusio superioris argumenti. Est autem particula causalis (enim) reddens causam cur humanum se docere affirmauit. sensus autem est, Tanto studio, & obsequio exhibete corporis membra ad rectè operandum, & incumbendum bonis operibus, & implẽdis mandatis, cuius studij, & obsequij fructus sanctificatio, quia his operibus sanctificatur homo, efficiturque sanctus, & Deo dicatus; tanto, inquam, studio hoc facite, quanto studio, & obsequio prius eadem membra exhibuistis ad opera immunditiæ, & iniquitatis, quorum fructus fuit iniquitas. euadit enim homo tali ex obsequio iniustus, & iniquus. quamuis igitur mirum in modum excedat sanctificatio iniquitatem, tamen vt humanum imponam præceptum propter infirmitatem, simile saltem, & æquale adhibete obsequiũ; vt sicut prius relicta iustitia seruistis iniquitati, ita relicta iniquitate seruiatis iustitiæ. Vtinam multi id saltem studium, eamque diligentiam exhiberent in bonis post conuersionem, quam adhibuerunt in malis ante conuersionem ad gratiam Dei, nec tales se exhiberent in bono, quales exhibuerunt in malo, cum potius maius obsequium, & studium adhibendum esset in bono. cum enim suis immunditijs, ac auaritijs, cæterisque vitijs se dedunt, tunc ad multa patienda fortes se exhibent, at cum virtuti incumbendum est, vires sibi corporis deficere causantur, propterea Paulus præmisit dicens, Baruc. 4. Humanũ dico. alludere videtur ad illud Baruc. 4. Sicut, inquit, fuit sensus uester ut erraretis à Deo, decies tantum iterum conuertentes requiretis eum, at Paulus non decies amplius, sed tantundem postulat, quod ualde humanum est.

Cum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ.

ANNOTATIO.

MIhi Paulus causam reddere videtur cur dictum sit, qui seruierunt immunditiæ, & iniquitati seruisse ad iniquitatem, idest nullum fructũ reportasse, quam euasisse iniquos, & iniustos, ac

ac peccatores. probatio autem hæc est. quia cum essent serui tunc peccati, iustitia in eis dominium nullum exercebat, sed erant liberi ipsi iustitiæ, quia nullas leges iustitiæ admittebant, sed peccati, & iniquitatis legibus obtemperantes à iustitia se eximebant. hinc infert Paulus, nullum eos fructum reportasse, sed ad iniquitatem, & iustitiam comparandam seruiuisse. qui enim iustitiam deserit, ad iniquitatem operatur, quia non alium fructum reportat. Liberos iustitiæ appellat, quia iustitiæ non incumbebant, nec eius præcepta sequebantur, nec ei obtemperabant, sed proprijs suis concupiscentijs ad iniquitatem tendentibus.

Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis?

Qui iniquitati seruit & immunditię, núllum fructum cõ sequitur nisi erubescétiã.

INfert ex verbis præcedentibus quod probandum assumpserat, nimirum, qui immunditiæ, & inquitati seruierunt, ad iniquitatem & sine fructu seruisse. & illatio hæc est; cum essetis serui peccati, iustitiæ non incumbebatis. ergo quem fructum habuistis in obsequio illo vestro, & in operibus, quorum vos ipsi recordantes erubescitis, & confundimini? profecto nullum fructum habuistis, sed solam iniquitatem ipsam. Vtitur interrogatione ad maiorem affirmationem, ac si diceret: ergo nullum fructum habuistis. alieni enim à iustitia, fructum non possunt habere alium præter iniquitatem ipsam. Illud autem (in quibus nunc erubescitis) confirmatio est; quasi diceret: Quem fructum bonum habere potuerunt opera, de quibus nunc quando iam illuminati estis confundimini, & pudet uos talia commisisse, vestroque pudore confitemini nullum ex illis vos reportasse fructum præter iniquitatem?

ANNOTATIO XIII.

Clem. Alex.

CLemen. lib. 4. Stromat. sic legit, & interpretatur huiusmo di sententiam, vt fiat distinctio in prio ri verbo, ibique sit interrogatio in hunc sensum, Quem fructum ergo habuistis? respondet, fructus est, ea in quibus nunc erubescitis. dura tamen videtur hęc interpretatio, communis lectio, & expositio est, ut in fine sit interrogatio, vti in commentario expositum est.

Nam finis illorum mors est.

TAcitæ negationis causam reddit, nempe, Quem fructum habuistis? nullum; nam illorum operum, quibus seruiuistis peccato, finis est mors æterna: profecto fructum bonum non habent opera, quorum finis mors æterna est, sed omnia obsequia peccati ad iniquitatem sunt, cuius pœna condigna talis mors est. fructus ergo

go illius obsequij iniquitas, confusio, æterna damnatio sunt. Latet autem aliud in his verbis, nempe in illis peccatis delectati estis, cōmoda temporalia, nimirum honores, diuitias, & alia huiusmodi consecuti ex eis sæpe estis, sed hæc nullius sunt momenti, cum tandem finis peccatorum mors sit, & damnatio.

Nunc autem liberati à peccato, serui autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem verò vitam æternam.

ALteram nūc partem oppositam exponit. non sic enim euenit his, qui seruiunt iustitiæ. Et sicut superius dixit; Cum essetis serui peccati, liberi eratis iustitiæ; ita nunc e contrario dicit; Nunc verò, tempore gratiæ, liberati à peccati seruitute, & facti serui Deo, vt eius mandatis obediatis, longe alium fructum, & finem reportabitis. nam fructum iustitiæ habetis in sanctificationem continuam, vt sanctificemini magis, ac magis, continuis virtutum operibus; finem verò æternam vitam. tunc in iniquitatem, nunc in iustificationem; illorum finis mors, horum æterna est uita; tunc serui peccati, & alieni à iustitia; nunc autem liberati à seruiture peccati, translati estis in Dei seruitutem. Oportet ergo uos amplius non peccare, sed Deo uiuere, & inseruire. Qui seruit iustitiæ fructum habet in sāctificatione, & p fine uitā æternā.

Stipendia enim peccati mors; gratia autem Dei vita æterna in Christo Iesu domino nostro.

CAusam diuersorum effectuum reddens concludit. illius enim sententiæ (Illorum finis mors est) causa est, quia peccati stipēdiū mors est æterna; idest, quod peccatum suis militibus, & obseruatoribus, ac sequacibus stipendium reddit, mors est; est enim prosopopeia quædam, qua peccatum tanquam rex, seu potius tyrannus consideratur respectu eorum, qui illi inseruiunt; contra uerò, gratia, quam reddit Deus suis fidelibus, & iustitiæ seruientibus, uita æterna est. Regnum ergo duplex est; Dei & peccati; in utroq; milites, sequaces, serui, stipendium; sed longe diuersum, & contrarium; peccatum, æternam mortem; Deus uerò uitam æternam retribuit. Potuisset Paulus uti etiam uocabulo stipendij, & mercedis in retributione Dei. nam Matth. 20. Merces dicitur uita æterna. & 2. Thimot. 4. Corona iustitiæ; noluit tamen uti hac uoce, sed gratiæ uocabulo, tum ut ostenderet seruos Dei seruire Deo, non intuitu mercedis principaliter, sed ex amore, & sponte propter ipsum Deum; tum etiam, ut significaret uitam æternam, & mercedem, quæ iustis datur, gratiam includere: nam gratia Dei est, qua à peccato liberati in Dei seruitutem sumus translati, & filij Dei facti, Matt. 20 2. Tim. 4

& qua

& qua digni, & potentes efficimur ad meritum, & operum nostrorum mercedem, quæ non essent digna, nisi talis præcederet gratia. Ita hanc sententiam exponit August. Epist. 105. Addit autem (In Christo Iesu domino nostro) quia ipse est mediator, per quem habemus accessum ad gratiam, & virtutem, ac merita ad æternam uitam consequendam, quia non est aliud nomen sub cœlo, in quo oporteat nos saluos fieri. ut habetur Act. 4. quod etiam docet Aug. lib. de gratia & lib. arbitrio, cap. 6. & sequentibus. Stipendium Græce dicitur ὀψώνιον, quod militibus dabatur, ut exponit Theodoret. iuxta illud 1. Corinth. 9. Nemo militat suis stipendijs; perseuerat enim Paulus in eadem metaphora regni, & armorum peccati, & similiter Dei.

August.

Theodor.

CAPVT

CAPVT SEPTIMVM.

*A*N ignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur quanto tẽpore viuit? Nam quæ sub viro est mulier, viuente uiro, alligata est legi: si autẽ mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri. Igitur, viuente viro, uocabitur adultera, si fuerit cũ alio viro: si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est à lege viri, vt non sit adultera si fuerit cum alio viro. Itaque fratres mei, & vos mortificati estis legi per corpus Christi, vt sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit, vt fructificemus Deo. Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum, quæ per legem erant, operabantur in membris nostris, vt fructificarent morti. nunc autem soluti sumus à lege mortis, in qua detinebamur, ita vt seruiamus in nouitate spiritus, & non in vetustate litteræ. Quid ergo dicemus? lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognoui, nisi per legem: nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret. Non concupisces. Occasione autem accepta, peccatum per mandatũ operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat. Ego autem viuebam sine lege aliquando. Sed cum venisset mandatum, peccatum reuixit. Ego autem mortuus sum: & inuentum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem. Nam peccatum occasione accepta per mandatum, seduxit me, & per illud occidit. Itaque lex quidem sancta, & mandatum sanctum, & iustum, & bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum, vt appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem: vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum. Scimus enim quia lex spiritualis est: ego autem carnalis sum venundatus sub peccato. Quod enim operor, non intelligo. non enim quod volo bonũ, hoc ago: sed quod odi malum, illud facio. Si autem quod nolo, illud facio: consentio legi, quoniam bona est. Nunc autem iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Scio enim quia non habitat in me, hoc est in carne mea, bonum. Nam velle, adiacet mihi: perficere autem bonum, non inuenio. Non enim quod volo bonum hoc facio, sed quod nolo malum, hoc ago. Si autem quod nolo, illud facio: iam non ego operor illud, sed quod habitat in me, peccatum. Inuenio igitur legem, volenti

lenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet: condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem: uideo autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominū nostrum. Igitur ego ipse mente seruio legi Dei: carne autem legi peccati.

ANNOTATIO I.

DIxerat Paulus in capite præcedenti, peccatum non dominaturum nobis, quia non sumus sub lége, sed sub gratia. cui sententiæ obiecerat dicens, Peccabimus ne, quia non sumus sub lege, sed sub gratia? ea autem obiectione perfecte confutata, ad sententiam eandem confirmandam, & exponendam in hoc capite se conuertit, in quo demonstrat nos non esse sub lege, ex quo consequitur nec peccatum, nec legem ipsam in nobis dominari. Attendendum autem est, hæc duo maximè differre. cessasse legem, & cessasse dominium, & statum legis, quod idem est ac non esse sub lege, lex quidem non tota cessauit: manet enim lex moralis, & decalogi in Euangelio: sunt etiam leges diuinæ sacramentorum, & humanæ Ecclesiasticæ, & tamen non dicimur esse sub lege, aut dominio legis. hæc enim cessarunt, & non sunt adueniente Euangelio; quia legem dominari, seu esse sub lege est esse in statu legis, in quo lex pura consideratur, in quo statu non habet homo vires quibus impleat præcepta legis. lex enim quantum ex se est obligat, virtutem tamen non dat, qua quod iubet, fiat; hoc enim facit virtus gratiæ, & fidei, quæ ad Euangelium pertinet. qui ergo in legis statu erant, sub lege, & dominio eius esse dicebantur. à quo statu & dominio legis, Euangelij gratia liberat; quia secum habet gratiam per quam lex impletur: quæ quidem gratia dabatur quidem olim in statu legis existentibus, sed non ratione status, sed propter futurum Christum, in quem fide, & spe, ac Charitate ferebantur, quæ ad Euangelium propriè pertinebant; quod Christum annunciat, & prædicat.

Cessasse legem, & dominiū legis in quo differant.

Fieri ergo potest ut maneat lex obligans ad sui obseruantiam, & cū hoc non simus sub lege, nec nobis dominetur, quia gratiam iam habemus, qua ea impleamus, sicut etiam quamuis nunc peccemus, & peccatum in nobis inueniatur, non dicimur sub peccato esse, quia habem⁹, quo id vincamus, & ab eius iugo liberemur. Paulus ergo non prætendit præcipuè in hoc capite demonstrare legem veterem cessasse, nec amplius obligare, quod ipsius verba satis apertè significant. nam legis exemplum inferius adfert, nempe non concupisces, quod præceptum nondum cessauit, sed prætendit ostendere legis statum cessasse, & legem dominium suum iam amisisse. tanquam serui tenebamur sub

lege, non valentes iugum illius excutere, impletis ijs, quæ lege præcipiebantur; sicut etiam cessauit regnum, & dominium peccati; quod ita hominem possidebat, ut vinci, & expelli non posset.

Chrysost. Theodor. Chrysost. Theodoret. cum alijs multis affirmant, docentes Paulum in hoc capite docere legem illam cessasse, & mortuam esse; cum re vera non hoc Paulus intendat, nec res veritas id admittat: nam lex moralis manet adhuc, de qua etiam Paulus agit. Sed interpretandi sunt Doctores hi cessasse legem, nempe statum legis, non omni lege cessante, data quidem gratia, qua lex impleri valeat, ne nos tamquam reos damnet, & captiuos possideat. Verum est consequi, cessasse legem quantū ad illa ceremonialia, & iudicialia præcepta; quia hæc erant data ratione status, quo ablato, illa etiam vim obligandi amiserunt; tamen non cessauit lex omnis: nam naturalis, & moralis manet cum alijs de nouo in Euangelio institutis præceptis à Christo, & Ecclesia, quæ etiamsi obligent, sub illis tamen non dicimur esse, nec in statu legis viuimus; propter gratiam, qua à seruitute, & iugo legis liberamur, implere ualentes omnia, quæ per legē iniuncta sunt nobis.

An ignoratis fratres, scientibus enim legem loquor.

A Similitudine, & exemplo sumit argumentum, quo nos iam sub lege non esse probat, prius autem ipsum proponit exemplum ex lege ipsa descriptum; quod quia manifestum & sine controuersia Iudæis erat, quibus cum præcipuè loquitur nunc Paulus, propterea dicit; An ignoratis fratres. quasi diceret, scitis fratres, nec opus est vobis quod dicturus sum probare. Habet etiam hæc locutionis forma energiam quandam, ut omnem contrariam dubitationem impediat; An ignoratis fratres. quasi diceret, non licet uobis ignorare, nec sine uitio magno hoc nescire potestis. Appellat autem fratres, ut beneuolentiam ex Iudæis conuersorum captet. aliquid enim dicturus, & per exemplum probaturus erat, quod durum illis, legem ueterem magnificantibus, uideri posset. quia autem in uerbo (An ignoratis) quædam tacita reprehensio uidebatur in eos qui ignorarent, adiunxit, (scientibus enim legem loquor) ac si diceret, ne miremini si dico uos scire, & si ignorare uos sine uitio non posse insinuo, quia loquor ijs qui legem sciunt, & eius notitiam habent, in qua quod modo dicturus sum, facile inueniri potest, ut nemo legis peritus ignorare id debeat.

ANNOTATIO II.

Ambros. A Mbrosius per legem hanc Euangelium significari dicit, in quo sola morte matrimonium dissoluitur. Sedul. Sedulius legem naturæ interpretatur, de qua Matth. 19. dicitur. Matt. 26 Quod Deus coniunxit, homo non separet. Theodor. Theodor. legem Moysi exponit, in qua permissione quadā libel-

libellus repudij dabatur; propter duritiem Iudæorum factum id est; à principio tñ nõ fuit sic, sed Deus in vnam carnem virum, & vxorem coniunxit, vt sola morte separatio fieret. Ansel. has duas posteriores refert sententias, ea tamen legitima videtur, vt Paulus de lege Moysi loquatur, quæ Christianis illo tunc temporis nota erat. legebatur enim vetus testamentum. maximè quia hæc Paulus propter cõuersos ex Iudæis dicit, qui propter legem suam se præferendos Gentibus censebant. his argumentatur, vtens exẽplo legis eis satis notæ, & propterea quasi ad eos sermonem dirigẽs dicit; Scientibus legem loquor. nec de quà le obstat in lege Moysi libellum esse ge dicac repudij, nam Paulus loquitur de viro, & vxore, matrimonio durãte; vxor enim si cum alio iuncta tunc erat, adultera reputabatur; at post mortem viri licebat alteri nubere. Quod autem per repudium matrimoniũ dissolueretur, & liceret nubere alteri, hoc in opinione versatur; quibusdam negantibus, quibusdam affirmantibus: tamen ad Pauli propositum parum refert siue hanc, siue illam teneas partem; loquitur enim de viro, & vxore inter quos repudium non est, sed in matrimonio viuunt.

Ansel.

Sciẽtib. legẽ &c.

Aposto-lus.

Quia lex in homine dominatur, quanto tempore viuit.

EXponit quod dixerat illos non ignorare; est autem particula illa (quia) non causalis sed declaratiua, ac si diceret, non ignoratis, legem dominari homini quanto tempore uiuit, est autem sensus de lege coniugij, & matrimonij, ac si diceret. Lex & uinculum matrimonij dominatur homini, dũ uita hominis durat: conueniẽter autem utitur uoce communi Græce ἀνθρώπου. Latinè homo, utrumq. sexum significante, nempe masculum, & fœminam, quia lex hæc est inter duos, uirum, & uxorem; & unius morte soluitur, ac si claris uerbis diceret, lex uiri dominatur feminæ dũ uir uiuit: utens autem uoce communi, non ita facilè & apertè sexus exprimitur; uerba tamen sequentia hanc sententiam manifestant.

ANNOTATIO III.

COmmunis interpretum expositio superioris sententiæ hęc est; vt lex generaliter intelligatur pro tota lege ipsa; quãuis verba nõ eodem modo cõnectãt, nã Orig. & Ambros. illud verbũ (viuit) ad legẽ referunt in hunc sensum, lex dominatur homini quamdiu viuit, & durat lex ipsa. Chrysost. verò, Theodoret. & Aug. lib. 83. qq. q. 66. ad hominẽ referunt sic, lex dominatur homini, quamdiu viuit homo ipse. veraq. expositio generaliter legem accipit, quæ non dicitur dominari, nisi quandiu ipsa durat, aut quãdiu homo viuit. cessat enim legis obligatio mortuo eo, cui lex est posita, aut ipsa lege mortua & ablata. neutra expositio mihi accõmodata videtur, & multo minus prior. existimo .n. legẽ non hic generaliter accipi, sed pro lege q̃ est inter virum

Origen.
Ambr.
Chrysost.
Theodor.
August.

 & vxo-

& vxorē,& in matrimonij vinculo posita est, quod verba sequētia, & antecedētia probāt. non.n. opus erat dicere (scientibus legē loquor) si hoc vellet dicere, legem non dominari, nisi dum durat lex, aut viuit subditus; hoc enim omnes sciunt, etiam si legem ignorent. Loquitur ergo Paulus de particulari lege matrimonij, cuius similitudine intendit probare totam legem non dominari nobis; id quod verba sequentia confirmant, quæ causam huiusmet dicti exponunt in particulari de lege matrimonij. Cōuenio ergo cum posteriori expositione, quia referē dum existimo verbum (viuit) ad hominem, non ad legem, tamē sensum non eundem amplector, sed qui in commentario expositus est.

Nam quæ sub viro est mulier, viuente viro alligata est legi, si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri.

Causam superioris sententiæ reddit, simulq. eam explicat, ac si diceret: Dixi legem dominari homini quamdiu uiuit, quia nupta, seu uiro coniuncta mulier, dum uir eius uiuit alligata est legi, & lex ei dominatur, ut alteri non coniungatur tamquam uxor, at si mortuus fuerit uir, soluta est à uinculo, & lege uiri illius, ita ut possit alteri nubere. Conuenienter Paulus exemplum à muliere sumit, nam in lege vna mulier numquam duobus viris nupsit simul viuentibus; Vir autem vnus duas potuit ducere vxores, viuenteque vna potuit alteram simul accipere, quod Iacob, & alij fecerunt; mulier autem vna numquam potuit duos viros habere. idcirco Paulus accommodate sententiam superiorem exposuit. Legem dominari homini quamdiu viuit homo; intelligēda enim est secundum legem illam antiquam, legem viri dominari feminæ quamdiu viuit vir, non autem è contrario. In Euangelio autem par ratio est; vti enim feminæ plures simul viros, ita & vni viro plures simul habere uxores non licet.

Mulier dicit legi alligata uiuēte uiro.

ANNOTATIO IV.

Illud (quæ sub viro est) Græce vnico verbo exprimit ὕπανδρος, illud autem (viuente viro alligata est legi) tripliciter legitur ex ambiguitate sermonis Græci, qui ablatiuo caret. Primo sic, Viuente viro alligata est lege. & ita Ambr. legit. aut sic, Viuente viro alligata est legi. & ita habet communis versio. aut sic, Viuenti viro alligata est lege. & ita moderni aliqui legunt. idem sensus semper manet, idcirco non est cur communis nostra lectio deseratur.

Igitur

Igitur viuente viro vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro; si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est à lege viri, vt non sit adultera, si fuerit cum alio viro.

PRosequitur idem exemplum, ex dictis deducens sic: Si uiuente uiro alligata est legi, ergo uocabitur adultera, si uiuente uiro cum alio uiro iuncta fuerit; si uerò mortuo uiro soluta est lege, igitur mortuo uiro nō erit adulterata, si alteri uiro adhæserit. Hæc distinctè Paulus exponit, ut doceat, ante Christi mortem non licuisse Iudæis legis statū mutare, omnesq; eos sub eius dominio fuisse, quia nondum peccatum mortuum erat, propter quod data est lex, at mortuo iam peccato esse liberatos ab illius dominio, statūq; legis esse mutatum, quod paulo post latè explanabimus.

Itaque fratres mei & vos mortificati estis legi per corpus Christi vt sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit.

COncludit Paulus ex exemplo, & similitudine proposita, eos legis dominio non subesse. & est sensus: Igitur, ò fratres, si mortuo uiro mulier manet libera à lege, ut alteri nubere ualeat, uos legi mortui estis per corpus Christi; idest, quam mortem subijstis uirtute, & efficacia mortis Christi secundum carnem; lex ergo non dominatur iam uobis, sed potestis alteri adhærere, nempe Christo à mortuis resurgenti. ac si clarius diceret, Christus morte sua uos mortificit in baptismo, ut liberi à lege priori, possitis in nouum statum conuerti, in quo ipsi resurgenti inseruiatis, abiecto statu illo legis, in quo eratis prius quàm mortui essetis per Christi mortem secundum carnem; qua iam morte effecta, legis dominiū, & status cessauit, ut uos ad Christum conuerttamini, non iam sub lege illa, sed sub gratia, & fide Christi resurgētis. Hic est legitimus sensus: mortificatos enim esse legi, idem est, ac per mortē propriā, nimirum peccati, effectam uirtute mortis Christi secundum carnem, à legis dominio liberos esse factos. Exactam huius sententiæ declarationem in annotatione require.

Homines quō mortificari dicantur legi.

ANNOTATIO V.

NOn parum difficultatis hæc tota sententia Pauli habet, quæ quidem difficultas ex accommodatione huius exēpli procedit. communis enim interpretatio, hæc est; vt legem ipsam conferat Paulus viro; hominem autem mulieri; sicut ergo mortuo viro libera est mulier, vt alteri possit nubere; ita lege mortua, liberi sumus; vt Christo in Euāgelica gratia seruiamus. Ita exemplum exponit. Chrysost. Oecumen.

Chrysost.

Oecumen. *Ambros.* *Ansel.* *Hilar.* Oecumen. Ambros. Anselmus in hoc loco, & Hilar. in Psal. 131. in illud (viduam eius benedicam.) Hæc tamen expositio non videtur mihi contextui aptari posse. Primo quidē, quia Paulus distinguit tria; nempe virum, mulierem, & legem. oportet ergo nos distinguamus tria, quæ similitudini respondeant. non ergo lex viro conferri potest. Secundo, Paulus ex morte viri colligit, legem non amplius dominari mulieri, sed eam liberam esse. quo exemplo intendit propare, nos iam sub imperio legis non esse. oportet ergo mortem esse eius, qui locum tenet viri, vt inferatur legis dominij ablatio. aliter argumentum non haberet efficaciam. esset enim iuxta talem expositionem argumentum: Lex mortua est, ergo nos liberi sumus. cui obijcere posset aliquis, legem non esse mortuam; aut peteret quare mortua est? si diceret Paulus, quia locum viri tenet: hoc nec exemplo quadrat; quia lex non est vir, sed est viri; nec etiam id probatum est, legem mortuam esse. oportet ergo mortem aliquam interesse, ut constet legem non dominari amplius, vinculumq. esse ruptum. Tertio, hæc sententia, quam proximè exposuimus, non videtur connecti posse. nam si similitudo seruanda est, oportebat concludere, legem mortificatam esse, si ipsa est, quæ locum viri habet; at non sic concludit Paulus, sed, nos mortificati sumus. Nec responsio Theodoreti satisfacit; dicit enim Paulum non intulisse legem esse mortuam, ne multum Iudęos perturbaret. Responsio apta non videtur: non enim ueritas necessaria occultanda est propter turbationem auditorum, maximè quando docenda, & tradenda est: nec etiam utendum est sermone incongruēti, & inefficaci; maximè, quia Paulus non agit de cessatione legis veteris, vti superius diximus.

Prætermissa ergo hac expositione non caret magna difficultate locus hic: nam nos mortificatos dicit, ideoque posse iam coniungi Christo; hoc enim non videtur respondere exemplo. nam in exemplo uir est, qui moritur, & uxor mortuo marito alteri copulatur. at in accommodatione nos collati sumus mulieri, & mortui esse dicimur: quod non cōuenit cum exemplo, in quo non dicitur mortua vxor, sed uir; nec mortua vxor alteri nubit, sed vxor mortuo marito alteri coniungitur. quomodo ergo nos mortificati alteri coniungimur, dominio legis ablato? Hæc difficultas procedit etiam eis, qui legem loco viri exponūt. Accommodatior quidem est Augustini expositio, qui lib. 83. qq. cap. 66. hominem feminæ, peccatum viro comparat. adhuc tamen hæc expositio sensum Pauli perfectè non explanat. *August.*

Pro legitimo ergo sensu totius contextus huius assequendo, aduertendum est, apud Paulum triplicem distingui hominem, nempe ueterem, nouum, & eum, qui prius sub veteri, postea sud nouo est; qui dici potest homo absolutè, quantum ad naturam; non quod sint tres substantiæ; vnica enim est hominis substantia ex anima & corpore constans; sed ratione diuersorum, quæ in eo considerātur, nomina diuersa sortitur, & multiplicatur; homo enim idem sub peccato existēs dicitur vetus homo, quia antiquius est

est peccatum in hominibus, qui de Adam nascuntur, quam gratia; nascimur enim, & concipimur peccatores. Idem autem homo peccato deleto, & gratia superueniente indutus, dicitur nouus homo: quia per secũdum Adam in hunc statum reductus est, qui per primum peccator natus est. cum autem non sit mutatio ab vno in alterum, nisi sit subiectum commune vnum, quod modo sub uno, modo sub altero est, ipsemet homo, quantum ad substantiam, & naturam consideratus, dicitur absolutè homo, qui modo sub peccato, modo sub gratia est, & ex veteri in nouum conuertitur. horum hominum Paulus expresse meminit Ephe. 4. Deponere, inquit, vos secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris, induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Perpẽde tres homines veterẽ, & nouum, & eum, qui, cum esset sub vetustate, inuitatur vt induat nouitatem. Idem etiam ad Colos. 3. docuit, Expoliantes, inquit, vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum, qui renouatur in agnitionem secundum imaginem eius, qui creauit illum. Ecce homo, quẽ spoliare debemus, ecce etiam homo, quem induere iubemur. ecce etiam homo qui spoliat, & induit se; homo enim ratione naturæ inuitatur, vt, abiecta vetustate peccati, induat nouitatem Spiritus. Scripturæ etiam sacræ frequenter horum mentionem faciunt; modo .n. hominem deprimunt, & damnant, & hic vetus est; modo extollunt, & hic nouus est, modo multa, quæ ad naturales effectus pertinẽt, prædicant, & hic homo, quantum ad naturam est.

Hominis consideratio, siue status triplex, vetus, nouus, & induẽs nouitatem.

Hac ergo distinctione supposita, sciendum est, Paulum, hominem ipsum quantum ad naturam, qui Dei factura, & creatura est, conferre vxori; veterem autem uiro priori comparare; nouum verò, qui est secũdum gratiam, & Spiritum Christi, viro posteriori assimilare. mortuo ergo veteri homine, nempe iam destructo, & deleto peccato per mortem Christi, homo ipse iam liber manet, sicut vxor sine viro, vt nubat Christo, & induat nouum hominem per Spiritum, & gratiam Euangelij Christi; lex autem illa vetus erat veteris hominis lex, quia lex subintrauit, vt abundaret peccatum: & per legem cognitio peccati. & dum vixit peccatum, lex dominata est; quia nemo se à iugo eius eripere potuit, cum implere nemo legem posset, quamdiu sub vete ri homo fuit, & est: at hoc mortuo dominium cessauit legis, & Christo coniungimur, vt ei per gratiã, & Spiritum seruiamus.

Tota hæc doctrina est, quã Paulus tradit in hoc capite, vt in eius expositione fiet manifestum, qua supposita facilis est explicatio superioris sententiæ; aliàs valde difficilis, & obscuræ; posito enim exemplo de vxore, mortuo marito, & libera manente ut alteri nubat, concludit Paulus; Vos mortificati estis legi; sermo est de veteri homine, de quo paulo ante cap. 6. dixerat: Vetus homo noster simul crucifixus est: Similiter, Mortui sumus peccato: hic nunc mortuus esse legi dicitur, quia, deleto iam, & destructo peccato, legis dominiũ abolitũ est.

Vos ergo qui eratis coniuncti veteri homini, liberi manetis; vt sitis alterius qui resurrexit, népe Christi, & coniungamini Spiritui eius. Tres in hac sententia latent homines. primus, qui mortificatus dicitur, & hic vetus est: secundus, qui Christo coniungi debet, & hic homo ipse secundum suam naturam est. tertius est Christus ipse, p qué homo nouus in nobis fit. Est ergo apta, & accommodata similitudo, quæ, nisi distinguamus hos homines consistere non potest. nam dicitur: Mortificati estis, vt sitis alterius; quomodo si mortui sumus alteri coniungemur? mulier enim mortua non potest alteri nubere, sed quæ superstes est mortuo priori marito. Verè ergo Paulus tacitè tres distinguit homines, nempe ueterem qui crucifixus, & mortuus est, quo viuente lex dominabatur; & hominem ipsum, quâtum ad naturam, qui à Deo creatus est, & sub veteri tenebatur, sicut vxor sub marito; illo ergo mortuo cessat dominium legis, & Christo côiungitur, per quem nouus in nobis fit homo; dum enim in nouum transformamur hominem, Christo adhęremus veteri homine mortuo. Hic est verus & legitimus sensus Pauli, dum obscurè locutus est, dicês, nos mortificatos; si enim dixisset, homo vetus noster mortuus est, ut simus alterius, difficultas non esset in verbis, sensus tamen idem est.

Vt fructificetis Deo.

DVo matrimonia vnius hominis distinxit. Vnum cum ueteri homine cuius erat dominium legis. Alterum cum nouo, seu cum Christo, mortuo illo veteri, & dominio legis ablato. nunc matrimoniorum horû diuersos enarrat effectus; matrimonia enim ad prolê celebrâtur multiplicandam. longe autê diuersus est effectus, & proles, quæ ex hoc secundo matrimonio promanat ab eo, qui ex primo procedebat. sensus ergo est: mortuus est uetus homo, & cû eo legis uinculû ablatû, ut homo ipse à Deo creatus, qui prius erat coniunctus veteri, iam non iungatur, & Deo seruiat, ipsiq; per opera bona fructificet, & prolem Deo gratam multiplicet; qui enim Christo adhæret, nouus homo factus ex veteri, opera velut prolem quamdam facit digna Deo, quibus ipsi magis, ac magis coniungitur, ac per quæ in eo ipse Deus glorificatur. quæ quidem opera æternam homini mercedem côparant. non talis erat proles, & fructus, quem ex veteri prius homine proferebamus. filij, & proles, fructus dicuntur Psal. 126. Filij merces fructus ventris. opera autem per metaphoram proles, & uelut filij sunt nostri, siue boni, siue mali.

Matrimoniorum diuersi effectus.

Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum, quæ per legem erât, operabantur in membris nostris vt fructificarent morti.

LOnge diuersum fructum ex ueteri uiro fuisse declarat, cui dum adhærebamus, non Deo, sed morti fructificabamus, quia ea opera

opera efficiebamus, quæ ad æternam mortem vos impellebant. reddit ergo causam Paulus, cur dictum sit nos nouo viro adhærentes Deo fructificaturos: quia, inquit, prius, quando veteri coniungebamur, non Deo, sed morti fructificabamus. Notanda autem sunt verba. Cum, inquit, essemus in carne, id est, cum eramus in eo statu, in quo nati sumus secundum carnem, originemque ab Adamo per carnalem generationem trahebamus, nondum in Deo nati, nec spiritum eius in nobis concipientes; quando in peccato concepti, & nati, & viuentes, ueteri adhærebamus homini, tunc in eo statu, taliq; matrimonio durante, passiones peccatorum, idest, interiores motus, & perturbationes ad peccatum inducentes, & incitantes, quæ legis occasione in nobis efficiebantur, contra nos victoriam obtinebant, & ad ipsa peccata, & opera mala, quæ mortem æternam comparant, nos pertrahebant, ideo tunc morti fructificabamus. Peccatum ergo, & uetus homo tunc per legem in nobis excitabat fomitem, & interiores concupiscentias, quæ ad consensum, & opera ipsius peccati, ac ueteris hominis impellebant; lex enim non præstabat auxilium ad superandas eas concupiscentias, quæ ipsius legis occasione excitabantur in nobis, ut peccato consentiremus: & ideo morti fructificabamus. hinc est quod peccatum, & uetus homo dominabantur per legem in nobis. cum autem dixisset (Cum essemus in carne) adiecit (operabantur in membris nostris) sunt enim membra corporis instrumenta operum siue malorum, siue bonorum, ut superius dictum est: Sicut exhibuistis membra seruire immunditiæ, & iniquitati ad iniquitatem; ita nunc exhibete membra uestra seruire iustitiæ. In annotatione exactiorem declarationem huius sententiæ inuenies.

Homo Deo fructificare, non morti; vetus dicit, morti fructificare, nouus verò Christo.

ANNOTATIO VI.

ADuerte, Paulum loqui de homine sub lege posito; in quo statu peccato adhærebat; nam per legem solam nec à peccato, in quo natus est, liberari, nec peccata omnia, quæ contra ipsam legem erant, uitare poterat. hæc enim facit gratia Christi, quæ non per legem, sed fidem Christi dabatur, & datur. Lex ergo non habenti gratiam, nec Christo adhærenti occasio peccandi erat, quia præcipiebat, & prohibebat ea, quorum transgressio peccatum est, nec tamen adhibebat auxilium, quo transgressio vitari possit, vetus ergo homo, siue peccatum per legem dominabatur homini, & in eo suum exercebat imperium; quia ad peccandum, & in consensum concupiscentiarum peccati hominem pertrahebat, cum nec peccatis resistere, nec legem implere posset. sicut igitur dominatur feminæ per legem, quæ inter eos est, nec cessat dominium, nisi uiro mortuo, ita vetus homo, & peccatum, dominatur homini, ut sibi consentiat, & faciat peccati, ac ueteris hominis opera, donec ipsum peccatũ, & uetus homo uiuit, quo mortuo,

ac peccato deleto, non amplius hoc dominium exercet, nec per legem ac peccandum nos pertrahit existente iam gratia in nobis per nouum hominem, qua lex impletur, nec amplius peccati occasio est.

Hic est sensus Pauli, quem multo adhuc elucidant verba sequẽtia, Passiones autem peccatorum appellat paulo inferius, omnem concupiscentiam; desideria enim, & concupiscẽtiæ ab ipsis obiectis concupitis efficiuntur in nobis; idcirco passiones dicuntur, quæ cum erga obiecta mala, & contra legem sunt, passiones peccatorũ appellantur, quia circa peccata sunt, & ab ipsis efficiũtur in nobis; quomodo autem per legem fiant exposuimus, & adhuc magis in sequentibus exponemus.

Aduertendum adhuc est, Origi- Origen. legem hoc in loco interpretari non eam, quæ per Moysem data est, sed peccati fomitem, quæ lex etiam dicitur peccati. hæc tamen expositio non potest accommodari cõtextui. nam statim obijcit sibi Paulus; lex ergo peccatum est? absit. sed peccatum non cognoui nisi per legem, quæ verba non possunt intelligi de illa lege peccati, sed de lege per Moysem data.

Nunc autem soluti sumus à lege mortis, in qua detinebamur,

HÆc uerba respondent superioribus; dixerat enim: Cum essemus in carne, nimirum quãdo uetus homo uiuebat in nobis, passiones peccatorum operabantur in nobis; at nunc quando mortuus est in baptismo, per quem homo ille uetus crucifixus est cum Christo, non sic est, sed soluti, & liberi sumus à domino, iugoq. legis mortis; idest, per quam fructificabamus morti, in qua morte ante detinebamur, dum ille uetus homo, & peccatum uiuebat. iam autem peccatum per legem non dominatur nobis pertrahens, & impellens ad sibi consentiendum; sed liberi sumus, habentes uirtutem gratiæ, qua legem implemus, & per eam non peccato, sed Deo seruimus. Illud (detinebamur) seruitutem indicat; tenebatur enim homo sub peccato per legem tamquam seruus peccati, obediens, & consentiens ipsi per legis transgressionem, à qua liberare se non poterat, donec mortuo & deleto peccato, acceptaq. gratia, legis transgressiones uitare, & eam perfectè implere ualuit.

ANNOTATIO VII.

VAria est lectio in Græcis exemplaribus: triplex enim inuenitur apud interpretes. Prima est ἀποθανόντες, idest, mortui; vt rectũs casus pluralis numeri; qui autem sic legunt, variè exponunt; aliqui enim præponendum censent in hunc sensum. Qui mortui eramus, soluti sumus à lege, in qua detinebamur. Alij postponunt, & sequentibus adiungunt sic: Soluti sumus à lege, in qua mortui detinebamur. atque ita exponit Origen. Alij ordine suo verbum hoc exponunt; sed addunt relatiuum (ei) in hunc sensum: Soluti sumus à lege, mortui ei, in

Quõ dicimur solui à lege mortis.

in qua detinebamur, nimirum mortui legi, vti superius dixerat Paulus. Alij adhuc eodem modo interpretantur, sed relatiuum ad peccatũ referũt sic: mortui enim peccato, in quo detinebamur, & ita Oecum. exponit. In hac ergo lectione quattuor extant prædictæ expositiones.

Secunda lectio est ἀποθανόντος, ut sit in casu gignẽdi, in qua lectione sunt adhuc uariæ expositiones; quidam coniungunt cum uerbo (lege) quod Græcè est masculini generis, & in casu gignẽdi, ut sit sensus; Soluti sumus à lege mortua, in qua detinebamur. atque sic legit, & interpretatur Chrysost. *Chrysost.* Quidam alij diuidunt à uerbo (lege) ac tamquã casum absolutum legunt sic: Soluti sumus à lege, mortuo nimirum eo, quo detinebamur, scilicet peccato, seu ueteri homine. Mihi legi posse uidetur tamquam casus rectus à nomine (lege) in hunc sensum: Soluti sumus à lege mortui peccati, seu veteris hominis, qua lege tenebamur, dum viuebat, seu à quo ueteri homine tenebamur, eius legi subiecti. & hæc lectio, & interpretatio uidetur maximè accommodata.

Tertia lectio est θανάτου idest (mortis) quã lectionẽ noster interpres secutus est. & eam refert Origenes, quãuis magis probet lectionem secundam, ut paulo ante diximus. Latinã autem ueterem Ambr. & Ansel. sunt amplexi, & nos eam secuti sumus, ne lectionem communem desereremus. maximè cum idẽ ferè sensus seruetur, quem in commentario declarauimus.

Vnum tamen hoc in loco est aduertendum, Ambrosiũ legem mortis dictam interpretari, quia lex illa peccatores temporalibus puniebat pœnis, & multa crimina morte multabat. *Ambros.* Anselmus autem legem mortis exponit; quia occasio erat peccati, quod est animæ mors, aut etiam propter quod mors corporis intrauit in mundum. Mihi tamen ea mors intelligenda uidetur, de qua prædixerat Paulus; Passiones peccatorũ operari in membris nostris, ut fructificarent morti, nempe æternæ damnationi: stipendia enim peccati mors est, qua in æternum homo peccator perit, & quæ opposita est uitæ æternæ. Lex ergo mortis dicta est, quia occasio transgressionum peccatori est; propter quã æternam sibi comparat mortem.

Ita vt seruiamus in nouitate spiritus, & non in vetustate literæ.

Connexa sunt hæc superioribus, fineq. exponunt, & causam propter quam soluti à lege mortis sumus. hæc autem est: Vt seruiamus in nouitate spiritus, & non iam ut prius in uetustate literæ. Idem est sensus horum duorum uerborum cum illis: Vt fructificemus Deo, & non fructificemus morti. Seruire in nouitate Spiritus, est incumbere mandatis diuinis per gratiam acceptam Spiritus sancti; quæ noua dicitur, facta collatione ad peccatum, in quo prius fuimus, & quod ab Adam primo traximus: gratiã enim à secundo Adã Christo, in quo denuo nati sumus, accepimus. qui autem in hac gratia Spiritus seruit, Deo fructificat: uetustas autẽ est peccatum, quod oppositum est gratiæ, in quo prius fuimus, &

quod

quod lex nō potuit auferre. qui autem in hac vetustate inseruit, & sub lege est, quam literam appellat, quia lex sine gratia velut corpus est sine anima, hic morti fructificat, quia legem non valet implere. Soluti ergo sumus à lege, idest, erepti à statu illo priori, in quo peccatum dominabatur per legem, & translati in statum gratiæ, vt per hanc diuinis mandatis incumbamus, vetustate peccati, in qua sub lege sine spiritu eramus, ablata & abiecta.

ANNOTATIO VIII.

Orig. ORigenes vetustatem literæ circumcisionem, illasq. antiquas cæremonias interpretatur, quæ per Euangelium reiectæ sunt, & cessarunt, in huncq. sensum exponit verba Pauli; nempe, solutos esse à lege, vt iam non seruemus circumcisionem, nec cæremonias illas, sed seruiamus in Euangelij nouis mandatis. quam expositionem sequuntur *Chrysost.* Chrysost. *Theodor.* Theodoret. *Oecumē.* Oecum. cum alijs, putantq. Paulum cessationem legis illius veteris significare voluisse. Quæ expositio non satis accommodata videtur contextui, in quo Paulus etiam de morali lege loquitur, vt exempla eius aperte indicant; nec intendit in hoc capite tractare de cessatione legalium, vt in præcedentium expositione constat. sed agit de statu legis, & de statu gratiæ; in illo peccatum dominabatur per legem; in hoc gratia dominatur, per quam lex impletur. Accōmodatior ergo est expositio Hieron. epist. ad Hedib. q. 8. vbi hanc *Hieron.* præsentem Pauli sententiam sic exponit, dicens: Seruiamus in nouitate spiritus, & non in vetustate literæ, idest, viuamus sub præcepto; qui prius in modum brutorum animalium dicebamus: manducemus, & bibamus; cras enim moriemur. hæc Hier. *Seruire in nouitate spiritus quid sit.* Seruire ergo in nouitate spiritus, est per diuinam gratiam mandata Dei implere: seruire verò in vetustate literæ, est indulgere peccatis, lege Dei contempta, quam in vetustate peccati nemo potuit implere. Attende autem quattuor inuicem opposita; nouitatem nempe, & vetustatem; illa gratiæ, hæc peccati est. rursus, Spiritum, & literam; Spiritus per gratiā fructificare facit Deo & mandatorum affert obseruantiam; lex autem, & litera, posita vetustate peccati, occasio sunt morti fructificandi per ipsius legis transgressionem.

Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? absit.

DIxerat Paulus nonnulla, quæ legi derogare videbantur, nempe passiones peccatorum, quæ per legem erant, operari in membris nostris, vt morti fructificaremus, eamq. legem appellauit mortis, siue veteris hominis, qui mortuus iam est, nec esse iam seruiendum in vetustate literæ. In capite etiam præcedenti affirmauerat legem subintrasse, vt abundaret peccatum. Hæc omnia possent in aliquorum animis suspicionem, aut opinionem inferre, legem es-

se malam, ac obseruantiam eius esse peccatum: propterea Paulus, vt à calumnia legem liberet, & ueritatem aperiat, inducit obiectionem ex uerbis prædictis illatam, ut ei respondeat, & responsione ipsa uerum dogma de legis qualitate innotescat. Quid ergo dicemus, inquit, lex peccatum est? idest, si uera sunt quæ diximus, nempe legem esse mortis, & uetustatem legis esse abiectam, inferemus ne ex his, & dicemus, ergo lex mala, & peccatum, idest, eius obseruantia peccatum est? huic obiectioni, & illationi respondet primo negatione uehementi: Absit, inquit, ac si diceret, absurdissimum esset, & ab omni pietate, & ueritate alienum, legem peccatum, causamue peccati esse fateri; nequaquam id ita est, nec ex ijs, quæ dicta sunt, tale absurdum sequitur.

Sed peccatum non cognoui, nisi per legem.

PRosequitur obiectionem diluere, exponens, cur illa omnia dicta sint, & cur per legem in membris nostris dictæ sint passiones peccatorum operari. In propositis autem uerbis nondum est perfecta sententia, sed adiunctis sequentibus; ut sit sensus: dictæ sūt passiones peccatorum per legē operari in membris nostris ad morti fructificandum; non quod lex sit peccatum, sed quod peccatum cognitum est per legem, dum lege prohibetur. peccatum autem agnitum, & prohibitum, auxit concupiscentiam; quia quæ prohibentur, eo magis appetuntur. concupiscentia autem hæc aucta, in peccatum ipsum maximè hominem impellit: sic dicuntur passiones peccatorum per legem operari, & lex subintrasse ut abundaret peccatum; occasionaliter quidem, non autem per se; lex enim ipsa per se bona est, & sancta, ut in sequentibus explicabitur. Huius responsionis, & doctrinæ primam partem uerba præsentia continent. Dicit ergo: lex peccatum non est, sed index peccati; non enim est inducta lex ut homo peccaret, sed ut peccatum agnosceret. peccabat quidem homo ante legem, tamen peccatum patratum non nouerat: lex accessit, & peccati cognitionem attulit, & per eam homo sibi peccatum prohibitum, ac se reum esse peccati, intellexit. De lege per Moysem data loquitur Paulus, quæ moralia etiam præcepta complectitur, ut proximè ostendemus.

Passiones peccatorum quō dicū tur per legem operari. Lex dicitur index peccati.

ANNOTATIO IX.

ALiqui particulam (sed) non admittunt, sed loco eius (immo) legendum putant, vt sit sensus: Lex peccatum non est, immo tantum abest ut sit peccatum, quod potius sit index, & notificatio quædam ipsius peccati. Græcè est ἀλλά, quæ particula aliquando loco (sed) aliquando loco (immo) ponitur. Ioan. 16. Nemo interrogat me quo vadis? sed quia hæc locutus sum vobis, tristitia impleuit cor vestrum. Ioan. 16.

hoc

hoc in loco pro (immo) posita est. Similiter Ioan. 15. Sed venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur se obsequium præstare Deo. Fateor ergo, particulam hanc talem aliquando admittere significationem, non tamen in hoc præsenti loco Pauli; in quo significationem aduersatiuam exercere existimo loco (sed) vti rectè vetus interpres vertit; est enim sensus totius contextus hic, ac si dictum esset: Lex dicta est mortis; & per eam passiones peccatorum operatas esse ad mortem; nō quod lex peccatum sit, sed quia index est peccati: dunque peccatum ostendit, & prohibet, occasionem accipit concupiscentia vehementius in prohibitum peccatum tendendi; & homo, qui peccato detentus eam implere non valet, eo grauius peccat, quo in id, quod cognitum est malum, fertur. sententia enim hæc continetur, & completur verbis sequentibus. non igitur loco (immo) sed loco (sed) posita est. illa enim significatio sensum legitimū Pauli peruertit, quod quidem ex sequentium expositione notius fiet.

Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret, Non concupisces.

EXemplo probat, quod dixit; peccatum non esse agnitum nisi per legem. Est autem exemplum ab vno legis præcepto, de non concupiscendo rem proximi, sumptum. Ante legem, inquit, datam, homo concupiscebat, idest, appetitus contra proximum intra se voluntate consentiente admittebat; nesciebat tamen eos esse peccata, reumq. teneri propter eos dum opere non complebantur. at quando lex accessit prohibens, & dicens, Non concupisces, cognouit eos esse damnabiles, sicut & opera. Lex ergo fecit agnosci peccatum, non tamen ipsa est peccatum. Paulus loquitur in persona multorum, & de se prædicat, quod multis est commune.

ANNOTATIO IX.

NOnnulla discutienda se offerunt pro prædictorum, & sequentium intelligentia. quorum primum illud est: Cum Paulus in persona multorum loquatur, qui sunt hi quorum personam repræsentat? Aug. lib. 1. qq. ad Simplician. q. 1. ab illis verbis: (Lex peccatum est? vsque ad finem capitis, omnia de homine in statu legis posito exponit, eiusq. personam Paulum repræsentare affirmat. quæ sententia est Chrysost. Theodoret. et aliorum, quorum in eorumdem verborum interpretatione mentio fiet. in ea tamen sententia non perseuerauit Aug. nam multis in locis hoc suum antiquum placitum citat, & retractat; asserens Paulum in his omnibus personam gerere hominis spiritualis, & in gratia degentis; nondum tamen à miseria corporis liberati, sed adhuc in hoc seculo positi. de quo homine exponit hæc, & omnia; quæ sequuntur vsque in finem capitis, vt in singulorū expositione referemus. ita docet Aug. lib. 2. retract. c. 1. & lib. de prædest. sanct.

August.
Chrysost.
Theodor.
Aug.

sanct. cap. 4. & li. 1. con. epist. Pelag. cap. 10. & 11. imò lib. 6. con. Iul. cap. 11. affirmat hanc sententiã esse sacrorum Doctorum communem.

Nos tamen priorem eius expositionẽ magis probamus, nempe hæc, et quę sequuntur de homine sub legis statu esse dicta. huius enim hominis sub lege existentis personam Paulus repræsentat, ad legem ita cõmendandam, & à peccato secernendam, vt postea impotentiam eius ad liberandum à peccato aperiat, miseriamque status illius describat, & inde gratiæ virtus omnibus innotescat. quam expositionem in prosecutionem ipsa interpretatationis multis rationibus confirmabimus. est autẽ legendus tractatus quidam, quem fecimus super expositionem illorum verborũ sequentium (Velle adiacet mihi) ibi enim hanc rem latè excussimus.

Secundum discussione indigens illud est, quæ sit ista concupiscentia, quam lex prohibet: Non concupisces. Hieronym. epist. ad Hedib. qu. 8. duas refert sententias. Vna est affirmantium hanc concupiscentiã esse, quæ octauo illo præcepto prohibetur Exod. 20. Non concupisces rem proximi tui. Hanc ipse non recipit, quæ tamen est Ambros. in præsenti. Altera est, quam ipse probat, nimirum, omnes animę perturbationes, quibus mœremus, & gaudemus, timemus, & concupiscimus, significatas esse nomine concupiscentiæ. Est adhuc tertia sententia Anselmi, qui hanc concupiscentiã generaliter ad omne extẽdit peccatũ, vt sit generalis cuiuscunque peccati prohibitio; omne enim peccatũ cõcupiscẽdo cõmittitur, ideoque totã legem hoc verbum complectitur.

Hieron. Concupiscentia, quã lex prohibet quæ sit. *Exod. 20* *Ansel.*

Mihi prima sententia, quæ Ambrosij est, legitima uidetur. nam Paulus de lege data per Moysem loquitur, ut proximè ostendimus; nõ autem inuenitur tale mandatum generale, nec omnes perturbationes complectens, sed illud Exod. 20. Non concupisces rem proximi tui, quod Paulus hoc in loco significare voluit. exemplo enim unius mandati, probauit quod dixerat, peccatum se non nosse, nisi per legem. Prudenter autem hoc protulit exemplum. nam ante legem multa peccata nota erant. homicidium enim, furtum, adulterium, & alia multa naturali lumine nouerunt, at interiorem concupiscentiam rerum proximi, quæ ad executionem non perducebatur, peccatum esse, omnes fere ignorarunt; maximè lumine naturali, propter peccata, ex parte obscurato; id quod lex data patefecit; idcirco hoc exemplo vsus est Paulus. hanc expositionem ex ipsomet Paulo confirmo, inferius enim Rom. 13. sic habet: Qui diligit proximum, legem impleuit: nam, non adulterabis, non concupisces, in hoc verbo instauratur, diliges proximum, & c. vbi vides hoc præceptum ad proximum pertinere.

Ambros. *Exod. 20*

Sunt autem duo attendenda: vnũ est; Cõcupiscentiã Gręcè ἐπιθυμίαν in bonam, & in malam accipi partem, vt adnotat Orig. in præsenti, & Ambros. enarrat. in Psal. 37. dictum enim est: Concupiuit anima mea desiderare iustificationes tuas, & cõcupiscit, & deficit anima mea in atria tua. non ergo omnis concupiscentia prohibetur, sed ea, qua appetit homo quæ contra legem sunt. quod enim facere non licet, prohibitum etiam est id faciendi deside-

Origen. *Ambros.* Cõcupiscentia ĩ bonam & malã partem accipi potest.

desiderium, & concupiscentia. præcepto ergo tali prohibuit Deus concupiscentiam tollendi vxorem, agrum, domum, & rem proximi, vt nec faciamus, nec facere concupiscamus. Alterum, est non quamcumque adhuc concupiscentiam eorum, quæ sunt contra legem, esse prohibitam, sed quæ voluntaria est, quia aut nascitur ex voluntate, aut accedit voluntatis consensus. quæ enim in nobis concupiscentiæ, & appetitus fiunt ratione refragante. (non enim sensitiuus semper appetitus voluntati nostræ subiacet,) has non prohibet Deus, quoniam non prohibentur nisi actus voluntarij, qui in manu nostra sunt. huiusmodi autem concupiscentiæ non sunt liberæ, nec in manu nostra; ideo nec prohibitæ sunt, nec peccata. hæc satis de hac re.

Tertium discutiendum est, quæ sit ista lex, de qua nunc Paulus dicit. Concupiscentiam nesciebã, nisi lex diceret, non concupisces, Sunt autem in hoc variæ sententiæ. Prima est, cuius meminit Hierony. Epistol. ad Hedibi. 8. nimirum esse illud mandatum, quod in paradiso Deus dedit Adamo, dicens; ne comedas de ligno. quæ sententia est Methodij apud Epiphanium hæres. 94. de erroribus Origenis. Hanc reijcit Hierony. & impugnant eandem Chrysost. & Oecumen. & reuera non videtur ad mentem Pauli. loquitur enim de omnibus sub lege positis; illud autem mandatum Adamo indictum est. præterea, verba ipsa Pauli non admittunt talem expositionem. inquit enim: Nesciebam concupiscentiam, nisi lex diceret: non concupisces. ac si diceret, nesciebam concupiscentiã esse peccatũ, nisi lex diceret, nõ cõcupisces. erat ergo concupiscentia ante legem; peccatum tamen non cognoscebatur, donec lex accederet; non enim dicitur, peccatum non feci, nisi per legem; sed, peccatum non noui, nisi per legem. at illud lignum appetere, & concupiscere, non erat peccatum, nisi post legem. præterea, quia illud mandatum fuit, Non comedas de ligno; actus enim, & opera prohibita erant: quod autem dicit Paulus, ad concupiscentiam pertinet. Accedant etiam quæ Oecumenius adfert ad talem sententiã refutandam.

Hiero. *Method.* *Chrysost.* *Oecum.*

Secunda sententia est ipsius Hieronymi, & ante eum Origenis; de lege naturali hoc exponẽtium; quæ multo antiquior est Moyse, & à mundi exordio mentibus hominũ illuxit. Mouentur hi Doctores tali argumento; quia ante Moysem, Cain nouit se peccasse; similiter Abimelec nouit adulterium esse peccatum: multaq. crimina nota fuisse hominibus ante legem scriptam Scriptura commemorat. Ista sententia non satis accommodata mihi videtur; totus enim iste contextus à principio capitis de illa lege procedit, de qua in præcedenti dictum erat: Lex subintrauit vt abundaret peccatum; quod non potest intelligi nisi de lege per Moysem data; hanc enim Paulus intendit exponere, & ostẽdere iustitiam non attulisse, sed potius peccati fuisse occasionem, vt per hoc virtus Euangelij innotescat. quod si lex hæc non attulit iustitiã, nec etiam lex naturalis eam adduxit; nam lex naturalis repetita est per Moysem.

Hieron. *Origen.*

propte-

propterea verba Pauli non recipiũt talem expositionem. Peccatum enim, inquit, non cognoui, nisi per legem. si de lege naturali, quæ mentibus hominum insculpta est, locutus esset, vtique diceret: Peccatum non erat, nisi per legem. diceret etiam: Concupiscentia nõ erat peccatum, nisi lex diceret: Non concupisces. Dicens ergo: peccatum non cognoui; concupiscentiam nesciebam, nisi per legem; aperte significat de lege per Moysem data se loqui, antequam peccatum erat, vtpote contra legem naturaliter insitam; tamen non cognoscebatur, nisi per legem datam per Moysem. Argumentum autem Orig. & Hieron. non videtur robur habere, sed facile soluitur. fatemur enim, ante legem scriptam notitiam aliquam præcessisse peccatorum; nouerant enim homines ante Moysem naturali lumine, scelera, & flagitia multa; tamen perfectam peccati cognitionem non sunt assecuti, vt Chrysost. Oecumeniusq. ad hoc idem argumentum respondentes annotant. Primo quidem non nouerunt peccata esse inobedientiam quandam contra Deum, per eaq. fieri iniuriam ipsi, cuius præcepta, & mandata erant, quæ naturaliter aguouerunt; sed existimarunt esse solum actiones contra regulam rationis. Secundo, ignorarunt etiam multa peccata, existimantes licuisse illis, quæ omnino vetita erant, vti superius cap. 1. diximus. Tertio ipsam quoque concupiscentiam interiorem nemo fere nouit esse peccatum, & contra legem: idcirco enim Paulus huius exempli meminit. Quarto, ignorarunt etiam pœnam contra peccantes à Deo inflictam, propter quæ omnia, Paulus dicit, peccatum non noui, nisi per legem, & concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret, non concupisces; cum enim propter peccata lumen naturale ex parte esset obfuscatum in mũdo, & traditio illa Patrum antiquorum ex fide originem habens iam esset obliterata, renouauit Deus per legem, peccati, & iustitiæ notitiam. Est ergo tertia sententia, quæ legitima videtur Chrysost. Oecumen. Theodoreti, quam etiam sequitur Ambros. lib. 1. de Iacob, & vita beata, cap. 4. Paulum de lege scripta, quæ per Moysem data est, habere sermonem; vti expositum est capite etiam tertio superiori; vbi ostendimus, Paulum de lege loqui scripta, etiam quantum ad partem cæremonialem, & iudicialem. per has enim etiam est cognitio peccati.

Chrysost. *Oecumen.* *Theodor.* *Ambros.*

Quartum discutiendnm est quod sit hoc tempus, quando Paulus nesciuisse se dicit, Concupiscentiam esse peccatum. Sunt autem tres sententiæ eædem, quas in proximo dubio retulimus. Omnes quidem fatentur Paulum in communi hominum persona loqui. Methodius ergo apud Epiphanium, vti retulimus, existimat hoc tempus fuisse, quando homo in paradiso ante mandatum de ligno non comedendo, nesciebat concupiscentiam ligni esse peccatum, quia nondum erat concupiscentia illa effrænis, & contra legem. Origen. & Hieron. ad tempus infantiæ referunt, quando nondum illucescente ratione pueri multa faciunt, dicunt, & appetunt: quæ, si ratio in eis vigeret, essent peccata; at nondum rationis capaces à peccato excusantur. Chrysost. verò,

Tẽpus, quo Paulus dicit se ignorasse cõcupiscentiam esse peccatũ, quod sit. *Method.*

Orig. *Hieron.*

Chrysost.

verò, & cæteri ad tempus ante legem datam referunt, quando verè erant peccata, tamen nondum agnita perfectè, vti exposuimus paulo ante. Et re vera prima, & secunda sententia non facile accommodantur verbis Pauli; nam dicit se nesciisse peccatum, donec lex esset; supponit enim fuisse peccatũ, sed ignoratum; non ergo de tempore ante rationis vsum, nec de tempore in paradiso ante mandatum loquebatur; in quibus non solum nesciebatur, sed nec erat peccatum. tempore autem legis naturalis peccata fuerunt, tamen non perfectè agnita, multaque ignorata, donec lex data fuit. Hæ quatuor resolutiones ad verba Pauli posita, & ea, quæ sequuntur, multum conducunt, vt in eorum expositione fiet manifestum.

Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.

Connectuntur hæc superioribus ad sententiæ perfectionem. estq. sensus. Lex data est, vt peccatum agnosceretur. peccatum autem dũ per legem manifestatur, accipit occasionem ex ipsa lege, & mandato efficiendi in homine omnem concupiscentiam, seu cupiditatem peccati; ac si clarius diceret: mandatum non concupiscendi fuit à Deo datum vt concupiscentiam agnosceremus, & vitaremus tamquam malam. hoc autem mandato, quod datum est contra peccatum, creuit cupiditas peccandi occasionaliter: nam quæ prohibentur, magis appeti solent. ideo peccatum dicitur per mandatum effecisse omnem concupiscentiam. Peccatum appellat, in quo homo erat: loquitur enim Paulus de homine nondũ liberato per gratiam Christi, sed in statu naturæ, aut legis posito. huic lex data est in peccati cognitionem; peccatum autem, in quo iacebat, ex mandato & lege, accepit occasionem vehementius prouocandi, & augendi concupiscentiam. nam quæ expressius lege uetantur, eo maiorem sui excitant cupiditatem occasione prohibitionis: non quod mandatum sit peccandi causa, sed occasio accepta ab ipso peccato. propterea dicit (occasione) & rursus (accepta) ab ipso peccato. loquitur Paulus de mandato illo (Non concupisces:) quod tamquam exemplum totius legis posuit. dicit autem: Omnem concupiscentiam; alludens ad uerbum ipsius mandati, Exod. 20. Non concupisces rem proximi, non vxorem, non domum, non agrum. Aduerte autem, fuisse concupiscentiam ante legem, tamen lege data, & agnita prohibitione, auctam ac vehementiorem factam esse occasionaliter, uti diximus; bona enim occasiones malorum esse aliquando possunt, non ex sua natura, sed ex malitia, quæ bono in contrarium abutitur. Exod. 20

ANNOTATIO XI.

Peccatũ q̃ operatur omnem concupiscentiã quod sit.

DVæ se offerunt difficultates in huius loci explicatione. Vna est quod sit hoc peccatum, quod dicitur operatum esse omnem concupiscentiã in homine, occasione mandati. In qua sunt variæ Doctorũ expositiones. Prima est Method. apud Epiph. hęr. 64. de errorib. Orig. qui peccatũ hoc interpretatur diabolũ, qui auctor est peccati; & accepta occasione mandatorum tentat, & tentauit hominem, & induxir in concupiscentias eorum, quæ sunt contra legem, & in peccata. Hanc secuti sunt interpretationem Oecumen. & Ambrosius in hoc loco. quamuis Methodius de mandato illo primis hominibus dato; Ambros. autem, & Oecumen. de mandatis in lege Mosaica datis loquantur. Hæc interpretatio non accommodatur facile contextui; nam dictum est: Peccatum non cognoui, nisi per legem. quod peccatum statim exprimit, dicens: Concupiscentiam nesciebam nisi lex diceret: Non concupisces; significare volens Paulus de peccato loqui, quod homo peccat, & quo peccator formaliter existit; his adiũxit, peccatum operatum esse omnẽ concupiscentiam. De eadem ergo peccati ratione totus contextus procedit, priora aũt verba durissimè de diabolo interpretabitur; vt per legem diabolus dictus sit agnitus. nec exemplũ aptari poterit de concupiscentia Igitur sententia hæc posterior de diabolo non debet intelligi.

Origen.

Oecumẽ. Ambros. Method.

Ansel.

. Secunda expositio est Anselmi, qui peccatum interpretatur peccati fomitem. hic fomes est causa augendi, & multiplicandi concupiscentiã in homine, occasione mandati, & prohibitionis factæ per legem.

Chrysost.

Tertia expositio est Chrysost. qui peccatum interpretatur socordiam hominis, & animum eius malum; qui enim socors est & nequã, occasionem accipit ex mandato augendi concupiscentiam. Accedit hæc expositio vero Pauli sensui plus quam priores, vt statim ostẽdemus. Adhuc tamen non exprimit mentẽ Pauli. Nam non de socordibus solis loquitur, sed de ijs qui sub peccato sũt, vt paulo inferius dicemus.

Hieron.

Quarta expositio videtur insinuata à Hieroy. Epist. ad Hedib. q. 8. nempe peccatum esse id, quod lege prohibetur. hoc quidem auget concupiscentiam, dum lege prohiben tur, eo magis appetuntur. Auget ergo, & operatur concupiscentiam obiectiuè, sicut cibus prohibitus ipsa prohibitione maiorem sui ingerit, & excitat cupiditatem, sed nec hæc expositio accommodata videtur; non enim per eam explicatur status hominis, de quo loquitur Paulus, præterea quia paulo inferius exponens Paulus hoc peccatũ dicit, nõ ego illud operor, sed quod inhabitat in me peccatum. Igitur sermo est non de peccato, quod antequam fiat, dum prohibetur, concupiscentiam excitat; sed de peccato iam perpetrato.

Pro legitimo igitur sensu Paulino exponendo, aduertendum est, ante legem scriptam per Moysem datam, mundum abundasse peccatis, non solum quia omnes in peccato nati sunt, sed etiam quia ad vsum rationis peruenientes, multa, & in-

numerabilia scelera, & peccata addiderunt, nec viribus naturæ à commissis se liberare, nec à patrandis abstinere se potuerunt. In hoc statu erat homo in peccato, tamen ignorabat statum suum, quia nec grauitatem culpæ, nec qualitatem in multis, uti superius diximus, agnoscebat. Volens autem Deus mūdum sanare, & a peccato per filium suum liberare, præmisit legem per Moysem, vt per eam homo statum suum miserum agnosceret, & culpæ, ac peccati grauitatem, qualitatemq. intelligeret. hoc enim fecit; lex quæ non fuit medicina peccati, sed cognitio, & significatio, ac manifestatio morbi, & peccati, vt eo cognito conuertetur homo per fidem ad medicum salutis, nempe filium Dei, hominem futurum, cuius aduentu homo in sanitatis, & medicinæ statu collocaretur.

Naturæ, legis, & Euangelij status differentia.

Differunt ergo hi tres status. naturæ, legis, Euangelij: sicut status infirmi grauissimo, & diuturno morbo laborantis, & non cognoscentis morbum, nec medicinam habētis; talis fuit status naturæ, quantum ex se erat. status infirmi eiusdem cognoscentis morbi qualitatē, nec habentis medicinam; talis fuit status legis. status eiusdem infirmi cognoscentis morbum, & habentis medicinam, qua, si velit, sanitatem consequatur, hic est status Euangelicus. Non quidem in primo, & secundo statu defuit medicina salutis per fidem tunc Christi futuri; sed id ex dispensatione diuina factum est, non ratione statuum eorum, pertinet enim ad Euangelium. Inde est quod nec per naturam, nec per legem homo sanari potuit.

Hoc supposito, attende, Paulum his & sequentibus sententijs loquí de homine in primo, & secundo statu constituto, quem in peccato, in quo natus est, & in eis quæ postea contraxit voluntate propria, necesse est esse, habita ratione naturæ, & legis. de priori ergo statu, nempe naturæ, dicitur; Peccatum non cognoui, & concupiscentiam nesciebam. de posteriori: Per legem cognoui concupiscentiam esse peccatum. peccatum autem in quo homo erat, quia per legem non est sanatus, sed nouit morbum, & peccatum: hoc inquam peccatum, quo tenebatur ante legem, & à quo per legem non est sanatus, ex occasione legis, & mandati in causa fuit, vt omnis concupiscentia fieret, idest, auxit, & multiplicauit peccata, & peccatorum cōcupiscentias. nam lex prohibebat multa peccata; homo autem in peccato existens, non habebat vires implendi legem, peccato eas minuente, & regnante in homine, vt non posset per se prohibita cauere. inde est quod á peccato, in quo erat, trahebatur in noua peccata, & in nouas concupiscētias contra legem. peccatum enim nisi deleatur, in noua pertrahit peccata. Et hoc est peccatum, quod dicitur operari in homine omnem concupiscentiam, accepta occasione ex lege. lex enim prohibens, & præcipiens homini non valenti implere mandata, occasio potius est vt talis homo per peccatum in quo est, & quod vires tollit, in noua labatur peccata, quamuis lex non sit ad hoc instituta, Quod Ambros. lib. 1. de Iacob, & vita beata, cap. 4. recte exponit, dicens: Sicut ei, qui male vtitur noxijs potionibus, cognitio earum in malum vertitur, & periculum,

riculum, & quo magis venena cō gnouerit, hoc se intelligit amplius periclitari; sic forma mandari ijs, qui legem interpretantur; vel demonstrata, atq. interdicta peccata vitare non possunt, mortis est author. hæc Ambros. quod postea adhuc magis explanabitur. Hæc mihi videntur de priori difficultate dicenda; de posteriori verò in sequenti annotatione tractabitur.

ANNOTATIO XII.

DVas in annotatione præcedenti ex superiori Pauli sentētia proposuimus difficultates, quarum priori discussa, posterior est nunc exponenda. ea autem est, quæ sit ista omnis concupiscentia, quam peccatum dicitur operatum per mandatum. Chrysost. per omnem concupiscentiam, intelligit augmentū concupiscentiæ. ante mandatum enim erat concupiscentia, post hoc tamen aucta est, ideo dicitur peccatum operatum esse omnem concupiscentiam. Anselmus omnem existimat dictam esse concupiscentiam, vt exprimatur generaliter cuiusq. peccati contra quodcumque mandatum concupiscentia. peccatum enim, sub quo homo erat, in cō cupiscentiam cuiusque peccari, & transgressionis induxit, occasione accepta ex legis mandatis.

Chrysost. Concupiscentia, quā peccatum dicit operatum per mandatum quę sit. *Ansel.*

Mihi expositio legitima ea visa est, vt hæc verba referamus ad vnicum illud mandatum: Non concupisces. cuius Paulus exempli gratia meminit. in eodem enim perseuerans exemplo adiecit, peccatum, occasione accepta huius mandati, induxisse hominem in omnem concupiscentiam. Appellat omnem, quia mandatum hoc plures habet partes; prohibuit enim Deus concupiscere res proximi, vxorem, agrum, domum, & cætera omnia, ideo dicitur induxisse nos peccatū in omnem concupiscentiam. Dicitur autem peccatum operatum omnem hanc concupiscentiam, non quod ante legem non extiterit concupiscentia, sed quod post eam vehementius exarserit. & in hoc rectè dicit Chrysost. Quod autem in hoc mandato dictum est exempli causa, idem intelligere debemus in cęteris mandatis, non solum moralibus, sed etiam cæremonialibus, & iudicialibus, vti in capite tertio diximus; quorum occasione accepta peccatum vehementius induxit hominem in eorundem transgressionem. peccatum non. n. ablatum, nec remissum, & fomes manens post dimissum, in ea, quæ prohibentur, fortius inclinat. Et in hoc vera est Anselmi expositio; vno enim exemplo cætera significantur, idcirco lex dicta est veteris hominis, quem modo peccatum appellat; nā ratione peccati homo dicitur vetus homo.

Chrysost. *Ansel.*

Sine lege enim peccatum mortuum erat, ego autem sine lege viuebam aliquando.

CVr dictum sit peccatum operatum omnem concupiscentiam per mandatum, causam his, & sequentibus verbis exponit,

ea autem est talis: Quia sine lege peccatum mortuum erat; ego autem, qui aliquando sine lege eram, uiuebam, ueniente autem lege, contra factum est; peccatum reuixit, & ego mortuus sum; idcirco dictum est, peccatum per legem operatum esse omnem peccati concupiscentiam in me. Loquitur Paulus in persona hominis nondum per gratiam liberati à peccato. Priorem partem huius causæ proposita uerba complectuntur. dicit autem sine lege se aliquando fuisse; & tunc uixisse; eo nempe tempore, quo nondum lex per Moysem data erat. tunc homo peccator erat; natus enim erat in peccato, & noua cōmittebat peccata; uiuere tamen dicebatur, quia se per peccatum spiritualiter mori nesciebat; peccatum autē in quo erat, dicitur mortuum; tum quia, uti diximus, non agnoscebatur, tum etiam quia non eas exercuit uires, quas, accedente legis præcepto, & prohibitione, adhibuit. facta namque prohibitione, peccatum, quo ante legem datam tenebatur homo, auxit concupiscentiam contra mandata; homo enim uetus nititur in uitia, cupitque sibi negata, idcirco peccatum dictum est per mandatum esse operatum omnem concupiscentiam, & peccatum in homine.

Peccatū quō sine lege dicatur mortuum.

ANNOTATIO XIII.

Qua ratione peccatū sine lege dicatur mortuū.

Duæ occurrunt difficultates inuicem connexæ: nempe qua ratione peccatum dictum sit mortuum sine lege, & quod sit hoc tempus quādo mortuum erat, quo quidem tempore Paulus, nomine hominis nondum liberati loquens, se sine lege aliquādo vixisse affirmat; est autē quadruplex expositio Doctorum. Prima est Methodij apud Epiphan. hæres. 64. quam Ambros. in præsenti sequitur, qui peccatum Diabolum exponunt, quamuis differant hi Doctores de tempore, & de causa, cur dicatur mortuum; ille enim de tempore innocentiæ interpretatur; & diabolum dici mortuum putat, quia nondum data mādato non habebat diabolus quo ad peccandum attraheret. Ambros. verò de tempore ante legem Moysi, post lapsum hominis exponit: quo tempore dicit diabolum mortuum, quia securus de possessione, qua tenebat hominem, parum curabat trahere ad peccandum. hæc expositio superius reiecta est.

Method. *Ambros.*

Secunda est Theodoreti, qui existimat mortuum dici peccatum, quia nondum erat. hoc autem fuit illo tempore (quamuis Theodoretus non exprimat) quando creatus est Adam in gratia, nec mandatum de nō edendo acceperat. tunc enim sine lege erat mortuum peccatum, quia nondū mandato dato non erat transgressio, nec peccatum. huius ergo hominis gerēs personam Paulus, dicit: Ego sine lege uiuebam aliquando. sic Theodoretus exponit verbum illud (mortuum) nondum, inquit, existente lege, nondū erat peccatum. Hæc expositio, vti superius etiam diximus, non facile accommodatur verbis Pauli; Primo quidem, mortuum, supponit vitam præcedentem, peccatum ergo si mortuum dicitur, aliquando

Theodor.

vixisse

vixisse necesse est. Secundo id ipsum indicat verbum sequens, Peccatum reuixit, ego autem mortuus sum. Tertio, ante mandatum illud de non comedendo, non viuebat homo sine lege, vt rectè contra hanc opiuionem Chrysost. aduertit, nam Adam creatus est cùm ipsa lege naturaliter insita, habuitque rationis vsum ante mandatum illud, qua ratione distinguebat bonum à malo, tenebatur etiam Deo credere, & eũ supra omnia diligere, sicut verè credidit, & amauit, non ergo sine lege viuebat ante mandatum illud. Quarto, quia hoc peccatum, quod dicitur mortuum, dictum est operatum in homine omnem concupiscentiam, legis mandato adueniente; igitur præcessit peccatum ante mandatũ. Hæc autem argumenta contra primam etiam expositionem militant.

Chrysost.

Tertia expositio est Origenis, & Hieronymi Epist. ad Hedib. q. 8. exponunt enim tempus hoc, infantiam ante rationis vsum. tunc enim homo sine lege viuit, quia rationis ac legis non est capax, nec legem actu discernit: peccatum autem interpretantur actus, & opera infantiæ, quæ materialiter sunt peccata; idest, si adesset vsus rationis, illa, quæ infans, & puer facit, peccata essent; nam pueri ante rationis vsum aliquando maledicunt patri, percutiunt matrem, & inuicem irascuntur, quæ operationes peccata non sunt, quia nondum illuxit rationis vsus, quo illucescente peccata sunt, si ea opera fiant. ideo dicuntur mortua. hoc igitur est peccatum quod dicitur mortuum, & lege, idest vsu rationis aduenitante reuiuiscere, & occidere, quia verè peccatum est. Hæc expositio adhuc non facile accommodatur. nam vti diximus, peccatum non est mortuum nisi quod vixit, hæc autem opera nunquam fuerunt peccata. præterea quia hæc non sunt, quæ operantur omnem concupiscentiam. præterea quia Paulus loquitur de vero, & formali peccato, actiones autem infantium, & puerulorum rationẽ peccati non habent, non aliter quã actiones animalium irrationalium, quæ percutiunt, & occidunt homines.

Origen. *Hiero.*

Quarta expositio est Chrysost. Oecumen. & Ambros. lib. 1. de Iacob. & vita beata, & Aug. lib. 1. contra duas Epist. Pelagia. cap. 9. qui exponunt tempus hoc esse ante datam legem per Moysem, tunc homo in peccato sine lege viuere dictus est, quia legem scriptam, per quam peccati perfectam cognitionem haberet, nondum acceperat. Quare autem peccatum dicatur mortuum, duas adferũt rationes: vna est Chrysost. & Aug. quia nempe non agnoscebatur. vti enim superius diximus, peccauit homo ante legem; tamen peccati cognitionem perfectam non habuit. Ideo se viuere existimabat, cũ verè mortuus spiritualiter esset, ideoq. dicitur viuere sine lege. Altera est Oecumenij, peccatum scilicet dici mortuum. non solum quia non agnoscebatur, sed quià non eas exercebat vires quas exercuit, accedente legis expressa, & exacta prohibitione, tunc enim cœpit vehementius concupiscentiam exagitare in ea, quæ contra legem erant; cumq. per peccatum vires adimplendi legem tunc homini deficeret, in noua, & varia peccata trahebatur, quæ eo erant grauiora, vt dicit Ambros. quo homo erat maiori

Chrysost. Oecumẽ. Ambros. August.

Quare peccatũ dicatur mortuũ. *Chrysost.* *August.*

Oecumẽ.

Ambros.

maiori prȩditus cognitione, seq. Dei legem transgredi, eumque iniuria afficere, ac se æternæ mortis reum facere sciebat. Est ergo sensus Pauli: ante datam legem peccatum quidem erat, quia homo contra rationem agebat, tamen mortuũ erat, quia nesciebat homo integram mali tiam peccati, ignorans legis Dei se esse transgressorem, ipsumq. iniuria afficere, & multa sibi licere arbitrans, quæ iure non licebant. erat etiam mortuum, quia non eas exercebat vires, vt in noua traheret peccata, sicut postea exercuit ergo tunc viuebat quia existimabat se non teneri vinculis peccati quibus tenebatur, nec se reum esse æternæ mortis, spiritualiterque mortuum esse sicut verè erat. Hæc est quarta expositio, quȩ nobis legitima magis visa est, idcirco eam sumus in commentario prosecuti.

Sed cum venisset mandatum, peccatum reuixit, ego autem mortuus sum.

CONnexa sunt antecedentibus hæc verba, & contrariam exponunt partem. ante legem enim peccatum mortuum erat. ego autem viuebam. At adueniente legis mandato contraria euenerunt; nam peccatum reuixit, tum quia agnitum est, tum quia maiores exercuit vires; ego autem qui me viuere putabam, quando lex nondum erat, mortuus sum, quia noui me mortuum esse, & reum æternæ mortis factum. rursus in noua peccata uehementius lapsus sum, aucta per legem concupiscentia peccati. uti enim diximus, Paulus loquitur de statu legis remota gratia, quæ non ad legem, sed ad fidem, & Euangelium pertinet. considerato autem præcisè legis statu, ita factum est, vt dicit Paulus.

Petet aliquis; quando vixerit peccatum hoc, quod dicitur ante legem mortuum, & post legem reuixisse? Respondeo cum August. lib. 1. contra duas Epist. Pelagian. cap. 9. vixisse in primo homine peccante. hic nouit peccatum suum, seque legis ac mandati diuini transgressor agnouit, reumque mortis æternæ, mortuumque spiritualiter, ac per peccatum etiam corporis morti obnoxium intellexit: tempore autem procedente, multiplicatisq. hominibus, hæc cognitio valde diminuta est, nec homo talem habuit sui cognitionem, cum verè transgressor, ac in tali statu, in quo Adam fuit, esset. idcirco mortuum dicitur peccatum, quod ante vixit; lege autem adueniente reuixit peccatum, seq. homo ac statum suum agnouit per legem. disposuit enim sapientissimus Deus non ante hominem redimere, quam miserum statum suum intelligeret, qui comparatus erat iumentis insipientibus & similis illis factus; per legẽ autem intellectum prius accepit, vt postea medicinam per Saluatoris gratiam reciperet.

Peccatũ quõ reuixit.

Et

Et inuentum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem.

EAndem prosequitur sententiam, & est sensus; cum aduentante mandato ego sim mortuus, factum est, ut mandatum, quod institutum est à Deo, ut ego uiuerem ipsum implendo, cesserit mihi in mortem, dum ego propter meum peccatum in quo eram, illud mandatum ipsum, ut paulo inferius exponitur, per se non esse causam transgressionis, sed ipsum peccatum, in quo homo, cui datum est mandatum, iacebat, propter quod impotens fuit factus ad implendum mandatum. Attende etiam uerbum (inuentum est) non enim dicit, factum est mandatum ad mortem, quia ipsum mandatum uerè fuit ad uitam: ex malitia autem, & peccato hominis processit, ut quod uiuificum erat, in mortem crederet. ita Chrysost. & Theodoret. hoc uerbum exponunt.

Chrysost. Theodor.

Nam peccatum occasione accepta per mandatum, seduxit me, & per illud occidit.

CVr mandatum institutum ad uitam cessisse in mortem dictū sit, exponit. causa autem ea est, quia peccatum, quo homo detinebatur, accepit ex ipso mandato occasionem seducendi hominem, & per illud mandatum, dum in mandati transgressionem impellit, occidendi. facta enim per mandatum prohibitione, peccatum, in quo homo iacebat, & quod ei dominabatur, seduxit hominem, inducens tenebras ignorantiæ practicæ in eius intellectum. omnis enim qui peccat, & legem transgreditur, sibi persuadet faciendum esse malum quod facit, sub specieque aliqua apparentis boni trahitur ad peccandum. Et hanc appellat seductionem; qua existente, in nouum peccatum, quod mors est animæ, & in mandati transgressionem impellit, & sic per mandatum occasionaliter occidit.

Mandatum quo modo in stitutum ad vitam cessit in mortē.

Attende, quamuis homo per unum peccatum mortuus sit, tamē quando noua committit, dicitur adhuc mori, quia mortem auget; & quia si mortuus non esset uel illo moreretur. his enim duabus de causis dicitur peccatum lethale, seu mortale, etiam illi, qui iam peccatis alijs præcedentibus mortuus est.

Attende rursus, illud (per mandatum) connectendum esse cum præcedenti uerbo, nempe accepta per mandatum occasione, non autem cum sequenti, quasi diceret; seduxit me per mandatum; non enim hic est sensus, sed ille, nempe occasione accepta per mandatum, peccatum me seduxit, & per illud occasionaliter occidit, dum in eius transgressionem me impulit, & pertraxit. quando autem dicit peccatum accepisse occasionem ex mandato, seducendi

& occidendi, insinuat ipsum mandatum ex se non in mortem institutum esse, sed in vitam, ex peccato autem prouenisse quod in mortem cesserit.

ANNOTATIO XIV.

Method. Ambr. VTi superius retulimus, Methodius apud Epiphan. hæres. 94. & Ambros. per peccatum exponunt diabolum. hic est qui per mandatum occasionem accepisse, & seduxisse, ac occidisse hominem dicitur. hanc interpretationem superius reiecimus. præter ea autem, quæ iam dicta sunt, hoc etiã adiungimus, non posse hoc verbum seducendi exponi de illa seductione facta à dæmone in paradiso. nam sola Heua seducta fuit, non Adam vt docet Paulus 1. Timot. 2. (*1. Tim. 2*) Adam, inquit, non est seductus, mulier autẽ seducta in præuaricatione fuit. Quãdo ergo dicitur, Seduxit me, non potest de illa seductione intelligi. Paulus enim in persona Adæ loquitur, cuius peccato omnes sunt infecti; mulieris enim peccatum soli sibi nocuit. Est igitur seductio hæc, vt in commentario exposuimus, illa ignoratio, & error practicus, (*Peccatũ quo seducãt hominem.*) qui in omni eo qui peccat, & legem Dei transgreditur, reperitur; omnis enim malus est ignorãs, & errat, se que ipsum decipit, ac seducit in sua mala electione. Peccatum autem dicitur etiam seduxisse propter concupiscentiam; per hanc enim peccatum seducit hominem; ea enim obiecta apparere facit delectabilia, rationemque in consensum inducit iuxta illud Iacob. 1. Vnusquisq. tentatur à propria concupiscentia abstractus, & illectus, quam concupiscentiam peccatum excitat, & auget, occasione prohibitionis legis accepta.

Itaque lex quidem sancta; & mandatum sanctum, iustum, & bonum.

SI mandatum est institutum ad vitam, peccatum autem quo homo tenebatur, occasionem accepit ex mandato occidendi hominem, & impellendi in peccata, rectè sequitur, legem ipsam, & mandatum in se irreprehensibile esse, ac bonum, peccatum autem, bona lege, & mandato, in peccatum, & malum abusum est. Verba sunt attendenda. particula (itaque) infert sequentem sententiam ex supra dictis, vti exposuimus. præterea legem dicit, & mandatum, vnum ab altero distinguens: nam lex omnia quæ facienda, atque cauenda sunt complectitur; mandatum autem legis pars est, quia hoc, vel illud præcipitur. dicuntur autem lex & mandatum sancta, quia à Deo sancta sunt. iusta dicuntur etiam, quia rationabilia. dicuntur rursus bona, quia honesta, & vtilia. propria ergo hominis malitia, ac peccatum, & effrænis concupiscentia causa sunt mali, dum bona lege, & mandato abutuntur, non autem lex ipsa, aut mãdatum.

Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? absit.

CONcludit Paulus, si ergo lex & mandatum tale est, nempe bonum, & iustum, & sanctum, non est profecto ipsum causa mortis, quæ per transgressionem illorum contrahitur; bonum enim non est causa mali, nec sanctum est causa peccati, nec vita causa mortis. Vtitur Paulus interrogatione, vt moris eius est, ad exprimendam vim negationis, Absit, inquit, mandatum bonum mihi esse causam mortis; sunt enim connexa verba superioribus, sicut illatio, seu consecutio connectitur antecedenti, bonũ est mandatum, ergo non est ex se mortis causa, sed peccatum potius, vt in sequentibus exponitur.

Sed peccatum, vt appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem, vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.

DOcuit ex ipsa lege mortem non prouenire, ipsamq; non esse causam peccati, & mali causam nunc apponit, cur nempe lege aduentãte mortuus sit homo, & sic cõnectuntur hæc verba superioribus. Absit, inquit, idest, lex ipsa quæ bona est, nõ est facta mihi mors, nec mortis causa, sed peccatum ipsum, quo homo tenebatur, dum manifestatur lege ipsa, quæ bona est; per bonum, idest per ipsam legem mihi mortem operatum est, dum fit supra modum peccans peccatum per mandatũ; idest, dum occasione mandati in nouas, & maiores prorumpit transgressiones; peccatũ enim in causa est vt legem datam homo nõ valeat implere, fiatq. ipsius transgressor, & hac ratione peccatum fit supra modum peccãs peccatũ per mandatum. auget enim & accumulat noua peccata. Sensus clarioribus verbis hic est; Lex ad hoc data est, vt homo agnoscat peccatũ, & quærat remediũ, nõ ex lege, sed ex fide Christi. dũ ergo peccatum per legem manifestatur, & notificatur, ipsum peccatum, quo homo tenebatur, causa est vt eandem legem homo transgrediatur, & sic fit supra modum peccans peccatũ, & in noua impellit, ac grauiora peccata, legis occasione; tũ quia prohibitione augetur concupiscentia; tum quia grauius fit peccatum, aucta cognitione per legem; minus enim peccatur, quando lex ignoratur; tum demũ quia lex multorum prohibitionem, ac præcepta attulit, quæ ante non erant prohibita, nec præcepta: dum autem non attulit vires implendi, auctę sunt transgressiones: quod patet in lege quantum ad partẽ cæremonialem, & iudicialem. mors ergo, & peccata, quæ fiunt aduẽtante lege, non ab ipsa lege per se procedunt, sed à peccato quo tenebatur homo, quo non ablato, homo in legis maiores, & plures incidit

Lex data est, vt homo agnoscat peccatũ, & quærat remedium, nõ ex lege sed ex fide Christi.

incidit transgressiones. Illud (peccans peccatum) totum est in nominandi casu. dicitur autem peccatum peccans, idest peccatū multiplicatum & abundans, quod in alia & alia facit prorumpere peccata, vt in annotatione una cum cæteris magis exponemus.

ANNOTATIO XV.

Method. Methodius apud Epiphaniū, & cæteri quos superius citauimus, per peccatum hoc diabolū exponunt, sicut etiam in superioribus sententijs. quam expositionem supra repulimus. Aduertendum autem est, quantum ad lectionem spe- *August.* ctat, Aug. lib. 1. qq. ad Simpli. q. 1. legere sic (vt fiat supra modum peccator aut peccatum) lib. verò 13. Ciuit. cap. 5. legit (supra modum peccans peccatum) prior lectio corrupta est. sine disiunctione enim legitur Græcè peccans peccatum. Hoc *Peccatū qūo fiat supra modum peccans p legē.* tamen verum est, illud (peccans) Græce haberi Ἁμαρτωλός, idest peccator, & est coniunctum cum verbo (peccatum) quasi peccatum ipsum factum sit peccator, quod Latinè rectius dicitur (peccans) non quidem participium, sed verbale nomen: nam peccatum Græcè est fęminini generis, peccans autem masculini, ideo participium esse nō potest; discordaret enim in genere. quamuis aliqui loco fęminini positum censent; rectius tamen exponitur, si nomen verbale sit significans actionem peccandi, diciturq. peccatū esse peccans, quia peccatum, quo homo tenebatur legis occasione, in alia multa prorupit peccata, ideo dicitur peccans nominaliter, nam nomen frequentiam actionis significat. fieri ergo peccatū supra modū peccans, est, causam esse multorum peccatorum, sicque exponit Grego. Nazi. in Apolog. ad patrē, *Gregor. Naz.* & idē sentit Aug. lib. 1. qq. ad Simpli q. 1. interpretatur enim hoc idē significare, ac peccata abundasse, similiter etiam lib. 13. Ciuit. cap. 5. Ambros. verò lib. 1. de Iob. cap. 4. exponit hoc dictum esse, quia grauius factum est peccatum propter legem: nam ex scientia procedebat. peccatum autem ex scientia, cęteris paribus grauius est peccato ex ignorantia. quæ expositio magis refertur ad illud verbum (supra modū) non solum enim peccatum factum est peccaminosum, & multiplicatū propter legem aucta concupiscentia, sed etiam supra modum, quia grauior erat culpa ex legis contemptu. Aduertendum adhuc est, illud (per bonum) posse connecti cum antecedenti, nempe, vt appareat peccatum per bonum, idest, per bonam legem; posse etiam connecti sequenti, nempe peccatum, dum apparet, & notificatur, supple per legem, operatum est per bonum, scilicet legem ipsam quæ bona est, mortem, & hic sensus est accommodatior.

Scimus enim quia lex spiritalis est, ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato.

Lex nō ē causa Dixerat legem non esse causam mortis, sed peccatum, dum lege manifestatur. huius rationem exponit, nempe quia lex spiritualis

mortis sed peccatum lege manifestatū. titualis est, i. ad ea quę spiritus sunt, & ad virtutes ác honesta exhortatur, à vitijsq. contrarijs remouet, & quomodo secundum spiritū, ac rectam rationem, & secundum Deum viuendum sit, docet. At ego, idest homo ante legem, & sub lege positus carnalis sum; idest, viuens secundum carnem, & ea sequens, quæ sensibus, & appetitui placent, vtpote traditus peccati imperio. Igitur nō lex ipsa est mortis causa, sed homo ipse subditus peccato, & in quo peccatum dominatur. hinc enim procedit vt acceptam legem bonam, & magistram virtutis in occasionem conuertat amplius peccandi, donec a dominio peccati liberetur: non quidem per legem, sed per fidem Christi; sicut infirmo, ac febricitanti cibus ex se bonus & sanus, no

Nota exéplū de febricitante, & lippo. cet; non quidem per se, sed ratione infirmitatis qua detinetur; qua ablata per medicinam, cibus ille multum prodest. sicut etiam lux lippis nocet propter ipsorum oculorum malitiam; cum lux sit bona in se, & vtilis; reiecta autem lippitudine placet, & proficua est, ita se habet lex ad carnalem hominem, in quo peccatum dominatur. Appellat Paulus carnalem eum, qui secundum carnem viuit, non rationem, sed sensum appetitum sequens, de quo dixerat cap. 8. Si secundum carnem vixeritis moriemini. & iterum: Qui secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt; qui verò secundum spiritum sunt, quæ spiritus sunt sapiunt. Appellat etiam venudatum sub peccato eum, in quo dominatur peccatum, de quo supra cap. 6. Rom. 6. Peccatum non dominabitur in vobis: non enim estis sub lege, sed sub gratia. & iterum: non regnet peccatum in vestro mortali corpore. Loquitur autem Paulus in persona hominis ante legem, & sub lege, vt annotat Chrysost. & superius; exposuimus; in neutro Chrysost. enim statu liberatus est à peccato, nec ratione legis, nec ratione operum legis, fides enim ad Euangelium pertinet.

ANNOTATIO XVI.

August. AVg. lib. 1. cōtra duas Epistol. Pelag. cap. 10. in sua perseuerans expositione, hæc interpretatur non de homine in statu legis, aut ante legē, sed de homine in statu gratiæ ante resurrectionem, & integrā redēptionem corporis, vt superius annotatione 10. retulimus. Verba ergo hæc de iustis exponit, iustum autē carnalem, & venundatum sub peccato dictum esse interpretatur, quia adhuc nondum est consecutus perfectam corporis redemptionem, patiturq. carnis rebellionem contra Spiritū ex præcedēti hominis primi peccato procedentem. quam sententiam cōfirmat verbo illo prę senti (carnalis sum.) si enim, inquit, Paulus de statu legis, aut ante legē loqueretur, diceret (carnalis fui,) Hoc tamen argumentum parum efficax est. nam status illos considerans tamquam de præsentibus loquitur. quod autem iustus carnalis dicatur, & sub peccato venundatus, valde violenta est expositio, & aliena à phrasi Pauli. Idcirco cū Chrysost. & communi sententia de homi Chrysost.

Iustus quō dicatur carnalis venūdatus sub peccato.

ne

ne in peccato ante legem, & sub lege posito, nódum per fidem Christi liberato exposuimus. hoc enim est quod Paulus nunc discutit, vt doceat, iustitiã nec ex lege, nec ex operibus legis esse.

Vnum tamen superest hoc in loco considerandum, quomodo nempe homo venditus sub peccato dictus sit, vbi enim venditio, ibi emptio, ibi pretium sunt. Aug. lib. 7. qq. super lib. Iudi. cap. 17. adnotat verbum vendendi in Scriptura non solum venditionem, vbi pretium intercedit, sed etiam aliquando donationem, traditionem significare. Et id verum est; Verbum enim Hebræum מכר machar vendere, & tradere significat, quamuis propria eius significatio sit vendendi. in loco autem præsenti verbum vendendi propriam tenet significationem; homo enim venditus est sub peccato; ipse namq. se vendidit diabolo, à quo pretium accepit; peccata enim, & voluptates peccatorũ pretium sunt dæmonis, vt recte exposuit Orig. hom. 6. in Exod. & sic Anselmus hunc Pauli locum exposuit. Attende autem, Græce esse in accusandi casu, nempe venũdatus in peccatum, id est seruus factus, & venditus, vt in noua peccata prorumpat; qui enim peccauit, seruus factus est vt in peccatis seruiat, & in peccata prolabatur, nisi per fidem Christi à peccato iustificatus, à seruitute tali eripiatur, & in filiorum libertatem transferatur.

August.

Homo dicitur venũdatus sub peccato, quia propter voluptatẽ vendidit se Diabolo.

Origen.

Quod enim operor, non intelligo.

PRobationem adnectit vtriusq. dicti, nimirum quod lex sit spiritalis & bona, homo autem carnalis, & venundatus sub peccato, sensus est; facio opera, quæ iudico mente & intellectu non esse facienda; video & agnosco esse malum quod facio, & me non debere tale facere, fateor, & tamen facio, & operor illud. hæc seruitus est peccati, sicut enim seruus non quæ sibi facienda videntur, sed quæ dominus imperat, facit, ita peccator, non quæ ratio dictat, sed quæ appetitus peccati postulat, exequitur. Attende, illud (non intelligo) seu (non agnosco) idem significare ac mente non approbo, & facienda non esse iudico. Idem est sensus, horum verborum, & illorum;

Seruitus peccati quæ sit.

Video meliora, proboque
Deteriora sequor.

ANNOTATIO XVII.

VArie superior sententia exponitur à Doctoribus; quamuis enim in connexione cõueniãt, in expositione tamẽ discordãt. Aug. lib. 1. cõt. Epist. Pelag. cap. 10. hæc verba, totũq. contextũ de iustis hominibus exponẽs, hãc sentẽtiam sic interpretatur. opus enim hoc exponit motus concupiscentiæ inuoluntarios, quos iustus patitur; eos autẽ se non intelligere dicit, quia non cõsentit eis. Est ergo sensus. Moueor concupiscentijs illicitis, & in malũ tendentibus, quibus ratio mea non

Aug.

Peccator quõ dicatur nõ agnoscere qđ facit quãdo peccat.

non consentit; hæ autem concupiscentię ex peccato procedunt, quod in eam corruptionem hominem à Deo perfectè creatum impulit, à qua non sanabitur iustus nisi per resurrectionem.

Chrysost. Chrysost. aliter interpretatur. opus enim hoc exponit, nõ de inuoluntaria concupiscentia, sed de opere malo perpetrato à peccato. putat enim, vti superius diximus, Paulum in persona peccatoris omnia hæc proferre verba. dicitur autem peccator, quando malum operatur, non intelligere quod facit, nõ quod ignoret malum id esse, sed quia quibus vijs, & modis deceptus sit, vt peccatum operetur, non noscit. *Theodor.* Theodoret. conuenit cum Chrysost. in exponendo opere; verbum tamẽ (non intelligo) aliter interpretatur; nimirum, quia qui peccat, malitiæ peccati perfectam cognitionem non habet. *Method.* Methodius apud Epiphan. hær. 62. sic videtur exponere, vt dicatur nõ intelligere quod operatur, quia sæpe nobis bona facientibus insyncerę, & illicitarum rerũ cogitationes obrepunt, etiam nobis nolentibus; putat enim in persona iustorum hæc verba esse prolata, opus hoc esse bonum. iustus autem dum bona facit, patitur aliquando cogitationes mentis vanas, turpes, & inhonestas contra propriam volũtatem; & iccirco dicitur operari quod non intelligit.

Ansel. Ansel. aliter exponit illud (non intelligo) nempe; operor, quæ non intelligo; in regulis enim diuinorũ præceptorum non inuenio quæ concupiscẽtia mea appetit. Aliqui cum Chrysost. de opere malo exponunt; illud autem nõ intelligere, ad volũtatem referunt, vt sit sensus, facio quæ non approbo, nec volo.

Longum esset cõtra singulas expositiones hasce disputare velle. Mihi omnium probabilissima, & contextui accommodata videtur, vt opus hoc sit peccatum, quod peccator, in cuius persona loquitur Paulus, committit. dicitur autem non agnoscere, nec intelligere, quia speculatiuæ ratione iudicat non esse faciendum; hæc enim est magna seruitus peccati, vt dum homo peccato inhæret, contra proprium iudicium & scientiam, feratur in malũ, & facit opera, quæ mente & intellectu suo damnat. vt in commentario exposuimus, & ex ijs quæ sequuntur, magis hæc expositio confirmatur. *Seruitus peccati quõ explicetur.*

Non enim quod volo bonum, hoc ago; sed quod odi malum, illud facio.

PRobat se operari, quæ mente reprobat. probatio autem sumitur ex uoluntatis actu; non enim, inquit, facio bonum quod uellem, sed potius malum quod nollem me facere, ergo necesse est me mente cognoscere, & iudicare malum esse quod facio, & bonum esse quod uellem facere, & non facio. Bonum appellat legem implere, & secundum rationem operari; malum autem eius transgressionem. talis est status peccatoris gratia destituti; non enim ita naturali cognitione destitutus est, quin cognoscat malum, & bonum in multis actionibus moralibus, secundum legem insitam à natura, *Peccator quare non sit dignus excusatione peccans.*

natura, nec ita viribus orbatus, quin aliquam imperfectam voluntatem habeat circa bonum, & legis complementum, quam nequit perficere. de hac enim voluntate loquitur, quando dicit; non ago quod bonum volo; idest, quod vellem facere, sed ago quod odi, idest quod nollem me facere; absolute tamen vult facere malum, & non uult facere bonum. nisi enim uoluntas esset, opus non sequeretur. similis est uoluntas mercatoris, tempore tempestatis proijcientis merces in mare. hic enim uult proijcere, tamen nollet; uellet etiam retinere, tamen absolutè non uult. una absoluta, altera imperfecta uoluntas est; opus autem absolutam sequitur uoluntatem. ita peccator tractus uoluntate, absolutè uult facere malum, quod facere nollet. rursus, absolutè non uult facere bonum, quod facere uellet, non autem uellet, aut nollet, quamuis imperfectè, nisi mente iudicaret unum esse faciendum; alterum uero uitandum.

ANNOTATIO XVIII.

Græcè non habetur illud (bonum) nec illud (malum) sed sensus idem est, vt ex similibus verbis paulo inferius repertis constat, in quibus opponuntur hæ voces (bonum, & malum) Hiero. epist. ad Ctesiphon. aduersus Pelagia. legit sicut Græce habetur. Varia autem est superioris sententiæ expositio apud Doctores. Primo loco Aug. lib. 1. contra Epist. 2. Pelagian. cap. 10. in sua perseuerans sententia, nimirum Paulum loqui in persona iustorum nōdum resurrectionis gratiam assecutorum, hæc verba sic exponit; vt Paulus per malum hoc quod odit, & facit, significet concupiscentiam, quam iustus inuoluntariè patitur; concupiscet enim caro contra spiritum, iusto ipso nolente, & odio habente concupiscentiam, eiq. refragante. per bonum autem, quod iustus non agit, cum tamen velit, significantur bona opera sine concupiscentia repugnante; vellet enim iustus ita spiritu in bonum ferri, vt caro aduersus eum non pugnaret: hoc tamen bonum in hoc sæculo non agit. hæc est expositio Aug. cui consentit Anselmus.

Hieron.

August.

Peccator quo intelligat facere malum, quod odit, & nō facere bonum quod vellet.

Secundo loco Methodius apud Epipha. hær. 64. aliter interpretatur, conuenit quidem cum August. hanc scilicet sententiam in persona iustorum esse dictam; tamen hoc malum, quod nolens agit, exponit cogitationes non synceras, quæ occurrunt bene operanti, & quas impedire liberum illi non est; bonum autem quod vellet, est bene operari, repulsis & reiectis huiusmodi cogitationibus. solum differt hæc expositio à prima in hoc, quod Aug. malum, concupiscentias insurgentes contra rationem exponit, Methodius autem cogitationes insynceras, & à ratione absonas.

Ansel. *Method.*

Tertio loco, Cassianus colla. 13. cap. 15. refert expositionem Abbatis Theonis, qui bonum quod Paulus se velle dicit, diuinam contemplationem interpretatur, à qua rerum corporalium occupatio, & necessariorum corporis cura mentem

Cassian.

sæpe

sæpe diuertit; & hanc occupationem malum appellat, non quod peccatum sit, sed quod propter peccatum nobis prouenerit. secundum hanc expositionem, Paulus in persona iustorum loquitur, & in hoc consentiens est cum prima, & secunda.

Oecum. Quarto loco Oecumen. hanc sententiam in persona peccatoris prolatam à Paulo affirmans, sic interpretatur, non ago bonum, quod quando liber, & sine peccato eram volebam: facio autem malum, quod cum à peccato liber eram, odio habebam. aut sic, non ago bonum quando in peccato sum, quod à peccato liber volo; facio autem malum, quod cum à peccato liber sum, odio habeo.

Chrysost. Theodor. Quinto loco Chrysost. & Theodoret. aliter exponunt, conueniunt quidem cum præcedenti sententia, Paulum loqui in persona peccatoris, tamen volūtatem hanc, & odiū interpretantur de voluntatis proposito, cui opus non respondet: sæpe enim peccator proponit sibi facere aliquod bonum, quod, deficiētibus viribus ad resistendum tentationi, & ad opus perficiendum, non facit, sed potius contrarium quod non proposuit. hoc est quod dicitur, nō ago bonum, quod volo, sed malum, quod odio habeo. Huic expositioni eadem fere est, aut valde proxima nostra, quam in commentario sumus secuti. Has enim voluntates exponimus imperfectas voluntates; peccator enim vellet aliquando castè, aut iustè viuere, aut aliqua bona perficere, quæ tamen non potest facere propter peccatū: fertur etiam in peccata quæ nollet facere: trahitur ergo in peccatum, & auertitur à bono, nolens malum, & volens bonum, voluntate quidem imperfecta, non tamen à culpa excusatur. nam diuino auxilio potest à peccato liberari, & facere bonum quod vellet, & cauere malum quod odio habet.

Hac ratione soluitur argumentū Methodij opponentis libertatem arbitrij; dicimus enim peccare hominem, faciendo malum quod nollet, quia etiamsi vires non habeat propter peccatum, potest eas habere in Christo, & per Christum, à quo à peccato liberatur. Omnino peccatum cauere omne non potest, vitio tamen, & culpa propria sua. *Homo cur peccat faciēdo malū qd odit.* Ita hunc locum Basilius interpretatur in lib. Moral. reg. 23. capit. 1. probans hisce verbis, peccatorem, dum in peccato est, trahi in noua peccata. *Basil.* Esse autem in peccante huiusmodi velleitates, & voluntates imperfectas aliquas, experientia probat; an tamen, sine auxilio speciali fieri possint, in controuersia est. nemo tamen negat, sine gratia, & cum ipso peccato esse posse: possunt etiam aliquando cum auxilio generali elici; non enim vires arbitrij in totum defecerunt propter peccatum, quin aliquod morale bonum, & aliquam imperfectam voluntatem circa bonum exercere valeat, vt paulo inferius adhuc explicabimus. Hanc puto esse legitimam expositionem, & contextui accommodatiorem.

Si

Si autem quod nolo, illud facio, consentio legi quoniam bona est.

EX præcedenti sententia infert duo illa superiora, quæ probanda suscepit, nempe legem spiritualem, hominem autem carnalem & sub peccato esse pro priori, nempe lege, sic argumentatur; dicens, peccatorem, dum facit quod nollet malum, eo ipso consentire, & confiteri legem esse bonam; non enim alia de causa nollet facere, quod facit, nisi quia malum est quod facit; si autem malum est, quia contra legem est; est ergo lex bona; quia enim lex bona est, propterea malum est, quod contra eam est, & ideo peccator id agēs nollet facere. v.g. peccator voluptate tractus fornicatur, nolens fornicari, quia mente iudicat id malum esse & peccatum: ergo eo ipso, quo nollet facere, quia malum est, fatetur & approbat bonam esse legem, quæ prohibet fornicationem. Illud (quoniam) non causæ, sed declarationis particula est. Attende, ex vtraq. parte superioris sententiæ colligi, legem esse bonam; si enim peccator ex vna parte facit, quod ex altera nollet, hoc ipso quod nollet facere, confirmat se malum facere, & ex consequenti legem esse bonam, quam transgreditur. similiter dum non facit bonum quod vellet facere, confirmat etiam legem esse bonam, non enim vellet facere, quod non facit, nisi quia bonum est, & ex consequenti lex, quæ illud præcipit, bona est: hæ enim voluntates imperfectè volendi, & nolendi facere, approbationes sunt, legem præcipientem bonum, & prohibentē malum, esse bonum.

Peccator q̄uo affirmat legē esse bonam dū facit cōtra legē.

Nunc autem iam non ego operor illud, sed quod habitat in me, peccatum.

INfert alterum ex illis duobus, nempe venundatum esse hominem sub peccato, ac carnalem esse, ideoque peccatum ei esse mortis causam, non autem legem ex se ipsa, quæ bona est. est ergo sensus. nunc autem, idest, quando facio quod nolo malum: non sum ego qui operor illud, nam nollem facere, sed peccatum in me habitans, cui venditus sum tamquam domino, operatur illud malum; idest, peccatum, & malum quod nolens homo facit, non ex natura ipsa procedit, quæ bona est, sed ex peccato, quo tenetur homo. hoc enim facit vt homo in noua peccata prolabatur etiam nolens. Duo igitur deducit Paulus ex illa sententia, Facio malum, quod nolo. Vnum est, me consentire, & confiteri legem esse bonam. Alterum est, peccatum, quod nolens facio, non ex natura ipsa prouenire, sed ex peccato, quod ita vitiauit naturam, & debilitauit eam, quam Deus perfectam creauit, vt nequeat resistere peccatis, & legis trāsgressionibus, donec ab ipso peccato liberetur,

Peccatū q̄uo procedit nō à natura sed à carne vitiata.

& in pristinum statum, in quo creata est, renocetur. Sensus ergo est, non homo à Deo creatus, sed uetus homo peccato infectus est, qui est causa peccati, quod nolens, & inuitus facio, donec, deposito veteri, nouum induam. non ergo Paulus significat hominem non facere malum, sed docet impotentiam illam faciendi bonum, & cauendi à malo procedere, non ex natura ipsa, quā à Deo accepit, nec ex ratione, sed ex peccato, & carne vitiata peccatō, quo detinetur.

ANNOTATIO XIX.

August. EAdem est expositionum varietas in hac sententia, quæ fuit in superioribus. August. enim lib. 1. con. epist. Pelag. cap. 10. & 11. ad statum iustorum refert illud (nunc) nempe quādo per Euangelium homo liberatus est à concupiscentia, quæ peccatum appellatur, quia ex peccato, & peccati causa est; ipsa est enim, quæ peccatum & malum operatur. Alij ad diabolum referunt, vti superius diximus. Nos tamen communem interpretationem sequentes, & omnia hæc ad statum purum legis, & ad peccatorem referentes, exponimus peccatum, in quo natus est homo, & quo detinetur, causam esse vt in ea labatur, quæ nolens facit: similiter qui committit peccatum post gratiam acceptam, in eum se reducit statum, vt vires non habeat faciendi bona, & cauendi mala, sed operatur quæ nollet mala, & omittit, quæ vellet bona, donec à peccato liberetur. Paulus ergo statum veteris hominis, in quo nascimur, describit; ostēdens à lege non acceptum esse remedium, sed adhuc impotentem, & infirmum mansisse, donec per Christum liberaretur. ideo dicit se facere quod nollet malum. & non legem, quæ bona est, sed peccatum quo detinetur, & à quo per legē non liberatur, causam esse huius mali, à quo Christus nos liberauit.

Cur homo operet quæ nollet mala.

Scio enim, quia non habitat in me, hoc est, in carne mea bonum. nam velle adiacet mihi, perficere autem bonum non inuenio.

COnfirmat, & declarat in se habitare peccatum. Scio, inquit, in me. i. in carne mea, non habitare bonū, idest, in parte sensuali, non esse quod ad bonum faciendum inducat, sed quod potius ad malum faciendum impellat, & à bono exequendo retrahat: cum enim duæ sint hominis partes rationalis, & sensualis, quæ caro dicitur; rationalis quidem vellet facere bonum, sensualis tamen impedit, & perficere ac complere, quod rationalis vellet, non finit. Velle ergo bonum mihi adiacet, secundum superiorem partem; at perficere propter carnē, & cōcupiscentiam, eiusq. perturbationes insurgentes nō valeo: Attende, Paulum probare, in carne bonum non habitare; quia velle adiacet sibi, non autem perficere. si in ratione habitasset malū, nō reperiretur in ea velle bonū. malum ergo in carne est, quæ quod ratio vellet, perficere impedit.

Malum quomodo in carne, & bonū in voluntate.

Y Obijcies

Obijcies duo: Vnum est; peccatum non esse nisi in parte rationali; quomodo ergo dicitur habitare in carne? Respondeo, quamuis peccatum sit in parte rationali; tamen, quantum ad effectum, magis in carne residet; nam ita vitiauit sensitiuam partem, vt in rationem uehementissimè insurgat, eiq. dominetur, nisi gratia ratio iuuetur. propterea dicit Paulus, in carne habitare peccatum, quod perficere bonum non sinit. Alterum est, posset aliquis dicere, non perficere bonum, non prouenire ex carne, sed ex ratione ipsa, quæ debilitata est propter peccatum, ut quamuis bonum uelit imperfecta uoluntate, nequeat tamen absolutè illud perficere. Respondeo ita esse; peccatum enim adeo infirmam fecit rationalem partem, ut nequeat per se, suasq. uires naturales bonum absolutè uelle, illudque semper perficere, & opere complere, etiamsi caro non contradiceret. tamen, quia ex peccato sensitiua pars plus est corrupta, quæ inobediens facta est rationi etiam in ijs, quæ ratio potest (non enim omnes suas uires amisit ratio per peccatum) ipsa etiam sensitiua pars est, quæ uehementius pertrahit in peccatum, & peccatũ per eam fortius uincit, & homini dominatur. ideo Paulus huius partis meminit.

ANNOTATIO XX.

Haec etiam verba, sicut & superiora variè exponuntur. aliqui enim in persona iustorum, aliqui in persona peccatorum dicta censent, vt superius retulimus; illud enim (perficere bonum) exponunt illi de dono, quod fit non reluctante carne, quodq. iusti in hoc seculo non faciunt. vnde Aug. lib. 3. contra Iulian. cap. 25. hunc locum exponens dicit. Sicut carnis desideria non perficiuntur, Gal. 5. quando non accedit rationis consensus, sed ratio reluctatur, ita nec bonum rationis perficitur; dum in hac vita fit cum concupiscentiæ reluctantia. hæc August. Contra eum tamen est locus Philip. 2. Cum metu, inquit, & tremore vestram salutem operamini. Vbi habetur idem verbum Græcum, ac si diceret, vestram salutem perficite. Iustus ergo perficit in hoc seculo bonum. Paulus ergo appellat bonum perfici, quando completur opere, & absoluta voluntate, & non sola imperfecta voluntate, & desiderio appetitur. posse autem peccatorem etiam sine gratia velle aliquod bonum voluntate imperfecta, quod perficere sine gratia nõ potest, superius diximus, & experientia constat; peccatores enim desiderant bene viuere, caste agere, & alia quæ in peccato complere non possunt; impediente & vires minuente peccaro, maximè per carnis, & sensus reluctantiam.

August. *Gal. 5.* *Philip. 2.*

Non enim quod uolo bonum, hoc facio; sed quod nolo malum hoc ago, si autem quod nolo, illud facio, iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.

ITerum repetit superiora uerba, expressis illis verbis duobus (bonum & malum) causam adnectens cur dictum sit; uelle adiacere sibi, non autem se inuenire perficere bonum; hæc enim tam disertis & repetitis uerbis Paulus docet, ut legem bonam esse, nec inde peccatum prouenire, statuat. Simul etiam ut necessitatem liberationis à peccato manifestet; quod adhuc lege data ita homini dominatum est, ut eum impotentem, ac imbecillem adhuc efficeret ad bonum perficiendum, & malum cauendum, donec Christi gratia eius dominium ablatum est; tantæq. sunt uires homini redditæ, ut possit concupiscentiæ, & omni peccati oppugnationi resistere, ac bonum quodq. perficere, quæ quidem ante non poterat.

Inuenio igitur legem uolenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet.

INfert ex præcedentibus: Inuenio, inquit, legem mihi bonum facere volenti, exponit quam legem Inueniat; nempe, quoniam mihi malum adiacet; idest, legem malam & aduersariam bono, quæ me bonum facere volentem impediat, & à bono retrahat, nec id perficere finat. Lex hæc est carnis concupiscentia impellens in malum, & contra legem Dei, & retrahens à bono, quod est secundum legem mentis, & Dei. Particula (quoniam) declarationis esse potest, & causæ; ac si diceret: ex hoc quod mihi, & in carne mea malum adiacet, legem & impulsum quendam in malum habeo, qui quando volo bonum facere, me à bono exequendo retrahit. Aut etiam exponere possumus per modum declarationis, sic; legem habeo, nempe, malum adiacens mihi in carne, quæ lex volenti bonum facere contradicit. Siue hoc, siue illo modo exponas, sensus idem est. Illud verbum (inuenio) insinuat idem, ac si diceret: quando bonum volo facere, ecce experior in me, & mihi præsto est, & adest noua alia lex, opponens se mihi; quæ lex adest, quia mihi malum adiacet, & in carne mea non habitat bonum; est enim effectus peccati. Rectè autem dicitur (uolenti mihi facere bonum) id est, quando bonum volo facere; tunc enim maximè insurgit, percipitur, & agnoscitur lex carnis, quando ratio in ea, quæ legis Dei sunt, intendere nititur. Habet autem uim ablatiui absoluti illud (uolenti mihi facere bonum) apud Græcos; ac si diceret: uolente me bonum facere, idest, quando uolo bonum facere, & sequi quæ legis sunt. quamuis Latinus sermo non admittat ablatiuum absolutum in hac locutione, propter identitatem personæ uerbi (inuenio.)

Nota legem concupiscentiæ & peccati.

ANNOTATIO XXI.

SVperior sententia expositores multum torsit, vt verum eius attingerent sensum. Variè autem
Origen. exponitur. Primo loco Origen. putat verba sic esse inuertenda. Quoniam igitur volenti mihi bonum facere, adiacet malum; inuenio legem Dei, & condelector illi. hæc expositio violenta est, nec accommodatur verbis, nec contextui. Secundo loco idem Orig. obscuram fatetur sententiam esse, sic tamen interpretatur: Inuenio legem, nempe Dei, mihi bonum facere volenti, patrocinantem, & fauentem. nam præcipit quod vellem ego facere; interea tamen mihi malum adiacet. Hæc etiam expositio non caret
Phot. violentia. Tertio loco Photius apud Oecum. sic interpretatur: Inuenio legem, & cognosco, quod lex sit mihi volenti bonum, tamen non aliud ex lege beneficiũ habeo, quia mihi malum adiacet, nec bonus efficior ex lege. Quarto loco idem Photius sic interpretatur, vt illud (bonum) iungatur legi. Græce enim id fieri potest, nam lex masculini generis est apud Græcos νόμος. erit ergo sensus: Inuenio legem bonam esse mihi volenti facere. Quod si obijciat aliquis, cur nõ facis? quoniam, inquit, mihi malum adiacet. Huic
Ansel. expositioni consentit Anselmus. Quinto loco idem Photius aliam adfert, quæ talis est, Inuenio legem, idest, agnosco debilem, & inefficacem virtutem eius; quoniam volenti mihi facere bonum, adiacet malum, nec mihi auxiliatur vt faciam bonum. Sexto loco aliam adfert. Inuenio, inquit, quod mihi volenti facere bonum secundum legem, adiacet malum, non sic est secundum Euangelium, cuius gratia sanamur, vt volentes bonum, id faciamus. Septimo loco aliam adfert talem: Inuenio legem mihi auxiliantem, volenti bonũ facere. quod si dicas; quæ vtilitas, aut necessitas est auxilij? adiungit; multa est, quia mihi malum adiacet. Octauo loco aliqui moderni sic interpretantur: Inuenio mihi volenti bonum facere, hanc legem impositã esse, quod mihi malum adiacet. Omnes expositiones istæ difficile, & violenter aptantur verbis, & sensui.

Mihi autem ea est visa legitima, *Auctor.* vt lex hæc non sit illa, de qua dictũ est prius. Lex spiritualis est, & sancta, sed ea de qua paulo post adiungit: Inuenio legem in mẽbris meis. nam quæ sequuntur declarant hanc sententiam. Legem ergo appellat, legem carnis, & vim cõcupiscentiæ impedientem à bono perficiendo, & in malum impellentem, quam legem proximè explicabimus. Est ergo sensus. Inuenio legem mihi facere bonum volenti hæc autem lex est malum, quod mihi adiacet; quo trahor ad peccandum, & ad legem, quam confessus sum mente esse bonam, transgrediendam. Potest etiã esse sensus causalis; ac si diceret: Inuenio legem aliam oppositam mihi volenti bonum facere, quæ lex insurgit, & adest: quia mihi malum adiacet, idest, in mea carne non habitat bonum. ex concupiscentia enim effræni, propter pecatum, vis hæc, & lex à bono retrahens, & in malum impellens insurgit, & inue-

nitur.

nitur. Est autem notandum verbum (adiacet) sicut etiam superius dixerat, Velle adiacet mihi: quod enim quasi connaturale est dicitur adiacere. ratio autem quodam modo naturaliter in bonum honestum inclinat, & fertur volendum; caro autẽ ab adolescẽtia prona est in malum.

Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem; video autem legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ.

EXponit clarioribus, & apertioribus verbis superiorem sententiam, reddens causam eius. Condelector, inquit, legi Dei secundum interiorem hominem; idest, superiori parte, in qua mens, & voluntas est, legem Dei probo, & placet mihi, quæ bona iubet, mala vetat. ideo dixi (uolenti mihi facere bonum;) parte tamen inferiori, in qua sẽsus & appetitus insunt, quæ caro dicitur, experior vim, & legem, ac impulsum in ea, quæ sunt contra legem Dei, quam mẽte mea approbaui; propterea dixi me inuenire legem, quoniam mihi malum adiacet, nouam & contrariam priori. Legem Dei appellat, legem mentis, quia rationalis est, & mente approbatur, & menti etiam naturaliter insculpta est quantum ad moralem partem, quæ circa vitia & uirtutes uersatur. Condelectari autem legi Dei idem significat, ac id, quod superius dixerat, Volo bonum, quod nõ facio. & rursus, Volenti mihi bonum facere. & rursus, Consentio legi, quoniam bona est. hæc ad idem tendunt, & conueniunt homini in peccato existenti. Interiorem autem hominem appellat, non iustum, & in gratia existentem, qui nouus homo dicitur, sed partem rationalem, quæ à sensu, & appetitu distinguitur, quæ etiam peccatoribus conuenit: qui renouari dicitur, quando abiecto peccato induit gratiam per fidem Christi. Quod autem dicitur (video legem) idem significat, ac id, quod in proxima sententia dixerat (inuenio legem) idest, experior legem aliam, quando bonum facere uolo. tota ergo hæc sententia superiorem exponit. Attende ex Athanas. lib. de communi essentia Patris, & Filij, & Spiritus sancti, cap. ultimo. tres partes distingui in homine: rationalem, sensualem, & corpoream. Secundum quas in Scripturis triplex distinguitur homo, spiritualis, sensualis, seu animalis, & corporeus. quas partes Scriptura etiam spiritum, animam, corpus appellat. primam harum, nempe rationalem partem nunc Paulus uocat hominem interiorem: sensus autem & corpus, exterior homo, & caro dicuntur. ita Photius exponit hominem interiorem.

Nota distinctionẽ & declarationem legis mentis & mẽbrorum.

Et captiuantem me in lege peccati, quæ est in membris meis.

NOn solum lex hæc, quam uideo in membris, & in carne mea, repugnat legi mentis meæ, sed etiam captiuat me legi pec-

cati; id est, pertrahit me ad peccandum, & transgrediendum legem ipsam mentis, & Dei. Non solum ergo oppugnat legem mentis; sed etiam expugnat; nec tantum gerit bellum contra rationis legem, sed etiam uictoriam reportat. Est autem uerbum metaphoricè dictum (captiuantem) sumptum ex bello, & pugna; & respondet illi (repugnantem) id est, militantem, & bellantem contra mentis legem. Addidit uerbum illud (Quæ est in membris meis) ne lex hæc peccati alia uideretur ab illa, quæ dicta est in membris esse, & pugnare contra mentem, ac captiuare hominem. Dices: quare ergo non dixit captiuantem me sibi; sed captiuantem me legi peccati? Respondeo, ea de causa sic esse dictum, quia quando hęc lex membrorum trahit, & captiuat mentem, ut sibi consentiat, tunc peccatum committitur, lex ue peccati dicitur, quia ad peccatum trahit hominem. quando igitur motibus & concupiscentijs carnis homo consentit, tunc dicitur captiuus sub lege peccati, quæ in mēbris est; & tunc lex carnis lex peccati re ipsa est, quia homo concupiscens, accedente rationis consensu, uerè peccat.

ANNOTATIO XXII.

Aug. Aliqua circa has duas sententias sunt aduertenda. Vnum est, Aug. lib. 1. contra epist. Pelag. cap. 11. suam probare sententiam, nimirum in persona iustorum hæc verba Pauli esse pronunciata, ex illo verbo, Cōdelector legi Dei; hoc enim iustorum est, non peccatorū. attendens autem August. verbum sequens (captiuantem me in lege peccati) non sibi sauere, interpretatur sic, Concupiscentiam captiuare iustum motione, non consensione. Horum tamē prius inefficax est; posterius autem accommodari non potest. prius, inquam inefficax est, quia peccator condelectari iusto, & honesto voluntate imperfecta, iudicium etiam rectū in vniuersali habere potest; vox enim peccatoris illa celebris est: *Video meliora, proboq., Deteriora sequor.* & incontinens iudicat, probatque legem in vniuersali, & vellet imperfecta voluntate secundum eam viuere, tamen tractus concupiscentia particulari eam transgreditur. non ergo rectum argumentum sumitur ex illo verbo (condelector secundum interiorem hominem legi Dei) ad probandum id iustis conuenire; non enim aliud significat, nisi mente, & animo video, & probo legem Dei, & vellem me implere; tamen non id facio, quod mente probo; hoc autem est peccatoris. Posterius illud de captiuitate, nulla ratione videtur sustineri posse. Sunt enim duo à Paulo prolata de lege membrorum. vnum est, eam repugnare legi mentis: alterum est, captiuare hominem. non ergo exponere possumus, captiuat me in lege peccati, idest, mouet me ad peccandum; hoc enim iam significatum est, quando dicta est repugnare legi mentis. præterea mouere, est ante victoriam, captiuare autem supponit victoriam; nemo enim dicitur captiuare alterum, quando mouet

uet bellum contra ipsum, nisi parta victoria. Igitur Paulus significare voluit peccatorem, in quo concupiscentia pugnat contra legem mentis, & eam vincit, faciens hominem sibi obedire, suisq. consentire motionibus, & affectibus; idcirco captiuet eum lege, seu in lege peccati, quia ad peccatum trahit, cum peccator non habeat ex se, nec ex lege ipsa mentis vires, quibus resistat, & vincat pugnantem legem membrorum contra mentis legem. Simili vsus est verbo Paulus 2. Cor. 10. in bonam partem de mentis captiuitate ad obediendum fidei. In captiuitatem, inquit, redigentes omnem intellectum in obsequium fidei. Hoc igitur verbum confirmat Paulum loqui in persona peccatoris nondum gratia Christi liberati, etiamsi legem habeat.

Mens quo dicitur captiuari in lege peccati.

2. Co. 10.

Alterum aduertendum est in his verbis, Hieronymum epist. ad Hedib. qu. 8. & Ambr. Luc. 17. cap. de duobus in uno lecto quattuor numerare leges: nempe, legem Dei, quæ per Moysem data est: Legem mentis, quæ naturaliter est mentibus hominum indita: legem membrorum, nempe ea, ad quæ impellit motus concupiscentiæ, quæ pugnat contra mentem, & legem peccati, quæ eadem videtur esse cum lege membrorum, quatenus ea, in quæ concupiscêtia carnis impellat, peccata sunt, & contra legem Dei. qua de causa Photius apud Oecumen. tres leges adnumerauit. immò verè duæ etiam numerari possunt; legé enim Dei, & mentis in eandem retulit Paulus; quæ Dei dicitur, quia à Deo per Moysem data est; mentis autem, quia in mente residet, & naturaliter etiam mentibus insculpta est. quibus vocabulis vsus est Paulus, vt Iudæos, & Gêtes complecteretur; illi enim legem Dei, hi legem mentis habuerunt solam. Lex etiam membrorum, & lex peccati eadem est subiectio; concupiscêtia enim carnis impellens in ea, quæ côtra rationem, & legem sunt, dicitur lex membrorum; trahens autem rationem in consensionem sui, dicitur lex peccati; quamuis nec côcupiscentia ipsa lex dicatur, sicut nec lumen naturale rationis dicitur lex, sed ea, in quæ concupiscentia impellit, lex dicuntur, sicut quæ ratio dictat naturalis, legem appellamus naturalem; vt paulo inferius explanabimus in tertio sequenti notabili.

Hieron. *Ambros.*

Lex alia mentis, alia membrorum, alia peccati.

Phot.

Tertium aduertendum est, hanc concupiscentiam eorum, quæ contra legem mentis sunt, dictam esse legem, vt dicit Anselmus: quia legitimè, & iusto Dei iudicio, propter peccatum primorum parentû, traditus est homo in hanc concupiscentiam. secundum autem Chrysostomum, quia vim habet impulsiuam in ea, quæ sunt contra rationem. vt enim lex vim habet coerciuam à malo, & impulsiuam ad bonum, ita per quandam similitudiné concupiscentia hęc, quę habet vim impulsiuam, & coerciuam, lex dicitur, quamuis coerceat à bono, & impellat in malum; propterea enim non est bona lex, consensusq; rationis in talem legem peccatum est; quia lex hæc contra legem Dei pugnat.

Ansel.

Côcupiscentia quare dr lex.

Quartum aduertendum est, Photium apud Oecumenium hanc sententiam sic connectere, & interpretari. Cum enim dixisset Paulus, legem hanc captiuasse eum, ne quis

putaret iustè id factum, propterea adiunxit (lege peccati:) ac si diceret, nequaquam iure me captiuat, sed iniustè. Ne verò à se ipso omnem culpam transferret, & in solam legem reijceret, addidit (Quæ est in membris meis) ac si diceret: non sum ego immunis à peccato; cum enim sim causa, quod in membris meis sit lex hæc, peccatum etiam mihi adscribitur in hac captiuitate. Dura interpretatio, & impropria videtur. Accommodatior est illa, quæ in commentario est posita; hæc pugnat contra mentem, & non solum pugnat, sed etiam vincit, & captiuam trahit sibi in peccatum; est enim captiuitas bona, & captiuitas mala. propterea non dixit, captiuat me sibi, aut captiuat me sub lege membrorum; sed dixit: captiuat me legi peccati, nempe captiuat vt peccem, & consentiam sibi contra ea, quæ mens dictat. Adiecit autem (in membris meis) vt explicaret hanc legem peccati esse eandem cum ea, quæ dicta erat esse in membris, & pugnare, ac captiuare mentem, vt dictum est in commentario.

Captiuitas quæ bona, & quæ mala.

Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius.

EXclamat Paulus, inquirens liberatorem ab hac seruitute, & captiuitate, infelicem se appellat. Græcum vocabulum potius ærumnosum significat, idest, laboribus & miserijs afflictum. Quis me, inquit, liberabit è corpore huius mortis; idest, morti, & perturbationibus huiusmodi exposito. Attende, liberationem hanc esse à captiuitate, & seruitute, quæ ex victoria legis membrorum contra mentis legem procedit; ac si diceret, quis efficiet ne lex hæc captiuet me? quis dabit ne imperio, & tyrannidi huius legis, & concupiscentiæ subdat amplius, nec mens mea succumbat, eiq. obediat, vt ante legem, & in lege factum? sequentibus verbis respondet, id esse ex munere gratiæ Christi: hæc enim perfecit, quod lex non potuit.

ANNOTATIO XXIII.

Corpus mortis, de quo Paulus cupiebat liberari.

ILlud (huius) Græcè est ambignum, potestque connecti cum morte, & cum corpore, accommodatius autem cum corpore coniungitur; ac si diceret: Quis me liberabit de corpore hoc mortali? appellat autem mortis corpus, vt exponit Hieron. in apologia aduer. Rufinum, quod morti, & perturbationibus est expositum. Photius autem exponit corpus mortis, quod suis motionibus, & perturbationibus mortem spiritualem inducit, vtrumque est verum.

Hieron.

Phot.

Attende Aug. lib. 1. con. epist. Pelagian. cap. 11. & eos, qui in persona iustorum hæc verba interpretantur, exponere liberationē hanc futuram per resurrectionem, quando homo plenè liberabitur ab omni miseria, & corporis perturbatione. Non tamen satis accommodata est expositio. nam Paulus de ea loquitur liberatione, per quam à captiuitate pręcedenti eripitur homo, nempe, ne mens vincatur à

August.

carnis & membrorum lege. de ea autem liberatione, quæ est perfecta per resurrectionem, qua corpus etiam ab omni miseria liberatur, capite octauo sequenti dicit: Liberabitur creatura à seruitute corruptionis. & rursus: Expectantes redemptionem corporis nostri. prior est illa liberatio per gratiam, posterior hæc est per resurrectionis gloriam.

Rom. 8.

Hieron. Attende rursus, Hier. lib. 2. con. Pelag. adnotasse, non esse dictum, Infelix ego peccator: sed (Infelix ego homo) vt totam naturam complecteretur omnium hominum, & non tantum peccatorum. Hoc tamen non obstat, quin in persona peccatoris loquatur. nam vt significaret totam naturam peccato infectam, neminiq. contingere institiam nisi per gratiam Christi, vsus est nomine naturæ; Infelix, inquit, homo. Attende rursus ex Chrysost. non esse dictum, quis me à lege liberabit, sed à corpore hoc vt nimirum indicaret, non ex lege, quæ bona est, prouenire transgressionem, sed ex nobis, quorum culpa & peccato caro vincit mentem. *Chrysost.*

Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum.

A Legis membrorum imperio, & uictoria, ac captiuitate, gratia per Christum data liberat. Hæc est, quæ facit, ut quamuis lex membrorum pugnet contra mentem, & Dei legem, non uincat, nec captiuet hominem, nec mentem trahat in consensum concupiscentiarum, ac perturbationem, nec legem Dei transgrediatur. Gratia hæc non ex lege, nec ex operibus legis est, sed ex Christo redemptore, ac Domino nostro, ut per eam lex seruetur, & opera legis fiant, mensq. legi Dei subiecta, fortis, ac constas contra omnes carnis, & membrorum motus, ac perturbationes permaneat; quibus resistere est uincere, ac superare. gratia igitur meus uincit carnem, quæ prius à carne uincebatur, & mens imperat ei, cuius ante imperio trahebatur.

ANNOTATIO XXIV.

GRæca exemplaria habet. Gratias ago Deo per Iesum Christum Dominum nostrum, vt non solum declaret gratiam Christi liberare nos ab hac captiuitate, sed etiam gratias agat pro ea, tamquam pro beneficio gratuito Dei: ac si diceret: gratia liberat Christi, quæ est Dei insigne beneficium, pro quo gratias omnis homo agere tenetur. Nostra tamen lectio accommodatior est, quam Origenes Græcus au ctor, similiter & Methodius apud Epiphan. hær. 64. secuti sunt, & eandem sequuntur Hieron. epist. ad Hedib. qu. 8. & Aug. lib. 1. con. epist. Pelagian. cap. 11. Vtraque tamen lectio in eundem tendit sensum.

Origen. *Method.* *Hiero.* *August.*

Igitur ego ipse mente seruio legi Dei; carne autem legi peccati.

EFfectum huius liberationis per gratiam Christi concludit, & est particula illationis (igitur) ac si diceret. Si mens per gratiam liberata est à captiuitate legis carnis, ne trahatur in consensum, & obedientiam concupiscentiarum eius, sequitur, me mente libera inseruire legi Dei, nec consentire carnis perturbationibus, quæ sunt circa ea, quæ contraria legi sunt: carne autem sola seruire legi peccati, idest, ea concupiscere, quæ sut contra legem. Prius quidem quam liberatus essem per gratiam, seruiebam legi peccati, non sola carne, sed etiam mente, captiuata per carnem; at nunc sola carne inseruio, dum patior concupiscentias carnis inuoluntarias erga ea, quæ sunt contra legem: non tamen mente, quia ea concupisco; amplector, & volo; quæ legis Dei sunt, nec consentio carnis concupiscentijs. Talis est status iusti in hoc sæculo, donec liberetur etiam caro à lege hac peccati, & nihil concupiscat nisi quod est secundũ Dei uoluntatem. Cum autem mens & caro vnum hominem integrum conficiant, propterea dicit; Ego ipse seruio legi Dei, & seruio legi peccati, ratione tamẽ diuersa; illud enim facio ratione mentis, & superioris partis; hoc ratione carnis, & partis inferioris. Homo aũt denominatur à parte præcipua; si.n. mente seruit legi Dei, totus homo spiritualis dicitur; quod si mente in ea, quæ carnis sunt, fertur, carnalis dicitur, ut rectè docuit Athanas. in lib. de communi essentia Patris, & Filij, & Spiritus sancti cap. vlt. Ambr. etiã Luc. 17. cap. de duobus in vno lecto, hæc verba Pauli considerans, mentes distinguit duas; mens enim contradicens carni spiritualis est; mens carni consentiens carnalis est. una mens est in se, et bona, sed diuersis rationibus carnalis, aut spiritualis dicitur.

Seruitus legis Dei & seruitus legis peccati, quæ sit.

Athan.

Ambros.

Attende vltra hæc, seruire legi peccati non esse peccare; sed ea concupiscere quæ sunt contra legem Dei, & quæ peccatum suggerit facienda. non tamen peccatum est ea concupiscere, nisi rationis accedat consensus, vt in sequentis Capitis principio explicabitur. Attende etiam, Dei gratiam per Christum totum integrum sanare hominem, non tamen simul, & in eodem tempore; sed in hoc sæculo sanat partem superiorem, quæ causa, & principium est peccati, vt sanata non amplius peccet; pars inferior relicta est in corruptione, ad exercitium partis superioris, vt ipsius virtus impugnata probetur, & crescat: in resurrectione tunc erit perfecta sanitas, redemptioq. facta per Christum totum suum assequetur effectum, & fructum in suis redemptis iustis, quod in sequenti capite Paulus docet.

ANNO-

ANNOTATIO XXV.

IN maiorem superioris sententiæ declarationem, duarum dubitationum solutio est exponenda. Iustus quo seruit legi peccati. Vna est; quomodo Paulus dicat iustum carne seruire legi peccati; cum etiam carne multa opera faciat, quæ sunt mentis, & quibus seruit etiam legi Dei? superius enim dixit cap. 6. Exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem; ipsa etiam experientia id ipsum confirmat; membris enim corporis vtimur vt instrumentis ad exercenda virtutis opera; ore enim Deum laudamus, manibus eleemosynas damus, pedibus peregrinamur, & infirmos visitamus, multaq; alia opera corpore efficimus. Respōdeo, duplicia esse opera carnis, seu corporis; quędā quę ab ipsa carne sola procedunt; quædam quæ à mente, sed per carnem fiunt; hæc, non carnis, quamuis per carnem fiant, dicuntur, sed spiritus: Paulus autem de prioribus loquitur, & non de omnibus; non enim omnia opera carnis in ea, quæ sunt contra legem Dei, tendunt, sed cōcupiscentiæ propriæ ipsius carnis rebelles rationi. Paulus ergo non dicit, sic nos seruire carne legi peccati, quasi omnia opera carnis sint circa ea, quæ contra legem Dei sunt; sed quod aliquibus operibus carnis, nimirum pertubationibus, & concupiscentijs seruimus peccato; operibus autē mentis soli legi Dei seruimus. Nec est contrarium huic, quod mens per carnem multa opera virtutis exerceat; nec etiam quod caro aliqua propria opera habeat, quæ nō sunt circa ea, quæ contra legem sunt; nec enim vegetatio, & nutritio & aliqua naturalia opera talia sunt, vt per ea seruire dicamur legi peccati, sed per concupiscentias, & perturbationes effrænes.

Altera dubitatio est; quia paulo superius dixerat; Si quod nolo malum, facio, iam non ergo operor illud, sed quod habitat in me peccatum. quomodo igitur dicit nunc; Ego ipse carne seruio legi peccati? Iustus quō dicatur serui re legi peccati & malū operari à peccato, non à iusto. si ipse seruit legi peccati, ergo ipse operatur illud malum, non autem peccatum. Respondeo, vti supra in expositione illorum verborum diximus: Paulum nolle per illa verba significare, non se operari illud malum, sed ostendere causam operis illius ex peccato prouenire: qui enim in peccato est, facit mala multa, quæ imperfecta voluntate nollet facere, nec vires habet vitandi mala omnia. ideo dicitur peccatum illa facere, quia causa est; tamen ipse peccator verè operatur malū illud. Quod autem dicitur nunc, diuersum est, sed non contrarium; loquitur enim Paulus non de peccato, & malo qđ perpetrat peccator, sed de concupiscentia carnis, qua iustus appetit, quæ sunt contra legem Dei, non cōsentiente ratione; quam concupiscētiam sibi tribuit, quia caro pars hominis est, & quod partis est toti cōpetit; oculis enim visio fit, tamen homo dicitur viuere, cuius pars oculi sunt.

CAPVT OCTAVVM.

NIhil ergo nunc damnationis est ijs, qui sunt in Christo Iesu: qui non secundum carnem ambulant. Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu liberauit me à lege peccati, & mortis. Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem: Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. Qui enim secundum carnem sunt: quæ carnis sunt, sapiunt. qui verò secundũ spiritum sunt: quæ sunt spiritus sentiunt. Nam prudentia carnis, mors est: prudentia autem spiritus, vita, & pax. quoniam sapientia carnis inhibita est Deo: legi enim Dei non est subiecta: nec enim potest. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem in carne non estis sed in spiritu: si tamen spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet: hic non est eius. Si autem Christus in uobis est: corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus verò uiuit propter iustificationem. Quòd si Spiritus eius, qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in vobis: qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum eius in uobis. Ergo fratres debitores sumus non carni, ut secundum carnem uiuamus. Si enim secundum carnem uixeritis, moriemini: si aũt spiritu facta carnis mortificaueritis uiuetis. Quicumq; enim spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba (Pater.) Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro quòd sumus filij Dei. Si autem filij, & heredes: heredes quidem Dei: coheredes autem Christi: si tamen compatimur, ut & conglorificemur. Existimo enim quòd non sunt condignæ passiones huius temporis ad futurum gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat. Vanitati enim creatura subiecta est non uolens, sed propter eum, qui subiecit eam in spe: quia, & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum. Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit, & parturit usque adhuc. Non solum autem illa, sed & nos ipsi primitias spiritus habentes: & ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorum Dei expectantes, redemptionem corporis nostri. Spe enim salui

ni facti sumus. Spes autem, quæ videtur, non est spes: nam quod uidet quis, quid sperat? Si autem quod non videmus, speramus: per patientiam expectamus. Similiter autem & Spiritus adiuuat infirmitatem nostram: nam quid oremus, sicut oportet nescimus: sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus: quia secundum Deum postulat pro sanctis. Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, ijs, qui secundum propositum vocati sunt sancti. Nam quos præsciuit, & prædestinauit conformes fieri imaginis Filij sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, illos & glorificauit. Quid ergo dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui etiam proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum: quo modo non etiam cum illo omnia nobis donauit? Quis accusauit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat, quis est qui condemnet? Christus Iesu, qui mortuus est, immo qui & resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat. Quis ergo nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persecutio? an gladius? (sicut scriptum est: Quia propter te mortificamur tota die: æstimati sumus sicut oues occisionis.) Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos. Certus sum enim quia neque mors, neque uita, neque angeli, neque principatus, neque uirtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

Insufficientia, & inefficacia legis exposita, gratiæ, quæ per fidem Christi datur credentibus, virtutem in hoc capite explicat, hocq. est huius capitis præcipuum argumentum.

Nihil ergo nunc damnationis est ijs, qui sunt in Christo Iesu.

CONnexa est hæc sententia vltimis præcedentis capitis verbis, & ex ipsis deducitur; si enim gratia Christi liberat hominē à seruitute, & dominio legis membrorum, ita vt mens seruiat Deo, eiusq. legem impleat, nec consentiat, sed potius repugnet membrorum legi; consequitur vt ij, qui sunt in Christo; idest, hanc Christi gratiam, per quam à legis membrorum seruitute liberantur, habent, nihil habeant damnatione dignum, nihilque committere censeantur, propter quod iustè à Deo damnentur, sicut ante; quan-

do hac destituti gratia, damnabiles erant, legem Dei transgredientes, membrorumque legi obedientes.

Qui non secundum carnem ambulant.

CAusa hæc est, cur non sit ijs damnationis aliquid, quia non secundũ carnem ambulant; idest, quia non obediunt legi carnis, nec sequuntur concupiscentias suas, sed, quæ lex Domini præcipit amplectentes, proprijs contradicunt concupiscentijs, & appetitibus.

ANNOTATIO I.

GRæce non est relatiuum; sed sic dicitur, Nihil damnationis ijs, qui sunt in Christo, non secundum carnem ambulantibus. quę verba aliqui putant esse declarationem præcedentium; vt ij dicantur esse in Christo, qui non secundum carnem ambulant. Alij censent esse limitationem, nempe non omnes, qui in Christo sunt, nihil habent damnationis, sed qui non secundum carnem ambulant. nam per fidem solum dici potest esse homo in Christo, & simul secundum carnem ambulare. Legitima tamen expositio est, esse causam cur nihil sit damnationis ijs, qui in Christo sunt, vtpote ambulantibus non secundum carnem, sed secundum spiritum, & legem Dei. Quid sit autem esse in Christo, ex præcedenti sententia illa expositum est. (Gratia Christi me liberauit à corpore mortis) qui ergo gratiam hanc habent, ij in Christo esse dicti sunt. non igitur opus erat declaratione, nec limitatione aliqua; sed causa cur ijs nihil esset damnationis, quia nimirum mente seruiunt legi Dei, & non secundum carnem ambulant ipsius carnis legi obedientes.

Cur nihil damnationis dicitur esse ĩ ijs, qui sunt in Christo, vel non secũdum carnem ambulant.

Per hanc expositionem recedimus à sentẽtia Aug. lib. 1. con. duas epist. Pelagian. cap. 13. explicantis hæc verba in hunc sensum; existimat enim concupiscentiam hanc carnis legi mentis aduersantem esse peccatum originale, quod quidem in nondum renatis in Christo peccatum, & culpa est; in renatis verò rationem culpæ non habet, quia remissus est reatus culpæ, & peccati, quamuis maneat ęstus. Dicit ergo Paulus, ijs, qui sunt in Christo, nihil damnationis esse, quia cõcupiscentia hæc quantum ad culpam est remissa, quæ, antequam renasceretur homo in Christo, peccatum erat. Doctrina est frequentissima in Aug. ita de peccato originali censente: à qua tamẽ sententia pro nunc recedimus. causa enim cur nihil damnationis sit ijs, qui sunt in Christo, non ea redditur, quod concupiscentiæ reatus, & culpa sit remissa, sed quod mens non succumbat concupiscentiæ; nec sequatur carnis legem, sed Dei. In nondum autem renatis, mens succumbebat carni, ipsiusq. lege trahebatur, non valens sine gratia resistere. à qua tyrannide liberata est per Christi gratiam, vt iam non trahatur, sed valeat carnem superare, propriosq. eius motus, & actus exequi, lege Dei impleta. Siue ergo

August.

Cur nihil damnationis dicitur esse ĩ ijs, qui sunt in Christo.

ergo in renatis, siue in nondum renatis. Concupiscentia hæc in se, non est peccatum vllum, sed peccati effectus & causa; quando enim ratio acquiescit, & consentit, tunc peccatum est potius in ratione ipsa obediente. Quid autem sit peccatum originale, latius, & exactius alibi discussimus.

Lex enim spiritus uitæ in Christo Iesu liberauit me à lege peccati, & mortis.

CAusam etiam exponit, cur qui sunt in Christo non secundum carnem ambulent; quia, inquit, liberati sunt per eius gratiam à lege carnis, vt iam non obediant ei sicut ante, quando deficientibus viribus, trahebatur mens in obsequium carnis. Attende verba; legem spiritus vitæ appellat, quam superius vocauit legem mentis, quæ est lex Dei, quam ratio percipit. hæc dicitur vitæ lex, quia ad vitam spiritualem datur. hæc lex spiritus, idest, spiritualis, & rationalis, quæ uita est, liberauit me, non uirtute sua, sed in Iesu Christo; per ipsum enim liberatio facta est à lege peccati, quæ mortem animæ inducit. Lex ergo uitæ, quæ mentis est me liberauit per Christum à lege peccati, quæ mortis est, & in membris residet. liberatio autem est, ut iam non trahatur mens à lege carnis. Vicit ergo lex mentis legem carnis; sed per Christum, cuius gratia fit ut uincat mens carnem, & lex mentis legem carnis.

ANNOTATIO II.

ALiqui legem Spiritus vitæ Euangelium exponunt, & vitam cum Spiritu coniungunt: Euangelium enim Spiritum vitæ cōfert. Connectunt etiam simul illud (in Christo Iesu) nempe vt sit Spiritus vitæ in Christo Iesu, quia per ipsū Christū Spiritus datur. Athan. lib. de Spir. san. Spiritum vitæ Spiritū sanctum interpretatur, sicq. exponit, Spiritum scilicet vitæ, qui est in Christo. Ambrosius etiam lib. 1. de Spiritu sancto, c. 4. & lib. 2. c. 10. per Spiritū vitæ interpretatur Spiritum sanctum. Similiter Cyril. lib. 14. Thesau. cap. 1. addens vitam hanc esse Christum, à quo Spiritus sanctus procedit. Mihi autem accommodatior est visus sensus, si easdem retineamus significationes; sic enim priora posterioribus consonant: superius autem dixerat legem mentis, eamque datam esse ad vitam, simul etiam legem in membris, & legem peccati; has easdem leges appellat, nunc legem Spiritus vitæ, & legem peccati & mortis. iā tamen per Christi gratiam commutatis vicibus; prius enim lex carnis captiuabat legem mentis; at nunc lex mentis captiuat legem carnis, & eā superat. ideo qui in Christo sunt, non secundum carnem ambulant. Liberatio autem hæc est qua homine à peccato veteri sanato, & Deo reconciliato per gratiam Christi,

Lex Spiritus, quę sit & quō captiuet legem carnis.

Athan.

Ambr.

Cyril.

Christi, data iam est facultas, & robur inditum, non vt concupiscentia non sit, sed vt mēs valeat eam superare, & legem Dei implere. sic lex Dei & spiritus vincit legē carnis, diciturq. concupiscentia vires amisisse, non quod ablata sit, aut in se diminuta, sed quod uires tantæ mēti datæ sint, ut ualeat illam superare, & ea aduersante legem Dei implere, ipsiusque concupiscentiæ conatus uanos, & inefficaces efficere. Illud (in Christo Iesu) connecti potest, uti diximus, præcedentibus; nēpè, lex spiritus uitæ in Christo, q̄a per Christum lex spiritus uitam efficit, aut etiam sequentibus; nimirum, in Christo liberauit me. idest per ipsum me liberauit, hæc posterior connexio accommodatior est.

Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem.

Lex mētis qūo per Christum liberauit hominē à lege carnis.

CAusam reddit, cur lex mentis, & spiritus dicta sit per Christū liberasse hominem à lege carnis & peccati. tota autem sententia non his solis verbis, sed etiam sequentibus perficitur. sensus autem completus & integer hic est, legis spiritu implendæ impossibilitas ex eo procedebat, quia infirma erat, & imbecillis propter carnem peccato infectam: ideo Deus misit filium suum in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum: vt eo damnato, & carne à peccato separata, lex mentis & spiritus impleri posset, remoto eo, propter quod infirmabatur. Ecce igitur cur dictū sit, legem spiritus per Christum Deum & hominem liberasse me à lege carnis, & peccati, quæ mentem prius opprimebat, & infirmā efficiebat, ne legem spiritus implere posset. Propositorum autem hic est sensus. Particula (nam) causam reddit cur lex spiritus per Christum liberauit hominem à lege carnis, causa autem est, quia quod impossibile legi, in quo infirmabatur per carnem; idest, quod lex impleri non posset, causa erat ex carne. hæc enim infirmam, & debilem mentem efficiebat ad implenda, quę suæ legis erant. sequūtur cætera quæ sententiam complent.

ANNOTATIO III.

Impossibile legis quod esset.

Hebr. 2.

ILlud (legi) Græcè legitur in casu gignendi, sensus tamen idem est, siue in gignendi, siue in dādi casu legamus, nec habetur Græcè verbum (erat) illud autem (in quo) Græcè ἐν ᾧ Latinè idem significat ac (quia, seu eo quod,) in qua significatione positum est Hebr. 2. In eo, inquit, in quo ipse passus est & tentatus, potens est tentatis auxiliari. Illud autem (quod) Græcè τὸ articulus est demonstratiuus potius, quam relatiuus; ac si diceremus, ipsum impossibile legis, idest quod lex impleri non posset; erat, quia imbecillis, & impotens erat propter carnem peccato infectam. non est autem legitima quorundam modernorum expositio, qui hanc sententiam sic exponunt, quod impossibile

possibile legis erat, quia infirmabatur per carnē, Deus mittens filium suum præstitit, & effecit possibile. non enim hoc supplementum necessarium est, vt paulo post explicabimus; & per id supplementum fit sēsus longe diuersus ab eo, quem Paulus intendit, vt paulo inferius constabit. non enim id significare voluit, sed causam exprimere cur filius Dei venerit in similitudine carnis peccati, & carne damnauerit peccatum. ea autem est; quia causa, legem mentis non implendi, ex carne procedebat. Sententia ergo propositorum verborum hæc est. Impossibile legis; idest, quod lex mentis impleri non posset, erat propter carnem peccato infectam, & eius legem: ideo factum est quod verbis sequētibus exponitur.

Deus filium mittens in similitudinem carnis peccati.

Connexa sunt hæc superioribus, & vnam sententiā conficiūt, quasi diceret; lex mentis impleri non poterat propter carnē peccati; idcirco Deus misit filium suum in similitudinem carnis huius, vt ea carne carnem nostram peccati vinceret, & eius dominium & robur auferret. Christus carnem similem carni peccati sumpsisse dicitur, quia carnem sine peccato, passibilem, ac mortalem, qualis est caro peccati, accepit. Duplex est hebraismus vnus est, oportet supplere, Latinè (ideo) sicut habetur Treno. 1. Sordes eius in pedibus eius, nec recordata est finis sui; deposita est vehementer. Hiero. exponit, Ideo deposita est vehementer. Alter hebraismus est, quia participium (mittens) pōnitur loco verbi (misit) vt in annotatione dicemus. Si peccatum cum carne accepisset, dictus esset missus in carnem peccati. Si etiam carnem immortalem, & impassibilem sumpsisset, qualem modo habet, non diceretur missus in similitudinem carnis peccati; at quia carnem accepit sine peccato, passibilem tamē & mortalem, qualis est peccatorum caro propter peccatum talis effecta, ideo dicitur missus in similitudinem carnis peccati. Est autem hebraismus aduertendus. participiū enim pro verbo positum est, quod Hebræis est familiare. Mittens filium, idest misit filium. quod in annotatione magis explicabitur.

Christus cur missus in similitudinem carnis peccati. *Trenor. 1* *Hiero.*

ANNOTATIO IIII.

Christus quō intelligatur missus in similitudinē carnis peccati. *Ambros.*

Vana est Manichæorū, & aliorum hæreticorum hæresis, Christi veram carnem negantium; quia dictum est: In similitudinem carnis peccati missus; cūm hæc verba potius eos conuincant. vt enim doctè Ambros. lib. 1. de Pœnit. cap. 2. adnotauit, non dictum est, missus in similitudinem carnis, sed in similitudinem carnis peccati, si carnem veram non accepisset, in similitudinem carnis diceretur missus; at dum in similitudinem nō carnis, sed carnis peccati missus dicitur; is veram carnem accepisse demōstratur, sine peccato quidem, sed similē

ei, quæ infecta erat peccato; quæ similitudo consistit in eo, quod pœnas propter peccatum inflictas accepit, nempe passibilitatem, & mortem, non autem peccatum. tunc.n. in carnem peccati missus esset. Aduertendum autem est, esse duos hebraismos; Vnus est, quia supplendum est Latinè (ideo) vt adnotauimus in Commentario. Alter est, participium positum esse pro verbo: nam illud participium (mittés) multum vexat expositores; sequenti enim particula copulationis (& de peccato damnauit) videtur oratio imperfecta, nisi aut suppleatur verbum, nempè, mittens filium suũ in similitudinẽ carnis peccati, præstitit, & fecit possibile; quem sensũ supra reiecimus, vtpote alienum à Pauli mente. aut illa particula (& de peccato) coniungatur cum ipso participio, nempe mittens filium in similitudinem carnis peccati, & mittens etiam pro peccato, nunc enim oratio erat perfecta, nam participium cõnectitur cum verbo (dãnauit) quam etiam connexionem alienam esse à Paulo statim ostendemus. Ab his autem angustijs liberamur, & verum sensum percipimus, si hunc hebraismum esse dicamus. solent enim Hebræi participio vti pro verbo; ac si dictum esset Misit filium suum in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum. Habemus huius locutionis, & Hebraismi exempla multa. nam superius cap. 5. dictum est: Non solum, sed etiam gloriamur. Græcè autem habetur participium (gloriantes) & cap. 3. Iustificati gratis per gratiam ipsius, idest iustificantur gratis per gratiã ipsius. Act. 24. Inuenimus hunc hominem pestiferum. Græcè dicitur per participium. Act. 25. Ego verò comperi nihil dignum morte eum admisisse. Græcè habetur, comperiens. sunt huiusmodi sexcenta testimonia. Hæc expositio contextui maximè accommodatur; nam quia impossibile legis erat propter carnem peccati, Deus hæc fecit, nempe, misit filiũ in similitudinem carnis peccati, & rursus hac carne damnauit peccatũ de peccato, sicq; effecit vt lex impleri posset, mensq; à carnis iugo, & imperio eriperetur, nec in captiuitatem sicut antè traheretur amplius. idcirco dicta est lex spiritus liberasse à lege peccati per Christum, qui est filius Dei in carne.

Et de peccato damnauit peccatum in carne.

Christus quõ de peccato damnauit peccatum.

QVia caro peccati nobis in causa erat, ne legem mentis & spiritus implere possemus, Deus, vt huic malo mederetur, non solum misit filium suum in similitudinem carnis huius, sed adhuc hac carne simili carni peccati, damnauit peccatum ipsum, quod erat causa carni victoriam reportandi contra mentem & spiritum, captiuumq. eum trahendi. Damnauit autem peccatum de peccato: Prosopopeia quędam est; loquitur enim de peccato velut de persona quadam, ac Rege, dominante & subiugãte superiorem hominis partem. sic enim prius dixerat regnasse peccatum ab Adam vsq. ad legem; sic etiam peccatum viro contulerat. Nunc autem damna

tum

tum esse peccatum affirmat de peccato, idest, aboleuit peccatum, & uires eius destruxit iusto iudicio, non sola utens potentia, sed simul iustitia. peccatum enim Christo mortem intulit ac si nocens esset, & sub eius iugo sicut nos, teneretur. iustè ergo actum est, ut dominio, quod in homines exercebat, priuaretur. qui enim aggreditur, & manum extendit in aliena, iustè priuatur suis. Damnare ergo peccatum de peccato, est peccatum abolere iustè, ita, ut si peccatū Rex aliquis esset, iusto iudicio priuari dominio posset. Hoc exposuimus latius supra illud Ioan. 16. Princeps huius mundi iam iudicatus est. Est autem hebraismus (in carne damnauit) idest carne damnauit, morte enim iniquè sibi in carne illata, & uoluntariè accepta, obtinuit ut iustè mereretur peccati imperium destruere. Referri autem potest uerbum (damnauit) ad Deum mittentem, qui carne à filio suscepta damnauit, & iudicium protulit contra peccatum; aut ad ipsum filium missum, qui etiam propria carne suscepta damnauit peccatum de peccato.

Peccatum de peccato damnare, quid sit.

ANNOTATIO XX.

Mvltæ sūt expositiones huius sententiæ (de peccato damnauit peccatum) Primo loco aliqui verbum illud (de peccato) connectunt antecedentibus, nempe, mittens Deus filium in similitudinem carnis peccati, & pro peccato abolendo; particula enim περὶ aliquando accipitur loco (pro) ut patet 1. Pet. 3. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, ita legit, & interpretatur Oecum. & videtur hęc connexio esse Cyril. lib. 9. in Ioan. cap. 47. vbi exponit illa verba sola: Damnauit peccatum in carne; id est destruxit, & aboleuit peccatum: insinuans illud (de peccato) ad antecedentia esse referendum. Huic expositioni fauere videtur contextus, nam imperfecta est oratio, nisi ad antecedentia referatur propter particulam copulatiuam, quæ, si verbo sequenti connectatur, manet oratio clauda, & inabsoluta, nisi suppleatur verbum aliquod, vti moderni aliqui supplere tentarunt, q̄d paulo ante retulimus, & reiecimus. Hęc expositio aduersatur communi interpretum sententiæ, omnes enim connectunt sequentibus verbū hoc (de peccato) aduersatur etiam veteri versioni, quæ particulam illam περὶ non (pro) sed (de) vertit, quamuis vtraq. habeat significationem. Præterea, huius expositionis fundamentum corruit, si consideramus hunc esse hebraismum, participio pro verbo posito; sic enim oratio perfecta est, quamuis sequentibus coniungamus verbum illud (de peccato.) præterea etiā, quia superfluū esset dicere: Misit in similitudinem carnis peccati & pro peccato; iam enim dictum erat propter carnem, nempe peccati, missum esse filium. Prærerea illa etiam particula (&) non erat necessaria, satis enim erat dixisset: Mittens filium in similitudinem carnis peccati pro peccato. Quod si hæc connexio probanda esset, potius sic exponeremus, nempe filium esse missum in similitudi-

1. Pet. 3.

Oecum.

Cyril.

nem carnis peccati, & adhuc de peccato, vt caro Christi dicta sit in similitudinem carnis peccati, quia passibilis & mortalis sumpta est; de peccato autẽ, quia de eadem massa, & natura, in qua peccatum erat; non solum enim homo mortalis factus est, sed carnem sumpsit de Dauid, cæterisq. peccatoribus. poterat enim sumere similem carni peccati, & non de peccatoribus. at quia vtrũque fecit, ideo dictum est similem carni peccati sumpsisse carnem, atq. etiam de peccato.

August. Hac tamen connexione reiecta, secundo loco August. lib. 3. contra duas epist. Pelagian. cap. 6. tres adfert expositiones huius loci, in quibus verbum (De peccato) connectit sequentibus. vna est, quæ est ordine nostro secunda, vt per peccatum, quando dicitur (de peccato) intelligatur caro ipsa Christi, non quod peccatum sit, sed quod sit in similitudinem carnis peccati, eritq. sensus, De peccato, idest carne hæc, quæ est in similitudinem carnis peccati, damnauit peccatum. Huic expositioni obstant duo; vnum est, illam præpositionem (de) non posse admittere hunc sensum; oportebat enim dicere, peccato damnauit peccatum. Alterum est illud verbum (In carne) superfluum enim esset, si per peccatum carnem exponamus.

Peccati nomine quid intelligat cũ Christus de peccato damnauit peccatum.

Secunda expositio, quæ est ordine nostro tertia, talis est; vt per peccatum hoc, intelligatur sacrificium, & hostia ꝓ peccato, sitq. sensus, & de peccato, idest, sacrificio oblato pro peccato, damnauit peccatum. quæ expositio est etiam Origen. sic enim aliquando peccatum accipitur 2. Corin. 5. Pro nobis peccatum fecit, idest hostiam pro peccato. Hunc sensum illa etiam particula (de) non admittit: oportebat enim dicere: Peccato damnauit peccatum.

Origen. *2. Cor. 5.*

Tertia expositio, quæ est quarta in ordine, per hoc peccatum interpretatur peccatum Iudæorum Christũ occidentium; per hoc enim effectum est vt Christus pateretur, cuius passione & morte damnatum est, & abolitum peccatum. quem etiam sensum particula eadem non admittit.

Ansel. Quinta præter has expositio est Anselmi, qui per hoc peccatum, exponit mortem, quia mors peccati effectus est, ideoq. dicitur peccatum: erit ergo sensus; De peccato damnauit peccatum, idest morte sua damnauit peccatum. Hunc sensum, sicut & alios superiores ab Augustino recitatos, particula (de) non recipit, violentasq. esse demonstrat expositiones.

Chryost. Theodor. Sexta expositio est accommodatior verbis ipsis, quam Chrysost. & Theodoret. sequuntur: est autem talis, Damnauit peccatum de peccato, idest condemnauit peccatum tamquam reum iniquitatis, quod iniustè insurrexerit cõtra Christũ, mortemq. innocenti & insonti intulerit, idcirco dominio suo peccatum est priuatum, & iustè damnatum; voluit enim Christus destruere regnum peccati, non sola potentia, sed iustitia ipsa. est autem prosopopeia quædam, per quam de peccato tamquam de tyranno loquitur; sicut etiam superius regnasse dictum est. Particula autem illa (de) Græce περὶ, talem etiam habet significationem. Ioan. 16. Arguunt mundũ de peccato. Hæc Chrysost. expositio conuenientissima, & inter omnes accommodatissima videtur, si verbum hoc (de peccato)

Ioan. 16.

conne-

connectamus sequentibus vti connectendum est. At multum dissimilem expositionem attulit Hilarius in Psal. 67. explicans illud: Verum tamen conquassabit capita inimicorum suorum, verticem capilli deambulantium in delictis suis. peccatum enim, quod damnatum est, exponit Diabolum, qui de peccato in carnem Christi commisso, quia mortis eius auctor fuit, damnatus est. quæ expositio non satis accommodata uidetur.

Hilar.

Vt iustificatio legis impleretur in nobis.

PRosequitur, & concludit sententiam; damnatum dicens esse peccatum in carne Christi; Vt iustificatio legis impleretur in nobis, idest vt possemus legem mentis implere, quam prius propter legem carnis peccati infirmantem implere non valebamus, sicque Christi carne effectum est, ut caro nostra à spiritu superetur, & impossibile, non solum possibile, sed etiam facile fieret in nobis. Attende, carnem nobis fuisse causam, ne legem mentis possemus implere; non propter ipsam carnis substantiam, sed propter peccatum, quod ipsam rebellem effecit rationi, arbitriumq. ita debilitauit, ut aduersantem carnem uincere non ualeret. Vt ergo mens à carnis huius dominio liberaretur, potensq. fieret ad mentis legem implendum, carnisq. legi resistendum, opus fuit destruere peccatum. ideo Christus, ut nobis hæc efficeret, peccatum damnauit, & aboleuit; hoc enim in nobis per redemptionis Christi gratiam abolito, factaq. cum Deo reconciliatione, legem implere nobis est iam possibile, & facile, quod peccato in nobis regnante aut manente, impossibile erat. nemo ergo poterat, nec potest legem implere sine Christo: quia nemo potuit, nec potest sine eo à peccato se liberare, Deoq. reconciliari. liberatione autem non facta, infirmum manet hominis arbitrium, caroq. prævalet, donec in ipso homine per Christum aboleatur peccatum. Græcè habetur δικαίωμα, quod non iustificationem, sed id quod iustum est, significat; quod iustum tunc efficimus, quando legem implemus. Implere ergo iustum legis est totum quod lex præcipit, quod dicitur iustum legis efficere: quod non fit, nisi abolito peccato, & gratia iustificationis, seu reconciliationis accepta.

Christus ad quid damnauit peccatum.

Implere iustū legis quid sit.

Qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum.

CAusa est præcedentis sententiæ, ac si diceret; Abolito & damnato peccato per Christum, legem implemus, quippe qui nō ambulamus secundum carnem, legi eius obedientes, sed secundū spiritum exequentes, quæ legis mentis sunt. Hæc est tota & integra sententia, quam superius exposuimus simul totam; nunc au-

item per singulas partes explanauimus. Attende, aliud esse ambulare secundum carnem, aliud ambulare in carne; hoc enim est uitam mortalem hanc agere; illud autem est carnis desideria perficere. iusti ambulant in carne, non tamen secundum carnem. 2. Corint. 10. In carne ambulantes, non secundum carnem militamus.

Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt; qui uerò secundum spiritum sunt, quæ sunt spiritus, sentiunt.

PRobat, causamque reddit, cur in ijs, qui ambulant secundum spiritum, iustificatio legis impleatur, non autem in ijs, qui ambulant secundum carnem, quia, inquit, qui sunt secundum carnem; idest, appetitus carnis sequuntur, quæ carnis sunt, sapiunt, idest mentem subdunt carnis appetitui, ijsq. student, quæ caro postulat; contra verò qui secundum spiritum sunt, idest carni resistũt, & ea quæ rationabilia sunt amplectuntur, isti quæ talia sunt, sapiunt. Sapere appellat mentis, & spiritus exercitium, & studium quantum ad intellectum, & quantum ad effectum sapere ergo quę carnis sunt, non aliud est quam superiorem partem obedire carni, eaque amplecti, ijsque incumbere quæ caro postulat; sapere uero quæ sunt spiritus, est ea mente, & affectu amplecti, quæ rationis sunt; spiritum enim partem superiorem hominis appellat. Græcè autem vnicum est verbum, nempe, Qui secundum carnem sunt, quæ carnis sunt, sapiunt; qui uerò secundum spiritum sunt, quæ sunt spiritus, supplendum est idem verbum, sapiunt.

Sapere quę carnis sunt, & sapere quę spiri tus quo intelligã tur.

ANNOTATIO XV.

Ansel. ANselmus per spiritum interpretatur Spiritum Sanctum, vt ij dicantur secundum spiritum, *Theodor.* qui Spiritui Sancto obediũt. Theodoret. ipsam gratiam Spiritus Sancti exponit. Mihi Spiritus hoc loco significare idem videtur, quod *Gal. 5.* significat illud Gal. 5. Caro concupiscit aduersus spiritum, nempe rationalem mentem, qua ea, quæ honesta & rationabilia sunt, amplectimur; hic enim spiritus est contrarius carni: Duas enim partes Paulus diuidit hominis, nempe carnẽ, & spiritum; hac Deo, illa peccato nos seruire dicit. idem ergo spiritus hoc in loco significat, & mens de qua in fine capitis præcedentis dixerat, Mente seruio legi Dei, carne verò legi peccati. Quamuis verum sit neminem posse esse secundum spiritum, nec secundum eum ambulare, nisi cui adsit gratia Spiritus Sancti. de hoc eodem spirito paulo inferius dicit, Corpus mortuum est propter peccatum, Spiritus verò viuit propter iustificationem. nemo profectò negabit, Spiritum hoc loco mentem, & superiorem hominis partem intelligi. Hæc enim est, quæ viuere dicitur propter iustificationem. Quamuis aliqui Spiritum Sanctum interpretentur, quia aliter legunt, vt in eius

Spiritus nomine quid intelligat cum dicitur sapere quę spiritus sunt.

sen-

sententiæ expositione referemus. Rursus etiam dicit; Vos in carne non estis, sed in spiritu, si tamen spiritus Christi habitat in vobis. Ecce duos spiritus distinguit, vnú qui carni opponitur, de quo dicitur, vos in spiritu estis, non in carne, & hic est mens & pars rationalis hominis, secundum quem iustificati viuút. Alter spiritus est Christi, sine quo spiritu hic noster viuere non potest nemoq. secundum eū ambulare valet. Ex his omnibus concludo, spiritum in hac nostra præsenti sententia, cum carni oppositus sit, accipiendum esse pro hominis mente.

Est adhuc in hisce verbis illud annotandum: Verbum illud (sapiunt) Græce φρονοῦσιν aliquos vertere, & exponere (cogitant) alios (curant) alios, sic; inani fastu turgentes sibi placent. His tamen omnibus rectius, & verius noster interpres sensit, dicens (sapiunt) quo verbo operationem partis superioris expressit. sapere enim iudicium intellectus, simul cum voluntatis affectu significat, id autem est sapere secundum carnem, ac ea iudicare facienda, quæ caro postulat; mente, & affectu sequentibus appetitum, obedientibusq. carnis legi. hunc sensum verba sequentia probant. eodem enim verbo vsus subiunxit: Prudentia carnis mors est. loquitur ergo de illa sapientia carnis, quæ mors est, & peccatum, qualis est illa, quam exposuimus.

Nam prudentia carnis mors est; prudentia autem spiritus uita.

PRosequitur eandem causam; posset enim aliquis interrogare, cur in ijs, qui sapiunt quæ carnis sunt, non impletur legis iustificatio, impletur autem in ijs, qui sapiunt quæ spiritus sunt. huius causam annectit, & sic totam perficit causam: quia sapientia carnis mors est, idest mortem spiritualem inducit; est enim substantiuum pro adiectiuo positum, aç si diceret, prudentia carnis mortifera est; prudentia uerò spiritus uiuifica, & uitæ spiritualis effectiua. cum ergo lex spiritus sit lex uitæ, ab ijs non impletur, qui quæ carnis sunt sapiunt. his enim non uita, sed mors inest. impletur autem ab ijs, qui quæ spiritus sunt sapiunt, quia in his est uita; sapientia enim spiritus uiuifica est.

Legis iustificatio quare impleatur in ijs quę spiritus sunt non autem in ijs quæ sunt carnis.

Attende, uerba Latina obscuriora esse, quam Græca: hæc enim sunt uniformia, ac si Latinè diceres; Qui secundum carnē sunt, quę carnis sunt sapiunt; qui uerò secundū spiritū, quæ spiritus sunt sapiunt; nā sapientia carnis mors est; sapientia autem spiritus, uita, & pax. ab ipso. n. uerbo φρονοῦσιν, idest sapiunt, trahitur nomen φρόνημα idest sapientia, est autem sapientia carnis, quæ finē ultimū sibi proponit in ijs, quæ ad carnē pertinent; eorū, quæ honesta, & iusta sūt, rationem non habens; in illis autem studet, & media quibus talem finem adipiscatur exquirit. qualis sapientia apparet in illo uillico iniquitatis Luc. 16. qui sibi consulere proposuit, nulla iustitiæ ra-

tione habita; & media quibus sibi consuleret, sapienter secundum carnem inuenit. quæ enim domini erant, iniustè donauit, & ea uia sibi in necessitate subuentores inuenit. sapientia uerò Spiritus contraria est; honestum enim sibi proponit, nō quæ appetitus, sed quæ ratio postulat, & ueritas, mediaque excogitat, quibus talem sibi finem adipiscatur. huius sapientiæ effectus uita est, illius uerò mors. opposuit autem Paulus morti, quæ ex carnali sapientia procedit; uitam, quæ prouenit ex sapientia spiritus.

Et pax, quoniam sapientia carnis inimica est Deo. legi enim Dei non est subiecta.

Sapiētia spiritus cur pacē inducit cū Deo.

PRosequitur eandē rationem, sapientia, inquit, spiritus, vita est; nec solum vita, sed etiam pax, idest pacem inducit cum Deo; nam per eam voluntas Dei impletur ab homine, sapientia verò carnis inimica est Deo, quæ non solum mortem inducit, sed etiam Deo aduersatur. causam autem inimicitiæ exponit dicens: non enim subiecta est legi Dei; non enim implere studet quę legis Dei sunt; ideo diuinæ voluntati est aduersaria, & inimicitiæ causa est. Pacem appellat contrarium eius, quod de sapientia carnis dicitur, nimirum legi Dei non est subiecta. pax ergo est legi Dei subijci; rebellio enim belli, obedientia verò pacis causæ sunt. Particula (nam) causam reddit cur prudentia, seu sapientia spiritus præter vitam sit etiam pax, idest pacis causa: ratio autem sumitur ex contrario, quia sapientia carnis præter mortem etiam belli & discordiæ causa est, quia inimica est Deo. erit sapientia spiritus vita, & pax, sicut carnis sapientia mors, & discordia: immò propterea illa vita est, quia pax est, sicut hæc mors, quia inimica est Deo. Gręcus sermo habet substantiuum, Inimicitia est, verba enim mutuo sibi respondent, mors, vita, pax, inimicitia, omnia enim sunt substantiua, quamuis loco adiectiuorum posita. Illud etiam nomen (sapientia) & Græcè idē, quod prius Latinè dictum est prudentia φρόνημα; hæc enim varietas nominum in Latina interpretatione obscuritatis aliquid adfert.

Nec enim potest.

ADeo est caro aduersaria spiritus, appetitusq. illius post peccati corruptionem contrarius rationi mentis, vt sapientia carnis non solum non sit subdita legi mentis, & Dei, sed nec esse possit; lex enim carnis, & lex Dei, tendunt in contraria, ideo sapiēs carnis non potest simul esse sapiens spiritus: nemo enim potest seruire Deo et Mamonæ. necesse est abesse carnis sapientiam, ubi adest sapientia spiritus, quæ legi Dei studet: aut abesse sapientiam spiritus, vbi adest sapientia carnis, nemoque potest his duobus seruire dominis, ac vtramque simul complecti sapientiam.

Qui

Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt.

MIhi hæc sententia causa præcedentis esse videtur. particula illa (autem) Græcis (δὲ) loco causalis posita est, ac si diceret. Qui enim in carne sunt, Deo placere non possunt. apud Græcos talis particula eam exercet significationem. Sapientia, inquit, carnis non potest esse legi subiecta; quia qui in carne sunt, idest, carnaliter viuunt, carnis appetitus sequentes, eiusq. legi obedientes, non solum non placent, sed nec possunt placere Deo, quamdiu sic viuunt. possunt quidem placere, si carnis desiderijs non perfectis spiritui obediant, sed dum illa amplectuntur, placere non possunt. quia inuicem sunt contrariæ, sapientia carnis, & sapientia spiritus. Sapientia ergo carnis sic aduersaria est legi Dei, ut nequeat esse ei subiecta; inde enim est, ut qui secundum eam uiuunt, & qui sic sapiunt, non possint Deo placere; illi enim Deo placent, qui uoluntatem eius, quæ per legem ostenditur, implent.

ANNOTATIO VII.

ADuertendum est, aliquos particulam (δὲ) exponere illatiuè, vt sit sensus: qui ergo in carne sunt, Deo placere non possunt. sensus est accommodatus, sed talis particula in ea significatione vsurpata alibi non reperitur. idcirco in sensu causali in commentario exposuimus, quam significationem habere apud Græcos eam particulam certum est. Aduertendum est etiam, Paulum aliquando carnem vsurpare pro carne peccati, vt ij dicantur viuere, aut esse in carne, qui secundum appetitus carnis corruptæ viuunt, eiusque desideria perficiunt, & sic in præsenti loco accipit. aliquando autem carnem vsurpat pro vita temporali; vt in carne esse, seu viuere idem sit, quod vitam hanc temporalem, quæ huius est sæculi, viuere, quæ communis est bonis, & malis, ita accipit in illo 2. Corinth. 10. In carne, inquit, ambulantes, non secundum carnem militamus. Ambulare in carne, appellat vitam hanc mortalem agere. sic iusti huius sæculi in carne ambulant, sed non secundum carnem militant; quia eius desiderijs non obtemperant, sed spiritui. sicut etiam est illud Gala. 2. Quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo filij Dei. Philip. 1. Permanere in carne necessarium propter vos. hoc idem paulo superius adnotauimus.

Ambulare in carne, non secundũ carnem, quo intelligat.

Vos autem in carne non estis, sed in spiritu.

APplicat rationem & doctrinam positam fidelibus & Christianis, de quibus dixerat; nihil damnationis ijs, qui sunt in Christo, qui in carne, inquit sunt, Deo non possunt placere, at uos

non

non estis in carne, sed in spiritu, idest non carnis appetitus sequimini legi Dei contrarios, sed amplectimini legem spiritus, & mentis; ideo Deo placetis, nihilq. vobis damnationis inest, vtpote nō secundum carnem ambulantibus.

Si tamen spiritus Dei habitat in uobis.

NE omnibus etiam credentibus, & fidem Christi profitentibus commune, & generale existimetur, in carne non esse, sed in spiritu, cum multi existant in gratia, quam receperunt in baptismo, ad peccati vomitum reuersi; ideo adiunxit: Si tamen spiritus Dei habitat in vobis; idest; dico vos non esse in carne, sed in spiritu, si tamen gratia quam recepistis, in uobis perseuerat. si enim eam nouis peccatis abiecistis, adhuc in carne estis. Spiritum Dei appellat, Spiritum Sanctum, qui per gratiam, & dona sua habitare dicitur in homine. ille ergo est in spiritu, idest spiritus, & mentis legem seruat, & secundum eam ambulat, in quo perseuerat, & habitat Spiritus Sanctus per gratiam suam & dona; nec enim sine gratia, & auxilio Spiritus Sancti lex spiritus impletur ut oportet. non ergo in eadem significatione, spiritus, accipitur in his, & in præcedentibus uerbis. nam quando dicit; Vos in spiritu estis, per spiritum mentem intelligit; qui enim mentis legem, & non carnis sequitur, in spiritu est, non in carne: hanc autem legem mentis nemo implere potest, nisi is in quo habitat Spiritus Sanctus, qui nunc Spiritus Dei appellatur; hoc enim nomē tam apud Græcos, quam apud Latinos multos habet significatus.

Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius.

DIxerat in carne non esse, sed in spiritu eos, in quibus Spiritus Dei habitat, exponit nunc, hunc Spiritum Dei non habere, & consequenter in spiritu non esse, nec spiritu viuere, qui Christiani non sunt, & qui uiuam, ac perfectam Christi fidem non habent. ut ex hoc manifestum fiat illud superius dictum; nihil damnationis ijs, qui in Christo sunt; utpote, non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulantibus, inquit ergo: Si quis autem est, qui spiritum Christi non habet, qui nempe fide eius uiua, & perfecta caret, hic non est eius, nec in eo Christus est, supplendum est; nec est hic in spiritu, sed in carne, nec habet spiritum Dei. Hoc supplementum Paulus non expressit, quia ex verbis sequentibus apertè deducebatur: est enim breuitatis amator: dum tamen in sequentibus dicit; si Christus in uobis est, corpus est emortuum propter peccatum; spiritus autem uiuit propter iustificationem; satis significat, qui sine Christo est, habere corpus, & spiritum mortua, nec esse in spiritu, sed in carne. Spiritus Christi, & Dei idem est;

est

est enim Spiritus Sanctus qui à Patre, & Filio procedit, uniusq. est utriusq. Spiritus, ut ex hoc deducit loco Ambros. lib. 3. de Spi. S. cap. 9. immo si spiritus Dei est spiritus Christi, Christus ergo Deus est. Adde his, intendisse Paulum, dum appellat spiritum Christi, significare aliquid particulare, quod non significabat, quando dixit Spiritum Dei; quando enim dicitur Spiritus Christi, datur intelligi fides Euangelica, qua non solum credimus in eum, sed etiam in eũ quem misit Iesum Christum, per quem accepimus Spiritum Sanctum, quo iustificati sumus, & Deo placemus, & in spiritu sumus, & uiuimus. nam Spiritus Sanctus à Christo ut Deo procedit ab æterno, sed per meritum & redemptionem ipsius Christi hominis, credentibus datur Spiritus Sanctus in tempore per gratiam, & dona, quibus uiuimus in spiritu. non ergo est Spiritus Sanctus, nisi ubi est Christus.

Ambros.

Si autem Christus in uobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum, Spiritus uerò uiuit propter iustificationem.

COmplet & perficit præcedentem sententiam, affirmatiuam partem exponens: qui ergo est Christi, & in quo spiritus eius est, hic quidem nunc in hoc sæculo corpus habet morti obnoxium, propter peccatum primorum parentũ; at spiritu & mente uiuit p gratiã, propter iustificationem factã per Christũ: quod superius dixerat, Carne seruio legi peccati, mente uerò seruio legi Dei. Hic est status iustorum in hoc sæculo; ut quamuis carnem habeant morti, passionibus, rebellionibus cõtra spiritum subiectam, mente uiuant per gratiam; nec secundum carnem, sed secundum spiritum ambulent, donec in eis compleatur tota redemptio facta per Christum uiuantq. corpore, & spiritu in æternum. 1. Petri. 3. Christus pro peccatis nostris mortuus est; iustus pro iniustis, ut nos offerret Deo, mortificatos quidem corpore, uiuificatos autem spiritu. Peccatum hoc loco intelligit primi parentis, per quod mors, & ruina intrauit in mundum, & in omnes pertransijt, in quo omnes peccauerunt. Huic opponit iustificationem factam per secundũ hominem Christum, per quem gratiam iustificationis, & sanctificationem, spiritusque uitam accipiunt credentes. Græcè, iustitiam, non iustificationem legimus; est enim δικαιοσύνην; estq. Christi iustitia, de qua dictum est cap. 5. Per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem uitæ.

ANNOTATIO VIII.

Spiritus quò dici tur uiuere.

SVperiorem sententiam non eodem modo legunt, nec interpretantur Doctores. Græca enim exemplaria habẽt ζωὴ idest vita, non ζῇ idest viuit. legunt ergo sic, Spiritus vita est. hanc lectionem am-

Athana. amplectuntur Athanas. lib. de Spir. San. ad Serapion. Basil. lib. de Spi Sācto, ca. 24. *Chrysost.* Chrysost. & *Theoph.* Theoph. & inter Latinos *Iren.* Iren. lib. 5. cap. 10. *Hilar.* Hilarius lib. 8. Trinit. Ambros. in commentario. *August.* August. lib. 24. contra Faustum cap. 2. & in Psal. 75. Alij legunt, spiritus viuit, inter quos sunt *Origen.* Origen. *Ansel.* Ansel. & noster vetus interpres, quam lectionem Theodoretus sequi videtur, si sensum verborum ipsius expositionis perpendamus. qui legisse videntur ζῇ non ζωὴ vt nunc habemus. Inter Latinos etiam aliqui legunt, Propter iustitiam; inter quos sunt Irenę. lib. 5. cap. 10. & August. lib. 24. contra Faust. cap. 2. Alij, per iustitiam, vt Hilar. lib. 8. Trinit. Alij, *Ambros.* propter iustificationem, vt Ambros. Græcè autem vna est vox apud omnes δικαιοσύνη. hæc de lectione.

Quantum autem ad sensum spectat, discordant etiam interpretes, & Doctores allegati. Aliqui Spiritum hunc exponunt Spiritum Sanctum; qui vita dicitur, quia causa est vitæ in se viuens, & alios viuere faciens. ita interpretantur Athanas. Chrysost. Hilari. Iren. Ambros. & August. locis citatis. Alij verò animam & rationalē hominis partem exponūt; sic Theodoret. & Origen. explicarunt. vitam etiam hanc & iustitiam non eodem modo explicant, vt tota ista sententia varias habeat interpretationes. Chrysost. enim sic explicat, Corpus mortuum est propter peccatum; Spiritus Sanctus tamen inhabitans vita est, & viuificabit illud propter iustificationem à peccatis; peccato enim destructo mens non comparet, vitam ergo de ea, quæ est post resurrectionem; iustificationem autem de ea, quæ est à peccatis, interpretatur. Ambro. verò de vitæ gratię & spirituali exponere videtur, sic; corpus, idest totus homo mortuus est propter peccatum; Spiritus Sanctus verò vitæ causa est, & viuificat, quia ad iustificationem datur. Origen. etiam de eadem vita interpretatur, tamen verbum (propter iustificationē) sic exponit. Spiritus Sanctus vita est, qui datur propter iustitiam, idest, vt seruiat homo iustitiæ.

Mihi in hac varietate hæc probabiliora visa sunt. Primum vt legamus (spiritus viuit) cum veteri interprete, & Origene; opponit enim *Auctor.* Paulus corpori spiritum: illud mortuum est propter peccatum; hunc ergo viuere propter iustitiam seu iustificationem consequens erat. cui sensui quæ sequuntur maximè accommodantur. quod si etiam legamus (vita) & non (viuit) pro verbo accipi debet. Secundum est, spiritū hoc in loco animæ rationalem partem appellari; opponitur autem spiritus corpori: hoc carnem; ergo ille animam seu rationalem partē significat. Tertium est, hanc iustitiam esse, propter quam noster spiritus in hoc sęculo viuit, sicut propter Adæ peccatum, corpus mortale est. Quartum est, vitam accipi de ea, quæ est post resurrectionem, qua corpus surget immortale; quem sensum in cōmentario secuti sumus & exposuimus, & is accommodatissimus videtur.

Quod si Spiritus eius, qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in uobis; qui suscitauit Iesum à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra, propter inhabitantem spiritum eius in uobis.

PErfectam redemptionem, quæ in corporum resurrectione completur, promittit. hactenus in hoc sæculo, iustorum, in quibus Christus, & spiritus eius inhabitant, spiritus viuificantur per gratiam, & iustitiam; corpora verò adhuc morti, & corruptioni obnoxia propter peccatum sunt: at non sic semper erit; resurgent enim corpora etiam ad vitam, & mortale induet immortalitatem, ac corruptibile accipiet incorruptionem; & hanc ab eodem Spiritu Sancto, qui in hoc sæculo animas & spiritus eorundem iustorum viuificat. dicit ergo Paulus: nunc, idest in hoc sæculo, spiritus viuit propter iustitiam, tamen corpus mortuum est propter peccatum, si tamen spiritus eius, idest Dei Patris, qui quidem Deus suscitauit Christum à mortuis, habitat in vobis, vt verè habitat; sicut Deus Pater suscitauit à mortuis ipsum Christum vt hominem, uiuificabit etiam corpora vestra mortalia, & hoc propter spiritum ipsius, idest Christi, qui in vobis est; ac si diceret, suscitabuntur, & viuificabuntur corpora mortalia vestra, quia habetis spiritum quẽ Christus habuit, & qui ipsius est; vt sicut vnus est spiritus Dei in vobis, qui in Christo, ita & simul sit corporum viuificatio à Deo propter vnitatem spiritus. Continent hæc verba doctrinam, simul etiam argumentum doctrinæ sumptum ex Christi exemplo; Christus enim vt homo à Deo Patre suscitatus est à mortuis, propter spiritum habitantem in eo. si ergo Patris spiritus in nobis est, suscitabimur etiam à mortuis à Deo ipso, propter eundem spiritum; tanta enim est dignitas, & efficacia spiritus habitantis in iustis, vt non solum animæ propter ipsum, & per ipsum à Deo viuificentur, sed etiam corpora.

Qui sit spiritus inhabitans.

ANNOTATIO IX.

ATtende, viuificari corpora mortalia, non nudã resurrectionem significare, quæ malis, in quibus spiritus non inhabitat, communis est, de quibus dicitur; Ioan. 5. Procedent qui mala egerunt in resurrectionem iudicij. at, viuificari, in hac sententia significat resurrectionẽ gloriosam, quæ similis est Christi resurrectioni, quæ propria est bonis, in quibus inhabitat spiritus; de quibus Ioan. 5. dicitur; Procedent qui bona egerunt in resurrectionem vitæ. Attende etiam, illud (eius) ad Deum referendum esse, de quo dixerat (si tamen spiritus Dei habitat in vobis;) illud autem (qui) non ad spiritum, sed ad relatiuum (eius) refertur: quod ex Græcis verbis manifestum est,

Corpora iustificari quõ intelligãt. *Ioan. 5.*

ac si clarius dictum esset. Quod si spiritus Dei suscitantis Christum à mortuis, habitat in vobis. illud autem (propter inhabitantem spiritum eius) ad Christum refertur, non ad Deum; si enim ad Deum referretur, dicendum esset (propter inhabitantem spiritum suum.) at non sic dicitur, sed (propter inhabitantem spiritum ipsius) nempe Christi; & in hoc est argumenti efficacia, quia enim spiritus hic Dei, qui in nobis habitat, Christi etiam est, sicut Christus vt homo à Patre suscitatus est, ita & nos suscitabimur, qui eundem cum Christo spiritum habemus. Quibus verbis Paulus docet, non solam animarum vitam nobis propter Christum à Deo dari, sed etiam corporum viuificationem, & totam hominis redemptionem & salutem. Attende rursus, Christum sua passione & morte perfectam animarum, & corporum redemptionem meruisse: tamen non simul ea iustis communicatur; sed prius animarum, vt, corpore manente in corruptione, meriti, & iustitiæ ratio nobis accrescat, dum cum hoste pugnamus, & patienter aduersa sustinemus. post hoc verò sæculum, tota redemptio executioni mandatur, & in effectu perficitur, de qua dicitur Luc. 21. Appropinquat redemptio vestra.

Ergo fratres, debitores sumus, non carni, vt secundum carnem viuamus.

Colligit Paulus, & confirmat superiorem assertionem; nempe qui in Christo sunt, non esse in carne, nec secundum carné, sed in spiritu, & secundum spiritum ambulare, & operari deberi. Est autem connexio, & sensus huius sentétiæ talis. In quibus Christus est, Spiritus viuit propter iustificationem, carne manente mortali propter peccatum: ergo vos, fratres, in quibus Christus est, debetis non secundum carnem viuere, eius appetitus ac voluntates sequendo, sed secundum spiritum, mentis, ac Dei legi obediendo; illa enim mortua adhuc est. propter peccatum; hic verò uiuit propter Christum, à quo est iustitia. cum ergo debitores sitis Christi, à quo spiritum vitæ accepistis, & cuius spiritu mortalia vestra corpora sunt postea viuificanda; debetis viuere, non secundum carnem, quæ adhuc Christi redemptionem non accepit; sed secundum spiritum, & mentem, quæ uitam habet ab eo, eiusque redemptionem iam in se participauit.

Attende, debitores esse dictos fideles, propter redemptionem acceptam à Christo; seruus enim liberatus debitor est ei, qui liberauit. cumque redemptio, & liberatio carnis nondum sit communicata in hoc sæculo, ea adhuc manente sub lege mortis, & peccati; communicata autem sit spiritui, & menti, qui gratia Christi uiuit, & à peccati seruitute ereptus est; debemus Christo inseruire, ac Deo, non carnis operibus, quæ ex carnis uoluntate, & appetitu procedunt, sed operibus ex spiritu uiuenti procedentibus. Quid autem sit

spiritui debitores esse, sequens verbum, simul etiam & tacitum exponit, nempe, spiritu facta carnis mortificare, & secundum legem spiritus uiuere; est enim ecclipsis, & supplendum est uerbum oppositum; uno enim contrario alterum insinuatur; ac si expressè diceret: Debitores sumus non carni, ut secundum carnem uiuamus; sed spiritui, ut secundum spiritum uiuamus. Rectè autem (quod etiam annotauit Chrysostomus serm. 14.) exposuit Paulus uerbum hoc, Debitores sumus non carni, adiungens, ut secundum carnem uiuamus. nam carni debitores sumus, ut eius curam geramus, & necessaria ministremus, sed non ut appetitus eius legi Dei contrarios exequamur. quod cap. 13. Paulus alijs uerbis docuit, dicens: Carnis curam ne feceritis in desiderijs. significans, carnis curam esse faciendam, sed non in desiderijs.

ANNOTATIO X.

AVg. lib. 14. Ciuit. cap. 2. & 4. hunc locum Pauli sic exponit, vt caro pro toto homine accipiatur, idemq. fit secundum carnem viuere, ac secundum hominem viuere. viuere autem secundum hominem, est viuere secundum propriam voluntatem: qui autem secundum propriam voluntatem viuit, animalis homo dicitur; at qui viuit secundum Dei voluntatem, cui nostra obedire debet, dicitur homo spiritualis, & secundum Deum, & Spiritum viuere. Erit ergo sensus Pauli; homo non est debitor carni, idest, sibi ipsi, vt secundum propriam voluntatem viuat; non enim seipsum fecit, nec se redemit, aut liberauit; sed est debitor spiritui & Deo, à quo creatus, redemptus, & saluatus est. debet ergo secundũ Dei legem, ac voluntatem viuere. non igitur propria humana voluntas, sed diuina, quæ per legem Dei manifestatur, esse debet regula, & norma, cui homo debet vitam suam conformare; & secundum eam opera sua exercere. Hæc Aug. expositio vera est doctrina, tamen non accommodatur verbis Pauli; hæc enim sententia cõnexa est illi superiori: Corpus mortuum est propter peccatum Spiritum autem viuit propter iustificationem. quod corpus appellat his sce verbis, carnem nunc vocat, & in toto hoc capite, & in fine superioris, vbi dixit: Carne seruio legi peccati, mente legi Dei. semper carnem accipit pro parte inferiori hominis, quæ sensus & appetitum complectitur, & distinguitur à mente, spiritu, seu rationali parte. Viuere ergo secumdum carnem, est appetitus sensuales sequi; adeo, vt quando mens ipsa, & rationalis pars obedit sensui, dicatur homo viuere secundum carnem: viuere autem secundum spiritum, est ea, quæ honesta, & rationabilia sunt, sequi; hæc enim parti rationali propria, & conuenientia sunt, quod nequiret Spiritus facere, nisi per Christum vitam acciperet. Caro ergo, & Spiritus in hac sententia duas hominis partes significant, sensualem nempe, & rationalem: quãdo autem sensualis obedit rationali, & spirituali, totus homo dicitur viuere secundum spiritũ etiamsi ope-

operationes sint sēsuū,ac corporis; quando verò contra rationalis pars obedit sensuali, totus homo secundum carnem & sensum viuere dicitur, quamuis opera & actiones sint partis superioris; qui enim superbe sapit de se, qui alijs inuidet, qui contra proximū machinatur, quamuis mente operetur, secundum carnem viuit: nam hæ actiones originem ex parte sensuali dominante trahunt. qua de causa Paulus, Gal. 5. multa peccata, quæ superiore parte hominis perpetrantur, inter peccata carnis adnumerauit; & húc existimo esse legitimum sensum Pauli, quamuis doctrina sit eadem secundum expositionem Aug. & nostram.

Si enim secundum carnem uixeritis, moriemini; si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis.

Cur secundum spiritum non secundum carnē viuere debeamus.

CAusam adnectit cur non secundum carnem, sed secundū spiritum uiuere debeant, ex pœna, & præmio præparatis à Deo. Si enim, inquit, secundum carnem uixeritis, moriemini; idest, corpora mortalia uestra non uiuificabuntur, sed in æternam mortem surgent. Si uerò secundum spiritum uixeritis, carnis appetitibus, & passionibus contradicendo, eaq. per Dei legē reprimendo; uiuetis uita immortali, & æterna, & uiuificabūtur corpora mortalia uestra propter inhabitantem spiritum in vobis; qui enim secundum carnem viuit, eam æternæ morti, & damnationi addicit; qui vero eam in hoc mundo mortificat, ac menti subdit, eam in uitam æternam seruat. Similis est illa Domini sententia Ioan. 12. Qui amat animā suam, perdet eam, & qui odit animam suam in hoc mundo, in uitā æternam custodit eam; Dicit autem (moriemini, & uiuetis) idest, uos ipsi integri, & carne, & spiritu; quia totus homo resurget ad gloriam, uel ad pœnam. Igitur non dictum est, caro uiuet, aut morietur, sed uiuetis, aut moriemini uos.

Attende, Paulum recto cōsilio non dixisse; si secundum spiritum vixeritis, sed, si spiritu, nempe per iustificationem uiuente facta carnis mortificaueritis: quia in hoc sæculo nō reperitur uita spiritualis pura, ita, ut caro cōsentiat in omnibus menti, sed semper est pugna carnis cōcupiscentis aduersus spiritus, & spiritū cōtra carnem, uitaq. secūdū spiritū est pugna, & uictoria cōtra rebellē carnē, ut si militātiū uitā aliquis cōmendaret, pugnæ mētionem necessario faceret, ita nūc Paulus loquitur. Facta aūt carnis appellat insultus, motus, passiones, & appetitus ipsius, etiā nobis nolentibus insurgentes. quæ nūc spiritu mortificari dicuntur, quādo impediūtur, & frænantur, ne vltra procedant, mentemq. sibi cōsentientem faciāt, ad operaq. exteriora uoluntariè prorumpant. mortificātur autē spiritu non solo, sed uiuente per gratiā Christi, & per inhabitantē spiritū Dei in nobis; spiritus enim hominis solus id efficere non ualet: nam sine spiritu Dei carnē sequitur, & carnalis efficitur.

ANNO-

ANNOTATIO XI.

Mors, & vita duplex.

ATtẽde, duplicem mortem, & vitam esse; est enim mors peccati, & vita gratiæ; est etiam mors æternæ damnationis, etiam resurgente corpore, & vita gloriæ. qui ergo secundum carnem viuit, peccati morte moritur in hoc sæculo, & post resurrectionem totus moritur æterna damnatione; contra verò, qui secundum spiritum viuit, & eo facta carnis mortificat, in hoc sæculo viuit vita gratiæ, & postea in gloriæ æternam vitam totus resurgit. Paulus tamen in hac sententia non de priori morte, aut vita, sed de posteriori loquitur; quod facile probatur ex ipsis verbis. Si, inquit, facta carnis mortificaueritis, viuetis. de futura vita verbum est, quam sperat qui carnis facta spiritu mortificat. nam vitam gratiæ iam habet per Spiritum inhabitantem, sine qua vita, facta carnis mortificare non posset. Et de vita, ac morte æternis locum hunc Doctores ferè omnes exponunt. Attende rursus, Iren. lib. 5. cap. 10. & Cyprian. lib. de zelo sic legere: Si enim secundum carnem viuitis, incipietis mori. Si autem spiritu opera carnis mortificaueritis, viuetis. Præterea interpres Theodor. sic legit: Si secundum carnem vixeritis, secundum carnem moriemini. Græca tamen exemplaria legunt sicut & vetus interpres; & est lectio communis, nempe: Si secundum carnẽ vixeritis, futurum est vt moriamini.

Iren. Cyprian. Theodor.

Quicumque enim Spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei.

PRobat Paulus, eos, qui secundum spiritum vixerint, spirituq. facta carnis mortificauerint, victuros, & immortalitatem consecuturos per resurrectionem cum Christo. est autem tota probatio hæc. Qui spiritu Dei aguntur: id est, qui spiritu ducti operantur, operaq. faciunt, secundum spiritum viuentes, & non secundũ carnem, hi sunt filij Dei; qui autem filij Dei sunt, hęredes sunt Dei, & cohæredes Christi hominis, qui etiam filius est; igitur vna cum illo gloriam, & immortalitatem accipient; hæc enim est hęreditas, vita nempe gloriosa & æterna. Hæc est tota probatio: cuius prima pars, & propositio, quam Dialectici vocant, est sententia præsens. Agi spiritu Dei est opera facere secundum spiritum, quorum motor & auctor primus est ipse spiritus Dei inhabitans in iustis per gratiam, virtutes, & dona. Iren. lib. 5. cap. 10. vertit: Qui enim spiritu Dei ducuntur. Dicuntur autem, & sunt iusti filij Dei non natura; hoc enim solius est Christi; sed adoptione & gratia, iuxta illud 1. Ioan. 3. Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, vt filij Dei nominemur & simus. propter naturæ autem filium, facti sumus filij ex gratia. ad Galat. 4. Misit Deus Filium suum, factum ex muliere, vt adoptionem filiorum reciperemus.

Agi spiritu Dei, quid sit.

Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum filiorum Dei.

ANtequam superioris probationis alteram partem exponat, primæ partis & propositionis proximæ causam adfert. Est autem obseruandum, Paulum his probationibus eo consilio vti, vt dogmata fidei nostræ edoceat; propositio enim illa exposita, dogmata magni momenti cõtinet, nempe per Spiritum sanctum eos, qui Euangelium sequuntur, & secundum id vitam componunt, in filiorum adoptionis statum admitti. sententia autem præsens, alterum dogma, in quo Euangelij excellentia supra legem manifestatur, complectitur; nempe, eos, qui in lege erant, & secundum legem illam viuebant, accepisse quidem Dei spiritum, sine quo, quæ legis erant, implere non potuissent, tamen spiritus ille in seruorum Dei statu eos continebat, quibus lex timorem incutiebat, ad Galat. 4. *Gal. 4.* Sunt duo testamenta, unum in mõte Syna in seruitutem generans; at qui sub Euangelio uiuunt, spiritum quidem eundem accipiunt; unicus est enim spiritus Dei; sed à statu seruorum Dei, eos in statum filiorum adoptionis promouet, quos amore potius quàm timore pœnæ allicit. Est ergo sensus breuibus uerbis talis expressus. Qui Dei spiritu ducuntur, & secundũ eum in ipsis habitantem nunc uiuunt, filij sunt Dei; quia iam status ille legis cessauit, nec in statu seruorum, qui timore mouentur, sed in statu filiorũ, qui amore ducuntur potius, quam pœnæ timore, per Euangeliũ translati, & elati sunt. Græcè (In timorem) habetur, ut sit sensus. Non accepistis spiritum seruorum ad timendum. & sic exponit Chrysostomus.

Attende pro intelligentia huius sententiæ, legem illam à Deo datam, pœnas temporales multiplices, & graues suis transgressoribus inflixisse, ut ex libris Moysis constat, idcirco lex timoris dicta est: & quibus tunc est data, quique sub illa uiuebant dicti sunt serui, quia tamquam cum seruis agebat cum eis Deus, qui timore ad obseruantiam impellebat, eaq. de causa in timore, & terrore incussis lata à Deo, ita ut non auderent Iudæi Deo accedere, sed peterent per Moysem audire quæ Deus præcipiebat. Dicta etiam est lex timoris, ut dicit Ambr. quia à peccato non sanabat, sed tantum medicinam ostendebat. maximè autem pro peccato timendum est. Et *Ambr.* eadem de causa erat lex seruorum. erat tamen seruitus honorifica; præstabat enim esse de numero seruorum, & populi Dei, quàm mundi omnem dignitatem habere. Lex etiam ipsa non habuit efficaciam, nec uirtutem remittendi peccata, nec gratiam conferendi, per quam homo efficitur Dei filius; collata enim illis tunc gratia, non legis uirtute, sed fidei futuri tunc Christi aduentus, qui ad Euãgelium pertinet, conferebatur. idcirco illi spiritum timoris, & seruitutis acceperunt; bona tamen seruitus, & bonus timor, quia à Dei

Legis ueteris effectus.

spiritu

Legis spiritu erat, quamuis imperfectum utrumque. At lex Euangelica nullam infligit temporalem pœnam, efficaciamq. habet remittendi peccata, & gratiam conferendi. ideo lex filiorum, & amoris dicitur. comparat enim Paulus Euangelium, fidem, & gratiam conferens illi legi. Ideo per Euangelium, filij; per legem serui efficiebantur. Quomodo autem Christiani filij, & illi serui dicti sint, & an hoc ad status, an ad personas sit referendum, plene explanauimus super Ioan. cap. 1. in illis uerbis: Dedit potestatem filios Dei fieri. illic legat qui huius rei perfectiorem quærit intelligentiam.

Legis noue vir tus.

Ioan. 1.

ANNOTATIO XII.

Chrysost. Theodor. CHrysost. & Theodoret. per spiritum seruitutis negant Spiritum sanctum intelligi, sed legem ipsam; idq. probat Chrysost. quia Spiritus sanctus non est datus in lege. Verius tamen Aug. ser. 13. de verbis Apostoli. cui consentit Anselm. Spiritum sanctum exponũt idem enim est Spiritus, quamuis operationes, & effectus varij. 1. Cor. 12. Hæc omnia operatur vnus & idem spiritus: ita qui tunc ad timorem, & legis obseruantiam dabatur nunc ad gratiam reconciliationis, & peccatorum remissionem datur; et qui tamquam seruis dedit legem, dat vt filijs Euangelium; fuit enim illa lex per Spiritum sanctum data, & digito Dei scripta, & sine Spirito sancto impleri non poterat. Et quamuis non esset datus Spiritus sanctus tunc, vt nunc datur, tamen dabatur ad aliquos effectus; nisi enim daretur tunc, non diceret Dauid, Spiritum sanctum tuum ne auferas à me. per Prophetas etiam locutus est Spiritus sanctus. vide de hoc, quæ diximus Ioan. 7. in illa verba: Nondum erat Spiritus datus.

August.

Ansel.

1. Co. 12

In quo clamamus Abba pater.

COnnexa sunt hæc præcedentibus, explicantque qualem, ac quantum spiritum filiorum accepimus in Euangelio; nimirũ vt nõ solum simus effecti filij, sed etiam Deum Patrem clamemus, idest, palam, & liberè Deo loquentes ipsum appellemus, & inuocemus patrem. clamor enim publicam, manifestam, ac liberam inuocationem indicat, de qua in præfatione Missæ Ecclesia dicit. Diuina institutione formati audemus dicere; non enim omnes apud nos filij patres suos appellant patres, quando ipsis colloquuntur; sed dominos, aut alijs honorificis titulis. at nos Deum patrem vocamus, docente & præcipiente Christo, Matth. 6. Sic, inquit, orabitis: Pater noster qui es in cælis. Hoc Euangelio proprium est; in synagoga enim, quamuis filij inuenirentur propter gratiam, & fidem futuri aduentus, non tamem licuit omnibus tunc Deum hoc nomine inuocare, vti nunc licet. quod rectè annotauit Chrysost. *Matt. 6.*

Est autem hæc sententia opposita illi, (In timore) acceperunt enim
Chrysost. Iudæi spiritum seruitutis, & in timore, id est, ad timendum Deum, at nos spiritum adoptionis filiorũ in fiduciam, & affectum, in quibus clamamus, Abba, Pater. Illud (in quo) causam efficientem indicat; nam, Spiritu sancto auctore, clamamus, & inuocamus Deum patrem; sicut enim nemo potest dicere, Dominus Iesus, nisi
1.Cor.12 in Spiritu sancto, vt testatur Paulus 1. Corinth. 12. quia nemo potest credere in Christum, ipsumque confiteri, nisi virtute Spiritus sancti, & Spiritu sancto illustrante, & mouente, ita nemo potest credere, & inuocare perfectè Deum Patrem, nisi eiusdem Spiritus sancti virtute, & motione. Paulus nomen Hebræum retinuit, & Græcũ apposuit, vt gratiam hanc generalem omnibus ex Iudæis, & Gentibus conuersis significaret. Est autem clamor hic præcipuè mentis, & affectus, à quo exterior procedit.

ANNOTATIO XIII.

TEr in Scriptura hæc repetita vocabula legimus, Abba, Pa-
Mar. 14 ter. semel Mar. 14. orante Domino. Abba Pater omnia tibi possibilia sunt. Secundo Gal. 4. Misit Deus filium suum in corda nostra claman-
Abba, Pater, quare geminatur. tem Abba pater. Tertio in hoc loco, quem nunc exponimus, cuius geminationis causam non eodem modo omnes exponunt. Origen.
Origen. Ambr. cui Ambr. consentit, secundam vocem in explicationem, seu interpretationem præcedentis, quæ Hebræa, seu potius Syriaca est, positam sentit; ac si diceret: Abba, id est, Pater. cui opinioni fauet locus Marci, nec enim Christus vsus est geminatione illa, sed sola voce Hebræa, Euangelista autem Græce scribens, voce Græca declarauit. Quod si ab his Doctoribus petas, cur retentum est Hebræum vocabulum; Græcè enim Euangelistis, & Paulo scribentibus, satis erat uti Græca voce, sicut Ioannes fecit ca.
Ioan. 11. 11. orationem enim Christi describens, dixit: Pater ago tibi gratias, quod semper me audis, nec dixit Abba Pater, cum certum sit, Dominum Hebræo sermone tunc vsum esse. Simile fecit Matth. cap. 11. Matt. 11
Confiteor tibi Pater Domine cæli, & terræ. ad hoc nihil Orig. & Ambros. respondent, nec dubitationem proponunt, tamen Chry. & Theod. Chrysost.
aliam causam huius geminationis Theodor.
adferentes satisfacere videntur, dicit enim Chrys. vocem Hebræam esse retentam, vt significaretur adoptio hæc legitima; Abba enim vox est puerorum, qui patres legitimos balbutiendo vocant Abba. Sed non video cur etiam non legitimos non sic vocent. immò vt dicit Aristot. paruuli omnes homines vocant patres. magis placet quod Aug. ser. 13. Aug.
de verbis Apostoli. & li. de Spiritu, & lit. cap. 32. cui Anselm. cõsentit, respondent, nempe id esse factum, vt adoptio hæc filiorum Iudæo, & Gentili communis significaretur; vterque enim Euangelica gratia accepta Deum patrem appellat, & sub hoc nomine, & titulo inuocat, & hac de causa ad Gal. 4. vsus est Gal. 4.
Paulus eadem repetitione. Mar-

cus

eius autem repetijt ad interpretandum, cæteri Euāgelistæ vsi sunt voce Græca. non tamen inde sequitur, apud Paulum in his locis mysterium hoc non significari. nam tractat Paulus de adoptione filiorum, quæ communis est Iudæis, & Gentibus, idcirco hac repetitione generalitatem adoptionis significauit; similis enim effectus ex varijs causis prouenire potest.

Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filij Dei.

Causam cur dixerit (in quo, nempe Spiritu sancto, clamamus) reddit, ac si diceret, dixi in Spiritu sancto nos clamare, & inuocare Deum, Abba pater, quia ipse Spiritus testimonium reddit vna cum spiritu & corde nostro, nos esse filios Dei. non solum nos testamur filios esse Dei, dum patrem Deum clamamus, sed etiā ipsemet Spiritus sanctus hoc idem testatur, dum clamat cum Spiritu nostro, Abba pater, quia clamare nos facit, auctorq. est clamoris huius. Qui autem Deum clamat, & inuocat Patrem, ipso clamore testimonium perhibet se esse filium. nos ergo clamantes Deum patrem, testamur esse filios; Spiritus sanctus etiam dum clamare nos sic facit, testatur etiam vna nobiscum nos esse filios. Hic ergo clamor, qui à corde nostro per Spiritum sanctum procedit, testimonium est & ipsius Spiritus sancti, & cordis nostri nos esse filios. Si autem à corde nostro solo procederet, fallax esset testimonium, at quia à Spiritu sancto est, fallax, aut mendax esse non potest.

Abba Pater quare clamamus.

Attende, quod Galat. 4. dixerat, cor. Misit, inquit, Spiritum filij clamantem in corda nostra, Abba pater: hoc nunc spiritum nostrum appellat; quamuis enim exterius, & interius, nempe corde, & corpore Deum patrem inuocemus, tamen quia Spiritus in hoc seculo est; qui viuit, vt superius dictum est, ideo ipsi testimonium tribuitur. Gal. 4.

ANNOTATIO XIV.

Græcè non habetur particula causalis (enim) nec legitur in aliquibus textibus Latinis; parum tamen refert. subintelligenda namque est more Hebræorum, qui non semper eam exprimunt, quamuis sententia causam reddat. Rursus Græcè non est (testimonium reddit) sed vnicum verbum, idq. compositū συμμαρτυρεῖ, idest, cōtestatur, quamuis Latinè verbum hoc non vsurpetur in ea significatione. Quantum autem ad sensum spectat, varie à Doctoribus hæc sententia exponitur; aliqui enim interpretantur hoc Spiritus sancti testimonium redditum, & exhibitum esse spiritui nostro, sed quod simul cum nostro spiritu cōtestetur, vt & ipse Spiritus sanctus, & cor nostrum simul contestentur, reddantq. testimonium nos esse filios Dei.

Spiritus sanctus quo testimonium

reddit spiritui nostro. Græcus enim sermo vtramque admittit phrasim locutionis. Primo ergo loco Origen. testimonium hoc exhibitum nostro spiritui interpretatur; & per spiritum nostrum superiorem animæ nostræ partem exponit. hunc Spiritum sanctum dicit testimonium reddere, nos esse filios Dei per affectum ipsum, quo non timore iam, sed amore legem Dei implere experimur. affectus ergo hic testimonium est Spiritus sancti, redditum animæ affectum experienti nos esse filios Dei. *Origen.*

Ambros. *Ansel.* Secundo loco Ambrosius, & Anselmus, hoc testimonium redditum animæ nostræ etiam exponunt, aliter tamen ipsum interpretantur, nempe imitationem Dei, & Christi: dum enim Deum, & caput nostrum Christum imitamur, diligentes etiam inimicos, cæterasq. virtutes amplectentes, quibus Deo similes efficimur, testimonium habemus nos esse filios Dei: filij enim patres imitantur. Cum autem Spiritus sanctus nos imitatores, & similes Deo faciat, ideo dicitur ipse reddere testimonium.

Theodor. Tertio loco Theodor. hoc testimonium dicit esse sacram doctrinam, quæ sibi obedientes, & Deum Patrem inuocantes non reprehendit, sed confirmat esse vere Dei filios. Spiritum autem nostrum interpretatur gratiam datam, & infusam ab ipso Spiritu sancto; tum enim Spiritus sanctus ipse per sanctam doctrinam, tum per ipsam gratiam testatur nos esse filios Dei. huic expositioni accedit Oecumenius.

Sedul. Quarto loco Sedulius testimonium hoc esse ipsum Spiritus affirmat; vt sit sensus: ipse Spiritus sanctus datus, testimonium est nostro spiritui, esse nos filios Dei, tantum enim donum dari non potuit nisi filijs, tantamq. arram non poterant nisi filij accipere. videtur hæc expositio August. ser. 13. de verbis Apost.

Chrysost. Quinto loco Chrysost. testimonium hoc interpretatur ipsum clamorem, quo clamamus, & vocamus Deum patrem, qui clamor à Spiritu sancto est; ipse enim clamare facit. & hoc ipso testatur nos esse Dei filios. Exponit etiam (contestatur) idest, simul cum Spiritu nostro testimonium reddit, non quod testimonium sit redditum spiritui nostro à Spiritu sancto, sed quod Spiritus sanctus vna cum spiritu nostro testatur nos esse filios Dei, quia non solum ipse Spiritus sanctus, sed nos vna clamamus; clamat enim per nos, & sic nos cum ipso, & ipse nobiscum contestamur nos esse filios Dei: & in hoc cum Theodor. conuenit, præterquam quod spiritum non gratiam, sed cor & mentem nostram exponit, quæ sententia, & expositio accommodatior mihi visa est, fauetq. verbum Græcum, quod compositum est, & de multis dicitur, quamuis aliquando pro simplici vsurpari soleat, tamen quando suam propriam & cõmunem potest retinere significationem, non est relinquenda, maximè quia cæteræ expositiones difficultates non modicas quãtum ad doctrinæ veritatem patiuntur. hæc autem, quam secuti sumus, facilis est, & contextui valde cohæret.

Ambr. Sexto loco Ambr. epist. 22. ad Horontianum, testimoniũ cum Chrysostomo exponit, nimirum clamorem, quem in nobis efficit Spiritus san-

sanctus, tamen hoc testimonium Spiritui nostro redditum affirmat.

Si autem filij, & hæredes, hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi.

PRosequitur Paulus superiorem probationem; volens enim superius confirmare, qui secundum spiritum vixerint; eos ad immortalitatis gloriam peruenturos, vsus est tali argumento; qui spiritu aguntur, & secundum spiritum viuunt, filij sunt Dei, hanc veluti propositionem argumenti statim declarare, & confirmare aggressus est sequentibus sententijs: qua confirmata, argumentum prosequens propositioni adiungit assumptionem; nempe, qui filij sunt, hæredes sunt hæreditatis, & possessionis paternæ, igitur qui spiritu ducuntur, & secundum spiritum viuunt, consequentur Dei hæreditatem, quæ immortalitas, & vita æterna est. Ex titulo ergo filiationis, probat Paulus, eos, qui secundum spiritum vixerint, quamuis corpora in hoc seculo mortalia habeant, ad immortalitatis gloriam suscitandos, similesque futuros in gloria cum Christo Domino, qui cum filius sit Dei, quamuis naturalis, hæres est Dei, & nos cum ipso cohæredes, qui etiam filij sumus, non natura, sed adoptionis gratia, Christumq. hominem fratrem habeamus, & con fratres eius simus. tales enim nos vocare dignatus est Ioan. 20. Vade ad fratres meos, & dic eis: ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum. vti ergo ille ad gloriam immortalitatis, & perfectæ, ac integræ beatitudinis peruenit, quamuis corpus mortale propter nostrum peccatum sumpserit; sic etiam nos, qui secundum spiritum uiuentes, filij Dei, & confratres eius, ut homo est, sumus, perueniemus. Attende, nos dici cohæredes Christi, non sicut Christus est hęres, ita & nos simus; ille enim nos effecit filios Dei, & per ipsum hęredes sumus, sic tamen facti per ipsum, eandem capimus gloriã, quam ille vt homo habet; licet non tantam, quia ipse primogenitus est, ideo dicimur cohæredes. *Ioan. 20.*

ANNOTATIO XV.

HÆreditas propter non acquiritur, nisi mortuo eo, cuius bona hęreditamus. cum igitur Deus immortalis sit, nec mori possit, bona, quæ ab ipso iusti accipiunt, & quibus beati fruuntur, non propriè hæreditas; nec beati & sancti dicuntur hæredes; sed hęreditas dicitur possessio bonorũ Dei, quæ ipso viuente, & non priuato bonis suis, iustis communicantur. Quamuis autem hoc verum sit, tamen non sine magno mysterio Scriptura diuina beatitudinem iustis pręparatam, appellauit hęreditatem; significauit enim futuram mortẽ ipsius Dei non quidem secundum uaturã propriam, quia ipse non moritur, sed communicationem naturæ assumptæ: quando enim Christus Deus mor- *Beatitudo quare vocetur hęreditas iustorum.*

mortuus est, licet in humana natura mors sit recepta, tamen mortuus dicitur Deus, quia, qui in humana natura mortem passus est, Deus erat. vt ergo significaretur, neminem ad Dei fruitionem, & ad corporis immortalitatem assumendum, nisi post Christi mortem, ideo dicta est hęreditas, & iusti appellati sunt hęredes, sicut etiam dictum est, vetus testamentum, & nouum, vt habetur ad Hebr. 9. non enim est testamentum perfectum, nisi morte intercedente. vt igitur confirmaretur Dei testamentum, vera mors Christi intercessit in nouo, & mors eius figuralis in animalium sacrificatorum morte in veteri, non ergo omnino impropriè dicitur hęreditas, & nos hęredes. *Hebr. 9*

ANNOTATIO XVI.

AB illis verbis (debitores sumus) vsque ad hęc vltimo loco exposita, multa & efficacia argumenta insinuat Paulus, quibus nos ad viuendum secũdũ spiritũ exhortatur. Primum ex debito, quo ad id exhibendũ tenemur, nimirum, quia per iustitiã Christi, spiritus vitam iam nunc accepimus Spiritu sancto in nobis habitante. quo argumento vsus est Ephes. 4. Si spiritu, inquit, viuimus, spiritu & ambulemus. Secundũ est ab effectu, si secundũ carnem vixeritis, moriemini æterna morte; si verò facta carnis mortificaueritis, viuetis æterna vita. Tertiũ ab honore maximo; qui. n. ducũtur spiritu, secundũ eũ viuentes, filij Dei sunt. Quartũ à maxima æquitate, si. n. clamamus: Abba pater, cõuerso spiritu seruitutis & timoris, in spiritum filiorum, libertatis, & amoris, æquissimum est vt nos dignos tanto patre exhibeamus. Quintum est ab adiutoris magnitudine; Spiritus sanctus ipse nobiscum clamat, viuentibus secundum spiritum cooperatur, cooperandum ergo illi est. Sextum est, à magnitudine præmij; qui enim secundum spiritum viuunt, hęredes sunt Dei, cohęredesq. Christi.

Ex quibus tenemur viuere secundum spiritũ. *Ephes. 4.*

Si tamen compatimur, vt & conglorificemur.

POstquam Paulus multis argumentis ad viuendum secundum spiritum, non autem secundum carnem, exhortatus est; ad patientiam eos, qui secundum spiritum uiuunt, nunc excitat; hæc enim eis maximè est necessaria, cũ vita spiritualis & interius & exterius multis abundet tribulationibus, virtutisque præmium non in hoc seculo, sed in futuro sit accipiendum, beatitudoque non in re, sed in spe posita nunc sit, ad quam patientiam, & spem plurima loco Scripturæ nos inducunt; sine qua spiritualis vita non subsistit; maximè autem hanc patientiam commendat Paulus propter corpus, quod adhuc in seculo, etiam in ipsis iustis quorum spiritus viuit, mortuum est propter peccatum, & ideo multis miserijs, ac afflictionibus expositum, quas ad spiritum peruenire propter vnionem cum corpore necesse est. Est ergo connexio, & sensus

Patientia quõ sit necessaria viuentibus secundũ spiritũ.

sus huius sententiæ talis: dixerat cohæredes nos esse Christi; conditionem quandam nunc apponit, vt ad hæreditatis possessionem perueniamus. Si modo inquit, compatimur, intellige Christo; nimirum tribulationes, & persecutiones, & afflictiones patientes, quippe qui corpus adhuc mortale, & nondum redemptionis accipiens habemus, sicut ipse etiam Christus passus est, Matth. 10. Matt. 10
Qui non tollit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus: compatiendum ergo illi est, cuius cohæredes sumus, vt vna cum ipso etiam conglorificemur, & hæreditate Dei fruamur. Huius compassionis recto cōsilio meminit Paulus; vigebat enim illo tempore persecutio contra Christianos, & ijs, qui Christum confiteri deprehendebantur, acerba inferebātur tormenta, cęteriq. Christiani maximos subibant labores, & tribulationes. idcirco occasionem nactus Paulus, consolatur & confirmat eos spe conglorificationis cum Christo, cui compatiuntur, & quem in afflictionibus imitantur; ne quem enim terreat verbum compatiendi, adiecit verbum conglorificandi cum Christo; si enim compassio est, est etiam conglorificatio. Illud (si tamen) potius (si modo) aut (si quidem) Græcè significat, conditionemque continet hæreditatem capiendi. Act. 14. Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei. Attende, verba hæc similitudinem, non autem æqualitatem significare; nemo enim tanta passus est pro Christo, quanta ipse pro nobis; tamen compati dicimur, si ea, quæ nobis illata sunt, quamuis multo leuiora pro eo patiamur; non enim crucem suam, sed nostram portare nos iussit, vt similes ei simus, non pares; idem etiam est in gloria, & hęreditate, vt superius diximus. Act. 14.

Existimo enim, quod non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis.

Connectuntur hæc verba sic, dixerat compassos Christo conglorificandos ipsi fore, quo verbo magnum prom[illegible]issum est præmium. nam glorificari, & hæredes esse multum erat; at cohæredes esse, & conglorificare cum Christo maius, & excellentius aliquid significat. ideo causam huius dicti assignat, ac si diceret; dixi compassos glorificandos cum Christo, quod magnum profecto, & excedens videtur, quia non dabit Deus gloriam parem, & æqualem passionibus nostris; excedit mirum in modum gloria, quam exspectamus, passiones has nostras, quibus Christo compatimur, exceditq. præmium, quod præparatum est iustis, & reuelabitur in eis.

Afflictiones huius temporis dicit, significans tempora illa, in quibus Christiani magnas patiebantur propter Christum persecutiones, potest etiam dici, Huius temporis, idest, temporales, finemq.

nemque habentes, & quidem breuem; has enim appellat passiones huius, præsentisve temporis, idest, breues, ac transitorias. iuxta il-
2 Cor. 4. lud. 2. Cor. 4. Id, inquit, quod in præsenti est momentaneum, & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. Aut etiam, Huius temporis, nempe, in quo nunc sumus, quo nostræ actiones præsentes mensurantur; ad distinctionem æui, & seculi futuri, quod fine caret. Præterea, dicit gloriam futuram reuelandam, quia iam est gloria præparata, nondum tamen communicata & manifestata. Addit (in nobis) quia futura gloria communis est hominibus, & cæteris creaturis, tamen non assequenda ab ulla creatura corporea, donec homo, qui primus est, glorificetur, ipso glorificato, tunc creatura etiam cum illo gloriam assequetur, quamuis non eandem, ut in sequenti commentario exponetur. Verbum (existimo) non est opinantis, aut dubitantis. sed affirmantis & asserentis, λογίζομαι.

ANNOTATIO XVII.

PAuci sunt, qui, qua ratione hæc sententia superiori connectatur, aduertant; nec est admodum facile intelligere, propter particulam causalem; reddit enim causam præcedentis sententiæ. Mihi autem connexio, quam in commentario èxposui, legitima visa est. Attende, Paulum non agere hoc in loco de merito operum nostrorum, quod habent ex gratia, per quam efficimur membrum Christi, in quo meremur, quæ nobis est promissa, gloriam. Sed confert ea, quæ patimur in hoc seculo, qua ratione afflictiones, & pœnæ quædam sunt in seipsis, gloriæ, & beatitudini, quam speramus. & sine dubio maior est gloria, cum illa omnia temporalia sint, quod autem speramus, æternum est. Rursus, ipsæ afflictiones non inferunt tantum doloris, aut tristitiæ, quantum gaudij, & delectationis adfert beatitudo. ideo 2. Corinth. 4. vti diximus in commentario, dicitur leue, & momentaneum tribulationis, adferre æternum gloriæ pondus, gloriam tribulationi, momentaneo æternum, leui opposuit. Vana ergo est Hæreticorum argumentatio ex his verbis contendentium meritum operum auferre, quod non in ipsis operibus secundum se, sed in gratia, & iustitia Christi innititur. Augustinus lib. 83. qq. cap. 67. & lib. 5. Ciuit. cap. 18. legit: Indignæ sunt passiones huius temporis. Sensus autem legitimus est. collatis afflictionibus, seu tribulationibus, aut passionibus piorum cum gloria reuelanda, non est æqualitas, nec paritas, sed magnus excessus cum pro temporali, æternum, pro pauco secundum seipsum sumpto, Deus det, ac retribuat multum.

Marginal notes: Comparatio afflictionis cum gratia. — 2. Cor. 4. — August.

Nam

Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat.

Cur gloria in nobis manifestanda.

CVr in nobis gloria futura manifestanda dicta sit, causam adnectit, & sensus est: Dixi, gloriam futuram in nobis reuelandam, ac manifestandam, quia longa expectatio creaturarum cæterarum ab homine expectat reuelationem gloriæ filiorum Dei; non enim creatura glorificabitur, nisi glorificatis filijs Dei: quando autem glorificabuntur filij, tunc & creaturæ cæteræ glorificabuntur, accipientque gloriam suam. ideo nunc creaturæ expectatio longa, quia à principio mundi incępit, expectat hanc filiorum Dei gloriam futuram, vt & ipsa simul glorificetur. hac de causa dictum est, gloriam futuram in nobis, qui filij sumus, reuelandam. hæc est vera connexio cum præcedentibus. Creaturam appellat Paulus primas vniuersi partes sensibiles, nempe, cælum, terram, cæteraque elementa, lunam, solem, planetas, ac stellas, quæ hominibus in hoc seculo versantibus deseruiunt. Hæc, hominibus glorificatis, glorificanda etiam suo modo sunt. nam à corruptione mutua elementa, & à motibus cæli vacabunt, perfectioribusque qualitatibus ornabuntur. de qua glorificatione multa in Scriptura

Isai. 30. dicta sunt, Isaiæ 30. Erit lux sicut lux solis, & lux solis erit septempliciter, sicut sol septem dierum, in die quando alligauerit Dominus vulnus populi sui. & cap. 65. Ecce ego creo cælos nouos, &

Apoc 21. terram nouam. Apocal. 21. Vidi cælos nouos, & terram nouam. & rursus, Ecce noua omnia. Sunt huiusmodi testimonia multa de hac uniuersi perfectione. Dicitur autem creatura sensibilis, quamuis inanimata, expectare per quandam prosopopeiam in Scripturis frequentem, & propter appetitum, quo omnia in propriam inclinantur perfectionem. Creaturæ ergo expectatio hanc filiorum Dei expectat glorificationem, quia tunc gloria eius futura est, quando filij reuelabuntur. Dicit autem reuelationem filiorum Dei, quia iam in hoc seculo sunt filij, tamen non apparent, quia gloriam conuenientem filijs Dei nondum acceperunt. 1. Ioan. 3. Nunc filij Dei sumus, sed nondum apparuit quid erimus. Scimus quoniam cum apparuerit, similes ei erimus.

ANNOTATIO XVIII.

Hilar.

EXpectatio, Græcè ἀποκαραδοκία dicitur. quā voce Hilarius lib. 12. longinquam creaturæ expectationem vertit, eaque est legitima interpretatio, si vim vocis consideremus, & menti Pauli accommodata, qui expectationem creaturæ longam à mundi exordio vsque ad vltimum tempus significare voluit. Aliqui vehementem expectationem

nem. Alij solicitam, & anxiam expectationem interpretantur; idque rei veritas habet; qui enim diu expectat, solicitū, & vehementer expectat, eaque est causa cur Paulus non dixit, Creatura expectat, sed, Expectatio creaturæ longa expectat, vt qualitatem expectationis hoc nomine exprimeret.

Expectationis creaturæ qualitas.

Merito autem creatura corporea expectare dicitur reuelationem filiorum; cum enim ipsa propter homines sit condita, eiusque dominio maxima ex parte data, expectare dicitur sui domini glorificationem, vt ipsa glorificetur; non autem filij creaturæ expectant gloriam.

Est autem diuersitas inter Doctores quod nomine creaturæ hoc loco significetur, Chrysostomus creaturas corporeas, quæ partes vniuersi primæ sunt, intelligit, qualia sunt cælestia, & elementaria corpora. Origenes autem, & Theodoretus etiam Angelos hoc nomine significatos censent, cui expositioni consentit Gregorius Nazianzenus orat. 1. con. Iulian. & idem videtur sentire Cyrillus lib. 14. Thesau. cap. primo & lib. 5. cap. 7. vbi omnem creaturam generaliter exponit; Angeli enim operibus in hoc vniuerso multis vacant propter homines, de quibus dicitur, ad Hebr. 1. Omnes sunt administratorij spiritus missi in ministerium propter eos, qui hæreditatem salutis capient; à quibus ministerijs cessabunt, quando homines in gloriam resurrexerint; ideoque ipsi etiam Angeli reuelationem filiorum expectant. Differt autem Theodoretus ab Origene, hic enim in sequentibus sententijs, in quibus repetitur creaturæ nomen, etiam Angelos significatos dicit, quos etiam vna cum alijs creaturis vanitati subiectos, & liberationem à seruitute corruptionis expectare affirmat. Theodoretus verò in duobus sequentibus locis Angelos à nomine creaturæ excipit, solaque corporalia significata asserit vsque ad illa verba (omnis creatura ingemiscit) vbi Angelos etiam comprehendit, vt in eorum expositione dicemus.

Chrysost. Creaturæ nomine quid significetur. Orig. Theodor. Gregor. Nazi. Cyrill. Hebr. 1.

Origeni cōsentit Ambrosius epist. 21. ad Horontium, quamuis in sequenti epistola Angelos à primis his sententijs excludat, vsque ad illa (Omnis ingemiscit creatura) vbi etiam eos complectitur. Chrysostomus verò omnibus his locis, tam præsenti, quàm sequentibus creaturæ nomine sola corpora elementaria, & cælestia significata censet, quorum etiam Moyses in describenda creatione meminit, cui consentire videtur Irenæus lib. 5. cap. trigesimosexto; & hanc secuti sumus expositionem. Angeli enim, cum iam sint beati, non possunt dici subiecti vanitati, nec expectare liberationem à seruitute corruptionis, quamuis hoc concedere modo aliquo non sit inconueniens. Hilarius huic expositioni consentit lib. duodecimo de Trinitate, quamuis non exprimat, an Angeli etiam significentur; conueniunt enim omnes in hoc, quòd vniuersi, seu mundi partes nomine creaturæ significantur, quæ propter hominem his corruptionibus inseruiunt, & ab hac seruitute liberabuntur, & in perfectiorem statum promouebuntur in hominum resurrectione.

Ambr. Chrysost. Hilar.

A qua

August. A qua communi expositione Augult. lib. 83. qq. cap. 67. recessit propter aliqua dicta non probanda, quæ nonnulli Doctores hanc sequentes expositionem communem, affirmarunt, additq. Hæreticos de hoc capitulo Pauli multa impia, & inepta iactasse, censetq. obscurum esse caput hoc, & difficile. nomine ergo creaturæ hominem in omnibus hisce locis interpretatur, hic est, qui quamdiu in hoc seculo est dicitur expectare, vanitati subiectus, & ingemiscere. dicitur autem expectare filiorum reuelationem, non quod alij sint filij, alius sit, sed ipse homo, qui filius est adoptionis, expectat suæ reuelationem filiationis, & qamdiu differtur, subiectus est vanitati, & ingemiscit. Anselmus eisdem verbis Aug. expositionem amplectitur. Grego. etiam lib. 4. Mora. cap. 30. & lib. 8. cap. 4. creaturam in his locis hominem interpretatur. Et quidem certum est, in Scriptura aliquando nomine creaturæ hominem significari; sic enim dictũ est Marci vltimo: Prædicate Euangelium omni creaturæ. & Colos. 1. Prædicatum est in omni creatura, quæ sub cœlo est.

Creatura quomodo expectat reuelationem filiorum Dei.

Gregor.

Coloss.

His tamen in locis Pauli præsentibus violentè nimis nomen creaturæ homini accommodatur, quod sequentes sententiæ indicant, vt in earum expositione constabit. Idipsum etiam præsens sententia comprobat. nam dum dicitur, Creatura expectat filiorum reuelationem, aliam esse creaturam à filijs, verba ostendunt. Si enim creatura hęc, homo esset, dixisset Paulus; Creaturæ expectatio suæ filiationis reuelationem expectat. Quæ autem in aliquibus Doctoribus displicuerũt Augustino, non impediunt, quo minus expositionẽ sequamur eorum, reiectis ijs quæ affirmarunt, & quæ probanda non sunt, vt in sequentium expositione aperiemus. Hæc de sensu dicta sint huius sententiæ.

Quantum autem ad connexionem spectat, Ambros. Epist. 22. sic connectit antecedentibus, vt Paulus magnitudinem futuræ gloriæ hisce verbis manifestet, quia prædixerat passiones huius temporis non esse ad eam condignas, est enim tanta filiorum gloria futura, vt creaturæ ceteræ eam etiam expectent. Mihi magis probatur connexio in commentario exposita, nempè hanc sententiam, cur futuram gloriam in nobis reuelandam Paulus dixerit, causam exponere. *Ambros.*

Vanitati enim creatura subiecta est non volens.

CVr creatura tam anxiè, & solicite expectet reuelationem hanc, subiungit causam. ea autem est, quia uanitati est subiecta, non sponte, seu non uolens, quia creaturæ istæ non indulgent vanitati, nempe corruptionibus, & motionibus, ac ministerijs istis, quasi in eis propria eorum perfectio consistat, nec earum appetitus in hæc quasi in perfectionem suam feratur, nec enim cæli, sol, luna, stellæ, elementa his operibus uacant. quasi status eorum perfectus hic sit, cum melior eis sit post hominum resurrectionem reseruatus.

seruatus. Angelorum etiam naturalis appetitus in hæc hominum ministeria non tendit; ideo dicuntur non sponte subijci uanitati, quamuis de his non loquatur Paulus. Vanitatem appellat hæc opera seruilia, & has corruptiones, quibus creaturæ occupantur propter hominem.

ANNOTATIO XIX.

Orig. Athana. Creatura subiecta vanitati quę? ORigenes, & Ambros. Epist. 21. etiam Angelos nomine creaturæ in hoc loco significatos censent, vti diximus in annotatione 18. Theodoret. verò excludit, idéq. Chrysost. cui expositioni adhæsimus. *Aug.* Aug. autem hominem ipsum interpretatur, sicuti in præcedenti sententia. Illud (non volens) aliqui legunt, non sponte, sic enim legit *Hilar.* Hilar. lib. 12. Trinit. & Hiero. *Hieron.* Epist. ad Auitum. Quid cauendum sit in libris Periarchon. & Aug. lib. 83. qq. cap. 67. Græcè est ἑκοῦσα nam ἑκὼν idem significat quod vltroneus, seu voluntarius. idem est sensus, etiamsi legamus (non volés) nã velle etiam insensibilibus accómodatur, naturalem appetitum significans, sic est illud *Ioan. 3.* Ioan. 3. Spiritus vbi vult spirat. quod multi de vento exponunt.

Sunt autem hoc in loco duo attendenda, quæ aliqui Doctores in huius sententiæ expositione docuerunt. *Chrysost.* Vnum est Chrysost. in hoc loco afferentis, creaturam, nempe elementa, & cælum facta esse corruptibilia propter hominem, quia corruptibilis factus ipse est propter peccatum, ideoq. expectant eius incorruptibilitatem, vt & ipsa facta sint incorruptibilia. Existimo corruptibilem appellari à Chryso. idest corruptionibus, & mutationibus expositam; nam natura elementorum ex se corruptibilis est, & erit etiam post resurrectionem. quamuis autem sic intelligamus, adhuc hæc doctrina non est probanda. nam etiamsi homo non peccasset, immo etiam antequam peccaret, terra, & elementa corruptionibus erant subiecta: nam & animalia, & plantæ generanda erant, ac corrumpenda, quod non fit sine elementorum corruptione. cæli etiam & planetæ eisdem motionibus mota essent, immo Angeli hominibus administrassent: non ergo hæc aduenerunt creaturæ propter hominis corruptionem, sicut etiam animalia ipsa, etiamsi homo nó peccasset, morti subiecta essent; non enim illa donum immortalitatis acceperunt, sicut accepit homo.

Alterum est Origenis, cuius doctrina hac in parte est omnino reprobanda tamquam fidei Catholicæ, aduersaria, quam tradidit lib. 1. Periarch. cap. 7. & lib. 2. cap. 9. & in Homi. 4. in Ezech. quam doctrinam in Origene cauendam admonet Hiero. epist. ad Auitum. Quid cauendum in lib. Periarch. & Epipha. hær. 64. de erroribus Origen. hic locum præsentem exponés interpretatus est vanitatem hanc corpora, in quæ animæ prius extra corpus existentes detrusæ sunt, affirmauitq. cælos, & solem, ac lunam animas habere, quæ ante corpora etiam extiterunt, immo etiam terram ipsam, quas creaturas pecca- *Origen.* *Epipha.*

re

re posse affirmat, subiturasq. iudicium, sicq. locum exponit, vanitati esse subiectum creaturam hanc, expectareque filiorum redemptionem, quando etiam ipsa liberabitur à seruitute corruptionis.

Superfluum esset in huius doctrinæ impugnatione immorari, cum sit iamdiu ab Ecclesia damnata, propter quam existimo August. lib. 83. qq. cap. 67. vti superius retulimus, dixisse hæreticos impia, & inepta in hoc capitulo iactasse. quàuis autem cum cõmuni expositione hanc sententiam de creaturis cæteris intelligamus, non est necesse in hos errores labi. nam dicere possumus cælos, & elementa animabus carere, Paulumque prosopopeia vsum esse, vti diximus in eius expositionis explicatione. subiecta autem est creatura hisce mutationibus, à quibus in hominum glorificatione vacabit, statumq. quietum, & perfectionem sortietur.

August.

Sed propter eum, qui subiecit eam in spe.

CONnexa est hæc sententia superiori, vanitati, inquit, subiecta est creatura, non quidem sponte, nec proprio naturali appetitu, sed propter eum qui eam subiecit, nempe tali vanitati. In spe, idest futuram aliquando liberam à vanitate; ita enim Deus hanc creaturam vanitati subiecit, vt eam in libertatem aliquando transferendam decerneret. Spes hoc loco posita est pro obiecto, & re ipsa sperata, sicut etiam fides aliquando pro re, quam credimus, accipitur. nec enim insensibilia sperant; rem tamen; quæ sperari poterat, participare & recipere possunt.

ANNOTATIO XX.

HÆc sententia facere videtur pro sententia August. nimirum vt creatura in hoc loco pro homine accipiatur. sperare enim non est rerum inanimatarum. Tamen hoc non cogit nos cõsentire in eius expositionem. nam spes aliquando pro re ipsa futura, quæ sperari potest, accipitur; sicut & fides pro re quam credimus. in qua significatione dictum est Psalm. 13. Quoniam Dominus spes eius est. Psal. 141. Tu es spes mea. Hebr. 6. Qui confugimus ad tenendam spem. sunt multa huiusmodi testimonia. Ita nunc dicitur creatura sub spe, quia liberationem accipiet; quæ, cũ futura sit, sperari solet. Dicitur autem sub spe, quia Deus ita subiecit eam vanitati, vt decerneret simul eam postea liberare, & perficere. nec est insolitum in Scriptura spem tribui inanimatis rebus, aut etiam iis, qui spem talem habere non possunt: dicitur enim Psal. 144. Oculi omnium in te sperant Domine. vbi Dauid etiam de brutis loquitur, qui spem in Deum propriè non habent. Ioan. 14. lignum habet spem, si præcisum fuerit, rursus virescit.

August. *Ps. 13. & 141.* *Hebr. 6.* *Ps. 141.* *Io. 14.*

Quia

Quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.

PArticula (quia) declaratiua est, exponens, quæ sit spes, in qua subiecta est creatura vanitati; ea autem est liberatio à seruitute corruptionis, vt iam amplius creatura non ministret homini in rebus his, & ministerijs corruptibilibus, ad hominum necessitates subleuandas institutis. liberabitur autem in libertatem gloriæ filiorum Dei, idest ad libertatem, & gloriam filiorum Dei. vt iam non ad corruptiones, sed ad gloriam faciat: nam mundus hic renouabitur, & perficientur omnes vniuersi partes: elementa, cæli, luminaria & stellæ ad gloriam hominum. sicut ornatur domus in quam recipiendus est Rex, pro Regis gloria; ita totus hic mundus propter gloriosos Dei filios ornandus, ac perficiendus est. quamuis enim in cælis habitaturi sint Sancti, tamen pars mundi inferior etiam ad ipsos pertinet, propter quos creatus est, sicut etiam omnes domus partes ad regiam pertinent domum, quamuis in superiori parte habitet Rex. ideo ergo à seruitute corruptionis transferetur ad libertatem gloriæ filiorum Dei. Libertas hoc in loco non arbitrij potestatem liberam, sed à seruitute liberationem significat.

ANNOTATIO XXI.

Quę creatura liberabitur à seruitute corruptionis?

DVo sunt in superiori sentẽtia, vnum quidem cõtra Augusſt. expositionem, alterum pro ea faciens. illud tamen non tam facile dissoluitur, quam hoc. Quod igitur contra August. sententiam facit, & communem maximè confirmat. est illa particula (&) Quia & ipsa, inquit, creatura liberabitur. insinuat enim alium à creatura hac etiam liberandum, quod secundum expositionem communem facile declaratur, nempe ipsa creatura quæ ministerio hominum inseruit, liberabitur sicut et ipse homo. Aug. autem per creaturam exponens hominem, non facile hanc difficultatem dissoluit. sensit quidem ipse

August. August. lib. 83. qq. cap. 67. eam difficultatem, & sic exponere conatur; per creaturam significari homines nondum ad fidem cõuersos, nec gratiam iustificationis assecutos. qui quidem sicut & illi, qui iam conuersi sunt, liberabuntur à seruitute corruptionis. nam vocandi sunt ad fidem, & efficiendi filij, vt postea libertatem gloriæ filiorum assequantur. Huic expositioni, præter quam quod violenta satis videtur, obstat, quia in præcedenti sentẽtia creatura subiecta vanitati dicitur, quod omnibus hominibus cõmune est tam conuersis, quam non conuersis secundum Augu. expositionem, & de eadem creatura dicitur; quod liberabitur à seruitute corruptionis. generaliter ergo creaturæ vocabulum accipere oportet, cum hæ sententiæ sint cõnexæ si autem

tem generaliter accipiatur, non potest particula (&) accommodari secundum Aug. expositionem; iuxta communem autem planus est sensus.

Quod autem pro August. contra communem expositionem facit, est illud verbum (in libertatem gloriæ filiorum:) nam creaturæ insensibiles non habebunt gloriam filiorum, non ergo liberandæ sunt in libertatem gloriæ filiorum. Hæc difficultas contra communem expositionem facilius dissoluitur. sunt autem aliquæ expositiones huius verbi, Primo quidem Theodoret. ita interpretatur; liberabitur à seruitute corruptionis in libertaté gloriæ filiorum Dei, idest, quando fuerit libertas gloriæ filiorum Dei, vt præpositio illa (in) tempus denotet, quæ expositio conueniens est. Secũdo Chrysost. ad causam refert, nempe liberabitur à seruitute corruptionis creatura in libertatem gloriæ filiorum Dei, idest, propter libertaté gloriæ filiorum ipsa etiã creatura liberabitur: sicut inquit, nutrix pueri regij, quando puer principatũ obtinet, propter ipsum bonis etiam regijs participat, estq. hæc etiam expositio accommodata; nam particula (in) apud Latinos, εἰς apud Græcos aliquando loco (ob) seu (propter) ponitur. Tertio exponi potest sicut in Commentario explicuimus. Hæc igitur particula non fauet expositioni Aug. tantum quantum aduersatur illa prior, vti dictum est.

Theodor. *Chrysost.*

Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit, & parturit vsque adhuc.

Sententia hæc probat quod dictum est superius (non sponte, seu non uolens) creatura subiecta uanitati. ideo est particula causalis, causam dicti, non rei exponens; quæ intercessit enim sententia spem creaturæ exposuit, in qua subiecta fuit uanitati; nunc quod superat uerbum (non uolens) confirmat, & explicat. Scimus enim, inquit, omnem creaturam ingemiscere, & parturire usque adhuc; idest usque ad hunc præsentem diem, donec ueniat ille. quando liberabitur à corruptione ad libertatem gloriæ filiorum Dei. si sponte subiecta esset uanitati, & naturaliter eam appeteret, non ingemisceret, & parturiret adhuc; at gemitus & parturitio à principio mundi usque nunc, & usque ad tempus libertatis filiorum, & propriæ liberationis à seruitute, argumento est, ipsam non sponte esse subiectam corruptioni, & uanitati, sed propter eum qui subiecit, cuius imperio, & nutui omnia etiam insensibilia, & inanimata subduntur. Singula uerba sunt considetanda (Scimus) inquit, quia enim gemitus hic, & parturitio creaturæ res est nota; idcirco dicit, scimus omnem creaturam ingemiscere. Præterea, usus est uniuersitate, nempe (omnis creatura) ad maiorem sententiæ expressionem; nam in superioribus sententijs creatura uniuersaliter accipiebatur, sicut solet accipi sermo indefinitus, tamen tacitè; propterea causam nunc illatum reddens sen-

Creatura cur ingemiscere dicat & parturire.

tentiarum vniuersalitatem expressit, eadem tamen creatura intelligitur, nempe primæ mundi partes quæ perpetuæ sunt. Dicitur autem creatura inanimata ingemiscere, & parturire, per quãdam prosopopeiam, ad exprimenda duo, nempè vehementem appetitum, & rursus continuas passiones creaturarum; nam elementa corruptiones multas secundum partes suas continuè patiuntur; cæli etiam continuis lationibus non quiescunt. Sunt autem Græcè verba composita (congemiscit & comparturit) ad significandũ consensum creaturarum; una enim omnes gemunt, & parturiunt. Illud (usque nunc) durationem & continuationem gemitus indicat; à principio enim conditionis creaturæ usque nunc gemit, nec desistet usq. ad liberationem à seruitute corruptionis, quando fiet libertas gloriæ filiorum Dei.

ANNOTATIO XXII.

Ambros. AMbros. Epist. 22. creaturam in hoc loco non solum sensibilia corpora, sed etiam Angelos comprehendere censet, in quo cum *Orig.* Origene conuenit: quamuis ab eo dissentiat, quod creaturam in præcedentibus sententijs, nimirum, subiecta est vanitati, & liberabitur à corruptione, existimat non ad Angelos, sed ad sola corpora referri, & sic explicat in serm. 82. at in hoc loco etiam ad Angelos extendit. Origenes verò in omnibus his locis generaliter exponit, vt Angelos etiam comprehendat. consentit Theodore. Ambrosio in hoc, *Theodor.* *Ambr.* quod hoc in loco creaturã ad Angelos etiam refert, non autem in duobus prioribus. Ante omnia autem cauenda est, aut declaranda doctrina Ambr. epist. 21. & Theodoreti, quæ fuit Origenis, qui creaturam in hoc loco Angelos etiam significare credentes, affirmarunt Angelos, siant gaudent super peccatores pœnitentiam agentes, ita dolere etiam in ipsorum malis & peccatis, ideoq. ingemiscere nũc illos dici. quæ doctrina fuit vna ex causis, propter quas Aug. lib. 73. qq. *Aug.* cap. 67. ab hac communi expositione recessit, & per creaturam interpretatus est hominem. Vti enim ipse rectè docet; Angeli, beati cũm sint, doloris aut gemitus sunt incapaces. Quamuis autem in hoc rectè senserit August. non tamen propterea à communi expositione recedendum videtur. reiecta enim illa doctrina, multa dici possunt. Primo quidem, Paulum nomine creaturæ sensibilia, & corporea significasse, quæ ante omniũ oculos versantur; nempe corpora elementaria, & cælestia, quæ partes mundi sunt præcipuæ. quam expositionem nos amplexi sumus, eaque est etiam Chrysost. qui non solum in *Chrysost.* duabus prioribus sententijs, sed etiam in hac creaturam corporeã, & inanimatam exponit, qualia sũt elementa, & cæli cum astris. Secundo, quamuis cum Theodore. & Ambros. in hoc loco sub creaturæ nomine Angelos comprehẽderemus, dici tamen posset eos ingemiscere, & parturire dictos esse per quandã figuram, ad exprimendũ vehemens deside-

Quid nomine creaturæ ingemiscentis comprehẽditur.

desiderium, & continuam expectationem, quæ beatis non repugnat: nam animæ sanctorum desiderant vehementer corporum propriorum resurrectionem, sic Angeli desiderant consummationẽ sæculi, quando erit perfecta societas ciuium cælestium, cumque ipsorum ruinæ implebuntur, propterea que dici possunt ingemiscere, & tamen doloris non sunt capaces, cum sint beatæ; Et enim Spiritus ipse Sanctus dicitur postulare gemitibus inenarrabilibus, quod quidem per figurã intelligendum est. qua ratione Doctores illi interpretandi videntur; dolere enim dicuntur Angeli de peccatis hominum, quia impedire ea conantur; & postquam homines peccarunt, student maxime eos conuertere; displicentq. eis peccata, quia nollent ea; non quod doleant, aut gemant, nam etiam Gen. 9. Deus ipse dicitur tactus dolore intrinsecus, non tamen doloris est capax; sunt enim locutiones figuratæ. non ergo est quod à communi expositione propter verba hæc, aut propter illam doctrinam recedamus. Inanimata autem dici gaudere, gemere, dolere, exultare per prosopopeiam, est frequens adeo in Scriptura, vt in citandis testimonijs non sit immorandum.

Adhuc in hac sententia est vnũ attendendum, Aug. nempe, & Ambrof. solicite inquirere, cur Paulus nunc omnem creaturam dixerit, adiuncta vniuersalitate. quamuis autem sit vtriusque Doctoris vna & eadem inquisitio, explicatio tamen diuersa est: nam Augu. suam propriam, Ambrof. communem sequitur expositionem circa vocabulum creaturæ. Respondet ergo August. lib. 83. qq. cap. 67. dictam esse omnem creaturam ingemiscere, quia homo ingemiscens, omnis est creatura, quatenus omnis creaturæ naturã participat; intelligit. n. cũ Angelis, sentit cũ animalibus, viuit cũ plantis, corpoream habet molem cum elementis & mistis, quando ergo homo ingemiscit, omnis creatura quodammodo ingemiscit. an autem accõmodata sit sententiæ Paulinæ hæc expositio, considerandum lectori relinquo. mihi profecto nõ videtur, immo apparet ex hoc, Augustinum vix à communi expositione recedere potuisse; fatetur enim omnem creaturam ingemiscere, & hunc esse Pauli sensum agnoscit. ne autẽ huic expositioni cõsentiat, modũ quærit nõ satis propriũ, quo omnis creatura in homine inueniatur, vt ipse solus gemere dicatur. Ambrof. verò epistol. 21. communem sequens expositionem aliter hoc inquirit, quærit enim cur modo omnis creatura dicta sit, cum in duabus sententijs præcedentibus creatura sine apposita vniuersalitate sit dicta, respondet, id ea de causa factum, quia nõ omnis creatura subiecta est vanitati, ideo non omnis liberabitur à seruitute corruptionis, omnis tamen ingemiscit; Angeli enim nõ sunt vanitati subiecti, nec liberandi à seruitute corruptionis, quam non habent; ingemiscunt tamen propter nos, & nobis ex charitate condolent, hac de causa omnis creatura dicta est gemere, non tamen omnis vanitati subiecta.

Mihi expositio Chry. quæ etiam est Oecumen. maxime probatur, in his omnibus locis creaturæ nomen ad inanimata referri, quales sunt mundi primæ, & perpetuæ partes sen-

August. *Ambrof.* *Oecume.* *Chrysof.*

sensibiles. Paulus enim de sensibilibus loquebatur, vtpote notis omnibus, sicut etiam Moyses fecit in creatione describēda vniuersi. Esse autem in his sententijs æqualiter creaturam accipiendam, & non in vna generaliter, & in altera minus generaliter, ratio probat. nam sententia hæc causam cōtinet, cur creatura dicta sit non volens subiecta vanitati. de eadem ergo creatura vtraq. sententia exponenda est. & in hoc rectius philosophatus est Origenes, qui & ad Angelos extendit nomen creaturæ tam in hoc loco, quam in illis. aliter enim connexio sententiarum nulla erit. cum autem Angeli non possunt dicit vanitati subiecti non volentes, nec liberandi à seruitute corruptionis, oportet creaturam in prioribus locis ad Angelos non referre, & consequenter nec in hoc loco. Dicendum ergo, positam esse vniuersalitatem ad maiorem expressioneim sententiæ. quod etiam tacitè dixerat, expressius repetit.

Non solum autem illa, sed & nos ipsi primitias spiritus habentes & ipsi intra nos gemimus.

NOn sola creatura corporea gemit, appetens, & desiderās liberationem à seruitute corruptionis, sed nos ipsi homines, qui iam recepimus Spiritus Sancti primitias, nēpe uitam spiritus, etiā gemimus quod deest, nempe corporis redemptionem expectantes: creatura quidem corporea nondum accepit futuræ suæ liberationis initium; tota enim seruit. at nos homines redempti à Christo Spiritus Sancti primitias, ac redemptionis futuræ principium habemus. uiuimus enim Spiritu, quamuis corpus adhuc mortale, & passibile sit, corruptioniq. inseruiat. non ergo mirum est si ingemiscit creatura, cum nos, qui partem, ac principium redemptionis, liberationisq. accepimus, etiam ingemiscamus propter futurum, quod deest. Gemimus autem intra nos, idest ex corde, & animo gemitum proferimus. Est autē ad emphasim orationis facta repetitio illa (Et nos ipsi Spiritus primitias habentes, & nos, inquam, ipsi gemimus, sicut & creatura;) quasi diceret nos, nos inquam, qui maiora accepimus, adhuc gemimus.

ANNOTATIO XXIII.

SEntentia proxime exposita communem expositionem multum confirmat; sic enim per creaturam significatus esset homo, non diceretur; Non solum illa, sed etiā nos. quibus aliud per creaturam, aliud per nos significatum esse demonstrat. August. tamen lib. 83. qq. cap. 67. in sua perseuerans expositione sic præsentem sententiam interpretatur; vt per creaturam tres hominis partes intelligantur, naturalis, sensitiua, & rationalis; ratione quarum omnis creatura dicitur, & omnes ingemiscunt; at quando dicitur, (nos) significatur sola pars rationalis,

August.

Homo cur dicatur ingemiscere.

tionalis, qui spiritus dicitur; anima ergo, corpus, & spiritus simul ingemiscunt in afflictionibus corporis, nos etiam ipsi, idest Spiritus ipsi ingemiscimus. Spiritus autem dicitur habere primitias Spiritus Sancti; quia ipse Deo oblatus est, & viuit iam per Spiritum Sanctum, corpore mortali existente. Hæc est expositio August. quæ quam violenter verbis Pauli, & locutionis, ac verborum proprietati accommodetur, facile vnicuiq. constat.

Communis autem expositio facilis, & accommodata est; quamuis duæ sint expositiones. vna est Ambros. epist. 22. eos enim qui primitias spiritus habent, Apostolos interpretatur, qui Euangelicæ gratiæ primas receperunt partes; hos enim ingemiscentes & expectantes redemptionem corporis affirmat Paulus. quam expositionem Ansel. recipit. Altera est Chrysost. Theodoret. & communis; eos, qui primitias spiritus acceperũt, esse Christianos, quorum spiritus gratia iustificationis accepta viuit, quæ gratia & vita primitiæ sunt redẽptionis, cui superueniet consũmata gratia gloriæ, ac perfecta redemptio; his enim hominibus loquebatur Paulus, vt ex antecedentibus cõstat, & hęc est legitima expositio. sic etiã interpretatur has primitias Spiritus Cyril. lib. 14. Thesau. cap. 1.

Ambros. *Ansel.* *Chrysost.* *Theodor.* *Cyril.*

Adoptionem filiorum Dei expectantes redemptionem corporis nostri.

Connexa sunt hæc verba præcedenti sententię: estq. sensus; nos etiam gemimus afflictiones, persecutiones, labores, et incommoda multa patientes. dum expectamus adoptionem filiorum Dei, redemptionem nempe corporis nostri; vt corpus mortale, & passibile induat immortalitatem, & impassibilitatẽ, & perficiatur in eo redemptio. tunc enim consummabitur adoptio filiorum Dei, cum hæreditatis possessio accipietur. dum hanc expectamus, gemimus in passionibus, & desiderio eius angimur, & premimur. Huic sententiæ, adiuncta præcedenti, similis est illa, quæ habetur 2. Cor. 5. In hoc ingemiscimus habitationem nostram, quæ de cælo est, superindui cupientes, si tamen vestiti & non nudi inueniamur. *2. Cor. 5.*

Attende, in hoc sæculo esse adoptionem filiorum quantum ad substantiam; quia filij Dei sumus, iustificati per fidem Christi; tamen adoptionis effectum nondum participamus perfectè, sed primitias quasdam, & has non in corpore, sed in anima; anima enim viuit vita gratiæ; corpus autem adhuc morti obnoxium est. in resurrectione autẽ erit effectus adoptionis perfectus, & completus; tum quantum ad animam, quia perficietur gratia consumata, & gloria, vt non primitias, sed totam messem recipiat: tum quantum ad corpus, quia glorificabitur, accipietque simul primitias, & fructus integros; tum temporis adoptio implebitur quantum ad effectum. Simili modo est intelligenda redemptio, quantum ad effectum. redemptio enim quantum ad pretium, facta est per Christũ;

Adoptionis filiorum effectus qui & quãdo apparebit.

tamen quantum ad effectum, nondum corpus redemptionis habet fructum; & sic expectamus redemptionem corporis à miserijs, & corruptione. Est autem coniungẽdum illud (adoptionem filiorum) cum verbo (expectantes) non autem cum præcedenti (gemimus) & illud (redemptionem corporis) declaratio est adoptionis, quam expectamus. nam adoptio iam est in hoc sæculo, tamen quantum ad corporis redemptionem expectatur in futuro consequenda. & sic Chrysost. Ambros. epist. 22. & cæteri antiqui exposuerunt.

Chrysost. *Ambros.*

Spe enim salui facti sumus, spes autem quę videtur, non est spes, nam quod videt quis, quid sperat?

NOs redemptionem corporis, cum qua gloria est filiorum Dei, expectare dixerat; interim tamen gemere dum ea caremus. causam adiungit; quia spe salui facti sumus; idest, quia in hoc sæculo salutem perfectã, ac redemptionem spe habemus, ac per spem consecuturi eam sumus. non autem re ipsa accipimus in hoc sæculo spem salutis. in illo salus ipsa speranti datur; ideo nunc expectamus redemptionem corporis nostri, quæ futura est. si autem salutis possessio in hoc sæculo, & hæreditas capienda nunc esset, non spe, sed re ipsa salui essemus. nec necessaria spes esset; nam spes non est eorum, quæ videntur, idest habentur, & possidentur. nemo enim sperat, quod iam habet, at nos spe salutem, & perfectam nostram liberationem habemus. & per eam consecuturi sumus. necesse ergo est, nos ea salute perfecta tunc carere, futuramque expectare. Illud (spes quæ uidetur non est spes) idem significat, ac, quod speratur non possidetur. ubi spes in priori loco ponitur pro re ipsa sperata; spes autem in posteriori loco pro uirtute ipsa spei; estq. sensus; res ipsa sperata, si possidetur; non speratur, nec eius est spes.

Attende, Græcè ultima uerba explicatiora esse; ac si dicas, quod uidet quis, cur & sperat; idest, non est cur etiam speret, quod aliquis possidet. superflua enim est spes, quando possidetur quod sperabatur. Attende etiam, hisce uerbis, (spe salui facti sumus,) significari, non tantum nos non accipere in hoc sæculo plenam salutẽ, sed etiam ut eam assequamur, sperandam nobis esse. nemo enim ad salutem peruenit, nisi per spem eius in Deo, quæ ex fide procedit.

Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus.

COncludit Paulus quod intendebat; nimirum esse compatiendum, ut glorificemur. si enim salutem nondum habitam speramus, necesse est, dum eam expectamus, eaq. caremus, multa pati incommoda, quæ patienter toleranda sunt, ut quod speramus assequamur, ergo compatiendum est nobis, ut cõglorificemur. Hebr.

10. Patien-

10. Patientia uobis necessaria est, ut uoluntatem Dei facientes, reportetis promissionem. per patientiam expectare appellat, sic sperare salutem futuram promissam, ut ea omnia aduersa sustineamus, quæ nondum salutem perfectam possidentibus euenire necesse est; dum enim bonum differtur, malum inuadit, quod per patientiam sustinendum est, sine qua patientia expectare non possemus.

ANNOTATIO XXIIII.

His omnibus sententijs, quibus Paulus de iustorũ passionibus, & afflictionibus tractat, multa insinuat argumenta, quibus ad eas perferendas, & amplectendas exhortatur, & accendit, singulaq. verba argumenta singula sunt. Primum igitur indicat verbum illud (compatimur.) multum profecto cõsolatur iustos in suis afflictionibus consideratio hæc, se compati Christo. ipse enim passus est pro nobis prior, ipse præcedit, nos sequimur. Matth. 10. Si patrem familias Beelzebub vocauerunt, quanto magis domesticos eius. Ioan. 15. Si vos mundus odio habet, scitote quia me priorẽ vobis odio habuit. Secundum argumentum est in verbo (conglorificabimur) magnum profecto solatium est, gloriæ Christi esse participem; vna cum illo glorificari. vt sicut communis est passio, communis etiam sit gloria. Insinuatur etiam magnitudo gloriæ, nã filiorum hæreditas habetur nobis, quia cohæredes sumus Christo. Tertium est in verbo (nõ sunt cõdignæ passiones) minimum est quod patimur, collatum mercedi speratæ, quis autem paruo pretio non emeret pretiosissimam gemmam; est autem maior excessus, & imparitas inter passiones nostras, & gloriam futuram, quam inter vilissimam monetam, & totum orbem. Quartum est in verbo (huius temporis) quo breuitas, & celeritas passionum exprimitur, si æternæ gloriæ durationi comparetur. non solum enim passiones inferiores sunt futura gloria quantum ad magnitudinem, sed etiam quantum ad durationem; illæ enim finem habent, hæc æterna est. Quintum argumentum est in verbo) reuelabitur in nobis) omnes creaturæ hanc nostram gloriam, & passionũ retributionem expectant, ab illaq. dependet totius orbis glorificatio, libenter ergo ferẽdę sunt passiones hæ, quarum vtilitas in totius mundi vtilitatem redundat. Sextum est in verbo (filiorũ reuelationem) filij sumus nunc, ad perfectũ tamen, & decentem filiorum statum nondum peruenimus. oportet prius pati, & per passionẽ eo peruenire; quantũ ergo eligibilis est status filiorum perfectus, tantum sunt amplectendæ passiones, per quas assequendus est. Septimum est in verbo (omnis creatura ingemiscit) non solum homo, sed omnis creatura patitur. consoletur ergo nos communis labor, & afflictio. Octauum est in verbo (vsque adhuc) prolixior est creaturarum passio & labor, quam noster; illa enim à mundi principio vsq. nunc patitur, & patietur vsque ad finem; nostra autem passio breuior est multo, quæ per particulam temporis paruam durat. Nonum est

Argumẽta quibus hortat Apostolus ad perferendas tribulationes huius uitæ.

Matt. 10

Ioan. 15.

est in verbo (redemptionem corporis expectantes (si corpus patitur, non mirum est, quia nondum redemptionis fructum habet, consequetur autem illum, & impassibile, ac gloriosum efficietur. Decimum est in verbo (spe salui facti sumus.) magnum est solatium afflictis spes certissima salutis; dedit enim nobis Deus spem, patientiam, & multa bona, & beneficia insignia, quibus confortati passiones hasce perferamus. Hæc breuiter attigimus, vt Pauli verborum efficaciam aliqua ex parte explicaremus, qui sententiarum sensu, & verborum significationibus pollet.

Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem nostram.

NOn dereliquit nos sine adiutorio Deus hoc tempore, quo corporis redemptionem nondum habētibus multa inde incommoda pati necesse est. nam Spiritus Sanctus adiuuat infirmitates nostras; idest, nobis est auxilio vt possimus tolerare ea; quæ ex infirmitatibus nostris consequūtur, & patimur. propter carnem enim corruptibilem tam intus, quam exterius multis modis affligimur. caro quidem infirma est, tamen Spiritus Sanctus iuuat nos vt fortes simus, & aduersa patienter feramus.

Attende, particulam (similiter) connectere superiora, nimirum viuificabuntur mortalia corpora nostra per Spiritum Sāctum inhabitantem. idem etiam spiritus filios Dei facit; qui enim Spiritu Dei aguntur, filij sunt Dei. rursus idem spiritus testimonium reddit, nos esse filios Dei; his annectens, inquit, similiter spiritus iuuat nos vt Christo cōpatiamur, infirmitatesq. nostras roborat vt aduersa toleremus. multa enim & insignia opera facit in iustis Spiritus Sāctus.

Illa autē particula (&) cōnectit proximè pręcedēntia, ac si diceret. præter spem, & patientiā etiam spiritus adiuuat nos ad tolerādū, vt donis Spiritus San. & ipsomet Spiritu Sancto adiuti compatiamur & infirmitates omnes, quæ maximè ex corpore nondū redēptionis fructum perfectè habente, procedunt, superemus. Nouum aliud est hoc argumentum, præter omnia exposita in superiori annotatione; consolationis in aduersitatibus, & passionibus iustorum, nempe adiutorium habere Spiritus Sancti, & eum postulare pro sanctis, vt in sequentibus explicatur verbis.

ANNOTATIO XXV.

DVæ difficultates in præcedenti sententia. Vna est de connexione, altera est de expositione verbi huius (spiritus). Quantū ad connexionem pertinet, obscurum videtur, cui sit illa particula (similiter) connectenda, Origen. enim ad verbū ingemiscendi refert, in hūc sensum, non solum omnis creatura ingemiscit, sed etiam nos primitias Spiritus habētes, similiter etiā spiritus ipse ingemiscit: nam sequi- Origen.

tur-

tur (postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus). dura videtur connexio hæc, nam non dicitur, similiter ingemiscit; sed similiter adiuuat infirmitates nostras. Anselmus connectit aliter, nempe spes nos adiuuat, similiter & spiritus. Nec hæc expositio, seu connexio videtur perfecta. nam sunt duæ particulæ (similiter) atq. (&) particula (&) refertur quidem ad id, quod dicit Anselmus, spes enim & patientia nos iuuant; & spiritus etiam, tamen particula (similiter) maneret otiosa nisi ad superiora referretur, vti diximus. cum enim multa opera narrasset Spiritus Sancti, similiter hoc facere in nobis docet, vt nostras infirmitates aduuet. Est autem Græce verbum pluralis numeri, nempe (infirmitates) & hæc de connexione dicta sint.

Ansel.

Altera difficultas est, quis sit hic spiritus, qui nostras dicitur adiuuare infirmitates; sunt enim variæ expositiones Doctorum. Prima est communis, nempe hunc esse Spiritum Sanctum, qui nobis est adiutorio. ita exponunt Grego. Naz. orat. 5. Theodoret Ambros. epist. 23. ad Horontianum. Chrysost. & Oecumen. cum alijs citandis in annotatione sequenti 27. & ante omnes hos Origen. in præsenti. Secunda expositio est, per spiritnm gratiam, quæ ipsius est spiritus Sancti Donum, significari. hæc enim est quæ nos dicitur adiuuare, ita exponit Theodore. Tertia expositio est Lyræ, qui Angelum custodem interpretatur. hic enim aduuare nos dicitur, quia dirigit nos in ijs, quæ ad Deum pertinent multis modis. Sed hęc violenta videtur expositio, nec ad sensū Pauli facit: qui de Spiritu ipso Sancto, quo viuificanda sunt corpora, & quo filij Dei sumus facti, & quo viuit Spiritus noster, loquitur. Prima ergo expositio est accommodata; quamus enim per gratiam nos adiuuemur, tamen ipse Spirtus Sanctus est qui præcipuus est adiutor, & prima causa, qui dicitur adiuuare infirmitates nostras. cui expositioni contextus sententiarum fauet, vti iam diximus, & articulus Græcus; dicitur enim (ipse Spiritus).

Quis sit Spiritus qui nostras dicitur adiuuare ĩfirmitates.

Gregor. Nazi. Ambros. Chrysost. Occum. Theodor. Lyra.

Nam quid oremus, sicut oportet, nescimus.

Cur Spiritus dici tur nostras adiuuare infirmitates.

CAusam reddit, cur spiritus dictus sit nostras adiuuare infirmitates, & cum multa potuisset Paulus opera Spiritus Sancti adducere in medium, quibus ab ipso iuuamur, vnum solū exponit, nempe Spiritum Sanctum adiuuare nos in petendo, & orando, tū vt respondeat sententia hæc præcedenti, nēpe, gemimus expectantes, sed gemitus sunt cū infirmitate, quādo nescimus orare ut oportet; ideo Spiritus Sāctus in his nos adiuuare dicitur. gemitus enim petitiones orationesque intensæ sūt, tū vt in eo intelligamus quanta sit indigētia nostra, & quā efficax illius auxilium. Sensus ergo est: adiuuat nostras infirmitates; quia nos infirmitatibus circūdati, nec valētes fere, nisi diuino auxilio roborati, inuocantes, & petētes ipsummet Deū, ignoramus, & nescimus quid sit petēdū, quod nobis vtile sit; sępe enim petimus quę nobis potius nocitura esset, sępe fu

gere,

gere,& liberari oramus ab ijs,quæ nobis prosunt;idcirco nescimus orare sicuti oportet, idest petere quæ petenda sunt: in hoc autem maximè nos adiuuat Spiritus Sanctus, vt proxime sequentibus verbis exponitur.

Aduerte ergo, his verbis significari indigentiam nostram; non enim possumus in infirmitatibus subsistere, nisi adsit nobis diuina virtus,quam necesse est petere, & suppliciter orare. rursus, nescimus,quando, & quomodo sit ista diuina virtus petenda, quia nescimus quæ saluti prosint, magna ergo est indigentia nostra, quia nec soli possumus resistere,nec quomodo inuocandus sit Deus,scimus. Significatur etiam hisce verbis magnitudo auxilij Spiritus Sancti,qui nos dirigit,& iuuat in petendis ijs, quibus nostris infirmitatibus subuenitur,nempe in petenda, & obtinenda diuina virtute.propterea Paulus adiutorium Spiritus Sancti in hac re maximè exposuit;maximè autem quia de nostris gemitibus,quæ petitiones sunt, locutus erat.

ANNOTATIO XXVI.

GRæcè, sicut & Latinè, ambiguum est, cui referatur illud verbum (sicut oportet) an ad antecedentia; vt sit sensus, nescimus quid oremus, sicut oportet orare & petere. an potius ad sequentia; nempe, nescimus sicut scire oportet, quid sit orandum. & quamuis idem fere sit sensus, vtrouis modo referatur, & aliqui ad sequens verbum referant, tamen communis expositio antiquorum ad verbum orandi antecedens refert, nempe nescire nos orare, & petere, sicut orare, & petere oportet: quia petimus multa, quę profutura putamus; contra verò liberari petimus à multis, quæ nocere existimamus, cum tamen res ipsa multo aliter se habeat; idque exemplo suo Paulus nos docuit, 2. Corint. 12. à stimulo enim carnis liberari tamquam à re noxia petebat, cum tamen non sic esset. ita Chrysost. Origen.cæteriq. antiqui Doctores explicuere.

2.Cor.12 Chrysost. Origen.

Aliqui moderni exponendum sic censent. hoc ipsum quod orare debemus vt oportet,ignoramus, vt articulus ad totam orationem referatur, moti illa particula (τι) tamen accommodatior est sensus, vt non sic ad totam orationem referatur, sed ad particulam (quid) & Græca phrasis talem etiam admittit sensum. articulus enim solet particulæ interrogatiuæ ad iungi, quod aduertens Hilar. in Psalm. 53. sic vertit, Quod, enim quid oremus, qualiter oportet, nescimus. Latine tamen illud (quod) superfluit, quod tamen Græca phrasis admittit.

Quantum autem attinet ad connexionem huius sententiæ cum superiori, maior est diuersitas inter expositores etiam antiquos. Primo loco Chrysost. sic connectit, Spiritus Sanctus adiuuat nostras infirmitates: nam in facillimis rebus etiam nos iuuat,nempe in orando, tanta est eius in nos cura. si

Spiritus Sanctus quo nostras dicitur adiuuare infirmitates. Chrysost.

ergo in his adiuuat, multo magis in grauioribus, & difficilioribus adiuuabit. Secundo loco Theodoretus connectit, supplendo sententiam quandam sic, ne petatis liberari ab hisce infirmitatibus, qui nescitis orare quod vtile est. hæc expositio est violenta; addit enim Paulo sententiam nouam, quæ non consequitur ex ipsius verbis. Tertio loco Oecumen. connectit sic, adiuuat infirmitates nostras, ne autem aliquis se non indigere putaret, addit, verè indigemus, nam quid oremus sicut oportet, nescimus.

Conuenientior, & accommodatior videtur expositio, vt Paulus probet, & causam reddat, cur sit dictus Spiritus Sanctus adiuuare infirmitates nostras, quia, inquit, nescimus quid in his infirmitatibus petendum sit à Deo, quod nobis sit vtile, & quod verè petendum sit secundum Dei voluntatem. probatio autem sumpta est ab hac re, nō quia facillima est, vt dicit Chrysostomus sed quia de gemitibus nostris locutus erat, quos in carnis infirmitate positi edimus. rursus etiā, quia res hæc est generalior: & multa significabantur, nempe, nos non posse in infirmitatibus subsistere, nisi adsit diuina virtus, hancque esse petendam à Deo, & nos esse adeo indigos, vt non solum nequeamus soli resistere, sed adhuc etiam nesciamus auxilium ipsum petere vt oportet, vti in commentario iam expositum est.

Sed ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.

CONnexa sunt hæc verba superioribus. exposuit enim quod nostræ erat infirmitatis, nempe nescire orare sicut oportet. explicat nunc quod est ipsius Spiritus Sancti adiutorij; & est sensus, cū nos nesciamus gemere, nec petere sicut oportet, ipse Spiritus Sanctus postulat pro nobis vt oportet, & ea quæ conueniunt & vtilia sunt, & sic fiunt petitiones nostræ impetratoriæ, quod sic fit; ipse enim Spiritus Sanctus facit se auctorem nostrorum gemituum, & petitionum, & in nobis pro nobis ipsis petit, & gemitus isti, ac petiones nostræ, quæ, non sunt vt oportet, si ut à nobis sunt, & quæ nobis uidentur, considerentur, accipiunt, & induunt quandam rationem petitionis, quæ nobis non apparet, nec cognoscitur, ut petentes sæpe, quæ non conueniunt nobis, per easdem petitiones obtineamus ea, quæ conueniunt, etiam contraria ijs quæ petebamus; nisi enim Spiritus Sanctus nos adiuuaret, & per nos postularet, orationes, & gemitus sæpe inutiles fierent; quia petimus quæ non conueniunt, & sic non impetraremus; at dum à Spiritu Sancto sunt, & ipse est qui per nos petit, & gemit, non fiunt inutiles, sed impetrant ea quæ conueniunt, & nobis sunt utilia, quamuis nos ignorantes non ea petiuerimus: ideo dicitur Spiritus Sanctus gemitibus inenarrabilibus petere, quia nobis occulta sunt ea, ad quæ Spiritus Sanctus dirigit petitiones nostras.

Mirabile

Mirabile est profectò hoc beneficium, vt eadem oratio petens sæpe, quæ vtilia non sunt, impetret ea, quæ conueniunt. quia oratio hæc Spiritus Sancti in nobis, & per nos postulantis est. Hic est verus, & legitimus sensus Pauli, qui notandus est. postulat ergo Spiritus Sanctus non in se, sed in nobis, & per nos, sicut Matth. 10. dicitur: Non estis vos qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis. Gemitus autem hi in nobis à Spiritu Sancti, sunt inenarrabiles, quia occultum est nobis, quid per ea Spiritus San. impetrare nos faciat, cum sæpe sint longe diuersa ab his, quæ nos petere intendimus. Vt ergo res materiales, quatenus instrumenta sunt Dei, faciunt multa supra virtutem suam propriam, & aliquando contraria, sicut, quando luto Christus visum cæco restituit, ita per easdem orationes, quatenus à Spiritu Sancto sunt, impetrant iusti quod oportet, etiamsi ipsi ignari petant aliquando contraria. *Matt. 10*

ANNOTATIO XXVII.

Quis sit spiritus, qui dicitur postulare pro nobis.

Aliquot examinanda occurrunt in superiori sententia. Primũ est, quis sit spiritus hic, qui pro nobis dicitur postulare; sunt enim variæ expositiones. Prima est communis, esse nempe Spiritum sanctum ipsum, qui nostras adiuuat infirmitates. ita exponunt Origen. in præsenti. Tertul. lib. de Trin. Greg. Nazian. orat. 5. Theolog. Hilar. in Psal. 64. ibi, Et ibi reddetur votum in Hierusalem. Ambros. epist. 23. ad Horont. Aug. epist. 121. de orando Deũ, cap. 15. & Greg. lib. 3. Moral. cap. 22. Secunda expositio est, per spiritũ, non ipsam Spiritus san. substantiam, sed ipsius gratiam significari. hac enim moti, & agitati per petitiones obtinemus, quæ nobis vtilia sunt, ita Theod. exponit. Tertia expositio est, spiritum hunc postulantem esse charitatem, quæ diffusa est in cordibus nostris. ita exponit Aug. tract. 9. in epist. Ioan. Charitas, inquit, ipsa gemit, Charitas ipsa orat, cõtra hãc aures claudere non nouit, qui illam dedit. *Tertul. Gregor. Nazi. Hilar. Ambr. August. Gregor. Theodor. August.*

Quarta expositio est, hunc spiritũ esse ministrũ, qui pro populo orat, cui gratia precationis à Spiritu san. donata est; vt enim varia sunt dona Spiritus sancti, nempe virtus miraculorum, gratia sanitatum, donum linguarum, aliaq. diuisa singulis, prout Spirit. san. vult, ita erat olim gratia orationis, & precationis, & cui hæc gratia data erat, pro toto vulgo, & cæteris ignaris petebat, cuius locum nunc Diaconus repræsentat. iste est spiritus, qui, secundum Paulum, orat, & postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus, quiq. interpellat pro sanctis. ita exponunt Chrysost. & Oecum. Quinta est expositio quorũdam modernorum, qui totum hunc contextum de Angelo custode interpretantur. *Chrysost. Oecume.*

Multa possent contra has expositiones obijci, à quibus supersedeo, quia facile erit vnicuique lectori iudicium in hac parte, Omnium accommodatissima ea videtur, quæ de Spiritu san. totum hunc contextum interpretatur; ipse enim

nim est qui adiuuat, qui postulat, qui interpellat, sicut ipse est, qui viuificabit corpora, ipse qui filios Dei facit, & qui testimonium reddit conscientiæ nostræ.

Attende, verbũ Græcum ὑπερεντυγχάνει aliquos vertere intercedere; tamen conuenientius habet vetus versio postulare; quod idem significat ac alterius, seu propriam causam apud eum, qui præest, exponere quod maximè Spiritui sãcto per nos petenti conuenit, cuius intentio ante Deum exauditur. Est autem verbum compositum, vt notat Oecum. ad significandam vehementiam postulationis.

Quomodo Spir. san. dicat postulare, & gemere. Alterum ergo examinandum est, quomodo Spiritus san. dicatur postulare, & gemere, cum hæc diuinitati nõ conueniant. Aug. epist. 121. de orando Deum, cap. 15. exponit hæc verba causaliter, nempe, *August.* quia postulare, & gemere nos facit *Deut. 13.* adducitq. illud Deuter. 13. Tentat vos Deus vt sciat si diligatis eum, idest, vt scire vos faciat. eodem modo *Gregor.* interpretatur Greg. lib. 2. Mora. cap. 22. & fateor verba aliquando hanc habere significationem; est enim Hebraismus quidam; habet enim Hebręus quandam verbi cõiugationem, in qua verba causalem habent significationem, quod non est in Græco, aut Latino idiomate. Ideo Paulus Hebræos imitans, potuit vti verbis in ea significatione. Tamen mihi non videtur in hac sententia factum esse, nec ea expositio vim sententiæ Paulinæ explicat. *Ambr.* Ambros. epist. 23. allegata verba hæc non causaliter exponit, sed per figuram, & improprietatem dicta, quomodo Deus dolere, & alia facere, quæ Deo non conueniunt, in Scriptura dicitur, sensum tamen hunc figuratum Ambrosius non explicat.

Mihi autem accommodata expositio ea videtur, vt Spiritus sanctus dicatur postulare, & gemere non in sua persona, sed in nobis ipsis, quæ tamquam animata, & rationalia instrumenta ipsius sumus. Quod autem per instrumentum fit, ipsi mouenti causę primę tribuitur. Ideo dicitur Spiritus sanctus loqui in nobis, & postulare in nobis, non solum quia nos loqui, & postulare facit, sed quia ipse per nos, tamquam per instrumenta separata operatur. Et hæc expositio multum sensum Paulinum exprimit, vt in commentario diximus; vt enim iusti instrumenta sunt Spiritus sancti rationalia & libera, orationibus, & petitionibus impetrant ea, quæ non significabantur eisdem orationibus; petunt enim aliquando liberari ab afflictione, & obtinent confirmari in ea, quia hoc illis vtile est, non illud: Spiritus sanctus autem, quod vtile, & secundum Deum est, intendit in iustorum orationibus.

Tertium est, cur gemitus hi dicantur inenarrabiles. Tertul. lib. de Trinit. legit ineloquaces. Ambros. epist. 23. allegata, interpretatur inenarrabiles dictos, quia cœlestes sunt, cum sint gemitus spiritus sancti. Aug. epist. 121. allegata cap. 15. dici gemitus inenarrabiles interpretatur, quia quod petimus, & desideramus, quale illud sit, ignoramus: quod enim speramus non videmus. Sequitur Augustinum Anselm. accommodata tamen expositio ea videtur, dici nempe inenarrabiles gemitus, quia nobis ignotum

Cur gemitus dicantur inenarrabiles. *Tertul.* *Ambros.* *August.* *Ansel.*

tum est, quod Spiritus san. per nostros gemitus nobis impetrat, cùm sæpe nos contraria petamus. Hinc constat causa, cur prius non dixerit, creaturam ingemiscere inenarrabilibus gemitibus, nec etiã eos, qui primitias Spiritus habent, sed Spiritum sanctum in nobis, & per nos postulantem, causa ea est, vti diximus, quia Spiritus sanctus efficit, vt nostri gemitus sint inenarrabiles, per eos obtinere nos faciens alia ab ijs, quæ petimus, ignorantes quid sit vt oportet petendum. Origenes verò aduertit, hos gemitus dici inenarrabiles, non illos; causam tamen non exposuit.

Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus.

CONnexa sunt hæc superioribus. dixit enim, Spiritum postulare gemitibus inenarrabilibus; subiungit, non quia gemitus hi inenarrabiles sunt, ideo Deo occulti, & incogniti sunt; nobis quidem sunt inenarrabiles, quia ignoramus quid expediat, quidq. utile sit; at qui scrutator est cordium Deus, scit, & apertè cognoscit, quid Spiritus sanctus uelit, & quid intendat in ijs gemitibus, & orationibus, ac postulationibus, quas in cordibus iustorum operatur, & per ipsa corda efficit. quamuis enim non exprimatur verbo, aut mente quod petitur à Spiritu, & utile est, scit tamen quo cor ipsum fertur à Spiritu sancto motum; ideo id facit, & in eo exaudit, quod Spiritus sanctus intendit in cordibus, & per corda nostra, quamuis nos ignoremus, & nobis sit inenarrabile illud, quod Spiritus sanctus intendit, & per nos postulat. Græcè illud (Quod desiderat) habetur φρόνημα, idest, scit sensum, intellectum, aut uoluntatem spiritus.

ANNOTATIO XXVIII.

August. AVgust. epist. 121. de orando Deum, cap. 15. legit: Quid sapiat spiritus. quæ lectio in eundem tendit sensum. Præterea illud verbum (scit) *Ansel.* Ansel. exponit approbat. *Ambros.* approbat enim Deus quod Spiritus intendit in petitionibus nostri. *Chrysost.* Ambros. autem. Chrysost. & communis expositio Doctorum verbum hoc ad cognitionem refert; idque verbum præcedens indicat. quia enim scrutatur corda, nouit, & scit quid intendat Spiritus corda mouens. connexio etiam cum præcedentibus id confirmat. vti enim diximus, verbum illud Pauli (inenarrabilibus) exponit, nempe nobis inenarrabiles esse, non Deo, qui scrutator est cordium. & ideo scit sensum Spiritus in postulationibus per nos factis ab ipso.

Quis sit spiritus postulãs gemitibus inenarrabilibus.

Aliter tamen Chrysost. & Oecumen connectunt, & exponunt. nempe Spiritus, idest, homo ille spiritualis habẽs spiritum precationis, postulat pro nobis, hic non est datus, vt Deum quasi ignorantem doceat, sed vt doceat nos orare, & quæ Deo placita sunt petere, quia secundum Deum postulat, seu in- *Chrysost. Oecum.*

tercedit

tercedit pro nobis; Deus enim, qui est cordium scrutator, non indiget petitione, vt sciat: sed fit hæc petitio propter nostram instructionem. Dura profectò, & vix verbis accommodabilis est expositio, & connexio, cum legitima connexio, & sensus, facilia, & consona verbis sint. Dixerat enim, gemitibus inenarrabilibus Spiritum sanctum postulare pro nobis, ne, quia inenarrabiles dixerat, non esse à Deo cognitum quid peteretur, suspicaremur, adiunxit: Qui corda scrutatur, sensum, & voluntatem scit Spiritus sanctus in his gemitibus inenarrabilibus; sunt enim nobis, non ipsi Deo inenarrabiles. Hac etiam sententia vtitur Chrysost. ad probandum non posse intelligi verba præcedentia de Spiritu sancto, quando dictum est: Spiritus postulat pro nobis, &c. sed de illo, qui habet donum precationis; & orat pro populo; inquit enim: si de Spiritu sancto ipso sermo esset, oportebat dicere, qui Spiritum nouit, scit quid Spiritus desideret. At dum dicitur; Qui scrutator est cordium, scit quid desideret Spiritus: significatur de homine spirituali esse hæc intelligenda.

Hæc obiectio Chrysost. non videtur efficax, primo quidē responsio facilis est; si Spiritus sanctus ipse in seipso postulasset, dictum esset, qui nouit Spiritum, at Spiritus sanctus in seipso nō postulat, qui Deus vnus est cum Patre, & Filio, cui postulatio fit; non autem ipse postulat, at Spiritus sanctus in nostris cordibus, & per nostra corda postulat, tamquam per viuá instrumenta ab ipso mota, & excitata. ideo dictum est: Qui corda scrutatur, idest, scit quando corda à Spiritu sancto mota sint. Quando verò, non à Spiritu sancto, sed à propria voluntate, & concupiscencia. scit etiam quo ferantur corda, siue à Spiritu sancto, siue ab alio sint mota; non ergo obiectio efficax est. Secundo, eisdem suis verbis Chrysost. expositio impuguatur: nam si de illo homine spirituali orante pro populo sermo esset, non dicerentur gemitus eius inenarrabiles, quia publicè & palam petebat, & preces fundebat, sicut modo sacerdos facit officio publico. Rursus, non diceretur: Qui scrutatur corda: nam ille homo vocales, & manifestas orationes faciebat, quæ singulis, aut multis cognitæ erant.

Tertio etiam impugnatur eadem expositio, nam ipse Chrysost. prima illa verba (Spiritus adiuuat infirmitates nostras) de Spiritu sancto intelligit, & exponit, cum ergo sequentia sint probatio præcedentium, dum dicitur (nam spiritus postulat, &c.) profectò de eodem Spiritu exponenda sunt, cum sint connexa, & ad eundem sensum pertineant. ergo omnia hæc de spirituali homine intelligenda sunt, aut de gratia, aut de Angelo custode, aut de charitate, vt exponunt cæteri, aut de Spiritu sancto, vt verè exponendum est; nam diuidere, vt diuidit Chrysost. violentum videtur.

Quia secundum Deum postulat pro sanctis.

Postulare secundũ Deũ quid sit.

DEclarat sensum hunc, φρόνημα, Spiritus san. seu quod desiderat Spiritus, nempe esse ut oportet; postulare enim secundum Deum, idem est ac postulare ut oportet; est autem totus sensus hic, nos nescimus postularet ut oportet, Spiritus sanctus autem postulat pro nobis ut oportet gemitibus inexplicabilibus, & nobis inenarrabilibus. At qui scrutator est cordium Deus, scit sensum, & uoluntatem Spiritus sancti postulantis, nouitq. eum postulare ut oportet, & quæ Deo placent, non pro omnibus, sed pro sanctis, in quorum corde, & per quorum corda orat. nos quidem scimus hoc in generali, Spiritum sanctum nempe petere vt oportet, & secundum Deum semper. quæ autem illa in particulari sint, ignoramus; scit autem ille, qui scrutator est cordium, omnia distinctè. Sanctos appellat eos, quos statim in sequenti sententia uocat Diligentes Deum; horum enim corda Spiritus sancti instrumenta sunt, & in his, & per hæc postulat ut oportet.

ANNOTATIO XXIX.

MVlta occurrunt adnotanda circa proximam sententiã. Primum est illa particula (quia) *Ansel.* Ansel. exponit in sensu causali, vt reddat causam præcedentis sententiæ in hunc sensum, qui scrutatur corda, approbat quod Spiritus desiderat, causa autem approbationis est, quia secundum Dei voluntatem *Chrysost.* postulat. Chrysost. etiam in significatione causali exponit; sed in alium sensum longe diuersum; nimirum homo ille gratiam, & spiritum precationis habens, postulat pro nobis, non quia Deus ignoret, quid expediat, sed quia docet nos postulare secundum Deum, eiusq. voluntatem. Accommodatior tamen expositio est, si particula sit declaratiua, non autem causalis; frequentissimè enim in ea accipitur significatione. Erit ergo sensus, Qui scrutatur corda, scit sensum, & voluntatem Spiritus postulantis; cuius sensus, & voluntas semper est secundum Dei voluntatẽ, & vt oportet. nos autem non sic facimus; sed sæpè petimus, quæ non sunt secundum Dei voluntatem, & eius placitum, ignorantes quod expedit, & oportet.

Alterum adnotandum est illud, (secundum Deum) dupliciter exponitur; vno modo, vt, postulare secundum Deum, sit petere quæ sunt secundum diuinum beneplacitum, & Dei voluntatem. ita Chrysost. *Chrysost.* Ambr. *Ambros.* Theodoret. *Theodor.* & alij communiter exponunt, quam expositionem secuti sumus tamquam legitimam; respondet enim hoc verbum illi (vt oportet;) qui enim petit vt oportet, secundum Deum petit, idest, postulat quæ Deo grata sunt, & quæ sunt postulanda, quod semper spiritus facit. Altero modo exponit Origen. *Origen.* nempè, Spiritum petere secundum Deum, idest, secun-

cundum suam diuinitatem; vt à Christo distinguatur, qui ratione humanitatis suæ, noster factus est redemptor. at Spiritus sanctus non assumpsit carnem, sed in sua sola manet diuinitate. ideo secundum Deum postulat, non secundum hominem, quia homo non est factus. Violenta videtur expositio, & parum accommodata, prior est amplectenda.

Tertium adnotandum est, illud verbum (postulat) Græcè idem esse verbum cum superiori, quando dictum est (postulat gemitibus, &c.) sed prius est compositum, hoc autem simplex est. Aug. epist. 121. cap. 15. & Ambr. epist. 23. legunt, interpellat, alij autem, intercedit: Aug. autem in eadem epist. sic exponit, Interpellat pro sanctis; idest, interpellare facit sanctos, quæ expositio est Anselmi, & aliorum multorum. Mihi tamen dura uisa est; illud enim (pro nobis) seu (pro sanctis) potius significare videtur, sanctos esse pro quibus postulat Spiritus sanctus. Sensus igitur accommodatior est, vt Spiritus sanctus dicatur postulare per sanctos, quorum corda mouet, & excitat, ac regit. Petit autem pro ipsis, & per eos postulat pro eisdem, illa, quæ conueniunt, & quæ postulanda sunt. Et sic Chrysost. Occum. & alij exponunt hoc verbum (pro sanctis) nempe, vt sancti sint, pro quibus oret, & postulet Spiritus. Qui autem vertunt (interpellat) aut (intercedit) vix illam priorem expositionem sustinere possunt, nempe interpellat, & intercedit pro sanctis, id est, facit sanctos intercedere; cum ipse potius intercedat pro illis per eosdemmet, qua parte moti sunt ab ipso. Hac ergo ratione Spiritus san. aduocatus dici potest sanctorum; non quod per seipsum aduocatus sit, aut intercessor, qui Deus est, apud quem intercessio fit, sed per homines ipsos, qui ipsius instrumenta sunt, per quos loqui, petere, & postulare dicitur. Hic sensus accommodatior, & magis legitimus est.

August. *Ambros.* *Ansel.*

Quartum adnotandum est, qui sint hi sancti, pro quibus Spiritus postulat. Oecum. qui Spiritum exposuit hominem gratiam precationis habentem, hanc vocem (sanctis) interpretatur omnes eos esse, pro quibus orat spiritualis hic homo. Quos tribus de causis sanctos dictos esse affirmat, aut quia per precationem spiritus huius sanctificantur; aut quia ipsi sanctificari desiderant; aut quia pro ijs petuntur sancta, & Deo placita. Origen. aliter interpretatur; ponit enim differentiam inter Spiritum sanctum, & Christum redemptorem. Vterque quidem nostram salutem operatur; tamen Christus pro impijs mortuus est, Spiritus san. verò pro redemptis ex impietate intercedit, & postulat. Sanctos ergo appellat, homines, qui ex impietate per Christum liberati sunt; pro quibus Spirit. san. postulat. Ambr. epist. 23. eodem modo exponit, dicens: Pro quibus Christus passus est, & quos sanguine mundauit suo, pro ijs interpellat Spiritus.

Qui sint sancti, pro quibus spiritus postulat. *Oecum.* *Ambros.* *Auctor.*

Mihi ij videntur dicti sancti, pro quibus Spiritus postulat, qui sequenti sententia dicũtur diligentes Deũ secundum propositum vocati. Est enim sententia sequens coniuncta cum hac præsenti. postulat ergo pro sanctis, idest, ijs, qui diligunt Deum secundum propositum vocati, hoc

tamen perfecte explicabitur in se- quentis sententiæ expositione.

Scimus autem quod diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.

HActenus spiritum nostras adiuuare infirmitates docuit, similiter modum adiuuandi exposuit, nempe, dum pro nobis postulat, vt oportet, cum nos id nesciamus, ostendit etiam Deum sensum Spiritus percipere, & cognoscere. rursus etiam spiritum dixit postulare pro sanctis. post hæc omnia nunc addit, non esse has spiritus postulationes inefficaces, & infructuosas, sed vtilissimas, exaudiriq. ipsum à cordium scrutatore Patre Deo. sensus ergo est; Postulat pro sanctis secundum Deum. Scimus autem, & res est indubitata, sanctis. & Deum diligentibus omnia, siue prospera, siue aduersa cedere in bonum, & ad salutem illis prodesse, siue fiat quod petunt, siue negetur; vtrouis modo quod illis est vtile, & ad salutem expediens fit. argumentum hoc est, spiritum exaudiri pro eis, & eius postulationem esse efficacem, qui semper petit pro sanctis, quod bonum illis est, & quod ad salutem confert, etiam quando ipsi petunt quæ vtilia non sunt, sed potius noxia: sic cessit in bonum Paulo Angeli illius colaphizatio, quamuis ipse nescius peteret sibi auferri. Argumentum hoc est etiam magnæ consolationis iustorum in tribulationibus, & aduersitatibus, cum sciant omnia cedere illis ad bonum, & cooperari, adiuuareq. eos ad salutem.

ANNOTATIO XXX.

OMnes fere proximam sententiam à præcedenti disiungũt: propterea eis difficile est accommodatam inuenire connexionem, mihi autem videtur non disiungentia, sed connectenda sic; vt in ea ostendatur Spiritus postulatio efficax esse, & exaudiri; non enim id Paulus in præcedentibus docuerat, sed tantum spiritum postulasse pro sanctis. docendum ergo erat, an efficax esset postulatio; idq. hisce verbis tradit; & ex ipso effectu probat; quia omnia nimirum sanctis, & diligentibus Deum, pro quibus spiritus postulat, cedunt in bonum, siue fiat quod ipsi petunt, siue negetur, siue auferantur aduersa, siue permittantur, cum ergo semper fiat, quod illis vtile est, & ad salutem proficit, Spiritus sanct. ꝓfecto pro eis postulat, exauditurq. in eis, & per eos. nam spiritus, quę secundum Deum sunt, & ad salutem conducunt, petit. Hic sensus, & connexio mihi videntur legitima.

Qui sint sãcti, qui bus omnia cooperantur in bonũ.

Auguſt.lib. de correc. & gratia, cap. 9. hanc sententiam adeo generaliter intelligit ex vna parte, vt etiam peccata concludat, quæ, si quando Deus permittit prædestinatum in ea cadere, illi ad salutem proficiunt, & in bonum cooperantur. nam occasio illi sunt humilitatis maioris, & cautelæ. nam ipso casu humiliores, doctiores, & feruentiores *August.*

tiores surgunt; hanc enim sententiam August. restringit ex parte altera ad prædestinatos, & electos, qui saluandi sunt, quibus omnia in bonum cedunt. Et quamuis vera sit doctrina, tamen Paulus maximè hoc in loco de aduersitatibus, & afflictionibus, quibus Christo compatimur, loquitur, quæ non minus quàm prospera cedunt in bonum diligentibus Deum. non tamen excludit, quin etiam cætera omnia in bonum cooperentur. quod autem August. de prædestinatis hæc verba intelligit, rectè & verè se habet, vt in sequenti sententia idem exponit Paulus, vbi hoc declarabitur.

Iis, qui secundum propositum vocati sunt sancti.

Limitat verbum superius positum, ac si diceret; non omnibus diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum; sed ijs, qui secundum propositum vocati sunt, nempe electis & prædestinatis; non enim omnes, qui diligunt Deum de præsenti, in ea permanent dilectione, sed cadunt, & retrocedunt; & ij non sunt secundum propositum vocati, sed qui dilectionem vsque ad mortem conseruant: illis non omnia cooperantur ad bonum, & ad salutem. Græce non habetur illud (sancti) nec Aug. lib. de correct. & gratia cap. 9. legit, tamen sensus idem est, siue legatur, sine non. maiorem huius loci explicationem in annotatione require.

ANNOTATIO XXXI.

PRo exactiori superioris sententiæ intelligentia, & declaratione, aduertendum est, Deum ab æterno præuidisse hominem, quem creare decreuerat, in peccatum ruiturum, totamq. posteritatem in eo inficiendam, statuisseq. & proposuisse apud seipsum, multos horum efficaciter saluare, & à peccato liberatos glorificare; ad hoc autem filium suum carnem sumere, & morte sua mundum redimere constituit, vt in ipso, & per ipsum saluarentur, & efficaciter gloriam consequerentur. Elegit ergo, & saluare voluit, quos elegit, & salutem dare decreuit in Christo. Ephes. 1. Elegit nos in ipso, ante mundi constitutionem, vt essemus sancti, & immaculati. Quod autem ab æterno decreuit, postea in tempore impleuit, & executus est, mittens filium suum in carnem, & vocans homines, quos saluare decreuit iustificans, & tandem glorificans eos. Hæc æterna Dei voluntas multis nominibus à Paulo significatur; dicitur enim bona voluntas, quia per eam bonum hominibus facere, & conferre voluit. Phil. 2. Dabit velle, & perficere pro bona voluntate sua. & Luc. 1. dicitur etiam bona voluntas. Pax hominibus bonæ voluntatis. Dicitur etiam consilium, quia medium elegit saluandi, & faciendi, quod intendebat. Ephes. 1. Operatur omnia secũdum consilium voluntatis suæ, quia occultum fuit consilium, & quamuis postea magna ex parte manifestatum per Scripturas, & per

Ephes. 1. | Volũtas Dei, saluandi homines, quibus nominibus significetur. | *Phil. 2.* | *Luc. 1.* | *Ephes. 1.*

aduentum Christi, tamen adhuc multa ignorantur; qui enim sint saluandi, causas etiam, ac rationes diuinæ voluntatis, modosve ipsius nescimus. Ibidem etiam dicitur beneplacitum; quia hæc voluntas non fuit propter merita hominum præuisa; omnes enim in peccato præuidit sine merito, & cum demerito, idq. sine obligatione vlla, aut necessitate; sed gratis, sponte, ac liberè voluit. *Tit. 3.* Tit. 3. Non ex operibus iustitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiã saluos nos *Luc. 20.* fecit. sic Luc. 20. dicitur, Complacuit Patri vestro dare vobis regnũ. *Matt. 1.* Matth. 10. Sic placitum est ante te. Quamuis enim gloria detur pro meritis, tamen merita dantur à Deo gratis. Dicitur etiam hæc voluntas propositum, quia firma, & stabilis, cuius executio impediri non potest. 2. Tim. 1. Qui nos liberauit, & vocauit vocatione sua sancta; non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum, & gratiam, quæ data est nobis in Christo ante tempora secularia. hoc est propositum, de quo in præsenti est sermo. dicuntur ergo hi vocati secundum propositum, seu vocati sancti; idest, ad sanctitatem secundum propositum; quia à Deo sunt electi ab æterno, vt accipiant efficaciter salutem, secundum gratiam, non ex debito. Multi vocãtur ad sanctitatem, non tamen omnes sunt vocati secundum propositum, sed ij, qui in ea sunt perseueraturi, quos prædestinatos appellamus. & sic *August.* August. lib. de correc. & gratia. c. 9. hunc locum exponit. ijs ergo omnia cooperantur in bonũ, pro ijsq. Spiritus efficaciter postulat, & obtinet. Hæc in explicationem dicta sint huius sententiæ.

Aduertendũ autem est Origen. Chrysost. Theodo. & Oecum. hunc locum multo aliter exponere; interpretantur enim propositum hoc non Dei, sed hominum vocandorum, vt illi dicantur secundum propositum vocati, qui ea de causa vocati sunt, quia Deus eorum propositum præuidit, nempe quia consensuri erant sibi vocati, eiusq. prædicationi. quorum ergo propositum præuidit, hos vocauit, & iustificauit. iuxta quam expositionem ista sententia non limitat superiorem, vt in commentario affirmauimus, sed exponit: vt sit sensus; Omnia cooperantur in bonum diligentibus Deum; ij autem diligunt Deum, quorum propositum, & bonam voluntatem præuidens Deus, vocauit ad fidem, & ad se. Origen. autem adnotat, limitantem esse hanc sententiam, sed in hunc sensum, nempe quia multi sunt vocati, qui non secundum propositum sunt vocati. Qui enim spiritum seruitutis habent, vocati sunt. Non ergo limitat hæc sententia superiorem, quasi non omnes diligentes sint vocati secundum propositum; sed limitat vocatos ipsos, quia non omnes vocati, sunt secundum propositum vocati.

Origen. Chrysost. Theodor. Oecume.

Qui dicuntur vocati secundum propositum.

Quidquid sit de doctrina hac, quo ad materiam prædestinationis examinandã pertinet, hæc expositio non potest sustineri; propositum enim hoc non hominum, sed Dei ipsius est, Deusq. secundum propositum suum, non secundum propositum hominum vocare dicitur; id quod Paulus apertè docuit cap. 9. sequenti. Vt secundum, inquit, electionem propositum Dei maneret. & 2. Timoth. 1. Qui nos liberauit,

Propositum vocationis Dei quid sit.

nit, & vocauit vocatione sua sãcta, secundum propositum suum. Ecce secundum Dei propositum vocatio fit. & Ephes. 1. Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum, secundum propositum voluntatis suæ. Huius sententiæ, nomine tacito, meminit August. lib. 2. con. duas epist. Pelagian. cap. 9. & refutat, propositum hoc esse hominis, probatq. id esse Dei propositum, vri expositum est. Vnde consequitur vt prædicta sententia sit limitans superiorem, vt expositum est.

Ephes. 1.

August.

Ambr. *Hieron.* Ambros. autem, & Hieron. in hoc commentario propositum hoc ex parte Dei exponunt, tamen aliter interpretantur, quam August. & quam nos explicuimus; propositum enim hoc affirmant esse Dei voluntatem, secundum quam decreuit vocare ad fidem iustificantem eos, quos credituros præuidit; quotquot enim credituros sua prouidentia prænouit, vocauit ad fidem. Secundum quam expositionem ista sententia non limitat, sed exponit superiorem; diligentes enim Deum ij sunt, quos Deus secundum propositum suum vocauit. Hæc expositio, qua parte propositum Dei explicat, voluntatem, qua vocare decreuit, quos futuros credẽtes præuidit, quasi diuinæ vocationis detur causa aliqua ex parte hominum. conuenit cum Chrysost. Occumen. & Origen. contradicit tamen August. qui propositũ Dei secundum gratiam, nulla ex parte hominis causa data, aut præuisa, exponit; vt videre est in multis locis, præsertim tamen lib. 1. de prædest. sanct. vt idem sit propositum, ac gratuita voluntas Dei, nulla hominis præuisa causa. Qua parte vero necesse est illos fateri, hanc sententiam esse declaratiuam superioris, facile impugnatur. nam non omnibus diligentibus, & qui ad fidem secũdum tale propositum vocati sunt, omnia cooperantur in bonum, cum experientia doceat, multos persecutionibus fractos, & aduersitatibus impulsos, aut prosperitatibus abductos, à fide retrocessisse, & à gratia cecidisse, & in damnationem æternam lapsos fuisse. His profecto nec aduersa, nec prospera cooperata sunt in bonum, quamuis fuerint aliquo tempore de numero diligentium. necesse ergo est fateri, non omnibus diligentibus omnia cooperari in bonum; nec omnes diligentes esse secundum propositum Dei vocatos; sed eos, qui ad salutem efficaciter perueniunt, & saluantur, quos prædestinatos appellamus, his omnia cooperantur in bonum, tam aduersa, quàm prospera.

Chrysost. *Occum.* *Orig.* *Aug.*

Est igitur ista sententia limitans superiorem. vnde consequitur ut propositum Dei hoc non sit voluntas, qua credituros ad fidem vocare proposuit, sed qua efficaciter aliquos saluare decreuit, cui expositioni consonant quæ sequuntur. An tamen aliquid sit ex parte hominis, quod sit vel causa, vel motiuum, vel aliquid cooperans ad propositum hoc, vt sentiunt Ambrosius, Hieronymus, Chrysostomus, & reliqui citati, an verò sit ex pura, & sola gratia Dei, nullo non solum merito (nam hoc certum est non esse in homine) sed nec vt causa, vel motiuo, quod præuisum à Deo cooperatum sit, ad hanc voluntatem Dei absolutam, vt vult Augustinus, nec

An ex parte hominis sit aliquid cooperãs ad propositũ Dei.

Paulus significat, nec est nostri instituti id in præsenti discutere. Hoc solum adnotare velim, quamuis aliquam causam esse affirmemus ex parte hominis, propter quam hos Deus ad fidem, & gratiam vocare voluerit, & proposuerit, non autem illos, non propterea tolli rationem gratiæ diuinæ; huic enim opponitur meritum, quod ex iustitia est. qui autem ponunt causam ex parte hominis, si non affirmant esse meritum, & iustitiam, sed diuinum beneplacitum, quia ea ex causa voluit, & proposuit vocare, non propterea sequitur, eos negare rationem gratiæ; longe enim differunt meritum, & causa, sine qua non; quando causa hæc voluntaria est ex parte dantis, & vocantis Dei, quia sic ei placuit; non enim desinit esse beneficium, & gratia, quādo aliquis donant pecunias manum porrigenti, quia manum porrigit.

Differentia inter meritū, & causā sine qua non.

Nam quos præsciuit, & prædestinauit conformes fieri imagini filij sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus.

PRobat superiorem sententiam, nempe, Diligentibus Deum, qui secundum Dei propositum vocati sunt, omnia cooperari in bonum. & simul exponit quod sit hoc propositum. Tota autem sententia continetur non in solis verbis propositis, sed etiam sequentibus. erit ergo totus integer sensus iste; ac si diceret: Omnia cooperantur in bonum vocatis secundum propositum. nam Deus hos, antequam essent, præsciuit, & præscitos destinauit ab æterno, vt essent conformes filij sui imagini, tamquam fratres ipsius posteriores. prædestinatos autem vocauit in tempore, vocatos iustificauit à peccatis, sibique reconciliauit, iustificatos tandem glorificauit, & ad regnum cæleste perduxit. His ergo hominibus omnia in bonum cedunt; siue enim aduersa impellant, siue prospera alliciant, nihil impedire poterit, quominus tales vocentur, iustificentur, & saluentur. Hoc igitur est propositum; nempe prædestinatio, decretum, & voluntas Dei æterna, vt fiant conformes imagini filij sui; quos enim tales præsciuit, & voluit ab æterno, postea vocantur in tempore, & dicuntur vocati secundum propositum. Hic est totus sensus.

Omnia cooperari in bonum quibus conuenit, & de quibus.

Ad singula nunc deueniendum est verba. Quos, inquit, præsciuit. hoc relatiuum (quos) refertur ad præcedens, nempe ad eos, de quibus dictum est, vocatos esse secundum propositum, hoc enim Deus ab æterno præsciuit, antequam essent. Quos quidem præscitos, & præcognitos magno est prosecutus beneficio; prædestinauit enim ab æterno eos, vt essent conformes imagini filij sui. Hanc conformitatem alijs uerbis exposuit Paulus Ephes. 1. Qui prædestinauit, inquit, nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum. Est autem prædestinari in adoptionem filiorum per Christum, præ definire, & proponere facere eos filios adoptionis, perficereq. in eis adoptio-

adoptionem, nempe vt sint filij, & hereditatem filiorum cõsequantur. Hoc autem per ipsum Christum filium Dei naturalem faciendum prædefiniuit Deus, & postea facit, & tandem complebat, quando corpora nostra suscitabit. Hæc significat nunc Paulus, dicens, Prædestinauit eos, vt sint conformes imagini filij sui, idest, ut essent conformes Christo filio suo, qui imago est Patris, ut sint filij, sicut & ipse est filius, ac habeant filiorum hereditatem, sicut & ipse habet: non quidem secundum æqualitatem. nam Christus filius est naturalis, nos adoptionis. Quod declarans adiunxit: Vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Ecce qualis est hæc conformitas, nempe ut sint filij Dei, sicut & ipse, sintq. fratres ipsius, tamen non eodem modo; ipse enim primogenitus est, quia filius naturalis, nos adoptionis per ipsum effecti, & in filiationem promoti sumus. unde Cyril. lib. 10. Thesau. cap. 4. Quando natura, inquit, Deus, homine assumpto, factus est frater noster, tunc ipse primogenitus factus est in multis fratribus, quia multos filios Dei per gratiam effecit. Loquitur Paulus de Christo Deo, & homine, quia ratione humanitatis primogenitus dicitur inter multos fratres. Particula (ut) uim habet declarandi, ac si dictum esset: Prædestinauit conformes fieri imagini filij eius, ita ut ipse sit primogenitus inter multos fratres? non enim ad æqualitatem facti sunt conformes, sed ad imitationem quandam. De primogeniti, & unigeniti nominibus multa diximus super Ioan. 1. *Cyril.* *Ioan. 1.*

ANNOTATIO XXXII.

Præscientia an pertineat ad intellectũ an ad uoluntatem.

DVo sunt in hac sententia adnotanda. Primum est, verbũ illud (præscit) non ad voluntatem, sed ad intellectum pertinere, nec ad approbationẽ, aut dilectionem, sed ad cognitionem pertinere. quamuis enim aliquando ad voluntatem pertineat, quale illud est Psal. 1. Nouit Dominus viam iustorum. & illud Matth. 25. Nescio vos, in hoc tamen loco ad cognitionem refertur; aliqui enim moderni existimant ad voluntatem pertinere, quod etiam Origen. sentire videtur, eo moti argumento, quia si ad cognitionem pertineat, non videtur sententia vera, nempe, quos præsciuit, prædestinauit, cum præsciuerit multos, qui prædestinati non sunt. Quod argumentum nullius est ponderis. nam illud relatiuum (quos) refertur ad præcedentes, nempe: Qui vocati sunt secundum propositum. Hos præscitos, & præcognitos, antequam essent, prædestinauit. Eadem responsione reijcitur quod alij etiam dicunt, inter quos est Anselmus. sic enim ordinat, & connectit verba, Quos præsciuit conformes futuros imagini filij, prædestinauit tales fore; quæ connexio violenta est. Si autem referamus illud relatiuum, vti diximus, ad antecedentia, cessat omnis difficultas; non enim omnes præscitos dicit esse prædestinatos, sed exponens quod præcesserat, omnia cooperari in bonum diligentibus

Psal. 1. *Matt. 25* *Origen.* *Anselm.*

bus Deum, non omnibus, sed ijs, qui secundum propositum vocati sunt; adiunxit in probationem: quia hos tales Deus præsciens, prædestinauit, vt essent conformes imagini Filij eius. Et hæc est legitima connexio, & expositio, sicq. Oecumen. relatiuum ad præcedentia referendum docuit.

Quæ sit imago filij cui cõformes sunt prædestinati.

Alterum aduertendum est, quæ sit imago hæc filij, cui conformes sunt prædestinati. sunt enim multæ, ac variæ expositiones Doctorum. Origenes duas adfert expositiones. Vna est: imaginem hanc esse filij, ratione diuinitatis; ipse enim est imago Patris inuisibilis. conformes autem esse imagini illius exponit id esse, quando nobis sapientia, iustitia, veritas, cæteræq. virtutes communicantur, per quas similitudinem quamdam ipsius diuinitati accipimus.

Altera expositio est, vt non ipse filius sit imago hæc, sed anima assumpta ab ipso. nam imago hæc dũ dicitur filij, videtur distincta esse ab ipso, anima ergo eius dicitur imago ipsius, quia ipsa accepit super omnem creaturam virtutes, & perfectiones à diuinitate communicatas; huic animæ, quæ imago est filij, conformes facit sanctos suos Deus in virtutibus, & donis communicatis. prædestinantur ergo vt sint iusti, recti, sapientes, cæterisq. ornati virtutibus, sicut anima illa Christi sanctissima, iusta, recta, innocens, virtutibusq. plena est. iuxta illud Ephes. 1. Elegit nos vt essemus sancti, & immaculati in conspectu eius. de qua imagine, & conformitate dictũ est 1. Corinth. 15. Sicut portauimus imaginẽ terreni, portemus & imaginem cælestis.

Ephes. 1. *1. Cor. 15*

Theodor. Tertia expositio est Theodoreti qui imaginem hãc filij exponit corpus eius gloriosum, cui imagini erunt conformia prædestinatorum corpora, vt sit sensus horum verborum idem cum illo Philip. 3. Saluatorem expectamus, qui reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ.

Hieron. *Ambros.* Quarta expositio est Hieron. & Ambr. in præsenti, vt hæc imago sit gloria humanitatis ipsius; & cõformes esse imagini ipsius, sit præmiũ, & gloriã accipere. Quos ergo præsciuit cõformes in vita, prædestinauit vt sint cõformes ĩ præmio.

Athan. Quinta expositio est Athan. in epist. ad Serapionem de Spiritu sãcto, & in altera epist. ad eundem, Spiritum sanctum non esse creaturam. & Basil. lib. 5. con. Eunom. exponunt enim hanc imaginem esse Spiritum sanctum, quem dicunt imaginem esse filij, & eo argumento probant, Spiritum sanctum esse Deum; non enim imago esset filij, qui Deus est, nisi Deus esset. Erit ergo sensus; Prædestinauit eos conformes esse Spiritui sancto, qui est imago filij, nempe vt sint sancti, puri, immaculati; sic enim Spiritui sancto similes efficiuntur. Cyril. lib. 13. Thesau. cap. 1. Spiritum sanctum imaginem filij esse affirmat, non tamen hoc loco Pauli vtitur, sicut vtuntur Athanas. & Basilius. Omnes hi fere Doctores imaginem à Filio distinguunt, quia non dictum est, conformes fieri filio, sed conformes imagini filij. *Basil.* *Cyril.*

Hæ tamen expositiones difficile accommodantur sequentibus verbis, nempe, vt sit primogenitus in multis fratribus; significant enim

hæc

hæc verba, esse talem conformitatem, vt per eam prædestinati efficiantur Christi fratres; sic enim ipse inter multos primogenitus sit: ideo expositio, quę posita est in cōmentario, & quam videtur sequi Chrysost. est accommodatissima; vt hæc sit filiatio Dei, idque sit conformari imagini filij, nempe filiorum adoptionem perfectam recipere, quæ & iustitiam huius seculi, & futuri gloriam complectitur. Conformes ergo prædestinantur futuri imagini filij, idest, prędestinantur in filiorum adoptionem.

Chrysost.

Superest vnum exponēdum, cur non dicitur, conformes fieri filio, sed imagini filij. Respondeo, si diceret Paulus conformes fieri filio, non exprimebat, in qua re esset hæc conformitas; dum autem dicit, conformes fieri imagini filij, indicat similitudinem esse in filiatione, vt sint filij, sicut & Christus filius est, non tamen eodem modo, vti diximus, nam filius ideo imago Patris est, quia filius eius naturalis est; cōformari igitur imagini filij, est effici filium, similemque esse ei in eo, quod filius, & imago patris est.

Cur prædestinati dicantur conformes fieri imagini, non autē filio.

Quos autem prædestinauit, hos & vocauit; & quos vocauit, hos & iustificauit; quos autem iustificauit, illos & glorificauit.

PRosequitur, & complet superiorem sententiam. omnia autem hæc ad executionem pertinent; quod enim ab æterno disposuit, medijs postea in tempore opere compleuit, & ad effectum finemque perduxit. prædestinauit ergo ab æterno illos, de quibus dixerat omnia cooperari in bonum. quos autem ab æterno præsciuit, & prædestinauit in filiorum adoptionem perfectam, hos in tempore efficaciter ad fidem, & sui nominis cognitionem vocauit. vocatos iustificauit in hoc seculo, remittendo peccata, & sibi reconciliando, & ad implenda omnia necessaria ad salutem auxilium præstando. iustificatos autem glorificauit, æternam vitam conferendo; & ad immortalitatem animæ & corporis promouendo. Verbis vtitur in præterito, quamuis nondum omnia exhibita sint, vt certitudinem & infallibilitatem significet more Prophetarum. Ecce qui sint vocati secundum propositum. quibus omnia siue aduersa, siue prospera cedunt in bonum; quia optimo medio, & fine concluduntur. vocantur enim, iustificantur, & glorificantur efficaciter siue per aduersa, siue per prospera.

Cur potius ī prę terito dicat, iustificauit, quā iustificaturus est, in futuro.

Quid ergo dicemus ad hæc.

APplicat prædicta omnia intentioni suæ; Intendebat enim Paulus probare, omnia cooperari in bonum vocatis secundum propositum. vt autem probet hoc, exponit, qui sint vocati secundum propositum, & quæ, ac quanta Deus cum ijs faciat, quibus

quibus enarratis infert: Quid ergo dicemus ad hæc? ideſt, cum hæc quæ enarraui talia ſint, conſequitur, nihil opponi poſſe contra veritatem illam; Omnia cooperari vocatis ſecundum propoſitum in bonum. Eſt ergo aptioribus verbis argumentum hoc tale; quos dixi vocatos ſecundum propoſitum, præſciti ſunt à Deo, prædeſtinatiq. conformes imagini filij ſui vocati, iuſtificati, & glorificati; ergo nihil cedet in malum, ſed omnia in bonum finem, & optimum cedent, ſiue aduerſa, ſiue proſpera, nihilq. in contrarium eſt, quod huic veritati opponi poſſit.

Si Deus pro nobis, quis contra nos?

PRoſequitur eumdem ſenſum; ſi Deus uocatos ſecundum propoſitum in bonum conducit, quis poterit eum impedire? ſi Deus omnia in bonum uertit illis, quis in contrariam partem conuertet? nemo profectò. Loquitur autem Paulus in prima perſona plurali, electos & prædeſtinatos ſignificans; conditionali utens argumento. ſi nos tales ſumus, quis erit qui præualeat contra nos? Eſt etiam, non pura conditio, ſed affirmatio quædam; nempe, cum ſit pro nobis Deus, quis contra nos? tales enim debemus cenſere eos, qui Chriſtianè uiuunt, donec aliud reueletur. Illo autem uerbo (quis) comprehendit Tyrannos, Reges, & Imperatores, & quoſcumque, ac qualeſcumque perſecutores, quorum nemo impedire poteſt ſalutem electorum, protegentes eos Deo, cuius collatione omnes creaturæ in nihilum reputantur. Eſt autem magnum argumentum hoc conſolationis iuſtis in afflictione poſitis.

Qui etiam proprio filio ſuo non pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit illum; quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit?

COnfirmat eandem ſententiam, omnia nempe in bonum cooperari diligentibus Deum, uocatis ſecundum propoſitum. Eſt autem confirmatio ex nouo beneficio diuino; non ſolum enim Deus prædeſtinauit, uocauit, & iuſtificauit electos, ſed adhuc proprio filio ſuo non pepercit pro eorum ſalute. Quid autem ſit non pepercisse, exponit: ſed pro nobis omnibus tradidit illum; miſit enim Filium ſuum in carnem, ut homo fieret; hominem autem factum tradidit morti ut nos liberaret. Qui ergo ſuo naturali filio nõ pepercit, ſine dubitatione ulla credendum eſt, cum illo omnia nobis donaſſe, & donaturum quæ ſunt neceſſaria ad ſalutem noſtram, ut nec proſpera, nec aduerſa nobis nocere, nec ſalutem efficaciter impedire ualeant. Argumentum eſt à minori affirmatiuè, ut Logici appellant; ſi quod minus uidebatur faciendum, factum eſt pro no-

bis,

bis, ergo etiam quod magis faciendum uidetur. minus profectò faciendum uidebatur, Deum proprio filio non parcere, quàm cæteris omnibus beneficijs nos afficere: illud autem factum est; ergo & hoc fiet; qui enim quod maius est donauit, donabit etiam quod minus est. Argumentum magnum afflictis Paulus hisce uerbis administrat.

ANNOTATIO XXXIII.

GRæca exemplaria illud (donauit) habent in futuro; Latina verò de præterito, quamuis Ambrosius legat futurum, & sensus id videtur confirmare. nondum enim omnia accepimus à Deo, quæ cum Christo donare decreuit; partem enim recepimus, partem recepturos esse scimus. non tamen est alienus sensus, quamuis in præterito legamus, donasse enim dicitur omnia, qa id decreuit, & definiuit, suo tempore tamen accipienda; dat enim ea, quæ pro vnoquoque tempore côueniunt. Hilar. lib. 6. Trinit. rectè ex hoc loco Christum esse Dei filium naturalem, non adoptionis deducit; Paulus enim magnitudinem dilectionis Dei volens exprimere, dixit: Qui pro nobis proprio filio non pepercit. profectò non exprimitur hæc magnitudo, nisi quia pro filijs adoptionis naturali filio non pepercit.

Quis accusabit aduersus electos Dei?

HActenus Paulus ostendit, electis aduersa, & mala omnia, quæ ab aduersarijs, & persecutoribus inferebantur, non impeditura eorum salutem, sed omnia conuertenda à Deo in bonum. Excludit nunc aliud impedimentum, quod Christianis inferebatur à persecutoribus; accusabantur enim tamquam rei, & criminosi, damnationisque sententiam ferebant in eos: propterea ostendit nunc Paulus, hæc iudicia, accusationes nempe, & condemnationes hominum nihil electis nocituras. vnde nec vis illata, nec iudiciorum forum impediet electos à salute ipsorum assequenda. Est ergo sensus: Quis accusabit, & criminis conuincet electos Dei, idest, quos Deus elegit? nemo profectò; si enim Deus sua electione dignos censet, vana est hominum accusatio, & criminatio falsa, ac cæca. Orige. hæc dicta propter Diabolum dicit, cuius accusatio contra electos nullius est efficaciæ, idque verum est, nam Pauli verba generalia sunt, excluduntque omnem accusatorem, & condemnatorem contra electos, occasio tamen sumpta est à Paulo, propter iudicia hominum persecutorum contra electos Christi.

Deus,

Deus, qui iustificat; quis est, qui condemnet?

IVdicia & accusatione, & damnatione perficiuntur. exclusa est iam accusatio hominum aduersus eos, qui electi sunt à Deo, reijcitur nunc condemnatio. Deus, inquit, est qui iustificat; idest pronunciat iustos electos; quos enim ipse iustos facit, eos approbat, & sua scientia iustos declarat, ac pronunciat. quis ergo est qui contrariam proferat sententiam, & damnet? nemo profecto. hominum ergo, & quorumcumq. accusationes, & damnationes nihil nocere possunt ijs, quos eligit. Deus, & dignos sua electione facit, & quos sua sententia iustos pronunciat, & declarat. Iustificandi verbum in hoc loco in ea significatione accipitur, quæ est opposita antithero; nempe condemnationi, vt idem sit in hoc loco iustificare, ac iustum pronunciare, sicut iudex sua sententia innocentem absoluit, & pronunciat. qua in significatione accipitur etiam in multis Scripturæ locis. Isa. 5. Iustificatis impium pro muneribus. Isa. 43. *Isa. 5.* Narra si quid habes, vt iustificeris. Matth. 12. ex verbis tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis: Sunt multa huiusmodi testimonia. *Isai. 43.* *Matt. 12*

ANNOTATIO XXXIV.

HÆ duæ proximæ sententię nō eodē modo leguntur, connectuntur, & exponuntur. Aug. lib. 3. de doctr. Chri. cap. 3. sic interpretatur, & connectit. Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus, qui iustificat? vt prior pars sit percontatio; posterior interrogatio habens sensum negantem. erit ergo sensus; Quis accusabit aduersus electos? Deusne, qui iustificat eos? nequaquam Deus accusabit, qui eos potius iustificat. Illud autem (quis est qui condemnet?) connectit sequentibus, nempe Christus Iesus, qui mortuus, &c.) vt prior sit pari modo percontatio, posterior interrogatio. *Chrysost.* Chrysost. autem connectit, & legit sicut in commentario *Hilar.* legimus, & eodem modo connectere videtur Hilar. lib. 10. Trinit. vt sententia terminetur in illis verbis. (Quis accusabit aduersus electos Dei? nemo profecto.) & statim sequantur alia duo; Deus, qui iustificat, quis est, qui condemnet. & est vera & legitima lectio, & cōnexio: nam in illa sententia (Quis accusabit aduersus electos Dei?) latet verbum simile sententiæ sequenti; ac si dictum esset; Quis accusationem aduersus eos proferet, cum Deus sit, qui eligit. Vt autem Paulus declaret eos, de quibus loquebatur, vsus est eo nomine (Electos Dei) sensus ergo apertus esset, si ita dictum esset; Quis accusabit? Deus est, q̄ eligit. Deus est qui iustificat, quis condemnabit? aut si ita etiam dictum esset, Quis accusabit aduersus electos Dei, qui condemnabit iustificatos à Deo? varia locutio in causa est obscuritatis; tamen sensus legitimus is est, quem

ex-

exposuimus. Aliqui moderni connectunt cum Augustino has sententias, sed posteriores non per interrogationem dictas interpretantur in hunc sensum; Quis accusabit adversus electos Dei? Deus est, qui iustificat, iterum, Quis condemnabit? Christus est, qui mortuus est &c. accommodata tamen connexio, & expositio ea est, quam diximus.

Christus Iesus, qui mortuus est, immò qui & resurrexit, qui & est ad dexteram Dei; qui etiam interpellat pro nobis.

SEntentia hęc interrogationem habet expressam, tacitam autem negationem, refertur que ad duas præcedentes sententias; nempe, Quis accusabit? quis est, qui condemnat, si Deus eligit, & iustificat; subiungit, Christus Iesus non accusabit, aut condemnabit, qui mortuus est, immo qui & resurrexit, qui & sedet ad dexteram Dei, qui & interpellat pro nobis sensus est, nequaquam Christus accusabit, aut damnabit, cum ipse pro nobis mortuus sit, immo iam resurgens, & sedens ad dexteram Dei, suamque gloriam adeptus pro nobis postulat, & interpellat, non ergo accusabit aut damnabit, qui tanta pro nobis in hoc sæculo fecit, & modo in suo regno adhuc nostri curam agens facit, postulans pro nobis. Illud (immo) auget orationem, & causam non accusandi, nec damnandi, Ne enim aliquis diceret, quando passibilis erat, pro nobis est mortuus; at modo post resurrectionem, & gloriam maiestatis acceptam non sic se habet. Hoc excludens Paulus, dicit; Pro nobis mortuus est; immo magis adhuc modo, quando in sua est gloria, & ad dexteram Dei sedet, nobis fauet; postulat enim pro nobis: non ergo accusabit, aut damnabit electos Dei.

Attende, Paulum hanc sententiam addidisse, quia duarum personarum meminerat. Spi. Sanctus enim adiuuat infirmitates, & postulat pro electis, Pater filio suo non pepercit, non ergo Spiritus Sancti, aut Patris erit accusare, aut damnare electos. supererat Filius ipse, ideo excludit etiam eum ab hac accusatione & damnatione, cum ipse filius tanta pro electis fecerit, & adhuc faciat. cum ergo tota Trinitas protegat, defendat, tueatur electos, nihil eis nocebit, nihil à salute, ad quam electi sunt, impediet, aut retardabit. Vsus est autem Paulus artificiose nomine integro (Christus Iesus) ut vel ex nomine ipso, quod est nomen salutis conferendæ confirmaret, eum non accusaturum, nec damnaturum electos.

ANNOTATIO XXXV.

ALiqui superiorem sententiam sic exponũt; vt illud (nobis) referatur ad omnia verba præcedentia, sitq. sensus; Immò qui & resurrexit pro nobis, qui & sedet ad dexteram pro nobis, & interpellat pro nobis. Sensus tamen accommodatior est, vt ad vltimum tantum

verbum referatur. reliqua autem, nempe Resurrexit, & sedet ad dexteram Dei, in eo dicta sunt sensu, vt comprobent Christum non accusaturũ, nec condemnaturum electos, quia pro eis mortuus est, & modo resurgens, & in gloria suæ maiestatis existens, tantum abest vt electos accuset, vt pro eis interpellet. & huic sensui cõsentit Chrysost. Verbum autem (interpellat) Græce idem est cum illo superiori (Spiritus postulat pro sanctis) ita nunc Christus dicitur postulare pro nobis.

Christus quõ dicatur interpellare & orare pro nobis. Est autem difficultas, quomodo interpellare, & orare dicatur nunc Christus pro nobis. variæ autem sunt responsiones, & explicationes interpretum. Primo loco Chryso. negat Christum preces fundere pro nobis nunc apud Deum Patrem: *Chrysost.* & hanc postulationem sic interpretatur, vt nihil aliud sit, quam quędam demonstratio, & ostensio vigoris dilectionis suæ, qua nos prosequitur apud Patrem. Secundo loco *Theodor.* Theodoret. sic explicat, vt interpellare sit ostendere apud Patrem primitias carnis nostræ ab ipso susceptas ab omni labe alienas; ipsius enim innocentiæ, & sanctitatis repręsentatio quædam est postulatio. *Oecum.* Tertio loco Oecume. hanc interpellationem interpretatur esse susceptionem humanitatis pro nobis; pro nobis enim hominem esse factum, est postulare pro nobis. Quarto loco *Cyril.* Cyril. apud eundem Oecumen. dicit hanc postulationem esse illam, quam in hoc mundo edidit. *Ioan. 17.* Ioan. 17. Pater serua eos, quos dedisti mihi; hæc enim oratio, & preces apud Patrem durant & efficaciam habent. Quinto loco Rupertus lib. 9. de diui. offi. cap. 3. nimis in hac re tractanda solicitus, & omnino negans, Christũ nunc preces fundere, explicat hanc interpellationem esse victimam, & sacrificium oblatum in cruce, cuius efficacia semper durat, & est pͣsens apud Deum, & continuo clamat pro nobis. Sexto loco Ambros. in præsenti exponit iuxta vocabuli propriam significationem, vt modo preces fundat Christus pro nobis apud Patrem, vt homo est. sic enim de Christo nunc loquimur. nã vt Deus est, nemo Catholicus affirmat orare, aut postulare, cum sit eiusdem essentiæ cũ Patre, & idẽ quod Pater ĩtelligit, vult, ac facit, eadem prorsus intellectione, voluntate, & actione. Vltima hæc expositio est legitima, & vera doctrina, quam Greg. Naz. *Gregor. Naz.* orat. 4. Theolo. & Orige. hom. 7. *Origen.* Leuit. tradunt. quamuis Origenes excedat veritatis limites. orat enim nunc Christus Patrẽ vt homo, sed non cum luctu, lachrymis, & alijs quæ ad humilitatem huius sæculi pertinebat. non quod necessaria sit oratio hæc ad redemptionem nostram, nam nec oratio, quam in hoc sæculo fecit sic fuit necessaria, sed ad superabundantiam dilectionis, & curæ, ac prouidentiæ erga suos. Nec est cur ab illo sæculo æterno preces excludamus, dum Ecclesia militat, cum sancti etiam in gloria eam fundant. De hac re diximus superius Ioan. cap. 16. ideo nunc à reliquis supersedemus, cum hæc ad explicationem præsentem satis sint.

Quis ergo nos separabit à charitate Christi?

Stabilitas firmitas & immutabilitas dilectionis Dei erga prędestinatos siue electos notanda.

STabilitatem, firmitatem, ac immutabilitatem dilectionis diuinæ erga electos ex superioribus sententijs facile deducit, & colligit Paulus, ac si diceret; si Deus suos electos, quos prædestinauit conformes fieri imagini filij sui, vocat, iustificat, glorificat, si nemo contra eos potest præualere, pro quibus Deus est; si nemo accusare damnareve potest, pro quibus Spir. San. postulat, pro quibus Pater proprio Filio non pepercit, pro quibus ipse Filius mortuus est, resurgensque, ac sedens ad dexteram Dei postulat, & interpellat; ergo nemo potest electos separare à dilectione Christi, idest à dilectione, qua eos Deus diligit per Christum mediatorem, nemoque impediet quin diligantur, & opera dilectionis diuinæ erga eos recipiant. Vtitur autem Paulus interrogatione vim negationis habente, ad maiorem locutionis efficaciam exprimenda. est enim frequens Paulo hæc loquendi phrasis. Possunt hæc verba inferri ex proximis verbis, Christus mortuus est; & interpellat pro nobis, quis ergo nos separabit à dilectione qua à Deo in Christo, & per Christum diligimur? idem significat dilectio Christi, & quod paulo post dicitur (à dilectione quæ est in Christo;) loquitur enim Paulus de dilectione, qua Deus electos diligit, quæ immutabilis est; & inde fit vt omnia illis cedant in bonum, nullumque eis esse possit efficax impedimentum salutis, ad quam ex dilectione Dei sunt electi. non dissimilis est sententia illa Ioan. 10. Non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.

ANNOTATIO XXXVI.

Origen. Chrysost. Theodor. Ambros. Ansel. Basil Athan. Hilar. Cypria. Hieron.

COmmunis est expositio Doctorū, interpretantium hanc dilectionem, non qua Deus diligit electos, sed qua electi diligunt Deū, vt sit sensus, quis ergo efficiet, ne Deum diligamus, à quo tot ac tanta accipimus beneficia. ita exponunt in hoc loco Origen. Chrysost. Theodoret. Ambros. & Ansel. quæ expositio est etiam Basil. reg. breui resp. 157. & 299. Athana. Apolog. de fuga sua. Hilar. in Psal. 118. litera heth. Portio mea Domine. Cypri. in Epist. 8. & 16. & Hiero. epist. ad Algasiam q. 9. Tamen textui etiā accommodata est expositio data, vt sermo sit de dilectione, qua Deus nos diligit per Christum mediatorem, nam Paulus hoc probare intendebat, nimirum electis omnia cooperari in bonum, nihilq. eos posse retardare à salute consequenda. Fateor quidem, accommodari etiā posse priorem expositionem, quam si sustinere volumus, hoc modo est sententia connectenda. Dixerat superius, Diligentibus Deum omnia cooperari in bonum, & multa alia beneficia huius occasione narrata sunt; infert nunc, cum tot, ac tanta Deus præstet diligentibus, quid poterit nos separare à charitate,

qua

qua Deum diligimus, cum dilectio hæc tam fructuosa sit? At, vti dixi-mus, altera expositio accommoda-tior est, & ad mentem Pauli, vt verba sequentia illa (Propter eum qui dilexit nos) confirmant, vt in eorum explacatione dicemus.

Tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius; sicut scriptum est. Quia propter te mortificamur tota die; æstimati sumus sicut oues occisionis?

ENumerat Paulus illa, quæ à charitate, & dilectione hac separare posse videri poterant; vt concludat, nihil esse separare potens; angustia tribulationem superat; ea autem est, quando ita mala & aduersa hominem inuadunt, & circumstant, vt euadendi locum præripere videantur. Gladius mortem significat, quæ terminus est malorum temporalium, omnia ea excedens, allegatque Psal. 43. qui de Machabæorum pressura tractat, & sic connecti debet, Separabit ne nos angustia, fames, gladius, &c. etiam si sint tanta, quanta ea quæ præscripta sunt de Machabæis, de quibus dictum est. Tota die propter te occidimur, idest propter nominis tui confessionem expositi sumus morti, sicut oues, quæ in macello detinentur, occasioni, seu mactationi destinatæ; & hoc, tota die, idest, quotidie, siue toto tempore, vt exponit Irenæ. lib. 2. cap. 38. Tacitè hac allegatione insinuat consolationem quandam iustis in afflictione positis; si enim illi, antequam Christus mortuus esset, propter Deum tanta sunt passi, profectò nos debemus non minora sustinere, cum Christus iam sit passus pro nobis. Rursus etiam significare voluit, propter hoc, sicut illos ea omnia non separarunt à charitate Dei, ita nec nos seperabunt. De prosperis non meminit Paulus quia sermo est de malis, quæ iusti patiuntur, per quæ videri poterant non diligi à Deo, aut separare eos posse ab hac dilectione, & tamen non separant, immò tūc magis diliguntur à Deo, cum maiora pro eo sustineant aduersa.

Quæ poterant nos à charitate Dei separare.

Psal. 43.

Iren.

Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos.

COnnexio hæc est, non solum separant nos illa omnia à dilectione Dei, qua nos dilexit, sed potius ipsa dilectio facit vt ea omnia aduersa superemus propter eum, idest, per eum; seu, virtute illius qui nos dilexit, quæ virtus ex eius dilectione datur, fit vt non solum ea patienter sustineamus, sed superemus, maioraque sustinere possimus, quam persecutor, & inimicus inferre valeat, tantum ergo abest vt hæc nos separent à dilectione Dei, vt ipsa dilectio Dei efficiat in nobis virtutem omnia hæc superandi & euincendi. Ex hac sententia confirmatur illa expositio superior; non enim dicitur, Propter eum, quem nos diligimus, sed Propter eum,

qui

qui nos dilexit, ut significaret, se superius de dilectione Dei, qua nos per Christum diligit, locutum fuisse.

ANNOTATIO XXIIII.

Illud (sed) Græcè ἀλλά verti potest (immò) & tunc connectitur sic, hæc omnia enarrata nō separabunt nos à charitate, immò Dei charitas erga nos efficit vt ea superemus. *Ambros.* Ambros. illud (propter) tanquam causam finalem exponit in hunc sensum, hæc omnia superamus, considerantes dilectionem illam immensam, qua nos Deus dilexit: propter eum ergo hæc sustinemus, & vincimus, tamen Oecumenij expositio est accōmodatior, vt (propter) causam efficientem significet loco (per) nam præpositio Græca vtramq. habet significationem. Erit ergo sensus: Hæc superamus, non virtute nostra, sed per eum, & virtute eius, qui nos dilexit: dilectio ergo est causa vt nos superemus omnia hæc; quia enim nos dilexit Deus, virtutem talem impartitus est nobis. & huic expositioni cōsentire videtur Chrysost. *Chrysost.* & ita etiam exponit Basil. lib. de *Basil.* Spi. San. cap. 8. Aug. autem lib. 22. *August.* Ciui. cap. 23. & lib. 4. doctr. Christ. cap. 20. legit etiam sic: Per eum qui dilexit nos. Illud autem (superamus) Græce. (superuincimus) energiam habet quandam, quam Chrysost. sic exponit, superuincimus, quia non solum ea vincimus, sed cum omni facilitate superamus, ita vt simus admirationi, quod experientia docuit. Ibant enim Apostoli gaudentes à conspectu concilij, quia digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. Martyres etiam sine timore vllo, & cum gaudio subibant tormenta, & mortes. Basil. autem hom. in Psal. 124. Dilexi, quoniam exaudiet Dominus. sic hoc verbum explicat. In his, inquit, omnibus superuincimus propter eum, qui dilexit nos. vincit is, qui necessitate quapiam illatis non cedit, nec frangitur, at superuincit, qui sua sponte ad se quoque accersit dolores præmolestos, & acres, quo suæ edat specimen patientiæ. hæc Basil. quam expositionem amplexi sumus in cōmentario; superuincit enim is, qui maiorem habet virtutem ad sustinendum, quam sit malum illatum, ideo sponte nouos sibi accersit dolores. cuius exemplum eleganter adnotat Origen. lib. 2. in Iob. Hic enim sibi nouos accersijt dolores, & mala intulit vltra à dæmore illata, vestimenta enim sua scidit, & saniem vulneris dura testa radebat, vt vires gratiæ superiores esse omni dæmonis tentatione significaret; ideo non solum vincebat, sed superuincebat, & superabat. Hinc est vt qui superuincit, facilem se in sustinendis malis exhibeat, quod Chrysost. dixit. *Chrysost.*

Dd Certa

Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neq. virtutes, neq. profundum, neq. creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino Nostro.

Concludit dilectionis diuinæ erga electos immobilitatem, causam adiungens prioris sententiæ; dictum enim est, nec tribulationem, nec angustiam, neq. alia narrata separare posse electum à dilectione, sed eum omnia ista superare. Certus enim, inquit, sum, nec dubitatio ulla mihi est, quia fides me ita docet, nullam creaturã separare posse electos à dilectione, qua Deus eos diligit in Christo, & per Christum dominum nostrum. Ad amplitudinem sententiæ, & efficaciam sermonis multa enumerat. Neque mors, inquit, nec uita; siue enim uiuat, siue moriatur, dilectio Dei erga eum perseuerat. Rom. 14. Siue uiuimus, siue morimur, Domini sumus. ita, si ue uiuit, siue moritur electus, à Deo diligitur; dilectio enim Dei nõ est sicut humana, qua uiuos diligunt homines, mortuorum autem obliuiscuntur. Neque Angeli, neque principatus, neque uirtutes, idest, nulla uirtus spiritualis, si id aggrederetur, quod quidẽ nõ erit id poterit efficere, multo minus uirtus dæmonis. propterea autem numerat Angelos, uirtutes, & principatus, quia uirtus, & uis Angelica hisce nominibus exprimitur. tempus etiam, quod omnia consumit, nihil efficiet in hoc: nam neque instantia, & præsentia, neque futura id poterunt, neq. fortitudo, aut potentia Tyrannorum, & persecutorum, neque altitudo, idest prosperitas, nec profundũ, idest aduersitas, denique nulla creatura poterit separare electos à dilectione Dei, quãuis omnia mala, aduersa, & omnis virtus, & potestas insurgant in eos. Omnia ergo in bonum cooperantur ijs, qui secundum propositum vocati sunt. Addit; In Christo Iesu domino nostro,. idest, qua nos prosequitur Deus per Christũ dominum nostrum salutis mediatorem: dilectionis enim fundamentum Christus est Iesus, qui super omnẽ est creaturam. Hæc ẽt sentẽtia magis cõfirmat, de dilectione actiua Dei, qua diligit electos, Paulũ loqui.

Rom. 14.

ANNOTATIO XXXVIII.

Vnde proueniat quod nulla creatura possit nos separare à charitate Dei.

Græca nunc exemplaria nõ habent (neque fortitudo) nec etiam habetur apud Augustinum lib. de gratia & lib. arbit. cap. 17. tamen legitur à Hiero. epist. ad Algas. q. 9. vbi quod legimus (certus sum) habet (confido) & pro (altitudo) excelsa. Quantum ad sensum spectat, exponunt hanc sententiam illi præfati Doctores de charitate, qua diligitur Deus, à qua creatura nulla separare potest finaliter electum. quãuis in hoc sint uarij Doctores: nam Chrysost. & Hiero. loco citato

Chrysost. Hieron.

to uidentur hęc ad ardentissimam charitatem Pauli referre. Ambros. verò & alij ad electorum dilectionem in generali, à qua nulla creatura separare eos potest. Hæc etiam enarrata non eodem modo interpretantur; Ansel. enim Angelos, virtutes, & principatus tam ad bonos, quam ad malos extendit. Hiero. & Chrysost. ad solos bonos referunt, & per quandam exaggerationem dictum hoc interpretatur, sicut & illud Gala. 1. licet nos aut Angelus de cælo euangelizat, præter quam euangelizatum est, anathema sit. (vita etiam & mors) Hierony. ad metum mortis incussum, & spē vitæ promissam refert, quod persecutores faciebāt. Chrysost. autem vitam, & mortem æternam interpretatur, & per exaggerationem dicta exponit, etiamsi illa promitteretur, hanc autem aliquis cōminaretur, vt separaret electum à charitate, nihil efficeret. Theodoret. idem dicit, & illa duo, profundum, & altitudinem, eadem significare affirmat, nempe gehennam, & regnum cæleste. Oecumen. autem prosperitatem, & aduersitatem, seu gloriosa, & humilia exponit. hæc omnia denique variè interpretantur Doctores, sequentes illam expositionem de dilectione qua electi diligunt Deum, nos vero dilectionem, qua electi à Deo diliguntur, exposuimus, vt dictum est in commentario.

Ambros. *Ansel.* *Hieron.* *Chrysost.* *Gal. 1.* *Theodor.* *Oecum.*

CAPVT NONVM.

VEritatem dico in Christo, non mentior: testimoniũ mihi perhibente consciẽtia mea in Spiritu Sancto: quoniam tristitia mihi magna est, & cõtinuus dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, & promissa: quorum patres, & ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen. Non autem quòd exciderit verbum Dei. Nõ enim omnes qui ex Israel sunt, ij sunt Israelitæ: neq. qui semen sunt Abrahæ, omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen: idest, non qui filij carnis, hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine, Promissionis enim verbum hoc est: Secundum hoc tempus veniam: & erit Sara filius. Non solum autem illa: sed & Rebecca ex vno concubitu habens, Isaac patris nostri. Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali, (vt secundum electionem propositum Dei maneret) non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: Quia maior seruiet minori, sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Quid ergo dicemus? numquid iniquitas apud Deum? Absit. Moysi enim dicit: Miserebor cuius misereor: & misericordiam præstabo cuius miserebor. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. Dicit enim Scriptura Pharaoni: Quia in hoc ipsum excitaui te, vt ostendam in te virtutem meam: & vt annuncietur nomen meum in vniuersa terra. Ergo cuius vult miseretur, & quem vult indurat. Dicis itaque mihi: Quid adhuc quæritur? voluntati enim eius quis resistit? O homo, tu quis es, qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit: Quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliã? Quòd si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa iræ, apta in interitum, vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam. Quos & vocauit nos non solum ex Iudæis, sed etiam ex Gentibus, sicut in Osee dicit: Vocabo non plebem meam, plebem meam: & non dilectam, dilectam: & non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam. Et erit: in loco, vbi dictum est eis: Non plebs mea vos: ibi vocabuntur filij Dei viui. Isaias autem clamat pro Israel.

Si fuerit numerus filiorum Israel tamquam arena maris, reliquiæ salnæ fient. Verbum enim consummans, & abbreuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram: & sicut prædixit Isaias: Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus. Quid ergo dicemus? Quòd gentes, quæ non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam: iustitiam autem, quæ ex fide est. Israel verò sectando legem iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus: offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali: & omnis, qui credit in eum, non confundetur.

ANNOTATIO I.

His tribus sequentibus capitulis de Iudæorum reiectione, & Gentium vocatione tractat Paulus: in hoc autem nono tria maximè docet; vnum est, Iudæorum repulsam ab Euangelij gratia, & iustitia non esse contra diuinas promissiones eisdem factas. Alterum est, non esse iniustitiam vllam apud Deum, eo quod eos repulerit. Tertium est causa vna, propter quam Euangelij iustitiam non sint assecuti. Traditurus autem doctrinam Iudæis odiosam, Gentibus autem creditu difficilem, conciliat sibi fidem, eximium suum erga Iudæos amorem exponens, vt non in ipsos odio, aut inuidia, sed veritatis zelo se loqui demonstret; hácque de causa iuramento vtitur in huius dilectionis confirmationem, non propter ipsius dilectionis ostensionem solam, sed propter doctrinam tradendam: huius enim dilectionis fides habita, veritati doctrinæ capiendæ Iudæos, & Græcos maximè præparabat: ab hac ergo dilectionis manifestatione incipit. Vnde in quatuor partes caput diuidi potest, quarum prima est, hæc dilectionis suæ erga Iudæos ostensio.

Veritatem dico in Christo Iesu, non mentior.

Sensus est, me ueritatem dicere in hoc quod subiungam, Christum testem facio, seu testis mihi Christus est, me ueritatem dicere. Addit autem (non mentior.) hebraismus est, quo Hebræi utuntur ad maiorem ueritatis confirmationem, & expressionem, nempe quod affirmatione dictum est, iterum negatione replicare: sic Ioan. 1. Confessus est, & non negauit. & iterum: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. & 1. Reg. 3. Indicauit ei Samuel uniuersos sermones, & non abscondit ab eo. Ioan. 1.

Testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu Sancto.

QVia ille mentitur, qui contra mentem loquitur, aliter proferens exteriùs, quam sentiat interiùs. ideo Paulus conscientiæ suæ testimonium adfert; & est sensus, non mentior, nec aliter quam sentio loquor; sic enim mea mihi conscientia testatur, cuius conscientiæ testem facio Spiritum Sanctum; vt enim veræ locutionis Christum; ita propriæ conscientiæ testem facio Spiritum Sanctum.

ANNOTATIO II.

Hieron. HIerony. epist. ad Algasi. q. 9. & epist. ad Hedibi. q. 10. superiora verba (Testimonium perhibente mihi conscientia in Spir. Sancto) exponit vti dictum est in commentario, nempe testem facio Spiritum Sanctum meæ conscientiæ; ita enim sentio vt loquor. *Phot.* Photius apud Oecumen. sic interpretatur, Testis est mihi cõsciẽtia mea, vna cum Spiritu Sancto. Totam autem hanc sententiam, tam priora, quam posteriora verba esse iuramentum quoddam, asserit Hieron. locis citatis. Qua verè de causa tam vehementi confirmatione, seu iuramento Paulus vtatur, non eodem modo explicant omnes. Origen. eam causam adducit, nimirum quia paulo ante dixerat, nullam creaturam posse eum à charitate Dei, quæ est in Christo, separare. Dubitaret autem aliquis, quomodo qui tantæ charitatis est erga Deum & Christum, nunc affirmat se optare anathema esse, & separari à Christo pro fratribus suis? Ideo iuramento & confirmatione hac vtitur. *Chrysost.* Chryso. aliam causam adfert, nẽpe quia incredibile dilectionem erat affirmaturus, vt anathema esse à Christo optarit. Aliqui moderni aliam causam adducunt, quia tanquam hostis Iudęorũ reputabať Paulus, nemoq; eum Iudæos ita diligere crederet.

Paulus qua de causa iuramento firmauerit ea quę dicebat.

Auctor. Mihi aliter videtur dicendum, nimirum, Paulum confirmasse iuramento hanc dilectionem erga Iudæos, non solum quia difficile crederetur, siue quia dilectio mirabilis erat, siue quia Iudæorum hostis ab ipsis reputabatur, sed etiam propter doctrinam, quam tradere volebat, ad quam persuadendam multum faciebat, si Iudæi, & Gentes cognoscerent, eum erga Iudęos esse valde affectum, & non ex inuidia, sed ex zelo veritatis loqui. Hic finis, nempè doctrinæ arduæ confirmandæ, iustam facit causam tam vehementis confirmationis & iuramenti, in quo tres testes ponit, Christum, propriam conscientiam, & Spiritum Sanctum ipsum, doctrina enim tradenda grauissima, necessaria, & creditu difficillima erat, & doctorem omni inuidia liberum postulabat.

Que-

Quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo.

EXponit veritatem, quam se in Christo dicere, & cuius consciẽtia testimonium præbet, Spir. Sancto conscientiæ teste inuocato. ea autem est, se magna affici tristitia, ex cordeque continuò, & perseueranter dolere. Tristitia ad animam, dolor magis ad corpus spectat, utrumque exprimit Paulus, quia tanta animi eius tristitia erat, vt vsq. ad corpus se diffunderet cordique dolorem quendam incuteret, eumque non ad horam, sed iugem, ac permanentem: quod fit in maximis, & continuis tristitijs. Particula (quoniam) non causam, sed declarationem significat loco (quod) ac si diceret. Iuro, & affirmo me magna tristitia, & cordis continuo dolore affici. Artificiosè nondum exprimit causam, nempe repudium Iudæorum, vt prius fidem animi sui beneuoli erga Iudæos conciliet, seq. ab omni inuidia expurget.

Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis.

QVam tristitiam, & dolorem per testes affirmauit eandẽ nũc ratione, & argumento confirmat. est autem argumentum hoc. Ego enim ipse, qui nunc sum Apostolus Christi, ipsum prædico, annuncio, & sequor, olim, antequam illuminatus essem, optabam reputari maledictum, & execratio, & insignis eius persecutor à Christianis, pro meis fratribus Iudęis; zelus enim quamuis cęcus erga ipsos, ne deciperentur, & in errorem laberẽtur, me adeo tunc vexabat, & stimulabat, vt publicus essem Christianorum insectator, & ab eis anathema, & velut maledictum, & execratio haberi uellem; si ergo tunc hæc pro fratribus meis Iudæis feci, talemque me exhibui, profecto credendum mihi nunc est corde dolere, & magna me esse affectum tristitia, quando cognita ueritate eos uideo errare, & incredulos perire. qui enim prius solicitus eram de eorum salute, nunc ueritate detecta solicitior sum, & continuo premor dolore. Anathema esse à Christo, significat ita esse à Christo alienum & separatum, ut maledictis, & execrationibus afficeretur, tamquam persecutor eius nominis; anathema enim, ut inquit Hiero. Gala. 1. extremæ execrationis, & maledicti nomen erat apud Iudæos. Hebraicè חרם quam significationem habet ad Gala. 1. si ego aut Angelus de cælo euangelizauerit uobis, prętérquam quod euangelizauimus uobis, anathema sit, idest doctrinam talem tamquam maledictam, & detestandam, & execrandam repellite.

ANNOTATIO IIII.

QVantum ad voces attinet, duo sunt aduertenda, vnum est illud (optabam) Grece esse ηὐχόμην quod est præteritum imperfectum indicantis, nō optantis modi, vt ali qui legunt, quod Latinè dicimus cupiebam seu optabam: est autem significatio vehementior in verbo optandi, quam in verbo volendi, vt notat Photius; optamus enim quæ interius volumus. Aliqui moderni loco subiunctiui modi positum putant. ac si dictum esset, cum optarem. id tamen particula (enim) non admittit. Non vtitur autem verbo præsentis temporis, opto, cupio, aut volo, vt desiderium hoc ad tempus præcedens referretur.

Anathema quid significet.

Alterum adnotandum est circa vocabulum anathema, quod Græcis Ἀνάθημα, seu ἀνάθεμα dicitur, quamuis aliqui discrimen iter hæc duo ponant, cum tamen communis vsus vnum pro altero vsurpet, cuius significationem Chrysost. rectè exponit, vt idem significet quod separatum, seu sepositū; licet aliqui moderni aliter sentiant, quorum auctoritas in hac parte omnino postponenda est Chrysost. & Photio Græcis, & illustrissimis doctoribus. Dicitur ergo anathema quasi separatum, & sepositum, & hanc significationem illud adiunctū (à Christo) comprobare videtur. Hebræis est Vox חרם. Ex hoc primæua significatione factum est, vt quæ Deo erāt cōsecrata dicerentur anathema, quia remota, & separata erant, & quæ auferre, & in vsus profanos distrahere non licebat. Rursus quę occidebantur in Dei honorem, dicebantur etiā anathema, quia Deo in sacrificium semota, & separata erant. Rursus quæ tamquam mala, & aduersa repellebātur à communi consortio dicebātur, anathemata. Rursus qui occidebantur vt iniqui, & malefici dicebantur anathema. Hinc anathema occisionem in Scriptura significare ostendit Hieronym. epist. ad Algasi. q. 9. hinc etiam Anathema nomen est execrationis, & maledictionis, vt notat Hier. Gala. 1. quos etiam ab Ecclesiæ consortio eijciūt prælati, dicuntur anathema, quasi separati, & quibuscum conuersari non liceat. Omnia hæc significata ex illa radice proueniunt, qua anathema significat idem quod separatum, seu sepositum. de hoc vocabulo multa inuenies apud Budæum.

Chrysost. *Photh.* *Hieron.*

ANNOTATIO IIII.

QVantum autem ad rem ipsam attinet hic locus multipliciter exponitur à sacris Doctoribus. cum enim huiusmodi desiderium videretur metam iustæ rationis excedere; nemo enim salutem suam postponere aliorum saluti, nec vnum peccatum admittere, nec gratia Dei velle priuari propter alios debet; id enim facere, aut velle nō esset bonum, quod in Paulo nequaquam est admittendum; ideo quæsierunt Doctores vias quibus id rectificarent. varia autem, & multiplicia dixerunt, interpretantes, hoc anathema à Chri

sto,

Anathema quod erat qd optabat Paulus fieri pro fratrib⁹.

sto, quód optabat Paulus esse pro fratribus. Primo igitur loco Hiero. epist. ad Algasi. q. 9. & epist. ad Hedibi. q. 10. hoc anathema, seu desideriũ, quo anathema esse optabat, ad tempus præsens, quando Apostolus Christi erat, refert, interpretatur autem anathema motum corporis. optabat ergo Paulus secundum Hieronymi expositionem corpore perire, vt Iudæi fratres salutem æternã consequerentur, simileq. desiderium hoc esse affirmat illi Moysis, dicentis: Dele me de libro vitæ, aut parce huic populo. idẽ Hiero. Ionæ. 1. hanc eandem insinuat expositionem, dicens, Paulum optasse se solũ perire, vt cæteri saluarentur. Vocem autẽ hanc, anathema, significare aliquãdo occisionẽ, affirmat Hiero. & Scriptura ipsa confirmat, nam חרם quod solet anathema verti ponitur pro occisione, seu interfectione. 3. Reg. 20. Dimisisti virum dignum morte. Miche. 7. Vir quærit fratrem suum ad mortẽ. ita Hier. exponit hoc desideriũ Pauli. eodem modo interpretatur Eucherius in quæst. noui testam. perire inquit, optat Apostolus in carne, vt Iudæi saluentur ĩ spiritu. Hęc ille. Quod Sanctissimum, & dignũ est Paulo; si enim bonus pastor ponit animam suam pro ouibus, quanto magis desiderat ponere? Huic expositioni multum obstat illud (a Christo) si enim anathema interfectionem corporis significaret, superfluum esset, & inaccommodatum addere (à Christo.)

Mich. 7. Hieron.

Expositionem hanc nõ admittit Chrysost. eo argumento, & verbis etiam acerbis vtens, Quidam, inquit, neq. Pauli appellationem audire digni sunt, tamque ab illius vehementia longe, remoteq. consistunt, vt illum de temporali morte putent ista dicere, quos non magis dixerim Paulum agnoscere, quam cæcos radium solarẽ, immò multo etiã minus; qui enim quotidie moriebatur quiq. tot periculorum fluctibus iactatus dixit; Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angusti? fames? persecutio? neq. præsentibus hisce cõtẽtus, sed ipsum cælum transcendens, supernaq. omnia percurrens; quomodo post illa omnia velut magnũ quid dicens temporalis mortis recordaretur? non est inquam quod illi putant, verminum est in infimo latitantium ista suspicio. hæc & alia Chrysost. contra hanc interpretationẽ, & Hieronymi expositionẽ, quæ verba maiorẽ amplitudinem locutionis, quam argumenti energiam habent. non enim dilectio qua mors temporalis negligitur ita vilis est vt Chrysost. affirmat, cum dictum sit à Domino Ioan. 15. Maiorem dilectionem nemo habet, vt animã suam ponat pro amicis. & Ioãn. 10. Bonus pastor animam suam ponit pro ouibus suis. audiamus ergo quid ipse Chrysost. sentiat.

Chrysost. *Ioan. 15.* *Io. 15.*

Secundo ergo locó idem Chrysost. & Photius apud Oecumen. ad idem tempus, nempe, quando Apostolus erat, referentes, sic exponunt affirmant primo, hoc anathema, & hanc separationem esse æternam perditionem quantum ad pœnam; desiderabat enim priuari à gloria & fruitione Dei, non tamen ab eius dilectione, & gratia, sed vt in æternum periret cum Dei dilectione, si fieri posset. affirmant secũdo, hoc desiderium non fuisse pro Iudæorum salute, sed pro Dei gloria, ne

Chrysost. Phot.

ne blaſphemaretur ab inimicis: Gentes enim audientes Deum priuaſſe Iudæos hæreditate, & regno, qui hactenus ipſum coluerant, & ex quibus Christus erat ſecundũ carnem, quibuſq. teſtamentum, & pro miſſiones ſactæ ſunt, blaſphemabãt Deum ipſum. Paulus ergo ex vehementi dilectione, & amore erga Deum, deſiderabat ſolus ipſe perire potius quam Iudæi perirent, & excluderentur, non propter ipſos, vt ſalutem conſequerentur, ſed propter Deum, ne blaſphemaretur ab inimicis. affirmant tertio, dictum eſſe (pro fratribus meis) ideſt Iudæis, quia propter illos blaſphemabatur Deus, quia eos repudiauerat. ideoque deſiderabat potius ſe perire, quam illos, vt blaſphemia ceſſaret. In his dictis tota expoſitio Chryſoſtomi conſiſtit. erit ergo ſenſus, Optarim ego ipſe Paulus in æternum perire, citra tamen amiſſionem dilectionis erga Deum, vt Iudæi ſalutem conſequerentur, & hoc ne Deus blaſphemaretur in illis, & propter illos. Hanc dilectionem maximè commendat Chryſo. tamquam vehementiſſimam, & dignam Paulo.

Aduerſus quam expoſitionem nonnulla vrgent, primo quidem. quia de tali blaſphemia nullum verbum à Paulo nec in hoc loco, nec in alio habetur. ſecundo quia dicitur (optabam eſſe anathema pro fratribus meis) non autem dicitur, pro Dei gloria; dilectio ergo hæc fratrũ erat, non pura, & ſola dilectio Dei, nec reſponſio Chryſoſt. ſatisfacit. Dicit enim, modeſtiæ cauſa non eſſe dictum, pro Deo, ſeu eius gloria, ne ſuam dilectionem erga Deum multum commendare videretur. Hæc reſponſio inefficax eſt, etiam ſecundum Chryſoſtomi expoſitionẽ; qui enim dixerat, nec mors, nec vita, nec Angeli, nec vlla creatura poterit me ſeparare à charitate Chriſti, vt exponit, & amplificat Chryſoſt. nũ erat cur immodeſtiam timens non diceret, anathema eſſe optarem pro Dei gloria. tertio quia intentio Pauli eſt expurgare ſe ab omni inuidia, & odio erga Iudæos, vt ex zelo veritatis eorum repudia manifeſtare videretur; cui intentioni facit dilectionis erga illos oſtenſio. quarto quia ſi æternam perditionem voluiſſet ſignificare, potius dicendum erat, Anathema à Deo, quam Anathema à Chriſto. Quinto quia quamuis vnuſquiſq. teneatur eligere potius æternam pœnam, quam Deum offendere, & peccare, ſi optio daretur, quæ re vera numquam dabitur, tamen non tenetur eligere æternam pœnam potius, quam quod alij peccent, & Deum offendant; diuinæ enim dilectionis eſt, vt homo ſic Deum diligat, vt omnia ei præponat, potius quàm ſit præparatus perire citra peccatum in æternum, quàm Deum offendere, & in ipſum peccare; tamen hæc dilectio non poſtulat vt potius velit homo perire, quã quod alij peccent & Deum offendant. vitam quidem temporalem pro aliorum ſalute ſpirituali exponere, quãdo neceſſitas poſtulat, obligat charitas, ſed non vitam ſpiritualem propriam, ſed potius debet permittere vt alij pereant peccata committentes, quamuis ſint offenſa Dei, quam ſuæ propriæ ſalutis iacturã facere; peccata enim Deo ipſi non nocent in ſe, qui immutabilis eſt. Ideo non vult Deus nos velle

potius

potius perire, quam quod alij peccent; nõ ergo ita certũ est, vt Chrysost. supponit, esse maximæ dilectionis erga Deum, quod Paulus poterit potius perire in æternum, quàm quod alij in Deum blasphemarent. Sexta quia Chrysost. fatetur hoc desiderium esse commendandũ, quando fit pro Dei gloria, non autẽ pro proximorum sola salute, & sic cogitur detorquere illud verbum (pro fratribus) esse modestiæ causa dictum. quæ expositio est contra verba ipsa, vt in annotatione decima declarabitur. Hæc de Chrysost. expositione dicta sint.

Oecum. Tertio loco est expositio, cuius meminit Oecumen. vt anathema hoc idem significet, ac Christianũ non esse, nec Christũ recepisse; nõ quod Paulus absolutè optarit anathema esse à Christo, sed ad tẽpus; in hunc sensum; optarim me nondũ esse à Christo cõuersum, sed adhuc esse anathema à Christo, si hoc ad fidem, & conuersionem fratrũ meorum conferret; non arbitremini me vos, o Iudæi, vocare ad Christum, quia ego ipse prior venerim; eligerem enim potius nõdum venisse, si vos ad fidẽ sic conuertendi essetis. Violenta videtur hæc expositio, primo quidem quia Iudæos à conuersione ad Christum non retardabat Pauli prior, seu anterior conuersio, vt desideraret ipse nondũ se esse cõuersum. Secundo sicut non licebat anathema esse à Christo, idest ad Christum non conuerti, ita nec licebat differre conuersionem. Ideo non esset iustum desiderium velle adhuc non se conuertisse ad Christum, hoc enim erat desiderare adhuc in peccato permanere, & adhuc persequi Ecclesiam Christi. Tertio quia non dicit se optare adhuc esse anathema, sed simpliciter esse anathema.

Quarto loco aliqui moderni, anathema à Christo, interpretantur sensibilem à Christo absentiã, quã iusti in hoc sæculo sustinent, vt sit sensus; optarem diutius manere in hoc sæculo, & differri meam fruitionem, vt fratribus meis prodessem, iuxta illud Philip. 1. Desideriũ habens dissolui, & esse cũ Christo; multo magis melius; permanere autem necessarium propter vos. Hæc expositio parum est accommodata, nam verbum (anathema à Christo) in malam partem accipitur: præterea quia permanentia Pauli in hoc sæculo non efficiebat, quin Iudæi repulsi essent à Deo.

Quinto loco Grego. Nazianz. orat. in sanct. Penteco. exponit aliquid perpeti tamquam damnatum, nihil aliud explicar. *Gregor. Nazi.*

Sexto loco Ansel. hoc anathema refert ad tempus ante conuersionem; simul etiam desiderium illud, vt sit sensus. olim, antequam conuerterer, optabam esse anathema à Christo, quærens persequi Christianos, & hoc pro fratribus meis ne ipsi conuerterentur; putabam enim in errore, & ignorantia mea, non esse verum Christum. Hæc expositio quamuis quantum ad connexionem non mihi probetur, tamen qua parte hoc desiderium ad tempus refert ante conuersionem, mihi legitima videtur, idq. verbũ præteriti temporis indicantis modi satis confirmat. Cæteræ sunt violentæ expositiones, vt recte intuenti facile apparebit. Lectoris arbitrio relinquo electionem: ego qui accommendatior visus est, *Ansel.*

sensum

ſenſum expoſui. propter hæc mihi expoſitio, quam in commentario explicui, viſa eſt accommodata, & quæ minus eſt obiectionibus expoſita, quam repetere, ſuperfluum eſt.

Qui ſunt cognati mei ſecundum carnem.

NOmen fratris multiplex eſt, ideo Paulus exponit, ut pro quibus doluerit, & doleat manifeſtet. Qui, inquit, ſunt mei conſanguinei, nempe Iudæi. Hoc uerbum duo indicat; Vnum eſt, cauſa propter quam Iudæos tunc dilexerit, & nunc etiam ita diligat, ut de eorum errore multum contriſtetur, nimirum, quia mei fratres, & conſanguinei ſunt, quod ad naturalem effectum pertinet, à quo omnino homo exuitur per gratiam, ſed potius perficitur. Alterum eſt, quod adnotat Hieron. epiſt. ad Algaſi. qu. 9. nempe hoc uerbo inſinuari eos à Spiritu eſſe alienos, utpote incredulos, & à uera fide & religione auerſos.

ANNOTATIO V.

Baſil. BAſil. reg. breu. reſp. 190. tradit doctrinam hanc, nimirum, neminem debere magis miſereri, quantum ad ſalutem ſpiritualem, eorum, qui longe ſunt à Deo cognatorum, quam eorum, qui ſanguine coniuncti nõ ſunt, ſed æquam debere eſſe miſericordiam, & æqualiter omnium miſerendum. Cum autem locus hic Pauli eius doctrinæ contradicere videretur, reſpondet Paulum miſertum eſſe Iudæorum magis, quàm Gentium, non ratione cognationis carnalis, ſed quia Iſraelitæ erant, & quia tot ac talibus beneficijs à Deo effecti erant; nempe quorum eſt adoptio, & gloria, & teſtamentum, &c. Hæc expoſitio non videtur accommodata, quia non ſolum dicitur; Quorum eſt adoptio, gloria, & qui ſunt Iſraelitæ, ſed etiam pro fratribus meis, cognatis ſecundum carnem; tacitè enim cauſam vnam inſinuat, quia nempe fratres mei, & ſecundum carnem cognati erant. Ideo doleo, & optarim anathema. ſimul etiam quia Iſraelitæ, quia adoptio filiorum, & gloria, & promiſſiones ipſorum ſunt, vt paulo poſt explicabimus. doctrina etiam hæc non eſt improbanda, nam affectus naturalis per charitatem infuſam non deſtruitur, ſed perficitur. rurſus ipſa etiam in charitate ordo eſt, nec ſunt omnes æqualiter diligendi etiam ſecundum Deum, ergo nec eſt æqualiter miſerendum, & qui conuerſioni parentum ſuorum magis incumberet, quam conuerſioni externorum infidelium, rectum, & quod debitum eſt, faceret. 1. Tim. 5. Si quis ſuorum, & maximè domeſticorum curam non habet, fidem negauit, & eſt infideli deterior. Triſtitia ergo hæc, & dolor Pauli, & deſiderium anathematis à Chriſto, non fuit ex ſola dilectione Dei, vt putat Chryſoſt. nec ex dilectione ſola frãtrũ, ſed ex vtraque; diligebat enim fratres Iudæos vehementer, vt dicit Anſel. ſed dilectio ſola fratrum *1. Tim. 5*

non

non sufficeret tantum, ac talem dolorem, ac desiderium efficere in Paulo, nisi simul esset Deus in ipsis dilectus; dilectio enim proximi non excludit, immo includit Deum propter quem diligitur proximus, sed ordinatè, vt non æqualiter sint omnes diligendi.

Qui sunt Israelitæ.

Accumulat causas, cur eos dilexerit, & adhuc diligat, & ex consequenti doleat, & contristetur, olimq. anathema esse optauerit pro eis. prima autem causa erat ea affectu naturali proprio, quia consanguinei sunt. altera est ex affectu nobiliori. Qui, inquit, sunt Israelitæ, & ab illo insigni, & honorando, ad Deo dilecto patriarcha Iacob, qui nomen Israel à Deo obtinuit, originem ducunt. Nomen hoc erat apud Iudæos honorificum, ut constat 2. Corinth. 11. Israelitæ sunt, & ego. Attende, Iudæos non ab Abraham, nec ab Isaac nomen accepisse, ut Abrahamitæ, & Isaaccitæ dicerentur, sed à Iacob; & causa est quia Abraham, & Isaac habuerunt alios filios, quorum progenies non erat inter Iudæos computata, Iacob autem habuit duodecim filios, quorum omnium proles ad populum Iudæorum pertinebat. Rursus non à Iacob, sed ab Israel nomine dicti sunt Israelitæ; tum quia nomen Israel dignius erat, tāquam à Deo ipso impositum, & donatum, tum propter significationem insignem. nam Iacob supplantatorem, Israel uerò præualentem aduersus Deum significat; dicitur enim Gen. 32. Nequaquam appellabitur Iacob nomen tuum, sed Israel. quia si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines. tum demum quia hoc nomen maximè signum erat, de eius progenie Christum uenturum. ob id femur Iacob tunc emarcuit, & claudicauit, futurum indicans mysterium. propter hæc tria nomen Israelitæ plurimi factum est apud Iudæos.

Iudæi quare potius à Iacob dicti sunt Israelitæ, quàm ab Abrahā vel Isaac.

2. Cor. 11

Genes. 32

Quorum est adoptio filiorum.

Prosequitur causas easdem; & quæ sequuntur, ad beneficia insignia, quibus populus ille affectus est à Deo, pertinent; ac si diceret: Anathema olim optabam esse & nunc doleo, & contristor super ruinam populi, non solum quia meus cōsanguineus est, non tantum quia nobilissimam originem ab illo Patriarcha trahit, sed quia à Deo dilectus fuit, & plurimis non vulgaribus, sed eximijs affectus beneficijs, quorum vnum est, adoptio filiorum; sortitus. n. est dignitatem magnam populus hic, vt dicerentur, & essent filiorum Dei appellatione decorati. Exod. 4. Filius meus primogenitus Isael: & iterum: Dimitte filium meum vt seruiat mihi. & Deut. 14. Filij estote Domini Dei vestri. Matth. 15. Non est bonum sumere panem filiorum.

Exod. 4.

Deut. 14

Matt. 15

ANNO-

ANNOTATIO VI.

Filiatio Dei dupliciter olim cōueniebat Iudęis.

ADuetendū est maximè, olim in Iudaico illo populo duas fuisse filiationes Dei; Vna erat vmbra & figura, nempe ratione legis & cultus illius; populus enim ille quia inter omnes nationes mundi verum Deum colebat; illiq. sacrificia, cultumq. exhibebat, & leges ab ipso ei latas seruabat, obtinuit à Deo appellationem filiationis Dei; erat enim populus ille appellatus filius Dei. Sed hæc filiatio vmbra erat, sicut & lex ipsa & cultus, nempe futuri Euangelij, & veræ filiationis per gratiam, per quam filij veri, & hęredes regni cælestis efficiendi erant. & de hac, quæ vmbra est, & figura, loquitur nunc Paulus. Et de eadem sunt intelligenda loca allegata in commentario, quæ communis erat & iustis, & bonis cultum veri Dei seruantibus, & de numero populi illius existentibus. Altera erat vera filiatio, sed imperfecta, & non propria illi populo, quæ erat ex fide venturi Christi, & gratia quæ ex venturi fide tunc dabatur; hæc iustis solis inerat, non in lege solum, sed etiam ante legem existentibus, quæ ad Euangelium pertinebat, cuius virtute etiam antequam adueniret, hæc filiatio dabatur, sed erat imperfecta. quia iusti adhuc erant in statu seruitutis, donec per aduentum Christi, & Euangelium eius, in statum libertatis promouerentur. de qua filiatione dictum est, Galat. 4. Quamdiu filius paruulus est, nihil differt à seruo, cum sit dominus omniū, &c. de qua nunc Paulus non agit, sed de illa, quæ illi populo communis erat, etiam ijs, qui postea repulsi sunt, & hæc distinctio filiationis est valde obseruanda pro vera, & legitima intelligentia multarum scripturarum. Vide multa, quę diximus in commentarijs super Ioan. cap. 1. *Gal. 4.* *Ioan. 1.*

Et gloria.

ALterum beneficium, quia ipsorum est gloria. appellat gloriam arcam Domini, quæ Dei præsentiam repræsentabat, ideo dicebatur gloria Domini. 1. Reg. 14. Translata est gloria ab Israel, eo quod capta est arca Dei. & templum ubi erat arca dicebatur habitatio gloriæ Dei. Psal. 26. Dilexi decorem domus tuæ, & locum habitationis gloriæ tuæ. Cherubim etiam, qui erant super arcam, dicebantur Cherubim gloriæ. de hac igitur gloria dicitur nunc, Israelitarum esse gloriam, nempe arcam, super quam Deus responsa dabat. *1. Reg. 14* *Psal. 26.*

ANNOTATIO VII.

Chrysost. Quæ fuit gloria Iudęorum.

CHrysost. hanc gloriam exponit eam esse, vnde cunctis nationibus Israelitæ electi sint in populum peculiarem Dei, quem tot, ac tantis beneficijs affecerit, cui expositioni adhæret Anselmus.

Theodor. Theodoretus vero aliter interpretatur, nẽpe quia ex miraculis multis, & magnis, quæ Deus pro illo populo fecit, clarus, celebris, & gloriosus populus euasit inter omnes Gentes. *Psal. 125* Psal. 125. Tunc dicent inter Gentes, magnificauit Dominus facere cum eis, magnificauit facere nobiscum. Vtraque expositio est satis conueniens. accommodatior tamen mihi visa est, quam in commentario explicuimus; nisi omnia simul coniungere velimus. Cyprianus lib. 2. con. Iudæos, cap. 6. legit loco gloriæ, claritatem. sensus idem est. *Cypr.*

Est testamentum, & legislatio, & obsequium, & promissa.

Beneficia collata populo Iudæorum. PRosequitur enumerare beneficia. Est autem ordine tertium; (testamentum) Græce in plurali numero habetur, & sic Hieron. epist. ad Algas. qu. 9. & Anselmus legunt, per, testamenta autem, seu fœdera, tabulas duas testamenti, seu fœderis, intelligit in quibus decalogi præcepta digito Dei erat scripta; sic enim dictæ erant tabulæ fœderis, seu testamenti Deuter. 9. & ad Hebr. 9. ideo Paulus numera plurali usus est (testamenta) per methonimiam quandam, parte sumpta pro toto. Lex ergo moralis hoc nomine significatur; cui consonant duo, quæ sequuntur, nempe quartum, & quintum beneficium. legislatio enim ad legem iudicialem refertur, de qua Psal. 147. Iudicia sua non manifestauit omni nationi. & Psal. eodem. Qui annunciat iustitias, & iudicia sua Israel. Per iustitias, legem moralem, quæ erat in tabulis; per iudicia iudicialem significat legem, quam nũc appellat legislationem Quintum est (obsequium) seu cultus. Græce λατρεία, quo nomine sacrificia, & cetera ceremonialia significantur. tota ergo lex quantum ad omnes partes his tribus exprimitur. Insigne profecto Dei beneficium; dedit enim præcepta, & leges morum, & iudiciorum, & cultus illi populo Israelitico. Addit sextum, nẽpe promissiones factas. quæ ad uetus, & nouum pertinent testamentum. *Hierom.* *Ansel.* *Deut. 14.* *Hebr. 9.* *Ps. 147.*

ANNOTATIO VIII.

Hierom. HIeron. epist. ad Algas. quæst. 9. testamentum interpretatur duo testamenta, vetus, & nouum; illud in litera, hoc in spiritu, & significatione, ac figura Deus illi dedit populo. addit etiam Theodor. *Theodor.* nouum datum esse populo illi etiã in promissione. eodem modo Chrysost. Ambros. & Anſel. interpretantur. accommodatior tamen videtur expositio posita in commentario, tum quia sequenti verbo (promissiones) hæc testamenta significantur, nec distinguere testamentum in ea significatione à promissione facile possumus; tum etiam quia hæc tria multum sibi cohærent, per quæ tota lex exprimitur. cum enim cultum, idest, cæremonialia à legislatione distinxerit, quæ pars legis sunt, consonum est, etiam distinxisse à legislatione etiã moralia, *Chrysost.* *Ambros.* *Ansel.* *Testamẽtum collatum populo Iudæorum quid denotet.*

moralia, quæ ad tabulas pertinebant, quas fœdera, seu testamenta appellauit. Cypr. loco (obsequium) legit (famulatus) eadem est significatio; per vtrumque enim cultum, qui in cæremonialibus continebatur, exprimitur. Aduerte, promissiones diuinas factas quidem esse illi populo, etiam mysteriorum futurorum in Euangelio, sed non pro illo solo: nam Iudæo promissa est salus etiam Gentium: longe ergo aliud est promissa esse illorum, quia pro illis solis est facta promissio. illud verum est, & intelligendus est sic Paulus; non autem hoc, quia multa fuerunt promissa, quæ ad vniuersalem etiam gentium pertinebant salutem. fuit tamen magna dignitas illius populi, quod illi sunt factæ promissiones etiam bonorum, quæ Gentibus erant communicanda.

Quorum patres, ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula, amen.

Præcipuum beneficium populi Iudæorũ, vt ex eorum semine Christus nasceretur.

SEptimum & ultimum beneficium illi populo collatum, id est, quod patres, ex quibus Christus secundum carnem est progenitus, fuerunt de illo populo. at ne parum uideatur Christum carnem sumpsisse ex illo populo, neue aliquis Christum, ut unum ex cæteris purum hominem existimaret, quia dictum est, ex patribus illorum esse secundum carnem; ut etiam explicaret, quare secundum carnem, & non absolutè ex illis esse dixerit; propter hæc tria, addit: Qui est Deus, non solum homo; Deus autem non quolibet modo, uti multi in Scriptura Dij appellati sunt, sed Deus supra omnia benedictus in secula. amen, uox est affirmantis. Magnum profecto & insigne donum populus ille accepit, nempe Deũ super omnia benedictum, carnem, secundum quam homo factus est, ex eo sumpsisse. Ecce explicitas habet causas, cur Paulus doleat uehementer super Iudæorum repudium; tum quia cognati & fratres illius secundum carnem; tum quia insignibus, & peculiaribus beneficijs à Deo decorati sunt; maximè enim dolendum est, populum, cui omnia hæc collata sunt, cecidisse, & ab eo, quod potissimum erat, eiectum esse, nempe ab Euangelio. Duo sunt hic in declaratione aduertenda. Vnum est ex Hieron. epist. ad Algasi. q. 9. illud (benedictus in secula) additũ à Paulo, quasi confirmante diuinã sententiã, & iudicij seueritatẽ laudante, in illorũ repudio; ita enim dolet, & contristatur, ut diuinũ probet beneplacitum & iudicium. Alterũ est, meminisse diuinitatis, nõ solum ob tres causas allegatas, sed maximè ut Iudæos incredulos Christo redargueret, non in hominem purũ, sed in Deũ ipsum incredulos eos esse ostendens. unde Athan. orat. 2. con. Arian. Paulus, Iudæos hoc uerbo redarguisse, affirmat. *Hiero.* *Athan.*

Nota præcipuũ & omnium su-

ANNOTATIO IX.

MVlta adnotanda sunt circa proximam sententiam. Primum est, quod ad verba spectat, aduerte, Græca exemplaria distinguete

mum Iu-degorũ beneficiũ. guere duo illa (quorum patres, ex quibus Christus:) sic enim habent: (Quorũ patres, & ex quibus Christus) vt duo sint: Vnum, quod patres illi inclyti, & insignes, qui mira ediderũt, de ipsius sunt prosapia. Alterũ est omniũ supremũ, quod ex ipsis, & ex ipsorũ stirpe Christus est genitus secundũ carnẽ. quã lectionẽ

Graci. Tertul. Hilar. Ambros. August. Ansel. Cypria. Gregor. non solũ Græci, sed etiã Latini multi sequũtur; nimirum Tertul. lib. de Trinit. & Iren. lib. 3. cap. 18. & Hilar. lib. 8. Trinit. Ambr. & Aug. lib. 2. Trinit. cap. 13. & Anselmus. Cyprian. autẽ lib. 2. con. Iudæos, cap. 6. & Greg. hom. 8. in Ezech. & homi. etiã 15. legũt sine illa cõiunctione, ita vt videantur Græca exemplaria varia fuisse; Doctores enim hi Latini veteres exẽplaria Græca sequebãtur; vtraq; lectio accõmodata est.

Iren. Hilar. Ambr. Hierony. Attendẽdum est alterũ etiã quãtum ad verba Iren. lib. 3. cap. 18. legere (omnes;) at Hilar. lib. 8. Trinit. & Ambr. lib. 1. de Spiritu san. cap. 3. & Hier. epist. ad Algas. qu. 9. legere (omnia) & hæc est lectio veritati accõmodatior: Deus enim Christus nõ solum super omnes illos patres, sed super oĩa est. Notat autẽ Ambr. sub voce (omnia) non intelligi Spiritum sanctum, sicut neque Patrem: sunt. n. idem Deus, qui nõ clauditur numero (omnium) sed dicitur super omnia, quę extra Deũ sunt. & Greg.

Gregor. hom. 8. Ezech. notat, ideo non inter omnia, sed super omnia dicit, vt verus Deus significetur. Aliqui moderni legunt (in omnibus) sed sine fundamento vllo, cum Græca expositio, sensus, & Patres omnes versioni nostræ faueant.

Tertium est aduertendum, errare aliquos modernos, existimantes nõ esse in textu illud (Deus) quia apud

Hilar. Cyprian. Hilar. in Psal. 122. non legitur, nec apud Cypr. lib. 2. con. Iudæ. cap. 6. cum re vera sit legendum (Qui est Deus) Hilar. autem nõ citauit integrum testimonium, quia in eo loco considerabat illam particulam (ex quibus) tamen lib. 8. Trinit. quando opus erat diuinitatem Christi probare, legit integrum testimoniũ (qui est Deus.) Cypriano autẽ deest; sunt enim exemplaria nonnulla antiqua, in quibus legitur. Esse autem legendum, probant antiquissimi Patres Gręci, & Latini, qui ita legunt. præter allegatos omnes, ita etiam legit Athanas. orat. 2. con. Arian.

Nota apertũ testimoniũ diuinitatis, & humanitatis Christi. Quartum est aduertendum, hanc sentẽtiam esse apertum testimoniũ Christi diuinitatis, & humanitatis; vt verus sit homo, qui sit ex hominibus secũdum carnem progenitus, & qui sit Deus super omnia benedictus in secula. Vnde optimo iurẽ sacri Doctores hoc testimoniũ oppo suere hæreticis, negantibus Christi diuinitatem, aut humanitatẽ. Athanasius epist. ad Epictetum, opposuit hunc locum negantibus humanitatem, & veram carnem Christi, contra quos est, quia dicitur (Ex quibus est secundum carnem) Hilarius lib.

Hilar. Tertul. Aug. 8. Trinit. opposuit contra negantes diuinitatem, similiter & Tertul. lib. de Trinit. & Aug. lib. 16. con. Faust. cap. 15. dicitur. n. Deus super omnia. Iren. autẽ lib. 3. cap. 18. opposuit negantibus vtrumque, & separantibus Iesum à Christo, quasi vnus sit Iesus, alter sit Christus, nec sit Deus homo. Contra quos facit, quod ille, qui est secũdum carnẽ ex Patribus, ille idem est Deus super omnia.

Ex his omnibus sequitur, quod quinto loco est aduertendum, nimis errasse modernos quosdam, qui istã

sententiã sic distinxerunt:(Ex quibus est Christus secundum carnẽ;) vt statim sequatur; qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, non quod referatur ad Christum, sed ad Deũ; ac si diceret: Deus, qui est super omnia, sit benedictus in secula. quod si referatur ad Christũ; illud (qui est super omnia) distinxerunt, Deus benedictus in secula, non referentes ad Christũ, quod sit Deus benedictus. Certe tamẽ qui ista fingũt cõtra omnes Catholicos Patres, fideiq. nostræ fundamenta eneruant, nescio quo nomine eos nuncupem; corrumpunt enim diuinum sermonem, affirmantes, quæ nec illi antiqui Hæretici, diuinitatem Christi oppugnantes, ausi sunt proferre, nec vllus antiquorum Patrum vel somniauit. Abeant ergo isti cũ suis corruptelis & fictionibus.

ANNOTATIO X.

ADhuc in his omnibus beneficijs à Deo huic populo collatis est adnotandum; Chrysostomum in sua perseuerantem sententia superius exposita, de desiderio Pauli illo, quo anathema esse optabat à Christo pro fratribus, sic omnia hæc interpretari; quasi sint à Gentibus blasphemantibus dicta, vt sit sensus: Vellem esse anathema à Christo potius, quàm quod Deus à Gentibus blasphemaretur propter repudium Iudæorum factum. Est autẽ blasphemia talis; dicunt enim: cum Iudæi sint Israelitæ, & ipsorum sit adoptio filiorum, gloria, testamenta, promissa, patres, & ex eis Christus; iniquum est eos repellere, & promissa hereditate priuare. Nomine ergo Gentium blasphemãtium hæc dicta censet Chrysostomus. Cuius expositio difficile accommodatur. Vt vel ex hoc interpretatio illa de anathemate, de qua supra dictum est, non videatur admodum legitima. Coactus enim est Chrysost. sic exponere, quia non videbatur iustum desiderium Pauli, quo optabat æterna gloria priuari, nisi id optasset pro gloria Dei, & ne blasphematetur nomẽ eius. Aliter Basil. reg. breui. resp. 190. hæc exponit, nimirum vt causas exprimat, cur doleat & contristetur propter Iudeorum repudium. nimirum quia Israelitæ erant, quia ipsorum adoptio, gloria, testamentum, &c. idem etiam Hier. epist. ad Algas. qu. 9. & Ambrosius cum alijs multis. tamẽ in hoc Basilius dissentit, quod inter causas huius doloris non annumerat, quod fratres, & cognati essent secundum carnem, cum tamen etiam hoc inter causas sit. de qua re annotatione quinta superiori egimus.

Chrysost.

Anathema esse à Christo, qđ Paulus optabat, quõ intelligatur.

Basil.

Hieron.

Ambros.

Non autem quod exciderit verbum Dei.

nota uerbi Dei firmitatẽ, quõ non excidat.

HÆc est secunda pars capitis, in qua verbi Dei stabilitatem, firmitatem, & veritatem ostendit, ne quis ex incredulitate, & repudio Iudæorum Deum suis promissis non stetisse existimaret, quod tantum abest à veritate, vt potius hac Iudæorum incredulitate, & reiectione, & loco eorum Gentium vocatione facta, ipsum ver-

verbum Dei confirmetur, veraxq. deprehendatur. Sensus autem & connexio propositæ sententiæ sic se habent Ego quidem contristor, & doleo pro fratribus meis, eorum considerans incredulitatem, & reiectionem, cũ fratres mei sint, totq. ac tantis à Deo insigniti olim beneficijs. At fieri non potest, quod verbum Dei exciderit; necesse est impleri quod Deus prædixit, & decreuit, nec meo dolore, aut tristitia mutari verbum Dei antiquũ à suæ ueritate potest, multo enim ante suo uerbo Deus propositum suum, & electionem declarauit, quibus non secundum carnem semen Abrahæ, in quo benedictiones implendæ essent, ac promissa, accipiendũ esse significauit: Hoc non potest excidere, nec prætermitti quin impleatur. Attende, quãtum ad uerba, illud (non autẽ) sic debet exponi; At non fieri potest, seu, at non est possibile; particula enim illa (autem) Græcè (δὲ) est particula aduersatiua, loco (at, seu tamẽ, aut autem) posita. illa etiã negatio (non) sensum facit hunc, non est possibile, aut non potest fieri: habetur enim Græcè dictio (οἷον) quæ significat possibile. Sensus ergo est: non potest fieri quin uerbũ Dei impleatur, seu non potest excidere uerbũ Dei. Similẽ sensum habet hoc in loco sententia ista, quẽ habet illa Tob. 14. admonens. n. filios suos ut fugiãt, & deserãt ciuitatẽ Niniue, inquit, Verbum Dei numqnam excidit. idest, pleri necesse est uerbum Dei, quo Niniue ruinã, & deuastationem prædixit: hic est legitimus sensus, & connexio huius sententiæ.

ANNOTATIO XI.

IN lectione, connexione, & sensu superioris sententiæ varij sunt Doctores. Vetus interpres legit (nõ autem quod exciderit) alij autem legunt (non sic autem,) omittunt autem dictionem Græcam (οἷον) quam Photius interpretatur, sic; non autẽ velut exciderit verbum Dei; habet enim talis particula eã significationem. Mihi tamen omnium accommodatissima lectio visa est, scilicet; (Non possibile autẽ) particula enim οἷον, etiam significat idem quod possibile, seu fieri potest, & quamuis frequentissimè in ea significatione sequatur particula τὸ, tamen aliquando etiam si non sequatur, eandem habere significationem probãt periti huiꝰ linguæ, & maximè Bud. in suis commentarijs. Quamuis aliqua mihi suspicio orta sit loco τὸ scriptorum negligẽtia positum δὲ, est enim facilis permutatio vnius literæ in aliã. Quãuis autẽ retineamus particulã δὲ, eadẽ est significatio, ac si dictum esset, nõ fieri potest autẽ. Vetus interpres omisit illud (fieri potest) & transtulit, non autem, vt sit sensus. non est autẽ; seu, non est autem possibile. hæc de lectione.

Quantum autẽ ad sensum, & connexionem, omnes interpretantur, ut Paulus significare velit hisce verbis: quamuis multi Iudæorũ repulsi fuerint; non propterea verbum Dei irritum fuisse, aut suum non habuisse cõplementum. nã Iudęis secũdum carnem promissiones factę nõ sunt. Hũc sensũ cõmuniter sequũtur interpretes, quãuis nõ eodẽ modo cõ-

Budæus.

Verbum Dei, quõ non exciderit, si Iudæi repulsi sũt.

nectant. Chrysost.sic cõnectit. non hæc dico quod verbum exciderit. Theodoretus autem sic, quãuis Iudæi contradicant,& exciderint, nõ tamen excidit verbum Dei.aliqui recentiores supplent aliud, nẽpe non ex hoc, quod Iudæi repulsi sint, sequitur quod exciderit verbum Dei. Phot.apud Oecumenium,particulã οἷον ponderat.& exponit; non hæc dico, quod velut exciderit verbum, non solum.n.nõ excidit, sed nec velut, aut prope excidit. Omnia hęc probabiliter dicta sunt. Mihi nec sẽsus, nec connexio accõmodari satis apte videtur;cõnexio.n.hæc est.doleo,& cõtristor ob ea,quæ dicta sũt, (nõ aũt)idest,at nõ põt fieri,qđ verbũ Dei exciderit.Sensus aũt hic est, necesse est impleri verbũ; nõ.n. põt cadere à sua veritate; Iudæorum autem repulsio & casus non solum nõ tollit verbi Dei veritatem, sed potius confirmat,impleri enim oportet quod prædictum est, & à Deo pronunciatum. Idem est sensus huius sententiæ, & illius Luc. 24. Necesse est impleri omnia, quæ scripta sunt. Aliqui nostro tempore verbum excidendi in hunc sensũ interpretãtur:nõ hæc locutus sum, quod oblitus sim, aut ex memoria mea exciderit verbum Dei;Scio.n.& recordor,verbo suo Iudęorum prædixisse repulsam, & incredulitatem. Sed hęc expositio parum est probabilis.

Chrysost. *Theodor.* *Phot.* *Auctor.* *Luc. 24.*

Non enim omnes,qui ex Israel sunt,ij sunt Israelitę.

Probat,Iudæorũ incredulitate,& repulsa verbũ Dei stabiliti,nõ autẽ excidere,sed potius confirmari.quia,inquit, non omnes, qui sunt ex Israel,idest,ex Iacob descendunt, secundum carnẽ,sunt Israelitæ,aut populus Israel iuxta Dei uerbum.uerbũ.n. Dei semen eligens Abrahæ,& benedictiones suas promittens,non ad filios, & generationem secundũ carnẽ respexit. ideo multi secundum carnẽ nati ex Iacob,non sunt de semine à Deo electo,& prænũciato.multi uerò ẽt si secundũ carnẽ nati nõ sint,quales sunt gentes, sunt de numero Israelitarũ,seu de populo Israel,secũdũ Dei uerbũ. nõ ergo mirũ si multi Iudęorũ excidãt nũc,& increduli existãt,ac repellãtur à populo Dei. nõ.n.sũt de numero filiorũ Iacob, & Israel iuxta Dei uerbũ.dicit(nõ oẽs)quia multi ẽt secũdũ carnẽ progeniti ex Israel sũt ẽt à Deo electi,& similiter de numero uero,& electo Israel.

Ex Iudæorum incredulitate, & repulsa uerbum Dei stabiliri. Deus benedicẽs populo Israel nõ respexit ad generationẽ secũdum carnem.

ANNOTATIO XII.

Græcè nõ habetur verbũ(Israelitæ)sed(Israel)Israel.n.erat nomen illius Patriarchæ Iacob, & populi illius,qui ex eo descendebat, & progenitus erat.in priori loco accipi potest pro Iacob; in posteriori verò pro populo, vt sit sensus, non omnes,qui sunt ex Israel,idest, secũdum carnẽ progeniti sunt à Iacob; sunt Israel; idest, pertinẽt ad populum Israel verum, & verbo Dei significatum. & sic multi exponunt. Potest ẽt in vtroque loco accipi pro populo:eritq. sensus, nõ omnes qui sunt de populo Israel secũdũ carnalẽ generationẽ, sunt populus Israel, ver-

Nõ omnes qui ex Israel sũt ij sũt Israelitę quo intelligatur.

verbo Dei electus, & pronunciatus. Hãc distinctionem Israel, seu Israelitarũ insinuauit Dominus illo verbo Ioan. 1. Ecce verus Israelita, in quo dolus nõ est verum Israelitã eũ appellauit, quia de numero eorum erat, quos Deus in semen electum Abrahæ, & Iacob vocauerat, & pronũciauerat. Hoc autem paulo inferius explicabitur.

Neque qui semen Abrahæ, omnes filij.

PRosequitur sententiam eandem, explicans uerbum, quod non potest excidere. non etiam, inquit, omnes, qui semen Abrahæ sunt, & ab eo carnalem originem ducunt, sunt filij, nempe eius, quãtum ad Dei uerbum; sunt. n. multi ex carnali eius semine progeniti, qui filij eius non censentur secũdum Dei verbũ, nec de numero eorum sunt, quos Deus illi in semen electum concessit, cui salus & benedictio promissa est. Deus enim non secundum carnalem generationem filios Abrahæ vocauit, in quibus sua impleret promissa.

ANNOTATIO XIII.

IN Græcis exẽplaribus, quæ nunc habẽtur, loco (qui) legitur (quia) neque quia semen Abrahæ, omnes filij, & sic Photius apud Oecumen. interpretari videtur. accõmodatior autem videtur lectio nostra; tũ quia si legeremus (quia) superfluum esset postea addere (omnes) cũ satis esset dicere, neque quia semen Abrahæ, sunt filij; tũ etiã quia similitudo est inter hanc, & præcedentem sententiam; non omnes qui ex Israel sunt, ij sunt Israelitæ. Siue ergo vno, siue altero modo legamus, sensus idẽ perseuerat. Theodoretus illud (filij) refert ad Dei filios, sic. n. putat id consonare verbo sequenti (non qui filij carnis, hi filij Dei) Photius tamen apud Oecumeniũ refert ad Abrahã vt sit sensus, non qui ex Abrahã, omnes filij eius. & ista est accommodatior expositio, quam sequitur Anselmus, & nos in cõmentario, quãuis si rem ipsam spectes, ijdem sunt filij Dei, & filij Abrahæ veri. de quibus dicitur Ioan. 8. Si filij Abrahę estis, opera Abrahæ facite. quasi diceret; non potestis filij Abrahæ esse, cũm opera eius non faciatis.

Photh.

Io. 8.

Pro intelligentia ergo huius sententiæ, & sequentium. Attendẽdum est, duplices esse filios Abrahæ, & Israelitas. Quidam sunt secundum carnem, qui nimirum ex eius semine sunt progeniti. de quibus 2. Corint. 11. dicitur: semen Abrahæ sunt, & ego; Quidam sunt secundum imitationem, qui nempe fidem eius viuã imitantur, de quibus dicitur Galat. 3. Qui ex fide sunt, ij sunt filij Abrahæ. Hi plures sunt, quam illi. nã sub horum numero multi, qui etiã secũdum carnẽ sunt, cõprehẽduntur; innumeri etiã, qui carnalem originem nõ habẽt ab eo, filij eius sunt imitatione, quales Gẽtes ad Deum cõuersæ, hi sunt filij Abrahæ, & veri Israelitæ, quibus benedictiones, & promissiones salutis factæ sunt; de quorũ numero nõ erãt futuri plurimi Iudęorũ, propter ipsorũ incredulitatẽ: ipsis tamẽ excidẽtibus, & reiectis,

Filij Abrahæ, & Israelitæ duplices.

Gal. 3.

verbú Dei manet, & implet, qd verbú statim exponit Paul⁹. Hi ét filij dicútur ꝑmissionis, ob causas exponédas í annotatione decima sexta.

Sed in Isaac vocabitur tibi semen.

EXponit uerbum Dei, quod non excidit, sed manet & cópletur in reiectione Iudæorum incredulorum, & gentium uocatione. Est autem hæc sententia altera pars, complens superiorem sententiam, ac si dictum esset, non qui semé Abrahæ, omnes sunt filij, sed quos uocauit Deus Abrahæ in semen iuxta uerbum suum, quando dixit: In Isaac uocabitur tibi semen. Paulus auté breuitatis amator non tot usus est uerbis, sed ipsum testimonium, & uerbum Dei exprimit in oppositam partem superioris sententiæ. Sensus tamen & uerborum connexio accipienda est, uti iam diximus. testimonium *Gen. 21.* sumptum est ex Gen. 21. huius tamen in annotatione sequenti exactiorem require declarationem.

ANNOTATIO XIV.

SEnsus literalis, & cortex testimonij citati hic est. Abrahæ duo erát filij, quádo hæc Dominus illi locutus est. Vnus dictus Ismahel ex ancilla; Alter dictus Isaac ex vxore propria libera. ille erat virtute, & cósuetudine naturali ortus, hic vero ex diuina ꝑmissione, & virtute; nã quãdo hic cóceptus est, Abrahã corpus præ senectute emortuum, & imbecille erat, Saræ auté muliebria cessauerát, quæ duo impediméta ęfecerát, vt naturali virtute filiũ habere nó possent; Deus aút promiserat quidé prius Abrahæ filiũ ex Sara. Tũc tamen impleuit promissum, quãdo naturali virtute cócipi nó poterat, vt à Deo sibi esse donatum agnosceret; ideo filius promissionis dict⁹ est. Cũ ergo hi duo filij Abrahæ essét, factũ est ei verbũ Domini hoc, in Isaac vocabit tibi semé; i. posteritas tua césebitur per Isaac, non per Ismahel, & ille erit heres tuus, nó aút hic. Sésus quãtũ ad corticem iste est, tamé alterũ intédebat Deus sensũ, vltra hũc; Et is est, qué Paul⁹ cósiderat, & qui per corticé illũ significabatur; nimirum, quemadmodũ posteritas, & hæreditas carnalis computabatur Abrahæ, nó ex Ismahele, qui filius erat carnis, i. sola naturali virtute genitus, sed ex Isaac, qui erat virtute, & diuina volũtate donatus; si posteritas illa, cui diuina benedictio, & salus per Christũ efficienda, & spiritualis hæreditas cómunicãda promittebatur, nó erat secundum carnalem generationem æstimanda, sed secundum diuinum beneplacitum, vt ij futuri essent de numero, & semine Abrahæ quãtum ad spiritualem benedictioné, quos Deus sua electione, & voluntate donaret; sicut etiam, quem Deus temporaliter donauit, nempe Isaac, is in posteritatem téporalé est electus. Hi ergo sunt filij Dei, quos Deus adoptauit Abrahæ in spirituale semé, & quos voluit per fidé accipere diuinas promissiones, & quos elegit non solum ex Iudæis, sed etiam ex Gen-

In Isaac vocabit tibi semé quõ ĩtel ligatur ꝗ benedictione spirituali nó auté carnali.

Gentibus, istique sunt veri Israelitæ. Hic est sensus huius sententiæ (in Isaac vocabitur tibi semen) præcipuus, & à Deo primo intentus. Ad cuius significationem elegit Isaac filiũ promissionis, reiecto Ismahele filio carnis ab hęreditate tẽporali.

Vbi aduerte, Ismahelem, & eius posteritatem eiectos quidem ab hæreditate, & posteritate Abrahæ tẽporali, sed non ab hęreditate, & posteritate spirituali. nã de eius semine multæ extiterunt Gentes vocatæ ad fidem, & salutem; sicut etiam de Esau, ut dicemus in testimonio sequenti. Paulus ergo ita allegat testimonium hoc, vt in eum sensum exponat, qui à Deo præcipuè intẽtus est, & sic expositum verbum apertè significat carnalium Iudæorum reiectionem à semine verò Abrahæ, & gentium uocationem per fidem. Hoc adhuc in sequentis sententiæ expositione declarabitur.

Idest, non qui filij carnis, hi filij Dei.

EXponit Paulus sensũ precipuũ testimonij citati, ipso cortice literæ significatũ, proptereaq; utitur particula illa (id est) ac si diceret, hoc uerbũ Dei Abrahæ pnunciatũ, significat, nõ qui filij carnis sunt, eos esse Dei filios, nec qui secundũ carnẽ ex Abrahã geniti sunt, eos esse filios adoptionis Dei, quos Deus adoptauit, & pmisit Abrahæ, ut in eis suas promissiones spirituales, & salutis benedictiones impleret. Attende autẽ, quãdo dictum legis, nõ qui filij carnis, ij sunt filij Dei; ne existimes omnes filios secundum carnem excludi; sunt enim multi Iudæorum secũdum carnem ad fidem uocati, & de numero filiorum Dei effecti: sed sensus est; nõ secundum carnalem generationem esse accipiendam posteritatem filiorum Dei Abrahæ promissam. Vnde fit, ut qui non aliter ab Abraham descendunt, nec aliã posteritatis rationẽ, quã quę secundum carnem est, habent, excludi à diuinis promissionibus, & à uera Abrahæ posteritate, quales erant, & sunt Iudæi increduli. Tota hæc sententia maxime à Paulo ipso explanatur, ad Gal. 4. Scriptum, inquit, est, quoniam Abraham duos habuit filios, unum de ancilla, alterum de libera; sed qui de ancilla, secundum carnem natus est; qui autem de libera, per repromissionem; quæ sunt per allegoriã dicta, & cætera. Hoc idem nunc dicit Paulus (in Isaac uocabitur tibi semen) idem est cum illo (Abraham duos habuit filios, &c.) quod autem dicit esse per allegoriam dicta, hoc nunc exprimit per particulam (idest) quæ sensum facit, quasi diceret, allegoria hu9 sermonis Dei citati est, nõ qui filij sũnt carnis, eos esse Dei filios. Hęc est legitima huius sentẽtię expositio.

Qui filij sunt carnis, quõ nõ sunt filij Dei.

Gal. 4.

Sed qui filij promissionis æstimantur in semine.

HAec sententia causam mihi continere uidetur allegoriæ, & expositionis factæ à Paulo, quamuis concisa sit locutio, amator enim breuitatis Paulus, & maximè Hebræorum morem sequens,

Filij promissionis a quo æstimatur

mati se-quens, solet prætermittere aliqua verba, quæ facile ab vnoquoque deprehenduntur. Sententia tamen hæc est, cum non filij carnis, sed filij promissionis æstimentur in semine Abrahæ. Totus autē simul sensus ex superiori, & proxima sententia coniunctus talis est. Hic sermo, in Isaac vocabitur tibi semē, significat, nō qui filij carnis, eos esse Dei filios, cum nō filij carnis, quales erant Ismahel, & eius posteritas, sed filij promissionis, quales Isaac, & eius posteritas, æstimati sint à Deo, & computati in semen Abrahæ, cui & nomen, & hæreditas ipsius tēporalis contingere deberent. Si aūt illa particula (sed) Græcè ἀλλὰ causaliter accipiatur, loco (enim) posita, vt aliquando apud Græcos vsurpatur, tunc sensus, & locutio aperta sunt, nec supplere aliquid opus est, quasi diceretur: filij enim promissionis æstimātur in semine. Et forsan in hac causali significatione accipitur Ioan. 16. Absque sinagogis facient vos; sed venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur se obsequium præstare Deo; idest, eijcient vos à sinagogis, quia venit hora, vt qui vos interfecerint, arbitrentur se obsequiū Deo præstare; ideo tamquam homines sacrilegos, & Deo aduersarios eijcient uos à sinagogis, in quibus se Deū venerari putant, & quæ loca sacra, & Deo dicata censentur.

mine Abraham.

ANNOTATIO XV.

CAeteri interpretes cōnectunt proximam sententiam superiori in hunc modum; non qui filij carnis, ij sunt filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. Sed connexio non potest accōmodari: dicendum enim erat; non qui filij carnis, hi sunt filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, sunt filij Dei; aut sic: non qui filij carnis, æstimantur in semine; sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine; aliàs non habet locum illa particula (sed) coniuncta superioris sententiæ, indicans partem, quæ sequitur, esse illi oppositam. Adde, sensum non esse plenum, cum sit sine probatione, seu explicatione; nec etiam verbum sequens, & testimonium quod additur, aptè coniungi. propterea mihi visa est disiuncta sententia, & causam superioris expositionis satis accommodatè exprimere, & hac ratione omnia consonare; particulam autem (sed) in sensu causali exposuimus; aut si dictio aduersaria est, supplendum est quod in commentario diximus.

Promissionis enim verbum hoc est; secundum hoc tempus veniam, & erit Sara filius.

Isaac nō naturali virtute sed Dei dono, ac-

TEstimonio comprobat Scripturæ, Isaac esse filium non naturali uirtute, sed diuino dono, & promissione genitum; sensus enim à Paulo expositus, & uerbi allegoria huic maximè innitebatur fundamento; nempe Isaac nō naturali, & consueto modo genitū, sed diuina promissione. ideo hoc probat Scripturæ auctoritate; sumptum

Promissio-ne genitum. sumptú est auté testimonium ex Genesi 18. vbi Deus Abrahæ, ante quã conciperetur Isaac, loquens, sic dixit: Hoc codé tempore ueniam, & Sara habebit tunc iam filium ex te: id est, anno deuoluto, hac eadem temporis statione, in qua nunc tibi loquor, ueniam ad te, & tunc Sara filium ex te natũ habebit. Hæc uerba, inquit Paulus, promissionis diuinæ, & sponsionis sunt. Igitur Isaac filius est promissionis, & significat filios ueræ promissionis diuinæ, quibus hęreditas spiritualis promittebatur. illud (secundú tempus) positũ est pro (hoc eodem tempore.) accedat, illo tempore, quando Deus id loquebatur, corpus Abrahæ præ senectute imbecille, & impotés ad generandum esse factum; & Saræ cessasse muliebria; vt magis constet, filium non naturali uirtute, sed diuina promissione esse donatum. Paulus autem non omnia allegat, quia historia erat notissima Iudæis, & satis erat, unum, aut alterum attigisse uerbum. Attende, Isaac esse etiam filium secundum carnem; quia carnaliter fuit genitus; tamé quia non naturali uirtute & consueta, sed supernaturali Dei dono, & uirtute genitus est, dicitur filius secundú promissioné: significans eos, qui non ex sanguinibus, nec ex uoluntate carnis, nec ex uoluntate uiri, sed ex Deo per fidem nati, & in Abrahæ filios adoptati sunt, ut in eis salus, & promissio implerentur.

ANNOTATIO XVI.

Verbum Dei non dicit excidere, ex eo, quod benedictio non comprehenderit oés filios Israel, sed tantú quibus promissio facta est in Isaac.

Aliqui recentiores, hoc testimonium de Abrahã, et quod sequitur de Isaac in eum sensum exponunt, vt velit Paulus ostendere, verbum Dei non excidisse, quamuis multi Iudęorum repulsi fuerint. fit auté probatio sumpta ab exemplis duobus. Vnum est, quod hactenus explicuimus de Abraham. Alterũ, quod sequitur, de Isaac. Quæ sic interpretantur: Dominus enim promisit Abrahæ, antequã filios haberet, in eius semine omnes gentes benedicendas, & tamé nõ est impletũ, nisi in vno ex filijs, nempe Isaac: nec dicimus excidisse verbum Dei; ita et non excidit verbũ Dei de salute promissa Iudæis, quãuis multi illorum repulsi fuerint. Simile est in Isaac, in quo benedictio facta est, cũ tamé non in Esau obtinuerit benedictionem, sed in Iacob; nec propter hoc verbum Dei excidisse affirmamus. Hæc est expositio istorum, quæ præterquàm quod est longè diuersa à communi Patrum expositione, est omnino aliena à Pauli mente, & à sensu totius huius contextus, non solum, quia vti diximus paulo supe rius, Paulus in illis verbis (non autem quod exciderit verbum Dei) non intendit sensum eum, quem hi Doctores existimãt; sed etiam quã uis is esset sensus, qui non est ab eo, quem diximus, valde diuersus, contextui, & verbis Pauli accommodari talis expositio nõ posset. Si enim id Paulus intendisset, non erat cur distingueret filios carnis à filijs promissionis, nec cur in sequenti sé tentia de proposito Dei secundum electionem sermonem faceret. Paulus autem maximè vrget, eo quod non filijs secũdum carnem, sed filijs secun-

ſecundum promiſſionem & electionem eſt hæreditas promiſſa. Si autẽ nihil aliud docere voluiſſet, quàm non excidiſſe verbum, quia non omnes filij Abrahæ, aut Iſaac ad eorũ hęreditatẽ pertinent, ſuperfluũ erat ponderare promiſſionis aut electionis verba. Senſus ergo legitimus potius eſt cõtrarius huic expoſitioni. Paulus enim probat, Iudæos incredulos ſecundũ verbum Dei, à ſalute promiſſa eſſe excluſos, & in hoc verbum Dei factum non eſſe irritum, nec excidiſſe, ſed potius completũ eſſe: & probatio nõ eſt ab exemplis ſumpta, ſed à ratione ipſa & cauſa, nempe quia filijs, & Iudæis carnalibus nõ eſt promiſſa ſalus, nec verbũ Dei erat in eis implendum, ſed in filijs & Iudæis, qui ſunt ex promiſſione & electione Dei. quod Paulus ex Scriptura probat, & declarat duobus factis. nempe Abrahæ, & Iſaac, quibus Deus hoc ipſum ſignificauit. nam repellens Iſmahelẽ ab hæreditate paterna, qui erat ſecũdũ carnem genitus, & acceptans Iſaac, qui erat Dei virtute procreatus, ſignificare voluit, Abrahæ poſteritatẽ, cui ſalus & benedictio ſpiritualis erat communicanda, non eſſe ſecundum carnalem generationem conſiderandam, nec computandam, ſed ſecundũ diuinam electionem; quæ in eo poſuit hãc poſteritatem, per quod Abraham Iſaac conſecutus eſt. credens enim diuinæ promiſſioni, meruit à Deo filium promiſſum recipere. illi ergo, qui fidẽ eius ſectati fuerint, poſteritas eius ſunt, ad recipiẽdam hęreditatem ſpiritualem? ideo dicuntur filij promiſſionis; tũ quia tales ei Deus promiſit, & adoptauit pro voluntate ſua filios ſub figura Iſaac, qui à Deo illi donatus eſt, omni naturali ſpe deficiente, tum quia per fidem ſimiles ſunt ei, qui promiſſioni diuinæ credens filium obtinuit. Tota hæc doctrina ſumpta eſt ab eodem Paulo ex Gala. 3. vnde huius ſententiæ Paulinæ petenda eſt declaratio. Non ergo excidit verbum Dei non ea ratione, quia in nonnullis eſt impletum, licet non in omnibus, vt prior modernorũ expoſitio tradit: ſed quia non eſt promiſſio facta illis, qui defecerunt à fide, nec pertinent ad poſteritatem Abrahæ aut Iſaac. hæc enim eſt cauſa, cur Paulus ſtatuit veritatem illam, non omnes, qui ex Iſrael ſunt, eſſe Iſraelitas; nõ omnes qui ex Abraham, eſſe filios eius. Si ſenſus eſſet, quem recentiores iſti affirmant, non erat neceſſarium, immo ſuperfluum eſſet id dictum. nam etiam ſi omnes eſſent Iſraelitæ, & filij Abrahæ, non erat irritum verbum, nec exciderat, ſi non in omnibus implebatur, ſed in nonnullis. non ergo is eſt ſenſus Pauli, ſed qui expoſitus eſt.

Simile eſt exemplum, nam credentibus in Euangelio ſalus æterna promiſſa eſt, Ioan. 3. Vt omnis, qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vita æternam, multi verò credunt & damnantur; certum tamen eſt, verbum Domini non excidiſſe, nõ quia in multis eſt impletum, ſed quia re vera credentibus, qui damnantur, non eſt promiſſum; nec hi de numero ſunt eorum, quibus ſalus eſt promiſſa, nam promittitur ſalus credentibus, & vitam ſecundũ fidem & profeſſionem agentibus cũ perſeuerantia; ideo verbum in omnibus impletur, quibus eſt promiſſum. Ita nunc docet Paulus, non ſecundum carnem genitis ex Abrahã

aut

aut Isaac esse benedictioné spiritualem, & salutem promissam in Abraham, sed ijs, qui eú imitátur in uiua fide; per quá filium promissionis ille cósecutus est, siue sint secundum carnem geniti, siue non, & hoc Paulus docet Deum significasse & docuisse in eo, quod filium secundum carnem repulit ab hæreditate temporali paterna, & elegit filium promissionis, quem Pater eius obtinuit per fidem.

Non solum autem illa, sed & Rebecca ex vno concubitu habens, patris nostri Isaac.

Filios Abrahę nó secundú carnalé generationem, sed secundú diuinam promissioné esse censendos in semine.

ALterum testimoniú producit Paulus ad eandem ueritaté confirmandam. In hoc autem testimonio magis apparet, nó secúdú carnalem generationé, sed secundú promissioné & electionem Dei esse filios Abrahæ & Israelitas, in quibus benedictio est implenda, cóputandos. multa enim obijci possent à Iudęis contra primú testimoniú. Vnú est, Isaac & Ismahelé nó ex una, sed ex duabus matribus esse genitos; ideo unú repulsum, alterú esse filiú liberæ, Ismahelem auté filiú seruæ; ideo hunc esse repulsum, illú auté uocatú ad semé & hæreditaté. Tertiú est, se esse dicendos filios promissionis, & filios Dei electos, quia descédunt ex Isaac filio electo & promissionis & libero. Hęc & plura repellútur posteriori hoc exéplo. Ecce enim Iacob & Esau erant ex una matre & patre, immo ex uno cócubitu; erát enim gemelli; ambo ex libera; ambo ex Isaac filio promissionis; & tamé Esau repudiatur, Iacob recipitur ergo filij Abrahæ nó secúdú carnalé generationé; sed secundú diuiná promissioné & electioné sunt i semé Abrahæ & Israelitæ cései di. Alias étexcusationes tollit Paulus; quas in expositione ipsa verború explicabimus. Quantú auté ad superiorem sententiam pertinet, attendit Paulú paucis vsum verbis, & sententia imperfecta; quia historia erat notissima Iudæis, ad quos pręcipuè hæc dirigebátur, satisq. fuit Paulo, eam vno aut altero verbo insinuasse. Sensus tamé perfectus iste est, Non solum autem Abrahæ promissionis illud verbú dictum est (veniam, & erit Saræ filius) quod significabat filios promissionis esse æstimádo in semine: sed etiá Rebecca ex vno patre nostro Isaac cóncipiens, & in vtero adhuc habens; supple; accepit diuinum verbú, quo hoc idem significaretur, vt constaret, non secundum carnalé generationé, sed secundum diuinam electionem esse recensendos filios Abrahæ, quibus est salus, & benedictio promissa. meminit autem Rebeccæ, non auté Isaac, sicut superius meminerat Abrahæ, quia Abrahæ dicta sunt verba allegata (vocabitur tibi semen, & secundum hoc tempus veniam) quæ verò modo allegantur, dicta sút non Isaac, sed Rebeccæ. Cætera in annotatione require.

ANNOTATIO VII.

SVnt aliqua adnotanda quantum ad verborum explicationé. Primum est, Græcè non haberi particulam (illa) sed absolutè (non solum) quod

Rebecca quod ad præterita refertur, nimirũ, quo ex uno concubitu duos habuit. non solum Abrahæ dictum est, vocabitur tibi semen; & verbum illud promissionis; veniam, & erit Saræ filius, sed etiam Rebecca accepit responsum diuinum: est enim vsitata hæc forma locutionis in Paulo, superius cap. 5. (Rom. 5.) non solum autem, sed & gloriamur in tribulationibus; & iterum; non solum autem, sed & gloriamur in Deo. ita nunc dicitur, nõ solum autem, sed & Rebecca.

Secundũ est, recentiores aliquos existimare esse corruptam dictioné ab impressoribus, loco enim (concubitu) legendum affirmant in casu accusandi, nempe (concubitũ habés) Græcè enim illud (ex vno) est masculini generis, & concordat cum sequenti (patris nostri Isaac) est enim vtrumq. in gignendi casu, illud autem (concubitu) est fœminini generis, & in casu accusandi, ac si diceret, Rebecca vnius patris nostri Isaac cõcubitũ habens. Sed non existimo ita esse dicendum. nã Irenæ. lib. 4. cap. 38. Hiero. Malach. 1. Ambros. August. lib. 1. qq. ad Simplici. q. 2. & epist. 105. ad Sixtum. & Ansel. ita legunt, nec vllus textus inuenitur, in quo non sic legatur; potius iudicaré, interpreté non verba, sed sensum vertisse. putauit enim Paulũ significare voluisse illis verbis, Rebeccam vno concubitu duos concepisse; ideo his verbis vsus est, & sic exponit verba Græca Theodor. vno inquit, tépore ambos concepit. idemque sensus esse posset, si legeremus cõcubitũ habens, Græca enim vox κοίτης cubile, & concubitum significat. mihi tamen accommodatior sensus visus est, & qui sequentibus cohæret, si exponamus concubitũ, seu cubile habens, idest concipiens, & adhuc in vtero retinens semé & conceptum: κοίτην enim appellat cõceptum, antequam oriatur, quasi quod in cubili & lecto accepit: supponit auté Paulus historiam notam Genes. 25. vbi dicitur, dedit Deus conceptum Rebeccæ, qui cõceptus fuit duorũ, vt ibi dicitur, nã duos simul concepit. Et hoc est, quod nũc Paulus significare voluit. Laborant autem aliqui, inquirentes, quid sit supplendum; nam oratio imperfecta est. Irenæus autem loco citato mihi maximè placet, in hac parte, qui sic supplet, Rebecca accepit diuinum responsum. hoc consonat antecedentibus, in quibus dictum est Abrahæ, accepisse verbum & respõsum diuinum: consonat etiã sequentibus: nam dicitur, Dictum est ei. sensus ergo est: Rebeccæ adhuc in vtero habẽti & cõcipienti ex Isaac duos, dictũ est, maior seruiet minori. Aliqui recentiores illud (ex vno) non ad Isaac referũt, sed ad Iacob, vt sit sensus, Rebecca ex vno, népe Iacob, nõ ex Esau habuit promissioné, sed expositio violẽta videt. Ambros. legit, ex vno cõcubitu habens Isaac patré nostrum. sed vr̃ scriptoris vitiũ, loco (Isaac patris nostri.)

Marginalia: Rom. 5. — Iren. — Hieron. — Ambros. — August. — Ansel. — Theodor. — Genes. 25.

Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus sed ex vocante dictum est ei, maior seruiet minori.

Exponit Paulus, quod Rebeccæ dictũ est, & adiungit aliqua, vt proposito accommodet. Est autem obscura verborum connexio,

xio, tamē constructio dilucida hæc est: cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali, non ex operibus, sed ex vocante, vt secundum electionem propositum Dei maneret, dictum est illi, nimirū Rebeccæ, maior seruiet minori. Sensus autē hic est. Prætulit Deus ex duobus fratribus vterinis minorē maiori; non ex operum merito aut demerito: cum enim nondū tunc nati essent, nihil mali aut boni egerant; nec ex natiuitatis dignitate; quia non maior minori, sed minor maiori prælatus est; sed ex voluntate Dei, qui semē Abrahæ vocauit, vt propositū eius, quod erat secundū electionē, idest, quo pro sua voluntate, semē illis, quos, repulsis quibusdam, elegerat, firmū maneret & stabile; nec accederet semini aliquis, quē ipse non elegisset, nec excluderetur aliquis ab ipso electus. Ideo ergo Esau à posteritate & hæreditate Abrahæ repellitur, quia nō erat de numero eorū, quos Deus proposuerat, & elegerat vocare Abrahę in semē; præfertur autē Iacob, quamuis minor, quia erat de numero electorū à Deo in semen. Habes ergo ex hoc facto non carnalis generationis, sed Dei electionis, & propositi in posteritate Abrahæ acceptanda rationem haberi, cū ex vno Isaac, in quo vocandū erat semen Abrahæ, duo sunt nati, immò ex vno concubitu, & tamen vnus reprobetur à posteritate, & hæreditate Abrahæ, alter acceptetur; & hoc non propter opera, nec dignitatem personarum, cum hæc facta sint, antequam nati essent, & minor sit maiori prælatus. Hic est sensus. illa autem particula (enim) non præcedentium, vt multis visum est, sed sequentium causam adfert, nempe, cur non ex operibus maiori sit prælatus minor, nempe quia tunc nondum nati nihil boni, aut mali egerant. Testimonium hoc, maior seruiet minori, sumptum est ex Genes. 25. in sequentibus annotationibus hæc sententia exactius dilucidabitur.

Maior quare deberet seruire minori ex filijs Rebeccę.

Esau quare ab hæreditate Abrahæ repellit.

ANNOTATIO XVIII.

Attendendū est, Paulum hisce verbis occurrere voluisse Iudæorum obiectioni. Dicere enim poterant; nos sumus ex Abraham & Isaac; nos habemus legē à Deo; gentes autem non sunt ex Abrahā, nec legem habuerunt à Deo, immo idololatriæ, & multis sceleribus inuolutæ sunt. Qua ergo ratione elegit Deus gentes, & per fidem vocauit posteritatem; videtur iniquitas quædam. propter hoc Paulus statuit, Deū non ex operibus Iacob & Esau distinxisse, sed pro sua voluntate; vt in hoc significet, etiam gratiam Dei, quæ gratis, non ex debito salutem attulit. Inquiret autem aliquis, cum dictum esset, antequàm nati essent, quid opus fuit addere, aut boni aliquid aut mali egissent, cum satis id significatum esset in eo, quod dictum erat, eos nondum esse natos? Respondeo, duplici de causa id adiectum esse; Vna est, quia vt ex historia constat, duo hi etiam in vtero existentes, mutuo pugnabant; & in natiuitate vnus plantā alterius apprehendit: ne igitur ob huius-

Deum Elegisse gētes nō ex operibus Esau & Iacob, sed ex sua gratia & uoluntate.

huiusmodi opera factam esse hanc distinctionem aliquis existimaret, Paulus id remouens, docuit, nihil mali aut boni in illis fuisse operibus, vt propterea vnus alteri prælatus esset. Altera est, vt adnotaret Deum sua volũtate distinxisse eos, non ex eorum meritis.

*Augu**st**.* Rectè ex hoc loco Augu. lib. 1. de peccato originali contra Pelagium, & Celesti. c. 31. collegit animas ante corpora non habuisse liberum arbitrium, nec bona aliqua, aut mala opera egisse, vt aliqui Platonici affirmarunt, sed simul sunt cum ipso corpore. nec arbitrium liberum, antequam nascantur, quantum ad actum habent.

Electionẽ & separationem ĩter duos fratres esse factã nõ ex pꝛuisis meritis siue operibus, sed ex uocãte.

Grauis autem dubitatio occurrit in hac Pauli sententia. nam ad ostendendum, non ex operibus, sed ex vocante, electionem seu separationem esse factã inter illos duos, verba sua apponit dicens; cum nondum nati essent, aut aliquid boni, aut mali egissent, quasi diceret, non ex operibus factum est, vt maior minori seruiret; quia cum nondum nati fuissent, talia opera habere nõ potuerunt. posset aliquis obijcere, quamuis tũc opera non habuerunt, tamen Deus omnium præscius præuouit futura illorum opera diuersa; ideo ex præuisis operibus factũ est, vt maior seruiret minori. illius enim opera mala, huius bona futura erant, ergo quod nondum tunc nati essent, aut boni aliquid vel mali egissent, nõ impedit, quo minus ex operibus dictum sit, maior seruiet minori. Quod si admittas ita esse, & ex prauis operibus eam fuisse distinctionẽ factam, talis assertio cõtradicet verbo sequenti, nempe (ex vocãte;) quod enim ex vocante est, non ex operibus est. Fateor esse grauẽ hanc difficultatem, quæ sic mihi soluenda videtur; Illud enim verbũ (maior seruiet minori) non fuit sola prophetia eorũ, qua futura erãt sed etiam ad tempus præsens refertur: vt sit sẽsus: ex nũc preferó maiori minorem, & vnũ sub alterius potestate facio, vt maior sit minoris seruus; & ipse cum sua posteritate seruiat minori, & eius posteritati: in hoc sensu, ecce vnus alteri de facto præfertur, vbi opera non sunt. Si autem ad futurum tantũ tempus verba referrentur, tũc procederet obiectio, nam diceret aliquis; propter futura opera, prædicta est futura distinctio, at tum de præsenti fit etiã, quia antequam operarentur, etiam maior minori seruit, quia sub eo collocatur; & ex tunc in semen Abrahæ, & Isaac, ac illius hæreditatẽ recipitur, constat, nõ ex operibus, sed ex vocante id esse factum. Adhuc in hac sentẽtia, supersunt aliæ difficultates, quas in sequentibus annotationibus require.

ANNOTATIO XIX.

Propositũ Dei secũdũ electionem quid sit.

Theodor.

Grauior difficultas est in examinando & exponẽdo, quod sit hoc propositum Dei secundum electionem. De quo Doctores non idẽ senserunt. Primo loco Theodoret. hoc propositum exponit hominum voluntates à Deo præuisas; electionem autem, diuinam electionẽ, qua quosdã probat, quosdam reprobat iuxta ipsorum varia proposita præuisa. dicitur ergo propositum secundum electionem, ac si dictum esset, homi-

hominum proposita & voluntates à Deo præuisa, propter quæ electio Dei iusta est; dignos enim acceptat, indignos reijcit et antequam operentur. Hæc expositio non potest accommodari verbis, immò est ipsis contraria. nam dicitur, vt propositum Dei maneret, non ergo ad hominum proposita, sed ad ipsius Dei consilium, & voluntatem referédū est. & ita Chrys. & Photius apud Oecumen. & Ambros. & cæteri antiqui interpretantur.

Chrysost. Photh. Ambros.

Secundo igitur loco Chrysost. & Photius, & Ambros. hoc propositum Dei, decretum, & voluntatem, quibus Iacob acceptauit, & Esau reiecit, exponunt, similiter quosdā homines saluare, quosdā à salute repellere decreuit: verbum tamen (secundum electionem) sic declarant, hoc propositum & decretum Dei esse secūdum electionem, quæ electio supponit præscientiam diuersarum voluntatum hominum, antequam fiut. prçuidens enim Deus quorundam bonas quorundam malas voluntates, elegit quosdam, alios repulit. ideo propositū hoc Dei, quo saluare decreuit, & aliquos probauit, esse dicitur secundum electionem. Conuenit quidem hæc expositio cū priori in doctrina, in verborum tamen declaratione discordat. Existimant enim Doctores, non posse esse electionem sine aliqua distinctione i electis. nisi enim aliqui dissimiles alijs futuri præuisi fuissent, non posset esse electio inter eos, vt aliqui probarétur, alij repellerentur: et ita affirmant Iacob electum, non autē Esau, non quidem ex operibus, sed ex vocante Deo; præuidente malam vnius voluntatis affectionem, bonā verò alterius: propter quas vnus dilectus, alter odio habitus est.

August.

Tertio loco Augustinus lib. 1. ad Simplician. q. 2. consentit explicationi verborum factæ, nimirum propositum secūdum electionem dici, quo proponitur, & decernitur aliquid, quod ex electione fit. Fatetur ergo, electionem fieri non posse in multos, nisi aliqua distinctio præuisa sit in ipsis futura; tamē quia Augustinus ipse in doctrina dissentit à pdictis Doctoribus, & tenet, Deū ex nullis prçuisis non solum operibus, sed nec ex bonis voluntatibus, aut hominum propositis, aut ex dorum futura fide, sine consensu ad fidē, vt supra diximus in capite octauo, sed ex sua mera, & simplici voluntate aliquos saluare voluisse, nō alios, & Iacob dilexisse, non Esau; ideo prædicta verba cōnectit ad antecedentia in hunc sensum cōtrariū illorū Doctorum sensui; nempè; cū nōdū nati essent, aut boni aliquid, aut mali egissent, vt secundū electionē propositū Dei maneret, quasi diceret; si nati essent, & boni aliquid aut mali egissent, propositū Dei secundū electionem mansisset; idest, esset secundum præuisam eorum distinctonem futuram; ideo ergo antequā nati essent, & boni aliquid, aut mali egissent, dictum est; maior seruiet manori, ne propositum Dei secundū electionem esset. Hæc est Augustini expositio.

Author.

In hac parte mihi aliqua videntur respōdenda. Primum est, propositum hoc non esse hominum voluntates præuisas, sed ipsum cōsilium, & voluntatis diuinæ decretum, quo decreuit, quod faciendū postea erat, & in hoc consentio cū communi expositione, & textus ipse aliam interpretationem non admittit.

Alte-

Alterum est, nō esse necessarium ad electionem, vt distinctio pcedat, aut præcognoscatur in electis. Hoc est cōtra sententias prædictorū Doctorum. quorū doctrinam ī hac parte non probo: nam in agentibus liberis, & maxime ī Deo, electio fieri potest īter duo omnino æqualia, ex ipsa voluntate libera, quæ vnum acceptat, alterū renuit, quia vult. Certum enim est, Deū quam plurimos mundos creare potuisse. cur autem hunc, nō aliū creare voluerit, nulla est ex parte ipsorum ratio, sed ex sola diuina voluntate, quia sic voluit. Ecce electio, qua vnus creādus, alij non creandi acceptantur, & tamen ex sola est diuina voluntate. Potuit etiā facere æquales alios soles, stellas, cœlos, animalia, omni æqualitate seruata, & tamen non voluit; negari ergo non potest, electionē stare posse, nulla distinctione ex parte electorum posita. Ita ergo quamuis Iacob acceptauerit in semē & hęreditatem Abrahæ, nō autē Esau, etiā nulla eorū præuisa distinctione; & quamuis saluare aliquos, non alios, nulla inter eos præuisa differentia, potuit esse electio ex sola libera Dei voluntate. quod August. Epist. 105. ad Sixtum docuit & affirmauit.

Hinc sequitur tertium, connexionem Augustini non esse necessariā. Timens enim, ne, si propositū Dei secundum electionem diceretur, cōsequeretur ipsum esse ex præuisa distinctione ex parte hominū, coactus est verbū hoc cōnectere præcedentibus in eū sensum, quē exposuimus: tamen id non consequitur, vt probatum iam est.

Quartum est, connexionem Augustini, & sensum esse violētū, nec ad mentem Pauli; illud enim verbū (maneret) idest, stabile, & firmum propositum Dei esset, non potest accommodari cōnexioni, & expositioni Augustini, vt facile intuenti constabit. ideo ipse Epistol. 105. in sententiam oppositam se cōuertit, quā nos sequimur. *August.* Vera cōnexio autē & sensus hæc sunt; vt propositū Dei, quo decreuit Abrahæ semē dare, & hoc secundum electionem, nō enim omnes, qui ex eo carnaliter propagandi erant, in semē acceptare voluit; repulit enim Ismael; & ī Isaac etiam reiecit Esau, quia non erat de numero eorū, quos proposuerat vocare in semē; vt ergo propositū hoc electiuū maneret, & firmū esset, Iacob acceptauit, non Esau, & hoc significat verbū illud (vocāte;) refertur enim ad id, quod superius dixerat, ī Isaac vocabitur tibi semē. Ab eo ergo, qui vocauerat semen Abrahæ, & proposuerat vocare non omnes, vt tale propositū stabile & firmum permaneret, dictum est, maior seruiet minori. *Verbum illud (ex uocante) quid denotet.*

Quintū est, doctrinam, & expositionem Chrysost. & cæterorū non posse accommodari verbis Pauli, & in hac parte rectè & legitimè loquitur Augustinus. nā si ex præuisis bonis & malis voluntatibus Iacob & Esau electio facta est, & dictum est, maior seruiet minori, non recte colligit Paulus, nō ex operibus, sed ex vocāte; nō enim sequitur, nō ex operibus, idest, nō propter opera prælatus est minor maiori, ergo propter vocantem. nā dici poterat, quamuis nō ex operibus facta sit distinctio, supersunt vnius bona, alterius mala voluntas: & propter has præuisas, nō ex vocante dictum est, maior seruiet minori. Oportet ergo ī verbo (non ex operibus) intelligere & *Chrysost.*

opera,

opera, & voluntates, & affectus eorum; tūc enim rectum est antithetū verbi (nō ex operibus) illud, (sed ex vocante.) quod si dicas excludi opera, quia nondum tunc erant, respondebo, etiam excludi voluntates bonas aut malas, quia nec tunc ēt erāt. Si autem iterum dicas, præuisas esse voluntates, iterum respondebo, etiā præuisa opera fuisse. Qua ergo ratione vnum, eadem alterum excludendum est; aut si ex præuisis voluntatibus facta est distinctio, etiam erit ex præuisis operibus. Hoc autem dici nulla ratione potest: tunc enim corrueret tota sententia Pauli, nempe de nondum natis, aut boni aliquid, vel mali agentibus dictum esse: non ex operibus, sed ex vocante, maior seruiet minori, vt propositū Dei maneret; posset.n.dici ēt si nati essent, & opera fecissent, & ex operibus dictum esset, propositum Dei manebat. verè ergo Paulus intendit hanc separationem factā ex electione diuinæ voluntatis, nulla distinctione in ipsis præuisa, quæ causa esset, cur maior alteri seruiret, Et vt hoc significaret, Deus inter duos ex eodē Patre, & Matre natos, immò simul cōceptos, & ambos ex Abraham per Isaac descendentes, & adhuc in vtero existētes, separationem, & distinctionem hanc fecit, idq. sequens sententia confirmat. Quid, inquit, dicemus, nunquid iniquitas est apud Deum? Si Pauli sensus in præcedenti sententia fuisset, ex præuisa bona voluntate Iacob, & mala voluntate Esau factā fuisse distinctionē, & prælationē inter eos, vtique nō erat, cur obijceret sibi: nūquid iniquitas est apud Deū? cū nō esset, vnde ea apparere posset, Obiectio ergo talis indicat, & demōstrat, in superiori sentētia significatum aliquid, ex quo videri alicui poterat iniustitia; quod nō alia de causa est, nisi quia inter Iacob, & Esau facta est separatio ex sola voluntate, & beneplacito Dei; nō ex operibus, aut ex voluntatibus eorū, aut existentibus, aut præuisis. An tū ex hac sentētia sic exposita sequatur doctrina Augustini de prædestinatis ex sola diuina voluntate, in annotatione xx1. examinabitur.

Sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau odio habui.

ALlegat Paulus testimonium Malachiæ 1. qui longo post tempore fuit ab Esau, & Iacob, tum vt confirmet, impletum esse, quod prædictum fuit antequam illi nascerentur, nimirum maior seruiet minori, tum etiam vt explicet, & exponat sensum illorum verborum, maior inquit, seruiet minori, sicut factum fuisse habemus in Propheta longo tempore post illos existente, & dicente, Iacob dilexi, Esau, autem odio habui. Non ad solas personas ipsas, sed etiam ad posteritatem earum hæc verba referuntur. Ex Esau enim fuit Idumæorum populus, ex Iacob autem populus Iudæorum: dicitur autem Esau seruisse Iacob, quia populus illius fuit subditus populo Iudæorum: terra autem promissionis, quæ erat terra Chanaam fertilis, & abundans, hæreditas erat Abrahæ, nō Idumæis, sed Iudæis ex Iacob data est. Idumæis autem, & posteris Esau loca saxosa, & sterilia, vt habetur Malach. 1. ideo dicitur Deus Esau odio habuisse,

Esau quare dicatur seruisse Iacob.

Malach.

buisse, Iacob autem dilexisse; & eũ illi antepofuisse. Omnia enim, quæ Paulus in hac collatione, & cõparatione narrat, ad tẽporalia pertinent, quãtũ ad literã; vt per ea probet, quæ spiritualia sunt; nẽpe filios, & posteritatẽ Abrahæ, in quibus benedictio, & salus per Euãgeliũ futura promissa est, nõ secundum carnalem Abrahæ generationem, sed secundum diuinam electionem esse accipiẽdam; quæ omnia in sequentibus annotationibus explanantur.

ANNOTATIO XX.

Hieron.

Maior seruiet minori, qũo intelligat.

Hieronymus Malach. 1. illud verbum (sicut scriptum est) refert ad librum Genesis, vnde allatum est testimonium præcedens (maior seruiet minori) & ad librum Malachiæ, ex quo sequens profertur testimonium, sed non videtur accõmodata expositio hæc; cum, si verborum contextum obseruamus, ad librũ Malachię referatur; illud enim (dictum est) ad Genesis librum refertur, dictum est nempe in libro Genesis à Deo; maior seruiet minori: ad exponendum autem, & cõfirmãdum hoc testimonium, adiũxit, sicut scriptum est, nempe in libro Malachiæ, Iacob dilexi, Esau odio habui: nisi velis Hieronymum sic interpretari, nempe, referri ad librum Genesis illud verbum (sicut scriptum est) quia testimonium sequens scriptũ in libro Malachię, productum est ad exponendum testimonium ex libro Genesis. Hoc tamen rectè adnotat Hieronymus; testimonium Prophetæ non ad personas Esau, & Iacob solas referendum, sed ad posteritatẽ etiam eorum; & hoc ipsum dicendũ est de testimonio Genesis. Quod quidẽ cõstat ex ipsis verbis Scripturæ; nã Genes. 25. dicitur. Duo populi ex vẽtre tuo diuidẽtur, populusque populũ superabit, & maior seruiet minori. Ad populũ ergo, & posteritatem verba referẽda sunt. hoc etiã constat ex subiunctis verbis Malachiæ, vt rectè Hieronymus exponit; non solum ergo Esau seruire dicitur Iacob, quia primogenitura ad Iacob peruenit, & factus est Esau sub Iacob, sed posteritas etiam eius seruiuit, quia sub Iudæorum potestate Idumæi fuerunt. Esau etiam odio habitus est, quia pars, & hæreditas præcipua Isaac, & Abrahæ ad Iacob & posteritatem eius translata fuit, vt in commentario diximus. Hoc adnotasse iuuat, ad intelligentiam eorum, quæ in proximis annotationibus dicenda sunt.

Genes. 25

ANNOTATIO XXI.

Hieron.

De qũo intelligatur dilexisse Iacob, & odisse Esau.

Attendendum maximè est, pro recta, & legitima intelligentia huius loci Pauli, quẽ in hac epistola præcipuam habere difficultatem affirmat Hier. epist. ad Hedib. q. 10. duo hæc testimonia, nẽpe (maior seruiet minori) & (Esau odio habui, Iacob dilexi) ad literam intelligenda esse de temporali hæreditate Abrahæ, quæ non Esau, nec eius posteritati, sed Iacob data est; de seruitute etiam tẽporali, ac bonis huius sæculi, in quibus posteritas Iacob posteritati Esau prælata est. At-

que

que in hoc sensu loquitur Paulus, dicés: non ex operibus Iacob prælatū Esau fratri maiori, nec hunc ab hæreditate exclusum, illū verò admissum, sed ex Dei volūtaria electione. Quo et modo testimoniū superius de Abrahā (in Isaac vocabitur tibi semē) & (secūdū hoc tēpus veniā, & erit Saræ filius) ad literā de repulsa Ismael ab hæreditate, & acceptatione Isaac intelliguntur. Dicitur autē Deus odisse Esau, quia ab hæreditate Abrahæ eū repulit, ac solū Iacob in illius semen computauit, maioribusq; beneficijs huius posteritatem affecit, vt constat ex Malach. 1. Hæc autem omnia aliud præcipuū significabāt, nempe posteritatem spiritualem, quā Deus vocauit Abrahæ per fidem Christi Saluatoris, in quo tali posteritati hæreditas longe maior spiritualis dāda erat, & in huiusmodi sensum à Paulo testimonia prædicta allegantur, vt Paulo et inferius in hac eadem annotat. exponemus.

Attēdendū rursus est, his duobus testimonijs Paulū id velle probare, & statuere, nempe hasce promissiones, & benedictiones per Christum futuras, nō esse implēdas in Abrahę semine secūdū carnē, sed secūdū modum electū à Deo pro sua volūtate, nēpe fidem; & non solum in Iudæis, sed etiam in gentibus; quam potestatē Deus dedit, & promisit Abrahæ; quia voluit, & sibi ita placuit, non ob merita aliqua eligendorum. Nec etiam repulit carnalem generationem ob demerita, sed quia ipse voluit eligere generationem, & posteritatem aliam. Si ergo dicat Iudæus, quare noluit Deus suas promissiones gratiæ implere in semine secundum carnem? respondendum est, quia voluit, & id sibi placuit; quare etiam semen elegit non carnale, sed secundum fidem? iterum respondendum, quia voluit; nec enim propter demerita, nec propter merita hominum noluit carnalem posteritatem in semen reputare, & quę est secundum fidem tam in Iudęis, quam in gentibus acceptare, sed quia voluit; sicut Esau ab hæreditate auita repulit, & Iacob elegit, quia voluit, & per eos hoc ipsum, quod futurum erat, de posteritate spirituali significauit. Hoc ergo testimonio Iacob, & Esau significatum est, posteritatem Abrahæ, cui promissio per Christum salutis, & benedictionis facta est, non esse secūdum carnem accipiēdam, sed modo quodam à Deo instituto, nempe per fidem; & ad eam posteritatem pertinere non solos Iudæos, sed etiam gentes credituras, & ab ea repellendos incredulos, etiam si carnaliter ab Isaac, & Abraham, & Iacob descenderint; & hoc quia ita voluit Deus, nō propter merita, neque demerita. Cur autem hi credant, illi verò non, & cur non omnibus fides annuncietur, curque inter credētes hi salutem, non illi consequātur, denique cur ab æterno hos ad æternā salutem prædestinauerit, non illos, nos in præsenti discutere nolumus, maximè cum alijs in locis copiosè omnia hæc tractauerimus.

Quid ergo dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? absit.

HÆc est tertia capitis pars, in qua Dei iustitiam tuetur in hac Iudæorum carnalium repulsa. Hactenus enim veritatem cō

probauit, mendacem in suo verbo non fuisse ostendens; sensus autem est, inferemus ne ex prædicto facto, & dicemus, si non ex operibus Iacob dilexit, Esau autem odio habuit, maiorq. seruiuit minori, ergo iniustus est Deus? absit, inquit Paulus, idest, nulla ratione audeat aliquis id inferre, nec Deum iniustitiæ arguere; quãuis pro sua voluntate, non ex meritis, aut demeritis Iacob elegerit, Esau verò repulerit, ac maior fuerit sub minori (absit) negatio est cum acrimonia, quasi detestabile, & impium sit, id affirmare (ergo) consequentiam indicat ex præcedentibus, vt expositum est; nimirum, dicemus, & deducemus sic; non ex operibus Iacob dilexit, & Esau odio habuit, ergo iniquitas, & iniustitia est apud Deum; statim deductionem negat, & abominatur, dicens. Absit; est enim frequens Paulus in hoc genere locutionis, quæ per interrogationes fit.

Moysi enim dixit, miserebor, cuius miserebor; misericordiam præstabo, cuius miserebor.

TEstimonio Moysis, cuius auctoritas apud Iudæos magna erat, probat, nõ esse iniustitiam vllam apud Deum in eo, quod propria voluntate, & non ex operibus Iacob elegerit, & Esau reiecerit, similiterque, quod carnalem generationem à promissione exclusérit; admiserit autem credentes tam ex Iudæis, quàm ex gentibus. Sensus igitur est; absit, iniustitiam vllam esse apud Deum. Nam Moyses ipse Deum ita loquentem inducit; miserebor, idest, afficiam beneficijs, cuius miserebor, idest, quem afficere voluero; & misericordiam præstabo, idest, liberabo à miserijs, cuius miserebor, idest quem voluero liberare. Ecce Moyses ipse Deum pro sua uoluntate affirmat misereri, & benefacere, hos ad misericordiam, & clementiam, non autem illos recipiendo; & tamen iniustus non est; ita & nunc sentiendum est. Testimonium est sumptum ex Exod. 33. Insinuat Paulus his verbis, vbi debitum non est, iniustitiam non esse; Deus autem nemini debet, omnesq. bonum ex diuina misericordia procedit, & gratia; quod enim hic diues, ille pauper, hic Dominus, ille seruus, & huiusmodi alia fiant, iniustitia nulla est. eodem modo peccata remittere, gratiam præstare, salutis benedictionem impertire, gratia, & misericordia omnino est, nemini debita, etiamsi peccatum nullum esset; non ergo iniuriam facit Deus, si ad gratiã hãc, & salutem hominibus, & peccatoribus indebitam, & Abrahæ promissam vocat, non per carnalem generationem, sed per fidem; & admittit non solos Iudæos, sed etiam gentes, ac repellit incredulos, acceptatque credentes; misericordiæ enim opus est hoc, nõ iustitiæ; ideo iniquitas nulla est in carnalium Iudæorum repulsa, & credentium acceptatione; quod enim ex gratia est, pro dantis voluntate mensuratur, sine vlla iniustitia. In annotatione hoc magis explicabitur.

Exod. 33

AN-

ANNOTATIO XXII.

Miserebor cui miserebor quō intelligatur, & an referatur ad uolūtatē Dei merā, & absoluté.

ALiqua sunt erga superiorē sententiā adnotanda. Primū est, in Hebræo duo esse verba, sicut & in Græco sermone, ac si Latinè diceremus, miserebor, cuius miserebor; & miserabor, quē miserabor. prius verbū est חנן, quod gratia ac fauore psequi significat: posterius est רחם, quod misereri Latinè dicimus; vt vtrumq. significaretur, nimirū donare, & bona conferre, atque à malis, & miserijs liberare; vtrumq. enim gratia est Dei, & ex voluntate eius, non ex debito procedit. Sunt aūt in Hebræo verba futuri, quamuis Græce sit vnum præsentis, alterū futuri, nempe miserebor, cuius miserebor.

Alterum est, hāc geminationem; miserebor, cuius miserebor, & misericordiā præstabo, cuius miserebor, phrasim esse Hebrēam idem significantem, ac si Latinè diceretur; miserebor, cuius misereri voluero. & ita *Hieron.* Hierony. in sua versione Exod. 33. est interpretatus, & hic sensus accōmodatur cōtextui, & mēti Pauli in præsenti. Vnde expositio Anselmi *Ansel.* non videtur apta; inquit. n. miserebor, vt credat; cui miserebor, vt vocē; seu miserebor, vt operetur, cuius miserebor, vt credat; seu clarioribus verbis, quē per misericordiam vocabo, per misericordiam faciam. vt credat; & quem per misericordiam vocaui ad fidem, per misericordiam faciam, vt rectè operetur. Vera est doctrina, sed phrasis non facit hunc sensum, sed miserebor, cuius misereri voluero, aut cuius misereri voluntate mea decreui, iuxta illud 2. *2.Reg.15* Reg. 15. eo, quo iturus sum, idest, quo ire decreui.

Origen. Tertium est, Originem, hæc verba, & sequentia vsq; ad illa (ò homo tu quis es?) existimare citata esse à Paulo, non in persona sua, sed in persona contradictoris: Hieron. au- *Hieron.* tem epist. ad Hedib. q. 10. eadem verba affirmat proposita à Paulo, tanquam quæstionem quandam conser tam ex testimonijs Scripturarum occasione illius dicti: non ex operibus Iacob dilexi, Esau odio habui. Sed particula illa causalis (enim) non admittit has expositiones; reddit, enim hæc sententia causam, & probationem præcedentis. nimirum absit, iniquitatem esse apud Deum ex eo, quod Iacob dilexit, Esau autem odio habuit, non ex operibus, sed ex vocante. Causā autē, & probatio est sumpta ex testimonio Moysis, qui simile de Deo retulit, nec tamen Moyses propterea Deum iniustitiæ vllius arguit. Sic nimirum in persona Pauli hanc sententiam interpretantur reliqui interpretes.

Quartum est: hanc sententiam, & testimonium etiam in persona Pauli dictum non eodem modo interptetari Doctores: Chrysosto- *Chrysost.* mus quidem affirmat, hoc testimonium à Paulo in hunc sensum esse adductum; vt probet, non esse nostrū quęrere occultas causas, & Deo soli cognitas, cur Iacob dilexerit, Esau autem reiecerit, curque vnum eligat, alterum reprobet; probat autem sic, quia Deus hoc idem Moysi respondit; peccauerant enim Iudæi adorantes vitulum, & communi existente peccato, quorūdam est misertus, quorundam verò non, nam multos puniuit morte, Moysi

dicens: miserebor, cuius miserebor, idest, ò Moyses, tuum non est scire occultas causas, & qui misericordia mea digni fuerint, qui verò non. Chrysostomus enim sic exponens perseuerat in sua opinione, existimans, Deum vnum eligere, alterum non, ex eo, quod præuidit in vno aliquid boni, quod non in alio. Nõ est

Hieron. etiam dissimilis interpretatio Hieronymi in præsenti; interpretatur enim sic; miserebor, cuius miserebor, idest, illius, quem per meã præscientiam nouero promereri debere

August. misericordiam; Augustinus autem, & qui eius sequuntur doctrinam, ad solam voluntatem Dei referunt. Et re vera hæc expositio legitima est.

Chrysost. Expositio verò Chrysostomi, nec quantum ad contextum, nec quantum ad doctrinam accommodari potest verbis Pauli. non quidem quantũ ad contextum; nam particula illa (enim) causam reddit, cur iniquitas non sit apud Deum ex voluntaria electione Iacob, & repulsa Esau; causa autem non esset, si Chrysostomi expositionem sequeremur. Quantum ad doctrinam autem, quia tunc non erat vlla difficultas, nec locus vlli dabatur obiectioni; si Paulus vellet docere causas esse ex parte hominum diuinæ electionis; nobis tamen ignotas, nemo enim ex hoc obijceret, ergo iniquitas est apud Deũ. Præterea, quæ sequuntur, huic expositioni non consonant.

Author. Existimo ergo; legitimũ sensum esse, vt hæc ad diuinam voluntatem referantur. pro cuius rei explicatione, sit Quinto adnotandum, nempè verba citata ex Exodo, nõ esse intelligenda de temporali punitione, qua non omnes, qui peccauerunt in adoratione vituli, Deus puniuit, quamuis omnes digni essent punitione, sed quos pro sua voluntate punire voluit; alijs verò pepercit, prout voluit, neque in eo vlla interfuit iniustitia, aut iniquitas. Sic exponũt Chrys. & Theodor. sed si ita testimonium intelligeretur, nõ esset accommodata probatio præcedẽtis sententiæ; diceret enim Iudæus; illi adoratores peccauerunt, & digni morte fuerunt; ideo non fuit iniustitia punire multos; remittere autem, gratia aperta fuit: at tu ò Paule dixisti, non ex operibus, & antequam quicquam mali aut boni egissent, vnum dilexit, alterum odio habuit. Huic non videtur simile esse, quod ex Moyse relatum est. Dico ergo, verbũ Exodi absolutè intelligendũ, vt ex ipso cõtextu patet; Deus enim his bona, illis mala temporalia infert, prout vult, immò significabat Deus hisce verbis futuram gẽtium vocationem per fidem, & Iudæorũ carnalium repulsam. Hac ratione hoc testimonium accommodatur electioni, & reiectioni Iacob, & Esau ad temporalem hæreditatem Abrahæ, vti expositum est, & vtrũque electioni populorum credentium, & repulsæ carnalis posteritatis, quod ex sola Dei uolũtate factũ est; voluit enim Deus credentibus siue ex Iudæis, siue ex gentibus salutem dare, & posteritatem Abrahæ per fidem saluare, non per carnalem generationem; huius autem causa non alia est, nisi diuina voluntas, quia sic placuit ei; cum enim salus nemini esset debita, potuit, prout voluit, eam in fide collocare, sicut poterat in carnali generatione; potuitq. vocare ad eam gentes, sicut ad hæreditatem temporalem Abrahæ uocauit Iudæos car-

Maior quod seruiet minori, nõ de tẽporali tãtũ hæreditate, sed spirituali intelligẽdum.

carnales. Posita autem hac diuina voluntate, si quis quærat, cur hunc saluat, illum verò non, cur hic ad fidem, ille non vocatur, ad prædestinationem particularem pertinet, de qua Paulus non loquitur in præsenti, nec eius sententiæ ad vnam, aut alteram partem trahi possunt.

Igitur non volentis, neq. currentis, sed miserentis est Dei.

INfert ex citato testimonio Moysis intētū suū. Sensus est, si Deus miseretur, & fauore prosequitur, prout uult, igitur nō ex operibus, sed ex Deo est, q unus à malo liberetur, alter nō; & quòd unus fauorē obtineat à Deo, alter nō. Paulus non soluit difficultates, sed testimonijs utitur Scripturæ; cū.n. difficultatē, & quæstionē de Dei iustitia ex electione, & repulsa duorū fratrum excitasset, non aliter eā soluit, quàm Scripturā adferendo, per quā cōstat, Deum pro sua uoluntate distinguere inter homines. Nō enim Iudæus audebit unquā negare ueritatē Scripturā, nec propter ea, quæ in eis continentur, arguere Deū iniustitiæ: ac si diceret, ò Iudæe, ne putes, nec affirmes me Deū facere iniustū, quādo doceo, nō ex operibus, sed secūdum propositum suum elegisse Iacob, repulisse aūt Esau, nā Scripturæ ipsæ, quas tu confiteris, similia prædicant de Deo. Nam Paulus humanas rationes, aut solutiones nō quærit, sed fidem, quoniā agit cum fidelibus, & fidem statuere intendit. Attende autem quantum ad uerba spectat, Paulum alludere ad factum Iacob Genes. 27. quando obtinuit benedictionem; dixit enim ei mater eius: pergens ad gregem affer mihi hædum; & ille pregens abijt, & attulit, antequam reuersus esset Esau de uenatione. Posset alicui uideri, propter hanc diligentiam obtinuisse benedictionem. dicit ergo Paulus, non est uolentis, neque currentis, idest, non propter uoluntatem, nec propter diligentiam Iacob, nimirum, quia uolens, & currens cito attulit hædum, benedictionem est consecutus, sed quia Deus ita uoluit, & misertus est eius, non autem Esau.

Quomodo nō ex operibus sed secūdum proposotū.

Genes. 27

ANNOTATIO XXIII.

Origen. Hieron.

ORigen. & Hieron. epist. ad Hedibi. q. 10. vt in superiori annotatione meminimus, hæc verba in psona cōtradicentis, aut per modū obiectionis à Paulo prolata censent, cōtextus tñ ratio eā expositionē nō facile admittit. Anastasius q. 56. dictū censet propter Esau, nō uolentis est, neq; currētis; uoluit.n. accipere patris benedictionem, & cucurrit in campum ad venandum, vt cum comedisset pater, benediceret ei, at Deus Iacob misertus est. Chrysost. & Theodor. in persona sua Paulum hęc loquētē inducunt; sed quasi uolentem nō soluere quæstionem propositam, sed potius augere. Mihi tamen accommodata expositio visa est; si dicamus, Paulum soluere quæstionem; nimirum

Anast.

Chrysost. Theodor.

 iniusti-

iniustitiam nõ esse apud Deũ, eo, quod Iacob elegerit; ita tamẽ soluere, vt nõ rationibus agat, sed Scripturis; ac si diceret: Deus dicit, miserebor, cuius voluero misereri, sequitur ergo nõ ex operibus, sed ex Dei volũtate esse, vt vnus bonũ consequatur, nõ alter: nec esse volentis, neq; currentis, sed Dei miserentis; & tamẽ nemo dicet Iudæorum, propter hoc iniustum esse Deum. Sunt enim verba hæc deducta ex testimonio Moysis; illo enim tempore Iudæi maiorem fidem dabant Moysi, quàm Paulo; ideo Scriptura, & testimonio Moysis suam confirmat doctrinam.

Aug. Epist. 105. ad prędestinationem singulorum hæc accommodat verba, quæ non ex operum præuisione, sed ex sola Dei voluntate esse; Photius apud Oecumẽ. etiã de prædestinatione exponens; & huius nõ solam diuinam voluntatem, sed etiã hominis voluntatem, cum alijs Gręcis existimans, exponit hæc verba sic: non est uolentis, neque currentis tantum, sed etiam Dei miserentis; quæ expositio non potest accõmodari. nam dictum est; non ex operibus; & antequam quicquam boni, aut mali egissent. Mihi autem videtur Pauli intentum esse, agere de vocatione populi credẽtium. Quòd enim Iudæi carnales reijcerentur, & populus ex Iudæis, & gentibus per fidem in posteritatem Abrahæ reciperetur, nõ fuit nisi ex sola Dei voluntate. Vt enim diximus in annotatione xv 111. Paulus hoc argumentum tractauit de excludendis operibus, ne Iudæus conquereretur, Gentilem admissum ad posteritatem, & benedictionem promissam; Iudæum autem carnalem exclusum. Simul etiam, vt doceat, & prædicet, salutẽ hominis, quantum ad remissionem peccati, & reconciliationem cum Deo, gratis esse datam; non enim ex operibus iustitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam saluos nos fecit. Tit. 3.

Dicit enim Scriptura Pharaoni, quia in hoc ipsum excitaui te, vt ostendam in te virtutem meam, & vt annuncietur nomen meum in vniuersa terra.

ALterum testimonium profert ex Exod. 9. Est autem connexio cũ præcedentibus hęc; dixerat enim duo, nẽpe Iacob dilectũ, Esau autem odio habitum; vnum acceptum, alterum reiectum: vtrumq; autem non ex operibus, sed ex vocantis arbitrio & electione: volens hisce verbis significare reiectionẽ populi carnalis, & vocationem populi credentium voluntariam, & secundũ Dei propositum. Priorem quidem partem de acceptatione confirmauit testimonio priori, (miserebor, cuius miserebor.) Posteriorem partẽ de repulsa & reiectione, hanc nempe ẽt esse voluntariã, altero testimonio comprobat, idq; illa particula causalis (enim) indicat. Reddit namque causam posterioris partis, sicut præcedens testimonium causam, & probationẽ dicti prioris continebat. Testimonium aũt allegatũ est verbũ, quod Dominus Pharaoni per Moysẽ protulit: cuius

Ratio quare Deus reiecerit Esau.

cuius sensus hic est. In hunc finem, eaq; de causa ego volui vt esses, & in regnum eueehereris, teq; permisi in populum meũ insurgere, vt esses occasio mihi manifestandi potentiam, ac fortitudinẽ meã. dum enim tua pertinacia non vis obedire mihi; & populum detinere perseueras, ego mira opera diuinitatis meæ prodo: & tandem opus faciam mirabile, quo te, & tuos in mari submergã, ex quo fiet, vt nomen meũ celebre & venerabile fiat in gentibus; hac de causa excitaui te. Simile illud est Ioan. 9. Non peccauit hic, neque parentes eius, vt cæcus nasceretur, sed vt manifestentur opera Dei in illo. Sicut hic cæcus natus est, vt per cæcitatem eius Dei filius suam manifestaret diuinitatem, eum luto illustrando; ita excitatus est Pharao homo nequam, & permissus est obsistere Deo iubenti, vt in eo diuina potentia manifesta fieret populis & gentibus; vti factũ est. Gloriose. n. magnificatus est in Pharaone impio & obdurato.

Ioan. 9.

ANNOTATIO XXIIII.

Testimonium est Exod. 9. & verbum Hebræum est עמד quod significat stare, & in tertia coniugatione, facere stare, seu constituere: quasi diceret, stare te feci, Septuaginta verterunt διετηρήθης id est seruatus es, nostra versio habet, posui te, at Paul⁹ vsus est verbo Ἐξήγειρα quod significat, excito. licet autem in eundem sensum tendant verba hæc; maior tamẽ fides debetur Pauli versioni. Quis verò sit sensus huius sententiæ (in hoc ipsum excitaui te) non omnes eodem modo exponunt. Primo loco Photius apud Oecumen. sic declarat. Euexi te in regnum. Secundo loco Chrysost. sic interpretatur: ad hoc seruatus es, & permissus diu viuere. Tertio loco Ambr. cũ Chrysost. sentit, ad hoc nẽpe seruatus es; addẽs aliã interpretationem, iuxta nostrã lectionẽ, nimirũ ad hoc suscitaui te, cum. n. esset corã Deo mortuus Pharao, idest dignus morte propter peccatũ, permissus ẽ adhuc viuere, vt in eo diuina virtus ostenderet; ideo dicitur excitatus, seu suscitatus.

Deus quare excitauit, & commouit Pharaonem.

Photius.

Chrysost.

Ambros.

Quarto loco Anselmus sic explicat; non inquit, feci te malum, sed cum malus esses, excitaui te quasi sopitũ per mea signa & opera, quæ feci, excitaui autem te in eandem malitiam, vt deterior fieres. Quinto loco, alij ad ipsam referunt creationẽ; nempe ad hoc te feci, & creaui, quamuis te malum futurum scierim, vt in te ostenderem meam virtutem, & potentiam. Sexto loco, posset exponi verbum hoc sic; excitaui te, idest commoui & prouocaui, vt insurgeres in meum populum; secundum quam significationem dictũ est 2. Paralip. 36. Suscitauit Deus spiritum Regis Persarum, vbi hoc idem Græcum verbũ habetur. Dicitur autem Deus excitasse & commouisse Pharaonem, non per signa facta, ut dicit Anselmus, sed quia reliquit eũ in ipsius pertinacia, & mala uoluntate contra populum Dei. Ex his omnibus, quæ dicta sunt in Commentario, visa sunt mihi accommodatiora. Illud tamen annotandum est, hoc in loco (uirtutem) non positam esse

Ansel.

2. Par. 36

pro

pro virtute, quæ contra vitium distinguitur, sed pro potentia & fortitudine Dei, quod constat ex verbo Hebræo Exo. 9. & ex ipsomet sensu. Vnde non est accommodata expositio Oecumen. nempe uirtutem hanc esse longanimitatem Dei, qua diu malos tolerat.

Ergo cui vult, miseretur, & quem vult, indurat.

EX vtroque testimonio concludit Paulus, quod intendebat probare; nimirum, non ex operibus, sed secundum propositũ suæ electionis, Deum Iacob dilexisse, Esau repulisse; & consequenter Dei voluntariã populi carnalis repulsam, & populi credentiũ vocationẽ. ex illo enim testimonio, (miserebor, cuius miserebor) infert; ergo, cui vult miseretur: ex hoc verò (ad hoc ipsũ excitaui te) colligit, ergo quẽ vult indurat; & sic vtraque pars de Iacob, & de Esau confirmata manet. Dicitur aũt Deus indurare, quãdo permittit hominẽ in sua malitia perseuerare, & secundũ eam agere, ipso enim non permittente, nemo malus male, ac peruerse ageret: non igitur emollire cor hominis, nec à malitia retrahere est indurare hominem: sic indurauit Deus cor Pharaonis, quẽ siuit & reliquit in populum Iudæorum inuehi, ipsumq; affligere; tot etiam ac tantis signis editis non credere, nec moueri, vt populum dimitteret.

Deus quõ indurat.

ANNOTATIO XXV.

Hieron. HIeronymus Epist. ad Hedib. q. 10. & Orige. hæc uerba sicuti superiora, nõ in persona Pauli dicta censent, ut superius annotauimus; contextus tamen non admittit hanc expositionem, immò quæ sequũtur verba, hoc idẽ cõfirmant; obiectionem enim nomine aliorum ponens Paulus, vsus est verbo (dices mihi) significare volens, præcedentes ĩterrogationes & sententias nomine proprio esse prolatas. Adde, cum nihil absurdi cõtineant, nõ est cur nomine Pauli dictas esse negemus. *Chrysost.* Chrysostomus id concedit; affirmat tamen nõ soluisse Paulum illam primam obiectionẽ (nũquid iniquitas est apud Deũ?) sed nouas addidisse difficultates ex Scriptura, ne noui quid dicere visus esset, quãdo docuit, non ex operibus Iacob dilectum, Esau autem reprobatum. Hoc quidem verum est, nempe Paulum eam nõ soluisse humana ratione. reiecit tamen illam, Deumq; iniustũ nõ esse alijs testimonijs Scripturarũ, quæ apud Iudæos firmioris auctoritatis reputabantur cõfirmauit: fidelibus enim & credentibus Scripturæ testimonia maioris sunt auctoritatis & efficaciora, quàm humanæ rationes, oportet enim multa credere, quamuis non intelligãtur. Illud tamen non videtur probandum, quod Chrysostomus hanc sententiam exponens existimat, nimirũ esse nouã quæstionẽ hãc (cuius vult, miseretur, & quẽ vult, indurat) quæ cõnexio nõ videtur accommodata; est.n. hęc sentẽtia illatio & deductio ex superiorib' duob' testimonijs, vt ĩ cõmẽtario expositũ est.

Dicis

Dicis itaque mihi. Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis resistit?

OBiectio est aliorũ nomine cõtra cõclusionẽ & deductionẽ superiorẽ, sensus est: si quẽ uult, indurat, & Deus ipse excitauit Pharaonẽ, & indurauit, ut uirtutẽ & fortitudinẽ suã in eo ostenderet, & hoc ꝓ sua uolũtate, quia sic uoluit, cur ergo succenset, & irascitur cõtra Pharaonẽ, & cõtra inique agẽtes, ut per Prophetas cõstat, cum nemo possit Dei uolũtati resistere? non enim illi puniendi uidentur, qui obdurati sunt, dũ iniquè agunt, quia uoluntati Dei resistere nemo potest. Sumpta est obiectio ex Scripturæ testimo-
Isai. 47. nio. Isa. 47. Non resistet mihi homo. Illud (adhuc) id significat, ac si diceret, cũ ipse Deus induret, quare irascitur contra induratum, cũ non ualeat resistere ipsi uolenti in eo ostendere potentiam suam?

ANNOTATIO XXVI.

ALiqui ex ignoratione Græci sermonis verbũ (quæritur) interpretati sunt inquiritur, quasi à verbo (quæro) cum diphthongo; cum tamen ex Græco sermone constet esse à verbo (queror) vt sit sensus, cur conqueritur, aut succenset; Attende rursus, quantum ex responsione Pauli acri constat, hæc obiectio facta videtur illo tunc temporis ab aliquibus, maximè ex Iudæis, causam suæ incredulitatis in Deum iactantibus, quæ res etiam antiqua fuit, vt cõstat ex Salomo. Prouer. 19. *Prou. 19.* Insipientia, inquit, viri violat vias eius, Deũ autẽ causatur ĩ corde suo.

O homo tu quis es, qui respondeas Deo.

SVperbam & impudentem iniquorum & obduratorum obiectio
Homo nõ debet Deo respõdere. nem restingit. O, inquit, homo, tu quis es, qui respondeas Deo? quasi diceret, cũ homo sis, nempe terreus, corruptibilis, & finitus, quomodo audes te opponere Deo infinito, & creatori tuo, ipsumq; arguere iniustæ querelæ, & iræ, quasi non deberet irasci, nec conqueri, nec succensere cõtra peccatores, & malos uel nomen ipsum, nempe homo, argumento est, quod Deo respondere non debeas.
Gregor. Greg. lib. 9. mora. c. 8. hæc uerba adducens, inquit, respondere Deo non posse conuincitur, qui homo nominatur, qui per hoc, quod de humo sumptus est, iudicia superna discutere dignus non est. Illud (respondeas) Græcè est uerbum compositum; quasi diceret, ex ad-
Chrysost. uerso, seu contrario respondeas, quod adnotat Chrysostomus. Monet nos Paulus hac responsione, non superbè, nec curiosè, sed cum fide & humilitate secreta diuina tractare, non enim dogmata Christiana, ratione, sed fide accipienda sunt; nec Deus intelligentiam, sed credulitatem, & obedientiam à nobis petit; humanum enim

ingenium finitum comprehendere non ualet, quæ Deus sua infinita prouidentia disponit, nec rationes ualet attingere singulorum.

ANNOTATIO XXVII.

ATtende, interpretem omisisse particulã Grecã. μενοῦνγε id est, atqui, seu quinimmo, ò homo tu quis es. quæ particula aûget sententiam, ac si dicat, o homo tibi est respondendum, potius, & tecum contendendum, non Deo; & sic respondeo ego, quis es tu, qui Deo respondeas? Attẽde rursus, Photium apud Oecumen. aliter interpretari hanc sentẽtiam, quam cæteros expositores; nimirum, tu quis es, qui respondes Deo; an oppugnas voluntatem eius, an non? si oppugnas, quomodo dicis, voluntati eius quis resistit? tu enim resistis oppugnando: si nõ oppugnas, quomodo cõtradicis, & ex aduerso respondes? Hæc expositio similis est ei, quã Hieronymus adfert, de qua dicemus in annotatione sequenti, legitima autem ea est, quam secuti sumus in cõmentario.

Phot.

Attende etiam, Aug. lib. 83. qq. 68. q. referre tria. Vnum est, quosdã hæreticos affirmasse, Paulum in soluenda quæstione defecisse, & obiurgasse quærentes, quia non poterat quod quærebatur, exponere: proptereaq; dixisse, o homo, tu quis es? & cætera. Alterum est, alios hæreticos negasse, hæc verba prædicta esse Pauli, sed interposita ab aliquo, non autem à Paulo prolata. Tertium est, quosdam bona & pia mente Scripturas legentes, inquirere, quid in hac quæstione possit vel maledicentibus, vel calumniãtibus responderi. Hæc tria refert Augustinus. Ad quæ ipse respondet. Ad primum; nos doctrinæ Apostolicæ salubriter inhærere debere: nempe non ex ignoratione quæstionem nõ soluisse, sed quia ita respondendum esse conueniebat. Ad secundum, nõ debere nos existimare, libros, quos Catholica disciplina custodit, esse falsificatos. Ad tertium, illis, qui Scripturas calumniantur, aut latebras suorum peccatorum quærunt, vt præcepta vitæ cõtemnat, non aliter esse respondendũ, quã, o homo, tu quis es, qui respondeas Deo? nec debere nos margaritas ante porcos proijcere; eis enim, qui nondũ sunt in charitate radicati, nec possunt diuina comprehendere mysteria, nõ debemus ea aperire, donec credant, & ex luteis, & terrenis hominibus regenerẽtur ĩ Dei filios. Non ergo, vt ipsemet Austinus dicit, prohibuit ab inquirendo, & inuestigando nos qui credimus, & spiritum Dei habemus, sed luteos, & terrenos homines, Hæc Augustinus.

August.

Si autem verba Pauli consideramus, facile sensum deprehẽdemus, non enim hæc responsio data est inquirentibus scire humiliter mysteria, sed obmurmurãtibus & oblatrantibus, ac dicentibus; quid autem conqueritur? hanc impudentiam & impiam audaciã reprimit Paulus ea respõsione; nõ tam enim illi instruẽdi quàm reprehendẽdi, & confundendi erant: ita adnotauit Origen. addens, si fidelis & prudẽs seruus interroget, volens intelligere, & admirans sapientiam Dei, nõ audiet, nec accipiet respõsum, o homo tu quis es? quod Paulum seruasse

se dicit. Vbi enim nō habuit superbum cōtradictorē, distinctè causas aperuit vasorū diuersorū. 2. Tim. 2. In magna, inquit, domo nō solum sūt vasa aurea, & argentea, sed & lignea, & fictilia, & quædā ad honorē, quædā in contumeliā: si quis autē emundauerit se ab istis, erit vas in honorem. De hac tamen re in sequenti sententia dicendum est.

2. Tim. 2

Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit, quid me fecisti sic? an non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?

Contra Deū impudēs re spōsio reprimit.

PRosequitur eandem impudentem contra Deum responsionē reprimere; confirmans, hominem Deo ex aduerso respondere nō debere, cōditione hominis, & Dei cōsiderata. Deus enim factor est, & creator; homo aūt factura, & creatura ipsius. Vim aūt rationis huius ex metaphora accipit; figmentū enim nō pōt respondere figulo, ēt si ratione & sermone vteretur, ac dicere, cur me fecisti sic? cuius causā subdit, dicens: nam figulus potestatem habet ex eadem massa vnum facere vas in honorem, alterū in contumeliam; nec vas in contumeliam factum obijcere iustè potest, aut dicere fictori suo, cur me tale fecisti? quia figulus potestatem habet pro arbitrio vasa faciendi. Cum igitur sit Deus factor multo perfectioris conditionis, quam figulus, quia ex nihilo omnia fecit, quamuis ex eadem natura & massa faciat homines, quibus irascatur, & in quos furorem exerceat, & quosdam quos deprimat, quosdam verò quos exaltet, non habent illi, quod conqueri aut respondere Deo debeant, quia factor cum sit, potestatem habet in omnem suam facturam.

Nota uerbum (ex eadē massa) auget enim potestatē figuli. si enim ex massa inęquali diuersa faceret uasa, causa diuersitatis in materiā referretur; at nō sic est, sed ex æquali & eadē massa unū in honorē, alterū in cōtumeliā facit, quia hæc est potestas eius; multo ergo magis id Deo cōpetit. Hæc metaphora figuli, & ad hoc propositū sumpta est ex Scriptura ueteri, ut p hoc magis cōuincat Iudæos incredulos, apud quos Scriptura uetus auctoritatē habebat. Est aūt in Isai. 45. Væ, inquit, qui cōtradicit factori suo, testa de samijs terræ: numquid dicit lutū figulo suo, quid facis? & opus tuū absq; manibus est. Est ēt Hierem. 18. Numquid sicut figulus iste nō potero uobis facere domus Israel? ait Dominus: ecce sicut lutū in manibus figuli, sic uos in manu mea domus Israel. Est ēt eadē metaphora ante hos à Salomone usurpata. Sap. 15. cuius uerba sūt; Figulus de eodē luto fingit quæ mūda sūt ua[illegible], similiter & quæ his sunt contraria; horū aūt uasorū quis sit usus, iudex est figulus. Isaias aūt, & Hieremias, & Paulus Deo hāc figuli metaphorā applicuerunt. Hæc loca Paulus insinuat, conuincens contradictores, nempe quamuis Deus succenseat, indignetur, puniat, destruat, & uastet pro libito suo

Nota metaphorā figuli. Isai. 45. Hiere. 18. Sap. 15.

quos

quos uoluerit, iustam non esse ullius querelam; nec respondere debere, cum sit factor, nos autem factura ipsius. In annotatione exactiorem inuenies explicationem.

ANNOTATIO XXVI.

Non modica difficultas est in huius sententiæ explicatione; videtur enim non cohærere superioribus. Primo quidem obiectio facta hoc continebat, nempe cur queritur, & succenset Deus, si indurat eos, in quos irascitur? cui obiectioni non videtur accommodata responsio, quia figulus habet potestatem faciendi vas vnum in honorem, alterum in contumeliam. nam dicerent contradictores, nos non obijcimus, nec opponimus, quod ynum induret Deus, non alterum. hoc enim est facere vas in contumeliam, aut in honorem; sed opponimus, cur, si indurat ipse, postea in illum induratum indignatur, & ei succenset, ac furoré exercet? Secundo, quia exéplum videtur potius fauere contradictoribus: figulus enim facit quidem vas in contumeliam, sed non succenset postea contra vas contumeliosum: Deus autem hominem excitat, quem indurat, & in eo virtutem ostendit, & tamen ei succenset, & ipsum punit. Tertio, quia non videtur accommodari illud, cur fecisti sic? Deus enim facit homines, sed non sic, nempe malos, & contumaces, ac rebelles, ac in contumeliam. s. n. tales faceret, non succenseret eis. Propter hæc difficile videtur exemplum, & metaphoram hanc accommodare. Quid Doctores in huius rei explicatione sentiát, ante oĩa considerandũ est, postea quid mihi videtur proponam.

Cur Deus succéset, & côquæritur côtra induratos.

Hieron. Primo igitur loco Hieron. epist. ad Hedib. 9. 10. multo aliter hanc sententiam interpretatur, quam hactenus interpretati sumus. Exponit enim in hunc sensum: nempe, ò homo, eo ipso, quod respondes Deo, & de scripturis tanta perquiris, vt loquaris contra ipsum, & iustitiam voluntatis eius incuses, ostendis te esse liberi arbitrij, & faciendi quid vis, loquendi, aut tacendi te habere libertatem. si auté putas te tanquã vas fictile esse factum, & non posse resistere eius voluntati considera, quia vas fictile non dicit figulo, cur me sic fecisti? tu autem respondes Deo. Præterea figulus habet potestatem ex eadem massa faciendi vnum vas in honorem, alterum in côtumeliam; Deus autem æquali sorte cunctos generauit, & dedit arbitrij libertatem, vt faciat vnusquisque, quod vult, siue bonum, siue malum.

Exemplu figuli ad qd Paulus adducat.

Ita Hieronymus interpretatur, quæ expositio est etiam Theodoreti. Iuxta quam expositionem Deus non comparatur figulo, nec homines figmento & luto, aut vasis; sed potius in contrariam partem hæc dicta sunt, vt nimirũ ostédat, Deum non facere nobiscum tanquam figulum, nec nos esse vt lutum, aut tanquam vasa lutea. Quæ expositio, si vera est, tollit omnes difficultates propositas, sed videtur violenta, & quæ verbis Pauli vix potest accommodari. Vnde Hieronymus ipse côgitur multa verba ex suo ingenio adiungere, vt sensum hunc côpleat. Præterea quia sumpta sunt hæc ex

Thedot.

Scriptura, vti diximus, in qua verè Deus vt figulo confertur, qui habet potestatē faciēdi ī nobis, quod placuerit, sicut facit figulus in vasis ex luto. Ideo cæteri aliter ītellexerunt, metaphorā figuli Deo ipsi accōmodantes, & sic nos exposuimus.

August. Secundo loco August. Epist. 105. & 106. & lib. 93. qq. q. 68. & multis alijs in locis ita hāc sentētiam interpretatur, vt ad prędestinatos, & reprobos referat, quos Deus ex eadē massa peccato originis infecta, & vitiatata distinxit, vt hos per misericordiā vasa fecerit ī honorem, illos per iustitiam reiecerit in vasa cōtumeliæ; tota. n. massa infecta, damnatione digna erat, & iustè reprobari poterat. Quod autē aliqui eligātur, reliqui in damnatione relinquātur, ad misericordiā pertinet & iustitiā Dei; misericordiam erga electos, iustitiam erga reiectos. Hæc expositio non tollit, immò auget difficultates factas, vt facile vnicuique est videre, si singulas consideret.

Chrysost. Tertio loco Chrysost. hoc exemplum figuli ad hoc inductū censet, vt doceat Paulus, neminem debere respondere Deo, sicut nec figmentū respondet figulo, cur sic me fecisti, quamuis factum sit in cōtumeliam, nec plura esse in hac metaphora, seu exemplo requirenda. Pro intelligētia huius expositionis, attēde, Chrysostomum hanc sententiam de prædestinatione, & reprobatione, sicut Augustinū īterpretari; tamen multo aliter, putat enim Chrysost. causam ex parte hominum dari, vt superius diximus, nempe malas, aut bonas voluntates hominum prævisas; idcirco affirmat, hoc exemplū figuli tātum ad hoc inductum esse, vt ostēdatur, homines non habere, quod respōdeant Deo, sicut nec figmentum respondere potest figulo. Augustinus plura in exēplo considerat, nimirum solam figuli voluntatem distinguere in eadē massa vasa diuersa: Chrysostomus hoc non considerat, nec id considerandum ī exemplo isto cēset, cuius opinioni, seu expositioni id aduersatur, quia si Paulus non aliud significare voluisset, quam quod Chrysostomus dicit, non erat cur ad solam potestatem figuli vasorum distinctionem retulisset, propterea rem hanc Photius considerans, aliter explicuit.

Quarto ergo loco, Photius apud Oecumen. sic interpretatur. Diuidit enim partem illam priorem (numquid figmentum dicit ei, qui se finxit, cur sic me fecisti) à sequenti sentētia de figulo: & exponit priorem, sicut & Hieronymus, nempe figmentum non respondet, cur me sic fecisti? tu verò respondes Deo; ostendis ergo, te non esse sicut figmentum libero arbitrio carens. Posteriorem autem partem (an non habet potestatem, &c.) aliud argumentum esse existimat; tale, etiamsi ita esset, quòd Deus sine vlla causa ex parte hominis succēderet, & vnū repelleret, alterum reciperet, non esset iusta causa conquerendi: non quidem, quod Deus ita faciat, vt sine causa ex parte hominum, vnū recipiat, alterum repellat: sed quod etiam si ita faceret, non esset Deo respondendum, nec de eo conquerendum, quia est sicut figulus hābens potestatem faciendi ex eadem massa, quod ei libet, sine causa ex parte vasorū. Cæteri Doctores non diuidunt has duas sententias, sed in vnam coniungunt, vt vnicum sit argumentū, & in hoc rectius sentiūt.

Vt tamen rem hanc exactius dis cutiamus, & declaremus, sunt aliqua adnotãda. Primo, iure dominij, & potestatis suæ in hominem, & in quamcumque creaturã, posse Deum sine vlla iniustitia quidquid placuerit siue boni, siue mali facere, & exercere: si enim homo dominus ligni aut lapidis, potest ex ligno, & lapide facere quidquid placet ei, aut comburere, aut comminuere, aut sta tuã vilem, aut honorificã cõficere, multo magis Deus id potest, cuius dominiũ est plenũ & absolutũ. Atque etiã sicut nõ est iniustitia vlla, quod in vsum hominum animalia occidenda mille modis tradiderit; Nec rursus est iniustitia, quod inter homines, vnum pauperem, alterũ diuitem; vnũ infirmum, alterũ sanum; vnũ breuioris vitæ, alterum longioris faciat: sic eodẽ modo potest plagas quascũque infligere homini pro suo libito, etiamsi nullum inesset homini peccatũ. nam omnia hæc mala etiam animalia patiuntur sine peccato. satis est voluntas domini omniũ, maxime si i eius honorẽ aliquid tale cedat. Hinc est, ꝙ cæcus. Ille natus sit, nõ ob culpam, aut peccatum, sed vt manifestentur opera Dei in illo. Hinc infantes innocentes & sine peccato occidi permisit pro nominis sui manifestatione. deniq. disponere potest de homine, & de quacumq. creatura pro libito & beneplacito suæ voluntatis, nec iusta potest esse vllius creaturæ querela. Hinc est Ismahelem ab hæreditate Abrahæ; Esau à primogenitura; carnalem generationem à benedictione iustè expellere, etiam si nullum interuenisset peccatum, iuste potuisse.

Dominiũ Dei supra homines notãdũ.

Secundò adnotandum est, obiectionem & responsionem incredulorum fuisse hanc; nimirum, si Deus miseretur, & indurat, quos vult; & pro libito & voluntate Iacob acceptauit, Esau verò repulit; gentes vocauit, carnales Iudæos reiecit; cur succenset, & iram infert hisce repulsis & obduratis? huic obiectioni duas Paulus adhibet responsiones: vna est reprimens impudẽtiã & audaciam hominis Deo respondentis, eumq. accusantis. Hæc autẽ responsio sumitur à Dei potestate & dominio absoluto; ac si diceret, ò homo, etiãsi ita esset, vt tu dicis, quod Dei voluntati nemo possit resistere, & pro sua voluntate Deus induret, nõ est Deo respondendũ. omnes enim homines sunt Deo, sicut figmentũ figulo. vt ergo figmentum, quamuis factum sit vas vile & contumeliosum, non potest cõqueri de figulo, quia figulus potestatẽ habet de massa facere, quod libet. siue ergo faciat vas vile, siue statuã turpẽ, siue sine manibus aut pedibus, nõ potest esse iusta querela cõtra figulum; ita etiã & potiori iure Deus potest huic pœnas & mala quæcũq. inferre, iramq. in eo & potentiã ostendere pro sua voluntate: illi autem misericordiã præstare bona cõferẽdo, nec propter hoc iusta est contra Deum querela. potuit ergo Pharaonẽ submergere cũ Ægyptijs, in ostẽsionẽ potentiæ suæ, & multa alia mala intulisse hominibus pro libitu suo; nec habent hi, quod Deo respõdeãt, quia dominus & factor creator est hominũ, & omnium cæterarum creaturarum.

Impudẽtia hominis Deo respõdẽtis qũo reprimatur.

Altera responsio est pro credentibus, & humilibus; nempe, Deum iram nõ intulisse sine culpis & demeritis hominum, de qua in sequenti sententia dicemus.

Tertio

Tertiò adnotandum est, Paulũ ad hoc vsum esse exẽplo figuli, vt ostenderet, posse Deum quæcumq. mala, aut bona hominibus facere pro libito suo, etiam nulla causa in eis præcedente, iure dominij & potestatis ipsius in illos, sicut figulus vasa facit aut vilia, aut honorifica pro beneplacito suo. Per vasa aũt in contumeliã significat eos, quibus Deus mala, & pœnas infert; per vasa verò in honorẽ è contrario eos, quibus bona confert; & hæc est legitima expositio. Ex qua facile soluuntur propositæ difficultates; Ad primã enim respondeo, vas in honorẽ, aut cõtumeliã appellari eos, quibus Deus irã infert, & quos malis afficit. hoc. n. est vas esse in contumeliam, Deum iram exercere in aliquem, & sic soluitur secunda obiectio. Ad tertiã autẽ dico, vas in contumeliam non significare peccatores, sic. n. Deus non facit vas in cõtumeliam, sed vti diximus, eos, qui malis afficiuntur, & in quos iram Deus exercet; exemplum enim hoc de figulo nihil aliud significat, quã quod expositum iam est.

Vasa in honorẽ & contumeliam quid denotent.

Quòd si Deus volens ostendere iram & notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa iræ aptata in interitum, vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam.

Eidem obiectioni adhibet Paulus responsionem posteriorem, qua rem ipsam declarat & manifestat; nimirum qua ratione Deus obdurare aliquos dictus sit: similiter etiam quibus de causis id faciat. Tria autem docet, vnum est modus indurandi; sustinuit, inquit, in multa patientia vasa iræ aptata in interitum, idest, malos & iniquos ira dignos, & aptatos in interitum, nempe quorum finis est damnatio, Deus pertulit patientia vtens, differens damnationis pœnam. Non quidem fecit Deus eos, tales, sed ipsi se tales fecerunt, per arbitrium suum peccantes, & scelera patrantes, seq. interitui æterno aptos efficientes; Deus autem pertulit, & patienter peccare permisit, differens diu suppliciũ, sicque indurasse eos dicitur. Alterum est, causa vna huius sententiæ, & indurationis, nempe, vt in eis Deus notam faceret iram & vindictam, & per talem vindictam manifestaret potentiam suam. dum enim Pharaonẽ submersit cum toto exercitu, & in eo vindictam, & iram exercuit, ipsius Dei fortitudo & potentia declarata est, & meritò. Existimabat enim Pharao, Dei patientiam, per quam non punit, impotẽtiam esse. Ecce ergo cur Deus induret, nempe, vt suam manifestam faciat potentiam. Tertium est, altera causa eiusdem obdurationis, nempe ut manifestet etiam diuitias gloriæ suæ; idest, magnitudinem gratiæ in uasis misericordiæ, idest in suis electis & iustis, quos ipse aptauit & præparauit in gloriam. Ex pœna enim & graui uindicta malorũ, nota fit magnitudo gratiæ & gloriæ electorum. nam multi ex eis peccarunt, quos, si voluisset Deus, iustè etiam indurasset.

Qua ratione Deus dr̃ obdurare, & qui b' d̃ causis id faciat.

Interitui opponit Paulus gloriã. aptati.n. in interitũ obdurantur; præparati verò in gloriã magnitudinẽ gratiæ recipiũt. Hæc est respõsio Pauli, ex qua obiectio superior soluitur. Indurat quidẽ Deus, & quos indurat punit, sed nõ indurat, nisi malos, qui se interitui aptarũt, & dignos morte effecerũt; indurat aũt nõ efficiẽdo duritiem & pertinaciã, sed permittẽdo patiẽter & diu tolerãdo eorũ iniquitates, vnde merito puniũtur, & in eos indignatur. Hoc aũt Deus facit propter bonũ; ex eorũ.n. malitia Deus elicit bona; nimirum ostẽsionẽ potentiæ suæ, & manifestationẽ magnitudinis gratiæ in iustis & electis suis. Perpende aũt, nõ esse dictũ, quæ aptauit in interitũ, sicut dictum est, quæ præparauit in gloriam, aut è contrario, præparata in gloriam, sicut aptata in interitum, sed differenter de malis, & bonis locutus est; mali enim suamet opera & arbitrio aptarunt se in interitum; & bonos Deus præparat in gloriam: malum enim ex solo homine est, at bonum ex Deo. homo solus peccare potest, & peccat; Deus autem à peccato liberat. hic est legitimus sensus.

Differẽtia inter aptatos in interitũ & præparatos ad gloriam.

Attẽde, qd ad verba spectat, esse quãdã reticẽtiã sermonis, ac si diceret; quãuis nulla ex culpa hominis, Deus omnia mala inferret, cõqueri nõ posset, nec respõdere Deo, quia figmẽtũ est homo, Deus autẽ velut figulus; quòd si non sic est, sed homo ipse se in interitũ aptauit, & Deus patienter tulit iniquitatem eius; & hoc adhuc propter bonum, cessat profectò omnis querela & responsio contra Deum.

ANNOTATIO XXIX.

QVantum ad literam attinet, particula (quòd si) Græcè Ε'ἰδὲ Hierony. vertit, sin, i. Epistola ad Hedibi. q. 10. noster interpres (quod sit) vtramq. significationem habere, constat ex Luc. 11. vbi ter ponitur. Si autẽ Satanas in seipsum diuisus est, quò stabit Regnum eius? Iterum si autem ego in Beelzebu eijcio dæmonia, filij vestri in quo eijciẽt? Iterum. porro si in digito Dei eijcio dæmonia, peruenit in uos Regnũ Dei. In his locis eadem particula ter repetitur. idẽ aũt est dicere, (si aũt) & (quod si). In vltimo loco, potius significat (sin aũt:) est tamen particula suspendens sententiam, & verbo aliquo cõpleri debet, vt in testimonijs ex Luca citatis constat, ex quo locus præsens Pauli suspensus videtur, cum non appareat verbum complens sentẽtiam. qua de causa variè interpretes exponunt.

Hieron.

Luc. 11.

Quare D.s pec cãtes pu- nit, iu- stos be- neficio afficit.

Primo loco Theodoret. terminãdum censet & distinguendum sic: Quòd si; & supplendum, quòd si desideras scire, quare cum multi peccent, hos punit, illos beneficio afficit, scito, quod Deus volens ostendere iram suam, &c. quasi diceret scito, non esse Deum architectum iniquitatis, sed vtitur patientia cum iniquis. Secundo loco, alij etiam subdistinguendum eodem modo existimant; sed in alium sensum interpretantur, nimirum (quod si verò) cuius sensus est, quis Deo respondebit, ipsumve accusabit, si volens ostendere iram, sustinuit in multa patientia, &c. Tertio loco, alij etiam di-

Theodor.

distinguunt particulam à sequentibus, sic legẽtes, quid, nẽpe, dicetis, si De⁹ volẽs ostẽdere irã, &c. Quarto loco alij cõiũgũt particulã sequenti bus, sic, quod si Deus volens ostende rẽ irã, &c. & supplent, quid dicetis, aut quid respõdebitis? sic Ansel. exponit. Quinto loco alij nihil supplent, sed totã hãc sententiam Scripturarũ testimonijs protensam cõiũgunt cum inferioribus verbis, quid ergo dicemus, & tunc perfecta est ẽt nullo facto supplemento. sed sententiæ Pauli iuxta hanc expositionem non inter se cõsonant. idcirco simul connecti non possunt. accommodatior ergo est expositio posita in commentario. Attẽde, in multis Græcis exemplaribus haberi particulam καὶ distinguẽtẽ causas, nimirum (& vt ostenderet diuitias, &c.) siue autem legatur, siue non, subintelligenda est; duas enim causas sustinentiæ Dei Paulus expressit.

Quos & uocauit nos, non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus.

EXponit vasa misericordiæ eos esse, quos Deus nõ solũ ex Iudæis sed ẽt ex gẽtib. vocauit, & cõgregauit, nõ habita ratione carnalis generationis, sed propositũ electionis suæ volũtatis. Attende verba, illud (quos) refertur ad vasa misericordiæ. quãuis. n. genera sint diuersa, tn cõsiderãs Paulus rẽ ipsam, nempe homines, usus est relatiuo masculino; & hic est Hebraismus unus. Alter aũt est, quia repetijt, seu addidit aliud antecedens (nos) sic. n. solent Hebræi facere. Luc. 19. Ab eo aũt, qui nõ habet, & quod habet aufertur ab eo. Alij qui appositiuẽ dictũ putant sic; quos uocauit, nempe nos, ex Iudæis, & gentibus. Attende præterea, fuisse quidem præparata uasa misericordiæ, antequam homines creati essent, vocata tamen fuisse à Deo & congregata, postquam facti sunt; quos enim prædestinauit, hos & uocauit. Hi sunt quos Isaac, & Iacob præ cæteris electi significarũt.

Vasa misericordiæ non solũ ex Iudæis sed ẽt ex gentibus De⁹ præparauit.

Sicut in Osee dicit. Vocabo non plebem meam, plebem meam; & non dilectam, dilectam; & non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam. & erit in loco, vbi dictum est ei, non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viui.

ELectum populum ex Iudæis & gentibus uocatũ dixerat: utrãq. partem probat testimonijs scripturam, & incipit more Hebræorum à posteriori loco posito, nempe à gentibus, duoque adfert testimonia ex Osea Propheta ad ostendendam gentium uocationem; unum est ex cap. 2. gentes enim, quæ non erant prius de populo Dei, utpotẽ cultu & religione ac fide ueri Dei carentes, uocatæ sunt per Euangelij gratiã ad populum electum Dei, & in numero dilectorum, & misericordiam cõsecutorum positæ. Alterum testi monium est ex eodem Propheta cap. 1. in regionibus enim gentium Italia, Gallia, Hispania, & alijs infinitis locis, ubi prius dicebatur,

Vocatio gentium cur & quomodo à Deo facta sit.

Osæ. 1.

non est Dei populus in hoc loco, dictum est per Euangelij gratiam, hi sunt filij Dei uiui. Et attende dignitatem Euangelij. non.n. solum facit homines de plebe,& populo Dei, hoc.n. lex faciebat, sed filios Dei uiui. Ioan.1. Dedit eis potestatem filios Dei fieri, ijs, qui credũt in nomine eius. in citando testimonio priori, non tam uerba, quàm sensum Paulus citauit. nam Oseas facto quodã suo id significauit, ut constat ex eius lectione, & sic Irenæ. adnotat lib.4. cap.37.

Ioan.1. *Iren.*

Isaias autem clamat pro Israel, si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ saluæ fient.

Vocatio ex Iudæis ubi demonstratur, & q̃uo reliquię saluæ fient.

PRobat priorẽ partẽ de uocãdis ex Iudæis, alijs duob. testimonijs ex Isaia sũptis; ita aũt probat Iudæorũ uocationẽ, ut simul ostẽdat eorum maiori ex parte reiectionẽ, ut ex his cõstet, q̃d suprà dixerat, nõ posse excidere uerbum Dei. Testimonium prius est ex Isai. 10. Isaias, inquit, clamat pro Israel, clamat autẽ.i. audacter, & liberè loquitur, nec timet pronunciare palàm, quãuis cõtra Iudæos sermõ sit, & eorum ruinã, ac paucitatẽ saluãdorum prænunciet. Si fuerit, inquit, numerus filiorum Israel tãquã arena maris, reliquiæ saluæ fient.i. quãuis filij Israel sint numero penè infiniti, & innumerabiles, sicut arena maris, pauci saluabuntur, uelut reliquiæ. quod enim reliquum est ex mensa, uel ex aliqua re peracta, paucum est. *Ioan.10.*

Decẽ trib' ductæ in captiuitatem, ex quib' pauci redierunt quid significẽt.

Attende, Isaiam sub historia decem tribuum Israel, quæ ductæ sunt in captiuitatem, & paucissimi ex illis ab ea redierunt, significare uoluisse etiam in sensu literali multitudinem innumerã Iudæorum, qui tempore Christi aduentus in incredulitate perituræ erant, & in dæmonis captiuitatem trahendi, crediturus paucis ex illis. In Hebræo legitur. Reliquiæ conuertentur ex eo, nempe Israel. Sensus idem est. Aliqui loco (pro) legunt (super) quia hoc potius contra Iudæos dicitur, quàm pro illis. reiectio.n. eorum significatur; Græca tamen locutio potius indicat uertendum esse (pro) nam præpositio ὑπὲρ quando coniungitur cum casu gignendi, ut nunc fit, significat (pro) & ita legit & exponit Hierony. Epist. ad Alga. q.20.

ANNOTATIO XXX.

Euseb. Cæs. Promissiones duæ factæ Abrahæ.

IN Hebræo, & apud Septuaginta legitur, si fuerit populus Israel. Paulus autẽ sensum cõsiderans dixit, si fuerit numerus filiorũ Israel: Euseb. Cæsar. lib. 2. de demonstr. Euang. cap. 40. notat duas promissiones factas Abrahæ; nempe quod posteriori eius futuri essẽt sicut stellæ cœli, & sicut arena maris; stellis comparari dicit Prophetas, Apostolos, cæterosq. fideles; arenis aũt maris incredulos, & terrenis deditos, quorum multitudo peritura prænũciatur. Origen. hunc locum Pauli exponens hoc idem annotat, illos per uasa misericordiæ, hos per uasa iræ & contumeliæ interpretans, qui sunt arenæ maris collati.

Verbum

Verbum autem consummans, & abbreuians in æquitate.

Ex captiuitate cur tam pauci ex Iudæis redierĩt. *Isai 1.* *Matt. 21*

VErba hæc eiusdē Isaiæ sūt, superioribus connexa; quibus eorū dē causā exponit? nēpe cur tā pauci in tanto numero saluādi sint; quia, inquit, qn̄ legē, quā uocat uerbū, cōsummauerit. eiq. finē imposuerit, & ad breuitatē Euāgelij redegerit, qđ factū est in Christi aduētu, in iustitia id faciet & æquitate; quia incredulos Iudæos ꝓpter eorū incredulitatem, perfidiā, & malitiā repellet, & à se abijciet, quorū numerus futurus erat maximus. Isa. 1. post enumerata Iudæorū peccata, cōcludit, relinquetur filia Syon ut umbraculū in uinea, & sicut tuguriū in cucumerario, & sicut ciuitas quæ deuastatur. Matth. 21. Ideo auferetur à uobis regnū Dei. Illa duo participia locū uerbi habēt more Hebræorū, ac si diceret; cōsūmabit, & abbreuiabit; uerbū aūt est in accusādi casu. nō aūt exprimit personā consummātē, & abbreuiantē, quia in sequenti sententia explicat, nēpe Deū ipsum. particula illa (aūt) græcè est, γάρ causalis, & sic ēt habetur apud Septuaginta, quasi reddat causam præcedentis sententiæ.

ANNOTATIO XXXI.

Cōsūmatio abbreuiata cur dicatur inundans iustitia.

ADuerte, in Hebręo aliter legi; nam ad verbum sic habetur, consummatio abbreuiata inundans iustitia. Sensus duplex esse potest; Vnus talis est, iustitia inundans, & obruens malos, causa erit consūmationis, & ruinæ, & abbreuiationis tātæ multitudinis, vt tam maximus numerus ad tantam decreuerit credentium & saluandorum paucitatem, cæteris ob eorum infidelitatem reprobatis & pereuntibus. At Septuaginta in alterum sensum inclinarunt. nam hanc consummationē & abbreuiationē nō retulerunt ad multitudinē populi, sed ad legē ipsā, ut sit sensus; cū cōsummabitur, & abbreuiabitur lex, iustitia Dei inundabit contra Iudæos; ideo pauci ssimi permanebunt. sermo autem est pręcipuè de ruina & salute spirituali. Hunc sensum amplexus est Paulus, citans Septuaginta, & optimè conuenit cum Hebræo sermone. Nec sunt audiendi illi, qui uerbum abbreuiādi, quod apud Hebręos est. חרץ interpretantur pro uerbo decernēdi, vt sit sensus; consummatio decreta & decisa, in hoc. n. maior est fides habenda Septuaginta, quos etiā Hier. imitatus est, ut tale uerbū etiā significet abbreuiare. nec enim peritissimi Hebræi sermonis in hoc errare potuerūt, ut significationem unius uerbi ignorarent. Hinc collige, Septuaginta sensum magis secutos fuisse, quàm uerba. cætera in annotatione xxxiij. leges. *Hieron.*

Quia verbum abbreuiatum faciet Dominus super terram.

Domin' quomo-

PRosequitur eandem Isaiæ sententiam. Sunt autem hæc uerba confirmatio præcedentiū, quasi diceret; consummabit, & abbre-

do cōsū-mabit & abbre-uiabit legē in iu-stitia. uiabit legem in iustitia, quia Dominus abbreuiaturus est legem super terrā; idest pro toto orbe, vt, illa antiqua consummata, quæ vni populo data erat, alteram breuem condat, non vni populo, sed toti terræ conducentem, vt iam non vna gens sola, sed totus orbis Deo inseruiat, & ab eo legem salutis accipiat.

ANNOTATIO XXXII.

IN Hebræo legimus sententiam præcedentē sic (quia consūmationē & abbreuiationē facit Dominus Deus exercituū ī medio vniuersæ terræ) apud Septuagīta aūt habetur aliter, nēpe: qā verbū abbreuiatū facit Dominus Deus, &c. omiserūt.n. illud (cōsūmationē) vel quia forsan nō habuerunt ī suo textu, vel quia sensū, nō singula verba sequentes, ex præcedētibus itelligēdū putarunt. Paul' aūt, vt notat Basil. ī commentarijs ī Isaiam, adhuc nō oīa refert verba Septuaginta; omisit.n. illa (Deus exercituū) causa breuitatis, quia sensum nō mutant, & quæ probare itēdebat, sufficienter ex ijs verbis habebat. Est aūt Euāgeliū verbū cōsummatū, & abbreuiatū; cōsūmatum quidē, quia ī ipso lex est cōsūmata, & cōpleta, & finita: abbreuiatū, qā recissis legis oneribus multis q̄ ad salutē necessaria sunt, suauiter, breuiter, & efficaciter cōtinet.

ANNOTATIO XXXIII.

VAriè Doctores īterpretantur hanc sententiam ex Isaia sūptam. In primis Anacletus epist. 2. hæreticos, i erroris sui confirmationē, quod filius sit minor Patre, hanc sententiā attulisse refert, nēpe Verbum dici abbreuiatum: ipse autem Anacletus respondens, affirmat, Verbum abbreuiatū dici propter carnis dispensationē, secundū quā dicitur minoratus à Patre. Admittit autem hoc Verbū esse filium Dei, qui propter Incarnationē dicitur abbreuiatus. cui expositioni cōsentire videtur Hierony. Epist. ad Algasi. q. 10. & Cypr. lib. 2. contra Iudæ. num. 3. qui hoc verbū Christū īterpretatur

Anaclet.

Verbum cur dicatur abbreuiatū, & quid sit.

Hierony.

Secūdo loco, quidam, verbū hoc, doctrinam euangelicam; qui autem cōsummat & abbreuiat, Christū interpretātur; vt sit sensus; veniet qui consummet & abbreuiet sermonem & verbū ī æquitate, nēpe Christus; sic Cyprian. de orat. Domini. & August. tract. 16. in Ioan. exponunt, dicentes, Christū cōsummasse & abbreuiasse sermonē, quia præcepta & doctrinā ad epilogū redegit, ostendēs, ex duobus præceptis diligendi, Deū, & proximū, totā pēdere legē, & Prophetas. Addit Cyprian. etiā fidei fecisse compendiū, redegisseq. ad breuitatē credēda, vnde i lib. de Symb. iterū hoc verbū abbreuiatū doctrinā Christi intelligit, propter cōpendium, & breuitatem. cui expositioni adhæret Origen.

Cypr. *August.* *Orig.*

Tertio loco quidam alij, hoc verbum, etiā euangelicā doctrinā explicant, quā consummatā, & abbreuiatā dicunt, quia præcepta illa legis, ceremoniæ, & iudicialia reiecta sūt, & quæ ad mores pertinebant, retenta. ita sentiunt Tertul. lib. 4. aduersus

Tertul.

sus Marcion. in principio, & Euseb. lib. 2. de demonst. Euang. c. 40.

Chrysost. *Theodor.* *August.* Quarto loco Chrysost. & Theodoret. & Aug. lib. 1. ad Simplic. q. 2. etiā de Euāgelio ītelligunt hoc verbū, qđ abbreuiatū dicitur, quia illa legis veteris prolixa præcepta resecta sunt. addunt autē, dici consummatū ī iustitia, quia quā iustitia lex nō potuit adferre, hanc Euāgelium impartitur.

Photh. Quinto loco Photius apud Oecumē. ēt de Euāgelio ītelligit, addens, dici consūmatum, quia nō succedet Euāgelio alterū Euāgeliū, aut lex, sicut legi veteri successit Euāgeliū.

Sexto loco, alij verbū hoc interpretātur, legē, & Prophetas, sicque Christus cōsūmauit, & abbreuiauit verbū, quia impleuit legē, & Prophetas, & ad cōpendiū redegit eorū

Procop. doctrinā. sic ītерpretatur Procop. in Isaiā, & Ambros. ī præfat. Epist. ad Gala. exponit etiā (consūmans verbum) idest finiens legē. lib. autē de

Tob. 20. Tobia cap. 20. cōsummasse verbum aliter explicat, quia nēpe abbreuiatis legis illius præceptis, cōsūmmationem attulit peccatorum.

Basil. Septimo loco Basil. in expositione Isaiæ, verbū hoc abbreuiatū ad Euāgeliū refert, quod, resectis legis illius mādatis, breue cōpēdiū cōtinet: tamē aliter exponit, nēpe, vt sit sensus, ille saluus fiet, & erit de numero reliquiarū, qui cōsummauerit opere, & abbreuiauerit verbū Dei, & doctrinā euāgelicā. qui enim cōsummat & implet, quod abbreuiatū est, ille iustitiā cōsequitur abbreuiare ergo dicitur, qui abbreuiatū implet, ideo subdit, quia verbū abbreuiatū faciet Domin' super terrā. Cōueniūt oēs fere Doctores, ad Christū, & Euāgeliū hoc verbū referri.

Recent. Vltimo loco, recentiores aliqui ad cōsūmationē & abbreuiationē multitudinis Iudæorum hanc referunt sententiā, qui ad extremā sunt paucitatē redacti, nimirū, quādo decē Tribus ī captiuitatē ductæ sunt, ex ijs pauci reuersi sunt. quæ cōsummatio & abbreuiatio in æquitate dicitur, quia iusto id Dei iudicio factū est, quo facto significata est paucitas saluādorū Christi aduentu. hęc sunt, quæ sentiunt Doctores, ex quibus vix est vnus, qui hanc sententiā totā exponat, & cōnectat, vt omnia verba sibi cōsonent, immò pauci inter se in ea exponēda ī omnibus cōueniunt; maxima tamen eorū pars ad Euangeliū hæc verba refert, quo lex finita, & abbreuiata est; variè tamē cōnectunt, & interpretantur. Quibus nos in illo cōsentimus; quāuis sensum aliū, qui nobis accommodatior visus est, proposuimus in cōmētario; noluimus. n. à septuaginta Interpretū verbis discedere, cū & Paul' ita legerit, conatiq. sumus cōcordare eorū lectionē cū Hebræa.

Et sicut prædixit Isaias, nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus.

Quare ex Iudęis non HOc idem altero testimonio confirmat ex eodem Isaia cap. 1. *Isai. 1.* Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semē, idest, paucos Iudæos, qui conuerterentur, & velut semen paucum aliquos multipli-

net pe- tiplicarent, omnes Iudæi essemus sicut Sodomorũ & Gomorhæorierunt, rũ populi, qui funditus perierunt. Ecce habes & Iudæos vocatos, & pauci & ad populum Dei pertinentes multitudinem tamen eorum reiesalui fa- ctam, & repudiatam; loco cuius multitudo gentium posita est. nā cti sunt. populus ipse, qui ante misericordiam non erat consecutus, factus est dilectus, & Dei populus, & misericordiam consecutus.

Quid ergo dicemus? quod Gentes, quæ non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam; iustitiam autem, quæ ex fide est; Israel verò sectando legem iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit.

Iudæus cur fuerit reiectus ab Euāgelij iustitia, et gētilis assecutus sit.

HÆc est quarta pars capitis, nempe, cur Iudæus ab Euangelij iustitia fuerit reiectus; hæc autem pars sic connectitur superioribus. Ex Prophetarũ enim testimonijs allegatis duo colligit, & deducit Paulus. Vnũ est, Gētes, quæ iustitiā nō sequebātur, quia studio virtutũ deditæ nō erāt, nec verũ cultũ, nec religionē habebant, cōsecutæ sunt iustitiā, nō legis Iudaicæ, sed Euangelicæ, quæ datur & recipitur per fidē; & quæ est vera & perfecta iustitia, liberans à peccatis, & Deo reconcilians. hoc ex testimonio Oseæ allegato cōstat. Alterũ est, Israelitas & Iudæos carnales, qui sectabantur legem iustitiæ, quā per Moysem à Deo acceperunt, & in hoc melioris erāt cōditionis, quàm Gētes, nō peruenisse, nec assecutos esse legē iustitiæ, quæ est per fidem, & Euangeliũ; hoc. n. est, quod Isaias prædixit; paucos nēpe ex Israel cōuertendos, multitudine eorũ in infidelitate, & captiuitate remanente. Conclusio hæc est, quā probandā suscepit; non ex operibus Iacob electum, Esau verò repulsum. quibus significatur gentium vocatio, & Iudæorum reiectio: non enim gentes ex operibus vocatæ sunt, cum iustititiam non essent sectatę.

Attende verba, & illud, Quid ergo dicemus? idem significat, ac si diceret, ergo dicemus & asseremus, gētes, quæ nō sectabantur iustitiā, & c. illatio. n. est ex pręcedentibus testimonijs, Gētes aũt dicit nō sectatas esse iustitiā, quia nec legē habebāt à Deo, nec opera legis faciebant; Iudæos aũt nō dicit sectatos esse iustitiā, sed legē iustitiæ, q̃a nec opera legis habebant, sed peccatis indulgebant, legē tamen à Deo iustitiæ acceperant, & promittebantur. qui dicuntur nō apprehendisse, nec peruenisse ad legē iustitiæ, quia nō solũ nō acceperũt iustitiā, sed nec etiam receperunt Euangelium, quo iustitia acquirenda erat. Et consideranda est vis verbi (peruenit) acceperat enim Iudæus Euangelium in figura, per quam quodammodo veniebat ad iustitiam; sed non peruenit; quia veritatem ipsam non est consecutus, sed in fine defecit; quem enim venturum credebat, & sperabat, & vmbris præfigurabat, uenientem repulit.

Quare?

Quare? quia non ex fide, sed quasi ex operibus.

Iudęus cur ad iustitiã nõ peruenerit.

CAusam, cur ad iustitiam non peruenerit, exponit, quia, inquit, non quæsierunt iustitiam ex fide, sed existimarunt, sibi legis opera ad iustitiam coram Deo sufficere, ideo lege contenti, fidem Euangelij spreuerunt. Hoc in capite sequenti clarioribus uerbis repetit Paulus, Ignorantes, inquit, Dei iustitiam, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti; si enim cognouissent, se non ex legis operibus iustificatos esse in legis statu, sed ex fide uenturi, non ita negligentes fuissent in acceptanda fide Christi uenientis, sua tamen lege confisi fidem spreuerunt, ideo ad iustitiam non peruenerunt. Græcè habetur, quasi ex operibus legis.

Offenderunt enim in lapidem offensionis.

Iudæi quomodo offenderunt in lapidem.

CVr non assecuti sint iustitiam ex fide, causa est, quia, inquit, offenderunt in lapidem offensionis; id est, ceciderunt à fide, non recipientes uerum Christum, in quem uenturum credebant. ideo enim lapis dicitur Christus offensionis, quia occasio illis fuit ruinæ in fide. legis ergo operibus contenti, fidem venientis Christi repulerunt, in qua iustitia vera & perfecta erat; idcirco non peruenerunt ad iustitiam; gentes autem credentes in eum, apprehenderunt iustitiam Dei. Attende metaphoram, sicut qui in via ambulans alio oculos conuertit, offendit in lapidē, & cadit, ita Iudæi ad iustitiã, quæ ex lege est, conuersi, & non respicientēs scopum, & iustitiam, quæ ex fide est, offenderunt in auctorem fidei & iustitiæ.

Sicut scriptum est; Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali; & omnis, qui credit in eum, non confundetur.

Casus Iudæorum, & iustitia credentium.

TEstimonio Scripturæ probat & casum Iudæorum non credentium Christo, & iustitiam eorum, qui per fidem eum receperunt. Est aũt testimonium sumptum ex Isaia, consertum aũt ex duobus locis, nempe cap. 8. & 28. Prima enim & vltima verba (ecce pono in Sion) & (omnis qui credit in eum, non confundetur) sunt ex cap. 28. media autem ex cap. 8. Lapis hic Christus est, positus in Ecclesia; Iudæis quidem incredulis lapis offensionis, & petra scãdali, ex ipsorum malitia; credentibus autem tam ex Iudæis, quàm ex gētibus certæ iustitiæ, & salutis causa; ideo dicitur; Omnis, qui credit, siue Iudęus, siue Gentilis, non confundetur, quia iustitiam accipiet, certamque salutem, nec sua vmquam frustrabitur spe. Isai 8. et 28.

ANNOTATIO XXXIV.

Christus cur dictus la-

ATtende, Christum prædictũ esse lapidem offensionis, & petrã scãdali Iudæis incredulis futurũ. Sunt autem hæc duo maxime distincta-

pis offensionis, & petra scandali. stincta, quãuis oẽs fere pro eodẽ accipiant vtrũque. Christus autẽ dicitur lapis offensionis per metaphorã. Vt.n. offendiculũ ĩ via incõsideratè ambulãtibus occasio est ruinæ, & casus, ita Iudæis Christus aduenens occasio fuit ruinæ spiritualis, ceciderunt.n. à fide. cũ.n. fideles essent credẽdo ĩ venturũ, amiserũt fidẽ nõ credendo venienti. Hoc autẽ nõ culpa lapidis, aut Dei ponẽti lapidẽ, sed ipsorũ Iudæorũ, qui signa à Deo data aduẽtus Christi nõ cõsiderarũt.

Vbi attẽde duo. Vnũ est, sicut offẽdiculũ non solet esse lapis magnus, sed paruus, qui præ paruitate nõ facile aduertitur, ita Christus adueniẽs in humilitate, paupertate, & passibilitate, cõparat⁹ est offẽdiculo, & lapidi paruo: tñ si lapidẽ ponẽs admoneret ambulãtes offẽdiculi, is nõ esset ĩ culpa casus & ruinę, sed negligentia ambulantiũ, ita nec Deus est ĩ culpa, quia huius paruitatis, & eorũ quæ futura erant, per Prophetas præmonuit Iudæos; immò ipsomet aduentus tẽpote misit lucernã, & indicẽ lapidis huius Ioannẽ Baptistã, vt testimoniũ phiberet, ne caderẽt. Christus cur comparatus lapidi paruo, siue offendiculo.

Alterũ est, sicut offendiculũ est in via, ambulãtibus ĩ ea, ita Christus Iudęis fuit offendiculũ, quia ipsi in via ambulabant, fidẽ, & religionem veram habentes. gentibus autẽ, quæ extra viã erant, & potius iacebant ĩ morte peccati, nõ dicitur lapis offensionis, quamuis multæ earũ nõ crediderint. qui.n. nõ stat, nõ dicitur cadere. ideo 1. Corinth. 1. dicitur: Prædicamus Christũ crucifixũ Gentibus stultitiã, Iudæis autẽ scãdalũ. ĩtellige de Iudæis, qui non crediderunt sic.n. expositũ est 1. Pet. 2. Nõ credẽtibus, inquit, lapis offẽsionis, & petra scãdali. Hac igitur de causa dicitur lapis offensionis.

Petra autem scandali dicitur alia de causa lõge diuersa; nimitũ, q a tẽporaliter puniuit ĩcredulos Iudæos per Romanos, propter illorũ ĩcredulitatẽ, de qua punitione dicit' Luc. 19. Nõ relinquent ĩ te lapidẽ super lapidẽ, & ad terram prosternent te, &c. eo quod non cognoueris tẽpus visitationis tuæ. Hoc est esse petram scandali. significat.n. petra scãdali petrã ruentẽ, & cadentẽ supra hominẽ, sicut euenit ex ruina alicuius domus. Grauius autẽ percutitur homo, quãdo saxũ magnũ ruens cadit super eũ, quàm quãdo offendit in lapidẽ, & cadit. Sic grauior fuit pœna, quãdo puniti sunt ĩ hoc seculo, & ĩ futuro, propter primũ casum ex lapide offensionis, nẽpe ĩfidelitatẽ. Fuit ergo lapis offensionis ĩcreduli, q a ceciderunt à fide, & fracti sunt: at petra scãdali fuit illis, quãdo propter ĩcredulitatẽ vindictã sumpsit, temporali, & æterna eos pœna puniendo. hoc significauit Dominus Matth. 21. & est locus notãdus: Qui ceciderit, inquit, super lapidẽ istũ, cõfringetur; super quẽ verò ceciderit lapis, cõminuet eũ. Hoc idẽ ipse Isaias significauit, exponens hæc eadẽ duo verba. Postquã.n. dixit, erit ĩ lapidẽ offensionis, & ĩ petrã scãdali, adiũxit; & offendent ex eis plurimi, & cadẽt, & cõterẽtur, & irretiẽtur, & capientur. Nota, offendẽt, & cadent, quia lapis est offensionis; cõterentur autẽ, quia petra est scãdali. Hoc idẽ ipsa nomina denotant: nam dicitur petra; apud Græcos autem πέτρα, non quamuis petrã, sed magnã, & saxũ significat ingens: nemo aũt offendit ĩ petrã magnã, sed hæc est, quæ cadit ex ruina aliqua; lapis aũt offensionis dicitur Græce λίθος, quod

Luc. 19.

Petram scandali esse quid significet.

Mat. 21.

quod lapidem communem significat, etiam paruum. Quæ differentia est etiam in nominibus Hebræis; nam אבן lapidem significat quemcumque, etiam paruum; at צור significat saxum magnum, & dicitur מכשול à verbo כשל quod significat euere, & cadere inde nomen, quod casum, & ruinam significat, & aliquando offendiculum, quòd est causa ruinæ, quod Septuaginta verterunt πτῶμα, idest, casum, quasi petra casus, actiuè, petra cadens: & hoc significat petra scandali. Quibus ergo, fuit lapis offensionis Christus propter eorum incredulitatem, fuit postea petra scandali per punititionem. Et perpende adhuc maiorem significationem, quando lapis fuit Christus, idest, in sua humilitate, & passione, tunc offenderunt Iudæi, & illis fuit lapis offensionis; at factus Petra magna, nempè post resurrectionem, & ascēsionem, eius iam gloria manifestata, tunc fuit petra ruinæ, casus, & scandali super eos, quando minus cogitabant, & sibi esse iam securi, Christo occiso, videbantur; petra enim scandali opprimit eos, qui minus ruinam præuident. Hæc est legitima explicatio huius prophetiæ adductæ à Paulo, quam præsentit August. serm. 40. de verb. domi. *August.* dicens: Iudæos offendisse in Christum, quando parua fuit petra in hoc mundo, at factus magna petra *Psal. 45.* in die iudicij cadet super eos. idem in Psal. 45.

ANNOTATIO XXVI.

Qui crediderit nō confundet quō ītel ligatur.

Adhuc ī superiori sentētia adnotandū est, illa verba (qui crediderit, nō cōfūdetur.) ī Hebræo haberi, qui crediderit, nō festinabit, est. n. futurum יחיש à verbo חוש festinare significat. Vnde Hieronymus vertit, nō festinet. Pro huius autē intelligentia aduertēdū est, dictū esse per metaphoram, nō festinabit; festinant. n. qui de effectu futuro incerti sunt, timentq. ne occasionem amittāt, ne ve ab aliquo impediantur, quo minus, quod intendunt, assequantur. qui autem credit, dicitur non festinare, quia certa eum salus manet nec impediri ab aliquo potest, si in fide vera permaneat. Septuaginta autem, qui sæpè sensum considerarunt, optimè verterunt, qui crediderit, non confundetur, quia certa est eius spes, non fallax, nec habet, cur festinet; non ergo est discrepantia aliqua, sed declaratio. quod enim per metaphoram Hebræus sermo significat, hoc per proprietatem Septuaginta verterunt. Aliqui putant Septuaginta legisse non יחיש, sed יבוש à verbo בוש, quod significat confundere, inde participium passiuum, quod positum est loco futuri, & significat cum negatione, non confundetur. nec est improbabile hoc. nam certum est Septuaginta aliquando aliter legisse, quàm nunc nos legimus.

CAPVT

CAPVT DECIMVM.

FRatres, voluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad Deum, fit pro illis in salutem. Testimonium enim perhibeo illis quòd æmulationem Dei habent, sed non secundum scientiam. Ignorantes enim iustitiam Dei, & suã quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. Finis enim legis, Christus, ad iustitiam omni credenti. Moyses enim scripsit, quoniam iustitiam, quæ ex lege est, qui fecerit homo, viuet in ea. Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo: quis ascendet in cælum? id est, Christum deducere: Aut quis descendet in abyssum? hoc est, Christum à mortuis reuocare. Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo, & in corde tuo: hoc est verbum fidei, quod prædicamus. Quia si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, & in corde tuo credideris quòd Deus illum suscitauit à mortuis, saluus eris. Corde enim creditur ad iustitiam: ore autem confessio fit ad salutem. Dicit enim Scriptura: Omnis, qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Iudæi, & Græci: nam idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum. Omnis enim, quicumque inuocauerit nomen Domini, saluus erit. Quomodo ergo inuocabunt, in quem non crediderunt? Aut quomodo credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo verò prædicabunt nisi mittantur: sicut scriptum est: Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona. Sed non omnes obediunt Euangelio. Isaias enim dicit: Domine quis credidit auditui nostro? Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi. Sed dico: Numquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. Sed dico: Numquid Israel non cognouit? Primus Moyses dicit: Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem: in gentem insipientem, in iram vos mittam. Isaias autem audet, & dicit: Inuentus sum à non quærentibus me: palam apparui ijs, qui me non interrogabant. Ad Israel autem dicit: Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem.

ANNOTATIO I.

Occasione illius sententiæ præcedentis capitis, (quia nō ex fide, sed quasi ex operibus) nimirum Iudæos non peruenisse, ad iustitiam Dei consequendam, quæ in remissione peccatorum, & reconciliatione cum Deo consistit, quia eam non ex fide, sed ex operum legis virtute & efficacia se eam habere putabant, in hoc decimo capite tres constituit & confirmat veritates, maximè ad Euangelium pertinentes, contra tres errores Iudæorum, quibus detinebantur, ne Euangelium reciperent.

Errores Iudęorū cur Euāgeliū nō reciperent, & veritatis Euāgelij amplitudo.

Prima veritas est: præter iustitiam legis esse iustitiam fidei, & hanc esse veram & perfectam, per quam salus est. Errabant Iudæi, existimantes lege se cōsequi iustitiam apud Deum, ideo fidem & Euangelium tamquam inutile spernebant, quem errorem multis in locis Paulus eos dedocere studet, ostendens & probans, non lege, sed fide eam iustitiam datam semper fuisse, vt patet Rom. 4. Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum; sed quid dicit Scriptura: Credidit Abraham Deo, &c., reputatum est illi ad iustitiam. ad Galat. etiam hoc idem multis verbis docet. idq. etiā in præsenti prosequitur.

Veritates iustitiæ fidei.

Rom. 4.

Gal.

Altera veritas est: hanc iustitiam veram & perfectam, quæ ex fide, non Iudęis solis, sed etiam Gentibus esse propositam, ad eamque recipiendam omnes vocari, neminemque repelli. Errabant etiam in hoc Iudæi, arbitrantes, Gentes in præputio iustitiam habere non posse. In quo errore erant à principio nonnulli discipuli. Act. 10. Petrus enim videns vas plenum animalibus immundis, & iussus comedere, respondit, absit Domine, quia numquam manducaui omne commune, & immundum; posteaque missus ad Cornelium gentilem conuertendum, & mysterium intelligens, protulit sententiam hanc; In veritate comperio, quia non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet Deum, & operatur iustitiam, acceptus est, & Act. 11. Cum ascendisset Petrus Hierosolymam, dixerunt illi ex Iudæis conuersi: quare introisti ad viros præputium habentes; respondente autem Petro, & exponente visionem, quam habuit supra Cornelium, illi glorificauerunt Deum, dicentes, quia & Gentibus dedit Deus pœnitentiam ad vitam. iustitia ergo, quæ ex fide est, & quam annunciat Euāgelium, communis est. Hanc veritatem multis in locis Paulus docet contra Iudæos incredulos, Rom. 2. Non qui in manifesto est Iudæus, nec quæ in carne est circumcisio, sed quæ in occulto. & circumcisio non litera, sed spiritu. Rom. 3. An Iudæorum tantum Deus? nonne & Gentium? Rom. 4. Abrahæ reputata est fides in iustitiam, non in circumcisione, sed in præputio. Hanc eandem veritatem hoc in loco confirmat.

Act. 10.

Rom. 2.

Rom. 3. & 4.

Tertia veritas est, quæ ex proxima consequitur, nempe prædicandam esse fidem, & Euangelium etiam Gentibus præputiatis. errabant etiam in hoc Iudæi, arbitrantes

tes Christum missum esse, aut mitti debere pro ipsis solis, & non pro Gentibus præputium habentibus, nec esse eis prædicandum Euangelium, nisi circũciderentur. quẽ errorem improbat Paulus ad Gal. 2. reprehẽdens Petrũ simulationis. Hæc tria impedimento erant Iudæis incredulis acceptandi Euãgeliũ, nempe, quia iustitiam nõ ex lege, sed ex fide prædicabat, & hanc communẽ Gentibus etiam in præputio faciebat, & omnibus sine distinctione annũciabat. Paul⁹ ergo, qui ĩ præcedenti capite gentes ad posteritatem Abrahæ pertinere, & iustitiã apprehendisse, Iudæos autẽ repulsos esse docuit, & repulsæ causam aperuit, quia non ex fide, sed ex lege iustitiã quærebant, in hoc iam decimo capite hanc iustitiam fidei cõtra legis iustitiam iuxta Iudæorum opinionẽ, confirmat, eamque communem, & prædicãdam omnibus comprobat.

Fratres, voluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem.

IVdæos iterum obiurgaturus, & eorum errores extirpaturus, beneuolentiam conciliat, vt illi obiurgationis eius verba non ex odio, aut inuidia, aut contentione, sed ex studio, & cura ipsorum salutis, & veritatis zelo procedere agnoscant. Ad conuersos igitur ex Iudaismo, de ijs, qui increduli adhuc erant loquens, inquit, Fratres, voluntas mei cordis, & obsecratio fit pro illis in salutem. idest, vehementer desidero, & Deum maximè obsecro, vt illi salutem cõsequantur. Qui ergo tanto desiderio salutis eorum teneor, qui preces ad Deum pro eis fundo, non ex odio aliquo; sed ex affectu charitatis, & veritatis studio eos obiurgare reputandus sum.

ANNOTATIO II.

Voluntatis acceptio duplex.

VOlũtas Græce εὐδοκία est, aliqui vertunt, propensam voluntatem; significat enim beneuolentiam & affectum voluntatis gratuitum. hoc tamen in loco magis significare videtur desiderium vehemens. & ita Chrysostomus Theodoretus, & Oecumenius exponunt. hoc enim erat Pauli, non absolutè velle salutem Iudæorũ, id enim Dei est, sed desiderare. Additur autẽ (cordis) ad significandam magnitudinẽ voluntatis, & desiderij huius. Obijciet aliquis, si prædicta est Iudæorũ repulsa & reliquiæ saluandæ erant, multitudine reiecta, cur orat Paulus, curq. desiderat salutem eorum? Respondeo, reiectos esse eorũ culpa, & quemadmodum non excusantur à peccato illi non credentes, quia credere potuerunt, ita etiam Paulus orat pro eis; non enim prædictio necessitatem imponit: sed quod futurum est prænunciat. Sic etiam nos rogamus, & oramus pro Iudæorum conuersione.

Testimonium enim illis perhibeo, quod æmulationem Dei habent: sed non secundum scientiam.

HAnc animi & cordis sui voluntatem, & studium erga salutem Iudæorum incredulorum probat ab effectu; hoc significat particula illa (enim) quæ causam præcedentis dicti exponit, testor, inquit, & constanter affirmo, illos habere quidem æmulationem & zelum Dei, tamen non secundum scientiam; idest quæ faciunt, bona intentione faciunt, Euangelio enim resistunt; putantes se Dei honorem defendere, dum eius legem tuentur; & hoc ex se aliqua est laude dignum: sed errant, quia uerè contra Dei honorem agunt: & hoc est non secundum scientiam facere, quod maximè est reprehensione dignum: Hunc eundem zelum expertus est in seipso Paulus nondum conuersus, ut constat Galat. 1. Persequebar, inquit, Ecclesiam Dei, & expugnabam illam, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum: & Philipp. 3. Secundum æmulationem persequens Ecclesiam Dei. Simile illud est Ioan. 16. Qui interficit uos, arbitrabitur se obsequium prestare Deo, sed hæc facient uobis, quia non nouerunt Patrem, neque me. In cuius expositione August. tract. 93. hunc locum Pauli tanquam similem allegat. non ergo illi Iudæi in hoc malitia, sed ignorantia peccabant; à graui tamen culpa non excusabantur, quia ueritatem facile poterant, & debebant agnoscere, & in hoc reprehensione digni erant. Laudi Paulus uituperationem coniunxit, ut inquit Theodoret. ueluti quadam esca hamum celans, ut possit orationis suæ lucrum in eis obtinere.

Pauli volūtas & studium circa salutē Iudęorum.

Philip. 3.

Ioan. 16

August.

Theodor.

Ignorantes enim iustitiam Dei, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti.

QVomodo zelum Dei habeant, & qualiter zelus hic non sit secundum scientiam, exponit, & præcedentis sententiæ causam reddit. illi, inquit, ignorantes Dei iustitiam, idest nescientes per fidem homines coram Deo iustificari, iustitiamque, qua homo remissionem peccati, & reconciliationem cum Deo habet, per fidem dari non intelligentes; student & quærunt legis iustitiam stabilire, & tueri, ac defendere, quæ quidem iustitia humana est, quia non facit iustos coram Deo, sed coram hominibus. Hæc igitur est causa, cur non sunt subiecti iu-

Iudæi quærunt iustitiam legis tueri, nō autē fidem recipere.

do cōsū-mabit & abbre-uiabit le-gē in iu-stitia. uiabit legem in iustitia, quia Dominus abbreuiaturus est legem super terrā; idest pro toto orbe, vt, illa antiqua consummata, quæ vni populo data erat, alteram breuem condat, non vni populo, sed toti terræ conducentem, vt iam non vna gens sola, sed totus orbis Deo inseruiat, & ab eo legem salutis accipiat.

ANNOTATIO XXXII.

IN Hebræo legimus sententiam præcedentē sic (quia consūmationē & abbreuiationē facit Dominus Deus exercituū ī medio vniuersæ terræ) apud Septuagīta aūt habetur aliter, nēpe: qa verbū abbreuiatū facit Dominus Deus, &c. omiserūt.n. illud (cōsūmationē) vel quia forsan nō habuerunt ī suo textu, vel quia sensū, nō singula verba sequentes, ex præcedētibus itelligēdū putarunt. Paul⁹ aūt, vt notat Basil. ī commentarijs ī Isaiam, adhuc nō oīa refert verba Septuaginta; omisit.n. illa (Deus exercituū) causa breuitatis, quia sensum nō mutant, & quæ probare itēdebat, sufficienter ex ijs verbis habebat. Est aūt Euāgeliū verbū cōsummatū, & abbreuiatū; cōsūmatum quidē, quia ī ipso lex est cōsūmata, & cōpleta, & finita: abbreuiatū, qa recissis legis oneribus multis q̄ ad salutē necessaria sunt, suauiter, breuiter, & efficaciter cōtinet.

ANNOTATIO XXXIII.

VArie Doctores īterpretantur hanc sententiam ex Isaia sūptam. In primis Anacletus epist. 2. hæreticos, i erroris sui confirmationē, quod filius sit minor Patre, hanc sententiā attulisse refert, nēpe Verbum dici abbreuiatum: ipse autem Anacletus respondens, affirmat, Verbum abbreuiatū dici propter carnis dispensationē, secundū quā dicitur minoratus à Patre. Admittit autem hoc Verbū esse filium Dei, qui propter Incarnationē dicitur abbreuiatus. cui expositioni cōsentire videtur Hierony. Epist. ad Algasi. q. 10. & Cypr. lib. 2. contra Iudæ. num. 3. qui hoc verbū Christū īterpretatur

Anaclet. — Verbum cur dicatur abbreuiatū, & quid sit. — *Hierony.*

Secūdo loco, quidam, verbū hoc, doctrinam euangelicam; qui autem cōsummat & abbreuiat, Christū interpretātur; vt sit sensus; veniet qui consummet & abbreuiet sermonem & verbū i æquitate, nēpe Christus; sic Cyprian. de orat. Domini. & August. tract. 16. in Ioan. exponunt, dicentes, Christū cōsummasse & abbreuiasse sermonē, quia pręcepta & doctrinā ad epilogū redegit, ostendēs, ex duobus pręceptis diligendi, Deū, & proximū, totā pēdere legē, & Prophetas. Addit Cyprian. etiā fidei fecisse compendiū, redegisseq. ad breuitatē credēda, vnde i lib. de Symb. iterū hoc verbū abbreuiatū doctrinā Christi intelligit, propter cōpendium, & breuitatem. cui expositioni adhæret Origen.

Cypr. — *August.* — *Orig.*

Tertio loco quidam alij, hoc verbum, etiā euangelicā doctrinā explicant, quā consummatā, & abbreuiatā dicunt, quia præcepta illa legis, cęremonię, & iudicialia reiecta sūt, & quæ ad mores pertinebant, retenta. ita sentiunt Tertul. lib. 4. aduersus

Tertul.

sus Marcion. in principio, & Euseb. lib. 2. de demonst. Euang. c. 40.

Chrysost. *Theodor.* *August.* Quarto loco Chrysost. & Theodoret. & Aug. lib. 1. ad Simplic. q. 2. etiã de Euãgelio ĩtelligunt hoc verbũ, qđ abbreuiatũ dicitur, quia illa legis veteris prolixa præcepta resecta sunt. addunt autẽ, dici consummatũ ĩ iustitia, quia quã iustitia lex nõ potuit adferre, hanc Euãgelium impartitur.

Photh. Quinto loco Photius apud Oecumẽ. et de Euãgelio ĩtelligit, addens, dici consũmatum, quia nõ succedet Euãgelio alterũ Euãgeliũ, aut lex, sicut legi veteri successit Euãgeliũ.

Sexto loco, alij verbũ hoc interpretãtur, legẽ, & Prophetas, sicque Christus cõsũmauit, & abbreuiauit verbũ, quia impleuit legẽ, & Prophetas, & ad cõpendiũ redegit eorũ doctrinã. sic ĩterpretatur Procop. in *Procop.* Isaiã, & Ambros. ĩ præfat. Epist. ad Gala. exponit etiã (consũmans verbum) idest finiens legẽ. lib. autẽ de *Tob. 20.* Tobia cap. 20. cõsummasse verbum aliter explicat, quia nẽpe abbreuiatis legis illius præceptis, cõsummationem attulit peccatorum.

Basil. Septimo loco Basil. in expositione Isaiæ, verbũ hoc abbreuiatũ ad Euãgeliũ refert, quod, resectis legis illius mãdatis, breue cõpẽdiũ cõtinet: tamẽ aliter exponit, nẽpe, vt sit sensus, ille saluus fiet, & erit de numero reliquiarũ, qui cõsummauerit opere, & abbreuiauerit verbũ Dei, & doctrinã euãgelicã. qui enim cõsummat & implet, quod abbreuiatũ est, ille iustitiã cõsequitur abbreuiare ergo dicitur, qui abbreuiatũ implet, ideo subdit, quia verbũ abbreuiatũ faciet Dominꝰ super terrã. Cõueniũt oẽs fere Doctores, ad Christũ, & Euãgeliũ hoc verbũ referri.

Recent. Vltimo loco, recentiores aliqui ad cõsũmationẽ & abbreuiationẽ multitudinis Iudæorum hanc referunt sententiã, qui ad extremã sunt paucitatẽ redacti, nimirũ, quãdo decẽ Tribus ĩ captiuitatẽ ductæ sunt, ex ijs pauci reuersi sunt. quæ cõsummatio & abbreuiatio in æquitate dicitur, quia iusto id Dei iudicio factũ est, quo facto significata est paucitas saluãdorũ Christi aduentu. hæc sunt, quæ sentiunt Doctores, ex quibus vix est vnus, qui hanc sententiã totã exponat, & cõnectat, vt omnia verba sibi cõsonent, immò pauci inter se in ea exponẽda ĩ omnibus cõueniunt; maxima tamen eorũ pars ad Euangeliũ hæc verba refert, quo lex finita, & abbreuiata est; variè tamẽ cõnectunt, & interpretantur. Quibus nos in illo cõsentimus; quãuis sensum aliũ, qui nobis accommodatior visus est, proposuimus in cõmetario; noluimus .n. à septuaginta Interpretũ verbis discedere, cũ & Paulꝰ ita legerit, conatiq; sumus cõcordare eorũ lectionẽ cũ Hebræa.

Et sicut prædixit Isaias, nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus.

Quare ex Iudæis non HOc idem altero testimonio confirmat ex eodem Isaia cap. 1. *Isai. 1.* Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semẽ, idest, paucos Iudæos, qui conuerterentur, & velut semen paucum aliquos mul-

Quare? quia non ex fide, sed quasi ex operibus.

Iudęus cur ad iustitiā nō peruenerit. CAusam, cur ad iustitiam non peruenerit, exponit, quia, inquit, non quæsierunt iustitiam ex fide, sed existimarunt, sibi legis opera ad iustitiam coram Deo sufficere, ideo lege contenti, fidem Euangelij spreuerunt. Hoc in capite sequenti clarioribus uerbis repetit Paulus, Ignorantes, inquit, Dei iustitiam, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti; si enim cognouissent, se non ex legis operibus iustificatos esse in legis statu, sed ex fide uenturi, non ita negligentes fuissent in acceptanda fide Christi uenientis, sua tamen lege confisi fidem spreuerunt, ideo ad iustitiam non peruenerunt. Græcè habetur, quasi ex operibus legis.

Offenderunt enim in lapidem offensionis.

Iudæi quomodo offenderunt ī lapidem. CVr non assecuti sint iustitiam ex fide, causa est, quia, inquit, offenderunt in lapidem offensionis; id est, ceciderunt à fide, non recipientes uerum Christum, in quem uenturum credebant. ideo enim lapis dicitur Christus offensionis, quia occasio illis fuit ruinæ in fide. legis ergo operibus contenti, fidem venientis Christi repulerunt, in qua iustitia vera & perfecta erat; idcirco non peruenerunt ad iustitiam; gentes autem credentes in eum, apprehenderunt iustitiam Dei. Attende metaphoram, sicut qui in via ambulans alio oculos conuertit, offendit in lapidē, & cadit, ita Iudæi ad iustitiā, quæ ex lege est, conuersi, & non respicientes scopum, & iustitiam, quæ ex fide est, offenderunt in auctorem fidei & iustitiæ.

Sicut scriptum est; Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali; & omnis, qui credit in eum, non confundetur.

Casus Iudæorum, & iustitia credentium. TEstimonio Scripturæ probat & casum Iudæorum non credentium Christo, & iustitiam eorum, qui per fidem eum receperunt. Est aūt testimonium sumptum ex Isaia, consertum aūt ex duobus locis, nempe cap. 8. & 28. Prima enim & vltima verba (ecce pono in Sion) & (omnis qui credit in eum, non confundetur) sunt ex cap. 28. media autem ex cap. 8. Lapis hic Christus est, positus in Ecclesia; Iudæis quidem incredulis lapis offensionis, & petra scādali ex ipsorum malitia; credentibus autem tam ex Iudæis, quàm ex gētibus certæ iustitiæ, & salutis causa; ideo dicitur; Omnis, qui credit, siue Iudęus, siue Gentilis, non confundetur, quia iustitiam accipiet, certamque salutem, nec sua vmquam frustrabitur spe. *Isai 8. et 28.*

ANNOTATIO XXXIV.

Christus cur dictus la- ATtende, Christum prædictū esse lapidem offensionis, & petrā scādali Iudæis incredulis futurū. Sunt autem hæc duo maxime distincta-

pis offensionis, & petra scandali. stincta, quãuis oẽs fere pro eodẽ accipiant vtrũque. Christus autẽ dicitur lapis offensionis per metaphorã. Vt .n. offendiculũ ĩ via incõsideratè ambulãtibus occasio est ruinæ, & casus, ita Iudæis Christus aduenens occasio fuit ruinæ spiritualis, ceciderunt.n. á fide. cũ.n. fideles essent credẽdo ĩ venturũ, amiserũt fidẽ nõ credendo venienti. Hoc autẽ nõ culpa lapidis, aut Dei ponẽti lapidẽ, sed ipsorũ Iudæorũ, qui signa à Deo data aduẽtus Christi nõ cõsiderarũt.

Vbi attẽde duo. Vnũ est, sicut offẽdiculũ non solet esse lapis magnus, sed paruus, qui præ paruitate nõ facile aduertitur, ita Christus adueniẽs in humilitate, paupertate, & passibilitate, cõparat⁹ est offendiculo, & lapidi paruo: tñ si lapidẽ ponẽs admoneret ambulãtes offẽdiculi, is nõ esset ĩ culpa casus & ruinę, sed negligentia ambulantiũ, ita nec Deus est ĩ culpa, quia huius paruitatis, & eorũ quæ futura erant, per Prophetas præmonuit Iudæos; immò ipsomet aduentus tẽpore misit lucernã, & ĩdicẽ lapidis huius Ioannẽ Baptistã, vt testimoniũ phiberet, ne caderẽt. Christus cur comparatus lapidi paruo, siue offendiculo.

Alterũ est, sicut offendiculũ est in via, ambulantibus ĩ ea, ita Christus Iudęis fuit offendiculũ, quia ipsi in via ambulabant, fidẽ, & religionem veram habentes. gentibus autẽ, quæ extra viã erant, & potius iacebant ĩ morte peccati, nõ dicitur lapis offensionis, quamuis, multæ earũ nõ crediderint. qui .n. nõ stat, nõ dicitur cadere. ideo 1. Corinth. 1. dicitur: Prædicamus Christũ crucifixũ Gentibus stultitiã, Iudæis autẽ scãdalũ. ĩtellige de Iudæis, qui non crediderunt sic .n. expositũ est 1. Pet. 2. Nõ credẽtibus, inquit, lapis offẽsionis, & petra scãdali. Hac igitur de causa dicitur lapis offensionis.

Petra autem scandali dicitur alia de causa lõge diuersa; nimirũ, q̃a tẽporaliter puniuit ĩcredulos Iudæos per Romanos, propter illorũ ĩcredulitatẽ, de qua punitione dicit Luc. 19. Nõ relinquent ĩ te lapidẽ super lapidẽ, & ad terram prosternent te, &c. eo quod non cognoueris tẽpus visitationis tuæ. Hoc est esse petram scandali. significat .n. petra scãdali petrã ruentẽ, & cadentẽ supra hominẽ, sicut euenit ex ruina alicuius domus. Grauius autẽ percutitur homo, quãdo saxũ magnũ ruens cadit super eũ, quàm quãdo offendit in lapidẽ, & cadit. Sic grauior fuit pœna, quãdo puniti sunt ĩ hoc seculo, & ĩ futuro, propter primũ casum ex lapide offensionis, nẽpe ĩfidelitatẽ Fuit ergo lapis offensionis ĩcreduli, q̃a ceciderunt à fide, & fracti sunt: at petra scãdali fuit illis, quãdo propter ĩcredulitatẽ vindictã sumpsit, temporali, & æterna eos pœna puniendo. hoc significauit Dominus Matth. 21. & est locus notãdus: Qui ceciderit, inquit, super lapidẽ istũ, cõfringetur; super quẽ verò ceciderit lapis, cõminuet eũ. Hoc idẽ ipse Isaias significauit, exponens hæc eadẽ duo verba. Postquã.n. dixit, erit ĩ lapidẽ offensionis, & ĩ petrã scãdali, adiũxit; & offendent ex eis plurimi, & cadẽt, & cõterẽtur, & irretiẽtur, & capientur. Nota, offendẽt, & cadent, quia lapis est offensionis; cõterentur autẽ, quia petra est scãdali. Hoc idẽ ipsa nomina denotant: nam dicitur petra; apud Græcos autem πέτρα, non quamuis petrã, sed magnã, & saxũ significat ingens: nemo aũt offendit ĩ petrã magnã, sed hæc est, quæ cadit ex ruina aliqua; lapis aũt offensionis dicitur Græce λίθος, quod

Luc. 19.

Petram scandali esse quid significet.

Mat. 21.

quod lapidem communem significat, etiam paruum. Quæ differentia est etiam in nominibus Hebræis; nam אבן lapidem significat quemcumque, etiam paruum; at אור significat saxum magnum; & dicitur מבשול à verbo בדל quod significat euere, & cadere inde nomen, quod casum, & ruinam significat, & aliquando offendiculum, quòd est causa ruinæ, quod Septuaginta verterunt πτῶμα, idest, casum, quasi petra casus, actiuè, petra cadens: & hoc significat petra scandali. Quibus ergo, fuit lapis offensionis Christus propter eorum incredulitatem, fuit postea petra scandali per punititionem. Et perpende adhuc maiorem significationem, quando lapis fuit Christus, idest, in sua humilitate, & passione, tunc offenderunt Iudæi, & illis fuit lapis offensionis; at factus Petra magna, nempè post resurrectionem, & ascēsionem, eius iam gloria manifestata, tunc fuit petra ruinæ, casus, & scandali super eos, quando minus cogitabant, & sibi esse iam securi, Christo occiso, videbantur; petra enim scandali opprimit eos, qui minus ruinam præuident. Hæc est legitima explicatio huius prophetiæ adductæ à Paulo, quam præsentit August. serm. 40. de verb. domi. dicens: Iudæos offendisse in Christum, quando parua fuit petra in hoc mundo, at factus magna petra in die iudicij cadet super eos. idem in Psal. 45.

August.

Psal. 45.

ANNOTATIO XXVI.

Qui crediderit nō confundet̃ quō ĩtelligatur.

ADhuc ĩ superiori sentētia adnotandū est, illa verba (qui crediderit, nō cōfūdetur.) ĩ Hebræo haberi, qui crediderit, nō festinabit; est.n. futurum יחיש à verbo חוש festinare significat. Vnde Hieronymus vertit, nō festinet. Pro huius autē intelligentia aduertēdū est, dictū esse per metaphoram, nō festinabit; festinant .n. qui de effectu futuro incerti sunt, timentq. ne occasionem amittāt, ne ve ab aliquo impediantur, quo minus, quod intendunt, assequantur. qui autem credit, dicitur non festinare, quia certa eum salus manet nec impediri ab aliquo potest, si in fide vera permaneat. Septuaginta autem, qui sæpè sensum considerarunt, optimè verterunt, qui crediderit, non confundetur, quia certa est eius spes, non fallax, nec habet, cur festinet; non ergo est discrepantia aliqua, sed declaratio. quod enim per metaphoram Hebræus sermo significat, hoc per proprietatem Septuaginta verterunt. Aliqui putant Septuaginta legisse non יחוש, sed יבוש à verbo בוש, quod significat confundere, inde participium passiuum, quod positum est loco futuri, & significat cum negatione, non confundetur. nec est improbabile hoc. nam certum est Septuaginta aliquando aliter legisse, quàm nunc nos legimus.

CAPVT

ANNOTATIO I.

Occasione illius sententiæ præcedentis capitis, (quia nō ex fide, sed quasi ex operibus) nimirum Iudæos non peruenisse, ad iustitiam Dei consequendam, quæ in remissione peccatorum, & reconciliatione cum Deo consistit, quia eam non ex fide, sed ex operum legis virtute & efficacia se eam habere putabant, in hoc decimo capite tres constituit & confirmat veritates, maximè ad Euangelium pertinentes, contra tres errores Iudæorum, quibus detinebantur, ne Euangelium reciperent.

Errores Iudæorū cur Euāgeliū nō reciperent, & veritatis Euāgelij amplitudo.

Prima veritas est: præter iustitiam legis esse iustitiam fidei, & hanc esse veram & perfectam, per quam salus est. Errabant Iudæi, existimantes lege se cōsequi iustitiam apud Deum, ideo fidem & Euangelium tamquam inutile spernebant, quem errorem multis in locis Paulus eos dedocere studet, ostendens & probans, non lege, sed fide eam iustitiam datam semper fuisse, vt patet Rom. 4. Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum; sed quid dicit Scriptura: Credidit Abraham Deo, &c., reputatum est illi ad iustitiam. ad Galat. etiam hoc idem multis verbis docet. idq. etiā in præsenti prosequitur.

Veritates iustitiæ fidei.

Rom. 4.

Gal.

Altera veritas est: hanc iustitiam veram & perfectam, quæ ex fide, non Iudęis solis, sed etiam Gentibus esse propositam, ad eamque recipiendam omnes vocari, neminemque repelli. Errabant etiam in hoc Iudæi, arbitrantes, Gentes in præputio iustitiam habere non posse. In quo errore erant à principio nonnulli discipuli. Act. 10. Petrus enim videns vas plenum animalibus immundis, & iussus comedere, respondit, absit Domine, quia numquam manducaui omne commune, & immundum; posteaque missus ad Cornelium gentilem conuertendum, & mysterium intelligens, protulit sententiam hanc; In veritate comperio, quia non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet Deum, & operatur iustitiam, acceptus est, & Act. 11. Cum ascendisset Petrus Hierosolymam, dixerunt illi ex Iudæis conuersi: quare introisti ad viros præputium habentes; respondente autem Petro, & exponente visionem, quam habuit supra Cornelium, illi glorificauerunt Deum, dicentes, quia & Gentibus dedit Deus pœnitentiam ad vitam. iustitia ergo, quæ ex fide est, & quam annunciat Euāgelium, communis est. Hanc veritatem multis in locis Paulus docet contra Iudæos incredulos, Rom. 2. Non qui in manifesto est Iudæus, nec quæ in carne est circumcisio, sed quæ in occulto. & circumcisio non litera, sed spiritu. Rom. 3. An Iudæorum tantum Deus? nonne & Gentium? Rom. 4. Abrahæ reputata est fides in iustitiam, non in circumcisione, sed in præputio. Hanc eandem veritatem hoc in loco confirmat.

Act. 10.

Rom. 2.

Rom. 3. & 4.

Tertia veritas est, quæ ex proxima consequitur, nempe prædicandam esse fidem, & Euangelium etiam Gentibus præputiatis. errabant etiam in hoc Iudæi, arbitrantes

tes Christum missum esse, aut mitti debere pro ipsis solis, & non pro Gentibus præputium habentibus, nec esse eis prædicandum Euangelium, nisi circũciderentur. qué errorem improbat Paulus ad Gal. 2. reprehẽdens Petrũ simulationis. Hæc tria impedimento erant Iudæis incredulis acceptandi Euãgeliũ, nempe, quia iustitiam nõ ex lege, sed ex fide prædicabat, & hanc communẽ Gentibus etiam in præputio faciebat, & omnibus sine distinctione annũciabat. Paul' ergo, qui ĩ præcedenti capite gentes ad posteritatem Abrahæ pertinere, & iustitiã apprehendisse, Iudæos autẽ repulsos esse docuit, & repulsæ causam aperuit, quia non ex fide, sed ex lege iustitiã quærebant, in hoc iam decimo capite hanc iustitiam fidei cõtra legis iustitiam iuxta Iudæorum opinionẽ, confirmat, eamque communem, & prædicãdam omnibus comprobat.

Fratres, voluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem.

IVdæos iterum obiurgaturus, & eorum errores extirpaturus, beneuolentiam conciliat, vt illi obiurgationis eius verba non ex odio, aut inuidia, aut contentione, sed ex studio, & cura ipsorum salutis, & veritatis zelo procedere agnoscant. Ad conuersos igitur ex Iudaismo, de ijs, qui increduli adhuc erant loquens, inquit, Fratres, voluntas mei cordis, & obsecratio fit pro illis in salutem. idest, vehementer desidero, & Deum maximè obsecro, vt illi salutem cõsequantur. Qui ergo tanto desiderio salutis eorum teneor, qui preces ad Deum pro eis fundo, non ex odio aliquo; sed ex affectu charitatis, & veritatis studio eos obiurgare reputandus sum.

ANNOTATIO II.

Voluntatis acceptio duplex.

VOlũtas Græce εὐδοκία est, alii qui vertunt, propensam voluntatem; significat enim beneuolentiam & affectum voluntatis gratuitum. hoc tamen in loco magis significare videtur desiderium vehemens. & ita Chrysostomus Theodoretus, & Oecumenius exponunt. hoc enim erat Pauli, non absolutè velle salutem Iudæorũ, id enim Dei est, sed desiderare. Additur autẽ (cordis) ad significandam magnitudinẽ voluntatis, & desiderij huius. Obijciet aliquis, si prædicta est Iudæorũ repulsa & reliquiæ saluandæ erant, multitudine reiecta, cur orat Paulus, curq. desiderat salutem eorum? Respondeo, reiectos esse eorũ culpa, & quemadmodum non excusantur à peccato illi non credentes, quia credere potuerunt, ita etiam Paulus orat pro eis; non enim prædictio necessitatem imponit: sed quod futurum est prænunciat. Sic etiam nos rogamus, & oramus pro Iudæorum conuersione.

Testimonium enim illis perhibeo, quod æmulationem Dei habent: sed non secundum scientiam.

HAnc animi & cordis sui voluntatem, & studium erga salutem Iudæorum incredulorum probat ab effectu; hoc significat particula illa (enim) quæ causam præcedentis dicti exponit, testor, inquit, & constanter affirmo, illos habere quidem æmulationem & zelum Dei, tamen non secundum scientiam; idest quæ faciunt, bona intentione faciunt, Euangelio enim resistunt; putantes se Dei honorem defendere, dum eius legem tuentur; & hoc ex se aliqua est laude dignum: sed errant, quia uerè contra Dei honorem agunt: & hoc est non secundum scientiam facere, quod maximè est reprehensione dignum: Hunc eundem zelum expertus est in seipso Paulus nondum conuersus, ut constat Galat. 1. Persequebar, inquit, Ecclesiam Dei, & expugnabam illam, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum. & Philipp. 3. Secundum æmulationem persequens Ecclesiam Dei. Simile illud est Ioan. 16. Qui interficit nos, arbitrabitur se obsequium præstare Deo, sed hæc facient uobis, quia non nouerunt Patrem, neque me. In cuius expositione August. tract. 93. hunc locum Pauli tanquam similem allegat. non ergo illi Iudæi in hoc malitia, sed ignorantia peccabant; à graui tamen culpa non excusabantur, quia ueritatem facile poterant, & debebant agnoscere, & in hoc reprehensione digni erant. Laudi Paulus uituperationem coniunxit, ut inquit Theodoret. ueluti quadam esca hamum celans, ut possit orationis suæ lucrum in eis obtinere.

Pauli uolūtas & studium circa salutē Iudæorum.

Philip. 3.

Ioan. 16

August.

Theodor.

Ignorantes enim iustitiam Dei, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti.

QVomodo zelum Dei habeant, & qualiter zelus hic non sit secundum scientiam, exponit, & præcedentis sententiæ causam reddit. illi, inquit, ignorantes Dei iustitiam, idest nescientes per fidem homines coram Deo iustificari, iustitiamque, qua homo remissionem peccati, & reconciliationem cum Deo habet, per fidem dari non intelligentes; student & quærunt legis iustitiam stabilire, & tueri, ac defendere, quæ quidem iustitia humana est, quia non facit iustos coram Deo, sed coram hominibus. Hæc igitur est causa, cur non sunt subiecti iu-

Iudæi quærunt iustitiam legis tueri, nō autē fidem recipere.

iustitiæ Dei, idest fidem & Euangelium noluerunt recipere. Quod ergo suam iustitiam statuere quærant, id est legem tueantur, zeli est; quod autem hoc ex ignoratione iustitiæ ueræ, quæ per fidem est, faciant, eaque de causa non sint subiecti Dei iustitiæ, nec fidem agnoscant, nec Euangelio obediant, id non secundum scientiam est, ideo zelum habent, sed non secundum scientiam.

Attende uerborum efficaciam, quibus & si Iudæos ex parte propter ignorationem excuset, culpam tamen auget, iustitiæ enim Dei, id est fidei, suam, id est legem præponunt. Appellat autem iustitiam Dei, fidem, quia per ipsam & Euangelium, uti diximus, iustitiam apud Deum habemus, quæ in remissionem peccatorum, & reconciliatione cum Deo consistit; legem autem illam appellat iustitiam suam, id est, humanam, quia, seclusa fide, lex etiam, si obseruari posset, non facit iustos apud Deum, sed apud homines: iuxta illud superius cap. 4. Si Abraham ex operibus iustificatus est, habeat gloriam, sed non apud Deum. & Philip. 3. secundum iustitiam, quæ ex lege est, conuersatus sine querela. nota (sine querela) nempe apud homines. & iterum, in illo inueniar habens non meam iustitiam, quæ ex lege est, sed illam, quæ ex fide est Christi, quæ ex Deo est. Est autem denominatio ab effectu; nam iustitia Dei effectus est fidei & Euangelij; humana autem effectus est legis. Grauis autem culpa est, iustitiam Dei postponere iustitiæ hominum. Præterea, dum dicit suam iustitiam, insimulat eos superbiæ, quasi velint gentes à iustitia excludere, nec aliam esse iustitiam, quàm eam, quæ apud eos est. Præterea uerbum (quærunt) ut notat Chrysostom. ambitionem & contentionem insinuat illorum, qui omni studio quærebant hanc suam præponere iustitiam. Præterea uerbum (statuere) significat illorum conatum, uolentium extirpare Euangelium & fidem, ut firma lex illorum maneret. De hac ignorantia Paulus in suamet persona testatur. 1. Timoth. 1. dicens: Prius blasphemus fui, & persecutor, & contumeliosus, sed & misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate. Quærebat tunc Paulus suam statuere iustitiam. His uerbis duos errores Iudæorum notatos habes, quorum in annotatione prima meminimus, nempe, non esse aliam iustitiam, præter eam, quæ legis est, haecque eos iustificari coram Deo. Rursus hanc iustitiam propriam esse ipsorum, non gentium præputium habentium.

Rom. 4.
Phil. 3.
Chrysost.

ANNOTATIO III.

Certum est, iustitiam, quæ ex lege sola erat, fide seclusa, appellari à Paulo (suam, seu propriam illorum.) cur autem propria illorũ, seu sua dicta sit, non eodem modo oẽs interpretant. Theod. & Oecumeni. propriã appellari affirmãt, quia iã lex cessauerat, & eius obseruãtia erat illorũ, nõ Dei. Chrysost. duas responsiones adfert. Vna est, dici illorum iustitiam, quia illi non poterant legem implere: sine fide enim tota lex impleri non potest, vnde iustitia eorum imperfecta erat & humana, quã ipsi suis viribus haberi posse putabãt. hæc expositio est Aug. tract. 26. in Ioan. & Anselmi. Altera est, quia illa iustitia legis, laboribus, & sudoribus acquirebatur; iustitia autem fidei facilis est, vtpote à Deo donata. Alij asserunt, iustitiam appellari illorum, quia erat traditionum obseruantia contra mandata Dei, de quibus dicitur Matt. 15. Vos transgredimini mandata Dei propter traditiones vestras. Nulla tamen harum expositionũ ad rem facere vr. nam Paulus intendit legi cõferre, & præponere fidem, ac Euangelium, cõtra illos, qui zelo ignorantię legẽ præferebant. ideo ab effectu eas appellat. iustitia autẽ legis totius, etiã si obseruari posset seclusa fide, quod vere non fuit, quamuis a Deo lex illa esset, non dabat remissionem peccati, nec reconciliabat cũ Deo, sed iustũ efficiebat hominem apud homines, vt in commentario diximus ad Rom. 4. ideo humana dicta est, & sua illorũm; at fidei iustitia vera est apud Deũ, quæ peccata remittit, & Deo recõciliat. ideo dicitur iustitia Dei, non solum quia a Deo est, nam lex etiam à Deo est, sed quia apud Deum facit hominem iustum. propter hoc ergo dicta est lex illorum propria. Adde, hoc nomine insinuatam esse superbiam illorum, volentium a iustitia excludere gentes in præputio, vti expositum est.

Iustitia legis cur dicatur propria Iudęorum. *August.* *Mat, 15.* *Rom. 4.*

Finis enim legis Christus ad iustitiam omni credenti.

Christus cur finis legis, & quomodo.

Causam exhibet, cur qui solã legis iustitiã statuere quærunt, iustitiæ Dei non sint subiecti, nec eam habeant. ea autẽ est; quia finis legis Christus est, id est scopus totius legis est Christus ad iustitiam propositus, non operãti legem, sed credenti; non huic, vel illi, sed omni, tàm Iudæo, quàm Græco. ac si clarius diceret: tota lex ad hoc tendebat, non vt iustificaret, sed vt pędagogus esset, indicans, & demonstrans Christum, cuius virtute iustitia datur per fidem omni credenti: non ergo lex est, quæ iustificabat, aut iustificat coram Deo, sed is, qui scopus est legis; & hoc non per legem, sed per fidem, cuius iustitia non Iudæo propria, sed gentili etiam est, & fuit communis. qui ergo solam legis iustitiam statuit, Dei iustitiam nõ habet, nec ei subiectus est; hæc enim nõ vi legis, sed virtute Christi per fidem omni credenti communicatur. Sententia hæc est contra duos errores Iudæorũ supra memoratos, non enim fidei iustitiã

ſed ſolius legis agnoſcebant, & hanc iuſtitiam ſibi propriam, non autem communem præputium habentibus faciebant.

ANNOTATIO IIII.

Varia eſt expoſitio apud doctores ſuperioris ſententię, idque prouenit, quia multis modis ſecundum rei veritatẽ Chriſtus eſt finis legis; non tamen ad propoſitũ Pauli omnes hi modi facere videntur. *Cyril.* In primis Cyril. lib. 9. cõtra Iulian. hunc locum ſic exponit, vt Chriſtus finis legis dicatur, quia ipſam terminauit, & ceſſare fecit, implens ea, quæ in lege ſignificata erant. cui ex- *Aug.* poſitioni adhærere videntur Aug. lib. 2. contra Aduerſarium legis, & *Gregor.* Prophetarum cap. 7. & Greg. hom. 16. in Ezech. & re vera ita eſt; Chriſtum nempe finem legis fuiſſe. tamẽ non videtur hoc ad mentem Pauli; reddit enim hiſce verbis cauſam, cur iuſtitiæ Dei non ſint ſubiecti, in eo autem ſenſu expoſita ſententia, *Chryſoſt. Phot.* non videtur cauſa accommodata. Secundo loco Chryſoſt. & Photius apud Oecumen. interpretãtur, Chriſtum finem eſſe legis, id eſt perfectionem legis, quia quod lex non potuit perficere, nempe iuſtum hominem facere, id Chriſtus effecit per fidem. quæ expoſitio accommodata eſt, & veram continet doctri- *Theodor.* nam. Tertio loco Theodoret. Chriſtum finem legis explicat, quia ſcopus eſt legis, in quem omnia, quæ legis ſunt, tendunt, vt qui Chriſtum per fidem non habet, legem ſine fructu ſortiatur; inutilis enim eſt res ſine ſuo ſcopo & fine; quam expoſitionem ſecuti ſumus tamquam accommodatiorem. Quarto loco Anſ. finẽ exponit legis, Chr̃m, quia ſine fide Chriſti lex impleri non potuit, nec põt. Vera doctrina hæc eſt; tñ nõ facile contextui accomodata.

Moyſes enim ſcripſit, quoniam iuſtitiam, quæ ex lege eſt, qui fecerit homo, viuet in ea.

Primum errorem Iudæorum verbis ſuperioribus reprobatum, nempe quod non diſtinguebant iuſtitiam fidei à iuſtitia legis, teſtimonio Scripturæ repellit; reddens cauſam proximæ ſententiæ; nimirum per fidem Chriſti eſſe iuſtitiam coram Deo, non autem per legem. hoc autem non uno, ſed multis locis Scripturæ efficit; ex quibus ſimul coniunctis hæc ueritas confirmatur. Primum teſtimonium, & locus Scripturæ eſt ex Leui. 18. in quo de legis iuſtitia eſt ſermo, & ſic habetur: Cuſtodite leges meas, atque iudicia mea, quæ faciens homo, uiuet in eis, id eſt, qui obſeruauerit leges meas, & iudicia, euadet mortis ſupplicium, quod tranſgreſſoribus infligendum eſt: lex. n. illa morte corporali multas tranſgreſsiones uindicabat; aut etiam uiuet in eis, quia obſeruantibus legẽ longæua erat uita promiſſa. Húc locũ citat Paulus, & eſt ſenſus. dixi uobis, iuſtitiã uerã eſſe per fidem Chriſti, non autem per legem; quia hæc legis iuſtitia humana erat: atque in confirmationem huius ueritatis, quid Moy- *Iuſtitia quomodo per fidẽ Chriſti, non per legẽ.*

fes

ses dicat, audite, hic enim de utraque iustitia meminit; de illa enim, quæ legis est, sic pronunciauit; homo qui fecerit iustitiam, quæ ex lege est, & obseruauerit legis mandata, uiuet in ea iustitia, seu in ipsis mandatis; idest, uitam corporalem conseruauit per talem obseruantiam. nam nec incurret mortis temporalis supplicium, & longius uita eius protrahetur. uidete legis iustitiam, & eius fructum. quod autem Moyses non hanc iustitiam solam, sed etiam eam, quæ ex fide est, nouerit, & significauerit, audite aliud testimonium eius sequens. Hic est sensus & contextus. illa particula (quoniam) Græcè ὅτι declaratiua, non causalis est.

ANNOTATIO XXVII.

Græce illa particula (quoniam) nõ in eo loco, sed inferius habetur, sic Moyses scribit, iustitiam quæ ex lege est, quoniam qui fecerit ea homo, ac si diceret. Moyses de iustitia legis scribit, quòd qui fecerit legis mandata, viuet in eis: Rursus nõ dicitur (in ea) sed (in eis) quia præcessit, qui fecerit ea. nempe legis mandata, viuet in eis. Rursus verbum est præsentis scribit, id est, describit iustitiam legis. Sensus tamen idem est, quamuis dilucidior est apud Græcos. Aug. libr. de spiritu & litera. c. 29. legit sicut nos habemus, Ambr. autem lectionem sequitur Græcam. Quantum autem ad explicationem & connexionem pertinet, varie sentiũt doctores: aliqui hanc vitam salutem spiritualé interpretantur in hunc sensum, qui fecerit legis mandata, salutem consequetur, at quia nemo potuit omnia perficere, nec legem implere, excidit illa iustitia, & inutilis facta est, ideoq; per fidem Christi iustitia datur, quæ sine tot laboribus & sudoribus est, vt in sequenti sententia dicitur. sic Chrysost. & Oecum. exponunt. Alij de vita temporali interpretantur, quæ promissa est implentibus legé illã, aut quia iudiciũ mortis transgressoribus inflictæ euadebant: Sic Theodor. Ambr. & Anselmus explicãt, vt sit sensus, iustitia illa legis a supplicio tẽporali liberabat: ergo cõnexio iuxta hos doctores talis, vt Paulus probet, distinctã esse iustitiã legis a iustitia fidei, Moysemq; vtrãq; distinxisse, & diuersimode de vtraque locutũ esse: Priori auté loco de legis iustitia; posteriori de fidei iustitia testimonium profert, & hęc est vera & legitima expositio. his. n. duobus Moysis testimonijs solum probat Paulus, aliam esse iustitiam fidei a iustitia legis, & iustitiæ legis fructum temporalem esse, nempe a supplicio liberare; iustitiæ autem fidei fructum longe aliam, idque alijs adiunctis Scripturæ testimonijs confirmat, vt ex omnibus tota probatio constet, nempe fidei iustitiam esse aliam a legis iustitia, & illam esse perfectam iustitiam coram Deo, in qua vera salus & perfecta est. Expositio autem prior. præterquã, quod violenta est, & verbis, ac contextui non accommodata, doctrinam non continet firmã & solidam. non enim vita spiritualis promissa est obseruatoribus legis illius, sed temporalia bona. vnde etiamsi omnia legis

August. *Ambros.* Qui fecerit legis mandata quõ viuet in ea.

Chrysost. *Oecum.*

Theodor. *Ambr.* *Ansel.*

mandata seruare illi possent, nisi fides Christi esset, nunquam coram Deo iustitiã habuissent. vnde fidei iustitia necessaria est, non vt seruentur præcepta legis, quasi eis seruatis iustitia detur, quamuis sine fide seruari omnia mandata non possint, & ad plenam obseruantiam necessaria fides Christi sit, sed necessaria est ad iustitiam, quæ in remissione peccatorũ & recõciliatione cũ Deo consistit, q̃ non potuit haberi ꝑ omnia mandata legis, etiam si millies impleri omnia possent. Legis ergo obseruantia nõ adfert priorem iustitiam, quæ coram Deo est, non quia impleri non possunt omnia mandata, sed quia, etiam si impleri possent, & implerentur, vim non habebant iustificandi, sed virtus & efficacia Christi est, quæ per fidem datur ad iustitiam, & hæc est catholica doctrina. Paulus ergo his Moysis testimonijs probat duas iustitias, legis, & fidei, quia illi increduli solam legis iustitiam agnoscebant.

Quæ autem ex fide est, iustitia sic dicit, Non dixeris in corde tuo, quis ascendit in cælum, id est Christum deducere? aut quis descendet in Abyssum, hoc est Christum a mortuis reuocare? sed quid dicit Scriptura? prope est verbum in ore tuo, & in corde tuo.

Moysis testimonium de pœnitentia, & cõuersione ad Deũ quæ pertinet ad fidei iustitiam. *Theodor. Deu. 30.*

ALtero Moysis testimonio fidei iustitiam describẽtis, distinctionem eius a legis iustitia cõfirmat per antithesim, quasi diceret, de iustitia legis Moyses scribit, qui fecerit eã, viuet in ea; at de iustitia, quæ ex fide est, aliter loquitur, nempè, nõ dixeris in corde tuo. est aũt sensus, quæ ex fide est, iustitia sic dicit, id est, de iustitia, quę ex fide est, Moyses dicit, seu Deus per Moysem, vt exponit Theodor. testimonium hoc sumptum est ex Deut. cap. 30. vbi Deus per Moysem loquitur, dicens; Mandatum hoc, quod ego præcipio tibi hodie, non supra te est, neque procul positum, neque in Cęlo situm vt possis dicere, quis nostrum valet ad Cęlum ascendere, vt deferat illud ad nos, vt audiamus, neque opere compleamus? neque trãs mare positum, vt causeris, & dicas, quis e nobis poterit transfretare mare, & illud ad nos vsque deferre, vt possimus audire, & facere, quod præceptum est? sed iuxta te est sermo valde in ore tuo, & in corde tuo, vt facias illum. Hæc sunt verba Moysis, seu Dei per Moysem.

Attende ergo diligenter pro vera intelligentia assequenda: mandatum hoc, non esse mandata legis; loquitur enim Moyses de transgressoribus, super quos omnes maledictiones, quas Deus comminatus erat, contra legis transgressores, superuenerant; quibus Deus remedium adhibens nouum mandatum dedit; nempè de cõuersione ad Deum per pœnitentiam, & dilectionem ipsius ex toto corde; sic enim ad statum pristinum reuocare se poterant transgressores legis. De hoc mandato verba hæc allegata procedunt. Id autem non ad legis iustitiam, sed ad fidem & Euangelium pertinet, sicque

hoc

hoc testimonium allegatur a Paulo pro iustitia fidei; pœnitentia enim & dilectio Dei ex toto corde præter legis mandata sunt, & ad Euangelicam pertinent iustitiam. virtute enim fidei Christi, pœnitentia transgressores reuocat ad Dei gratiam. ideo Paulus verba Moysis exponit: quæ enim tacitè & obscurè significauit ille, quia fides illorum implicita erat, Paulus explicat & aperit, addens verba quædam sua verbis Moysis, vt ea declaret, nec omnia prosequitur verba sed sensum. De iustitia ergo fidei, ad quam mandatum hoc de conuersione per pœnitentiam spectat, sic dicit Moyses, seu Deus per illum; non videatur tibi iustitia hæc impossibilis; nec dicas, quis ascendet in Cœlum, vt inde Christum venire faciat ad nos per carnem? & quis descendet in limbum, vt filium Dei hominem factum, passum & mortuum inde reducat? non ita dicas, nec putes hæc a te peti. sed audi Scripturam, quod subiunxit: prope est verbum in corde tuo, & ore tuo; idest, quod a te petitur, non hoc est, non enim tu ista efficere vales, sed petitur verbum cordis & oris, idest, vt credas hæc, teque ex corde pœniteat, & ore Deum confitearis, sic fiet vt a tuis transgressionibus saneris. hic est sensus.

Aduerte circa verba, illud (quod dicit Scriptura) interpositum esse, ut distinguantur præcedentia, quæ nomine Iudæorum dicta sunt, ab his, quæ dicta sunt a Deo in responsum, & ad repellendam excusationem Iudæorum. Præterea Moyses dixit, quis poterit trāsfretare? Paulus dixit, quis descendet in Abyssum? nam Paulus sensum considerauit; per mare enim passio & mors Christi significata est, aquæ enim passionem significant in Scriptura. vnde transfretatio indicat descensum in Abyssum post mortem. sunt enim verba Moysis obscura, & ænigmatica, quia ab illo populo non explicita, sed implicita fides futurorum requirebatur.

ANNOTATIO VI.

Quantum ad verba attinet, illud (Scriptura) nō habetur in Græcis codicibus, sed illud solum (sed quid dicit) & ita *August.* Augus. lib. de spiritu & liter. c. 29. legit, & videtur supplendum, quod superius dixerat (iustitia autem fidei dicit) ita nunc etiā, sed quid dicit, nempè iustitia fi-*Chrysost.* dei, & ita supplet Chrysost. sensus tñ est idem. nā illud (iustitia, quæ ex fide est, dicit) sensum hunc facit, secū-*Theodor.* dum Theod. de iustitia, quæ ex fide est, dicit Deus per Moysem. ita nūc: sed quid dicit, nempè iustitia, id est quid Scriptura, seu Deus per Scripturā, aut Moysem dicit de iustitia fidei. Quantum autem ad rem ipsam spectat. Attende, esse grauem hoc in loco difficultatē, quia verba allegata nō videntur ad fidei iustitiā pertinere, sed ad mādatorum obseruantiam, vt cōstat ex ipsis verbis Deut. Hac difficultate moti aliqui affirmarunt, hæc verba esse à Paulo dicta per allusionem, & vsurpationem quandā, non quod iustitiā fidei testimonio hoc confirmet, sed quòd verbis similibus, quib⁹ Moyses vsus est de

Verba Moysis de pœnitentia & conuersione ad Deū an spectent ad fidei iustitiā.

est de mandatis, vti etiam voluerit, ad explicandam fidei iustitiam. *Chrysost.* *Theodor.* Chry. ita sentire videtur, & Theod. quorũ expositio si vera est, corruit energia, & vis sentẽtiæ. nam Paulus hãc fidei iustitiã probandã per Scripturas assumpsit; aliter sermo eius ab incredulis non esset acceptus.

Alij affirmant, sensum literalem de mãdatis esse, Paulum tamẽ secutum esse sensum spiritualẽ de fidei iustitia. atq. ita Phot. & Theophyl. *Phot.* *Theoph.* *Auctor.* sentire videntur, quorum expositio vim argumenti, & doctrinæ Pauli apud incredulos minuit. vera ergo & legitima expositio est, Moysem de mãdato loqui, & illa verba prolata esse de mandato, sed nõ de oĩbus, sed de quodã particulari, nempè de conuersione ad Deũ per pœnitentiã, post transgressiones quascunque legis, vt constat ex contextu illius c. *Deu. 30.* 30. hoc aũt non ad legis iustitiã, sed ad aliã distinctã pertinebat. erat. n. mandatũ datũ post totius legis trãsgressionem, vt per ipsum reuocaretur homo ad Dei gratiam. Ideo ad iustitiam à lege distinctam spectabat; quæ est iustitia euangelica, quã appellat Paulus iustitiam fidei. nam etiam tunc Iudæis inerat hæc iustitia distincta a lege. propterea in vero sensu literali adducitur testimonium hoc a Paulo, & explicatur distinctius iustitia fidei, quam Moyses obscurè, & ænigmaticè populo illi rudi, & cui implicita fides satis erat, pronunciauit; eundem tamen sensum cũ Paulo intendebat. non enim sine fide Christi aduentus, resurrectionis, ac mortis, salus vlli vnquam contigit, quamuis olim implicita sufficeret: nec sine fide hac pęnitentia efficax est. Hæc est vera & legitima expositio huius loci.

Quantùm autem ad expositionẽ pertinet, variè exponitur superior sententia. Primo loco Chrysost. & Oecumen. de incredulitate hæc dicta interpretantur, in hunc sensum; *Chrysost.* *Oecum.* ne dixeris in corde tuo; idest, ne incredibilis tibi videatur incarnatio, & resurrectio Christi; sed crede in corde, & ore confitere. Secundo loco Theod. de curiositate exponit in eum sensum; ne sis nempè curiosus in scrutandis mysterijs aduentus & resurrectionis Christi. Tertio loco Anselmus de incredulitate intelligit, tamen verba aliter explicat, nempè ne dicas in corde tuo, quis ascendit in cęlũ? id est, ne cogires in corde tuo, dicens, nullus ascendit in cęlum, quia hoc est Christũ deducere idest, negare eius ascẽsionem. Similiter, ne cogites & dicas, neminẽ ad inferos descẽdisse, qa hoc est Christũ reuocare ab inferis, id est negare pro nobis esse mortuũ, & ad inferos descẽdisse. *Verba Pauli Christũ deducere, vel Christũ a mortuis reuocare, quẽ sensum habeant.* *Theodor.* *Ansel.* Hæc expositio vr̃ omnino violẽta, & a vero sensu Pauli aliena, nã illud (hoc est Christũ deducere) & illud (hoc est Christũ ab inferis reuocare) nõ sunt causa præcedẽtis sentẽtiæ, sed expositio & declaratio, vt sit sẽsus, quis ascẽdet in Cęlũ. i. quis deducet è Cęlo Christum, & Incarnari faciet? Rursus, quis descendet in Abyssum? .i. quis Christum resurgere faciet? & in eũ sensum, nempè in præcedentis sententiæ expositionem, & declarationem accipit illud (hoc est) a reliquis antiquis expositoribus. Et in hoc prima, & secunda expositio legitimæ sunt. In eo autem, quod de incredulitate, aut curiositate exponunt sententiã istã, non uidentur probandæ, nec contextui Pauli accommodant; sermo. n. est de difficultate remouẽda

da obseruantiæ mandati iustitiæ fidei, & pęnitentiæ; quod facile est; non enim petitur a nobis, vt faciamus mysteria, sed vt corde credam⁹, & ore confiteamur, & per pęnitentiam cõuertamur. Erit ergo sensus, ne tibi difficilè, & impossibilè videatur, nec impossibilitatem causeris mandati, dicens: quis poterit Christum è Cęlo deducere, & ab inferis reuocare? quasi hoc sit tibi mandatum, non hæc a te petútur; sed quod iuxta te est, nempè vt credas corde, & confitearis ore aduentum de Cęlo, & reuocationem ab Abysso. hac fide mandatum facilè implebis. Hic est verus sensus, quem adhuc in annotatione sequenti magis dilucidabimus; superest enim grauis difficultas discutienda.

Hoc est verbum fidei, quod prædicamus, quia si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, & in corde tuo credideris, quod illum Deus suscitauit a mortuis, saluus eris.

APplicat Paulus testimonium allegatum suo proposito; & sensus est; quod Moyses dixit, & quam iustitiam significauit, dicens, prope est verbum in corde, & ore tuo; hoc est Euangelium, & iustitia, & fides, quam nunc prædicamus; sed explicatius quàm ille. quod enim ille dixit, verbũ prope esse in corde, & ore tuo: hoc nunc dicimus esse fidem cordis, & confessionem oris Christi Iesu, nempè si cõfessus fueris ore Dominum Iesum, idest, si exterius profitearis Dominum Iesum, idest, te Christianum esse, & Christum Dominum sequi, & interius corde credas Deum suscitasse eum a mortuis, idest, verè surrexisse à mortuis, salutem consequeris. Hoc est verbum, quod Moyses prædixit esse prope in ore, & corde tuo, cordis nempè fides, & oris confessio.

Meminit Paulus resurrectionis, quia in eo articulo ferè concluditur tota fides, ibi enim mors in redemptionem, & salutem; ibi eius diuinitas; ibi eius potestas; ibi Ecclesiæ ædificatio, cæteraq; necessaria creditu comprehenduntur. confiteri autem Dominum Iesum, est fateri Iesum esse eum, qui sperabatur, & promissus erat, & eum tanquam Dominum recipere, & religionem eius profiteri. Hac viua fide, & confessione cordis, & oris, vt oportet, salus datur, quam lex efficere non potuit.

Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.

Confessionis, & fidei effectus.

CAusam reddit præcedentis sententiæ, distinguens effectus fidei, & confessionis. Cordis, inquit, fides iustitiam, quæ in remissione peccati, & reconciliatione cum Deo consistit, efficit. fide enim iustificamur; hanc tamen iustitiam non conseruabimus, nec æternam salutem assequemur, nisi eam exterius cõfiteamur, & pro-

fiteamur, quam in corde retinemus. Oris ergo confessio non iustificat nos a peccato, nec Deo reconciliat, sed fides interior; iustificati tamen fide, tenemur palam eam profiteri, vt æternam salutem consequamur, & in eadem iustitia permaneamus, & vt eam etiam augeamus. Dictum enim est Matth. 10. Qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo, qui in cælis est. & Luc. 9. Qui erubuerit me, & sermones meos, hunc filius hominis erubescet, cum venerit in maiestate sua. *Mat. 10.*

Attende, Moysem dixisse de fidei iustitia. Prope est verbum in corde tuo, & ore tuo, vt facias illud; non tamen expressisse per hoc verbum salutem effici æternam. Paulus tamen exponens hanc fidem, & confessionem, addidit, corde credi ad iustitiam, ore autem fieri confessionem ad salutem; ex Moyse enim solum probare intendebat, distinctam esse iustitiam fidei a iustitia legis. Præterea ex Moyse non habetur, hãc fidei iustitiam omni credenti, ut oportet, esse communem, & non soli Iudæo; idcirco nouis testimonijs confirmat effectum, & generalitatem huius iustitiæ fidei, & confessionis, quibus firma manet illa posita sententia, Christus ad iustitiam omni credenti. Hoc autem fit in sequentibus sententijs.

Dicit enim Scriptura, omnis, qui credit in illum, non confundetur; non enim est distinctio Iudæi, & Græci.

PRiorem partem de fide cordis, quantum ad generalitatem & effectum, probat, contra secundum errorem Iudæorum, iustitiã sibi solis vsurpantium, & gentes præputiatas excludentium. Testimonium autem est ex Isa. 28. quod superiori capite expositum est; omnis, inquit, qui credit in eum, non confundetur. Ponderat autem Paulus vniuersalitatem, dicens: omnem credentem dictum esse non confundendum; quia non est distinctio apud Deum quo ad iustitiam hanc, gentilis, & Iudæi; non ergo Iudæus habet, quod iustitiam hanc sibi propriam faciat. Græcum gentilem appellat, vt supra cap. 2. adnotauimus, nec in Hebræo, nec apud Septuaginta habetur particula (omnis) tamen ipsa loquutio indefinita vniuersalitatem, & generalitatem indicat, ideo Paulus eam expressit. *Isai. 28.*

Nam idem Dominus omnium diues in omnes, qui inuocant illum.

COnfirmat argumento generalitatem iustitiæ omnibus credentibus sine vlla distinctione factam; nam, inquit, Deus est omnium Dominus, sine distinctione Græci, aut Iudæi: cumque Dominus omnium sit, diuitias suæ misericordiæ communes facit omnibus inuocantibus eum; Domini enim est, auxilium præstare seruis inuocantibus eum, quicumque illi sint. hoc in capite tertio dictum etiam est.

Omnis

Omnis enim quicumque inuocauerit nomen Domini, saluus erit.

TEstimonio Scripturæ Iohel.2.comprobat, inuocantibus nomē Domini salutem esse communem; quod ad confessionem oris pertinet; & sic tam fides, quàm confessio communes sunt omnibus Iudæis,& gentibus. Quibus tribus testimonijs, nempe Moysis, Isaiæ, & Iohelis, Paulus confirmat iustitiam fidei esse aliam à legis illius iustitia, hancque esse veram iustitiam, quæ causa salutis diuinæ est, ac esse communem Iudæis, & gentibus. Sicque conuincit Iudæos duorum errorum, nempe non aliam esse iustitiam ab ea, quæ legis est, & hanc non esse communem præputium habentibus, sed solis circumcisis.

Quomodo ergo inuocabunt eum, in quem non crediderunt?

EX proximo testimonio deducit Paulus, prædicationem verbi,& Euangelij debere esse generalem omnibus etiam gentibus, cō tra errorem Iudæorum tertium, existimantium verbum, & prædicationem salutis esse propriam ipsis, non autem gentibus præputiatis, nec his esse annunciandum Euangelium. Sensus igitur est: si omnibus inuocantibus sine exceptione, & discrimine promissa est salus, ergo necessaria est omnibus fides Dei; nemo enim inuocare potest eum, in quem non credit. Particula illa(ergo)hunc indicat sensum; resoluenda enim est interrogatio in negationem; hoc modo; ergo necesse est credere, quia nemo potest inuocare eū, in quem non credit: si ergo generalis est inuocatio, erit etiā fides communis.

Aut quomodo credent ei, quem non audierunt?

Auditus cur requiritur ad fidei credulitatē.

PRosequitur deductionem, si necessaria est fides omnibus, igitur necesse est omnibus audire verbum salutis; nemo enim credere potest ea, quæ non audiuit, nec didicit; est enim fides dictis alterius assensus. Oportet ergo audire ea, quæ credenda sunt; quæ enim ignorantur, credi non possunt. Loquitur Paulus de actu fidei, & non de solo habitu; fidei enim habitus infunditur per Baptismum infantibus nondum audientibus; qui proprie tamen non dicuntur credere, donec ad vsum rationis peruenientes audiant credenda, & assentiantur. Loquitur etiam de communi modo concipiendi fidem, & credendi: nam aliquando Deus reuelat ea, quæ credenda sunt, & tunc homo credit, etiam si non audiat exterius, sed tantum interius Deo reuelante; Paulus autem de exteriori auditu, & prædicatione tractat, quæ per homines fit; hic enim est communis modus fidem concipiendi.

Quomodo

Quomodo autem audient sine prædicante?

PRosequitur adhuc Paulus idem argumentum, eandemque deductionem: Si necessarius est auditus, ergo necessaria est prædicatio, quia nemo audire potest, nisi adsit, qui loquatur, & annunciet quæ audienda, & discenda sunt, vt eis postea fidem adhibeat. Si ergo omnibus salus est promissa inuocantibus, nemoque potest inuocare, nisi credat in eum, quem inuocat, credere autem non potest, quæ ignorat, necesseque est audire, & discere, hoc autem necessario postulat prædicationem, ergo prædicatio generalis est omnibus, sicut & cætera superiora. Omnia hæc ex testimonio Prophetæ allegato manifestè deducuntur.

Quomodo verò prædicabunt, nisi mittantur?

ADhuc prosequitur deductionem: Si prędicatio generalis est, & debet omnibus verbum annunciari, igitur debent esse aliqui, qui mittantur, nempè ad prædicandum; non enim venire possunt ad audiendum, qui ignorant; debent potius magistri, & prædicatores accedere ad ipsos. Ex his consequitur, cum Deus omnibus inuocantibus salutem promiserit, secundum Dei ipsius voluntatem, & institutionem esse; vt omnibus verbum annuntietur, & ad omnes gentes proficiscantur homines, quia nisi mittantur, annuntiare non possunt; nisi vero annuntiauerint, nemo poterit audire, auditu autem deficiente, fides concipi nequit, ac sine fide nemo inuocabit, & ex consequenti nec saluus erit, & tunc frustra salus esset promissa. Optimè concludit Paulus contra Iudæos negantes prædicationem Euangelij gentibus fieri debere, nolentesq. recipere Apostolos tanquam non agentes secundum Deum, quia ad annuntiandum gentibus proficiscebantur. Constat autem ex Scriptura ipsa, hæc fieri debere.

ANNOTATIO VII.

Prædicator num semper debeat mitti.

DVbitatio suboriri alicui potest de firmitate huius deductionis, quomodo prædicabunt, nisi mittantur, cum etiam non missi prædicare valeant; de falsis enim Prophetis dicitur Ierem. 13. non mittebam Prophetas, & ipsi currebant; non loquebar ad eos, & ipsi prophetabant. Respondeo, Paulum loqui de veris annũciatoribus salutis, & verbi Dei, hi non valent prædicare verbum, nisi missi à Deo, aut ab habente eius auctoritatem. Vt enim à Deo est salus, ita etiam prædicatio, & missio. ad Hebræ. 5. Nec quisquam sibi assumit honorem, nisi qui vocatur à Deo: intellige de iusta, & debita prædicatione; qui enim prædicat non missus, prædicat, sed male facit.

Iere. 13.

Sicut

Sicut scriptum est, quam speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona.

Confirmat testimonio Scripturę hanc missionem, & professionem ad Euangelium annuntiandum; testimonium autem est ex Isai. 52. est autem contextus, & sensus horum verborum cum præcedentibus talis. prædicare non possunt, nisi à Deo mittantur, sicut scriptum, & prædictum est per Isaiam, qui de missione ad Euangelij prædicationem sic prædixit. quam speciosi pedes euangelizantium. Vtitur autem Paulus testimonio Isaiæ, ad confirmandam missionem ad prædicandum, quia non sequebatur necessario, si prædicandum est, ergo missio à Deo futura est; ideo adiunxit verba Isaiæ, quibus prædicitur missio ad Euangelij prædicationem, vt inde constet, Apostolos à Deo missos esse ad annuntiandum gentibus salutem, & non propria voluntate id muneris sumpsisse contra Iudæorum murmurationes. huius testimonij explicatio ex annotatione petenda est. *Isai. 52.*

ANNOTATIO VIII.

Svnt nonnulla aduertenda in explicatione huius testimonij Isaiæ citati à Paulo. Vnum est, Paulum secutum esse lectionem Hebraicam, quæ sic habet; quàm speciosi super montes pedes annuntiantis, & prædicantis pacem, & annuntiantis bonum, prædicantis salutem. Prætermisit autem verba nonnulla, quę ad propositum suum non faciebant, retulitque tantum illa, quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona. mutatis numeris: nam in Hebræo est numerus singularis, annuntiantis bonum, ipse verò dixit, annũtiantium bona; annuntiantium pacem; solet enim Hebręus numero singulari pro plurali vti. Rursus verbum בשר quod significat annuntiare, & commune est tam bonis, quã malis nuntijs, vertit per verbum euangelizandi, quod apud Græcos boni annuntiationem significat; sequens potius sensum, et mentẽ Prophetę, qui Euangelij prædicationem, quæ boni annuntiatio est, significare voluit. Pax autem hæc est recõciliatio hominis ad Deum, bonum autem est salus, & iustificatio hominis; hæc enim annuntiantur in Euangelio.

Alterum adnotandum est, locum hunc Isaiæ aliter à Septuaginta interpretibus versum esse, quã à Paulo, imo aliter verti, & exponi ab alijs. In primis Septuaginta sic verterunt, sicut ora super montes, sic pedes euangelizantis pacem, &c. ὥρα autem Græcè cum aspiratione scripta significat, & pulchritudinem, & tempus, maximè vernum; ideo variè doctores, sequẽtes Septuaginta, interpretati sunt. Tertul. enim lib. 3. contra Marcion. legit, quam tempestiui pedes. Ambros. autem epist. 11. ad Irenę. legit, tanquam maturitas in montibus. Hieron. autẽ legit, pulchritudo in mõtibus, in Hebræo *Tertul.* *Ambros.* *Hieron.*

est

est verbum נאוו, quod est niphal à verbo נוה, quod significat desiderare, concupiscere, ac si diceret, quã desiderabiles, & concupiscibiles pedes, hoc est idem ac; quam pulchri, & speciosi pedes; pulchrum enim, & speciosum concupiscibile est. In hac parte Pauli expositio est præferenda, melius enim cæteris omnibus sensum percepit Prophetæ.

Tertium est aduertendum, varie exponi hunc locum apud Isaiam; aliqui enim ad Christum referunt, & coniungunt verbis antecedentibus; ecce, inquit, qui loquebar, adsũ, quasi ora in montibus, & vt pedes annunciantis pacẽ, & vt pedes annunciantis bonũ. Sic explicant Orig. in hoc loco, & Cyril. sup Isaiã, & Ambros. epist. 11. vbi legit, tanquã maturitas in montibus. Orig. autem addit, Paulum applicuisse Apostolis testimonium de Christo, quia annunciarunt similiter pacem, & bonum hoc. Tertul. autem lib. 3. contra Marcio. de Apostolis exponit, legens, quã tempestiui pedes annunciantis pacem. & Septuaginta interpretatio id magis significat; sicut ora, inquiunt, in montibus, sic pedes euangelizantis; quamuis etiam applicari possit Christo. Aliqui recentiores diuidunt, & vnam partem Christo, alteram Apostolis applicant, hoc modo, qui loquebar, adsum, quasi ora in montibus, quàm pulchri pedes euangelizantis, &c. Mirandum tamen est profectò, cum habeamus auctoritatem Pauli, & lectionem Hebraicam conformem, sequi lectiones, & sensus diuersos; habemus enim Paulum exponẽtem, quàm pulchri pedes euangelizantium, & rursus de Apostolis hoc testimonium allegantem: aliter ergo dicere, & sentire, non videtur probãdum, sed potius cum Apostolo sentiendum est.

Orig. *Cyril.* *Ambr.* *Tertul.*

Sunt tamen tres quæstiunculæ. Vna est, quomodo ex hoc testimonio deducatur, quod Paulus probare nititur, nempe Apostolos missos esse à Deo ad prædicandum gentibus. Respondeo, per pedes annunciãtium significari viam, & iter eorum, qui annunciaturi erant pacem; in hoc autem, quod Isaias commendat pedes profectorum ad annunciandum, significat à Deo mittendos; non enim Propheta commendaret pedes, & viam, ac profectionem, nisi à Deo esset.

Per pedes annunciantium pacẽ & bona, quod significetur.

Altera est, quam excitat Origen. nimirum, cum Euangelium sit bonum nuncium, cur dictum est (euangelizãtium bona) superfluum enim videtur illud additum nomen. Respondet hoc esse adiectum, quia aliqui bonum annunciant, sed male; ideo euangelizant, sed non bonum. Arius enim, & hæretici euãgelizabant Deum, & Christum, sed male, quia aliter, quã esset. Hæc responsio nõ videtur exacta, quia nec dicendi sunt illi euangelizare, qui aliter docent, quam fides habeat. Vera responsio est; verbum Hebræum, vti diximus, esse commune, idemque significare, quod nunciare Latine, quod commune est annunciantibus bona, & mala, ideo Propheta adiecit, annunciantis bona. Paulus autẽ hoc nuncium Euangelium interpretatus est, ideoq. est vsus verbo euangelizandi, retinuit autem cętera nomina adiecta ad expressiorem significationem.

Origen.

Tertia quęstiuncula est, cur pedes à speciositate cõmendantur, potius quàm à velocitate, cæterisq. virtutibus, quæ pedibus conueniunt. Ad-

Pedes quare à speciositate commenden

uerte

tur, & uerte pro responsione, pedes posse laudari ob quatuor.

undelaudari possunt.

Primo propter velocitatem, quādo breui tempore magnum loci spatium percurrunt. Vnde per metaphoram homines prōpti, & faciles ad homicidia perpetranda, dicūtur habere pedes veloces ad effundendum sanguinem. Psal. 13. tales fuerunt pedes Apostolorum, nempe velocissimi, non ad effundendū sanguinem, sed ad diuulgandum breui tempore Euangelium per totum orbem, quo homines à sanguine, et peccatis sanarētur, de qua velocitate dicitur

Ps. 127. Theodor. Psal. 127. Velociter currit sermo eius, quem locum Theod. exponit de velocitate diuulgationis Euangelij.

Isai. 8. dicitur etiā Isa. 8. Sume tibi librum grādē, & scribe in eo stylo hominis, velociter spolia detrahe, cito prçda

Basil. re, quç verba Basil. explicat de velocitate prædicationis Euāgelij facta per Apostolos, quos per stylum hominis significari affirmat. Hac ergo de causa pedes Apostolorū veloces

Euseb. dici possunt. Euseb. lib. 3. demonstr. Euāg. cap. 1. exponens hunc locum, quā speciosi pedes, dicit speciosos dictos pedes Apostolorū, quia perexiguo tempore orbē percurrerunt, sed hoc potius ad velocitatē, quàm ad speciositatem pertinet. Similiter

Ambros. etiam Amb. serm. 17. i Psa. 118. ibi, gressus meos dirige. speciosos exponit Apostolorum pedes, quia magnum fecerunt progressum multos cōuertēdo: sed hoc vel ad velocitatē, vel ad robur, & virtutē pertinet.

Secundò loco pedes laudari possunt à fortitudine; dicuntur enim pedes fortes, & id tripliciter. Vno modo, quādo, viæ impedimentis, & obstaculis superatis, motum, & pro-

Psal. 17. gressum perficiunt, Psal. 17. Qui perfecit pedes meos tanquā ceruorum.

Hieron. Hiero. ibi, sicut, inquit, cerui calcant spinas, & dumeta, siluasq. trāsiliunt, sic iusti superāt spinas peccatorum, & siluas infidelitatis transiliunt, donec ad mōtem Dei perueniant. Altero, à robore, & virtute, quia lōgis viæ spatijs confectis non deficiunt, nec lassantur. Tertio modo à firmitate, quia à loco, cui innituntur, non dimouentur facile, etiam si fortiter impellantur. His tribus modis pedes Apostolorum dici possunt fortes per metaphoram; prædicationis enim iter peregerunt, superatis omnibus difficultatibus presequutionum, cōtradictionum, laborum, afflictionum, & infernarum potestatum, nec vnquam in tot ac tātis aduersis defecerunt, neq. à rectitudine dimoueri vnquam potuerunt.

Tertio laudantur pedes à munditie, cum enim proximi sint terræ, facile sordes cōtrahunt. Cant. 7. La-

Cant. 7. ui pedes meos, quomodo coinquinabo eos? hanc munditiē, & corpore, & anima Apostoli habuerunt, quando à Christo loti sunt nocte cçnæ. de qua munditie exponunt hæc verba, quàm speciosi pedes. O-

Origen. rig. tom. 32. in Ioan. & in loco præsenti ad Roman. & Theod. qui speciosos pedes affirmat dictos esse, quia à Christo loti sunt. Gregor. autem in Psal. 7. pœniten. de munditie spiritali explicat, dicens: per pedes euangelizantium, affectus Apostolorū intelligimus, qui speciosi erant, quia non sua commoda quærebant, sed auditorum vtilitatem; speciosi erant, quia terreni lucri inquinamēta ex ipso suæ operationis incessu non contrahebant; tunc enim corporeos pedes habere speciosos dicimus, quando nulla cœnosæ

viæ

vitæ labe fœdamur. hæc Greg. sed re vera hoc ad munditiem, non ad speciem pertinet; non enim idem sunt species, & mundities, quamuis hæc ad illam necessaria sit.

Quarto ergo loco à specie, & decore laudari possunt pedes; pulchrũ autem seu speciosum, vt docet Plato in dialogo de pulchro, est amoris obiectum. quod enim amorem ad se trahit, & affectum in se cõuertit, pulchrum dicitur. Pulchrum ergo animos hominum ad se, non vi, non metu, sed voluntarie, & suauiter, & efficaciter attrahit. Quia ergo Apostoli hominum animos ad prædicationis suæ fidem, non vi, nõ armis, non minis, sed suauissime, & efficacissime conuersuri erãt, & conuerterunt, ideo à Propheta eorũ pedes à specie cõmendantur; ad modũ enim pulchritudinis affectus, & mẽtes hominũ traxerunt. Erant autem in eis vita sanctissima, irreprehensibilis conuersatio, rationabilissima prædicatio, & doctrinæ virtus mirabilis, quæ animos voluntariè quidẽ, sed efficaciter traxerunt; rectè ergo à pulchritudine laudantur. quãuis enim veloces, fortes, & mundi fuerũt, hæc tamẽ pulchritudo plus profuit mundo; per eã enim tracti sunt homines ad salutem, ideóq. hæc potius commendatur. Est autem aduertendum, non eos esse dictos speciosos; sed eorum pedes; vt hoc nomine significaretur eorum progressus, & missio futura per totum orbem. non enim vno in loco stabiles erant permansuri, & sic rectè Paulus missionem eorum hoc testimonio probat, & confirmat.

Sed non omnes obediunt Euangelio.

COhæret sententia hæc superioribus sic, quamuis omnis, qui credit in illum, non confundetur, & omnis qui inuocauerit nomen eius, saluus fit, omnibusq. sit prædicandum Euangelium, Iudæis, & Græcis: & omnibus sint pax, & bonum annuncianda, tamẽ non omnes obedituri sunt, nec de facto omnes obedierunt annunciato Euangelio. Generalis quidem prædicatio, missio, & annunciatio salutis est; sed non est generalis obedientia fidei, quia non omnes crediderunt, nec credent. Præoccupatio quædam est; ne enim Iudæi obijcerent Paulo, non esse Euangelium à Deo, quia non omnes obedierunt, ideo præoccupans id docet, non omnes obediuisse, vt ostendat non inde sequi, non esse à Deo Euangelium.

ANNOTATIO IX.

Chrysost. GRæce est verbum præteriti (obedierunt) Quantum autem ad sensum spectat Chrysost. existimat esse obiectionem Iudæorum nomine positam; obijciebant enim Iudæi, non esse Apostolos missos à Deo, nec Euangelium Dei esse, quia non omnes receperant ipsum; cui obiectioni Paulus respondet per locum Isaiæ sequentibus verbis adductum, quem paulo post exponemus. Verba ergo hæc obiectio Iudæorum sunt. Rursus idem Chrysost. de Iudæis exponit sic; non omnes

Cur omnes non obediũt Euangelio.

Chrysost. nes Iudæi obedierunt Euangelio, cum ergo Christus sit ad Iudæos missus, nec ab ipsis receptus, videtur non verus fuisse Christus, nec eius Euangelium à Deo. Fere omnes conueniunt, hanc sententiam esse obiectionem quandam nomine Iudæorum positam; quamuis non omnes de Iudæis explicent id, quod dicitur; non omnes obediuisse; nam Orig. Ansel. Orig. & Ansel. generaliter interpretantur. non omnes obediuisse; tam ex Gentibus, quàm ex Iudæis; Primum dictum Chrysost. & cæterorum, nempe esse hanc sententiam obiectionem quandam, nulla ratione probari potest, quia si obiectio Iudæorum esset, quod sequitur testimonium non deberet cum causali particula proponi. nam dicitur (Isaias enim dicit) particula enim illa (enim) causam reddit præcedentis sententiæ: aut ergo vtraque sententia est nomine Iudæorum posita; quod esse non potest, aut nomine ipsius Pauli, quod verum est. docet enim Paulus nomine suo non omnes obediuisse, vti in commentario expositũ est. Posterius dictum Chrysostomi non mihi placet, nam verba sunt generalia, quę Iudæos, et Gentes complectuntur, idq; contextui accommodatum est. nam prædicatio facta est vtrisque, & de vtrisque superiores sententiæ procedunt, quæ etiam sequuntur, huic sensui multum conueniunt, & sic Origen. & Anselm. generaliter exponunt. Aduerte etiam, Theodoretum legere hanc sententiam per interrogationem; sed eadem particula causalis, quæ sequitur, non admittit hunc sensum. & quamuis in versione Theodoreti non legatur particula causalis; sed sic (Isaias dicit) tamen textus omnes Græci legunt cũ particula causali. sententia ergo absoluta est, & à Paulo ipso prolata, non nomine Iudæorum, nec per interrogationem.

Isaias enim dicit; Domine quis credidit auditui nostro?

Hanc inobedientiam contra Euangelium futuram testimonio Isaiæ confirmat; quasi multo ante prædictam, & prænunciatam. & quamuis ipsamet experientia satis erat comprobata, tamen testimonio vtitur prophetico, vt per hoc ostendat, non propterea Euangelium non esse à Deo, nec ideo prædicandum non esse omnibus, quia non omnes obediunt, nec ei credunt. nam id ipsum Deus per Isaiam prædixit, nempe & ipsum Euangelium prædicandum, & simul non omnes obedituros prædicationi. particula (enim) caussam & probationem indicat, cur dictum sit, non omnes obedisse Euangelio. Sensus autem sententiæ Isaiæ est hic; quis credidit auditui nostro; idest, rari credituri sunt nostris sermonibus & prędicationi, quam de te, & Euangelio tuo habituri sumus. Loquitur enim in persona Apostolorum Isaias, vtiturq. præterito pro futuro; vt mos est Prophetarum; prædicationem autem & sermonem, appellat auditum; obiecta enim habituum, & potentiarum nominibus eisdem aliquando exprimuntur. sic rem creditam fidem, & rem speratam spem dicimus. Sermonem ergo & prædicationem auditu perceptam,

ptam, auditum appellat, vt significet, sermonem Apostolorum ad aures etiam incredulorum peruenturum, ac prædicationem eorum futuram manifestam.

ANNOTATIO X.

Chrysost. VTi in superiori annotatione diximus, Chrysostomus, alijq; multi affirmantes præcedentem sententiam esse obiectionem Iudæorum, asserunt, nunc hisce verbis contineri responsionem; nos tamen existimamus illam fuisse potius assertionem Pauli, quam testimonio Isaiæ confirmat. id quod particula (enim) satis aperte significat. Aduertendum tamen est, recentiores aliquos hoc testimonium Isaiæ sic inductum esse affirmare, vt non sit prophetia, sed exemplum, sitq. sensus talis; non omnes obediunt Euangelio, non tamen propterea sequitur, ipsum non esse à Deo, vt Iudæi obijciunt. nam verba Isaiæ etiam à Deo erant, & tamen non omnes illi crediderunt. dicit enim, quis credidit auditui nostro? Antiqui tamen doctores Origen. Chrysost. Theodoret. testimonium hoc allatum affirmant, tamquam prophetiam; quasi Isaias prædixerit hoc ipsum, nempe, non omnes Euangelio obedituros. & is est verus & legitimus sensus. Orig. Chrysost. Theodor.

Aduertendum rursus est, non solum Iudæorum, sed etiam Gentium incredulitatem prædictam esse per Isaiam hisce verbis allegatis à Paulo. quamuis enim multi ex Gentibus crediderint, & credituri sint, tamen multitudine earum considerata, & collatione facta ad infideles, pauci sunt qui credunt, præsertim quia præcipuus est sermo de ijs, qui saluandi sunt per fidem.

Aduertendum adhuc est, in Hebræo non haberi illud (Domine) sed additum à Septuaginta ad sensus expressionem. Isaias enim verbum hoc ad Deum ipsum protulit, cum quo loquebatur. illud autem (quis) raritatem indicat, vt notat Origenes. Origen.

Aduertendum etiam est, Ambrosium exponere auditum prædicationem Apostolorum, quia eam à Deo acceperunt, vt sit sensus; quis credet ijs, quæ à te audiuimus; Chrysostomus tamen potius refert ad auditum eorum, quibus sermo Apostolorum factus est; nempe quis credet sermoni & prædicationi, quam omnium auribus proponemus, seu quis ex ijs, qui audituri sunt sermones nostros, credet eis? & hæc est expositio accommodatior ijs, quæ sequuntur. Ambrosius vtramque refert, & probat expositionem. Ambros.

Postremo aduertendum est, illam particulam (enim) aliquando causam rei, aliquando causam sermonis indicare, idq. etiam modo communi loquendi fieri experimur. dicimus enim, homo hic homicidium commisit; sunt enim testes omni exceptione superiores. huius locutionis non est sensus, hominem commisisse homicidium, & causam esse testes, sed sensus est, huius assertionis, quod hic homicidium commiserit, causa sunt testes. particula illa (enim) non rei causam, sed sermonis indicat, quasi dictum confirmetur testibus. ita nunc dictum

est;

est; non omnes obedierunt Euangelio, quia Isaias dicit; non est causa rei, neque enim propterea non obedierunt, quia Isaias id prædixit; sed est causa assertionis & sermonis. nempe, assero & pronuncio, non omnes obediuisse, quia ita futurum Isaias prædixit, testimonioq. hoc confirmo hoc quod dictū est, non omnes obedisse Euangelio. sunt exempla multa huius rei in Scriptura.

Ergo fides ex auditu, auditus autem per uerbum Christi.

DEducit Paulus ex Isaiæ testimonio confirmationem superioris sententiæ, nempe nō posse Gentes credere, nisi audierint; neque audire, nisi eis prædicatum fuerit; Inquit, ergo fides ex auditu. si enim Isaias dicit, quis credet auditui nostro; auditus ergo fidem præcedit; & si audiendum est, verba & prædicatio necessaria sunt: non enim est auditus, nisi per verbum & prædicationem: auditus ergo est per verbum; idest, prædicationem, non qualemcumque, sed Christi. In aliquibus exemplaribus Græcis habetur (Dei) per verbum Dei, idest, prædicationem, quæ est de Deo. alia Græca exemplaria habent (Christi) & sic Origen. legit, & est lectio accommodatior, vt Euangelij prædicatio significetur, quæ est de Christo; hanc enim Isaias prædicebat verbis allegatis.

Sed dico, numquid non audierunt?

COnfirmatio est eiusdem sententiæ, nempe Gentibus esse prædicaturum, easq. audituras verbum Euangelij, quod Dauid testimonio comprobat. Sensus ergo est; imo dico, omnes etiam Gentes audire debere; interrogatio enim hæc vim affirmationis habet, & particula (sed) pro particula (imo) posita est, vti alias fieri solet, quasi diceret, imo dico, numquid non audierunt omnes, idest, nonne audire debuerunt? vtique quod verbis sequentibus probat. positum est præteritum pro futuro.

Et quidem in omnes terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.

PRophetæ verbo probat, audituros omnes; & quidem, inquit idest, vere audituri sunt omnes. Dauid enim prædixit, in omnem terram sonum Apostolorum exiturum, & uerba eorum in fines peruentura orbis terræ, particula (& quidem) una est, Græce μενοῦνγε, idest, uere, seu certe; affirmantis enim est.

ANNOTATIO XI.

Chrysost. CHrysostomus cum alijs multis ad Iudæos has referens sentẽtias, interpretatur hæc verba sic esse accipienda, vt sint argumentum tale; si audierunt omnes, quæ remotissimæ erant nationes verbum Euangelij, ergo & Iudæi, qui proximi erant Apostolis. Rectius tamen & accommodatius intelligimus verba generaliter, sicut & superiores sententias, nimirum vt Gentes etiã audituras probet. Est autem aduertendum, verbum illud (audierunt) indefinite sumi; non enim significat tempus tantum præteritum, sed etiam futurum; quasi diceret, gentes audire debere. In Scriptura enim aliquando verba hanc significationem habent, & sæpe præterita loco futuri ponuntur. vnde dictum est; audierunt, .i. audituri sunt, seu audire debuerunt, sicut etiam in Isai. Quis credidit, & in Ps. Exiuit sonus, loco futuri ponũtur præterita.

Dicet aliquis, Dauid locutus est de cælis, non de Apostolis; sensus ergo literalis non est de Euangelica prædicatione. Aliqui recentiores respondent, hæc verba à Paulo esse posita, non tamquam testimonium, sed per quandam accommodationem; verbis enim Scripturæ vsus est, sicut potuit alijs verbis vti, sed hæc expositio, seu responsio accommodata non est; nam Paulus tamquam probationem præcedentis sententiæ hæc verba protulit. Vera responsio est, literaliter etiam de Apostolis intelligenda; sunt enim verba prophetica. de cælis autem intellecta, non sunt prophetica. Nec nouum est, in eisdẽ verbis Scripturæ plures esse sensus literales.

Dubitabit aliquis, an temporibus Apostolorum Euangelij prędicatio peruenerit in vniuersum orbem. Aug. epist. 80. ad Ezech. negat, Chrysostomus autem affirmat; fauet Chrysostomo illud Coloss. 1. quod prædicatum est in vniuersa creatura, quæ sub cælo est. Ad quod dici posset, id dictum esse, quia in præcipuis orbis partibus prædicatum est; figura enim locutionis huius frequens est in Scriptura. Act. 2. dicitur, ex omni natione, quæ sub cælo est, & tamen certum est, non ibi fuisse ex singulis nationibus mundi. Paulus autem non probat hisce verbis, omnes audisse de facto, sed audituros esse iuxta Prophetiam Dauid.

Prædicatio Euãgelij an tempore Apostolorum p̃uenerit ĩ vniuersum orbem. Aug. Chrysost. Act. 2.

Sed dico, numquid Israel non cognouit?

ALtera confirmatio est eiusdem sententiæ; nempe Gentibus prædicandum esse Euangelium, easq; audituras esse verbum Dei. Interrogatio est habens vim affirmandi, ac si dicat, Gentes audire debuerunt Euangelium, vt prædictum est per Dauid, imo dico Israel, idest, Iudæos cognouisse, idest, habuisse, vnde nosse potuissent. quod sequentibus testimonijs Moysis, & Isaiæ probat.

ANNOTATIO XII.

Chrysostomus hanc sententiam sic exponit, Iudæos non solù audisse Euangelium, sed cognouisse virtutem ipsius. quasi ex malitia ipsum recipere noluerint, & in hunc sensum accommodat testimonia, quæ sequuntur, cui expositioni adhæret Oecumenius, cum multis alijs expositoribus. Facilior tamen & accommodatior mihi visa est expositio posita in commentario, vt cognoscere dicti sint Iudæi, non quidem Euangelium, nec virtutem prædicationis; sed futuram Gentium vocationem, verbiq. Euangelij prædicationem generalem. Dicuntur autem cognouisse, quia habuerunt scripturas Prophetarum, quibus id noscere potuerunt. Recte notat Origen. in hoc, quod prius dictum est, numquid non audierunt? nunc autem dicit; numquid Israel non cognouit? significari priorem sententiam ad Gentes; posteriorem vero ad Iudæos referri. Gentes enim audire debuerunt Euangelium, & Israeli, Iudæisq. id manifestum factum est per Prophetas. *Orig.*

Primus Moyses dicit, ego ad æmulationem vos adducam in non gentem; in gentem insipientem in iram vos mittam.

Duobus testimonijs probat, & confirmat hanc futuram gentium vocationem, & prædicationem. Vnum est Moysis; Alterum est Isaiæ. ideo dicit, primus Moyses, idest, prior Isaia Moyses dicit. positiuum ponitur loco comparatiui: est autem testimonium Deuter. 32. vbi Deus loquens per Moysem, dicit, talem protulit sententiam, cuius sensus hic est. Ego permittam vos inuidia rumpi in non gentem, idest, per eos, quos vos ita vilifacitis, & contemnitis, vt indignos censeatis appellari gentem, permittam vos ita & furore agitari per gentem, quam vos insipientem reputatis, quod fiet, quando videritis, Gentilibus, & idololatris prædicari verbum Dei, eosq. in populum meum ascitos, & descriptos; vos autem propter vestram inobedientiam repulsos, & vilifactos. particula (in) posita est loco (per) indicatq. occasionem; nam Gentium ad Euangelium vocatio fuit Iudæis occasio inuidiæ, & iræ, ac indignationis. *Deut. 32*

ANNOTATIO XIII.

Chrysost. Chrysostomus cù multis alijs, vt in superiori annotatione diximus, hæc testimonia sic interpretatur adducta à Paulo, vt probet, Iudæos cognouisse virtutem prædicationis Euangelij, hoc signo, nempe ex æmulatione, & ira, qua prouocati sunt ex gentium vocatione, & prædicatione Euangelij illis facta. Dura tamen videtur expositio, & facilior & accommodatior est, quam secuti sumus in commentario.

tario. Aduerte etiam, illud (in non gentem) & (in gentem insipientem) Græcæ esse datiui casus, & Latine vertitur casu instrumenti; gente insipiente vos prouocabo in irã, & nõ gente vos in æmulationem adducã. Hebraismus enim est vti præpositione (in) cũ casu instrumenti, idem sensus est, si (in) loco (per) exponamus, vt in commentario dictum est.

Isaias autem audet, & dicit. Inuentus sum à non quærentibus me; palam apparui ijs, qui me non interrogabant.

Isai.65. ALterum testimonium est ex Isaia capit. 65. qui Moyse tempore fuit posterior: hic audet, id est, nihili faciens calumnias, ac persecutiones Iudæorum, non sustinentium audire Gentium vocationem & exaltationem, omni timore postposito, palam prænunciauit de Gentibus Euangelij prædicationem. Dicuntur Gentes, nec quæsiuisse Deum, nec interrogasse; illud, quia vitijs, & sceleribus erant deditæ; hoc, quia erroribus erant obcæcatæ, nec Dei veri notitiam habuerunt, cum sine fide viuerent, nec vlla spes erat illis eorum bonorum, quæ consecutæ sunt. hæ inuenerunt, & eis palam apparuit, quia per Apostolos lucem, & vitam Euangelij aperuit, & largitus est.

Ad Israel autem dicit; tota die expandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem.

PRiora verba Gentium vocationem, & Euangelij manifestationem ipsis factam continent. hæc autem Iudæorum incredulitatem futuram, quibus dicitur tota die manus expandere, quia multo tempore lux Euangelij coram ipsis lucet, & tamen oculos aperire nolunt, vt videant; a principio enim, nempe a Christi prædicatione vsque ad vltimum diem, coram ipsis doctrina Euangelij est, vt experientia patet, & tamen in sua cæcitate obstinati permanent. Illud (ad) Græce πρὸς verti potest, contra, seu aduersus Israel; quæ verba apposuit Paulus, ne Iudæi sibijpsis vsurparent verba præcedentia, tamquam eis dicta, & in ipsis impleta, sicut præcedenti sententia vsus est, in qua & Gentium, & Iudæorum fit discretio; sic enim manifestius ostendebat gentium vocationem.

CAPVT

CAPVT VNDECIMVM.

Dico ergo: Numquid Deus repulit populum suũ? Absit. Nam & ego Israelita sum ex semine Abraham, de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebem suam, quam præsciuit. An nescitis in Elia quod dicit Scriptura: quemadmodum interpellat Deum aduersum Israel? Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt; & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. Sed quid dicit illi diuinum responsum? Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curuauerunt genua ante Baal. Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ saluæ factæ sunt. Si autem gratia, iam non ex operibus: alioquin gratia iam non est gratia. Quid ergo? quod quærebat Israel, hoc non est consecutus: electio autem consecuta est: cæteri vero excæcati sunt: sicut scriptum est: Dedit illis Deus spiritum compunctionis: oculos vt non videant, & aures vt non audiant, vsque in hodiernum diem. Et Dauid dicit: Fiat mensa eorum in laqueum, & in captionem, & in scandalum, & in retributionem illis. Obscurentur oculi eorũ ne videant: & dorsum eorum semper incurua. Dico ergo: Numquid sic offenderunt vt caderent? Absit. Sed illorum delicto, salus est Gentibus, vt illos æmulentur. Quòd si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorũ diuitiæ Gentium: quanto magis plenitudo eorum? Vobis enim dico Gentibus: Quamdiu quidẽ ego sum Gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo, si quo modo ad æmulandum prouocem carnẽ meã, & saluos faciam aliquos ex illis. Si enim amissio eorũ, reconciliatio est mundi: quæ assumptio, nisi vita ex mortuis? Quòd si delibatio sancta est, & massa: & si radix sancta, & rami. Quòd si aliqui ex ramis fracti sunt, tu aũt cũ oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis, & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduersus ramos. Quòd si gloriaris: nõ tu radicẽ portas, sed radix te. Dices ergo: Fracti sunt rami vt ego inserar. Bene: propter incredulitatẽ fracti sunt. Tu aũt fide stas: noli altũ sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit: ne forte nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem, & seueritatem Dei: in eos quidem, qui ceciderunt, seueritatem: in te aũt bonitatem Dei, si permanseris in bonitate, alioquin & tu excideris. Sed illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur: potens est enim

Deus iterum inserere illos. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam: quanto magis ij, qui secundum naturam inserentur suæ oliuæ? Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc: (vt non sitis vobisipsis sapientes) quia caecitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo Gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion, qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob. Et hoc illis à me testamentum: cum abstulero peccata eorum. Secundum Euangelium quidem, inimici propter vos: secundum electionem autem, charissimi propter patres. Sine pœnitentia.n. sunt dona, & vocatio Dei. Sicut.n. aliquando & vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum: ita & isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam: vt & ipsi misericordiam consequantur. Conclusit.n. Deus omnia in incredulitate: vt omnium misereatur. O altitudo diuitiarum sapientiæ, & scientiæ Dei: quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini? Aut quis consiliarius eius fuit? Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniã ex ipso, & per ipsũ, & in ipso sunt omnia: ipsi gloria in secula. Amẽ.

COnatur Paulus in hoc capite ostendere, Iudæos, quamuis multi eorum increduli extiterint, non tamen ita esse à Deo reiectos & expulsos, vt nequeant Euangelij gratiam recipere, imo eos omnino cõuertendos esse, tandemq. ad viam salutis reuocandos, & Ecclesiæ Christi inserendos. Quod si multi infidelitate obcæcati sunt, ea obcæcatio a Deo permissa est, vt gentes illorum loco vocarentur, idq. ad tempus. nam gentium vocatione completa, residuum Iudaici populi ad fidem veniet. qui quidem aduentus non minorem fructum adferet gentibus, quàm attulit eorum obcæcatio, & incredulitas. Quod si nunc infideles, & obcæcati sunt, tamen non ita obcæcari permissi sunt, quin multi eorum crediderint, & Ecclesiæ aggregati sint. Quod argumentum Paulus tractat, ne & Iudæi desperent, se Euangelij gratiam consequi posse, & desperantes irreconciliabili odio Euangelium prosequantur. Atq. etiam, ne gentes superbientes contemnant illos, neve salutis eorum studio quemquam incumbere ægre ferant.

Dico ergo, nunquid Deus repulit populum suum?

PArticula consecutionis & illationis (ergo) connexionem huius capitis cum præcedenti ostendit; sensus enim est, si aduersus Iudæos prædictum est. ergo in æmulationem vos adducam in non gente, & tota die expandi manus meas ad populum non credentem,

dentem, & contradicentem; sequiturne ex ijs sententijs, Deum repulisse populum suum, idest Iudæorum? inferemusne & dicemus, ergo Deus abiecit Iudæos, qui populus eius erant? quandoquidem populus non credens, & contradicens dictus est, & in non gente ad æmulationem prouocatus a Deo est?

Absit.

CONsecutionem talem Paulus efficaciter negat, dicens: Absit; ac si diceret, nequaquam; non enim propter ea, quæ per Moysem, & Isaiam prænunciata, & postea impleta sunt, consequitur, Deum abiecisse, & repudiasse populum Iudæorum. Nec quia multi reiecti sunt Iudæorum propter incredulitatem, ideo dicendus est Deus reiecisse totum populum suum. consolatur Paulus Iudæos, ne animo despondeant, nec ab Euangelio suscipiendo omnino auertantur, & desperent; non enim in totum sunt respulsi à Deo; & qui repulsi sunt, vitio eorum & incredulitate abiecti & repudiati sunt ab Euangelij gratia.

Nam & ego Israelita sum, de semine Abraham, de tribu Beniamin.

Iudæorũ populũ non fuisse totum repulsũ, & reliquias saluandas. Rom. 9.

EXemplo suo probat, non esse populum Iudæorum totum repulsum. nam etiam ego, inquit, sum Iudæus, sicut & illi, qui reiecti sunt, & tamen non sum repulsus à Deo, sed vocatus in Euangelij gratiam, & promissionum complementum; si enim Deus repulisset populum Iudæorum, nequaquam ex Iudæis Apostolos & prædicatores elegisset, quorum vnus Paulus fuit. Israelita sum, inquit, & ne quis existimaret Israelitã esse solo spiritu, sicut supra cap. 9. dictum est, addit, de semine Abraham, idest secundum carnem Iudæus. Ne quis autem vocationem dignitati tribus adscriberet, addit de tribu Beniamin, quæ vltima est tribuum omnium, & minima, insinuans, alios multos de tribubus superioribus esse vocatos Deo acceptos.

Non repulit Deus plebem suam.

EXpressioribus verbis iterum negat consecutionem superiorem, vt Iudæorum animos vehementius attrahat ad Euangelij fidem, eosq. alliciat, vtpote à Deo ad gratiam vocatos, fideiq. participes factos. Ne autem vnum Paulum vocatum, cæteros omnes repulsos aliquis existimaret, idcirco non inquit, Deus repulit plebem suam ab Euangelica gratia. multi enim mecum acceptati sunt, non ego solus; non enim si aliqui repulsi sunt, ob id plebs ipsa absolute repulsa, aut reiecta dici debet. Attende illud (suam;) causam enim indicat, cur non debeat vllus existimare, Deum repulisse plebem

dæorum, sua enim, id est, Dei plebs est, & populus electus. Græce idem est vocabulum λαός, quod superius populum, nunc plebem vertit interpres.

Quam præsciuit.

NE aliquis omnes Iudęos gratiam Euangelicam acceptasse putaret, quia dictum est, non repulit Deus plebem suam, idcirco addit, quam præsciuit, id est quam ab æterno decreuit ad se trahere, suamque facere. Verbum Græcum non solum scire, sed etiam decernere, & iudicare significat. Præscientia Dei erga plebem suā quomodo capiatur.

ANNOTATIO I.

VArie exponitur proxima sententia. Chrysosto. primo loco ad præscientiam refert, per quam Deus præsciens eos, qui credituri erant, postea vocauit ad se, & de populo ac Ecclesia sua fecit; quos enim dignos futuros præuidit, hos elegit, & ad fidem vocauit: cuius doctrinæ capit. 8. superiori meminimus, quæ nonnullis Græcis doctoribus communis fuit. Secundo loco August. lib. 2. de bono perseueran. cap. 18. ad prædestinationem refert, vt sit sensus, non repulit Deus suam plebem, quam ab æterno prædestinauit. Iuxta hanc duplicem expositionem, hęc sententia limitat, & restringit pręcedentem; nimirum, Deus non repulit plebem suam, non quidem totam, sed eam, quam præsciuit dignam futuram, secundum Chrysostomum; aut quam prædestinauit, secundum Augustinum. Tertio loco Oecumenius exponit comparatiue ad gentes, vt sit sensus, præsciuit plebem suam, idest nouit suam fuisse, prius quàm gentes. Erant enim Iudæi populus Dei, gentes autem non populus Dei, vt habetur Ose. 1. iuxta quam expositionem posterior sententia non restringit priorem, sed rationem congruentem cōtinet, cur Deus non repulisse plebē suam sit existimandus. Quarto loco aliqui recentiores aliter exponunt, nimirum, non repulit plebem suam, quam præsciuit, idest quam ante multis & insignibus beneficijs cumulauerat: vt habetur superius cap. 9. iuxta hanc etiam expositionem non est hæc sententia restrictiua superioris, sed potius reddens congruentem rationem ipsius. Mihi ea expositio visa est accommodatior, quam in commentario explicuimus, quæ consonat sequentibus: reliqui mihi septem millia virorum.

Chrysost. *August.* *Oecum.* *Ose. 1.*

An nescitis in Elia quid dicit Scriptura?

NE forte gentes obijcerent, tu quidem, ô Paule, vnus es, nec te Deus repulit, non ideo tamen consequitur, Deum non repulisse plebem, propter vnum enim aut alterum electum, non efficitur, quo minus plebs repulsa sit. Huic tacitę obiectioni respondens,

dens, exemplo sumpto ex Scriptura, probat, non repulisse Deum plebem suam, sed multos, imo plurimos esse vocatos, & vocandos. An nescitis, inquit, idest scitis, & manifestum est vobis, quod Scriptura refert in Elia, id est de Elia. 3. Reg. 19.

3. Re. 19.

Quemadmodum interpellat Deum aduersum Israel.

De' quo modo dicitur interpellari aduersus Israel.

PRosequitur eamdem sententiam, nempe, nescitis, quomodo Deum interpellat aduersum Israel. dicitur interpellare Deum aduersus Israel, quia conquerebatur contra Israel, quod diuinum cultum proiecerit, & occidisset Prophetas Domini, quasi diceret; scitis, quid Scriptura narret, quando Elias interpellauit Deum contra Israel, eo quod Deum verum abiecerit a se. Verbum ἐντυγχάνω idem significat, quod Latinè postulo, interpello, colloquor. colloquebatur autem Elias Domino, & ipsius auxilium interpellabat contra populum illum Israel, qui, spreto veri Dei cultu, ad idola colenda se conuertisset, & Dei Prophetas morti tradidisset.

ANNOTATIO II.

GRæce habetur vnum verbum, qđ in Latina versione deest, nempe (dicens.) interpellat Deum, dicens aduersus Israel. & aliqui neoterici coniungunt illud (aduersus Israel) cum participio (dicens,) antiqui tamen expositores connectūt cum verbo (interpellat.) interpellabat autem Deum contra Israel, quia colloquebatur Deo, & ipsius postulabat auxilium contra populum rebellem, & desertorem cultus diuini.

Domine Prophetas tuos occiderunt, & Altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam.

VErba sunt Eliæ interpellantis Deum contra Israel; qui altaria veri Dei destruxerit, eiusque Prophetas occiderit, & in eam paucitatem reduxerit, vt solus sit relictus Elias, quem adhuc occidere quærebant, vt diuinus cultus penitus extingueretur, nemoque fidelis superstes esset: dolebat enim Elias præcipue, nō temporalem mortem, sed diuini cultus extinctionem, quæ sibi iam vicina videbatur. In Hebræo prius legimus illud (altaria tua suffoderunt;) posterius autem (Prophetas occiderunt.) hæc tamen mutatio ordinis sensum non immutat.

Sed quid dicit illi diuinum responsum?

ITa interpellabat Deum Elias, at Deus respondit aliter, quàm ipse cogitabat: putabat enim, se solum ex veri Dei cultoribus relictum,

relictum, & tamen non sic erat; multi enim erant à Deo conseruati. particula (sed) Græce ἀλλὰ indicat hunc esse sensum, Elias Deum interpellans solum se relictum existimabat, sed diuinum responsum multo aliter rem se habere indicauit; putabat ille, omnes ex Israel ad idololatriam conuersos, à Deoque esse reiectos, sed non sic erat, vt ex diuino responso sequenti constat.

Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curauerunt genua ante Baal.

SEnsus est, non omnes a me discesserunt, nec mea altaria ita suffossa sunt, vt omnes mei fideles perierint præter te, non sic est, nec tu solus es relictus. mihi enim seruaui septem millia virorum, idest multos alios tecum, qui non adorauerunt idolum, sed mihi cultum exhibent. Positus est numerus finitus pro infinito; septem millia virorum, pro, multis; Nec sine causa & mysterio, vt significetur diuina præscientia, & prouidentia, cui omnia sunt definita, & distincta. Verbum (reliqui) gratiæ virtutem ostendit, vt notat August. lib. 2. de bono perseueran. cap. 11. non enim dicitur; ipsi se reliquerunt, sed ego reliqui, & conseruaui: idem notat Chrysost. Eodem verbo Dominus indicat, cæteros in idolatriam incidisse, & a Deo vero fuisse auersos. reliquiæ enim sunt, quæ ex multis separantur.

ANNOTATIO III.

Baal Idolū quod fuerit.

BAal idolum erat Sydoniorum, quod adorabant filij Israel. dictum Baal per Antonomasiā quandam, nam Baal nomen est commune idolis quibuscunq;, habensque numerum pluralem, Baalim à verbo בעל quod significat dominari, seu possidere, inde idola, quia tanqum Domini colebantur, dicta sunt Baalim. Hoc tamē in loco pro certo idolo accipitur, vti diximus, per Antonomasiam. est autem in Græcis exēplaribus cum Baal articulus fœmininus τῇ Βαάλ in casu dandi. vnde aliqui moderni interpretādum censent; non incuruauerunt genua τῇ id est ipsi imagini Baal, vt Baal sit in gignendi casu, sensus idem est, & forsan est erratum Scripturę, legēdusq. sit articulus masculinus τῷ. Sic enim antiqui expositores legisse videntur, vetusque noster interpres.

Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt.

Probatio quomodo

APplicat exemplum superius suo proposito, sic inquit, idest, sicut tempore Eliæ non solus Elias, sed multi cum ipso remanserunt fideles, qui veri Dei cultum conseruarent, nec omnes ad Baal conuersi sunt; sic hoc etiam tempore Euangelij factum est a Deo.

non omnes Iudæi ceciderint. Deo. non enim omnes Iudæi ceciderunt, nec priuati sunt promissionibus, sed illis cadentibus, & infidelitate obcæcatis, multi facti sunt reliqui per electionem Dei gratuitam, per suam enim gratiam multos elegit; & vt fidem & Euangelium reciperent, conseruauit. Particula (ergò) Græce νοῦν, aliquando expletiua est, & ornatus causa posita; quod hoc in loco non est factum, sed illationem significat; quæ sic exponenda est; si tunc, quando minor gratia erat, reliquiæ factæ sunt, ergo & nunc, quando gratia abundat per Euangelium Christi. Aliud etiam particula hæc indicat, quod sic explico: dices enim, cum in exemplis requiratur similitudo, quomodo Paulus adijcit illud (secundum electionem gratiæ) quid enim præcessit in historia Eliæ, cui simile sit hoc verbum? Respondeo, illud esse simile (reliqui mihi) hoc enim gratiæ & operis diuini fuit. ideo Paulus ex similitudine deducit, (secundum electionem gratiæ) propter quod etiam vsus est particula illatiua (ergo.)

ANNOTATIO IIII.

Origen. *Anselm.* *August.* Aliqui textus Latini habēt (reliquię saluę factæ sunt) & ita Origen. & Anselmus legunt; tamen nec in Græcis exemplaribus habetur; nec ad sensum necessaria est; nec eam legit August. lib. 2. de bono perseueran. cap. 18. lib. autem 1. qq. ad Simplicia. 9. 12. eam addit, non tamquam de textu, sed in expositionem, & declarationem; sensus enim idem est. Maioris tamen momenti est, intelligere, quæ sit ista electio gratiæ, secundum quam reliquiæ credentium Euangelio factæ sunt. Est enim difficultas, cur non dictum est, reliquiæ secundum gratiam factæ sunt, sed additum est, secundum electionem gratiæ. In primis illud est adnotandum, esse locutionis Hebraicæ phrasim; electionem gratiæ pro (electionem gratuitam) vtuntur enim nominibus substantiuis pro adiectiuis. Quantùm autem ad rem ipsam pertinet, Origenes ad hanc difficultatem explicandam distinguit duplicem ordinem saluandorum per gratiam; Vnus est eorum, qui fidem amplectuntur solam, credentes Euangelio, opera tamē secundum Euangelium non habentes. Alter est ordo perfectiorum, qui cum fide opera habent. Dicit ergo Origenes; omnes saluari secundum gratiam tamen posteriores significari, quando dicitur, secūdum electionem gratiæ; hi enim dicuntur secundum electionem, quia perfecti sunt. Hæc expositio multis argumentis conuinci posset aliena à mente ipsius Pauli. ea tamen prosequi superfluum est, cum doctrina nō sit catholica. errauit enim Origenes, existimans sola fide aliquos saluari sine operibus bonis. immo etiā si mala opera habeāt, male interpretans illud 1. Corint. 3. Saluabitur quasi per ignem, quam doctrinam late discussimus in eiusdem loci explicatione. Ideo hac responsione reiecta, quid alij respondeant, considerandum est.

Ordo saluādorum per gratiam.

Chry-

Chrysost. Chrysostomus ergo duo hæc sic exponit: Gratiâ dictam censet, quia quotquot saluantur, per gratiâ Dei saluantur; nemo enim remissionem peccatorum, nec reconciliationem cum Deo assequitur, nisi ex gratiæ beneficio: Electionem autem dictam interpretatur, quia Deus ad hanc gratiam vocat eos, quos dignos futuros præuidit, elegit enim ad fidem & gratiam, quos nouit obedituros. ideo dictum est, reliquias per electionem factas. electio enim est facta ex parte hominum arbitrio, quo non omnes bene vsi sunt; ideo non omnes à Deo omnium præscio electi sunt. Hanc doctrinam non recipit Augustinus, qui electionem saluandorum omnino ex parte diuinæ voluntatis accipit, non ex parte alicuius præuisi in hominibus, quæ electio gratiæ dicitur, quia hos elegit, illos dimisit, quia voluit.

In hac parte maxime aduertendum est, quod aliàs etiam adnotauimus superius, non tolli rationem gratiæ, seu gratuitę electionis, quàuis in homine aliquid sit, propter quod magis eligitur à Deo, quàm alius, dummodo illud non sit meritorum, nec efficax ex se electionis diuinæ, aut gratię ipsius collatę. Quod exẽplo manifestatur sic. Si princeps propria voluntate motus, nulloque ex debito, sed ex liberalitate vellet donaria pulchra diuidere, & distribuere inter suos subditos venientes ad ea capienda in domum illius, inter suos multi venirent, multi etiam venire recusarent, in hoc casu distinctio quædam est ex parte subditorum. aliqui enim recipiunt; aliqui vero non; quia illi venerunt; hi vero renuerunt. Tamen non propterea tollitur, quin ex mera gratia receperint, qui venerunt. nam aduentus hic nec meritorius, nec ex se efficax erat assequendi tale donarium, sed ex gratia Principis, qui ita voluit sua dona distribuere, quòd si Princeps præuidere posset venturos, & non venturos ad accipienda donaria, non expectato effectu, & apud se deceneret dare venturis, tunc esset electio secundum gratiã & liberalitatem, quamuis sumpta esset distinctio ex parte eorum, quibus donaria proposita sunt. Ita dicimus, Deũ iustificare voluisse p fidẽ & gratiam, quos præuidit libero arbitrio conuenturos & concursuros sibi vocanti; tamen nec motus arbitrij meritorius, nec efficax fuit ex se salutis huius, sed quia placuit Deo his suam gratiam conferre: non ergo tollitur ratio gratuitę electionis, quamuis sumpta sit ex parte alicuius, quod in homine est: quia hoc acceptare etiam ex gratia est; nõ enim meritum, nec efficatia in eo vlla est ex se; Quod si dicas, homo non potest concurrere, nec conuenire ad vocationem acceptandam, nisi ex gratia ipsa Dei iuuante: fateor, sed gratia ita iuuat vt arbitrium hominis etiam cooperetur; non enim aliter gratia adiuuare diceretur, & positum est in libertate hominis cooperari, quamuis cum Dei auxilio. Aliquid ergo ex parte hominis est, quod vnus adfert, non alius.

Cur aliqui magis quã cęteri saluentur, non tollit rationem gratuitæ electionis.

Augustinus existimat, totum esse gratiæ, quia Deus facit hominem cooperari, & determinat arbitrium hominis, quia dat, vt velle possit, & facit velle. Existimo tamen, non semper id esse, sed sępe iuuat hominem, vt velle & operari possit; quod autẽ velit, & operetur, hominis est facientis, *August.*

scientis, quod est in se, quamuis non sine adiuuante gratia. Quia vero id, quod est hominis, non habet ex se meritum, nec efficaciam ad gratiam accipiendam, sed totum est ex diuina voluntate, per quam voluit id acceptare ad dandam salutem per fidem & gratiam, non tollitur ratio gratuitæ electionis, nec minuitur. Et si doctrina Chrysostomi & Græcorum ita exponatur, vt nulla dignitas in homine ponatur, quæ ex se sit meritoria, aut efficax: sed quia Deus voluit eam acceptare, & adhuc eam homo non facit sine adiuuante Deo, probabilis est, nec argumenta Augustini eam euertunt, nec Paulus contradicit, cum generalia sint verba Pauli, & neutri opinioni aduersentur. Dicitur ergo Deus reliquisse septem millia virorum, tùm quia, nisi per gratiam suam conseruasset, peccassent etiam isti, tùm vt dicit Chrysostomus, quia primas partes habet gratia, ac potiores, quàm arbitrium hominis. sed non tollitur, quin isti cooperati fuerint arbitrio per gratiam adiuto. Hoc tamen in expositione sequentis sententiæ adhuc magis explicabitur.

Si autem gratia, iam non ex operibus, alioquin gratia iam non est gratia.

PRosequitur illationem superiorem. Illud (gratia) legendum est in casu auferendi, vt constat ex Græco sermone, nempe si electio ex gratia facta est, non ergo ex operibus; idest non ex merito, aut efficacia operum legis. si enim gratia sic data esset, non haberet rationem gratiæ, sed mercedis potius. gratiæ autem natura est, vt detur gratis, non ex merito, aut virtute operis humani. ex gratia autem electionem fieri ad fidem & Euangelium, in quo est remissio peccatorum, & reconciliatio cum Deo, verbum illud Domini ostendit. reliqui mihi septem millia virorum. Paulus enim ex occasione verbi illius, suum præcipuum intentum confirmat; nempe, non ex lege, aut legis operibus fieri remissionem peccatorum, & iustitiam coram Deo, sed ex virtute Christi, quæ per fidem viuam applicatur nobis; vt Iudæos dedoceat errorem, quo tenebantur; nempe se virtute legis habere iustitiam, & sibi Euangelium deberi. Similiter vt reprimat gentes, ne operibus vllis sibi iustitiam hanc tribuant, cum sit gratiæ, quæ gratis confertur. Illud (alioquin) Græce ἐπεὶ particula est contrariam assertionem ad manifestam falsitatem reducens, quasi diceret, si gratia ex operibus daretur, gratiæ natura destrueretur; hoc enim est gratia, quod gratis, & sine merito datur.

ANNOTATIO V.

DVo sunt aduertenda in proxima sententia. Vnum est, Origenem, cui Chrysostomus consentire videtur, hæc opera interpretari *Origen.* *Chrysost.*

Gratiam iustificationis nō ex opib. tantū, sed ex fide Christi fundata ī meritis eius præcedentib' dispositionib.

tari ea, quæ legis illius Iudaicæ erant, quam legem esse abolitam per Euangelium Paulus significat. At mens Pauli, & sensus illius generalius procedunt; excludunt enim opera in vniuersum non solum legis Iudaicæ, quæ cessauit; sed etiam legis naturalis, & quodcumq. opus hominis; nullius enim operis merito, aut virtute, remissionis, & reconciliationis gratia confertur, sed virtute, & merito Christi, vt superius expositum est.

In cuius rei exactiorem declarationem aduerte, adeo esse generalē veritatem hanc, ex operibus non esse gratiam iustificationis, vt nec ex ipsa fide, qua parte opus quoddam est, homines iustificentur. Quod si dictum est, iustificari hominem ex fide, non id est, quasi fidei meritum, aut virtus, vt actus quidam est ab intellectu humano proditus, gratiam efficiat, sed quia Christi meritum, & virtus ex diuino beneplacito applicatur, & communicatur credenti, vt in eo iustitiam, & remissionem operetur. Ex nullo enim opere hominis prima iustitia est. dico ex nullo opere, quasi sit meritorium, aut efficax ex se gratiæ, & iustitiæ, cum totum meritum, & efficacia ab extrinseco obueniat peccatori. Quamuis dispositio aliqua in eo necessaria sit ex diuino beneplacito instituta, nempe fides, & pœnitentia, & dilectio, & cæteræ dispositiones, quæ non tollunt rationem gratiæ; quia hæ dispositiones, vt actus humani sunt, nec habent meritum, nec efficaciam iustificandi, nisi ex Christi virtute, quæ per tales actus operatur in dispositis ad iustitiam, Deo sic volente; sicut in deserto voluit per visum serpentis ænei sanitatem conferre tactis à serpentibus.

Alterum adnotandum est, in Græcis codicibus haberi alia verba, quæ non habentur in vulgata editione. nam post verba exposita, sequitur (si autem ex operibus, iam non est gratia, alioquin opus iam non est opus.) quorum sensus talis est, si gratia ex operibus est, iam non habet rationem gratiæ; quod si habet rationem gratiæ; iam opus non habet rationem operis; quasi dicat, si gratia ex operibus est, vnum duorum necesse est fateri, aut gratiam non habere rationem gratiæ, quæ gratis datur, aut opera talia non habere rationem operum. Nam opus habet rationem meriti aut efficaciæ, & causæ ad effectum. aut ergo opera non habebunt virtutem, nec meritum gratiam conferendi; aut si habent, gratia collata non erit gratia. huiusmodi uerba exponuntur ab Oecumenio; non tamen ab Origene, nec Chrysostomo; nec antiquus interpres ea legit, quod argumento est exemplaria antiqua fuisse uaria. Mihi non uidentur necessaria hæc uerba, nam illa prior pars (si autem ex operibus, iam non est gratia) superflua uidetur; iam enim dixerat (si ex operibus iam non est gratia.) posterior autem pars, (alioquin opus iam non est opus) quantum ad sensum in priori sententia significata est. forsan ab aliquo in margine posita fuerunt hæc uerba in declarationem præcedentis sententiæ, quæ aliquo errore in textum ipsum translata sunt; siue autem legamus ea, siue non, sensus idem perseuerat. *Oecum.*

Quid

Quid ergo?

INfert Paulus ex dictis præcedentibus, quod superius dixerat, nempè non repulisse Deum plebem suam, simulque declarat, quo pacto id sit intelligendum; frequens autem consuetudo est Paulo, vti hisce interrogationibus quid ergo, scilicet dicemus? loco affirmationis dicemus, ergo: quid autem dicendum sit, in sequentibus explicat.

Quod quærebat Israel, hoc non est consequutus, electio autem consecuta est, cæteri verò excæcati sunt.

QVod infertur ex superioribus, hoc est, nempe, Israelem non esse assecutum Dei iustitiam, quam quærebat per legem; non enim recepit Euangelium, & fidem, per quæ sola homo assequitur Dei iustitiam; electi vero per gratiam sunt assecuti eam, quia crediderunt, & receperunt Euangelium, cæteris excæcatis, & in sua infidelitate manentibus. non ergo omnes Iudæi repulsi sunt, sed qui increduli fuerunt, & inobedientes. Alij tamen quamplurimi crediderunt, & assecuti sunt Dei iustitiam, qui electi dicuntur. Israelem appellat Iudæos in Iudaismo remanentes, nec Euangelium recipiẽtes; electionem autem per methonimiam, eos qui ex Iudæis secundum gratiam electi, & fideles; de quorum numero multi extiterunt; ita vt dici non possit plebs Iudæorum omnino repulsa. Verbum hoc (quod quærebat Israel) habet eumdem sensum cum illo cap. 9. Israel sectando legem iustitiæ, ad legem iustitiæ non peruenit. Notat Chrysostomus, verbo (non est assecutus) insinuari vitium, & culpam arbitrij illorum, qui noluerunt recipere, & assequi iustitiam hanc Euangelicam; nam voluntarie se excæcarunt. *Chrysost.*

Sicut scriptum est, & dedit illis Deus spiritum compunctionis.

Iudæi vnde prouenit, vt non crederẽt Euangelio.

TEstimonio Scripturæ excæcationem Israelis comprobat, sunt autem verba Isaiæ cap. 29. iuxta lectionem Septuaginta, quorum sensus est. permisit Deus eos incidere in soporem quendam, & stuporem mentis, quibus effectum est, vt non videant, nec agnoscãt veritatem Euangelicam, nec veram Dei iustitiam. hunc soporem, & velut insensibilitatem appellat spiritum compunctionis, vt in annotatione sequenti explicabitur; quem spiritum Deus dicitur dare, vt adnotat bene Chrysostomus, quia iusto iudicio permisit illos in eũ labi; sic enim Deus excæcat, non quidem tenebras immittendo, sed homines propter eorum peccata in eas incidere permittendo. *Isa. 29.*

ANNO-

ANNOTATIO VI.

Spiritus compunctionis vnde desumptū sit testimonium ex Scriptura.

DIfficultas se offert, vnde sit desumptum. Origenes enim fatetur se non inuenire locum in Scriptura veteri, vbi tale testimonium legatur; ideoque putat esse verbum Pauli, illudque (scriptum est) refert ad sequētia verba, quæ sunt ex Isaia desumpta; hæc tamen sententia verbis Pauli accommodari non potest. nam oportebat sic dicere, dedit illis Deus spiritum compunctionis; sicut scriptum est; oculos vt non videant, &c. cum tamen dictum sit (sicut scriptum est) & postea verba dicta sequantur, conuincitur, ea ad testimonium Scripturæ pertinere; & re vera ita est, vt reliqui interpretes affirmant; sunt enim ex Isaia ca. 29. iuxta Septuagita lectionem, nec est vlla differentia in verbis, præter hoc, quod Septuaginta dixerunt; potauit illos ἐπότισεν: Paulus autem vsus est verbo ἔδωκεν dedit illis; sensus tamen idem omnino est, siue dicas dedit illis spiritum compūctionis, aut potauit illos spiritu compunctionis; verbum autem (compunctionis) idem est apud Paulum, & Septuaginta κατανύξεως. *Isai. 29.*

Spiritus compunctionis, quid significet. Quid autem κατάνυξις significet in hoc loco, varie doctores exponunt. Primo loco Chrysostomus, Theodorètus, & Oecumeni. confixionem, & compunctionem interpretantur; vt Paulus, & Isaias significare velint, Iudæorum obstinationem, & immutabilitatem quādam in malo, & perfidia, cui ita immobiles hæserunt, sicut, qui in loco aliquo clauis confixi, & compuncti sunt. Secundo loco Anselmus compunctionem interpretatur, sed in alium sensum, nimirum quia habuerunt spiritū impellentem ad malum, sicut stimulum, qui compungens incitat ad cursum. Tertio loco Ambrosius compunctionem et legit, sed in alium sensum explicat, nimirum dolorem, & animi displicētiā, qua premebantur Iudæi zelo paternarum traditionū, videntes eas aboleri per Euangeliū. Quarto loco Hesychius quietem interpretatur; deducit. n. vocabulum à νύξ, id est, nox, inde νυστάζω, idest, dormio, inde κατανύξις, quasi κατανύστασις, vt sit idem ac quies. à qua interpretatione non videtur dissentire Hieronymus Isaiæ 29. nam exponit soporem, qui somnus est profundus. & re vera Septuaginta, & Paulus hoc significare voluerunt, quod probari inde videt. Primo ex verbo Hebræo תרדמה, quod soporem significat à verbo רדם, quod significat dormire, sopore graui demergi, stupefieri. Hoc idem vocabulum habetur Gen. 2. q̄n dr̄ Dn̄s soporē misisse in Adā; & in Abraham. Gen. 15. & in ppl̄m Saul. 1. Reg. 26. quamuis Septuaginta non eodem mō interpretētur. nam in primis duobus locis exponunt nomine ἔκστασις: in tertio θάμβος, qđ stuporem significat, idem aūt est sensus. Secundo ex Psal. 59. potasti nos vino compūctionis. vbi Septuaginta hoc eodē Greco vocabulo vtuntur; nomen aūt Hebreum est ibi תרעלה à nomine רעל qđ soporē significat, vnde Septuaginta videtur p nomen κατάνυξιν soporē significare voluisse, nēpe potasti nos vino soporifero, vt non cognoscamus manū tuā, qua nos corrigis. Hebræum. n. nomē nil aliud, quam soporem, & crapulam quan-

Chrysost. *Theodor.* *Oecum.* *Anselm.* *Ambros.* *Hesych.* *Hieron.* *Gen. 2.* *Gene. 15.* *1. Re. 26.* *Psal. 59.*

quandã significat. Tertio ex verbis subiunctis (oculos vt non videant, & aures, vt non audiant) quæ sunt effectus soporis, & compunctionis huius. ita Origenes in præsenti hanc videtur interpretationem amplecti. Quod si volumus Latinum vocabulum (compunctionis) seruare, in eundem sensum exponendum est per metaphoram quandam, nempe, sicut compuncti, & dolore aliquo pungente pressi sensus mentis amittunt, vt nec videant, nec audiant, nec rationis sint compotes, ita Iudæi in spiritum insensibilitatis sunt traditi. quem sensum Cyprianus videtur prosequi. Et hæc est Quinto loco expositio. nam serm. de orat. dominica, sic inquit; iniuste sibi placentes, & transpunctæ mentis alienatione dementes, Dei præcepta contemnũt, medelam vulneris negligunt, agere pœnitentiam nolunt, ante admissum facinus improuidi, post facinus obstinati, & lib. 1. epist. 3. hinc, inquit, illis pertusa mens, & hebes animus, & sensus alienus est; ira Dei est non intelligere delicta, ne sequatur pœnitentia; sicut scriptum est, dedit illis Deus spiritum compunctionis, ne reuertantur scilicet, & curentur.

Orig.

Cypr.

Aduertendum est præterea, Ambrosium in hoc loco distinguere duos ordines Iudæorum incredulorum. Vnum eorum, qui à principio increduli fuerunt, postea tamen conuersi sunt. Alterum, qui pertinaces in sua infidelitate permanserunt. Dicit ergo, Paulum primum ordinem significare in hoc testimonio Isaiæ; hi enim spiritum compunctionis habuerunt, qui æmulatione tacti conuersi sunt; secundum vero ordinem testimonio sequenti Dauid ostendi. Cæteri interpretes nulla dictinctione vtuntur. Et reuera magis hoc ad sensum Pauli pertinet, qui generaliter in vtroque testimonio de cæcitate Iudæorum tractat; quod in sequentibus magis dilucidabitur. Verba autem hæc non possunt accommodari vni illorum ordini.

Ambros.

Oculos, vt non videant, & aures, vt non audiant vsque in hodiernum diem.

Testimonium Isaiæ allegatum declarare, & confirmare testimonio Moysis prosequitur sumpto ex Deuter. 29. ac si diceret, Spiritus compunctionis, & soporis hic est, de quo per Moysem dictum est, nempe habere oculos, & aures mentis clausas perpetuo, vt nec videant, nec auditum præstent ijs, quæ ad salutem credenda, & facienda sunt; oculos enim habuerunt, & non agnouerunt Christum; aures, & doctrinam eius noluerunt audire, nec recipere præ mentis compunctione, & sopore graui. Verba Moysis sic habent: Non dedit vobis Dominus cor intelligens, & oculos videntes, & aures, quæ possint audire vsque in præsentem diem. Verba hæc non citauit Paulus ad literam, sed ad sensum: nam non habere oculos videntes, & aures audientes, idem est ac habere oculos, & aures tales, vt nec videant, nec audiant, quæ videnda, & audiẽda erant, & sunt. Sic Paulus exponit compunctionis Spiritum dictum ab Isaia.

Deu. 29.

Nota excæcationẽ Iudæorum quã diuturnã.

per hæc Dauidica verba, quæ, quia ad præsentem locum Pauli non pertinent, prætermittimus; sensus enim à Paulo intentus est, probare excæcationem Israel à Prophetis ante prædictam, vt sic conuinceret Iudæos infidelitatis, & cæcitatis eorum, nec possent negare, se esse cæcos, & incredulos.

Dico ergo, nunquid sic offenderunt, vt caderent? Absit.

IVdæorum animos multum conciliat, & ad fidem incredulos excitat spe gratiæ diuinæ, simul etiam gentium superbiam refringit contemnentium Iudæos, quòd Christo non crediderint. Ostendit ergo Paulus, non solum non omnes Iudæos esse repulsos à Deo, sed nec etiam omnes eos, qui à principio increduli extiterunt, permansuros in incredulitate, sed multos esse conuertendos, nec sic cecidisse, vt omnis surgendi spes sit ablata. Sensus ergo, & contextus præcedentis sententiæ talis est; si cæteri excæcati sunt, & impletum est, quod prędictum erat per Moysem, & Dauid, & Isaiam de populi excęcatione, & incredulitate, inferemus ne ex his, & dicemus, ergo Iudęi isti sic offenderunt, vt caderent sine vlla spe surgendi, & conuersionis? respondet Paulus negatiuè, absit, nullatenus offensio, & impactio Iudæorum talis est; non est enim ablata spes conuersionis, nec Deus denegauit eis manum suam, vt surgant. Vtitur Paulus suis solitis interrogationibus, confirmatque illam superiorem sententiam, non repulit Deus plebem suam; non enim omnes increduli fuerunt ex Iudæis; nec ijs, qui sunt, est spes ablata conuersionis, nec sic ceciderunt, vt surgere non valeant, cum multi ex eis credituri sint. Cadere appellat eos, qui sic cadunt, vt non amplius surgant.

Iudæi non ita offenderunt, vt caderét sine vlla spe surgendi.

ANNOTATIO VIII.

ADuertendum est in proxima sententia, Græce non haberi illud (sic) sed absolute dici, nō offenderunt, vt caderent; propterea aliqui recentiores supplendū censent, non ideo offenderunt, vt caderent, quasi particula, vt, notet causam finalē. rectius tamen vulgata legit; nō sic offenderūt. si enim legeremus, non ideo offenderunt, vt caderent, oportebat sequentē sententiā aduersatiuam esse, nēpe, sed vt eorum delicto salus esset gentibus; excluso enim vno fine, alterum statuere oportet; at nec id dixit Paulus, nec veritas rei habet; non enim offenderunt Iudæi ea causa, & fine, vt gentium multitudo intraret in Ecclesiam; accommodatior ergo lectio est, non sic offenderunt, vt caderent, idest, non eo casu ceciderunt, à quo surgere nunquam debeant.

Sed illorum delicto salus est gentibus, vt illos æmulentur.

NOn sic offenderũt, ut caderẽt omnino à spe surgendi, imo per illorũ delictũ, & offensionem, & impactionem, salus facta est gentibus; id est, gẽtibus est prædicatũ Euangelium, nempe ut gentes conuersæ Iudæos, qui offenderunt, & non crediderunt, prouocarent ad æmulationem, & inuidiam quandam sanctam, sicq; traherẽt eos ad credendũ Euangelio; gentes enim conuersæ magno stimulo sũt, & fuerunt Iudæis incredulis, ut ad fidem etiã ipsi uenirent; uidentes enim promissiones sibi factas ad gẽtes deuenisse, seque excludi, quadã sancta inuidentia tacti ad Euangelium etiã ipsi conuolarunt, & conuolabunt. particula (sed) ἀλλὰ augmenti est, ac si diceret, non solũ nõ sic ceciderũt, ut spes sit ablata surgẽdi, imo impactio, & offẽsio eorũ in causa fuit, ut gentibus annunciaretur Euangeliũ, atque gentiũ multitudo conuersa Iudæos, ad credendum, & recipiendum Euangelium excitaret.

ANNOTATIO IX.

Ex delicto Iudæorum peruenisse salutẽ gẽtibus, & æmulationẽ ipsorũ.

NOnnulla sunt aduertenda circa superiorem sententiam. Vnum est, particulam (sed) non aduersatiue teneri; oportebat enim sic dicere (sed vt eorum delicto salus esset gentibus) posita ergo est loco (imo) seu (quin potius) in qua significatione sæpe accipitur particula ἀλλὰ in Scriptura, vt sit sensus, non offenderunt sic, vt omnino caderent, imo ipsis offendentibus prædicatum est gentibus Euangelium, ut earum conuersione Iudæi ipsi ad fidem traherentur, & à casu exsurgerent. Alterum adnotandum est; uerbum illud (æmularentur) uarie exponi, & referri. Primo loco Photius ad Iudæos refert in hunc sensum; ut Iudæi æmulentur, & imitentur gentium conuersarum fidem, quã expositionẽ sequutus est Anselmus, qui secundo loco aliam adhibet expositionem, nempe, vt referatur ad gentes in hunc sensum, ut gentes imitentur fidem Iudæorum priorem; erãt enim Iudæi fideles, antequam caderent. Hæc uiolenta, & parum accommodata est expositio.

Phot.

Tertio loco Orig. Chrys. Theod. & Ambr. referunt ad gentes, & uerbum æmulandi, nõ in significatione imitandi, sed prouocandi, & excitandi ad æmulationem accipiunt, sitque sensus; salus est gentium facta, ut gentes conuersæ prouocent ad æmulationem Iudæos, ut etiam ipsi credant. *Orig. Chrysost. Theodor. Ambr.*

Origenes in numero singulari legit uerbum (æmuletur) & ita nunc in nonnullis Græcis exemplaribus habetur, refertq; ad fidem & salutẽ gentibus; fides enim earum prouocauit, & in zelotypiam quandam Iudęos induxit, ut & ipsi Euangeliũ reciperent. Theodoretus in plurali legit, & refert ad gentes conuersas. Neoterici aliqui in singulari legũt, *Orig.* *Theodor.*

& ad

& ad Deum referunt, qui sic prouocauit Iudæos. Hoc tamen violentum est: nõ enim sermo de Deo præcessit, sed de gentium salute, & fide. Aut ergo ad gentes: aut ad fidem illarum; seu salutem verbum referri debet: siue autem in singulari, siue in plurali legas, sensus idem est, dũmodo ad gentes referatur verbum in ea significatione, nempe prouocandi, & excitãdi ad æmulationem quandam sanctam, per quam ad fidem Iudæi permoueãtur. & hæc est legitima expositio, cuius veritas nõ ex verbo Græco παραζηλόω, sed ex verbo Hebræo confirmatur. nam hoc verbum Pauli consonat verbis allegatis cap. 10. ex Deuter. 32. ego ad æmulationem vos adducam, vbi est idem verbum Græcũ: in Hebræo autem est Hiphil a verbo קנא quod significat inuidere, seu æmulari, in illa autem coniugatione significat facere æmulari, seu facere inuidere, aut ad æmulationem prouocare. Igitur quando dictum est in hac sententia, ut illos æmulentur, debet eodem modo exponi, nempe ut gentes faciant Iudæos inuidere. cui expositioni etiam respondet sententia Paulo inferior. (Si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meã) ubi idem est uerbum Græcum.

Rom. 10. *Deu. 32.*

Tertium adnotandum est, illud (delicto) non significare peccatum, ut existimat Ansel. qui delictum hoc interpretatur peccatum Iudæorum, quo Christum occiderunt, propter quod à Deo sunt puniti, & dispersi in omnes gentes. At hæc interpretatio accommodari uix potest, cum sensus legitimus sit; ut delictum, nõ quidem peccatum in hoc loco, sed impactionem, & offensionem, & lapsum significet, respondet enim uerbo (offenderunt;) quamuis re vera offensio hæc peccatum fuerit: est autem in casu efficiendi. unde quidam uertunt, sed per eorum ruinam, & lapsum salus est gentium facta.

Delictũ Iudæorũ quod fuerit. *Ansel.*

Quarto est aduertendum, quod ad rem ipsam pertinet, Anselmum sic exponere, salutem factam gentibus ex delicto Iudæorum; quia propter peccatum occisionis Christi dispersi sunt inter gentes, apud quas Scripturas sacras deportarunt, quibus fides nostra roboratur. Violenta tamen expositio est; ideo aliam, quæ legitima est, & communis adhibet: nempe, quia prædicatores salutis, propter eorum incredulitatem, ad gentes conuersi sunt. Pro cuius declaratione attende. Quãuis Christus pro oĩbus, nẽpe Iudæis, & gẽtibus mortuus sit, & pro omnium peccatis satisfecerit, omniumq; salutẽ operatus sit, fuit enim propitiatio pro peccatis totius mundi, & redẽptor uniuersalis; tamen hæc salus, & redemptio nõ eodem ordine annuncianda, & communicanda erat, sed prius Iudęis, & postea gẽtibus; unde futurum erat, ut gẽtes, quibus eo tempore salus non annunciabatur, fructu redemptionis priuatæ essent, quã omnino percepissent, si salutis uerbũ citius esset notificatum. Hic ordo per incredulitatẽ Iudæorum intermissus est. ipsis. n. non credentibus Apostoli ad gentes statim conuersi sunt, unde factum est, ut citius annunciata esset eis salus, & multo plures eam reciperent. Quam doctrinam docuere Paulus, & Barnabas, Actor. 13. Vobis, inquit, oportebat primum loqui uerbum Dei, sed quia repellitis illud, & indignos uos facitis æternæ salutis, conuertimur ad gentes. Nota illud

Ansel. *Ex Iudæorum delicto quo facta est gentib' salus.*

lud (primum.) hanc etiam docuit Dominus. Luc. decimoquarto per parabolam inuitantis ad cęnam magnam multos; hisq; se excusantibus dixit Paterfamilias, exi cito in vicos, & plateas, &c. nota illud (cito) significat enim, gentes etiam vocandas, sed non ita cito, sicut factum est propter Iudæorum incredulitatem. ita Paulus intelligi debet, dicens, per delictum Iudæorum factam salutem gentibus; & iterum hoc idem sequentibus repetit verbis. sic Chrysostomus cũ alijs hæc loca explanant. Hoc tamen addendum est, non solum citius salutē gentibus esse annunciatã ex Iudæorum incredulitate, primosq; factos gentiles, sed etiã loco Iudæorũ esse gentes subrogatas, & insertas Chrõ & Ecclesiæ. fractis enim naturalibus oliuæ ramis, inserti sunt rami oleastri. qđ si Iudæi oẽs credidissent, gẽtes postea vocatæ essent, sed multæ interim perijssent, nec loco Iudęorum dicerentur subrogatæ. Vide qualiter Deus ex malo elicuit bonũ, ex incredulitate enim Iudæorũ perfecit celerem gentium salutẽ, & per eam Iudæorum ruinam impleuit.

Luc. 14.

Quòd si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum, diuitiæ gentium, quanto magis plenitudo eorum?

Prosequitur Iudæorum animos conciliare, & gentium superbiã reprimere. Si, inquit, delictum, & casus Iudæorum mundum ditauit: nam Euangelij prædicatio citius in gentes peruenit, & primi facti sunt, qui erant futuri nouissimi: & si diminutio Iudæorum (per multorum enim incredulitatem pauci remanserunt credentes) gentium credentium auxit multitudinem, maiores profectò diuitias gentibus adferet illorum plenitudo, nempe quando Iudæi ad Euangelium conuertentur; si enim ex malo ipsorum tantum bonum gentibus Deus elicuit, maius certè eliciet ex bono eorundem. Diminutioni Iudæorum propter incredulitatem opponit Paulus plenitudinem eorum per fidem. Vide quomodo gentibus desiderabilem facit Paulus Iudæorum ad Euangelium conuersionem, vtpote maiores ipsis diuitias allaturam, quam casus illorum attulit. Mundus, & gentes hoc loco idem significant.

Vobis enim dico gentibus; quamdiu quidem ego sum gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo, si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam.

Gentes ditatę Apostoli ministerio, sed cum prouocatione Iudęorum.

Commendauerat Euangelij prædicationem gentibus factam, per quam ipsæ diuitias magnas erant consecutæ; causam nũc profert, cur hac vsus sit commẽdatione, eamq; causam indicat particula (enim.) conuersus ergo ad gentes, quibus scribebat, inquit, vobis loquor gentibus, & dico, me, quoad vester ero Apostolus, commendaturum, & laudaturum prædicationem meam, per quam ditati estis omni spirituali benedictione, vt hac ratione, & uia, quantũ

in me

in me est, prouocem Iudæos ad quandam inuidiam, & æmulationem uestri, ut moti, & excitati, diuitiarumque harum cupidi conuertantur, recipiantq; Euangeliū, & salui fiant; ita enim gentium Apostolus factus sum, ut Iudæorum salutem non negligam, sed quantum in me fuerit, & per meum Apostolatum licuerit, illi incūbam. Nota uerbum (siquo modo;) insinuat enim Iudæorum pertinaciam, & obstinationem, Paulique diligentiam, omnibus uijs illorum saluti incumbentis. Per carnem suam significat Iudæos, propter cognationem carnalem. quos sic appellat, quia cum eis propter eorum incredulitatem nullam habebat spiritualem coniunctionem. Notat autem Chrysost. etiam significari in hoc duritiem Iudæorū; non enim dicitur (persuadeam) sed (prouocem ad æmulationem) quasi non credituri sint, nisi agitati, & commoti gentium æmulatione. *Chrysost.*

ANNOTATIO X.

ADuerte quantum ad verba, illud (honorificabo) Græce habetur de præsenti δοξάζω id est glorifico, seu honorifico; & tunc sensus est: honorifico, & laudo nunc prædicationem, & ministerium meum, dum dixi, gentes esse diuites factas. nos legimus de futuro cum communi interpretatione; & sensus in idē recidit. Aduerte rursus, illud (quandiu) Græce ἐφ' ὅσον. aliquos vertere quatenus, alios quādiu, seu, quoad, vtrumque enim particula significat, & sensus fere idem est. Aduerte, præterea; illud (prouocem ad æmulandum) Græce esse vnicum verbū, quo superius vsus est Paulus. Quātum autē ad sensum pertinet, Chrysost. existimat, duas adferri hic causas, cur commendauerit gentes, seu ministerium suum, nempe quia gentium Apostolus, & vt carnem suam prouocaret. mihi magis placet, vnā esse causam, vt in commentario exposui. Aduerte etiam, Ambr. & Anselm. interpretari illud (honorificabo) sic, quòd Paulus magis illustraret suum ministerium, dum Iudæos etiam lucrifaceret, & supra id, quod tenebatur ex officio, faceret; tamen accommodatius exponemus, dictum esse glorificare, & honorare, propter laudem, & commendationem factam, quia gentes dixerat diuites factas eius ministerio, & prædicatione Euangelij, idque etiam facit Paulus alijs in locis

Chrysost. Ministeriū Apostoli ex quo honorificatum est. *Ambros. Ansel.*

Et saluos faciam aliquos ex illis.

COnnectuntur hæc superioribus, causamque & finem, propter quem ad æmulationem prouocare Iudæos studeat, continent, nempe, ut per hanc æmulationem ad salutem perducantur per fidē Euangelij. Rectè autem dicit aliquos, quia maiorem Iudæorum partem in infidelitate perituram prædictum esse superius ostenderat; quo etiam uerbo uitium, & pertinacia Iudæorum exprimitur, in tanta enim eorum multitudine pauci crediderunt, & credunt; pro

uno enim credente, quamplurimi in sua remanent perfidia.

Si enim amissio eorum, reconciliatio est mundi, quæ assumptio, nisi vita ex mortuis?

NE gentes ægrè ferrent, Paulum, qui se earum Apostolum dixerat, Iudæorum saluti, & conuersioni intendere, cum præsertim inter utrumque populum contentio uersaretur, duas adfert causas, quibus probat id expedire, & necessarium esse. Vna est ab utilitate, quæ ipsismet gentibus prouenit, quæ talis est. si Iudæorum amissio, & incredulitas, per quam desciuerũt ab Ecclesia, & populo Dei, occasio fuit, ut gentes, quas nomine mundi significat, Deo reconciliarentur, & ad Ecclesiam, populumq; Dei uocarentur, & adducerentur, quantum fructum reportabit conuersio eorum, & fides, qua assumentur ad Dei Ecclesiam; si enim malum eorum occasio fuit tanti boni, bonum eorum profectò occasionem dabit, non minoris, imo maioris; erit enim resurrectio mortuorum, & consummatio redemptionis gentium, & mundi: nam, dum in hoc sæculo sumus, ingemiscimus, & expectamus corporum redemptionem, & salutis complementum: ad quam non prius perueniemus, quàm Iudæi perditi ad Dominum conuertantur: postquam enim gentium plenitudo intrauerit, reliquiæ Iudæorum saluandæ sunt. cumq; collecti fuerint oẽs Iudæi prædestinati, nihil restabit, nisi ut mundi huius finis ueniat, & mortuorum resurrectio, & redemptionis consummatio. Ipsorũ ergo salus gentibus, & mũdo utilis est, idcirco incũbo, inquit Paulus, eos attrahere, & ad salutem accipiendam prouocare.

ANNOTATIO. XI.

ILlud (amissio) Græcè ἀποβολὴ, idem est, ac Latine abiectio, depositio, iactura, seu amissio, inde uarie exponitur. quadrat autem uerbo (assumptio) si interpretemur depositio, aut reiectio, seu abiectio; est enim argumentum à comparatis sumptum. Illud autem (vita ex mortuis) uarie exponitur. Ambros. uitam ex mortuis interpretatur iustificationem à peccatis, quam mundus consequitur perfectè, si Iudæi conuertantur, sicut & gentes; illis enim nondum conuersis, nondum mundus dici perfectè potest conuersus, & uiuificatus. Chrysost. autem, & Theod. quibus Ansel. consentit, uitam ex mortuis, resurrectionẽ mortuorum interpretantur, quæ non fiet, nisi prius Iudæis ad fidem Christi conuersis; quam expositionem secuti sumus, & explicuimus in commentario. Quidam recentiores in hunc sensum interpretantur. Iudæorum conuersio tantam adfert lætitiam mundo, quantam adferret alicui, si alterum uiuum à mortuis reciperet; at legitima interpretatio ea uidetur, quam secuti sumus.

Ambros. Chrysost. Theodor. Anselm.

Quid

Quid si delibatio sancta est, & massa.

ALtera ratio est, quia etiam ipsi possunt sancti esse, & ad fidem conuerti, & gratiam Euangelij accipere, non minus, quàm qui ex gentibus conuersi sunt. Vtitur autem argumento sumpto ex metaphora, si primitiæ, & delibatio massæ sancta est, profectò & ipsa tota massa, quæ eiusdem est naturæ cum delibatione, sancta erit; quasi diceret; primi Iudæorum conuersi sunt ad fidem, amplexique sunt Euangelium, & effecti sancti, nempe Apostoli, & Discipuli Domini, qui sunt velut primitiæ, & delibatio, ergo cæteri Iudæi, qui sunt velut massa, possunt eandem gratiam recipere, & effici sancti; eiusdem enim sunt rationis hi, & illi, nempe Iudæi. Primos Iudæorum credentes, nempe Apostolos, & Discipulos, appellat delibationem. Græce dicitur ἀπαρχή, qua voce vsus est Rom. 8. quando dixit; nos primitias spiritus habentes.

Massa, & delibatio eius quid denotent

ANNOTATIO XII.

VOcem Græcam ἀπαρχή Theophyla. interpretatur ζύμην, id est fermentum. Aliqui recentiores exponunt frumentum. Alij primitias. Noster interpres delibationem. & hæ duæ vltimæ interpretationes accommodatiores sunt, id enim ἀπαρχή dicitur, quod primum ex massa conficitur ad edendum. solent enim collyrides quædam fieri, & subcinericij panes, qui statim eduntur. ex reliquo autem massæ panes conficiuntur. Vnde primi credentes rectè appellantur primitiæ, seu delibatio; Qui autem hi sint, Chrysost. serm. 19. interpretatur illos patres antiquos, Patriarchas, & Prophetas. Theodoretus Christum ipsum secundum humanam naturam. Ambros. verò, & Anselmus, Apostolos, & primos Christianos, qui ex Iudæis fuerunt. & hoc accommodatius videtur: nam hoc idem vocabulum habemus de huiusmodi credentibus dictum à Paulo Rom. 8. vt in commentario adnotauimus.

Et si radix sancta, & rami.

AVget argumentum: non solum enim Iudæorum primitiæ sanctæ sunt, quod & gentibus est commune, sed & radix eorum sancta est, quod ipsis est proprium, non gentibus; radix enim eorum Abraham, Isaac, & Iacob, & Prophetæ illi sunt, quibus est promissa salus, & in quibus salutis promissiones gentes acceperunt. Si ergo radix sancta fuit, rami ex tali radice procedentes, qui sunt Iudæi secundum carnem, sancti erunt, si eorum etiam imitentur fidem, & opera, nec excludi à salutis promissione debent. Metaphora sumpta est ab arbore, cuius rami qualitatem radicis habent: qua ratione gentiles à superbia reprimit, & in humilitate continet, ne

ne existiment, Iudæos à salute excludi, quotum sors in hoc melior est, quod ex radice sancta prodierunt, non ut gentes, qui ex infecta radice sunt.

ANNOTATIO XIII.

Radix sancta, & rami qui sint. *Ambros. Ansel.* *Theodor.*

CHrysost. ser. 19. vtramque metaphoram idem argumentum esse existimat, & per delibationem & radicem Patres antiquos interpretatur. Ambros. vero & Anselm. ad idem etiam referunt, sed per radicem & delibationem Apostolos, & primos credentes ex Iudæis exponit. Theodoret. vero ad diuersa refert, & per delibationem, Christum secundum carnem: Per radicem uero Patres antiquos explicat. Mihi quidem diuersa significari per hæc duo videntur cum Theodoret. hoc addo, nempe argumenti præcedentis efficaciam hac sententia augeri, vti exposuimus. nec per radicem Patres, per delibationem Christum intelligendum existimo, sed primos credentes ex Iudæis; hoc enim puto dici delibationem, seu primitias. radicem vero eorum Patres, Patriarchas, & Prophetas. Vt tota metaphora sit, per quam Ecclesia confertur Oliuæ pingui in terra fœcunda plantatæ, habenti radices, & ramos naturales. terra ista Christus est, in quo Ecclesia ipsa credentium fundata est; radices sunt illi primi Patriarchæ & Prophetæ, quibus est facta promissio, & qui de numero credentium fuere: rami sunt omnes ab eis descendentes secundum carnem, qui per fidem ipsi Oliuæ inhærent, & coniuncti sunt, ac eius pinguedinem participant. Iudæi vero, qui non crediderunt, sunt vt rami fracti, de quibus statim loquitur Paulus. Vnde ex hac metaphora constar, Iudæos, qui veri & naturales rami sunt oliuæ, non esse repellendos, nec excludendos à prædicatione Euangelij, & à communione salutis, cum ex sancta, & vera radice procedant tamquam rami naturales.

Quòd si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cum Oleaster esse, insertus es in illis, & socius radicis, & pinguedinis Oliuæ factus es, noli gloriari aduersus ramos.

Appellatione Oliuæ, Oleastri, radicis, & pinguedinis, quæ intelligantur.

EXcludit obiectionem gentium, qua tueri se poterant aduersus Iudæos: nam dicerent; illi quidem rami erant ex sancta radice procedentes: tamen fracti sunt, ab illaque radice separati, nos autem facti sumus rami, & radici sanctæ coniuncti. Hanc responsionem repellit, dicens, noli gloriari propter hoc. Artificiosè autem causas adfert deponendi gloriationem, & iactantiam. Vna est ex parte Iudæorum. si, inquit, fracti sunt, non omnes quidem, sed aliqui sunt fracti: nam sunt multi, & præcipui fideles ex Iudæis propriæ radici uniti. Altera est ex parte gentilium conuersorum. si, inquit, ut gentilis radici inhæres, & pinguedinem illius participas, gratiam nempe

nempe Euangelicam, quæ illis promissa fuit, & ad illos primo peruenit, tamen eras Oleaster, ex radice mala, & uenenosa progenitus; insertus es autem alienæ radici bonæ, non propriæ. Tertia est, quia insertus quidem es in illis, id est, loco illorum; eorum enim casus tuæ exaltationis occasio est. Quarta est, quia Oliuæ, inquit, huius pinguedinem non solum participas, sed simul cum proprijs ramis, qui sunt Iudæi fideles, sociusque illorum factus es. Noli ergo gloriari aduersus ramos: gloriandum quidem tibi est in Domino, sed non ut aduersus Iudæos, qui rami sunt, extollaris, eosque contemnas, ac salutem ipsorum negligas; rami enim sunt, quamuis fracti, & eorum multi rami integri permanent. Perpende, quot, & quam efficacibus modis minuit, & eleuat conuersis ex gentibus causam gloriandi contra Iudæos etiam fractos.

ANNOTATIO XIIII.

Opponeret aliquis, ramũ non frangi, nisi qui prius erat vnitus. Si igitur Iudæi aliqui fracti sunt, ergo erant prius vniti, & coniuncti radici, & oliuæ. Respondeo ita esse: nam prius credebant in venturum Christum, erantque de numero fidelium, & de populo Dei, qui est Oliua speciosa, coniuncti radici patrum. Ipso aũt Christo adueniẽti multi nõ crediderunt, fidẽ amiserũt sicq. fracti sunt, & abscissi. idcirco dicti sunt cecidisse, quia stabant prius. rami vero dicti sunt naturales, quia simul carnalem, & spiritualem generationem habuerunt ab Abraham, & Patribus illis sanctis, etiam secundum carnem descendentes, & eorum fidem imitantes.

Quòd si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te.

Prosequitur idem argumentum; quòd si, inquit, adhuc gloriaris aduersus ramos, nec quæ dicta sunt, te à gloriando remouent; considera quòd tu non portas radicem, sed radix te; id est, quod gloriam, & honorem, & utilitatem accipis ab Abraham, & cæteris Patribus Iudæorum; non autem hi à te; neque enim gloria Abrahæ est, quòd gentium fidem sit imitatus; sed gentium gloria est, quòd fidem illius imitatæ sunt. Gloria ergo tua, ò gentilis, cum à Iudæis sit, non est cur aduersus eos glorieris, quia eo ipso contra te ipsum facis; ignominia enim afficere nationem, à qua gloriam homo habet, est se ipsum ignominia afficere, & dehonestare.

Gentilis nõ debet gloriari supra Iudæum.

Dicis ergo; fracti sunt rami, vt ego inserar.

Refert gentium tacitam responsionem; dicerent enim, nos non gloriamur aduersus radicem, sed aduersus ramos: causa autem

tem gloriandi in hoc est, quod illi sunt fracti, vt nos insereremur, illiq. à radice cæsi sunt, ut nos inhæreremus, & coniungeremur ei. Illa particula (ergo) quandam illationem ex præcedenti sententia indicat; nimirum, radix portat te: ergo non uidetur alia causa superesse gloriandi tibi o gentilis, nisi ea, quòd rami sunt fracti, & separati ab ea, ut tu eidem insereretis.

Benè; propter incredulitatem fracti sunt: tu autem fide stas, noli altum sapere, sed time.

PRæcedentem obiectionem reijcit; benè, inquit, idest, uerum est, ramos esse fractos, & te insertum: sed attende illos esse fractos propter incredulitatem, te autem stare, & esse insertum propter fidem. noli ergo altum sapere, & superbire, sed time, nempe à fide excidere; gluten enim & ligamen, quo radici inhæres, & uniris, non est ita firmum, quin dissolui & separari ab eadem radice possis.

ANNOTATIO XV.

Altum sapere quid denotet. GRæce (altum sapere) vnicum est verbum compositum ex vtroq; ὑψηλοφρόνει, quod Basil. regu. breui. resp. 56. explicat, docens illum appellari altum sapere, qui se ipsum extollit, quiq. propter rectè facta sua magnificè de se ipso sentit, seseq. effert more illius Pharisæi. Hunc eundem inflatum dici censet idē Basil. iuxta illud 1. Cor. 4. ne vn⁹ aduersus alterum infletur. Non aūt vocat hoc loco timorem, religiosum cultum, vt quidā hęretici existimāt, sed metum excidendi, vt statim declarat; quo refutatur hæreticorum vana conscientiæ securitas.

Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.

CAusam exponit, cur timendum sit; hæc autem est; Si Deus naturalibus ramis, nempe Iudæis, non pepercit, sed propter eorum peccata, & maxime quia gloriabantur in lege, quasi ex ipsa iustitiam haberent, permisit eos in incredulitatem incidere, & à radice propria abscindi: multo magis est timendum tibi, ò gentilis, qui ramus es insertus, & non proprius, nec connaturalis radici, ne fortè tibi etiam non parcat, si etiam tu gloriaris, & superbis. Ramos naturales appellat Iudæos, quia secundum naturalem generationem ab illis Patribus erant. Attende, non intulisse Paulum absolutè, minus parcet tibi, sed, ne fortè nec tibi parcat; quia Deus non semper punit in hoc sæculo paria peccata pari pœna, nec maiora peccata pœna maiori, sed parcit & miseretur, prout uult: tamen non propterea, qui peccat, & similia peccata perpetrat, debet se-

curus esse, sed timere oportet, ne æquali etiam pœna ipse, aut maiori puniatur.

Vide ergo bonitatem & seueritatem Dei,

INfert rectè Paulus; Ergo, ò gentilis, non est, cur glorieris, aut superbias, eò quòd illi fracti, tu uero insertus es; sed potius debes attentè considerare Dei bonitatem, seu benignitatem; & simul seueritatem ac iustitiam: quæ consideratio non inducet te in gloriationē aduersus ramos fractos, sed omnino retrahet.

In eos quidem, qui ceciderunt, seueritatem; in te autem bonitatem Dei.

EXponit duo præcedentia. Considera, inquit, ò gentilis, Dei bonitatem, & seueritatem; hanc in eos, qui ceciderunt, nempe Iudæos, quos Dei iustitia puniuit propter eorum peccata, & cadere permisit, ac à se separauit; illam autem in te, qua usus est Deus tecum, inserens te. Attende uim uocabuli; Bonitas Græce χρηστότης, quam capit. 2. in illis uerbis (benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit) latius explicuimus, Virtus est, qua alijs benefacimus

Tit. 3. sponte, & non requisitis eorum meritis. Tit. 3. Apparuit benignitas, non ex operibus, quæ fecimus nos. Hac usus est Deus cum conuersis ex gentibus; eorum enim non poscentibus meritis, imo multis ipsorum existentibus demeritis, misertus est, & Oliuæ inseruit. Opposita est seueritati, quæ Græce dicitur ἀποτομία. Est autem seueritas pars iustitiæ opposita misericordiæ, qua iudex nihil de supplicio uero, & debito remittit: quæ in Deo non habet omnino locum; semper enim utitur misericordia, etiam dum punit; dicitur tamen seuerus, dum plus adhibet iustitiæ, quàm misericordiæ. Hac enim usus est Deus, quia puniuit Iudæos propter eorum demerita: nam ut benignitas est sine merito, ita seueritas & rigor est cum demerito. Ex his patet sensus Pauli. O gentilis considera seueritatem in Iudæos, poscentibus eorum demeritis; sed ne inde superbias, considera in te Dei bonitatem, qua sine tuis meritis euectus es, & factus ramus, & radici insertus.

Si permanseris in bonitate, alioquin & tu excideris.

Gentilis quare debeat timere. TImorem incutit gentili, ne hac benignitate Dei abutatur. ne, inquit, stabilem te & immobilem existimes; potes enim ab hac tua conditione, & forte cadere. nam oportet te permanere in hac Dei bonitate; idest, dignum te conseruare, & eum statum retinere, & perficere, in quem à Dei bonitate, seu benignitate euectus es; alioquin si non permanseris, & superbieris, operaquè

feceris

feceris non respondentia gradui, & conditioni huic, etiam tu excideris, sicut Iudæi excisi sunt à radice, & eris ramus fractus & abscissus.

ANNOTATIO XVI.

Clemens Alex. CLemen. Alexan. lib. 1. Pædago. cap. 8. bonitatem hanc interpretatur fidem Christi, vt sit sensus, si permanseris in fide Christi. *Ansel.* Anselmus ad gratiam, & bona opera refert. Bonitas Dei qd significat. at re vera bonitas hæc ea est, de qua paulo ante dixerat. Vide bonitatem Dei, seu benignitatem. non ergo ad bonitatem hominis hoc verbum refertur, sed ad Dei benignitatem, & misericordiam, quamuis verũ sit, eũ in Dei benignitate permanere, qui in fide Christi, & cõuersatione sãcta bonorũ operũ permanet.

Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur; potens enim est Deus iterum inserere illos.

AVget timorem gentili. sicut, inquit, tu non es stabilis, & immobilis in tua conditione & sorte præclara, & ex diuina bonitate procedenti, ita etiam Iudæus non est immobilis in sua conditione, & fractura: nam si deponat incredulitatem suam, iterum inseretur; potens enim est Deus, quod fractum est, iterum inserere; sicut quod numquam fuerat vnitum, vnire, & inserere. time ergo ne mutetur conditio vestra, vt tu insertus excidaris, & illę fractus inseratur. noli igitur aduersus eum insurgere, nec gloriari, sed potius saluti eius incumbere, quia iterum potest inseri. Dicit iterum inserere, quia Iudæi prius erant vniti radici, & ad Oliuam Ecclesiæ pertinentes, vti diximus supra annotat. xiiij.

Nam & si tu ex naturali excisus es Oleastro, & contra naturam insertus es in bonam Oliuam: quantò magis ij, qui secundum naturam inserentur suæ Oliuæ.

CAusam adhibet præcedentis sententiæ, nempè Iudæos iterum posse inseri radici, & ad Ecclesiam, & veram fidem conuerti. & est argumentum à minori affirmatiuè: si quod minus videbatur inesse, inest, & id quod magis; si enim gentilis secundum naturam ex Oleastro procedens, idest trahens progeniem ab Idololatris, & a parentibus, qui non erant de populo Dei, nec quibus facta est promissio, potuit inseri Oliuæ Ecclesiæ per fidem viuam, multo magis inseri possunt ij, qui naturalem trahunt generationem à parentibus sanctis, quibus promissio facta est, & qui erant de Populo Dei. *Gentilis cur magis timere déat quã Iudæus.*

Aduerte, ex gentili conuersum dictum esse insertum contra naturam Ecclesiæ, quia progenies eius erat ab ijs, qui foris, nec populus Dei erant, sed abalienati ab eo; Iudæi verò dicuntur secundum

natu-

naturam, quia contrariam habent generationem, nempè à sanctis illis patribus. Præterea gentilis pertinebat ad Oleastrum, idest, populum auersum a Deo, & Dæmonijs seruientem, Iudæus autem ad Oliuam, quia erat prius populus Dei, & parentes eius similiter erant de Ecclesia Dei. Gentilis ergo erat de Ecclesia malignantium, Iudæus de Ecclesia Sanctorum: illa Oleaster, hæc Oliua dicta est. Si ergo illi inseri potuerunt, qui Oliuæ non sunt, multo magis Iudæi poterunt inseri Oliuæ suæ, ad quam prius pertinebant, & de cuius radice procedebant.

Nolo enim vos fratres ignorare mysterium hoc, vt non sitis vobis ipsis sapientes.

Erant conuersorum ex gentibus animi nimis auersi à Iudæis; idcirco Paulus nimium etiam vrget, & velut inculcat hoc idem; nempe non ita exclusos esse Iudæos, & fractos à radice, quin iterum inseri possint; & quin salus eorum sit omnino procuranda. imo re vera inserendi iterum sunt; vt non solum certum sit, posse eos inseri, sed etiam de facto inserendos, hancq. intermediam fractionem eorum permissam esse à Deo, propter gentium conuersionem. Hoc est, quod nunc dicit. reddens enim rationem & causam dicti præcedentis, quod nempe inserentur, inquit; nolo enim vos, fratres, ex gentibus conuersos hoc ignorare mysterium, ne ignorantes illud vobis ipsis rapiatis, & efferamini, ac in superbiam incidatis contra Iudæos. Nota verbum (mysterium) quasi dicat, ne putetis, vanè, & sine causa hoc euenisse, quòd Iudæi aliqui non credant: diuina prouidentia id est permissum. latet mysterium in hoc, quod mihi incumbit docere vos, & eius vos admonere, ne vestro iudicio ducti erretis, & superbiatis. hoc est, ne sitis vobis ipsis sapientes idest ne vestro solo iudicio, & prudentia ducamini in re plena mysterio; sic enim errabitis, & superbè agetis.

ANNOTATIO XVII.

Græcè, illud (nolo enim vos ignorare) habetur; non enim volo vos ignorare; ac si dicat. volo vos non ignorare. Illud (sapientes) Græce φρόνιμοι, aliqui vertunt, arrogantes, ne sitis intus arrogantes: sed non videtur hæc accommodata expositio: nam verbum hoc ad intelligentiam pertinet, conuertiq. debet, sapientes, seu prudentes, sicut vetus interpretatio habet, estq. sensus, vt rectè interpretatur Theodoret. & in commentario diximus, ne vos prudentes seu sapientes rati, efferamini, & aliquid vobis insolenter arrogetis.

Quia

Quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret.

EXplicat mysterium hoc. illa particula (quia) declaratiua, non causalis est. sensus autem est; Iudæorum quorundam excæcationem & incredulitatem permissam esse, donec gentium plenitudo intraret; idest, donec qui ex gentibus credituri sunt conuertantur; post quorum conuersionem, reliqua Iudæorum pars, & qui credituri sunt ex illis conuertendi sunt. non ergo omni Israel, sed parti cæcitas contigit, neque ea in perpetuum, sed donec gentium plenitudo intraret. Fuerunt ergo primi Iudæi conuersi, veneruntque ante omnes ad Ecclesiam Christi: interposita est multorum cæcitas; quo tempore gentes conuertentur, & intrabunt: postea Iudæi superuenient, eruntq. vltimi, conuertenturq. omnes illi, qui de numero hoc futuri electi sunt, sicq. omnis Israel saluabitur, idest numerus totus
3. Re. 19. Iudæorum saluandorum perficiendus est, & ex vtraque gentium, ac Iudæorum plenitudine vna erit Ecclesia.

ANNOTATIO XVIII.

ILlud (cæcitas) Græcè πώρωσις aliqui vertunt obdurationem: nam Græcum vocabulum significat callum: at re vera idem etiam significat quod cæcitas, quod Græcè dicitur πήρωσις, sicque Theodor. & multi interpretantur. Aduerte etiã, illud (ex parte) aliqui connectunt cum nomine, nempe (cæcitas ex parte) sed non satis accommodatè; esset enim sensus, Iudæos incredulos non omnino excæcatos, sed ex parte, qui sensus ad rem non facit. debet ergo connecti cum verbo(cõtigit) quod Græcè est, cæcitas facta est; & est sensus, non omnes Iudæos obcæcatos, sed aliquos. Ambr. illud (ex parte) refert ad tempus, nempè cæcitas ex parte, idest, non semper, quia postea credẽt. at rectius Theodoret. & Chrysost. & August. epist. 59. ad Paulin. ad numerum referunt, nimirum, non omnes, sed aliquos obcæcatos esse, idq. donec intraret gentium plenitudo.

Aduerte rursus, illud (omnis Israel) aliquos interpretari totam Ecclesiam, ex gentibus, & Iudæis, qui saluandi sunt: nam etiam gentes conuersæ dicuntur Israelitæ, & omnes fideles etiam Israel dicuntur. Gala. 6. & super Israel Dei, vt sit sensus. Iudæi ex parte obcæcati sunt, donec gentes conuerterentur, sicq. numerus saluandorum omniũ compleretur. quę interpretatio est Theodoreti, imo etiam August. epist. 59. ad Paulin. sed is sensus videtur alienus à proposito Pauli, qui id nunc intendit docere, expectari adhuc Iudæorum conuersionem, ne gentilis eos negligeret, tamquam qui sine spe vlla salutis essent. Adde, esset magna amphybologia, in vnica breui sententia nomen(Israel) non pro eodem accipere; cum enim dicitur, contigit in Israel cæcitas, certum est, pro Iudæis accipi. ergo etiã

acci-

accipiendum est in sequentibus, nō quidem pro eisdem Iudæis in singulari, sed pro eodem populo & natione, quæ idem est: quamuis varij & diuersi sint singuli Iudæi, hi, & illi, nempe, qui pereunt, & qui salui futuri sunt. Et hæc est communis interpretatio, quam sequuntur Chrysost. & Ambr. & ante eos Origen. & Hilari. in Psal. 58.

Sicut scriptum est, veniet ex Syon, qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob.

TEstimonio Isaiæ cap. 59. utitur, ad confirmandum, omnem Israelem saluum futurum; sensus autem est, ex gente Iudaica, & ex Tribu Iuda, quæ habitabat in Sion, secundum carnem nascetur liberator, qui delebit, & abolebit peccata à Iacob, idest omnium Tribuū, & Iudæorum, qui à Iacob ducunt originem. Cum autem hæc abolitio peccati nondum sit facta; non enim propter paucos credentes impietas & peccatum populi dicuntur auersa, & abolita; consequitur eam esse faciendam: & impletum iri, quod Propheta prænunciauit. Quando plenitudo Iudæorum intrauerit, & omnes Israel saluus fiet.

ANNOTATIO XIX.

TEstimonium hoc citatum est à Paulo secundum uersionem Septuaginta. Theodoret. interpretatur in hunc sensum, ut non de Iudæis tantum, sed de omnibus credentibus, siue ex Iudæis, siue ex gentibus conuersis sit sermo. sed expositio hæc, vti diximus in annotatione præcedenti, est aliena à mente Pauli, qui de Iudæis loquitur, quorum conuersioni incumbendum sibi esse prædixerat, & quorum salus non est desperanda, nec negligenda, sed procuranda, vtpote etiam ipsis gentibus proficua futura. Et ita Chrysost. intelligit, & locum præsentem de Iudæis solis explicat, estque communis expositio, & uera. Origen. notat in Hebræo legi propter Syon לְצִיּוֹן idque aliqui recentiores admittunt, putantes, particulam Græcam ἐκ positam loco ἕνεκα, hoc tamen non probo: nam particula ל in Hebræo etiam significat idem quod Latinè, de. 2. Reg. 15. egressus est de loco suo, in Hebræo habetur ל. Legendum ergo est, de Sion.

Chrysost. Origen. 2. Re. 15.

Aduerte rursus, illud (qui eripiat & auertat) secundum Græcam lectionem, vertendum erat: Ex Sion veniet liberator, seu qui liberet, & hic auertet impietatem à Iacob. sicque legunt Septuaginta: De Syon veniet liberans, & auertet impietates à Iacob. Vnde illud verbum (auertat) legendum est (auertet;) ex incuria enim scriptorum id prouenisse uidetur, & tunc idem est sensus.

Et hoc illis à me testamentum; cum abstulero peccata eorum.

VErba sunt eiusdem Isaiæ præcedentibus connexa, quorum sensus est, & hoc est fœdus, seu testamētū, quod ego, inquit Deus, illis dispono, nempe cum abstulero eorum peccata. quale hoc sit testamentum, seu fœdus, Isaias sequentibus verbis exponit, sed Paulus non amplius prosequitur; quia satis illi erat quod dictum est, ad ostendendum, Iudæorum impietatem esse aliquando auferendam, super quam etiam testamentum, & fœdus Deus confecit.

ANNOTATIO XX.

ALiqui recentiores, hoc testimonium non ab eodem capite 59. sumptum existimant, sed ab ipsomet quidem Propheta cap. tamen 27. vbi legitur sic. Et iste omnis fructus, vt auferatur peccatum eius. Paulus ergo ex diuersis locis unicū testimonium contexuit, quod aliàs etiam factum est. Mouentur isti eo maximè, quia in loco citato capit. 59. non habentur illa uerba; cum abstulero peccata eorum, nec in Hæbræo, nec apud Septuaginta, quàmuis priora legantur, nempe & hoc illis à me testamentum. Origenes existimat, hoc testimonium esse sumptum ex solo capit. 59. vbi apud Septuaginta legitur sic. (Veniet ex Sion liberans, & auertet impietatem à Iacob, & hoc à me illis testimonium.) quod parum differt ab Hebræo, vbi habetur: (Et ego hoc illis testamentum.) illa autem uerba (cum abstulero peccata eorum) credit Origenes addita à Paulo auctoritate Apostolica.

Isai. 59. *Isai. 27.* Testamētum siue fœdus de eripiēda impietate à Iacob vnde desūptum ex Scriptura. *Origen.* *Origen.*

Hac in re mihi duo videntur dicenda. Vnum est, verba priora sumpta ex eodem loco, & contextu Isai. 59. non autem à capit. 27. quod efficaciter eo probatur, quia sunt eadem verba apud Septuaginta, vti diximus, in loco autem Isai. 27. sunt valde diuersa. nam in hoc loco præsenti apud Septuaginta habetur διαθήκη. in Hæbreo ברית. & hoc verbo vtitur nunc Paulus. in illo autem capit. 27. apud Septuaginta legitur εὐλογία; & in Hebræo פרי Peri. idest fructus eius: cum autem habeamus eadem formalia uerba in primo testimonio, non autem in secundo, non est cur ad hoc recurramus. qua in re consentiunt Hieronym. Isa. 59. hunc locum Pauli citans, & Chrysosto. hic, cum alijs multis interpretibus. Alterum est, illa uerba posteriora esse à Paulo adiecta ad explicationem sensus: nam apud Septuaginta legitur (ueniet ex Sion liberans, & auertet iniquitatem à Iacob, & hoc testamentum illis à me.) Paulus autem, ut explicaret tempus implendi testamenti, & pacti huius, repetit verbum præcedens, nempè, auertet impietatem à Iacob, dicitque, cum abstulero peccata eorum. Sunt ergo in declarationem addita, vt apertior fieret sensus. testamentum autem quale hoc sit, uerba sequentia apud Isaiam explicant, quæ Paulus præ-

Chrysost.

prætermisit, quia eius præsenti instituto id tantum erat necessarium, scilicet ostendere, tempus fore, quo populi Iudaici peccata sint auertenda.

Aduerte autem; verbum Hebræũ ברית versum esse à Septuaginta διαθήκη. idest testamentum: quod etiam Paulus eos sequens approbare videtur: frequenter autem in Scriptura accipitur pro pacto, seu fœdere, sicque Hierony. vertit: id quod aliqui recentiores imitantes, hoc in loco legũt sic (& hoc fœdus illis à me,) id tamen nullatenus probo, existimoque non esse maiorem in hac parte fidem adhibendam Hieronymo, quàm viris septuaginta, quorũ erat idioma proprium. maxime cum Paulus eorum vtatur versione, videatur que probare vocum significationẽ, vnde vtrumque puto tale nomen apud Hebræos significare, nempè, & testamentum, & fœdus. In epistola autem ad Hebræos Paulus accipit pro testamento; testamentum enim vetus promissiones salutis, humanæque redemptionis continet, sanguine, & morte animalium oblatorum confirmatas. Nouum verò testamentum, quo, quæ promissa in veteri erant, complentur, & regni cœlestis hereditas promittitur, & datur, morte ipsius Christi stabilitum est. idcirco vtrumque testamentum dicitur, nempe lex, & Euangelium, quia in vtroque est dispositio hæreditatis, morte intercedente.

Hierony.

Secundum Euangelium quidem, inimici propter vos: secundum electionem autem, charissimi propter Patres.

DEest substantiuum verbum huic sententiæ, supplendũ tamen, iuxta Hebræam phrasim, nempe, Secundum Euangelium inimici sunt propter vos: secundum electionem autem charissimi sunt propter Patres. Connexio uerò & sensus sic se habent. Videbatur status ille præsens Iudæorũ contrarius testamento, & promissioni Dei per allegatum Prophetam declaratæ, cum maior tunc Iudæorum pars incredula in suo peccato permaneret, nec dignam promissionis complemento se exhiberet. ad hanc igitur contrarietatem apparentem remouendam, Paulus inquit: si Euangelium spectemus, quod prædicatum est, inimici & inuisi Deo sunt Iudæi, quia ei non credũt, eaq. inimicitia, & auersio à Deo est propter uos: ut uos, ò Gentes, loco eorum populo Dei accederetis: at si electionem Dei respiciamus, charissimi sunt propter Patres eorum: eorum enim causa innumeros dilexit, & ad fidem conuocabit, qui credituri & saluãdi sunt. Non igitur sunt omni ex parte inimici, & inuisi, nec à Deo omnes reiecti. quod si indigni sunt salute, & complemento promissionum, potentior est apud Deum Patrum eorum dignitas, & promissio Dei ipsis facta ad eos saluandum, quàm sint illorum demerita ad eos omnino repellendum.

Attende artificium Pauli, qua ratione minuat, & eleuet demerita

Iudæorum incredulorum, ne omnium Iudæorum salutem impediāt, nec totum populum Iudaicum inficiant. Primo quidem inimici sunt Deo facti, sed id permissum est propter uos Gentes: quasi diceret: nec hanc Deus permisisset Iudæorum inimicitiam, & odium, nisi uestræ causa salutis. Secundo, etiamsi inuisi ex hac parte sint, tamē superest ratio efficacissima, ob quam dilecti sint, nempe electio diuina, & dilectio propter Patres eorum per quorum merita populum saluabit, & salutis promissionem faciet, & quod amicis suis promisit, implebit. Veritas ergo prophetiæ allegatæ constans est, & permanet. Attende, hæc non ad easdem personas, sed ad eundem populum referri: nam illi, qui inimici erant & inuisi, non fuerunt charissimi, sed qui electi sunt, & saluādi: idem tamen populus sunt, & natio. idcirco dicuntur inimici, & charissimi: illud quantum ad Euangeliū, hoc quantum ad electionem dicti sunt.

Paulus qua ratione minuat demerita Iudæorū.

ANNOTATIO XXI.

Superior sententia multipliciter exponitur. In primis, quidam illa duo (inimici) & (charissimi) ad eosdem Iudæos referunt, vt iidem dicantur, inimici, & charissimi, respectu diuersorum. quam expositionem amplectuntur Chrysost. Theodoret. Ambros. hic. Quidam vero ad diuersos: Iudæi enim ratione incredulorum, & infidelium, qui in eis sunt, dicuntur inimici; ratione vero reliquiarum, quæ crediture sūnt, & saluandæ, dicti sunt charissimi. quam expositionem sequuntur Origen. in præsenti. & August. episto. 59. ad Paulin. & idem Ambr. lib. 1. de vocat. gent. cap. 3. Vt enim Corinthios modò laudabiles, modo vituperabiles Paulus in suis Epistolis pronunciant, propter varias personas, quarum quædam laude, quædam reprehensione dignæ erant, quod est partis, tribuens toti; ita nunc Iudæos inimicos, & dilectos prædicat, quia in eo populo credentes, & increduli reperti sunt; omnes tamē, tam hi, quàm illi natione Iudæi erāt. hic enim est mos Scripturæ, vt August. notat, quæ parti insunt enunciare de toto.

Inimici & charissimi qui dicūtur ab Apo.
Chrysost.
Theodor.
Ambros.
Origen.
August.
Ambros.

Non hæc sola contrarietas inter Doctores in hoc loco interpretando existit, sed maior etiam: nam & qui priorem sequuntur expositionem, varij sunt inter se; similiter & qui posteriorem. quòd ad priorem attinet, Chrysost. primo loco sic interpretatur; inimici facti sunt propter vos, idest, contentiosiores facti sunt Iudæi, quia vobis Gentibus prædicatum est Euangelium, tamen dilecti sunt propter virtutem Patrum. Parum explicatè loquitur Chrysost. vt vix sensus eius percipi possit. Secundo loco Theodoret. explicatius interpretatur in hunc sensum. Quando ad vos, ò Gentes, respicio, qui mihi docendi traditi estis, Iudæos inimicos & infensos existimo, quia omnia ad vestrū damnum, & incommodum faciunt: sed quando ad maiores respexero, & cogitauero, quòd illos Deus ex toto Orbe terrarum elegit, propter hos diligo illos. Tertio loco Ambr. sic exponit. Inimici propter vos; quia

quia incredulitas Iudæorum aperuit viam, vt Gentes citius intrarent in Ecclesiam; si tamen conuertantur ad fidem, quamuis extiterint infideles, & digni sint morte, quia reprobauerunt donum Dei, tamen cum lætitia suscipientur in Ecclesia propter eorum Patres. hoc est esse dilectos secundum electionem propter Patres. Hi Doctores ad eosdem Iudæos referunt hæc duo, & variè exponunt, vt ex dictis eorum constat.

Qui verò ad diuersos duo hæc referunt, non eodem modo intelligunt: nam Origen. sic interpretatur. Israel factus est inimicus Deo secundum Euangelium, quia non credidit: secundum verò reliquias, quæ saluandæ sunt, in quibus electio credentium secuta est ex Israel, charissimi sunt propter Patres, quorum fidem sequuntur. August. verò similiter explicat, scilicet inimici propter vos, quia eorum peccato occisus est Christus, cuius sanguine salus facta est. qui verò inter eos sunt electi, hi charissimi sunt, non autem illi inimici.

Origen.

Au gust.

Hæc sunt, quæ Doctores dicunt, in quibus, quæ subiúgam, mihi probantur. Primò quidem, hæc inimicitia, & dilectio, ad Deum, non ad Paulum referenda, vt inimici Deo, & dilecti dicantur, vt Origen. rectè sensit, non autem Paulo, vt Theodoret. significat, quod verba sequentia maxime comprobare videntur, vt in eorundem interpretatione adnotabimus. Secundo, non ad eosdem hæc duo referuntur, sed ad reprobos, & electos, illi inimici, hi dilecti dicuntur: quia verò idem populus secundum carnem sunt, de eodem Israel hæc duo prædicantur, ratione diuersorum. & in hoc probanda est Augustini expositio; mens enim Pauli hæc est, Iudæos nempe conuertendos esse post Gentes, quamuis illorum pars obcæcata sit. Tertio, sensus verborum non videtur alius, quàm hic, nempe inimici sunt secundum Euangeliũ propter Gentes, idest, occasione Euangelij populus Iudæorum factus est non populus; & inimicus, qui erat amicus & dilectus; quod quidem à Deo propter Gentes permissum est, vt hæ fierent populus, & insererentur oliuæ Ecclesiæ loco ramorum fractorum: at non propterea abiectus est in vniuersum: nam multi sunt electi, & ad populum Dei vocandi, qui dilecti sunt à Deo, idest, quos Deus propter promissiones factas Patribus, eorumq. merita non abijciet, sed prout elegit ab æterno, sic recipiet, & eis benefaciet. Si ergo Euangelium præsens, quod nunc prædicatur, respicias, inuenies Iudæos inimicos, & reiectos, vt Gentium plenitudo intraret: si verò respicias electionem Dei, multitudinem Iudæorum conspicies, in qua promissiones Patribus eorum factæ implebuntur, quos Deus diligit, & ad se trahet, postquam Gentes ingressæ fuerint.

Iudæi et Gentiles quo ĩtel ligantur inimici & electi.

Sine pœnitentia enim sunt dona, & vocatio Dei.

Electi ex Iudæis quare dilecti.

CAusam adnectit, cur dictum sit, electos ex Iudæis esse dilectos: nam inquit, dona & uocatio Dei sunt sine pœnitentia: idest, non pœnitet Deum eorum, quæ decreuit, sed quos dispofuit

 uocare,

vocare, & donis afficere, vocat, & eis bona, quæ disposuit, largitur. Si ergo Iudæos elegit, si Patribus promisit salutem eorum, vt verè elegit & promisit, profectò non hæc mutabit, nec pœnitebit eum umquam. Dona hæc, sunt fides, & cætera, quæ ad iustificationem, & salutem pertinent. Vocatio autem est, qua ad hæc capienda Deus hominem perducit. Dicuntur esse sine pœnitentia, seu vt uno uerbo, sicut Græcè habetur, exponam, impœnitibilia, quia quos Deus his semel prosequi decreuit, non deserit. quod quidem Paulus adiecit, ne Gentes putarent, propter incredulitatem multorum, reliquos omnes esse abijciendos, & Dei promissiones in eis non implendas esse, cum tamen electio Dei certa & immutabilis sit.

ANNOTATIO XXII.

Sine pœnitentia esse dona, & uocatio Dei quo modo intelligit.

ILlud (sine pœnitentia) Græce vnum est vocabulũ ἀμεταμέλητα idest, impœnitibilia, scilicet quorum Deus non pœnitet, nec semel destinata mutat, non autem qualia multa in Scriptura legimus, quæ vel Deus comminatus est mala, vel promisit bona, quæ mutatis hominum voluntatibus mutata etiam sunt. hæc verò quæ ex æterna sunt electione, manent immota, vtpote absolutè volita. Aduertendum autem est, Ambrosium hanc pœnitentiam interpretari, virtutem pęnitentiæ in hũc sensum. Sine pœnitentia sunt dona, & vocatio Dei, quia gratia Dei in baptismo non requirit gemitum, aut planctum, aut aliquos opus, nisi solam ex corde professionem; ne enim, inquit, quia grauiter deliquerant, non recipiendo promissum Dei, & quia quæ grauiter peccantur, non nisi fletu, & gemitu ad veniam pertinent. ne ideo illos non posse iam accipere misericordiam putarent, quia dolere illos non videbant, ostendit, hoc inter primordia fidei non requiri; donum enim Dei gratis donat peccata in baptismo. hæc Ambros. quæ quidem expositio, quantum ad doctrinæ veritatem, indiget declaratione: nam ad recipiendam gratiam baptismi, sola fides, aut professio fidei non sufficit. sed est necessaria virtus pœnitentiæ, & dolor, ac displicentia peccati commissi, quod aperte docet nos Petrus Act. 2. quando interrogatus à Iudæis, quid facere deberent ad salutem, respondit: Pęnitentiam agite, & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Domini Iesu Christi, in remissionem peccatorum vestrorum, & accipietis donum sancti Spiritus. Hoc quidem verum est, in baptismo rectè suscepto totam pœnam peccatorum remitti, nec necessariam esse pœnitentiam post baptismum, pro satisfactione illorum peccatorum, quæ iam remissa in eo sunt. nec etiam ad suscipiendum baptismum esse necessariam tãtam pęnitentiam, quæ sit contritio, sed sufficere dolorem, & displicentiam peccatorum commissorum, etiã si non sit tanta, vt per se sine baptismo veniam consequeretur; tamen, aliquam pœnitentiam necessariam esse in baptismo certum est. Hæc igitur expositio quantum ad

Ambros.

doctri-

doctrinam tali indiget declaratione.

Quantum autem ad Pauli sensum attinet, parum accommodata videtur, nec contextui aptatur; reddit enim causam Paulus per hæc verba, cur dilecti sint Iudæi secundum electionem; quia, inquit, dona Dei sunt sine pęnitentia. Idcirco Chrysost. Theodoret. & Aug. epist. 59. aliter interpretantur, nempe dici sine pœnitentia, quia non pœnitet Deum eorum, sed quæ semel disposuit, facit, & complet. Aliqui sic interpretantur, dona, & vocatio sunt eiusmodi, vt eorum Deus pœnitere non possit. sed hic sensus non mihi probatur; nec enim ex donorum natura prouenit, vt nequeat pœnitere Deum. potiùs dicendum puto, sunt eiusmodi, quorum Deus non pœnitet, idest, quę à Deo, certo & determinate fiunt, vti in commentario, & in principio huius annotationis diximus, et explicuimus; alludit enim Paulus ad illud Gen. 6. Pœnitet me fecisse hominem, & ad ea, quæ comminatus est per Prophetas aliquando, & non euenerunt, non quòd in Deo sit mutatio, sed quod sint talia huiusmodi, quę De⁹ solet mutare, at dona, & vocatio, de quibus nunc agit, certa sunt, nec ita promissa, vt mutentur, sed vt certissime impleantur.

Chrysost. Theodor. August. *Gen. 6.*

Sicut enim & vos aliquando non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum; ita & isti non crediderunt in vestram misericordiam, vt & ipsi misericordiam consequantur.

Iudæos conuertendo, salutemq; consecuturos.

Confirmat, Iudæos conuertendos, salutemq. consecuturos, donaq. Dei esse sine pœnitentia; tacitę autem obiectioni respondet. Possent enim Gentes dicere, propter incredulitatem primorum Iudæorum, Deum mutaturum quod disposuerat. hoc reijciens Paulus, probat, infidelitatem Iudæorum non futuram impedimento, quo minus uocatio Dei, & dona permaneant. utitur autem optimo, & accommodato exemplo. & est sensus. Sicut uos non credebatis prius, uestraq. infidelitas peior erat, qui per tot annorum centurias idola colebatis, ea tamen non obstitit, quo minus misericordiam à Deo consequeremini propter eorum incredulitatem, id est, Iudæis existentibus incredulis, & eorum incredulitatis occasione; ita etiam isti Iudæi nunc non credunt, eorum tamen incredulitas non efficiet, ut misericordiam consequantur in uestram misericordiam, idest, postquam uos misericordiam consequemini. Nota uim argumenti. si infidelitas Iudæorum fuit uobis occasio, ut post tantam infidelitatem misericordiam consequeremini, uestra misericordia, qua Deus misertus est uobis, maiorem profecto dabit occasionem ut, & Deus misereatur eorum: nam non erit minus efficax apud Deum misericordia uestra, ad miserendum Iudæorum, quàm fuit infidelitas horum, ad miserendum uestri; & si uos, qui increduli fuistis, prius, con-

secuti estis misericordiam, cur non & illi, qui prius fideles erant? Infidelitatem Gentium memorat, vt erubescentes non se iactarēt, nec Iudæorum salutem desperarent. Similiter etiam, ut & Iudæi non diffiderent conuerti, & misericordiam consequi propter infidelitatem primorum, cum & Gentes post tantam infidelitatem misericordiam obtinuerint. Illud (in misericordiam uestram) connectendum est posterioribus uerbis in hunc sensum. ita & isti nunc non crediderunt in misericordiam uestram, idest, ut & ipsi propter uestram misericordiam, consequantur misericordiam. Particula (ut) non causam dicit, sed consecutionem, quæ significatio frequens est in Scriptura, & in Paulo. Particula autem (enim) in principio causam continet præcedentis sententiæ, cur nempe non pœnitebit Deum uocationis Iudæorum.

ANNOTATIO XIII.

Attende, Græcè illud (propter incredulitatem) & illud (in vestram misericordiam) in eodem dandi casu haberi, quasi Latine dictum si., misericordiam consecuti estis incredulitati illorum, & isti nunc non crediderunt vestræ misericordiæ, vt & ipsi misericordiam consequantur; & posita sunt loco ablatiui, aut loco huius (per incredulitatem illorum, per misericordiam vestram.) Interpres autem non eundem modum seruauit in interpretatione, quia sensum potius considerabat. Illud autem magis est obseruandum, communiter expositores illud (in vestram misericordiam) connectere cum præcedentibus, nimirum (non crediderunt in vestram misericordiam) idest, vt vos consequeremini misericordiam, & loco illorum accederetis. Quod vix accommodari potest; tunc enim similitudo à Paulo posita deficeret: nam non dixit (vos non credidistis propter infidelitatem illorum) sed dictum est (misericordiam consecuti estis propter infidelitatem eorum.) Igitur, vt par sit ratio in utraque sententia, dicendum uidetur, ut misericordiam consequantur propter uestram misericordiam, nec est insolita in Scriptura figura hysteronproteron, qua præmittuntur uerba, quæ potius sequi debebant. de qua supra cap. 2. diximus in illa uerba (ijs qui secundum patientiam boni operis, gloriam, &c.) Ambr. legit (in vestra miseratione) Aug. lib. de gratia, & lib. arb. ad Valentin. c. 22. in uestra misericordia.

Rom. 2. *Ambros.* *August.*

Conclusit enim Deus omnia in incredulitate, vt omnium misereatur.

De quo omnia i incredulitate conclusit.

Causam similitudinis exponit; dictum enim erat, Gentes infideles extitisse, & misericordiam post infidelitatem consecutas esse, Iudæos etiam nunc infideles esse, postea verò misericordiam consecuturos, causam adnectens inquit. Quia sic uisum est Deo di-

dispensare utriusque populi salutem, nempe Iudæorum, & Gentiũ, vt permitteret omnia, id est, vtrumque populum suo peccato & infidelitate concludi, & constringi, ut in utroque populo salus ex misericordia Dei esse agnoscatur. nemoque eam, aut uiribus naturalibus, aut legis doctrina, aut ulli suo proprio merito referat acceptam, sed intelligat gratuitam Dei misericordiam, quæ tanto maior est, quanto minus debita uidetur, cum non solum merita non præcesserint, nec uires, sed demerita extiterint propter peccata, & infidelitatem utriusque populi; & imbecillitas, quia uterque conclusus, & constrictus tenebatur, ut à se euadere non posset. Perpende, quàm optima conclusione præcipuum argumentum epistolæ concluserit Paulus, Iudæos, & Gentes in humilitate continens, donumque Dei in iustificatione illustrans, & ad mutuam utrumque populum concordiam reducens.

ANNOTATIO XXIV.

August. ADuerte, illud (omnia) Græce haberi (omnes) sicque legit August. lib. de gratia. & lib. arb. ad Valentin. cap. 22. referturque ad Iu-
Iren. dæos, & Gentes, de quibus locutus erat. Iren. autem lib. 3. ca. 22. legit (omnia.) Aduerte præterea, illud
Chrysost. (conclusit) sic explicari à Chrysost.
Theodor. & Theodoret. Conuincit Deus Iudæos, & Gentes infidelitatis, demonstrauitque omnes fuisse infideles, vt misericordiam suam manife-
Orig. staret. Origen. vero aliter, nempe, in infidelitatem abire permisit. Et hoc secuti sumus; addentes, verbo concludendi insinuari impotentiam hominum, ad liberandum se à peccato; tenebantur enim quasi carcere conclusi, qui euadere non possent, nisi Deo miserante.

Aduerte postremo, cum audis (omnes) & (omnium) non ad singulos referas, sed ad populos ipsos; neque enim singuli misericordiam consecuti sunt, cum multi perierint. neque singuli infideles extiterunt: multi enim ex Iudæis crediderunt. tamen ex illo, & hoc populo fideles multi fuere, & multi misericordiam consecuti sunt; vtitur tamen vniuersalitate, quia nisi per diuinam misericordiam ab infidelitate, ac peccato erepti, liberatique fuissent, Gentes simul, & Iudæi omnes infidelitate conclusi essent. Erat enim Gentium infidelitas in omnes posteros peruentura; & hęc Iudæorum incredulitas omnes venturos peruasura, nisi Deus misericorditer in hac Iudæorum incredulitate Gentes vocasset, & ad Ecclesiam perduxisset, & post Gentium ingressum Iudæos illustraturus, & conuersurus esset. Conclusio ergo in incredulitate etiam ad saluandos modo quodam pertinet, quatenus per diuinam misericordiam ab ea liberati sunt, & liberabuntur. Hoc eodem uerbo usus est Paulus Galat. 3. Conclusit, *Galat. 3.* inquit Scriptura, omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. sed huius loci alius est sensus, quem in illius epistolæ expositione, si Domino placuerit, edisseremus.

O altitudo diuitiarum sapientiæ, & scientiæ Dei.

COmmendat Deum in eo, quod dixerat, nempe conclusisse omnes in incredulitate, vt omnium misereretur; id ex profunditate, & magnitudine diuitiarum sapientiæ & scientiæ factum esse, cum exclamatione, & admiratione pronuncians. Sciuit enim Deus à principio omnia, per scientiam; disposuit, & ordinauit ea omnia per sapientiam; impleuit, per diuitias suæ misericordiæ, & benignitatis, quas in eos, quos saluat, effudit. non ergo ignoranter, aut imprudenter, aut malo animo hæc facta est conclusio, sed cum summa & profunda benignitate, seu misericordia, sapientia, & scientia. Vide, quantum animos Iudæorum, & Gentium deterreat à præsumendo aliquid de se, aut à contemptu mutuo inter se; quantum etiam alliciat ad omnium salutem procurandam.

ANNOTATIO XXV.

Sapiētia & sciētia Dei quō abundauerit in nobis.

ADuertendum est, dupliciter verba proposita intelligi posse: nam quidam duo illa (sapientiæ & scientiæ) connectunt cum præcedenti nomine (diuitiarum) duoq. faciunt, nempe diuitias has ad sapientiam, & scientiam referentes. quam expositionem amplectuntur Ambros. hic. & August. de gratia, & lib. arb. ad Valeria. c. 22. & Anselm. *Amb. August. Ansel.* Alij verò tria diuidūt, connectuntq. cum illo (altitudo) in hunc sensum. altitudo diuitiarum, & altitudo sapientiæ, & altitudo scientiæ. sicque interpretantur Origen. Chrysost. & Theodoret. *Origen. Chrysost. Theodor.* & hæc expositio legitima, & accommodatior videtur, cui multa fauent. Primum, Græcus sermo, vbi habetur particula καὶ, quæ est copulatiua, sic, ò altitudo diuitiarum, & sapientiæ, & scientiæ. Secundum, verba sequentia, quibus hanc sentētiam Paulus comprobat, dicens. Quis cognouit sensum Domini? aut quis cōsiliarius eius fuit? aut quis prior dedit ei? quæ quidem tria respondent his tribus, nempe diuitijs, & sapientiæ, & scientiæ, vt in illorum explicatione manifestabitur. Tertium, verba antecedentia: nam præter sapientiam, & scientiā, facta est mentio misericordiæ diuinæ, quam Gentes consecutæ sunt, & Iudæis facienda speratur, cuius diuitias, & magnitudinem Paulus admiratur, idque voce diuitiarum significat; sic enim vsus est appellare Rom. 2. an diuitias bonitatis eius contemnis? Ephes. 2. Vt ostenderet superabundātes diuitias gratiæ suę. *Rom. 2. Ephes. 2.* sunt multa huiusmodi testimonia. Illud tamen est maxime ad rem faciens, quod habetur Ephes. 1. vbi habentur hæc tria distincta. *Eph. 1.* Secundū, inquit, diuitias gratiæ eius, quæ superabundauit in nobis in omni sapientia, & prudentia. Hæc sunt, de quibus nunc dicit. O altitudo diuitiarum sapientiæ, & scientiæ. diuitias autem appellat magnitudinem inexhaustam misericordiæ Dei, qua nos diuites fecit in omnibus, vt dicitur Ephes. 1.

Illud est aduertendum, scientiam

& sapientiã non pro eodem esse positas hoc in loco, vt aliqui recentiores existimant, cum diuersa significent; scientia enim est cognitio Dei, qua omnia futura distinctissime nouit, antequam fiant, nobisque innotescant. Sapientia autem prudentia est, qua disponit, & dispensat vniuersa, mirabili & iustissima via, modo & ratione; per quas decreuit, primo Gentes negligere, Iudæos vero eligere, postea Iudæos reiecit, Gentes autem traxit. postremo & Iudæos conuocabit in his. Perspicimus tria hæc, nimirum miram scientiam omnia præuidentem, & apertissime distinguentem, similiter sapientiam suo loco & tempore diuersis diuersa dispensantem, misericordiam etiam, quæ numquam destitit indignis benefacere.

Illud autem (altitudo) Græcè Βάθος. profunditatem significat, quę ab altitudine non differt, nisi ratione; distantia enim à superiori termino dicitur, altitudo; ab inferiori, profunditas. Hilarius in Psal. 139. legit. O profundum sapientiæ & scientiæ Dei. quo vocabulo Paulus supereminentiam Dei significat in misericordia, sapientia, & scientia. misericordiam autem magis exaggerat, addendo nomen diuitiarum. Est autē Hæbraismus, quasi diceret, ò profundam misericordiam, sapientiam, & scientiam Dei.

Quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius.

PRofunditatem, seu altitudinem horũ explicat, incipitque à sciẽtia & sapientia, quæ omnem nostrum captum longe superat. Iudicia ad scientiam, viæ ad sapientiam pertinent, dicuntur autem iudicia Dei, quæ mente facere decreuit de singulis hominibus. Viæ vero dicuntur modi, per quos deducit ad effectum, quæ faciẽda statuit. verbi gratia, iudicauit Ioseph præponere fratribus, cumque illis subuenire: elegit etiam modum, & viam per captiuitatem, & venditionem; sic enim peruentum est ad id, quòd Dominus disposuit. Inscrutabile erat iudicium, & incomprehensibile ab hominibus, antequã declararetur, quod erat notum Deo. Imperuestigabiles etiam viæ, & modus; quis enim, quando ductus est in captiuitatem Ioseph, assequi posset id quòd factum est? Sunt infinita huius rei exempla, quæ omni tempore experimur. Hæc eadem in proposito præsenti Pauli sunt: nam ad iudicium Dei pertinent, quod decreuit de ijs, qui saluandi erant ex Iudæis, & Gentibus: quis autem potuit eos nosse, antequam effectus iudicaret? Via & modus perducendi, quos decreuit ad salutẽ, is fuit, vt Iudęi prius in infidelitate concluderentur, postea verò vocarentur, non populum fecit populum, & populus factus est non populus, vt postea fieret populus Dei; inscrutabilia sunt iudicia hæc; & inuestigabiles viæ: quis vnquam cogitasset, per hanc uiam saluandos, quos saluare decreuit? Profunditas est ergo magna scientiæ, & sapientiæ Dei.

Iudicia, & uiæ Domini quomodo inuestigabilia.

AN-

ANNOTATIO XXVI.

Hieron. Isai. 40.

Hieron. Isai. 40. notat, Paulum hanc sententiam sumpsisse ab Isai. 40. vbi habetur. Nec est inuestigatio sapientiæ eius. ibi Hieron. hunc locum Pauli allegans legit, incomprehensibilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius, quamuis Græcus sermo magis significare videatur, quàm inscrutabilia sunt. sicq. legunt Ambros. lib. 4. de fid. cap. 6. & Aug. de gratia, & lib. arb. ad Valentin. cap. 22. tamen sensus idem est; nemo enim hominum potest ad cognitionem iudiciorum, quæ Deus facere disposuit, quæq. ipse præsciuit, peruenire, nec modos, quibus exequetur quod decreuit, inuestigare. Attende, illud (inuestigabiles) significationem habere negantem, idest, quæ non possunt inueniri, quasi clarius dictum esset, in inuestigabiles, seu inperuestigabiles: & forsan est error scriptorum, qui non aduertenter abstulerunt vnum (in) quamuis sic communiter legatur: parum tamen refert, dum sensus non mutetur.

Ambros. August.

Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis consiliarius eius fuit?

Iudicia, & viæ Domini cur inuestigabilia.

Causam reddit, cur incomprehensibilia sint iudicia, & inuestigabiles viæ: nam quis, inquit, nouit sensum Domini, id est, mentem, seu cogitationem eius, & quod facere decreuit, quòd ad iudicia pertinet? aut quis consiliarius eius fuit, cum quo communicaret vias, & modos, quibus deducere, & exequi decreuerat, quod faciendum iudicauit? profectò nemo, ipse solus Deus suam nouit cogitationem, ipse solus, nullo adhibito alterius consilio, disposuit, & dispensauit, ac præordinauit modos, & vias, quibus exequenda erant, quæ fieri iudicauit. Non ergo sunt comprehensibilia eius iudicia, nec viæ inuestigabiles.

Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei?

Hoc ad profunditatem, seu altitudinem diuitiarum, & bonitatis Dei pertinet. nemo, inquit, Deo prior dedit, ita vt Deus dicatur illi bonum reddere, & retribuere; ipse enim est, qui prior bene fecit omnibus, & quidquid homo facit erga Deum in omni obsequio, & opere bono, posterius est; prius enim à Deo accepit, quàm aliquid boni exhiberet. Altitudo ergo & profunditas est bonitatis, qua ijs, qui non erant, dedit vt essent, & qui postquam fuere, cum non possent bene operari, dedit vt operarentur, & qui in peccato erant, liberauit, & ad gratiam reduxit. verba Græcè leporem habent, ac si Latinè dicas. quis ante dedit illi, vt Deus dici possit ei post dare, seu reddere? profectò nemo. Deus ergo tribuit homini, non retribuit,

buit, quia ipse praeuenit benefacere nobis, quod ad altitudinem diuitiarum bonitatis eius pertinet.

ANNOTATIO XXVII.

Ambr. AMbr. lib. 4. de fid. cap. 6. videtur hoc verbum (prior dedit) quod Graece habetur προέδωκεν, idest, antecedit; aliter legisse, nempe προσέδωκεν, idest, insuper dare, quasi iam plenus sit Deus, cui nihil possit superaddi; tamen communis lectio est vera, & legitima, cuius etiam ipse Ambrosius meminit, & cui fauet verbum sequens retribuendi, seu reddendi: nam dicitur retribuere, qui prior accepit. non est ergo Dei retribuere, sed tribuere, quia ipse prior dedit. haec autem sententia confirmat, quod superius diximus, nimirum, tria esse distincta in illa sententia, O altitudo diuitiarum, & scientiae, & sapientiae: nam cum duorum posteriorum reddidisset Paulus rationem, illius primi nunc causam adfert.

Deus nō dicit retribuere, sed tribuere.

Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.

QVòd nemo prior Deo dederit, sed quòd Deus sit tribuens, non autem retribuens, probat, Quia, inquit, omnia ex ipso sunt, & per ipsum, & in ipso. Qua ergo ratione aliquis prior ei dedit, cum omnia ex ipso, & per ipsum, & in ipso sint, & totum, quod sunt à Deo acceperint? Ex Deo omnia esse dicuntur, quia ab ipso, ut à primo efficiente principio facta sunt, & esse acceperunt. Per ipsum sunt, quia ipse est, qui disponit, & regit, & dirigit omnia. In ipso autem sunt, quia eius uirtute conseruantur, durant, permanent, & operantur. His tribus particulis usus est Paulus, non tantum ad significandum multiplicia beneficia, quae à Deo accipiunt creaturae, & maxime homines, sed etiam ad insinuandam personarum trinitatem unius Dei. Nam illud, ex ipso, Patrem; illud, per ipsum, Filium indicat, iuxta id, quod scribitur 1. Corinth. 8. nobis unus est Deus pater, ex quo omnia, & nos in illum; & unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. Illud autem (in ipso) Spiritum sanctum ostendit, iuxta illud 1. Cor. 12. In vno spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus. & ibidem. Nemo potest dicere, Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto. Ephes. 2. Per ipsum habemus accessum ambo in uno Spiritu ad Patrem; quamuis enim singulae hae particulae in Scriptura communes singulis personis inueniantur, tamen, quando simul ponuntur, personarum distinctionem significant, meritoq. Paulus de fide multa iam locutus, qualis sit ea, quae Christianorum est, indicat, per quam Deum, Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum credimus, & confitemur.

Ex Deo, quo omnia esse dicūtur, et permanere.

ANNOTATIO XXVIII.

Theodor. *Basil.* Illud (in ipso) Græci codices habent (in ipsum) sicq. Theodoret. & Basil. lib. de Spiritu san. c. 5. interpretantur, nimirum omnia à Deo esse, & per ipsum permanere, & in ipsum tendere, tanquam omnium finem ultimum, & supremum: nostra tamen versio communis habet (in ipso) sicque legit inter Græcos Origen. inter Latinos autem Hilarius libro octauo de Trinit. Ambro. libro quarto de fide. capit. 6. & lib. secundo de Spirit. san. cap. 10. Cyprian. libr. 3. ad Quirin. nume. 53. Aug. lib. 1. Trin. ca. 6. & Gregor. lib. 26. Mor. cap. 16. & hom. 16. in Ezechiel. & ea lectio est amplectenda. *Orig.* *Hilar.* *Ambros.* *Cypr.* *August.* *Gregor.*

Basil. *Ambros.* Quantum autem ad sensum attinet. Basil. lib. de Spir. san. & Ambr. lib. 4. de fid. c. 6. & lib. 2. de Spir. san. ca. 10. verba hæc de Filio solo dicta esse putant; ex ipso enim, per ipsum, & in ipso sunt omnia, eoq. argumento vtuntur: quia verba præcedentia: Quis cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? sumpta sunt ex Isai. 40. qui de Filio Dei loquebatur. Ariani autem, vt ipsi, & Theodoret. referunt, de Patre intelligebant. At cæteri Patres hæc verba de tota Trinitate interpretantur, vti in Commentario exposuimus, quam expositionem expresse tradunt, Athanas. de diuinit. lib. 4. Hilarius, Augustinus, Origenes, Greg. locis proxime citatis; ex ipso enim Patre, per ipsum Filium, in ipso Spiritu sancto sunt, gubernantur, permanent, & operantur omnia, nec aliquid humile denotatur, quando per Filium, aut in Spiritu san. omnia dicuntur esse: nam particulæ hæ etiam de Patre in Scriptura leguntur; sed distinctionem indicant personarum, vna & æquali natura exigente, vt verbis sequentibus significatur: Paulus enim de fide loquebatur Christiana, quę non vnius est personæ, sed totius Trinitatis. Isaias autem de ipso Deo sermonem faciebat, non distinguendo expresse personas. *Ex Deo omnia esse quo ad totã Trinitatem referatur.* *Isai. 40.* *Theodor.* *Athan.* *Hilar.* *August.* *Orig.* *Greg.*

Basil. Aduerte autem, Basilium interpretantem de Filio solo hæc, & superiora verba Isaiæ, affirmare, illud (Quis cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius, seu particeps consilij eius fuit) significare raritatem, non autem exclusionem generalem: nam Pater nouit sensum Filij, & particeps fuit consilij eius. Hæc tamen expositio dura est; nam absolute dixerat, inscrutabilia iudicia, & vias inperuestigabiles, quia omnino nemo est, qui scrutari, & inuestigare possit: quod argumento est, de Deo, nimirum de tota Trinitate haberi sermonem, cuius iudicia inscrutabilia, & viæ inuestigabiles sunt ab omni creatura. Ambrosius autem lib. 4. de fid. cap. 6. eadem verba de Filio interpretans, obijcit, quomodo dici possit, quis prior dedit ei, cum Pater dederit suam essentiam Filio? & respondet. dedisse quidem, sed non prius, quia non est pater prior filio: quod verum est; tamen non videntur hæc ad mentem Pauli, qui misericordiæ diuitias, quas in nos effudit, magnificans, dixit. Quis prior dedit ei? non est autem misericordia Patris ad Filium, sed ad nos. Accommodatior ergo est expositio, de tota *Ambros.*

ta Trinitate hæc dicta esse, cuius & cuius misericordiæ diuitiæ insensus, & viæ inscrutabiles sunt, superabiles.

Ipsi gloria in secula seculorum, Amen.

Gloria quid sit respectu Dei.

QVod nostrum est, non est iudicia scrutari, nec uias eius inuestigare, nec contendere priores esse in dando, sed in omnibus, quæ accepimus, & accipere speramus, Deum glorificare, ipsum auctorem recognoscendo, & ei gratias agendo perpetuas. Gloria est manifestatio excellentiæ Dei apud homines, ex qua laus, & gratiarum actio sequuntur: hanc optamus, nempe, ut in perpetua secula in nobis permaneat recognitio uirtutis, & magnitudinis Dei, ac sine fide laudetur: quæ gloria non in Dei, qui nostro nō indiget, cū in se omnem habeat perfectionem, sed in nostram tendit utilitatem, & beatitudinem, quæ ab illo est, permanat.

CAPVT DVODECIMVM.

OBsecro itaque vos fratres per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentẽ, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Et nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri: vt probetis quæ sit voluntas Dei bona, & beneplacẽs, & perfecta. Dico enim per gratiam, quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos: Non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem: & vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei. Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent: ita multi vnum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra. Habentes autem donationes secundum gratiam, quæ data est nobis, differentes: siue prophetiam secundum rationem fidei, siue ministerium in ministrando, siue qui docet in doctrina, qui exhortatur in exhortando, qui tribuit in simplicitate, qui præest in solicitudine, qui miseretur in hilaritate. Dilectio sine simulatione. Odiente malum, adhærentes bono. Charitate fraternitatis inuicem diligentes: Honore inuicem præuenientes: Solicitudine non pigri: Spiritu feruentes: Domino seruientes: Spe gaudentes: In tribulatione patientes: Orationi instantes: Necessitatibus sanctorum communicãtes: Hospitalitatem sectantes. Benedicite persequentibus vos: benedicite, & nolite maledicere. Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. Idipsum inuicem sentientes: Non alta sapienter, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos: Nulli malum pro malo reddentes: prouidentes bona, non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus. Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes. Non vosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ. scriptum est enim: Mihi vindicta: ego retribuam, dicit Dominus. Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi: hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius. Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.

POst dogmata capitibus præcedentibus tradita, ad mores se conuertit; quod enim est oculus corpori, hoc est fides animæ; vtq; oculus manibus, pedibus, cæterisque corporis partibus, ita fides moralibus uirtutibus, ac Theologicis ad actionem pertinentibus opus habet: ea est causa, cur Paulus sermonibus dogmaticis moralem adiecit doctrinam; perfecta enim Christiani uita utroque constat, sic autem exorditur.

Obsecro itaque vos fratres per misericordiam Dei.

Deum I incredulitate oĩa conclusisse, ut omnium misereret.

COnnectuntur pulchrè verba hæc ijs, quę proximè in capite pręcedenti dicta sunt; dixerat enim, propter Iudæorum incredulitatem, Gentes misericordiam consecutas esse, vt & illi misericordiam consequerentur; Deumque omnia sub incredulitate conclusisse, vt omnium misereretur: interiecta autem quadam admiratione, infert uerba exhortationis; itaque, seu igitur per hanc misericordiam Dei, quam, ò Gentiles, consecuti estis, & quam Deus tam liberaliter uobis contulit, uos obsecro fratres. Notanda sunt uerba; singula enim sunt argumenta efficacia ad persuadenda ea, quæ dicturus est.

Primum est (obsecro) quod Græce idem est, ac Latine rogo, & exhortor, quo rem utilem & honestam singificat, quam obsecrat; non autem utitur uerbo imperandi, aut iubendi, tum quia ex ijs, quæ dicturus est, aliqua sunt ex Christi præcepto, nec diuino præcepto præceptum humanum adijcere noluit: aliqua etiam quæ non sunt obligatoria, sed ad maiorem pertinent perfectionem, quæ non præcipiēda, sed consulenda sunt.

Alterum uerbum est (Fratres) quo omnem tollit doli suspicionē, quasi diceret. amor, quo uos prosequor, impellit me, ut hæc scribam, & moneam, ne putetis me, qui natione sum Iudæus, aliqua ira, aut odio ea de causa moueri, quia noui uos contemnere Iudæos; fratres estis, & ut fratres diligo.

Tertium est (per misericordiam Dei.) hoc est argumentum magni roboris, quasi diceret. Deus erga uos tam misericordem se exhibuit, totque ac tantis beneficijs suę misericordiæ cumulauit, ut populo suo reiecto, uos, qui increduli, & Oleaster eratis, uocauerit, & Oliuę suæ inseruerit. Hæc igitur misericordia uos inducat ad ea præstanda, quæ Deus à uobis postulat. Obsecro igitur uos per misericordiam Dei. Græce habetur (miserationes.) est autem miseratio opus ipsum à misericordia procedens: Deus enim dicitur misericors, quia misericordiam in se habet: miserator uerò, quia subuenit, & opus in nos misericordiæ exercet. Vtitur autem Paulus nomine hoc, quia plus mouemur operibus, & effectibus misericordiæ, quàm ipsa misericordia; si enim Deus miserator noster non esset, nihil nobis profuisset, quod tantum misericors esset. Verbo autem usus est

plurali, quia cumulata, & multiplicata beneficia acceperant Gentes à Deo: nam una quidem misericordia Dei est, opera tamen & miserationes, quę ab ea demanant, multa. Audiamus ergo, quę Paulus obsecrat.

Vt exhibeatis corpora vestra hostiam.

Nota duo principia Christianæ perfectionis.

PRincipia duo generalia Christianæ perfectionis tradit; Vnum quod ad corpus, alterum quod ad animam spectat. à priori incipit; vt enim corporis sensus, appetitus, & affectus sunt principia ruinæ spiritualis; ita corporis mortificatio principium est ædificij; qui enim ad perfectionem contendunt, corporis affectus, ac passiones, carnisq. voluptates mortificare debent. quam mortificationem breuibus, sed compendiosis verbis exprimit. Exhibete, inquit, corpora vestra hostiam. Græce hostia θυσία dicitur; idest, sacrificium, quod soli Deo fit. Apposite autem ad sacrificium hortatur conuersos ex Gentibus, & Iudæis: vt qui sacrificia legis, & idololatriæ reliquerant propter Euangelium, quoddam aliud instituerent, quod Deo esset gratum, & omnibus commune. Erant autem tria in sacrificio corporali, quod olim fiebat, quando animalia Deo offerebantur in lege, scilicet oblatio ipsa, qua animal in Dei cultum & honorem offerebatur; ipsum etiam animal, quod offerebatur, postremo mactatio, seu occisio ipsius animalis. Hæc tria nunc Paulus nos facere obsecrat. Primum significat illud verbum (exhibete) idest, offerte corpora, & date ea Deo. Ponderat verbum hoc Chrysostomus serm. 20. non dictum esse (facite) sed (exhibete) idest, alienate à vobis corpora, & transferte in Dei dominium, vt non amplius repetatis ea ad vtendum pro arbitrio vestro, sed semper in Dei cultum, & honorem. Est autem per metaphoram quandam hoc verbum sumptum: nam animalia, & cætera offerenda, ponebantur ante altare. Luc. 2. Vt sisterent eum Domino. Græce idem est verbum, cum hoc quod nunc dicitur: (exhibete.) Alterum est, quod offertur. Corpora, inquit, non pecudum, aut volatilium, qualia olim offerebatis, sed vestra. Tertium est (hostiam) quo verbo mactatio & occisio significatur; oportet enim corpora nostra hostiam facere, non quidem occidendo, sed mortificando: nam mortificatio occisionis est species quædam, de qua dictum est Colos. 3. Mortificate membra vestra, quæ sunt super terram: quæ dupliciter fit. Primò, vt Chrysost. & Origen. exponunt, quando immoderatos affectus, & vitiosas passiones carnis amputamus, proprios appetitus frænamus, carnis petulantiam ieiunijs, disciplinis, alijsq. austeritatibus temperamus. de quo 1. Cor. 9. dicebat Paulus. Castigo corpus meum, & in seruitutem redigo. Deniq. cum corpus contra spiritum reluctans, & inobediens constringimus, vt spiritui subdatur. Secundò, vt interpretatur Aug. lib. 10. ciui. cap. 6. quando corpus ipsum instrumentum facimus, ad

In sacrificio legis antiquæ, quę continebantur.

Luc. 2.

Chrysost. Origen.

1. Cor. 9.

Aug.

opus

opus virtutis quodcumque exercendum, iuxta illud Rom. 6. Exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem. Exhibete ergo corpora vestra hostiam, & sacrificium.

ANNOTATIO I.

Cvm offerre hostiam sit Sacerdotum, videri alicui hæc sententia posset non generalis, sed Sacerdotibus propria. respondeo tamen cum Basil. in regu. breui. resp. 265. esse cōmunem omnibus Christianis. Nec obstat quod opponitur de sacerdotibus: nam duplex est sacrificium, unum exterius, alterum interius. Exterius est, quod re aliqua exteriori perficitur, qualia erāt illa sacrificia legis ueteris, quibus animalia offerebantur, quale etiam est nunc, quod in missa offertur, nempe Christus sub speciebus uisibilibus panis & uini. Interius est, quod animo fit, quando actum uirtutis aliquem in Dei honorem exercemus, & operibus uirturis incumbimus, quod sacrificium spirituale dicitur. utrumq. sacrificium per Sacerdotes offertur, tamen illud non est omnium, sed quorundam, qui particulari nomine Sacerdotes appellantur, & instituti ad id muneris sunt: at hoc omnium est, et huius respectu quilibet Christianus sacerdos est. de quo sacerdotio dictum. 1. Pet. 2. Ipsi tamquam lapides uiui superædificamini, domus spiritualis, Sacerdotium sanctum, offerentes spirituales hostias, acceptabiles Deo per Iesum Christum: uos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta.

Basil.

Sacrificium an esset pro priū Sacerdotū.

Viuentem.

DEscribit Paulus huius hostiæ, seu sacrificij, quod de corporibus nostris est exhibendum, qualitates. Prima est (uiuentem) ad distinctionem sacrificiorum, quæ ex pecudibus & uolatilibus fiebant, qualia erant Iudæorum & gentium; hæc enim occidebantur. corpora uero nostra non sic exhibenda sunt hostia, vt occidi debeāt, sed ex uiuentibus corporibus hostia est facienda Deo, non quidem occisis, sed mortificatis.

ANNOTATIO II.

Corpus quib. modis offertur & sacrificatur Deo.

DVobus modis corpus offertur & sacrificatur Deo. Vnus est quando in obsequium Dei, siue pro confessione fidei, siue pro honestatis & iustitiæ defensione, morti ueræ & reali exhibetur, quæ mors martyrium dicitur; mors enim martyrū sacrificium est, & qui martyrium pro Christo subeunt, sua corpora hostiā exhibent. ita Paulus docuit. 2. Thim. 4. Ego enim, inquit, iam delibor, Philip. 2. Sed etsi immolor, super sacrificium, & obsequium fidei vestræ, gaudeo, idest, si occisus, & sacrificium factus fuero, dum vos per fidem vestram sacrificium facio,

2. Tim. 4 *Philip. 2.*

 gaudeo.

gaudeo. Alter modus est, quando per carnis afflictionem, & ministerium virtutis corpus mortificatur, vti diximus supra. Illud, non omnibus datum est, sed quibus Deo placuit: hoc verò omnibus debet esse commune, & id est, ad quod in præsenti Romanos exhortatur, vt per corporis mortificationem, & exercitium bonorum operum, se Deo hostiam exhibeant. idcirco adiecit (uiuentem) quia non occiditur corpus in hoc sacrificio, sed viuens mortificatur, castigatur, & subditur, ac minister, seu instrumentum spiritus ad iustitiam exhibendam efficitur.

Quoad expositiones attinet. *Ambros.* Ambros. & *Gregor.* Gregor. hom. 22. in Ezechi. verbum hoc aliter exponunt, nempè, vt corpus offerendum viuens sit virtutibus; corpus enim deditum vitijs, mortua hostia est: virtutibus verò incumbens, viuens est. huic fauet illud *1. Pet. 2.* 1. Pet. 2. vt mortui peccato iustitiæ viuamus, & *Rom. 6.* Roman. 6. Existimate vos mortuos peccato, viuentes autem Deo. Erit ergo sensus. Exhibete vos mortuos peccato, & viuentes iustitiæ, & virtuti: at quia hæc hostia potius animam respicit, quàm corpus, non videtur multum accommodata expositio, cum Paulus de corporibus loquatur. *Chrysost.* Chrysostomus serm. 20. & *Theodor.* Theodoret. aliter interpretantur, nempe id dictum esse, ne audientes eorum corpora exhibenda esse hostiam, putarent debere se occidere, sicut occidebantur animalia illa, quæ offerebantur; propterea dicit: Exhibete corpora hostiam viuentem. Expositio hęc, qua parte dicit, hanc vocem (viuentem) positam ad distinctionem sacrificiorum, quæ de occisis pecudibus fiebant, placet: qua verò parte adiungit id dictum, ne illi putarent Paulum exhortari, vt se occiderent, non probatur: nam non erant Romani adeo stupidi, vt in eum errorem ex verbis Pauli laberentur; maximè quia multa iam audierant de mortificatione cap. 6. superiori. *Rom. 6.* Existimo autem, id esse à Paulo dictum in detestationem illorum sacrificiorum, quæ olim fiebāt ab illis, vt doceret, Deum non exquirere tales iam hostias. Si autem aliquis velit dicere, talem vocem ad distinctionem martyrij positam esse, tunc affirmabimus, Paulum ea vsum esse, ne Romanis videretur, se exhortari eos ad martyrium, à quo facile se excusarent, dicentes: occasio non datur nunc; quando verò dabitur, tunc exhibebimus corpora nostra hostiam: at in hac hostia nulla est temporis procrastinatio; omni enim loco & tempore exhiberi potest. quæ verò per martyrium fit, debet quidem animi præparatione exhiberi semper, & ab omnibus; re autem non semper, sed quando occasio fuerit, quam non omnibus Dominus concedit. Hæc autem quæ animi præparatione fit, potest verbis præsentibus non ineptè accommodari in hunc sensum; Exhibete corpora vestra hostiam viuentem, idest, dum viuitis, offerre vos paratos mortem subire pro Christo. qui sensus si solus consideretur, imperfectus est: nam Paulus hortatur, vt non solum in hac præparatione viuamus, sed etiam mortificationi corporis incumbamus. Si autem cum hac mortificatione illam etiam præparationem iungamus, erit sensus perfectus; tamen legitimus sensus huius vocis in commentario habetur.

Sanctam.

Altera qualitas huius hostiæ & sacrificij est, vt sit Sancta, quæ ad distinctionem sacrificiorum gentium posita est, quæ sacrificia non sancta, sed polluta erant. Sanctũ in Scriptura dicitur quod Deo est dedicatum; vnde vasa, templa, vestes, quæ Dei obsequio & cultui erant deputata, sancta dicebantur; similiter & animalia, quæ in eius honorem offerebantur. plena est Scriptura huius vocis in ea significatione. Sacrificium autem, vt dicit August. lib. 10. ciuit. ca. 3. vni Deo reseruatum est ab omnibus nationibus; nemo enim sacrificauit nisi Deo, aut vero, aut quem verum reputauit; licet falsus esset: illud autem, quod vero Deo offerebatur, sanctum; hoc vero Dijs falsis oblatum, execrabile erat. Obsecrat ergo Paulus, vt corpora nostra hostiam exhibeamus sanctam, non Idolis & Dæmonijs, vt ante Romani faciebant, sed vero Deo; tunc enim erit verè hostia sancta.

Qualitas hostię & sacrificij quo. Sanctū, & qd significet Sanctū.

ANNOTATIO III.

Est etiam aliud vltra hoc in hac voce significatũ à Paulo, quod vt intelligas, aduerte. Qui mandata Dei transgreditur, aliquo bono apparenti trahitur, quod quamuis non semper credat mente, id esse Deum, tamẽ opere & effectu ipso facit Deũ, dum in eo finem vltimum ponit, & propter illud Deum verum spernit. Hinc auarus, diuitias; ambitiosus, honores; carnalis, voluptates; gulosus, cibos; omnis denique peccator bonum aliquod temporale Deum facit, dum illius causa Dei veri relinquit mandatum, & in id ipsum omnia sua dirigit. hoc Paulus nos docuit, dicẽs Philip. 3. Multi ambulãt, quos sępe dicebam inimicos Crucis, quorum Deus venter est. & Dominus Luc. 16. Non potestis seruire Deo, & Mamonæ. & iterum Paulus. Tit. 1. Confitentur se nosse Deũ, factis autem negant. Huius Dei falsi causa multi corpus affligunt, dum labores graues, vigilias, peregrinationes, famem, sitim, & multas, incommoditates, ac mortificationes, boni temporalis assequendi causa, subeunt, quod in ambitiosis, auaris, cæterisque peccatoribus experientia ostendit, quos mundi martyres possumus appellare. hi exhibent corpora hostiam, sed non sanctam. Qui vero hæc omnia in Dei veri gloriam efficiunt, hostiam exhibent, sed sanctam, ad quam exhibendam Paulus exhortatur.

Philip. 3. Luc. 16. Tit. 1.

Deo placentem.

Tertia qualitas huius sacrifficij & hostiæ ea est, vt sit Deo placens. hoc ponitur propter sacrificia Iudæorum, quæ sancta erant, vtpote Deo vero oblata, sed iam non accepta Deo. Psal. 39.

Sacrificij qualitas quo Deo placens.

Sacrificium & oblationem noluisti. Sensus ergo est, hostia ista uestra uiuens est sancta, non quales olim Dijs falsis offerebatis, quæ erant execrabilia: Deo etiam est accepta, & placens, non ut Iudæorum hostiæ, quæ Deo iam odio habentur.

A

ANNOTATIO IIII.

POssumus in hoc verbo aliquid aliud considerare. diceret enim aliquis. nõne si hostia est sancta, erit etiam Deo accepta, & placens? Respondeo, non id semper esse: fieri enim potest, hostiam esse sanctam, & Deo non placentem, quod in sacrificijs antiquis Iudæorum facile est intelligere: nam qui animalia illa iuxta legis ritum Deo vero offerebant, hostiam sanctam exhibebant, tamen nõ Deo placentem, quando offerentium vita iniqua erat. vt enim Deo esset sacrificium placens, non satis erat ea offerre, quæ offerebantur secundum legem, sed & offerentes mundos esse oportebat. quam doctrinam tradunt Augustinus lib. de vera, & fal. peni. cap. 15. & Gregor. lib. 7. Epist. 126. confirmantes eam illo Genes. 4. Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius. respexisse ad personam prius dicitur, quia nisi Deo grata sit, nec munera eius grata erunt. quod & Isai. c. 1. docet. Quo mihi, inquit, multitudinem uictimarum uestrarũ, dicit Dominus, plenus sum; holocausta arietum, & adipem pinguium; & sanguinem uitulorum, & agnorum nolui, &c. & paulo inferius causa adiungitur: iniqui sunt cœtus uestri; manus uestræ plenæ sunt sanguine. Hoc idem contingit in hostia spirituali, multi ieiunant, peregrinantur, mortificãt corpora sua propter Deũ, tamen alia ex parte uita eorum reproba est, quia aut superbi, aut ambitiosi, aut alijs uitijs dediti sunt: tales exhibent corpora sua hostiam, uiuentem, sanctam, quia opera illa in se bona sunt; tamen non Deo placentem, quia ea opera in peccato facta, nec gratia, nec gloria digna sunt: non tamen propterea mala sunt, sed non grata, quia mercedem non merentur.

Marginalia: Oĩs Hostia Sancta an sit Deo placens. — *August.* *Gregor.* *Genes. 4.* — *Isai. 1.*

Rationabile obsequium uestrum.

HÆc ad præcedentia referuntur; sunt enim per appositionem quandam dicta, quasi diceret. hæc est hostia vestra, seu cultus vester rationalis, qui est Christianorum; nempe exhibere corpora vestra hostiam viuentem, &c. & non qualis ille Iudaicus cultus, non qualis ille vester prior. Rationabile positum est pro spirituali, iuxta illud 1. Petr. 2. Sacerdotium sanctum ad offerendum spirituales hostias. quod paulo ante dixerat, rationabile. sine dolo lac concupiscite. Obsequium Græcè. λατρία, idest cultus, seu sacrificium, quod cultus quidem est. Est autem antithesis ad cultum Iudæorum, qui corporalis erat. positum etiam est, vt distinguatur ab irrationali, vt sit antithesis etiam ad cultum gentium antiquum, qui erat irrationalis

Marginalia: Quæ sit hostia & cultus rationalis. — *1. Pet. 2.*

1. Co. 12 nalis iuxta illud 1. Corint. 12. Cum gentes essetis, ad simulachra muta prout ducebamini, euntes, id est sine ratione, & iudicio tamquam bruta ferebamini. at cultus Christianorum spiritualis est, & rationales homines decet.

ANNOTATIO V.

Rationabile obsequium quod sit & quotuplex. Origen. Chrysost. Theodor. Hieron.

SVperiora verba multi ex antiquis patribus ad precedentia referunt, quasi per appositionem quandam dicta, quã expositionem sequûtur Origen. in præsenti. Chrysost. & Theodoret. & inter Latinos Hieronym. epist. ad Pamach. cui expositioni nos consensimus in commentario. Chrysost. illud rationabile, spirituale interpretatur; Theodoret. vero, ratione vtens, ad differentiam sacrificiorum antiquorum, quæ erant ex irrationalibus animalibus. Alij verò interpretantur aliter, tàm ex antiquis, quàm ex recentioribus. Primo loco Basil. regul. breui. resp. 230. hoc rationabile obsequium tamquã aliquid à præcedentibus separatum intelligit. dicit ergo, obsequium esse continuum quendam, & sine distractione cultum alicui exhibitum. qui duplex est; vnus irrationalis, quando nempè aliquis temerè, & inconsideratè, pro appetitu potius, quàm pro ratione, cultum & seruitutem impendit alicui, de quo 1. Corint. 12. dicitur, ad simulachra bruta, prout ducebamini. Alter est rationalis, quando aliquis ratione, & consilio ducitur ad implendam diuinam voluntatem. de quo nunc dicitur, obsequium rationabile; vt nimirum consideratè, ac circumspectè diuinam impleamus voluntatẽ, eiusque mandata exequamur. sic Basil. interpretatur. Grego. Nazian. apologet. 1. à præcedentibus distinguit, non tamen explicat sensum. Secundo loco Anselmus intelligit hæc verba tamquam à superioribus separata, & distincta; tamen interpretatur in hunc sensum: Obsequium vestrũ sit rationabile, idest, sic bona vestra opera facite, vt eorum rationem reddere possitis. Tertio, quidam ex recentioribus interpretantur, hæc verba ad præcedentia referentes, in hũc tamen sensum: Obsequium hoc vestrum, nempe, vt corpora vestra exhibeatis hostiam, sit rationabile, & moderatum, ne quid nimis, corporum enim afflictiones debent esse cũ moderamine, ne inhabile faciant corpus ad virtutis exercitium. Inter has expositiones omnes, illa vr̃ accõmodatissima, q̃ in principio retulimus.

Basil. 1. Co. 12 Gregor. Naz. Anselm. Author.

Et nolite conformari huic sæculo.

Principium Christianæ perfectionis dicitur duplex. August.

HOc est alterum Christianæ perfectionis principium, quod ad animam spectat; illud enim corporum, hoc animarum est oblatio, vt sentit August. lib. 10. ciuit. cap. 6. Perfectio autem spiritualis in duobus posita est, nimirum in retrahendo animam ab his, quibus inficitur, & in conuertendo ad ea, quibus perficitur. De priori dicit nunc Paulus: Nolite conformari huic sæculo; quam sen-

scilicet oblatio corporalis, & spiritualis, siue sacrificiũ corporis & animæ.

Iacob. 1. Ioan. 1. Can. 1.

sententiam alijs quidem verbis, sed eodem sensu Iacobus cap. 1. docuit. Religio munda & immaculata apud Deum, & Patrem hæc est, immaculatum se custodire ab hoc sęculo, & Ioannes. 1. cano. 1. Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. miro autem artificio vsus est Paulus; non enim dixit, nolite esse in hoc sæculo; dum enim hanc mortalem vitam agimus, in hoc sæculo standum est. nec dixit, nolite vti hoc sæculo; nam id nec necessarium est, nec impleri potest. necessarium quidem non est, quia non tenetur quilibet Christianus priuare se diuitijs, abijcere honores, repellere dignitates. quæ omnia iuste retinentur, si finis, & modus debiti adsint. impleri etiam non potest, quia etiam sancti homines in hoc sæculo viuere non possunt, nisi vtantur multis, quæ in eo sunt; cibo enim, potu, vestitu, aliqua mentis, & corporis quiete, & recreatione indigent; nec semper intenti esse possunt rebus spiritualibus. Dixit autem, nolite conformari huic sæculo, quod longe aliud est, quam vti, & esse in hoc sæculo. Græcè, non, conformari, sed configurari legimus; ille autem configurat se huic sæculo, qui figurã sæculi huius assumit, de qua dictum est. 1. Cor. 7. præterit figura huius mundi. ille autem configurat se sæculo, qui ea præcipuè quærit, & diligit, quę sæculi sunt; qui finem suum, & studium, ac desiderium maximè in his collocat, hic figuram habet mundi, & sæculi; qualis enim mundus est, talis & ipse efficitur, vanus, & fragilis, & inconstans, sicut & sæculum; nec enim eius perfectio, & beatitudo constat, sicut nec sæculi ipsius; nec altior, ac dignior est, quàm sint bona spiritualia, quibus adhæret, & cor suum apponit. Rectè autem dixit nolite, configurari, & non dixit, ne configuremini, vt in arbitrio hominis id esse positum significaret. Præceptum est hoc generale, quo animam ab omni graui peccato mundam nos conseruare monet; qui enim peccat, bono huius sæculi alicui se configurat.

1. Cor. 7.

Sed reformamini in nouitate sensus vestri.

Vetustates ĩ Scriptura qd significent.

NOn satis est animam retrahere à malis, sed oportet eam ornare bonis, ob id post illud prius, adiungit posterius. figuram mundi fugite: formam autem nouam mentis assumite. Sunt nonnulla explicanda pro huius sententiæ intelligentia. Primò vetustates in Scriptura significant peccatum, & ea, quæ ex peccato sunt, & ad peccatum trahunt. vnde error, ignorantia, contentio, ambitio, & reliquæ omnes peccatorum species, praua desideria, concupiscentiæ, cæteraque huiusmodi, in quę nos Adam primus, & vetus homo induxit, nomine vetustatis comprehenduntur. Nouitas autem significat gratiam, fidem, charitatem, remissionem peccatorum, cæteraque omnia, quæ ad gratiam spectant, quæque nobis Christus secundus Adam comparauit.

Secun-

Secundo, omnes quidem in vetustate nascimur, & , si per baptismum non innouamur, in ea permanemus. qui etiam post nouitatem baptismi peccat, in vetustatem recidit; renouatur autem per pœnitentiam in Christo.

Homo vetus & nouus q dicatur. Tertio propter hæc duo, scilicet vetustatem peccati, & nouitatem gratiæ. Scriptura distinguit hominem veterem, & hominem nouum, non quòd duo homines sint, quantum ad substantiam: sed quòd vnus sit sub diuersis affectionibus, & statibus: nam homo vetus dicitur, qui peccati vetustate tenetur: Nouus vero, qui in nouitate gratiæ per Christum viuit. Ephe. 4. Deponite veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris, renouamini spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem. *Eph. 4.*

Nouitas quotupliciter accipiatur. Postremò nouitas hæc multipliciter appellatur. aliquando nouitas vitæ, propter nouam vitam gratiæ, secundum quam opera noua vitæ operamur, credentes, diligentes, sperantes, Dei mandata implentes. Rom. 6. In nouitate vitæ ambulemus. Aliquando dicitur, nouitas spiritus, tùm quia Spiritus Sanctus in nobis habitat, tùm quia hæc nouitas est ab ipso Spiritu Sancto, quo sanctificamur. Rom. 7. Seruiamus in nouitate Spiritus. Dicitur etiam nouitas sensus, idest mentis; sic enim in Græco textu habetur, vt in præsenti. & Ephe. 4. Renouamini Spiritu mentis vestræ, quia in hoc sæculo corpus non renouatur à corruptione, & miseria, quam propter peccatum contraxit. Mens vero, & anima est, quæ renouatur surgens à morte peccati, & quæ fide, spe, charitate, donisq. Spiritus Sancti illustratur, & ornatur. His suppositis, sensus Pauli facilis est intellectu. Accipite, inquit, formam nouitatis spiritus, seu mentis, vt præcipue cogitetis, diligatis, quæratis ea, quæ sunt Spiritus, vt virtutibus animam implere studeatis, vt operemini opera noua iuxta nouam hanc formam Spiritus Sancti. *Rom. 6. Rom. 7. Eph. 4.*

Attendenda est autem energia sermonis. Vult nos non solum opera bona facere, sed formam accipere ipsorum operum; sicut enim ignis fortius, & perseuerantius calefacit, quia formam habet, à qua calor est, sic nos accipiamus formam nouitatis huius, vt secundum nouitatem operemur. Est cõsideranda vocum proprietas; vsus enim est diuersis verbis, vt ex Græco sermone constat, quod & adnotat Chrysost. Σχῆμα, & Μορφὴ; figura, & forma, ac si Latine dictum esset: Nolite configurari sæculo, sed reformamini in nouitate. & Cyprian. epist. 77. ad Nemesia. legit. nolite configurari sæculo huic, sed transformamini. & lib. de exhortat. ad martyr. cap. 8. Figura enim est parum durabilis, & externa. forma vero est constantior, & interior, quæ ad substantiam pertinet; vt in figura sæculi inconstantia, & apparentia potius, quàm existentia indicetur. In forma autem soliditas rerum spiritualium ac permanentia; bona enim mundi nobis nolentibus multipliciter pereunt; non autem spiritualia. Illud (in) non habetur Græcè, nec Latinè solet apponi casui instrumenti; *Chrysost. Cypri.*

Figura, & forma q quo differant.

menti;

menti; dicendum enim erat. Reformamini in nouitate, seu per nouitatem, vt nouitas sit, secundum quam reformandi sint. Græce etiam verbum maiorem habet significationem, ac si dictum esset, transformamini, idest, abiecta illa figura, transformamini in formam nouam Spiritus.

Vt probetis, quæ sit voluntas Dei bona, beneplacens, & perfecta.

Explicat, qualis, & quanta debeat esse hæc transformatio: sensus autem est. Transformamini sic, vt probetis, quod bonum, & quod melius, & quod perfectum est. Voluntatem Dei appellat Paulus rem ipsam, quam nos facere vult Deus; in hac enim significatione sæpe accipitur. Matth. 5. Fiat voluntas tua; Matth. 13. Quicumque fecerit voluntatem patris mei. Sunt autem quæ vult Deus à nobis fieri triplicia; quædam enim bona sunt, quædam meliora, quædam perfecta. Nubere bonum; at continere melius est. diligere amicum, bonum est; ei bene facere, melius est: Inimicum diligere, perfectum est; non se vindicare de lædente, bonum est; dare locum illius iræ, melius est. cibare eum, si esurierit, perfectum est. præesse, distribuere, misereri, bona sunt, & meliora alijs multis; tamen si fiant in solicitudine, simplicitate, hilaritate, perfecta sunt. Debet ergo Christianus conari semper in melius, vt non tantum bona faciat, sed & meliora, & perfecta aggrediatur. Philip. 1. Charitas vestra magis ac magis abundet, vt probetis potiora. hoc idem Paulus hisce nominibus significauit, vt probetis voluntatem Dei bonam, beneplacentem, & perfectam, idest, quod perfectum est, & Deo gratius.

Quotuplicia sunt, quę vult Deus fieri à nobis. *Matth. 5. & 13.* *Philip. 1.*

Attendendum est autem, verbum (probetis;) aliud est enim facere bonum, seu beneplacens, ac perfectum; aliud probare hæc; ille enim probat ea, qui non tantum facit, sed particulari quodam iudicio, & gustu percipit esse facienda; qui enim transformati sunt diuina gratia, agnoscunt quæ bona, quæ meliora, & quæ perfecta; sicut gustus corporeus percipit ciborum sapores varios, & in ipsis delectatur; animalis homo etiamsi faciat aliquando bonum, & perfectum opus aliquod, non percipit, quod facit. Hoc duobus verbis significatum est Psalm. 33. Gustate, & videte quoniam suauis est Dominus. *Psal. 33.*

ANNOTATIO VI.

Voluntas Dei quot modis inspiciatur.

Aliqua sunt adnotanda. In primis, quod ad lectionem pertinet, quidam sic legunt. Vt probetis, quæ sit voluntas Dei, quod bonum, quod honestum, & quod perfectum, distinguentes quatuor gradus. sic habet Origen. Ambr. & August. epist. 85. Vetus autem interpres legit. Quæ sit voluntas Dei bona, beneplacens, & perfecta; vt hæc tria coniungantur voluntati Dei. quam lectionem Origen. fatetur esse secundum

Orig. Ambros. August.

dum Græcos codices, eamque sequuntur Clemē. lib. 2. Stromat. Basil. regu. breui. resp. 276. Chrysost. serm. 12. Cyprian epist. 77. & Hieron. lib. 1. contra Iouinia. & hanc in commentario amplexi sumus. Præterea particula (vt) non habetur Græce, posita tamen est ad sensus interpretationem: nam Græce ad literam sic habetur (in probare vos, quæ sit voluntas, &c.) quod Latine verti potuit (probantes, quæ sit voluntas, &c.) Cyprianus autem loco citato, & lib. de exhort. ad martyr. legit (ad probandum.) si tamen legamus (vt) non est accipienda particula causaliter, quasi finem indicet, propter quem transformari debeamus; verba enim Græca huic sensui non accommodantur, sed est sic interpretanda, vt modum denotet, quo transformari debeamus. quasi dictum esset: transformamini ita, vt probetis, vti in commentario explicuimus.

Clem. Alex. Basil. Cypri. Hierony.

Cypri.

Insuper verbum, probandi, multas habet in Scriptura significationes. hoc tamen loco Basili. Hieron. cum Origen. videntur interpretari pro eo, quod Latinè dicitur: Vt exquiratis, seu consideretis. Accommodatius tamen in ea accipiemus significatione, quam in commentario proposuimus, nempe vt probare idem sit, quod experiri, & quodam iudicio, & gustu spirituali agnoscere, quod proprium est ijs, qui sic bona operantur, vt verè sentiant, quantū intersit, bonum illud facere.

Basil. Hierony. Origen. Probādi verbū in Scriptura, quot significationes habeat.

Postremò, quod ad sensum attinet, multiplex est huius sententiæ expositio. Primo loco Origen. & Hieronym. loco allegato hanc partem solam exponunt, nimirum, quæ sit voluntas Dei bona. Pro explicatione, aduerte, quædam velle Deum ex iracundia; pro hominum enim peccatis mala pœnæ infligit: quædam vult ex indulgentia, propter imperfectionem multorum. vtraque dicuntur voluntas Dei, quia ea vult Deus, tamen non dicuntur bona voluntas. Iuxta hoc, Origen. dicit, voluntatem Dei bonam, dictam à Paulo, vt distinguat ab ijs, quæ ex iracundia vult; hæc enim nō debemus nos facere; nec enim si Deus infligit famem, morbos, & cætera, debemus nos remedia negligere, vt faciamus Dei voluntatem. at Hieronym. dictam putat voluntatem bonam, vt distinguat ab ea, qua imperfecta multa permittit ex indulgentia, de numero quorum Hieronym. secundas nuptias esse dicit. est etiam illud lac, de quo 1. Corinth. 3. dicitur. Lac vobis dedi tamquam carnalibus. Erūt ergo beneplacentia, & perfecta, quæ talia non sunt. Sicque Origen. & Hieron. interpretantur.

Dei uolūtas bona quæ sit. *Origen. Hierony.*

1. Cor. 3.

Secundo loco Basil. regu. breui. resp. 276. totam hanc sententiam diffuse interpretatur, bonamque Dei voluntatem dicit id esse, quod non ex Dei iracundia procedit, vti interpretatus est Origen. sed illud bonum, quod vult nos facere: at quia non satis est bonum facere sed id efficiendum est conuenientibus circumstantijs, loci, temporis, personarum, cæterisque adhibitis; ideo adiectum est illud (beneplacens;) bona enim non vt oportet facta, non sunt Deo beneplacita. Quia vero & non omne tale, quod bene fit, perfectum est, cum melius fieri possit, idcirco addit (perfecta.) probandum ergo, & inquirendum non tantum, quod bonum est in se, sed quibus qualitatibus bene fiat, & postremo, quod perfectum est, idque facere studendum

Basil.

dendum est. hæc est expositio Basilij, à qua non multum differt, ea quæ in commentario posita est, saltem quantum ad sensum ipsum.

Chrysost. Tertio loco Chrysost. serm. 12. aliter interpretatur. Bonam enim Dei voluntatem, legem veterem intelligit, quæ ex Dei voluntate bona data est. Beneplacentem autem, & perfectam voluntatem, dicit esse Euangelium, quod Deo est gratius, & perfectius. Erit ergo sensus secundum Chrysostom. Reformamini nouitate mentis, & sic experiemini, & cognoscetis; vel reformemini, vt sic cognoscatis quantum præstet legi Euangelium, cum lex bona sit; Euangelium vero beneplacens Deo, & perfectum. Taxat enim Paulus Iudęos, legem supra modum extollentes. ita locum hunc edisserit Chrysost. cuius expositio non videtur accommodata: nam Paulus pręcipue Romanis, & conuersis ex gentibus scribebat, qui legem veterem non ita probauerant.

Ansel. Quarto loco Anselmus duas profert expositiones. Prior est, vt hæc tria ad tres status referantur, incipientium, proficientium, & perfectorum. Posterior est, vt hæc eadem respondeant tribus statibus, coniugatorum, continentium, & virginum; sitque sensus: reformamini nouitate mentis, sicque cognoscetis, quæ sit voluntas bona Dei in incipientibus, seu coniugatis; non enim semper cognoscitur, nisi mens sit reformata, cum multa existimentur esse secundum Dei voluntatem, quæ non sunt. quæ sit etiam voluntas beneplacens in Proficientibus, seu continentibus; & quæ in perfectis, seu virginibus. Difficilius est hanc expositionem accommodare; non enim huic respondent, quæ sequuntur; nec ea quibus Paulus hanc multiplicem voluntatem explicat, sicut nec expositioni Chrysostomi.

Accommodatior igitur videtur sensus Basilij. Id tamen mihi difficultatem ingerit, quia voluntas Dei bona non dicitur id tantum, quod in se bonum est, sed quod debitis circumstantijs fit: nam bonum, cui circumstantia, vt benefiat, deest, bonum opus nō est, sed potius vitium. idcirco non potest dici bona Dei voluntas, pręsertim cum Græce sit cum articulo: quæ sit voluntas Dei illa bona. quod non diceretur, nisi bonum esset completum, & recte factum, vt oportet. Idcirco aliter interpretatus sum primam hanc partem, & consequenter secundam: nam Basili. secundam partem, nempe voluntatem beneplacentem explicat, sicut nos primam, à cuius explicatione ob dictam causam recessi. In tertia conuenio cum Basilio: si sensum autem spectes, ad idem tendimus. *Basil.*

Dico enim per gratiam, quæ data est mihi, omnibus, qui sunt inter uos.

QVæ sit Dei voluntas bona, beneplacens, & perfecta, docere incipit. Cum autem in Ecclesia duo sint fidelium ordines. vnus eorum, qui aliquo officio erga alios funguntur, alter eorum, qui simplicem gradum habent: & tam hi, quàm illi, non tantum quod bonum, sed & quod beneplacens, & perfectum est, exercere debeant;

idcirco

idcirco generalem, & communem omnibus sermonem instituit, dicens. Dico omnibus, qui sunt inter vos; idest, singulis vestrum. Græce in singulari est. Omni qui inter vos est, idest cuilibet, qui inter vos versatur; vtque sermoni auctoritatem adiungat, fidemque & obedientiam legentium conciliet: per gratiam, inquit, quæ data est mihi, idest, tanquam Apostolus hæc loquor; Apostolatum enim gratiam sibi datam appellat, iuxta illud Ephes. 3. Mihi omnium Sanctorum minimo data est gratia hæc. & Rom. 15. Per gratiam, quæ data est mihi, vt sim minister. Galat. 2. Cognouerunt gratiam, quæ data est mihi inter gentes. Illa autem particula (enim) hanc sententiam præcedenti connectit tamquam eius causam, quasi diceret. Dixi vobis: reformamini nouitate sensus vestri, ad probandum, quæ sit voluntas Dei bona, beneplacens, & perfecta: nam dico vobis omnibus, debere vos opera facere beneplacentia, & perfecta, qualia sunt, quæ statim sequuntur. *Ephes. 3. Rom. 15. Galat. 2.*

ANNOTATIO VII.

Particulam γὰρ Latine (enim) quidam ex recentioribus positam putant loco (igitur) quasi ex sermone generali Paulus singularia præcepta deriuet: idque affirmant, quia non intelligunt, qua ratione, connecti possit præcedétibus, si causam significet; nos verò in commentario id explicuimus, idcirco non est necessarium, talem particulam aliter exponere, quàm vetus interpres exposuerit. Nomen autem illud (gratiam) Origen. & Ambros. in præsenti, peritiam spiritualem, & sapientiam Spiritus datam Paulo interpretantur, vt sit sensus. quæ dico, non humana sapientia, sed diuina, quæ mihi à Deo data est, dico. de qua sapientia, 1. Corinth. 2. dicit: Sapientiam loquimur inter perfectos, sapientiam verò non huius sæculi. Rursus, prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus, & virtutis. *Orig. Ambros. 1. Cor. 2.*

Origenes idem alteram adfert interpretationem, vt nempe gratia significet, quæ vulgo etiam dicitur gratia, qua aliquis gratus, & acceptus est alijs; quæ multum facit ad fructificandum; qui enim gratus est, & acceptus, eius sermo, & prædicatio proficua est; sic enim Paulus quærebat placere alijs, vt eos Domino lucrifaceret. 1. Corin. 10. Per omnia omnibus placeo, non quærés quod mihi vtile est, sed quod multis, vt salui fiant. Chrysost. & Theodor. gratiam Spiritus Sancti intelligunt, per quam dicit se hæc dicere. Hæ expositiones non ita facilè accommodantur contextui, sicut ea, quam in commentario proposuimus, vt ex ea ipsa constat. *Orig. 1. Cor. 10. Chrysost. Theodor.*

Postremò illud (omnibus, qui sunt inter vos) Origen. explicat. Omnibus qui sút in Deo inter vos, idest, fidelibus in Christo; ille enim vere est, qui in Deo est. Hoc tamen subtilius est, quàm ad rem faciat. Græce singularis est sermo. Cuilibet, qui inter vos est, ad significandam generalitatem sermonis, vt dicit Chrysost. omnibus enim loquitur, *Origen. Chrysost.*

quitur, Prælatis, & subditis, seruis, & liberis, idiotis, & sapientibus, mulieribus, & viris, senibus, & iuuenibus. Ideo dicit. Dico omni, qui inter vos versatur.

Non plus sapere, quàm oportet sapere.

Volūtas Dei bona, bene placens, & perfecta quomodo adimpleatur.

INcipit Paulus docere voluntatem Dei bonam, beneplacentem, & perfectam. Primo quidem in his, qui functionem aliquam in Ecclesia habent, postea in singulis fidelibus. In fungentibus autem aliquo officio, ea est Dei voluntas beneplacens, & perfecta, si nemo eorum sapiat plusquam oportet, idest, si vnusquisque iuxta mensuram proprij talenti, & muneris operetur, nec se ingerat in ea, quæ ad ipsum non spectant, nec limites transiliat sibi concessos. Qui enim aliter faciunt, plus, quàm oportet sapere, sapiunt. Recte autem connectitur hæc sententia superioribus; qui enim sapiunt plus, quàm oportet, & ea faciunt, quæ ad eos non pertinent; aut maiora aggrediuntur, quàm iusta mensura proprij muneris postulat, hi Dei voluntatem beneplacentem non probant; quia opus quamuis in se bonum, si per eum, cui illud non efficere incumbit, fiat, vitium est, nec Deo placet. bonum enim erat, Arcam Domini labentem sustinere, tamen non erat Ozæ id præstare; idcirco non placuit Deo: & sacrificium Deo offerre, bonum fuit, tamen non erat Saulis id munus, ideo non placuit. Nemo ergo sapiat supra quàm oportet sapere, si Dei voluntatem bonam, & beneplacentem, ac perfectam implere cupit: sed efficiat, quod, & quantum sibi concessum est pro portione proprij muneris, aut talenti.

ANNOTATIO VIII.

Origen. Sapere plusquā oportet, quomodo intelligatur.

VArij sūt Doctores in huiusce sententiæ explicatione. Primo loco Origenes eam interpretatur de modo in vnaquaque virtute seruando; virtus enim, si in extrema diffluat, vitium est. In iustitia ergo, fortitudine, prudentia, temperantia, cæterisq. virtutibus curandum est modum seruare, ne nimij in eis exercendis simus; hoc enim est sapere plusquam oportet. Doctrina hæc vera est: quæ autem sequuntur sententiæ, non accommodantur huic interpretationi.

Chrysost. Secundo loco Chrysost. serm. 20. ad superbiam, & arrogantiam hæc verba refert, in hunc sensum; scilicet, non de nobis plus quàm par est sentiamus, aut præsumamus; sunt enim, qui maiorem de se ipsis habent opinionem, quàm rei veritas postulet. hi sapiunt supra quam oportet sapere. quæ etiam interpretatio, licet vera sit doctrina, tamen non connectitur aptè sequentibus.

Iren. August. Tertio loco Irene. lib. 5. cap. 20. & August. epist. 47. de curios. & superf. cognit. mysteriorum fidei hanc sententiam intelligunt; quæ cognitio radix est errorum, & hæresum, cum nemo se debeat in his mysterijs inquirendis intromittere vltra

id,

id, quod fides ei à Domino cōcessa ostendit; sic enim faciens non sapiet supra quam oportet. huic expositioni adhæsit Gergor. hom. 13. in Ezechi. & Ansel. quæ etiam nōn multum respondet sequentibus.

Gregor. *Ansel.* *Hieronij.*

Quarto loco Hieron. lib. 1. contra Iouini. totum hunc locum cum præcedentibus, & sequentibus de virginitate, & pudicitia interpretatur, quæ interpretatio non videtur ad Pauli mentem.

Basil.

Quinto Basil. in regu. breui. resp. 164. inquirens sensum illius verbi Pauli Philip. 1. Vt sitis sinceri. & illius 2. Corin. 2. Ex sinceritate, dicit sincerum appellari, quod alterius mistionis expers est, & summe ab omni contrario depurgatum, atque ad vnam totum pietatem intentum, ad ea etiam omnia accurate exequenda, quæ in singulis, & temporibus, & rebus ad huius propositum faciant, vt qui alicui muneri præpositus sit, is ne ad affinia quidem ei muneri officia ab illo distrahatur. hæc Basil. ad quorum confirmationem adducit hunc locum. Nō sapere plus quam oportet, quo significat hunc sensum, nempe ne hō mō distrahatur ab eo, quod muneris eius est, ingeratque se ijs, quæ ad ipsum non spectant; id enim est sinceritatem, & puritatem nōn habere. Quod, vti diximus, dupliciter fit, & quando homo vltra sui talenti mensuram se extendit, & quando etiam ea, quæ non ad eum, sed ad alterum pertinent, exequitur. Idem Basil. resp. 235. clarius hoc explicuit, vbi sic dicit. Non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem; vnicuique sicut Deus diuisit mensuram, quæ officij sui sunt, studiose discat, et persequatur; neque curiose vlterius quidquam exquirat. hæc Basil. Hanc expositionem secutus est Ambrosius, & ei nos consensimus in commentario, vtpote sequentibus maximè accommodatæ, quod in eorum interpretatione palam fiet. nec negamus cæteras expositiones esse probabiles.

Philip. 1. *2. Cor. 2.* *Ambros.*

Sed sapere ad sobrietatem.

CONnexa est hæc sententia superiori, tanquam eius antithesis: nam qui sapit, vt oportet, sobriè, & temperatè sapit: qui vero sapit plus quàm oportet, non sapit temperatè, nec modum tenet, qui in bonis operibus efficiendis necessario seruandus est, vt sint Deo grata, placentia, & perfecta. Hebraismus quidam est; quæ enim per negationem dicta sunt semel, iterum affirmatione repetuntur, ut efficacius tradantur. Quamuis etiam sit particularis quædam ratio, cur Paulus hoc uerbum addiderit, nempe ut modum, quem seruare oportet, doceret, qui sequenti sententia exprimitur, uimirum unicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei.

ANNOTATIO IX.

MVltipliciter legitur verbum (sobrietatem) apud Latinos Doctores. Irene. lib. 5. cap. 20. legit, Sapite ad prudentiam. August.

Iren. *Augus.*

gust. epist. 47. Sapite ad temperantiam. Hieron. lib. 1. contra Iouinia. Sapite ad pudicitiam. Vetus interpres. Sapite ad sobrietatem. Verbum Græcum est (σωφρονεῖν) quod omnia hæc significat; idcirco Doctores varijs sunt vsi interpretationibus. Sobrietas autem, quam August. temperantiam appellat, est modus, & temperamentum, quo vti debet vnusquisque, vt intra suos se terminos cohibeat, quam sobrietatem Doctores citati multipliciter exposuere; singuli pro suo sensu, vti retulimus annotatione præcedenti. Hieron. autem locum totum de virginitate, seu pudicitia interpretatur, cuius expositio videtur difficile accommodari verbis, & contextui Pauli, vti superius diximus.

Quomodo quis sapit ad sobrietatem. *August.* *Hieron.*

Et vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei.

Declarat sobrietatem, ad quam debet unusquisque sapere: ea autem est, ut sapiat secundum fidei mensuram, quam unicuique Deus impartitus est, id est, pro ratione talenti, muneris, aut functionis, quæ à Deo illi data, & concredita sunt. fidem appellat talentum, seu munus alicui concessum propter fidelitatem, quam tenetur quisque in eo exercendo seruare. Fidem enim aliquando fidelitatem significat. 2. Timot. 4. Fidem seruaui. & Math. 25. Quia in pauca fuisti fidelis. pro mensura ergo fidelitatis, & muneris, aut gratiæ sibi à Deo concreditæ, unusquisque operetur. Rectè autem utitur uerbo (diuisit) quia non omnia singulis data sunt, sed his hæc, illis alia. 1. Corin. 12. Diuidens singulis prout uult: sapiat ergo unusquisque secundum sui muneris portionem. Illud (unicuique) positum est per traiectionem quandam; ordo enim est sicut diuisit Deus unicuique mensuram fidei.

2. Tim. 4 *Matt. 25* *1. Cor. 12*

ANNOTATIO X.

In primis adnotandum est, in Græcis exemplaribus non haberi illud (&) nec in aliquibus Latinis, & reuera necessarium non est: nam hæc sententia explicatio quædam est sobrietatis, ad quam sapere oportet, si tamen legatur non propterea sensus mutatur; connectit enim duas sententias, quarum posterior prioris continet explicationem, & determinationem.

Mensura fidei quid denotet.

Adnotandum est præterea, fidem hoc in loco variè à Doctoribus intelligi: nam Chrysost. & Theodor. per fidem intelligunt dona gratiæ, quæ per fidem tanquam per principium, & radicem obtinêtur à Deo, vt nemo sapiat, nec plus de se sentiat, quàm sint dona gratiæ accepta. Eodem modo Origen. intelligit fidem, nempe donum, quod per fidem accipitur, & obtinetur. August. verò, & Irene. locis citatis in annotat. VIII. ipsam fidem interpretantur, intra cuius mensuram, & terminum debet se vniuscuiusq. intellectus continere. Cum enim hæc sententia sit superiori connexa, varie exponitur, pro varietate sensuum præcedentium verborum, vt dictum

Chrysost. *Theodor.* *Orig.* *August.* *Iren.*

dictum est in eorum expositione. Mihi visa est accommodata expositio, & contextui maximè conueniens, si fidem interpretemur fidelitatem, quam vnusquisque in munere sibi concesso, & in talento accepto conseruare tenetur; est enim frequens in Scriptura huius nominis significatio, vt pro fidelitate accipiatur. per methonimiam autem appellat fidelitatem ea talenta, & functiones, ac gratias, quæ fideliter sũt administranda.

Sicut enim in vno corpore multa membra habemus: omnia autem membra non eumdem actum habent.

CAusa præcedẽtis sententiæ, nimirum, cur nemo sapere debeat plusquam oportet, sed vt vnusquisque se ipsum intra proprios talenti sui termines, gratiæ, & functionis contineat, pulchra similitudine assignat: Sumpta est autem similitudo à corpore naturali, in quo quamuis multa membra vnita, & copulata sint, non propterea efficitur, quo minus singula membra actiones habeant proprias inter se differentes; essetque corporis maxima perturbatio, si quod vnius est membri, alterum tentaret efficere; ita omnes fideles vnum corpus conficiunt in Christo: pro varietate tamen gratiarum, & munerum eis concessorum, quibus diuersa membra inter se fiunt, necesse est varias, & diuersas inter se habere functiones. Ex quo consequitur, esse necessarium, vt nemo sapiat plus quam oportet; esset enim confusio, & perturbatio magna; sicut esset in corpore naturali. Hoc exemplo vsus est idem Paulus 1. Corin. 12. alia tamen ratione, vt inferius explicabitur. Verbis igitur propositis proponit exemplum ipsum, triaque indicat, à quibus similitudinem inducere intendit. Primum est, vnitas corporis: alterum est membrorum multitudo sub vno corpore. attende autem hac uoce (multa) non solam pluralitatẽ, sed etiam varietatem, & multiplicitatem membrorum significari. Tertium est actionum diuersitas pro huiusmodi membrorum multiplicitate; alia enim alias habent actiones, seu functiones. 1. Cor. 12

Ita multi vnum corpus sumus in Christo.

Vnũ corpus in Christo quonam modo sumus, & alter alterius mẽbra.

APplicat exemplum proposito suo, & primo loco quantum ad duas partes similitudinis, nempe vnitatem corporis, & multitudinem membrorum: Multi, inquit, vnum corpus sumus in Christo. Verbum (multi) multitudinem membrorum; vnum in Christo, vnitatem corporis significat. Vnum corpus esse in Christo dicimur propter duo. Vnum est, quia nexus, seu vinculum, quo fideles vniũtur inter se, à Christo est, & ab ipso procedit, & ipsius merito, ac virtute communicatur nobis; siue sit nexus interior, scilicet fides, charitas, spes, gratia, cæteraque dona, & virtutes Spiritus Sancti; siue exterior, nimirum sacrificium, sacramenta, præcepta. de vtroque nexu locutus est Paulus Ephes. 4. Crescamus, inquit, in illo per omnia,

qui est caput Christus: ex quo totum corpus compactum, & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram vniuscuiusque membri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate. Alterū est, quia ipsemet Christus dignatus est ad huius corporis constitutionem conuenire, non vt membrum aliquod, vt cæteri, sed tanquam caput ipsum, vt vere dicamus, caput corporis Ecclesiæ est Christus. cæteri autem sub hoc capite, membra. Ephes. 1. Ipsum dedit caput super omnem Ecclesiam. Ephes. 5. Christus caput est Ecclesiæ. & Coloss. 1. Ipse est caput corporis Ecclesiæ. Non ergo cum Christo tantum, sed etiam in Christo vnum corpus sumus. *Eph. 1.* *Ephes. 5.* *Coloss. 1.*

Singuli autem, alter alterius membra.

APplicat exemplum quantum ad tertiam partem similitudinis, nempe, sicut in corpore naturali omnia membra non eūdem actum habent; ita etiam in hoc corpore mystico fideles non eamdem habent functionem, & munus: sed multiplex est, ita tamen ut alterum sit alterius membrum, idest, mutuò se inuicem diuersis functionibus iuuant; vnum enim alterius opera indiget, & unum alteri operam præstat. hoc est, quod significat, quando dicit. Singuli, alter alterius membra, quod idem Paulus 1. Corin. 12. expressit sic: Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus: non potest autem oculus dicere manui, opera tua non indigeo; aut iterum caput pedibus, non estis mihi necessarij; & paulo inferius; vos estis corpus Christi, & membra de membro. Hoc est, quod nunc dicitur: Singuli, alter alterius membra; idest, multa membra mutuo se suis varijs functionibus iuuantia, & se inuicem indigentia. Nec mireris, Paulum plus accepisse in applicatione, quàm in exemplo expresserit; non enim dixerat: Multa membra habemus, singula alterum alterius mébrum, sed tantum dixit, multa membra non eumdem actum habent: nam exemplum est notissimum apud omnes, & facilè unusquisque intelligit singula membra corporis naturalis mutua opera indigere, & sibi inuicem opem ferre. *1. Cor. 12*

Habentes donationes, secundum gratiam, quæ data est nobis, differentes.

PArs hæc diuisa est à superiori sententia, in qua Paulus docet, nō solum differentes esse functiones in Ecclesia, sicut in naturali corpore, sed etiam differentiam hanc esse secundum dona, & talenta, seu munera, ad tales peragendas functiones, data; ut, sicut in corpore, non solum diuersa sunt membra distinctas actiones habentia, sed singula membra differentes habent virtutes, ad actiones illas differentes exercendas, ita etiam sint in mystico corpore. hoc est, quod

Functiones diuersas esse ī Ecclesia secundū gratiam.

quod nunc dicit. Habemus, inquit, donationes, idest functiones, & operationes, quæ Græce χαρίσματα appellantur, differentes secundum gratiam, quæ data est nobis; idest, secundum differentiam gratiæ gratis datæ, aut talenti, seu muneris, aut officij nobis côcessi, pro varijs enim gratijs functiones etiam variæ sunt. Gratiā Græce χάριν vocat donum, talentū, munus; à quo χαρίσμα, idest functio ipsa, procedit. Est autem Hebraismus; participium enim pro verbo ponitur. *Rom. 13.* Habentes, id est habemus. quo etiam vsus est inferius cap. 13. Scientes, quia hora est iam de somno surgere, idest, cum sciamus. Græce habetur particula δὲ, Latine (autem) habentes autem; indicat enim periodum hanc separatam à præcedenti. Hoc autem adiunxit Paulus, vt doceat, quod superius dixerat, non debere nos sapere plusquam oportet; quod fit, quando functio vniuscuiusque respondet proprio talento, & muneri, vt donatio sit, qualis gratia, & χάρισμα, qualis χάριν. Græce enim sermo leporem habet propter vocum affinitatem, ac si Latine diceretur, habemus donationes secundum dona differentes. Vtitur autem voce, gratiæ, vt hæc omnia gratuito nobis donata significet à Deo per Christum, in quo vnum corpus sumus, tantoque cautius, & diligentius vnusquisque intra suæ functionis, & talenti limites se contineat, quanto ordo hic sublimior est, nēpe à Deo constitutus; vt qui eum perturbat, & plusquam oportet sapit, diuinæ ordinationi, & prouidentiæ resistere videatur in his, quæ absque vllo suo merito accepit. Hanc eamdem sententiam alijs verbis docuit Paulus Ephe. 4. Vnicuique data est gratia secundum mensuram donationis Christi. Quo in loco gratiam appellat, quod in præsenti donationem, seu charisma: donationem verò, quod hic dicit, gratiam; sunt enim nomina communia.

ANNOTATIO XI.

Recentiores quidam hanc præcedentem sententiam connectendam existimant cum superiori periodo, nempe (ita multi vnū corpus sumus: singuli autem alter alterius membra, habentes donationes secundum gratiam, quæ data est nobis, differentes) eo inducti argumento, quia in exemplo corporis natura his tria posita fuerunt, scilicet vnitas corporis, multitudo membrorum, & actionum multiplicitas. oportebat igitur his tribus alia in mystico corpore explicare. quorum primum in eis verbis continetur (multi vnum corpus in Christo sumus;) alterum in illis (singuli alter alterius membra;) tertium in propositis (habentes donationes differentes.) Ista expositio contraria est communi Græcorum, & Latinorum patrum expositioni; diuidunt enim hanc partem à superiori periodo, nec ad exempli similitudinem referunt. In plurimis etiam exemplaribus separata scribitur, idque in Græco sermone manifestius est, vbi habetur particula disiunctionis δὲ. Latine autem sen-

ſus etiam id ipſum indicat; non enim intendit Paulus docere, in myſtico corpore reperiri actionũ multiplicitatem, ſed potius talem actionum, & functionum multiplicitaté eſſe ſecundum multiplicitatem gratiarum, ſeu donorum, quaſi illã multiplicitatem actionum iam edocuerit, vt reuera factum eſt: nam, vti in commentario diximus, illis verbis (multi vnum corpus ſumus in Chriſto) non ſolam vnitatem corporis, ſed etiam multitudinem membrorũ ſignificauit. ſequentibus autem, nimirum (ſinguli alter alterius membra) actionum, & functionum multiplicitas exprimitur, ita vt oratio his duobus ſit perfecta, & tota ſimilitudo completa. Quod eſt aduertendum pro recta huius loci intelligentia. Hinc conſequitur, illud participium (habentes) non eſſe connecté dum cum verbo præcedenti (ſumus) vt hi recentiores affirmant; nec etiã opus eſſe ſupplere aliquod aliud, vt alij recentiores cenſent; nempe ſic (habentes donationes differentes) ſiue prophetiam, ſecundum rationem fidei, verſemur in ea; ſiue miniſterium, verſemur in miniſtrãdo, ſiue vt alij dicunt, ſapiamus ſecundum rationem fidei, ſiue ſapiamus ſecundum miniſterium, &c. multas enim in his ſententijs ecclypſes eſſe putant. hoc inquam ſuperfluum eſt, cum ſit Hebraiſmus frequens Paulo, participio poſito pro verbo, nempe (habentes autem) ideſt (habemus autem:) & præter teſtimoniũ citatum in commentario, eſt etiam locus ad Rom. 6. Hoc ſcientes, quia vetus homo noſter crucifixus eſt. & 2. Corin. 1. Spes noſtra firma eſt pro vobis, ſcientes, quod ſicut ſocij paſſionum eſtis, ſic eritis cõſolationis; ideſt, cum ſciamus. Illud autem eſt aduertendum, hoc loco (gratiam) non ſignificare gratiam Dei, ſecundum quam grati ſumus, aut ſecundũ quam Deus nobis multa donat, ſed gratiam gratis datam, talentum, munus, aut donum, à quo eſt functio, quæ dicitur χάρισμα ſicut 1. Corin. 12. diuiſiones gratiarum ſunt, vti in commentario expoſitum eſt; huius enim diſtinctionis conſideratio ſenſum totius contextus alias obſcuri, & difficilis aperit. *Rom. 6.* *2. Cor. 1.*

Siue prophetiam ſecundum rationem.

Chariſmata diuerſa dari ſecundum gratias differentes. *Prophetia & diaconia sũt duo genera chariſmatũ Eccleſiaſticorũ.*

ENumerat Paulus diuerſa chariſmata, ſecundum gratias differentes data, vt doceat qualiter vnuſquiſque debeat ad ſobrietatem ſapere, & intra limites ſuos ſe continere; quia hæc eſt voluntas Dei beneplacens, & perfecta. Sunt autem duo chariſmatum, & functionem Eccleſiaſticarum genera. Vnum eſt prophetia, alterum diaconia; illa in docendo, & in verbo Dei tradendo: hæc in miniſtrã do verſatur. ab illa incipit, quia prior eſt. Connexio autem huius ſẽtentiæ cum præcedentibus ſic eſt accipienda. Habemus prophetiã ſecundum rationem fidei; verbum enim, ſeu participium illud præcedens coniungi debet ſequentibus. Eſt autem prophetia duplex. Prior futurorum, & occultorum cognitio, quæ non humano opere, ſed ſolo Dei dono habetur, ſecũdum quam Dauid, Iſaiam, & cæteros Prophetas dicimus. Poſterior eſt difficilium ſcripturarum, & myſte-

Prophetia secundum rationē fidei quomodo intelligatur.

mysteriorum religionis nostræ interpretatio, & intelligentia, quæ non solo Dei opere, sed etiam humana industria comparatur. utriusque meminit Paulus 1. Corin. 14. de posteriori autem dicit. Aemulamini spiritualia, magis autem ut prophetetis. In hac significatione accipitur in præsenti sententia. ut enim constat ex sequentibus, Paulus loquitur de ijs functionibus, quæ ex humana industria pendent, qualis est hæc prophetia: appellat autem prophetiam, non interiorem intelligentiam; hanc enim fidem uocat; sed actum exteriorem interpretandi, & explicandi, quæ Religionis nostræ sunt, & quæ in scripturis continentur occulta, & difficilia. Fides autem non accipitur hic pro sola fide, qua credimus, quæ omnibus est communis, etiā idiotis, sed pro ipsa intelligentia perfecta rerum diuinarum, & Scripturarum, quæ non est communis omnibus, & inter gratias gratis datas numeratur à Paulo 1. Corint. 12. Alteri, inquit, fides in eodem spiritu. Prophetia ergo, donatio, charisma, seu functio quædam est. Fides autem gratia quædam gratis data, seu talentum, aut donum, à quo prophetia procedit. Dicit ergo Paulus prophetandi functionē haberi secundum rationem, idest, mensuram fidei, & intelligentiæ, quæ data est homini, quæ cum non sit æqualis singulis, nec erit prophetandi æquale exercitium. Radix errorum, & hæresum fuit, & est, quando homines ingenio soluunt habenas, & tentant tractare mysteria recondita Scripturarum, obliti terminorum, & limitum intelligentiæ sibi concessæ, de quibus dicitur 1. Timoth. 1. uolentes esse legis doctores, non intelligentes, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. Prophetandum ergo est secundum mensuram. Græce Ἀναλογίαν fidei, & intelligentiæ concessæ.

1. Cor. 12.

1. Tim. 1.

ANNOTATIO XII.

Multiplex est huius sententiæ interpretatio; quāuis enim omnes ferè supplendum esse verbū censeant, non tamen conueniunt in eo supplendo, nec in sensu interpretando. Supposita igitur distinctione prophetiæ in commentario posita, quæ præterquam, quod est Pauli, expresse traditur ab Orig. & Theodor. Est prima expositio ipsius Origen. Chrys. & Theodor. qui de vtraque prophetia locum hunc intelligendum existimant. Ἀναλογίαν autem mensuram interpretantur, in hunc sensum. habentes donationes secundum gratiam differentes, siue prophetiam, quæ datur pro mensura fidei, vt quanta hæc est, illa sit. Secūda est Ambro. qui de prophetia priori hunc locum intelligit in hunc sensum: habentes prophetiam secundū rationem fidei, idest, quæ datur quātum causa fidei accipientis, pro qua datur, postulat. Tertia est Anselmi qui de vtraque prophetia, sed dupliciter exponit; vno modo; habentes prophetiam secūdum rationem fidei, idest, vt nihil extra fidei regulam loquamur, aut sapiamus. Altero modo, secundum rationem fidei: idest, prophetia datur, prout fides credentium, seu auditorum

Origen. Chrysost. Theodor. Ambros. Ansel.

exigit capacitas,& salus.quæ expositio est eadem cum illa ex Ambros. citata. Aliqui recentiores supplendum censent verbum sic. habentes prophetiam secundum rationem fidei,versemur in ea. Mihi omnibus perpensis visa est expositio in commentario adducta maxime accommodata,nec opus est verbum supplere, cum iam præcesserit; dictũ enim est: habemus donationes secundum gratiam differentes, siue prophetiã secundum rationem fidei; idest, habemus prophetiã,quę donatio quędam est secundum rationem fidei, & intelligentiæ concessæ. ratio Græce ἀναλογία dicitur. Origen.mensuram interpretatur,alij proportionẽ, alij rationem.Cicero conuenientiã. Omnia autem hæc non mutant sensum.

Siue ministerium in ministrando.

Diaconia quomodo in ministrãdo consistat,& q̃d comprehendat.

PRosequitur enarrare donationes,& gratias differentes,& post genus donationis,seu functionis,quæ dicitur prophetia,alterũ genus enumerat,quod dicitur diaconia.connectitur autem hæc sententia sub eodem verbo. habemus charisma ministerij in ministrando;idest,fungimur ministerio secundum gratiam ministrandi. Græce in vtroque loco idem est nomen διακονία, sed in posteriori loco additur articulus,nempe,siue diaconiam,in ipsa diaconia,vt distincta significatio indicetur;prior enim significat functionem,& operationem ministrandi, quæ charisma, & donatio est: posterior uerò gratiam gratis datam, seu talentum, aut munus ministrandi, quod interpres obscure uertit per participium (in ministrando;) nemo enim ministrat in Ecclesia, qui non habeat aliquam gratiam, titulum, aut ordinem, quo deputatur ad talem functionem,ne sit confusio,& ut singuli ei, quod suum est, incumbant, in eoque uersentur. hoc ministerium distinguitur à prophetia,& uerbi prædicatione,de quo Actor.6.dicitur,eo quòd despicerentur in ministerio quotidiano uiduæ eorum. & rursus non est æquum nos derelinquere uerbum Dei, & ministrare mensis. Quod ministerium multiplex est,ut paulo inferius dicetur; quamuis enim prophetare sit quoddã ministerium,ut in eo loco Actor.6. habetur.Ministerio,inquit,uerbi Dei instantes erimus; tamen hoc in loco ministerium accipitur, ut ab illo distinguatur, & amplectitur ministeria multa corporalia, quæ in Ecclesia sunt,& omnia,quæ à uerbi Dei doctrina distinguũtur; hoc enim officium prophetia dicitur. Act.6.

ANNOTATIO XIII.

Theodor. Ministeriũ quid significet. Chrysost.

THeodoret. ministerium interpretatur prædicandi functionem, quam etiam ministerium dici ostendimus in commẽtario ex Act. 6. Chrysost. verò generaliter exposuit pro quocumque ministerio Ecclesia-

clesiastico. Mihi magis placet interpretari quidem generaliter, non tamen adeo generaliter, vt complectatur Dei verbi prædicationem, & explanationem; hæc enim ad prophetiam pertinet, sed per ministerium nunc intelligi existimo reliqua ministeria Ecclesiæ, quæ in exercitio corporali versantur citra verbi prædicationem, qualia sunt, quæ narrat inferius Paulus: vt sint duo genera gratiarū, & functionum, prophetia, & diaconia, vti diximus, sub quibus multæ sunt species. Ad horum autē singula charismata, & donationes sunt multæ. Illud autē non est probādum, quod recentiores quidam húc locum interpretantes faciunt, verbā sic supplentes; qui ministrat, versetur in ministrando, seu sapiat in ministerio. qui sensus alienus à Pauli mente est, qui intendit charismata enumerare diuersa, secundum diuersas gratias, & talenta, sicuti prius generaliter dixerat. habemus donationes secundum gratiam, quæ data est nobis, differentes. Sensus ergo est, habemus ministerium, idest charisma ministerij in ministrando, idest, iuxta gratiam, & talentum ministrādi, nec est opus illo supplemento.

Siue qui docet in doctrina.

Docere ĩ doctrina quomodo intelligitur.

PRopositis duobus generibus functionum, & gratiarum prophetiæ, & diaconiæ, enumerat duas species prioris, nempe prophetiæ, & utrique distinctum, & proprium charisma assignat, prior est, docendi functio. Sensus igitur est. qui docet, idest, qui habet charisma, & functionem docendi, in doctrina, idest, secundum gratiam doctrinæ, & magisterij; non enim omnes eamdem habent peritiam. Græce διδασκαλία, peritia, seu magisterium, quam uertit interpres doctrinam. qualis ergo est didascalia, talis est functio, & opera docēdi. Docere hoc in loco appellat, ea, quæ fidei & religionis sunt, alijs aperire, eósque de diuinis mysterijs instruere. quæ functio una est ex ijs, quæ prophetæ sunt, dicente Paulo. 1. Corinth. 14. Qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, exhortationem, & consolationem. quod dicit ædificare, in præsenti loco appellat, docere, idque ad prophetiam spectat. 1. Cor. 14

Qui exhortatur in exhortando.

Exhortari in exhortādo quid deaeuet.

POsterior functio prophetiæ est exhortari: is autem, qui hanc habet functionem, particularem habet gratiam, & talentum, scilicet exhortationem Græce παράκλησιν, quo nomine significat titulū, seu munus, & talentum ipsum exhortandi, quod præcedit functionem & operationem. Est autem exhortari ad doctrinam, seu ad ea, quæ tradita, & edocta sunt amplectenda, animos aliorum permouere, & inducere; nec semper pertinet ad eum, cuius est docere: nā aliquando unus docet, alter exhortatur, distinctaq. est functio, utraque tamen est prophetæ, ut ex testimonio Pauli citato in præcedenti cōmentario constat.

ANNOTATIO XIIII.

GRæcè legitur eadem particula disiunctionis, quę in præcedẽtibus sententijs habetur, nempe siuẽ qui exhortatur. rursus illud (in exhortando) Græce nomen est (in exhortatione,) nec supplendum est verbum recentiorum, scilicet. Qui exhortatur, versetur in exhortando, sicut etiam, qui docet, versetur in doctrina; is enim sensus, vti diximus in proxima annotatione, à mente Pauli alienus est, qui charismata varia numerat pro gratiarum varietate, vt discat vnusquisq. in suo munere se continere. Sensus ergo est: qui exhortãdi functionem habet, is charisma & donationem distinctã sortitus est, nempe, Παράκλησιν, à qua dicitur exhortator, sicut à munere docendi doctor, seu docens. Obijcies; cur Paulus duas functiones prophetiæ retulit, nempe docere, & exhortari, cum 1. Corinth. 14. tres esse docuerit, nempe, præter illa duo, etiam consolari? scripturarum enim doctrina hominibus in pressuris huius sæculi solatium præstat, dũ ex promissionibus in ea contentis spem futurorum bonorum excitat. Respondeo, hanc functionẽ sub verbo exhortandi comprehensam nunc fuisse: nam Græcũ verbũ παρακαλέω, & exhortari, & consolari significat, vt latius exposui in commentarijs supra S. Ioannem.

Functiones prophetiæ quot sint.
1. Cor. 14

Qui tribuit in simplicitate.

ENumerat functiones Diaconiæ tres cum suis charismatis, seu donationibus differentibus: quarum prima est, qui tribuit, idest, qui eleemosynas distribuendi functionem habet, propriam habet gratiam ad eam functionem exhibendam, nempe, simplicitatem. Græce dicitur. Qui distribuit, quo verbo significatur functio distribuendi communes Ecclesiæ eleemosynas inter fideles pauperes, de qua fit mentio Act. 6. ad eam enim functionem ibi Apostoli septem diaconos, quorum munus erat hæc distributio, elegerunt. fit etiam mentio 1. Corinth. vlti. & 2. Corinth. 8. vbi de collectis agitur. Qui igitur talem gratiam, & functionem habent, eam in simplicitate habent, quia ad illam exhibendam propter simplicitatem eliguntur. Simplicitas est quæ opponitur dolo, fraudi, personarum acceptioni; tales enim ad functionem distributionis eleemosynarum publicarum institui debent.

Diaconię functiones quot sint.
Act. 6.
1. Co. vlt. et 2. Co. 8

ANNOTATIO XV.

Oecum.

OEcumenius hanc sententiam à præcedentibus, tãquam ad aliud propositum pertinẽtẽ separat: at cũ similis sit formæ cum illis, videtur ad idem tendere, nec separanda, sed coniungenda est cum eis.

Quan-

Quantum autem ad sensum spectat, omnes fere antiqui expositores eam generaliter intelligunt de eo, qui dat eleemosynam, & tribuit indigenti. Quidam recentiores generalius etiam interpretantur de omni eo, qui donat, & gratiosè tribuit alteri. Contextui tamen Pauli, qui loquitur de ijs, qui in officio aliquo Ecclesiæ constituti sunt, magis quadrat, si particulariter exponamus de ijs, qui præfecti erant bonis Ecclesiæ distribuẽdis, & impartiendis in pauperes, uti in commentario dictum est; olim enim bona sua fideles communia faciebant, & ante pedes Discipulorum adferebant, vt inde vnicuique prout opus erat, distribueretur, vti Act. 5. Erãt que præfecti quidam, quibus hæc cura demandabatur. Act. 6. Fiebant etiam successu temporis collectæ. Vnusquisque enim fidelium partẽ aliquam erogabat in vsus, & opem indigentium, vt habetur 1. Corint. vlt. & 2. Corint. 8. quæ à quibusdam præfectis conseruabantur in eosdem vsus; hi sunt de quibus nunc dicit Paulus. Qui distribuit in simplicitate, idest, quidam habent charisma distribuendi secundum gratiam simplicitatis.

Act. 5.
1. Corint. ultimo.
2. Cor. 8.

Quid autem simplicitas hæc sit, prædicti Doctores varie explicant. In cuius gratiam aduerte, simplicitatẽ opponi duplicitati: quando enim homo, in ijs quæ facit, aliud intendit præter id, quod in eo opere intẽdi debet, dicitur duplex corde: qui verò nõ aliud intendit, quàm quod intendi debet, dicitur simplex. notat autem Gregor. lib. 4. Epist. 31. simplicitatem in Scriptura aliquando fatuitatem significare, maximè quã do sola profertur: est enim fatui non considerare omnia, quæ sunt consideranda. Vnde simplex est per extremum simplicitatis. Aliquando verò virtutem, tuncq. maximè solere simplicitati aliquid adiungi; vt Iob. 1. Erat simplex & rectus. Matth. 10. Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ; simplex enim verus & bonus est, qui nihil quidem prætermittit in suis operibus considerare ex ijs, quæ secundum iustitiam, & prudentiam consideranda sunt; aliena tamen, & contraria non considerat, ut ab eis moueatur: qui uerò ea quæ sunt consideranda prætermittit, simplex fatuus est. de quibus dicitur 1. Corint. 14. Nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote. & Gregor. lib. 1. mora. cap. 1. Sunt, inquit, nonnulli ita simplices, ut rectum quid sit ignorent; sed eo uerę simplicitatis innocentiam deserunt, quo ad uirtutem rectitudinis non assurgunt, quia dum cauti esse per rectitudinem nesciunt, nequaquam innocentes persistere per simplicitatem possunt: hinc est, quòd Paulus Rom. 16. discipulos admonet, dicens. Volo uos sapientes esse in bono, simplices autem in malo. hæc Grego. Chrysost. autem hom. 36. in 1. Corint. In simplicitate, inquit, cauenda est stultitia; in prudentia cauenda est malignitas. cur igitur hoc ita sit, simplicitas hæc, quæ gratia quædam est, quam distributionis functio sequitur, coniuncta est rectitudini & prudentiæ, ut discernat distributor, quibus, & quantum, & quomodo est dandum. Personarum igitur acceptio non est in simplicitate, nec dolus, nec fraus: nam in his considerat homo, quæ non sunt consideranda; ubi uerò non

Gregor.
Iob. 1.
Matt. 10.
1. Cor. 14
Gregor.
Chrysost.

non est dolus, nec fraus, nec personarum acceptio, sed iustitia, & prudentia, simplicitas est, de qua nunc loquitur Paulus.

Hanc expositores aliter explicant. Primo loco Origen. & Ambros. illum dicunt in simplicitate tribuere, qui non ob vanam gloriã tribuit; qui enim sic tribuit, duplex est, quia actu exteriori videtur benefacere alteri: at ipse sibi benefacere intendit, dum propriam laudem quærit. Origen. quidem generaliter intelligit hanc sententiam de omni eo, qui quouis modo tribuit. at cum Paulus particulariter loquatur de eo, cui incumbit ex officio distribuere communia bona pauperibus, vti diximus in commentario, non videtur simplicitatem sic intelligere, vt Origen. dicit. Quamuis enim vere sit duplex, qui ob vanam gloriam tribuit, tamen quod quærit Paulus illud est, vt sine dolo & fraude, & acceptione tribuat; per hanc enim simplicitatem subueniri potest pauperibus, etiamsi vana gloria, qui tribuit, moueatur. Secundo loco Chrysost. & Theodoret. per simplicitatem intelligendam censent liberalitatem, vt sine auaritia fiat donatio. hæc autem expositio nititur metaphoræ: nam qui liberaliter dat, manu extensa dicitur dare; qui verò auarus est, manum habet clausam: quod autem extensum est, simplex est. manu ergo extensa, & liberaliter tribuens, in simplicitate tribuit. Hæc etiam expositio procedit generaliter de omni tribuente.

Origen. Ambr. In simplicitate tribuere quis dicatur. Chryso. Theodor.

Ad hãc simplicitatem addit alia duo Theodoret. scilicet, vt qui tribuit, non captet gloriam, sed indigentis inopiæ subueniat, nec ratiocinetur, an quæ habet sibi sufficiãt, sed spem in Deo ponat. hæc tria simplicitatem faciunt secundum Theodoret. Tertio loco Auctor commentarij, qui nomine Hierony. circumfertur, dicit, in simplicitate dare eum, qui omnes petentes existimat bonos, & indigere ijs, quæ petunt, nec inquirit causas, & ea, quæ à tribuendo impediunt. Quod intellige, seruata iustitia & prudentia. Sunt enim qui subtiliter erga indigentes, & petentes considerant multa, vt sibi persuadeant illos non indigere, vt se à dandi debito exonerent. & hæc simplicitas, quæ talia non considerat, vere est necessaria in distribuente. Comprehenditur tamen sub ea, quam nos in commentario diximus; ista enim inquisitio, fraus, & dolus quidam est.

Theodor. Hierony.

Quarto loco, quidam recentiores interpretantur sic, vt qui dat, nihil mali intendat ab eo, cui dat; sunt enim qui tribuunt alijs, vt eos alliciant, ad aliquid contra iustitiã, aut honestatem faciendum. hi non in simplicitate tribuunt. Hæc expositio generaliter de omni dãte procedit, & uerum est, qui sic dant, non in simplicitate tribuere, quæ simplicitas etiam esse debet in distribuente, de quo loquitur Paulus; tamen ea est generalis in omni actu virtutis.

Recent.

Quinto loco, quidam alij recentiores explicant sic. Eum tribuere in simplicitate, qui tribuit, non animo ut ei retribuatur amplius. de quo dicitur Ecclesi. 20. Datus insipientis non erit tibi utilis; septemplices enim sunt oculi eius, exigua dabit, & multa improperabit. Sexto loco alij recentiores exponunt eum dare in simplicitate, qui non

Eccl. 20.

consi-

considerat in eroganda eleemosyna, an amicus, an familiaris, &c. sed an indigeat. hæc tamen simplicitas comprehensa est sub ea, quæ data est à nobis: qui enim illa considerat, quæ non oportet, acceptator est personarum.

Qui præest, in solicitudine.

HAec est secunda species functionis ad Diaconiã pertinẽtis. sensus est. Qui aliorum curam gerit, quique hanc functionem in Ecclesia habet, quæ quoddam charisma est, eam habet secundum gratiam solicitudinis, idest studij, & diligentiæ; qui enim diligentes & soliciti sunt, functioni huic apti sunt, debentque ea gratia maxi-

1. Tim. 5. me vti. de huiusmodi præfectura dicitur 1. Thimoth. 5. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni sunt. sunt autem multi modi, quibus alij alijs præsunt, omnibus solicitudo necessaria est.

ANNOTATIO XX.

Solicitudo quo differat à diligẽtia, & ad quos spectet. SOlicitudo Græce σπουδή, quod Latinè studium, & diligentiam significat: non sunt autem idẽ apud Latinos, studium, & diligentia: nam studium significat vehementem animi intentionem, & applicationem ad ea, quæ agere, facere, cognoscere vè intendimus, seu vt definit Cice.

Cic. lib. 1. de Inuent. Studium est animi assidua, & vehemens ad aliquam rẽ applicata, magna cum voluptate, occupatio. Diligentia autem significat celeritatem quandam in exequendis ijs, quæ agenda, aut facienda sunt. vtrumq. est in eo, qui præest necessarium; debet enim per studiũ totis viribus incumbere officio suo, nec importunitatibus, molestijs, aut laboribus, quæ in aliorum cura gerenda sunt, remitti. per diligentiam autem nihil debet eorũ, quę opportuna fuerint, prætermittere. vtrũq.

2. Tim. 4 significauit Paulus 2. Tim. 4. De priori dicit: Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple. de posteriori: Insta, opportunè, importunè, argue, obsecra, increpa; illud studij, hoc diligentiæ est. Hoc vnico vocabulo Græcus sermo vtrumque complectitur.

Attende autem, aliam esse solicitudinem illam, de qua 2. Corin. 11. *2. Cor. 11* dicitur; Solicitudo omnium ecclesiarum; quamuis enim vnum sit latinum nomẽ, Græcè distincta sunt; in hoc enim loco Corint. habetur Græcè μεριμνα, quod propriè Latine dicitur solicitudo, quæ necessaria etiam est in eo, qui præest. tamen non idem significat quod studium, aut diligentia; sed his addit timorem euentuum futurorum; solicitus enim cogitat multa, quæ euenire possunt impedimenta eius rei, quã intendit, & cui incumbit, ac timet, donec optatum finem consequatur. facitq. hominem cautum, & prudentem, & stimulat ad adhibendum studium, & diligentiam; affligit enim animum, donec effectus compleatur.

Qui

Qui miseretur in hilaritate.

HAec est tertia species functionis ad diaconiam pertinentis. Sensus est. qui functionem habet miserendi, taleque charisma sortitus est, id sortitur secundum gratiam, & talentum hilaritatis; hilares enim maximè apti sunt ad miserendum. Attende, non loqui Paulum generaliter de omni eo, qui misericordiam exercet erga alium; sed de eis, qui curandis pauperibus designati erant; quales modo sunt in Ecclesia hospitalarij, & olim etiam fuerunt; loquitur enim hic Paulus de Ecclesiasticis functionibus. Huic autem peragendæ functioni maximè necessaria est hilaritas, quæ non solum in animi lætitia, sed in quadam etiam uultus alacritate, & uerborum affabilitate consistit; hæc enim tria necessaria sunt. primum quidem, ne ipse, qui miseretur, tædio, & nausea succumbat, quæ solent maximè ex infirmorum, præsertim pauperum aspectu contrahi. Duo uerò posteriora, nempe, uultus alacritas, & uerbi affabilitas, propter ipsos infirmos, qui ob infirmitatem mœrore affecti cum sint, mœrori mœror addetur, si ij, quorum opera indigent, hilares & uultu alacres non sint. tetricos enim, & morosos, ac querulos infirmi abhorrent. præterea, quia infirmi, cum multis indigeant, solent multa petere, & continuò miserentium opem implorare. hilares autem ad petendum, & implorandum suam operam alios inuitant; contra uerò tetrici à petendo deterrent. idcirco in eo, qui miserendi functiones habet, gratia hilaritatis commendatur, & cum hilaritate functio hæc perficitur.

Misericordiæ qualitates, & officia.

Hilaritas alacritas & affabilitas cur requirantur in misericordia.

Habes iam functiones quinq. Ecclesiasticas, duas ad prophetiam, tres ad Diaconiam pertinentes, cum suis proprijs gratijs, & talentis, ut discant, qui eas sortiti sunt functiones, ad sobrietatem sapere. quod tunc fit, si unusquisq. eas exerceat secundum doctrinam, quam sortitus est. Similiter qui exhortatur, secundum donum sibi concessum; qui etiam tribuit, qui præest; & qui miseretur, secundum gratias datas ea faciant; sicque talia opera, erunt uolūtas Domini bona, beneplacens, & perfecta; & ista facientes, uoluntatem Dei talem probabunt, ut in principio dictum est.

ANNOTATIO XVII.

COmmuniter expositores hanc sententiam generaliter interpretantur de quocumq. misericordiæ opus faciente, eandemq. existimant esse cum illa 2. Corint. 9. Vnusquisq. prout destinauit in corde suo, non ex tristitia, aut necessitate, hilarem enim datorem diligit Deus. Theodoret. ad beneficentiam extendit, dicens, lætitiam in eo, qui benefacit alteri, esse debere, quia lucrū est, alijs benefacere. Vnusquisq. autem proprio lucro lætatur. Ego quidem fateor, misericordiæ opera esse

Hilaritas in misericordia requiritur.

1. Cor. 2.

Theodor.

esse hilariter facienda, vt perfecta, & secundum Dei voluntatem bene placentem fiant, quod & Salomon *Eccles. 7.* Eccles. 4. monuit, dicens, Declina pauperi sine tristia aurem tuam, & redde debitum tuum, & responde illi pacifice in mansuetudine. Qui etenim dat pauperi tetrico vultu, aut verbis asperis, terret pauperem, ne iterum accedat ad illius operam implorandam. Non solum autem hilaritatem in misericordia, sed etiā in beneficentia necessariam esse fateor, vt perfectum fiat opus; qui enim tristi vultu, aut duro verbo in dando vtitur, donū minuit, efficitq. vt minus gratum sit accipienti. quod *Eccl. 18* Eccles. 18. Salomon docuit, dicens: In bonis non des querelam, & in omni dato non des tristitiam verbi mali; nonne ardorem refrigerabit ros? sic verbum melius, quàm datum, & Eccles. 35. In omni, inquit, dato, hilarem fac vultum tuum. Hæc omnia vera sunt, tamen quantum ego existimo, Paulus, non de beneficentia, nec de misericordia generaliter hic loquitur, sed de particulari quadam functione, quæ erga infirmos, qui alio rum ope indigent, uersatur, vti diximus in commentario. est enim hæc sententia connexa præcedentibus, in quibus Paulus, non de omnibus, sed de ijs, qui functionem aliquam in Ecclesia habent, loquitur.

Dilectio sine simulatione.

Christiani perfecti qualitates & conditiones quę? Dilectio quomodo debet esse fine simulatione, & q̃ dicatur.

QVæ sit uoluntas Dei bona, beneplacens, & perfecta in ijs, qui aliquam functionem ecclesiasticam in Ecclesia sortiti sunt, hactenus docuit; nunc generaliter in omni Christiano id ipsum ostendit, ut vnusquisq. fidelis probet, & experiatur non tantum bonum, sed etiam perfectū, incipitq. à dilectione. Dilectio, inquit, bona est, sed sit sine simulatione, erit beneplacens, & perfecta. supplendum est verbum substantiuū, dilectio sit sine simulatione. sic supplet Clem. lib. 2. Stromat. more Hæbreo, cuius est verbum substantiuum subticere frequenter. Quæ autem sit dilectio ficta, seu cum simulatione, docet Ioannes in sua Epist. 1. cap. 3. Diligamus, inquit, non verbo & lingua, sed opere, & veritate. Nota duas dilectiones fictas, & simulatas: Vna est, quæ fit verbo, quando aliquis amat quidem, sed amor eius non se extendit ad opera, sed ad sola uerba bona, erga eum, aut de eo, quem amat. Huic opponitur dilectio, seu amor coniunctus operi, quando qui amat, & verbo, & opere amorem internum ostendit erga amatum. Ioan. 14. Qui habet mandata mea, & seruat ea, ille est, qui me diligit. & Iacob. 2. Si frater, aut soror nudi sint, & indigeant victu quotidiano, dicat autem aliquis, ite in pace, calefacimini, & saturamini, non dederit auté ea, quæ necessaria sunt corpori, quid proderit? Hæc igitur est dilectio ficta: quamuis enim qui sic se habet interius, aliquo modo amet, tamen ad uerba sola progreditur. Altera est, quæ fit sola lingua, quando homo non amat interius, tamé exterius amare se dicit. iste amat lingua; cui opponitur amor, & dilectio in veritate. De illa dicitur Matth. 15. Populus hic labijs me hono-

Clem. Alex. Ioan. 1. epist. 3. Ioan. 14. Iacob. 2. Mat. 15.

honorat, cor autem longe est à me. Ioannes ergo verbo, opus; linguæ, veritatem, opponit, quia ficta dilectio est, quæ fit verbo, sine opere, aut lingua sola. Illa vera est, perfecta, & sine simulatione, quæ fit opere, & veritate, tàm erga Deum, quàm erga proximum, ad quã nunc Paulus exhortatur: sapienter autem post superius dicta, hoc monet, quia qui sine simulatione diligit, præerit in sollicitudine, tribuet in simplicitate, & miserebitur in hilaritate, habebit propheciã secundum fidei mensuram, ministerium in ministrando, docebit in doctrina, exhortabitur in exhortatione. perfecta enim charitas, perfecta efficit opera, & publica, & priuata.

ANNOTATIO XVIII.

Chrysost. Origen. Ambros. Ansel.

CHrysost. videtur de dilectione proximi proximam sententiã interpretari. Origen. verò, Ambros. & Ansel. generaliter intelligendam cẽsent de dilectione, tàm erga Deũ, quàm erga proximum, & ea expositio accommodatior videtur: nam vtraque dilectio reperitur cum simulatione, & sine simulatione; nec Paulus limitatione vsus est, imo ipsa verba, & quæ sequuntur, generalia sunt, & vtrique dilectioni communia. Quæ autem dicatur dilectio sine simulatione, inquirendum est: nam Origen. & Ambros. affirmant eam esse, quæ est secundum Deum; omnis enim dilectio quæ non est secundum Deum, ficta est, & simulata. Mihi tamen non videtur ita large Paulum loqui; aliter enim sequentia verba superflua essent; sed vti proprietate vocabuli. fictum enim, & simulatum est, quod aliter apparet, quàm sit. Vnde qui dilectionem exterius ostendit habere, etiam si bona sit, quam non habet, dicitur fictus & simulatus, talisque dilectio simulata est, quæ fit illis modis, quos in commentario explicui: quando autem dilectio fit secundum Deum, verba sequentia declarant.

Odientes malum, adhærentes bono.

Perfecta dilectio in quo cõsistat.

AD præcedentem sententiam hæc etiam pertinet, per quam explicat perfectam dilectionem: nam & mali homines aliquando se diligunt sine simulatione, quia corde, verbo, & opere se amãt, sed in malo; tuncque dilectio non est simulata, tamen perfecta non est. Deum etiam aliqui diligunt ex corde, & opera aliqua bona faciunt, non tamen perfecta dilectio est. Debemus ergo talem habere dilectionem erga Deum & proximum, vt malum abhorreamus, & bono adhæreamus; vitium detestemur, & virtuti coniungamur. Hæbraismus est superius adnotatus; participio enim loco verbi vtitur, quod etiam sequentibus sententijs repetit. Est autem emphasis in verbis Græcis à Chrysost. adnotata; est enim ἀποστυγοῦντες, idest abhorrentes, quod est amplius, quàm odisse. adhærentes Græce κολλώμενοι, idest agglutinati bono; ut enim vitium summopere fugiendũ *Chrysost.*

est,

est, ab eoq; longe discedendum, ita virtus amplectenda, ipsiq; adhærendum est. Est etiam contrariorum consideranda antithesis, quam attendit Origen. Non satis est amare virtutem, temperantiam, iustitiam, cæterasq; huiusmodi; sed odisse cōtraria vitia; qui enim amat virtutem, & non abhorret uitium, non multum in uirtute perseuerat: odium autem vnius perficit amorem alterius. *Origen.*

Charitate fraternitatis inuicem diligentes.

POst dilectionem in genere ad particularem erga proximum descendit; quam beneplacentem & perfectam esse docet, si mutua dilectione fraterna ex animo nos dilexerimus. Est autem mira energia in verbis Græcis: Primo quidem illud (charitate fraternitatis) vnicum est nomen τῇ φιλαδελφίᾳ, quod nomen significat dilectionē, qua fratres se amant, tamquam fratres sub uno patre. Hac nos dilectione debemus inuicem nos amare: sumus enim filij Dei in Christo, & inuicem fratres. est autem, vt recte adnotarunt Ambros. ser. 9. & August. ser. 27. de verb. Apost. perfectior fraternitas spiritualis, quàm carnalis: si autem hæc mutui & magni amoris est causa, quanto magis illa? Secundo (inuicem) alij alios ament, vt sit reciprocus; nemo permittat se amari, quin redamet. Tertio, illud (diligentes) Græce est φιλοστόργοι, quod nomen Basil. regu. breui. resp. 241. explicat eos significare, qui non vtcumque se diligunt, sed cupide, & ex animo. est enim à verbo Græco Στέργω, quod significat naturali quodam, & non facilè solubili amore diligere, quali amore patres, & filij, & fratres naturaliter se diligunt. Inde φιλοστόργοι dicuntur, qui magno amore erga liberos afficiuntur, quique se huiusmodi amore diligunt. nec est participium Græce, sed nomen, ut non transeuntem, sed continuam, & permanentem significet dilectionem; aliud enim (amantes) aliud (amatores) significat. Non est mirum, si tantum amorem exigat Paulus inter fideles, cum maiori & efficaciori sint à Deo dilecti. cur ergo tanto amore homo non prosequatur hominē, quem Deus multo maiori prosecutus est? Illud (charitatem fraternitatis) legendum uidetur in casu auferendi, charitate fraternitatis; omnes enim textus Græci habent in casu dandi, cui respondet Latinus sermo in casu ablatiuo, aut effectiuo. *Ambros.* *August.* *Basil.*

ANNOTATIO XIX.

VTi in commentario adnotauimus, verisimile est, interpretem vertisse (charitate fraternitatem) vertisse (charitate fraternitatis) sic enim iuxta Græcum codicē legendum est; vitio verò scriptorum effectum est, vt in accusandi casu sit positum. Illud tamen est aduertendum, Clem. lib. 2. Strom. hāc partem coniunxisse cum superiori sententia in hunc sensum (odientes malum, adhærentes bono, & charitati frater- *Clem. Alex.*

ternitatis; quasi diceretur: adhæreamus etiam charitati fraternitatis, quod sequitur separat (inuicem diligentes) communis tamen lectio est, quam interpretati sumus, eamq. Origenes, Chrys. & Basil. regu. breui. resp. 242. & Ambros. cum cæteris prosequuntur, imo idem ipse Clem. lib. 3. pædag. c. vlt. si interpreti eius credendum est, eam sequitur.

Honore inuicem præuenientes.

Occurrit Paulus vni, quod maxime charitatem fraternam dissoluit, idque docet quod eam conseruat, & auget; ambitio enim, & superbia, quibus vnus alteri præferri conatur, vnusque alterum contemnit, ac vilipendit, venenum sunt charitatis fraternæ. contra vero humilitas aliorum beneuolentiam conciliat, & inimicitias dissoluit. Dicit ergo Paulus, honore inuicem vos præuenite. vnusquisque alterum studeat primus honorare, nec expectet alterius salutationem, aut honorem, vt resalutet, aut honorem referat; sic enim fraternam charitatem conseruabitis, & augebitis, & voluntatem Domini beneplacentem, & perfectam probabitis: honore enim alterum prosequi bonum est, & eum præire, beneplacens, & perfectum est. Non tollit Paulus ordinem ciuilem, & Ecclesiasticum, quo vnus alteri præferendus est, & vnus alterum honore præire debet; sed quod inter pares, & æquales fieri conuenit, docet, & quod etiam obseruandum est inter impares, & inæquales, quando ad charitatem conseruandam id opus est; si enim maior minores potest ab inimicitia, & odio reuocare honore præueniendo, debet id præstare; animo etiam debet vnusquisque alium honore præuenire, etiamsi propter status ordinem opere non præueniat. tanta autem est hominum quorundam ambitio, & superbia, vt non solum alios honore non præueniant, sed nec sequantur.

Honore inuicem quo præuenire debeamus.

Honore inuicem præuenientes.

Hoc quoque ad eandem charitatem fraternam refertur, eoque illa multum perdurat, & crescit, nimirum quando & studio, seu sedulitate, qua alijs fauemus, & officium præstamus, celeres, & opportunos nos exhibemus; parum enim est honore præuenire; si non ijs, quos præuenimus honore, fauorem, officium, & opem præstemus, idque opportune; sunt enim qui aut nullum officium alijs exhibent, aut ita serum, vt iam opportunitas omnis abierit. debemus ergo in studio, fauore, beneuolentiaque erga alios præbenda, non pigri, sed prompti, & expediti esse, vt illud erga proximũ impleamus, quod Prouer. 3. dictum est. Ne dicas amico, Vade & reuertere, cras dabo tibi, cum statim possis dare. Solicitudo Græce σπουδή, studium Latine est, quasi fauor, & amor, quæ alijs impendimus, & eorum beneuolentiam comparamus. Studium ergo erga alios bonum est. si verò sit sine pigritia, beneplacens est, & perfectum.

AN-

ANNOTATIO XX.

Oecum.

IDē est in hoc loco vocabulū Græcū cū illo superiori (qui præest in solicitudine) sēsa verò hæc uarie exponitur. Primo loco Oecumen. cū pcedenti connectit in hunc sensū. honore inuicē præueniamus, nec simus tardi, aut pigri, sed diligētiā adhibeamus, & studiū, vt alios præueniamus in honore. Hoc tñ non satis accōmodate dīctnam id est iā verbis præcedētibus significatum, qñ dr. præuenientes alios honore; nec solet Paulus verbis abūdare. Secūdo loco Chryſ. ad charitatē fraternā refert, & studiū interpretatur, beneuolentiā, seu amorē, quo alijs fauemus, & benefacim⁹; vocabulū enim Græcum id ēt significat: moneto. Paulus, non solum alios debere præuenire, sed ēt celeres esse, ac expeditos, fauore, & beneuolentia erga eos exhibendis. Hæc expositio accōmodata uidetur, eamq. secuti sumus in cōmētario. Tertio loco Orig. & Theodor. & Ambr. non ad charitatem fraternam, sed potius ad dilectionem Dei referunt, vt velit Paul⁹, nos in bonis operibus faciendis omnē abijcere pigritiam, & tarditatem; quod quidē uerū est, & necessarium, si doctrinā consideres: tñ si mentem Pauli interpreteris, non uidetur id accōmodate dici: nā ad charitatis fraternæ perfectionē id deesse videbatur, nempe ut studio, & fauore alios prosequeremur, nec honor enim dilectionem fratris nō perficit, si manus adiutrix, quando opus est, denegatur.

Chrysost.

Origen.
Theodor.

Spiritu feruentes.

HOc ad charitatē erga Deū ptinet. Spiritū appellat Spiritus sāctū charitatē diffusam in cordibus nostris, qua incitamur, & veluti impellimur ad opera quæcumq; bona, & sancta. Gal. 6. In Christo Iesu, neq; circumcisio aliquid ualet, neq; præputiū, sed fides, quæ per dilectionē operatur. Hunc spiritum, & dilectionis affectū feruentē in nobis postulat Paulus, vt enim aqua, dū feruet, concitatur continuo, & in altum se erigit, vaporemq. sursum emittit, sic charitas debet in nobis nō otiosa esse, sed cōtinuis operib. vacare, in maiorag. semper proficere, seq. extollere, per orationemq. ac mentis contēplationē, desideria, & intentionē, uelut per uaporē in altū se erigere; sanctorū enim orationes vaporib⁹ ascendētibus cōparantur, Apoc. 5. & 8. Qui sic spiritu feruet, voluntatē beneplacētē, & perfectam probat. hic feruor contrarius est illi tepiditati, contra quam dicitur Apocal. 3. Scio opera tua, quoniā neq; frigidus es, neq; calidus, vtinā frigidus esses; aut calidus, sed quia tepidus es, incipiam te euomere ex ore meo.

Gal. 6.

Spiritus feruētes, qui dicātur.

ANNOTATIO XXI.

Basil.

Spiritus feruor, qui requiratur

BAsil. reg. breui. resp. 259. qui dicantur spiritu feruentes, sic explicat: spiritu, inquit, feruens est, qui ardenti studio, & inexplebili cupiditate, & assidua diligentia voluntatē Dei facit i charitate Christi Iesu Domini nostri, conuenienter illi quod scriptū est; in mandatis eius uolet nimis. Hæc Basil. vbi charitatem Christi Iesu in nobis existentem, per quā voluntatem Dei facimus, spiritū interpretatur: feruorem autē in tribus positū esse docet. Primū est, si ardenti studio fiat; idest, si opera tota animi intentione, & attētione faciamus; Secundum est, si fiat inexplebili cupiditate;

ditate: idest, anim⁹ numq̃ satietur bene operãdo, sed noua semp facere cupiat, iuxta illud Matt. 5. Beati qui esuriūt, & sitiūt iustitiā. Tertiū est, si assiduâ diligētia fiat, vt à bene operado numq̃ cessemus. Hæc tria qui hēt, spiritu feruet: & hoc est iuxta Dauid Psal. 3. in mandatis Dei velle nimis.

Matt. 5. *Ps. 111.*

Domino seruientes.

PRosequitur Paulus operū dilectionis erga Deū pfectionē exponere, seruireq. nos Dño præcipit. Dñm appellat Christū ipsum, cui⁹ fidē profitemur, & cuius sāguine à seruitute peccati in seruitutē Dei, quę vera libertas est, trāslati sumus. Erat aūt, qñ hęc scribebat Paulus, Christi religio maximis psecutionib⁹ exposita, & ijs, qui Christū profitebātur, summo animi robore, & fidei cōstātia opus erat; idcirco ad hāc Christi professionē, Christianāq. vitam exhortans, dicit: Dño seruite, idest, Christi seruos fide, & opere, ac professione exhibete; nolite timere eos, qui Christū profitētes persequūtur, & occidūt, sed vos seruientes estote Dño: nō aūt dicit (Christo seruientes) sed (Dño,) quasi noīe ipso ad seruiendū excitet, & animet, quasi diceret: Seruite illi, q̃ vere Dñs est, & cuius vere serui estis. Rectè aūt pmittit (spiritu feruētes;) magno enim & feruēti spiritu opus erat illis, q̃ tūc tēporis Dño fide, & opere seruiebāt. Ille vere seruiet Christo, q̃ nō solū credit, sed vitā & opera sua cōponit s̄m legē Christi, eiusq; voluntatem in oībus implet. Causam ēt tacitam hæc verba cōtinent, cur spiritu feruere debemus: Dño enim seruimus, non quidem quales sunt Dñi tēporales, sed qui perfectè Dominus est, qui nos & fecit, & redemit, & saluauit.

Deo seruire qui dicatur.

ANNOTATIO XXII.

Orig.

ORigenes duas refert lectiones. Vna est (tēpori seruientes) altera est (Dño seruientes) quas ex affinitate verbi Græci ortas esse nemo dubitat: nā κυρίῳ idem est, quod (Dño) καιρῷ, idem est quod (tēpori:) abbreuiate autē illud scriptū maximā habet similitudinē cū secundo: inde factū est, vt aliqui Latine uerterint (tēpori seruientes;) eā tñ interpretationē non recipit Origen. sed legendum censet, sicut & uetus interpres habet (Dño seruientes.) q̃ etiā lectionē sequuntur Chrys. Theod. & Ansel. At uerò Ambros. reijcit hanc cōmunem interpretationē, & legendū cēset (tēpori inseruientes) eo motus argumēto, quia cū enumeret Paulus singula opera, quibus seruimus, superfluum videbatur generalē sententiā hanc superaddere (Dño seruite:) legendū ergo existimat (tēpori seruiētes) iuxta q̃ interpretationem sensus est, quoniam dixerat (spiritu feruentes,) ne hoc sic acciperēt, ut passim, & importune verba religionis ingererent tēpore inimico, & per quod forte scandalū excitarent, statim subiecit (tempori seruientes) vt modeste, & cū honestate aptis, & locis, & personis, & conuenienti tempore, religionis fidē loquerentur; sunt enim quidā ēt hoc tempore, quo pax est, qui sic perhorrent verba Dei, vt audientes cum magna ira blasphmēt viam Christianā: nam & ipse Apostolus seruiuit tempori, qñ quod noluit, fecit; inuitus enim circūcidit Timotheū, & raso capite purificatus secundū legē ascēdit templū, vt Iudæorū sopiret insaniā.

Chryso. *Theodor.* *Ansel.* *Ambros.* *Ephes. 5.*

Hoc

Hoc est, quod alijs verbis idē Apostolus monuit Ephes. 5. Redimentes tempus, quoniā dies mali sunt. Sic Amb. interpretatur, fateorq. & sequētib⁹, & antecedētibus accommodatā esse interpretationē, & documentū valde utile continere: nā aliqui etiā nunc nimio suo feruore, plus alijs nocent, quā prosunt. prudentia opus est, ad q̄ pertinet seruire tempori, quātū oportet. Huic expositioni id solū aduersatur, quod cōmunis antiquorū sensus cum ueteri interprete, nō tēpori (sed (Dño) legendū censet, eaq; de causa sumus huiusmodi lectionē secuti, q̄ etiā accommodatissima est, nec argumentum Ambrosij conuincit, quia nō est hęc sūma quædā, aut generale documentū, sed particulare, quo tēporibus illis persecutionū, & afflictionū fideles exhortatur, vt Christi seruos se exhibeant, nec nomen eius erubescant, aut timeant, sed Apostolos imitentur, qui seruos Christi se profitebantur. Rom. 1. Paulus seruus Iesu Christi.

Spe gaudentes.

Remedia Domino seruiendi.

APposite connectitur hæc sententia præcedenti: nā Domino inseruire, illo tūc temporis multis erat tribulationibus, & persecutionibus expositū. Monet ergo futura respicere, & bonorū promissorū spe gaudere; spes enim confirmat animos in obsequio Dñi; quæ tanta est, vt gaudiū generet. Ro. 5. Gloriamur in tribulationibus, scientes, quod tribulatio patientiā operatur, patientia aūt probationē, probatio autem spē, spes verò non confundit. Matth. 5. Gaudete, & exultare in illa die, quoniam merces vestra copiosa est in cęlis. Est etiam nunc temporis seruire Domino arduum, & difficile; per multas enim tribulationes oportet intrare in regnū Dei. debemus igitur oculos in futura conuertere, & eorū spe gaudere 2. Cor. 4. Id quod momentaneum est, & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis, non contemplantibus nobis, quæ uidentur, sed quæ nō videntur. Plus igitur valeat maximorū, & æternorum bonorum, quæ expectantur, spes ad gaudium concipiendum, quàm mala præsentia breuia, & leuia ad tristitiam excitandam, per quam retardemur, & desistamus seruire Domino. qui spe gaudet, Domini voluntatem beneplacentem, & perfectam probat.

Rom. 5. Matt. 5. 2. Cor. 4.

In tribulatione patientes.

SEcundum remediū adhibet, quo Domino perfecte seruiamus. Pręsentes inquit tribulationes patienter feramus; patientia enim minuit, & extenuat aduersitates, & tribulationes, consequitur autē spē præcedentē; qui enim sperat futura bona, mala pręsentia, per quæ illa consequitur, facile tolerat. Iacob. 5. Patientes estote fratres charissimi vsq; ad aduentum Domini: ecce agricola expectat pretiosum fructū terræ, patienter ferens, donec accipiat humorem temporaneū, & serotinū. nulla virtus sine patientia acquiritur, imo nec temporalia, & caduca sine patientia aliquis consequitur, nec sine ea prudentia ulla est. De hac virtute Tertul. & Cypr. elegantes tractatus confecerunt.

Orationi instantes.

TErtiũ addit remediũ, quo Dño seruire possimus, & quod maximè tribulationis tẽpore conducit. id aũt est, orationi instare. Græcũ verbũ magis exprimit snĩam προσκαρτεροῦντες à verbo προσκαρτέρω, qđ idem est, ac perseuero, perduro in oratione. Ergo perdurãtes, & pseuerantes esse debemus. Orare bonũ est; in oratione verò pseuerare, beneplacẽs, & perfectũ: sine pseuerãtia enim oratio raro impetrat; ideirco Paulus hanc instantiã orationis sæpius monet, & Dñs. Luc. 11. illa parabola petentis cõmodato tres panes docuit, dicens. Si ille perseuerauerit pulsans, dico vobis, & si non dabit illi surgens, eo φ amicus eius sit, pp improbitatẽ tñ eius surget, & dabit illi, quotquot habet necessarios. Rectè aũt connectitur hęc sententia superioribus; nam & Dño seruire, & spe gaudere, in tribulationibus patientẽ esse, & ab eis liberari, non o viribus proprijs assequitur, totũ à Deo est; igitur conueniẽter oratur, & petit' ille, à quo sola ea recipi, & obtineri possunt. Luc. 11.

Necessitatibus sanctorum communicantes.

PRædicta tria ipsissimet faciẽtib. cõducunt; nẽpe spe gaudere, in tribulatione patientẽ esse, orationibus instare, & perseuerare; ea .n. ad Dño illo tunc præcipuè tẽpore seruiendũ erant necessaria: at quia charitas proximũ amplectitur, & pp tribulationes, ac persecutiones tunc tẽporis contra Christianos factas, multi eorũ subsidio tẽporali indigebant, multis necessitatib. oppressi, idcirco adiungit Paulus; qđ beneplacẽs, & perfectũ ẽt in hac parte est. sensus igitur est. Dixi, uos hoc aduerso tẽpore Dño debere seruire, vosq; eius seruos profiteri, quod quia arduũ erat, spe, patientia, oratione vos cõmuniui: at nõ uobis solis cõsulere debetis, sed alijs ẽt, qui propter tribulationes, & psecutiones, necessitatibus, & indigentijs corporalibus premuntur. Cõmunicate ergo Christianorũ necessitatib⁹; id est, eas reputate vestras, ac cõmunes uobis cum illis, & qũo uestris subuenitis, subuenite & illis, auxilium, opemque impendendo, quomodo poteritis.

Subuenire adinuicẽ debent. Christiani.

Nota efficaciã verbi (cõmunicate) qui enim sanctorũ necessitatibus subuenit, sicut cões facit opes suas cũ eis, ita ẽt cõe habet lucrum cũ illis, fitq. particeps meritorum, quæ sancti in illis necessitatibus & tribulationibus tolerandis habent. quod Chrys. & Theod. adnotarũt; imo & Paulus 2. Cor. 8. In præsenti, inquit, tẽpore vestra abundãtia illorũ suppleat indigentiã, vt & illorũ abũdantia uestræ inopiæ fit supplementũ. Solebant Christiani unius prouinciæ Christianis necessitate oppressis, qui in alia prouincia erant, subsidia mittere. Act. 11. Proposuerunt, inquit, discipuli, prout quisq; habebat, in ministeriũ mittere habitantib. in Iudæa fratribus; & dicebantur collectæ, quia ex multis dantibus colligebantur, quibus, & præsentes, & absentes necessitates subleuabantur, 1. Corint. 16. Per unam Sabbathi quisque uestrium apud se sepõat, recondens quod ei beneplacuerit, vt non cum

Chrysost. Theodor. 1. Cor. 8. Act. 11. 1. Co. 16.

vene-

venero, tunc collectæ fiant. Hoc est, quod nunc dicit; Sanctorum necessitatibus communicantes. Christianos appellat sanctos, vtpote Deo vero dedicatos, & per gratiam baptismi, & fidem sanctos effectos, & vitio purgatos.

ANNOTATIO XXIII.

ORigenes in aliquibus codicibus Latinis legi affirmat (memorijs sanctorum communicantes) cum tamen Græce legatur (necessitatibus) χρεία enim necessarium, & indigentiam significat. *Ambros.* Ambros. lectionem priorem sequitur, quamuis ad eundem reuocet sensum, efficaciorem tamen, nempe vt Paulus velit, Romanos sanctorum vitam imitari, dumque eos imitandos proponunt, necessitatibus eorundem subuenire. Hoc dicit esse sanctorum memorijs communicare, eos nempe per imitationem reuocare in memoriam, & similibus sanctis subuenire. *Hilar.* Hilar. lib. aduersus Constanti. legit etiam (memorijs.) similiter Petrus Chrysologus serm. 120. *Pet. Chrysol.* Nostra tamen lectio communis est, & legitima. Quidam vertendum putant (vsibus sanctorum) ne quis existimet, non prius esse illis subueniendum, quàm in necessitatem sint redacti. hæc tamen consideratio non tollit nostræ versionis veritatem; loquebatur enim Paulus de ijs, qui indigebant. modo etiam non est subueniendum, nisi quando necessitas imminet, nempe quia præsens est, aut futura timetur; tales enim dicuntur necessitatem pati, non quod sola extrema sit consideranda. nam cuicumque, & præcipuè in graui necessitate, auxilium est ferendum.

Hospitalitatem sectantes.

Hospitalitatis cōmendatio. HOc etiam erga alios exhibendum est, vt quod perfectum, & beneplacens Deo est, probemus, quod tunc maxime temporis, quando propter persecutiones innumeri Christiani exulabant, & à proprijs domicilijs expellebantur, necessarium erat, nempe hospitalitatem sectari, eosque recipere, propriasq. domos illis communes facere. Est autem energia verbi multum perpendenda Græcè διώκοντες à verbo διώκω, quod significat persequor, fugientem apprehendo, quia præ modestia solent hospites recusare hospitia, nec accedere, nisi vocati, & aliquando coacti. debemus ergo, non tantū hospitalitatem seruare, recipiendo accedentes, quod bonum est, sed hospitalitatem sectari, ad hospites accurrendo, ipsos vocando, & nolentes, ac recusantes cogendo; hoc enim beneplacens, & perfectum est; idcirco dicitur (hospitalitem sectantes) quod Dominus Matth. 25. significauit, dicens. Hospes eram, & collegistis me, *Matt. 25* quod Gregor. hom. 23. Euang. optime docuit, ponderans verbum *Gregor.* Luc. 24. Cogerunt illum, dicentes, mane nobiscum. *Luc. 24.* Ex quo, inquit, exemplo colligitur, quia peregrini ad hospitium non solum inuitandi sunt, sed etiam trahendi.

Benedicite persequentibus vos.

Charitas Christiana nõ solum ad amicos, sed etiã inimicos extẽdit.

CHristiana charitas, non ad Christianos solos, aut ad amicos, sed etiam ad eos, qui foris sunt, & ad inimicos, ac persecutores extenditur; idcirco addit Paulus, quod difficilius est. Benedicite persequentibus vos. Recte autem post ea, quæ superius dicta sunt, hoc sequitur; qui enim erga Christianos, & amicos, eam, quã oporter, charitatem non exercet, multo minus exercebit erga exteros; cum & illis, qui amicos charitate prosequuntur, difficile fit & arduum diligere inimicos. benedicite, inquit, persequentibus vos. Est autem hoc præceptum Domini, Luc.6. Benedicite maledicentibus vobis. benedicere amicis, & benefactoribus bonum est; at benedicere persecutoribus, beneplacens est, & perfectum, & qui id facit, voluntatem Dei beneplacentem, & perfectam probat. Benedicere alicui, est bona precari illi. Persecutoribus ergo, qui nobis malum inferre conantur, nos contra debemus illis bona imprecari, & à Deo petere. Non dicit autem Paulus, Benefacite; quamuis enim hoc etiam faciendum sit, tamen non semper fieri potest, quia aut non possumus, aut persecutores contemnunt; at benedicere semper possumus, nec persecutores id impedire ualent. Nec dicit Paulus: Diligite persecutores, quamuis id etiam sit faciendum, quia non solo interiori affectu debemus esse contenti, sed etiam affectui coniungendus est exterior effectus, ut ipsis persecutoribus sit manifestus; sic enim Deus multũ glorificatur. dum enim videt aduersarius se à Christiano, quem ipse persequitur, benedici, Dei veri magnitudinem & bonitatem docetur; magnitudinem quidem, dum tantæ virtutis est, quæ faciat suos non tantum non irasci, nec mala imprecari persecutoribus, sed etiam benedicere, ac si benefactores essent. bonitatem autem, quia tam bonus est, ut propter eum Christiani benedicant aduersarijs, sicque fidei ueritas illustratur. Adde his, cum Christianus mala huius sæculi à persequentibus illata adeo contemnit, vt & illis benedicat, se uitam felicissimam venturam sperare demonstrat; quo quidem Christiana spes commendatur. Denique cum Christianus se persecutoribus bona optare, & precari ostendit, charitatis perfectio manifestatur, quibus omnibus Deus glorificatur. Vltra hæc, ipsa etiam persecutio minuitur; aduersariorum enim furor Christiana dilectione multum temperatur, & restringitur. Benedicite ergo persequentibus vos. Hoc si faciendum est cum ijs, qui extra Ecclesiam sunt, multo magis cum ijs, qui intra Ecclesiam: nam & hi aliquando persequuntur.

Luc. 6.

Benedicite, & nolite maledicere.

HEbraismus est; quod enim per affirmationem dictum est, iterum negatione repetit; non tamen absque causa ea phrasi utitur

tur

tur Paulus, tum ut quàm arduum sit hoc praeceptum significet, tum ut ostendat, quanti illud obseruare referat, tum demum, ut constantiam in eo implendo iniungat: ac si diceret, benedicite persequentibus, etsi hi non destiterint persequi, nec uos desistatis benedicere, sed iterum etiam benedicite; nec haec sit benedictio imperfecta, ut partim benedicatis, partim maledicatis; non sic, sed benedicite, & nolite maledicere, ut uestra benedictio sit perpetua, & perfecta.

Gaudete cum gaudentibus, flete cum flentibus.

Praeceptū generale obseruādū tam cum amicis, quàm cū inimicis.

GEnerale praeceptum tradit tam cum amicis, quàm cum inimicis obseruandum, quo omnis inuidiae affectus remouetur, & generalis, ac communis cum omnibus dilectio indicatur; vult enim prospera habere communia, ut gaudeamus cum gaudentibus, idest, gaudeamus de bono aliorum, de quo ipsi gaudent; & fleamus, & doleamus de eo malo, de quo ipsi flent, & dolent; hoc enim charitas communis postulat, & eo beneuolentia mutua conciliatur, & conseruatur. Intellige haec de gaudio, & fletu honestis: Gaudere hoc loco, non solum internum gaudium significat, sed etiam quod signis exterioribus propalatur; sicut & fletus dolor est signis exterioribus declaratus. Est autem suauissimum praeceptum; non enim dicit, gaudentium gaudium augete, & conseruate; hoc enim non semper facere possumus; sed gaudete cum gaudētibus, quod facile est. nec dicit: lachrymas, seu fletum aliorum tollite, quod fieri nequit, sed educite lachrymas cum lachrymantibus; sic enim & gaudia aliorum augentur, & lachrymae minuuntur.

Idipsum inuicem sentientes.

HAec sententia superiori est connectenda; ita enim cum gaudētibus est gaudendum, & cum flentibus est flendum, ut sit ex animo gaudium, & fletus, ut eodem erga alios simus animo affecti: nam nonnulli gaudent; idest, signa laetitiae ostendunt cum gaudentibus, & lachrymas effundunt cum lachrymantibus, ut interius contrarium habeant animum ei, quem foris ostendunt. non sic Paulus vult nos gaudere, & flere cum alijs, sed idem cum illis sentientes, eundemque affectum habentes; qui enim affectum communem habent, gaudium, & fletum ex animo participant. uerbum Graecum φρονοῦντες, aliquando ad affectum refertur, ut inuicem sentire, sit eūdem affectum habere. Philippens. 2. Hoc idem sentite in uobis, quod & in Christo.

Idipsum inuicem quō sentire debemus.

ANNOTATIO XXIIII.

VErbum φρονέω, Latine sentio, modo ad intelligentiam, modo ad effectum pertinet. Act. 28. Rogamus à te audire, q̄ sentis. Phil. 3. Act. 28. Philip. 3.

Quicumq; perfecti sumus, hoc sentiamus. In his locis ad cognitionẽ, & intelligentiam refertur. at Phil. 1. Sicut est mihi iustum hoc idem sẽtire pro omnibus. Phil. 2. Hoc enim sentite in vobis; hęc ad affectũ spectant. Iuxta hanc duplicem significationem, varia est Doctorum interpretatio; quidam praecedenti sentẽtiae hanc coniungunt. quidam verò diuidunt, & separant. Primo loco Origen. ad precedentem refert sententiam, eique connectit, & verbum quantum ad affectum, & voluntatẽ interpretatur; vt sit sensus. idem inuicem velimus nobis, nẽpe vt vnusquisque quod sibi vult, alteri uelit; quod autem sibi nollet, nec etiam alteri velit. Qui hoc animo sunt, gaudent cum gaudentibus, & flent cum flentibus. Secundo loco Chrysost. quamuis pręcedenti sententiae hanc iungat, tamen verbi significationẽ ad intelligẽtiam refert, ut idem sit, idipsum inuicem sentire, ac aequalia de se inuicem cogitare, vt non magis de se, quàm de alio, nec de hoc, quàm de illo sentiat, cum simus omnes Christiani; qui enim sentiunt inuicem idem, congaudent, & simul flent. Ad hanc expositionem reducitur, quod Ambr. dicit; inquit enim, hanc sententiam illud idem significare, quod Gal. 6. dicitur, cõsiderãs te ipsum, ne & tu tenteris, quasi dicat. Considera de te, quod de alijs. Tertio loco Ansel. hanc sententiam à superiori separat, & uerbi significationem ad intelligentiam refert, in hunc sensum; nimirum, idem omnes sapiamus, nec sint in nobis dissensiones, iuxta illud 1. Cor. 1. Idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata. Sunt hae tres expositiones probabiles; mihi prima magis accommodata visa est, idcirco secutus sum eam in commentario.

Philip. 1. *Philip. 2.* *Origen.* *Chrysost.* *Ambr.* *Gal. 6.* *Ansel.* *1. Cor. 1.*

Non alta sapientes, sed humilibus consentientes.

Quae spectent ad humilitatem, & deprimant superbiã.

POstquam, quae perfectae charitatis sunt, docuit, quae ad humilitatem spectant, & superbiam reprimunt, tradit; humilitas enim, non solum uirtutum omnium est fundamentum, & tutela; sed etiam ad concordiam, & humanae conuersationis perfectionem necessaria; contra uerò superbia uenenum est, omnia destruens, & enervans. Apposite autem humilitatem Romanos, ad quos scribebat, commendat: nam hi, & propter imperium Vrbis, & multis alijs titulis, quibus cunctos populos superabant, facile in superbiam efferri poterant. Monet ergo duo; vnum est, ne alta sapiant; idest, ne appetant ea, quae mũdus magna existimat, & reputat, quasi velint eminere, & supra alios esse, magniq. reputari; hoc enim est altum sapere. Alterum est, ut humilia potius, & quae uilia mundus reputat, amplectantur, & ab ijs uelut abripi se sinant; hoc enim est humilibus consentire. vtrumque ad affectum pertinet; si enim affectus ab altis reprimitur, & ad infima conuertitur propter Deum, tunc cogitationes & opera facile ad humilitatem tendent. humilia appellat, uilia, parua, qualis paupertas, conuersatio cum hominibus fortis inferioris, contemptus honorum, & dignitatum, & alia huiusmodi, quae seculi homines abhorrent, Dei autem serui amplectuntur.

ANNOTATIO XXV.

Aliqua adnotanda occurrunt. unum est, illud (sapientes) Græce idem esse participium cum illo, quod proxime interpres uertit (sentientes) quod Chrysost. cum multis alijs ad intelligentiā refert, nempe non alta sapientes, idest, non arroganter de nobisipsis sentientes, & existimantes. Mihi tamen accommodatior uisa est expositio, si ad effectum referamus, qui radix est superbiæ, nimirum ne appetamus sublimia huius sęculi; quidā enim sunt, quos mundus generoso animo appellat, qui in honores, dignitates, & in ea, quæ magnitudinem quādam, & eminentiam habent, procliues sunt, & maximè propendent: contraria uerò omnino abhorrent, hi faci le efferuntur, & in superbiam incidunt, quos Paulus monet, simulque omnes docet, ut ab his sublimibus huius sęculi animū, & affectū auertamus, & in contraria declinemus; sic enim virtutem humilitatis, quæ est uitæ Christianæ magnum, & forte fundamentum, assequemur. Hinc consequetur quod posterius est, nempe non cogitare de seipso arroganter, nec plus quàm par est de seipso sęntire, quod etiam dicitur, non altum sapere: nam, uti diximus in præcędēti cōmentario, verbū φρονέω ad intelligentiā, & ad affectū etiā pertinet, sicut Latine verbū sentio. Locus igitur hic alium sensum facit ab illo Rom. 11. Noli altū sapere; quod enim illic dicitur, ad intelligentiam spectat; scilicet noli cogitare, & prę sumere de te plus quā oportet. Vbi Græcus sermo unicū habet uerbum ex vtroq; cōpositū, nempe ὑψηλοφρόνει, at in loco præsenti, non est vnum, sed est nomen coniunctum participio ὑψηλὰ φρονοῦντες quod ad affectum pertinet: cuius argumento est antithesis adiecta (humilibus consentiētes) quæ affectui cōuenit.

Chrysost. *Rom. 11.*

Nota documenta humilitatis.

Adnotandum etiam est, illud (cōsentientes) Græce συναπαγόμενοι uerti à quibusdam (obsecundantes) (à quibusdam accōmodantes) uerbū autē est συναπάγομαι, quod idē est, ac Latine, simul abducor, seu simul arripior: quo significat Paulus, non solum nos debere in humilia cōuerti, sed impetu quodā ferri, quasi abrepti, & abducti ab illis. Postremo adnotandum est, illud (humilibus) Græce ταπεινοῖς, cōmuniter pro masculino pǫsitū censeri, nępe pro personis abiectis, & uilis sortis. mihi tamē accommodatius uidetur, si in neutro genere accipiamus pro rebus ipsis abiectis, & paruis, cum sit antithesis illius (alta) quod in neutro genere est, sensus tamen in idem recidit.

Nolite prudentes esse apud vosmetipsos.

QVod ad exequendū proximum documentum apprime necessarium est, adiungit: nolite, inquit, prudentes esse apud uosmetipsos; prudentes quidem esse, necesse est, tamen apud uosmetipsos prudentes esse nolo. Ille prudens dicitur apud semetipsum, qui soli prudentię humanę nititur, diuina sapientia, & consilio postposito: sunt enim homines, qui rebus agēdis sola humana principia cōsiderāt, & p regulas ab humana ratione tantū sūpta omnia dirigunt, & disponunt, nec quæ Dei sunt, & ad prudentiā Spiritus spectant, anima-

Prudens apud semetipsū qui dicatur.

animaduertunt. quos errare,& grauiter delinquere in multis necesse est; cum sola hominis prudentia, diuina reiecta, nemo valeat recte omnia operari. quod uitium Paulus Romanis dissuadens, dicit; Nolite prudentes esse apud uosmetipsos. quam sententiam pronunciauit Salomon Prou.3.dicens: In omnibus uijs tuis cogita illum,& ipse diriget gressus tuos; ne sis sapiens apud temetipsum, time Deū. miscet enim sapientiæ,& prudentiæ Dei considerationem,& timorem: contra prudentiam autem destitutam diuino consilio inuehitur. Isa.cap.33. Perdam,inquit, sapientiam sapientium, & prudentiā prudentium reprobabo. Connectitur autem rectè hæc sententia sic explicata superiori; qui enim secundum hominem solum sapiunt, & prudentes apud semetipsos sunt, hi non idipsum inuicē sentiunt, nec gaudent cum gaudentibus, aut flent cum flentibus. Christiana verò prudentia id docet, & Christi charitas id implet.

ANNOTATIO XXVI.

Orig. SVperior sententia multipliciter explicatur. Primo loco Origen. eum apud seipsum prudentem esse interpretatur, qui cum omni sit prudentia destitutus, se prudentem existimat,& iudicat, in suaque sola opinione, non reipsa prudens est. Secundo loco Chrysostomus ser. 22. in *Chrysost.* hoc loco, & homil. 9. de laudibus *Theodor.* Pauli, & Theodoret. hunc sensum adhibet; nolite prudentes esse apud vosmetipsos; idest, ne existimetis vestra sola consilia vobis sufficere, ita vt aliorum consilio non indigeatis. Ille est prudens apud semetipsū, qui aliorum consilia detrectat, sua semet prudentia in omnibus regere posse existimans. qui sensus verissimam doctrinam continet; est enim vitium maximum, solis suis inniti consilijs, aliorum spretis, & maximè in personis publicis, idque est stultitiæ, non prudentiæ: cōtra quod vitium Salomon, Prouerb.26. inuectus, inquit: Vidisti hominem sapiētem sibi videri? magis illo spem habebit insipiens. Præponit Salomon insipientem ei, qui sibi sapiens videtur, quantumcumque sapiens sit; hic enim suam sibi sapientiam sufficere existimans, aliorū consilia non quærit, ab alijsque discere contemnit; cumque multa ignorari necesse sit, nequeatque vnus omnia, quibus opus habet, prouidere in multis errabit, vtpote à nemine adiutus, & omnium consilijs destitutus. qui verò insipiens est, sibi non sufficere agnoscit, & aliorum opem,& consilium implorans, minus errat,& prudentius agit.

Tertio loco Ambros. illum dicit *Ambros.* prudentem apud semetipsum censet, qui prudens quidem est, tamen prudentiam, non in aliorum vtilitatem, sed in suos tantum vsus conuertit. Sensus ergo est, prudentiam, seu sapiētiam, quam accepistis, communem cum alijs facite, & nolite uobis solis vsurpare, iuxta illud Salomon. Eccl. 20. Sapientia absconsa, *Eccl. 20.* & thesaurus inuisus, quæ vtilitas in utroque? melior est qui celat insipientiam suā, quàm homo, qui abscondit sapientiam suam.

Quarto loco Basil. regu. breui. *Basil.* resp.

resp. 260. hunc locum sic explicat, vt ille sapiens, seu prudens apud se metipsum appellatus hoc in loco sit, qui solam humanam prudentiã, non autem diuinam uoluntatem simul considerat, illamque huic præponit. quam expositionem secuti sumus: & fusius explicuimus in commentario; quamuis enim cæteræ veram doctrinam contineant, hæc tamen contextui præcedentium, & sequentium verborum accommodatior est, menti etiam Pauli conformior, qui ad ea, quæ fidei sunt, Romanorum mentes inducebat, vt agnoscerent, omnem suam prudentiam, & sapientiam humanam, qua abundabant, imperfectam esse, si nõ innixa sit fidei, & Spiritus prudentiæ. Hunc eundem sensum Hieron. *Hieron.* adhibuit illis verbis Isaię 5. Vę, qui *Isa. 5.* sapientes estis in oculis vestris, & coram vobisipsis prudentes. quamuis Basil. ibidem interpretatus ea sit secundum primum sensum adductum ex Ambro. at verba hæc Pauli explicuit, vti dictum est.

Nulli malum pro malo reddentes.

COnnectitur hæc sententia superiori; qui enim prudentiam humanam solam sequuntur, Spiritus prudentia, & diuina uoluntate reiectis, sibi expedire persuadent malum pro malo reddere, æqualitatem quandam eam esse arbitrantes. Simul etiam, ne, si id facere prætermittant, aliorum iniurijs se exponant, facilemque aditũ sibi nocendi alijs præbeant: at qui diuinam prudentiam amplectuntur, nec sunt apud semetipsos prudentes, non hoc admittunt, eligũtque potius omne malum pœnæ pati, quàm pro malo, malum reddere, illudque & melius, & conducibilius, ut re uera est, iudicant, vt pote quo iustitia conseruatur, & patientiæ corona, & charitatis præmium accumulantur. Recte Origenes adnotat, peius esse malum pro malo reddere, quàm malum alteri facere: hoc enim ex ignorantia fieri potest; illud autem semper ex malitia procedit.

Nõ reddere malum pro malo an omnib' personis dicatur. *Origen.*

Non complectitur hoc præceptum personas publicas, quibus ex officio incumbit pro communi bono malefacta punire, & pro malis mala reddere; sed sermo est de personis particularibus, quibus pro malo, quod ab alijs acceperunt, malum reddere non debent. Nec etiam personæ publicæ mala reddunt pro malis, quæ ipsi acceperũt, quasi seipsos uindicantes, sed pro malis, siue in se, siue in alios illatis, qua ratione communem pacem, & tranquillitatem perturbant. Si autem pro malo non est reddendum malum, quanto minus pro bono? hoc enim detestabilius est. Tales sunt illi, de quibus dictum Psal. 37. Qui retribuunt mala pro bonis, detrahebant mihi. *Psal. 37.*

Prouidentes bona, non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.

COnnexa hæc est cum præcedenti sententia, causam eius continens. cuius sensus hic est. Prospicite, & procurate bona operari in

ri in

ri in conspectu, non solius Dei, sed etiam hominum omnium, ne non sitis cõtenti habere approbationem uestrorum operum à Deo ipso sed etiam ab hominibus cunctis, apud quos uersamini: idcirco non debetis ulli homini, siue Christiano, siue Gentili, siue Iudæo malum reddere pro malo etiam illato uobis; debemus enim non scandalizare, imo nostro exemplo omnes ad bonum allicere, quantum in nobis est. Ideo prouide, & caute attendimus, & studemus coram omnibus bonum operari, ne alij offendantur, si malum alicui feceri mus, aut ne ipsemet offendatur, aut odio nos afficiat. Verbum Græcum Προνοούμενοι à uerbo Προνόουμαι, idest, prospicio, consulo, prouideo; quo significatur, consulto esse dandam operam, ut coram omnibus bona faciamus, non quidem ob gloriam propriam, sed ut alios bono exemplo ad bonum conuertamus, seu in eo confirmemus, neuè eos scandalizemus, quod totum in gloriam Dei cadit. Hanc sententiam alijs uerbis docuit, & explicuit Paulus 1. Corinth. 10. Sine offensione estote Iudæis, Gentibus, & Ecclesiæ Dei; sicut ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salui fiant.

Causæ cur malum pro malo nõ reddẽdũ

ANNOTATIO XXVII.

Græci codices non habent illud (non solum coram Deo, sed etiam) sed sententiam solã hanc continent (prouidentes bona corã omnibus hominibus.) atque ita Chrysost. & Theodoret. legunt, & interpretantur, idque probant recẽtiores quidam, adiecta illa verba esse existimantes ex 2. Corinth. 8. vbi Paulus totam illam sententiam habet; prouidemus, inquit, bona, non solum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus. Mihi tamen magis probatur lectio nostra, quã vetus interpres sequitur, quæ etiam est Ambros. imo Basil. regu. breui. resp. 28. quod argumento est, exempla Græca antiqua sic legisse, idque locus allegatus ex 2. Corinth. 8. potius confirmat. vbi non tantum coram hominibus, sed etiam coram Deo bona prouidenda docet. Nec contextui repugnant hæc verba, immo multum quadrant, vti expositũ est in commentario. Aduerte præterea, Oecumen. alteram huius sententiæ explicationẽ dare, scilicet, quia dixerat: malum pro malo non reddentes: hoc autem nõ satis erat, sed etiam bona facere necesse est illis, qui malo nos affecerunt, idcirco adiungit, vt bene illis consulamus, ac bene faciamus. quæ explicatio locũ habet; si verba prædicta non legamus, quæ re vera legenda sunt.

Chrysost. Theodor. 2. Cor. 8. Ambros. Basil.

Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.

Alteram causam adijcit, cur malum pro malo nemini sit reddendum, simulq. documentum tradit. sensus ergo est, nemini

est

est malum pro malo reddendum, non solum, quia coram Deo, & omnibus hominibus bona prouidere oportet, sed etiam quia pax, & concordia cum omnibus habenda, & conseruanda est, vt nullam rixæ, contentionis, odij, aut inimicitiæ occasionem alijs præbeamus; hoc enim est Deo beneplacitum: at quia non hoc semper fieri potest, nec in manu, & potestate singulorum est, idcirco Paulus addit duas limitationes. Vna est, si fieri potest: nam aliquando contingit, vt pacem habere non debeamus; si enim de pietate, aut de veritate agitur, præponendæ sunt paci, resistendumque est cõtradictoribus, & aduersarijs, pugnandumq. est aduersus eos; cõsentire enim, & concordes esse, non esset vera pax; hæc enim tranquillitas est in recto, vero, bono, & honesto. Altera est (quantum in uobis est,) sunt enim qui pacificè agere nolunt, sed contentiones, dissensiones, & discordias fouent. Cum his, quantum ad nos pertinet, & quod nostrarum partium est, pacificè agendum est, nec prætermittendum, quin eos diligamus, benigne tractemus, & tamquam amicis benefaciamus, simusq. amici, quantum in nobis est, ijs, qui inimici esse volunt, non respondentes eis in suis inimicitijs, sed geramus nos quasi amicos, & ad eos, si inimici esse desierint, recipiendos, exhibeamus paratos. deniq. nemini pro malo malum reddamus; hoc enim esset perturbare pacem, ex parte etiam nostra.

ANNOTATIO XXVIII.

EX recentioribus quidam illud (si fieri potest) superioribus connectunt, cum tamen antiqui patres diuidant, & sequentibus coniungant, vt verè coniungi debet: nam si ad superiora referas, sensum accommodatum non efficies; absq. vlla enim limitatione debemus prouidere bona coram Deo, & coram hominibus. nec erat cur limitandum id esset his verbis (si fieri potest.) rectius Grego. lib. 8. epist. 45. cum sequentibus copulat, & sententiam cum hisce duabus limitationibus interpretatur: idem sentiunt Orige. Chrysost. Theodoret. Hilar. in Psal. 132. & Ambros. cum cæteris patribus antiquis.

Non vosmetipsos defendentes charissimi.

QVod difficilius est postremò docet, & præcipit. non, inquit, vos defendentes; idest, non vlciscentes, nec de acceptis iniurijs vindictam sumentes. Attende progressum Pauli; iubet enim tria: primum benedicere persequentibus. secundum non reddere malum malefactoribus. tertium non vlcisci de ijs, qui iniuriam nobis intulerunt. Minus est persequi, quàm malum facere: nam non omnis, qui persequitur, eò peruenit, vt afficiat malo, quod facere conatur. plus igitur nobis nocet malefactor, quàm persequutor. Præterea minus est malefacere, quàm iniuriam inferre, quia non

Inimicos cur diligere debemus.

omnis,

omnis, qui malum facit, iniuriam infert; est enim iniuria malum, quo alterius honor læditur: præstat autem honor rebus multis temporalibus, in quibus vnus alteri nocet, eiq. malefacit sinè iniuria. hinc consequitur, minus arduum esse benedicere persequutoribus, quàm non reddere malum, sed potius bonum malefactoribus. hoc verò minus est difficile, quam à vindicta abstinere contra eos, qui nos iniuria illata prouocarunt; iniuria enim plus est, quàm malum absolutè consideratum, faciliusq. homo remittit, & tolerat damnũ rerum, quàm honoris iacturam; omnia tamen Christianus implere debet: qui verò minora implet, ad maiora & difficiliora præstanda promptior est. nõ ergo vindicare nos debemus de acceptis iniurijs.

Consulto autem Paulus in hoc tertio præcepto vsus est dulci verbo (charissimi.) Primò quidem, quia cum hoc difficillimum sit persuasu, beneuolentiam captat, quasi diceret, rem amico animo erga vos doceo. Secundò, quia iram prouocat iniuria illata: dulce autem verbum mitigat. quasi iratis ergo Paulus loquens, & vt vindictam deponant, suadens, dulcissimo vtitur sermone. Tertio, quoniam mundus eos contemnit, qui iniurias patiuntur, nec retaliant: at Deus noster magnifacit, idcirco Apostolus, qui; quos diligit Deus ipse maxime diligit, charissimos appellat. Postremò, quod accõmodatissimum est charitatis mutuæ eos admonet; qui enim vindictam appetit, charitatis obliuiscitur fraternæ, nihilque magis temperat animos à uindicta, quàm consideratio, quòd amici sumus omnes; idcirco huius charitatis admonet, ut à uindicta reuocet.

ANNOTATIO XXIX.

Illud (defendentes) Græcè est ἐκδικοῦντες, idest vlciscẽtes, aut vindicantes, sicq. debet verbum in terpretis intelligi: nam defensio ali quando iusta est, nec prohibetur à Paulo: at vindicta, qua propriam iniuriam acceptam aliquis iniuriam inferendo propulsat, & malum malo retaliat, vetita est, in hancq. significationem verbũ hoc Doctores explicant.

Vindictã esse repellẽdã.

Quod autem ad sensum pertinet, Ambros. sententiam hanc generalem esse existimat, complectentem & priuatas personas, seu subditas inter se, quibus non licet vindictã sumere de iniurijs acceptis, atq. superiores etiam respectu subditorũ, non quòd vindictam non sumant, sed ne plus exigant, quàm postulat causa delicti, contra illud Ecclesi. 7. Noli esse iustus multum; est enim qui perit in sua iustitia; volẽs enim singulis peccatis respondere circa vindictam, mortem sibi potest inuenire, tàm sibi, quàm illi, quẽ plagis affligit. hæc Ambros. mihi hæc expositio difficilè accõmodari posse videtur; non enim dicit Paulus (non vindicantes) sed (non vos ipsos vindicantes) Iudices autem, & superiores delicta punientes, non se ipsos vindicant; nec enim ob proprium commodum delicta castigãt, sed ob publicum; nec proprias iniurias, sed aliorum vlciscũtur. Si quis autem

Ambros. *Eccles. 7.*

autem iudex propriam iniuriam puniret in aliquo; nimirum, si quis eum percussit, & vulnus dignum morte inflixit; ille autem pœnam, non ob commune bonum, sicut cætera delicta in alios commissa castigat, infligeret, sed ob propriam causam, & vt se ipsum vindicaret, grauiter peccaret, quia non vindicat sicut oportet, sed se ipsum vindicat. Non igitur Paulus de personis publicis, qui locum Dei tenent in terra, & ob bonum commune vindictam sumunt contra malefactores, loquitur, sed de particularibus vindictis, quas vnusquisq. ob propriã causam, & commodum sumit, quisquis ille sit. nec si excedat superior in vindicta, contra hoc præceptum facit, quamuis grauiter peccet, quando delicta ob bonum commune punit.

Sed date locum iræ.

Iræ quare & quo modo dãdus est locus. AVget sententiam ad id, quod & difficilius est, & perfectius, quasi diceret. Non vos vlciscamini, quinimmo date locum iræ; idest, patienter sustinete, quæ aduersarij irati in vos iactanr, aut quod vobis inferunt malum; nec eis vos opponatis, etiam grauiora illata ferendo, potius quàm vos vindicando; sic enim locum iræ dabitis, cum totam eorum iram in vobis compleri permiseritis. hoc est *Matth. 5* illud idem, quod Dominus Matth. 5. alijs verbis docuit. Audistis, quia dictum est, dentem pro dente, oculum pro oculo: ego autem dico vobis, non resistere malo; sed si quis te percusserit in dextera, prębe ei sinistram; quasi diceret; non tantum non vos vindicate, dentem pro dente, oculum pro oculo eruendo, sed quod amplius est facite, scilicet, non resistite malo, & ad grauiora patiendum uos promptos exhibete potius, quàm vos vindicetis. Particula (sed) Gręcis ἀλλά, augumenti est, Latine (quin potius, seu quinimmo;) quam significationem alijs in locis exercet. Ioan. 16. Nemo interrogat me, quo uadis? sed quia hæc locutus sum uobis, tristitia impleuit cor uestrum.

ANNOTATIO XXX.

Ira quotuplex sit, & de qua loquatur Apostolus. MVltiplex est expositio huius sententiæ; est enim triplex ira. Vna Dei, qua inuehitur in malos. altera hominis ipsius, qui iniuria alterum afficit. tertia illius. qui prouocatur iniuria sibi illata. *Chrysost. Theodor. August. Oecum.* Conueniunt Doctores hoc in loco, non loqui Paulum de ira illius, qui iniuria prouocatur: controuersia autem est, an sit intelligenda ira Dei, an ira illius, qui iniuriam infert. Est enim primo loco expositio Chrys. Theodoret. Oecumen. & August. enarra. Psa. 78. hanc iram, cui locus dandus est, esse iram Dei, qua male factores punit, de qua dictum est Rom. 2. Thesaurizas tibi iram. Erit *Rom. 2.* ergo sensus. Non vos vindicate, pręripientes quod est Dei, sed date locum iræ ipsius, relinquentes vindictam de iniurijs vestris ipsi Deo, qui eam sumet. iuxta hanc expositionem,

tionem, hæc sententia non auget præcedentem, sed eam explicat; qui enim non se vindicat, Deo vindictã ipso facto relinquit. Refert hanc expositionem Origen. simul cum altera, nec reprobat.

Quidam alij de ira ipsius hominis iniuria afficientis interpretantur, nempe Origen. & Basil. regu. breui. resp. 244. Ambros. lib. 1. offi. ca. 21. & Ansel. Hi, quamuis coque niant, iram hanc, non Dei, sed hominis interpretantes, varios tamen sensus sequuntur; ideo secundo loco Basil. loco citato, adfert duas expositiones. Vna est, vt idem sit sensus huius sententiæ, & illius Dominicæ Matth. 5. Non resistere malo, sed si quis te percusserit in maxillam dexteram, præbe ei & alteram: quam secuti sumus, & declarauimus in commentario, iuxta quam expositionem, hæc sententia auget priorem: nam non solum non est reddendum conuitium conuitio, malum malo, quod est non se vindicare, sed etiam ira sustinenda est aduersarij, dando locum, donec impleatur, & amplius inferat malum, potius quàm vindicare se.

Origen. *Basil.* *Ambr.* *Ansel.* *Matth. 5* Dare locum iræ quid sit.

Altera expositio Basil. est, vt idip sum sit dare locum iræ alterius, quod est fugere, & declinare ab illius præsentia; temperatur enim ita, quando is, in quem excitatur, declinat à præsentia irati. hanc expositionem sequitur Ambros. loco citato, & tertio loco numeratur. ait sic: Resiste iræ, si potes, nempe, patienter ferendo, aut iratum mitigando; si non potes, cede, quia scriptum est, Date locum iræ. Iacob indignanti fratri piè cessit, & abesse maluit, & peregrinari, quàm excitare fratris indignationem. hæc Ambros. quam expositionem refert etiam, & probat Ansel.

Basil. *Ambros.* *Ansel.*

Quarto loco Origen. non ad fugam hæc verba refert, sed ad patientiam, nempe, vt patienter sustineamus fratrem iratum contra nos, nihil illi respondendo, nihil contra faciendo; sic enim euanescet ira illius. quæ expositio differt ab illa priori Basilij, quam secuti sumus: nam Basi. interpretatur, vt non solum sustineamus quod est illatum malum, sed ad grauiora ferenda nos exhibeamus promptos, donec iræ motus compleatur. Sententia ergo hæc auget priorem, vti diximus: at Origen. interpretatur, vt non sit augmentum, sed explicatio prioris sententiæ; idemq; sit, non se vindicare, & dare locum iræ alterius, quod Ambros. lib. 1. offic. cap. 21. sic explicat. Ne respondeas, inquit, irato ad iracundiam suam, cito culpa culpam excutit. Si lapides teras, nonne ignis erumpit? Si te contumacia respondentis mouerit, & peruersitas impulerit ad indignationem; si non poteris mitigare mentem suam, reprime linguam tuam. hæc Ambr.

Orig. *Ambros.*

Inter has expositiones mihi accommodatissima visa est, quam secundo loco ex Basil. retulimus; Paulus enim semper progreditur ad maiora, & difficiliora, vti diximus in commentario præcedenti, idq. etiam sequentibus probatur, in quibus difficiliora prosequitur admonere. Vnde non placet expositio tertio loco proposita de fuga; nam adiungit Paulus; oportet nos cibare aduersarium, & eum qui nos læsit; quod longe abest à fuga. nec probatur eadem de causa prima expositio, nec vltima: quamuis nolo negare

negare, esse singulas probabiles, tamen ad mentem Pauli magis facere visa est, quam diximus.

Interrogabit aliquis; est ne hoc consilium, an præceptum? respondeo, si in hunc modum expones, hominem debere esse paratum sustinere grauiora mala, & non tantum quæ inferuntur potius, quàm se vindicare, & præbere sinistram percutienti dextram, potius quàm vindictam sumere, præceptum est, & hic est sensus Pauli. Si vero exponas, hominem de facto debere præbere sinistram, & sustinere grauiora, quamuis posset sine vindicta declinare, consilium est.

Scriptum est enim, mihi vindictam, & ego retribuam.

Iræ cur dãdus est locus. Causam reddit præcedentis sententiæ, nempè cur non debeat Christianus se vindicare, sed potius totam indignantis iram, etsi grauiora inferat, sustinere, quàm se vindicare. Causa est ex Scriptura sumpta: est autem testimonium Deuter. 32. Mihi vindictam, & ego retribuam. Verba sunt Dei ipsius. Ad me, inquit, pertinet vindicta, & vltio. ego sum, qui retribuo mala, ijs qui mala operantur. munus hoc est meum, & ad me pertinet. non igitur homo debet se vindicare, quia id est præripere officium Dei. Græcè est in recto, & sine illa particula (&) mihi vindicta, seu vltio, ego retribuam, sicque legit Hieronym. epistol. contra Rufi.

Deut. 32

Hierony.

Non tollitur hoc testimonio, quin Iudices sumant vindictam de malefactoribus quibusdam, quia id tamquam ministri Dei faciunt, nec etiam de omnibus malefactis eam sumere possunt; non enim omnia delicta punire ad eos pertinet. Deus est, cui propria est generalis omnium delictorum vindicta. particularis autem vindicta de propria iniuria, non homini, sed Deo relinquenda est. Qui ergo vindictam sumit de iniuria propria, & non potius locum iræ dat, quod Dei est vsurpat, & grauiter peccat.

Tacitè respondet Paulus per hæc uerba obiectioni cuidam; diceret enim aliquis: si non debet homo uindictam de propria iniuria sumere, manebit ergo delictum inultum, & iniustitia impunita: huic respondet, non sic est, imo multo acerbiori uindictæ reseruatur; parum enim est, quod homo potest inferre mali: at Deus, & corpus occidere, & animam in gehennam mittere potest. Non ergo dicat Gentilis, Christianos mala approbare, dum uindictam particularem reprimunt, non approbant, sed grauiori iudicio, quàm sit huius sæculi, punienda relinquunt.

Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi.

Inimico in neces-sitatib Auget sententiam, non solum uindicta non est sumenda, nec tantum locus iræ dandus est, sed inimicis, & à quibus iniuriam passi sumus, & patimur, in necessitate eorum subueniendum

esse subueniendum. est; si enim esurierint, cibandi sunt; si sitierint, potum eis dare debemus. Attende autem, non esse dictum.inuita illum, aut conuiuia opipara præpara illis, sed ciba eos, & da potum illis: nam, quando in necessitate non sunt inimici, non tenemur ex præcepto hæc facere: quando vero grauem necessitatem patiuntur, vtique tenemur ea præstare. Idcirco vsus est cibo simplici, & potu, quibus grauem necessitatem inimicorum significauit. Id, ipsum insinuauit Dominus Matth. 25. Ite in ignem æternum, quia esuriui, & non dedistis mihi manducare; sitiui & non dedistis mihi bibere. quibus verbis graues quæcumque necessitates proximorum, tàm tẽporales, quàm spirituales comprehensæ sunt.

Insinuat etiam Paulus his uerbis unum, nempe, quãdo inimicus indiget, tunc maximè posse uindictam sumi de illo: debet tamen homo parcere, & eam non sumere, etiam quando opportunitas est se uindicandi, quod ualde perfectum est: nam aliqui benefaciunt inimicis, quando sunt potentes. nec de eis uindictam facere ualent; at quando infirmi sunt, & indigent, tunc benefacere, ualde commendandum est. Attende uerbum (ciba) Græcè efficaciorem habere significationem: nam ψώμιζε non est simpliciter cibo, aut nutrio, sed indulgenter pasco, ueluti minutatim in stipato pane, & frustillatim conciso cibo, id quod fit apud non nullos, erga eos, quibus fauent in conuiuijs; quo significat Paulus beneuolentiam, qua tractare debemus inimicos, nempe, ut contrario modo nos erga eos geramus, nempè tamquam amicos, & beneuolos. Modus hic consilij est, non præcepti. Sumpta est hæc sententia, cum sequenti, ex Salomo. Prouerb. 25.

ANNOTATIO XXXI.

Illud (sed si) Græcè ἐὰν οὖν, idest (si ergo) aut (si itaque:) iuxta quam lectionem dubitatio est, vnde hæc sententia inferatur: nam particula huiusmodi illationem, & consequentiam indicat. Respondeo, inferri ex præcedenti. si enim non debemus nos vindicare, sed omnis vindicta Deo est relinquenda, consequitur, vt inimicis indigentibus cibo, & potu, aliavè graui necessitate laborantibus subuenire debeamus: nam negare tale subsidium, vindicta quædam est; non enim solum nocemus, quando malum inferimus, sed etiam quando bonum, quo alter indiget, subtrahimus. & hæc est legitima connexio huius sẽtẽtiæ cum superiori, quam insinuat prædicta particula Græca.

Attende, multos esse gradus in officio erga inimicum, & eũ, à quo iniuria affecti sumus, quorum aliquot numerat August. lib. 1. de sermo. Domi. in mon. capitul. 33. & 34. Primus est, nolle lædere aliquem, sed si ipse lædat, velle grauius lædere, quàm sit læsus. hic gradus habet aliquid iustitiæ, quia non lædit, nisi læsus. Secundus gradus est, velle tantum lædere, quantum læsus ipse est. hic habet maiorem

Gradus plures attẽdendi inter lædentẽ & læsum. August.

rem iustitiam; non enim solum non lædit, nisi læsus, sed etiam non lædit amplius; solent enim homines superare iniuriam acceptam in retaliando; quem gradum lex vetus amplexa est: Dentem pro dente, oculum pro oculo. Tertius maioris est iustitiæ, nempe velle minus lædere, quàm læsus est. Quartus est est perfectæ iustitiæ, nihil velle lædere, etiam si læsus sit. Quintus perfectioris iustitiæ, læsum esse, & paratum adhuc se exhibere, vt amplius lædatur. hic ad iustitiam pertinet. Perfectissimus est sextus, qui est charitatis, quando læsus lædenti benefacit. & subuenit. Hos tres vltimos, perfectū perfectiorem, & perfectissimum docet Paulus. Non se vindicare, perfectum est. Dare locum iræ, perfectius est. Cibare inimicum, perfectissimum est.

Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius.

Fructus collati beneficij erga inimicum. NE graue nimium videretur, quod præceptum est, causam adijcit, per quam lenius, & dulcius illud effecit, ex fructu nempe, qui ex tali opere erga inimicum facto reportatur: is autem est; qui enim inimicum esurientem cibat, & sitientem potat, illum pœnitere acriter facit iniuriæ, quam ei intulerat; dolet enim vehementer, eum læsisse, quem in necessitate positus experitur amicum, ac beneuolum: cumque posset rependere malum, reddit bonum, eoq. ad ardentius amandum prouocatur. Beneficia ergo in inimicum collata, quo tempore poterat vindicta sumi, sunt uelut carbones ignis ingesti supra caput, propter vehementiam doloris, & pœnitentiæ, quibus corripitur inimicus, & propter ardorem dilectionis, & amoris, quo tali beneficio, & subsidio accenditur, & inflammatur. Fructus ergo magnus est: nam & ex inimico facit amicum, quod & sibi, & illi vtilissimum est. Etiam hoc verbum est Salomon. Prouerb. 25. Salomon tamen addit alterum fructum, *Prou. 25.* nempe, Dominus reddet tibi, quasi diceret. Ciba inimicum, si esurierit, quia & eum ex inimico facies amicum, pœnitereque eum compelles iniuriæ tibi factæ, & ultra hoc Deus operis tui boni, quo affecisti inimicum, mercedem reddet tibi.

ANNOTATIO XXXII.

Theodor. Chrysost. Origen. Carbones congerere super caput inimici quid sit. ORigen. Chrysost. serm. 22. & Theodoret. & Eucherius in quæst. noui testam. carbones congerere super caput inimici interpretantur significare, inimicum grauioris pœnæ reum facere, qui enim affectus beneficio adhuc perseuerat in inimicitia contra benefactorem, dignum se maiori supplicio facit, maioresque pœnas dabit in Dei iudicio. sensus igitur erit, ne durum videretur præceptum cibandi inimicum, quasi Paulus diceret, ne tibi durum videatur hoc, quod doceo: nam beneficio tuo isto grauiori supplicio dignum inimicum tuum facis, nisi resipiscat, & mentem mutet. Ne autem aliquis ex

hoc dicto existimaret, licere alicui benefacere inimico hac intentione, vt eum reum grauioris supplicij efficeret, adiunxi vltima verba. Vince in bono malum, quasi diceret, non hac intentione mouearis ad cibandum inimicum. Hæc est mens Chrysost. & Theodoret. quamuis Theodoret. & Eucherius explicatius loquantur.

Mihi nō admodum probatur hęc expositio: nam si non debet homo cibare inimicum, vt eum grauioris supplicij reum faceret, superfluum esset id dicere; nec enim per hoc inducebatur homo ad cibandum inimicum, tuncque illa particula (enim) quæ causam indicat, non posset accommodari, cum illud non sit causa vlla cibandi inimicū (congeres carbones super eius caput). Multo igitur accommodatior est interpretatio Hieron. epist. ad Hedib. quæst. 1. & Eucherij, qui vltra explicationem priorem, hanc etiam profert, nempe, carbones ignis congeri super caput inimici, eo dici, quia tali beneficio cor inimici emollitur, eumque pęnitet, malum intulisse ei, à quo nunc cibatur, & subsidium recipit; nec dissimilis sententia August. serm. 168. de tempore. qui ardorem charitatis hos carbones esse intelligit, qua inimicus accenditur: quorum expositionem secuti sumus in commentario. Hoc superest dicendum, August. loco citato referre quosdā, qui locum hunc eo sensu intelligentes, quem Chrysost. & Theodoret. interpretati sunt, affirmasse, licere cuilibet benefacere inimico, vt eum maioris supplicij apud Deum reum faceret; videbant enim isti, si sensus is est, id consequi ex verborum contextu: at re vera eorum dictum est falsum, & omnino reprobandum, cum sit odio grauissimo persequi inimicum, eique malefacere, quod est contrarium præcepto illi Dominico. Matth. 5. Diliges inimicum tuum.

Hierony. *Eucher.* *August.* *Matt. 5.*

Noli vinci à malo: sed vince in bono malum.

CONfirmat eamdem sententiam, & est sensus. noli vinci à malo, idest, si inimicum non cibas, efficieris malus, & inimicus sicut ipse est, & malum eius, nempe malitia, qua iniuria te affecit, facit te etiam malum, quoniam propter eam desinis facere, quod teneris, & quod iustum est: si autem cibas, & benefacis, tu vincis bono tuo opere malum, quia inimicum conuertis, & facis amicum tibi, sicut tu es, lucrarisque eum & tibi, & Deo. ne igitur existimes te vinci, quando inimicum cibas, illique benefacis, non sic est, sed potius victoriam reportas, nisi non benefacis propter malum, quo ille te affecit, vinceris à malo, quia non solum non aufers ab inimico malum, sed etiam tibi ipsi noces, & sis ei similis, & malitia te, & illum comprehendit. bono vero tuo opere, & ab eo malitiam expellis, & tibi ipsi consulis, sicque non vinceris à malo, sed potius vincis bono malum. Malum, malitiam appellat, per quam inimicus illi nocuit, qua etiam polluitur, qui non benefacit, quando opus est, uti diximus. Bonum autem vocat bonitatem, à qua

Malus ī bono, quo modo vincendus.

est opus ipsum bonum, quo inimicum prosequitur. Est autem magna uictoria malitię: ac si diceret, bonitate tua uince malitiam inimici, ne malitia inimici uincatur bonitas tua; qui enim non cibat inimicum, non solum malo seipsum afficit, sed etiam maiori, quàm inimicus eum affecerit; inimicus enim intulit iniuriam, quæ est malum pœnæ: at ipse sibi infert malum culpæ, quod longe grauius est, quia grauiter peccat negando subsidium inimico. Qui igitur se uindicat, uincitur potius à malo inimici: uincitur etiam à passione animi propria, orta ex malo per inimici malitiam illato, unde recte Ambrosius lib. 1. offici. cap. 36. dixit. Vindicare se non esse actum fortitudinis, sed abiectionis, & timiditatis. *Ambros.*

CAPVT XIII.

OMnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: Non est enim potestas nisi à Deo: quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autē resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt: nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac: & habebis laudem ex illa: Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est: vindex in iram ei, qui malum agit. Ideo necessitate subditi estote non solum propter iram, sed etiā propter conscientiam. Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorē, honorē. Nemini quidquam debeatis: nisi vt inuicem diligatis: qui enim diligit proximū, legē impleuit. Nam: Non adulterabis: Non occides: Non furaberis; Non falsum testimonium dices: Non concupisces: & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo ergo legis est dilectio. Et hoc scientes tempus: quia hora est iam nos de somno surgere. Nunc enim proprior est nostra salus, quàm cum credidimus. Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abijciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis. Sicut in die honeste ambulemus: non in comessationibus, & ebrietatibus, non in cubilibus, & impudicitijs, non in contentione, & æmulatione: sed induimini Dominum Iesum Christum, & carnis curam ne feceritis in desiderijs.

TRaditis ijs, quæ ad vitam Christianã perfectè componendam conducunt, ea nunc Paulus docet, quæ ad humanas politias conseruandas sunt necessaria: duo autem maxime hæc sunt, nimirum subditorum erga principes, & magistratus obedientia debita, ac mutua inter ipsos inferiores iustitia, quæ Paulus Christianis grauissime præcipit, & iniungit. Quod quidem institutū eo distinctius, & opportunius prosequitur, quo magis tūc temporis rumor, & opinio apud gentes inualescebat, per Euangelium politias humanas, regna, & respublicas sæculares euerti, atque Christianos suæ religionis prætextu, à principum, & maiorum obedientia se subtrahere. Hanc fuisse vnam ex præcipuis causis, propter quã Gentes persecutæ sunt Christianos, docet Clemen. lib. 4. Stromat. affirmans Christianos persecutionem passos tunc esse, quia per Euangelium Reipub. ciuili iniuria fieri videbatur. Idem testatur August. Concio. 31. in Psal. 118. interpretans illud (Principes persecuti sunt me gratis.) huic opinioni falsæ Iustinus Martyr. Apolog. 2. ad Antoni. Imper. se opposuit, apertis rationibus, & efficacibus argumentis ostendens, per Euangelium non tolli erga Principes obedientiam subditorum, nec politias ciuiles; sed potius confirmari, & stabiliri, & in melius instituí: quam quidem veritatem nos paulo inferius enucleabimus. Inurebatur hæc nota etiam ipsis Apostolis; idcirco suis epistolis, tam disertis verbis studuerunt eum errorem ab hominum mentibus euellere; ad hanc obedientiam, & subiectionem, & Ciuilis Reipublicæ ordinationem conseruandã Christianos exhortantes, eisque præceptum Dei declarantes. Quod tres ob causas præcipuè fecerunt, præter eam, quæ communis est, nempe veritatis doctrina. Prima, ne Gentes nondum conuersæ occasionem oblatrãdi contra Euangelium arriperent, eoque eorum animi ab eo recipiendo auerterentur. Secunda est, ne ipsi Christiani iam conuersi prætextu Euangelij ab obedientia erga maiores amouerentur, & libertatem Spiritus in libertatem malitiæ conuerterent, leges Ciuiles, & naturales contemnentes: quã vtramq. causam Petrus. 1. epis. cap. 2. edocuit, dicens. Subditi estote omni humanæ creaturæ propter Dominum, siue Regi, quasi præexcellenti, siue Ducibus, tamquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum, quia sic est voluntas Dei, vt benefacientes, obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam, quasi liberi, & non quasi velamen habentes malitiæ, libertatem, sed sicut serui Dei. hæc Petrus. His duabus causis accedit tertia, quæ est Chrysost. serm. 23. vt inutiles, & præter necessitatem tentationes contra Euangelium factas amouerent; sufficiebant enim insidiæ, quæ veritatis causa intendebantur. Merito autem hæc ad Romanos scribuntur, apud quos & Imperij sedes, & omnium perfectissima politia vigebat. A priori ergo ex illis duobus, nempe ab obedientia erga principes incipit,

Quæ ad humanã politiam conseruãdam requirãtur.

Clem. Alex.

August.

Iustin. Mar.

Petr. epist. 1. cap. 2.

Chrysost.

Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit.

GEneralis sententia est, omnibus manifestans, potestatibus sęcularibus obediri debere, nec hoc pugnare cum Euangelio. Græce illud (sublimioribus) non est comparatiuum, sed positiuum, quasi dictum sit, potestatibus præexcellentibus. Illud autem (anima) per synecdochem totum hominem significat, quæ phrasis in Scriptura est vsitata, ea tamen artificiose vsus est Paulus, ut hanc subiectionem debere esse ex animo, non exteriorem solam, fictam, aut simulatam, indicaret, sicque Gentilium principum animos concitatos, tanta obedientia pacaret, beneuolosque Euangelio faceret.

ANNOTATIO I.

Iren. IRenæus lib. 5. cap. 24. hæc verba sic legit, sensum potius sequens, quàm voces. Omnibus potestatibus sublimioribus subiecti estote. Paulum autem loqui de potestatibus sæcularibus testantur præter Irenæum Basil. de constitu. monast. ca. 23. August. epist. 54. ad Macedoni. Chrysost. cæterique interpretes, idque sequentia verba comprobant. Hoc tamen verum est, efficax inde sumi argumentũ, ad confirmandam obedientiam erga potestates Ecclesiasticas, quo argumento vsus est Basil. loco proxime allegato, sic dicens. Quàm magna ea obedientia sit, qua erga Antistites suos religionis veræ præstare cultores debent, eiusque magnitudinem non aliunde explicare adnitar, quàm ex sacrosanctæ Scripturæ auctoritate. Paulus Apostolus in ea Epistola, quam ad Romanos scribit, ipsis præcipit, vt excellentioribus potestatibus omnibus illi subiecti sint, potestatibus, inquit, mundi, non spiritualibus, atque hoc ex ijs, quæ deinceps adiecit, declarauit, cum de tributis, & vectigalibus locutus est, quo in loco qui vel minimum potestati resistit, eum ait Dei ordinationi resistere. Si igitur qui mundo huic præsunt, & ex lege humana illã imperandi potestate habuerunt, ijs diuina lex, pietatis cultores tãtopere voluit esse subiectos, &, quod maius est, quorum vita tota tunc erat impietas, quam magna tandem ei à pietatis cultore præstanda obedientia est, qui à Deo constitutus præses est, & imperandi potestatẽ à legibus illis acceperit? & qui defendi potest, eum non Dei ordinationi resistere, qui Antistiti resistat suo; præsertim cũ apertissime Apostolus iubeat, omni in re parendum esse spiritualibus præpositis. Hebræ. 13. Obedite enim, inquit, præpositis vestris, & subiecti estote eis. Hæc, & alia Basilius.

Basil. August. Chrysost. *Obediẽtia præstãda Antistiti.* *Heb. 13.*

ANNOTATIO II.

OBlatrant hoc loco recẽtes hæretici, cõtra Ecclesiasticorũ exemptiones à sęcularium iurisdictione, tamquam contrarias Pauli

præcepto,

præcepto, Deique ordinationi repugnantes; suumque errorem confirmant verbis Chrysost. qui hunc locum interpretans sic inquit. Ista imperãtur omnibus, & Sacerdotibus, & Monachis, non solum secularibus; id quod statim in ipso exordio declarat, cum dicit. Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit etiamsi Apostolus sis, si Euangelista, si Propheta, siue quisquis tandem fueris; neque enim pietatẽ subuertit ista subiectio. hæc Chrys. Pro ratione instituti nostri breui respondebo.

Chrysost.

Principes sæculares superesse personis & rebus temporalibus, nõ autẽ spiritualib⁹ & Ecclesiasticis.

Aduertendum igitur est. sicut Rex terrenus, cui Deus in res ad corpus pertinentes, potestatem dedit, vi Regij iuris, vt habetur 1. Regum. 8. ob vtilitatem Reipublicæ, cui præest, potest subditorum filios tollere, vt faciat sibi equites, & præcursores; filias quoque, vt faciat sibi focarias, & panificas. agros etiã, vineas, & olivueta, vt det seruis suis, multo magis, cui dedit Deus potestatem spiritualem, quæ animas respicit, is debet habere potestatem in filios, & filias, & agros, atq; adeo in corpora ad vitæ æternæ finem assequendum. Quando ergo potestas spiritualis, aliqua re temporali necessario indiget, aut valde utilem iudicat ad officium suum spirituale peragendum, eam à fidelibus iure suo postulat, & obtinet, etiamsi à Principibus sæculi eam debeat amouere; multo enim magis præstat potestas spiritualis potestati sæculari Principum, quàm hæc præstet potestati particularium hominum; cum sæcularis corporum, spiritualis animarum saluti incumbat. Hanc doctrinam multa testimonia, & exempla Scripturæ tradunt, è quibus vnum, aut alterũ producam. Matth. 17. Cum tributum exigerent ministri sæculi, dixit Christus Petro, Reges terræ, à quibus accipiunt tributum, à filijs, an ab alienis? dixit Petrus, ab alienis: Dixit Iesus. Ergo filij liberi sunt: vt autem non scandalizemus eos, vade ad mare, &c. Nota potestatem spiritualem, quæ à tributo soluendo potuit eximere credentes; quod solutum est, non quia non potuit effici, ne solueretur, sed propter vitandum scandalum. Præterea in epist. ad Philemon. inquit Paulus. Sine consilio tuo nihil volui facere, vti ne velut ex necessitate bonum tuum esset. Vides, Paulum habuisse facultatem liberandi seruum à Domini potestate, tamen voluisse facere, vt Dominus ipse id ex voluntate efficeret, & bonum voluntate factum consequeretur meritum. Sunt multa alia, à quibus breuitati studens abstineo. Cum ergo potestas spiritualis, ad suum officiũ facilius, & efficacius peragendum, iudicauerit eximere aliquot genera personarum à potestate sæculari, id profectò iuste factum est; nec aduersatur huic Pauli verbum, qui omnes vult esse subiectos potestatibus sublimioribus, non verò sæcularibus; non tamen negat potestatem ministris spiritualibus, quando id expedire iudicauerint, eximendi quos, & quantum eis visum fuerit. sicut, nec Christus, nec Paulus etiã si tributum soluerit, & seruum ad dominum remiserit, potestate sua se priuarunt, sed id tunc facere expediens censuerunt.

1. Re. 8.

Matt. 17

Epist. ad Philem.

Non

Non est enim potestas, nisi à Deo.

CAusam, cur omnes potestatibus debeant esse subiecti, adiungit; ideo apposita est particula causalis (enim.) causa autem ea est, quia potestates, principatus, & magistratus, non à Diabolo, nec à sola humana voluntate conditæ sunt, sed à Deo, eiusque diuina ordinatione, & dispositione. Si igitur Deo subiectos esse oportet, etiam ijs, quos ipse disposuit, & ordinauit, obedire conuenit; ipsis enim non obedire, est Deo repugnare, eiusque ordinationi cõtradicere. Hæc causa non solis his verbis, sed etiam sequentibus cõprehenditur. Dicit ergo primo, non est potestas nisi à Deo, potestatem appellat, sicut in superiori sententia, principatum, & superioritatem sæcularem, per quam vnus alteri imperat, & præest. Omniũ talium potestatum, quæ veræ sunt, auctor est Deus. non quòd per se ipsum omnes instituerit potestates, sed quòd ab ipso, vt à primo principio, & causa procedant, quamuis per intermedias hominum voluntates: sicut calor, frigus, sanitas, cæteraque huiusmodi bona à Deo sunt; per medias tamen causas naturales effecta. Sensus ergo est, non est potestas, quæ non sit à Deo. vsus est autem negatione, quia efficacior est ad generalitatem explicandam, & cõtrariam partem excludendam, ne fortè aliqui existimarent, potestates, & principatus infidelium, & idololatrarum esse à Diabolo, sicut & eorum infidelitatem, & idololatriam, quod non est, cum & hæ potestates sint à Deo, non à Diabolo. Perpende, qua ratione Paulus incipit obedientiam erga Principes magnificare, cum eorum potestatem ad Deum ipsum referat. Cætera in annotatione require.

Potestatem non esse nisi à Deo, quomodo intelligitur.

ANNOTATIO III.

ADnotandum est in huius sententiæ explicationem. Primo, esse longe diuersa hæc tria; scilicet potestatem, vsum potestatis, & assumptionem hominis in potestatem. Ipsa potestas qua Princeps vnus super alios est, à Deo est, siue sit, qui eam habet, fidelis, siue infidelis. Potestatis verò usus non semper à Deo est, nisi quãdo bonus est: abusus autem potestatis ab ipso est homine, & Diabolo, sicut voluntas à Deo est, abusus eius in vitijs, & peccatis ab homine est, & Diabolo suggerente. Non ergo quia idololatræ potestate, & principatu abusi sunt contra Euangelium, eorum potestas non erat à Deo, erat enim; nõ tamen abusus potestatis. Qui igitur legitime vtitur potestate, tunc utrũque habet à Deo. sic Gregor. lib. 18. mora. cap. 3. explicat illud 1. Regum. 18. Spiritus Domini malus irruebat in Saul. quomodo, inquit, si Domini est, malus dicitur? Domini inquit, erat Spiritus, quia potestas Dei erat: sed malus dicitur propter abusum potestatis à Deo acceptæ, quia abusus ex malitia voluntatis illius erat. Assumptio verò in potestatem,

Potestas usus potestatis, & assumptio ad illam quo modo differat.

Gregor.

1. Re. 18.

nimirum qua hic, aut ille assumitur in principé, non semper est à Deo; quæ enim fit legitimis medijs, & vijs, à Deo est: quæ verò iniquis, & illicitis, à Diabolo; non enim omnes, qui potestatem habent, in eam assumpti sunt ex diuino placito, & Deo volente; dico volente, quia nihil etiam mali fit, nisi Deo permittente, qui propter hominum peccata pmittit, malos homines in Principes, & Reges, etiam vijs malis assumi. propterea non dixit: omnis princeps, sed omnis potestas à Deo est. Hinc apparet, quàm arrogāter, & impiè dæmon sibi vsurpauerit, & dominiorum potestatem, & liberam, ac voluntariam assumendi quē vellet in principatum. *Luc. 4.* Luc. 4. Tibi, inquit, dabo potestatem hanc vniuersam, & gloriam eorum, quia mihi tradita sunt, & cui volo do illa. Mentitus est in vtroque, vt dicit *Irenæ.* Irenæ. lib. 5. cap. 24. oppositum docet nunc Paulus. non est, inquit, potestas, nisi à Deo, & Salomon *Prou. 8.* Prouer. 8. Per me Reges regnant, & legum conditores iusta decernunt.

Potestates sæculares à spiritualib⁹, quo modo differāt. Adnotandum est secundo, potestates sæculares, à spiritualibus in hoc multum differre; illæ enim sic sunt à Deo, quòd institutio per homines efficitur; per eos enim fit regia potestas, principatus, cæteraque similia, unde earum institutio humana est, sed ex Dei uoluntate procedens, proptereaque dicuntur à Deo mediatè esse: at potestas spiritualis ab ipso Deo immediatè instituta est; Christus enim homo De⁹, potestatē immediatè dedit Petro, quæ in successores emanat; ipse instituit Episcopos; non enim voluntatis humanę est, quod Episcopi sint in Ecclesia, sed diuinæ. Ephes. 4. Ipse dedit quosdam Apostolos, quosdam Prophetas, alios Euangelistas, alios Pastores. Act. 20. In quo Spiritus Sanctus vos posuit Episcopos: non quod omnis potestas spiritualis sit ab ipso Christo immediatè instituta, nam sunt multæ ab homine, sed quod prima potestas, vnde cæteræ dimanant, ab illo sit; non sic in potestate sæculari.

Adnotandum est tertio, si omnis potestas à Deo est, non debet homo obedire potestati contra Deum ipsum, vnde infidelibus, & malis principibus habētibus potestatem, quæ à Deo est, debet homo obedire in ijs, quæ contra Deum ipsum, à quo potestas est, non sunt: quando verò est aliquid contra Deum, eiusq. mādata, tunc dicendum est cum Apostolis. Actor. 5. Obedire magis Deo *Act. 5.* oportet, quàm hominibus. quam obediendi rationem Paulus hisce verbis insinuauit. August. ser. 6. de verb. Domi. pulchre hoc docet, ostē- *August.* dens, qui non obedit homini iubenti id, quod rectum non est, non contemnere potestatem, sed obedire maiori: sicut si aliud iubet Proconsul, aliud Imperator, obediendum est Imperatori, nec id est potestatē contemnere. sic, si aliud Imperator, aliud iubeat Deus, hoc faciendum est, non illud.

Quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt.

PRosequitur Paulus causam explicare, cur subiecti potestatibus sublimioribus esse debeamus: dixerat autem, non esse potesta-

tem,

tem, quæ non esset à Deo, huic annectit præpositam sententiam, & inquit, quæ sunt, à Deo sunt ordinatæ, idest destinatæ, & constitutæ. quamuis enim Deus gentes, maioremque humani generis partem fide, veraque religione priuari permiserit, regnum tamen temporale illis disposuit, quo ab infinitis sceleribus retraherentur, & in bonis quibusdam iustitiæ operibus conseruarentur, ne se inuicem more piscium, aut bestiarum consumerent; idcirco enim Deus decreuit quosdam imperare, quosdam obedire. hoc est potestates ordinatas esse à Deo. Distincta autem est hæc sententia à præcedenti, in qua dictum est, potestates non esse, nisi à Deo: in hac verò adiungitur, eas potestates, quæ sunt à Deo ordinatas, & decretas, constitutasque esse ab ipso: nam non omnia, quæ à Deo sunt, ab eo sic, per præceptum scilicet, ordinata, & destinata sunt; infirmitates enim corporis, paupertas, fames, sitis, calor, frigus, & cætera huiusmodi à Deo sunt, non tamen à Deo sic ordinata sunt; non enim præcipiendo decreuit, & stabiliuit nos esse infirmos, pauperes, famescere, aut sitire; idcirco his resistere possumus, eaque debemus à nobis expellere: at potestates, ac principatus constituit, & ordinauit, ideoque his resistendum non est, nec licet à nobis expellere; quamuis enim hanc, aut illam potestatem ex causa aliquando liceat remouere, non tamen omnem potestatem, quia ex diuina ordinatione est, hominem obedire homini, etiam in temporalibus.

Quę sũt à Deo quomodo ordinata dicantur.

ANNOTATIO IIII.

Ansel. QVidam, inter quos est Ansel. legunt in neutro genere. & illud (à Deo) coniungunt verbo præcedenti sic. Quæcumque autem sunt à Deo, ordinata sunt; cum Græcè sit generis fœminini, & connectatur cum nomine (potestates) ita legit Irenæ. lib. 5. cap. 24. imo in quibusdam codicibus repetitum legitur sic: Quæcumque autem potestates sunt, à Deo ordinatæ sunt. Illudque (à Deo) verbo sequenti adhæret, & hæc uidetur legitima lectio: nam si illam sequamur, sensus efficitur falsus; non enim quæcumque à Deo sunt ordinata sunt. vti enim diximus in commentario, morbi, paupertas, cæteræque corporis calamitates à Deo sunt; non tamen sunt à Deo ordinatæ: nam huic ordinationi non liceret resistere, nec deberemus impedire morbos, aut expellere eos, qui accidunt nobis. Ex quo sequitur, verbum hoc (ordinatæ) non tantum significare diuinam prouidentiam, vt dicit Theod. nec dispositionem, & ordinem, quo disposuit in Orbe uaria, & multiplicia; si enim Paulus nihil aliud hoc verbo significaret, non rectè concluderet, non licere resistere potestati: nam resistimus alijs multis, quæ sũt secundum diuinam prouidentiam, & dispositionem: sed verbum hoc præter ordinem indicat præceptũ, & firmitatem. Sicut Dux ordinat milites, non simplicem ordinem ponens, sed etiam vnicuique locum suum indicens, & iniungens; sic potestates dicuntur ordinatæ à Deo;

Irenæ.

Theodor.

non

non enim ab humano placito solo dependent, sed etiam à diuino. quàuis hæ, vel illæ, vti diximus, humanæ sint voluntatis. Ex hac significatione rectè concludit Paulus, qui resistunt, neque obediunt potestati, Dei ordinationi resistere, & ipsi Deo non obedire. Verbum autem Græcum τεταγμένος, & verbum τέτακται, non solum ordinare, sed etiam destinare, constituereve significant.

Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit.

Concludit ex præcedentibus duabus sententijs argumentum; si enim potestates sunt à Deo, & ab ipso ordinatæ, & constitutæ: qui igitur eis resistit, seque subdere eis renuit, is ordinationi, & dispositioni diuinæ resistit, rebellemque se ipsi Deo exhibet; sicut miles, qui in exercitu locum sibi à Duce destinatum non tenet, Duci resistit, ipsiusque ordinationi aduersatur. Hanc sententiam alijs verbis docuit Petrus 1. epist. cap. 2. Subiecti, inquit, estote omni humanæ creaturæ propter Dominum, siue Regi, &c. quia sic est volũtas Dei. quod Paulus ordinationem, Petrus voluntatem Dei appellat. Totus igitur Syllogismus hic est. Omnis qui resistit potestati ordinatæ a Deo, resistit ordinationi Dei; Sed quicumque resistit potestati, resistit potestati ordinatæ à Deo; Igitur quicumque resistit potestati, resistit ordinationi Dei. Secunda propositio huius syllogismi probatur, quia omnis potestas à Deo est ordinata. Hoc argumẽtum, peccatum, & culpam resistentis potestati, indicat.

ANNOTATIO V.

Principes etiã seculares habere potestatem condendi leges obligãtes ad peccatũ mortale.

Aduertendum est, qui præcepta, & iussa principum negligit, non tantum peccare cõtra Principes, sed etiam contra Deum: nam etsi præcepta, & leges eorũ sint humana, quia immediate ab humana voluntate, & potestate procedunt, cum tamen ea potestas sit à Deo ista tũta, & diuina uoluntate obediẽtia illi debeatur, cõsequitur, diuino præcepto mediatè contrauenire, qui potestatibus humanis obedientiam negat. Qui igitur vectigalia ab ipsis imposita non soluit, quiq. cætera, quæ iuste decernunt, & imperant, nõ implet, Dei præceptũ quodammodo soluit; hac enim ex parte, Principes potestatem habent condendi leges, etiam sub peccato obligantes, quia eorum potestas à Deo est ordinata.

Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt.

Secundo, argumento confirmat, debere Romanos potestatibus subijci; non solum enim, qui resistunt potestati, ordinationi Dei resistunt, quod ad grauem culpam pertinet, sed etiam sibi ipsis damnationem acquirunt. Græce est temporis futuri, & sensus est: Qui potestatibus resistunt, punientur: nam qui uolunt eis obedire, à

multis

multis bonis operibus faciendis recedent,& in multa,scelera,& crimina corruent,propter quæ se damnatione dignos,& supplicijs obnoxios facient. Hunc sensum sequentia verba explicatius demonstrant: nam Principes ad hoc sunt constituti, vt pœnis, & supplicijs deterreant homines à sceleribus perpetrandis,inducantque,& impellant ad bona faciendum. Qui igitur resistunt Principibus,eisque se inobedientes exhibent,licentia laxati, frænoque nullo coerciti,à bono se auertunt, & in ea prorumpunt scelera, à quibus illi deterrent,sicque pœnis obnoxios,& damnabiles seipsos efficiunt. Vis ergo argumenti hæc est. Qui nolunt subesse potestatibus,suis cupiditatibus habenas laxare, &, omni abiecta virtute,in crimina,& scelera prorumpere, propter quæ & à Deo, & ab ipsismet Principibus puniuntur,ab ipsisque damnationem recipiunt.

ANNOTATIO VI.

Chryso. Qui potestati resistit,cur peccet.

CHrysost. hanc sententiam sic interpretatur. Qui potestatibus resistūt, luent pęnas, ferentque supplicium huius inobedientiæ, seu resistentiæ, tam à Deo, qui eos acerbissime castigabit, quàm ab ipsis princibus,à quibus eadē de causa punientur; quod si has pœnas euaserint,illas non euadent. Refert ergo Chrysost. damnationem hanc ad supplicium Dei, & hominum: causam autem damnationis ad ipsā resistentiam, & inobediētiā. Ansel. damnationem ad pœnam mortis æternæ, quam Deus infligit inobedientibus, refert: conuenit autem cum priori expositione in causa dānationis,nempe quia resistunt potestati. Denique fere omnes interpretātur; qui resistunt, damnationem, siue Dei, siue hominum sibi acquirere ob ipsam resistentiam. Qui contextui accommodatus est sensus. Cui non aduersatur is, quem commentarius continet,nempe,qui resistunt potestatibus, in ea se conijcere scelera, propter quæ damnationē incurrunt,vtpote sine fręno exteriori viuentes: nam Principes in hoc ipsum sunt à Deo dati, & instituti, vt à talibus sceleribꝰ homines coerceant, multiplicemque iustitiam repercutiant,vt dicit Irenæ.lib.5.cap. 24. vbi sic inquit. Quoniam absistens à Deo homo in tantum efferauit, vt etiam consanguineum,hostē sibi putaret,& in omni inquietudine,homicidio, & auaritia siue timore versaretur imposuit illi Deus humanum timorem,non enim cognoscebat timorem Domini, vt potestati hominum subiecti,ac lege eorum constricti aliquid assequantur iustitiæ, & moderentur ad inuicem, in manifesto positum gladium timentes. hęc & alia Irenæ. Experientia autem satis est compertum, vbi minus viget rigor potestatum, homines euadere sceleratissimos. quid ergo mali non perpetrarent homines,si principatus nullus esset? hoc est,quod nūc Paulus dicit, illos qui potestatibus resistūt, nec earum fręnum admittunt, sibi ipsis acquirere damnationem, dum ea licentiose perpetrant, propter quæ se punitione dignos, & apud homines, apud Deum efficiunt. Græce κρίμα, idest

Ansel.

Irenæ.

idest iudicium, in Scriptura sæpe pro damnatione accipitur. Græce etiam habetur non (ipsi sibi) sed (sibi ipsis dãnationẽ accipient;) sensus tamen idem est. hanc expositionem uerba sequentia confirmant.

Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali.

CAusam præcedentis sententiæ adfert, nimirum quare, qui potestati resistunt, sibi ipsis damnationem acquirent; ea autem est, quoniam Principes non deterrent homines à bene operando, sed à malis perpetrandis; nec ad hoc sunt constituti, vt timorem incutiãt ijs, qui bona opera faciunt, sed potius illis, qui malefaciunt, vt eos à malo retrahant, aut reuocent. Qui ergo resistũt potestati, operibus bonis abiectis, malis intendent, spreto, timore eorum, quorum est à malo patrando deterrere, & in bonum inducere.

ANNOTATIO VII.

GRæce ad verbum sic habetur. Principes non sunt timor bonorum operum, sed malorum. *Tertull.* Tertullian. in Scorpi. legit. Non sunt timori bono operi; sed malo. Vetus interpres habet. Non sunt timori boni operis, sed mali. hæc omnia in eundem recidunt sensum. Quod verò ad connexionem spectat, *Chrysost.* Chrysost. hanc sententiam sic connectit, vt referatur ad illam propositionẽ. Omnis anima sit potestatibus sublimioribus subdita; quasi hoc sit nouum quoddam argumentum ad eã probandam, nimirum ex vtilitate, quam confert subditis principatus. Mihi tamen dura cõnexio uidetur, multoque facilior est, si ad proximã referamus, tamquam eius causam, vt in commentario dictum est, idq; totus contextus verborum sequentium comprobat.

Vis autem non timere potestatem? bonum fac. & habebis laudem ex illa; Dei enim minister est in bonum tibi.

VTramque partem prædictæ sententiæ confirmat; quoad priorem, scilicet, non sunt timori boni operis, inquit, qui bonum facit, non est, cur timeat potestatem, sed potius laudem ab illa expectet; quia Princeps est Dei minister, institutus in bonum tibi, idest, vt benefacias, & à malo retraharis, bonoque incumbas: qualis enim est Dominus, talis est minister. Deus non punit bona facientes, sed in bonum incitat, commendat, & laudat, eisque retribuit; non autem timorem incutit eis. Sic etiam Princeps, qui minister est Dei, non nocet, nec terret bonos, sed potius ad bonum prouocat, commendat, & laudat. Similis est sentẽtia 1. Pet. 2. Missus, inquit, ad uin- *1. Pet. 2.* dictam malefactorum, laudem verò bonorum. sermo hic est de timore, pœnæ; qui enim bona facit, pęnam non timet ex bono opere, nec à Deo, nec ab eius ministro principe.

AN-

ANNOTATIO VIII.

August. AVgust. in li. expositionis quorundam propositionum huius epist. hunc interpretans locum adnotat, aliud esse laudari à potestate, aliud habere laudem à potestate. Illud est, quando homo propter bonum, quod facit, ab ipsa potestate, & Principe commendatur. Hoc autem est, quando homo ex hoc, quod bonum facit obediens potestati, exhibet se laude dignum, quamuis ab ipsa potestate non laudetur. Inquit ergo Augustinus, Paulum non dixisse, laudaberis à potestate, quia Principes non semper laudant bona operantes, & legem implentes, sed laudem habebis ex illa, quia efficies te laude dignum, siue Principes lucratus fueris Deo, siue persecutionem eorum metueris, semper laudem habebis ex illis. Subtiliter hoc dictum est; quantum tamen ad verba attinet, laudem habere à potestate hoc loco idem significat, quod commendabilem, & dignum laude se exhibere apud potestatem, siue actu laudetur, siue non.

Si autem malum feceris, time; non enim sine causa gladium portat.

POsteriorem partem confirmat, scilicet. sunt timori mali operis. si, inquit, malum feceris, timendum tunc tibi est; non enim frustra gladium portat, sed vt malos puniat, & auertat. Ideo, qui malũ facit, timeat pœnam infligendam à potestate. Gladius materialis signum est facultatis, quæ residet in Principe sæculari, corpus occidendi, pœnasvè aliàs infligendi contra malefactores, de qua facultate dictum est Matth. 10. Nolite timere eos, qui occidunt corpus; animam autem occidere non possunt. Illud (sine causa) aduerbium est. Græce εἰκῆ. Latine inconsulto, temere, frustra, sine causa. Significat in hunc finem gladiũ portari, vt malefactores mulctet, & castiget.

Princeps quare gladium portat.

Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit.

CAusam adnectit, quòd non sine causa gladium portet, quia, inquit, est minister Dei, non quidem in bonum, qualis erat bene operanti, sed uindex, seu vltor in iram contra eum, qui malum agit. Iram appellat pœnam ipsam, quia est effectus iræ, & uindictæ. Est ergo uindex in iram, idest, ad uindictam sumendam, pœnam infligendo eis, qui quod malum est, egerint. Qui igitur resistunt potestati, sibiipsis condemnationem acquirent, ut superius dixerat, & probandum acceperat.

Ideoque necessitate subditi estote, non solum propter iram: sed etiam propter conscientiam.

CONcludit ex prædictis, oportere nos esse subditos Principibus, non tantum metu pœnæ, quam infligere possunt in eos, qui male agunt: sed etiam propter conscientiam, tum ne voluntati, & ordinationi Dei resistamus. Deoq. simus inobedientes, tum etiam, ne malis operibus polluamur, à quibus illi deterrent, bonaque abijciamus virtutis, ad quæ illi prouocant: nam in bonum, & in timorem sunt à Deo ordinati. In hunc sensum vtitur simili voce Petr. 1. epist. cap. 2. Hæc est gratia, si propter conscientiam Dei sustinet quis tristitias, idest, ne aliquid mali faciat, sed vt seruet conscientiam suam impollutam, & bonis operibus, ac iustitiæ det operam. Illud (necessitate) non significat quasi homo obedire debeat ea ratione, quia non potest excutere iugum Principis, qui potentior est, sed id indicat, scilicet oportere, & obligari vnumquemque id facere; necessarium enim appellamus, quod tenemur facere. Luc. 22. Necesse erat occidi Pascha.

ANNOTATIO IX.

Ex necessitate quo sub diti esse debeamus.

ADuerte, illud (necessitate) dupliciter legi, & intelligi ab interpretibus; recentiores enim quidam sequentes aliquos codices, legunt (necessitati;) vt sit sensus. Subditi estote necessitati, quæ vobis incumbit, obediendi Principibus. Iuxta Græcos tamen Doctores legendum est (necessitate;) in hunc enim sensum interpretantur. Necesse est, seu oportet vos subdi Principibus, vti in commentario interpretati sumus, eaque expositio, & lectio legitima videtur. Græce habetur ἀνάγκη, quod & in recto, & in casu dandi, qui loco ablatiui ponitur esse potest. inde orta est varietas lectionũ, cum vera lectio ad literam iuxta verba Græca hæc sit (ideo necessitas subdi,) idest, ideo necesse est vos subdi, vt recte habet versio Syriaca. Augustinus lib. expositionis quarumdam prop. huius epist. & Anselm. legunt quidem (necessitate) sed eam necessitatem interpretantur huius vitæ; dum enim iusti in hac vita sunt, vtuntur temporalibus; idcirco subiecti sunt Principibus, quibus temporalium imminet cura: rectius tamen, vti diximus, necessitas significat obligationem præcepti, quia obligamur subijci potestatibus, vti diximus in commentario.

August. *Ansel.*

Aduertendum etiam est, vti paulo superius diximus (iram) positam esse pro supplicio, vt exponit Theodoretus, iuxta illud Rom. 2. Thesaurizas tibi iram, & in multis alijs Scripturæ locis in ea significatione accipitur. Postremò aduertendum est, illud (propter conscientiam) Ambrosium explicare de conscientia propria in hunc sensum. Subditi estote non solum propter iram, idest, propter metum pœnæ præ-

Theodor. *Rom. 2.*

Qq

præsentis in hoc sæculo, sed etiam propter futuram in Dei iudicio, vbi, accusante propria conscientia, punientur tales inobedientes. Quæ quidem interpretatio violenta videtur. Augustinus loco citato ad propriam etiam conscientiam refert, tamen in hunc sensum. Subditi estote, non solum ad iram Principum euadendam, quod potest etiam simulatè fieri: sed vt in tua etiam conscientia certus sis, illius dilectione, cui subditus sis, te id facere iussu Domini, qui vult omnes homines saluos fieri, & in agnitionem veritatis venire, quasi diceret. Subditi estote, non solum propter metum pœnæ temporalis, sed etiam vt iussa Domini impleatis, & eius voluntatem non transgrediamini. Obedire ergo oportet propter conscientiam, ne peccemus contra Deum, dum nō obedimus, cui Deus præcipit nos obedire. quo sensu est illud. 1. Petr. 2. Hæc est enim gratia, si propter conscientiam Dei, idest, erga Deum, sustinet quis tristitias, quæ expositio accommodata videtur.

Propter conscientiā quare obedire debem⁹.

Postremò quidam recētiores intelligunt (propter conscientiam) aliorum scilicet, ne alios inducam⁹ nostro exemplo. vt inobedientes fiant: qui sensus accommodari non potest; nihil enim hic Paulus de scandalo agit. Omnibus perpensis, mihi visa est expositio accommodatior, quæ est in commentario, scilicet propter conscientiam propriā, ne grauetur criminibus, & sceleribus, qui eos consequuntur, qui potestati resistunt.

Ideo enim & tributa præstatis; Ministri enim Dei sunt in hoc ipsum seruientes.

Causam, cur etiam propter conscientiam subdi debeant Principibus, adiungit, eamque sumit à signo quodam, quod est pensio tributorum, sensus igitur est: Obedite etiam propter conscientiam, & non solo metu, quia ipsis tributis, quæ exhibetis, & præstatis illis, hoc ipsum confitemini; ideo enim ea præstantur, quia sunt ministri Dei in hoc ipsum incumbentes, nempe, vt à malo, timore deterreant, & ad bonum prouocent sibi subiectos, ne eorum conscientiæ polluantur sceleribus, sed virtutum operibus intendant. tamquam ergo ministris uestræ utilitati inseruientibus, tributa, quibus sustentantur secundum statum suum, soluitis.

Attende, Paulum tributorum meminisse, quia hoc erat inter præcipua, quæ Christianis obijciebantur, nempe uelle se religionis suæ causa à tributorum solutione eximere, ut constat ex Iustin. Apolog. 2. ad Antoni. Imper. Vt igitur Principes intelligerent, id procul esse a Christiana doctrina, quin potius arctius per eam obligari Christianos, ad illa soluenda, expressam horum facit mentionem: atque etiam ut sciant Principes, se utilitati subiectorum maximè debere incumbere, ut, remotis sceleribus, iustitiæ intendant; quoniam in hoc ipsum, & à Deo sunt ordinati ministri, & à populis, proprijs eorum expensis collectis ex tributis, tamquam mercede quadam operis eorum, aliti. Iustin.

At-

Attende rursus uerbum (seruientes) Græcè προσκαρτεροῦντες, idest quadam assidua instantia incumbentes. Aug. lib. 4. de doctr. Christ. cap. 20. uertit (perseuerantes) idem est uerbum, quod supra cap. 12. dictum est (orationi instantes) quo significatur continua, diligens, & intensa cura, quam debent superiores adhibere erga sibi subditos, ut à malis retrahantur, & uirtutibus incumbant. *August.*

Reddite ergo omnibus debita: cui tributum; tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem.

Concludit ex superioribus sententiam, scilicet, generalem subiectionem, & obedientiam ijs, qui auctoritate publica funguntur. Reddite, inquit, ergo singulis, quæ eis debentur; quibus debetis tributum, reddite tributum; quibus debetis uectigal, reddite uectigal. Tributum, & vectigal eo differunt, quòd tributum soluitur ex facultatibus proprijs vniuscuiusque, aut ex personis ipsis, de quo Matth. 22. Licet tributum dare Cæsari? Vectigal autem ex mercimonijs, & negotiationibus exigitur. vtrumque debetur Principibus; tamen quia exactores, qui nomine Principum ea exigunt, diuersi sunt. idcirco dicit Paulus. Cui tributum, tributum; & cui vectigal, vectigal. Præterea cui timorem debetis, reddite timorem, idest obedientiam, eorum iussis obtemperando. Hoc dicitur propter Duces, qui nomine Principum gubernant communitates. de quibus dicitur. 1. Petr. 2. Subiecti estote, siue Regi, tamquam præexcellenti, siue Ducibus, tâquam ab eo missis ad vindictã malefactorum, laudem verò bonorũ. Hoc idem dicitur de Dominis respectu seruorũ, de quibus ibidẽ dicit Per. Serui subditi estote dominis vestris in omni timore. 2. Postremò cui honorem debetis, reddite honorem. hoc dicitur propter ipsos Reges, Principes, & supremos dominos, iuxta illud. 1. Petr. 2. Regem honorificate. Dicitur etiam generaliter propter omnes proximos, quos honorare debemus, nemini iniuriam ullam inferentes. qui enim eam infert, proximum ipsum exhonorat. de hoc generali honore loquitur Petr. 1. epist. 2. Omnes, inquit, honorare: pertinet autem ad obedientiam Principum honorare omnes, quia illorum est iniurias prohibere, & iustitiã inter subditos conseruare.

Tributũ & vectigal ĩquo differũt.

1. Pet. 2.

1. Pet. 2.

Nemini quicquam debeatis.

Prosequitur Paulus eandem sententiam, verbo generali omnia complectens, nemini quicquam debere nos vult, sed omnia debita soluenda; ita, vt nihil apud nos maneat insolutum, in quo maxima pax, & tranquillitas hominum consistit, si nempe vnusquisque erga alios se gerat, ut oportet, tàm superiores erga inferiores, quàm hi erga illos, & inter se. Hoc autem non obseruato præcepto, omnis iustitia, & charitas erga proximum dissoluitur, & legis transgressiones, & omissiones multipliciter procedunt.

Alter alteri quot modis põt debitor remanere.

Nisi vt inuicem diligatis.

AB hoc generali præcepto vnum excipit debitum, quod insolutum manere semper vult, nempe mutuæ charitatis, quam debet vnusquisque erga proximum custodire. In cuius declarationem attende, tribus modis posse aliquem remanere debitorem alteri. Primò, quia nihil debiti soluit, vt si quis debeat alteri centum, & ex his nihil soluat. Secundò, si soluat partem, non tamen totum, vt si quis ex cētum soluat quinquaginta; hic soluit, & manet debitor. Tertiò, quia soluit totum, quod debet secundum tempus, & locum; tamen non absolutè totum debitum exhaurit, vt qui singulis diebus tenetur alteri dare aurum, si vno die soluat, reddit debitum totum, sed secundum tempus: remanet autem debitor. Iuxta hæc dicimus, tribus hisce modis posse aliquem charitatis debitum retinere, seu manere debitorem. Vno quidem modo, quia non diligit proximum, nec ea præstat, quæ ex charitate debet. hic sensus non est à Paulo intentus, imò vult, nos diligere mutuo, & quæ charitatis sunt inuicem exhibere, debitumque charitatis reddere, sicut & alia debita. Altero modo, quando homo diligit proximum, sed non quantum oportet, & quomodo debet diligere, sed imperfectè. nec hic sensus est Pauli, qui omne debitum integrum reddendum esse præcipit, dum dicit: Nemini quidquam debeatis. Tertio modo, quando homo diligit proximum, & perfectè diligit affectu, & effectu. id tamē non semel, sed continuo, & quoties oportet. & hic est sensus Pauli. vult enim, nos mutuo diligere perfectè, ita tamen, vt semper diligamus, & quando oportuerit, ipso opere charitatem exhibeamus; nec vnquam dicat homo, dilexi semel, & quod potui, bonum feci proximo, amplius non teneor. non hoc dicendum est, sed post quantamcumque dilectionem, affectu, & opere exhibitam, debemus nos reputare erga proximos, vt non cessemus diligere. Hoc est debitum charitatis permanere insolutum. In qua re excedit charitatis debitum cætera omnia debita, nempe, vt semel solutum, iterum, atque iterum sit semper soluendum; quod alijs verbis Petrus docuit, 1. Epist. cap. 4. Ante omnia, inquit, mutuam in nobis ipsis charitatem continuam habentes. Hic agnosce perfectionem Euangelij, quod hanc charitatem præcipit, & efficit: atque hoc est alterum principium, quo maximè omnis humana politia conseruatur, & promouetur, vt paulò inferius explicabimus.

Qui enim diligit proximum, legem impleuit.

CVr charitas erga proximum esse debeat continua, causam adfert, quia qui diligit proximum, legem impleuit: quasi diceret: charitas est breuis summa, & epilogus mandatorum Dei. vnde qui diligit,

diligit, totam legem summariè, & breui compendio implet: nam præcepta erga proximum ad hoc vnum reducuntur, non inferre illi malum: qui diligit autem, non infert malum, idcirco charitas est sũma mandatorum. Cum igitur legem semper implere debeamus, nec eius debitum vnquam finiatur, charitas etiam, quæ legem totã continet, continua perseuerare in nobis debet.

Attende, vt ex sequentibus constat, Paulum de lege mandatorum Decalogi, quæ omnibus etiam gentibus nota est, sermonem facere, & non de omnibus, sed de ijs, quæ sunt erga proximum, ad quæ pertinet illud (nemini quicquam debeatis) & illud (reddite omnibus debita) tamen re vera omnis lex etiam ciuilis comprehenditur, quę maximè in iustitia cum proximo seruanda consistit: vnde qui rectè diligit, legem impleuit. Nec tantum hoc est; sed etiamsi de charitate erga Deum loquamur: Qui diligit Deum, omnia etiam mandata erga Deum implet, vt absolutè loquendo dici verè possit: qui diligit Deum, & proximum, totam legem impleuit. Paulus verò, quia de ijs, quæ ad proximum pertinent, loquebatur, idcirco de charitate proximi hoc pronunciauit. quali autem ratione, qui diligit, legem impleuit, in sequentibus explicatur. Græcè non dicitur (proximum) sed (alterum) idem est in vtraque lectione sensus.

Nam, non adulterabis; non occides; non furaberis; non falsum testimonium dices; non concupisces: & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur: Diliges proximum sicut te ipsum.

INductione per singula legis præcepta erga proximum, probat Paulus. Qui diligit, legem implere; præcepta enim ea numerata vno charitatis mandato continentur summarie, & breui compendio, qui enim diligit proximum, non infert malum illi. Igitur nec vxorem eius polluet, nec occidet eum, nec bona illius rapiet, nec bona illius concupiscet, nec aliud quicquam mali, quod prohibitũ est lege, inferet. Est ergo dilectionis mandatum, summa mandatorum breuis. Instaurari non aliud significat, quàm summatim comprehendi. August. epist. 29. legit Recapitulatur.

Dilectio proximi malum non operatur; plenitudo ergo legis est dilectio.

Plenitudo legis quomodo in dilectione cõsistat. EXplicat, quomodo illa omnia mandata recapitulentur, seu summatim comprehendantur in dilectionis mandato. Dilectio, inquit, non operatur malum proximo, & qui mandat proximum diligere, summatim nullum malũ proximo inferre iubet, nec adulterium, nec furari, &c. igitur legis plenitudo, seu expletio, est dilectio, & charitas proximi, idest, qui diligit, legem implet totam, uelut in

compendio, & epilogo. Cum igitur principatus versentur in conseruanda iustitia, & pace inter homines, malum omne prohibendo, quo se mutuo afficere solent, Euangelium perfectionem maximam adfert Principibus, quia præcipit, & inducit charitatem proximorũ mutuam, quæ plenitudo est omnium legum, & totius iustitiæ. Græcè habetur. Dilectio proximo malum non operatur, idest proximo non infert malum. Si igitur dilectio est legis plenitudo, odium, & charitatis defectus totius legis est dissolutio.

ANNOTATIO X.

ADuertendum est pro maiori declaratione huius doctrinæ, duorum Paulum meminisse, scilicet, & mandati, seu præcepti dilectionis proximi, & dilectionis ipsius. Mandatum, seu præceptum diligendi proximum, continet cætera mandata particularia erga proximum, non occidendi, non furandi, &c. velut compendium quoddam, & sicuti genus continet species: nam qui diligere proximum, & illi malum non inferre mandat, generaliter prohibet, malum inferre, siuè in vxore, siuè in rebus, siuè in vita, & denique in alijs, quæ distinctis mandatis Dei prohibentur; in eodem etiam præcepto continetur quodcumque bonum, quod erga proxmos facere iubemur, qui enim mandat diligere, mandat generaliter, vt si sitit, demus potum; si esurit: ministremus cibum; si infirmus, auxilium præstemus; parentes honoremus, potestatibus obedientiam exhibeamus, & denique, vt omne debitum reddamus. Est igitur mandatum dilectionis proximi epilogus cæterorum mandatorum particularium. Et hoc est, quod dixit Paulus supra; mandata in hoc verbo instaurari, & recapitulari; diliges proximum sicut te ipsum. appellat uerbum, mandatum, seu præceptum. Sicut autem charitatis præceptum erga proximum complectitur summatim, & generice omne mandatum de proximo, ita præceptum dilectionis Dei continet etiã omne mandatum erga Deum, non vanè iurandi, ipsum colendi, pacta seruandi, & quidquid erga Deum faciendum præcipitur, & à quo abstinendum mandatur. Hinc est, quod Dominus omnia legis mandata ad duo, velut ad summam, & compendium generale reduxit, nempe, dilectionis Dei, & proximi. Matth. 22. Ab his, inquit, duobus mandatis vniuersa pendet lex, & prophetæ. Hæc de mandato.

Mandatum de dilectione quomodo cõtineat cętera mãdata erga proximum.

Si verò de ipsa dilectione loquamur, quæ præcipitur, & mandatur, ipsa est plenitudo, & complementum omnium eorum, quæ cæteris distinctis, & particularibus præceptis mandantur, tàm erga Deum, quàm erga proximum, ita vt qui diligit proximum, dici possit modo quodam omnia seruare, quæ mandantur erga proximum seruanda. Similiter de Dei dilectione dicendum est. Et hoc est, quod secundo loco dicit Paulus; Plenitudo legis est dilectio, & qui diligit, legem impleuit.

Quo autem modo, qui proximũ diligit, ipso diligendi actu dicatur legem implere, considerandum nunc

nunc est: duobus autem modis lex impleri dicitur. Vno modo, quando singula præcepta particularia implentur tàm affirmatiua, quàm negatiua. Et hoc modo, qui diligit, non dicitur totam legem implere; quia solo illo actu non ministrat cibum esurienti, nec potum sitienti, nec infirmo fert opem, nec cætera facit, quæ lege præcipiuntur. Nec etiam tunc implet præcepta negatiua in particulari, non furandi, non occidendi, &c. quæ tunc impleri dicuntur in particulari, quando potestate, & occasione data furandi, & occidendi, &c. homo abstinet, & præceptum seruat. Altero modo lex impleri dicitur, quando id fit, à quo tota lex dependet, vel in quod tota lex ordinatur, vel quo tota lex perficitur; & sic qui diligit, totam legem impleuit, tum quia dilectio est principium, & radix cæterum omnium, quæ mandantur, qui enim diligit proximum, habet in se principium, & causam, ex qua fiet, vt non occidat, non furetur, non malum inferat, cætera etiam bona quæ præcipiūtur, faciat. & hoc illud est 1. Cor. 13. Charitas benigna est, patiens est. non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non irritatur, non cogitat malū, &c. Est enim principium, & causa efficiens complementi cæterorum omnium, quæ mandantur. Qui ergo diligit, omnia implet uirtute, & potestate, vt principio primo, & causa eorum. Ioan. 14. Qui diligit me, mādata mea seruabit. Tum quia dilectio est finis, & scopus, in quem tendunt cætera legis mandata. præcipimur enim, non occidere, non furari, &c. in dilectio inter nos mutua conseruetur. Vnde, qui diligit, omnia implet, ratione finis, & scopi, in quem omnia mandata tendunt. Hoc docet Paulus. 1. Timoth. 1. Finis præcepti charitas: tum etiam, quia ipsa modum generalem exhibet, quo cætera mandata perfectæ fiunt: is autem modus est, quando implentur singularia ex dilectione: qui .n. non occidit, nō furat, quia nō pōt, vel quia timet periculū, uel alijs de causis, imperfectè implet mandatū: at qui, quia diligit, id obseruat, implet perfectæ legem 1. Cor. 6. Oīa vestra in charitate fiāt.

1. Co. 13. *Iohn. 14.* *1. Tim. 1* *1. Cor. 6.*

Adde, qui implet sine charitate præceptum, merito caret, & mercede: atqui ex charitate facit, meritū habet 1. Corinth. 13. Si distribuero omnes facultates meas in cibos pauperum, si tradidero corpus meum, ita vt ardeam, &c. & charitatem non habuero, nihil mihi prodest. Paulus in præsenti primum modū implendi nobis significare voluit, nempe, qui diligit, legem impleuit totam, virtute, & potestate, & velut principio quodam cæterorum, quæ mādatur, & quæ sunt effectus dilectionis. Hæc sunt quantum ad explicationē huius sententiæ dicta.

1. Cor. 13

Quod verò ad veritatem eius pertinet, adeo est uera, & certa, & indubitata sententia, vt gentes ipsę lumine fidei priuatæ aliqua ex parte eam attingerint: nam Aristot. lib. 8. Ethic. cap. 1. affirmauit, amicitiam continere ciuitates, & si homines sint amici, non esse opus iustitia; si verò sint iusti, indigere amicitia, & quod est maximè iustum, ad amicitiam pertinere, quasi diceret: Si amor est mutuus inter ciues, non est opus legibus iustitiæ, quia sine eis obseruabitur quidquid est iustitiæ, propter amicitiam, & amorem: at si

Aristo.

leges sint, adhuc opus est amicitia, & dilectione: Quam doctrinam amplexus Tullius libro de amicitia, idem affirmauit, nempe, si se mutuo amarent homines, non indigerent lege, nec coactione iustitiæ, sed ipsimet obseruantiam omnem præstarent, quo amore deficiente, leges parum prosunt. Si igitur amor, & dilectio naturalis tantum potest, & tam efficax est, vt isti gentiles docuerunt, & rei veritas comprobat, perpende, quanto efficacior erit dilectio charitatis, quæ non diligit hominem propter hominem, sed propter Deum ipsum. quo conuincitur Euangelij necessitas, quæ lex est charitatis, ad perficiendas humanas politias, quę tanto perfectius, fortius, & durabilius persistunt, quanto vinculum charitatis maius est, & amore dilectione humana, & quanto amplius præcepto diuino Euangelico mutua hæc charitas præcipitur, & stabilitur vltra naturale præceptum.

ANNOTATIO XI.

Origen.

Dilectio licet contineat plenitudinem legis, nō tamē aufert obligationē aut possibilitatē illam seruandi.

DVæ hæreses sunt hoc loco refutandæ. Prior est antiqua Marcionis. hic, vt refert Origen. 2. dialog. contra eundem, totam legē veterem cessasse affirmabat, etiam quantum ad præcepta Decalogi, quod eo probat, quia charitas est plenitudo legis, igitur lex illa iam non est necessaria, quod, quantum ad cæremonialia, & iudicialia, verum est: quantum verò ad moralia, & ea quæ Decalogo continentur, errabat iste hæreticus: nam vt rectè adnotat Origen. mādatum dilectionis est epilogus cæterorum: epilogus autem non tollit ea, quæ epilogo continentur. Adde, dilectionem, vti diximus, dici plenitudinē, quia est causa implendi cætera; Igitur cætera esse debent; non enim aliquid dicitur causa eorum, quæ non sunt. Plura contra hanc hæresim proferre non est instituti præsentis.

Posterior hæresis est hæreticorū recentiorum; hi enim fatentur, dilectionem perfectam esse legis plenitudinem, tamen in hoc sæculo, qualis, & quanta esse debeat, sciri potest; impleri autem non potest; vnde præceptum dilectionis viatori etiam iustificato impossibile obseruatu esse dicunt. Quantum autem isti errent, vel locus hic Pauli manifesto ostendit; si enim hæc dilectio haberi non potest in hoc sæculo, quid est, quod Paulus ad eam nos exhortatur; nemo enim sanæ mentis ea suadet, quæ omnino fieri non posse cognoscit. Si igitur precipitur nobis dilectio, quæ legis est plenitudo, ergo eam in hoc sęculo Dei gratia assequi possumus. Error autem horum inde processit, quod non distinxerunt inter dilectionem in se perfectā, & eam, quæ est in præcepto, quod exemplo declarari potest. Si quis iubeat alicui perfectè currere, non iubet quęcumque cursum; homo enim non ita velociter currere potest, sicut ceruus; sed iubet eum cursum, qui secundum vires illius esse potest; isque perfectus dicitur, non in se, sed habita ratione hominis; sic dilectio perfecta in se, quantum esse potest, non est in hoc sæculo, nec esse potest, cum necesse sit viatori cessare aliquando ab actu, & sine peccato veniali iustus

non

non viuat: at non hæc est in præcepto, sed quæ ab homine iustificato, iuxta vires arbitrij adhuc in mortali carne existẽtis gratia adiuti, potest præstari: & hæc perfecta est, nõ absolute, sed habita ratione status infirmitatis humanæ. quod quidem dilectionis præceptũ impleri potest in hoc sęculo, & qui sic diligit, legẽ impleuit, talisque dilectio legis est plenitudo. vnde merito Concilium Triden. hãc hæresim damnauit. sess. 6. cano. 18. Si quis, inquit, dixerit Dei præcepta homini etiam iustificato, & sub gratia constituto esse ad obseruandum impossibilia, anathema sit. Plura prosequi in hac parte, alterius est considerationis.

Concil. Triden.

ANNOTATIO XII.

Per euãgeliũ nõ tolli obedientiã subditorum multis pbatur rationibus.

Miro artificio satisfacit Paulus falsæ opinioni Principum Gentiliũ, qui subditorum suorum obedientiam tolli per Euangeliũ existimabant, cum potius per ipsum illa stabiliatur, confirmetur, & roboretur multò magis, quàm erat ante Euangelium, idq. Paulus multis rationibus insinuat.

Prima est, quia humanis præceptis adiungit diuinum: fortius autẽ est obedientiæ vinculum, quod non humana lege tantum, sed etiam diuina obligat. Qui, inquit, potestati resistit, ordinationi Dei resistit.

Altera est, quia humanæ maiestati adiungit diuinam; reuereri enim hominem, quia Princeps est, magnum quid est, tamen quia minister Dei est, & eius vices gerit in terra, maius multò est, & eò magis reuerentia erga Principes augetur; cui quidem reuerentiæ innititur obedientia, hoc Paulus docet sępe, dicens. Minister Dei est, & gladium Dei portat.

Tertia est, timor, hic enim multum valet ad continendum homines in subiectione; idcirco enim pęnæ apponuntur transgressoribus, & gladium portant Potestates, vt per timorem homines iugo obedientiæ contineant. Euangelium autem timori humano adiungit diuinum, quantò igitur grauiores pœnas Deus infligere potest, quàm homo, quãtoq. magis Deo sunt notæ trãsgressiones hominum, quàm Principibus, tantò efficacior est timor Dei ad continendum homines in obedientia. Hac duplici ratione, & argumento vtitur Iustin. apolog. 2. an Antoni. Imper. vt probet, obedientiam erga Principes Euangelio perfici: nam Principes non noscunt omnes legum suarum transgressores; & quamuis noscant, nõ possunt semper vindictam sumere; & si aliquando possunt, non valent semper condignas pęnas infligere; & si valẽt, pœnæ hæ, cum temporales sint, paruæ sunt. at Deus omnem perspicit transgressionem, nihilque eum latet, nemoque manum eius effugere potest; pœnam etiam æternam infligit. Potentior ergo est timor Dei. Idem etiam docet Tertul. apolog. cap. 45. Augustinus etiam in illud psalm. 118. A verbis tuis formidauit cor meum. timorem Dei præponens timori Principum, sic inquit. Habuerunt Principes sua verba. occido, proscribo, in exilium mitto; sed hæc comparari non possunt huic, qui potest corpus, & animam mittere in gehen-

Tertull. August.

hennam; ob id à verbis tuis formidauit cor meum. hæc Augustin. Hunc timorem Paulus docet, quando dicit (non solum propter timorem, scilicet hominum, sed etiam propter conscientiam) & (qui resistunt, damnationem acquirunt.)

Quarta est, dilectio; & charitas erga omnes; maiores, æquales, & minores; quæ quidem plus potest animos hominum mouere, & inducere ad obedientiam, quàm timor, vti in commentario adnotauimus, vbi testimonia Gentilium Philosophorum etiã addidimus. Hæc enim facit obedire ex animo, & sponte, & plenitudo legum est. Hanc dilectionem, Principum iussa non faciunt: facit autem lex Euangelica, quam Paulus expressit, dicens. Omnes inuicem diligatis.

Quinta est, quia Euangelium aufert omnes radices inobedientiæ, & transgressionum legum humanarum contra Principes, quas ipsi Principes tollere non possunt: nam lex Euangelica prohibet ambitionem omnem, auaritiam, iram, inuidiam, & denique omne peccatum, non solum in opere, sed etiam verbo; & quod maius est, etiam in corde, quod leges ciuiles, & humanæ non possunt efficere. Hæc vitia sunt, quæ perturbant obedientiam erga Principes, eneruant, & aliquando omnino destruunt. Hanc rationẽ Paulus adfert, dicens (Abijcite opera tenebrarum:) & iterum (non in comessationibus, & ebrietatibus, &c.) & (carnis curam ne feceritis in concupiscentijs.) hæc autem communia sunt subditis, & superioribus; sæpe enim vitia ipsorum superiorum causa sunt, cur minorem obedientiam subditorum obtineant. Quanto ergo Euangelium plenius vitia omnium prohibet, tãto fortius Principum Regna, & obedientiam erga eos confirmat.

Sexta est, quia nomen virtutem continet; qui enim verè viuit secundum Euangelij regulam, omnino vir bonus est: virum autem bonum sola humana præcepta etiamsi omnia implerētur, facere non possunt: nihil autem magis confirmat regna, & principatus, quàm Principis, & subditorum vita bona; si enim omnes viri boni essent, omnes principatus stabiles essēt. Prou. 29. Rex, qui iudicat in veritate pauperes, regnum eius in æternum firmabitur. Hanc rationem Paulus docuit, dicens: Induamur arma lucis, & induimini Dominũ Iesum Christum.

His igitur sex argumentis Paulus confirmat obedientiam Principum secularium, & eorum falsæ opinioni occurrit.

Obijcere aliquis posset, potestatem secularem minui per potestatem Euangelicam: nam multæ personæ, scilicet Ecclesiasticæ in multis eximuntur à iurisdictionẽ Principum secularium, multi redditus Ecclesiastici liberi sunt ab oneribus persoluendis: Ciues etiam in multis tenentur magis obedire superioribus spiritualibus. Igitur videtur diminutus Principatus terrenus per Spiritualem, & Euangelicum. Respondeo, non censeri diminutionem, quæ tendit in maiorem conseruationem, & perfectiorem obedientiam, fatemur illa omnia; tamen, quia ex alia parte Ecclesiasticus Principatus perficit, & roborat obedientiam secularem, non dicitur minuere, sed roborare. Habemus

Potestatem secularẽ non minui p Euangelium.

mus exempla huius rei. Per principatus seculares diminuta est potestas patrum in filios; coarctata est libertas singulorum; quia à natura nemo est subditus, vt vni Principi daretur potestas; restricta est libertas, & potestas cæterorum. Tamen quia hæ potestates particulares nô poterant resistere damnis occurrentibus, contra vitam, honorem, & res ipsas, nec poterant conseruare se, nec perdurare, data est vni potestas publica, qua multo magis conseruantur, & perdurant singuli, quàm per proprias libertates, & potestates non restrictas. Ita nunc, etiamsi ex parte minutus videatur principatus terrenus, tamen quia Euangelium id diutius, & perfectius firmat, non debet censeri minui, sed perfici. Hoc idem in arte experimur. Vt ex ligno fiat statua, multæ partes resciduntur, vt figura introducatur: at lignum, vel lapis per figuram diutius conseruatur, & multo pluris fit, quàm sine tali figura, retentis etiam eius omnibus partibus. Quot nunc sunt lapides, & ligna, quæ à multis annorum centurijs perdurant, quia imagines Sanctorum, aut Imperatorum sunt insculptæ, quæ si simplices lapides, & ligna essent, iam diu in cinerem, aut calcem conuersa essent, aut in vili angulo laterent? Hoc idem est de potestate sæculari; quæ etiamsi per Religionem Christianam aliqua ex parte sit restricta, tamen diutius, & firmius per eam permanet, & perdurat.

Et hoc scientes tempus.

EXaggeratio quædam est præcedentis sententiæ: admonuerat enim, vt nemini quidquam deberemus, sed ut omnes diligeremus, omnibusq. debita redderemus; quia dilectio plenitudo legis est, idipsum auget, & amplificat, dicens. Et hoc quidem, scientes temporis opportunitatem, & præsentem occasionē. Illud (& hoc) particula est amplificationis, & exaggerationis; sicut dicimus, iniuria affecit proximum, idq. publice, & coram omnibus; ita nunc dicitur. Reddite omnibus debita, & inuicem diligite omnes: idq. scientes occasionem, & oportunitatem, quæ nobis est per Euangelium oblata. Illud (scientes) quamuis Hebraismus esse possit, utitur enim Hebræus participio, pro uerbo, quasi dictum esset, & hoc cum sciamus; tamen potest connecti uerbis præcedentibus: Nemini quidquam debeatis; inuicem diligatis; reddite omnibus debita; idq. scientes. Illud, tempus, Græce καίρος, non tam tempus quàm opportunitatem, seu occasionem significat; nec coniungitur cum particula (& hoc,) quia Græcè (hoc) est neutri generis, tempus uero masculini.

Quia hora est iam, nos de somno surgere.

Diei hora cur sa — EXplicat temporis opportunitatem; est enim hora excitandi se à somno, & surgendi. Metaphora quædam est sumpta à noctis, & diei

Ctus est aduetus Christi.

& diei tempore: nox enim est opportunum tempus somno. dies vero uigiliæ; qui die iacet, & dormit, nimis importunè, & indecenter id facit. Ante Christi aduentum, tempus nocti comparabatur; quia minus fides eius lucebat, & obscuritas erroris, & infidelitatis totam occupabat gentilitatem: Christi uero aduentus, hora est diei, quando fides eius per mundum sparsa, & Sol ipse Christus lumen per Orbem diffundere incepit, tenebris erroris expulsis. Somnus ergo peccatorum post Christi aduentum nimium indecens, & importunum est, vtpote hora diei iam facta. Tempore uero noctis, & infidelitatis, quamuis peccata mala essent, minus tamen reprehensibilia erant, propter quandam noctis, & ignorationis Dei excusationem. Opportunitas igitur hæc est, omnibus reddendi debita, & omnes diligendi, & totam legem implendi; quia hora aduentauit surgendi. Illud (quia) potest & causaliter, & expositiue accipi.

Nunc enim proprior est nostra salus, quàm cum credidimus.

Cur hora sit surgendi è somno, aduenié te Christo.

CAusam adfert, cur sit opportunitas, & hora surgendi à somno errorum, & uitiorum, quia nunc, aduenienté iam Christo, & eius Euangelio promulgato, habemus salutem uiciniorem, & propiorem, quàm eo tempore, quando tantum credebamus, & sola fide tenebamus, nempe ante Christi aduentum; tunc enim nondum salus erat effecta, nondum Christus carnem sumpserat, nondum mortuos pro nobis erat, nondum pretium salutis dederat, nondum salutis sacramenta confecerat. hæc omnia fide sola, non re ipsa erāt: & quamuis tunc hac fide, & spe futurorum peccatores, pœnitentia, & charitate interueniente, iustificarentur, tamen facilior est multo facta uia salutis, quando hæc omnia, non sola fide, sed re ipsa sunt exhibita. Iam Christus carnem suscepit, iam mortuus est, iam surrexit, iam sedet ad dexteram Patris, iam efficacissima salutis remedia, & sacramenta instituit, iam radios luminis, & fidei suæ lucidiores, & diffusiores per Orbem expandit. Propior ergo, & uicinior est nobis nunc, tempore Euangelij, salus, quàm eo tempore, quando credebamus quæ futura erant, nondum tamen reipsa habebamus. Salus potest Christus intelligi, qui propior est nobis dictus, quia iam carnem sumpsit, & cætera, quæ promissa erant, & fide tenebantur, compleuit. Potest etiam intelligi salus ipsa, quam nobis contulit, quæ est remissio peccatorum, & reconciliatio cum Deo, & reliqua bona spiritualia; quæ quidem salus dicitur proprior nobis, quia facilius, & copiosius acquiritur, ipso Christo Deo, & homine iam præsente, & salutis remedijs efficacissimis adhibitis.

ANNO-

ANNOTATIO XXIII.

Aliqui vertendũ censent (pro pius nos est salus) illud enim (nos) Græce ὢν, connectunt cum aduerbio, id neaccommodate fit. potest etiam conuerti, sicut & vetus habet interpres, vt illud (ἡμῶν) cõiungatur cum ἡ σωτηρία, idest (salus (per quandam traiectionem, sicut & illud Ioan. 15. Maneo in eius dilectione. Illud autem (cum credidimus) non ad tempus ante priorẽ Christi aduẽtum, sed ad tẽpus post eum, ante generalẽ tamen resurrectionem quidam antiqui Doctores referunt, nempe ad tempus Euangelij ante finem sæculi: tamen de hac expositione, quæ totum hunc textũ complectitur, dicemus in annotatione sequenti, postquam sententiã hanc integram explicuerimus.

Ioan. 15.

Nox præcessit: dies autem appropinquauit. abijciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.

Qualis debeat esse vita Christianorum.

Perseuerans in eadem metaphora, concludit, qualis debeat esse vita Christianorum. Nox, inquit, præcessit, idest tempus infidelitatis, & ignorationis Dei completum est, & appropinquante luce Euangelij, quæ dies est, illa nox recessit. igitur cum ipsa nocte abijciamus opera noctis, quæ sunt peccata; peccata enim maxime eorum sunt, qui Deum, & mysterium salutis ignorant. Deo igitur iam tam perfecte per fidem agnito, remoueamus opera conuenientia tenebris, & ignorationi Dei. Ephes. 4. Iam nõ ambuletis, sicut & Gentes ambulant in vanitate sensus sui, tenebris habentes obscuratum intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam, quæ est in illis. 1. Thess. 4. Non in passione desiderij, sicut & Gentes, quæ ignorant Deum. Cum etiam Sol iustitiæ Christus illuxerit, iamque dies Euãgelij appropinquauerit, induamur arma lucis, idest, ea opera faciamus, & ijs vestimentis induamur, quæ sunt diei, & lucis. Ephes. 5. Eratis aliqñ tenebræ, nunc autem lux in Domino; vt filij lucis ambulate in omni bonitate, iustitia, & veritate. Hæc sunt arma, & vestimenta diei. perfectiorem explicationem in annotatione inuenies.

Ephes. 4. *1. Thess. 4* *Ephes. 5.*

ANNOTATIO XXIIII.

Nox præcessit, qd significet, sicut dies appropinquauit.

Notanda sunt aliqua, primo illud (præcessit) Græce est verbum προκόπτω, quod & processit, & præcessit significat. Græci auctores, vt Chrysost. & Theodor. priorem significationem secuti sunt, nempe, nox progressa est, & in finẽ tendit, quasi nondum sit completa, sed prope finem, idque eorum expositioni quadrat, qui noctem tempus Euangelij interpretantur, vt in sequenti annotatione explicabitur. pro qua lectione facit verbũ sequẽs (appropinquauit) quod Græce præsentis temporis est. At Latini Patres amplexi sunt posteriorem signi-

Chrysost. Theodor.

fica-

Cypr. ficationem. Cypr. tract. de zelo, & liuo. sic legit. Nox transiuit. & Hieron. Matth. 26. habet: Nox prçterijt: dies autem appropinquauit. *Ambros.* Ambr. lib. 5. de sacr. cap. 4. nox hesterna præcessit: dies autem hodiernus appropinquauit. & ser. 52. habet. Nox, inquit, præcessit, non sequitur: dies autem appropinquauit. *August.* August. etiam epist. 80. legit, nox præcessit, & Greg. lib. 29. mor. cap. *Gregor.* 1. quæ lectio fauet expositioni; quã secuti sumus, & probabilis est, quã etiã vetus interpres recepit. Quòd si legamus. Processit nox: dies autẽ appropinquat, non propterea mutatur sensus, quem adhibuimus; cum enim tunc temporis esset initium Euangelicę prędicationis, & nascẽtis Ecclesiæ, dicitur dies appropinquare; nondum enim plena, & integra apud omnes erat cognitio Euangelij: nox autem legis, & temporis illius antiqui, dicitur progressa, non quod finita non esset; sed quod non longe à termino & fine esset, nondum etiam omni ex parte tenebræ ignorantiæ expulsæ essent. Sol ergo iustitiæ Christus ortus erat, sed in dies fides eius augebatur. idcirco, nox progressa, & dies appropinquare dicuntur.

Peccata, cur appellẽtur opera tenebrarũ. Secundo adnotandum est, peccata appellari opera tenebrarum, tum quia, ab his maxime committuntur, qui Deum, & salutis mysterium ignorant; tum quia velut illis propria, & minus difformia sunt; illis enim, qui lucem Christi habẽt, sunt valde dissona, & inexcusabilia.

Tertio notanda est energia in verbo (abijciamus;) non enim tantum vult nos Paulus à peccatis cessare, & quæ commisimus per pœnitentiam remouere, sed ea abijcere. qui enim aliquid abijcit, procul à se repellit, vt non facile repetat, cum quadam etiam detestatione, & odio à se pellit, ne affectus aliquis iterum id recipere inducat. sic nos oportet abijcere peccata, & vitia, vt procul sint à nobis omni occasione peccati rescissa, & cum quadam auersione, & horrore peccatorum, vt omnino iterum peccare abominemur.

Quarto, bona opera appellat (arma) quia vere arma sunt spiritualia. Ephes. 6. Induite armaturam Dei; sunt enim bona opera arma defensiua, & offensiua. Defensiua quidem iustitiæ, & gratię acceptę; qui enim iustificati sunt, & gratiam acceperunt, eo maxime tuentur, & seruant eam, virtutesque cum illa acceptæ, si continuis vacent bonis operibus, quibus gratia, & iustitia accepta etiam augẽtur. Offensiua autem sunt inimicorum, & aduersariorum, eo enim caro, quæ inimica est, minores habet vires cõtra spiritum, quo virtutum operibus studiosius incumbimus, ipsamque obedire Spiritui facimus. Dæmon etiam minus in nos potest, quo nos sumus contra eum vigilantiores: eo etiam mundus superatur, quo per bona opera temporalia ad Deo seruiendum conuertimur. *Bona opera cur appellẽtur arma lucis. Ephes. 1.*

Quinto notanda est mira significatio illius verbi (induamus) quo plura, & notatu digna Paulus indicauit. Qui enim arma indutus est, sic se habet, vt ea habeat, sicut habere oportet: nam galeam habet in capite, ocreas in pedibus, arcum in manu, &c. minus etiam ei grauia sunt, quàm si ea haberet in manibus, aut supra humeros, difficilius etiam exiuit se eis, quàm si non esset indutus: nã qui in manu habet, facile proijcit.

tit. Hæc tria nos in bonis operibus efficiendis habere nos Paulus monet, nimirum vt induamus opera virtutum; singula opera facientes perfecte, & vt oportet. Præterea facile, ac cum voluptate, non grauate. Postremo, vt ab eis difficile dimoueamur. Hoc est induere arma lucis. Indicat etiam alia duo Paulus hoc eodem verbo; nimirum, ne contenti simus vnum, aut alterum opus facere, semel aut bis: sed assuefiamus bona facere, & habitus, ac consuetudines acquiramus cōtinuas. Denique sic faciamus ea, vt erubescamus, aut timeamus, quando non vacamus bonis operibus, sicut nudi, & inermes inter hostes, aut corā multis adstantibus erubescunt, & timent. Debemus ergo talia opera reputare vt arma, & indumenta, quæ dicuntur lucis, quia per lucem fidei, & gratiæ fiunt, & habentur, sine qua nemo perfecte bene operatur.

ANNOTATIO XXV.

Nox, q præcessit, & dies qui appinquauit qui sint.

NOn conueniunt Doctores in explicandis superioribus sententijs, nimirum, quæ sit hæc nox, quæ præcessit; & qui dies, qui appropinquauit, cæteraque quæ hactenus exposuimus; inuenio enim tres antiquorum Patrum interpretationes. Prima est eorum, qui noctem hanc, totum tempus vitæ post Christi aduentum, vsque ad diem iudicij intelligunt; diem vero, tempus post resurrectionem, vt sit sensus: Iam nox huius vitæ præcessit, & tempus iudicij, aduentusque Domini ad iudicandum, quando omnes resurgent, & iusti plenam habebunt redemptionem, appropinquauit: nam iam vicinior, & proprior nobis est, quàm à principio prædicationis, cū credebamus. Vult enim Paulus, expectatione proximi iudicij Christia nos à peccatis deterrere, & ad bona inducere. Hoc igitur est opportunū tempus. Hanc interpretationem sequuntur Athan. qq. ad Antioch. q. 90. Basil. Isai. 13. in illud. Ecce dies Domini venit. Chrysost. ser. 24. & August. epist. 80. ad Isich. Hi omnes de tempore iudicij hunc contextum censent intelligendum.

Athan. Basil. Ansel. August.

Secunda interpretatio est eorum, qui noctem hāc ad tempus ante aduentum Christi in carnem referūt; diem verò ad tempus præsens Euangelij. quam expositionem secuti sumus, & explicuimus in commentario: quæ interpretatio est Cyprian. lib. de zelo, & liuo. Ambr. enarrat. in Psal. 45. & serm. 52. & eiusdem Aug. in lib. propos. huius epist. & Theodoret.

Cypr. Ambros. August. Theodor.

Tertia interpretatio media est Greg. lib. 29. Moral. cap. 2. qui diem cum prima expositione ad tempus post resurrectionem refert; noctem vero ad tempus ante aduentum in carnem; tamen hoc tempus Euangelij dicit esse intermedium, quasi aurora media est inter noctem, & diē. Aurora autem propior est, & vicinior diei; quàm nox. Nobis ergo propior est salus, & dies, quàm ijs, qui fuerunt ante aduentum.

Gregor.

Anselmus etiam secutus est aliā expositionem; quæ fuit Origen. vt diem appellet tempus post obitum vniuscuiusque; noctem verò tempus huius vitę. Est autem vnusquisque vicinior tempori diei, quo magis mors appropinquat.

Ansel. Origen.

In-

Auctor. Inter has, mihi omnium accommodatissima interpretatio visa est secunda, quam ad mentem Pauli esse, efficacia aliquot argumenta demonstrare videntur. Quorum primum illud est: nam inducit Christianos ad induendum arma lucis, & ambulandum vt in die. Igitur dies est tempus huius vitæ post aduentum Christi: si enim dies est post resurrectionem, Pauli argumentum vi sua caret; cum enim nondum est dies, quamuis propinquus dicatur, non inde concluditur, ambulandum esse, vt in die, nec induenda esse arma diei. Verè igitur Paulus diē appellat tempus hoc Euangelij, de *2. Cor. 6.* quo 2. Cor. 6. dixit: Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Alterum argumentum est, quia cùm Christus sit Sol iustitiæ, & per Euangelium mundo illuxerit, non potest hoc tempus comparari nocti, sed diei; orto enim Sole nemo dicet noctem esse, sed diem, aliàs sequitur: Si tempus hoc nox dicitur; ergo opera tenebrarum, & noctis, quæ sunt peccata, deberent accommodari Euangelij tempori, quod est contra argumentum Pauli, qui ideo abijcienda monet opera tenebrarum, quia nox iam terminata est, & dies incepit. Tertium argumentum est ex illo verbo (cū credidimus) quod tempus præteritum significat, nimirum tempus legis ante aduentum Christi; si enim tempus Euangelij significaret, dicendum erat (cum credimus) sicut dixerat (nunc propior est nostra salus.) Quartum argumētum est, quia hæc expositio, quam secuti sumus, alijs locis eiusdem Pauli consona est, quæ in commentario citauimus. Noctem ergo appellat tempus ante Euangelij notitiam: diem verò tempus notitiæ Euangelij, quod maxime opportunum est saluti assequendæ, & in quo maxime decet virtutum operibus incumbere, proiectis vitiorum tenebris.

Sicut in die honeste ambulemus.

PRosequitur Paulus eandem illationem, scilicet: Si dies est, abijciamus opera noctis, & induamur arma, & vestimenta diei, ambulemus honeste, & composite, sicut decet in die ambulare; quis enim in die non erubescet nudus incedere per vias; aut cum vestimentis statui hominis minime conuenientibus? Sic cum Christianus versetur iam in die, opera faciat, quæ decent Euangelium, qualia sunt virtutum opera. Vtitur autem prima persona plurali, abijciamus, induamur, ambulemus, seipsum alijs coniungens, vt exhortationem ab inuidia liberet, & increpationem tolerabiliorem faciat, vt rectè adnotauit Chrysost.

Non in comessationibus, & ebrietatibus; non in cubilibus, & impudicitijs; non in contentione, & æmulatione.

OPera tenebrarum aliquot, quę noctis sunt, & diei minime conueniunt, enarrat. Ambulemus igitur honeste; non autem in comessationibus, &c. Comessationes sunt frequentia conuiuia, quæ appe- *Opera tenebrarū quæ sūt.*

appetitu cibandi se fiunt. solent enim homines abundantiore cibo tunc uti; hinc ebrietates consequuntur: plus est autē ebrietas, quàm comessatio; habent enim hæc duo verba exegesin quandam. Cubilia appellat fornicationes: Impudicitia autem plus est, Græce ἀσέλγεια, quæ pleniorem, & atrociorem petulantiam significat, in quam homo facile ex simplicibus fornicationibus incidit: nam habent vitia gradus suos, & ex minoribus maiora prorumpunt. Contentio est, quæ in honoribus assequendis, & in humana gloria obtinenda fit, dum alius alium superare nititur, ex qua æmulationes, & inuidiæ procedunt. Hæc opera sunt tenebrarum, quæ Christianos in die ambulantes maxime dedecent, & quæ proijcienda omnino sunt. Horum meminit Paulus, quia frequentiora sunt vitia, & quia carnalia sunt, & origo infinitorum scelerum.

Sed induimini Dominum Iesum Christum.

Contraria superioribus, à quibus abstinendum dixerat, sunt hæc, nimirum vt induamur Christum. Induimur autem Iesum Christum, cum eius fidei innixi, charitatem ipsius, patientiam, humilitatem, cæterasque virtutes imitamur, similesque ei, quamuis non æquales, effici studemus, illius mandata diligenter custodientes, omniaque nostra studia, & opera exteriora, & interiora in ipsum dirigentes. Hoc indumentum decet eos, qui in die Euangelij ambulant.

Attende autem vim, & efficaciam verbi (induimini:) nam sunt uestimenta, non solum interna, sed etiam externa, quæ omnibus apparent. Qui ergo Christum induit, debet non solum secreto Christianus esse, sed etiam, quando opus est, publice coram persecutoribus apparere, ne contra eum dici possit illud Matth. 10. Qui negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram Patre meo, & Luc. 9. Qui erubuerit me, & sermones meos, hunc Filius hominis erubescet, cum uenerit in maiestate sua. Debet ergo, qui induit Christum Dominum interius, & exterius coram hominibus omnibus esse, & apparere Christianus, operibus, & fidei professione. Quod quidem præceptum illis temporibus Pauli maxime erat necessarium. Luc. 9.

Et carnis curam ne feceritis in desiderijs.

Contraria etiam sunt hęc superioribus illis, scilicet commessationibus, ebrietatibus, & cæteris: ne, inquit, carnis curam feceritis, in explendis uestris concupiscentijs. Curam carnis absolute non prohibet; dum enim in hoc seculo uiuimus, carnis cura habenda est; quæ cum sit mortalis, indiget sustentatione in cibo, potu, uestitu, somno, reliquisque ad ipsius conseruationem necessarijs: at quia ex corruptione peccati prouenit, ut concupiscentiæ excre-

scant, multaque appetat caro ultra necessaria, quæ ad uoluptatem, & luxum pertinent, quæque contra rationem militant, idcirco opus est rescissione, ut amputentur hæc omnia, frænemusque carné, peccata moderando, & cohibendo. Et hoc est, quod dicitur. Curam carnis ne feceritis in desiderijs, seu concupiscentijs; idest, explendo eius concupiscentias, & immodicis ipsius desiderijs satisfaciendo. Cura quidem carnis habenda est iuxta rationis moderamen, non iuxta cupiditates illius. Locum hunc diffuse prosequitur Gregor. lib.6. Moral. cap.40. Gregor.

CAPVT XIIII.

INfirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum. Alius enim credit se manducare omnia: qui autem infirmus est, olus manducet. Is, qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem non iudicet: Deus enim illum assumpsit. Tu quis es, qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat, aut cadit: stabit autem: potens est enim Deus statuere illum. Nam alius iudicat diem inter diem: alius autem iudicat omnem diem: vnusquisque in suo sensu abundet. Qui sapit diem, Domino sapit: Et qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo. Et qui non mãducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo. Nemo enim nostrum sibi viuit, & nemo sibi moritur. Siue enim viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue ergo viuimus, siue morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus mortuus est, & resurrexit: vt & mortuorum & viuorum dominetur. Tu autem quid iudicas fratrem tuum? aut tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi, scriptum est enim: Viuo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu: & omnis lingua confitebitur Deo. Itaque vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius inuicem iudicemus: sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalum. Scio, & confido in Domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei, qui existimat quid commune esse, illi commune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur: iam non secundum charitatem ambulas. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. Non ergo blasphemetur bonum nostrum. Non est regnum Dei esca, & potus: sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto: qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus. Itaque quæ pacis sunt, sectemur: & quæ ædificationis sunt, in inuicem custodiamus. Noli propter escam destruere opus Dei: omnia quidem sunt munda: sed malum est homini, qui per offendiculum manducat. Bonum est non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Tu fidem habes? penes temetipsum habe coram Deo: Beatus, qui non iudicat semetipsum in eo, quod probat. Qui autem discernit, si manducauerit, damnatus est, quia non ex fide. Omne autem, quod non est ex fide, peccatum est.

COmponit Paulus contentiones quasdam, ortas inter conuersos ex Gentibus, & eos, qui erant ex Iudæis, quæ uersabantur in delectu ciborum. In cuius declarationem aduertendum est, sex abstinentiæ differentias inueniri. Prima est naturalis; à cibis enim, & potibus, qui sanitati nocent, & uitæ contrarij sunt, naturaliter homines abstinent, imò eos abhorrent, & quo præcepto unusquisque uitam propriam conseruare obligatur, eodem ab huiusmodi sese cohibere tenetur. Altera est abstinentia moralis; cum enim homo sit ratione præditus, & ea, quæ honesta, & secundum rationem sunt, prosequi debeat, efficitur, ut debeat temperate uti cibis, & potibus, qui solent corpus ita grauare, ut rationi nequeat inseruire, caroque repleta ciborum nimietate, & aliquando etiam eorum qualitate, in uitia multa prorumpat. Opus igitur est fræno uti, & temperate agere in cibis, & potibus, quantum ad quantitatem, & qualitatem sumendis, quæ abstinentia moralis dicitur, quia ad mores, & uirtutum exercitium pertinet. Tertia est ecclesiastica, & religiosa, quæ secundæ morali hoc superaddit, quod forma huius temperantiæ per Ecclesiam præscripta est. Ecclesia enim generalem formam omnibus conuenientem præscripsit, nempe à carnibus abstinere, semelque in die comedere, diciturque ieiunium Ecclesiasticum, siue quod Ecclesia formauit, & præcepit, siue quod unusquisque propria deuotione sibi imponit, quo non solum uia ad mentis contemplationem paratur, uitiaque multa impediuntur: sed etiam corpus, caroque rebellis mortificatur, & uirtutibus exercendis accommodatius fit instrumentum, habetque meritum apud Deum, & satisfactionem, si ex gratia procedit. Plena est Scriptura huiusmodi ieiunio, & à Paulo commendatur adeo, ut unam ex causis, propter quas à debito coniugali ad tempus uacare liceat, constituat ieiunium. 1. Corinth. 7. Nolite, inquit, fraudare inuicem, nisi forte ad tempus, ut uacetis ieiunio, & orationi. & 2. Corinth. 6. Inter ea, quæ ministros Dei maxime decent, ieiunium refert. Exhibeamus nos, inquit, sicut Dei ministros, in laboribus, uigilijs, & ieiunijs, cuius etiam tanta est efficacia, ut Dominus Mar. 6. doceat esse genus dæmoniorum, quod expelli non potest, nisi in ieiunio, & oratione. Antiqui Patres encomia multa, & magnifica huius ieiunij scripta reliquere. Quarta abstinentia est impia, & hæretica; fuerunt enim hæretici, qui à carnibus, & cibis multis, tamquam immundis in se, abstinendum docuerunt, de quibus meminit Iren. lib. 1. cap. 30. & August. de hæret. cap. 46. & Epiphan. uarijs in locis, quos Paulus noster prædixit, & reprobauit. 1. Tim. 4. In nouissimis, inquit, temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum prohibentium nubere, & abstinere à cibis, quos Deus creauit ad percipiendũ cum gratiarum actione. Quinta abstinentia est legalis, & Iudaica, quæ duplex erat. Prior perpetua, per quã abstinebat se homo à multis animalibus, siue terrestribus, siue aquatilibus, siue aereis, quibus

Sex abstinentiæ differentiæ.

1. Cor. 7.

2. Cor. 6.

Mar. 6.

Iren.

August.

Epiph.

1. Tim. 4

pro-

prohibuit Dominus uesci, de ijs fit mentio Leuit. 2. Deut. 14. qualis erat caro suilla, leporina, & cæteræ multæ: his nullo tempore licebat vesci, dicebanturque cibi communes, quia Gentes omnes eis vtebantur, similiter & immundi, non quod in se, & ex natura sua immundi essent, vt fabulati sunt hæretici, sed propter figuram, & significationem; sic enim Deo illum tunc populum instruere placuit. Posterior abstinentia erat ad tempus; nam certis quibusdam diebus abstinebant se Iudæi à cibis quibusdam, quibus alijs diebus uesci licebat: nam septem diebus Paschæ fermentato non utebantur, sed solis azimis. Deuter. 16. Mos etiam erat deuouendi se Deo statis diebus, in quibus vino, & omni eo, quod inebriare poterat, aceto, vuis siccis, & recentibus, uti non licebat secundum legem Nazaræorum, vt habetur Num. 6. Hæc vtraque abstinentia legalis, & Iudaica dicitur, cuius meminit Paulus Col. 2. Nemo, inquit, iudicet vos in cibo, aut potu. Sexta abstinentia est scrupulosa, & infirma; olim enim nonnulli Christiani abstinebant se ab ijs cibis, qui immolati erant idolis, dicebanturque idolothita, existimantes eorum conscientias esu eorum pollui, cuius abstinentiæ sæpe Paulus meminit, maxime tamen 1. Cor. 8. & 10. quæ scrupulosa, & infirma appellari potest, quia ex ignorantia quadam, & errore procedebat.

Leuit. 2. Deut. 14 Deut. 16 Coloss. 2. 1. Cor. 8. & 10.

Cum igitur hæc ita sint, attendendum est, non de omnibus his abstinentijs, seu ciborum delectibus Paulum tractare in hoc capite. Non quidem de prima, quia nulla erat contentio inter Christianos de huiusmodi delectu, sed omnes vnanimes, ab his, quæ sanitati, & vitæ aduersabantur, abstinendum esse sciebant, idque obseruabant. Non etiam de secunda, quia nec in hac contentio vlla erat; si enim ab his, quæ corpori nocent, abstinendum erat; multo magis ab eis, quæ nocent animæ, & uirtutis exercitium impediunt, & in vitia impellunt. Nec etiam de tertia, quod manifesto argumento ostenditur: nam eos, qui in hoc capite abstinendum esse existimabant, infirmos, & imperfectos in fide Paulus appellat: at qui ieiunia Ecclesiæ obseruant, tales non sunt; si enim ad fidei infirmitatem huiusmodi ieiunia pertinerent, non ad ea exhortatus esset Paulus Christianos, nec ipse ieiunijs incumberet, nec ministros Dei ea decere docuisset, nec tantam uirtutem Christus eis dedisset, vt dæmonia per illa expellerentur, nec à Patribus adeo magnifice commendata, & rigidissime recepta fuissent; nec enim ex fidei infirmitate, sed ex deuotione, obedientia, pœnitentia, zeloque uirtutis procedunt.

Non ergo est, quod Hæretici suam intemperantiam hoc capite Pauli tueantur. Nec etiam agit de quarta, quia illo tunc temporis inter Romanos, quibus scribebat, hæc hæresis orta nondum erat. Consequitur igitur, ut de quinta, & sexta Paulus loquatur; in his enim versabantur contentiones, & quæstiones inter Christianos illius temporis. Primo quidem, qui ex Iudæis erant assueti longo tempore legis obseruantiæ, retinebant cum Euangelio abstinentiam ci-

Quæstiones antiquorum Christia

borum, quam conuersi ex Gentibus illa lege non assuefacti, seq. liberos ab eius iugo credentes, respuebant. Præterea, qui erant ex Iudæis, & legis tempore Gentiles nimium auersabantur, & idola detestabantur, non poterant induci, ut cibis, qui idolis erant immolati, uescerentur, existimantes huiusmodi cibis se pollui, quos, qui instructiores ex Gentibus erant, non renuebant; scientes, cibos esse omnes mundos. Erant igitur contentiones, & nimis periculosæ; quia charitatem dissoluebant, & facilis occasio infirmis, maximè ijs, qui ex Iudæis erant, dabatur retrocedendi à fide suscepta. Idcirco Paulus, quæ obseruanda ab omnibus sunt, qualiterque se gerere debeant, exponit.

norũ delectu ciborum.

In cuius rei maiorem explanationem aduertendum etiam est, Apostolos nouisse per Euangelium cæremonias illius legis cessasse, ab illisque, obseruationibus omnibus demptis, quæ ad moralia præcepta pertinebant, Christianos liberos, & exemptos esse, tamen conuersis recenter, maximeque ex Iudæis, uti nonnullis earum permittebant, tum ut apud Gentes innotesceret, legem illam, bonam, & à Deo ipso latam extitisse; tum ne Iudæos, à multis annis assuetos illi legi, à suscipiendo Euangelio deterrent, si omnia simul relinquere cogerentur, & breui eradicarent, quod multo tempore fuerat plantatum, præsertim quia longa illa consuetudine à quibusdam cibis insolitis abhorrebant, & nauseam patiebantur, ut fieri solet, & maximè ab his, qui erant idolis immolati, quippe qui maximè idola detestati erant. Tum etiam, quia, qui hæc obseruabant, quod præcipuum est, credebant, nimirum, non uirtute legis illius, sed Euangelij, remissionem peccatorum, & gratiæ reconciliationem se consequi. Postremo, quia intra paucum tempus erant illæ omnes obseruantiæ ex omnium animis euellendæ, illucescente magis ac magis Euangelica luce. Ijs verò, qui ex Gentibus erant, vtpote non assuetis legis illius obseruantijs, facilius Euangelica libertas recepta est. Christianos autem, qui erant ex Iudæis, obseruasse aliquas cæremonias legis illius cum Euangelio, adeo certum, ut Act. 21. ipsemet Paulus se purificauerit in templo, & Act. 18. Se totonderit secundum morem Nazaræorum. Ita enim Hiero. epist. ad Augustinum. & ipse Augustinus epistο. ad Hieronymum interpretantur. Timotheum etiam circumcidit, Actor. 16. quia ex matre Iudæa erat, ut sic scandalum Iudæorum remoueret: erant enim tunc temporis hæc uelut indifferentia ijs, qui credebant, non in eorum uirtute positam esse iustificationem, sed in Christi fide, & Euangelio. Hæc igitur obseruantia, & maximè ciborum, erat in causa, cur contentiones ortæ essent inter eos, qui erant ex Iudæis, & eos, qui erant ex Gentibus: illis contendentibus esse abstinendum secundum legem; his uerò libertatem Euangelicam opponentibus. Eadem etiam contentio erat inter ipsosmet de his, quæ idolis immolata erant, illis utpote instructioribus manducantibus;

Act. 21. & 18.

August.

Act. 16.

his

his verò auersantibus. Et re uera, qui abstinebant, errabant, sed error tolerabatur, utpote nondum tunc ueritate multum explanata. Qui uerò libertatem Euangelicam, & talem abstinentiam necessariam non esse credebant, hi uere sentiebant. Idcirco hi perfecti, illi infirmi, & imbecilles appellantur.

Componit igitur Paulus omnes hos, docens duo; unum est, ne qui abstinent, reprehendant eos, qui omnia manducant, nec tali utuntur abstinentia. Alterum est, ne qui omnia manducant, libertate hac abutantur.

Apostoli cōpositio super quæstione de delectu cibo rum.

Obijcies, quæ causa est, quod in epist. ad Galat. acriter inuehitur in eos, qui Iudaicas obseruationes obseruabant, easque efficaciter repellit: hic uerò dulciter agit, easque permittit? Respondeo, ibi cum eis agere, qui legi uirtutem iustificandi tribuebant; non autem Euangelio: idcirco dogma hoc tamquam aduersarium, & destructiuum Euangelij euertit. hoc uerò loco cum eis agit, qui Euangelij uirtutem agnoscebant, & confitebantur; cæremonias tamen aliquas simul retinebant, tamquam à Deo institutas: quod in initio permissum est conuersis ex Iudæis, quibus non solidus cibus, sed lac ministrandum erat, propter eorum imbecillitatem, & nimiū legis zelum ex antiqua consuetudine ab incunabulis imbibitum. Hæc prænotata sint pro intelligentia huius capitis: cætera in eius expositione explanabuntur.

Infirmum in fide assumite.

Infirm in fide quis dicatur.

INfirmum in fide appellat eum, qui minus erat instructus in fide, & à cibis olim prohibitis, aut à cibis immolatis idolo, abstinendum censebat, quales maximè erant fideles ex Iudæis conuersi. Alloquens ergo Paulus instructiores, & qui libertatis Euangelicæ maiori notitia pollebant, eos monet, ut assumant infirmos, idest, eos tolerent, & ad perfectam notitiam ducere curent, ad se aduocent, seque ipsis coniungant, nec se ab eis segregent, eorum conuersationem abhorrentes. hoc significat uerbum Græcum προσλαμβάνω, quo Paulus inferius utitur cap. 15. Suscipite, inquit, inuicem, sicut Christus suscepit uos.

ANNOTATIO I.

QVis sit infirmus hic in fide, non eodem modo Doctores interpretantur. Primo quidem Chrysost. Theodoret. Hieron. lib. 2. con. Ioui. Ambr. & Ansel. cum multis ex recentioribus, infirmum hic affirmant esse conuersum ex Iudæis à cibis legalibus se abstinentem, ut principio paulo antè diximus, totumq. caput præsens de huiusmodi

Chrysost. Theodor. Hieron. Ambr. Ansel.

contentione inter conuersos ex Iudæis,& Gentibus explicant,quamuis Ambr. in illis verbis (scio, & confido) dicat; aliquos ex Gentibus idem sensisse cum ijs, qui ex Iudæis erant, quantum ad hunc legalem delectum, id quod probabile est. Secundò locò August. in lib. exposit. huius epist. infirmum, conuersum quidem ex Iudæis interpretatur, non tamen propter abstinentiam à cibis legalibus, sed quia ab idolothitis se abstinebat, nec de cibis legalibus vllam facit mentionem. de illa enim sola contentione, quæ erat etiam apud Corinthios, vt supra retulimus, hunc locum intelligit. Quæ quidem expositio videtur antiquior Augustino: nam Clemens Alex. lib. 2. pædagog. cap. 1. abstinentiam à cibis huius capitis cum ea, quæ est 1. Corint. 8. coniungit. idem etiam Basil. regu. breui. resp. 64. quod quidem me compulit; vt utramque simul expositionem coniungerem, & de vtraque abstinentia à cibis Paulus interpretaret, præsertim cum ita Doctores citati interpretentur hoc caput de abstinentia vna, vt alteram non reijciant. imò Basil. in moral. reg. 34. cap. 3. qui loco proximè citato de idolothitis explicare visus est; in reg. allegata, de lege prohibitis interpretatur, citans illud Coloss. 2. Nemo nos iudicet in cibo, &c. quod certum est, esse de cibo lege vetito. Erit ergo infirmus in fide, qui à cibis legalibus, aut idolo immolatis abstinebat, conscientiam suam pollui arbitrans huiusmodi cibis. Hoc verum est, maximè hos esse, qui erant ex Iudæis, qui utrosque cibos damnabant; in hac enim epistola Paulus præcipuè intendit compone re ortas dissensiones inter eos, qui ex Iudæis, & eos, qui ex Gentibus erant, quamuis fieri potest, aliquos ex Gentibus imitatos esse eos, qui ex Iudæis erant, vt diximus ex Ambros. Quæ expositio, quantum sit accommodata, sequentia demonstrabunt.

August.

Clemens Alex.

Basil.

Coloss. 2.

Tertio loco Origenes nimium spiritualiter hæc omnia intelligit; putat enim nihil de cibis legalibus, aut corporalibus hic tractari, sed spiritualiter interpretatus, dicit, per cibum significari doctrinam altiorem, & subtiliorem, iuxta illud 1. Corinth. 3. Tamquam paruulis in Christo, lac uobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis. Qui igitur rudes, & incapaces erant, dicti sunt non manducare, & à carnibus abstinere, hosque infirmos in fide interpretatur: nimis tamen hoc violentum, & durum est.

Orig.

1. Cor. 3.

Quarto loco quidam recentior, fidem interpretatur fiduciam, infirmumq; in fide appellat eum, qui minus fidit, & sperat posse virtutibus incumbere, nisi ieiunio vtatur. Quæ expositio indigna est auctore catholico, vt facilè cuiuis perito notum esse potest; uti enim ieiunijs, non est parum fidere Deo, & eius gratiæ. Idcirco reiecta singulari interpretatione, communis est amplectenda.

Recent.

Dubitabit tamen aliquis non immerito, cum sit fide tenendum, legis cæremonias, & obseruationes illas cessasse, nec esse iam obseruandas; videtur in fide errare, qui eas obseruandas censet: Non igitur infirmus in fide est huiusmodi censendus, sed infidelis, & hæreticus. Similiter etiam, qui existimaret abstinendum ab idolothitis, eo ipso, quod idolo sunt immolata, erraret in

Obserua re cæremonias veteris.

legis an in fide. Respondeo, non semper eos esse extra fidem, qui non omnes fidei veritates habent: sed illos solum, qui non eas tenent, quæ per Ecclesiam sunt manifeste determinatæ, qualis est hęc, de qua agimus; tunc enim temporis nondum erat per Ecclesiam declarata, sicuti nunc est. Vnde hi infirmi erant, sed fideles, quia præcipua dogmata fidei recipiebant; quamuis hæc, quæ nondum erant plene determinata, & omnibus tamquam credenda proposita, nondum recepissent.

Sit error fidei.

Non in disceptationibus cogitationum.

SAtis significauerat modum, quo infirmi in fide tractandi erant, illo verbo (assumite) vti in commentario dictum est. Vt tamen magis rem exprimeret, & vt quorundam vitium augeret, adiunxit, non in disceptationibus cogitationum; idest, non eos recipiatis, nec assumatis, vt cum ipsis contendatis, & disceptetis, utri bene, aut male sentiant, & ut uestras partes contra eos disputetis, & defendatis contentiose. Non vetat Paulus infirmos debere erudiri, & doceri veritatē à prefectioribus; sed ne id fiat cōtētionibus, quæ nō in utilitatē infirmorū, sed in propriā victoriā fiunt. Nec ēt sine opportunitate, qn̄ capaces nondum sunt, sed opportune, & cum charitate.

ANNOTATIO II.

Disceptatio quid denotet.

GRæce loco propositionis (in) non (ἐν) sed (εἰς) legitur, quæ accusandi casum frequentius postulat, quasi dictū esset (nō in disceptationes cogitationū.) quod quidē cōfirmat hanc sententiā cōnecti debere verbo pręcedēti, & ad instructiones in fide referri debere. Illud (disceptationibus) Græce nomen est διακρίσεις; (cogitationū) verò Græce est διαλογισμῶν quæ quidē nomina aliquando vnum & idem, aliquādo autem diuersa significant. Hinc orta est multiplex interpretatio: nā August. libro illo exposit. propo. huius epist. legit (non in diiudicationibus cogitationum) non dijudicemus, inquit, cogitationes infirmorum, quasi ferre audeamus sententiā de alieno corde, quod non videtur. Quidam alij legunt (non ad dijudicationes disputationū:) alij (non ad certamina disputationum.) Vetus interpres habet (non in disceptationibus cogitationum.) appellat cogitationes, opiniones interiores, quib⁹ sentimus, hoc vel illud esse faciendū; cogitabāt enim infirmi, & existimabāt, à legalibus cibis, & ab idolo immolatis esse abstinendū: Cogitabāt etiam, & recte, perfectiores, eam abstinentiam non esse necessariam, hos monet, ne contendant super has sententias, & opiniones, cum infirmis importune, & sine modo. Sunt quidā infirmi instruendi, sed in ijs, quæ necessaria tunc non sunt, tolerandi, quousque capaciores fiant, & veritas per Ecclesiam magis illucescat; contētiones enim indiscretæ, & sine opportunitate potius homines infirmos obstinatiores faciunt in suis terroribus, & à ueritate concepta auertunt.

August.

Alius

Alius enim credit se manducare omnia: qui autem infirmus est, olus manducat.

CVr disceptationum cogitationum mentionem fecerit, causam reddit; sunt enim, inquit, qui credunt se manducare omnia, idest, qui credunt sibi licere omnia manducare, libereq. posse omni cibo per legem veterem prohibito, aut idolis immolato vti. Alij vero olera manducant, idest, existimantes cibis legalibus, aut idolothitis vesci nô licere, olera potius manducare volunt, quod dictum est per exaggerationem quandam; quasi diceret: Etiamsi nullos alios cibos habeant, præter olera, quibus vesci liceat, ea eligunt potius, quàm talibus prohibitis, aut immolatis vti. Illi instructiores, hi infirmi sunt in fide. His verbis Paulus, vt recte Hieron. lib. 2. con. Iouinian. æqualia merita inter ieiunantes non dispensat, sed de cibis lege prohibitis loquitur, à quibus, qui erant ex Iudæis, abstinebant: qui verò ex Gentibus, secus. Idem dicendum est de cibis immolatis idolo. *Hieron.*

ANNOTATIO XXVI.

QVantum ad lectionem spectat, multi Latini codices legunt (manducet) sicq. Ambros. et Ansel. interpretantur. in alijs verò habetur, in indicandi modo (olus, seu olera manducat) eaq. lectio est legitima, tùm quia Græcè ita legitur, tùm etiam quia contextui magis accommodatur; non enim dicitur (credat se manducare) sed (credit se manducare). Oportet ergo partem oppositam esse (alius olera manducat) vt sit idem indicandi modus. hanc lectionem sequuntur Græci interpretes Chrysost. Theodoret. Oecumen. vt ex interpratione eorum deducitur. Inter Latinos autem Hierony. eam sequitur: nam Ecclesi. 2. sic legit (infirmus oleribus vescitur) Eandem videtur probare August. in lib. exposi. huius Epist. si eius expositionem attendamus. idcirco eam sumus amplexi.

Ambros. *Ansel.* Infirmos vesci oleribus quomodo intelligit, & quare? *Chrysost.* *Theodor.* *Oecum.* *Hierony.* *Ecclesi. 2.* *August.*

Quòd verò ad sensum spectat, multis modis explicatur. Primo loco Origen. ad spirituales sensus recurrens, doctrinas communes, & faciles oleribus significatas dicit, quæ infirmis traduntur: carnibus vero doctrinas altiores, quarum infirmi capaces non sunt, comparatas existimat, vt supra diximus. Quę quidem expositio, vtpote dura, & singularis, non est probanda. Cæteri omnes de oleribus materialibus hanc intelligunt sententiam; quamuis non conueniant, nec in modo exponendi, nec in causa, cur his vescerentur infirmi. *Origen.*

Secundo igitur loco Chrysost. & Theodoret. secundum verbum indicandi exponunt, nempe, infirmus olera manducat. Causam autem, cur oleribus, non autem carnibus, quæ prohibitæ lege non erant, vescerentur, eam esse dicunt, nimirum, pudorem; conuersos enim ex Iudęis pudebat coram fidelibus ex *Chrysost.* *Theodor.*

Gentibus abstinere à suilla carne, cęterisq. lege prohibitis, idcirco ab omnibus abstinebant, vt, prętextu abstinentiæ, & exercitationis, viderentur non abstinere à lege prohibitis, idcirco herbis vescebantur. Hęc causa difficile sustinere posse videtur, tùm quia, si Iudęi huiusmodi iudicabant Gentes, & arguebant, quòd legis essent transgressores, non videtur verisimile, eos puduisse à legalibus coram illis abstinere. Tùm etiam, quia poterant, immo frequētius, in domibus proprijs vesci carnibus non prohibitis, vbi nemo aderat, propter quem eos puderet. Tùm demum, quia ijs, qui erant ex gentibus, Iudæos propter legem abstinere, erat manifestum, eaq. de causa erant inter eos disceptationes, quas Paulus prohibet.

Aug. Tertio igitur loco August. loco citato inquit, causam eam esse, quia cum in macellis publicis carnes per mistæ venderentur, tàm quæ Dijs immolatę erant, quàm communes, infirmi in fide nescientes, an tales carnes essent immolatæ, nec ne, eligebant potius ab omnibus abstinere, & olera manducare, ne forte ex errore, Idolothitis vescerentur. Hęc etiam expositio difficultatem patitur: nam poterant vti sæpe carnibus domi occisis, vt gallinis, & alijs huiusmodi: poterant etiam facile assequi, an carnes essent immolatæ, nec ne.

Ambrof. Quarto loco Ambr. dicit hos oleribus vesci, quia putabant ab omnibus carnibus esse abstinendum, Et legit in modo imperandi verbum, in hunc sensum. Olera manducet, idest finite infirmum, nec carnibus vesci suadeatis, ne conscientiam suam polluat, dum contra eam agit. Non est minus difficile, hanc sustinere interpretationem, cum non appareat, fideles vllos tunc temporis existimasse, omnes carnes sibi esse prohibitas.

Quinto, Anselm. hac expositione Ambros. prius adducta, aliam adhibet, scilicet, cum Iudæus sciret, alias in lege immundas, & prohibitas, alias non, ne erraret, & vt tutiorem partem amplecteretur, ab omnibus abstinebat, & oleribus vescebatur, in quibus nulla poterat esse suspicio. Interpretatur etiam verbum imperandi, sicut & Ambro. Sed nec hæc expositio defendi potest: nam si Iudæi ante conuersionem, quando vere lex vigebat, vescebantur carnibus, nec eo timore premebantur, cum facillimo negotio dignoscerentur, cur non etiam post conuersionem id fieri poterat, maxime cum scirent, legem illam non habere tantam virtutem, quantam ante? *Ansel.*

Idcirco mihi videtur dicendum, id à Paulo dictum esse, per quandam exaggerationem, ut contraponeret manducanti omnia, idest, omnes carnes, manducantem omnia, in eum sensum, scilicet, esse quosdam adeo à carnibus lege prohibitis, & ab Idolothitis manducandis alienos, vt quando copia aliarum non suppeteret, eligerent potius oleribus vesci. *Auctor.*

Is, qui manducat, non manducantem non spernat; & qui non manducat, manducantem non iudicet.

Diuisione perfectorum, & infirmorum facta, præceptū vtriusq. commune adhibet. inquit, qui manducat omnis, credens sibi licere,

licere, qualis est, qui in fide instructus est, is non spernat infirmum, & imbecillem, qui existimans non licere vesci idolothitis, aut cibis lege prohibitis, ab eis abstinet. Qui verò infirmus est, & abstinet, non damnet, nec reprehendat eos, quos viderit vesci cibis, à quibus ipsi se abstinent: proprium enim est ignorantibus, & ijs, qui pauca sciunt, quæ ipsi mala, & illicita iudicant, in alijs reprehendere, & arguere, sicut peculiare est sapientibus, irridere, & contemnere facta simplicium. idcirco Paulus, his contemptum, illis iudicium, & damnandi alios temeritatem prohibet.

Deus enim illum assumpsit.

INcipit Paulus contra infirmum, & eum, qui erat ex Iudæis, agere, docens, eum non debere iudicare illum, qui erat ex Gentibus manducantem omnia. Merito autem exorditur agere contra eum, qui erat ex Iudæis, ac multis cõtra eum verbis contendit, tum quia vere decipiebatur, & contra libertatem Euangelicam iudicabat, quamuis ex ignorantia, tum quia is auersabatur eum, qui erat ex Gentibus, ægreque ferebat gentium vocationem, ac Euangelium. Dicit ergo. Qui non manducat, ne iudicet, nec condemnet conuersum ex Gentibus: Deus enim illum assumpsit, & ad gratiam, & lumen Euangelij sui vocauit. efficax est argumentum hoc; quis enim damnare tentabit, quem Deus probauit, & ad se aduocauit.

Tu quis es, qui iudicas seruum alienum.

PRosequitur argumentum, si Deus illum assumpsit, & ad se traxit, tu quis es, qui seruum alienum iudicas? Sunt autem verba sumpta à similitudine dominorum, & seruitutis humanæ: arguere enim, & reprehendere seruos, non est eorum, quorum serui non sunt, sed dominorum, ad quos opera, & obsequia seruorum spectãt: nam illius, ad quem opus pertinet, est tale opus probare, aut reprobare. Non ergo reprehendat, nec iudicet infirmus perfectum, & instructum, quia hic Christi seruus est. Est autem energia in verbis interrogationis, tu quis es? quasi diceret, nimium de te præsumis, dum quod tuum non est, usurpas, supraque te ipsum ultra id quod es, te extollis, si iudicare, & reprehēdere opera alterius præsumis, cum sit Christi seruus, non tuus, nemoque audeat alienum seruum corrigere: nec etiam inter hominum seruos. Reprimit, & reprobat Paulus iudicia particularia, de quibus dictum est Matth. 7. Nolite ante tempus iudicare. Non autem Prælatorum, & Potestatum iudicia prohibet, qui tamquam ministri Domini iudicant, & Dominus per eos iudicia in inferiores pronunciat. Idcirco non dicuntur iudicare seruos alienos.

ANNOTATIO IIII.

Chryso. Theodor.

Deus illũ assumpsit, de quo intelligit.

CHrysost. Theodoret. multiq. alij, superiorem quidem illam sententiam (Deus illum assumpsit) interpretantur de conuerso ex Gentibus, quem Deus assumpsit. idcirco non debet ab infirmo, & conuerso ex Iudæis iudicari, & in hoc conuenio cum ipsis. Proxima verò sequentia verba dicta esse censent contra firmum in fide, seu eum, qui ex Gentibus erat, quem Paulus alloquens, inquit. Tu quis es, qui iudicas seruũ alienum, nempe, infirmum, qui ex Iudæis est? Quæ expositio non videtur mihi probanda. Primò quidem, quia distinxerat paulo ante infirmũ ab eo, qui instructus erat, & omnia manducabat. huic vero illum sperne re prohibuerat. Non videtur ergo recta verborum connexio, vt verba mutet, & cui prohibuerat spernere, modo tribuat verbum iudicandi. Ordo sententiæ debitus postulat, vt permaneat in eadem distinctione; quam etiam paulo inferius repetit. Secundò, verba hæc continuatio sunt præcedentium. Deus assumpsit illum, & suum fecit: tu vero quis es, qui iudicas seruum alienum, nimirum illum, quem assumpsit Deus? Ad eundem ergo referri debet. Propter hæc duo, quæ dicta sunt in commentario, existimaui accommodatiora. Quòd si ad diuersos hæc essent referenda, dicerem potius, priora verba contra conuersum ex Gentibus, qui spernebat, dici, nimirum. Deus illum assumpsit, id est, Deus assumpsit eum, qui ex Iudæis est, quãuis infirmus sit. Ne ergo eum spernas tu, ò conuerse ex Gentibus, cum à Deo ille assumptus sit. Quæ verò sequuntur, dicta sunt contra iudicãtem, Iudæum. Tu quis es, qui iudicas alienum seruum, nimirum conuersum ex Gentibus? Duo ergo hæc ad duos, nimirum infirmum, & firmum referuntur. At nec hunc sensum verbis accommodatum reputo, cum hæc sententia cum præcedenti ad vnum, & idem argumentum facere videatur.

Domino suo stat, aut cadit.

CAusa est, cur alienus seruus non debet ab vllo præter dominum eius iudicari, quia domino suo stat, aut cadit, id est, quidquid seruus facit, vt seruus est, siuè male, siuè bene faciat, in vtilitatem, aut damnum domini cadit. Erit ergo domini, opera serui probare, aut reprobare. Hoc idem in seruis Dei, siuè enim male, aut bene faciant, id vel ad honorem, uel ad iniuriam pertinet Domini, cuius etiam erit omnia iudicare.

Stabit autem; potens est enim Deus statuere illum.

POtiorem sortem seruorum Dei docet, vt tanto minus audeat homo eos iudicare; stabunt, inquit, id est non solum benefacient, sed etiam perseuerabunt in iustitia,

qui

qui enim est eorum dominus, potens est eos stabilire, confirmare, & stare facere. Non sic domini huius sæculi se habent; iubere enim possunt seruis, quæ faciant, bona, sed non suppeditare virtutem faciendi, nec permanēdi. Hoc mihi insinuare uidetur, conuersos ex Iudęis uidentes illos, qui ex Gentibus erant, manducare omnia, nec ab Idolothitis, nec cibis lege prohibitis abstinere, iudicasse eos ad uomitum Gentilitatis facile reuersuros; quibus iudicijs temerarijs Paulus obuians dicit. Domino stant, & Domino cadent, si ceciderint: sed meliora spero; stabunt enim, cum eorum Dominus potens sit eos stabilire, & perseuerantiam eis tribuere. Hæc ad infirmos referunt Chrysost. & cæteri, de quibus dixi in annotatione præcedenti, quasi Deus potens dicatur infirmos facere perfectos.

Chrysost.

Nam alius indicat diem inter diem: alius autem iudicat omnem diem.

NOn est hæc sententia causa superioris; particula enim illa: μὲν. Græcè. μὲν. non est causalis, sed distinctiua, Latinè (autem:) refertque Paulus alteram speciem legalis abstinentiæ, cuius in principio capitis meminimus; statis enim diebus; qui erant ex Iudæis, à quibusdam cibis abstineant, qui cibi non erant perpetuò vetiti, ut illi primi, sed certo tempore: nam diebus Paschæ fermentati panis non erat usus: diebus etiam purificationis secundum morem Nazaraeorum non licebat uino, aceto, vuis uesci: extra hæc autem tempora huiusmodi cibi prohibiti non erant. Qui ergo erant ex Iudæis, hanc etiam abstinentiam obseruabant cum Euangelio, ut constat ex Paulo ipso act. 21. & Aquila. acto. 18. Dicit igitur Paulus. Alius autem iudicat diem inter diem, discernendo dies, & in quibusdam abstinet à cibis certis: in quibusdam verò, secus. Alius uero, nempe, qui ex Gentibus erat, omnem diem iudicat æqualem, hanc legis obseruantiam non amplectens; uescitur enim indifferenter cibis quibusdam omni tempore, libertate Euangelij fruens.

ANNOTATIO V.

Iudicare diē plusquā diē de quo intelligē dum.

QVod ad verba spectat. Hiero. lib. 2. contra Iouini. sic legit (alius iudicat diem plusquam diem.) Aug. lib. propositionū huius epist. (alius iudicat alternos dies) quidam recentiores (alius iudicat diem præ die.) alij (alius iudicat diem diei conferens.) vetus interpres (alius iudicat diem inter diem.) Omnes hæ lectiones non mutant sensum, super quo est multiplex interpretatio.

Origen. Chrysost. Theodor. Ambrof. Ansel.

Primò quidem Orige. Chrysost. Theodor. Ambrof. & Ansel. affirmant, Paulum loqui in hac sententia de abstinentia, & ieiunio, in hūc sensum: Alius diebus interpositis ieiunat, alius cunctis diebus. Quæ expositio difficile accommodatur, cum Paulus de infirmis in fide præcipuè

cipuè sermonem faciat, quos suscipiendos præcipit ab instructiorib⁹. Infirmos autem appellat in fide, qui existimabant id omnino debere fieri, quod revera non erat necessariũ: de ieiunio autem non legimus aliquos tunc extitisse, qui singulis diebus ieiunandum esse ex obligatione crederent, quamuis ieiunarent continuo. Non igitur hi sunt, qui infirmi in fide dicuntur. Præterea, nec etiam illi infirmi dici possunt, qui solis statis temporibus ab Ecclesia ieiunabant. Non ergo Paulus hic loquebatur de huiusmodi ieiunio.

Theod. Secundo loco Theodor. ad solos conuersos ex Iudęis hanc refert sententiam, quorum quidam à suilla, cæterisque prohibitis semper abstinebant, quidam alij non semper, sed quibusdam diebus. Quę interpretatio minorem habet probabilitatẽ; non enim legimus, conuersos ex Iudæis à suilla abstinuisse certis diebus, sed aut semper, aut numquam: nam cũ lex illas carnes semper prohibuisset, qui legis causa ab illis abstinebant, semper abstinere oportebat. quod si legem seruãdam non esse credebant, consequenter nullis diebus abstinendum esse ab illius esu propter legem sciebant.

August. Tertio loco August. lib. propositionum huius epist. longe diuersam exhibet interpretationem; existimat enim, huius sententiæ partes non esse hominibus aptandas, sed vnam homini, alteram Deo, in hunc sensum. Alius iudicat diem inter diem, nempe homo, qui cum iudicet præsentia, aliud iudicat hodie, aliud cras; & quem hodie malum, conuictum, confessumque dãnauerit, cras inuenit bonum, & correctum. Vel contra, quem hodie iustum laudauerit, cras inuenit deprauatum, quia iudicat dies alternos. Alius verò iudicat omnẽ diem, nempe Deus, quia non solum qualis quisque hodie sit, sed etiam, qualis omni die futurus sit, nouit. Hæc August. cuius interpretatio non videtur facile accõmodari posse; si enim Paulus id dicere intenderet, non ea phrasi vsus esset, quæ æqualitatem quandam diuersificatorum indicat; sed potius diceret: Homo iudicat diem inter diem: Deus autem iudicat omnem diem. Adde, ea quæ sequuntur, non aptari huic interpretationi. Qui, inquit, sapit omnem diem, Domino sapit. Igitur, qui sapit omnem diem, non est Dominus ipse.

Quarto loco, Hiero. lib. 2. contra Iouini. hanc sententiam intelligit de delectu dierum, seu festorum: nã conuersi ex Iudæis, dies festos legis obseruabant; qui verò ex Gentibus erant, non vtebãtur eo delectu. Quę expositio, quamuis videatur prima facie accommodata, tamen vix accõmodari potest: nam in toto contextu sequenti, Paulus nullum verbum facit de obseruantia festorum: sed totus versatur in abstinentia, & delectu ciborum; quod me coegit ab hac expositione recedere, & in eum sensum hanc sententiam interpretari, quæ etiam de delectu ciborum est, non tamen eodem cum priori, vt in commentario explicui, & per Scripturam confirmaui. Fateor quidem, fuisse etiam contentionem de dierum obseruantia, vt ex Coloss. 2. & Galat. 4. constat; tamen Paulus nunc de solo ciborum delectu agit. *Hieron.* *Coloss. 2.* *Gala. 4.*

Vnus-

Vnusquisque in suo sensu abundet.

REfertur hæc sententia ad superiora, nimirum. Et qui diem sapit, & qui non sapit: qui etiam manducat, & qui non manducat, sensu suo abundet, id est, contentus sit mentis suæ persuasione, aliorum conscientia, & facta iudicare desinat. Qui igitur credit esse manducanda omnia, contineat se in hac fide, & credulitate sua: Qui etiam existimat, non esse uescendum omnibus, aut non omni tempore, huius suæ persuasionis terminos non transgrediatur, damnando contrariam persuasionem aliorum. Vnusquisque denique mentis suæ persuasione conquiescat, nec aliorum facta scrutetur, ad damnandum, aut contemnendum eos.

Abũdare in suo sẽsu quõ intelligitur.

ANNOTATIO VI.

ILlud (sensu) Grecè habetur (νοῦς) quod mentem, superioremve rationalis animæ partem significat. Verbum autem (abundet) Græcè est verbum πληροφορέω, in passiua voce, quod idem significat, ac plene persuasus sum, compertum habeo. In actiua autem voce, plenam fidem facio. Est autem multiplex huius sententiæ explicatio. Primo loco Aug. superiorem suam interpretationem prosequens, in hunc modum hæc verba explicat. Vnusquisque quantum humano intellectui, vel homini concessum est, tantum audeat iudicare. Quæ explicatio verbis Græcis non multum accedit. Secundo loco Chrysost. sic intelligit. Vnusquisque menti suæ satisfaciat, faciatque quod iudicat esse faciendũ, seu vt verbis Ambrosij vtar. Vnusquisque suo cõsilio remittatur. Seu, vt verbis quorundam recentiorum, Liceat vnicuique sua sententia frui; quod intellige in rebus indifferentibus, quæ sic, & aliter fieri possunt, qualis erat illo tunc temporis, nempe, in initio Ecclesiæ, delectus ciborum legis. In ijs autem, quæ indifferentia non sunt, non est recipiendum, vt vnusquisq. in suo abundet sensu. Sic hanc cum alijs sententijs huius capitis declarat intelligendã Basil. in moral. reg. 54. cap. 1. Tertio loco, quidam recentiores sic exponunt. Vnusquisque in suo sensu, siuè vnum, siuè alterum ex prædictis sentiat, abundet, id est, in charitate ad ædificationem id faciat; abundare enim interpretantur in charitate, ad ædificationem facere, iuxta illud. 1. Corint. 14. Æmulatores estis spirituum ad ædificationem Ecclesiæ, quærite, vt abundetis. Hi autem nõ esse idem verbum Græcum in vtroque loco, sed longe diuersum, ex quo efficitur distinctus vtriusque loci sensus. Quarto loco, quidam alij recentiores sic intelligunt. Quilibet sic in suo sensu maneat, vt sit persuasus, saltemque sibi ipsi satisfaciat, se non zelo nimio, nec contentionis studio custodire positionem suam ad victoriam, nec pertinaciter defendat, vt solent quidam, ne coram alijs ignorantiæ confusionem ferant. Mihi visa est expositio cõmẽtarij omniũ accõmodatissima.

August. *Chrysost.* *Basil.* *Recent.* *1. Cor. 14*

Qui sapit diem, Domino sapit.

DVas causas adfert Paulus, cur vnusquisque suo debeat abundare sensu in huiusmodi ciborum delectu, nec inuicem se iudicare, aut spernere. Prior est, quia vnusquisque benefacit, & Domino seruit, siue manducet, siue non manducet? aut sapiat diem distinguendo, siue non distinguendo. Incipit autem ab abstinentia legali, quæ perpetua non est, & cuius vltimo loco meminerat, dicens: Qui sapit diem, siue iudicando inter vnum, & alterum, siue omnem iudicando, Domino sapit, & in eius obsequium id facit, existimatque rem Deo gratam facere; vtrumque enim bonum est, quamdiu lex illa non est omni ex parte reiecta.

Qui sapit diem, Dño sapit, qd denotet.

ANNOTATIO VII.

MVlti Græci codices habent vtramque partem, nempe (qui sapit diē, Domino sapit, & qui non sapit diem, Domino non sapit) Græcique auctores vtramqne interpretantur, Chrysost. Theod. Oecumen. Sunt etiam Græci aliquot codices, in quibus vna pars sola legitur, sicut habet vetus interpres, sicque legunt Origen. lib. 2. contra Iouin. Ambr. August. cum alijs multis. Accommodatior lectio videtur, si vtrāque legamus partem, idque contextus probare videtur: nam in sequenti sententia, in qua de delectu ciborum agit, vtraque exprimitur pars. Si tamen legenda est vnà cum veteri interprete, tunc dicendum est, verbo vno vtramque partem comprehendi, nimirum. Qui sapit diem, idest, qui iudicat diem, siue eam discernendo ab alijs, & præferendo vnam alteri, siue non discernendo, sed omnes æquales faciendo, id in Dei obsequium facit, pro qua lectione illud multum facit, quòd Paulus non repetijt idem verbum (iudicat) sicut repetijt verbum manducandi, sed vsus est verbo (sapit) quod complectitur iudicium vtrumque. Verbum autem Græcum est φρονῶν à verbo φρονέω, quod quidam interpretantur (qui curat diem) sed in idem recidit.

Chrysost. Theodor. Oecum. Origen. Ambros. August.

Quòd vero ad sensum spectat, August. superiorem suam interpretationem sequens, hāc sententiam sic edisserit. Qui sapit diem, idest, qui contentus est præsentia iudicare, Domino sapit; idest, nihil contra Deum facit, nec quod est Dei vsurpat. cui explicationi consentit Ansel. dura tamen videtur. Chrysostomus vero, & Ambrosius, quamuis de abstinentia, & ieiunio, vti superius dictum est, horum dierum rationem intelligant; tamen quod reliquum est, accommodatè explicant, nimirum: Qui diem sapit, Domino sapit, quia in Dei obsequium id facit: hoc tamen discriminis est, quod Chrysostomus existimat, Paulū significare velle: qui sapit diem, & qui non sapit diem, verè gratum opus Deo facere; idcirco neutrum esse spernen-

August.

dum, aut iudicandum. quam expositionem secuti sumus.

Posset autem alicui videri, ut mihi olim placuit, Paulum nolle dicere, hos bene, vel male facere: sed id tantum; nempe in vsum Dei vtrumque tendere, & ipsi incumbere vtriusque curam; sicut, si seruus hoc, vel illud facit, domino suo facit, & ad eum pertinet, ita nunc vtrumq; refertur ad Deum, siue sapiat, siue non sapiat, quod supra dixerat: Domino stat, & Domino cadit; prohibet enim Paulus iudicare, aut spernere proximum, in istis præsertim, quæ indifferentia sunt, & bene, aut male fieri possunt.

Aduerte ergo, Domino sapere, sicut etiam inferius (Domino manducare) non significare Domino gratum id esse, eumque, qui ea operatur, benefacere, sed totum, siue bene, siue male fiat, ad Deum spectare: nam etiam dicit Scriptura 2. Reg. 12. Peccaui Domino. & Psalm. 50. Tibi soli peccaui. Seruus enim bene operatur Domino, & male operatur Domino, quia in vtilitatem, aut damnum Domini opus eius cadit. Hoc tamen non obstante, ad mentẽ Pauli magis accedit sensus Chrysostomi, quem secuti sumus, & sequentibus verbis multum confirmatur. *Psal. 50.* *Chrysost.*

Et qui manducat, Domino manducat; gratias enim agit Deo; & qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo.

An sit facięda distinctio ciborũ.

IDem prosequitur in delectu ciborum perpetuo. Qui manducat, inquit; omnia, cibos non distinguendo, Domino manducat; idest, in obsequium Domini id facit; gratias enim agit, quasi rem mundam manducans; non enim ageret gratias, si immunda manducaret, & rem malam faceret, 1. Timoth. 4. Omnis creatura Dei bona est, & nihil reijciendum, quod cum gratiarum actione percipitur. Qui autem non manducat, Domino non manducat: nam etiam hæc, quæ manducat, cum gratiarum actione percipit, agitque Deo gratias in cibo illo, quo vescitur, abstinens se à prohibitis lege, aut Idolothitis. Attende (non manducare) non esse puram negationem: sed mistam habere affirmationem, nempe, vesci cibo non communi, reiecto communi, in illoque gratias agit. Vtrumque igitur Domino inseruit, siue qui manducat, siue qui non manducat; ideoque non est, cur debeant se inuicem iudicare, aut spernere: Nota, gratiarum actionem in sumptione cibi ex more fuisse. *1. Tim. 4*

ANNOTATIO VIII.

DVbitare aliquis posset, quomodo verũ habeat, quod Paulus dicit. Qui manducat, Domino mãducare, causam subdẽs, quia gratias agit Deo: nam fieri potest, aliquem gratias agere Deo de eo, quod male

male agit, & bonum per errore credit. Dependet huius loci intelligentia ex illo, quod in commētario alle- 1.Tim.4 gauimus 1.Tim.4. abstinere à cibis, quos Deus creauit ad percipiēdum cum gratiarū actione; & iterum. Nihil reijciendum, quod cum gratiarū actione percipitur; sanctificatur enim per verbum Dei, & orationem. Aduerte igitur, quāuis omnis creatura Dei sit bona, & cibi omnes mūdi, tamen comprehensi sunt sub maledictione illa, qua Deus in principio, post hominis peccatum, maledixit terræ in opere hominis, quæ quidē maledictio, fructus, & germina, & animalia cūcta terræ complexa est. Hinc apud fideles, etiā à Mundi exordio mos fuit, primitias Deo offerre, quibus sanctificatio quædā super cetera omnia petebatur. Hinc etiam solitum fuit semper vti benedictione mensæ, & gratiarum actione; præter enim illam maledictionem, nihil est in cibis immundum. Hoc est quod dicit Paulus, per verbum Dei, & orationem sanctificari cibos, & cum gratiarum actione suscipiendos esse. His suppositis, facile est locum hunc Pauli intelligere; intendit enim docere, nihil mali facere, sed bonum potius agere, qui manducant omnia cum gratiarum actione. Loquitur, quantum est ex parte cibi sumpti, quia gratiarum actio aufert à cibo, si quid est mali, nempe maledictionē illam, virtute cuius solet sæpe dæmon cibis uti in hominis nocumentum. Domino igitur manducat, qui omnia manducat cum gratiarū actione, quantum est ex parte cibi: si tamen excedat, plus nimio manducans, aut qñ non oportet, aut cæteris circūstantijs postpositis, peccabit quidem, sed peccatū hoc non est ex cibo ipso, nempe ex ipsius immunditia: nam in Euangelio sola benedictione, & gratiarum actione, omne, quod mali est, ex cibo ipso tollitur. Hic est sensus huius sententiæ; Paulus enim probat sumptionem cibi cuiuscumque, cum gratiarum actione, quantum est ex parte cibi; in hoc enim erat contentio. Simili ratione, qui non manducat cōmunia, sed cibos sumit, quos existimat sibi licere, in eorum sumptione gratias etiam agit, ideoque nihil mali facit. Qui ergo olus manducat, & qui suillam carnem manducat, gratias agit. Neuter igitur male facit, quātum est ex parte ciborū; nec dignus est iudicio, aut contemptu. Nolumus autē per hoc dicere, cibos, per maledictionem illam, aliquam in se cōtraxisse immunditiā, quasi nō liceat illis sine benedictione vesci, sitque peccatum illa non vti; sed cibos nullam immunditiam in se habere, præter illam maledictionem extrinsecè factam, qua sæpe corporibus nocent, & instrumenta sunt dæmonis, ad alliciendum homines ad peccandum, Deo id permittente, cui malo, benedictio, & gratiarum actio medetur.

Domino māducare dicit, q omnia manducat, similiter qui non māducat.

Nemo enim nostrum sibi viuit, & nemo sibi moritur.

Nemo sibi viuit, & nemo sibi moritur.

HÆc est altera causa, cur vnusquisque debeat suo sensu abundare; particulaque illa (enim) ad eamdem sententiam, sicut & proxima causa exposita, refertur. Sensus autem integer hic est; sumus enim omnes serui Christi, tam viuentes, quàm mortui: ipse

rit, q̃uo intelligẽdum. est,cui omniũ factorũ nostrorũ ratio reddenda est,siue bonorũ,siue malorũ. Nemo igitur audeat alterũ iudicare, aut spernere, etiamsi male facere sibi videatur,quia, qui id facit, iudiciũ Christi sibi vsurpat,& ipsum præuenire p̃sumit. Dicit ergo. Nemo sibi viuit, idest, nemo vitã habet,vt ea in suũ commodũ præcipuè vtatur,quasi ipse sit finis suimet,cuius nutui debeat in omnibus obtemperare. Nemo etiã sibi moritur,idest,mors, & quod post mortẽ est,non est in ipsius morientis vsum, & obsequiũ,quasi ipse sit dñs sui,in cuius vsum oĩa sua tendãt,sicut serui oĩa in dominorũ usum sunt. Nemo igitur dominus est sui: si autẽ nemo sibi viuit, aut sibi moritur,multo minus viuit,aut moritur alteri. Loquitur Paul⁹ de uita,& morte naturali.

Siue enim viuimus, Domino viuimus;siue morimur, Domino morimur.

PRosequitur eãdẽ sententiã;causaq; est proxima, ideo enim nemo sibi viuit,nec sibi ipsi moritur;quia oẽs viuim⁹ Dño,& morimur Dño;idest,oĩa viuentiũ,& mortuorũ opera in Dñi gloriam,& vsum cedunt, & ipse est,in quem oĩa tendunt,multo magis,quã seruorũ opera in dominorũ tẽporaliũ vsum,& cõmodũ sunt ordinata.

Siue ergo viuimus, siue morimur, Domini sumus.

INfert Paulus,si Domino viuimus,& Domino morimur:non autem nobismetipsis:ergo Dñi sumus,ipse est Dñs noster:nos verò illius serui;non aũt domini nostri ipsorum sumus;qui enim alteri uiuit,illius est seruus, Dominiq; est iudicare tãquam Domini:non autem nostri; si enim nemo sibi uiuit, multo minus uiuit alteri homini,sed Christo.Meminit Paulus mortis,ut doceat, dominiũ Christi non in hoc sæculo solo esse, sed etiã in futuro: ut per hoc significet, neminé iudicare debere alterũ priuata auctoritate,sed relinquendũ esse Christo iudicium, quod etiamsi non fiat in hoc sæculo semper cum uiuis,erit tñ post mortẽ,nam omnium est dominus;nec qui uiuit,per mortẽ desinit esse sub dominio Christi, ab ipso iudicandus. Nõ negat autẽ Paulus, dominiũ quoddã humanum,quo unus,alterius dñs est,sed loquitur de dominio perfecto,& integro,quale non est unius ad alterũ,cũ sit in certis quibusdã actionibus positũ, & tã dñs, q̃ seruus,Christi serui sint, & dominũ habeant. Opera ẽt,quãtũ ad rationẽ culpę,aut uirtutis,respectu dñi mensuranda sunt;peccatum enim est, dictum,uel factum,uel concupitum contra legem Dei,cuius obedientia,uirtus perfecta,& factum studiosum est.

In hoc enim Christus mortuus est, & resurrexit, vt & viuorum, & mortuorum dominetur.

VIuos,& mortuos,Domini esse probat à causa;hac enim de causa, Christus mortuus est, & à morte surrexit, ut ex morte, & re-

& resurrectione sua, dominium in viuos, & mortuos exerceret, omnibusque dominaretur, Christus, vt Deus est, omnium dominatur, etiam morte, & resurrectione seclusis. Loquitur autem Paulus de Christo, ratione humanitatis; vt enim homo est, dominus est dominio particulari, quia homines suo sanguine redemit.

Aduertendum est autem, verbum Pauli (dominetur) aliud enim est dominari, aliud dominum esse: nam dominus est per potestatem. Dominatur autem per potestatis exercitium: dominus quidem erat etiam vt homo, propter vnionem ad verbum etiam ante mortem. Ioan. 13. Vos vocatis me, Dominus, & Magister, & bene dicitis; sum etenim; tamen non dominatus est plenè, nec exercuit potestatem dominij, nisi post mortem, & resurrectionem, post quas dixit, Matth. 28. Data est mihi omnis potestas in Cœlo, & in terra; nimirum, quantum ad exercitium. Ex eo igitur, quòd mortuus est, & mortem vicit resurgens, assecutus est dominandi exercitium supra omnes viuos, & mortuos; nisi enim resurrexisset, dominari non poterat, quia per mortem non erat homo perfectè, cum anima esset à carne seiuncta: nisi autem mortuus esset, non dominatus esset, quia dominari debere, decretum erat post mortem, per quam viuos, & mortuos redemit. Illud (in hoc) seu (ad hoc;) est enim in accusandi casu, causam significat, ut rectè adnotauit Irenæ. lib. 3. cap. 20.

Ioan. 13. *Matt. 28*

ANNOTATIO IX.

DVo occurrunt hoc in loco aduertenda. Vnum est, non esse hunc locum contrarium illi Matth. 22. Non est Deus mortuorum, sed viuorum: nam in vtraque sententia nomen (mortuus) non eamdem habet significationem; apud Matthæum enim, mortuus, significat, qui omnino esse desijt, sicut animalia irrationalia mortua dicuntur, quia anima desinit esse cum corpore. Non sic homo mortuus dicitur; Saducæi enim illi negabãt animarum immortalitatem, & consequenter resurrectionem, quos Dominus Scriptura cõuincit: nam dicitur Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob, etiam post illorum mortem. Si igitur illi nihil essent, quomodo dicitur Deus illorũ? non enim Deus est eorum, qui nihil sunt, sed eorum, qui sunt. Manet ergo Abraham, Isaac, Iacob, etiam post mortem, nimirum, eorum animæ: at in præsenti sententia apud Paulum mortuus dicitur, qui per animæ separationem à corpore, viuere desijt hanc vitam communem, manente tamen anima. Sic dicimus mortuos, qui ex hoc sæculo transierunt, & manent animæ, vel in Cęlo, vel in Purgatorio, vel in Inferno. In hac significatione dicitur Christus dominari mortuis.

Matt. 22 Christus cur dominus viuorũ & mortuorum.

Alterum ad verba spectat; multipliciter enim apud Græcos, & Latinos, hæc verba leguntur: nam Irenæ. lib. 3. cap. 20. & Ambros. sic legunt. In hoc enim Christus, & vixit, & mortuus est, & resurrexit,

Græci codices habent. In hoc Christus, & mortuus est, & resurrexit, sicque legunt Chrys. Theod. & Oecumen. Quidam etiam legunt (uiuorum, & mortuorum.) Alij contra (mortuorum, & uiuorum.) Aliqui duo tantum, adhibita coniunctione (& mortuus est, & resurrexit) sensus idem est: nam siue legas tria, siue duo, mors & resurrectio significatur. Nos legimus cum ueteri interprete, & ea lectio uidetur legitima: nam quæ adduntur, uerba superflua sunt, aut ad declarationem posita.

Chrysost. Theodor. Oecum.

Tu autem, quid iudicas fratrem tuum? aut tu, quare spernis fratrem tuum?

EX præcedentibus rationem secundam, quam multis sententijs est prosecutus, incipit perficere, & concludere. Est autem communis infirmo in fide, & firmiori. Si, inquit, omnes sumus serui sub uno Domino, & Iudice, quare ò tu, qui infirmus es, iudicas, & reprehendis fratrem tuum æqualem tibi sub uno patre Deo, & sub uno Domino conseruum? Tu etiam ò Gentilis, seu qui firmior es in fide, quare spernis fratrem tuum? Nota vim uerbi (fratrem) ad significandam æqualitatem in hac parte, siue sit firmus, siue infirmus, fratres sunt, & æquales sunt in hoc, quod unum patrem, vnũ Dominum, unum iudicem habent.

Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.

PRosequitur idem argumentum. Nec tu ò Gentilis debes spernere infirmum Iudæum, nec tamen, qui ex Iudæis est, iudicare eũ, qui ex Gentibus, & manducat omnia, & iudicat omnem diem: quia omnes, tam hi, quàm illi, stabimus ante tribunal Christi, qui omnium Dominus est; ipse tunc iudicabit firmum, & infirmum, ipsi hoc iudicium incumbit; tunc damnabitur, qui dignus est damnatione; contemneturque, qui dignus est contemptu. Non est hominis nunc usurpare, quod ad tribunal pertinet Domini viuorum, & mortuorum. Græce habetur (omnes sistemur;) non erit enim in nostra potestate euitare tribunal illud.

Scriptum est enim. viuo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu; & omnis lingua confitebitur Deo.

Oẽ genu quõ Christo flectet.

TEstimonio Isaiæ comprobat hoc uniuersale Christi tribunal, ante quod standum omnibus est. Sumpta est sententia hæc ex cap 45. nonnullis mutatis à Paulo, ad maiorem explicationem: Isa. 45. nam apud Isaiam legimus. Per memetipsum iuraui, dicit Dominus: Paulus autem ipsa uerba iuramenti describit. Viuo ego, dicit Dominus. Quod autem Isa. dixit (iurabit in Deum) Paulus dicit (confitebitur Deo) idest, fatebitur, Christum Deum esse. (flectetur omne

ge-

genu.) ita etiam habetur apud Isa. Hæc significant illud generale iudicium, quando boni, & mali Christum in carne uidebunt, tunc omne genu flectetur illi, omnesque confitebuntur eius diuinitatem, & iudicium ab eo suscipiēt. Sermo est de iudicio visibili, quod Christus, ut homo exercebit, ut omnium iudex, de quo dictum est Ioan. 5. Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. *Ioan. 5.*

Itaque vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo.

COnnectitur hæc sententia cum illa. Stabimus ante tribunal Christi. Reddet ergo vnusquisque pro se rationem; si enim unus pro alio redditurus esset, non erat, cur omnes starent, sed illi soli, qui sunt redditurі rationem: stabit tamen unusquisque. Igitur unusquisque reddet pro se rationem, si unusquisque stabit ante tribunal Christi, & rationem reddet Deo. Igitur Christus Deus est.

Heb. 13. Non negat Paulus, multos rationem reddituros de alijs: nam Prælati reddent rationem animarum suorum subditorum. Heb. 13. Ipsi enim peruigilant, quasi pro animabus vestris rationem reddituri; sed negat eos rationem reddituros loco ipsorum, & pro factis illorum, quatenus eorum sunt: sed vnusquisque pro se reddet. quòd si de alijs aliqui redditurі sunt, idest, quatenus ad ipsorum facta pertinet, quod est aliorum, tamen reddent & illi rationem talium factorum, cum eorum opera sint.

Non ergo amplius inuicem iudicemus.

POstremo infert ex prædictis. Si vnusquisque reddet rationem in Domini tribunali de proprijs factis, nemo ergo iudicet alterum, sed relinquat iudicium Domino, cuius est omnes iudicare. Hoc uerbo comprehendit utrumque, nempe infirmum, qui iudicabat, & damnabat firmiorem. Similiter etiam firmiorem, qui spernebat infirmum: nam etiam hic iudicabat infirmum; spernere enim, iudicium quoddam est; iudicat enim spernens, eum quem spernit, dignum contemptu, ideoq; spernit. Vide quàm multis Paulus prohibeat hominum iudicia particularia contra proximum; hinc enim multa mala procedunt, & maximè id, quod in præsenti Paulus remouere curat, scilicet dissensionem, & discordiam inter conuersos ex Iudęis, & eos, qui erant ex Gētibus. Discordia.n. est uenenū charitatis, & ex illa sępe prouenit recessus à fide, & Religione suscepta.

Sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri, uel scandalum.

DEclarat se, non omne iudicium prohibere. Nolo, inquit, uos inuicem iudicare, uolo tamen potius, ut iudicetis uos ipsos, ad-

uertendo, ne fratri ponatis, seu detis aliquam occasionem delinquē-

Offendiculū, & scandalū in quo differāt.

di, aut excidendi à fide. Offendiculum, Graece πρόσκομμα, & scandalum hoc differunt, quòd illud est, in quod aliquis impingit, tamen non cadit. Scandalum est, in quod impingens cadit. Ille offendit, qui peccat, tamen fidem retinet. Ille scandalizatur, qui ita offendit, & peccat, ut fidem deserat. Hæc nunc Paulus significat. Quamuis non sit hoc discrimen perpetuum. Potest etiam dici offendere, qui ex occasione turbatur, & tentatur. Scandalizatur autem, quando in peccatum prorumpit. Iudicet ergo unusquisque apud se, & omnino proponat, nemini offendiculum, aut scandalum ponere, dum nihil facit ex ijs, quæ prætermitti possunt, ne frater offendatur, aut scandalum patiatur; loquitur enim Paulus de esu ciborum, qui tunc indifferens erat. Hoc, etsi præcipuè ad conuersos ex Gentibus pertineat, ut dicit Theodor. tamen commune est vtrisque, scilicet infirmis, & firmioribus, vt dicit Chrysost. Est autem hoc in loco idem, quod condemnare: hic verò idem quod decernere, & apud se statuere (sed) Græce ἀλλά. Latine (potius) seu (quinimmo.)

Chrysost. Theodor.

Scio, & confido in Domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei, qui existimat quid commune esse, illi commune est.

VEritatem doctrinæ Euangelicæ tradit de huiusmodi ciborum esu, vt vnusquisque discat offendiculum, aut scandalum fratri non ponere. Scio, inquit, & confido in Domino Iesu, idest, scio, & confido, me non decipi, sed vera me scire in Domino Iesu, scilicet secundum eius doctrinam. Scio autem, nihil esse commune, & immundum per ipsum, idest, Christum, & ipsius Euangelium, secundum quod nihil est immundum, sicut erat per legem: sed, si quid est immundum, ei est immundum, qui tale esse existimat; existimanti enim aliquid malum, & immundum, etiamsi non sit, ei malum est, si illud faciat, quia qui facit, quod malum putat, male facit. Cibi igitur nulli immundi sunt ex Euangelio: si tamen aliquis existimat immundos, ei immundi sunt, maleque facit, si uescitur; non quia cōmunes sunt, & immundi, sed quia tales esse existimat. Communes appellat immundos, & lege prohibitos, quibus vesci non licebat. Actor. 10. Numquam manducaui omne commune, & immūdum. Dicebantur autem immundi cibi communes, quia Gentes eis vtebantur, non autem populus electus, & peculiaris Dei.

ANNOTATIO X.

Cibi cur dicuntur communes aut immundi.

ILlud (cõfido) Græcè est πέπεισμαι, quod significat, persuasus sum, seu compertum habeo. Idem sensus fere est, si legamus (confido) scilicet, securus sum, & fido, me non decipi in Domino, à quo didici, & scio, quæ doceo. Illud (per ipsum) Origen. Chrysost. & Anselm. referunt ad (commune) in hunc sensum. Nihil commune esse ex se, & natura sua. Quorum expositio non mihi probatur, ea de causa, quia sensus efficitur parum accommodatus, & ex parte non verus : nam conuersi ex Iudæis non existimabant, cibos ex natura sua esse communes, & malos: nec ea de causa ab eis abstinebant, sed quia erant lege prohibiti. Præterea Paulus, non consequitur, quod intendit docere : nam hoc persuadere vult, nempe, in Euangelio, non esse cibos communes, aut immundos: non satis autem id exprimebat, dicens, nihil esse commune ex natura sua: nam responderi posset, nec etiam in veteri lege fuisse tales cibos; tamen esse prohibitos à Deo, cuius prohibitio perseuerabat. Verius ergo, & accommodatius dicemus cum Theodoret. & Ambros. si ad Christum referamus, per quem factum est, vt, illa lege cessante, nihil esset commune, aut immundum, sed liceret omnibus vesci cibis. Qui vero existimãt, communes aliquos, communes eis sunt, non quod in se communes sint ex aliqua prohibitione, sed ex conscientia errante ipsorum comedentium. In principio huius capitis explicatius hæc omnia habentur. Illud autem (nisi) loco (sed) positum est.

Origen. *Chrysost.* *Ansel.* *Theodor.* *Ambros.*

Si enim propter cibum frater tuus contristatur, iam non secundum charitatem ambulas.

MVltis argumentis suadet Paulus, quamuis nullus cibus sit communis, non tamen uescendum esse cum scandalo proximi. Primum autem est in præsenti, quia est contra charitatem debitam proximo. Ad præcedentem autem sententiam hæc pertinet, quasi pars opposita in hunc sensum. Nihil est commune in Euangelio: si vero tu, qui hæc scis, nosti fratrem tuum, cibos communes existimantem, contristari, & inquietari, dum videt te cibo communi vti, profecto, si eo vescaris, contra charitatem fraternam agis; re enim indifferenti, & à qua abstinere poteras, vteris cum scandalo, & nocumento proximi tui. Male ergo agis, non quia cibo communi vteris, quia nihil est commune in Euangelio, non etiam, quia tibi est commune: nam scis, nihil esse commune; sed quia nosti fratrem tuum scandalizari, & turbari cibo tuo, & non abstinuisti. hoc quidem contra charitatem est, qua prosequendus est frater quilibet. Particula (enim) non reddit causam præcedentis. Græcè enim est (εἰ δέ) Latinè (si vero) aut (verum si) ambulare autem non secundum charitatem, idem est, ac

Opera facere contra dilectionem, qua proximus est diligendus; præponere enim debemus eius salutẽ spiritualem cibo omni, à quo citra peccatum abstinere possumus.

Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est.

Cibo cur non vescẽdũ cum scãdalo proximi.

AMplificat crimen vescentis cibo, cum scandalo proximi, adfertque argumentum secundum efficacissimũ; nempe, Christus pro illo infirmo vitam propriam exposuit, & mortem subijt: tu autem non abstines a cibo parui momenti, propter illum, sed pluris facis escam, noli cibo isto tuo, & re tam leui causam ruinæ præbere illi, pro cuius salute Christus sanguinem suum effudit, et mortuus est.

ANNOTATIO XI.

Ambros. AMbrosius hanc sententiam, quasi dictam infirmo in fide interpretatur, vt sit sensus. Tu, qui abstines à cibo, quem communem ex lege existimas, ne scrupulum iniicias manducanti omnia, dubitareque facias, an abstinendum sit à tali cibo. *Chrysost.* *Theodor.* Chrysost. verò, & Theod. contrarium censent, dictam nimirum esse firmiori in fide, existimanti, nullum cibum esse communem. Hic est, quem Paulus monet, ne contristet infirmum, aut eum turbet, occasionem dando, à fide suscepta, recedẽdi: sed potius condescendat, & abstineat à tali cibo, quando quidem licite id facere potest, idque Paulus significat, dicens. Noli cibo tuo illum perdere, si ad infirmum hæc sententia dirigeretur, dicendũ erat. Noli abstinentia tua à cibo illum perdere.

Non ergo blasphemetur bonum nostrum.

TErtium argumentum hoc est, quia datur occasio alijs blasphemandi Christi beneficium. Ne igitur demus occasionem, vt libertas Christiana, quæ bonum est nobis à Christo concessum, conuitijs, & maledictis proscindatur ab infirmis in fide; cum enim videns, nos cibis communibus vti, idque ex Euangelica libertate facere affirmantes, detestantur talem libertatem, quasi aduersariam legi, aut quasi eius obseruatu nimis arduam, cum à talibus cibis nimium abhorreant. Hæc sententia facile explicatur per alteram Pauli. 1. Corinth. 10. non parum obscuram, quæ talis est. Vt quid enim iudicatur libertas mea ab aliena conscientia? si enim ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo, quod gratias ago? Sensus est. *1. Cor. 10* Quare libertatem meam, qua cibis communibus vtor, ab alijs damnari facio, dum ea abutor cum scandalo aliorum, si ego Christi gratia, & beneficio participo, idest, manducandi communia facultatẽ habeo, quare occasionem do, vt blasphemer, & maledicar pro eo,

pro

pro quo, tamquam pro beneficio Christi gratias ago? in causaque sum, vt Christi beneficium blasphemetur, dum eo abutor? Hic est huius loci sensus, ex quo præsentis sententiæ explicatio habetur. Bonum nostrum, libertatem appellat ex gratia Christi concessam, qua à lege soluti sumus, & vesci communibus possumus, non tamen debemus cum scandalo aliorum id facere; damus enim occasionem, vt bonum hoc blasphemetur, & maledictis impetatur. Particula (ergo) illationem indicat ex præcedentibus: si cibo non debemus perdere eum, pro quo Christus mortuus est; igitur abstineamus ab eo, cum scandalum est proximi, & quando bono hoc, blasphemandi alijs occasio præbetur.

Bonum nostrũ, quid dicat Apostolus, & quid sit.

ANNOTATIO XXI.

IN quibusdam Græcis exemplaribus legitur (ὑμῶν) vestrum, sicque Chrysost. interpretari videtur. Vetus interpres legit ἡμῶν (nostrum) sensus idem fere est, nec vllum detrimentum per hoc patitur: nam libertas, & illorum erat, quibus Paulus loquebatur, & ipsius etiam loquentis. vnde, & vestra, & nostra dici potuit. Quod autem hoc sit bonum, varias interpretationes habet. Origen. legit, bonum, nomen, intelligitque Christianam religionem, à qua abhorret infirmus audiens, vtendum illi esse cibis communibus, à quibus abstinere solitus est. Chrysost. dicit esse fidem, aut spem futuri præmij, aut perfectam pietatem. Theodoret. fidem esse affirmat. Ambros. doctrinam Christi, siue vitam bonam, quæ blasphematur propter vnum, quod malum creditur ab infirmo, nempe manducare cibos communes. Anselm. bonum, ipsam manducationem, quæ bona, & licita est, interpretatur. Multæ harum expositionum in idem tendunt, nimirum bonum hoc, esse Euangelium, quod blasphematur ab infirmo audiente communibus vescendum esse. Mihi probatur expositio commẽtarij, quę ex eodẽ Paulo de eodem ciborũ esu tractante, 1. Cor. 10. deduci visa est.

Chrysost. Origen. Chrysost. Theodor. Ambros. Anselm. 1. Cor. 10

Non est enim Regnum Dei esca, & potus.

CAusam adiungit, cur à cibo communi, quando scandalum proximi interuenit, abstinendum est. & est Argumentum Quartum. Non est, inquit, Regnum Dei esca, & potus, idest, non per hoc sumus Deo grati, nec, peccatis deletis, ei reconciliamur, usque ad æternam beatitudinem acquirimus; nempe, quia manducamus, aut bibimus; si enim manducare, & bibere hoc efficeret, merito vesceremur cibis omnibus, quasi necessarijs ad Dei gratiam, & beatitudinem assequendam: at cum hoc ita non sit, debemus abstinere, quando charitas proximi id postulat. Hanc sententiam alijs verbis clarioribus Paulus expressit. 1. Corinth. 8. Esca, inquit, nos non commendat Deo; neque enim, si manducauerimus, abundabimus; neque si non man-

manducauerimus,deficiemus; Videre autem, ne forte hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. Appellat Regnum Dei, gratiam, qua peccata delentur, & Deo reconciliamur, & ius ad beatitudinem æternam accipimus.

Non est Regnũ Dei esca, & potus, quomodo interpretet.

Obijcies, nonne tenemur manducare, & bibere? & si quis cibos omnes repellat, peccat, & homicida est sui? nonne etiam, qui abstinet à cibis ob carnis macerationem, bonum opus facit, & ad meritum vitæ id pertinet; quomodo ergo dicitur: Non est Regnum Dei esca, & potus? Respondeo, Paulum loqui de ipsis cibis secundum se; non autem quando ex aliquo præcepto diuino, naturali, aut humano, homo manducare, aut abstinere tenetur: tunc enim, non cibus, aut potus, sed obedientia præcepti est, quæ ad Regnum Dei pertinet. hoc autem in loco Paulus agit cum ijs, qui vescebantur communibus, quibus vesci non obligabantur, sed abstinere poterant, & sic dicit. Esca, & potus non est Regnum Dei. Non igitur damnat ieiunia Ecclesiæ, sicut nec negat debere nos manducare, ad vitam sustentandam, secusque facientes excludi à Regno Dei.

Sed iustitia, & pax, & gaudium, in Spiritusancto.

Regnũ Dei in quo consistat.

OPpositam partem describit, in qua Regnum Dei consistit, vt in hoc incumbendum esse potius, quàm in vescendo cibis cõmunibus, doceat. Regnum ergo Dei sunt, quæ ipsi Deo maxime commendabiles nos faciunt: quę ad tria reducuntur, iustitiam, pacem, gaudium in Spiritu Sancto. Hæc est iustitia illa, de qua dicitur *Matt. 6.* Matth. 6. Quærite primùm Regnum Dei, & iustitiam eius, nempe fidem, dilectionem, & omne virtutis opus; hæc enim sunt, quæ iustos coram Deo nos faciunt. Pax est illa, de qua dicitur Ioan. 14. Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis. Quæ concordiam, & vnionem cum Deo, & proximo in omni bono significat, & ortum habet à perfecta dilectione. Gaudium in Spiritusancto illud est, ad quod *Philip. 4.* exhortatur nos idem Apostolus. Philip. 4. Gaudete in Domino semper, iterum dico gaudete; hoc enim omnem bonam perficit opera- *Iaco. 1.* tionem, & procedit ex spe futuri præmij, iuxta illud Iaco. 1. Omne gaudium existimate fratres, cum in tentationes varias incideritis, scientes, quod probatio fidei vestræ patientiam operatur: patientia autem opus perfectum habeat. & Matth. 5. Gaudete, & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in Cælis. Nascitur etiam ex perfecta dilectione Dei; qui enim diligit, gaudet in ijs, quæ operatur, aut patitur propter eum, quem diligit. Et de bono ergo, propter spẽ; & de Dei honori propter dilectionem in omni bono opere gaudendum est. hoc est gaudere in Spiritusancto; quia in his, & de quæ à Spiritusancto sunt, & per Spiritumsanctum fiunt. Hæc sunt, quæ nos Deo cõmẽdant, & in quibus Regnũ Dei cõsistit: nõ autẽ cibus, aut potus secũdũ se, quatenus esus, seu mãducatio, & potatio sunt.

Qui

Qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus.

PRobat in his esse Regnum Dei positum, quia, inquit. Qui in his se exercet, & hæc propter Christum facit, Deo acceptus est, & hominibus probatus, & commendatus; hoc enim ad Regnũ Dei spectat, vt nimirum Deo placeamus, & proximis exemplum bonum præbeamus, vt videntes bona opera nostra, glorificent Patrem, qui in Cælis est; idcirco, quantum in nobis est, debemus quærere approbationem hominum hac intentione, & fine; vt enim superius dictum est, prouidemus bona; non solam coram Deo, sed etiam coram hominibus. Esca, & potus per se non faciunt nos probatos nec Deo, nec hominibus, sed iustitia, pax, & gaudium in Spiritu sancto.

Itaque quæ pacis sunt, sectemur; & quæ ædificationis sunt, inuicem custodiamus.

INfert Paulus, si pax ad Regnum Dei pertinet, & iustitia, sectemur ea omnia, quæ ad hanc faciunt pacem cum proximo; & custodiamus inuicem, quæ ad ædificationem spectant, ea nempe, quæ iustitiæ sunt, & virtutum opera: nam per hæc nos ipsos ædificamus, & perficimus coram Deo: alios etiam ad bonum bono exemplo prouocamus, quod est ædificare alios. Non ergo cum scandalo vtamur cibis communibus, quia scandalum contra pacem, & iustitiam est: nam cõtentiones efficit, & proximum infirmum destruit, ac perdit.

Noli propter escam destruere opus Dei.

Propter escam, quomodo destruitur opus Dei.

COnnexa est hæc sententia præcedenti; quæ ædificationis sunt, custodiamus; & noli propter escam, non solum non ædificare proximum, sed etiam destruere; destruis enim opus Dei, cum scandalo vescens communibus: nam infirmum à fide facis retrocedere, & in causa es, ut pereat in eo fides, quæ Dei opus est, aut saltem prouocas ad iram, & blasphemiam, & perdis in eo charitatem, quæ etiam opus est Dei, & re minima, nempe cibo corruptibili, & qui ad Dei iustitiam non facit, euertis insigne Dei ædificium, nempe fidem, charitatem, & religionem proximi.

Omnia quidem sunt munda, sed malum est homini, qui per offendiculum manducat.

Cibi quomo-

REspondet uni obiectioni Paulus; obijceret enim utens cibo communi, nonne omnes cibi mundi sunt? nonne per Euangelium

do intel ligũtur mundi. gelium ablata est immunditia legis? qua ergo ratione opus destruo Dei, & contra charitatem ago, si utor cibo mundo, & licito? Respondet Paulus. fateor esse omnes cibos mundos, & legis immunditiam ablatam per Christũ, nec peccatũ procedit ex cibi immunditia aliqua, cum nulla sit; sed malum, & peccatum, & damnatio proueniunt, quia eis cibis uteris cum offendiculo, & ruina proximi.

Bonum est non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.

ALteri obiectioni respondet. Si cibus mundus est; uesci illo, quo modo erit malum; & abstinere ab illo, non erit bonum? Respondet Paulus. Cibus bonus, & mundus est, tamen abstinere ab illo, quando fratris offensio, scãdalum, aut infirmitas interueniunt, bonum, & sanctum, & Deo gratum est. Non ergo aliquid perijt tibi, si à tali cibo te temperes; immo lucraris, quia rem bonam, & gratam Deo facis, quando hoc facis propter proximum tuum. Bonum ergo est, non manducare carnem, nec bibere uinum, neque aliquid, in quo frater patitur detrimentum. Nota tria uerba. Offenditur frater, quando non quidem à fide retrocedit, sed prorumpit in maledictiones, blasphemias, aut iudicia contra comedentem. Scandalizatur, quando deserit susceptam fidem. Infirmatur, quando dubijs, & tentationibus perturbatur. Significat per hæc Paulus, quando aliquod spirituale detrimentum proximo infertur, à communibus abstinere bonum, & eis uti malum esse.

Tu fidem habes, penes te ipsum habe coram Deo.

TErtiæ obiectioni satisfacit, quam Paulus nomine firmioris in fide facit. Fidem habes, idest, obijcies mihi, te fidem habere, per quam cognoscis nullum cibum immundum esse. Quomodo ergo, quod fide perfecta facio, malum est, aut ab eo abstinendum est, aut quid mihi ista fides prodest? Respondet Paulus, non ego dico tibi: quando moneo, ut à cibo communi abstineas, ut hanc fidem mutes, aut deseras, immo tene, & conserua illam; uera enim fides est, & recte facis, dum credis, cibum nullum esse communem. Habeto ergo fidem hanc, tamen non ea utaris cum scandalo proximi; sed conserua apud te, & coram Deo, qui corda respicit: abstine autem à cibo exteriori, non propter legem, aut propter cibi immunditiam, sed propter proximum: non quidem credendo, cibum esse communem, sed sciendo non esse utendum eo, cum scandalo proximi. Non igitur præcipio te abstinere, ut à communi cibo, sed ut à cibo, cuius esus scandalum efficit alteri. Illud (coram Deo) appositum est, ne diceret, qui credebat. Si apud me occultam habeo fidem, quis retribuet

buet mihi? huic obuians, inquit. Coram Deo habes, ipsi nota est; ipse probat, & retribuet.

ANNOTATIO XIII.

Ansel. *Chrysost.* ILlud (apud temetipsum) Ansel. connectit cum præcedenti verbo, tamẽ Chrysost. & cęteri cum sequenti, apud temetipsum habe. Multi etiam legunt priora verba interrogatiue: Tu fidem habes? tamen in Græcis exemplaribus habetur sine interrogatione, & verum id est; præoccupat enim Paulus obiectionem alterius, vti diximus. Chryso. existimat Paulum reprimere velle vanam gloriam firmiorum in fide, volentium vti communibus, vt fidem ostenderent: tamen accommodatius dicimus, Paulum monere, ne ea abutãtur cũ Proximi detrimẽto.

Beatus qui non iudicat semetipsum in eo, quod probat.

COnnexa est hæc sententia duabus superioribus, cuius hic est sensus. dixerat non esse vescendum communibus cum fratris scandalo; quòd si aliquis fidem habet, nullum esse communem cibum, fidem eam eo casu apud se retineat, nec uelit illa uti cum alterius detrimento, subiungit. Beatus, qui se ipsum non iudicat in eo, quod probat, idest, beatus ille est, & iuste, recteq. facit, qui per id solum, quod approbat, & licitum in se cognoscit, non se iudicat, quasi bene faciat. contingit enim, aliquid in se bonum, & honestum esse, quod si fiat, male fiet; non enim omnia bona bene fiunt, cum oporteat multas qualitates considerare, & obseruare in bono faciendo. sic in præsenti accidit. Qui fidem habet perfectam, approbat, cibum omnem bonum esse, liciteq. illo uesci posse, tamen non per hoc debet se iudicare, & existimare, recte facere, si uescatur: nam cum scandalum fratris, aut offensio intercedit, uitiũ est, & peccatũ. Iudicare se ipsum, idẽ est, ac iudicare se recte facere ĩ eo, quod facit. 1. Cor. 4. Sed neq. meipsũ iudico, idest nõ probo, et cõmẽdo me, quasi iustũ.

Qui non iudicat semetipsum in eo quod probat, quomodo intelligitur.

ANNOTATIO XIIII.

August. SVperior sententia multiplicem lectionem, & multipliciorem interpretationem habet. Quod ad lectionem spectat, Augusti. lib. expo. propo. huius Epistolæ videtur affirmatiue legisse sic. Beatus, qui iudicat semetipsum in quo probat. Tamen mendum videtur impressoris, vt ex ipsiusmet interpretatione sequenti constat. Omnes autem legunt negatiuè, idque Græcis exemplaribus est conforme. Tamen adhuc diuersam lectionem Doctores adferunt: nam Athanas.qq. ad Antioch. q. 127. sic habet: Beatus, qui nihil iudicat in eo, quod probat. Cypria. vero lib. de singulari. clericor. multo aliter legit. Beatus, inquit, qui nõ iudicat seipsum in eo, quod probat aliũ. Communis lectio est, quam *Athan.* *Cypr.*

vetus

vetus interpres habet, quam sequuntur Chryso. Theodoret. Amb. & cæteri, quâq. nos sumus interpretati. *Chrysost.* *Theodor.* *Ambros.*

Quantum autem ad sensum, maior, vti diximus, est diuersitas. Primo Orig. sic exponit. *Origen.* Beatus, qui cû semel probauit nullum cibum esse communem, fixus perseuerat in eo, nec se iudicat, & condemnat postea dubitando, an sint cõmunes nec ne, an liceat uesci, an secus. Præterea, qui semel probauit castè viuere, beatus, si permanet, nec postea oppositum committit, & se damnat. Hæc expositio dura videtur. Secundò August. loco citato sic interpretatur. *August.* Beatus, qui in fide, quam approbat, nempe, qua credit esse vtendum communibus cibis, non iudicat se, idest, non se damnabilem facit, quia vsus ea est cum scandalo proximi. Hanc sequitur Anselm. quæ expositio difficile sustinetur, quia in ea significatione verbum hoc in Scriptura non reperitur. Tertiò Athana. ibidem. *Athan.* Beatus, inquit, qui quando aliquid comedit commune propter fratrem, ne eum scandalizet, à sua conscientia non damnatur, nec arguitur, quamquis cæteri incusent illum. Quartò Cypriani expositio, *Cypr.* ex ipsius lectione satis est aperta, nempe, Beatus, qui quod laudat in alio, non arguit in se. Quintò, Ambros. inquit: Beatus, qui quod facit, nõ iudicat apud se non esse faciendum; qui enim aliter sentit faciendum, quàm facit, damnabilis est. Sextò Chrysost. *Chrysost.* præcedentem sententiam contra vanam gloriam dictam interpretans, hanc sic explicat. Beatus: qui à propria conscientia non accusatur; quid enim prodest, si omnes te laudent exterius, tua vero conscientia damnat? Septimo, Theodoret. *Theodor.* sic interpretatur: Beatus, qui non discernit cibum, quem approbat ad edendum, sed credit apud se non esse communem, nec vllam esse discretionem. quam sententiam dicit exponi ab eodem Paulo sequenti sententia. Fateor, has expositiones veras doctrinas continere, quę his verbis p se sumptis applicari possunt; tamen si contextus ratio habetur omnium accommodatissima mihi visa est expositio, quam in cõmentario prosecuti sumus, & explicuimus. Vtitur enim Paulus tribus verbis in hac, & sequentibus duabus sentẽtijs, nempe, Κρίνω, in sequẽti. Διακρίνω, Κατακρίνω, & Interpres varijs est vsus verbis (iudicat) & (discernit) (damnatus est) vt varias significationes indicaret. Præterea (nõ iudicare semetipsum, non videtur posse intelligi in hoc sensu: Nõ discernere cibum: nam illud (semetipsum) talem sensum reijcit. Omnibus denique perpensis, quæ dicta est interpretatio, magis placet.

Qui autem discernit, si manducauerit, damnatus est, quia non ex fide:

HAæc sententia ad infirmum pertinet; postquam enim Paulus cum firmiori locutus est, illis verbis (tu fidem habes) & sequẽtibus, alteram adnectit partem de infirmo, ac si diceret. Qui verò fidem hanc non habet, nempe, qua credat, nullum esse cibum communem; sed discernit cibos, & existimat aliquos cõmunes, im-

mun-

mūdos,& prohibitos esse,tunc si eis utatur,damnatus est,idest peccat,& damnatiōne dignus efficitur:causa autem est, non quòd cibus immundus sit,sed quia non ex fide manducat, sed potius cōtra id,quod existimat, & aduersus propriam conscientiam. & hoc est postremum argumentum, quo Paulus persuadere nititur, firmiori in fide, ne cibo communi vtatur coram infirmis, quia inducet illos facto suo,aut timore,aut uerecundia,aut alia de causa ad uescendū una cum eo,contra propriam conscientiam ipsorum, quod est illis graue peccatum,unde consequitur, ut & ij peccent, qui peccandi causa fuere.

Attende uerbum Pauli(quia non ex fide) non dicit (quia contra fidem agit)quia illa existimatio,qua infirmus putat esse cibos communes,non est fides,sed error, quamuis illo tunc temporis excusabilis:existimatio uero illius, quæ nullum cibum reputat commune, fides est,& ueritas,fidemque supra appellauit.Idcirco dicit,infirmū non ex fide agere,si comedat cibum,quem discernit.Ista tamen negatio (non ex fide)non est pura negatio: sed habens affirmationem admistam,nempe,existimationem,qua putat,cibos esse cōmunes; quæ vere fides non est,contra quam existimationem agit, & inde peccatum committit.

Omne autem,quod non est ex fide,peccatum est.

COnnectitur præcedenti sententiæ(quia non ex fide;)omne autem quod non est ex fide,idest,quod fit contra propriam existimationem,& iudicium,etiamsi talis existimatio sit falsa,peccatū est;qui enim existimaret eleemosynam facere malum esse, etiamsi deciperetur in suo iudicio,tamen peccaret faciendo:quia non ex fide facit. Quod non est ex fide quare peccatū, est.& qd fit nō esse ex fide

Attende autem(non esse ex fide)non significare,vti supra adnotauimus,puram negationem fidei; sic enim infirmus olus manducando,à cibisque communibus abstinendo, malefaceret, & peccaret, quod tamen illo tempore verum non erat, imò sine peccato id fiebat,& tamen,non ex fide abstinebat,sed ex errore. Igitur(non esse ex fide)duo significat:vnum est;ex fide non esse, quod ad negationem pertinet:alterum est,contra propriam existimationem esse, nempe, habere iudicium,& existimationem, non esse vtendum cibis communibus. Quidquid ergo ex huiusmodi existimatione est, peccatum est.

ANNOTATIO XV.

Qui abstinet, & qui manducat cōtra fidē, vel ex fide cur peccet, vel salue tur.

Dubitatio oritur, quare, qui fidem habet, creditq. cibos omnes mundos, nec discernit eos, licitè vescitur eis, & licitè etiam abstinet: at verè, qui discernit cibos, & existimat esse communes, & immūdos, licitè quidem abstinet, tamen, si māducat, damnatus est, & peccat? Respōdeo, esse magnam inter vtrūque differentiam; qui enim discernit cibos, existimat esse contra legem, eis vti; idcirco peccat, si vtatur, quia cōtra propriam existimationem facit; putat enim, se contra legem agere, & quantum ex se est, transgressor est legis. At qui fidem habet, & credit, nullos esse communes, licitè abstinet, quia scit se non agere contra legem, abstinendo; non enim abstinet, quasi ab immundis, & prohibitis, quos credit mundos, sed abstinet propter scandalū, quo casu contra charitatis legē ageret, si non abstineret. Vnde, qui credit, iudicat, & existimat eo casu abstinendum esse.

Quòd si obijcias iterum: Etiam is, qui putat cibos immundos, nec fidem habet, non peccabit, si eis vtatur, quando scandalum proximi consequitur, si non manducat. Respondeo, Paulum non habuisse rationem huius casus, quia illo tempore non euenerat, vt aliquis scandalizaretur de infirmo abstinente ita, vt infirmus debuisset manducare, ne scandalum alijs esset. Adde, non solere perfectum in fide scādalum pati ab infirmiori. econtrario potius fit, vt firmior scandalum præbeat infirmo. Idcirco Paulus consulit, & præcipit huic, ne vescatur communibus, propter scandalum: non autem monet infirmum, vt manducet communes cibos propter scandalum. Dico præterea, si casus euenisset, in quo infirmus scādalizasset fratrem, abstinendo à cōmunibus, monitus fuisset à Paulo, vt manducaret, ne scandalizaret proximum: nam multa possunt contra legem positiuam fieri, qualis erat illa de abstinentia à communibus; etiam, quādo vigebat, quoties obseruantia illius vergit contra legem naturalem, qualis est ea, de nō scandalizando proximum. De his tamen plura dicere, alterius est instituti. Quod ad sensum sententiæ postremæ spectat, Chrysost. Theodoret. Ambros. & maxima pars interpretum id intelligit non esse ex fide, quod præterquam quod est ex errore, & à veritate non procedit, est contra propriam existimationem, & conscientię dictamen; qui enim aliquid facit, etiamsi bonum in se sit, tamen malum existimat, peccat, isque sensus à Paulo intentus est: nam docet, eum, qui discernens cibum, & communem esse arbitrans, eo vescitur, peccare, quia non ex fide id facit. Hinc consequitur, hanc sententiam non iuuare illos, qui contendunt, omnia opera infideliū, quantumcumque bona in se, peccata esse, quia non sunt ex fide. Sicq; eleemosynæ, ieiunia, operaque pia infidelium, peccata esse affirmant; quia non sūnt ex fide, idque August. multis in locis videtur docere, & maxime lib. 4. contra Iuli. c. 3. & 4. vbi hunc edisserit locum Pauli. & ante eum Origen. in præsenti,

Nō esse ex fide aliquid quid sit. *Chrysost.* *Theodor.* *Ambros.*

August.

loquens

loquens de operibus Hæreticorum. Quæ opinio, meo quidem iudicio parum est probabilis, vt alibi osten dimus: quidquid tamen sit, locus hic non facit pro ea opinione, nec talis sensus accommodari contextui præsenti potest; loquitur enim Paulus de fideli, quamuis infirmo, & imbecili, qui, si manducet communia, existimans esse immunda, peccat, quia non ex fide, & quod nō est ex fide, peccatum est, cum tamen ille sit fidelis. Non igitur sententia hæc de infideli procedit, sed generaliter, de omni, siue fideli, siue infideli, qui aliquid facit cōtra propriū conscientię dictamen, siue in se bonum sit, siue malum; is enim peccat. Peculiariter vero Paul⁹ agit de eo, qui errat. quamuis sit error excusabilis; tamen contra id, quod existimat, etiāsi erret, facit: hic enim peccatum committit, & dicitur, non ex fide agere.

Aduertendum etiam est hoc, Latinos interpretes in his verbis capitis finem facere; tamen scholia Gręca, Chrysostomum, Theodoretum, & nonnullos alios, nonnullos addere versiculos, quos Vetus interpres habet ī fine capitis decimi sexti post verbum (Amen) vsque in finem. Origenes cum Latinis sentit, idque verisimilius est, quia huiusmodi versiculi ad finem Epistolæ spectant. Præterea, quod magis vrget: Principium sequentis capitis connectitur cum hisce verbis, secundum Latinam versionem: non autē cum illis versiculis appositis; quod argumento est, non ad hunc locum pertinere.

Chrysost. *Theodor.* *Origen.*

CAPVT XV.

Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorũ sustinere, & non nobis placere. Vnusquisque uestrum proximo suo placeat in bonũ, ad ædificationem. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est: Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. Quæcumque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam, & consolationem Scripturarum, spem habeamus. Deus autem patientiæ, & solatij det vobis idipsum sapere in alterutrum secundum Iesum Christũ: vt vnanimes, vno ore honorificetis Deum, & patrem Domini nostri Iesu Christi. Propter quod suscipite inuicem, sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei. Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum: Gentes autem super misericordia honorare Deum, sicut scriptũ est: Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, & nomini tuo cantabo. Et iterum dicit: Lætamini Gentes cum plebe eius. Et iterum: Laudate omnes Gentes Dominum: & magnificate eum omnes populi. Et rursus Isaias ait: Erit radix Iesse, & qui exurget regere Gentes, in eum Gentes sperabunt. Deus autem spei repleat vos omni gaudio, & pace in credendo: vt abundetis in spe, & virtute Spiritus sancti. Certus sum autem fratres mei, & ego ipse de vobis, quoniam & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita vt possitis alterutrum monere. Audacius autẽ scripsi vobis fratres ex parte tamquam in memoriam vos reducens: propter gratiam, quæ data est mihi à Deo, ut sim minister Christi Iesu in Gentibus: sanctificans Euangelium Dei, vt fiat oblatio Gentium accepta, & sanctificata in Spiritu sancto. Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad Deum. Non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus in obedientiam Gentium, verbo & factis; in virtute signorum, & prodigiorum, in virtute Spiritus sancti: ita vt ab Ierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euangelium Christi. Sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem; sed sicut scriptum est: Quibus non est annunciatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent. Propter quod & impediebar plurimum venire ad vos, &

pro-

prohibitus sum vsque adhuc. Nunc verò vlterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis: cum in Hispaniam proficisci coepero, spero quòd præteriens videam vos, & a vobis deducar illuc, si vobis primum ex parte fruitus fuero. Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare sanctis. Probauerunt enim Macedonia, & Achaia collationem aliquã facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Ierusalem. Placuit enim eis, & debitores sunt eorum. Nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles: debent & in carnalibus ministrare illis. Hoc igitur cum consummauero, & assignauero eis fructum hunc: per vos proficiscar in Hispaniam. Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Euangelij Christi veniam: Obsecro ergo vos fratres per Dominum nostrum Iesum Christum, & per charitatem sancti Spiritus, vt adiuuetis me in orationibus vestris pro me ad Deum, vt liberer ab infidelibus, qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Ierusalem sanctis, vt veniam ad vos in gaudio per voluntatem Dei, & refrigerer vobiscum. Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.

Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere.

Firmiores debere sustinere imbecillitates infirmorum.

PRosequitur idem argumentum, eos alloquens, qui firmiores, & peritiores erant in fide, quique libertatem Euangelicam amplectebantur, vescique omnibus sibi licere existimabant. Debemus, inquit, nos, qui firmiores sumus, infirmorum, & eorum, qui minus in fide instructi sunt, imbecillitates, idest ignorantiam, & ea quæ ex ignorantia faciunt, etiamsi molesta nobis sint, sustinere; idest, patiẽter ferre, & quantum possumus illis opitulari, vt ad fidei perfectionem conualeant. Sumpta est metaphora à baiulis, qui portant, & sustinent pondus: nam patienter agunt, & pondus sustollunt. Loquitur autem Paulus in prima persona, coniungens se ijs, qui omnia manducanda esse credebant, vt ostendat eos recte sentire, nec remoueri debere ab ea fide, qua credebant licere omnibus vesci, nihilque esse immunditiæ in cibis.

Et non nobis placere.

COnnexum est hoc verbum eidem sententiæ; mos enim est Pauli, ad perfectiorem doctrinam tradendã, vti affirmatione,

& negatione, ut illa quid agendum, hac à quo sit abstinendum, ostẽdat. Debemus igitur sustinere infirmorum imbecillitates, & nobis placere: idest, non nostris commodis inseruire, aliorum vtilitate neglecta; hoc enim est sibi placere, scilicet uoluntati propriæ satisfacere, & quæ sibi grata, & vtilia sunt, quærere, nulla aliorum habita ratione: Hoc enim verbum Græcum ἀρέσκω significat, sunt enim, qui omnia, quæ agunt, ad suum trahunt compendium, & ob priuati commodi studium faciunt.

Vnusquisq; proximo suo placeat in bonum, ad ædificationem.

GRęcè est particula (γάρ) (vnusquisque enim) causam indicat, cur non debemus nobis placere, sed imbecillitates portare proximorum; ea est; quia debemus aliorum saluti incumbere, & ad id assequendum, uoluntati eorum in multis obsecundare, etiamsi nobis grata; aut utilia non sint dummodo sine peccato fieri possint. Est autem placere proximo in bonum, condescendere, & obsecundare uoluntati eius, ut ad bene operandum alliciatur, sicque ædificetur, & perficiatur in bono;

Etenim Christus non sibi placuit: sed, sicut scriptum est. Improperia improperantium tibi ceciderunt super me.

ARgumento, & exemplo efficacissimo probat, quod docuerat; nam Christus, inquit, cuius uestigia sequi, & vitam imitari debemus, non sibi placuit, non proprijs commodis seruiuit, qui proprio sanguini, & uitæ non pepercit, ut nostram operaretur salutem, qui nostras imbecillitates ita portauit, & sustinuit, ut improperia inproperátium Deo ceciderint super eum, idest omnium hominum peccata, quibus Deus iniuria afficiebatur, ipse susceperit punienda in carne sua, & sic pro nobis satisfaceret. Isa. 53. Vere languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit. vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra; disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus. Si ergo Christus non sibi placuit, sed omnium peccata sustinuit, cur homo, qui sub eo militat, sibi placebit, & non sustinebit imbecillitates proximorum? cum nemo sit, qui tanta, ac tot pondera peccatorum sustineat, aut sustinere valeat, quot, ac quanta sustinuit Christus. Vtitur Paulus testimonio Psal. 68. & breuitatis amator, solis verbis Scripturæ usus est; tamen sententia sic est supplenda. Christus non sibi placuit, sed imbecillitates omnium infirmorum sustinuit, sicut scriptum est. Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. Illud autem (non sibi placuit) non significat, Christum non sponte, nec ex desiderio, nostram salutem operatum esse, qui vere ex summo amore, & animi promptitudine passus

Christus nostras portauit infirmitates.

Isa. 53.

Psal. 68.

passus est pro nobis; sed id tantum indicat; Christum non pepercisse suæ corporali vitæ, nec corporis vtilitati consuluisse, ut nostram salutem efficeret. cum enim posset non mori, & non pati, nam oblatus est, quia ipse uoluit crucifigi; tamen & mille grauia incommoda pati dignatus est pro nobis.

Quæcumque enim scripta sunt; ad nostram doctrinam scripta sunt.

Causam reddit, cur loco Scripturæ, qui nō de nobis, sed de Christo loquitur, usus sit ad persuadendum alijs, infirmitates proximorum sustinere. Sensus est, etsi locus allegatus de Christo sonare uideatur, nolite arbitrari, nihil ad nos pertinere: nam quæcumq. scripta sunt, propter nostram eruditionem & instructionem scripta sunt, etiamsi non de nobis ipsis tractent. Scriptum quidem est de Christo testimonium illud. (Improperia improperantium, &c.) tamen propter nos scriptum, & literis perpetuis mandatum est, ut discamus eo exemplo, etiam pro uiribus nostris, aliorum consulere saluti, & eorum infirmitates sustinere. Græcè habetur. Quæcumq. præscripta, seu ante scripta sunt. quo significat Paulus, se de ueteris testamenti Scriptura loqui.

ANNOTATIO I.

Quidā recentiores existimant, Paulum præsenti sententia rationem reddere, cur in tota hac epistola Scripturarum testimonijs vsus fuerit. Ex quo fit, vt hæc verba, non solum ad præcedentem prophetiam Dauidis, sed etiam ad cætera omnia ex Scripturis per totam epistolam allegata, referantur. Chrysost. vero ad præcedentia refert, in eo tamen sensu; Dixerat, improperia improperantium tibi, ceciderūt super me, idest, quæ olim in Patrē commiserunt Iudæi, blasphemātes, & iniurijs afficientes eum, eadem in Filium perpetrarunt: præscripta sunt autem, ne nos eos imitemur. Sic explicat Chrysost. in cuius explicatione placet id, quod affirmat; ad præcedentia referri hanc præsentem sententiam; non enim video, cur ad totam epistolam referantur; præsertim cum post hanc, multa testimonia, etiam ex Scriptura producat. Connexio verò, & sensus Chrysostomi non mihi satis accommodata videntur. Quæ verò dicta sunt in commentario, faciliora, & aptiora existimo. Ambrosius legit. In nostram confirmationem: at rectius dicitur, in nostram doctrinam, seu disciplinam; per Scripturas enim docemur, & discimus. Græce (διδασκαλίαν.)

Chrysost. Ambro.

Vt per patientiam, & consolationem Scripturarum, spem habeamus.

Quæcūque scripta. Quo tendat hæc nostra doctrina, ad quam scripta sunt, quæcumque scripta sunt, & qui eius sit fructus, explicat. sensus est.

pta sunt esse scripta ad nostram doctrinam, quare? Doctrina, quæ ex Scripturis conficitur, hoc efficit, & in id instituta est, vt ex ijs, quæ in ea legimus, patientiam, & consolationem assequamur, & per eas in spe de ijs, quæ promissa sunt bona, confirmemur. Perpende ordinem. Hæreditas æterna in præsenti seculo promissa est; non autem data. Necessaria igitur est spes, quæ fidem præsupponit; speramus enim, quæ nondum habemus, futura tamen credimus. Rom. 5. Per quem habemus accessum per fidem in gratiã istam, in qua stamus, & gloriamur in spe filiorum Dei. Rom. 8. Spe enim salui facti sumus. Rom. 5. Rom. 8.

Spei sustetacula quæ sint. Duo maxime hanc spem sustentant, & roborant, patientia, & cõsolatio; cum enim in præsenti aduersitatibus multis impugnemur, & tentationibus agitemur, opus est patientia; impatientes enim solent, aut spe deficere, aut in ea multum infirmari: patientia autem eam stabilit. Ne autem aduersantium continuatione, & multitudine opprimamur, consolatio necessaria est, quæ vires, ne impugnatione nimia debilitentur, reparet, & confortet: Quę etiam consolatio spem cõfirmat, sicut qui nimiũ famescit, horam prandij facilius exspectat, & sustinet, aliquo breui cibo prælibato: hoc enim efficit consolatio. Patientia ergo, & consolatio spem confirmat. Estque rectus ordo etiam inter illa duo; patientia enim consolationem parit: impatientia vero desolationem: illa namque minuit, atque alleuat labores, & aduersitates, quique se patientia minuit, ea, quæ cõtraria sunt, minus sentit. Hæc autem duo, patientiam scilicet, & cõsolationem, Scripturarum lectio, & doctrina mirabiliter, & multipliciter efficit, & per exempla, quæ in ea continentur, & per exhortationes, quas in ea legimus; & per promissiones, quæ in ea nobis fiunt; & per præmia, quæ Deum suis seruis dedisse inuenimus. Hic igitur est fructus doctrinæ Scripturarum illarum veterum. Multi alij sunt: sed horum meminit Paulus, quia agebat de infirmorũ imbecillitatibus sustinendis, ad quod exhibendum, hæc tria multum sunt necessaria.

ANNOTATIO II.

Ambr. Ambrosius legit (per patientiam, & exhortationem) nã nomẽ παράκλησις vtrumque significat, vt diffusius diximus in Commẽtarijs in Ioannem: accommodatius tamen cum veteri interprete legimus (consolationem,) hæc enim patientiæ recte coniungitur; per eam enim illa perdurat, & perficitur: quod etiam paulo inferius dicitur. (Deus patientiæ, & solatij,) temperauit enim iustus & misericors Deus aduersis prospera, ne sui in illis deficiant, aut in his superbiant. 2. Corinth. 1. Sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christum abundat consolatio nostra.

Deus

Deus autem patientiæ, & solatij, det vobis idipsum sapere in alterutrum, secundum Iesum Christum.

NIsi Dominus ædificauerit domum, in vanum laborat, qui ædificat eam. Cum ergo Paulus firmiores in fide, & infirmos inter se de ciborum delectu dissentientes, componere procurauerit, complementum à Deo petit. nam neque qui plantat, neque qui rigat est aliquid: sed, qui incrementum dat, Deus. Inquit igitur, Deus det vobis idem sapere alterutrum, idest, vt eodem sitis animo, & affectu erga vos mutuo, non quidem in malo; sed secundum Iesum Christum; idest, in ijs, quæ secundum eius doctrinam, & uoluntatem sunt; sic enim, neque infirmus iudicabit firmiorem; neque hic spernet illum: sed erit mutuus consensus inter uos secundum Euangelium. Verbum (sapere) uti supra diximus, commune est intellectui, & affectui. Illud tamen (in alterutrum) ad affectum hoc in loco pertinere ostendit. id quod etiam sequens aduerbium demonstrat. Appellat Deum patientiæ & solatij, insinuans, patientiam, & consolationem Scripturam, quarum ante mentionem fecit, quæq. necessariæ sunt ad mutuam concordiam secundum Euãgelium, ab ipso Deo esse, neminemq. illas asse qui, nisi Deo auctore, ideoq. ab eo quæri, & peti debere. Est autem idem uocabulum Græcum, quod modo consolationem, modo solatium interpres conuertit. Attende, Paulum miro artificio hæc uerba adiunxisse; dum enim contentionem de ciborum delectu inter eos, qui ex Iudæis; & eos, qui ex Gentibus erant, componit, occasionem arripit, omnes inter eosdem dissensiones, & discordias remouendi, de quibus in tota epistola locutus fuerat, atque optimis, & epilogo, & fine eam concludit.

Deus patientiæ, & solatij cur dicatur.

Vt vnanimes vno ore honorificetis Deum, & Patrem Domini nostri Iesu Christi.

COnnexa sunt hæc præcedentibus. Det uobis in alterutrum idem sapere, & eodem uos affectu secundum Christum prosequi, ut unanimes, idest, ut ex hac animorum unitate procedat cõcordia, etiam exterior, scilicet, ut uno ore Deum colatis, & quæ ad ipsius honorem spectant, exhibeatis. Denique ut ex unione animorum interiori fiat concordia cultus, & religionis Dei. hoc est, uno ore Deum honorificare. Addit autem (Patrem Domini nostri Iesu Christi) ut Euangelium à lege discernat. Colebat Iudæus in lege Deum: sed Patrem Christi Domini nostri adhuc non assequebatur, mysterio Trinitatis, & Incarnationis nondum illi populo reuelato: in Euangelio uero, Deum, & Patrem Domini nostri Iesu Christi colimus, quia hæc mysteria iã reuelata expresse profitemur.

Dicit

Dicit ergo Paulus se uelle unanimes esse eos, qui ex Iudæis, & Gentibus, ut uno ore Deum colant, non quidem secundum legis illius cultum, sed secundum Euangelium: propterea addit (Patrem Domini nostri Iesu Christi;) hæc est enim fides, & religio Christiana. Illud (unanimes) Græce (unanimiter.)

Propter quod suscipite inuicem, sicut & Christus suscepit vos.

Suscipere inuicẽ in honorẽ Dei quõ possum⁹.

SI ergo uno animo, & uno ore debetis Deum secundum Euangelium honorare, & colere, suscipite inuicem uos, idest, mutuo uos iuuate, & remotis contentionibus, & altercationibus, ac dissidijs, quæ tam ex ciborum delectu, quàm ex diuersitate uocatorum ex Iudæis, & Gentibus orta sunt, inuicem uos complectimini, sicut & Christus uos suscepit, qui nulla distinctione facta inter Iudæos, & Gentes, pro omnibus mortuus est, omnes ad se uocauit; salutem, & remedia salutis communia fecit; & tamquam fratres, & filios sub uno patre complexus est. Verbum (suscipite) illud idem est Græce, quod in principio capitis præcedentis dictum est. (Infirmum in fide assumite.)

In honorem Dei.

VTrique parti connectitur hæc particula. Priori quidem in hunc sensum. Suscipite uos inuicem in Dei honorem, scilicet, quia hæc mutua susceptio in Dei honorem, & gloriam cedit; concordia enim, & consensio eorum, qui sub una sunt religione, Deum ipsum apud eos, qui illum ignorant, commendat, sicut & opera eorum bona, de quibus dicitur. Vt uidentes bona opera uestra, glorificent Patrem uestrum. Posteriori uero sic: Sicut Christus etiam suscepit uos in eundem honorem Dei, redemptio enim facta per Christum, Iudæorum simul, & Gentium, in maximum Dei honorem, & gloriam cedit, ut in sequentibus ipse Paulus explicat.

ANNOTATIO III.

Orig. Ansel. Christus quomodo suscepit nos i honorẽ Dei. *Chrysost.*

ORigenes, & Anselmus posteriori parti prædictam particulam connectunt; Christus suscepit vos in honorem Dei, scilicet, vt per bona opera vestra glorificetur Deus. Chrysost. posteriori etiam copulat: sed in hunc sensum, nempe, Suscipite inuicem, sicut Christus suscepit vos, vt per hanc vnitatem Dei honor manifestaretur, iuxta illud Ioan. 17. Vt omnes vnum sint, ut credat Mundus, quia tu me misisti. *Ioan. 17.* Ambros. verò priori coniungit. Suscipite vos inuicem in Dei honorem, idest, ne nomen Dei in vobis assumptum euacuetur; multum enim Religioni detrahitur ex discordia eorum, qui sub vno militant Christiano nomine. Ego, cum & Christus in honorem Dei nos susceperit,

sceperit, & cum in ipsius etiam Dei honorem resultet, si inuicem nos suscipiamus, vtrique parti copulaui, & videtur accommodata expositio, ac his, quæ sequuntur, multum consentiens.

Dico enim, Christum Iesum ministrum fuisse Circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones Patrum.

Qua ratione Christus oẽs suscaperit.

QVa ratione Christus omnes susceperit; Iudæos, & Gentes, idq. in honorem Dei cesserit, explicat; simul etiam modum diuersum, quo ambo populi suscepti sunt, docet: nam Iudæos suscepit ex quadam iustitia; scilicet, quia patribus eorum promiserat; Gentes vero ex misericordia. Suscepti igitur sunt vtrique propter Dei honorem: sed in Iudæis Dei veritas; in Gentibus misericordia manifestatur. Hic est totus sensus huius, & sequentis sententiæ. Incipit autem à Iudæis, qui Deo erant propinquiores, propter verum cultum antiquum legis. (dico) inquit, vox est explicantis quod præcessit, quasi diceret. Christum dixi suscepisse omnes propter Dei honorem. Iudæos quidem sic suscepit, vt ipse factus fuerit minister, & prædicator eorum; in carne enim eis apparuit, & ore proprio docuit, Matthæi cap. decimoquinto. Non sum missus, nisi ad oues, quę perierunt domus Israel. Propter veritatem Dei, idest, vt Deum veracem esse ostenderet, qui quæ promiserat implebat. Luc. 1. Suscepit Israel puerum suum, sicut locutus est ad patres nostros. Propter veritatem igitur Dei, minister Iudæorum factus est, vt sic, quæ promiserat Deus, implerentur, sicq. Iudæos suscepit in Dei honorem, vt veritas, idest, veracitas Dei implentis, quod promisit, declararetur. Luc. 4. Alijs ciuitatibus oportet me euangelizare; quia in hoc missus sum. *Luc. 1.* *Luc. 4.*

Christus quare dicitur minister circumcisionis.

Attende verba: Ministrum Circumcisionis appellat; quia ex Iudæis homo factus, etiam ipsis ore proprio prædicauit Euangelium; per Circumcisionem enim Iudæos significat. Promissio autem hæc Patribus facta, multis Prophetarum oraculis, quibus Deus promisit, Filium suum, non tantum carnem ex Iudæis sumpturum, & salutem eorum operaturum, sed eisdem doctorem se exhibiturum, & præceptorem. Isa. 2. Docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis illius, quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Hierusalem. Ioel 2. Filiæ Sion lætamini in Domino Deo vestro, quia dedit vobis doctorem iustitiæ. Et multo ante per Moysem. Deuter. 18. Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dominus; ipsum audies, &c. Veritatem appellat virtutem, non tantum, qua uera dicimus; sed etiam, qua, quæ promisimus, implemus: quæ etiam fides, & fidelitas dici solet; de qua supra, c. 3. dictum est. Numquid infidelitas eorum fidem Dei euacuabit? & rursus. Est Deus verax; omnis autem homo mendax. Ecce qualiter suscepit Christus Iudæos in honorem Dei. *Ioel 2.* *Deut. 18.*

ANNO-

ANNOTATIO IV.

Particula illa (enim) Græce, non est causalis, sed continuationem indicat sermonis. (δὲ) quasi dictum sit (dico autem;) tamen sententia hæc vtroque modo lecta, accommodatur præcedētibus; si enim legas (enim) causam continet, cur Christus in honorem Dei suscepisse Iudæos, & Gentes sit dictus, initio probationis sumpto à Iudæis: si verò legas (autem) explicatio est eiusdem sententiæ: vtrumque autem verum est, & appositè dicitur. Christum verò, vt homo est, ministrum fuisse, & ministrasse, ipsemet docuit, Mar. 10. Filius hominis non venit, vt ministraretur ei, sed vt ministraret. Luc. 22. Ego autem in medio vestrum sum, sicut qui ministrat. Per circumcisionem autem, Iudæos significari, ex Paulo constat, Gal. 2. qui ea figura sæpe vsus est. Creditum, inquit, est mihi Euangelium, sicut et Petro, circumcisionis; Qui operatus est Petro in Apostolatu circumcisionis. rursus: Vt ipsi in Gētes; nos aūt in circumcisionē. Sunt huiusce rei testimonia multa

Mar. 10. *Luc. 22.* *Gal. 2.*

Gentes autem super misericordia honorare Deum.

Christus qua ratione Gentes susceperit.

Qua ratione Gentes susceperit, exponit: repetendum est autem idem verbum. Dico, Gentes, Deum glorificare, idest, Euangelium, quo Deum verum colunt, suscepisse propter misericordiam solam; non enim eorum patribus promissio facta est pro illis, sicut facta fuit Iudæorum patribus. In Iudæorum ergo susceptione, veritas Dei; in Gentium vero susceptione, misericordia declaratur. Hinc consequitur, Christum suscepisse utrosque in Dei honorem, ut eum & uerum, & misericordem manifestaret. Non negat Paulus, misericordiam factam fuisse cum Iudæis; sed, ultra eam, docet, ueritatem promissionum intercessisse, quæ in Gentium uocatione non fuit. Nec negat Paulus, Gentium salutem promissam etiam olim fuisse: sed ea promissio facta fuit Iudæorum patribus. Vnde respectu Gentium, misericordia sola intercessisse dicitur. His sententijs, animositatem Gentium reprimit Paulus, & humilitatis iugo deprimit, ne aduersus Iudæos se extollant, eosq. contemnant, ut recte adnotauit August. lib. exposit. prop. huius epist. in fine.

ANNOTATIO V.

Interpres vetus, occasionem quandam ministrauit obscuritatis huius sententiæ; cum enim in Græco exemplari eadem sit præpositio (ὑπὲρ) in vtraq; sententia, scilicet in illa (propter veritatem Dei) & in hac (super misericordia) et vtrumque nomen sit in gignendi casu, varia est interpretatione; cum clarior efficeretur sensus, si in vtroque

vtroque loco eadem seruata esset forma locutionis; vt sicut ibi dictum est (propter ueritatem) ita hic diceretur (propter misericordiam.) eaque varietas causa fuit, varios sensus excogitandi, præsertim recentioribus. Ego verò vniformitatem sermonis Græci attendens, sensum proposui, quem accommodatum, & legitimum existimaui. Pro quo facit illud, quod scripsit Hieron. illud Psal. 34. Misericordia, & veritas obuiauerunt sibi, Duo, inquit, sunt credentes populi; vnus de Gentium populo, alter de Iudæorum. Iudæis promissum est, quod ueniret Saluator nobis autem, qui extranei sumus à lege Dei, non est repromissum. Misericordia igitur est in populo Gentium; veritas in populo Iudæorum: quia quod repromissum est, venit, hoc est, quod repromissum est patribus, cōpletur in filijs. Hoc est, iustitia, & pax osculatæ sunt, pax misericordia, veritas iustitia est. hæc Hieron. hoc est illud Ephes. 2. vbi Gentibus loquens, inquit: Eratis hospites testamentorum, promissionis spem non habentes.

Hieron. *Ephes. 2.*

Sicut scriptum est: Propterea confitebor tibi in Gentibus, Domine, & nomini tuo cantabo. Et iterum dicit; Lætamini Gentes cum plebe eius.

NE Iudæus, propter promissiones, Euangelium sibi soli vsurpatet, Gentesque excludendas existimaret, testimonijs Scripturæ, hanc erga Gentes misericordiam, per quam suscipiendæ erant à Christo, confirmat, sicque prudenter, & efficaciter horum, & illorum dissensiones, ortas ex populorum diuersitate, componit. Est autem primum testimonium ex Psal. 17. & 2. Reg. 22. quo Gentium uocatio prædicta est, & quidem ex misericordia; verba enim confitendi, & cantandi Domino, misericordiam indicāt; hæc enim maximè fiunt pro beneficio gratis, & ex liberalitate impenso, quale fuit, quod Deus Gentibus contulit. Alterum testimonium est ex Deuter. cap. 32. secundum uersionem Septuaginta, vbi Gentes populo Iudæorum coniungendæ prædicuntur, & ad lætandum inuitantur. quod etiam verbo misericordia indicatur; bonum enim, quod sine præuia promissione confertur, maioris lætitiæ, iucunditatis, ac laudis causa est.

Psal. 17. *2. Reg. 22* *Deut. 32.*

Et iterum: Laudate omnes Gentes Dominum, & magnificate eum omnes populi.

TErtium est testimonium ex Psal. 126. vbi & Gentes, & Iudæorum populi inuitantur ad laudem Christi pro futuro Euangelio. In quo testimonio, misericordiæ, ac ueritatis fit mentio expressa, quæ Paulus breuitatis causa prætermisit, quia erat notissimum testimonium. Quoniam, inquit Dauid, confirmata est super *Psa. 126*

nos misericordia eius, & ueritas Domini manet in æternum. Nec mireris, testimoniorum multitudine usum esse; factum enim est id, tum vt Iudæis persuaderet, commune esse etiam Gentibus Euangelium; illi enim Messiæ promissionem habentes, Gentes ad Euangelium admitti ægre ferebant; tum ne Gentes, Iudæorum infidelitatem uidentes, superbirent aduersus eos, qui ex Iudæis erant; considerare enim illos oportebat, ex misericordia esse ad Euangelium uocatos, quod quidem toties erat prædictum.

Et rursus, Isaias ait: Erit radix Iesse, & qui exsurget regere Gentes, in eo Gentes sperabunt.

Christus cur potius dicitur radix Iesse quã Dauid.

POstremum testimonium est Isaiæ cap. 11. quo idem prædictum est. Est autem sensus: Erit radix Iesse, idest, permanebit tempore illo familia Iesse, qui fuit pater Dauid, & ex ea exsurget quidam regere Gentes, nempe Christus, qui Gentibus Euangelij legem dabit, & in hunc Gentes sperabunt, quasi ex misericordia salutis beneficium acceptura. *Isa. 11.*

Attende, Prophetam dixisse radicem Iesse, non autem radicem Dauid; quia, quando uenit Christus, Dauid regnum cessauerat, & præcisum erat: familia tamen, & semen perdurabat. Christus exsurrecturus dicitur, quia in eo regnum erat renouandum, & amplificandum. Isaiæ 9. Super solium Dauid sedebit. Luc. 1. Dabit illi Deus sedem Dauid patris eius. Præterea recturus dicitur Gentes, quia legem daturus erat illis, qui fine lege uiuebant. Rursus, dicuntur Gentes speraturæ in eum, propter insignem misericordiam, qua Deus est usus cum eis, quæ omne bonum sperandi ab eo argumentum illis futura erat. De illo enim, quem misericordem ualde erga nos experti sumus, beneficia, & bona accipiendi maximam spem concipimus, propterea Gentibus spes hæc tribuitur. Testimonium hoc aliter in Hebræo nunc legimus: at Paulus secutus est uersionem Septuaginta. Quæ dici possent super hunc locum, prætermittimus. Quæ ad Pauli expositionem faciunt, protulisse satis esse arbitrati. *Isa. 9. Luc. 1.*

ANNOTATIO VI.

MVlti hæc omnia testimonia à Paulo producta arbitrantur, ad Gentium uocationem confirmãdam, quod mihi non satisfacit: nam Paulus susceperat probãdum, quod de Gentibus dixerat, nimirum, esse quidem susceptas à Christo; sed nõ vt Iudæos, propter ueritatem Dei, ad confirmandas promissiones Patrum; sed propter misericordiam. Loca igitur allegata vtrumque debent comprehendere, nimirum, Gẽtes uocatas esse, & ex misericordia Dei. Idcirco in eo sensu ea explicare conati sumus.

Deus

Deus autem spei repleat vos omni gaudio, & pace in credendo, vt abundetis in spe, & virtute Spiritussancti.

CONuersis ex Gentibus hæc dicta sunt, occasione sumpta ex testimonio proxime citato; nempe (Gentes in hunc sperabũt.) Deus, inquit, spei, qui nempe auctor est huius spei, & cuius beneficio factum est, vt vos in eum speretis, repleat vos omni gaudio, & pace in credendo, idest, concedat vobis ingens, & copiosum gaudium de eo, quod credidistis, & Euangelium suscepistis. gaudere enim in credendo, non aliud est, quàm gaudere de beneficio tanto accepto, quod fideles facti sunt Christi; qui enim gaudet de suscepta fide, non solum non retrocedit ab ea, nec pœnitet eum credidisse, sed plurimi facit beneficium fidei acceptum, & in ea confirmatur. Repleat etiam vos pace in credendo, vt in hac fide suscepta, nullas cum fratribus dissensiones, aut contentiones habeatis, quales hactenus cum conuersis ex Iudæis habuistis. de quibus & capite præcedenti, & superioribus capitibus dictum est. Deus igitur vos gaudio & pace repleat in credendo, vt sic repleti crescatis in ea spe, ad quam Deus vos vocauit, vt ex Isaia relatum est. Quanto enim maius est gaudium de fide suscepta, & pax in ea cum fratribus, tanto maior concipitur spes recipiendi à Deo noua beneficia, & perueniendi ad perfectionem eorum, quæ sunt promissa, vt sic etiam crescatis in virtute Spiritussancti. Crescere in virtute Spiritussancti, est crescere in gratia, & donis ipsius; virtus enim Spiritussancti, gratia, & dona ipsius sunt, quibus homo efficitur robustus in Spiritu, & potens ad opera magna facienda. Perpende, quàm efficaciter Paulus Gentes componit cum Iudæis in Euangelio suscepto.

ANNOTATIO VII.

De' spei cur dicitur. DEum appellat spei, propter verbum præcedens (Gentes sperabunt:) nam Deus etiam est fidei, & charitatis; hæc enim etiam à Deo sunt: sed verbum verbo connectens, vocat Deum spei. Illud (gaudio in credendo) *Chrysost.* Chrysost. interpretatur sic: Repleat vos gaudio ad expellendam mæstitiam, qua vos inuicem afficitis. quod fiet, si credideritis. Mihi magis accommodata videtur nostra interpretatio, nempe, Repleat vos gaudio de fide, & Euãgelio, quod suscepistis. Gaudendum enim profecto est de tanto beneficio, quantum est Euangelium, & qui gaudio repletus est in credendo, & stabilis, & perfectus in fide erit. Illud etiam (& virtute Spiritussancti) idem Chrysostomus, *Chrysost.* quem aliqui recentiores sequuntur, explicat (per Spiritum sanctum) quasi prædicta, scilicet gaudium, pax, fides, & spes, sint ex Spiritusancto: cui expositioni fauet, in Græco codice deesse particulam (&.) quasi dictum esset (in spe, in virtute Spiritussancti:) at nos sequentes

quentes veterem interpretem, interpretati sumus sic, vt connectatur cum eodem verbo, quasi id, in quo abundare petit. Abundare ergo in virtute Spiritus sancti est crescere in gratia,& donis ipsius,quibus anima fit robusta, & potens ad quodlibet bonum arduum, & magnificum operandum. Nec ista sententia refertur ad Iudæos, sed ad Gentes, de quibus prædixerat ex Isaia(Gentes in eum sperabunt;)et de quibus sequitur(vt sim minister in Gentibus:) ad hos enim præcipue hæc epistola dirigebatur.

Certus sum autem, fratres mei, & ego ipse de vobis, quoniam & ipsi pleni estis dilectione: repleti omnes scientia, ita, vt possitis alterutrum monere.

ADmiranda est modestia,& prudentia Pauli; cum enim Romanos correxerit,& admonuerit,humilem nunc, & suauē mitigationem adhibet, tum vt correctionis acerbitatem minuat, tum vt animos eorum deuinciat. Certus sum, inquit, fratres mei, idest,persuasum habeo, & credo, vos ipsos dilectione plenos esse erga proximos,ac ita repletos scientia,vt alterutrum vos ipsos admonere possitis,nec mea iudigeatis exhortatione, aut instructione. Quæ ergo scripsi, non eo scripsi, quòd de vestra dilectione, & scientia dubitarem.

In admonitore duo requiri. Nota,duo in admonitore necessaria,charitatē,& scientiam:illā, quæ inducat ad proximi salutē procurādā, hanc,qua sciat,q̄ admonitione indigeant,& q̄uo,& q̄n adhibenda sit. Aduerte aūt illā particulā(&)geminatā;sensum.n.multū acuit,quasi diceret. Certus sū ēt ego, sicut vos ipsi de vobis certi estis (q̄m & ipsi pleni estis).s.sicut & nos; Paulus.n.præ humilitate,& amore, quandā æqualitatē inter se,& illos admittit,quos nō subditos,sed fratres,et quidē suos appellauerat,Illa particula(q̄m) non causalis est,sed declaratiua.

Audacius autem scripsi vobis ex parte tamquam in memoriam vos reducens, propter gratiam, quæ data est mihi à Deo.

COnnexa sunt hæc præcedentibus; reiecta enim vna causa, propter quam videri poterat scripsisse,quæ dixerat,nimirū quia nō erat certus de eorum dilectione,& scientia, veram causam nūc explicat. Audacius,inquit,scripsi ex parte,idest,paulo liberius,aut confidentius,quasi in memoriam uos reducēs,idest,nō uelut ignaros uos docens,sed quasi in memoriam reuocās, & uelut sæpe idē replicans,idq; propter gratiam,& munus mihi à Deo iniunctum; scilicet propter Apostolatum mihi non ab homine, sed à Deo ipso concessum,ut muneri meo, & Apostolatui satisfacerem. Discāt Superiores,subditis,non superbè,sed humiliter imperare,& quidē ea,quæ ad muneris eorum rationem pertinent.

A N-

ANNOTATIO VIII.

VErbum (in memoriam uos reducens) Græce ἐπαναμιμνή-σκω variè explicatur; Ambrosius enim interpretatur commonefacio. Audacius scripsi, tamquam uos cōmonefaciens, propter gratiam, quæ data est mihi. Chrysost. minuit significationem, nempe tamquam submonefaciens, quasi non docens, nōn reprehendens, nec etiam admonens, sed subadmonens, idest, paululum admonens. isque sensus, siue Ambrosij, siue Chrysostomi, multū est accommodatus: vt tamen interpreti nostro satisfaciamus, nā Græcum verbum in ea etiam significatione accipitur, aliter interpretamur, nempe, Scripsi, tamquam replicans, seu repetens, seu in memoriā vobis reducens, quæ iam sciebatis. sicque Theodor. videtur exponere, nec est inepta, sed satis apta expositio, præsertim, cum verbum Græcū vtramque admittat significationē, casumq, accusandi postulet. Quod autem aliqui recentiores dicunt, nempe: Scripsi vobis, tamquam vitæ vestræ memor, non multum accomodatè dici videtur.

Ambros. *Chrysost.* *Theodor.*

Vt sim minister Christi in Gentibus sanctificans Euangelium.

PRosequitur eandem sententiam, & docet, in quem vsum acceperit gratiam, & munus à Deo: ad hoc, inquit, data est mihi gratia, vt sim Christi minister in Gentibus, idest, vt Christo ministrum me exhibeam, apud Gentes sanctificando eius Euangelium; hoc enim est ministerium, sanctificare scilicet Euangelium Christi apud Gentes, idest, Gentibus demonstrare, Christi Euangelium esse sanctum, & per ipsum eas sanctificari debere.

ANNOTATIO IX.

Ministeriū Pauli quod fuerit.

MInister, Græce dicitur, non διάκονος, sed λειτουργός, idest, sacrorum minister, qualis sacerdos est. per hoc enim significat Paulus, suum ministerium esse sacrum, & ad cultum, & ad Religionem Dei spectans. quo quidem verbo, Christum, cuius ipse sacrorum minister est, esse Deum confirmat. Illud autem (sanctificans) Augustinus lib. exposit. ad Roman. legit: Consecrans Euangelium, quod in eundem recidit sensum; sanctificare enim, & consecrare Euangelium, est ipsum sanctum, & sacrum declarare, cuius virtute homo sanctificatur, & Deo consecratur. Hoc loco quidam recentes Hęretici ineptissimè abutuntur, ad tollendum sacrificium Missæ, quasi sacrificium non aliud sit in Ecclesia, quàm prædicatio Euangelij: nec aduerterunt hoc sacrificiū ad illud genus sacrificij pertinere, quod spirituale dicitur, sicut & illud superius c. 12. Vt exhibeatis corpora uestra animam uiuentem.

August. *Rom. 12.*

Vt fiat oblatio Gentium accepta, & sanctificata in Spiritusancto.

ENarrato usu gratiæ sibi datæ à Deo, describit finem. Sancti-fico, inquit, Euangelium, tamquam minister sacer Christi in Gentibus, vt Gentiũ oblatio Deo sit accepta, & sanctificata per Spiritumsanctum, idest, ut Gentes per Euangeliũ dent sacrificium quoddam acceptissimum Deo, & mundum, & sanctificatum Spiritus sancti gratia. Nota pulchram metaphoram huius sacrificij ad sacrificium exterius, quod olim in animalibus, nunc in uerò Christi corpore, & sanguine sub speciebus panis, & vini fit. Est enim sacerdos hostia ipsa, & sanctificatio, & consecratio hostiæ. Sic Paulus Apostolus minister est in hoc miro Gentium sacrificio. Sanctificatio est prædicatio Euangelij, quo Gentes sanctificantur: ipsæ verò Gentes sanctificatæ per Euangelium, sunt hostia ipsa, & sacrificium Deo gratissimum, & acceptissimũ, & Spiritu sancto sanctificatum. Hæc est causa tota, propter quàm Paulus dicit, se Romanos admonuisse: causa profectò Paulo digna. De hac hostia Gentium videndus est Origen. hom. 11. in Num.

ANNOTATIO X.

Gentes per Euãgelium sanctificari.

ILlud (&) non habetur Græce, nec in aliquibus Latinis exemplaribus; tuncq. illud (sanctificans Euangelium) significat, nõ tantum ostendere Gentibus, Euangelium esse sanctum, & debere per illud sanctificari: sed etiam de facto Gentes per Euangelium sanctificari, vt sic efficiantur oblatio Deo accepta, vtpote sanctificata per Euangelium Spiritus sancti gratia. Quod si legas cum particula (&) eundem sensum admittit sententia; tenetur enim declaratiue. At vero, si legenda est, &, in sensu copulatiuo, tunc alius est sensus; nimirum, vt sit oblatio accepta, & simul sanctificata; iuxta quàm intelligentiam, illud superius (sanctificans Euangelium) non significat, se sanctificare Gentes per Euãgelium, sed, vti diximus, ostendere Euangelium esse sanctũ, & per illud sanctificari Gentes debere, vt ex hac ostensione Gentes illud acceptent, & sanctificentur per ipsum, ac fiant oblatio accepta, & sanctificata Spiritusancto. Parũ est discriminis in vtroque sensu. ego secutus sum veterem interpretem, & antiquos expositores Latinos, qui legunt particulam copulatiuam.

Aduerte, posse verba in alio sensu explicari, nempe, Sum minister in Gentibus, sanctificando Euangelium; idest, per Euangelium eas sanctificando, vt oblationes, quas ipsæ Gentes offerunt, sint acceptæ, & sanctificatæ: nempe opera, quæ faciunt bona, & quibus se exhibent hostiam; si enim per Euangelium sanctificatæ non essent, Gentiũ hostiæ acceptæ, & sanctificatæ non essent. Hic tamen sensus, licet, quantum ad doctrinam, verus sit, tamen, quantum ad Pauli mentem, non est

multum

multum probandus: nam ipsasmet Gentes, Christo, & Euangelio credentes, appellat sacrificium acceptum, vt recte Augustinus lib. expos. prop. huius epist. interpretatus est.

Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad Deum.

Paulus de quo poterat gloriari. E Narratis sui ministerij vsu, & fine, magnificat fructum, non quidem vt seipsum commendat, aut iactet: sed vt in Dei honorem, & gloriam, & fidelium, seu credentium confirmationem ministerij magnitudo innotescat. Habeo, inquit, gloriam, idest, vnde glorier, & magna me fecisse prædicem; non quidem virtute mea, sed in Christo Iesu; ipse est, per quem hæc effecta sunt. Habeo autem, vnde glorier ad Deum; idest, in ijs, quæ ad Deum pertinent. Gloriari est magna de se prædicare; hoc si fiat in propriam commédationem, quasi sibi tribuendo, quæ facta sunt, sibiq. complacendo, magnum crimen est, & damnatum sæpe in Scriptura. Si verò fiat, vt Deus ipse agnoscatur, qui magna facit, & ipsi virtus factorum attribuatur, commendabile est. 2. Corinth. 10. Qui gloriatur, in Domino glorietur. & 2. Corinth. 12. Pro huiusmodi gloriabor: pro me autem, nihil, nam sic gloriari, non aliud est, quàm magnalia Dei manifestare, & ipsius gloriam quærere. Habere ergo se dicit Paulus multa, de quibus in ijs, quæ ad Deum pertinent, glorietur, non in se, sed in Christo Iesu. (gloria) Græce est verbale nomen, Latine gloriatio. Notanda est autem particula (igitur) quæ illationem ex præcedentibus indicat, nempe Gentium oblatio accepta, & sanctificata est per Euangelium Christi, quod meo ministerio effectum est. Igitur habeo, vnde in Christo glorier ad Deum, seu in ijs, quæ ad Deum spectant, & diuina sunt. 2. Cor. 10 & 12.

Non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non effecit Christus in obedientiam Gentium, verbo, & factis, in virtute signorum, & prodigiorum, in virtute Spiritussancti.

DIxerat paulo ante (audacius scripsi) quasi scripserit plus quàm necessarium esset, ne quis existimaret, etiam plus quàm facti ueritas exigebat, nunc gloriari, propterea inquit: Habeo unde glorier; non enim audeo aliquid dicere eorum, quæ non effecit Christus per me, idest, nihil dico, quod uere non sit uirtute Christi per me effectum; synceram enim, & puram ueritatem refero, & de his glorior, quæ per me Christus operatus est in meo misterio, ad obediētiā Gentiū, idest, ad pertrahendum Gentes ad obedientiā, & fidē Euāgelij. Operatus autē est ea Christus p me, uerbo, & factis, idest, prædicatione, & miraculis. Signa appellat, quæ supernaturaliter effecta sunt; tamē naturali uia, modo aliquo fieri poterāt, quales sunt

multarũ infirmitatũ sanationes,& curationes. Prodigia vocat, quæ totã vim naturę superarũt, vt mortuorũ suscitatio, cęcorum illustratio,& alia multa. Rursus, in virtute Spiritus sancti, qua effecta sunt miranda in animarum conuersione, vt lupi, & leones, & efferati animi innocentiam amplecterentur,& multa alia, quæ longum esset narrare. Non audeo igitur aliquid dicere, quod non effectum est, sed ea narro, quæ effecit per me Christus, verbi prædicatione,& factis, seu operibus miraculosis, & virtute Spiritus sancti. In his glorior in Domino. Tanta, ac tot sunt, quæ Christus per suum ministrum Paulum effecit, ut, ne incredibilia uiderentur, usus sit uerbo hoc (non audeo.) & 2.Cor.11. Deus, inquit,& Pater Domini nostri Iesu Christi scit, quia non mentior. Chrysost. illud (factis) ad sanctitatem uitæ Apostolorum omni admiratione dignam refert, qua ad fidem innumerabiles pertraxere, non minus, quàm miraculis ipsis,& uirtute signorum, & prodigiorum. 2.Cor.11

Ita vt ab Hierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euangelium Christi.

PRosequitur magnificare fructum factum in Gentibus, & Populis. Magnificatio autem sumitur à multitudine conuersorum ad Christi Euangelium. Tantum, inquit, fructus per me effecit Christus, ut incipiendo à Hierusalem usque ad Illyricum, non quidem uia recta, ad exitum festinando, sed per circuitum progrediendo, repleuerim Enangelium Christi, nempe fidelibus, & credentibus. Appellat replere Euangelium, magnam multitudinem ad id suscipiendum conuertere,& ad ipsius Euangelij obedientiam conducere,& pertrahere. Per circuitum dicit, quia ab Hierusalem circumiacentes Regiones, Arabiam, Damascum, Antiochiam perlustrando, peruenit ad Illyricum, quæ est extrema pars Macedoniæ, Regio ad Septemtrionem,& Orientem propinqua Italiæ, latissime ubique disseminando Euangelium.

ANNOTATIO XI.

Peragratio,& circuitus in prædicando.

ADmirandus profecto est hic Pauli circuitus, quo à Hierusalem ad Illyricum peruenisse se dicit: nam longam, multiplicem, plenamq. laboribus peregrinationem prædicandi Euangelij gratia continet, quam breuibus hic absoluit, terminos solos statuens Hierusalem,& Illyricum. Primo enim à Damasco, in Arabiam profectus est, vt ipse ad Galatas scribit. Triennio autem peracto, Damascum reuersus est, & inde Hierosolymam cum Barnaba, videndi Petrum studio. Deinde Hierosolyma iterum egressus, è Cesaræa venit in Thrasum, inde reuocatus à Barnaba venit Antiochiam, vbi ab Ecclesia Hierosolymam mittitur, conferendi subsidij gratia, ad quam tandem redijt;

ibi

ibi iterum Spiritus sancti ordinatione, longe in Gentes missus Seleuciam venit, hinc Cyprum appulit. Ab hac per Pamphiliam, Pisidiam, Lycaoniam ad Hierosolymam peruenit. Ab hac iterum ab Apostolis missus, Sila, & Barnaba comitibus peragrauit Syriam, & Ciliciam, deinde Phrygiam, & Galatiam, et Mysiam Phrygiæ partem. Hac peragrata Troadem venit, vbi visione vocatus in Macedoniam, Europam ingressus pertransijt Atticam, Bœotiam, Achaiam, Epirum, omnesq. regiones vsque ad Illyricum, quas omnes regiones prædicatione Euangelij Christi repleuit. Nemo profecto tãtam, tamq. multiplicem messem colligere potuit, nisi Dei virtute adiutus. Hic est circuitus, quem dicit, à Hierusalem ad Illyricum confecisse. Nec hic laboris, & peregrinationis finis fuit: nam ab Illyrico reuertens, multos labores, & peregrinationes subijt, quæ omnia nũc narrare, instituti nostri nõ est, cum quæ dicta sunt, ad huius loci intelligẽtiam sufficere videantur. Illud (repleuerim Euangelium) quidam interpretantur; scilicet; Nihil omiserim in prædicando, eorum, quę ad Euangelij veritatem spectant; hoc enim est implere Euangelium. At mihi Paulus videtur aliquid amplius significare hoc verbo voluisse; nẽpe fructũ copiosũ huius suæ prædicationis; est enim Euangelium, vt rete quoddam, quo pisces concluduntur. Repleréq. Euãgelium per metaphoram quandam dicit, multitudinem hominum ad Euangelij fidem, & obedientiam cõuocasse, & pertraxisse. Sicut rete implere non aliud est, quàm copiosam piscium multitudinem comprehendere. Hoc enim fuit magnæ virtutis Spiritus sancti, in qua Paulus gloriatur; non solum, nihil omisisse eorum, quæ ad Euangelij veritatem prædicandam spectant, sed multis populis, & Gentibus, Euangelij fidem, & mores persuasisse, quod fecit Paulus ab Hierusalem, per circuitum, vsque ad Illyricum. Illyricum autem, seu Illyris est lata Regio inter Italiã, Germaniam, Thraciam, Macedoniam, & Epirum, habens ab vno latere mare Adriaticum, ab altero Danubium. Hæc Regio dicitur nunc Sclauonia, vel Bosnensis. vide Strabon. lib. 7. & Volater. lib. 8. Geographiæ.

Replere Euangeliũ quid denotet.

Sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus est Christus; ne super alienum fundamentum ædificarem.

AVget sententiam præcedentem; non solum enim Euangeliũ prædicauit tàm multis Gentium nationibus, sed, quod mirabilius est, quibus non erat ante prædicatum, & qui nullam Christi notitiam habuerant. Difficillium hoc fuit, & non nisi Dei uirtute effici potuit. Sic autem, inquit, Prædicaui Euangelium, non quidem ubi iam erat prædicatum, & ijs, qui notitiam Christi habuerant: sed sic, ut non super alienum fundamentum ædificarem, id est, sic, ut non super doctrinam ab alio Apostolo illis traditam, ego prædicator accederem. Alienum fundamentum appellat, non quidem alienum à Christo, cum eadem sit doctrina Euangelij ab Apostolis

tradita; sed alienum fundamentum, idest, ab alio positum. Sic ergo prædicaui, ut non ædificarem, nec prædicarem post prædicationem illis nationibus factam ab aliquo Apostolo. Sententia hæc sequenti perficitur.

ANNOTATIO XII.

Græcè non est (sic autem prædicaui) sed (sic autem annitens, seu summo studio conatus euangelizare) est enim participium φιλοτιμούμενος, à verbo φιλοτιμέομαι, quod est anniti, & magno studio conari, ad significandum, quanto conatu, studio, diligētia, ac labore Paulus Euangelium his nationibus annunciauerit. Illud autem (ne super alienum fundamentum ędificarem) non facile intelligitur, & multipliciter exponitur. Primò quidem Origen. sic interpretatur, non prædicaui Euangelium, ubi erat Christus annunciatus, ne alieni operis, puta prædicationis ab alio factæ, gloriā surripere uiderer, cui expositioni adhæsit Anselm. Secūdo loco Chrysostomus sic explicat. Ne alieni operis mercedem arriperem. Neutra expositio mihi placet: nam non uidetur causa legitima non annunciandi Euangelium, & prædicandi Gentibus, quibus prædicatum erat, quia uideretur gloriam aliorum surripere, neque quia mercedem alieni operis usurparet; tùm quia numquam licuisset prædicare, vbi prædicatio ab alio incepta est, quod dici non potest: tùm quia, eadem de causa, nec debuisset prædicare in Iudæa, ubi Apostoli iam prædicauerant: tùm etiam, quia non propter hoc, alieni operis merces surripit apud Deum, qui unicuique tribuit, iuxta id, quod laborauit: tùm demum, quia non debemus ab eo, quod proximo utile, & necessarium est, recedere, ea de causa, quia timemus uideri alijs, uanam gloriam quærere: Tertio loco Ambros. hoc fundamentum de pseudoapostolis interpretatur, quos Paulus sua prædicatione præuenit, præcauens, ne illi suo ueneno Gentes inficerent, si prius Christum falso annunciarēt, quàm veritas manifestaretur. Quæ quidem expositio non videtur accommodari posse, ut ex sequentibus constat; loquitur enim Paulus de uera Euangelij prædicatione, quam ipse primus in has nationes induxit.

Aedificare super alienum fundamētū quot modis explicetur. Orig. Ansel. Chrysost. Ambros.

His igitur dimissis, mihi ualde probatur, quod in commentario dixi, ut sit sensus. Si prædicaui, non ubi Christus nominatus erat, ut nō super fundamentum ab alio iactum ædificarem. Illud (ut) respondet particulæ (sic) Quæ sententia non est causa ulla, cur non prędicauerit, vbi annunciatus erat Christus, sed est modus prædicationis. Et particula (ut) consecutionem, & modum indicat, nempe, sic prædicaui, vbi nō prædicatum erat, vt verè dicere possim, me non ædificasse super fundamentum alterius; si enim prædicassem, ubi annunciatus erat Christus, iā meum ædificium erat super fundamentum positū ab alio. Huic sensui fauet particula Græca, ab interprete, aut forsan à scriptore neglecta (ἵνα) ac si Latinè diceres (ut non super alienum fundamētū ædificarem

ficarem) quæ particula respondet illi præcedenti (sic.) Si igitur ita veteres (prædicaui Euangelium, non vbi nominatus est Christus, vt non super alienum fundamentū ædificarem,) tunc sensus esset sine difficultate. Quòd si adhuc aliquis causam in his verbis significari contendit, tunc sic exponendā existimo. Ne super alienum fundamentū ædificarē, idest, ne operi, cui alter incūbebat, intenderem, cum superfluū videretur, ædificanti coædificare, prætermissis ijs, quibus ædificandum erat.

Sed sicut scriptum est, Quibus non est annunciatum de eo, videbunt; & qui non audierunt de eo, intelligent.

COnnectitur hæc sententia præcedenti, & eam concludit. Nō, inquit, prædicaui, quibus Christus annunciatus erat, nec ædificaui super fundamentum positum ab alio, sed, sicut scriptum est, idest: sed prædicaui Euangelium, quibus numquam annunciatum fuerat, sicut scriptum est. Solet Paulus breuitatis amator vti concisis sententijs, quando apertus est sensus. Ideo ad Orationis perfectionem aliqua supplenda sunt verba, nempe: sed prædicaui illis, quibus non erat annunciatum, sicut scriptum est, &c. Testimonium
Isa. 52. est Isai. cap. 52. quo utitur, vt & Iudæis prædicandum esse Gentibus Euangelium confirmet, & ipsis Gentibus se uera narrare comprobet, ostendens id, quod Deus prædixerat, & certissime futurū erat, per Paulum ipsum magna ex parte implere uoluisse. Prophetia est de Gentium uocatione, quæ nullam Christi notitiam habuerunt, vtpote oraculis Prophetarum destitutæ, & lege Dei scripta carentes; in his enim promissio Christi continebatur, & eis fides tradebatur. Nec illis etiam Christus in carne apparuit, cum ad solos Iudæos sit missus. Quibus ergo non est annunciatum, videbunt, quia eis prædicabitur Euangelium, uerbum enim videndi, sæpe aliorum sensuum actionem indicat. Qui etiam non audierunt; nempe, nec voces Prophetarum, nec legem, nec Christum ipsum; hi intelligēt, idest credent. Videbunt ergo, & intelligent, quia prædicabitur eis; intelligent, quia prædicationi credent, & assentient.

Propter quod & impediebar plurimum venire ad vos, & prohibitus sum vsque adhuc.

OCcasionem sumit Paulus ex narratis excusandi se apud Romanos, quòd eos nondum inuiserit: causa autem est, propter occupationes prædicationis Euangelij, apud intermedias Gentium nationes, quasi diceret. Mea apud alias Gentes occupatio sæpe impedimento fuit, quo minus ad uos accederem. Illud (propter quod) ad præcedentia refertur, nempe, propter prædicationem alijs Gentibus vsque ad Illyricum factam.

ANNOTATIO XIII.

Illud (plurimum) Græcè πολλά, ad multitudinem refertur, vt significet, se pluries, seu sæpe impeditum fuisse. Illud (prohibitus sum vsque adhuc) Græcè non habetur: his tamen verbis vsus est in primo capite, cum de eadem re haberet sermonem: siue legas, siue non, idem sensus perseuerat. Græci expositores prætermiserunt.

Nunc verò vlterius locum non habens in his Regionibus: cupiditatem autem habens veniendi ad vos, ex multis iam præcedentibus annis, cum in Hispaniam proficisci cœpero, spero, quod præteriens uideam uos, & à uobis deducar illuc.

PRosequitur eandem sententiam. sensus facilis est. Hactenus impeditus sæpe fui propter nationes plurimas Gentium intermedias, quibus prædicaui primus Euangelium: at iam locum non habeo in his Regionibus, nempe, uacuum, in quo oporteat me prædicare, cum in eis repleuerim Euangelium. Habeo autem à multis retro annis desiderium magnum ad uos ueniendi. Hæc duo, nempe, prædicationis complementum in his nationibus, & antiquum desiderium meum, ueniendi ad uos, efficiunt, ut sperem uidere uos in transitu, cum in Hispaniam proficisci cœpero. imò spero, me à uobis ipsis deduci illuc, scilicet, me aliquos ex uobis socios itineris habiturum. Nota Pauli sapientiam, non dicit (uidebo uos) sed (spero uidere uos) quia non sunt tempora in nostra potestate, sed in Dei uoluntate, quod præsentis erat, affirmat. Spero, inquit: at futurum sub spero collocat: non autem, ut certum promittit. Dicit autem (præteriens) ut significet, Romanos, non indigere prædicatione eius, quippe quibus Euangelium erat annunciatum, & acceptatum: ad Hispanos autem proficiscebatur, quibus Euangelium maxima ex parte nondum innotuerat; quod iter approbatum iri ab ipsis Romanis prædicit, ut per hoc significet, se iustam causam huius suscipiendæ uiæ habere, quæ tanta est, ut ipsi Romani, non tantum non essent impedituri: sed etiam opem ad eam peragendam laturi.

Si vobis primum ex parte fruitus fuero.

COnnexum hoc est præcedentibus; Proficiscar, inquit, in Hispaniam, si tamen prius uobis fruitus fuero ex parte; idest, uestra conuersatione expletus fuero. Hoc enim Græca uerba significant. Verbum explendi, cupiditatem, & desiderium Pauli indicat, quo tenebatur uidēdi Romanos. Addit (ex parte) ut insinuet inexplebile

eius desiderium, quod numquam satiari, aut saturari queat, vtpote ab illius ardentissima erga eos charitate, & dilectione promanans. Hoc autem addidit, vt temperaret verbum (præteriens videbo vos) quasi diceret. non adeo in transitu hoc faciam, quin prius vestra cõuersione aliqua nto tempore expletus fuero. sic enim respondet cupiditati, quam dixerat, se habuisse à multis annis ueniendi ad illos.

ANNOTATIO XIIII.

Chrysost. CHrysostomus existimat, Paulum, ne Romani nimium gloriarentur, dixisse (transiens videbo vos, cum in Hispaniam perrexero) at ne nimium eos deprimeret, adiunxisse (si prius vobis fruitus fuero) sicut etiam dixerat superius, Veniam ad vos, cum locum non habeam in his Regionibus; postea verò temperauit, dicens (cupiditatem habens veniendi ad vos) partim .n. deprimit, ne glorientur; partim sub leuat, ne succumbant. Mihi tamen hęc verba videntur ad laudem Romanorum facere, quasi essent iam ita instructi in Euangelio, vt nõ indigerent præsentia Pauli, sicut aliæ nationes indigebant, quibus nondũ erat plene annunciatum, quales erant tunc temporis Hispani.

ANNOTATIO XV.

Paulus vtrũ venerit in Hispaniam. DVbitatio est, an Paulus in Hispaniam venerit, atque perfecerit hoc, quod animo conceperat, & Romanis significauit. Quantum enim ad aduentum Romam, certum est, eum peruenisse Romam, imò inde digressum, postea redijsse, & ibi cum Petro martyrium subijsse: de aduentu verò in Hispaniam, nõ ita constat inter Doctores. Sunt tamen grauissimi Patres, qui id affirmant. *Doroth.* In primis Dorothe. antiquissimus Græcus, in Synopsi Patriar. & Apo sto. inquit: Paulus à Hierusalem Euangelij prædicationem exorsus ad Illyricum, vsque ad Italiam, & Hispanias prædicando progressus *Hieron.* est, Hierony. etiam Ephes. 3. in illud (propter quod peto ne deficiatis, &c.) inquit, Paulus, uel ad Hispanias perrexit, uel ire disposuit: tamen idem Isa. 11. sic dicit: Paulus p Pamphiliam, Asiam, & Macedoniã, & Achaiam, & diuersas Insulas, atque Prouincias, ad Italiam quoque &, vt ipse scribit, ad Hispanias, alienigenarum portatus est nauibus. Idem Amos 5. Paulus effusus est su per faciem vniuersam terræ, vt prædicaret Euangelium, de Hierosolymis vsque ad Illyricum; & ædificaret, non super alterius fundamentũ, vbi iam fuerat prædicatum, sed vsque ad Hispanias tenderet, & à Ma ri rubro, vsq; ad Occasum curreret, imitans Dominum suum. & Solem iustitiæ, de quo legimus. A summo Cęlo egressio eius, & occursus eius vsque ad summum eius; vt ante eũ terra deficeret, quàm prædicandi studium. Epiphan. hær. 27. contra Carpocrasitas. Paulus, inquit, profectus est in Hispaniam Chrysost. *Epiph.* *Chrysost.* hom. 76. in Matth. Videas Paulum à Hierosolymis, ad Hispaniam vsq; currentem. Idem in præfati. epist. ad He-

Hebræ. cum biennium Romæ exegiſſet in vinculis, dimiſſus eſt: deinde in Hiſpanias profectus, inuiſit illos, Iudæos quoque, ac tùm fortaſſe Romam reuerſus eſt, quando & ſupplicium iuſſu Neronis pertulit. *Theodor.* Theodor. in hoc loco affirmat, Paulũ Spiritu Prophetico prædixiſſe ſuum in Hiſpanias iter, quod ſi ita eſſet, certo certius impletum fuiſſe, tenendũ eſt. *Gregor.* Gregor. etiam lib. 31. mora. c. 22. in Hiſpanias perueniſſe affirmat. *Anſel.* Idem etiam Anſelm. Rom. 16. Ratio etiam fauet, quia Hieroſolymis, ad quas nunc proficiſci ſe dicit, rediẽs, anno quarto Neronis primo Romã peruenit, vbi biennio carcere detentus, dimiſſus eſt nempe, anno ſexto. Cum igitur vſque ad decimũ quartum annum Neronis, quando martyrium paſſus eſt, octo anni interceſſerint, his octo annis facillime potuit etiam Hiſpanis prædicare; cum non inueniamus aliquid, quod eum detinuerit. Cui addendum eſt, uerbum huius Epiſtolæ, quo ualde affirmat, & velut Spiritu Prophetico, uti diximus, prædicit profectionem ſuam in Hiſpaniã. Hoc igitur, tamquam multo probabilius, & ueritati conformius, accedente tãtorũ Doctorũ auctoritate, amplectimur.

Nunc igitur proficiſcor in Hieruſalem miniſtrare Sanctis.

EXcuſat ſe, quòd non ſtatim hoc iter arripiat. Nunc autem, inquit, proficiſcor in Hieruſalẽ, quaſi diceret: Aliquid negotij ſupereſt faciendum, antequam ad uos ueniam, quo abſoluto proficiſcar in Hiſpaniam: nunc autem proficiſcor in Hieruſalem miniſtrare Sanctis, ideſt, ut credentibus, ſeu Chriſtianis illic commorantibus, qui ex Iudæis ſunt, quaſdam eleemoſynas deferam, & impartiar. Sanctos appellat, in Chriſtum credentes, ut diximus ſupra in primo capite. Miniſtrare autem uocat ſubſidia temporalia conferre, ſine quibus uita hæc mortalis eſſe non poteſt. Huius itineris Pauli in Hieruſalem meminit Lucas Act. 19. & 20.

ANNOTATIO XVI.

PArticula (igitur) Græce eſt δὲ, quæ potius Latine ſonat (autem) & accommodatiorem efficit ſenſum: ſi tamen legamus (igitur) nam & aliquando particula Græca hanc habet ſignificationem, tũc ſenſum indicat, quaſi ex præcedentib⁹ deductum, & illatum, in hunc modum. Completa eſt iam prædicatio in nationibus per circuitum uſque ad Illyricum, tempuſq; eſt, vt in Hiſpaniam proficiſcar, & in tranſitu nos uideam. Igitur, relictis his nationibus, proficiſcor in Hieruſalem, vt, negotio quodam neceſſario completo, in Hiſpaniã, & ad uos veniã. Illud, miniſtrare, Græce eſt participium διακονῶν, quod verbum, etiãſi omne miniſterium Eccleſiaſticum aliquando ſignificet, hoc tamen loco accipitur pro eo, quod eſt proprium Diaconis; horum enim erat diſtribuere eleemoſynas in pauperes: Act. 6. Quod quidem Paulus, pro magna erga ſuos charitate, ſubi re non detrectauit.

Pro-

Probauerunt enim Macedonia, & Achaia collationem aliquam facere in pauperes Sanctos, qui sunt in Hierusalem.

CAusam, cur in Hierusalem proficiscatur Sanctis ministrare, adiungit: ea autem est, quia Christiani, inquit, qui sunt in Macedonia, & Achaia, probauerunt, id est uoluerunt, & approbauerût, tamquam honestam & necessariam aliquam collationem facere pauperibus Christianis, qui sunt in Hierusalem ex Iudæis. Collationem facere, est aliquid conferre, seu aliquas pecunias mittere in subsidium: quod quidem ministerium per Paulum efficiendum erat. Ideirco, priusquam proficiscatur in Hispaniam, & in transitu Romanos uideat, in Hierusalem reuertitur: inde postea uenturus ad illos. Perpende Christianæ charitatis generalitatẽ: in Christo enim non est distinctio Iudæi, & Græci; sumus enim oẽs fratres in Dño.

Placuit enim eis, & debitores sunt eorum.

COllatio hæc facta quidem est, quia eis sic placuit, & uisum æquum est, & re uera debitores sunt eorum, qui sunt in Hierusalem. Itaque rem bonam & honestam fecerunt, debitam etiam & iustam. Græcè idem est uerbum, quod Interpres prius (probauerût) modo (placuit) interpretatus est. Quod quidem uerbum non tantũ significat placere, quod ad uoluntatem, & affectum pertinet: sed etiam intellectus approbationem, quasi quod non solum libenter fit, sed honestum, & conueniens iudicatur.

Nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles; debent in carnalibus ministrare illis.

CAusa est, cur dixerit, eos, qui ex Gentibus sunt, debere collationem facere illis, qui sunt ex Iudæis; si enim Gentes participes facti sunt Euangelicæ prædicationis, & bonorum spiritualiũ, quorum promissiones, & prędictiones Iudæi acceperunt, & per eos, qui ex Iudæis sunt, nempe Apostolos, hæc bona communia facta sunt Gentibus, æquum est, vt & ipsæ Gentes communicent Iudæis quæ minora sunt, nempe bona temporalia, quibus illi carent.

Hoc igitur cum consummauero, & assignauero eis fructum hunc, per vos proficiscar in Hispaniam.

HOc negotio perfecto, nimirũ cum consignauero hunc fructũ, nempe eleemosynas, quæ fructus quidam sunt fidei Gẽtium, ijs, qui sunt in Hierusalem, tunc proficiscar in Hispaniam per vos, idest, isthac, vt videam vos in transitu. Illud (igitur) ex præcedenti-

bus

bus illationem insinuat, nempe, quia iam in cæteris naiionibus intermedijs prædicauerat Euangelium, nec aliud negotiũ supererat, præter hoc vnum. Igitur, eo perfecto, iter in Hispaniam conficiendum erat per mediam Romam.

Scio autem, quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Christi veniam.

PRædicit per Spiritum, qualis sit futurus aduentus eius Romanis. Certus sum, inquit, quando ad vos venero, meum aduentũ valde vobis fore frugiferum, meque venturum cum larga benedictione Euangelij Christi, idest, per meum aduentum, copiosum Euãgelij fructum vobis Deum concessurum.

ANNOTATIO XVII.

GRęcè habetur (in plenitudine benedictionis Euãgelij Christi) & ita legũt Chrysost. Theodoret. ac cæteri. Vetus vero interpres prætermittit illud verbum (Euangelij) quod etiam fecit Ambros. Est autem Hebraismus duplex. Vnus est, quia præpositio (in) loco (cum) ponitur. Alter est, quia genitiuus ponitur loco adiectiui: Plenitudine benedictionis, idest cum plena & abundanti benedictione. Benedictio Græcè dicitur εὐλογία, quæ multiplicem habet interpretationẽ. Primò loco Origen. hunc locũ ita interpretatur. Scio meum aduentũ multum vobis profuturum, quantum ad gratiam, & charismata Euãgelij, cæteraque spiritualia, quæ nomine benedictionis appellat, idque per prophetiam dictum existimat. cui expositioni adhæsit Anselm. & ego secutus sum in commentario. Secundo loco Chrysost. eodem modo interpretatur benedictionem, sed in alium sensum, scilicet. Scio cum venero, me inuenturum vos probatos, & bonis moribus iuxta Euangelium Christi fęcũdos, quod argumenti genus mirabile esse dicit; laudibus enim præoccupat Paulus, quod per modum exhortationis dicere detrectat. Tertio loco Ambros. benedictionem intelligit, virtutem signorum, seu miraculorum, in qua prædicit Paulus ad eos venturum, quia multa signa erat facturus. Quarto loco Theodo. benedictionem Euangelij Christi interpretatur, multa pericula, quæ passurus erat propter Euangelium, antequam Romam veniret, idque sequentibus verbis conuenire videtur. Quinto, iuniores quidam, benedictionem, eleemosynam interpretantur, quæ sic appellatur 1. Corinth. 9. Vt sit sensus. Certus sum, cũ venero, me apud vos multas eleemosynas collecturum, sicut factum est in Macedonia, & Achaia. Mihi omnium probabilissima visa est expositio prima; quãuis reliquæ tres sequentes satis accommodatæ videantur.

Chrysost. Theodor. Ambros. Benedictionis plenitudo quid denotet. Origen. Ansel. Chrysost. Ambros. Theodor. Recent. 1. Cor. 9.

Obse-

Obsecro ergo vos fratres per Dominum nostrum Iesum Christum; & per charitatem Sancti Spiritus, vt adiuuetis me in orationibus vestris pro me ad Deum, vt liberer ab infidelibus, qui sunt in Iudæa.

PRædicens, quæ futuræ erant aduersum eum insidiæ, & persecutiones in Iudæa à perfidis Iudæis, orationes Romanorum fidelium implorat, non quidem, vt insidiæ non essent, nec persecutiones, sed vt ab eis liberaretur. Horum periculorum meminit Lucas Actor. 20. Petit autem, & rogat per Dominum Iesum Christum, id est, moueat vos ad orandum pro me Christus ipse, cuius causam ago; & per charitatem Sancti Spiritus, id est, ad hoc ipsum etiam vos prouocet charitas Sancti Spiritus, qua tenemini proximos diligere. Valde efficacia sunt hæc duo ad impetrandas orationes Romanorum pro se. *Act. 20.*

Humilitas Pauli in commendando se precibus aliorum.

Nota humilitatem Pauli, qui aliorum precibus apud Deum iuuari uehementer exorat: Et considera etiam, quantum proximorum auxilio indigeamus, cum Paulus sibi opem spiritualem ab alijs fermri deprecetur. Græce maior est in uerbis Energia; sic enim habetur. Vt mecum certetis in uestris orationibus pro me ad Deum. Certamen uocat feruentem orationem Deo factam, quasi uelint à Deo extorquere, ut ita dicam, quod petunt. Dicit (mecū) quia sic debemus aliorum orationes petere, ut non desistamus nos etiam orare. Illud (in orationibus) Hebraismus est frequens; casui enim efficiendi apponi solet præpositio, qua Latinus non solet uti. Particula (ergo) Græcè δὲ, id est (autem) potest etiam legi illatiuè, nempe, ad uos uenturus sum post iter in Hierusalem, & cum abundanti benedictione. Ergo orate, ut liberer ab infidelibus, ut citius ad uos ualeam peruenire, & ut benedictione perfruamini.

Et obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalem Sanctis.

COntinua est hæc sententia præcedenti; hoc enim etiam est, ꝓ quo orationes eorum ad Deum petit, nempe, vt liberer ab infidelibus Iudæis, & ut meo ministerio collecta eleemosyna accepta sit sanctis, qui sunt in Hierusalem, id est; ad eos perueniat, illisq; grata, & proficua sit. Acceptam dicit, non tantum gratam, & hilariter acceptam: sed ut ad illorum manus perueniat. Eleemosynam ministerio suo collectam, ei delatam, appellat oblationem opsequij mei, id est, quam collegi, & persero tamquam minister Gentium. In annotatione amplius hic locus explicatur.

ANNOTATIO XVII.

SVperiora verba interpretatus sum, vt communiter habentur in Latinis codicibus, quamuis in eis non sit plena conformitas. Græce aliter habetur: nam illud (obsequij mei oblatio) vno verbo significatur διακονία. Illud autem (in Hierusalem) connectitur cum relatiuo post nomen διακονία, & est præpositio εἰς, quæ accusatiuo deseruit, & motum ad locum indicat, quasi Latine diceres. Et diaconia mea, quæ est ad Hierusalem, accepta sit Sanctis. tunc autem sensus est. Adiuuate me orationibus, vt liberer ab infidelibus, & vt hoc ministerium meum, nempe, profectio cum eleemosyna in Hierusalem, sit acceptum Sanctis, qui ibi sunt, eisque prosit. Vetus autem interpres interpretatus est, loco diaconiæ, seu ministerij, obiectū ipsum, seu rem, quæ ex ministerio efficitur, nempe, ipsa oblatio pecuniæ, & eleemosynæ, ministerio Pauli collectæ, & deportatæ: nam & fidem appellamus id, quod fide credimus, & res ipsas nominibus virtutum, quæ in eis versantur, nominare solemus. Sunt quidem variæ lectiones in codicibus Latinis, sensus tamen idem fere est.

Vt veniam ad vos in gaudio, per voluntatem Dei, vt refrigerer vobiscum.

Paulus cur cupit refrigerari.

PEto autem liberari ab infidelibus, & meam oblationem eleemosynæ acceptam fore Sanctis, vt ad vos veniam per Dei voluntatem, idest, volente Deo, in gaudio, idest, gaudens de prospero successu uiæ, & de eo, quod consequar, quod desiderabam, nempe, uos uidere: simul etiam ut ueniens refrigerer uobiscum, idest, ut refociller uobiscum, uidens profectum uestrum in Euangelio; hoc enim longis, & magnis laboribus defessum me recreabit, ut uos et uidentes me, etiam refrigeremini, fitque refrigerium mutuum. Illud (per uoluntatem Dei) connectitur cum uerbo (ueniam.)

Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.

COnuenienti, & plena benedictione claudit Epistolam; per pacis enim salutationem eam incepit, & per pacis imprecationem, ei finem imponit. Pacem autem illis optat, propter multas cōtentiones ortas inter ipsos, & eos, qui ex Iudæis erant, quas omnes procul ab eis repelli desiderat, dum petit, Deum pacis cum illis omnibus esse. Pax etiam complectitur eam, quæ ad Deum est, quæ in peccatorum remissione, gratiæ reconciliatione, continuoque uirtutum augmento posita est: huius pacis Deus auctor, & promotor est; idcirco ab ea est petenda. Hæc sententia fideles, tam ex Iudæis, quàm ex Gentibus complectitur.

CA-

CAPVT XVI.

Commendo autem vobis Phoeben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ, quæ est in Cenchris; vt eam suscipiatis in Domino digne sanctis: & assistatis ei in quocumque negotio vestri indiguerit; etenim ipsa quoq; astitit multis, & mihi ipsi. Salutate Priscã, & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu; (qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt; quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctę Ecclesię Gentiũ) & domesticam Ecclesiam eorum. Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitiuus Asię in Christo. Salutate Mariam, quæ multum laborauit in vobis. Salutate Andronicum, & Iuniam cognatos, & concaptiuos meos: qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo. Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino. Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dilectum meum. Salutate Apellen probum in Christo. Salutate eos, qui sunt ex Aristoboli domo. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino. Salutate Tryphænam, & Tryphosam: quæ laborant in Domino. Salutate Persidem charissimam, quæ multum laborauit in Domino. Salutate Rufum electum in Domino, & matrem eius, & meam. Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen: & qui cum eis sunt, fratres. Salutate Philologum, & Iuliam, Nereum, & sororem eius, & Olympiadem, & omnes, qui cum eis sunt, sanctos. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi. Rogo autem vos fratres, vt obseruetis eos, qui dissensiones, & offendicula præter doctrinam, quam vos didicistis, faciunt, & declinate ab illis. Huiuscemodi enim Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri: & per dulces sermones, & benedictiones seducunt corda innocentium. Vestra enim obedientia in omnem locum diuulgata est. Gaudeo igitur in vobis. Sed volo vos sapientes eße in bono, & simplices in malo. Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater cognati mei. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam, in Domino. Salutat vos Caius

ius hospes meus, & vniuersa Ecclesia. Salutat vos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus, frater. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen. Ei autem, qui potens est vos confirmare iuxta Euangelium meum, & prædicationem Iesu Christi, secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti, (quod nunc patefactum est per Scripturas Prophetarum secundum præceptum æterni Dei, ad obeditionem fidei) in cunctis Gentibus cogniti, soli sapienti Deo, per Iesum Christum, cui honor, & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

CAput hoc commendationes, & salutationes plurimas continet, quæ mirum in modum Pauli ardentissimam charitatem, & plusquàm maternum, & paternum affectum manifestant. Ab Hæreticis, & Schismaticis cauere eos admonet, & gratiarum actione Epistolam concludit. Est autem omni admiratione dignum, Paulum inter tot Populorum, & Gentium fideles, undiq. curis, & solicitudinibus plenum, tantisq. undiq. tribulationibus uexatum, tam distinctam mentionem multorum facere, quos non tantum nominibus proprijs salutat: sed etiam qualitatibus peculiaribus discernit. O pectus uerè Apostolo Christi dignum, & Prælatis Apostolorum successoribus exemplum singulare.

Commendo autem uobis Phoeben sororem nostram.

COmmendat Paulus Romanis fœminam quamdam dictam Phœben, negotij cuiusdam gratia Romam proficiscentem, quam sororem communem appellat, nempe, nostram, propter fidei, & Religionis communionem; Christiani enim, fratres, & sorores sunt in Christo, quod nomen, quædam tacita est, ad acceptandam commendationem, exhortatio. Huius Epistolæ, Phœben, tabellariam fuisse dicit Anselmus, quamuis sub dubio, quia res certa non est. *Ansel.*

ANNOTATIO I.

Phœbe mulier, quæ fuerit.

QVidam recentiores, hâc Phœben, vxorem fuisse Pauli affirmant, quàm sororem eo dictam censent, quia re coniugij non vtebatur: sed cælebs viuebat. Horum sententia improbabilis est, tum quia fundamentum infirmum est; non enim eo dicta est soror, quòd vxor sit cælebs: sed quia in domino viri omnes, fratres; & fœminæ sorores appellantur. Iaco. 2. Si frater & soror nudi sint. & Matth. 12. Ille meus frater, & soror est. Tum etiam, quia nemo antiquorũ expositorum id interpretatus est. Tum demum, quia vix potest sustineri, Paulum vxoratũ fuisse; sunt enim grauissimi Patres, huic opinioni aduersantes. Hieron. enim in epist. ad Eustochi. de custo. virginit. Paulum *Iaco. 2. Mat. 12. Hierony.* Paul' an

habuerit vxorem. 1. Cor. 7. suum negat vxorem habuisse: imò fuisse virginem affirmat, id quod probat illo 1. Corinth. 7. Vellem, vos omnes esse, sicut me. Hoc idem Hieron. epist. ad Gerontiam, & in epist. ad Marcellam, de laudibus Asellæ. Ambros. Idem asserit Ambrosius, in eo loco Pauli, dicens: Paulum inuenculum præuentum fuisse à diuina gratia, & ad Euangelium vocatum. Id etiam confirmat lib. de Ioseph. cap. 1. Epiph. Epiphani. etiam, hæresi 58. contra Valesios, idem cum Hieron. sentit, nempe, virginem fuisse, & vtitur eodem testimonio 1. Corin. 7. Non desunt autem, qui cõtrarium defendant: nam & inter antiquos quidam, huius vidétur opinionis extitisse: Ignat. nam Ignatius Mar. epist. 9. quæ est ad Philadelphenses, inter eos, qui nuptijs operam dederunt, annumerat Paulum. Hoc tamẽ testimonium non est multum efficax: nam in antiquissimis quibusdã exemplaribus, non reperitur nomen Pauli: vnde incertum est, Ignatium huius fuisse sententiæ. Alterum est testimonium Clemen. Alexan. Clem. Alex. qui id sentire visus est: nã lib. 3. Stromat. sic iquit: Petrus, & Philippus, filios procrearunt: Philippus autem filias quoque suas viris tradidit. Et Paulus quidem certe non veretur in quadam epist. suam appellare coniugem, quam non circumferebat, quod non magno ei opus esset ministerio. Dicit ergo: nõ habemus potestatem, sororem, mulierem circumducendi, sicut & reliqui Apostoli? Sed tunc quidem, vt erat consentaneũ ministerio, quod diuelli non poterat, prædicationi scilicet attendentes, non vt vxores, sed sorores, circumducebant mulieres, quæ vna administraturæ essent apud mulieres, quæ domos custodiebant; per quas etiam in gynæcium absque vlla reprehensione, aut mala suspicione ingredi posset doctrina Domini. Hæc Clemens, qui Paulum vxoratum, sicut & alios Apostolos tradit, & loco eiusdem Pauli 1. Corinth. 9. id probat: 1. Cor. 9. & cur vxorem non ipse Paulus; cæteri vero Apostoli circumducerẽt, tradit. Nec hoc solum facit: sed in eodem libro, locum illum, quo Hieron. & Epiphan. vsi sunt, ad probandum, Paulum virginem fuisse, interpretatur de cælibatu, nempe, vellem, vos esse, sicut ego cælebs sum. At re vera multo probabilior, & veritati conformior est sententia Hieronymi, Author. Paulum nunquam vxorem duxisse. nec explicatio illius 1. Corinth. 7. 1. Cor. 7. à Clemente adducta accommodari potest: nam ibi Paulus loquebatur de his, qui matrimonio se iungunt; & ijs, qui ab eo se continent: docetque, sine peccato posse hominem matrimonium contrahere: melius tamen esse sic manere, nempe, sine matrimonio, seque optare eos esse, sicut ipse est, nempe, sine matrimonio; si enim de cælibatu interpreteris, tunc non efficietur sententiæ connexio accõmodata. Testimonium autem, quo Clemens vtitur, nihil ad rem facit; non enim ibi de vxoribus Paulus loquitur; sed de fœminis, quæ sequebantur Apostolos ex deuotione, & fide, eis ministrantes. Audi verba Ambrosij ibidem. Ambros. Mulieres, inquit, desiderio doctrinæ Dominicæ, & cupidæ virtutum, sequebantur Apostolos, & ministrabant eis sumptus, & seruitia: sicut & Saluatorem sunt secutæ, ministrantes ei de facultatibus suis. Hæc Ambrosius.

Theodor. Idem ibidem dicit Theodoret. Idẽ docet pluribus verbis August. lib. de bono coniug. cap. 4. & sequentibus. Hieron. etiam. Matth. 27. in illud (erant autem mulieres) sic inquit. Consuetudinis Iudaicę fuit, nec ducebatur in culpam, more Gẽtis antiquo, vt mulieres de substantia sua victum, atque vestitum pręceptoribus ministrarent. Hoc, quia scandalum facere poterat in nationibus, Paulus abiecisse se memorat; dicit enim: Numquid non habemus potestatem sorores mulieres circumducendi, sicut & cæteri Apostoli faciunt? Hæc, & alia Hieron. hoc idem ipse Hieron. lib. 1. contra Iouinian. docet, vbi & locum Pauli interpretatur, & aliter non posse intelligi, ex ipso contextu manifestè probat. verba ipsius referam. Numquid, inquit, non habemus potestatem sorores mulieres circumducendi? ex quo apparet, eum de alijs sanctis dixisse mulieribus, quæ iuxta morem Iudaicum magistris de sua substãtia ministrabant, sicut legimus, ipsi quoque Domino factitatum: nam & ordo verborum hoc significat: Numquid non habemus potestatem mãducandi, & bibendi, aut sorores mulieres circumducendi? Vbi de comedendo, & bibendo, ac de administratione sumptuum præmittitur, & de mulieribus sororibus infertur. Perspicuum est, non de uxoribus debere ĩtelligi: sed de ijs, ut diximus, quæ de sua substantia ministrabant. Hæc Hieron. & post pauca. Excepto Apostolo Petro, nõ est manifestè relatum, quòd Apostoli uxores habuerint: & cum de uno scriptum sit, ac de cæteris tacitum, intelligere debemus, sine uxoribus eos fuisse, de quibus nihil tale Scriptura significet. Hæc Hieronym. Qui ergo hãc Phœben uxorem fuisse Pauli affirmant, longè à ueritate recedunt. Adde, quamuis habuisset uxorem, nulla ratio, nec auctoritas probant, Phœben hanc fuisse. Soror igitur dicta est, propter fidei, & religionis, & charitatis in Christo communionem.

August. Matt. 27 Hieron. (marginal notes)

Quæ est in ministerio Ecclesiæ, quæ est in Cenchris.

Cẽchris oppidum vbi sitũ.

EIus officium etiam non dissimulat, ut hoc etiam Romanis persuadeat commendationem. Est, inquit, in ministerio Ecclesiæ, quæ est in Cenchris. Cenchris Pagus est Corinthi, vt dicit Origen. immo portus quidam ipsius; adeo enim nomen Christi, Pauli prædicatione dilatatum erat, vt non solum in Vrbibus, sed etiam in Pagis fides eluceret. Ministerium huius fœminæ, apud Ecclesiam, idest, congregationem fidelium Christianorum, qui ibi degebant, erat illud, cuius meminit idem Paulus 1. Timoth. 5. vbi de viduis loquens, inquit. Si sospitio recepit, si Sanctorum pedes lauit, si tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsecuta est. Quo in loco Theodoret. tale ministerium, Phœbem hanc sortitam fuisse affirmat.

ANNOTATIO II.

Phœbes ministerium quod fuerit in Ecclesia. Orig. Chrysost.

EST etiam in hoc eodem loco considerandum, quod fuerit huius Phębes ministerium: nam dicta est in ministerio Ecclesię fuisse Græce διάκονον. Origen. & Chrysost. ad dignitatem Ecclesiasticam quandam pertinere affirmant, qua ex Apostolorum auctoritate fungebatur. Cuius rei declarandæ causa adnotandum est, olim ordinem quẽdam Diaconissarum fuisse, vt constat ex Clemen. Romano, & alijs antiquis Doctoribus, quarum iam nullus vsus in Ecclesia extare uidetur. Harum ministerium Clemens uarijs in locis explicat: nam lib. 8. Cõstitut. Apostolic. cap. 28. sic habet. Diaconissa non benedicit, neq. facit aliquid eorum, quæ Presbyteri, aut Diaconi faciunt, nisi quod ianuas custodit, & Presbyteris ministrat, cum mulieres baptizantur, idque propter decorem, & honestatem. Hæc Clemens & lib. 2. cap. 16. Nulla, inquit, mulier ad Episcopum, aut Diaconum sine Diaconissa accedat. lib. 3. cap. 15. Hæ Diaconissæ mittebantur ab Episcopo, uel Diacono ad mulierum domos, propter Gentium scandalum uitandum, & adhibebantur in baptismo fęminarum, ad nudanda earum corpora, & ad illas liniendas. & lib. 3. cap. 19. Inseruiebant fęminis infirmis. Huiusmodi erant ministeria harũ Diaconissarum, de quibus Ignat. epist. 12. quæ est ad Antiochenses. Saluto, inquit, custodes sacrorum vestibulorũ in Christo Diaconissas. Hæc Igna. erant enim fœminæ, tempore sacrificij reclusę quibusdam locis, à viris separatę, quorum locorum vestibula, & ianuas Diaconissæ obseruabant. Hoc ministerium, Phœben sortitam esse probabile est, idque Origen. et Chrysost. significãt; eligebantur enim ab Apostolis, seu Episcopis huiusmodi mulieres, quarum qualitates etiam Clemens describit. Theodor. 1. Timoth. 5. hoc ministerium explicat, sicut nos in cõmentario diximus, & forsan hoc erat cõiunctũ ministerio illi; vtraq; enim de causa, ministra dicta est.

Clem. Roman.

Diaconissę officiũ olim in Ecclesia.

Ignat.

Origen. Chrysost.

Theodor.

Vt eam suscipiatis in Domino, digne Sanctis; & assistatis ei, in quocumque negotio vestri indiguerit.

EXplicat commendationem, & petitionem suam Paulus, nempe, vt eam suscipiatis in Domino digne Sanctis, idest, recipite, & tractare eam, vt decet recipere, & tractare Sanctos, & Christianos, & hoc propter Dominum. Profecto, qui Christianos recipit, vt decet & oportet Christianos recipi, & propter Christum recipit, omni humanitate, charitate, & largitate erga eos vtetur. Nec solum hoc petit, sed etiam, vt opem ferant, & auxilium præstent ei in omni negotio, in quo ipsam iuuare poterunt, si eorum opera indiguerit. Talem affectum Christiana charitas postulat.

ANNOTATIO III.

Digne sãctos suscipere, & eis assistere, q̃d significet.

Chrysost.

Illud (digne sanctis) duos sensus admittit. Vnus est, recipere eam, vt decet sanctos, seu Christianos recipere hospites, & accedentes ad eos. Alter est, eam recipite, vt sancti recipi debent. & hunc sensum sequitur Chrysostomus, & legitimus est; petit enim Paulus, Christianam fœminam, sanctam, & Christianam suscipi, vt Christiani recipi debent. Posset etiam non improbabiliter dici, vtrumque sensum à Paulo simul esse coniũctum, nempe, recipite eam, vt decet Christianos suscipere Christianos, & vt par est Christianos recipi. Et hic mihi multum accommodatus videtur.

Etenim ipsa quoque astitit multis; & mihi ipsi.

Efficacissima argumenta commendationis protulerat Paulus, quia soror nostra est, quia ministra Ecclesiæ est, quia sancta est, & Christiana, quia vos etiam Christiani, & sancti estis. his tamen non contentus superaddit noua, quibus & ipsam laudibus effert, & Romanos multum ad commendationem suscipiendam deuincit. At etiam ipsemet Paulus feruorem suæ charitatis erga proximos aperit, seque gratissimum demonstrat: nam inquit: Etiã ipsa opem multis Christianis tulit, & mihi etiam ipsi. Fœlix fœmina profecto, quæ Paulum suscepit, quæque tantam commendationem per omnes mundi Ecclesias, vsque ad mundi finem, uerbis, & testimonio tanti Apostoli obtinere meruit.

Salutate Priscam, & Aquilam, adiutores meos in Christo Iesu (qui pro anima mea suas ceruices suppofuerunt: quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctæ Ecclesiæ Gentium) & domesticam Ecclesiam eorum.

Priscilla, & Aquila, qui fuerint.

Prisca, alias Priscilla, & Aquila erant uxor, & uir ex genere Iudæorum, qui Corinthi degebant, quorum fit mentio Act. 18. Erant autem tunc temporis Romæ; quamuis enim Claudius Imperator Iudæos Roma expulerat, fortasse tamen aliquos ex gratia, seu fauore retinuit, aut ad tempus negotij alicuius peragendi causa admittebat. Hos salutari petit Paulus cum tota congregatione fidelium Christianorum, qui domi illorum erant, nempe eorum familia Christiana. Non priuat eos Paulus laude, adiutores suos in Christo appellat, nempe, in Euangelio Christi annunciando, quia in fidem propagandam operam suam nauarunt, ut etiam ex Actor. 18. constat. Nec hoc tantum, sed & mortis periculo pro saluanda uita Pauli se exposuerunt: pro quo *Act. 18.*

beneficio

beneficio Paulus ſe agere gratias teſtatur, cum omnibus Eccleſijs Gentium; vita enim Pauli ſeruata in omnium Eccleſiarum vtilitatem redundauit, beneficiumque, & priuatum Paulo, & commune Gentibus fuit.

Salutate Epænetum, dilectum mihi, qui eſt primitiuus Achaiæ in Chriſto Ieſu.

Achæus primitiuus cur dictus. MAgna laus, & multæ virtutis indicium, peculiari quadam dilectione eſſe dilectum à Paulo, qui non temerario affectu, ſed iudicio diligere nouit. Hic primitiuus dicitur, quia primus inter Achæos Chriſti fidem recepit, quaſi primitiæ Achaiæ dictus, & ea de cauſa forſan dilectus Paulo dictus. Eſt autem metaphora à ſacrificijs; primitiæ enim Deo offerebantur. ſic Paulus fideles offerebat Deo, quorum primitiæ in Achaia Ephœnetus fuit.

ANNOTATIO IV.

Ambroſ. AMbroſius, primitiuum dicit, quaſi primum iter Achæos, vt ad dignitatem hæc primitas referatur: at *Chryſoſt.* *Theodor.* *Anſel.* Chryſoſt. Theodoret. & Anſel. ad fidei primitias pertinere affirmat, quia primus credidit inter Achæos, & portam Gentibus aperuit ad Euangelium ſuſcipiendum, idque vox Græca indicat ἀπαρχὴ, ideſt, primitiæ. Quidam legunt loco (Achaiæ) (Aſiæ.) ſicque legit Origen. in præſenti, & hom. 11. in Numeros. Eſtque argumentum pro hac lectione, quia 1. Corinth. 16. alij primitiæ Achaiæ dicti ſunt. *1. Cor. 16* Eam lectionem Chryſoſt. in exponendo ſequi videtur.

Salutate Mariam, quæ multum laborauit in vobis.

LAborauit Maria hæc erga Romanos in Euangelio introducendo, multumque ſtuduerat, & perpeſſa erat in eorum ſalute ſpirituali procuranda, quam obrem Paulus ſalutatam eſſe vult. Nota laudem mulieris, non in ornamentis poſitam, ſed in ſalutis proximorum ſtudio. Aliqui codices legunt (in nobis) Chryſoſt. legit (in vobis) ſeu (erga vos) eaque lectio videtur legitima.

ANNOTATIO V.

QVidam recentiores cenſent hanc Mariam eſſe illam eamdem, ad quam poſtea Ignatius epiſtolam miſit, quæ eſt ordine quarta, eamque appellat Mariam Caſſobolitem, quamq. miris laudibus in ea epiſtola extollit. quæ quidem opinio probabilis eſt.

Salutate Andronicum, & Iuniam cognatos, & concaptiuos meos, qui sunt nobiles in Apostolis; qui & ante me fuerunt in Christo.

Androni cus,& Iu nia, qui fuerint.

Rom. 9.

COgnatos appellat natione, quia & Iudæi erant, supra Rom. 9. qui sunt cognati mei secundum carnem. Concaptiuos autem, quia cum illo participes tribulationum, & persecutionum, quæ illi illatæ fuerant à perfidis Iudæis. Commendat etiam eos, quia nobiles in Apostolis fuerunt, idest, apud Apostolos fuerunt magni nominis, & plurimi ab illis facti, propter eorum insignia opera. Addit etiam laudem ab antiquitate, qui, inquit, etiam fuerunt ante me in Christo, idest, qui prius me crediderunt, & Christiani extiterunt. Nota Pauli humilitatem.

ANNOTATIO VI.

Chrysost.

Theodor.

CHrysostomus, illud (nobiles in Apostolis) interpretatur, quia inter Apostolos, & Doctores fuerunt insignes. id ipsum dicit Theodoret. Alij sic explicant, quia iudicio Apostolorum insignes sūt reputati. Quæ explicatio mihi videtur accommodata, quamuis & prior sit probabilis. Perpende, quales viros, & fęminas habuit olim Ecclesia, & qualia eius exordia fuere.

Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino. Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo Iesu, Et Stachyn dilectum meum.

MAiori laude Vrbanum affecit, quem prædicationis, & certaminis adiutorem appellat: sed & magnum est, dilectum à Paulo fuisse. Nemini adulari videtur, qui singulos, prout eorum ratio meritorum postulat, commendat. Græce (dilectum) non (dilectissimum) & (Ampliam) non (Ampliatum) habetur.

Salutate Apellem, probum in Christo.

MIra laus est, probum appellari in Christo, ab eo, qui iudicio non errabat. Est autem probus in Christo, qui in re Euangelica omni ex parte probatus, nullaque ex parte corruptus est; nihil enim habere adulterinum, est bonorum colophon.

Salutate eos, qui sunt ex Aristobuli domo. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino.

FAmilias, quæ crediderant ex domo Aristobuli salutat, & Herodionem cognatum, qui ex Iudæis erat. Similiter familiam Narcissi, non omnes quidem, qui erant huius familiæ: sed qui crediderant, ob id addidit, qui sunt in Domino, insinuans, non omnes fuisse Christianos, vt notat Theodoret.

Salutate Tryphoenam, & Tryphosam, quæ laborant in Domino. Salutate Persidem charissimam, quæ multum laborauit in Domino. Salutate Rufum electum in Domino, & matrem eius, & meam.

LAbor hic in Domino, est opera, quæ à fidelibus exhibetur pro Christi Euangelio, non solum erga se, sed etiam erga alios, quam egregiæ hæ fœminæ præstiterant. Rufus electus in Domino dicitur, quia pietate, & Religione eximius. Matrem eius, Paulus suam appellat, communemque vtrique ducit, quia beneficia acceperat ab ea, & quod proprio filio carne, Paulo subsidio profuit. Insignis laus hæc est, Pauli matrem à Paulo vocari. Illud (charissimã) Græce habetur (dilectam).

Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermem, & qui cum eis sunt, fratres.

AD eãdem familiam hi omnes pertinebant, quam sua salutatione Paulus ornauit; Quis non miretur distinctissimam Pauli erga singulos notitiam, cum nondum tunc temporis Romæ fuerit?

Salutate Philologum, & Iuliam, Nereum, & sororem eius, & Olympiadem, & omnes, qui cum eis sunt, sanctos.

HOs etiam salutat, cæterosque Christianos, quos sanctos appellat, qui cum eis, vel de eorum familia sunt. Quidam codices, non Olympiadem, sed Olympam habent, & est viri nomen: sicque Græcè legitur. Hi omnes nobis ignoti nunc sunt, futuri notissimi, quando in æterna beatitudine eorum conuersatione fruemur.

Salutate inuicem in osculo sancto.

Osculũ sanctum in Ecclesia quid fuerit.

QVoniam ipse absens Romanos amplecti non poterat, per ipsosmet facit, rogans, vt se inuicem amplectantur, & salutent ipsius nomine, ne vllum contempsisse videretur, idque in osculo sancto, idest, Christianis digno, honesto, modesto, syncero, fraterno, ac ab omni dolo alieno. Huiusmodi osculo mos erat Christianis, vt habetur ex Tertul. lib. de orat. se salutare, in signum pacis, & amicitiæ mutuæ. Quo signo Iudas abusus, reprehensionem recepit à Christo dicente Luc. 22. Iuda, osculo Filium hominis tradis? His eisdem uerbis, quibus nũc utitur Paulus, usus etiã est 2. Corinth. 13. *Tertull.* *Luc. 22.* *2. Cor. 13*

Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi.

OMnium Christianorum nomine eam Ciuitatem merito salutat, quæ omnibus Christianis præsidet; Romana enim Ecclesia omnium Ecclesiarum caput est, & magistra, in qua Christi Vicarius, Ecclesiæque uniuersalis Episcopus Pontifex Romanus, uerus Petri successor residet.

Rogo autem vos fratres, vt obseruetis eos, qui dissensiones, & offendicula præter doctrinam, quam vos didicistis, faciunt, & declinate ab illis.

ADmonet Romanos, in doctrina fidei à Principe Apostolorũ Petro accepta constantes esse, & eos uitare, qui dissensiones in ea doctrina inducunt, ex quibus offendicula, & scandala, quę à fide recedere faciunt, procedunt. hos homines obseruare, & agnitos diligentes habere iubet, ut ab eis, tamquam à peste fugiant. Declinate, inquit, ab eis; cum huiusmodi enim disputatio, & conuersatio nociua est. Hoc maximè propter Iudæos dictum censet Theodoret. qui per legis studium, credentes ab Euangelij ueritate auertere conabantur. Illud (præter) loco (contra) positum est. Probat Paulus, Petri doctrinam Romanis traditam, quam certam, & syncer am, fidelemque esse, etiam absens, sciebat.

Huiusmodi enim Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri.

Qualitates eorũ qui dissẽ

CAusam enarrat, cur ab his sit declinandum, idque facit, eorum qualitates describens; quarum prima est, quia non seruiunt Christo Domino nostro, idest, non ea docent, quæ secundum Christi Euangelium sunt. Altera est per Antithesim: sed ea tradũt,

quæ

siones, & offendicula i Ecclesia faciebant.

quæ in sui ventris vtilitatem faciunt, nimirum ea concionantur, & docent, per quæ corradant ab alijs pecunias, & lucra temporalia, quibus suum ventrem expleant: non audientiũ, sed propriam quærunt vtilitatem.

Et per dulces sermones, & benedictiones seducunt corda innocentium.

TErtia eorumdem qualitas est, vti dulcibus sermonibus, & benedictionibus, quibus simplicium, & innocentium corda seducant, & lucrum inde extorqueant. Per benedictiones, Græcè ἐυλογίας, adulationes, & assentationes significat. Dulces sermones, Græce χρηστολογίας, blandiloquentiam intelligit, per quam verba composita, & ea, quæ humanis desiderijs grata sunt, dicuntur, appetitibus vanis satisfacientia, non hominum morbis spiritualibus medentia. Sunt hi, vt medici, qui infirmo grata, non proficua porrigunt. Græcè, non (innocentium) sed simplicium, & doli expertium, ἀκάκων, idest, sine malitia; hi enim facile ab huiusmodi dolosis hominibus seducuntur.

Vestra enim obedientia in omni loco diuulgata est.

HÆc sententia, cum sequentibus, causam exponit, cur Paulus Romanos rogauerit obseruare illos, qui dissensiones, & offendicula contra receptam doctrinam faciunt, ab ipsisque declinare: ea autem est. Quia, uos quidem suscepistis doctrinam Apostolicam prompto, & alacri animo, & hoc mihi perplacet, & de eo gaudeo; sed opus est prudentia, noloque uos simplices esse in malo: sed sapientes in bono. Rogo ergo uos obseruare prædictos, non quòd ignorem obedientiam uestram, & simplicitatem in malo, sed quod desiderem sapientiam, & prudentiam in bono conseruando. Hic est totus contextus, in quo mira suauitas, & prudentia Pauli in admonendo elucet; ut enim dulcem faciat admonitionem, quasi imprudentiæ illos arguens, laudem præmittit in eo, quod laude dignum erat. Cætera in sequentium explicatione referam. Dicit ergo: Omnibus Ecclesijs manifesta est uestra obedientia, qua Euangelio promptè, & perfectè credidistis.

Obediẽtia Christianorũ in Ecclesia ĩ quo consistebat.

ANNOTATIO VII.

CHrysostomus hanc sententiã, censet, quasi diceret: Quę modo occupationem quandam esse dixi, & quorum mores in genere de-

depinxi, ad vos nihil spectant; qui promptissime fidem amplectimini. Hanc expositionem, neque particula illa (enim) neque sequentia facile admittunt. Idcirco accommodatius existimaui, quod in commentario dixi.

Gaudeo igitur in vobis.

HOc etiam uerbo admonitionem dulcem efficit, & tamquam ab amico animo procedentem facilem receptu reddit. Est igitur, inquit, quod in uobis gaudeam, nempe de tanto bono, quantum est obedientia fidei, nec hæc est causa, cur uos rogem, & admoneam cauere, & declinare ab huiusmodi hominibus. Causam sequẽti sententia declarat.

Sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo.

HÆc est causa meæ rogationis. Quia uolo, & desidero, ut sitis in bono prudentes: in malo uero simplices; sic enim non seducemini ab his, qui dissensiones, & offendicula faciunt. Faciles fuistis in obedientia Euangelij, & de hoc gaudeo: sed quia facilitas credendi obnoxia est fraudi, nisi adsit prudentia; idcirco volo vos esse prudentes in bono, vt sectemini, quæ sectanda sunt, & impostu ras, ac dolos, & fraudes malorum hominum repellatis. Simplices autem in malo, ignorantes thecnas, dolos, & artes, quibus mala per petrantur, vt non ea faciatis. Præceptum Domini hoc est, Matth. 10. Estote prudentes, sicut serpentes, & simplices, sicut columbæ. *Mat. 10.* Est vtraque coniungenda; vt enim dicit Gregor. 3. p. pastor. admonit. 12. In electorum cordibus debet & simplicitatem columbæ astu tia serpentis acuere; & serpentis astutiam columbæ simplicitas tẽperare: quatenus, nec seducti per prudentiam, calleant; nec ab intel lectus studio ex simplicitate torpescant. *Gregor.*

Deus autem pacis conterat Sathanam sub pedibus vestris velociter.

OCcasione horum hominum, qui offendicula, & dissensiones faciunt, ad Deum se Paulus conuertit, eum rogans, vt contẽrat cito Sathanam sub pedibus credentium; idest, Populum Christianum superiorem, & potentiorem efficiat omnibus ijs, qui Euãgelio contradicunt, & aduersantur, Christianisque obstaculo sunt, quo minus credant: idque uelociter, & citius faciat, ne multi pereãt horum aduersantium causa. Appellat autem Deũ pacis, quia Deus est, à quo pax ista effici, sperari, & peti debet. Tacitè petit Paulus, Reges, & Principes Idololatras, omnesque potestates Euangelium oppugnantes, conuerti à Deo, aut de medio tolli, locoque eorum

fideles constitui, ut Populus Christianus à persecutione huiusmodi liberatus augeatur, & mirum in modum crescat. Tunc erit Satan sub pedibus credentium, quando, si quis aduersarius superit, longè inferior uiribus, & potentia Christiano populo fuerit. Exaudita est oratio Pauli: cito enim Romanum Imperium ad Christum est conuersum, factaque Roma etiam per exemplum Religionis caput.

ANNOTATIO XIII.

Chrysost. Theodor. Chrysost. & Theodoret. per Satan Diabolum intelligit, qui magister est omnium dissensionum. *Origen.* Origen. hoc non recipit, eo argumento, quia, si Diabolus esset contritus, non remansisset ad exercitiũ Christianorum. Dicit ergo, Satan hoc loco accipi generaliter pro omni spiritu aduersante credentibus. *Satan in Scriptura, qd significet.* Nec aduertit, hoc idem argumentũ fieri posse contra ipsummet. Respondeo igitur, Satan in Scriptura aliquando vsurpari, non pro Diabolo propriè: sed generaliter pro aduersario etiam homine: nomen enim hoc idem significat apud Hebræos, quod apud Latinos, aduersarius. sic *3. Reg. 5.* 3. Regum. 5. dicitur: Non erat Satan: idest, non erat hostis, neque qui contradiceret. Hoc autem loco potest vtroque modo accipi; tamen accommodatius est, si accipiamus pro Diabolo: quamuis enim homines Euangelio aduersentur; ille tamen est, qui per eos operatur: & quando Idololatræ, & aduersarij cõuertuntur, ille est, qui conteri dicitur, iuxta illud Ioan. 12. *Ioan. 12.* Princeps huius mundi eijcietur foras, & omnia traham ad me ipsum. & illud *Luc. 11.* Luc. 11. Cum fortis armatus custodit atrium suũ, in pace sunt ea, quę possidet; si autem fortior illo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Significabat hisce Dominus, infidelitatem, & idololatriam, per quas regnabat Satan in Mundo, eijciendas: & Gentes ad Christum, & eius Euangelium suscipiendum conuertendas. Et hoc est, quod Paulus nunc rogat, velociter à Deo fieri. *Cõterere sub pedibus quid denotet.* Dicitur autem, conteri sub pedibus credentium, non quod esse desinat, sed quòd imbecillis ita fiat, vt viribus longe sit minor, & inferior credentibus, nec audeat, quę ante audebat.

Aduertendum est pręterea, illud (conterat) Gręce haberi in futuro (conteret) quasi sit prędictio Pauli, eius, quod futurum erat, sicque Origen. & Chrysost. interpretantur. *Origen. Chrysost.* Vetus interpres legit (conterat) quasi sit deprecatio Pauli. sicq. legit Hieron. Ezech. 32. *Hierony.* & Græcos codices esse varios conuincitur ex Theo. qui Gręcus cum sit legit (cõterat) rogationem Pauli hanc esse affirmans. *Theodor.* idem Origen. hom. 3. *Origen.* in Exod.

Gra-

Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum.

HOc rectè connectitur præcedenti. Sit uobiscum gratia Domini nostri Iesu Christi, qua non solum Deo reconciliantur homines, peccatis deletis, & filiatione Dei accepta; sed fiunt robusti, & potentes, vt Satanæ, etiam nondum contriti, potentia eis non noceat, valeantque ei resistere, seque incolumes, & puros ab eius nequitia, fraudibus, & persecutionibus conseruare.

Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam, in Domino.

SAlutationes nunc eorum, qui cum Paulo erant, Romanis mittit. Timotheus hic est, quem circumcidit, & Episcopum ordinauit, ad eumque duas illas epistolas misit, quæ inter Canonicas habentur; quem adiutorem appellat, quia secum in Euangelio prædicando laborauit. Hos tres appellat cognatos, quia ex Iudæis erant, vel quia forsan sanguine, & carne coniuncti. Quidam fidelis nomi natus Tertius suam interponit salutationem, Paulo consentiente, qui se hanc scripsisse epistolam affirmat; siue quia, Paulo dictante, ille excipiebat; siue quia à Paulo prius scriptam, describebat, vt ad Romanos transmitteretur. Illud autem (in Domino) potest coniungi vtrique verbo. Scripsi in Domino; idest, propter Dominum; aut, saluto in Domino, idest salutem, quæ à Domino Christo est, vobis precor. Et hic sensus accommodatior est.

Tertius q fuerit scriptor huius epistolæ.

Salutat vos Caius hospes meus, & vniuersa Ecclesia.

HOspitem appellat; cum enim propriam domum nō haberet, apud alios maximè fideles diuertebat. Erat autem hic Caius, qui non solum Paulum hospitio excipiebat, sed erat solitus Christianos frequēter huc, & illuc transeuntes excipere. Idcirco dicitur, hospes uniuersæ Ecclesiæ. Est autem hyperbole, uniuersæ Ecclesiæ, non enim omnes, quotquot erant fideles, sed illac transeuntes excipiebat. Est autem in gignendi casu, ut constat ex Græco textu. Et est magnæ uirtutis testimonium, alumnis fidei domum aperire, & eos fouere. Hic Caius erat Corinthius, ut Theodoret. de quo habetur 1. Cor. 1. Gratias ago Deo meo, quod neminem uestrum baptizaui, nisi Chrispum, & Caium. Act. 20. fit mentio alterius Caij Derbæi. Etiam Act. 19. alterius Caij Macedonis. Hic autem noster Corinthius est alius ab illis duobus.

Caij quot fuerint.

Theodor. 1. Cor. 1. Act. 20. Act. 19.

Salutat vos Erastus Arcarius Ciuitatis; & Quartus frater.

ARcarius dicitur Græcè œconomus ciuitatis, seu dispensator ærarij, siue quæstor. Per ciuitatem, Corinthum, ubi hæc scripta est Epistola, intelligit. Erasti huius fit mentio 2. Timoth. 4. Erastus, inquit, remansit Corinthi. Vltimus salutator, Quartus est, qui appellatur frater, quia fidelis erat. Fratrem autem in Domino dici, magnus est honor.

Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

HOc est ultimum Vale, quod Epistolas claudere solet. Bonum autem maximum impertit Romanis: gratia enim Christi nihil in hoc seculo maius, nec æquale ulli desiderari potest.

Mihi Paulus in fine huius Epistolæ similis uidetur patri charissimo, & amantissimo, qui à filijs discedens, post ultimum Vale, iterum atque iterum ad colloquiú reuertitur, amoris affectu tractus, & detentus. Sic Paulus in fine capitis præcedentis. Vale dixit, in capite decimo sexto, iterum. Salutant inquit, uos omnes Ecclesiæ. iterum. Gratia Domini uobiscum. Nunc postremo. Gratia Domini uobiscum. Amen. Et nec hoc finem dicendi facit; sed postremo loco Deo gratias altissimas, & profundissimas, & omni sapientia, ac doctrina plenas agit, dicens.

Ei autem, qui potens est vos confirmare iuxta Euangelium meum, & prædicationem Iesu Christi.

ACtione gratiarum epistolę finem vltimum imponit, qua actione, Euangelij antiquitatem, & excellentiam declarat, vt Gentes Deum magnificent, & plurimi faciant, illud recepisse. Est autẽ vltimo verbo connectendum hoc, quod nunc dicitur, nẽpe honor, & gloria ei, qui potens est vos conseruare, & stabilire, iuxta Euangelium meum, idest in Euangelio, quod ego annuncio: statim declarans ait. Et prædicationem Iesu Christi. Sensus ergo est, Gloria sit ei, scilicet Deo, qui vos potest confirmare, ut perseueretis in Euangelio, quod annuncio, quod est de Christo Iesu, seu quod est prædicatio de Christo Iesu: prædicare enim Christum Iesum, idest filiũ Dei, hominem factum aduenisse, & per eum salutem, ac redẽptionem hominum effectam esse, & credentibus in eũ communicari, hoc est, Euangelizare, & prædicare Christum Iesum. Prudẽter dicit (potens est uos confirmare) ne Romani sibi fiderent, Euangelio iã suscepto: nam poterant cadere, & retrocedere; necessaria est perseuerantia. qñ nemo suis uiribus assequitur: sed diuino auxilio opus est. Nemo ergo superbiat, sed Dei opem semper imploret.

Secun-

Secundum reuelationem mysterij.

EXplicat qualitatem prædicationis huius. Secundum, inquit, reuelationem mysterij, ideſt, prædicatio hæc non eſt alicuius rei humano lumine, & virtute intellectus humani cognitæ: ſed per reuelationem mysterij; erat enim mysterium diuinum, & res arcana, quæ non innotuit, niſi ex diuina reuelatione, & manifeſtatione. 1. Corinth. 2. Vt fides ueſtra non ſit in ſapientia hominum: ſed in virtute Dei. Matth. 11. Nemo nouit filium, niſi Pater; neque Patrem nouit quis, niſi Filius, & cui uoluerit Filius reuelare.

1. Cor. 2. *Mat. 11.*

Prædicatio Pauli nō ex humano lumine ſed per reuelationem mysterij diuini.

Temporibus æternis taciti.

HOc myſterium, quod reuelatione agnitum eſt, tacitum, & occultum fuit temporibus æternis; non fuit quidem nouum inuentum: ſed ab æterno excogitatum à Deo, & in ipſo reſeruatum. 1. Cor. 2. Loquimur Dei ſapientiam in myſterio, quæ abſcondita eſt, quam prædeſtinauit Deus ante ſæcula. Erat ergo temporibus æternis hoc, quod nunc prædicamus, ſed abſconſum in Deo.

1. Cor. 2.

Quod nunc patefactum eſt per Scripturas Prophetarum ſecundum præceptum æterni Dei, ad obedientiam fidei.

HOc myſterium, quod temporibus æternis fuit tacitum; nūc, ideſt, in tempore patefactum eſt per Prophetarum ſcripturas, ad obediētiam fidei, ideſt, vt ab hominibus crederetur per fidē, & obedirent, Dei verbo credentes. Dicitur, obeditionem fidei, quia homo intellectū captiuat, & ſubijcit, vt aſſentiat per fidem ijs, quæ neceſſaria ratione non probantur. Illud (nunc) tempus creatum indicat, vt ab æterno diſtinguatur, nec refertur ad præſens Pauli: ſed ad totum illud, quod fuit legis tēpore; quod enim ante ſæcula Deus prærordinauit, per Prophetarum oracula patefieri ordinauit, vt crederent homines, myſterium hoc prius, quàm reipſa executioni mādaretur. Abac. 2. Iuſtus meus ex fide uiuet. Ordinationem, Dei præceptum appellat: dicit autem (ſecundum ordinationē æterni Dei) quaſi dicat; Patefactum eſt illud idem, quod ab æterno Deus ordinauit, & diſpoſuit faciendum; uel quia præcepit Deus Prophetis, ut id reuelarent alijs.

Myſteriū abſcō ditum ab æterno nūc patefactum.

Abac. 2.

In cunctis Gentibus cogniti.

HOc mysterium, quod ab æterno tacitum erat, & in tempore patefactum est per Prophetas, ut fide teneretur ab hominibus; hoc iam cunctis Gentibus est manifestatum, & cognitum per Apostolorum prædicationem. Perpende totum progressum mysterij; fuit quidem ab æterno dispositum, & in Deo absconditum; fuit postea per Prophetas patefactum, in tempore, hominibus, ut crederent. Postremo agnitum, & reuelatum Gentibus. Hoc est Euangelium. Hæc est prædicatio Christi, quam Paulus dixerat.

Soli sapienti Deo per Iesum Christum, cui honor, & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

PEriodum concludit. Ei, inquit, qui potens est uos confirmare in hoc Euangelio, & prædicatione talis, ac tanti mysterij, qui solus est sapiens, sit honor & gloria per Iesum Christum in sæcula sæculorum. Gloriam, & honorem Deo optare per Christũ Iesum, idem significat, ac optare, Deum agnosci, & coli ab hominibus secundum Euangelium Christi, nimirùm, ut omnes Christiani fiant, & Deum secundum Euangeliũ Christi uenerentur: Christus enim sua doctrina, & opera Patris gloriam quærebat. Ioan. 17. Pater clarifica Filium tuum, vt Filius tuus clarificet te. Gloria est manifestatio Dei in hominibus. Honor autem, cultus Deo exhibitus.

Attende autem, quod ad uerba attinet, duo. Prius est, hanc uerborum repetitionem, & multitudinem, nempè (ei) & (soli Deo) ad idem referri, nempè ei, qui solus est sapiens. Illud autem (cui) phrasis est Hebræa, post antecedens, etiam uti relatiuo; ad Deum autẽ refertur, quasi dictum esset. Ei, soli sapienti, ipsi gloria per Christũ. Posterius est, dictum esse (soli sapienti Deo) vt significaret Paulus, per nullam hominum sapientiam, hominem potuisse uiam salutis agnoscere. Solus Deus est, qui eam nobis per fidem manifestauit, idcirco solus sapiens dicitur, quia solus salutis viam inuenit, & docuit. Abac. 3. Hic est Deus noster, hic adinuenit omnem viam disciplinæ, & tradidit eam Iacob seruo suo, & Israel dilecto suo.

Deus cur solus sapiens. *Abac. 3.*

ANNOTATIO IX.

Chrysost. Theodor.

GRæci auctores, Chrysostomus, Theodoretus, cum cæteris, vti supra diximus, hanc totam gratiarum actionem constituunt in fine capitis quartidecimi. Vetus autem interpres, cum Latinis, hoc in loco collocant. Multi etiam Latini codices non legunt illud (cui) quod sen-

tentiam

tentiam valde obscuram efficit, sed expungunt, quod Græcè dicitur ῷ. Si vero legamus, non ad Christũ, sed ad Deum ipsum referẽdum est, ita, vt tria vnum & idem ostendãt, nempè illud à principio positum (ei.) & rursus (soli sapiẽti) & (cui) quod idem est, ac si dicas. Ei, qui solus est sapiens Deus, ipsi gloria per Iesum Christum in sæcula; illud enim ῷ positum est loco αὐτῷ, idest (ipsi.) In Græcis codicibus non habetur (sæculorum) nec (honor) sed (gloria in sæcula, amẽ.) ad sensum parum refert, cum idem perseueret: probabilius est, Græcos codices habuisse hæc, quæ vetus interpres exposuit. Atq; hæc sunt, quæ in huius Epistolæ explanatione assequi potuimus. Sit gloria omnipotenti DEO, & gloriosissimæ MATRI eius. Amen.

FINIS.

FRANCISCI
CARDINALIS TOLETI
Sermones quindecim

Super psalmum Trigesimum primum,

AB EODEM IN HIS COMMENTARIIS RELATI, vtpotè ad intelligendam Pauli Epistolam necessarij.

Ipsi Dauid intellectus. XXXI.

BEATI, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum, nec est in spiritu eius dolus. Quoniam tacui, inueterauerunt ossa mea: dùm clamarem tota die. Quoniam die, ac noctè grauata est super me manus tua: conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina. Delictum meum cognitum tibi feci, & iniustitiam meam non abscondi. Dixi, Confitebor aduersum me iniustitiam meam Domino: & tu remisisti impietatem peccati mei. Pro hac orabit ad te omnis sanctus, in tempore opportuno. Verumtamen in diluuio aquarum multarum, ad eum non approximabunt. Tu es refugium meum a tribulatione, quæ circundedit me: exultatio mea erue me a circundantibus me. Intellectum tibi dabo, & instruam te in via hac, qua gradieris: firmabo super te oculos meos. Nolite fieri sicut equus, & mulus, quibus non est intellectus. In camo, & freno maxillas eorum constringe, qui non approximant ad te. Multa flagella peccatoris, sperantem autem in Domino misericordia circundabit. Lætamini in Domino, & exultate iusti: & gloriamini omnes recti corde.

SERMO PRIMVS.

De titulo psal.

ANTE quàm ad ipsius psalmi expositionem accedamus aliqua primum explicare oportet, quæ ad ipsius intelligẽtiam multum faciunt. Vnum est de titulo huius psalmi; quamuis enim non omnes psalmi in Hebræo hunc titulum habeant, iste tamen eo non caret. est autem talis: Intellectus

Ledauid Maschil.

Dauid לדוד משכיל vbi illud verbum, intellectus nominandi casus est; at Septuaginta verterunt in genitiuo, quia apposuerunt titulo: Psalmus intellectus Dauid. illud nomen appositum, psalmus, facit, vt intellectus, geniti ui sit casus; at quia in Hebræo non habetur nisi, Intellectus Dauid, fit, vt sit in recto; idem enim est, siue hoc, siue illo modo dicatur. Nomen autem, maschil, quod Septuaginta verterunt, σύνεσις, Hieron. vertit, eruditio Dauid, est enim à verbo

Hiero. Sa chal.

שכל, quod est intelligere: inde nomen deriuatur significans intelligentiam, seu eruditionem, aut scientiam. Difficultas autem est, an sit nomen hoc sumendum in significatione hac verbali: nàm non desunt, qui dicunt esse nomen cuiusdam instrumenti, quo iste decantabatur psalmus, quod nomen in aliquibus alijs psalmorum titulis reperitur, ut in 41. 43. 44. 52. & alijs. Tamen, communis sententia Græcorum, Latinorum, & Hebræorum est, non instrumenti nomẽ, sed significationem habere natiuam. hoc autem multis probari potest. Primò, quia si nomen instrumenti proprium esset, nec Septuaginta, nec Hieronymus vertissent secũdum suã verbalem significationem, sed retinuissent vocem, aut vertissent aliqua denotante instrumentum. Secundò, quia non diceretur tunc, Intellectus Dauid, sicut nec dicimus, Instrumentum Dauid, sed dictum esset, super, aut, in maschil: sicut dicitur, quando fit alterius instrumenti mentio, super octaua, prima, tertia; quod conuenit multo magis argumẽtó, quod in psalmo continetur, vt non instrumenti nomen, sed significationis suæ natiuæ sit nota. Cum communi ergo sententia dicimus, in titulo hoc nomen, maschil, significare intellectum, seu, vt Hieronymus vertit, eruditionem.

Quæ sit eruditio quam significat maschil.

Sed hinc altera difficultas emergit. quæ sit ista eruditio, & intellectus. Ad quod Lyra locutionem Hebræam considerans, quia dicitur, Intellectus ipsi Dauid; nam ל nota est datiui casus, dicit, hunc intellectum esse eum, qui datus est Dauidi à Deo, quando reuelauit peccatum adulterij, & homicidij sibi dimissum esse; de hoc enim in hoc psalmo agitur. Quia ergo Dauid intellexit sibi peccatum dimissum, & hanc intelligentiam non per se consecutus est, quia nemo mortalium vi propria attingere valet, an in gratia sit, ac sibi dimissum peccatum, ob id dicitur: Intellectus ipsi Dauid, idest, intelligentia facta Dauid ipsi, nempè à Deo per reuelationem. Sed hæc explicatio non placet, vt intellectus sit, quo sibi esse dimissum peccatum, notse datum est. consentio hunc psalmum tractare de peccato commisso cum Bersabe, contra Vriam; tamen tituli sensum non probo: sed si velimus proprietatem illam datiui casus retinere, conuenientius.

tius exponemus sic, sumpta expositione ex ipsomet psalmo, in quo dictum est peccatoribus, aut iustis, ne ad peccandum declinent: Nolite fieri sicut equus, & mulus, in quibus nõ est intellectus. Cum igitur aliquis peccat, aut in peccato est, dicitur esse sine intellectu, quia imprudentiæ, & stultitiæ est peccare: quando autem à peccato resipiscit, dicitur, intellectum recipere. quia igitur in hoc psalmo Dauid sui peccati meminit commissi, & qualiter diuina gratia resipuerit, & ad Deum sit conuersus, & consequẽter, ex insipientia, & stultitia ad sapientiæ intellectum venerit, ob id titulus materiam psalmi virtute continens, est, Intellectus Dauid, idest, agitur in hoc psalmo de intellectu, & sapientia data à Deo Dauid, qua à peccato graui, quo in insipientia, & stultitia detinebatur, resipuit, & ad Deũ conuersus est. iste sensus respondet verè materiæ psalmi. Doctrinam autem hanc veram esse etiam in ipso Dauid, ipsemet confirmat psal. 37. dicens de statu peccati sui: Putruerũt, & corruptæ sunt cicatrices meæ à facie insipientiæ meæ. Vbi se insipientem, & stultum propter peccatum fatetur. quo in loco Basil. homil. in eundem psal. inquit: Stultum suum factum nominat, omne enim peccatum per stultitiam fit; virtus autem, quoniam ipsa prudentia est, quæcunque secundum ipsam fiunt, laude, ac virtute digna declarat. hæc Basil. Merito igitur, quia in psalmo hoc fit mẽtio, & agitur de resipiscentia, & conuersione, dicitur, intellectus: nam apud Latinos, qui ad bonum conuertitur de malo, resipiscere, idest sapientiam recuperare dicitur, & quia hoc à Deo datum est, dicit, ipsi Dauid, in datiuo: Septuaginta enim etiam per datiuum verterunt: imò, quando dicitur, psalmus Dauid, vertunt per datiuum, sicut etiam in Hebræo habetur, vt significetur per hoc, quæ in psalmis dicuntur, Dauidẽ esse à Deo doctũ, & à Deo ipsum didicisse, quæ docebat, & cantabat.

Hic est vnus modus exponendi hunc titulum conueniens. Potest esse etiam alter, vt intellectus hic, & eruditio sit non solum Dauidi datus, sed etiam quem ipse nobis dat, quia nos suo facto, & verbis docet, & admonet, quomodo ad Deum conuerti debemus, quomodo non debemus recedere à Deo. & hoc multum quadrat illi versiculo huius psalmi: Intellectum tibi dabo, & instruam te: Nolite fieri sicut equus, &c. quæ verba sunt Prophetæ nobiscum loquentis, vt ibi explicabimus, quo in loco vtitur verbo שׂכל à quo nomen, maschil, deriuatur; & sic videtur titulus hic facere hunc sensum: Intellectus, & eruditio, quam nobis dat & tradit Dauid & facto, & verbis. & sic totã materiã psalmi cõtinet titulus. Nec huic expositioni obstat, quod dicitur in datiuo; nam omnia, quę in psalmis continentur, quibus sæpe Dauid nos docet, & admonet, sunt à Spiritu Sancto ipsi data, & sic in datiuo casu semper ponitur in alijs etiã psalmis. Quãuis ergo intellectus hic sit, quẽ docet Dauid omnes, dicitur non in genitiuo, Dauid ipsius, sed in datiuo, ipsi Dauid, quia prius hoc ipse accepit, quàm alijs communicaret. Vtroque igitur modo titulus exponi potest, & vtrumque simul sensum continet titulus, quod est tota materia huius psalmi.

Fachal.

Alterum considerandum ante psalmi explicationem est de voce hac

Selah. שֶׁלָה quæ in hoc pſalmo, & alijs pſalmis ſępe reperitur: de qua magna eſt controuerſia, & hucuſque nihil certi, & indubitati repertum. Pro quo aduerte, non in ſingulis pſalmis reperiri, ſed in aliquibus. Rurſus, nec in tota etiam ſcriptura reperitur, extra pſalmos, & canticum Abacuc. nec valet id factum, quia carmina ſunt; nam nec in omnibus pſalmis reperitur: cum tamen omnes ſint carmina. & extra pſalmos liber Iob, & aliqui, præter hûc, libri Salomonis ſint carmine conſcripti, nec tamen vox hæc ibi reperitur. in pſalmis autem non reperitur niſi Septuaginta tribus vicibus: in noſtro autem præſenti pſalmo ter reperitur. Multiplex autem tàm Hebræorum, quàm Græcorum, & Latinorum eſt dicendi modus: nam ſunt multa, quæ quæri poſſunt. vnum eſt, an ſit vox ſignificatiua, an non: alterum eſt, ſi ſit uox ſignificatiua, an ſit pars ipſius carminis, an non: tertium eſt, quid ſignificet. in his multæ exiſtunt opiniones. Circa primum, aliqui dicunt, apponi verſiculo, non vt partem, neque vt vocẽ ſignificatiuam, ſed tantum vt ſignũ quoddam cuiuſdam effectus. Et in hoc adhuc varij ſunt: nam quidam dicunt, eſſe ſignum ſilentij, & intermiſſionis ſpiritus, & pauſationis cuiuſdam: alij, eſſe ſignum metri commutationis: alij, eſſe ſignum, quod ſenſum exorditur alterum à præcedenti: alij ſignum diſtinctionis rithmi; nã olim cantabantur pſalmi voce humana, adiuncta inſtrumento; aliquando autem intermittebatur aut inſtrumẽtum, aut vox humana, & huius ſignũ erat hæc vox. Harum quatuor ſententiarum meminit Hieronymus epiſt. ad Marcellam, vbi hoc interrogatus ex profeſſo tractat. Theodor. in prologo pſal. fere has recitat, & ipſe aliã quintam dat, ſignum nempè eſſe viciſſitudinis cantus, non vt quarta illa ſententia dicebat, ſed quia diuerſa inſtrumenta erant, quibus vtebãtur, & diuerſi adhuc ſoni in eodem inſtrumento. hæc vox viciſſitudinem denotabat, vt inſtrumenta, aut ſoni, quibus vox humana iuncta erat, variarentur, ac ob id à Septuaginta dicit traductam eſſe διάψαλμα. Vatablus pſal. 4. addit aliam quintam, ſeu potius ſextam, vt vox hæc nota eſſet, vocem à cantoribus intendendam, diligentique meditatione eſſe expendendum, quod præceſſit. & poſſumus exemplum addere, ſicut nunc apud cantores ſcribi ſolet, Bemol, ſic tunc notabat, uocem eſſe intendendam in verſiculo, cui apponebatur, vt notaretur eſſe id magna dignum meditatione. Auguſt. Eugubi. pſal. 4. citat adhuc ſeptimam ſententiam Hebræorum quorundam dicentium, nõ eſſe ſignificatiuam vocem, ſed apponi verſiculis ornatus cauſa, vt apud Homerum ἰά. κεὶ ὦ. δὴ. & alia. qui ſignum intenſionis vocis dicunt, affirmare poſſunt aliquo modo eſſe ſignificatiuam à verbo שלל quod ſignificat exaggerare, accumulare.

Maſchil num reperiatur in ſingulis pſalmis.

Maſchil num ſit vox ſignificatiua.

Theodor.

Aug. Eugub.

Salal.

Circa ſecundum, qui tenent vocẽ eſſe ſignificatiuam varij ſunt. alij enim poteſtatem eſſe ipſius verſiculi affirmant, & cõiungendam cum alijs vocibus, & exponunt, vt ſignificet, ſemper; & ſic legunt illud pſal. 4. exaudiuit me de monte ſancto ſuo ſemper. iſtam citat Theodor. loco allegato, & videtur eſſe Chaldæi interpretis; nam loco שֶׁלָה apponit לְעָלְמִין in ſæcula. Alij dicunt ſignificare idẽ quod

Selah. Lealamin.

quod sane, profecto ita est, & affirmare quæ præcesserunt in versiculo. huius meminit Aug. Eugub. tanquã quorundam Hebræorum . meminit etiam August.eodem psal. Alij faciũt particulam, sed non significatiuam , sed ornatus causa, vt illi superius citati in septima sententia:illi enim verius ad hunc locum pertinent, nam faciunt particulam versiculi . Et sic qui partem faciũt , alij significatiuã, alij non significatiuam dicunt esse . & qui significatiuam, alij dicunt significare, semper, alij, sane, &c. Alij extra uersiculi sententiam & significatiuam esse affirmant , vt dicemus modo circa tertium de significatione ipsius, quia adhuc isti uarij sunt.

De tertio igitur, nempe de significatione, varia est opinio. Augustinus psal. 4. sequens Septuaginta, qui uerterunt, diapsalma , dicit hanc uocem Græcam significare interuallum, & denotare silentium , & intermissionem in psallendo. Verba Augustini hæc sunt: diapsalma uetat superiorẽ sententiam cum posteriori cõiungi : siue enim Hebræum uerbum sit, sicut quidam uolunt, quo significatur, fiat, siue Græcum, quo significatur interuallum psallendi, ut psalma sit, quod psallitur; diapsalma interpositum in psallendo silentium, ubi quædam requies distinctæ continuationis ostenditur: siue ergo hoc, siue illud sit, siue aliud aliquid, certe illud probabile est, non recte cõtinuari, & coniungi sensum, ubi diapsalma est interpositum. hæc Augustinus. Quæ sententia est eadem cum superius posita inter à Hieronimo narratas, nisi quod Augustinus significatiuam vocem affirmat. Hieronymus autem varius est : nam in psal. 4. dicit quidem significare, semper, & in hoc probat magis

Maschil quid significet . August.

Hiero.

Aquilæ versionem, qui ita tradnxit, quàm septuaginta, Theodotionis, & Symmachi, qui uerterũt, diapsalma. propterea citat dicentes esse musici soni signum , & tandem dicit ipse hanc particulam apponi , vt denotet ea, quæ præcesserunt, aut quæ sequuntur, ad æternitatem pertinere. at idẽ Hieronymus in epist. ad Marcellam allegata, citatis quatuor, uti diximus sententijs, ipse tandem dicit: sicut Latini, opere completo, solent apponere, explicit, aut feliciter, aut quid simile, ita Hebræi vnum horum trium אמן amen. aut שלום pax. aut סלה in ęternum, siue semper: vt enim quę scripta sunt, confirment, dicunt, amen, ut translata feliciter protestentur, dicunt, pax: vt scribenda, seu scripta commemorent, & celebrent, dicunt, semper. Vnde secundum Hiero. est nota significatiua, nam significat quod dicimus, semper. & est nota finalis, & est nota significans, seu indicans quæ dicuntur esse commemoranda. & est nota extra versiculi partes. citat in ea epist. Orig. dicentem: Qui uerterũt diapsalma, intellexisse per eam musicæ particulam cantilenæ, aut rithmi immutationem, rursus, ibidem dicit, Septuaginta Theodotionem, & Symmachũ, loco שלה vertisse diapsalma. in quo non est audiendus Aug. Eugub. psal. 4. qui negat septuaginta id posuisse, sed uocẽ Hebræam retinuisse, ab imperitis autem scriptoribus id esse positum; tamen magis est profecto credendum Hieronimo, qui id affirmat, similirer Theodor. in prologo . & communis sententia Doctorum. Hæ sunt opiniones circa hanc vocem.

Amin. Salom. Selah.

Hierom.

Orig.

Selah. Eugub.

At reuera, nulla earum plene satis

facit:

facit: nam cur non in alijs psalmis ponitur, præter eos, in quibus posita est, cum militent omnia dicta in eis? nam sensus fit mutatio; varijs instrumentis, & voce humana cantabantur; erant aliqua ad æternitatem pertinentia; fine claudebantur: denique militant omnia, propter quæ in aliquibus ponitur, secundum quamcunque ex opinionibus prædictis, quarũ nulla reddit causam, cur in his solũ ponitur locis, in quibus posita inuenitur; vnde nihil ad plenum habere hactenus potuimus. Inter ea autem, quæ probabilius dici videntur, illud est, vt sit nota quædam extra versiculum vocis cantantium intensionis, vt per eam vocis mutatio, & intensio significetur: seu quæ versiculo præcedenti, qui voce intensa cantabatur, continentur, esse sententiam notabilem; seu quia ad æternitatẽ pertinet, vt dicit Hiero. siue quia ad Christũ; siue quia ad mysterium aliquod gratię; siue quia digna est moralis sententia, siue aliud notabile continetur. In psalmo autem præsenti, quem explicandum suscepimus, ter ponitur, vt suis in locis explicabitur.

Tertium considerandum ante eius explicationem est, de eiusdem qualitate: est autem psalmus hic de numero septem, qui pœnitentiales dicuntur; & est ordine secundus. Pro quo aduerte ex Innoc. in prologo septem psal. pœnit. plures extare psalmos ad pœnitentiam pertinentes, tamen Ecclesiam hos septem elegisse ex multis, vt numero septenario comprehẽderentur. Quod si petas, cur septem tantum, & non plures sunt electi, reddit tres causas huius. Prima est, quia numerus septenarius sacratus est, vtpote multa mysteria in se concludẽs, vt multis ipse probat exemplis: vt igitur sacrato numero pœnitentia clauderetur, tantum septem electi sunt. Altera est, quia peccata omnia, quæ præuaricando committuntur, septem sunt numero, generice significata illis septem gentibus, quas Dominus de terra promissionis eiecit: septenario ergo numero pœnitendo diluantur, quæ septem committuntur diebus. His possumus addere quartam causam. totum vitæ huius tempus septẽ diebus numeratur, tot enim hebdomadam faciũt; hebdomada autem multiplicata, mensem, mensis annũ; & annis totum tempus clauditur: Vnde vita æterna uentura octaua dicitur, & octauum sęculum post huius vitæ sæcula septem succedit. vt igitur notetur, & indicetur totum huius uitæ tempus esse pœnitentiæ, nõ solùm quia in hac vita sola pœnitentia prodest, sed etiam quia, dum uiuimus, semper de peccatis dolere debemus, ob id numero septenario psalmi pœnitentiæ comprehenduntur. Esse autem totum huius uitæ tempus tale, docet eleganter Grego. lib. 6. epist. 22. ad Gregoriam cubiculariam Augustæ, quæ petierat, vt a Domino Gregorius peteret reuelari peccata eius sibi esse dimissa. cui Gregorius respondet hæc verba: Quod dulcedo tua in suis subiunxit epistolis, importunam se mihi existere, quo ad vsq; scribam, mihi esse reuelatum, quia peccata tua dimissa sunt, rem & difficilem, & inutilem postulasti. difficilem quidem, quia ego indignus sum, cui reuelatio fieri debeat: inutilem uerò, quia secura de peccatis tuis fieri non debes, nisi cum iam in die vitę tuæ vltimo plangere eadem peccatà minime ualebis. quæ dies quousq; ueniat, semper suspecta, semper trepida metuere culpas debes, atque eas

Greg.

quo-

quotidianis fletibus lauare. hæc Gregor. Quintam etiam adde causam, quia septenarius numerus totum hominem significat, ut dicit Gregor. & Innocen. in principio exposit. psal. 1. pœnit. dicentes, per quaternarium, corpus quatuor constans elementis; per ternarium, animam irascibili, cōcupiscibili, rationalique constantem parti significari. totus ergo homo septenario comprehenditur; pœnitentia autem ad totum hominem pertinet, est enim cordis & animæ contritio, & corporis maceratio, & castigatio: & sic Dauid & animam contritione, & corpus ieiunio, cilicio, & alijs afflictionibus castigabat: merito igitur septenario numero pœnitentiæ psalmi continētur. His etiam causam sextā addere possumus; quia pœnitentia septem in homine operatur, quæ Paulus expresse docet 2. Corinth. 7. sic dicens: Ecce hoc ipsū secundum Deū contristari vos, quantam in vobis operetur solicitudinē; sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desideriū, sed æmulationem, sed vindictam. Ecce septē opera pœnitentiæ, quorum singula explicare longum, & extra nostrum propositum esset. His tandem septimam adiungere possumus causam, ex fructu ipsius pœnitentiæ, per quā septem spiritus sancti dona animæ infunduntur, per quæ septem vitiorum genera excluduntur. quod in hymno in festo Sanctæ Magdalenæ Ecclesia docet, canens sic: Lauda mater Ecclesia; lauda Christi clementiam, quæ septem purgat vitia, per septiformem gratiam. His igitur de causis psalmi ad pœnitentiam pertinentes ad septenarium numerum sunt ab Ecclesia reducti: sunt autem hi è multis electi, quia magis in eis aut actus pœnitentiæ, aut fructus, aut materia pœnitentiæ, quæ peccata sunt, describūtur. Et quæ magis ad compunctionē cordis faciunt, & statum peccatoris, & pœnitentis describunt. Non est autem nouum in Ecclesia, quod hi septem psalmi, pœnitentiales vocentur, & hoc numero complectantur, & sic decantandi proponantur; sed est vetustissima consuetudo, cuius argumentum id est, quod sub hoc numero, & nomine antiquissimi Doctores super eos commentaria ediderūt. quales sunt Diuus Gregor. & Innocentius III.

Innoc. *2. Cor. 7.*

Quarto consideranda est materia huius psalmi. Ea autem est duplex: vna remota; altera proxima. Remota est peccatum quod Dauid perpetrauit adulterij cum Bersabee, & homicidij cōtra Vriam, hoc enim est, quod huius psalmi materia est, quamuis eius mentio distincta non fiat. Proxima autem materia est, huius peccati ad tempus impœnitentia: non enim statim pœnituit Dauid peccasse, sed distulit pœnitentiam; propter quod ipse dicit: Quoniam tacui, &c. rursus, eiusdem peccati confessio: nam flagellis admonitus, & excitatus a Deo, peccatum conuersus confessus est, de quo dicit: Confitebor aduersum me iniquitatē, &c. Rursus, eiusdem peccati remissio, de qua dicitur: Remisisti iniquitatē peccati mei, &c. Rursus, peccati præmunitio; nam petit, ne permittatur incidere amplius in peccatum, de quo dicit: Erue me a circundantibus, &c. Hæc omnia ad materiam proximam psalmi huius pertinent, in quo agitur de impœnitentia temporali; de conuersione, & confessione; de remissione, de præmunitione, cum alijs, quæ ad hæc ordinantur. Occasione huius, aliquid de mate-

Materia huius ps.

materia remota in præsenti tractandum est, nempe de peccato Dauid. Et quamuis multa consideranda essent, vnum tantum breuiter discutiam, nempe vnde Dauid tam Deo charus, & tot ac tantis virtutibus præditus incidit in tam graue peccatum. Hoc autem quæsitum duplici ex capite procedit. Vnum ex parte ipsius Dauid, quid nempe in peccatum eum labi fecit; alterum ex parte Dei; cum enim certissimum sit, neminem peccare, nisi Deo permittẽte, quæri posset, cur Deus hominem sibi charum incidere in tantum peccatum permiserit, cũ si voluisset, vtique suo posset a peccato præseruare iuuamine, & auxilio. Quantum ad primum, respondere possumus facile cum Aug. qui lib. 3. de doct. Christ. cap. 21. causam ex parte ipsius docuit, dicens: Dauid in vnam fœminam illicitè irruit, æstu quodam ætatis, & temporalium rerum prosperitatibus abreptus. Vbi duo ponit, quæ ipsum Dauid labi in tale peccatum fecerunt. at difficilius est, ex parte Dei permittentis causas assignare.

Cur Dauid peccauerit, cum esset iustus.

August.

Dico igitur causas esse nonnullas a sacris Doctoribus assignatas, cur Deus negauerit ipsi Dauid auxiliũ, quo de facto à peccato caueret, permiseritque in tale, ac tantum peccatum ad tempus labi. Prima est, vt quædam extollentia, & iactantia Dauid compesceretur, & cognosceret, non esse in se, cur se extolleret, sed à Deo esse totum bonum. hãc causam assignat, & explicat Basil. homil. in psal. 37. per verba sequentia: Deo, inquit, permittente, aduersarius in Dauid vires suæ malitiæ exacuit, & promouit, vt disceret non temere proferre: Non mouebor in æternum; quoniam enim gratia Domini confortatus, & inualescens plurimum, aliquando nescio quid magnum de seipso sentire cœpit, ita vt arrogantiusculè loqueretur, ac diceret; Ego dixi in abundantia mea non mouebor in æternum, huius rei gratia meritò traditus tẽtatori est, qui, vbi animam eius attigit, grauiore dispẽdio eum affecit, quàm Iob. Hæc Basil. In epist. autem ad Chilonem Anachoretam discipulum suum, idem Basil. sic dicit: Ne ipsum Dauid futilis incogitantia sui siuit hinc emigrare omni ex parte irreprehensibilem, per illud in Vriam designatum piaculum, hæc Basil. Hiero. lib. 2. aduersus Pelagian. sic dicit; Dauid, qui dixerat confidenter, proba me Domine, & tẽta me; Vre renes meos, & cor meũ, quoniam ante oculos meos misericordia tua est, & complacui in veritate tua. & iterum; Ego autem in innocentia mea ingressus sum, & pes meus stetit in directo: quamquàm iudicij veritatem misericordia temperaret, tamen quia hoc ausus est dicere, relinquitur parumper fragilitati suæ, &, vt vos dicitis, arbitrij libertati: & per adulterium lapsus in homicidium postea loquitur; Miserere mei Deus, secundum magnam &c. hæc Hiero. Author etiam imperfecti in Matth. quod tribuitur Chrysost. homil. 1. sic inquit; Quoniam Dauid de nimia iustitia sua confidens dicebat: Domine Deus meus si feci istud si est iniquitas in manibus meis. Itẽ; iniquitatem si aspexi in corde meo non exaudiet Deus, dimissus est, vt circumueniretur a carne, non vt iniustitia ejus ostenderetur, sed vt eius iactantia compesceretur. Vide de hoc egregiam doctrinam Grego. lib. 33. moral. c. 11. Altera causa etiam ex parte diuinæ permissionis est, propter

Basil.

Hiero.

Chrysost.

pter maius bonum ipsius Dauid, vt hoc lapsu in maiorem surgeret perfectionem; quod etiam aliquando solet Deus cum alijs permittere: quam causam tradit & explicat Ambros. in Apologia Dauid, cap. 2. vbi sic inquit: Sancti Domini qui consumare pium certamen gestiunt, & currere cursum salutis, si fortè vt homines corruerint naturæ magis fragilitate, quàm peccādi libidine; acriores ad currendum resurgunt, pudoris stimulo maiora reparantes certamina, vt non solum nullum attulisse æstimetur lapsus impedimentum, sed etiam velocitatis incētiua cumulasse. Hęc et alia de hoc peccato Dauid, Ambrosius dicit, ad diuinam referens prouidentiam, qua fit, vt peccatum prosit ipsi peccanti prædicto modo, doctrina est Augustini, lib. de correct. & grat. c. 9. vbi de electis loquens, ait. Talibus diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum vsq; adeo omnia, vt si qui eorum deuiant, & exorbitant, etiam hoc ipsum faciat eis proficere in bonū, quia humiliores redeunt, atq; doctiores.

Tertia causa etiam ex parte Dei est, propter nos, & imitationem nostram, ut illorū virtutes, imitaremur nec detrectaremus hoc nos facere nō posse, cum illos aliquid supra nos fuisse causaremur: ob id Deus in peccata eadē eos incidere pp nostrā permisit vtilitatem. Inter hos Patres sanctos vnus fuit Dauid. Hanc doctrinam & causam assignat Ambros. in Apolog. Dauid, cap. 2. cuius verba sunt hæc: Aliàs quoq; prodesse peccatum possumus comprehendere, & prouidentia Domini Sanctis obrepsisse delicta: propositi enim ad imitādum nobis sunt; & ideo curatum est vt & ipsi aliquando laberentur: nam si inoffensum à vitijs inter tot lubrica huius sæculi curriculum peregissent dedissent nobis occasionem infirmioribus æstimā di cuiusdam superioris eos naturæ, ac diuinæ fuisse, vt delictum recipere, & culpæ cōsortium habere non possent. quę opinio vtique vt exortes nos illius substantiæ ab impossibili imitatione reuocaret; Præterijt igitur illos pauitsper Dei gratia, vt nobis ad imitationem vita eorum fieret disciplina; & sicut innocentiæ, ita & pœnitentiæ magisterium de eorum actibus sumeremus. Ergo dum lapsus eorum lego, consortes etiam illos infirmitatis agnosco: dum credo consortes, imitandos esse præsumo. Hæc Ambrosius.

Quarta huius causa ex parte diuinæ prouidentiæ est, vt Dauid, sicut & alij sancti viri, in omni genere virtutum probarentur, quarum vna est pœnitentia, qua contra peccatum pugnatur, vt nobis essent exemplo, qualiter peccata tegere, & surgere ab eis debe remus. Hæc causa datur ab eodē Ambrosio in Apolog. Dauid, c. 3. vbi eam ad hoc propositum dat, & simul confirmat, ne cui difficilis doctrina videtur; Aliqua ipsius verba proponā. Quid inquit, si Dominus Deus, cum aliquod virtutis specimen dederit, in alio voluerit probare, nū liquet quod etiam sanctum Dauid fide nobilem, præstantissimum mansuetudine, manu fortem, probare voluit; quemadmodum vitium tegeret, lapsum emendaret, vt nos doceret, quemadmodum ad missum possimus operire peccatum? nisi fortè alicui vilis causa videtur, vt propter nostram correctionem tantus erraret Propheta, cum propter omniū redemptionem infirmitates nostras Christus susceperit, qui peccatū pro nobis factus est, cum peccatum non cognouerit; & indignum æstimatur,

nec verisimile creditur, quod Dauid propter posteritatis profectum, vnius lapsus opprobrium inciderit, cũ ipse Dominus sit pro nobis factus opprobrium, ergo futuræ dispensationis mysterium in suis ante præmisit, & serui quidem conditionis suæ peccata portarunt, ideo non potuerunt etiam peccati esse ipsi exortes; Dominus autem onus suscepit alienum, ideo solus fuit sine consortio delictorum. Hæc, & alia Ambrosi⁹, quibus ipse consentit in Præfatione Psal.37. dicẽs: Ideo mihi Dauid videtur gustasse peccatũ, vt doceret quemadmodum peccatum posset aboleri.

Quinta adhuc ex parte diuinæ prouidentiæ causa huius fuit, quam idem *Ambros.* Ambros. in Apolog. eadẽ c.3. assignat; nempe propter figuram diuini mysterij, quam multis probat, & docet hoc factum de Bersabee prius adultera, & Vria occiso figuram fuisse mysterij per Christum celebrati, & ob significationem hanc fuisse à Deo permissũ illud Dauid peccatum: qualiter autem hoc factum explicetur, & applicetur significationi, non est nostrum modo enarrare, satis est causam hanc attigisse diuinæ permissionis circa peccatũ Dauid. Hoc autẽ factũ Dauid, quamuis malum in se, figuram tamen fuisse diuini mysterij, non solum Ambro. affirmat, sed etiam Aug. lib.22. contra Faustũ, cap.87. et Gregor. lib.3. Mora- *Aug.* lium, c.16. vbi etiam hanc explicat fi- *Gregor.* guram. Propter has causas moderatè, & reuerenter de peccato Dauid loqui debemus, præcipuè cum tanta sit deletum pœnitentia, & tantis ac tot repensum operibus, vt rectè docet & *Ambros.* monet Ambrosius in Apolog. Dauid, *Hieron.* c.1. & sequentibus, & Hieron. lib.2. contra Pelagian. post illa verba superius citata, cur Dauid peccare sit permissus, dicit: Non hoc dico, quod virum sanctum accusem, de quo scriptũ est, quod omnes voluntates Dei fecerit, sed quod multis alijs bonis hæc vitia compensarit, & saluatus sit misericordia Dei, cuius iudicium est in ponderibus; neq; enim iniustus est Deus, vt tantum peccata condemnet, & bonorum operum non meminerit. Hæc Hieronimus.

Vltima causa huius diuinæ permis- *Aug.* sionis assignatur ab Aug. li.3. de doct. Christ. c.23. vbi de hoc peccato Dauid, & de aliorum sanctorum Patrum peccatis loquens, dicit hæc verba: si qua peccata magnorum virorum legerit, tametsi aliquam in eis figuram rerum futurarũ animaduertere, atq; indagare potuerit, rei tamen gestæ proprietatem ad hunc vsum assumat, vt se nequaquam rectè suis factis iactare audeat, & præ suà iustitia cæteros tãquam peccatores contemnere, cum videat & tantorum virorum, & cauendas tempestates, & flenda naufragia: ad hoc enim etiam peccata illorum hominum scripta sunt, vt Apostolica illa sententia tremenda sit vbiq; quę ait: Quapropter qui videtur stare, videat ne cadat, 1. Cor. 10. Hæc Aug. Ex *1. Cor. 10* quibus omnibus explicatum manet, quod proposuimus considerandum de materia remota huius Psalmi, nempè, de peccato Dauid, vnde in ipsum sit lapsus. Materiam autem propinquam, nempè, impœnitentiam temporalem, confessionem, & conuersionem eius per pœnitentiam, peccati cõdonationem & remissionem à Deo factam, & præcautionem, longum esset earum qualitates nunc exprimere velle, etiam & superfluum, cum maximè in Psalmi expositione sint hęc omnia sigillatim tractanda.

Vltimo loco consideranda ante *Diuisio* Psalmi

Psalmi. Psalmi enarrationem superest diuisio, & partes eius. Sunt autem hęc quatuor. Prima est velut præfatio et prooemium beatitudinẽ hominis describens, quæ multum ad narrationẽ intentam facit. Secunda est, in qua de sua impœnitentia, conuersione, & alijs prædictis agit. Tertia est, qua vti le consilium, vt verus malorum expertus ex charitate nobis omnibus exhibet. Quarta est, qua connectit omnia cum præfatione, vt principio, medium, & finis sibi respondeant, et connexione quadam consona colligentur quæ omnia in ipso narrationis processu manifesta erũt. Alia præter ea quæ dicta sunt, præmitti possent, sed generalia sunt, & cõmunia omnibus Psalmis, a quibus nunc abstinendum esse arbitror, quia ad intelligentiam Psalmi, quem enarrandum suscipimus, nõ sunt necessaria, & esset a proposito longe diuertere. Hoc vnum sat sit, hũc Psalmum esse à Dauid compositum, & de seipso in eo agere, in quo nemo discordat.

Sermo Secundus.

Beati.

August. AVgustinus lib. 10. Confession. c. 20. duplicem distinguit beatum, vnum in spe, alterum in re; non quod duplex sit beatitudo; est enim vna sola, sed quod ad eam duplex sit respectus: vnus eorum, qui iam consecuti sunt, & possident actu, qui dicuntur beati in re: alterum eorum, qui ad eam tendunt, & nondum adepti sunt, & dicuntur beati in spe; non dicuntur autem beati in spe, qui eam tantum sperant; nam peccatores, & qui male viuunt, sperant beatitudinem; sed qui sic viuunt, vt eam consequi mereantur, dicuntur beati spe. Adde quòd peccatores etiam et male viuẽtes sperant quidem beatitudinem, non sic quasi eam se putent consecuturos ita uiuendo, sed quòd animum habent mutandi uitam in eam, in qua digni beatitudine sint. Beatus igitur in spe est iustus, & fidelis bene uiuens in hoc sæculo. Horum duorum beatorum sæpe in Scriptura fit mentio, etiam in Psalmis; ut alia autem testimonia prætermittamus, de beatis in re dicitur Psal. 83. Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. De beatis in spe Psal. 1. Beatus vir, qui non abijt in consilio impiorum; & 118. Beati immaculati in uia, qui ambulant in lege Domini. Sumitur in Scriptura, Beatus, etiam in alia significatione, pro possidente aliquod bonum etiam temporale, sed talis beatitudo imperfecta est; nos nunc loquimur de perfecta, qualis est in patria, & quam iustus sperat, quæ remouet omnem defectum, & aufert omne malum, & implet omni bono. Cum igitur sit duplex Beatus, sermo nunc est de Beato in spe, qui est iustus & fidelis; hunc nunc Dauid describit, & sic omnes Doctores exponunt, & sic Paulus Rom. 4. intellexit.

Psal. 83. Psal. 1. Rom. 4.

Quorum remissæ sunt iniquitates.

EXPLICAT qui Beati sint. & in Hebræo singularis est sermo nempe cui remissa est iniquitas: at quia Indefinitæ hæ Propositiones, Vniuersalibus comparantur, inde est, quod Septuaginta plurali usi

De qua iniquitate intelligatur iste ista mus Iesag. Iasag.

sunt sermone in uertendo: Pro verbi ppositi declaratione exponenda sunt aliqua: quæ sit ista iniquitas; quæ hæc remissio; & à quo ista fiat remissio.

Quantum ad primum, verbum Hebræũ est עָוֹן quod est à verbo עָוָה

quod significat præuaricari, rebellare, recedere, quod est eorũ qui à Principe rebellant, & eius deserunt obedientiam sic habetur. 2. Paral. 21. Rebellauit Edon, ne esset subditus: & 3. Reg. 12. Recessit Israel de domo Dauid. Inde nomen illud in sua propria & natiua significatione, notat rebellionem, præuaricationem, vsurpatur autem sæpè in Scriptura pro alijs generibus peccatorum grauium, & mortalium, etiamsi præuaricationes tales non sint, quibus verus Deus relinquitur; & ad falsos fit conuersio, & merito quodlibet mortale sic uocatur; nam in omni scelere eiusmodi est quędam legis diuinæ inobedientia, & transgressio. Cõmuniter Doctores, ut paulo inferius apparebit, affirmant, hoc in loco pro quolibet graui peccato generaliter sumi, non pro aliqua peccati specie: & sic à significatione usurpata, quę cõmunis est, non in propria & natiua sumit. hoc Septuaginta uerterunt ἀνομία, quasi sine lege, seu contra legẽ; & sic exponit Origẽ. lib. 4. in epist. ad Ro. vbi hac de causa ἀνομίαν, & iniquitatem Latinè dici affirmat.

2. Pa. 21. 3. Re. 12.

Origen.

Quantum ad secundũ verbum Hebræum, נָשָׂא quod significat dimittere, parcere, indulgere, tollere, septuaginta vsi sunt verbo, ἀφαιρέω quod significat, auferre, seu tollere. Quando homo peccat, per peccatũ manet debitor Deo pro satisfactione; nã peccando affecit Deũ iniuria, & sic velut obstringitur vinculo peccati, & debitũ contraxit: quãdo à peccato liberatur, debiti huius fit remissio, & dimissio, & indulgentia, quia donatio quædã est: quia verò per hanc remissionẽ dicitur, qui erat peccator, iã non peccator, ob id peccatum tolli affirmamus, quia iã non facit hominẽ peccatorem debito ablato. Vide in verbo remissionis insinuatur non solũ quòd tollitur peccatũ, sed quòd gratis & dono tollitur; hoc enim est debitũ remittere; quod magis significatur in verbo Hebræo, quam in Graeco; illud enim tollere simul, & remittere significat, quasi sit ablatio remissiua, & gratis facta, quod non ita significatur verbo Græco. Beatũ igitur illũ vocat Dauid, qui cũ peccator esset, à peccato liberatus est. Vbi Aug. bene dicit hoc in loco, Beatũ vocat, nõ in quo inuentum non est peccatum, sic enim nemo nostrum est; sed in quo peccatum inuentum, remissum est.

Casa. Remissio quid significet.

Quantũ ad tertiũ, certũ est, potestatem primariã peccata tollendi, & remittendi, Dei esse, quod testimonio scripturæ notum est, Isa. 43. Ego sum qui deleo iniquitates tuas. Verba sũt Dei & Matth. 9. Pharisæi ignorantes Christũ Deũ esse, et audientes peccata ab eo dimitti, dixerũt, hic blasphemat, quasi, quod Dei est, sibi vsurparet. Nec Christus id negat, sed edito miraculo probat se Deũ esse. Id etiam rationibus conuincitur. Primò, quia peccatũ est iniuria Deo illata à peccatore; at remittere iniuriam ipsius est, cui est illata. Secũdò in peccato est lata sententia æternæ mortis à Deo cõtra peccantẽ, quæ in remissione reuocatur; at nemo superioris sententiam reuocat, nisi superior ipse, & solius Dei est suã reuocare sentẽtiã, & mortis delere chirographũ. Tertiò, quia in remissione peccati, gratia & charitas

Remissio à quo fiat

Isa. 43.

Matt. 9.

tas infundamur, quibus fit hęres ęternæ vitę; at hęc nemo facit, aut donat; nisi Deus ipsis. Est igitur remittendi peccata potestas prima. In Nouo Testaméto communicauit, seu partitus est hãc potestatem hoïbus, quibus quasi ministram & famularẽ dedit potestatẽ remittendi peccata, quæ in nostris residet Sacerdotibus, sed hæc a Deo est, & vt Dei ministri remittunt peccata. ob id Ioan. 20. dum hanc dedit, Spiritum Sanctũ donauit, dicens; Accipite Spiritũ sanctũ, quorũ remiseri tis peccata, remittũtur eis. Ante Euãgelium, nemo talẽ sortitus est potestatem, & merito, quia nondũ Deus homo factus erat; postq̃ aũt fact⁹ est homo Deus, conuenienter diuinam hãc potestatẽ hoïbus cõmunicauit. Cum igitur hæc ita sint, facile est dubio satisfacere, à quo remissæ nũc dicantur iniquitates. Dico, intelligendum esse à Deo, ác si diceret: Beati quibus Deus peccata remisit: etiã .n. quando homo remittit, Deus est, qui principaliter remittit. Sed Sermo est in præsenti de potestate principali, & de remittente primario quia hęc doctrina Psalmi, non solum est pro Euãngelio, sed generalis pro omni statu, etiã ante Euangelium: semper enim est, erit, & fuit beatus, cui peccata sunt dimissa; loquitur igitur de eo, qui semper in omni statu remittit, qui Deus est. Esse autem hunc sermonem generalẽ pro omni statu, docet Paulus Rom. 4. vbi hunc locũ generaliter ẽt ante legẽ exponit; q̃a semp homo nõ ex operib⁹, sed ex fide et gratia iustificat⁹ ẽ.

Ioan. 20.

Rom. 4.

Hinc infero, nõ uideri expositionẽ Basilij & Theodoreti huic aptã esse loco, dicunt enim gratiam baptizati Euangelici hic Prophetari, quæ talis, ac tanta est, vt facillimè remittat peccatum: nam uel tantum attritis, & credentibus omnia peccata ita remittit, vt simul & uniuersas culpas, labes, & totam remittat pœnam. Nos dicit Dauid beatos, ad se comparans, qui non sic, sed multis laborib⁹, & fletibus hanc remissionem sit cõsecutus. Dicit ergo Theodor. hæc uerba propheticis oculis noui testamenti gratiam præuidens, atq; remissionem, quæ per sanctũ baptisma credentibus suppeditatur; Hos beatos esse prædicat, vt qui sine labore peccatorum remissionem recipiũt, & exordiens, in hæc uerba prorumpit. Beati quorum, &c. Cum ergo luctibus & crebris lacrymis liquefactus sim, cũque in multas calamitates hac de causa inciderim, felices illos, atque beatos nuncupo, qui citra laborem, peccatorum veniam benignitate Dei adepti sunt; nam erga ipsos tali liberalitate utitur, ut non modo peccata remittat, uerum peccata obliteret, ut nec uestigia quidem peccatorum temaneant. Hæc Theodoret. At, quamuis uerum sit, hanc facilitatem esse in Nouo Testaméto, veraq; esse q̃ dicit; tamẽ puto nõ fuisse hunc sensum Dauid: nã tũc beatitudinẽ collocaret in facilitate, non in rimissione, quæ cõmunis erat sibi cum ijs, qui Noui Testamenti sunt; Ac non sic est; sed beatos vocat ob remissionem, siue facilè, siue difficulter sit habita. Et reuera hæc est perfecta beatitudo. Et rursus, uti ex Paulo diximus, sermo hic est de remissione peccati, siue quæ tunc temporis à Deo fiebat, siue facta, siue futura erat. Omnes hi beati dicuntur in spe, & reuera sunt, & fuerunt.

Basilius Theodoret.

Et quorum tecta sunt peccata.

PRoseqĩ exponere, quos uocet beatos, & addit eos esse, q̃b⁹ ẽt tecta sunt

sunt peccata. In quorum verborum explicatione multa sunt tractanda, nempè, quæ sint hæc peccata: quid sit peccata esse tecta: & an sit iste distinctus gradus beatorum à præcedenti: & in quo sensu totus hic versiculus sit à Paulo Rom. 4. citatus. *Rom. 4.* Est autem sermo apud Hebræos singularis: Cui remissæ sunt iniquitates, & cuius tecta peccata; quamuis septuaginta numero vtantur plurali: quorum; *Cathaah* *Chathah* peccata verò, & iniquitates, etiam in Hebræo singularia sunt. *Cur peccata dicâtur iniquitates.* Quantum ad primum, in Hebræo est חטאה à verbo חטא qđ significat errare sicut, qui à scopo & via errat, inde peccare et significat, & nomen significat peccatum. Si autem proprietas vocabuli consideretur, non quodcumq; peccatum sic dicitur, sed illud, quod per errorē, seu ignorantiam quandā cōmittitur, vnde Septuaginta verterūt ἁμαρτία qđ est a verbo ἁμαρτάνω quod significat idem etiam cum Hebræo, ab errare & peccare: quamuis tam Hebræū, q̄ Græcum vsurpentur in Scriptura sæpè generaliter pro quouis genere peccati; Et reuera quoduis peccatum sic dici potest, quia omne peccatum error est à signo hominis, qui Deus est & deuiatio à via salutis; & sic generaliter dicitur *Isa. 53.* Isa. 53. Omnes quasi oues errauimus, vnusquisque in viā suam. *Psal. 57.* Et Psal. 57. Errauerunt peccatores ab vtero. Est igitur discrimen inter iniquitatem, & peccatum, quantum ad Hebræum & Grecum idioma prædictum, vt peccata dicātur iniquitates, *Pesagh.* scilicet פשע & ἀνομία quatenus transgressio legis sunt, vt autē deuiationes sunt à fine vltimo, & ab ipsa via perueniendi ad ipsum, dicuntur חטאה & ἁμαρτία peccatum *Chataah* autem Latinè deuiatio est à Regula: & sic generaliter dicimus peccatum artis, naturæ & moris. Vnde peccatum est discessus à Regula recta operandi, quod conuenit quodammodo cum Hebræo & Græco vocabulo; quamuis Orig. lib. 4. in epist. ad Roma. *Origen.* peccatum dicit vocari, quatenus contra legem & præceptum. His ita propositis, dubium esse potest, quomodo hic sumatur peccatum, an propriè, an generaliter. Non desunt, qui nō pro omni peccato sumi dicant, sed pro alijs distinctis à priori scilicet iniquitate, vt in sequenti versiculo dicemus. Cōmunis tamen & vera expositio Doctorum est, vt pro eodem sumantur hæc duo, quamuis vti diximus, diuersis rationibus; Variatio autem vocabulorum fit, nō vt distinctæ res significantur, sed vt in peccato eodem distinctæ, ac variæ deformitates insinuentur. Et rursus, cum varijs oporteret vti verbis, ad exprimendam peccati remissionem, scilicet, verbo remittendi, & tegendi, ornatus causa etiam nomina variarentur. huius tamen verbi completa explicatio in sequenti versiculo habebitur.

Quantum ad secundum, aduertendum est, diuersimodè peccata dici tegi: nam homo dicitur tegere peccata, *Pecca. quomo. tegi dicātur.* similiter & Deus; sed aliter: nā Deus peccata tantum aliena tegit, scilicet nostra; nam propria non habet; at homo tegit peccata & propria, & aliena. De proprijs dicitur Prouerb. 10. *Prouerb. 10.* Os impiorum operit iniquitatē. Et rursus: Abscondunt odium labia mēdacia. De alienis ibidem dicitur: Odium suscitat rixas, & vniuersa delicta operit charitas; quo etiam modo illud 1. Pet. 4. intelligitur: Charitas *Pet. 4.* ope-

operit multitudinē peccatorū; quamuis hoc alio etiam modo intelligi potest, vt in quadam Concione super hunc locum diximus, & paulo nunc inferius dicemus. Præterea, homo tegit peccata aliena, non ea tollendo, sed vel remittendo, uel sustinendo; & propria non semper tegit tollendo; at Deus aliena tegit tollendo, ut iamiam explicabimus. Hoc in loco certum est, quando dicitur: Quorum peccata tecta sunt, loqui de hominibus, quorum teguntur peccata; at à quo tegantur, an à Deo, an ab ipso homine, & qualiter tegantur non ita certum est; sed uarij sunt Doctores, quorum expositiones adducam, ut, quid verius sit, magis postea appareat.

Primo igitur loco aliqui exponūt tegi peccata, quando ea Deus temporalibus, & manifestis pœnis non punit; ut hoc sit tegere, quod non punire, & pœnam condonare; ut remissio ad culpam, tectio ad pœnam referatur. Iuxta hanc expositionem Deus est, qui tegit peccata hominis. Hæc expositio est Augustini in hoc loco, ubi inquit: si tegit Deus peccata, noluit aduertere; si noluit aduertere, noluit animaduertere, noluit punire. Ista expositio non est aliena à phrasi Scripturæ: nam aliquando sic dicuntur peccata tegi, & à contrario, quando puniuntur, discooperiri; quia pœna illata culpam manifestat. Tren. 4. *Tren.4.* Visitauit iniquitatē tuam filia Edon, discooperuit peccata tua. & Psal. 34. *34.* Operuisti omnia peccata eorum: mitigasti omnem iram tuam.

Secundo loco alij exponūt, ut peccata tegi, sit, accepta remissione peccatorum, quæ commissa sunt, bonis operibus sequentibus emendari. iuxta illud Roman. 6. Sicut exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ, & iniquitati ad iniquitatem, ita nūc exhibete membra vestra seruire iustitiæ. Sic homo tegit peccata, dum, accepta à Deo remissione, ipse diuino auxilio bonis operibus vacat, & ornat animam suam. Hęc expositio est Ambrosij lib. 2. de pęnit. cap. 5. Vtrumq; *Ambros.* inquit, Beatum dixit, & cuius iniquitas remittitur per lauacrum, & cuius peccatum tegitur bonis operibus. qui enim agit pœnitentiam, non solum diluere lacrymis debet peccatum suū, sed etiam emendatioribus factis debet tegere delicta superiora, vt nō ei imputetur peccatum. ergo tegamus lapsus nostros posterioribus factis, mūdemus fletibus. hæc Ambros. Hoc idem Gregor. Homil. 4. in Ezechiel. *Gregor.* dicit. Peccata, inquit, tegimus, cum bona facta malis actibus superponimus; omne enim quod operitur, inferius ponitur, & hoc vnde operitur, superius deducitur. quando ergo abdicamus mala quæ fecimus, & eligimus bona, quę facimus, quasi tegmen ei rei superducimus, quàm erubescimus videre. hęc Gregor. Idē lib. 32. Moral. cap. 1. dubium mouens super hunc locum, quomodo Deo, cui nihil est occultum, peccata tegi possint, respondet per eadem verba prædicta. Ante hos Doctores idē dixit Origen. hūc *Origen.* locum exponens lib. 4. in epist. ad Roman. Quia, inquit, initium est conuersionis mala derelinquere, per hoc iniquitatum remissionem meretur accipere; cum autem cœperit bona facere, velut singula quæque, quæ præcesserant mala, bonis recentibus obtegens, & magis abundantem numerū bonorū introducens, quàm prius fuerat malorum, tegere peccata dicitur. Hæc Origenes.

Tertio loco alij exponunt, vt dicātur

tur tegi peccata, quia in vltimo iudicio peccata, quæ hic deleta sunt per pœnitentiam, non reuelantur, nec manifesta fiunt. Ita exponit Hieronymus in præsenti, vbi alterã simul adhibet expositionem, cuius statim métio fiet. Sed doctrina hæc non est vera, quamuis eam sententiam temerit Magister, 4. Sent. dist. ... sed sustineri nõ potest, vt aliàs est tractãdum; omnia enim tunc opera quæ gesta sunt in corpore, manifesta erunt; peccata autem deleta per pœnitentiam erunt manifesta ad laudem & gloriam.

Hieron.

Magist. Sentent.

Quarto loco alij aliter exponunt, nempe tecta dici peccata, quando etiã si sint remissa, tamen adhuc intimæ animæ partes nondum sunt plenè purgatæ, & sic aliquo modo manent; sed quia culpa deleta est, tecta dicuntur. Ita explicat Gregor. Nazian. Orat. in Sanctum Baptisma, vbi illud (Remissæ iniquitates) ad plenam peccatorũ purgationem refert: hoc verò, (Tecta peccata,) ad minorem gradum, quando non est plena purgatio; nimirum, quia manent adhuc reliquiæ præcedentium peccatorum, vt debilitas ad bonum, praui habitus ad malum, cogitationes adhuc præcedentium, & similia, quæ sordes & reliquiæ peccatorum dicuntur, & manent cum gratia, & culpæ remissione, nec expellun tur nisi exercitio, & continuo studio virtutum, sequenti. Huic expositioni contrarium videtur quod dicit Theodor. hic, vbi hoc exponens verbum, inquit: Erga ipsos tali liberalitate vtitur Deus, vt non modo remittat, verũ etiam obliteret peccata, vt nec vestigia quidem horum remaneant. Hæc Theodor. vbi tecta putat, quando reliquiæ etiam sunt omnino ablatæ: remissa verò, quando culpa etiam & pœna condonatæ sunt. Huic consonare videtur Basil. in præsenti vbi pro maiori gratia ponit, quando teguntur: Tanta, inquit benignitate vtus est Deus, vt non solum remiserit, sed etiam texerit peccata.

Gregor. Nazian.

Basil.

Sexto loco alij exponunt, vt dicantur tegi peccata, quæ post baptismum cõmissa sunt, & per Confessionem & Pœnitentiam deleta sunt, vt remissio ad Baptismum, tectio ad Confessionem, & Pœnitentiã referatur. Huius sextæ sentẽtię meminit Ambrosius in Apolog. Dauid, cap. 9. Sic Remig. exponit: Beati, inquit, sunt illi, qui per Baptismũ salui facti sunt, etiam illi Beati, qui post baptismum peccauerunt quidem, quia ceciderunt in criminalibus, sed per Confessionem & Pœnitentiam emendarunt.

Ambros.

Remig.

Septimo loco alij exponunt, vt peccata dicantur tegi ratione Charitatis vbi ponunt differentiam inter tegi, & remitti, vt gratiæ sit remitti, at charitatis tegi. Ita Hieron. in præsenti, vbi dicit, peccata remitti per Baptismum, tegi per charitatẽ, iuxta illud: Charitas operit multitudinem peccatorum. hoc idem Ambros. in Apolog. Dauid. c. 13. dicens, donari, seu remitti ratione gratiæ; tegi, ratione charitatis; deleri, ratione sanguinis Christi. Et cap. 9. ibidem dicit, per Baptismum, remitti, per charitatem, tegi: & quando Charitas est multa, etiam remitti per charitatem, iuxta illud Lucę 7. Remissa sunt ei peccata multa, quoniam dilexit multum. Edem aũt intelligunt remitti per Baptismum, & per gratiam, vt remitti sit donatio quædam gratiosa.

Hieron.

Ambros.

Octauo loco alij exponunt, vt tegi dicantur peccata, ratione gratiæ, quę in ipsa remissione à Deo infunditur: Deus enim remittit peccata, non solum delendo culpas, etiam & pœnas,

&

& de peccatore faciendo non peccatorem, sed simul infundendo gratiam & iustitiam, qua fiat qui erat peccator prius, iustus, & sanctus, & Dei amicus. Et hoc est tegi, peccata, quia nuditas per peccatum inducta, in remissione tegitur gratia. Videtur hoc esse Augustini lib. 2. qq. super Exod. c. 103. vbi dicit, peccata per Cõfessionem exprimi, & per gratiam, quæ data est Ecclesiæ, aboleri. Et hoc est tegi. Et quia hæc expositio magis placet, paulò amplius est exponenda, si forsan hęc fuerit ipsius mens.

August.

Deus non remittit peccata, quæ sunt iniuriæ contra ipsum illatę, sicut solent homines: hi enim sæpè remittunt iniurias, quas ab amicis receperunt, ita vt debitum satisfactionis, & inimicitiam deponant; tamen nolunt amplius eum, à quo iniuriam acceperunt, ad amicitiam recipere, sed suas sibi res habere iussum; odisse sese negant. Dei mores longè diuersi; ita culpam remittit, vt charitatem, qua amicus efficitur homo Dei, infundat; ita iniuriam condonat, vt bona, quæ per peccatum sunt amissa, restituat, & donet; ita delet peccatum, vt infundat iustitiam, & homo fiat non tantũ non peccator, sed etiam iustus, non tantum non inimicus, sed etiam amicus. hoc est remittere, & tegere peccata. In quo Hæretici nostri temporis decepti sunt; putarunt enim legentes, tegi peccata, quòd in remissione non tollantur peccata, sed maneant, tecta tamen. Quòd quidem Augustinus velut præuidens, explodit in pręsenti, dicens: non sic intelligas, quod dixit peccata cooperta sunt, quasi ibi sint, & viuant. hæc Augusti. Non aduertunt Hæretici testimonia plurima Scripturæ, quibus peccata tolli, deleri, proijci in profundum maris dicta sunt: immo hoc in loco dicuntur remitti, quòd distinctum quid est à tegendo; dicuntur igitur tegi, ad ostendendum, quod plenè tollantur, quod non solùm ea abijciuntur, sed anima loco illorum veste, & ornatu cœlesti operitur, & tegitur, vt non nuda, sed vestita sit coram Deo ijs vestimentis, ob quæ grata fit Maiestati Diuinæ.

August.

In maiorem huius loci declarationem, aduerte, peccati remissionem, quamuis vna sit, multis tamen nominibus in Scriptura vocari, vt diuersa, & multa significentur, quæ fiunt in ipsa remissione. Dicitur inprimis remissio Lucæ 7. remittuntur tibi peccata tua, quatenus peccatum, iniuria cũ sit in Deum, inducit ipsum debitum satisfaciendi, quod Deus gratis donat, quando delet peccatum: remissio enim, aut dimissio ratione debiti dicitur. Dicitur rursus deleri Psal. 50. dele iniquitatem meam, quatenus, quando homo peccat mortaliter, est lata sententia æternę mortis contra peccatorem, quamuis non sit executioni mandata; quando autem remissio fit, ista sententia reuocatur, & sic Metaphoricè dicitur deleri, iuxta illud Colos. 2. Delens quod aduersus nos erat chirographum decreti? Ambros. Apolog; Dauid, cap. 13. dicit, deleri dictũ esse, quia sanguine Christi fit ista remissio. Dicitur rursus, tolli, & auferri, Iob. 7. Cur non tollis peccatum meum, & quare non aufers iniquitatem meam; quia peccatũ homini inest, sicut accidens in subiecto, quamuis priuatiuum, & diuina virtute remouetur, & eijcitur, vt non afficiat hominem, sicut expellitur cæcitas, & mors: non enim peccatum à seipso desinit esse, nisi à virtute diuina expellatur. hoc est tolli, & auferri. Dicitur rursus solutio, seu absolutio.

Lucæ 7. *Psal. 50.* *Coloss. 2.* *Ambros.* *Iob. 7.*

Matt. 16. Matth. 16. Quæcũq; solueritis super terram, quatenus peccatum vinculũ est, quo tenetur homo, ne in suum finem Deum tendere possit; quo tenetur, ne à dęmonis potestate per se aufugiat; quo ablato in remissione, dici tur absolutio, seu solutio. Dicitur rur-
1. Ioan. 1. sus mundatio, seu mundari. Ioan. 1. Emundet nos ab omni peccato, quatenus peccata sordes sunt insordidantes, & deturpantes animam. Dicitur rursus lotio, seu ablutio. Psal. 50. La-
Psal. 50. uabis me, non solum quia per Baptismum fit remissio, sed etiam quia peccata sunt maculæ fœdissimæ animarum, quæ auferuntur in remissione, ob id ipsa dicta est lotio, seu ablutio, & remittere lauare, seu abluere. Dicitur rursus, parcere. Iob . . . . . Parce mihi Domine, ratione pœnæ, quæ in remissione tollitur, aut tota, aut pars.
Coloss. 2. Dicitur rursus, donare. Colloss. 2. donans vobis delicta, quia remissio fit gratiosa, non ullo pretio à peccatore propriè exhibito. Dicitur rursus, li-
Rom. 6. beratio. Rom. 6. Liberati à peccatis serui facti estis iustitiæ, quia per peccatum homo efficitur seruus sub potestate dæmonis, & ipsius peccati, à qua liberatur per remissionem. Rur-
Matth. 13. sus dicitur sanatio. Matth. 13. nequãdo conuertantur, & sanem eos, quatenus peccatum est morbus & infirmi-
Math. 9. tas spiritualis. Matth. 9. Non est opus valentibus medico, sed male habentibus. Dicitur rursus, viuificatio, 1.
1. Pet. 3. Pet. 3. viuificatos spiritu, quatenus peccatum quædam est mors animæ. Rursus dicitur Iustificatio, quatenus iustitia acquiritur, quando pecccatũ
Rom. 5. remouetur. Rom. 5. Iustificati ex fide pacem habeamus. Dicitur rursus Reconciliatio, 2. Corinth. 5. Qui nos re-
2. Cor. 5. conciliauit sibi per Christum, quia in remissione restituitur amicitia Dei quam perdidit homo in primo parente, & aliquãdo in seipso, quando, cum ante iustus esset, peccauit. Dicitur tãdem operire, tegere, quatenus in remissione vestitur homo diuina veste charitatis, significata Lucę. 15. illa sto- Luc. 15.
la prima, qua indutus est filius prodi- Matth. 22.
gus. Quæ etiam est illa vestis nuptialis, de qua Matth. 22. Quomodo inquit, huc intrasti, nõn habens vestem nuptialem; Ecce vna remissio, quibus & quot vocetur modis, vt varij effectus indicentur in ea, quorum vnus significatur uerbo præsenti, quo dicuntur tecta peccata; & quantum errent Hęretici, inde fit manifestum. Vltima ergo expositio allata mihi videtur conuenire, vt expositum est.

Circa has tamen allatas sentẽtias hoc aduertendum est, omnes ad diuersa illa verba habuisse considerationem, & cur tecta, cur remissa dicta sint considerasse, aliquos tamen eorum non pro eodem accepisse: nam Rem. iniquitates refert ad peccata ante baptismum commissa; peccata autem ad ea, quæ post baptismum cõmittuntur. Hæc tamen consideratio ad versiculum sequentem pertinet, vbi hoc diligentius tractabitur.

Peccata cur tecta, cur remissa dicantur.

Quantum ad tertium, quod superius proposuimus, an sint isti duo ordines distincti. Sunt qui ita putent esse duos ordines, ac si dicat Dauid: Beati sunt, quorum remissa sunt peccata, & beati etiam sunt, quorum tecta sunt peccata; vt & remissio per se faciat beatum, & rursus tectio. Ita sentit Gregor. Nazian. superius citatus: Beatiorem enim putat, cuius remissæ sunt iniquitates, vtpote magis purgatum a peccato, quàm cuius tecta peccata, vt pote minus habentem purgationis, plus maculæ. Idem sentit Ambros. lib. 2. de pœnitẽtia cap. 5. vbi

Qui beatior dicatur an cuius remissa, an cuius tecta sunt peccata.

vbi dicit, vtrumq; esse beatum, & cuius iniquitas remittitur per lauacrũ, & cuius peccatum tegitur bonis operibus. Idem cum Ambros. sentit Gregor. locis citatis. Fauet lectio Septuaginta, cui Latina respondet, vbi dicitur: Beati, quorum remissæ iniquitates, & iterum repetit relatiuum, & quorum tecta peccata; vbi videtur ad diuersos referri: tamen Hebræa lectio contrariæ sententiæ magis fauet, vbi vtrumq; coniungitur sine relatiuis, sic, beatitudo hominis cui remissa peccata, & tecta, seu cui remissę iniquitates, & tecta peccata: vbi ad idẽ referũtur hæc, & eidem sensui potest Græca & Latina editio adaptari, ad idem enim illa simul relatiua reuocãtur. & iste sensus magis placet, vt vtrumq; ad beatitudinem constituendam requiratur; remissio culpæ, per quod notatur sola ablatio peccati; & tectio, per quod notatur charitatis, & iustitiæ infusio, vtraq; sit pars iustificationis, contra Hæreticos nostros, q iustificationem in sola remissione peccati, non in acquisitione iustitiæ ponunt. Hic autem sensus magis confirmatur in sequenti versiculo. Si igitur cum communi expositione iniquitates & peccata pro eodem accipiamus dicta, licet diuersis rationibus vt dictum est, conuenientius hæc duo ad vnam integram referenda sunt beatitudinem: quamuis qui aliter exposuerunt verba illa, remitti, & tegi, consequenter duos ordines beatorum distinguere debuerunt.

Gregor.

Quantum ad quartum superius propositum, dico Paulum ad Rom. 4. hoc vsum esse testimonio, vt probaret, non ex operibus legis illius Iudaicæ homines fuisse iustificatos, nec ex operibus alijs, sed ex gratia, & fide Christi: si enim ex operibus vllis quasi ex merito & virtute homo iustitiam consequeretur, diceret Dauid: beati qui hoc vel illud faciunt, & describeret ea opera, quæ faciunt iustũ & beatum: at nõ id dicit; sed ad Deũ ipsum & gratiam refert beati quorũ remissæ sunt, scilicet à Deo iniquitates: & peccata tecta. Remissio, gratiæ est; tectio opus Dei est; non igitur iustitia nostris, aut humanis operibus; sed Deo est adscribenda, & sic ex gratia, non ex merito nostro est. Sermo est de prima iustitia, qua fit iustus qui peccator erat.

Quare Paulus vsus sit hoc testimonio psal. Beati quorũ &c. in sua epist.

Sermo Tertius.

Beatus vir, cui non imputabit Dominus peccatum.

Ex huius versiculi explicatione pendet præcedentis cõpleta intelligentia. Sunt autem examinanda hic, q sit hoc peccatum: quid sit, Deũ non imputare peccatum; & an sit ordo iste beatorum distinctus à præcedenti.

Quod sit hoc peccatũ, quod Deus nõ imputat.

Quantum ad primum, nominis significatio consideranda est: in Hebræo est vox עון à verbo עוה quod significat iniuste agere: Vnde nomen significat proprie iniustitiam & peccatum, quod contra iustitiam cõmittitur. Sic Genes. 4. dixit Cain: maior est iniquitas mea, legitur עוני fuit enim illud peccatum contra iustitiam debitam proximo, & fratri; occidit enim eum. Vnde hoc nomen actiones exteriores iniquas & iniustas significat. Verum est, quod vsurpatur etiam ad significanda alia quasi

Ghaon. Ghauah. Genes. 4. Ghaoni.

uis peccata, immo ipsum originale di-
Ghaon citur aliquando עון Psal. 50. Ecce in
Psal. 50. iniquitate conceptus sum. quantum autem ad Græcum idioma Septuaginta uerterunt per ἁμαρτίαν sicut etiã verterunt illud, tecta peccata. Vnde cum Hebræum idioma habeat tria distincta nomina cũ suis distinctis verbis coniuncta, ipsi duobus vsi sunt: nam Genes. 4. vbi dictum est: maior
Genes. 4. est iniquitas mea, & , vti diximus, ha-
Ghaoni. betur hoc nomen עוני ipsi verterunt αἰτία nomen autem hoc apud Græcos significat delictum, non quodcũque, sed propter quod aliquis in ius vocari potest, & ad iudiciũ deferri, qualis est iniustitia exterior, & qualis fuit illa Cain. Potuissent igitur ita hoc in loco vertere, aut alio vti vocabulo distincto a duobus prædictis. Quidquid igitur de versione sit, cõsiderandũ nunc est, quid significet in hoc loco hæc vox peccatum, præ oculis hoc habito, in Hebræo distinctum haberi vocabulum, quale exposuimus. aliqui sicut nec duo præcedẽtia, iniquitatem, & peccatum distinxerunt, sed pro peccatis in genere acceperunt, ita nec hoc à præcedentibus distinguunt, sed solam cõsiderationem faciunt in tribus adiunctis verbis, remitti, tegi, non imputari. sic
Ambros. Ambros. Hieron. Aug. Theodor. cum
Hieron. alijs sentiunt, vt ex præcedentibus ap-
Aug. paret. & reuera quodlibet peccatum,
Theodor. sicut transgressio, & peccatum dici potest diuersis rationibus, vti diximus, ita etiam iniustitia, & etiam עון
Ghaon. nam licet non omne peccatum sit iniustitia, quæ contra proximum committitur, est tamen iniustitia respectu Dei, contra quem committitur, quia ex iustitia tenemur ipsi obedire & mandata eius seruare, & sic omnis peccator iniustus dicitur; qui autem Dei præcepta facit iustus, & omne opus bonum iustitia dicitur; vnde consequenter malum iniustitia dicetur, sicuti verè est. Possunt ergo hæc tria vocabula pro eodem accipi, non tamen eadem ratione, sed diuersis respectibus, prout in vno peccato diuersæ considerantur deformitates. An tamen pro quolibet peccato hic sumatur, hoc inquirendum est. Multi, vti diximus ita sumunt; at vero alij non sic; sed & hoc & precedentia duo, sicut & verba ipsa, pro diuersis rebus accipiunt. Et quia in hoc pendet perfecta explicatio præcedentis, & præsentis versiculi, sunt horum sententiæ proponẽdæ, vt verus sensus vtriusq; colligatur: sed hoc non potest commodè fieri, nisi simul secundum dubium examinemus, nempe quid sit, non imputare peccatum; vtrumq; enim coniungetur.

Quantum igitur ad secundum, va- Quid sit
riè Doctores exponunt. Primo loco non impu-
Greg. Nazia. Orat. in sanctum baptis- tare pec-
ma dicit, tunc Deum non imputare catum.
peccatum, quando quod in se est factum improbum & vitiosum, tamen facienti non datur culpæ, nec Deus eũ ex tali facto iudicat peccatorem, quia animus rectus est, & non ex malitia aliqua id facit, sed aliqua recta intentione, & ignorantia, vt fieri aliquando potest. Vnde tres distinguit gradus in his versiculis eius verba talia sunt. Beati quorum remissæ sunt iniquitates, hoc plenæ & cumulatæ purgationis est. Et quorum tecta sunt peccata, hoc ijs congruit, quorum intimæ animi partes nondum purgatæ sunt. Beatus vir, cui non imputabit Dominus peccatum. Tertia hæc pec-

can-

cantium classis est, eorum nempe, qui tametsi aliquid improbè, & vitiosè agant, animus tamen & voluntas culpa vacat; hæc Gregor. vbi vides, quid sit non imputare; simul etiã ad actiones exteriores in se vitiosas referri hoc nomen peccatum hoc tertio loco, restrictiusque esse quàm superiora duo.

Gregor.

August.

Secundo loco Aug. lib. de diligendo Deo cap. 12. tom. 9. sic inquit: Sic Deus ex toto indulsit, & tam liberaliter omnem donauit iniuriam, vt iam non damnet vlciscendo, nec confundat improperando, nec minus diligat imputando. Sunt autem aliqui sic donantes iniuriam, vt non vlciscãtur, sæpius tamen improperant. Sunt aliqui, qui licet sileant, manet tamen aliquid alta mente repositum, rancoremque tenent in animo; quorũ neutra perfecta est indulgentia: longe tamen ab his benignissima diuinitatis natura liberaliter agit; hæc Augu. Ex quibus patet, peccatum hoc non distinguere ab alijs præcedentibus duobus, sed pro eodẽ accipere; verborum tamen significationes distinguere. Remittere est non vlcisci; tegere est non improperare remissa; non imputare, est non minus diligere ob culpam dimissam, sed ex corde indulgere. Ambros. Apolog. Dauid c. 9. sicut remitti ad gratiam & baptismum, & tegi ad charitatem refert, ita per iniquitatem malitiam interiorem, per peccatum opus exterius intelligit, idẽ in c. 13. ibidem.

Ambros.

Innoc. 3.

Tertio loco Innoc. Tertius in exposit. septem psal. pœnitent. dum hũc explicat locum, multa dicit, inter alia autem distinguit tria verba & nomina hæc, vt iniquitas significet originale peccatum, quod dicitur remitti, quasi minuatur, dum indulgetur, quia etiamsi culpæ reatus tollatur, manet fomes, & vt ipse Augustinum sequẽs dicit, manet actus, tollitur reatus, peccatum autem pro veniali sumitur, quod in iusto dicitur tectum, quia manet cum charitate et virtutibus, & sic beati dicuntur, quorum venialia, sine quibus nemo hic viuit, tecta sunt; quia qui peccat, charitatem, & virtutes habet, ad differentiam eorum, qui hæc committunt; sed tecta non sunt, quia sine charitate inueniuntur, & in mortali peccato. Et hic est vnus alius modus exponendi illud, quod superius dictum est, quorum tecta sunt peccata. Peccatum autem tertio loco positum, exponit pro mortali; & dicit, non imputare peccatum, esse, non inuenire peccatum mortale, quod adiudicet, & cuius reum faciat hominem, vt sit sensus: beatus vir, qui cauit a mortali, nec commisit aliquid, cuius apud Deum reus sit. Ecce quid sit non imputare, & quod sit hoc peccatum non imputatum, nempe mortale. Consentit in hoc cum ipso Remig. exponit enim, non imputare Dominum alicui peccatum, esse, quod caueat homo à commissione mortalis, quia si quid committit, veniale est, quod non dicitur imputari, quia non tollit, nec minuit gratiam; quamuis duo præcedentia aliter exponat, vt remittantur iniquitates, idest, peccata ante baptismum, per ipsum ablatæ; quæ verò post committuntur, & dicũtur peccata, remittuntur per confessionem & pœnitentiam, ob idq; tecta dicuntur. Citatur etiam ab Innoc. hæc sententia, etiam quantum ad præcedentia.

Remig.

Orig.

Origenes ante vtrumq; prædictũ Doctorem, ita explicat hoc verbum, nõ imputare, præcedentia verò aliter vti prius diximus: eius tamẽ integra

verba

verba hic citabimus. Lib. 4. in epist. ad Rom. hæc scribit: Permouet nos ipsius ordinis differentia, quod primo dixit: beati, quorum remissæ sunt iniquitates. Secundo, quorum tecta sunt peccata. Tertio, cui non imputabit Dominus peccatum. & uide, si potest iste ordo in anima vna eademque intelligi, ut quia initium est conuersionis mala derelinquere, per hoc remissionem iniquitatum meretur accipere: cum autem cœperit bona facere, uelut singula quæque, quæ præcesserant, mala bonis recentibus obtegés, & abundantiorem numerum bonorũ introducens, quàm prius fecerat malorum, tegere peccata dicatur. Vbi uero iam ad perfectũ venerit, ita ut omnis de ea malitiæ radix amputetur, eo usq; vt in ea nullum vestigium possit inueniri nequitię, ubi iam summa perfectæ beatitudinis promittatur, tunc nullum possit Deus imputare peccatum. Hæc Orig. vbi idem cum prædictis in hoc tertio explicando sentire videtur; quamuis, vt ex uerbis ipsius uideri potest, ad statum gloriæ hoc pertinere insinuet. quod etiam Innocẽtius retulit, ubi omne cauetur peccatũ: in hoc autẽm seculo caueri mortalia possunt; vnde & ad utrumque statum Innocentius refert.

Quarto loco aliqui, non imputare peccatum, exponunt, non deputare ad æternam pœnam, quia antequam decedat homo per pœnitentiam, obtinet remissionem, & sic qui damnantur, eorum peccata Deus imputare dicitur. sic Lyra. exponit. vnde mortalia peccata quæcumque hoc verbo significari putat.

Ex his Doctorum uarijs expositionibus habes, aliquos hoc peccatum tertio loco positũ exponere pro mortali quocumque; alios pro actione exteriori in se deordinata, alios pro omni peccato, siue veniali, siue mortali, nempe, qui de beatitudinis statu hanc exponunt partem. Non imputare autem, alij exponunt, non adscribere tã quam peccatum, nec dare culpæ. alij, non esse in homine peccatum, quod ei imputetur, quia cauet ab eo. alij non ad æternam deputare pœnam. alij ex corde & animo remittere, ita ut nullum maneat uestigium peccati & iniuriæ apud Deum remittentem. Hæc sunt quæ Doctores sentiũt. inter quas sententias probabilior uidetur quæ exponit, nõ imputare, pro cauere peccatum, vt sensus sit, beatus, qui, obtenta remissione, a peccatis cauit ita, ut Deus non habeat quod ei ad culpam imputari iam ualeat. Sed quia hoc ad huc non explicat integrè sensum ipsius Dauid his verbis expressum, latius est hoc aliquanto aperiendum, & quid in hoc, & in præcedenti versiculo sentiam, exponendum; hactenus enim secundum aliorum opiniones locutus sum, ex ijs eligens probabiliora.

Ante omnia uox ipsa consideranda est. Verbum imputabit apud Hebręos יַחְשֹׁב à verbo חָשַׁב quod multa significat, nempe reputare, imputare, æstimare, cogitare, computare, numerare, & alia. Habetur sæpe in Scriptura: Numer. 13. vt reputetur vobis in oblationem primitiuorum. Gen. 15. reputatum est ei ad iustitiam. Prouerb. 17. stultus si tacuerit, sapiens reputabitur. 1. Reg. 1. Aestimauit eam Heli temulentam. multa sunt alia loca, vbi hoc uerbum. Septuaginta uerterunt semper hoc per uerbum λογίζω, seu λογίζομαι, qđ eadẽ fere significat apud Græcos. at Latinus interpres modo imputo, mõ reputo, mõ aliter uertit.

Imputare quid significet Iachsceb. Iascab. Num. 13. Gen. 15. Prouerb. 17. 1. Reg. 1.

Ad-

Aduerte rursus uerbum imputare, cui respondet Græcis λογίζω in Scriptura duplicem habere significationem. Vna est, factum aliquod, quod ab aliquo non est factum, aut non apparet factum, ipsi adscribere ac si esset factum. Sic ad Philemon. dicit Paul. Si nocuit tibi, aut debet, mihi imputa, id est, in me ut in causam hoc conijce, seu reijce. & apud profanos auctores tam in bonam, quàm in malam accipitur partem, quando causa, aut culpa alicuius in aliquem reijcitur. Sic peccata vnius alteri imputari dicuntur, quando qui ipse non commisit, eum reum faciunt, quia causa aliqua eorū est. quod maximè superioribus accidit, quibus inferiorum peccata sæpe imputantur, quia quæ facere debuerant non fecerunt. Altera significatio est, vt imputare sit non ignoscere, nec parcere, sed ulcisci. sic 2. Timoth. 4. dicitur: omnes me dereliquerūt, ne illis imputetur. non hic deprecatur Paulus, ne quod isti non fecerunt, eis adscribatur; nam verè ipsum dereliquerunt. nec deprecatur, ne Deus eis hoc tanquā peccatum adscribat, idest, ne in hoc peccent; nam si male fecerunt, sine dubio peccauerunt, sed precatur, ut Deus eis ignoscat, ne contra eos sumat ultionem. in qua significatione aliàs hoc uerbum Latinum sumitur in scriptura, quamuis nec apud Hebræos, nec apud Græcos sint verba prædicta. dicitur enim Iob. 42. orabit pro vobis, faciemq; eius suscipiā, vt non imputetur uobis stultitia. idest ignoscam uobis. & Greg. lib. 35. moral. cap. 7. sic exponit 2. Paral. 30. non imputabit eis, quod minus sanctificati fuerint, idest ignoscet eis. nam statim dicitur: quam exaudiuit Deus, & placatus est populo. male ergo populus fecerat, & Deus placatus ignouit. Ezech. c. 33. omnia, inquit peccata eius, quæ peccauit, non imputabuntur ei, idest ignoscet Deus, nec sentiet ullum nocumentum ex peccatis ille, qui egerit pœnitentiam. Sed in his tribus locis non respondent uerba prædicta nec in Hebræo, nec in Græco idiomate. Illa significatio, quam adhibet Gregor. Nazian. nempe, imputare peccatum, culpam proprij facti ipsi facienti dare, & non imputare peccatum, factū proprium non accipere in culpam & peccatum, non habetur in Scriptura. nec propriè dicitur id non imputare peccatum, sed non imputare ad peccatum, seu in peccatum aliquid. propriè enim non imputare peccatum est, qđ aliquis commisit peccatum, ipsi non adscribere, ac si nō esset factum, sicut imputare est quod non est factum, ac si factum esset, adscribere. minus etiā propriè, nec etiam in scriptura dicitur, non imputare peccatum, quia cauit a peccato, & sic Deus non habet quod ei adscribat. Vt enim dictum est, peccatum proprium dicitur non imputari, quādo ignoscitur, alienum autem quando in alium a committente reijcitur.

2. ad Ti. 4. — *Iob 42.* — *Gregor.* — *Ezec. 33* — *Greg. Naz.* — *Non imputare peccatū propriè quid sit.*

Aduerte rursus, non imputare non esse idem quod remittere, & quod tegere, sed esse amplius illis. Remittitur enim peccatum, quando culpa deletur, simul etiam æterna pœna debita mortali relaxatur, quod simul fit cum remissione culpæ. Tegitur autē, quando non solum hæc remissio fit, sed simul contrarijs uirtutibus anima repletur, nam Deus infundit simul remissa culpa, & æterna relaxata pęna, charitatē, iustitiam, & reliquas uirtutes, quibus anima tegitur & uestitur: tamen adhuc Deus non plenè ignouit, quia cum hoc sæpè pœna temporalis manet, quam Deus uel in

hoc,

hoc, velim in altero infligit seculo. & sic adhuc dici potest, quòd Deus meminit peccatorum, & ipsa manent. similiter non statim restituitur in tãtam gratiam, in quanta erat prius; nec particulares aliquando gratias gratis datas ante habitas restituit Deus, vt donum prophetiæ, miraculorum virtutem, donum lachrimarũ, & alia huiusmodi, quæ propter peccatum aliquando tolluntur, & cum remissione culpæ non semper reddũtur. Quando igitur sic omnia reddit Deus, quæ per peccata erant ablata, vt nihil maneat ex deperditis, tunc dicitur Deus omnino ignoscere, & non imputare peccatum, & non recordari. Ezech. 13. non recordabuntur omnia quæ commisit. & Psal. 24. Delicta iuuentutis meæ, & ignorantias ne memineris. Psalm. 50. Auerte faciem tuam à peccatis meis, & omnes iniquitates meas dele. hæc Dauid dixit, habita iam remissione, & tectione, sed nondum habita non imputatione.

Ezec. 13. *Psal. 24.* *Psal. 50.*

Ex his patet sensus. Duo priora iustum faciunt, & beatum hominem, & adhuc aliquid manet ad plenioré iustitiam, & cópletiorem beatitudinem. beatus homo, inquit, qui non solum remissionem, & obtectioné consecutus est, quãuis etiam iste sit beatus, sed qui vltra hæc obtinuit, ne commissum peccatum imputetur. Et attende, quod loquitur de futuro, cui nõ imputabit, quia sæpè, facta remissione, & tectione, non statim Deus pœnam infligit, sed seruat infligendam, & sic beatus, cui nec tunc imputat, quando remittit, nec etiam postea; sed omnino peccati obliuiscitur Deus, id est se habet, ac si oblitus esset. Rursus Deus non imputat; sæpè enim homines non imputant quod est contra eos factum, sed imputat Deus. sæpè putant homines non imputatum, & falluntur. beatus est, cui Deus non imputat, idest, non ignoscit vt prædictum est. Vnde apparet, quantum hoc verbo Hæretici falluntur nostri tẽporis. Dicunt enim homines etiã iustos in quolibet opere peccare, sed Deum non eis in peccatũ adscribere: sed id insanum est; si enim peccant, non facit Deus, ne culpam ex peccato contrahant: sed dicitur nõ imputare peccatum, cuius pœnitentia præcessit, & quod remissum est, quando nullum eius vestigium manet, vt diximus.

Superest nunc explicare, quare his tribus sit vsus vocabulis distinctis פשע & חשאה & עון. Aduerte hæc in sua propria significatione sumpta significare primum transgressionem, & præuaricationem contra legem, & sic iniuriam notari contra Deum, cuius legem homo transgreditur. ob id dicitur Deus remittere, qa remissio est respectu debiti ob illatam iniuriam. Alterum significat peccatum vt est deuiatio quædam a regula, & sic opponitur virtutibus, quæ sunt secundum regulam. vnde eius remissio dicitur tectio, quatenus expulso peccato virtus infunditur. nõ igitur hæc duo pro diuersis peccatis sumuntur, nec duo verba pro distinctis remissionibus, sed pro eadem, rationibus diuersis, vti iam diximus. idem enim peccatum, vt transgressio est legis, & iniuria Dei, remittitur; vt oppositum est virtutibus, & contra ordinem est rationis, tegitur. At tertium significat iniustitiam proximo illatam, & pro omni etiam hic peccato sumitur. beatus enim est, cui Dominus non imputabit peccatum vllum mortale.

Pesa agh. *Chata-ah.* *Chaon.*

tamen

tamen Dauid hoc genus peccati explicuit, quo seipsum significaret; ipse enim commiserat עון contra Vriã, homicidio, & adulterio perpetratis, quæ Dominus illi remiserat, & texerat; tamen adhuc imputauit, quia eũ puniuit temporaliter, nec adhuc integram obtinuit indulgentiam, & iã culpa remissa, & tecta. ob id dixit: beatus homo, cui nõ imputabit Deus peccatum, & עון significat mihi imputauit, etiam priori obtenta beatitudine. huic verbum sequens fauet, quod ad eundem pertinet sensum, vt paulo post explicabimus. hũc puto esse sensum literalem huius loci.

An sit ordo distinctus beatitudinis remissionis scilicet, tectionis, & nõ imputationis peccati.

Superest, vt quod tertio loco tractandum proposuimus, nunc exponamus, nempe, an sit iste ordo distinctus beatitudinis. & certum est secũdum omnes esse. tamen est differẽtia in hoc, quod, vt ex adductis sententijs patet, aliqui tres distinguũt gradus; vt primus sit Beatus, cui remissæ sunt iniquitates: secundus, cui tecta peccata: tertius, cui non imputat Deus peccatum. Ista sensit Gregor. Naz. orat. in sanctum baptisma, vt citauimus superius. ita etiã Orig. lib. 4. in epist. ad Rom. ita Remig. in præsenti. quamuis non eodem modo omnes hi hos exponant gradus. Eosdem tres etiam Hieronymus in præsenti distinguit, cuius sententia & explicatio est ab omnibus prædictis distincta, ob id explicanda est breuiter. Tres modos remissionis peccatorum putat hic significari; quando enim per baptismum peccata tolluntur, dicuntur remitti: quando per charitatem sine baptismo, tegi: quando verò per martyrium, non imputari. his tribus enim modis solent aliquibus peccata remitti. quibusdam per baptismum; quibusdam per charitatem, quæ cum pœnitentia est, etiam sine baptismo; quibusdam per martyrium. singuli horum beati sunt. Quæ quamuis vera sint, ad sensum facere non videntur. Meo quidem iudicio, duo tantum sunt hic gradus beatorum: vnus priori versiculo cõtinetur, qui duplici parte constat: beatus est, cui remissa iniquitas, & tectum peccatum. non sola remissione beatus homo est, nisi ad sit tectio; remissio enim hæc tantũ dicit debiti relaxationem & condonationem; at tectio, iustitiæ & charitas dationem, sine qua homo non est iustus nec beatus, & vtrũque est in integra remissione, quæ iustificatio dicitur. ob id non dictum est: beati quorum remissæ iniquitates, & beati quorum tecta peccata, sed sub vna beatitudine vtrumque est comprehensum. Alter gradus hoc posteriori versiculo continetur, altera duplici parte cõstans: beatus homo, cui nõ imputabit, &c. ob id non dicitur. eodem contentu, & sub eadem beatitudine, nimirum, quorum tecta peccata, & cui non imputabit, &c. sed vt ostenderetur, distinctius repetitur: beatus homo, &c. Omnia hæc in Hebræo sunt in singulari. Vnde potest esse homo beatus, & iustus sine hoc secundo, dummodo habeat duas partes prioris versiculi. at quia posterior est distincta beatitudo, & maior, ob id dicit̃ iterũ beatus, & non vt prius, sed additur homo, quod in priori nõ est dictum. In Hebræo autem non habetur Dominus, sed nomẽ Dei יהוה ac si dictũ esset, cui Deus non imputauit, quia remissionem peccatorum diuinitatis ipsius esse propriam certum est.

Greg. Nazian. Orige. Remig. Hieron.

Nec est in spiritu eius dolus.

ALiter hæc verba Septuaginta verterũt,quàm in Hebræo haberi videatur. apud Hebræos enim habetur in spiritu ברוחו Græci habent in ore.non est dolus in ore eius. & puto,hoc inde esse natum, quia verbum Hebræum significat multa, sicut & nomen latinum. significat enim ventum,flatum, quem respiramus.significat etiam animum & substantiam incorporeã.hinc est, quod nos legimus in spiritu, id est animo & corde eius. at Septuaginta intellexerunt hunc spiritum de habitu & respiratione,qua verbum formatur ore, iuxta illud Isa.11. Spiritu labiorum suorũ interficiet impium. & sic sensum obseruantes dixerunt. non est dolus in ore eius, non loquitur dolos. at qui spiritum pro animo sumpserunt, legunt,non est dolus in corde, & animo eius. & sic variè Doctores legũt, & varietati fauet, quòd dolus & in animo, & in ore, & etiam in opere fit. De primo dicitur Psal.37. dolos tota die meditabantur. de secundo, Psal. 14. qui nõ egit dolum in lingua sua.de tertio, Psal. 54. non defecit de plateis eius vsura, & dolus.Puto tamen melius & verius legi, non est in spiritu eius dolus; nam hoc includit alia duo,non autem è contrario;quia si dolus non est in animo, nec erit in ore, nec in opere; at fieri potest, vt fit dolus in ore, & tñ non sit in opere; aut sit in opere,& non in ore,aut in neutro sit, & tamen sit in corde; fieri tamen non potest, vt non sit in corde, & tamen sit in opere,aut ore. Legẽdũ igitur est,non est in spũ eius dolus;sic enim oĩs dolus excluditur.

Quid significetur hic per spiritum.

Isai. 11.

Dolus in quo consistat.

Psal. 37.

Psal. 14.

Psal. 54.

Nunc sensus est considerandus. Aliqui hanc particulàm tãnquam quartum gradum distinguunt, & exponunt, vt sit beatus, cuius in spiritu dolus non est, ita,aut cum dicitur, beati quorum tecta peccata,excludãtur peccata cordis; &,cui non imputabit peccatum,peccata operis: & nõ est dolus, peccata oris.hæc enim est diuisio peccatorum omnium actualium. per remissionem iniquitatis, originale intelligunt.& sic Innocen. exponit, qui legit, non est dolus in ore eius. Alij legunt hanc particulam tamquàm causalem præcedẽtis,Deus non imputabit peccatum, quia non est in spiritu eius dolus. & sic Greg. Nazian. in loco superius citato, & Remig. exponunt, quamuis in versus præcedentis explanatione dissentiãt. Sed hoc non videtur dici posse; non enim est sufficiens causa,cur Deus nõ imputet alicui homini peccatũ, quia non est dolus in animo illius,nec secundum expositionem Remigij, nec secundum expositionem Gregor. nã secundum Remig. sensus est, beatus qui non habet peccatum, quod Deus imputet, sed cauit ab omni mortali, quia dolus non est in eo. nõ est ratio ista bona:nam potest carere omni dolo, & habere alia peccata mortalia. Secundum Gregor. sensus est, beatus qui licet aliquid exterius vitiosum fecit,Deus non adscribit id peccato ei, quia dolus non est in ipso. nec adhuc est bona causa,quia potest esse negligentia in animo culpabilis, propter quam ei adscribatur in culpam, licet non sit dolus:nam ignorantia,& negligentia culpabiles, & quæ non excusent a peccato facientem aliquid in se vitiosum,possunt esse sine dolo. non igitur hi sensus esse possunt,nisi velint improprie exponere vocabulum

Dolum non esse in spiritu quid denotet.

Innoc.

Greg. Nazian.

Remig.

lum

lum, dolus, quod non debet fieri sine necessitate; verba enim non sunt à sua propria significatione in Scriptura distrahenda, sine necessitate aliqua. Puto igitur, non causaliter, sed copulatiuè hanc esse particulam legendam, vt sicut in versiculo praecedenti duo erant simul, propter quae beatus dicebatur homo, sint etiam in hoc alia duo, vt beatus homo sit, nêpe cui non imputatur peccatum, nec est dolus in eo. & sic & apud Hebraeos, Graecos, & Latinos particula est copulatiua simul, & negatiua: & tamen in priori parte iniustitia in proximũ est exclusa, quae significatur verbo עון nunc excludit dolum, vt sit sensus, nec malũ fecit proximo, aut, si fecit, deletũ est, nec ipsũ decepit. Meminit autem horum Dauid oculos in seipsum figens: nam haec duo ipse commisit in Vriã עון quidem, quia adulterium cum eius vxore perpetrauit, & ipsi necem molitus est. dolum, quia vocauit prius ad se, & conuiuium fecit, & ad vxorem remisit animo doloso, vt adulterium occultaretur; & videns hoc euentu frustratum suo, scripsit, vt in bello in prima acie contra inimicos poneretur, non vt victoriam consequeretur, sed vt occideretur, ob id particulari hoc versiculo suorũ poenitens dixit, beatus cui non imputabit Dominus peccatum, nec est dolus in eo. quasi diceret, haec mea fuit miseria, quod & commisi עון & iniustitiam contra proximum meum, & cũ ipso nimis egi dolose. Fateor, magis huic quadrare, si aliter exponamus verbũ,

Gham.

imputare, vt is dicatur, quod ei nõ imputatur peccatum a Domino, qui immunis est a peccato, & tunc erit sensus, beatus q̃ immunis erit ab iniustitia in proximũ praedicta, & a dolo. sed de hoc mõ dicemus. Haec sunt q̃ possunt dici probabiliter ĩ horũ versiculorũ expositione.

His tamen non obstantibus & in sua probabilitate manentibus, mihi legitimus, & literalis sensus vtriusque huius versiculi alius videtur esse, quem paucis exponam. Aduerte igitur, quãuis haec tria vocabula saepius praedicta in scriptura vsurpentur indifferẽter pro peccatis in genere, tamen non semper, sed aliquando in sua etiam propria sumi significatione, vt vnũ ab alio distinctum quid significet. cũ enim peccatorum varia sint genera, non mirum si varijs vocabulis significentur: & tunc maximè distincta significare censenda sunt, quando simul ponuntur, & multiplicantur. huius exemplum in Scriptura habemus. Primo est locus notandus Exo. 34. vbi propria Dei referuntur, & dicitur, auferẽs iniquitatem, scelera, & peccata. sunt haec tria vocabula. primum est עון. secundum est פשע tertium est חטאה. & Septuaginta verterunt duo vltima, non vt nunc at פשע ἀνομίας & חטאה ἀδικίας. primum autem עון ἁμαρτίας. saltẽ tribus verterunt vocabulis. Eadem ẽt tria habentur Mich. 7. in fine. in Hebr. est tamen textus mirabilis respondens illi Exo. Daniel. 9. vbi loquens de complemento hebdomadarum, & Christi aduentu, dicit, septua-

Legitimus sensus literalis exponitur.

Ghaen.

Pesagh.

Chasaah

Mich. 7.

Dan. 9.

ptuaginta hebdomades ſunt vt conſummetur præuaricatio, & finem accipiat peccatum, & deleatur iniquitas. & numerantur hoc ordine, qui eſt in hoc pſalmo, eiſdem verbis. *Iob.13.* Iob.13.dicitur: quantas habeo iniquitates & peccata, ſcelera, & delicta mea oſtende mihi. hoc loco habentur apud Hebræos hæc tria voca bula præſentia.loco illius primi, ini quitates, habetur quod eſt nunc in tertio loco.loco illius ſecundi, pecca ta, habetur quod etiam eſt hic in ſecundo loco. loco tertij, ſcelera, habetur quod eſt hic in primo loco.loco illius quarti, delicta, repetitur qđ eſt in ſecundo loco. At quis dixerit, hæc omnia ſignificare eadem peccata, & non potius diuerſa? habetur ēt *Iſa.58.* Iſa.58.annuncia populo meo ſcelera eorum, & domui Iacob peccata eorū. habentur duo in hoc loco, primum & ſecundum, ſicuti nunc habentur. *Pſal.84.* Pſal.etiam 84.Remiſiſti iniquitatem plebis tuæ, operuiſti omnia peccata eorum. habetur loco primi, quod nunc eſt tertium; & loco ſecundi, quod nunc etiam eſt ſecundum. Nimis eſt à ſenſu diſcedere, ſi omnia confundamus pro eodem, maxime quod diſtincta verba repetuntur cū ſingulis.ſi autem peccata, & iniquitates pro eodem ſumerentur, ſat erat dicere: beati quorum remiſſæ iniquitates, & peccata, & non adhuc cum nominibus ſimul verba diſtinguere. Exiſtimo igit̄, nec dubito, diſtincta ſignificari peccata: per iniquitates, *Per iniquitates quæ peccata intelligantur.* vocabuli Hebræi ſignificatione conſiderata, ſignificantur præuaricationes, quibus populus ille ſæpè præuaricabatur à Deo recedendo per apoſtaſiam, & infidelitatem, & ad idola ſe conuertendo, Deiſque falſis cultū exhibebat, quod eſt grauiſſimū omnium peccatum, & qđ maximè Deus deteſtabatur, & acerbiſſima pœna vindicabat. per peccata, cętera intelligit omnia, quæ committebantur, ſeruata fide & religione. hæc enim deuiationes erant, quaſi ſine retento vltimo, qui Deus eſt, per opera mala ab ipſo deflectebant. beatum igitur Dauid clamat, cui & præuaricationes a Deo dimiſſæ ſunt, & ſimul cætera peccata, ita vt commiſſorum omnium veniam obtinuerit, Hinc explicatur locus Iſai.1. Conteret, inquit, ſceleratos, & peccatores ſimul, ideſt, Iudæos, qui ad idola ſe conuerterunt, & qui alijs etiam peccatis ſe dederunt, vbi habentur verba hæc פֹּשְׁעִים חַטָּאִים quæ ſunt duo iſta noſtra prima. Dicet aliquis, cur illa remiſſa, hæc tecta dicuntur; Reſpondeo dici hoc loco illa remitti tantùm, quia ſic Deus ſolebat culpam hanc dimittere, quòd temporaliter populum puniebat pro tali præuaricatione, vt ex Scriptura ſæpe habemus. at hæ tegi dicuntur, quia non ſolum culpam dimittebat, ſed etiam temporaliter ignoſcebat: hoc enim eſt tegere, quod non publicare, & manifeſtare, puniendo temporali & manifeſta pœna, quod in plurimum factum eſt in huiuſmodi peccatis: quamuis aliquando ſic etiam punita ſunt. Remiſſionem vocat veniam datam a Deo, quamuis cum caſtigatione temporali; tectionem autē veniam cum huiuſmodi relaxatione pœnæ. Hic eſt ſenſus prioris verſiculi. Poſterioris autem ſenſus eſt, vt beatus ſit in altero gradu, qui immunis fuerit a peccato, ideſt ab iniuſto aliquo facto in proximum, de quo dicitur Pſal. 14. nec fecit proximo ſuo malum; & a dolo in eum de quo dicitur

Iſai. 1. *Poſceghim. Echataim.* *Quæ peccata dicuntur tecta, quæ remiſſa, & non imputata.* *Pſal.14.*

tur etiam, nec egit dolum in lingua
Psal. 14. sua. Vnde hic respondet illi Psal. 14. qui loquitur veritatem in corde suo, nec malũ fecit proximo suo. Nec egit dolum in lingua sua. non agere dolũ in lingua, & loqui veritatem in corde, hoc in loco clauduntur sub illo, non est dolus in Spiritu eius. illud, non fecit malum proximo suo, dicitur non imputabit Deus עון non ꝙ hoc tantum sufficiat, vt sit homo beatus, sed particula hæc exprimit, propter se, vt seipsum accuset, vt suam pœnitentiam insinuet. Frequens enim in Scriptura est, vt beatitudo vni virtuti, aut vnius remotioni vitij tribuatur, non quod aliud non sit necessarium, sed quod particulari aliqua ratione hoc commendetur. Sic dicitur
Eccl. 31. Eccl. 31. beatus vir, qui post aurum non abijt, nec sperauit in pęcunię thesauris, idest, qui cauit ab auaritia, quãuis dici ad hunc locum possit pręmissum esse, beatus diues, qui inuentus est sine macula; tamen alijs locis id constat. Luc. 10. beati oculi qui vidẽt quę vos videtis. Psal. 40. beatus vir qui intelligit super egenum & pauperem, idest facit misericordiam seu
Eccl. 28. eleemosinam. Eccl. 28. beatus vir qui tectus est a lingua nequam. Nunc igitur, ob sui peccati recordationem, & pœnitentiam, Dauid beatum uocat immunem à malo in proximum, & dolo. dicit autem, cui non imputabit Dominus, & non absolutè dixit, qui non fuerit particeps peccati, eadẽ de causa, quia scelus in Vriam occultum fuit hominibus, & non putabatur occisus a Dauid; at huius facti Dominus ei culpam adscripsit, sicut verè erat, vtpote cui nihil est occultũ Totus ergo hic versus ob sui ipsius rationem dictus est à Dauid. Et sic cum emphasi dicitur, beatus homo. & hunc credo esse horum versiculorum literalem sensum. & hæc de pręsenti sermonę.

Sermo Quartus.

Quoniam tacui, inueterauerunt ossa mea dum clamarem tota die.

Sensum & continuationem huius versiculi cũ pręcedentibus exponemus in hoc sermone, si prius quæ alij dicant præponamus. quæ autem ad verba pertinẽt, ante omnia nosse debemus. illa particula, quoniam, quę causalis est, bene est translata; nam apud Hebręos est כי & apud Gręcos ὅτι quã- *Chi.*
uis apud Hebręos plura etiam significet: aliquando enim sumitur pro, cum, & quando. Verbum, inueterauerunt, bene est versum, quod etiam Gręcis idem sonat. Hebręa vox verbum בלה quod significat senescere, *Balah*
inueterascere, senio consumi, atterere, conterere. Vnde Hieronymus vertit, attrita sunt ossa mea. Verbum clamarem, non respondet Hebręo, nam habetur verbum שאה quod signifi- *Scaab*
cat rugire, quod est leonum, & inde transfertur ad rugitum & voces inarticulatas hominum dolentium. & ita habetur Psal. 37. rugiebam a gemitu *Psal. 37.*
cordis mei. & Psal. 103. Catuli Leo- *Psal. 103*
num rugientes clamor autem distinctum quid est; est enim uox eleuata, & fortis, articulata tamen, vnde alio verbo clamare significatur apud Hebręos

Scogha. bręos, nempe שׁוא at septuaginta verterunt in hoc loco per uerbum clamandi Grecum, quod est κράζω cum tamen idem uerbum Hebręum psal. 37. & 103. uerterint p uerbũ ὠδύρομαι quod significat rugio, ululó, latro. Quidquid sit, uerbum hoc clamandi est intellgendum secundum significationem Hebręam, ut sit clamor gementium & dolentium per rugitus & suspiria, & gemitus uehementes. hęc quantum ad uerba.

Tacere quid significet i hoc psal. Quantum ad sensum attinet, varie exponitur hic locus. Est autem prima expositio eorum, qui se ex Hebręo sensum elicere profitétur, inter quos sunt August. Eugub. Vatab. & alij, qui sic exponunt: *Eugub. Vatab.* Quoniam tacui, idest dum mecum tacitus considero, supple, commissi à me peccati grauitaté, ossa mea inueterata sunt, idest tabesco, consumor. Dum clamarem tota die, idest prae rugitibus, quos cótinuo fundo prae dolore, & detestatione peccati. Ista est Haebręorum expositio, quam non probo, nec stare posse mihi videtur, primo quia torquet verborum significationem, nempe tacui idest, considero mecum. Secundo, vt sustineat verbum, cuius significatio inuersa est, addit de suo ingenio, quid considerabat secum grauitatem, & magnitudinem peccati: hoc autem est praepósteros sensus facere non ex verbis sensum colligere. Praeterea tertio, quod est praecipuum argumétum contra hanc expositionem, quia nec in isto versiculo, nec in sequenti, Dauid proprie suae poenitentiae meminit, vsque ad illud: Dixi confitebor aduersum me, &c. & tu remisisti, &c. si igitur hoc loco detestationem peccati exprimeret, iam veniae meminisset, quae sequitur pęnitentiam, & detestationem peccati; sed hanc non esse obtentam significat donec dicit. Cófitebor aduersum me, &c. non igitur hic de gemitu pęnitentiae, nec de consideratione peccati sermo est, sed potius de contrario, vt mox dicemus. Alia est expositio Aug. Innocent. & Remig. qui hęc verba non ad literam exponere videntur. *Aug. Innoc. Remig.* dicunt hęc in persona peccatoris dicta esse, & dubitant, quomodo hęc quę contraria videntur, simul verificentur, dum clamarem, & quoniam tacui. respondentq; respectu diuersorum intelligi. tacuit peccator peccata sua, clamauit merita, & virtutes suas: tacuit vnde proficeret, clamauit vnde deficeret; male tacuit, male clamauit, & inde vires animae, quae ossa dicta sunt, defecerunt. Sed iste sensus hoc habet difficultatis; quã hoc in loco etiam in persona propria sua Dauid loquitur ista. debent ergo proferre sensum, qui ipsi conueniat, at non video, quod aptari possit ei propria iactasse merita, & virtutes. Adde quod verbum Hebraeum hanc tollit ambiguitatem, nó enim significat clamare, sed rugire, quod est dolentium, & gementium, non autem propria merita iactantium.

Theodor. Tertia expositio est Theodor. qui in hunc sensum exponit. Quia silui seu tacui dissimulando peccatum, & differendo remedia, & medicinam sumere, ideo nunc consumptus sum, & senio confectus prae nimmio clamore quo Deum exoro pro venia, & remissione peccati. quasi si tunc, cum peccatum commisit, veniam postulasset, & ipsum pęnituisset, facilius & minore cum labore veniam obtinuisset, quam postea difficillime & cum labore magno obtinuit, quia distulit, & in peccato diu mansit. Hęc expositio ve-

veram continet doctrinam in hoc qđ peccati, in quo homo diutius impęnitens manet, difficilius venia impetratur; tamen ad sensum intentum non videtur posse consistere. primo, quia clamorem hunc exponit de oratione, qua veniam petijt peccati; & verbum hoc non id significare videtur, nisi dicatur, quod rugitus hi erant, quia cũ lachrimis & gemitibus petebat hãc veniam. Quod dici quidem potest, sed obstat aliud secundum, quia nec his, nec sequentibus verbis conuersio eius ad Deum exprimitur, aliàs non diceret postea: dixi confitebor aduersum me peccatum meum, quasi, cum gemebat, adhuc nondum confessus esset aduersum se peccatum. Vnde non videtur quadrare hæc expositio verbis, nec contextui.

Expositio igitur, quam veram puto hæc est. Pro cuius notitia hæc animaduerte. Postquàm beatos vocauit eos, qui veniam peccatorum consecuti sunt, & beatiores eos, qui in ea non inciderunt, & in illa maximè, in quæ ipse impegerat, incipit narrare, qua ratione ipse hãc veniam obtinuerit, vt discamus peccatores remediũ peccatorum commissorum; & vt perfectè id faciat, & aperiat, docet, quid impedierit veniam, & postea, quomodo eam fuerit consecutus: primũ exponit ab hoc verbo, quoniam tacui: alterum, dixi. Vnde hæc duo verba sibi mutuo respondent. in vno ostenditur impedimentum veniæ: in altero facilitas cõsecutionis venię, & remissionis. in hoc ergo versiculo ponit impedimentum veniæ, & simul statũ peccati sui ante veniæ consecutionẽ. Sensus igitur est: quoniam tacui, seu, quando tacui, id nempe, quod postea locutus est, scilicet, confiteri aduersum se peccatum Domino. Quandò igitur tacui confiteri meum peccatũ Domino; quãdo dissimulaui ad Deũ conuertere me a peccato, tunc ossa mea inueterauerunt, idest, vires corporis defecerunt, & diminutæ sunt præ continuo rugitu, quem effundebat in malis penè innumerabilibus, quæ ei tunc acciderunt. ac si dicat, dũ peccati me non pœnituit, tot mihi acciderunt mala, & tot animi, & corporis perturbationes, vt præ gemitibus & rugitibus sim velut senio confectus. Possumus etiam hoc idem interpretari in sensu causali, iuxta nostrã veram versionem: quia tacui, & distuli confiteri meum peccatum Domino, præ rugitibus, quos effudi in his, quæ mihi mala euenerunt, vires me defecerunt. hunc sensum litera præfert, & verus & legitimus est.

Aduertendum tamen est in hoc versiculo non exprimere causam huius rugitus, & clamoris; sed in sequenti. Quoniam grauata est super, &c. Solum nunc exponit eius magnitudinem ab effectu, quod tantus fuit, vt ossa inueterata sint, idest uires defecerint, ac sit velut omnino senio debilitatus; hoc autem inde venit, quoniam tacuit, & peccatum confiteri Deo distulit. Quæ autem ista sint mala, in versu sequenti exprimit, & ibi exponemus. Per ossa autem non solum corporis, sed etiam animæ vires quæ ad ferenda aduersa necessariæ sunt, intelliguntur. hęc nunc defecisse, & diminuta esse dicit præ dolore nimio inflictarum plagarum.

Aduerte, duplicem taciturnitatẽ legi in scriptura, vnam bonam & laudabilem, alteram malam, & vituperabilem. aliquando enim tacere bonum est, aliquando malum. bona taciturnitas multiplex legitur: Vna est prudentiæ, quando homo tacet, quia no-

Taciturnitas quotupliciter sumatur.

nouit, non esse aptum loquendi tempus, aut locũ. de qua dicitur Amos 5. Prudẽs tacebit in illo tempore, quia tempus malũ est. & Ecclesiastici 20. homo sapiens tacebit vsque ad tempus. & rursus in praecedentibus verbis dicitur: est tacens, sciens tempus apti sermonis. hoc prudentiae est. Est altera taciturnitas bona sapientiae, quando tacet homo aliqua causa nõ omnibus nota, & quam scire, sapientis est. de hac dicitur Psal. 38. obmutui, & nõ aperui os meum, quoniam tu fecisti, idest, in opprobrijs & persecutionibus, seu iniurijs mihi illatis ab hominibus, tacui, non respondi, quia noui & consideraui ex Deo esse me iustè iudicante. qđ 2. Reg. 16. patet, vbi, dum malediceretur a Semei, dixit, finite illum, vt maledicat mihi, Dominus enim praecepit ei, vt malediceret mihi. hoc sapientiae est, & verè sapiens est, qui in ijs malis, quę ab omnibus iniquè nobis inferũtur, ad Dei altum iudicium mentis extollit considerationem. Tertia taciturnitas bona, est patientiae, de qua in eodẽ Psal. 38. in principio dicitur: obmutui, & humiliatus sum, silui a bonis, & dolor meus renouatus est, cũ consisteret peccator aduersum me, id est obmutui, & non respondi, quando deprimebar, & humiliabar verbis iniuriosis. silui etiam à bonis, id est, etiamsi possem aliquid licitè respondere, tamen adhuc tacui, quando dolor meus renouabatur, obiectis mihi ijs, quae ante commisi, & hoc a viro malo fiebat contra me. hoc patientię est, similiter disciplinae. Est enim quarta taciturnitas in secundo verbo, silui à bonis, inclusa, quando tacet homo; etiam quando posset bene loqui, aut respondere, vt discat per hoc tacere. Vnde in hoc versu duplex est taciturnitas comprehensa, vna patientiae, altera disciplinę, & paulo inferius, alia sapientiae, de qua iam diximus. Quinta est poenitentiae, & mortificationis, non enim parua mortificatio est fraenum linguae, de qua dicitur Tren. 3. Sedebit solitarius & tacebit; quoniam eleuauit se super se. Sexta est compunctionis, quando homo non habet excusationem de commisso, & prae confusione tacet, quia se nõ habere excusationem fatetur taciturnitate. De hac dicitur Isa. 47. Sede, tace, intra in tenebras, filia Chaldeorum. Vltima est taciturnitas intelligentiae, quando tacet homo, vt ea quę dicuntur intelligat, & quae audit penetret. de qua dicitur Daniel. 10. deieci vultum in terram, & tacui. tunc enim Angelus cum Daniele loqui intendebat mysteria. Hae sunt taciturnitates bonae & laudabiles, quarum Scriptura meminit, & quas debet vnusquisque nostrum imitari. & sic tacere bonum est.

Eccl. 20. *Psal. 38.* *2. Reg. 16.* *Psal. 38.* *Tren. 3.* *Isa. 47.* *Dan. 10.*

Multiplex etiam est taciturnitas mala, de qua scriptura meminit. vna est ignorantiae, quando tacet homo, quia nescit, quid debeat loqui aut respondere. de qua dicitur Ecclesiastici 20. Est tacens, non habens sensum loquelae, idest tacet, quia nescit loqui. Sub quibus etiam verbis comprehenditur altera taciturnitas mala imprudentiae, quando tacet homo non cognoscens opportunum tempus loquẽdi, etiam si sciat respõdere, & loqui, hoc imprudentiae est. & dicitur non habere sensum loquelae, non solum q nescit respõdere & loqui, quod ignorantiae est, sed etiam qui non nouit iudicare opportunitatem loquendi, qđ imprudentiae est. Tertia negligentię, qua homo ab oratione ad Deum, qua summopere indigemus, vacat. de qua Isa.

Taciturnitas mala quotuplex. *Eccl. 20.*

Isa. 62. dicitur. Qui reminiscimini Dei, ne taceatis, & ne detis silētiū ei donec stabiliat, & donec ponat Hierusalem laudem terræ. idest orate semper, & non cessetis, donec mittat Christum. Quarta est malitiæ, quando tacet homo, ne ex responsis eius conuincatur malitia, & iniquitas.

Luc. 14. de qua dicitur Luc. 14. si licet sabbatho curare? at illi tacuerunt. Quinta est iniustitiæ, quando non loquitur ea, quæ ex officio suo, aut obligatione tenetur dicere, & manifestare, vt quando prælati, & prædicatores, q. bus incumbit populum docere, arguere, reprehendere, a debita abstinent instructione. de qua iustitia dicitur

Isa. 62. Isa. c. 62. super muros tuos Hierusalē posui custodes, tota die non tacebūt. & additur. & tota nocte in perpetuū.

Hier. 4. & Hierem. 4: non tacebo quoniam vocem buccinę audiui. tenebātur enim speculatores, audita buccina belli, ciues admonere, aliàs noxij erant sanguinis effusi. De hac taciturnitate di-

Isa. 6. citur Isa. 6. Væ mihi, quia tacui. Ex-

Hieron. ponit Hieronymus. quia Oziam Regem non reprehendi, quando debui. alia etiam est horum verborum expositio, sed data bona est, & ad rem propositam cōsentanea. Et Ezechiel. 33.

Ezechiel. 33. si me, inquit, dicente ad impium, impie morte morieris: non fueris locutus, vt se custodiat impius à uia sua, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram, id est, tibi imputabo, & reddes rationem mihi, ac si tu occidisses manu tua. ad quem locum re-

Act. 20. spiciens Paulus Act. 20. dixit mundus sum à sanguine omnium; non n. subterfugi, quo minus annunciarem omne consilium Dei vobis. Sexta taciturnitas est impœnitentię, quando homo sua peccata Deo confiteri, hoc est coram Deo recognoscere negligit, quia ab eis recedere non vult, aut ijs, à quibus medelā spiritualem expectat, prę pudore, aut alia quauis passione abscondit. de qua taciturnitate dicitur Eccl. 4. Nō cōfundaris cōfite- *Eccl. 4.*

ri peccata tua. & ibidē: Nō cōfundaris dicere verū pro aīa tua, idest, ne taceas loqui ea, quæ pro salute animæ tuæ sunt. quamuis alij aliter exponāt. & Prouerb. 28. Qui abscondit *Prou. 28.*

scelera sua, non dirigetur; qui autem confessus fuerit, & reliquerit ea, misericordiam consequetur. Omnes hæ taciturnitates, ad quas alię, quæ non sunt in Scriptura expressę, reduci possunt, malæ sunt. quarum vltima est hæc præsens, de qua Dauid nunc dicit. Quoniam tacui, peccatum scilicet meum non confitendo, nec recognoscendo, sed diu in impœnitentia, & peccati continuatione manendo, factum est, vt vires defecerint in gemendo, & rugiendo pro malis, quæ mihi ob id a Deo sunt illata. quod statim in sequenti versu dicitur.

Adhuc tamen particularius examinanda sunt verba hæc tria. quorum primum est, tacui. petet enim aliquis quid, & qualiter tacuit? Omissa illa sententia Hebreorum verborum vim nimis curiosè sectātium, quòd tacui est idem, ac, tacitus consideraui peccata, secundum quod peccata sunt, quæ tacuit: & modus tacendi consideratio fuit. Secundum quā expositionem, tacere hoc bonum esset; sed superius eam impugnauimus. Communis expositio est, hanc taciturnitatem fuisse malam, qua tacuit peccata sua commissa, sed quomodo tacuerit in hoc non omnes conueniunt. Lyra in præsenti dicit, idem esse tacuisse, ac celasse, & occultare voluisse peccatum adulterij: nā commissum à prin-

Taciturnitas Dauid an fuerit bona uel mala.

cipio adulterium voluit occultare, ne detegeretur. inde est, quod Vriæ persuadere voluit, vt cum vxore dormiret, & alia quæ dicemus secuta sunt. Voluit etiam occultare non offerendo sacrificium pro peccato, præ pudore, ne inde detegeretur. Nam vt patet Leuit. 4. & sequent. iussit Deus pro peccatis certa sacrificia offerri, & aliqua peccata determinauit, vt quę ex errore erant contra Dei mandatum, & periurium, & vanum iuramentum. alia autem non expressit; & sic per sacrificium non poterant in distinctam cognitionem peccati alij venire, sed in confuso, & in vniuersali. Sed ista expositio non placet: nā textus ipse explicat, quid, & quomodo tacuerit; nam oppositum ex opposito cognoscimus. dicitur autem inferius: dixi confitebor aduersum me peccatum meum Domino. hoc enim est quod & qualiter ante tacuerat, cōfessus est postea Domino non solum peccatum adulterij, sed dolum & homicidium Vriæ, rursus dixit & locutus est recognoscendo peccatum corā Domino, & veniam dolenter petendo. hoc igitur modo tacuit, nempe à recognitione peccati coram Deo, à venię humili & contrita petitione. hoc est quid, & qualiter tacuit.

Leuit. 4.

Ossa inueterari q̄d sit. Lyran.

Aliud verbum est, inueterauerunt ossa mea. Idem Lyra, per ossa exponit vires animę spirituales, quę ex gratia, & Dei auxilio, & virtutibus sunt. & est metaphora. ut enim robur corporis ossa sunt, sic uires animę dicuntur ossa. hę defecerunt Dauid, & diminutę sunt ex contractione ipsius peccati. & exponit sic. quia tacui, & celare uolui primum illud adulteriū, vires animæ defecerunt, in noua incidendo peccata: nam inde, quia celare uoluit, uidens non posse marito celari, ipsum curauit occidendum. Sed contra hoc est, quia hæ uires spirituales non tantum defecerunt ex eo, quod celare uoluit adulterium, sed ēt quia etiam commisso homicidio, adhuc mansit impœnitens per multos dies, nec suum coram Deo confessus est peccatum, donec missus est ad eū Nathan propheta, ex qua impœnitētia, & taciturnitate multū passus est detrimenti in spiritu suo, & uires animæ multum concussę: crescit enim multum culpa, & spiritus debilitatur ualde, ex ipsa impœnitentia & mora conuersionis, & ira Dei inde magis ac magis prouocatur, dum cōfessio ista magis procrastinatur, quod Rom. 2. dicitur: Tu autem secundum impœnitens cor tuum, thesaurizas tibi iram. Inceperunt ergo ossa hęc minui, quando peccatum primum admissum est, decreuerunt, & diminutę magis, ac magis sunt, dū non statim pœnituit, & sic alia addidit peccata, quę iterum tacuit per impœnitentiam. & sic ossa dicta sunt inueterata. idest, consumpta, confecta, quod magnam arguit impœnitentiam ipsius. Iuxta hanc igitur expositionem Lyrę veritas nō est plenè & integrè exposita, ut ex dictis patet. Adde etiā, quòd nec hæc inueteratio prouenit, quia celare voluit peccatum hominibus, ut exponit Lyra, sed q̄a distulit cōfiteri Deo, & ueniam petere. Quod autem est magis contra hanc expositionem, est, quia non immediatè ossa inueterata dicuntur, quia tacuit, sed ex rugitu, & clamore continuo, ut sit sensus: quoniam tacui, inde tota die rugitus & clamor mihi tantus fuit, ut mea ossa sint prę rugitu inueterata. nec aliter hic contextus aptari potest: Vnde puto, sensum non esse de spiritualibus viribus, sed de na-

Rom. 2.

tu-

turalibus corporis & animæ, nempè corporalibus & animalibus. sitq; sẽsus: Rugitus & clamor ac dolor tam continuus ac tantus mihi fuit ex quo tacui, & quia tacui nec ad Dominum me conuerti, vt vires meæ corporales, & animales sint ferè consumptæ, & velut senio confectæ. causam autẽ huius gemitus statim exponit versu sequenti.

Clamor & rugitus quid sint. Aliud verbum est. dum clamarẽ, quod de rugitu exponendum esse diximus supra, quis sit hic clamor & rugitus. Idem Lyra respondet, hunc clamorem esse anxietatem timoris, ne *Lyran.* super eum appareret diuinum iudicium aliqua manifesta punitione: videbat enim, se esse in peccato, & prę verecundia non faciebat sacrificia debita pro peccato, & in lege præcepta, inde timebat, ne superueniret Dei aperta vindicta contra eum. Hæc explicatio non videtur apta: nam clamor, gemitus, rugitus, non est timẽtium, sed dolentium, dolor autem nõ est de futuro, sed de præsenti, aut præterito. Præterea, quia statim sequitur causa, quoniam grauata est super me, non autem dicitur de futuro. Dico ergo, hunc rugitum esse ex dolore interno, quo dolebat ob mala, quæ ob impœnitentiam patiebatur. & attende, quod rugitus importat vocem, & expressionem ex dolore intolerabili, vehemẽtissimè, & fere cum quadã animi indignatione & ira. aliud enim est gemere, aliud rugire. meritò autẽ dicit rugitum, quia non solum conquerebatur de malis magnis, sed quãdam habebat indignationem contra seipsum, quod ex propria euenirent culpa. Vnde videns se affligi ex propria culpa, & malis premi, dolebat, & contra seipsum quodammodo indignabatur, vt fieri solet; & hæc voce exprimens, rugiebat cõtinuo secum ita acriter, vt vires defecerint modo pdicto. Ex hoc simul sensus versiculi huius manifestus est, & illius Ps. 37. *Psal. 37.* rugiebam à gemitu cordis mei. gemebat intus dolens ex inflicta pęna, & gemitum hunc sequebatur rugitus, qui est cum quadam indignatione contra se, quod causam mali dederit, numerando populũ, propter quod a Deo puniebatur; aut aliud peccatum committendo, iuxta id, de quo in eo psalmo agitur. per hæc puto pręsentis versiculi sensum esse expositum.

Sermo Quintus.

Quoniam die ac nocte grauata est super me manus tua, conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina.

Difficilis est horum verborum cum præcedẽtibus cõnexionis intelligentia: sed multo difficilius est, verborum assequi sensum, & hoc maximè propter posteriorem huius versiculi partẽ. Priori loco sensus exquirendus est; posteriori autem connexio, quam ex sensu facilè habebimus. Est autem priorum verborum sensus absque controuersia, & difficultate: quando enim Deus aliquem punit acriter, aut diu, dicitur manum grauare suam super eum, ex metaphora, quando aliquis fortiter manu percutit, manum grauat super eum. sic 1. Reg. 5. *1. Reg. 5.*

dicitur, aggrauata est manus Domini super Azotios. & Iob. 23. manus plagæ meæ aggrauata est super gemitum meum. & Psal. 37. manum tuam confirmasti super me. in Scriptura manus Domini potẽtiam significat, & iuxta diuersa opera ex diuina potentia procedentia, sic manus Domini variè vsurpatur. modo auxilium, modo flagellũ modo prouidentiam, modo creatiõnem, modo in vnam aut alteram sumitur partem, vt multis testimonijs scripturæ probari potest, a quibus nunc abstinendum est, vt istius ad sensum accedamus exponendum. Hoc loco potentia punitiua, qua Deus peccatores castigat & punit, significatur, quæ propter vehementiam dicitur aggrauata, nempè quia acerbè & acriter punit & propter frequentiam inflictorũ flagellorum dicitur, tota die & nocte aggrauata: quia sic Dauid ob suã impœnitentiam afflictus erat, Deo puniente, dicit manum Domini aggrauatã super se die tota, & nocte. ita Hieronymus exponit hic manũ. potestatem enim vindictæ manum exponit, idest, potẽtiam, qua sumit vindictam de peccatoribus. Innoc. die ac nocte, in hoc loco dicit significare, in occulto, & in manifesto, quia sic afflictus est propter peccatum, occultis, & manifestis à Deo pœnis inflictis. literalior est expositio Remig. vt die ac nocte dicatur, quia assiduè & frequenter afflictus est. grauatam manum Theodo. exponit, quia diutius punitus est. idem sentio, sed simul etiam cum diuturnitate vehementia significatur. illa autem particula, quoniam, quæ causalis est, cum explicatione conuersionis exponetur. Nunc ad posteriorem versiculi partem exponendam, in qua difficultas est, accedamus. Ante omnia aduertendũ est, versionem septuaginta, quam nostra Latina sequitur, multo aliter se habere, q̃ sit lectio Hebræa, quæ nunc habetur, & sic necesse est varios esse sensus. varietas autem hæc est in nõnullis. primo, loco illius, conuersus sum in ærumna mea, Hebræa lectio habet, conuersus est humor meus, seu pinguedo mea, secundo loco illius, dum configitur spina, Hebræa habet, in siccitates æstatis: est ergo Hebræa lectio: conuersus est humor meus in siccitates æstatis. Hieronymus legit cum septuaginta priorem partem, vocabulo aliquantum mutato, nempe conuersus sum in miseria mea. in posteriori autem cum Hebræa lectione consentit. & vertit, dũ arescit, seu, cũ arescit æstas. Vnde aũt hæc diuersitas prouenerit, nõ est omnino dissimulandum. Quantum ad priorem partem attende, illud, quod aliqui vertunt, humiditas seu pinguedo mea, septuaginta autem, in ærumna mea, esse apud Hebræam lectionem לשדי quæ vox æquiuoca est, & dupliciter legi potest; vno modo, vt sit vnica dictio, & tunc significatur, pinguedo mea, seu humor meus: nam לשד significat humorem, pinguedinem, viriditatem, & cum affixo significat humorem, seu pinguedinẽ meã. altero modo potest legi, vt sint duæ dictiones, nempe illud ל sit præpositio, quæ apud Latinos est in, & illud שד sit dictio, quæ significat idẽ quod vastatio à verbo שדד quod est vasta-

Iob. 23.

Hierom.

Innoc.

Remig.

Theodor.

Aerumna mea quid sit.

Hierom.

Lesadi.

Lesad.

Sad.

Sada.

vastare, inde cum affixo שדי id est, vastatio mea. inde totum simul ex duabus erit idem quod, in vastatione mea. Ex hac varietate processit, quod Septuaginta vno modo, alij aliter vertunt: nam illi distinxerunt illam dictionem in duas, & verterūt, in ærumna mea. & Hieron. in miseria mea, quod idem est. At vero alij vnam dictionem facientes, verterūt, humorem meum, contra versionem Septuaginta, & pro Hebræa illud multum facit, quod verbum conuersus non est in prima persona, sed in tertia, & tūc necesse est vt vna sit dictio illa, vt sit, humor meus conuersus est; nam aliàs nō haberet locum, nec sensum, Est autem verbum Hebræum נהפך à verbo הפך quod est *Nehepach.* vertere, seu conuertere, & in secunda coniugatione, conuersus est: credibile est septuag. legisse in prima *hapach.* persona, sed nūc in nostro textu deficiunt literæ tertiæ personæ; quamuis, si puncta auferamus, tunc potest esse benoni sub eisdem literis, quod commune est tribus personis, & sic applicatur primæ. puncta etiam parum differunt: sola enim est differentia, quam in, benoni, pathac conuertitur in camez. Quantum attinet ad posteriorem discrepantiam, notandum est, duo nomina multum affinia, punctis ablatis קוץ & קיץ illud significat æstatem, seu æstum, hoc significat spinam, aut veprem. si puncta demas quæ olim non erant, manent similia, iod enim & vau parum differunt; nā si protrahatur aliquātulum iod, fit vau, & facile est in scriptura vnum pro alio ponere. septuaginta legerunt cum vau, & sic verterunt spinam, alij cum iod, & verterunt æstatem. sed lectio quæ nunc habetur fauet omnino huic versioni; nam non habetur verbum configitur בחרבני, idest siccitates, à verbo חרב quod est arere, exsiccare, inde חרבון siccitas. & habetur in plurali cum regimine. vnde autem Septuaginta verterint, transfigitur, incertū est, puto id prouenisse forsan, quia verbum חרב quod significat arescere, exsiccare, significat etiam destruere, vastare, & sic legerunt, paucis mutatis, in spina vastāte, seu in destruente spina, quod est quando figitur, seu infigitur בחרבני si auferas, num, & iod, vltima, & demas puncta, quæ non erant, tunc remanet בחרב qui est infinitiuus, idest in destruente spina, seu, dum spina destituit, seu configitur. & sic Septuaginta legerunt. potest etiam esse nomen חרבן quod est in plurali cum regimine, in desolationibus spinæ. Hæc sunt, quæ quantum ad diuersitatem versionum pertinent. nos vtriusque versionis expositionem proponemus, & tandem aptiorem sequemur sensum.

Becharbone. *Charab.* *Charbon* *Charab.* *Becharbone.* *Becharob.* *Charbon.*

Si sequamur Hebraicam lectionem, quæ nunc habetur, sensus, & contextus nō sunt difficiles; sic enim intelligendi sunt. dixerat, præ nimio rugitu vires defecisse suas, nunc rugitus causam exponit: quoniam, inquit, manus tua die, ac nocte super me grauata est, idest, me cōtinuis, & grauibus afflixisti pœnis, ex quibus factum est, vt humor meus sit redactus in nimiam siccitatem, qualis solet esse in æstate. hoc est, quod ita *Verborū sensus.*

do-

doleo, vt rugiam taliter, quod mea ossa rugitu nimio inueterata sint. vel potest sic intelligi, vt causalis illa dictio, Sadai, in partem vtramque sit, quoniam grauata est manus tua super me, quoniam conuersus est humor meus in siccitates, hæc sunt causa ob quam doleo. vel potest intelligi, vt vnum sit alterius causa, sic: quoniam manus tua grauata est, inde conuersus est humor meus &c. quia nimis est grauata, hoc tamen est causa rugitus. Idem ferè est sensus; siue illo, siue hoc modo dicas. Quæ sit ista aggrauatio manus, & quis sit iste humor exsiccatus, puto intelligenda non solum de temporalibus pœnis, & afflictionibus, quas illo tempore peccati patiebatur, sed etiam, immo potius de spiritualibus. per peccatum enim in magnam donorum spiritualium ruinam & stragem incidit Deo castigante etiam spiritualiter: nam illo tempore impœnitentiæ non solum gratiam gratum facientem amisit, quæ in omni mortali tollitur, sed etiam ablatus est ei spiritus prophetiæ, & singulares gratiæ gratis datæ, quæ illi concessæ erant: vnde Basil. hom. Psal. 37. ib: Lumen oculorũ & ipsum non est mecum, sic inquit: Lumen oculorum, hoc sanè est prophetiæ spiritus ipsius animæ aspectũ illustrans, & ipsum non erat mecum, reliquerat enim eũ, & se ab ipso subduxerat. anima eius elongata est à sensu malorũ, quę committebat, à timore, & deuotione, & affectu spiritualium, ab exercitio multorum spiritualium, quibus ante exercebatur, & erat velut derelictus. de quibus cum ille aduerteret, nimium dolebat, & rugiebat, & quæ conuersus ad Deum sibi restitui flagitabat Ps. 50. Redde mihi lætitiam salutaris tui.

Basil.

Psal. 50.

ista erat pinguedo animæ, & humor, qui vitam gratiæ multum cõseruat, quo deficiente, dicitur in siccitates æstiuas conuersus. Hoc solet accidere multis, qui cum ante bene vixissent, in peccatum inciderunt; quos dæmon, Deo permittente in pœnam iustam, paulatim ad has redigit siccitates: hanc ruinam, & in siccitates conuersionem eleganter exponit Basil. in cap. 1. Isai. in illa verba. Regionem vestram coram vobis alieni deuorant. vbi sic dicit: Desolatio, seu vastitas fit, cum anima priuatur iis, quibuscum conuersari consueuit. fit hoc perquam facile circa humanam animam. Vide enim tu mihi iuuenẽ quempiam a puero in splendida byssso intra ædes educatum, alacriter, & studiose ad orationes prodeuntem, nullum trasmittentem beneficentiæ officium, æterni illius iudicij memorem, iugiter acquiescentem sermoni doctrinæ. talem mihi considera in fornicationem prolapsum, quonam pacto post abolitionem prioris continentiæ, post desolationem tantorũ fructuum, deinceps miserabilem illũ è proximo consequitur omnimoda euersio priorum laborum, conscientia admissi facinoris non iam eum comitatur, vt conferat se ad orationis locum, quod nequaquam perstitit in officio ordineque fidelium, excidit enim non item in tractu consistit eorum, qui in arcano secessu deflent; illum enim suppudet. fit hinc ad orationem cunctantior his, qui causas exquirunt, commentitias nectit excusationes. respondet vrgeri se ab vno aliquo, quare non iam oppetior horam communionis; & ob hoc ante fidelium orationem se subducit, vt ne deprehendatur eius simulatio: deinde, sensim contracta consuetudi

Basil.

ne

ne, illius menti se inserit meditatio, vt ab arrepto proposito deficiat; denique ad omnimodam perditionem per varios errorum anfractus abducitur. hæc Basil. quæ multum valent ad exponendum, qualiter, neglecta a principio pœnitentia commissi, humor totus spiritualis virtutum, & operum bonorum, & consuetudinũ destruatur, & in æstiuas siccitates conuertatur. hæc dicta sufficiant pro expositione huius versiculi secũdum lectionem Hebraicam.

Aerumna qd denotet iux ta trãsl. 70 interpretum. At lectionis nostræ, quę secundum septuaginta est, & quam Doctores sacri communiter exponunt, non ita est facile sensum, & contextum assequi, nec Doctores in expositione concordant. quorum expositiones in medium proponam. Primo loco Hieronymus sic exponit. Conuersus sum, &c. idest continua flagellorum castigatione, dum me consciẽtia peccati pungit, conuersus sum ad Deum, ex vna parte sentiebam flagella, ex altera, conscientia peccati me stimulabat, ob propriam culpam me pati; inde conuersus sum ad Deũ, vt agerem pœnitentiam. Vbi, per ærumnam, intelligit Hieronymus pœnas, & flagella inflicta a manu Dei grauata: per spinam, conscientiæ stimulum: per conuersionem hanc, mutationem, qua ex peccato ad Deũ se conuertit. *Hieron.*

Remig. Secundo loco Remig. aliquas adducit expositiones, quarum duas proponam. Vna est, quæ consentit Hieronimo: dicit enim, Cõuersus sum in ærumna, idest, attendens meam magnam miseriam, conuersus sum ad Deum, dum cõfigitur spina, idest, dũ conscientia agitatur, & excitatur spinis prohibitionum Dei. Vbi licet sit idem sensus cum Hieronimo, tamen in hoc differt, quod per spinam, non ipsam conscientiam stimulantem, sed Dei legem peccata prohibentem, & pœnas comminantem exponit. Aliã dat expositionem loco illius, configitur, legendo, confringitur, & per spinam intelligit spinam, quæ est dorsum hominis ipsum erigens corpus, & metaphoricè significat superbiã. Vnde, dum confringitur spina, idest, dum superbia humiliatur. Sed hæc expositio non habet locum vllum, nec verba Hebræa, nec Græca ei fauent, sed mendax textus aliquis Latinus.

Gregor. Spina qd sit. Tertio loco Gregor. lib. 10. moral. cap. 12. sic inquit, spina est omne peccatum, quia dum trahit ad delectationem, quasi pungendo lacerat mẽtem: vnde iusti & pœnitentis voce dicitur, Conuersus sum in ærumna mea, dum confringitur spina, quia scilicet mens ad lamentum vertitur, vt peccati punctio pœnitendo frangatur. in translatione verò alia, non confringi spina perhibetur, quod ab eodem sensu non dissonat, quia pœnitentis animus ad luctum ducitur, dum perpetrata culpa in memoria fixa retinetur. hæc Greg. Vbi vides, eum legere confringi, sicut & Remigius legebat. præterea legere dupliciter, affirmatiuè, & negatiuè, pro varietate librorũ. præterea sic exponere, Conuersus sum in ærumna, idest ad flendum me conuerti, & hoc, vt confringerem, & frangerem spinam peccati infixam. quod si legas negatiuè, non confringitur, sensus est; dum spina peccati nõdum est fracta, sed retinetur memoria, ad luctum conuersus sum pœnitentiæ. Sed hæc expositio supponit lectiones, quas non esse legitimas ex Græca, & Hebræa lectione certum est.

Quar-

Gregor. Quarto loco idem Gregor. lib. 3. super lib. Reg. c. 6. legit secundum lectionem communem, & aliam dat expositionem. Quid est, inquit, dolor pœnitentis, nisi plagæ molestia ex demonis percussione? nam quasi in dolore plagæ adhuc acriter pungentis suspirabat conuersus ille, cum diceret, conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina: quid enim ærũna, nisi afflictionem insinuat pœnitẽtię? sed in eadem ærumna conuersum se esse asserit, dum spinæ confixuram sentit. quasi dicat; dum recordatione flagitij mordeor, arcæ debitum reddere non desisto: Spina quippe cõfigitur, dum per omnipotentis Dei dispensationem ad lacrymas conuersorum anima criminum recordatione inflammatur; & arcæ debitum soluitur, quando iam pro qualitate criminis mensura extenditur lamentationis. hæc & alia Gregor. Sensus igitur talis est: Conuersus sum in contritione mea, dum recordor commissorum criminum; hoc enim est, spinã infigi, peccatum cõmissum in memoriam redire committentis. qui sensus idem est fetè cum præcedenti: quamuis sub vera lectione, per ærumnam, exponit contritionem. & in hoc Lyran. consentit; quamuis, Spinam cõfigi, exponat, conscientiam peccati aculantem. dicit enim, Cõuersus sum in contritione mea, quam habui ad vocem Nathan prophetæ, spina, idest stimulo conscientiæ me accusante.

Lyra.

Quinto loco Theodor. per Spinã intelligit peccatum; & configi spinã, est peccatum committere: & exponit in hunc sensum: Iustè affligor à Deo, quia causa meorum malorum, peccatum est, quod tanq̃ vuam dulcem produxi, pungor autem semper ab ipsa. Spinam peccatum nominauit, tanq̃ inutile germen, & ad pungendum aptum. hęc Theodor. Cui consentire videtur Chrysost. homil. 10. in epist. ad Hebr. in hæc verba: Expectauit vt faceret vuas, fecit antem spinas. vides, quod vbiq; scriptura, spinas, vocat peccata. & Dauid inquit, Conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina: non enim simpliciter penetrat, sed infigitur; & si parũ peccati remaneat, & non totũ euellamus, ipsum, parum, facit dolorẽ. Sed quid dico? ipsum parum, etiam postquàm eximitur, per multum tempus plagæ dolor relinquitur, & opus est curatione multa, & medicina, vt tandem à dolore liberemur; non enim tantum sufficit euellere peccata, sed etiam curare locum, qui percussus est. hęc Chrysostomus.

Chrysost.

Sexto loco Bernar. Sermo. 48. in Cantic. exponit spinæ confixionem, pœnę ipsius inflictionem, qua compunctus conuersus est. inquit, Dum configitur Spina, bene pungeris, si cõpungeris: bene configimus, quia exinde conuersus est. multi, cum sentiunt pœnam, corripiunt culpam. hæc Bernardus.

Bernar.

In his varijs expositionibus vides, omnes fere in hoc conuenire, hanc conuersionem esse, qua ex peccato conuersus est Dauid ad Deum, quãuis variè exponant hanc ęrumnam, & hanc spinæ confixionem. & in hoc omnes hi sensus valde à sensu, qui est secundum Hebræam lectionẽ, discordant. & secundum hos, hic versiculus non exponit causam rugitus in pręcedente versu indicati, sed causam & principium, vnde fit conuersus ad Deum, proponit. Sunt tamẽ aliæ duæ vltimæ expositiones, quæ aliter hanc conuersionem exponunt, & in hoc lectioni, seu sensui ex Hebræa

Conuersus sum in ærumna mea, quid denotet.

bræa lectione magis accommodari possunt. Vna est Aug. in præsenti, qui sic exponit, Conuersus sum in ærumna mea, idest factus sum miser, quia manus tua grauata est super me, inde miserijs & afflictionibus vexor sed alteram partem, dum configitur spina, exponit aliter omnino, quàm alij exponant; nam dicit: quia manus tua grauata est super me, factus sum miser, & inde compuncta est consciẽtia mea, idest inde contritus sum. Altera expositio est Innocent. qui adducit varias, & meminit lectionis, q̃ Gregor. secutus est, nempe, confringitur spina: posita autem lectione nostra vera, exponit prima verba sicut August. Conuersus sum in ærumna mea, idest factus ærumnosus sum, & infelix, dum spina configitur, idest dum spiritus timoris, & synderesis, & stimulus conscientiç menti infigitur; aut dum culpa infigitur, idest, dum peccatum vsque ad consensum, & actum ipsum perducitur. Vbi vides aliter exponere hãc particulam, quàm August. Sensus ergo iste vltimus est: factus sum miser, dum peccatum & consensu, & opere perpetraui, hoc est spinam infigi. In hoc vltimo verbo consentit cum alijs in hoc, qđ peccatum spinam vocat, quamuis, infigi, cur dicatur, aliter, & bene exponat.

Expositio auctoris. In hac varietate mihi duo videatur. Vnum est, si nos velimus hæc verba exponere iuxta lectionem septuaginta, ac si ita se haberent in Hebræo sermone, vt probabile est, tunc eos sic legisse. Hunc esse sensum admodũ conuenientem, vt prima verba ad prçcedentis rugitus rationem referantur sic, rugiebã tota die, & hoc, quia manus tua grauata est die ac nocte super me, variarum pœnarum spiritualium, & temporalium inflictione. & quia dictum fuit tota die rugisse, ob id dicitur, die ac nocte grauata est manus; dies enim, & nox totam & integram faciunt diem. Statim subiungit conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina. quibus declarat, quomodo in hac manus grauatione se habuit, & dicit: In hac mea çrumna, & miseria, & ruina cõuersus sum, idest ad me reuersus. & est exemplũ simile Luc. 15. vbi de Filio Prodigo dicitur: Cupiebat implere ventrem de siliquis, quæ dabãtur porcis, & nemo illi dabat: in se autem reuersus dixit: surgam, & ibo ad patrem meũ. sic nunc Dauid in afflictionibus, & miserijs positus, conuersus est, idest in se reuersus, sed non vt Filius Prodigus, qui sola vexatione incitatus absq; externo alio motiuo, in se reuersus est: sed non sic Dauid; sed dũ infigitur spina. Vocat infixam spinã, verbum reprehensionis, & argutionis Dei per Nathan prophetam factũ, & missum à Deo, quod, vt sagitta, & spina, eius transfixit animam. & tunc ad se reuersus, & ad Deum cõuersus est, quod sola vastatio, & afflictio facere non potuit. Vnde per Metaphoram insinuauit Nathan reprehensionem, ante quam numquam ad se reuersus erat, vt à peccato conuerteretur; quamuis de multis à Deo inflictis pœnis doluerit acriter, & rugierit. Non est autem alienum à Scriptura, asperum verbum, & reprehensiuum vocare spinam. nam Ecclesiastici 22. dicitur, pungens oculum deducit lacrymas; & qui pungit cor, profert sensum. Vide qualiter verba dicantur pungere, quod spinarum est proprium. & Ecclesiastici 12. Verba sapientum sicut stimuli, & quasi claui in altum defixi. tale fuit verbum

Luc. 15. *Eccl. 22.* *Eccl. 12.*

Domini per Nathan, cor pupugit Dauid, vt ſpina, & protulit ſenſum, quia vt ad ſe reuerteretur, & in ſe conuerteretur, efficit. fuit ſtimulus, & clauus in altum defixus inducens ſapientiã. & attende non dici, dum pungor ſpina, ſed, dum configitur. Quando quis pungitur ſpina, non manet ſpina; at quando infigitur, remanet, etiam recedente pungente. Sic verbũ Nathã prolatum pupugit cor Dauid, ſed infixum manſit per multos dies, in corde conſeruatum dolorem inducens pœnitentiæ. hoc enim notat verbum configitur; vt dicebat ille ethnicus, Infixa manet lethalis arundo, ſic nũc dicere poſſumus, manet infixa ſpina vitalis. hunc puto eſſe legitimum ſenſum horum verborum, iuxta hanc lectionem communem.

Alterum quod dico eſt. Si nos velimus ſequi lectionem Hebraicã, quæ nunc habetur, & velimus aptare hæc verba ad ſenſum ſaltem eundem, tũc poterimus ſic exponere continuando cum præcedentibus. Rugiebam tota die, quoniam grauata eſt ſuper me manus tua. & ſtatim exponit magnitudinem huius grauationis: Conuerſus ſum in ærumna mea dum configitur ſpina. ideſt, in hac mea miſeria dum ſpina doloris, & pœnarum mihi infigitur, ideſt in profundo figitur, quia non tantum temporaliter, ſed ſpiritualiter patior, & bonis ſpiritualibus priuor, conuerſus ſum, ideſt, totus ab illo, qui eram, mutat⁹, quod idẽ eſt, ac ſi dicas, humor meus in ſiccitates æſtatis eſt conuerſus, .i. in contrarium ſum mutatus. Sed ego *Hieron.* puto priorem ſenſum eſſe veriorem, & textum noſtrum Hebræum aliter ſe habuiſſe tunc, nec mirum, cum Hieronymus etiam legat, conuerſus ſum in miſeria mea: vnde legit verbum in prima perſona, non in tertia, vt nũc habetur. credibilius eſt, poſt eſſe corruptum, quàm ante tot annos. Quidquid de hoc ſit, habes ſenſum ſecundum vtramq; lectionem. habes etiã concordiam ſine literæ, & textus violentia ad eundem ſenſum, licet verba ſint diuerſa, & omnia ſunt vera & conſona.

Aduertẽdum eſt in fine huius verſiculi appoſitam illam vocẽ de qua in primo ſermone diximus סֶלָה vt no *Selah.* tetur myſterium in verbis præcedentibus, nempe, Deum peccatorem ad ſe reuocare pœnis & flagellis, quando aliter ad ſe non reuertitur beneficijs: & quando hæc non ſufficiunt, adhuc reuocare exhortatione & verbo prophetarum ſuorum. notat etiã, quàm durus fuerit ipſe in conuerſione, qui nec flagellis ſolis eſt conuerſus; & quã miſericors Deus, qui flagellis non obedientem adhuc ſpina verbi pungere, & conuertere voluit.

Non incongruenter poſſunt etiã hæc verba exponi aliter, vt per ærumnam intelligamus peccati ſtatum; per ſpinam infixam, afflictionem, vt ſit ſenſus reddita enim cauſa, cur rugierit, nempe, quia grauata eſt manus Domini, ſtatim dicit fructum, in meo peccato poſitus & exiſtens in ruina & miſeria peccati, conuerſus ſum ad Deum, & ad me reuerſus pœnæ inflictione, & flagello. contra quem ſenſum, hoc vnum eſt, quòd verè non ſola pœna conuerſus eſt, ſed etiam Nathan verbo. ob id conuenientior eſt, vtpote verior ſenſus datus.

Ser-

Sermo Sextus.

Delictum meum cognitum tibi feci, & iustitiam meam non abscondi.

ANtequam ad sensum huius versiculi exponendum accedamus, verba ipsa sunt consideranda in quo aliquis mirari posset de Septuaginta versione: nam apud Hebræos, loco verbi, delictum, habetur verbum illud idem, de quo dixit, quorum tecta sunt peccata

Catahi חַטָּאתִי idest, peccatum meum. loco autem huius, iniustitiam meam, ha-

Ghaoni betur illud tertium עֲוֺנִי at septuaginta hoc verbum, delictum, verterũt nomine illo primo, quorum iniquitates, *ἀνομίαν*, & loco, iniustitiæ, vsi sunt voce, qua verterunt, peccata, nẽpe *ἁμαρτίαν*. quod profecto indicat, ipsos Septuaginta tanquam synonymis vsos esse his vocabulis, & omnino eandem habere significationem in hoc loco arbitratos esse. at hoc in sermone superiori discussum est, & ostendimus, nõ idem significare, sed diuersas habere significationes, & in eis notari mysterium. hoc idem nunc confirmatur, simul & explicatur horum verborum vsus. Cum tria Dauid narrauerit genera peccatorum, ipse sibi duo imputat, & duorum tantum se facit reum, nempe peccati, de quo dictum est, quorum tecta sunt peccata, quod significat peccata, quæ intra Ecclesiam, & religionis professionẽ

Ghaon fiunt contra Dei legem עָוֺן idest, iniustitiam contra proximum: hæc sunt adulterium, & homicidium contra Vriam. Illud peccatum vocat; quia quamuis iniustitia quædam fit contra proximum, tamen contra castitatem præcipuè est, & ad luxuriam pertinet. Siue peccatum, impœnitentiã, & alia quæ tunc commisit, iniustitiã, quòd contra Vriam commisit, appellat. hæc duo genera peccatorum Dauid commisit.

Hinc patet, non esse ad literam expositionem horum uerborum, quam proferunt Innocen. & Remig. dicunt *Innoc.* enim, delictum esse, quando non fa- *Remig.* cit homo quod debuit facere, quod est peccatum omissionis, iniustitiam verò quando facit quæ non debuit, quod est commissionis. allegat Innocen. illud Leuit. 6. in fine, vbi præscribitur hostia pro peccato. & Leuit. 7. in principio, hostia alia pro delicto. Sed hoc non potest congruere: nam ibi delictum non significatur nomine Hebræo, sicut nunc, sed dicitur אָשָׁם & quod hic dicitur delictum, *Ascam* ibi dicitur חַטָּאת unde si argumentũ *Chatah* valet, potius est hoc, quod dicitur delictum nunc, peccatum cõmissionis, tale enim Leuit. 6. secundum Innoc. peccatum est commissionis. quod .n. ibi delictum dicitur, non habetur in præsenti. præterea hoc idem est uocabulum, quod habetur in secundo loco in primo uersu, quod non tantum commissionem significat, nec, quod hic dicitur iniustitia, generaliter, significat peccatum commissionis, sed sicut dictum est, iniustitiam contra alterum commissam. quid autem sit differentiæ inter illa duo uocabula Leuit. non est nostrum discutere. traductio Latina in causa fuit, ut isti Do-

ctores hæc dicerent; nam uocabula hæc duo distincta sunt à præcedentibus, nõ autem in Hebræo, nec in Græco. Attende autem, quod Augustinus legit, peccatum meum cognoui, loco eius, quod legimus, peccatum meum cognitum tibi feci; sed Hebræa, & Græca lectio, sic legendum esse, sicut nos cõmuniter legimus, probat. hæc de verborum consideratione, nunc ad sensum accedamus.

Aug.

Si sensum iuxta lectionẽ Hebrę̃a, quæ nunc est, versiculi præcedentis sequamur, iste est contextus. Descripto enim statu peccati, quãdo tacuit, suum non recognoscendo peccatum, & descriptis malis inde subsecutis, subiungit nunc, ex remotione huius taciturnitatis, quid sit secutum, & qualiter eam remouerit. delictum, inquit, meum Deo notificaui &c? Si verò sequamur sensum datum iuxta lectionem Septuaginta, cõtextus iste est. dixerat, conuersum se esse in hac ærumna & miseria, quando spina cõfixa est, idest, quando a Nathan Dei nomine est reprehensus. ostẽdit quo modo sit conuersus; Delictum meum cognitum tibi feci. loquitur ad Deũ, ac si dicat: quando confixisti spinam mihi per Nathan, conuersus sum ad te, meum delictum recognoscendo, & non abscondendo, sed aperiendo iniustitiam, idest, non negaui ea, quæ mihi Nathan opposuit, & de quibus me reprehẽdit, sed recognoui, & dixi, peccaui. Duo Nathan opposuit, adulterium, & homicidium, hæc Dauid recognouit intus corde, & fassus est ore. de priori dicit, delictum meũ: de posteriori, iniustitiam meam. & vt duo hæc distincta peccata aduerterentur, duobus vsus est verbis idem significantibus, notum feci, & non abscondi. & rursus, vt per hoc manifestaret, quod sponte recognouit, & simul peccatum ei ab alio oppositum est, illud significat, cognitum tibi feci. quasi, sponte notum feci. & hoc significat, non abscondi. idest, cum reprehensus essem, cum peccatum mihi opponeretur, nõn negaui. Non dicitur Dauid peccatum cognitum fecisse Deo, quasi Deus ignorauerit illud, antequã ipse notificaret; hoc .n. esse nõ potest; Deus enim etiam cordis secreta cognoscit, antequam homo manifestet, ne dum opera exteriora, immo Nathan Dei reuelatione nouerat, antequàm Dauid ea nota faceret: sed dicitur peccatum cognitum Deo facere homo, quando se peccasse homo humiliter coram Deo recognoscit. Quando enim peccati non pœnitet, nec reum se coram Deo profitetur, dicitur occultare peccatum, non quod Deus non cognoscat, sed quia quantum est ex se homo ille occultat, vt nisi Deus alia via, idest, sua scientia infinita cognosceret, ex tali recognitione hominis verè peccatũ cognosceret. Adde, quod dicitur fecisse cognitum Deo peccatum, quando ipsi Nathan Dei nomine arguenti ꝓpria confessione peccatum manifestũ fecit. & animaduerte, dici, delictum meum, iniustitiam meam, quasi dicat, non tantum notificaui iniustitiã & delictum, sed meipsum eorum reũ declaraui. Facilis est ex dictis sensus & contextus. Nunc ad id, quod paulò ante prætermisimus, ne à proposito digrederemur, reuertamur, nempe ad considerandam differentiam, quæ est inter delictum, & peccatum, non quod ad rem propositam multum faciat, quia nec in Hebræo, nec in Græco, vti diximus, est verbum, delictum sed propter aliquos, qui sic exponũt in præsenti, ac si tale verbum esset. &

Notificare, & abscondere delictum quid significet.

Differentia inter delictum & peccatum.

ut simul declaremus uim aliquorum verborum, quæ non sunt aliena à proposito instituto.

Quid inter peccatum & delictũ intersit, Doctores conati sunt inquirere: eorum enim manifesta differentia Leuit. 6. & 7. deprehenditur, vbi sacrificium pro peccato distinctè à sacrificio pro delicto ponit, & ibi tanquam de diuersis fit sermo. Orig. homil. 5. in Leuit. dicit, nonnullis sapiẽtium visum esse, vt delictum sit, quando aliquis non facit quod debet, peccatum verò cum facit quod non debet, quod est dicere, peccatum commissionis, delictũ omissionis est. hoc autem non probat Orig. quia non semper in Scriptura cum delictum dicitur, omissio significatur: dicit tamen differentiam esse hanc, quia delictum est minus quid quàm peccatum; sed in quo hæc minor grauitas consistat, & quanta debeat esse, vt sit peccatum, non exponit. Ratio Origenis contra priorem expositionem, quidquid sit de eius veritate, non est efficax: nam quamuis in Scriptura aliquando vocabula aliqua in vniuersum sumantur, id non prohibet, quin in aliquo loco particularem habeant significationem; aliquando enim secundum propriam, aliquando secundum vsurpatam significationẽ vsus est verborum. Vnde non obstat, delictum sumi generaliter, etiam pro commissione, in aliquibus locis, quin possit in aliqua significatione particulari sumi. Isich. lib. 1. in Leuit. cap. 5. contrarium tenet, esse nempe grauius delictum, quàm sit peccatum. dicit enim sic; Delictum aliquando specialem iniquitatem, quę contra solũ præsumitur Deum, qualis est, quæ in Sanctos, aut in iusiurandum committitur; aliquando quidem omne peccatum quod ad scientiam peruenit legislator appellat; & propterea ab eo vbique cognitio peccati, siue ante ponatur, siue subinferatur, modis omnibus delictum dicitur, vt ostendat, quod omne peccatum, postquàm cognoscit, in ipsum delinquitur Deum, ideo delictum appellatur. hæc ille. vbi delictum dupliciter dicit sumi: vno modo pro peccato quod contra Deum est modo prædicto; altero modo pro peccato, quod ex scientia fit, aut post factum scientia succedit, & non emendatur.

Leuit. 6. & 7.

Orig.

Isichi.

August. lib. 3. qq. in Leuit. cap. 29. hanc mouet difficultatem de horum duorum differentia. & respõdet multa. Primo, quamuis in multis Scripturæ locis tam delictum, quàm peccatum indifferenter, & generaliter sumanĩ, tamẽ in hoc loco Leuit. 6. & 7. discrimen habent; aliàs enim non distinguerentur sacrificijs, & tam apertis verbis. hoc dictum verum, & sine controuersia est. Dicit secundo: fortasse in hoc differunt, quod peccatum perpetratio mali est; delictum verò desertio boni: vt sit delictum, quasi derelictum. In hoc consentit August. cum illis, quos Origen. superius citatus allegabat de peccato cõmissionis, & omissionis. Dicit tertio: potest etiam dici delictum, peccatũ, quod ex ignorantia aut imprudentia fit, iuxta illud Psalm. 17. delicta quis intelligit. peccatum autem, quod sciẽter fit. Dicit quarto: quod nos delictum vocamus, Greci duobus vocant nominibus, παράπτωμα & πλημμέλειαν. quorum deriuationes ibi ponit August. Circa hoc dictum aduerte, quod si velit August. dicere, quod solet latinè in Scriptura verti, quod Græcè illis duobus nominibus dicitur, verum est, & indubitatum: nam

August.

Psal. 17.

August.

Leuit.

Leuit. 7. Leuit.7. habetur delictum, & tamen *Psal. 18.* Græce est πλημμέλεια.& in Psal. 18. dicitur, delicta quis intelligit,& habetur παραπτώματα. at si velit dicere, idem significare quantum ad rem, obstat Hieron. Ephes.2, in principio, ibi; Cum essetis mortui delictis, & peccatis. vbi habetur nomen παράπτωμα, ibi dicit, delictum rectius vocari πλημμέλειαν, quasi non sit idem quod παράπτωμα. inter hoc autem, & ἁμαρτίαν dicit esse discrimē, quòd παράπτωμα significat initium peccati, nempè cogitationem, quando cogitatio tacita subrepit nobis ex aliqua parte conniuentibus, necdum tamen impulit ad ruinam. vnde Psal. dicitur: Delicta quis intelligit, quia difficile sit radices, & initia intelligere peccatorum; ἁμαρτίαν verò seu peccatum esse, cum quid opere consummatum peruenit ad finem. hæc *Hieron. Ruffin.* Hieron. Propter hoc forsan Ruffin. Psal.31.præsenti dicit: delictum cognitum tibi feci, esse peccatum cogitationis; iniustitiā verò, operis; aut illud, omissionis; hoc, cōmissionis. sed non potest hoc consistere, quia in Hebræo, & Græco neutrum vocabulum habetur ex prædictis. & in Hebræo nec habetur vocabulum Le- *Psal. 18.* uit.7.nec Ps.18. quod delictum vertitur, sed, vti diximus, est vnum ex tribus prædictis in primis versiculis. In hac ambiguitate,& difficultate dicam quod mihi probabilius videtur.

Expositio auctoris. Dico primo, quòd Leuit.7.dicitur delictum, & Psal. 18. dicitur etiam delictum, non esse idem genus peccati, quamuis vno nomine latino vertatur. sunt enim duo nomina Græca distinctum quid significantia. nam Leuit.7. habetur πλημμέλεια. Psalm. verò παραπτώματα. quod etiam ad Galat.6. & Ephes.2. habetur. Hæc au- *Galat.6.* tem non idem significare, colligitur *Ephes.2.* ex distinctis verbis Hebræis, quæ il- *Ascam.* lis respondent. nam Leuit.7. אָשָׁם. at *Seghioth.* *Scaghah* Psal.18. שְׁגִיאוֹת. hoc autem est à verbo שָׁגָה quod est ignorare, errare, & nomen quasi quod ignorantia, aut errore aliquo committitur, cui optime quadrat, delicta quis intelligit: vnde παράπτωμα significat peccatū errore, ignorantiaue aliqua contractum.& optime verba quadrant Pau- *Galat.6.* li ad Galat.6. si præoccupatus fuerit aliquis frater in delicto, idest, si igno- *Ephes.2.* rantia aliqua inciderit in peccatum. & Ephes.2. Vos cum essetis mortui in delictis,& peccatis, nempe quando gentiles erant, tunc peccata ignorantiæ habebant, infidelitatis, & errorum, & peccata scientiæ contra legem naturæ cognitam: vnde à verbo ἁμαρτία in hoc differt, quod hæc est ex scientia, & vocamus sępè nos peccatum: illud autem Leuit. est à verbo אָשָׁם hoc autem, vt ex Leuit.cap.5. *Ascam.* deducitur tria genera peccatorum complectitur. Vnū, quod ex obliuione culpabili fit, quando erat aliquis immūd⁹ & negligēs purificari, oblit⁹ est immūditiæ, postea facit aliqd qđ immundis non licebat. hoc delictum ibi dicitur, quod negligentia commissum est. Alterum est, quod fiebat per errorem in sacris cæremonijs, dum non aduertens vt debuit homo, aliter faciebat quam debebat. Tertium est, quando per ignorantiam etiam culpabilem aliquid faciebat in rebus ad Deum pertinentibus. hæc omnia delicta ibi dicuntur, cum primùm nota fuerint, & pro eis sacrifi-

cia

cia certa statuuntur. & vocabulum Græcum bene hæc explicat. vt enim dicit Aug. lib. 3. qq. Leuit. cap. 29. superius citato idem est πλημμέλεια, quasi præter curam, & velut negligentia: peccatum verò erat, quando ex scientia committebatur; at non dicebatur ista παράπτωματα, sed illa, quæ ex ignorantia culpabili quidem fiunt, & adhuc non in rebus sacris. Vnde minus peccatum hoc est, quàm illud, & minus commune, & latine propriè dici potest, delictum, quod non ita graue quid sonat, sicut sonat peccatum. quamuis latinè, non solùm quod ex ignorantia, sed etiam quod ex scientia fit significet; tamen non est tanti momenti. hanc puto esse inter hæc differentiam.

August.

Dico secundo, hoc verbum delictum, quod in præsenti psalmo ponitur, distinctum est à verbis πλημμέλεια & à παράπτωματα, & maius, ac grauius est vtroque, & Græca ἀνομία, & Hebraicè חַטָּאָה vocatur, quod positum erat ibi. tecta sunt peccata. fuit enim peccatum ex malitia, & valde graue, vti superius explicuimus. & hæc satis de hoc versiculo.

Chanaah

Sermo septimus.

Dixi confitebor aduersum me iniustitiam meam Domino.

PRosequitur Dauid modum conuersionis suæ ad Deum exponere. & pro intelligentia aduertendum est, hanc iniustitiam vocari primo illo vocabulo, quorum remissæ iniquitates. habetur enim Hebraicè פֶּשַׁע præuaricationes meas, & Septuaginta verterunt ἀνομίαν, sicut verterant primum illud: ista enim confusio vocabulorum multum impedit intelligétiam, sicut distinctio illustrat. Cum ergo tria illa posuisset in principio, quorum remissio, ac non imputatio beatum facit, ipse in sua conuersione dicit; se notum fecisse Deo & peccatum, & iniquitatem, sed dicitur, & etiam cōfitebor præuaricationes contra me. pro intelligentia nonnulla soluenda sunt dubia.

Pescaghai.

Primum est, quæ sit ista præuaricatio distincta ab illis duobus. certum enim est, Dauid non defecisse per idolatriam, aut infidelitatem à Deo, sicut multi eius filij & successores fecerunt. dico ita esse, nec de hac præuaricatione loquitur, sed vtitur largiori significatione vocabuli, vt ille dicatur præuaricari, qui à Deo se auertit, eius legem transgrediendo, & sic qui legem transgreditur, dicitur legis præuaricator: vnde illa duo, peccatum, & iniquitas, præuaricationes quædam sunt, quia contra legem Dei sunt. Vt ergo ostendat Dauid, non solum contra proximum egisse, adulterando, & occidendo, sed etiam contra Deum & eius legem, se peccatoré & iniquum adhuc præuaricatorem confitetur. & legitur in Hebræo pluraliter, quia multa commisit peccata, quorum singula respectu Dei præuaricatio sunt. addo etiam, quod fuit quædam circunstantia præuaricationis, dum hæc duo commissa per impœnitentiam tacuit, quæ impœnitentia est quædam recessio, & præuaricatio. hoc totum nunc se confiteri dicit.

Præuaricatio Dauid, qua fuerit.

Alterum dubium est, quæ sit ista confessio.

Confessio Dauid quae fuerit. confessio. Dico non solam esse cordis confessionem, & recognitionem peccati humilem, & contritam coram Deo, sed exteriorem, quam fecit verbo, & opere. verbo, quando falsus est Nathan. opere, quando postea sacrificijs & victimis pro peccato in lege Leuit. 5.6.7. praeceptis, suum Deo cōfessus est peccatum. *Leuit. 5. 6. 7.* Vnde soluitur dubium, quare non dixit, confiteor, sed, confitebor, quia prius conuersus est corde, nec potuit statim ore, & opere confiteri, sed prius corde proposuit: ob id nec dixit absolutè, confitebor, sed, dixi. ac si dicat, proposui in corde meo fateri, & aperire peccata. Vnde aduerte, vt sensum percipias, quod iste versiculus exprimit modum praecedentis; non enim notum fecit peccatum & iniustitiam, & postea dixit, confitebor, sed sensus est, cognitū tibi feci peccatum, & iniustitiam. fuit autem hoc sic, quia dixi, id est, proposui statim ad me reuersus, meā praeuaricationem confiteri aduersum me Domino, quam praeuaricationem contraxi in illis duobus, peccato, & iniquitate, & mea taciturnitate, & tu Domine, praeuenisti, quia statim ac proposui, tu remisisti, antequam exterius confiterer. *Gregor.* Gregor. in hunc locū explicat bñ illud. Dixi, inquit, quod delictum meum cognitum tibi feci, & iniustitiam meam non abscondi. non fuit ex necessitate, aut alicuius leuitatis occasione, sed ex poenitentia, & confitendi praemeditatione: nam, dixi, idest, corde meo statui. haec Gregor.

Dauid quare dixit confitebor, non autem, cōfessus sū. Dubium tertium facilè soluitur, quare non dixit, peccatum meum confessus sum, sed dixit, dixi confitebor. Dico, vt ostenderet celeritatem remissionis, quia ante verbum prolatum, sola cordis contritione, & proposito manifestandi, Deus remisit. Vnde 2. Reg. 12. statim ac dixit ore, peccaui Domino, dixit Nathan: transtulit Dominus peccatum tuum, & non dixit de praesenti, transfert, quia iam remiserat. *2. Reg. 12.* vt igitur Dauid commendaret hanc Dei misericordiam magnam, qua tantam praeuaricationem tam celeriter, & tam facilè remitteret, ob id dixit sic, dixi confitebor, quia statim addit, & tu remisisti.

Dauid quare vsus fuerit distinctione cōfessionis a peccato, iniustitia & praeuaricatione. Quartum dubium est, cur non dixit, peccatum meum confessus sum, & iniustitiam meam, & praeuaricationē meam, aut absolutè, dixi confitebor peccatum, iniustitiam, & praeuaricationem; sed vsus est hac diuisione, & distinctione. Dico, peccatum, & iniustitia prolata sunt à Dauid, quatenus erant contra proximum; praeuaricatio autem, vt cōtra Deum, & eius legem. Confessio, quae Deo fit est peccatorum, quatenus cōtra ipsum sunt, & per ea ipse est offensus. ob id, vt erant contra proximum, dicit, se nota fecisse Deo: quia autem erant praeuaricationes, dicit se confessum esse, vt veniam ab eo peteret. & vt haec omnia distingueret, ob id diuisione hac vsus est. & vt hoc perfectius intelligatur. Aduerte, quādo iniuria fit proximo in aliquo bono ipsius, & proximo debitor existit, qui in ipsum peccauit, & rursus in Deum, cuius legem transgressus est offendendo proximum, quando Deus remittit peccatū illud, non remittit debitum, quod erga proximum contraximus; sed obligati manemus restituere illi ablata, nec quando nos ad Deum conuertimur, huius debiti remissionem petimus, ob id peccata in proximum commissa dicimus nota facere, vt in proximum sunt; vt autem contra Deum, sic non tantum nota facimus,

sed

sed confitemur, recognoscentes, & veniam petentes; hæc enim confessio ad veniam est, & petitionem veniæ includit: ob id dictm est, notum feci peccatum, & iniustitiam tibi. at quia prę uaricatio contra te sunt, proposui cõfiteri non tantum interius, sed exterius veniam petendo, & hæc est vera contritio, quando dolor est de peccato, vt Dei offensa est. hæc vera confessio, quãdo accusatio peccati est, vt est contra Deum: hæc enim culpa propriè, Deum offendisse etiam contra proximum agendo: inde enim peccatum est, quia contra Deum est. malum enim proximo inferre, nisi lege Dei prohibitum esset, nisi contra Dei voluntatem esset, culpa coram Deo non esset.

Cur dicat Dauid cõfitebor Domino, & aduersum me. Quintum dubium est. quid est, qđ dicit, Domino, &, aduersum me. Dico, ex præcedentibus dictis facile hoc intelligitur. dicit, confitebor Domino, id est, reum me esse, & Deum offendisse, etiam contra proximũ agẽdo, recognosco. immo in hoc peccator sum, & iniquus, culpabilis sum, quia Deum offendi. hic est sensus illius verbi 2. Reg. 12. quando ad reprehensionem Nathan dixit. peccaui Domino, id est, reus sum in Deum. & illius Ps 50. Tibi soli peccaui: nam etiamsi malum feci proximo, at culpa & peccatum est, quia Deum offendi. Sensus autem illius verbi, aduersum me, est, ac si diceret; culpa mea est, nõ reijcio culpam huius præuaricationis in aliũ, sed in me. vt enim dicunt Remig. & Ruffin. aliqui sui peccati culpam solent reijcere in alios, aut in dæmonẽ, aut in fatum, aut in Deum, dum dicũt se non potuisse aliter facere: aut in hominem, aut fecit Adam, reijciendo in mulierem; hæc autem in serpentem, hæ non sunt perfectæ confessiones, aut recognitiones peccatorum: debet enim esse humilis, & pœnitens recognitio quando culpam humiliter suã agnoscit, & agnoscendo dolet. ob quæ dicit: Confitebor aduersum me Domino.

2. Reg. 12. Psal. 50.

Remig. Ruffin.

Et tu remisisti impietatem peccati mei.

QVid ex hac apertione, & locutione secutum sit, ostendit. & sicut prius dixerat tacuisse peccatum, & inde multa mala secuta, ita nunc è contrariò, ex eo quod dixit, & non tacui, magna bona secuta sunt, nempe peccatorum remissio. &, vti diximus, magna misericordia Dei est, antequam exterius pronunciaret, ad solam cordis motionem veniam dare. quod notat Aug. in pręsenti, dicens: Confessio nondum ad os venerat, & audiuit Deus vocẽ cordis. & Remig. Magna, inquit, misericordia, nondum vox in ore, & iam auris Dei in cordę. bene ipsemet Dauid dixerat de Deo Psal. 9. Desiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum audiuit auris sua pauperes isti sunt peccatores humili & contrita confessione accedentes ad Deum. hoc etiam nunc facit Deus, quando sola cordis contritione, & proposito confitendi sacerdoti ante ipsam confessionem exteriorem remittit peccata in quo odium contra peccatum, & amorem erga homines suum Deus ostendit. odium quidem, dum, arrepta occasione ex parte nostra, vel interiori, statim destruit peccatum; amorẽ, dum diu non sustinet medicinam, seu sanitatem, quando volũtates nostras conuersas videt.

Aug.

Psal. 9.

Dubium tamen est, cur non sit dictum, remisisti peccatum meum, sed

Quare dicitur, remisisti impietatem peccati mei, nō autem peccatum ipsum, siue iniquitatem.

impietatem peccati mei. Antequam dubium resoluamus, in qua resolutione intelligentia sensus consistit, duo circa verba sunt consideranda. Vnum est, non haberi in Hebræo, vt verterunt Septuaginta, nempe loco illius, peccati mei, ipsi dixerunt, cordis mei. & hoc factum est, quia non verba, sed sensum considerarunt, & non versione sola, sed declaratione vti voluerunt, quantum ipsis visum est: in quo autem hæc consistat declaratio, paulo inferius dicemus. Alterum est, Septuaginta, hoc quod dicimus impietatem, vertisse ἀσέβειαν, quod verè sonat impietatem. at in Hebræo non sic habetur, sed illud vocabulum tertio loco positum עון cōiunctū cum secūdo vocabulo חטאתי ac si diceret iniquitatem peccati. ista enim vocabulorum varietas in versionibus, & discrepantia a lectione Hebræa parit obscuritatem. repetitio est ergo tertij cum secundo vocabulo, ac si diceret, remisisti iniquitatem peccati. modo ergo est dubium, cur non dixerit, remisisti iniquitatem aut peccatum, sed impietatem peccati mei. Ad hoc primo loco respondet Theodor. per hoc significari, a Deo non condigna pœna punitum illum, sed mediocri, & parua respectu magnitudinis peccati. & est, ac si diceret, remisisti excessum peccati mei, & magnitudinem, non puniendo me pro excessu, & magnitudine peccati mei, remisisti illum excessum & magnitudinem, quantum ad pœnam, non pro ea puniendo. Secundo loco ad hoc respondet Ruffin. p hanc impietatem significari impœnitentiam, qua in tantum tempus distulit cōfiteri, & recognoscere coram Deo peccatum suum. sed nec prima, nec secunda responsio omnino satisfacere videntur, non quidem prima, quia non loquitur hic nisi de culpa, quæ præcipue remitti petebatur. & rursus, non dicitur, remisisti excessum, sed ipsam iniquitatē. non secunda, quia non solam impœnitentiam cōfessus est, nec solius impœnitentiæ obtinuit ab ipso Deo remissionem, sed omnium peccatorum. Tertio loco respondet Remig. exponendo per hanc impietatem, defensionem peccati, qua suum defendebat, & excusabat peccatum, sed nec hoc ad literam potest intelligi: nam Dauid nūquam se defendit à peccato, nec se excusauit, quamuis pœnitentiam distulerit. Adde etiam, quod etiamsi ita esset, Deus & hanc, & peccata dimisit, plus ergo dimissum esset, quā Dauid narrasset. & sic non plene veniam patefecisset, quod nō debet affirmari. nulla ergo harum trium responsionum satisfacere videtur.

Ghaon chatatbi.

Theodor.

Ruffin.

Remig.

Auctor.

Dicendū ergo puto, per hanc dicēdi formam, significare voluisse Deū remisisse statim culpam, sed non pœnam peccati: culpam autem vocat עון idest, iniquitatē & iniustitiam; in omni enim peccato est quædam iniustitia, qua Dei præceptum prætermittitur, cui ex iustitia obediendū erat, vti in secūdo sermone diximus. remittere ergo iniquitatem adiungendo, peccati, perinde est, ac non totum simpliciter debitum peccati remittere, & ita factum est: nam statim ac de peccato doluit, & confessus est coram Deo ad verbum Nathan, remissa quidem culpa est, tamen pœna temporalis, non: nam dixit Nathan, transtulit Dominus peccatum tuum, non morieris; verumtamen quia bla-

sphemare

ſphemare feciſti, &c. filius, qui natus eſt tibi, morte morietur. quia igitur non fuit tota remiſſa pœna, ſicut tota remiſſa fuit culpa, ideo dictum eſt, impietatem peccati, id eſt, culpam peccati mei remiſiſti, alludens ad id, quod dictum eſt ex 2. Reg. allegato. & hic & verus, & legitimus ſenſus eſt. Vnde non eſt ad rem ſenſus, quem Vatab. dat. remiſiſti iniquitatem peccati, id eſt, iniquũ peccatũ: ſatis enim eſt dicere, iniquitatem, ſi id vellet intelligi. ſenſus datus eſt verus, & explicat quod verè factum eſt.

2. Reg. *Vatabl.*

Huic verſiculo additur vox illa, ſola, vt notabilis ſententia aduertatur, qualiter Deus remittat peccata, & quàm facilis ſit Deus in concedéda venia, & quod, non quoties culpam remittit, remittit totam pęnam temporalem, ſed aliquando, remiſſa culpa, etiam temporaliter caſtigat, vt fecit cum Dauid. quæ digna ſunt cõſideratione, ob id notantur tali voce. Adde myſterium hic contineri: vt enim notat Ambroſ. lib. 1. de Iacob. cap. 6. ſignificatur hic effectus legis, & inefficacia eius, & opus gratiæ. Lex non habebat vim iuſtificandi, ſed declarabat peccatum, vt homo ſe reum cognoſceret, & ad gratiam medici confugeret; dum ergo dicit: Dixi cófitebor, &c. hoc legis erat. & tu remiſiſti &c. gratię eſt, non ex vi legis. merito ergo iſta ſententia notatur. Hæc de iſto verſiculo.

Ambroſ.

Sermo Octauus.

Pro hac orabit ad te omnis ſanctus in tempore opportuno.

VArié Doctores exponunt hæc verba, & pro expoſitionum varietate, eſt etiam diuerſa ratio continuandi, ſeu contexendi ea cum præcedentibus, vt patebit.

Primo igitur loco eſt expoſitio Hebræorum, quam ſequuntur Eugub. & Vatabl. vt illud, pro hac, ſit idem ac, propter quod, ſeu idcirco, vt non referatur ad iniquitatem, ſed ad rem totam. eſt enim phraſis Hebræa, vt pro neutro genere vtantur fœminino. ſic Pſal. 26. Vnam petij a Domino, id eſt, vnum, ſeu, vnam rem. ſic nunc, pro hac, id eſt propter hoc, ſeu propter hanc rem, id eſt meo exemplo, quia vident Deum tam facilem ad veniã, omnis ſanctus orabit ad Deum, id eſt conuertetur ad ipſum, & petet veniam omnis, qui iuſtificari ſtudet. petet autem tempore opportuno, id eſt, ſecundum Eugub. quando diſpoſitus fuerit ad petendum, ſeu pœnitens fuerit; aut quando apud Deum putat gratam futuram orationem. Vatabl. quando inuenire licet, nempè quando homo pœnitens eſt. Sed contra hanc expoſitionem, vnum hoc mihi difficultatem facit, quod ſit verbi extorſio: ſanctus enim dicitur, id eſt, purus, & ſincerus, Deo gratus. oportebat dicere, peccator orabit, & petet remiſſionem: exponere autem, ſanctus, id eſt, qui vult ſanctus fieri, & ad Deum conuerti, eſt potius ſenſum

Eugub. *Vatabl.* *Pſal. 26.*

proprium velle verbis Scripturæ aptare, quàm ex ipsis verbis sensum colligere. omitto aliorum verborum extorsionem, de qua etiam dicetur inferius, ob id non probo huiusmodi expositionem.

Theodor. Secundo loco Theodor. alium sensum adhibet. exponit enim illud (pro hac) relatiuè ad iniquitatem præcedentem, quasi dicat, pro hac iniquitate, quam remisisti mihi. & ita Septuaginta verterunt Græcè, relatiuè ad antecedentem iniquitatem. dicit autem Theodo. his verbis Dauid prophetasse tempus Euangelij, & gratiæ futurum tunc, quod vocat opportunum. & prophetasse, qualiter tempore Euangelij in toto orbe Christiano erant hi psalmi in Dei laudem canendi, & velut ipsius linguam Christiani induturi, & cũ ipso verba eius prolaturi. Vnde sensus est, pro hac mea iniquitate, tempore gratiæ & Euangelij omnis sanctus & Christianus orabit, & effundet preces, velut meam induens linguã, sicut fit quando cantantur psalmi, quos Dauid decantabat, a Deo veniam petens suorum peccatorum. Subtilis est expositio hæc, non tamen ex omni parte quadrat: nam non sic psalmi decantantur ab Ecclesia, quasi in persona Dauid loqueretur, sed quæ ille de sua persona loquebatur, aliquando Ecclesia in Dei laudem decantat, nõ quod preces pro illius peccato fundat, nec intendat fundere. Vnde non videtur hic sensus apte verificari.

Remig. Tertio loco Remig. exponit, & q̃dem intelligit vocem ז pro hac, relatiuè sed non sicut Theodor. hic enim intelligit relatiuè singulariter, at iste relatiuè in specie. sicut solemus dicere, hæc herba est in horto meo, non hæc in indiuiduo, sed ex huius herbæ specie est in meo horto. sic pro hac iniquitate, idest pro dimissione peccati, non illud Dauid; sed pro suo vnusquisque orabit sanctus. hanc remissionem peccatorum omnis iustus a te petet. Conueniunt autem in hoc, quod tempus opportunum exponunt etiam tempus gratiæ, & Euangelij, iuxta illud 2. Corinth. 6. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. quod Paulus dicit exponendo locum Isa. 49. tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. sed si dicas: quomodo sanctus est, si petit iniquitatis veniam? dicit, sanctus, qui studet fieri sanctus. at hoc non valet, nam hic nondum sanctus est, & sic non potest verificari, quod sanctus erat, nisi dicamus cum Hieron. hic, sanctum esse per baptismũ, quia Deo dicatus est, etiamsi peccator existat. sed hoc ad aliam pertinet expositionem.

2. Cor. 6.

Isai. 49.

Tempus opportunũ, quid denotet.

Hieron. *Innoc.* Quarto loco Hieron. & Innocen. aliter exponunt, vt tempus opportunum sit, quando venia potest dari, nempe in hac vita. qui enim in peccato recedit, & extra Dei gratiam, non habet tempus iam opportunum, iuxta illud Isai. 55. Quærite Deum dum inueniri potest, inuocate eum, dũ prope est. omnis ergo sanctus orabit pro remissione peccatorũ, q̃a nemo est, etiam sanctus, qui sine peccato viuit; ita exponunt. Sed contra hãc expositionem hoc est: vel loquitur de venialibus, aut de mortalib⁹; si de his, iam non est sanctus, qui mortaliter peccat. præterea quia sine mortali viui potest in hac vita. si de venialibus, tunc verum est, istos huius vitæ non habere se, aut posse viuere, quin in aliquod labantur; tamen non ob id desinunt esse sancti, sed hoc nõ est ad propositum, quia in præsenti

Isai. 55.

de

de mortali etiam sermo est, cuius remissionem habuit Dauid, & cuius etiam veniam Deus petentibus concedit. praeterea, quia tunc non est verum opportunum tempus esse tantū hanc vitam: nam venialia in futuro sæculo, scilicet, purgatorio etiam remittuntur. de qua remissione dicitur

Mat.12. Matth.12. neque remittetur in hoc sæculo, neque in futuro. significare volens, in futuro aliquam fieri peccatorum remissionem. Vnde non videtur ista expositio omni ex parte quadrare. in eo, quod relatiuè sumitur, pro hac, cōuenit cū secūda & tertia.

August. & Rufin. Quinto loco Augustinus, & Ruffin. quamuis per hoc opportunum tempus, gratiæ tempus, & Euangelium exponant, & similiter illud, pro hac, relatiuè intelligant, tamen alterum sensum diuersum à præcedentibus adhibent. & quantum ego puto, in hunc venerunt sensum, vt illud, sanctus, in sua significatione cōseruent, & propriè sumant. Sensus igitur est, pro hac orabit ad te omnis sanctus, id est, pro hac remissione & venia, non facienda, sed facta, vt sit clarus sensus; quia veniam dedisti, ob id sunt sancti, ô Deus, qui ad te orent; nisi enim dedisses veniā, non vtique esset sanctus, qui ad te oraret. sed hoc verum est, tamen ad sensum verborum difficilè aptatur; nam si relatiuè exponas, tunc pro venia oratur, quasi ipsa petatur, nisi sit sensus cum prima expositione, nempè, propter hoc sanctus orat ad te, id est, quia tu remittis peccata, ob id sanctus inuenitur, qui ad te oret. quod videtur esse extortum; nam tunc diceret, est sanctus, qui oret; & non, orabit sanctus. adde, qd̄ ad propositā questionē nō cōfert.

Sexto loco Lyra ex adhibet aliam positionem, quæ talis est. pro hac, .i. *Lyra.* hanc rem, quam postea dicet in illis verbis, in diluuio aquarū &c. orabit omnis sanctus idest, omnis, cui iam remissa est iniquitas. tempore opportuno, idest, post remissionem factam, & gratiam acceptam. Sensus igitur clarè hic est secundum Lyram, omnis sanctus, & sanctificatus per remissionem iniquitatis tempore tali, quo dimissa est iam iniquitas, debet orare, & petere à Deo hanc rem, nempe in diluuio aquarum multarum, idest, ne tempore vehementium tentationum iterum cadat in peccatum. quæ verba postea sunt exponenda. Hæc expositio violenta videtur: nam illa particula, veruntamē, aduersatiua est, vt dicemus; & non potest, vt sit explicatio illius, pro hac re, tunc esset, & diceret; pro hoc orabit ad te sanctus, vt in diluuio aquarum ad eum non approximent. Tam variæ ergo, ac tot expositiones, locum hunc obscurum habere sensum, satis indicant. quid tamen dici probabilius possit, inquirendum nunc est.

Duo igitur sunt cōsideranda. Vnū est, quid sit tempus hoc opportunum. alterum, quis sit sanctus omnis. Quātum ad primum multas adduximus responsiones. alij tempus Euangelij & Christi aduētus. alij tēpus in quo q̄ petit magis dispositus est. alij tps, in quo obtēta est remissio peccati, nēpe post pœnitentiam. Alij hanc vitā, in qua remissio fit, & est tempus pœnitentiæ, dixerunt. & dubium non est, hæc omnia tempora esse opportuna ad petendum, & impetrandum a Deo; tamen non de his omnibus sermo præsens est. Pro quo aduerte, in Hebræo, non legi, tempus opportunum, sed tempus inueniendi, dicitur enim מְצֹא a verbo מָצָא quod est inueni- *Tempus opportunū, quid sit.*

uenire, ac si dicat, in tempore inueniendi, quando quod petitur, obtineri potest, quod verè opportunum dicitur. hoc idem verbum est Isai. 55. (*Isai. 55.*) Quærite Deum, dum inueniri potest. Opportunum ergo tempus orandi Deum est, dum exauditionis tempus est. est autem exauditionis tempus, dum tempus est emendationis, dum tempus est bene operandi, dum tempus est pœnitendi. non autem tempus omne esse tale docet Dominus Ioan. 12. adhuc modicum tempus lumen in vobis est: ambulate dum lucẽ habetis, ne tenebræ vos comprehendant. & Ioan. 9. venit nox, quando nemo potest operari. extra uitæ huius tempus, nullius exauditur pęnitẽtia. pro nullo in peccato mortali decedente exauditur alicuius oratio; locum habet ergo oratio pro ijs, qui in uia sunt, siue fit ab ijs, qui sunt in uia, siue ab his, qui sunt in termino, scilicet, cęlo, voco uiam, etiam purgatorium, quia per ipsum transitur in cęlum, nec locus est firmus, seu manens. (*Sanctus quid significet. Chasid.*) Alterum considerandum est circa verbum sanctus. Hebræa uox est חָסִיד· & est à voce חֶסֶד quod significat misericordiam, beneficentiam. (*Chesed.*) inde est חָסִיד idest misericors & sic vertit Hieron. significat etiam sanctum, & Deo gratum psal. 4. (*psal. 4.*) quoniã mirificauit Dominus sanctum suum. (*psal. 15.*) Psal. 15. Non dabis sanctum tuum videre corruptionem. Vnde vtroque modo verti potest, siue, omnis sanctus, siue, omnis misericors. Septuaginta verterunt ὅσιος idest, pius, sanctus, innocens, nullo scelere contaminatus.

(*Legitim' sensus.*) His duobus suppositis, sensus aptior mihi videtur iste, vt illud, pro hac, referatur ad iniquitatem, vt in Hebræo referri potest, & septuaginta retulerunt, & non referat solam iniquitatem Dauid, sed in genere, pro hac, scilicet, iniquitate, & culpa, omnis sanctus, & qui in Dei gratia est ac ipsi acceptus, orabit, & rogabit Deum, non pro sua, sed pro aliorum iniquitate. In quo docet Dauid, non solum Deum exaudire ipsum peccatorem, sed iustos pro peccatoribus rogantes, & orantes, in quo magnã Dei misericordiam, & veniç facilitatem ostẽdit. Sic exempla habemus in Scripturis. nam Moyses orauit Deum pro peccatis aliorum. Hieremias, Daniel, & prophetæ. Sed additur in tempore opportuno. dum patet aditus, & tempus est pęnitẽtię, & remissionis, isti exaudiuntur, & orãt. De hac oratione sanctorum pro aliorum iniquitate dicitur Iob. 5. ad aliquem sanctorum conuertere. (*Iob. 5.*) putabant amici Iob ipsum esse peccatorem, & pro peccato pati, & monent, vt ad aliquẽ sanctum virum conuertatur, qui pro eo Deum oret, & veniam consequatur. Sic Deus Iob. 42. hortatur amicos Iob, (*Iob. 42.*) qui peccauerãt contra ipsum vt eum orent tamquam sanctum, vt roget Deum pro ipsis. Iob, inquit; seruus meus orabit pro vobis, faciẽ eius suscipiam, vt non uobis imputetur stultitia. & 1. Reg. 12. dixit vniuersus populus ad Samuelem, (*1. Reg. 12.*) ora pro seruis tuis ad Dominum Deum tuũ, vt non moriamur: addidimus enim vniuersis peccatis nostris malum, vt peteremus nobis Regem. & post aliqua dixit Samuel, absit à me hoc peccatum, in Domino, vt cessem orare pro vobis. multa sunt huiusmodi exẽpla in Scriptura noua, & veteri. pro hac ergo iniquitate & peccato sanctus & tibi amicus orabit tempore op-

Basil. opportuno. Basil. in commentar. non multum ab hac discrepat expositione, quia exponit de aliorum oratione pro peccatis, tamen applicat ad peccatum Dauid in particulari sic exponens. non solus pro hoc peccato tibi supplico, sed & vniuersi, quotquot in orbe terrarum diuinitatis tuæ cognitionem sunt adepti, easdem pro me tibi preces offerent. idem fere est, ac si Dauid simul in persona propria & peccatoris loquatur: pro illo enim indiuiduo peccato nō omnis sanctus orauit. Huic expositioni nostræ multum quadrat significatio illa vocis, omnis misericors; est enim præcipuum misericordiæ opus, pro aliorum peccatis, & spiritualibus necessitatibus orare.

Legitim. sensus Hic sensus multum probabilis videtur, tamen quia verba sequentia non ita facilè coaptari possunt, puto legitimum sensum, omnibus alijs prętermissis esse hunc. Sanctus orabit ad te opportuno tempore, antequā cadat in peccatum, & iniquitatem. illud autem, pro hac, potest legi aut relatiuè ad iniquitatem, idest orabit pro hac, scilicet, iniquitate, quando tempus est inueniēdi. idest, dum Deo acceptus est antequam cadat, hoc est tempus aptissimum ad impetrandū. *Math. 6.* Vnde Dominus Matth. 6. iussit, vt oraremus, ne nos inducas in tentationem, & antequam veniat tribulatio, tentatio, malum, infirmitas, peccatū, debemus petere a Deo, ne nos apprehendant. hoc est tempus opportunū multo magis, quàm postquam incide rimus. Potest etiam illud, pro hac referri ad totum, vt sit idem quod, propter hoc, seu super hoc, & sit sensus: Cum iustus viderit, & intellexerit, me in tot mala, & in peccatum incidisse, propterea orabit ipse tempore opportuno, antequam incidat, vt præseruetur, non vt ego qui post malum oro. si enim Deus peccatorem exaudit, vt liberet à peccato, multo magis exaudiet iustum, ne incidat in id, petentem & orantem. Hic sensus cohæret præcedentibus, & sequentibus. de sequētibus dicam postea, dum ea exponam. de antecedentibus explico. Duplicem beatum supra proposuit, & eum qui peccauit, sed obtinuit a Deo remissionem, & obtectionem, & eum qui non incidit, sed cauit peccata, cui Deus non imputabit, nec numerabit peccata. de primo, sui exemplo, hactenus dixit, quomodo ad hāc remissionem peruenerit; at de secundo nunc dicit. is nimirum erit, qui tempore opportuno, & dum Deo gratus est, orat, & petit, ne incidat; sicut primus est, qui postquam incidit, nō tacuit, sed conuersus humiliter & cōtrito corde suum contra se peccatum Deo confitetur. Hic est sensus, & est doctrina, & remedium accuratè notādum, ne expectemus tempora tentationum, tribulationum, mortis, & malorum, sed antequam præmamur malo, diligenter, & deuotè Deum oremus. huic sensui uerba sequentia, quæ sunt altera pars huius uersiculi, facilè aptabimus, si prius quid Doctores sentiant, exponamus: quamuis. n. non omnes expositiones ad sensum faciant; singulæ tamen doctrinam catholicam, & utilem, & quæ modo aliquo uerbis aptari posset, continent.

Veruntamen in diluuio aquarum multarum ad eum non approximabunt.

Diluuiū aquarū quid denotet. SIcut uariæ erant præcedentium uerborum expositiones, ita etiam

&

& horum sequentium, quarum præcipuas in medium proponam, anteq. qui mihi legitimus sensus videatur, explicem.

Basil. Primo igitur loco Basil. homil. 1. in Psal. 28. in illa uerba: Dominus diluuium inhabitare facit. hæc uerba exponit in sensu prophetico, inquit sic: Baptismi gratiam diluuium nominat, quo fit ut anima peccatis abluta, & purgata, excusso à se uetere homine, domicilium deinceps fiat accómodum Domino in spiritu. mec huic *Psal. 31.* expositioni cócinunt ea, quæ psal. 31. conscripta sunt. postquam enim dixit delictum meum cognitum tibi feci, & item hoc, pro hac orabit. ad te omnis sanctus. Sequitur, Verumtamen in diluuio aquarum multarum ad eũ non appropinquabunt. non enim deinceps peccata appropinquãt ei, qui iam accepit baptismum in remissioné peccatorum per aquam, & spiritum sanctum. hæc Basil. Idem in homil. posteriori eiusdem psal. dicit, & in priori adducit illud Mich. 7. demerget peccata uestra, & proijciet in *Mich. 7.* pfundum maris, & sedebit Dominus Rex in æternum. exponitq; post baptismum erit anima thronus Dei. secũdum hanc expositionem licebit aptare sensum sic: pro iniquitate, etiam post remissionem, orabit sanctus; q̃a solet manere aliquid, nempe pœna, & sic adhuc appropinquant ei peccata dimissa; at in diluuio aquarum, .i. in baptismo nullatenus appropinquabunt, quia totalis erit remissio omnium culparum, & pœnarum à Deo infligendarum. hic uidetur sensus, secundum Basil. & plurimi faciendus est, quia aptari potest, & est sensus propheticus, qui simul potest stare cum alijs. Vnde non reijcio expositionem, sed potius declaro, & probo. simul tamen aliam literalem adducẽdo. Iuxta hanc expositionem diluuiũ est baptismus, illud, eum, refertur ad sanctum, sed per baptismum factum; & non appropinquare intelliguntur peccata; scilicet dimissa per baptismum.

Secundo loco Theodor. sequitur *Theodor. ex Symmach.* sententiam Symmachi, qui in hunc modum totum exponit versiculum, pro hoc orabit sanctus, opportunitate inuenta, scilicet, ne aquæ multæ inundantes circa ipsum appropinquent. Apertius adhuc exponit: Qui inquit, studiosam sibi deprecationẽ adfert, omne auxilium consequetur, vt licet in diuersas calamitates incidat, quæ veluti aquæ ipsum inundẽt, superior tamen his erit atque potentior calamitatibus euadet hæc Theodor. Vbi vides hoc diluuium exponere multas tribulationes, quæ iustum & sanctum non superabunt, si orationibus ad Deum vacet. huic fauet versio Hieronymi, quæ talis est: pro hac orabit omnis misericors ad te tẽpus inueniens, ne eum inundent aquæ multæ. est expositio Lyræ, vt supra meminimus. Vnde illud, pro hac, demonstrat quod sequitur. Quæ expositio hoc habet difficultatis, quod nõ habet sic cum præcedentibus continuationem, rursus, quod illud, veruntamen, nec Græce, nec Latine, nec Hebraice habet vim illam declaratiuã, & æquiualeat, ne aut, vt non, & sic videtur extorsio quędam verbis fieri.

Tertio loco Hieronimus in præ- *Hieron.* senti tres adducit expositiones. Pri- *Diluuiũ aquarũ multarũ quid significet.* ma est, ut per diluuium aquarum intelligatur iudicium finale, in quo impij damnabuntur, & iusti saluabuntur sitque sensus, vt ipsius vtar verbis, multi fluctus diluuiorum in iudicio im-

impios vallabunt, qui sanctis nocituri. non erunt. in qua expositione, illud ad eum, refertur ad iustum & sanctum, ad quem aquæ diluuij non appropinquant, quia eis non nocebût. Altera expositio eiusdem est, ut per diluuium hoc intelligantur tribulationes, & angustiæ, sine quibus ad Deum isti non perueniunt. vnde verba ipsius sunt: sine angustijs, ait, quæ aquis inundantibus comparantur ad Deum sancti appropinquare non poterunt. hæc videtur expositio aliquãtum extorta; non enim dicitur sine diluuio, sed in diluuio non approximabunt. Tertia expositio est, vt per diluuium aquarum multarum, diuersa doctrinarum dogmata hęretica intelligantur, in quibus ad Deum appropinquare nemo potest. In his duabus expositionibus vltimis, illud, ad eum, refertur ad Deum. de his mox dicemus.

Rufin. Quarto loco Rufinus exponit per hoc diluuium extremum iudicium, sed non applicat sicut Hieronymus in prima expositione: nam illud, ad eum, refert ad Deum, sitq; sensus, vtẽdo ipsius verbis: modo possunt appropinquare Deo qui volunt, si præterita mala puniant, si mores corrigant, si sobrie & iuste viuant: erit postmodum tempus iudicij tempus vindictæ, quo non appropinquabunt, qui modo appropinquare contemnunt. hoc est quod subdit: veruntamen in diluuio aquarum multarum &c. recte per diluuium Dei iudicium designatur, quia sicut prius in diluuio, ita in extremo iudicio peccatores damnabuntur. Hæc Rufin.

Aug. Remig. Quinto loco Augustin. & Remig. exponunt sicut tertio loco Hieronim. nempe de dogmatibus Hęreticorum, non generaliter, vt Hieronimus, quia non ita ad contextum facere videbatur, sed particulariter de his, qui culpam non confitentur suam. Verba Remig. ex Aug. sumpta ex parte sunt hęc: In diluuio, idest in multiplicitate doctrinarum non accedent ad eius misericordiam, nempe imputando culpam suam vel constellationi, secũdum quosdam philosophos, vel fortunæ, secundum alios, vel alijs huiusmodi, qui per compendium ad eum possent peruenire, id est, confitendo peccata sua. Quasi dicat: illi in multiplicitate excusationum suarum nõ appropinquabunt, ego autem approximabo, quia à quo fugi per superbiã, ad eum refugi per humilitatem. Hæc August. & Remig. in qua expositione, illud ad eum, refertur ad Deum. & quia videbatur mutari persona in modo locutionis, dicit August. sic: solet in scriptura mutari persona, ut in Psal. 3. Domini est salus, & super populum tuum benedictio tua. *Psal. 3.* non dicitur, Domini est salus, & super populum eius benedictio eius, aut, tua est salus, & super populum tuum benedictio tua, sed mutata persona modo in secunda, modo in tertia sic etiã cum dictum esset: sanctus orabit ad te, mutata persona dicitur, ad eum nõ approximabunt, tamen vere ad idem refertur.

Sexto loco Innocen. adducit multas expositiones. Vna est de extremo *Innoc.* iudicio, sicut exponebat Hieronymus, non ut Rufin. Verba sunt ipsius hæc: Vir sanctus in hoc sæculo nõ caret omni culpa, vnde orat pro hac, scilicet remissione peccatorum: Veruntamen in diluuio aquarum multarũ ad eum non approximabunt, quia tunc eum extrema confussio non tenebit. Altera expositio est, vt per hoc diluuium intelligantur carnales vo-

luptates, sitq; sensus, vtendo ipsius verbis: verum etiam si pro hac oret sanctus tempore opportuno, illi tamen, qui sunt in diluuio aquarum, in fluxu carnalium voluptatum, non approximabunt ad eum, scilicet Deum. Tertia est, vt sit sensus: aquæ non poterunt approximare ad sanctum quia multæ aquæ non poterunt extinguere charitatem, sicut aquæ non approximarũt Noe. Videtur per aquas, tribulationes exponere. Quarta expositio est cum Hiero. pro doctrinis Hæreticorum, in quibus nemo accedit ad Deum. hæc omnia secundum Innoc.

Legitimus sensus. Vides multiplicem Doctorum expositionem, quæ omnia veram doctrinam, & vtilia continent documẽta, & aliqualiter verbis aptantur, ob id, pro diuersitate iudiciorum, vnus sic, alius aliter exposuit, tamen illa particula, verumtamen, occasionem dedit & obscurandi verum sensum, ac legitimum, & multiplicandi expositiones. si enim propriè eius vis cõsideratur, aduersatiua est, & sensum sequentem separat, & excludit à præcedenti, & Latina versio septuaginta versionem secuta ita legit. Septuaginta enim sic verterunt πλὴν, quod verumtamen significat, tamen apud Hebræos, vbi fons est textus, habe-
Dak. tur particula רַק quæ significat non solum, quod Latinè dicimus, verumtamen, tãtummodo, solummodo, sed etiam alia. nam aliquando significat forsitan. ita habetur Gen. 20. forsitan non est timor Dei in loco isto. alij vertunt profecto non est timor Dei in loco isto. Psal. 90. veruntamen
Psal. 90. oculis tuis considerabis, aliqui vertunt, tantum oculis tuis cõsiderabis. Rursus significat quod Latinè dicitur, quippe, namq;, vt sit causalis. Sic Deutero. 3. solus quippe Og Rex Basan restiterat de stirpe gigantium. & ipsi septuaginta hanc eandem in illis locis particulam non sic verterunt, vt in præsenti. si igitur nos considerantes particulam præmissam exponamus per quippe, aut namq; cum multi non exposuerint cum Septuaginta, inter quos est Hiero. qui aliter exposuit, tunc est sensus meo iudicio legitimus, & cohærens, vt sit talis: Iustus orat pro iniquitate tempore opportuno, antequam nempe tentetur, antequam tribulatio, tentatio, malũ veniat. aut propter hoc, idest, meam miseriam in quam incidi, & me in ea clamare videns. propter hoc inquam sanctus orabit ante tempus, id enim est tempus inueniendi, orabit ergo tali tempore præueniendo, quia in diluuio aquarum, idest, quando venerit tentatio, tribulatio, malum, etiamsi multa mala, & tentationes, & fortia vt diluuium, non approximabunt, non eum mergent, nec nocebunt, q̃a prius iam ad Deum orauit, vsus est medicina præseruatiua, non vt ego qui vtor sanatiua. hunc puto sensum legitimum; & vtilissimum est & verum documentum. Prodest oratio, quando malum instat, sed multo magis quæ præuenit tempus malitiæ, tũ quia mens hominis est quietior, quãdo nõ est perturbata malis, tum quia affectus est purior: in malo enim orare, indicat id fieri ob necessitatem; at quia extra necessitatem talem positus orat, puriorem iudicat affectum. adde, quod non vacat tempore tentationis considerare multa, quæ iuuant, vt homo non peccet, vt homo ferat patienter aduersa, quæ malis non immi nentibus considerari possunt, & considerata iuuant. Et attende, quod non di-

dicit, quòd non insurgent aquæ contra ipsum, sed quod in diluuio aquarum hæ aquæ non approximabunt ei, quia tentationes & mala habebit, sed non ipsum vincent, sed victor euadet cum honore, & fructu. Sensus est idem cum illo psal. 90. Non accedet ad te malum; & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. & paulo inferius], quid sit non accedere, exponit: cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum. hunc puto huius totius versiculi esse literalem, & legitimum sensum. Psal. 90.

Quod si adhuc velimus legere particulam aduersatiuam, vt communiter legi solet, tunc alius erit sensus a prædicto, tamen non incongruens ẽt contextui, vt priora verba exponamus iuxta sensum illum priorem superius positum, nempe pro iniquitate orabit ad te omnis sanctus, quia iusti orant pro delinquẽtibus, & id opportuno tempore, dum patet locus pœnitentiæ huic adnectitur opportunitati, tamen in diluuio aquarum. i. non tamen semper est opportunum tempus orandi, & rogandi, quia in extremo iudicio nemo approximabit ad Deum, vt oret pro alio, nec ꝓ se. & in hoc placet sententia Rufin. & illorum, qui hoc loco supremum iudicium exponunt. nec mireris q̃d mutat personas; non enim dicit, approximabit, vt intelligatur omnis sanctus: sed dicit, non approximabunt, idest, nemo; nec iustus, vt pro alio roget, nec peccator pro se, est. n. generalis sententia. adde etiam illud omnis, apud Hebræos כל potest cũ plurali coniungi, sicut apud Latinos collectiua, etiam in singulari. mutat etiã personam; cum enim dixisset, ad te orabit, mutat in tertiam, ad eum. & hoc quia, cum generalius locutus esset, & sermonem applicasset, personam mutare voluit. Similis mutatio est psal. 144. cum enim dixisset, gloriam regni tui dicent, & potentiam tuam narrabunt, addit, vt notam faciant filijs hominum potentiam tuam. Hebraicæ dicitur, eius. & gloriam magnificentiæ regni tui, habetur eius, qua mutatione etiam regnum Christi prædicitur. Rursus mysterio particulari id factum est. prophetare volens personam Christi, Dei, & hominis, qui tunc visibiliter iudicaturus est, ad quem nemo accedet rogare, etiam eorum, qui Deum in sua diuinitate orabant, quando tẽpus erat opportunum. Hæc expositio congruens est, & est vera doctrina. in in illo enim die, omnis intercessio, & rogatio sanctorum, & preces peccatorum cessabunt, tempus enim est iudicij, non misericordiæ. Quod Dominus in parabola Matth. 25. de decem virginibus significauit, dum virginibus fatuis nec proprius clamor profuit, nec oleum ab alijs obtinere potuerunt. hęc de versiculo præsenti. Chal. Ps. 144. Matth. 25.

Sermo Nonus.

Tu es refugium meum à tribulatione quæ circumdedit me.

HEbræa lectio, quæ nunc habetur, aliter habet, quàm versio Septuaginta, quam editio Latina sequitur. at in Hebræo ad literam habetur, tu es protectio mea, ab hoste custodies me. sic vertit Hieronimus. Vox autem illa סתר quæ vertitur, protectio, etiam signi- Hieronimus Sothed.

significat latibulum, locum absconditum, & refugium; vnde non distat in hoc vocabulo ab Hebræa communis editio. illud autem, ab hoste, est in Hæbreo מֵעָר quod si vt vna dictio legitur, significat tribulationem si legatur diuisa, vt prior litera sit præpositio, significat a tribulatione; nam עָר significat tribulatorem, angustiatorem, & hostem, qui tribulat, à verbo עָרַר quod significat tribulare, angustiare, aduersari, vnde idem est, à tribulatione, & à tribulante, quantum ad sensum. illud autem, quę circumdedit me, fateor, non ita facile concordari posse: nam nos habemus, custodies me, & Septuaginta, quæ circumdedit me. & si ad Deum referri posset, vt diceretur, qui circũdas me, aut, circumdabis me, idem esset in sensu, ac custodies me. Quidquid tamen sit, parum est discriminis siue secundum septuaginta, siue secundum Hebræos legas. nam sensus ad idem tendit. Ob id textum communem explicabo, qui, vt verum fatear, magis quadrat contextui. Est autem contextus talis. Dixerat sanctos orare opportuno tempore, nempe antequam à malis præueniantur, & tentationibus, sic enim orantes, mala postea, etiam si multa & magna sint, non vincunt, sed ab eis vincuntur. Se nunc humiliter non vt sanctos facere, aut fecisse fatetur, sed vt peccatores, qui clamant, postquam in mala inciderunt, qui quamuis audiantur, & exaudiantur, vt à malo liberentur, non tamen vt præseruentur. hoc est quod nunc tacite insinuans dicit: Refugium tu es à tribulatione, quæ me iam circumdedit, & superauit, tamen ad Deum refugiẽs liberatus sum. quasi diceret: Ego, ò Deus, non ut sanctus oraui, aut oro tempore opportuno, ob id aquæ ad me approximarunt; tamen ad te postea reuersus, sanatus sum, ob id, tu es refugium à tribulatione, quæ me circumdedit. Et attende, quod melius legimus, refugium, quàm protectionem, quamuis vtrumq; vocabulum hoc significet; quia refugiunt ij, qui sentiunt se lædi ab alio: protectio autem est defensio, ne lędantur. Vnde merito Dauid. Deum refugiũ suum vocat, ad quem malis læsus, & venatus refugit, & liberatus est. vocat tribulationem peccatum, & miseriam, in quam per peccatum incidit. Greg. lib. 26. moral. cap. 12. legit, à pressura, quę circumdedit me. quod idem est, & idem est sensus, ab hoste, seu tribulatore, qui dæmon est, & dicitur circumdare, quia ex omni parte curat offendere, & nocere. 1. Pet. 5. Circuit quærens quem deuoret. & vt cognoscat infirmiorem potestatẽ, & debiliorem, per quam inuadat. at si referatur ad tribulationem, dicitur circumdare hominem, quando magna est, & totum ferè hominem lædit qualis fuit Dauid, cuius omnis animę pars damnum ex peccato percepit. Iste est sensus, & contextus cum pręcedentibus, si expositionem illius, omnis sanctus orabit. &c. sequimur, quam vt magis legitimam probauimus. quod si legimus cum Septuaginta versum præcedentem, & sequimur sensum vltimo loco datum tunc horum verborum idem est sensus, quem dedimus, tamen continuatio & contextus sic se habent, ut habita remissione peccati, quantum ad pœnam petat nunc remitti, & his uerbis repetat, & commen-

Marginalia: Meghad. — Ghad. — Ghadad. — 1. Pet. 5.

mendet Deum, quod à culpa liberauerit. Tu es refugium a tribulatione, quę circumdedit me: sequentibus autem pœnæ remissionem oret. sensus igitur unus est, ut Deum uocet refugium à tribulatione, quæ circumdedit eum: quia ad Deum confugiens culpa tribulatus, & peccatis uexatus remissionem consecutus est. Verè Deus refugium est peccatorum, quia non est, qui liberare à peccato possit, nisi Deus, nec qui ita promptus sit ad liberandum, & miserendum, ut ipse est, in tribulationibus, calamitatibus, ærumnis uerè Deus refugium est. Mundi homines in his ad uires alij suas, alij ad munitiones, alij ad diuitias suas, alij ad amicos, alij ad suas excusationes, & artes; at Dei seruus ad Deum refugit. Vnde meritò Dauid, Refugium, inquit, mihi tu es, &, ut dicit Hieronymus uerbum est Ecclesiæ, quæ in persecutionibus & laboribus ad Deum refugit. mihi uerbum hoc & peccatoribus remissionem peccatorum petentibus, & iustis præseruationem, seu à malis pęnæ liberationem exorantibus conuenire uidetur. *Hieron.*

Exultatio me, aerue me à circundantibus me.

HAec etiam versiculi istius pars aliter nunc in Hebræo legitur. quod sequens Hiero. vertit sic: Laus mea saluas circumdabis me semper; hæc autem vltima particula, semper, est quæ communiter apponi solet in fine multorum versiculorum, & dicitur סלה de qua diximus in primo sermone. vnde versus ibi finem habet: circumdabis me. Tamen Hieronymus videtur in hoc loco partem versiculi facere, & exponit, semper. nam hæc dictio selah significat semper. & exponit, circumdabis me semper, & continuo: illud autem, exultatio, verbum est דנך à verbo דנן qd significat exultare, laudare, cantare; vnde nomen, laudem, exultationem, canticum significat. Vnde bene habet versio nostra, & concordat cum Hebræa in hoc, quod, dicitur exultatio mea דני verbum, autem saluans est פלט à verbo פלט quod significat saluare, eripere eruere. Vnde potest dici, exultatio mea eruens, aut erue, nam remotis punctis literæ eædem sunt. illud autem, circumdabis me, תסובבני à verbo סבב quod est circumdare. si illud ת primum fit מ, m. est, à circumdantibus me. Vnde apparet, quàm facilè fuit, sic aut aliter vertere. Cum autem, quantum ad sensum, nihil fere sit discriminis, exponemus communem textum nostrum. Sensus igitur hic est: Deum vocat exultationem & lætitiam suã, quia causa est lætitiæ. hæc autẽ exultatio & lætitia fuit de reddita gratia, & accepta peccati remissione, quam Psal. 50. significat, dicens: Redde mihi lætitiam salutaris tui. de statu autem peccati Psalm. 37. dicebat: Tota die cõtristatus ingrediebar. cum autem dixisset, Deum sibi fuisse refugium à tribulatione & hoste, à quo læsus fuit; refugium autem, quia remisit peccatum, ad ipsum Deum, à quo accepit remissionem, & in quo inuenit refugium, conuersus, petit in posterum eripi, ne iterum cadat, & ob id vocat exultationem, quasi dicat: ò Deus, qui mihi lætitiam dedisti

Selah. *Dinadi. Danan.* *Dane.* *Palet. Palat.* *Thesobeni. Sabab.* *Exultatio quid significet.* *Psal. 50.* *Psa. 37.*

sti restituendo gratiam deperditam peccato, vt me eripias à circumdantibus me, ne iterum opprimar ab eis, sicut prius oppressus sum, atque hac lætitiam mihi à te datam, & tuo munere concessam conserua, defendendo me ab ijs, qui circundant me, vt eripiant eam mihi. Hi circumdantes, meo iudicio, sũt dæmones, & interni inimici, qui intra nos ad peccatum solicitant, quorum præcipuus est caro. & dicit se circumdatum ab eis, quia quantumuis peccatum remittatur, non statim homo firmus & fortis est spiritu, sed manet debilitas, & procliuitas multo tempore ad peccatum maximè in peccatis carnalibus, donec continuo bonorum operum studio, anima sanetur, & roboretur. ob id adhuc inimici dicuntur circumdare & esse proximi, sicut quando præda ab ore leonis rapta, seu erepta est, manet per tẽpus aliquod adhuc leo anhelans minis prædam: ita qui proximè à peccato liberati sunt, fortius ab inimico inuaduntur, quia non sunt adhuc vires firmæ multum ad resistendum: ob id merito Dauid, post remissionem acceptam, & inde lætitiam & exultationem habitam, petit à Deo, qui liberauit eum à tribulatione præcedenti, vt eruat ab imminentibus adhuc aduersarijs. id

Psal. 37. Psal. 37. dicitur: Inimici mei viuunt & multiplicati sunt, & confirmati &c. hunc arbitror esse sensum huius versiculi.

Theodor. Quæ Doctores dicunt in hoc, consideranda nunc sunt. Primo quidem, per hos circumdantes Theodor. mala propter peccatum commissum illata exponit, à quibus malis se liberari petit. sed si mala pœnæ intelligat Theodor. quatenus afflictiua sunt, non puto ab his se liberari nũc petere, sed a malis illis, quæ in culpam iterum inducere eum poterant, & à malis spiritualibus, quæ eum a perfectione charitatis in Deum retardare poterant. Vnde Remig. à circumdantibus, inquit, ab aquis multis, vel à tribulationibus carnis, ne per eas deuoret. & Rufin. à circumstantibus, inquit, idest vitijs, at inimicis. Innocen. etiam, a circumstantibus, inquit, diabolo, peccato, inferno. Petit ergo, vti diximus, ab his liberari, quæ ipsum impellunt in peccatum. Remig. Rufin. Innoc.

Aduerte secundo. Innoc. acutè, & doctè exponere verbum, circumdantibus; sic enim inquit; Quatuor sunt virtutes principales, quæ mentem viri sancti circumdant, Iustitia, Prudentia. Temperantia, Fortitudo; habet enim ab anteriori parte iustitiã, à posteriori prudentiam, temperãtiam à dextris, à sinistris fortitudinem. cõgruunt bene loca virtutibus; nam quæ sunt ante, sunt certa; quæ verò retro, dubia sunt; quæ à dextris, prospera; quæ à sinistris, aduersa; in certis autem est exercenda iustitia; in dubijs est adhibenda prudentia; in prosperis opus est temperantia; in aduersis est necessaria fortitudo. Cum ergo iniquitas premit iustitiam, oppressio instat ante: cum fatuitas premit prudentiam, oppressio instat retro: cum superfluitas premit temperantiam, oppressio instat à dextris: & cũ pusillanimitas premit fortitudinem, instat oppressio à sinistris: cũ autem diuersæ oppressiones simul has virtutes omnes impugnant, tunc vndique mentem circumdant, ideo sanctus orat à circumdantibus redimi, hoc est ab oppressoribus, qui vndique imminent, liberari. Hæc Innocent. & rectè, & doctè, & ad propositum

tum dicuntur. Vndique enim, & à quouis peccato liberari ac præseruari desiderat, ob id, ab vndique circũdantibus erui rogat; aut, secundum aliam versionem, a Deo circumdari per protectionem contra quasuis tentationes, orat.

Exultationis, & lætitiæ, eruendi, & redimẽdi uocabulis, cur utatur Dauid in ps. Aug. Ruffi. & Remig.

Aduerte tertio dubium moueri hoc in loco a Doctoribus, quomodo duobus hic vtatur vocabulis, exultatione, quæ lætitiæ est; & eruendi, & redimendi, quod gemitus est. Respõdent Augustinus & Ruffin. & Remig. vocare Deum exultationem in spe; in re autem vti gemitu. talis est status iustorũ in hoc sęculo spe enim gaudeat; at re, per patientiam, & malorum tolerantiam ad Deum tendit. Hoc idem Innocent. dicit, simul ad notans id factum, vt se non defecisse in tribulationibus, sed profecisse significet. sic inquit: quidã inter pressuras deficiunt, & tristãtur; alij proficiunt & lætantur: sicut Apostoli, de quibus dicitur act. 5. Ibant gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliã pati. hinc Iacobus Apostolus ait: omne gaudium existimate fratres, cum in varias tentationes incideritis. & Paulus ait; spe gaudentes, in tribulationibus non deficientes. Vt ergo vir sanctus ostendat, se non defecisse, sed profecisse inter pressuras, interponit, & dicit: exultatio mea, erue me à circumdatibus me Hæc Innoc. Gregor. li. 26. Moral. cã. 11. hoc idem notauit, sic dicens: Carmen in nocte, est lætitia in tribulatione, quia etsi pressuris temporalibus affligimur; spe iam tamen de æternitate gaudemus. Carmẽ in nocte Paulus prædicebat dicens: spe gaudentes, in tribulatione patientes; carmẽ in nocte Dauid sumpserat, qui dicebat: Tu es refugium meum à tribulatione quæ circumdedit me, exultatio mea, redime me à circumdantibus me. ecce noctem pressuram nominat, & tamen liberatorem suum inter angustias exultationem vocat. foris quidem nõ erat in circumdatione pressuræ, sed intus carmina resonabat de consolatione lætitiæ hæc Gregorius. Quæ omnia verè dicta sunt; tamen ad sensum versiculi hoc facit, quod gaudebat de vno Dauid, dolebat de altero; gaudebat non tantum spe, sed re, ob peccati remissionem, & gratiã restitutam; dolebat de periculo iterum amittendi; ob id exultãs in Deo de bono accepto, gemens petit à periculo futuro liberari. Hier. uertit: Laus mea. & verè id dici põt. Vocat Deum laudem suam, idest, obiectum, causam, & materiam laudis, quem laudare perpetuo ob accepta se obligari fatetur. sic laudem suam Deum vocat, & vtraq; significatio stare potest.

Act. 5. *Gregor.*

Selah.

Apponitur סֶלָה huic versiculo. dignũ enim animaduersione est, vt nemo, quantamcũq; remissionẽ præcedentium delictorum obtinuerit à Deo, fidat sibi, securusq; sit, non posse iterum facilè relabi, sed caueat, timeat, sciat, non unũ aut alterum, sed multos, habere circum se aduersarios. Rursus aduersione dignum est, sicuti remissionem nemo à commissis obtinere potest, nisi à Deo, ita nec præseruationem à futuris, uti necessaria est gratia Dei ad remissionem præcedentium, necessaria etiam est ad præcaueda quæ instant, & futura. & sicuti illa petẽda est humiliter, & instanter à Deo, ita hæc; quia nisi Dominus ædificauerit domum, in uanum laborauerunt,

Remissionem præteritorũ peccatorum pendere à Deo, sicut etiã præseruationem à futuris.

runt, qui ædificant eam. Aedificatio per quam cōmissorum remissio; & custodia, per quam significatur à malo futuro defensio, & præseruatio, non sunt nisi à Deo. opera nostra necessaria est, quia dicitur, qui ædificat, qui vigilat; tamen nihil efficiet opus nostrum, nisi Deo auxiliante, sine quo etiam opus nostrum esse non potest. merito ergo uersiculus signatur.

Hæc omnia recte & legitime dicuntur; tamen aliud maius mysteriū significari in hoc loco arbitror, nēpe Saluatoris aduentum, & Dei incarnationē, cuius virtute omnis remissio, & præseruatio fit. Vocat autem per apostrophen exultationem filium Dei hominem factū: O exultatio, id est, ò Christe Fili Dei, carnē sumpture ex me. merito dicitur, & verè exultatio, quia ipse est causa veræ exultationis & gaudij, & ita scriptura plena est inuitationibus ad exultandū in eius aduentu. Psal. 12. Exultabit cor meum in salutari tuo. Psal. 34. Anima mea exultabit in Domino; & delectabitur super salutari suo. Psal. 94. Venite exultemus Domino. multi sunt psalmi in quibus hoc habetur. Isai. 12. Exulta & lauda habitatio Siō, quia magnus in medio tui Sanctus Israel. cap. 35. exultabit solitudo, & gaudebit. Zac. 9. Exulta satis filia Sion. Sunt pleni Prophetæ his vocibus de aduentu Christi prędicētes. Angelus Luc. 1. statim nato Saluatore dixit. Gaudiū magnum annuncio vobis. Ipse Dominus Ioan. 8. dixit: Abraham pater vester exultauit vt uideret diē meū, vidit, & gauisus est. Vidit propheticè noscens Dei filium hominem futurum, & saluaturum mundum: & in hac cognitione & spe exultauit tunc. Ita nunc Dauid remissionem acceptam noscēs sibi à Deo dari pp filium suum carnem sumpturum; videns etiam de suamet carne nasciturū, magno spiritu lætitiæ correptus exclamat: O exultatio mea; & vtitur verbo salutis, erue me. Verbum Hebræum significat saluare, liberare. quasi dicat: Scio te saluaturum, liberaturum mūdum; in hac tua virtute à peccato liberatus sum; in hac eadem peto, vt à circūdantibus me salues, eruas me, ne iterum incidam in peccatum. hic est sensus verus & propheticus: in cuius mysterij altitudinem insinuandam apponitur vox סֶלָה vt & doctrina mira cōmendetur, & propheticū mysterium altissimum insinuetur.

Per exultationem mysticè significari Filiū Dei incarnatum.

Psal. 12. 34. 94.

Isai. 12. 35.

Zach. 9.

Luc. 1.

Selah.

Sermo Decimus.

Intellectum tibi dabo, & instruam te in via hac qua gradieris: firmabo super te oculos meos.

Dvplex est huius versiculi apud Doctores exponendi ratio. Quidā enim verba esse Dei Dauidis petitioni respondentis, & ab ipso Dauid vt uerba Dei relata affirmant. quidā alij, esse verba ipsiusmet Dauidis, vt reliqua alia, dicunt. Vtrorūq; sententias referam. prior exponendi ratio & Græcorum, & Latinorum cōmunis est; quamuis hæc singula verba non eodem explicent modo.

Firmare Deū oculos super fideles, quid sit, et instrue re eos.

Primo igitur loco Theodo. sic dicit: Te, qui à recta uia aberrasti, & errorem agnouisti, reducam iterum in

Theodo.

in rectam uiam, & cognitionem: & huiusmodi scientiam tibi dabo. impertiam autem tibi pristinam beneuolentiam. hoc namq; dixit, firmabo super te oculos meos, ex translatione eorum, qui erga aliquê affecti sunt, & ipsum intueri continuo volunt: nam sicut qui irati sunt, faciê auertere videntur, eodem modo ꝓpriam beneuolentiam conuertendo faciê ostendit. propterea alibi Propheta psal. 24. ait. Respice in me, & miserere mei. & psal. 87. Ne auertas faciem tuam à me. hæc Theodor. Ex quibus patet, intellectum dare, esse dare cognitionem & scientiam viæ rectæ, per quam gradiendum est. instruere in via, est ad ipsam viam rectam reducere. firmabo oculos, est beneuolentiam priorem restiruere, & in antiquam recipere gratiã. hæc omnia Deus Dauid prestitit: & hec refeirt Dauid à Deo ꝓmissa, & data. quam expositionê à Basil. accepit. hæc enim Basil. in comment. quamuis aliquanto breuius dicit.

Psal. 24. *Psal. 87.* *Basil.*

August. Secundo loco August. hec tria sic exponit: Dabo tibi intellectum, vt cognoscas te semper, & semper gaudeas in spe ad Deum, donec ad illam patriam peruenias, vbi non spes, sed res erit. & statuam te in via hac, qua gradieris, vt hæreas ibi, & ab ea nô aberres. Firmabo super te oculos, nô auferam à te oculos meos, quia tu non auferes à me oculos tuos. Quibus verbis exprimit Aug. continuã Dei protectionê erga ipsum, & ipsius perseuerantiam. vnde per, intellectum, Aug. explicat propriam sui cognitionem, & Dei ad quem tenditur. & per, instructionem in via, firmam adhesionem in bono; legit .n. statuam te. & per, firmabo oculos, Dei perpetuam in Dauid protectionem. Consentit in primo, & tertio Rufin. in secundo autem aliter dicit; nam exponit, instruam te armis iustitie, scientia, bonis moribus, & virtutibus. propterea Rufin. illud, in via hac, qua gradieris, connectit cũ sequenti, firmabo super te, & dicit; & in via hac virtutum, qua gradieris, firmabo super te oculos meos. Super nos in via nostra Dominus oculos firmat, cum profectum nostrum per viam virtutum misericorditer attendit, & nos in eodem itinere perseueranter custodit. neque enim sufficeret intellectum dare, & bene viuendo informare, nisi & in ijs nos faceret ꝑmanere. hæc Rufin. in quibus August. concordat præter secundum, & preter connexionê dictam, in qua etiam à prima expositione discedit. illa enim cum secundo uerbo connectit illud, in via hac, qua gradieris. ꝓmittitur enim instructio in via. *Rufin.*

Hieron. Tertio loco Hieron. qui sic exponit: Intellectum dat Deus Ecclesiæ suæ, vt intelligat pro qua causa animo discruciatur sanctus, & facit ꝓsperari peccatorem. Instruam te in via hac, qua gradieris, in via scilicet confessionis istius docebo te sapientiam, vt nô recedas ab ea. Vox Domini loquentis inducitur, & docentis, quomodo homo suum mereatur auxilium, si Dei præcepta custodies recto feratur itinere. Firmabo super te oculos meos, id est aspectum diuinitatis, ut in dilectione luminis mei permaneas. Hæc Hieron.

Remig. Quarto loco Remig. aliter exponit, cuius verba sunt hæc. Dixi confitebor, & tu remisisti hæc dicens: Intellectũ tibi dabo, illum scilicet, quem dedi in prima creatione, quia cum in honore esses, idest, in digni-

tate creaturæ rationalis, & non intellexisti, vt moribus exornares, uita excoleres, comparatus es iumētis insipientibus, & similis factus es illis oblitus Dei tui, sine quo stare in illa dignitate non potuisti; nunc autem quia ad me per humilitatē redis, intellectum dabo tibi ad beatitudinē necessarium, vt scias, de nullo esse præsumendū, nisi de sola Dei misericordia. & in illo intellectu instruam te, ut quod bene intelligis, morum honestate compleas. In via hac qua gradieris, idest i hac vita, in qua non eris piger, sed semper gradiens de virtute in virtutē; vel in honesto proposito, quod eliges. Firmabo super te oculos meos, idest, numquam recedet à te misericordia mea, quia semper ad me respi-

Psal. 24. ciet humilitas tua. ut Psal. 24. oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse euellet de laqueo pedes meos. Hæc Remig. vbi vides, quid per intellectum explicet, nempe cognitionem eorum, quæ secundum Deum & rationem agenda sunt. quid per instructionem, nempe obseruantiam eorum, quæ agenda noscūtur, à Deo dandam. quid per viam hanc, nēpe præsentem vitam, aut certum modū viuendi, quem quisque sibi eligit, honestum. quid per, gradieris, nēpe profectum cōtinuum in bono. quid tandem per, firmabo oculos, continuum Dei auxilium, ut hæc fiant.

Innoc. Quinto loco Innoc. multa dicit moralia, & vtilia, ob id eius uerba referam. Orabat, inquit, sanctus, à circumdantibus erui, & Dominus orationē eius exaudiens statim orationi respōdet: Intellectum tibi dabo, & instruā te in uia hac, qua gradieris. Firmabo sup te oculos meos. Contra circumstantes, qui obsident uias, ut uiatores capiant & dispérdant duplex promittitur auxilium, uidelicet documentum, & firmamētum, ut ex documēto uitent errores itinerum, & ex firmamento propellant incursus hostium. ad documentum pertinet quod præmittitur: Intellectum tibi dabo, ut cognoscas, quod omnia bona procedant ex gratia, & instruam te, ne forte aberres, tuis ea meritis adscribēdo; sed q̃dquid boni cognoscis te habere, non tuis meritis, sed diuinæ gratiæ totū adscribas. Certè, qui secus sentit & credit, desipit, & aberrat, & talis error impedit intellectum rectū, quo ad ueram beatitudinem peruenitur. instruam te per unctionem spiritus, qui docet de omnibus. Ad firmamētum autem pertinet quod subiungitur. In uia hac qua gradieris, idest, in cursu uitæ præsentis firmabo super te oculos meos, idest firmū tibi præbebo præsidium custodiæ, & tutelæ. solemus enim diligenter inspicere, quod studiose volumus custodire. hæc Innoc. qui etiam cū Rufin. illud, in uia hac, &c. connectit cum ultimo uerbo.

Idem Innoc. ibidem sic dicit. Intellectum commendat, qui est secundus in donis, de quo prescribitur titulus: Intellectus Dauid. Duo sunt talētā homini necessaria, intellectus, & operatio: intellectui est necessaria disciplina; operationi uerò perseuerantia. hæc quatuor in hoc uersu notantur intellectus, cum dicitur intellectum tibi dabo. disciplina, cū dicitur, instruam te. operatio, cum subiungitur, in uia hac qua gradieris. perseuerantia, cum infertur, firmabo super te oculos meos. Porrò circa primum talētum duo sunt opportuna, docilitas discipuli, & doctrina *Innoc.*

ctrina magistri. de illa præmittit, intellectum tibi dabo, vt sis docilis ad discendum: de ista subiungitur, instruã te, vt docilitas proficiat ad doctrinam. Ad secundum quoq; talentum duo sunt necessaria in via boni operis gradienti, per timoris, qui est sinister, vt timore pœnæ declinet à malo: & per amores, qui est dexter, vt amore iustitiæ tendat ad bonum. Verum quia non sunt in homine viç eius, sed a Domino gressus hominis diriguntur, vt homo vsq; in finẽ perseueret in bono, Dominus auxilium promittit, & ait, in via hac qua gradieris, declinando pedem timoris à malo, & tendendo pedem amoris ad bonũ, firmabo super te oculos meos, videlicet oculum correctionis, vt per flagella reuocem te à malo; & oculũ consolationis, vt per beneficia prouocem te ad bonum. de quibus alibi dicitur, oculi Domini super iustos. hæc Innoc.

Lyram. Sexto loco Lyra sic ait: Intellectũ tibi dabo. secundum Hebræos hoc allegat Dauid pro causa qua debebat eum præseruare à culpa. & coniungitur sic: Erue me à circumdantibus me, idest, à Demonibus me tentantibus, quia dixisti mihi, intellectũ tibi dabo, ad cognoscendum agenda, & instruam te ad vitandum uitanda. Firmabo super te oculos meos, sicut super rem quam volo custodire cum diligentia. qui enim vult diligenter custodire rem aliquam, habet attentos oculos super ipsam. Et si quæritur, vbi dixit Dominus ista Dauid, potest responderi, quod ista dixit 2. Reg. 7. vbi sic dicitur. Ego tuli te de pascuis, & fui tecum ubicumq; ambulasti &c. & 1. Paral. 17. vbi eadem repetuntur. hæc Lyra. sed hæc expositio stare non potest primo quidem in illis verbis allegatis ex lib. Reg. & Paral. non habetur promissio talis, qualis ista est, iuxta eius expositionem, aliàs Deus fecisset contra promissionem, permittendo vt in peccatum incideret, sed ibi est promissio de Christo venturo ex suo semine, & de regni perpetuitate in Christo. Pręterea secundo, cum sequentibus ista non cohærent. Præterea tertio, quia non habetur, quia mihi dixisti, sed de suo apponit. verba autem illa allegata fuerunt, antequam caderet in peccatum adulterij, vnde sicut nõ fuit contra illa verba Dei, quod permissus est peccare, ita nec fuisset contra ea, si iterum permissus esset, & sic nõ adduceretur bona causa. Hæc sũt, quæ Doctores dicunt super hæc verba, exponentes ea tanquam Dei verba ad Dauid dicta, & relata ab ipso.

2. Reg. 7.
1. Par. 17

Est autem posterior exponendi ratio aliorum, vt hæc, sicut cętera, sint ab ipso Dauid in propria persona dicta. vt sit sensus, postquam Propheta suum narrauit peccatum, & qualiter à Deo sit castigatus, & quomodo cõuersus Deo remissionem obtinuerit, ab eoq; perseuerantiam petierit, nũc conuertat se ad admonendum alios, ne incidãt in ea, in quę ipse incidit, & suo exemplo discant cauere à peccato; aut, si inciderunt, conuerti à peccato ad Deum. & hoc est quod nunc dicit in hoc versiculo, & sequẽtibus. Sic exponunt Hebræi, & qui eos sequuntur Augus. Eugub. Vatab. & Iansenius. Sic autẽ Iansenius explicat hunc versiculum: Ego diuina castigatione correctus & edoctus, vos, quicumq; consultũ vobis volueritis, si me audieritis, intelligentiam dabo, & docebo vos vitæ rationem, quam obseruetis. & quomodo doctus aliquẽ, aut alicui prospecturus, *Eug. Vatab. Ians.*

intentos in illū habet oculos, ita & ego mea proſpectione & cura uobis conſulam. hæc Ianſen.

Hæc expoſitio, ut ſint hæc verba Prophetæ admonentis alios, vt caueant, ne in ſimilia incidant; aut ſi inciderint, ſuo exemplo conuertantur, mihi uidetur legitima & literalis. primo, quia ſic planior eſt textura ſermonis. ſecundo, quia non videtur conuenire pœnitenti repetere tam magnificam promiſſionem Dei. tertio, quia ſequentibus nō quadrat. quarto, quod notādum eſt, quia ipſe multos ſcandalizauerat ſuo peccato, adeo, quòd propter ſcandalū ſit temporaliter punitus à Deo poſt culpam

2.Reg.12 remiſſam, ut patet 2.Reg.12. oportebat ergo vt admoneret quos ſcandalizauerat, quod his verbis facit, quæ ſunt cōmendatio & præparatio eorū quæ dicēda ſunt verſiculo ſequenti, vt perfectius & attentius recipiātur. quinto, quia ita reſpondet pſalmus titulo poſito: Intellectus Dauid, qua ſi eruditio per Dauid data? eſt autē hoc idem verbum, intellectum dabo, præterea ſexto, qa non eſt hoc nouū; multis enim in locis id eſt factum, vt mutata materia ad conſilium ſe conuertat. quod patet Pſal.33. benedicā

Pſal. 33. Dominum in omni tempore, &c. & poſt aliqua: Venite filij, audite me. præterea ſeptimo, quia hoc cōueniebat Regi, & perſonæ publicæ, qualis erat Dauid. Nec obſtāt duo quæ pro priori expoſitione facere uidentur. Vnum eſt, quod loquitur in ſingulari, intellectum tibi dabo, unde ad ſolam perſonam Dauid uidetur pertinere, ſed hoc non obſtat, quia numero ſingulari aliquando pluralis ſignificatur, & ſermo ad multos eſt, licet ad vnum in voce dirigi videatur. ſic loquuntur concionatores, qui quā uis populo loquantur, ſolent cōuerti ad vnum, & cum vno habere ſermonem, quod fit, vt vnuſquiſq; tanquā pro ſe dictum, ac ſi ſibi ſoli loqueretur, accipiat. ſic Salomon in Prouer. ſæpe cum uno loquitur: Audi fili. nec eſt alienum hoc à Dauid; nam Pſal.44. Audi, inquit, filia, & vide; Pſal. 44.
& tamen ibi ad multos dirigitur ſermo. & Pſal 36. Noli æmulari in ma- Pſal. 36.
lignātibus. & aliàs multoties id habetur. Alterum eſt, quod hæc uidentur Dei propria: dabo intellectum &c. hoc non obſtat; nam etiam homo ſuo modo dicitur dare intellectū, & ſcientiam, ſeu facere intelligere, & ſcire. quod patet expreſſe Prou.1. Prouerb.
Parabolæ Salomonis, &c. ſubditur, vt detur paruulis aſtutia, adoleſcenti ſcientia, & intellectus. Cum igitur hæc expoſitio videatur probabilior, quamuis prior etiam ſit conueniens, & multa vera, & vtilia cōtineat, explicabo diffuſius eam, ſingula verba exponendo.

Aduertēdum eſt, per verbum, Intellectum tibi dabo, in Hebræo eſſe vnicum uerbum שְׂכֵל quod ſignificat intelligere. inde in ſexta coniugatione הִשְׂכִּיל facere intelligere, cuius futurum cum affixo habetur in præſenti unde ſenſus eſt: intelligere te faciam. Hieronymus, uno verbo uertere volens, dixit, docebo te, quod idem eſt ac, faciam te intelligere. Aduertendum eſt rurſus ſecūdo, verbum, inſtruam te, eſſe apud Hebræos verbum אור quod ſignificat illuminare. Hierony. vertit, monſtrabo tibi viam; quia intellectus illuminatio

Intellectū tibi dabo qūo intelligitur ſcaphal. hiſcenbil.

auod.

ratio circa agenda, quædam est demonstratio, & instructio. ob id nostra uersio habet, instruam te, idest, dabo tibi documentum, & modum, quo uiam perficias, ne erres in ea. Aduerte tertio, in Hebræo non haberi illud, hac, sed in uia qua gradieris: & rursus, habetur cum præpositione, illuminabo te in uia. vnde melior est nostra uersio, instruam te in uia, quàm Hierony. monstrabo tibi viã. Aduerte quarto, illud, firmabo, in Hebræo est uerbum יעץ quod significat consilium inire, cõsilium dare, cogitare, decernere, statuere. vnde aliqui verterunt, Consilium tibi dabo. Hierony. autem, cogitabo de te. at nostra habet, firmabo, statuam. illud, super te, ꝓpositio est, quæ significat, super, in, apud, pro, & alia. Aduerte quinto, in Hebræo haberi in singulari, oculum meum, seu oculo meo, non enim variant Hebræi casus, vnde Hierony. legit: Cogitabo de te oculo meo. Hæc sunt quantum ad literam.

IaghaK.

Hierony.

Intellige re faciã, et ĩstruã quid denotent. Eugub.

Sensum nunc indagare oportet. Hæc duo verba, intelligere faciam, & instruam, Eugub. pro eodem putat accipi, ac unũ alterius esse repetitionem; sed re uera non sunt idem, sed differunt, sicut illa . . . 32. Vtinã saperent & intelligerent. Vtinam scientia, & prudentia pollerent. intelligere ad scientiam, instruere ad prudentiam spectat. estq; sensus: per me scies, & prudens eris. scies, quia intelliges, Deum punire peccatores tacentes, & conuerti nolentes. scies, quia intelliges, Deum confitentibus parcere facilè scies, quia intelliges, oportere orantes nõ offendi à malis insurgentibus. eris prudens, & instrueris, si ea obseruaueris, quæ ego nõn obseruaui, à peccato cauere, & nõ relinquere rationis vsum, vt ego reliqui. &, si in peccatum incidisti, si feceris quæ feci. Sensus ergo est: faciam te intelligere, & scire, idest aperiam multa quæ scias, & instruã te, idest, admonebo q̃ facias, & à quibus caueas in uia, qua gradieris, idest in quocũq; uitę genere, & statu fueris. hæc.n. cõia sunt omnibus hoĩbus, diuitibus, pauperibus, Regibus, & subditis, sacerdotibus, & sæcularibus, singulis denique hominibus. Hæc uerba hunc habent sensum, & sunt coniungenda cum secundo verbo, vt notum est ex Hebræa lectione. Dices, quomodo Dauid facit intelligere, & instruit? dico, dupliciter. Vno modo, facto, & exemplo suo, vt sit sensus: meo facto sciens & prudẽs eris. altero modo, verbis ipsis quę subiungit, quæ ad scientiam, & prudentiam pertinent. Tertium verbum Hebræi, vt refert Eugub. sic exponunt: oculis meis tibi designabo, annuam oculis, ostendam. sic Rabbi Salomõ, & Rabbi Dauid: dabo tibi cõsilium, quod per meipsum vidi, quoniam peccaui, & ambulaui in via nõ bona, & me pœnituit, & conuersus sum, pepercitque mihi Deus, &c. hi coniungunt, in via, &c. cum tertio verbo, quia vtrique coniungi potest. Iste sensus conueniens est valde, vt sit: quæ expertus sum, tibi loquar, & consulam. Vt autem nostram lectionem nõ deseramus, firmabo super te oculum, seu oculos meos, id est, conuertam me, vt tui curam geram; non solum mihi, sed & tibi prospiciam, dum quæ ego vtilia sensi, tibi aperiã. Totus igitur sensus est: per me, & in me scies, & prudens eris, ac tibi prospicies. ego faciam te intelligere, & prudenter agere in tuo statu, & tibi

R.Salo. R.Dau.

pro-

prospiciam, quod re vera factum est; nam multum prospexit nobis. multũ didicimus, & documenta prudentiæ accepimus. & in hoc facto, & historia, & in verbis istis & admonitionibus. Hæc de versiculo hoc.

Sermo Vndecimus.

Nolite fieri sicut equus & mulus, quibus non est intellectus.

Consiliũ & vitæ instructio

EXplicat verbis consilium, & vitæ instructionem. Nolite, inquit, fieri sicut equus & mulus, in quibus non est intellectus. sensus est: nolite duci passionibus, & appetitibus carnis, & sensus, sed ratione & intellectu, in iis quæ agitis, non quo vos passio impellit; non quod caro & sensus appetit, sed quod intellectus & ratio dictat, faciatis. qui illud facit, sicut equus & mulus est, qui similiter fertur. at cum homo intellectu sit præditus, non vt illi duci debet. Attende verborum vim & efficaciam. Nolite, inquit, quasi dicat, in vobis situm est, ac liberum est, sic, & aliter fieri. non est necessarium fieri mulũ, aut equum; sed si fit, culpa vestra fit, quia voluntate vestra fit. Rursus, dicit, Nolite fieri, quasi dicat, vos non tales estis à Deo facti, sed ratione & intellectu præditi: cum ergo non sitis tales conditione & natura, nolite fieri similitudine. Simile illud est *Psal. 48.* Psal. 48. Homo cum in honore esset, non intellexit: comparatus est iumẽtis insipientibus, & similis factus est illis. Rursus, dicit, in quibus non est intellectus. vt explicet, in quo non debet homo fieri sicut equus & mulus. in hoc nempè, quod non ducuntur intellectu, & ratione, sed sensu, & appetitu. in hoc nolite fieri sicut ipsi. nam aliud est, in quo bonum est fieri sicut ipsi, nempè in hoc, quod sessori obediunt, & quo fręno ducũtur, eũt, & sinũt se gubernari à domino. sic homo obedire debet diuinæ voluntati, nec resistere spiritui, qui hominẽ ducit & gubernat. & de hoc est illud psal. 32. Vt iumentum factus sum ante te, & ego semper tecum. Documẽtum hoc in omni statu & conditione vitæ est necessarium & complẽctitur omnem viuendi modum honestum, & præscindit omne peccatum, si homo non quod sensus, appetitus, aut caro appetunt, simpliciter faciat, nisi prius ratione & intellectu limitetur, quæ ratio sequitur honestum, & quod est secundum Dei voluntatem. hic est legitimus verborum sensus. *Psal. 32.*

Quare potius equi & muli, quam cæterorum animalium Dauid adducat exemplum. Innoc.

Dubium hic potest occurrere. Cũ cętera animalia ducantur sensu, & appetitu, non ratione aut intellectu, quare horũ exempla posuit. rursus, non vnius tantum, sed duorũ? Huic quæstioni Doctores satisfacere conantur, aliquas huius rei causas reddendo. earum tres adducit Innocen. Vna est, quia per equum superbia, per mulũ stoliditas designatur. hęc autem duo vitia sunt, quæ impediũt disciplinam, ne quis discat documenta vitæ necessaria. superbia, qua non vult superbus discere: stoliditas, qua incapax est. & quia Dauid de intellectu, & instructione danda locutus fuerat, ob id duorum meminit, quibus impedimenta designantur. Altera causa est, quia in his luxuria designatur, vt patet Tobiæ 6. vbi angelus dixit. qui coniugium ita suscipiunt, vt Deum in sua mente excludant, & suæ libidini vacent, sicut equus *Tob. 6.*

quus

quus & mulus, in quibus non est intellectus, habet dæmonium potestatem super eos. Tertia est, quia per mulum qui generatur, & non generat, significatur ingratus, qui gratiá accipit, & non reddit: ingratis auté, qui non Deo, sed sibi sua arrogant bona, & superbis non datur intellectus à Deo. Quarta est, quia per equũ intelligitur ille, qui habet dæmoné sessorem, & per mulum, qui subit onus peccati, talibus non datur intellectus a Deo. Rufin. ad hoc sic dicit: Equus superbos significat, & luxuriosos; mulus autem pigros, & infœcundos. tales sunt homines huius sæculi, in elatione se erigunt; carnalibus voluptatibus deseruiunt; nullum animæ fructum faciunt; & dum solis terrenis inhærent, bestialiter viuentes, sicut equus & mulus, intellectum de cælestibus non habent. Hæc omnia vera sunt; sed, iudicio meo, non sunt ad rem propositam: nam Dauid non dixit absolutè: Nolite fieri sicut equus & mulus, sed explicuit, in quo non debemus effici, nempè qui non intellectu ducuntur, & ratione. quod si dicas, quare hos nominauit? dico cum Theodor. quia hi sunt, qui tunc, sicut nunc, fręno & chamo ducuntur. quia igitur comparatio facienda erat in animalibus, quæ, cum non habeant intellectum, fręno ob id & chamo ducuntur, vt patet ex sequentibus verbis, ob id dicit: Nolite fieri sicut equus & mul', qui cum intellectu non ducantur ex se, ob id fręno & chamo constringuntur: quod etiã fiet simile ijs, qui non intellectu & ratióne, sed, sicut illi, duci, & gubernare se voluerint. Hæc est literalis causa, cur horũ fiat mentio. quamuis vera sunt quæ Doctores præfati dicunt, sed nó sunt ad propositum, & intentum præsens, vt adhuc magis constabit in sequentibus.

Rufin.

Ex hoc etiam sequitur, non esse ad præsens intentum, quæ super hoc Remig. dicit. hæc enim verba explicans hæc tradit: Nolite fieri sicut equus, & mulus, qui sine discretione tam portant suum sessorem, quàm alium: & mulus tam alterius indifferenter onus sustinet, quàm sui Domini. Vel, nolite esse sine rectore, ne lasciuientes per abrupta cadatis, sicut equus & mulus, cum sine rectore sunt, per deuia vadunt. Vel, nolite de viribus vestris præsumere, qui intellectum habetis, sicut facit equus & mulus, quibus non est intellectus. Hæc Remig. sed vti dixi comparat in hoc, vt nolimus fieri sicut hi, qui nó intellectu, sed sensu & appetitu ducuntur, ne nobiscum fiat quod cum illis fit. quod in sequentibus aperitur, ob idque horum fit exemplum, quia quę dicenda sunt de fręno & camo, his conueniunt duobus. & hic est verus sensus, & ratio cur horum, & non aliorum facta sit mentio. & in hoc sensu etiam adducuntur hæc verba Tob. 6. qui enim matrimonium volunt, vt suæ concupiscentiæ satisfaciant, nec Deum in mente vlla ratione habent, sunt vt hæc animalia, quæ non intellectu, sed appetitu ducuntur. Hic autem sensus est generalior, quàm si exponamus superbos, carnales, pigros, &c. est enim documentum omne vitę genus, omnem hominis conditionem amplectens, omne vitium excludens, cum homo non appetitu & sensu ducitur in suis actionibus, & operationibus, sed intellectu, & ratione. & in hac generalitate à Dauid sunt hęc verba prolata, & intenta.

Remig.

Tob. 6.

In camo & fræno maxillas eorum constringe, qui non approximant ad te.

Cur dicitur: Nolite fieri, sicut equus, & mulus, q constringũtur camo.

HAEc est altera pars versiculi, in cuius explicatione nec Grę ci, nec Latini, nec qui Hebræos sequuntur, mihi perfectè loqui videntur. In primis Græci & Latini sic exponunt, quasi Dauid cum Deo loquatur, & ad ipsum dirigat sermonem, vt sit sensus. Quia multi futuri sunt, vt equus & mulus, o Domine, tu eos flagellis trahe, & induc vt tuæ obediant voluntati, sicut equus & mulus indomiti trahuntur camo & fræno. ita Theodor. Basil. August. Remig. Innoc. Rufinus, cum alijs dicunt. tamen hæc expositio non mihi videtur stare, nam de ipsis mulo, & equo materialibus loquitur, quorum maxillæ camo & fręno constringuntur: vnde non diceret Dauid Deo, vt constringeret horum maxillas; vnde sine dubio sermo est ad ipsos homines, vt sit sensus: Nolite effici vt equ⁹ & mulus, in quibus intellectus non est, & ob id solent maxillæ fręno & camo cõstringi. loquitur autem in secunda persona, conuertendo se ad ipsos quibuscum loquitur: Nolite fieri vt hi, quorum maxillas vos constringitis. aut in singulari, tu, indefinitè, quod plurali æquiualet, quamuis in Hebræo non sit iste modus, seu ista conuersio, sed, quorum maxillas cõstringere. non igitur ista verba ad Deum diriguntur. Adde quod in versiculo sequenti hæc applicantur quæ dicta non sunt; vnde de ipsis equo & mulo intelligi debent, non de hominibus, qui eos imitantur. qđ magis in sequenti versiculo explicabitur. in hoc ergo Latinorum, & Grę corum expositio non probatur.

Theodor. Aug. Basil. Remi. Inno. Rufin.

Eugub. Vatabl.

Qui autem Hebræos sequuntur, vt Eugub. & Vatabl. Rabinos sequẽtes, dicunt quidem, hæc esse verba dl recta ad eos, quibuscum loquitur, ne fiant sicut & mulus; tamen non exponunt ad propositum: explicant.n. sic: mulus & equus camo & fræno constringuntur, ne approximent ad te, ne tibi noceant. ista explicatio nõ est ad rem intentam, nec similitudo procedit, nec aptari sequentia possunt. sed sensus est. Constringuntur maxillæ fręno, qui non approximant ad te, id est, quando tibi nõ obediũt, rebelles sunt, tibi non accedunt, vt insideas, vt onera imponas: ad hoc enim vsus est cami, & fræni, & in Hebræo idem est sensus: nam particula qua vertunt, ne, etiam significat, nõ. vnde, non approximare non intelligitur, ne approximent, sed potius, quia nõ approximantur. & tunc sensus & similitudo procedũt, vt in sequenti apparebit versiculo: & sic vertit Hieronymus, & verterunt septuaginta, quam nostra sequitur editio. & in hoc Græcorum & Latinorum expositio probatur. Ex vtrisque igitur constat legitima expositio: Nolite fieri vt equus & mulus, quibus intellectus non est, ob idque maxillæ eorum constringuntur fræno, & camo, vt approximent, & gubernari se sinant ab homine. Camus, & frænum differunt. frænum equis, camus mulis communis est: est autem camus, quod Hispani xaquima, Itali capestro vocant, qui etiam equis communis est. frænum autem raro mulis adhibetur. hic est sensus, qui in sequenti applicatur, & ibi sententia completur.

Hieron. et Septuaginta interpretes.

Ser-

Sermo Duodecimus.

Multa flagella peccatoris.

EX superiorum verborũ expositione facile est huius versiculi sensum explicare. Dixerat, ne velimus fieri vt mulus & equus, nõ vtentes ratione, quibus maxillæ fræno constringuntur, vt accedant, & subdantur domino. id nũc applicans dicit: peccator, qui vt equus & mulus est, dum ad Deum nõ vult conuerti, multis flagellis afficietur à Deo, sicut illa animalia frænis compelluntur accedere & camis. nolite ergo fieri vt illa; aliàs scitote, multis vos esse flagellis afficiendos. quod si ad Deum conuertatur, & destinat velle fieri vt equus & mulus, misericordia Domini circumdabit eum. de hac tamen parte versiculi postea dicemus. nunc prior est consideranda. & Attende flagella peccatoris teneri in hoc loco passiuè, vt sit sensus: Multa sunt flagella, quibus peccator flagellatur. rursus, peccatorem vocat, qui viuit in peccato, qui sic peccat, vt non velit ad Deum conuerti. hic est sensus & continuatio cum præcedentibus huius particulæ.

Psa. 33. Aduertendum de iustis dictum esse Psalm. 33. multæ tribulationes iustorum. at de peccatoribus nunc dicitur: multa flagella peccatoris. Vna est conuenientia, sed multiplex differentia. Conuenientia est in malis, quia sicut malis pœnæ iustus affligitur varijs, ita & peccator, & vtrisque, Deo volente, aut permittẽte inferuntur. & in hoc conueniẽtia est. Tamen est prima differentia in

Conueniẽtia, et differentia inter flagella peccatoris, et tribulationes iustorum.

causa, quia iustis hæc mala inferi pmittũtur, vt eorum virtus probetur, augeatur, manifestetur, conseruetur: at peccatoribus, vt puniti & correcti propter peccatum, ab ipso resipiscant: Vnde hæc eadem mala pœnæ quamuis eadem sint, & aliquando iustis maiora inferantur, tamen ipsis non sunt flagella, quia pœna & castigatio peccatorum non sunt; peccatoribus autem flagella sunt, ob id de iustis tantũm dictum est, multæ tribulationes iustorum; at de peccatoribus, multa flagella peccatoris. & si aliquando iustus flagellum patitur, id propter aliqua peccata fit leuia, & venialia, vt purgetur. quod igitur malum pœnæ iustis est probatio, peccatoribus est flagellum, vtrisque est tribulatio. Est altera differentia. quod de tribulationibus iustorũ additur in illo Psalmo, de omnibus his liberabit eos Dominus: at in hoc loco non dicitur, quod peccator absolutè liberabitur ab his flagellis, quia si non corrigitur, non resipiscit, non solum non liberabitur, sed crudeliora, & acerbiora in æternum patietur. quod si resipiscat, tunc sunt verba quæ sequuntur, sperantem in Domino misericordia circundabit. Tertia differentia est, quod plura sunt genera flagellorum, quibus peccator flagellatur etiam in hoc mundo, quàm iustus. Est enim flagellum acerbum peccatoribus proprium, quo traditur suo desiderio, & appetitui, vt cadat de peccato in peccatum. de quo habetur ad Rom. 1. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam, vt contumelijs afficiant corpora sua, &c. & rursus: Tradidit eos Deus in reprobum sensum, vt faciant ea quæ non conueniunt. Iustus aliquando pro- *Rom. 1.*

pter negligentiam, aut aliquam vanā gloriam, aut aliquid tale permittitur in graue aliquod labi peccatum, vt tali ruina confusus in maiorem postea erigatur perfectionem; & cautius ac deuotius viuat. hoc non est flagellum, vt primū, de quo diximus. Est aliud flagellum etiam acerbissimum, quo propriè peccator flagellatur, nempè à Deo non flagellari, non corrigi aliquo tēporali malo; quod flagellum eo grauius probatur, quo non datur nisi post multa alia flagella, quibus adhuc peccator non corri-
Ose.4. gitur. De hoc flagello dicitur Ose. 4. Non visitabo super filias vestras, si fuerint fornicatæ, & super sponsas vestras cum adulterauerint. vbi Hieronymus: Grādis, inquit offensa est, postquam peccaueris, iram Dei non mereri. & paulo inferius: Quando, inquit, videris peccatorem diuitijs affluere, iactare se potentia, sanitate gaudere, delectari coniugi, corona circundari liberorum, & impleri il-
Psal.72. lud, quod scriptum est Psalm.72. In labore hominum non sunt, & cum hominibus non flagellabuntur, scito, in illo comminationem prophetæ esse completam: Non visitabo super filias vestras, &c. hæc Hieronymus. De hoc eodem flagello dicitur
Ezec.16. Ezec.16. Requiescet indignatio mea in te. hoc flagellum esse acerbius, quàm quarumcumque pœnarum tē-
Orig. poralium inflictionem docet Orig.
Aug. lib.3. periarch. cap.1. & Aug. ser.37.
Gregor. de verb. Dom. & Gregor. hom. 12. in
Chrysost. Ezech. Vnde Chrysost. hom. 37. in Ioan, dicit: Quando quis peccat, & omnia temporalia bene ei succedūt, esse magnum argumentum & signū damnationis. & Gregor. lib.26. Moral. capit.14. hoc idem vt reprobationis signum ponit. prius ergo flagellum proprium peccatoris erat, in grauia & multa sini labi peccata: hoc autem posterius est, non castigari temporaliter, vt pœnæ flagellum sentiens ad Deum conuertatur. Est aliud etiam flagellum adhuc peccatorum proprium, quando præcludūtur animæ sensus, nempè excæcatur intellectus, ne pericula imminentiā, ne peccati grauitatem agnoscat. obduratur voluntas, ne timore, dolore, affectu in Deum aliquo afficiatur: surdescunt aures, ne inspirationes Dei, prædicantium voces audiat. vires deficiunt; gustus spiritualium perditur: denique viæ salutis internæ impeditæ sunt Dei permittentis iusto iudicio: quamuis non ita in hoc sæculo omnia deficiant, quin possit adhuc, si velit, resipiscere; Dei gratia non in totum deserente peccatorem. De hoc flagello dictū est Isai. 6. Ex- *Isai. 6.*
cæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude, ne forte videat oculis, & auribus suis audiat, & corde suo intelligat & cōuertatur, & sanem eum. Hæc sunt flagella peccatoris propria vltra temporales pœnas, quibus cum iustis etiam affligitur, vti diximus, propterea, multa flagella peccatoris, plura quàm iustorum, & acerbiora etiā quàm tribulationes eorum etiam in hoc sæculo.

Aduerte rursus, pœnarum tempo- *Flagellū*
ralium, quæ multæ, & variæ sunt, fla- *pœnarum*
gellum duplex est. Vnum correcti- *temporalium*
uum, alterum punitiuum, quo vtro- *quo*
que flagellatur peccator. Illud est *duplex.*
correctiuum, quo peccator correctus à peccato resipiscit. illud est punitiuum, quo propter peccatum flagellatur, tamen non resipiscit. Vnde flagellum pura pœna est. Non est distinctio hęc simpliciter ex parte Dei;

nam

nam Deus ex parte sua non infligit pœnam temporalem peccatori, nisi vt resipiscat, tamen quia culpa sua flagellatus non emendatur, fit vt illud flagellum sit tantum pœna peccati, & tantum punitiuum, Deusque videns & præsciens peccatoris incorrigibilitatem, flagellat in pœnam, vt iam incipiat in hoc sæculo pœna peccati. Iusti propter leuia aliquando flagellantur, aut propter culpas iam remissas, sed hoc flagellum est correctiuum quia in eorum cedit emendationem. Vnde in hoc etiam sunt plura flagella peccatorum. & est hoc quartum flagellum, quo solus peccator flagellatur. huius flagelli habemus exemplum in Scriptura. talis fuit ille morbus horrendus Antiochi 2. Machab. 9. & ille Ioram. 2. Paral. 21. & ille Heredis, de quo meminit Euseb. lib. 2. histor. cap. 8. castigari cœperunt hic, & continuata est pœna cum illa æterna. Hanc doctrinam tradit eleganter. lib. 18. moral. ca. 13. cuius verba hæc sunt. Omnis diuina percussio aut purgatio in nobis vitæ præsentis est; aut initium pœnæ sequentis; propter eos qui ex flagello proficiunt, dictum est, qui fingis dolorem in præcepto, quia dũ flagellatur iniquus, & corripitur, audire præceptum noluit, audit dolorem, dolor ergo in præcepto fingitur ei, qui à malis operibus quasi præcepti vice dolore cohibetur. de his vero, quos damnant flagella, & non liberant, dicitur Hierem. 5. Percussisti eos, nec doluerunt; attriuisti eos, & noluerunt accipere disciplinam, his flagella ab hac vita inchoant, & in æterna percussione perdurant. Hæc Gregor. vbi multa addit ad hoc idem propositum. lib. 75. Moral. ca. 29. dicit etiam ad hoc idem hæc verba:

Euseb. *Gregor.* *Hiere. 5.* *Gregor.*

Neque enim pœna præsens, quæ iniusti animum a prauis desiderijs nõ immutat, ab æternis supplicijs liberat; Vnde per Prophetam dicitur, Psalm. 10. pluit super peccatores laqueos; ignis sulphur, spiritus procellarum, pars calicis eorum. dicendo enim laqueos, ignis, sulphur, spiritus procellarum, multos nimirum dolores intulit, sed quia ab eis doloribus peccator qui non corrigitur, ad æterna supplicia vocatur, eosdem dolores non iam totum calicem, sed partem calicis dixit; quia eorum passio hic quidem per dolores incipitur, sed in vltione perpetua consummatur. hæc Gregor. vnde apparet, multa esse & varia peccatoris flagella. *Psal. 10.*

Quod si petas, à quo flagellatur? dico, prima omnium causa Deus est, qui intendens eius salutem flagella aut immittit, aut permittit, quod si noluerit emendari, propter aliorum salutem & exemplum incipit punire. at media, quib' id fit, multa sunt; aliquando enim dæmon, aliquando homo, aliquando mundus ipse flagellat; aliquando ipsemet seipsum; aliquando Deus immediatè; mala enim, pœnæque his causis, & modis homini infliguntur, vt verè sit dictũ in præsenti: multa flagella peccatoris. Hieronymus vertit dolores, at Septuaginta verterunt *αυάςιγες* qđ propriè verbera, flagella significat, & Hebræa vox מַכָּה significat cædere, percutere, & plaga, seu flagellum, & eadem significatio verbi נָכָה ex his patet sensus huius particulæ versus, qua Dauid monet, vt intellectu, & ratione vtamur, ne sicut equ', & mulus, camo & fræno constringuntur, ita nos à Deo pœnis coarctemur

Peccator a quo flagelletur. *Hieron.* *machah.* *achab.*

Cyrill. ctemur, quia multa flagella peccatoris sunt. Cyrill. lib. 5. contra Iulian. hæc mala quæ infliguntur temporalia fræno & camo comparat, hunc locum adducens, quæ ad hoc infliguntur, vt homo ad bona conuertatur.

Sperantem autem in Domino misericordia circumdabit.

HAec est altera pars versiculi, qua ostendit, quid cum peccatore ad Dominum conuertere se volentem agatur, nempè eum misericordia circumdabit, id est, cum eo vtetur non flagellis, sed misericordia, & remissione. his duobus persuadet & monet, ne, vti irrationalia animalia illa, intellectum & rationem deseramus, quia tunc aget nobiscum Deus, vti homo cum illis animalibus agit, fræno & camo coercens, sic Deus inferet multa flagella: at si à peccato resipiscere, ad Deum accedere voluerimus, tunc eius misericordia nos suscipiet, & nobiscum misericorditer aget. Hæc sunt duo, quæ cum Dauid acta sunt, & hæc duo respondent prædictis. dum enim tacuit, manus Domini aggrauata est super eum flagellando, & percutiendo, & ærumnis implendo, at quando confessus & conuersus est ad Deum, tunc misericordia circumdedit, remittendo impietatem peccati eius; & sic verbis & exemplo suo Dauid documentum hoc salutiferum nobis omnibus reliquit. hic est sensus & contextus.

Attende circa verba, sperantem vocat, qui à peccato ad Deum conuertitur per pœnitentiam, confidens & sperans a Domino veniam se impetraturum, sic sperantes in scriptura dicuntur a Deo salutem obtinere: *Sperans in Deo*

sic dicuntur, beati. beati omnes, qui confidunt in eo. & , Beatus vir, cuius est nomen Domini spes eius. & aliàs sæpè. Attende rursus, dici, misericordia circundabit eum, quod significat complementum, & perfectionem, quod bene explicat Innoc. dicēs, misericordia circumdabit, id est, in omnibus aderit ad salutem, in omni loco, & in omni tempore; in omni causa, & in omni negotio: in certis, & in dubijs; in prosperis, & aduersis; in corpore, & in corde; in præsenti, & in futuro. hæc Innoc. Remig. exponit, circumdabit, id est muniet. & ita est, quia Deus ad se venientes munit & defendit: adde, quod sicut dæmō circumdat, vt destruat, quia omni ex parte quærit nocere, sic Deus omni ex parte iuuare, & prodesse, & hoc est circumdare. & respōdet hæc vox illi, erue me à circumdantibus me. Qui sperat in Domino circumdatur à Deo, sicut contra, qui nō sperat in eo, à malis circundatur. Vnde Rufin. hoc exponens, dicit: quem primo circumdat tribulatio, postea circumdat misericordia, quoniam misericordiā dabit, qui propter nostra peccata tribulari nos voluit. Tandem, misericordia circumdabit, quia non solum remittit Deus peccata venientiū ad se, sed eos protegit, ne ab ea, quam acceperunt gratia, cadant, neque aliquid eis noceat, si ipsi velint Deo adhærere. & hic est totius versiculi sensus, & explicatio. de hac circumdatione est illud Psal. 90. Scuto circumdabit te veritas eius, &c.

Quis dicatur. *Innoc.* *Remig.* *Rufin.* *Psal. 90.*

Sermo

Sermo Decimus Tertius.

Lætamini in Domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde.

Iustos lætari, exultare, & gloriari, quo intelligatur.

HIc est ultimus versiculus huius Psalmi, de cuius sensu & cõtinuatione, antequam quid videatur, exponã, quid Doctores sacri dicant, adducã in medium. Primo loco Basil. breuiter hęc dicit: Nemo de suis exultet peccatis; sed in Domino glorietur. quibus uerbis insinuat, intentum Dauid esse docere, & monere, ne quis de peccato lætetur, sed quod lætitia sit in Deo, & de rebus diuinis, quæ sentétia licet uera sit, nec uerba, nec contextũ explicat. Verum quidem est, pessimã esse exultationẽ de peccato, Psal. 49. à Propheta reprehensam, ubi dicit: Lætantur cum male fecerint, & exultant in rebus pessimis; tamen in præsenti hoc non uidetur Dauid intendere.

Psal. 49.

Theodo. Secũdo loco Theodoretus magis ad sensum accedens dicit, prophetã nos erudire his verbis spiritum humilitatis, ne ullus suis rectè factis lętetur, sed in Domino, ut q. gloriatur, in Domino glorietur. & qui stat, videat, ne cadat. 1. Cor. 10. Hæc expositio potest continuari cum pręcedẽtibus, vt postquàm de cõuersione ad Deum, & de remissione dixerit, nunc rectè facta hæc Deo esse tribuenda erudiat. adhuc tamen nõ videtur omni ex parte respondere, & quadrare.

1. Cor. 10.

Innoc. Tertio loco Innoc. dicit esse tres ordines sperantium in Domino, & iustorum, nempè incipientium, proficiẽtium, & perfectorum. de primis dictum est: misericordia circũdabit: eis enim exhibetur misericordia; secũdis lætitia & exultatio. tertijs gloria. vocat perfectos, qui peruenerũt ad terminum, & cessat profectus, qđ est in beatitudine. In hoc igitur versiculo de secundis & tertijs est mentio, nempè proficientibus, & peruenientibus. & quia proficientes habent meritum, & sperant præmium, proptęr hoc de ipsis dicitur. Lætamini, & exultate. sicut ad Philip. 4. dicitur. Gaudete in Domino semper, iterum dico gaudete. hæc Innoc. quę doctrina vera est, sed ad contextum non videtur facere eorum, quæ prædicta sunt. *Philip. 4.*

Quatto loco Remig. sic exponit. Lætamini iusti mente, & exultate corpore, tamen hic in spe, posteà gloriamini in re, sed hæc expositio adhuc non exponit texturam cum pręcedentibus. *Remig.*

Quinto loco Rufin. Lætamini, inquit, corde, exultate corpore, non in uobis, non in mundo, sed in Domino, non peccatores, sed iusti. gloriamini, non est magnum gloriari in gaudijs; rectus corde gloriatur etiã in tribulatione; si iusti sumus, lætemur corde in Domino, exultemus corpore, gloriemur in tribulatione. hæc Rufin. In qua expositione adhuc nõ apparet contextus, nec verus sensus verborum, vt præcedentibus respondeat: quare puto sic dicendum. *Rufin.* *Auctoris sensus.*

Versiculus hic sicuti vltimus est omnium, ita epilogus est etiam eorũ, quæ dicta sunt, & respondet primis duobus versiculis, in quibus, vti diximus, duo ordines beatorum, seu iustorum continebantur. Vnus eorum, qui in peccata inciderunt, sed diui-

na

na gratia liberati sunt, & veniã consecuti quorumcumq; suorum cõmissorum. alter eorum, qui gratiam, quã primo acceperunt, conseruarunt, nec ab ea ceciderũt, quibus Dominus nõ numerabit, nec imputabit peccatum, sed simplici spiritu, & sine dolo sũt. posteà Dauid se in numero eorũ confitetur esse, qui ceciderunt, tamen diuina gratia erepti sunt, & veniã obtinuerunt. posteà documentum salutis omnibus dedit, siue qui in primo, siue qui in secundo sunt ordine, siue qui adhuc ad neutrum peruenerunt, sed peccatores sunt, vt nolint fieri sine intellectu, sed qui in peccato sunt cõuertantur; qui iusti & sine peccato, ne gratiam deserant. nunc eos, qui à peccato liberati sunt ad gaudium excitat, & vtrumq; ordinẽ cõplectitur. Iustos vocat, idest iustificatos, quorum remissæ iniquitates, & tecta peccata: & his dicit: Lætamini, & exultate; quibus verò non imputabit Dominus peccatum, dicit gloriamini, quod maius est, quàm illa duo, & vocat rectos corde, sicut superius dixerat, non est in spiritu eius dolus; hi.n. recto sunt corde, qui à gratia non ceciderunt, quam semel acceperũt. Vnde in has quatuor partes diuisus est hic psalmus, quas p̃diximus. Quod si placet alius etiam modus exponendi, vt totus hic versiculus de iustis, qui non ceciderunt, intelligatur, tunc contextus iste est: Peccatoribus dedit documentum, ne fiant vt equus sine intellectu, sed cõuertantur, quia, si nolint conuerti, multa eos manent flagella; si autem uelint, misericordia Dei eos circumdabit: iustis uerò, qui non indigent hac conuersione, dicit, vt lætentur, exultent in Domino, & glorientur. Vterq; sensus & contextus est valde conueniens; tamen quia prior videtur magis consonus verbis, nam distinguit duos, iustos, & rectos corde, quasi de duobus ordinibus loquens, ideo probabilior est. Verba nunc singula explicabo etiã in vtroque sensu.

Si priorem sequamur sensum, qui probabilior & cõsonantior videtur, vt sit sermo de duobus ordinibus iustorum. de his, qui peccata cõmiserunt; & de his, qui à gratia semel accepta non exciderunt; quibus adnumerantur hi, qui etiamsi aliquando ceciderunt, tamen iam à multo tempore Deo seruiunt, & à peccato abstinuerunt. tunc sic explicare oportet: Iusti dicuntur, id est iustificati de proximo, qui, etiã gratia accepta, adhuc de peccatis pœnitentiã agũt. hi lætari & exultare iubentur. Exultatio maius quid est quàm lætitia: lætitia enim dicit gaudium internũ animæ quodcumque; at exultatio, gaudium tam vehemens, quod interius contineri non potest, & signis exterioribus quibusdam se extendit: & sic, exultare, est quasi extra se egredi, & procedere. & sic verbo Græco exprimitur quædam corporis gesticulatio, quam vehementia interioris lætitiæ operatur. sic iustificati duo acceperunt magna bona, sed vnũ altero maius; de priori lætandum; sed de posteriori exultandum est. prius bonum est remissio peccatorum, per quam liberati à potestate dœmonis à statu inimicorum Dei, & debito, satisfactum est iniuriæ in Deũ illatæ. magnum bonum est, & materia, & causa gaudij & lætitiæ, sed posterius bonum maius multo est, vt in gratiã sint Dei recepti, qua amici Dei, filij Dei, hæredes fiant æternæ vitæ. hoc superat prius. de hoc igitur exultandum

Expositionis conditio.

Exultatio in quo differat a lætitia.

dum

dum est ita, vt prorumpat exterius gaudiũ,& vsque ad corpus, quia hoc bonum etiam est commune corpori, quia ipsum per Dei gratiã resurget in incorruptione, & gloria. De hoc bono dictum est Psal.83. Cor meũ, & caro mea exultauerunt in Deum viuũ,Iustus ergo, & de peccato ereptus lætetur,& exultet,sed in Domino: lætari autem & exultare in Domino,est causam horũ bonorũ Dominum Deum confiteri:vt non sibi tribuat, nec suis viribus, aut meritis, sed diuinæ bonitati, & virtuti. qui igitur de bonis his lætatur, & exultat vt à Deo acceptis, talis dicitur in Domino & lætari & exultare. Hæc duo bona esse in nobis à Deo, & q. dem per filium suum Christum collata,docet Ioan.cap.3. Sic Deus di- *Ioan.3.* lexit mundũ,vt filium suum vnigenitum daret; vt omnis qui credit in eũ non pereat, sed habeat vitam æternã. hoc idẽ docuit Paul.ad Coloss.1. Qui eripuit nos de potestate tenebrarum,& transtulit in regnum filij *Coloss.1.* dilectionis suæ. in Hebræo auem *Iehouah.* habetur nomen יהוה nomen Dei proprium: Lætamini in Deo, quia opus fuit hoc Dei solius; solus enim Deus hæc potuit facere.

At de secundo ordine maius quid dicitur. gloriamini, inquit. Vocat autem hos rectos corde. Rectus ille dicitur, qui mentem habet ad Deum conuersam, qui voluntatem habet in mandatis Dei. cum enim sit homo à Deo factus,vt ad Deum perueniat vt finem vltimum, quoties ad eum conuersus est mente, affectu,opere,dicitur rectus: quando autem ad creaturam conuertitur, & à diuina voluntate implenda auertitur, dicitur obliquus,& tortuosus. qui ergo gratiam semel datam non perdiderunt, nec auersi sunt à Deo, aut si aliquando auersi sunt, iam à multo tẽpore conuersi sunt, & extra numerum pœnitentium positi perfectionem sequuntur, hi corde recto dicuntur, qui à peccato conuersi proximè, potius recti ficati, & directi dicuntur. hi igitur iubentur gloriari. Est autẽ ad- *Hieron.* uertẽdum, Hieronymũ uertisse, laudate Deum. verbum autem Hebræũ habet הדר quod glorificare signi- *Hadar.* ficat. & septuaginta verterunt per verbum καυχάομαι, quod gloriari *2. Cor.10.* & iactare se significat,& est uerbum deponens,& vsus est sæpe Paulus 2. *Quid amplius habeat gloriari quã lætari.* Corin.10. qui gloriatur in Domino glorietur. &, si gloriatus fuero, &c. Hanc ergo sequendo uersionẽ, quæ communiter probatur,dico, esse aliquid amplius,gloriari,quàm lætari, & exultare. nam non omnis qui lętatur & exultat,gloriari potest: nam lætitia & exultatio est de bono aliquo, etiam magno; at gloriari,est se quasi proprij facti laude dignũ iudicare,qui autem accipit ab alio bonũ, lætari potest, & exultare; non tamẽ propriè potest gloriari. hoc honorificum quid est. nemo potest gloriari verè de suis benefactis,tãquam ipse causa sit precipua; tamen in Deo gloriari potest, quod diuina uirtute adiutus cooperator extiterit ipsius, & sic tunc in Deo gloriatur. Vnde Paulus non prohibet gloriari in Domino,sed gloriari simpliciter: immo gloria est Domini, quando homo se virtute Dei operatum esse bona cognoscit,& se ipsius gratia effectũ dignum laude fatetur, hoc est gloriari in Domino. Qui ergo uiriliter pugnarunt, qui contra hostes & tentationes sæpè,& diu præualuerunt,di-

uina tamen gratia & auxilio, sed nō sine ipsorum conatu, hi ultra lætitiā & exultationem, etiam in Domino glorientur, recognoscentes se à Deo accepisse bonum tantum, de quo & laude, & gloria digni sunt. Si autem cum Hier. legamus, hi laudent Deū, & glorificant Deum; quia ipsos effecit tam miros & magnos, vt præualere potuerint, hoc laus est, & gloria Dei, qui fecit eos tales, sensus idem est: nā qui gloriatur in Domino, gloriam præcipuè reijcit in Dominū, qđ se dignū gloria & laude fecerit.

Si autem iuxta posteriorē sensum hęc tria ad eosdem iustos referamus, tunc sensus erit: Iusti lætētur & exultēt ob ea, quæ iam dicta sunt. rursus, hi iusti, quia recti corde sunt effecti, rectèq; viuūt, & in Deo perseuerāt, glorientur, unde gloriatio in Domino fit, & perseuerantia in bono, ob quam etiā laudantes glorificare debent continuo Deum. Alij uertunt, iubilate omnes recti corde. sed sufficiat quod dictum est. prior sensus est conformior.

Gloriari quid sit, & quādo peccatū. Pro maiori adhuc explicatione huius gloriationis in Domino, aduertēdum est, gloriari, nōn tantū esse sublimia de se prædicare, sed simul se eorum sublimium causam aliquam facere: quòd enim aliquis à principe honorificenter receptus, aut quod dignitatem ab eo insignem obtinuerit non gloriatur nisi quatenus aliqua ex parte sibi tribuit ea, nempè quod pro meritis suis acceperit: magna.n. accipere nō est materia gloriationis, nisi quatenus aliqua ex parte ab ipso sunt. potius facęre magna gloriationis est materia. Hoc ita esse patet ex *1. Cor. 4.* Paulo 1. Cor. 4. Quid habes, inquit, quod non accepisti. quod si accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis? vnde colligunt causam & materiam gloriandi, quia & si magna, & sublimia habeat homo, non sunt ab eo, sed à Deo accepta. hoc idem patet 1. Reg. 2. Nolite, inquit, loqui sublimia gloriantes. si idē esset, loqui sublimia de se, & gloriari, idem esset ac dicere, nolite gloriari gloriantes. *1. Reg. 2.* at non sunt idem, sed gloriari addit ita loqui de se sublimia, ut aliqua ex parte se causam faciat, & nō sit mera receptio. hinc est, quod qui simpliciter gloriatur de bonis spiritualibus, iniurius fit Deo, quia cum Deus sit causa principalis eorum, dum gloriatur, quod Dei est, sibi tribuit, tamen quando ita gloriatur, quòd Deū prędicat & recognoscit auctorem principalem recte factorum, & quod suū est tantum, quia cooperator est, commendat & prædicat, tunc nō simpliciter gloriatur, sed in Domino; immo magis glorificat Dominum, qui eum auctorem præcipuum suorū facit cum laude factorum, talis gloriatio nō est mala, immo professio quædam fidei est, laus quædam Dei; si tamen fiat debito fine, & circumstantia, de quibus diximus in concione quadā super illud 2. Cor. 10. qui gloriatur, in Domino glorietur. *2. Cor. 10.* Vnde patet, quod non omnem gloriationē malam esse, ac prohibitam, sed aliquam bonam, aliquam malam; quod doctè Basil. in regu. breu. resp. 247. *Basil.* docuit, sic dicens: Cum in Scriptura legatur, nolite gloriari, neque loqui sublimia; & Apostolus aliàs de seipso loquens dicat: factus sum insipiens gloriando; alias verò hominē gloriari permittat, cum dicit qui gloriatur, in Domino glorietur. quę est gloriatio in Domino, & quæ est illa, quæ vetita est gloriatio? Respondet, gloriatio in Domino est, quādo quis recte

rectè facta sua non sibi adscribit, sed Domino, & dicit, omnia possum in eo, qui me confortat Christus. quæ verò vetita est, ea dupliciter intelligi potest, vel vt cum illo conueniat. laudatur peccator in desiderijs animæ suæ: vel cum illo. faciunt, vt videantur ab hominibus. porrò qui tales sunt, ij rectè sacrilegi possunt appellari, qui dona Dei sibijpsis vendicent vt sua, & debitam Deo gloriam ad seipsos rapiant. hæc Basil. vbi vides, bonam gloriationem esse, quando facta sua recta quis Deo tribuit, tamen adhuc simul facta sua confitetur; nam simul cum Deo operatur, tamen præcipuum auctorem Deum recognoscit. qui verò simpliciter gloriatur in rectè suis factis, sacrilegus est, quia sibi quod Dei est vsurpat. Malas gloriationes duas ponit, aut quando materia mala est, quia de malis gloriatur; aut, si bona est, finis indebitus est, nempe vt appareat, & captet puram hominum laudem. Alijs etiam modis mala est gloriatio, de qua supra diximus nos aliàs tractasse, nec necesse est in præsenti repetere.

Cur qui rectè vixit potius quã qui remissionem obtinet, ĩ Domino gloriari debeat.

His suppositis, dubium pro expositione est, cur, qui rectè vixit, gloriari in Domino debeat, & nõ qui ad Deũ conuertitur, & pœnitentia remissionem obtinet, cum in vtroque homo Deo cooperetur? Dico, maius quid & sublimius esse perdurasse in gratia, & victorem extitisse contra tentationes, & inimicos, magisque hoc esse dignum laude, quàm post casum surrexisse. propterea huic gaudium, illi verò gloriatio tribuitur. Adde, quod plus facit Deus in conuersione peccatoris, quam in iusti rectis factis, quia arbitrium peccatoris impotens est, vt possit se mouere, nondum gratia accepta, & sic indiget gratia præueniente, excitante, & cooperante; at iustus, gratia iam accepta potẽtior est ad rectè operandum. & quãuis indigeat adhuc auxilio Dei, minus tamen quam qui in peccato est, vt conuertatur. Ex his omnibus patet sensus huius versiculi, simul et totius huius psalmi.

Sermo Decimusquartus.

CVm in fine cuiusq; psalmi Ecclesia cantet versiculum, Gloria Patri, & Filio &c. non abs re visum est, si semel eum exponamus, quod in præsenti serm. fiet. in eius autem expositione aliqua occurrunt consideranda. Vnum est, quando, & à quo sit institutum, vt in fine cuiusque psalmi in horis canonicis recitandis, aut decantandis apponatur hic versiculus. Alterum est, quibus de causis id factum sit. Tertium est, quis sit sensus ipsius.

Gloria patri in Ps. quis instituerit decantari.

Quantũ ad primũ Damasus Papa, q̃ floruit tẽporibus Valentiniani Imperatoris, anno Domini 370. fuit primus qui instituit in Ecclesia, psalmos alternis vicibus per versiculos decantari, & in fine cuiusque psalmi apponi versiculum Gloria patri, &c. vt auctor est Platina in eius vita. Vbi aduertendum est, non fuisse ipsum Damasum primum qui in psalmis cantauit, Gloria patri, &c. nec fuisse auctorem huius versiculi; nam ante ipsius tempora, quamuis non multo ante Flauianus monachus Antiochenus, vt refert Nicephorus lib. 9. histor. c. 24. hunc versiculum composuit, & in fine psalmodiæ decantauit. Refert enim Nicephorus, solitos esse monachos in fine psalmodiæ

Niceph.

confessionem de Deo facere: cumque multæ vigerent tunc hæreses, de Trinitate inter eos non conueniebat. Vnde quidam dicebant, Gloria patri in filio. alij, Gloria patri per filium. alij, Gloria patri & filio in Spiritu sancto. Basil. lib. de Spiritu sancto c. 1. dicit, se aliquando dixisse, Gloria patri & filio, & Spiritui sancto. aliquando, Patri cum filio, & cum Spiritu sancto. aliquando, Patri per filiũ in Spiritu sancto, & propter hoc calumniam passus est, quasi hæc simul non possent stare. ibi per multa capita defendit cõtra Hæreticos hãc particularum varietatem, nõ arguere essentiæ diuersitatem. Nam æqualitatẽ & consubstantialitatem non agnoscebant nec Ariani, nec Macedoniani. Vnde Ariani, Gloria patri in filio, aut per filium. Macedoniani, Gloria Patri, & filio in Spiritu sancto, cantabant, quia hi Spiritum sanctũ negabant consubstantialem, non autem Patrem & Filium sicut Ariani. iste autem Flauianus in monachorũ conuentu consubstantialitatem, & æqualitatem personarum cum Concilio Niceno profitens, decantauit publicè, Gloria patri, & filio, & Spiritui sancto: vnde postea Catholici Antiochiæ ita decantarunt. Damasus autem postea id instituit, & præcepit vt fieret in tota Ecclesia: & rursus non in fine psalmodiæ, sed in fine cuiusque psalmi, sicut vsque in hodiernum diem fit in Ecclesia Catholica, & Latina, & Græca, & vbi psalmi decantantur. Aduertendum adhuc hic est, quod ante institutionem Damasi solitum est decantari hunc versiculum etiam in fine cuiusque psalmi, tamen in Romana Ecclesia non cantabatur, donec Damasus id vniuersaliter instituit, idque hortatu Hieronymi id fecit. Hæc deducuntur ex epistola quadam Hieronymi, quæ habetur inter epistolas Damasi primo tomo Concil. vbi insinuat alibi versiculum decantari, & hortatur, vt in Romana Ecclesia cantandum instituat. Verba Hieronymi sunt hæc: Precatur cliens tuus, vt vox ista psallentium in sede tua Romana die noctuque canatur, & in fine psalmi cuiuslibet, siue matutinis, siue vespertinis horis coniungi præcipiat Apostolatus tui ordo: Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto: Sicut erat in principio, & nunc, & semper, & in sæcula sæculorum. Amen. Istud carmen laudis omni psalmo coniungi præcipias, vt fides 318. Episcoporum Niceni Concilij in vestro ore pari consortio declaretur. hæc Hieron. Ex quibus apparet, Damasum non solũ instituisse psalmos alternatim cantari, vti diximus, sed in Ecclesia Romana instituit, vt psalmi cantarentur, quia non solebat in ea esse psalmodia, vt etiã apparet ex epistola eiusdẽ Damas. ad Hieron. Ecce ergo, quis, et quando instituit versiculum hunc, Gloria patri, &c. In Concil. Tolet. 4. sub Honorio primo, sub anathemate decretum c. 14. vt huic versiculo addatur, honor, dicendo, Gloria, & honor Patri, Filio, Spiritui sancto. quia Psal. 28. dictum est: Afferte Domino gloriam, & honorem.

Conci. Nican.

Quantum ad secũdum, de causis, cur hic versiculus sit institutus. dico præcipuam causam esse, quam in verbis proximè citatis Hieron. indicat, vt articulus Trinitatis in Conci. Nicæ. definitus contra Arianos omnium ore celebraretur: erat .n. tunc temporis hæresis Ariana per totum diffusa orbem, quæ personarum consubstantialitatem negabat. Vt igitur

Gloria patri, quare in psal. appositus. Hieron.

tur fides Catholica vbiq; omnibus manifesta esset, & Ecclesiæ Catholicæ in publicis suis cāticis velut symbolo quodam dignoscerentur, fuit hoc carmen laudis, in quo vera fides Trinitatis continetur, institutum, & in Catholicis Ecclesijs decātatum; vt cū omnis psalmodia sit laus quædam Dei, adiungatur simul carmen exponens, qualis sit Deus noster, quem laudamus. Possumus huic causæ secundam addere, vt laus nostra, & decantatio etiam à Iudęorum cantu distinguatur. solebant enim, vt patet ex scriptura, Iudæi psalmos hodie in Dei laudem decantare, tamen tunc erat quidem fides vera Dei, tamen fides Trinitatis personarum nō erat expressa in populo, sed vnū Deū colebant, personas non distinguentes, quia adhuc populo illi non erat Trinitatis mysterium reuelatum: at Christianus populus hoc accepit supra illum, vt fidē Trinitatis expressam profiteretur. in huius ergo rei mysterium & manifestationē, & distinctionē, in nostra psalmodia Christiana, carmen apponitur Trinitatis expressè commendatiuum, & professionem eius facimus. Doctrina prædicta certa est, & à Doctoribus Catholicis tradita. *Cyrill.* Cyrill. lib. 9. in Ioā. cap. 30. dicit, fidem Euangelicam, vt à Iudæo distinguit, continere articulum Trinitatis. *Basil.* idem Basil. lib. 2. cōtra Eunom. Dixi autem de fide, quæ tunc communiter populo prædicabatur, nam multis Prophetis, & Patriarchis mysterium Trinitatis reuelatum est, vt docent Cyrill. lib. 1. cōtra Iulian. & *August.* August. lib. de fide ad Petr. cap. 2. in distinctionem igitur à Iudaica psalmodia additur hoc carmen nostrum. Addere etiam possumus tertiā causam, vt cantus noster à Paganorum cantu distinctus noscetur. solebant enim idololatræ suis dijs falsis hymnos & carmina decantare, at noster cantus Deo vero fit; vtq; palam, cui decantaremus, notū esset, carmen hoc fidei professionis nostræ laudi, & hymnodiæ adiunctū est. Articulus autem Trinitatis non solum à Iudæo, sed etiam à Paganorum errore Christianam distinguit veritatem. vnde Basil. lib. 2. contra *Basil.* Eunom. dogma proprium Christianorum distinguens à Iudæo, & Pagano, dicit esse articulū Trinitatis. dicit enim docte Damas. lib. 1. de fid. c. 7. fidem nostrā Trinitatis esse medium inter Paganorum errorem, & falsam fidem, quam nunc Iudæi habent: nam Iudæi nunc unum Deum in natura & persona colunt; Pagani plures deos in natura, & personis; at Christianus vnum Deum in natura, pluralitatem autem personarum adorat, & sic & à Iudæo, & Pagano dogma distinguit. Dixi errorem seu falsam fidem, quam nunc Iudæi habēt; nam olim ante Christi aduentū Iudæi vnum Deum colebant, nō exprimendo, an esset una persona, an non, & sic vera fides erat, vnius Dei in natura: at nunc, vt Christianis se opponant, vnum etiam in persona profitētur, & sic errant. Potest etiā dici nostra hæc fides mediū etiam inter ueram illam Iudæorum fidem, & Paganorum errorem: illi enim vnū Deū, hi plures confitentur; at nos vnitatem in pluralitate, & pluralitatē in vnitate veneramur. Contra Hæreticorum ergo, & Paganorum errores, & in distinctionem Iudæorum, nostra laus, qua erga Deum vtimur, hoc carmen decantat, vt vna cum laude appareat, qualem Deum laudemus, & cuius simus professionis. His etiā

adhuc quartam adiūgimus ratione, vt militantis Ecclesiæ cantus conformetur cantui triumphantis, vtpote quia immediatè ex hac nostra transitur in illā: vt enim Cyrill. lib. 10. in Ioan. cap. 24. dicit, non est nostra Ecclesia ut synagoga, hæc enim habuit post se Euangelicam, at Euangelicæ non alia succedet nisi triūphās, in qua laudatur Trinitas, vt patet Isai. 6. Sanctus, sanctus, sanctus. In huius conformitatem nostra carmen edit Trinitatis; tamen quia militās multis adhuc indiget, præter carmē hoc vtitur psalmis, quibus exprimit multa, quibus in hoc indigemus sæculo: propter quod nō in principio, sed in fine psalmorum ponitur, quia laus est post petitionem, & orationē, quę in psalmo continetur, & est propria illius patriæ, vbi finis est, & nulla indigentia premit. Hæ sunt causę, quæ videntur aptæ, cur sit hoc carmē appositum psalmis. possunt etiā aliæ adferri, sed quæ datæ sunt, præcipuæ videntur. accedamus ad tertium, nempè expositionem.

Gloria patri ī psal. quid significet.

Gloria Patri, & filio, & Spiritui sancto.

HAec verba sunt fidei Christianæ professio, & laudis confessio. pertinent ad fidem, & ad laudē, quæ laus est latriæ & religionis, vt simul Deum nostrum, qualis sit, declaremus, & ipsum declaratum adoremus. Quantum attinet ad professionem, duo fiunt in his verbis, vnū est, detestatio errorum, & hæresum, alterum est, veritatis ostensio. De horum priori, aduerte, his verbis tria ostendi contra Hæreticos. Vnum est, trium hypostasum, seu personarū distinctio: nam in hoc quod dicimus, Patri, & Filio, & Spiritui sancto, tribus nominibus vtendo, mediā cōiunctione distinctiua (non enim dicimus, Gloria Patri, Filio, Spiritui sancto) in hoc significamus, hæc tria esse supposita distincta; & hoc est contra Sabellium. Hic dicebat, Deū esse Patrem Filium Spiritum sanctū, non tamen distincta supposita, sed vnum, quod respectu diuersorū effectuum his vocabatur nominibus, vt refert Basil. in epistola quadā ad prudentiores & doctiores Cæsaræç, quę est 64. & Hilarius lib. 2. Trini. tamē fides nostra ita hæc affirmat tria, vt distinguat supposita, ut Pater unum subsistens, Filius alterum, Spiritus sanctus sit tertium etiam suppositū. Ob id dicimus, & detestamur errorē hunc, dicentes, Patri, & Filio, & Spiritui sancto, quia in his insinuatur distinctio personarum. Alterum est æqualitas earū, dum uniformiter dicimus, Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto, non ut illi de quibus diximus in principio, Gloria Patri in Filio. ista uniformitas exprimit earum æqualitatem. Tertium est, earū vnitatem in natura & essentia, dum dicimus, Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto, & non repetimus, Gloria Patri, gloria Filio, gloria Spiritui sancto, sed unica gloria tres glorificamus, notātes tres esse vniusmet substantiæ, & naturæ. hæc duo eadē sunt in illis verbis, unde hęc sunt súpta, Matt. 28. baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, in quibus hæc duo notant sacri Doctores; in eo enim quod uniformitas est in numerādis his personis, & cum Patre Filius, & cum his Spiritus sanctus eadē numeratione coniungitur. Aequalem Filium Patri, & Spiritum sanctū ęqualem esse vtriq; notat Athanas. orat. contra Sabellij gregales.

Basil.

Hilar.

Mat. 28.

Athan.

gregales. In hoc autem, quod non in nominibus, sed in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, unico tãtum nomine posito dicitur, vnitatem essentiæ notari docet Ambros. lib. 1. de Spiritu sancto, cap. 14. & lib. 2. in Luc. cap. 3. de Iesu baptizato inquit: Iuxta Apostolum. 1. Cor. 10. Omnia in gloriam Dei facite, in nomine Domini Iesu. In duabus epistolis alibi, in nomine Iesu, alibi in gloriam Dei facere præcipit, ut scias, eandem esse Patris, & Filij gloriam, eamdéque uirtutem. Hęc Ambro. Hęc duo, nempè æqualitas, & naturæ, seu essentiæ unitas, sunt cõtra Arium, qui supposita plusquam oportebat distinxit, nempè ut essent distinctæ essentię, & una altera minor. at contra hanc hæresim dicimus, Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto, distinguentes quidem supposita & personas, sed ęqualitatem earum, & essentiæ unitatem confitentes, sicut in illis uerbis allegatis: Matthæi.

Ambros. Nec nos moueat, quòd ex his verbis Ariani suum contendebant errorem confirmare, vt auctor est Ambr. lib. 5. de fide cap. 5. dicebant enim: Cum primo sit nominatus Pater, secundo Filius, tertio Spiritus sanctus, significatur quod Pater sit maior Filio, & Spiritu sancto, & Filius Spiritu sancto. Ad quod respondet Ambros. ibi, probando hunc ordinẽ numerationis non esse argumentum vllum ad inferendum ordinem dignitatis, seu inæqualitatis: nam si ita esset, sequeretur quod Filius esset maior Patre, quia Ioan. 1. primo loco ponitur: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum. & 2. Cor. 13. Gratia Domini nostri Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti; non ergo ordo verborum, vnitatem & ęqualitatem alterat. Ita Ambros. respondet, & bene. Adde autem, hoc ordine numerationis insinuari ordinẽ processionis personarum, quia à Patre Filius, ab vtroque Spiritus sanctus procedit: vnde ordine numerationis significatur ordo processionis; ob id prima persona Pater. secunda Filius. tertia nominatur Spiritus-sanctus. vt autem hac numeratione processionem tantum significari, non autẽ naturæ inæqualitatem, aut pluralitatem, intelligeremus, ob id in Scriptura hæc numeratio uariatur, vt dicit Ambros. sunt igitur hæc verba errorum detestatio, quod, vti diximus ad fidei professionem pertinebat.

Sunt etiam, posterori loco, veritatis ostensio, quod etiam ad fidei professionem pertinet. Vbi nota, quod fides nostra non solum tres personas distinguit æquales, & consubstantiales, sed etiam earum emanãtionẽ confitetur, vt vna à nullo sit; secunda ab vna procedat, non qualicumque modo, sed per naturalem generationem; vnde prima Pater, secunda, verus sit filius, habens à Patre diuinitatem; & tertia ab vtroque per spirationem, & dicitur Spiritus sanctus. & hæc confitemur, non qualibuscũque nominibus, sed istis Deũ glorificantes, Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto. Vnde cum æqualitate, & vnitate naturæ & essentiæ est emanatio, & processio, quam Scripturæ docent. De Filio namque Ioã. 8. dicitur: Ego ex Deo processi, & veni in mundum. Verba sunt ipsius Filij. De Spiritu sancto habetur Ioan. 15. spiritus veritatis, qui à patre procedit. & iterum cap. 16. De meo accipiet. Hæc est Trinitas Christianorum, & hæc veritas his verbis ostenditur,

Ambros. *Ambros.* *Ioan. 1.* *Ioan. 8.* *Ioan. 15. & 16.*

ditur, dum talibus vtimur nominibus hoc mysterium significantibus. Plura hoc loco de mysterio Trinitatis dicere, esset terminos debitos transgredi. sequitur ex istis, verba hæc esse fidei professionem, & quantum ad hæresum detestationem, & quantum etiam ad veritatis fidei diuinitatis ostensionem.

Gloria patri quo modo sint uerba laudis in Deum. Secundo loco explicandum est, quomodo hæc verba, vti diximus superius, sint laudis in Deum cōfessio, quod ad latriam & adorationem attinet. hoc autem explicabitur in verborum expositione, nā laus in duobus insinuatur, immo exprimitur & in verbo gloriæ, & in verbis ipsis, quibus sic personas tres nominamus.

Primo igitur loco considerādum est de gloria, quæ Græcis dicitur δόξα. hoc autem verbum multiuocum esse, ac multiplicis significationis, do-*Basil.* cet Basil. Isai. 10. simile est verbum Latinum ei respondens; vnde fit, vt non vinca possit definitione exprimi. quantum autem mihi videtur, analoga vox est, & vnum significat principaliter; alia verò per attributionem, & relationem ad illud. Prima eius significatio est celebris opinio, seu existimatio nominis, & ita definit ibi Basil. notitia ergo, & opinio, quæ est inter multos, excellentiæ, & magnitudinis, & virtutis ali-*Gloria quid sit.* cuius, dicitur eius gloria, quam alij communiter definierunt sic, vt sit clara cum laude notitia. sed illa particula, laude. non videtur necessaria; gloria enim potest esse sine laude: consistit enim in notitia, & opinione clara & magnifica quæ habetur de aliquo. Hanc esse primam significationem id probat, quia verbum δόξα significat existimationem, & opinionem. in hac significatione sæpe in Scriptura sumitur. Prouerb. 3. *Prouerb. 3. & 11.* Gloriam sapientes possidebunt. Prouerb. 11. Mulier gratiosa inueniet gloriam. Ecclesiastici 45. Phinees filius Elcazari fuit tertius in gloria, *Eccl. 45.* id est in nominis celebritate, & opinione hominum clara & insigni. Luc. 2. & gloriam plebis tuæ Israel. sunt *Luc. 2.* innumera alia loca huiusmodi. Augustinus lib. 83. qq. q. 31. Gloria in-*Aug.* quit est frequens de aliquo fama cū laude. sumptum est hoc à Cicerone. Ambros. ad Rom. 1. Gloria, inquit, *Ambros.* est clara cum laude notitia. Gerson *Gerson.* 3. p. Gloria, inquit, est clara cum laude vel honore notitia. Vide Basil. *Basil.* lib. de Spiritu sancto ca. 23. ibi quid sit gloria exponit bene, quam Deo nos damus. Hæc est prima significatio.

Secūda huius significatio est per relationem ad primam, nempè, quod est causa celebritatis huius, & gloriæ; in prima significatione dicitur etiam gloria: vnde virtus, excellentia, bonum denique, quod est in aliquo, faciens eum dignum gloria, & gloriosum, & clarum ac celebrem apud alios, dicitur etiam gloria. In hac significatione sunt plurima loca in Scriptura. 1. Reg. 4. Translata est *1. Reg. 4.* gloria Domini, id est archa testamēti, quæ causa erat, vt nomen Domini celebre esset apud gentes, & populos. Ecclesiastici 23. Gloria magna *Eccl. 23.* sequitur Dominum. id est, religio, & obedientia mandatorum Dei facit hominem dignum celebritate & gloria. ibidem 25. gloria illorum timor *Eccl. 25.* Dei. 1. Cor. 11. Vir gloria Dei, fœmi-*1. Co. 11.* na gloria viri. Hinc beatitudo, & felicitas dicitur gloria, quia est bonum excellentissimum omnium, faciens hominem dignum omni gloria,

Rom. 5. ria, claritate, & celebritate. Rom. 5. gloriamur in spe gloriæ filiorũ Dei. 2. Cor. 4. 2. Cor. 4. æternum gloriç pondus operatur. Psal. 145. Exultabunt sancti in gloria. & alibi sæpè. quod ergò causa est gloriæ in prima significatione, facitque dignum gloria, & gloriosum, gloria dicitur. Psal. 145.

Tertia significatio est etiam relatiua, nempè signa & viæ, quibus gloria hæc ostenditur, seu comparatur, & acquiritur, dicuntur etiam gloria. sic etiam in Scriptura sæpè vsurpatur. Exod. 15. In multitudine gloriç tuæ deposuisti inimicos tuos; id est in factis tuis miraculosis, quibus tuũ nomen celebratum, & gloriosum factum est 1. Machab. 4. Cũ omni gloria sua accepit Ioppem, id est, ornatũ & apparatu magno, quo suam potentiam ostendit, aut gloriam acquisiuit & celebritatem. Marc. 16. Filius hominis venturus est in gloria, id est, in splendore, in apparatu exteriori, quod erit signum excellentiæ, & gloriæ suæ interioris, & quo gloriosus fiet omnibus. Hæc sunt significata huius nominis, quod sæpissimè in Scriptura veteri, & noua habetur, & puto ad hæc tria posse reduci omnia.

Exo. 15.

1. Mach. 4.

Mar. 16.

Circa primam significationẽ aduertendum est, quod in Scriptura gloria sumitur non solum pro existimatione, & opinione, & approbatione, quæ est apud alios celebris, sed etiam quæ est apud eandem et personam. Habemus testimonium Pauli 2. Cor. 1 hæc est gloria nostra, testimonium conscientiæ nostræ. cuius sensus est. gloria est, quæ apud multos est, qualiter nos egregiè nos gesserimus erga vos; sed ego pluris facio testimonium, & approbationẽ, & opinionẽ, quæ est intra nos, quia conscientia nostra nobis dictat, nos, quæ debuimus erga vos, fecisse: hæc approbatio gloria nostra est. Vocauit gloriam, in prima significatione, licet non esset externa celebritas & opinio, & approbatio. Et reuera ita est: vt enim pluris fit vnius approbati viri probatio, & clara notitia, quã aliquis habet de se, quam multorum imperitorum, sic pluris fit interius testimonium, quam externum. quia minus fallitur. Vnde possumus distinguere gloriam in prima sua significatione sumptam, in internã, & externam, quamuis communiter sumatur pro externa existimatione celebri, & apud multos extensa. Hæc de vocabuli significatione.

Gloria quotupliciter sumatur in Scriptura.

2. Cor. 1.

Secundo loco adhuc est considerandum, à nomine hoc deriuari verbum, glorifico, & glorificatio, sicut etiam apud Græcos δοξαλογέω, & δοξαλογία, quæ idem significant. Hoc autem verbum duas habet significationes, iuxta eas, quæ de nomine dictæ sunt. Vna est, vt glorifico idem sit, quod celebrare, & causam esse gloriæ alicuius in prima significatione, nempè nomen, & excellentiam, & notitiam claram alicuius apud multos expandere. Luc. 13. confestim erecta est, et glorificabat Deũ, publicando nempè, & expandendo factum egregium, & miraculosum Christi. 1. Machab. 10. addidit ad hæc glorificare Ionatham. Ioan. 8. si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est. sunt multa huiusmodi testimonia. Dicitur etiam in hac adhuc significatione vnus alterũ glorificare, quando ipse opinionem & existimationem egregiam concipit de alio, etiamsi non expandat apud alios, qa in seipsomet illum gloriosum facit. sic est illud Matth. 5. Videant vestra opera

Luc. 13.

1. Mach. 10.

Ioan. 8.

Matt. 5.

opera bona, & glorificent Patrem vestrum. Altera significatio est, vt glorificare sit idem quod alterum facere gloriosum, id est dare illi, vnde gloriam, & celebritatem nominis consequatur, & dignus ea sit. Psalm. 90. Eripiam eum & glorificabo eum. 1. Reg. 2. qui honorificauerit me, glorificabo eum. Psal. 85. glorificabo semen tuum in æternum.

Psal. 90. *1. Reg. 2.* *Psal. 85.*

Tertio loco, vt magis ad rem accedamus, aduertendum est, esse hominum, & esse Dei glorificationē. Rursus, glorificare, competere hominibus, & etiam Deo. homo Deum, & hominē, & seipsum glorificat, Deus autem & se, & hominem glorificat, sed aliter, & aliter, quorum omnium in scripturis exempla habemus. homo Deum glorificat, non quidem faciēdo in Deo aliquid, ratione cuius gloriosus sit, sed Dei claram notitiā & celebrem eius cognitionem & in se concipiendo, & apud alios proferendo. hoc modo homo Deum glorificat. Exodi 15. Deus meus est, & glorificabo eum. Tob. 11. glorificauerunt Deum ipse, & vxor eius. Ps. 21. Vniuersum semen Iacob glorificate eum. At Deus hominem glorificat, faciendo eum dignum gloria, & ea impartiendo, vnde sit gloriosus, & etiam operando vt celebris sit, & notus fiat, & opinionem hominū acquirat. glorificat ergo Deus hominem & in se, & apud alios, omnes tres glorias prædictas impartiēdo. Homo autem solum Deum glorificat, dum notitiam & existimationem magni nominis Dei & in se, & apud alios celebrat: homo autem hominem potest vtroque modo glorificare, aut ipsum celebrando, aut aliquo modo operando in eo, unde celebris euadat; sicut seipsum glorificat, quando nomen suum celebrat apud alios, aut seipsum talem facere studet, ut gloriosus sit atque celebris alijs. At Deus seipsum clarificare dicitur, dum sui notitiam, & suā excellentiam apud alios per exteriora operā, & effect⁹ extra se manifestat; non autem se talem faciendo, ut gloria sit dignus: nam omnis eius excellentia, & magnitudo æterna & increata est. solum se clarificat, dū eā, quæ erat, notam facit. sic in Scriptura dicitur Deus se, & a se glorificari. Exod. 14. bis dicitur, glorificabor in Pharaone. Omnium horum exempla passim in Scriptura sunt.

Exo. 15. *Tob. 11.* *Psal. 21.* *Exo. 14.*

Quarto loco & ultimo aduertendum est, gloriam & hominibus, & Deo etiam competere. Hominibus competit gloria in prima significatione, ut notum est, nempè celebritas, & existimatio nominis, & quæ apud alios, & quæ in ipsis est, uti diximus. Competit etiam in secunda significatione, nempè excellentia, & magnitudo, quæ causa est, cur celebris, & gloriosus sit apud alios.

Tertia significatio gloriæ omittitur, quia est extra nostrum propositum: quæ etiam hominibus competit, & Deo. hæc facilia sunt, & testimonia Scripturarum communia, at de gloria Dei, non ita facilè est intelligere. In primis gloria competit Deo in prima significatione, nempè, clara & celebris notitia magnitudinis, & excellentię ipsius, quę est duplex, & interna, & externa. Externa est, quæ in nobis, & angelis est de Deo, & hæc gloria temporalis est, & extrinseca, nec facit Deum perfectiorem. Alia est gloria interna, quàm Deus de seipso, suaque infinita magnitudine, & excellentia habet notitiam, quam Pater de Filio, & Filius

de Pa-

de Patre, & Spiritus sanctus de ipsis, & denique personæ inuicem de se habent. & hæc est interna gloria, hæc est infinita, hæc est æterna, hæc est de perfectione necessaria Dei, & hæc est gloria Dei in prima significatione. De hac est intelligendus locus notandus Ioann. 17. Clarifica me, Pater, claritate, quã habui apud te, antequam mundus fieret. Græcè est, glorifica me gloria. Verba sunt Christi. Si dicas, quæ est gloria, quã habuit Christus, antequam mundus fieret, apud Patrem? profectò hæc est notitia insignis, quam habuit Pater ab æterno de ipso, qua nouit esse Filium sibi consubstantialem. petit ergo vt Pater clarificet, seu glorificet eum apud homines ea gloria, quã habuit apud eum ab æterno, id est, notam faciat hominibus illam æternam suam gloriam. quod est dicere, vt notum faciat hominibus, se esse filium Dei, sicut Pater ab æterno nouit. hæc est gloria vna Dei. Iren. lib. 4. cap. 28. ita exponit, & docet, ab æterno Patrem Filium, & Filium Patrem glorificare. Est etiam gloria in secunda significatione, nempè excellentia ipsa, & dignitas, ob quam omni celebritate dignus est, & hæc est infinita Dei essentia & perfectio, magnitudo, felicitas, quæ gloria etiã æterna est. hæc vtraque gloria vna est trium personarum, quia vnica essentia, vnica perfectio, vnica cognitio, & notitia, licet nos distinguamus, vt modo nostro intelligendo ea capiamus. Hæc est gloria siue in prima, siue in secunda significatione sumpta in Deo ipso, & summum eius bonum, multo, immo infinitè distãs ab externa, quæ est apud nos, quæ est cognitio illius internæ, & immensæ, quam nos per fidem habemus, & beati per visionem. Ecce qualis gloria sit Dei, & qualis hominum.

Ioan. 17.

Iren.

Ex his omnibus non est admodũ difficile sensum huius vocis in hoc loco colligere, quando dicimus, gloria patri, &c. In primis non est sensus de gloria Dei externa, quasi velimus dicere: sit nomen, & Trinitatis magnitudo, & excellentia ab hominibus celebrata, demumque Deo hanc gloriam: nam verba sequentia obstant. dicitur enim, sicut erat in principio, id est ab æterno, at hæc externa gloria ab æterno non fuit, quia nolumus dicere, gloria sit Patri, & Filio, &c. qualis ab æterno fuit, quasi ista ab æterno fuerit; sed glorificamus & celebramus Trinitatem ea gloria, id est ea confitendo, quæ ab æterno sunt, & ea sit gloria à nobis data, qualem ab æterno habuit, non similitudine specifica, sed analoga, & proportionali, vt sicut ab æterno fuit gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto, tamquam vni Deo in essentia, & in personis trino, sic nos illũ glorificamus, & celebramus vt vnũ, & trinum Deum. gloria hęc ergo humana est, quam nos ei offerimus, & alios ad offerendum inuitamus; sed similis est, &, vt sit, petimus ei, quam ipse ab æterno habuit, vt magis in verbis sequentibus explicabimus. Hoc igitur verbum est quædam laudis confessio. quo Deum dignum gloria enunciamus, & celebritate. Vnde in hoc verbo quædam est laudis cõfessio, & venerationis, & glorificationis, vti diximus.

Verus sẽsus significationis

Gloria Patri.

Est etiam magna laus & glorificatio in nominatione personarũ. dũ enim Patrem, Filium, Spiritum sanctum nominamus, ipsa nominatione Deum maximè gloriosum, & dignũ om-

Deum glorificãdo quid faciam⁹.

M

omni gloria & laude confitemur. qđ nunc ostendendum est. Pro cuius de la ratione notanda est egregia do
Cyrill. ctrina Cyrill. lib. 1. Thesau. cap. 6. quod plus Deũ honoramus, & plus magnificamus, quando vocamus Patrem, quam quando Deum, aut alio simili nomine nominamus. & dat rationem & causam; quia, dum Deum vocamus, cum creaturis comparamus, quasi earum factorem, aut prouisorem, &c. at quando vocamus Patrem, cum Filio comparamus; fuit autem maius, & est in Deo, Filium generare & habere, quam totum mundum producere; maiorque gloria est Dei, quod filium habet, quam quod mundum produxerit, & gubernarit: sine mundo enim Deus perfectus esset; at nisi filium produxisset, vtique verus Deus, & perfectus non esset. Vide alia apud ipsum Cyrill. Idem possumus dicere de Filio: plus dicit, qui Filium dicit, quia Patrem insinuat, quàm qui Deum vocat, quia plus est Deum habere patrem, quam mundum. idem de Spiritu sancto. Vnde fit, vt maximè glorificemus Deum, dum Patrem, Filium, Spiritũ sanctum nominamus. est enim mundus gloria Dei, quia per ipsum gloria dignus cognoscitur, qui ipsum fe
1. Cor. 11 cit. sic 1. Cor. 11. vir dicitur gloria Dei; at maior incomparabiliter filius Dei est gloria Patris, & Pater gloria Filij; & Spiritus sanctus similiter, quia mundus creatura est, finitum quid est, at Filius infinitus De' est. in humanis enim, vt dicitur pro-
Prou. 17. uerb. 17. gloria filiorum patres eorũ: multo magis in Deo. Gloria ergo Euangelica, quam Christianus dat Deo, multo maior est, quam Iudaica, quia eum. Patrem, Filium, & Spiritũ sanctum vocat. Vnde Ariani Filium facientes creaturam, & auferentes veram rationem generationis, & paternitatis, & filiationis. similiter Macedoniani Spiritum sanctum facientes creaturam, gloriam Dei infinitè minuebant, quod egregiè Ambros. & subtiliter docuit ser. 6. in Psal. 118. versic. 1. vbi sic dicit: vt inhabitet gloria in terra nostra; Ambros.
Quis est gloria, nisi Dominus Iesus: Vnde Apostolus 2. Cor. 1. ait, Deus Domini nostri Iesu Christi pater gloriæ, merito complacet in eo Pa- 2. Cor. 1.
ter, quia Patri gloria. hunc qui à Patre separat, maiorem Patri iniuriam facit, qui vult eum esse sine gloria. hunc quisquis Patri ęqualem nõ putat, inferiorem Patrem iudicat, quia alio verbo plus Patrem laudare non posset, cuius sũma laus gloriæ Christus est. Hæc Ambros. vbi vides, his verbis nos Deum maximè glorificare, & commendare, dum Patrem, Filium, Spiritũm sanctum nominamus, & sic tam verbum, gloria, quam ipsarum personarum nomina confessio laudis, & glorificatio sunt.

Hic est vnus modus exponendi versiculum hunc, vt gloria hæc intelligatur de humana, qua nos Deũ glorificamus, ipsum celebrantes, vnum Deum in essentia, & in personis trinũ, qualis est gloria illa interna Dei æterna. & hic sensus est verus & conformis. Potest etiam alio modo exponi, vt gloria hic significet illam æternam, & internam Dei. vt sit sensus: sit illa gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto, quæ erat in principio, & nunc, & semper. & sunt verba cõfessionis, quibus Deum gloriosum confitemur. sint verba affectus, quibus exprimimus, nos consentire, gaudere, vt talis gloria in

Deo,

Deo, talisque sit Deus, qualis verè est. sint verba defensionis cuiusdam contra negantes, & quantum ex se est, tollentes hanc Deo gloriam, contra quos dicimus, sit gloria Trinitati illa quæ ab æterno est, & in æternum erit. & hic sensus verus est, nec est contrarius prædicto, immo simul stat cum ipso, nempè vt gloriam humanam velimus Deo, sicut est æterna illa, id est, vt innotescat omnibus Deus, sicut sibi innotuit ab æterno, in hoc, quod Pater, Filius, Spiritus sanctus tres sunt personæ, & vnus Deus. Rursus, vt hanc gloriam, quæ ab æterno fuit, Trinitati aptemus, amplexemur, ac defendamus inesse. Potest esse etiam alius tertius sensus simul cum istis, vt gloria hæc sit, quã vnusquisque in se habet de Deo, sitque sensus. Gloria, id est, glorificamus Patrem, Filium, Spiritum sanctum, ipsum vnusquisque nostrum celebrat talem qualis ab æterno in seipso fuit notus, & celebris. His tribus modis, non ad inuicem separatis, sed simul in vnum coniunctis, hic versiculus intelligitur. ex quib' sequitur, verba esse fidei, charitatis, & religionis. Fidei, quia quæ fidei sunt per ipsa profitemur, nempè tres personas consubstantiales, & gloriosas. Charitatis, dum affectus noster fertur in gaudium, & complacentiã, quod talis sit Deus. Religionis, quia his verbis Deum honoramus, veneramur, & colimus, & sic ad Latriam & cultum Dei pertinent, & vt talia, ab Ecclesia in fine Psalmorum ponuntur, & hic est sensus integer & perfectus huius partis prioris præsentis versiculi.

Sermo Decimusquintus.

Sicut erat in principio, & nunc, & semper, & in sæcula sæculorum, amen.

HAec verba, qualẽ gloriam Trinitati. nos demus, offeramus, & optemus, exponu nt, & his Arianos confutamus. priora enim non exprimunt ꝑfectè consubstantialem, & coæternam trinitatem personarũ, sed quodammodo, vti diximus, dum vnam gloriam damus, dum modo eodem tres nominamus, tamẽ aliquo etiam modo non negarent Ariani, sicut nõ negant verba, In nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, ob id Ecclesia hæc addidit proposita verba, quibus expresse coeternas, coæquales consubstantialesque confitetur personas. Cum igitur dictum esset, Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto, explicat qualis sit ista gloria, qua nos personas glorificamus, dicitque talem esse, qualis fuit ante omnia sæcula, & ab æterno, nõ quod ab æterno fuerit humana gloria, sed quod similis sit, quod sicut nos tres personas vt vnum Deum glorificamus, sic gloria ista fuit ab æterno intra ipsum Deum, vti diximus. In hoc autem quod gloriam fuisse Patri, & Filio, & Spiritui sancto ab æterno dicimus, tres personas coæternas confitemur, quod est contra Arianos: ex coæternitate autem ista coæqualitas, & consubstantialitas sequitur. Arius enim Filium Dei Patri coæternum negabat, vnde Fi-

lio gloria ab æterno esse non potuit, si coæternus non esset, similiter de Spiritu sancto. Vnde per hæc verba expresse veritas catholica affirmatur, & error Arianus reprobatur. Singula tamen verba examinanda sunt, inde enim veritas & sensus magis elucidantur.

De quo principio intelligatur (sicut erat in pricipio)

Primum verbum est. sicut erat in principio. Circa quod dubiũ occurrit, quod sit hoc principium, & quid sit dicere, erat in principio. Rationale diui. offic. exponit principium hoc pro principio temporis, quãdo Deus creauit Cœlum, & Terram. Quasi sit sensus, sicut soli Deo gloria debetur. pro creatione, ita etiã pro bono opere de quo mentio est in psalmis. sed non est ad propositum, nec doctrina vera, quia illud sine nobis, hoc verò nobiscum facit. mihi autem hoc exponendum esse sicut illud Ioan. 1. In principio erat Verbum; immo arbitror, ex hoc loco Ioãnis transumptũ esse hoc in loco, sicut erat in principio: quale autẽ illud Ioannes sit principium, variè Doctores exponunt: quamuis omnes conueniant, æternitatẽ ibi notari, vt sensus sit: Ab æterno erat, seu est verbum; si enim non esset æternum iam in principio non erat, quia ante illud fuit aliquid. q̃a tamen in Commentario super Ioã. multa ibi diximus, in præsenti quæ

Basil.

Basil. dicit solum proponemus. Ipse in homil. quadam super illud procemiũ Ioannis, In principio erat Verbum, &c. principium exponit, ante quod nihil est, nam non dicitur hoc aut illud principium, sunt enim multa principia particularia, vt principium motus, principium uiæ, principium artis, & alia, sed hæc habent principia, at absolutè principiũ non potest habere ante se aliquid, unde æternitatem significare necesse est principiũ simpliciter. Rursus, illud, erat, indefinitè pronunciatum, erat, etiam æternitatem notare docet. si enim uerbum aliquando non fuit, & principium habuit, iam in principio non erat, quia, erat, notat quod ante est: his duobus igitur uerbis, ante quam nihil fuit, significatur. multa & docta uerba addit Basil. ad hoc explicandum, & probandum. Nos in præsenti dicimus, sicut erat in principio, idest, eam gloriam Deo damus, & optamus similem illi, quæ erat in principio, idest, erat tunc, ante quod nihil fuit; erat tunc, in quo non datur ante; erat in principio, de quo dictum est, In principio erat Verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. hoc erat in principio, sicut ab æterno Pater, ita Filius, & Spiritus sanctus, ita & gloria æterna sine vllo ante, qua gloria & Pater Filium, & Filius Patrem, & Spiritus sanctus vtrumque, & personæ denique infinita & æterna mutuáque cognitione se ab æterno noscunt, de qua Matth. 11. dicitur, nemo nouit Filium nisi Pater, neque Patrem nisi Filius. quibus verbis includitur etiam Spiritus sanctus, quæ notio & comprehensio infinita fuit ab æterno beatitudo & gloria Trinitatis. Hic est sensus huius verbi, sicut erat in principio. *Mat. 11.*

(Nunc & semper) in gloria patri quomodo intelligatur.

Alterum verbum est, & nunc, & semper. Vniformitas, & vnitas æternitatis exprimitur, quæ incessanter se habet, hoc enim significat, nunc & semper, id est, sicut fuit a principio, ita nunc se habet, & semper, id est non cessauit, sed eadem perseuerat. semper, enim in scriptura aliquãdo significat non quidem æternum, sed, nõ interpollatum, nec intermissum.

sum. sic dicitur, oportet semper orare. Gaudete in Domino semper, &c. Gloria igitur dicitur nunc & semper eadem, quæ à principio fuit, & eadem perseuerat: at quia multa dicuntur semper esse, quæ in æternum non durant, ob id additum est tertium verbum, & in sæcula sæculorum, quo significatur, quod sicut ab æterno fuit, ita in æternum & sine fine erit, & eadem ab æterno, & in æternum perseuerat. talis est gloria Dei interna. & nos Trinitatem glorificamus hac gloria, id est, hãc ęternam gloriam omnibus manifestari, & sic glorificari Deum petimus, desideramus, & consentimus. Similiter etiam, vti dictum est, hanc gloriã internam probamus, & Deum gloriosum esse lætamur, confitemur, & manifestamus: vtroque enim sensu uerum hoc est, vt sit sensus, sit gloria illi Patri, Filio, & Spiritui sancto, qui erat in principio, & nunc & semper, & in sæcula sæculorum.

Gloria Dei externa quid sit. Aduerte, quod externa Dei gloria quæ est clara notitia hominum, & Angelorum de ipsius infinita maiestate, & perfectione, licet æterna non fuerit, quia à principio erat, tamẽ ex parte alterius extremi erit æterna, quia durabit in sæcula sæculorũ incessanter: Beati enim in æternũ Deũ laudarunt, & glorificabunt. Ps. 123. Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabũt te. Ex his huius versiculi sensus manifestus est.

Vt tamen perfectius hoc intelligatur, simul etiam alia Scripturæ loca elucidentur opus est, vt quid sibi velit iste loquendi modus, in sæcula sæculorum, & quæ sint ista sæcula explicemus. hoc enim vocabulum frequentissimum est in Scriptura, & solum, & geminatum, in singulari, & in plurali numero sæculum Græce dicitur *αἰὼν*. notat autem August. in psal. 29. in illis verbis, à sæculo, & vsque in sęculum tu es Deus, hoc verbum Græcum ambiguum esse, nã significat quod Latinè dicitur ęternũ, & quod etiam dicitur æuum, seu sæculum, & hinc dicit prouenire, vt sæculum in Scriptura, quod Græci dicunt *αἰὼν* aliquando pro æterno, aliquando pro sæculo, quod æternũ nõ est, accipiatur. at Hebræis, vt notat Hieron. ad Galat. 1. non hoc euenit, dicit enim hoc verbum עוֹלָם cum vau, significare æternum, at sine vau, עלם significare sæculum. ex qua doctrina intelligitur, illud dictum ex psal. allegato, a sæculo vsque in sæculum tu es Deus, significare ab æterno in æternum, sine principio, et sine fine, nam in Hebræo est cum vau. & psal. 112. sit nomen Domini benedictum ex hoc nunc, & vsque in sæculum habetur in Hebræo עוֹלָם idest æternum. illud autem Exod. 15. Dominus regnabit in ęternum, & vltra, accipiendum est pro æuo, seu sæculo, in sæculum & vltra; nam æternũ non habet vltra. Quod autem æternum, & sæculum Hebræi vocant, nec eisdẽ scribunt literis, Græci *αἰὼν* vocant, & septuaginta sic vertunt, Latini autem modo ęternum, modo sæculum, quod reuera obscuritatis causa est. accedamus ergo ad sæculum, seu *αἰὼν* explicandum.

In sæcula sæculorũ quid sibi velint. *August.* *Hier.* *Gholam.* *Psal. 112* *Exod.*

Damasc. Damasc. lib. 2. de fide c. 1. hoc vocabulum æquiuocum & multiplex esse dicit, ponitque quatuor eius significata, quæ nos numerabimus cũ his quæ dicemus. Vbi aduerte, apud

pro-

profanos auctores sæculum significare spatium seu mensuram centum annorum, quo significato vsus est Cicero, & alij non sacri scriptores, & sic sacrificia quædam, quæ a Romanis cẽtenis celebrabantur annis dicebãtur sæcularia sacra, & ludi sæculares. In scriptura autem sacra, quando pro certo temporis spatio sumitur, significat, non centum, sed quinquaginta annorum curriculum, qui annus erat illis annus celeberrimus, & Iubilæi annus dicebatur. ita notat Hier. Galat. 1. & adducit duo loca Scripturæ, vnus est Exod. 21. perforabit ei auriculam, eritque ei seruus in sæculum. vbi legitur לְעֹלָם sine vau Hiero. exponit, & explicat, erit ei seruus vsq; ad annum Iubilæi, qui erat quinquagesimus. Alter locus est Deuter. 23. Moabitæ non ingredientur Ecclesiã Domini vsque ad quintam & decimam generationem, & vsque in sęculum, idest vsque ad annum quinquagesimum Iubilæi. atque hoc est primum huius nominis significatum. Alterum est, quo sæculum pro ætate hominis, & curriculo toto vitæ eius ponitur, & hoc est, quod ponit Damasc. primo loco. in qua significatione Damasc. non citat locum Scripturæ: tamen Theodor. in qq. super Exo. q. 46. citat illud psal. 89. sæculum nostrum in illuminatione vultus tui, quod Theodor. & Hieron. in eo loco exponunt de vitæ hominis curriculo, quia Septuaginta habent αἰών, quamuis nunc aliter vertatur à quibusdam sequentibus lectionem Hebræam, quæ nunc habetur. In eadem significatione vertit Theodor. ibidẽ illud Exod. 21. Erit seruus in sæculum, idest, per totum suæ vitæ spatiũ. similiter Aug. in lib. locutionum in Exod. quod Hiero. vt paulo ante diximus vertit, & exponit pro anno quinquagesimo, tamen hoc discutere non est præsentis loci. satis est hoc verbum sumi in ea significatione, vt spatium vitæ hominis significet, quã significationem probat Hieron. Hic rem. 26. in fine, vbi addit, sumi pro tẽpore vitæ hominis, quod Psalm. 87. annis septuaginta, aut in potentatibus octoginta concluditur. Iuxta hanc significationem apertũ est multa esse, & præfuisse, & futura sæcula sperari. Tertium significatum est, quo tota duratio mundi à principio vsque in finem dicitur sæculum, & sic mundus hic dicitur sæculum ratione durationis suæ hoc significatum ponit ibidem Damasce. & Aug. in psal. 89. in fine, & habetur in Scriptura, Matth. 28. vobiscum sum vsq; ad consummationem sæculi Luc. 20. Filij huius sæculi nubunt. & inde dicuntur tempora sæcularia, idest diuisa in noctes & dies, quale est sæculũ istud. ad Tit. 1. quam promisit Deus ante tempora sæcularia, Quartum significatum est, quo partem huius durationis significat longissimam, longissimum enim tempus vocat Scriptura sæculum. Damasc. dicit mille annos, sed non potest Scriptura probari hoc; nam quando certum tẽpus significat pro quinquaginta sumitur; quando vero non sic, tunc incertum & indeterminatum, sed longissimum, tamen cuius finis est, & ita notat Origen. Hom. 6. in Exod. 1. qua significatione in Scriptura multa sęcula dicuntur, quia multa talia spatia, & curricula sunt annorum, & fuerunt. & sic Damasc. dicit esse septem sæcula mundi, quæ aliàs ætates dicũtur, tamen modo pro longiori, modo pro minus longo, vnde plura, aut pauciora

Marginalia: Hier. Exod. 21. Legholã. Deuter. 23. Theodor. Hieron. Psal. 89. Exod. 21. August. Psal. 87. Matt. 28. Luc. 20. Ad Ti. 1. Damasc. Orig.

ciora ſęcula numerantur: accipitur ſemper tamen pro longo ſpatio. in qua ſignificatione dicitur Hebręorũ 2. per quem fecit & ſęcula. Heb. 3. cõtriti ſunt montes ſęculi, ideſt longiſſimę durationis. pſal. 110. memor fuit in ſęculum teſtamenti ſui, ideſt poſt longiſſimum tempus recordatus eſt factæ promiſſionis. Luc. 1. quod iurauit ad Abraham, & ſemini eius in ſęcula. hac ſignificatione, vti diximus, multa ſęcula in ſcriptura nominantur. Quintum ſignificatum eſt, quo ſumitur pro duratione illa, quæ eſt futura poſt tempus hoc, & ſęculi conſummationem, qualis eſt in beatis, & damnatis, quę non habet dies nec noctes, vt nunc, quę erit ęterna & ſine fine, & ſic dicitur ſęculum vẽturum. hanc ſignificationem ponit Damaſc. & habetur in Scriptura Iſa. 9. Pater futuri ſęculi. vita futura a duratione ſæculum dicitur, ſicut & hęc pręſens Matth. 12. nec in hoc ſęculo, nec in futuro. & Luc. 18. in futuro ſęculo vitam æternam. Quia autem hęc duratio eminenter continet multa ſęcula, immo infinita temporis, ob id aliquando in plurali dicitur ſęcula. Hebr. 13. Chriſtus heri & hodie, &c. & in ſęcula. Aliquando in ſcriptura ſęculum in malam ſumitur partem, vt, filij huius ſęculi nolite conformari huic ſeculo, & a lis ſæpe. ſemper tamen ſignificationem retinet pro hoc mundo, ſed quia viuunt ac ſi nihil aliud expectaretur, dicuntur eſſe de hoc ſęculo, & ſic in malam ſumitur partem. Hęc ſunt ſignificata huius vocabuli ſimpliciter ſumpti, ad quæ omnia, quæ in Scripturis habentur, facilè reducuntur.

Hebra. 2. & 3. Pſ. 110. Luc. 1. Iſai. 9. Mat. 12. Luc. 18. Heb. 13.

Sæculum in ſcriptura an ſu- Dubitare quis poſſet, an in Scriptura reperiatur ſęculum pro duratione antecedente mundi creationẽ, ſicut reperitur pro illa duratione, quæ erit poſt conſummationem mundi. nec eſt eadẽ ratio vtriuſque; quia poſt conſummationem mundi manebit creatura in æternum durãs, cuius duratio licet non ſit motibus ſucceſſiuis expoſita, tamen æternitas non eſt, ob id non mirum ſi ſęculum dicatur tunc futurum; at ante mundũ nulla creatura pręceſſit, ſolus Deus erat, cuius duratio æternitas eſt, vnde nõ videtur ſęculum tunc dici poſſe. Dico Auguſt. lib. 12. de ciuit. c. 16. dum exponit locum Pauli ad Tit. 1. quam promiſit Deus ante tempora ſæcularia, legere æterna, quia, vti a principio diximus, nomen Græcum ambiguum eſt; dicereque hæc verba, ecce dicit retro, quod fuerint tẽpora æterna, quæ tamen non fuerunt Deo coæterna, ſiquidẽ ille ante tempora æterna non ſolum erat, ſed etiam promiſerat vitam æternam. vbi vides, concedere ante mundi creationem tẽpora, & ſęcula. Hiero. ad ad Tit. 1. explicans ſimile verbum, quod eodem modo legit, inquit: Neque hoc ſilentio prætereundum puto, quomodo Deus ante æterna tempora æternam ſpopõderit vitam, ex quo iuxta hiſtoriam Geneſeos factus eſt mundus, & per vices noctium atque dierum pariter & annorum tempora conſtituta sũt. In hoc curriculo & rota mundi tempora labuntur, & veniunt, & futura ſunt, aut fuerunt. ante hæc igitur mũdi tempora æternitatem quandam ſęculorum fuiſſe credẽdum eſt, quibus cũ Filio, & Spiritu ſancto fuerit Pater, & vt dicam vnum tempus Dei eſt omnis æternitas, immo innumerabilia tempora ſunt, cũ infinitus ſit ipſe qui ante tempora omne tempus excedit. ſex mille noſtri orbis necdũ implentur anni, & quantas prius æternitates

matur & duratione ante mũdi creationem. Auguſt. Hieron.

nitates, quanta tempora, quantas sęculorum origines fuisse arbitrādum est, in quibus Angeli, Throni, & dominationes, cæteræque virtutes seruierint Deo, & absque temporum vicibus atque mensuris, Deo iubente subsstiterint? hæc Hieron. Vbi vides, concedere sęculum ante mundi creationem, immo sæcula. Dico, nec Augustinum, nec Hieronymum esse intelligendos, quasi fuerit aliqua duratio realis ante mundum, quæ fuerit

Durationem non fuisse ante mundum, sed æternitatem. sęculū, aut sęcula, sed æternitas Dei, quæ est infinita duratio, virtute & eminenter comprehendit sæcula, & tempora infinita. ita Damasc. lib. 2. fid. c. 1. quamuis fateor, mentem horum Doctorū esse, ponere sęculo præter æternitatem infinita, tamen non quod realiter sint, sed secundū considerationē intellectus; realiter enim nihil fuit, nisi æternitas ipsa, quæ quia virtute continet omnia tempora, immo durationes, & sęcula etiāsi infinita essent, dicitur sęculum, & sęcula. In hac autem significatione puto sęculum aliquando sumi in Scriptura, vt idem sit quod æternū à parte ante. sic intelligo illud ad Ephesios 3. quę sit dispensatio sacramenti absconditi a sęculis in Deo. Colos. 1. quod absconditum est a sęculis. act. 15. notum est Domino a sæculo opus suum, idest ab ęterno. sic illud Mich. 5. egressus eius a diebus æternitatis, septuaginta verterunt αἰῶνος, & alij, sęculi. apud Hebręos habetur עולם cum vau, quod ęternum significat. illud autē ad Tit. 1. ante tempora ęterna, melius legimus, ante tempora sęcularia, idest ante mundi creationē, cum qua tempus incepit, vti supra exposuimus, sicut illud 1. Cor. 2. quā prædestinauit Deus ante sęcula. ex

Damasc.

Ephes. 3.

Colos. 1.

Gholam.

Ad Ti. 1.

1. Cor. 2.

quibus sequitur, in scripturis sex esse significata huius vocabuli, sæculum.

Secundo loco est considerandum, in scriptura hoc vocabulum, non tantum simplex reperiri, sed geminatū, & hoc tripliciter, aut singulare vtrūque, sęculum sęculi; aut plurale vtrūque, sęcula sęculorum: aut vnum singulare alterum plurale, sęculum sęculorum, vt habetur ad Ephes. 3. duo enim priora frequentissima sunt in scriptura. Circa horum explicationē cauenda est hæresis Valentini. Hic, vt dicit Hieron. ad Galat. 1. ex quo legit in scriptura, sæcula, finxit triginta sęcula, quæ putauit substantias viuentes. quam hæresim describit Iren. lib. 1. c. 1. & dicit, quia plura sęcula legebant, finxisse triginta sęcula, & æonas: & quia legebant sęcula sęculorum, dicit, eos in hoc notasse dictum esse propter ordinem horum æonū, quia alij ab alijs procedunt. Epipha. hęres. 31. hanc hæresim latè persequitur, sed ea omissa, vt mero figmento, tenendum est, vti diximus, sęculū esse durationem quandam modis prędictis. Quare autem sic coniungantur, dicit Damasc. lib. 2. de fid. cap. 1. per hanc geminationem intelligi sæculum præsens, & futurum, cū enim, vti diximus, tam hoc, quām illud & sęculum, & sęcula dicatur, ob id dicimus, sæcula sæculorum, &, sęculum sęculorum, &, sęculum sęculi, vt primum sit futurum, secundum pręsens, quasi sęculum quod erit post hoc; aut sęcula, quę erunt post hęc nostra. Hieron. ad Galat. 1. citat quosdam asserentes, dictum esse hoc, sicut illa, canticum seu, cantica canticorum, sancta sanctorum, in quibus excellentia notatur. & sic quę erunt post hæc sæcula, quia excellentiora sunt, ob id

Hieron.

Irene.

Epiph.

Damasc.

dicta

dicta sunt sic. sed melius est quod dicit Damasc. Hinc fit, quando dicitur, in secula seculorum, seu, seculum seculi, seu, seculum seculorum, notari durationem, quę finem non habebit vllum. quod notat Aug. lib. 21. ciuit. cap. 23. dicens, his verbis geminatis scripturã solere significare quod finẽ non habet durationis: idem notat Orig. ad Rom. 1. quamuis ipse Hom. 6. in Exo. contrarium sibi dicat, affirmans, per sæcula sæculorum, durationem magnam significari, quę tamen habebit finem, licet incertus sit, & incognitus nobis; tamen scripturę contrarium docent, pro, his, enim ponunt, hæc, quę in rei veritate finem non habẽt. et sunt infinita loca huiusmodi in scripturis. Ex quibus patet sensus verficuli, quãdo dicitur, quod gloria Dei erit à principio, & nunc, & sine intermissione, & in secula seculorum, quę sine fine sunt, & in ęternum durant.

August. *Orig.*

Aduertendum autem est esse quatuor modos in scriptura loquẽdi circa hoc vocabulum, nempè, à seculo, in seculo, in seculum, in seculo, ante seculum, seu etiam in plurali numero: quorum trium ultimorum meminit August. in Psal. 71. ibi, sit tamen eius benedictum in secula. illud, à seculo, seu à seculis, denotat principium, vt si seculum sumitur pro tẽpore mundi, aut ætate hominis, significet, à principio mundi, vel vitæ hominis: si uerò sumitur pro ęterno, significat, ab æterno à parte ante. Exempla sunt Ioan. 9. A sæculo non est auditum, idest, ab exordio mundi vsque nunc. Luc. 1. sicut locutus est ꝑ os sanctorũ, qui à sæculo sũt, idest, à principio mundi. Gen. 6. Isti sunt potentes à sæculo. Hierem. . . . à seculo confregisti iugum, idest ab initio vitæ tuæ. De æterno, Coloss. 1. absconditum est à sæculis. Act. 15. notũ est à sæculo Domino opus suũ. in sæculum, seu in sæcula notat durationem uersus finem, iuxta significationem vocabuli. aliquando, in sæculum, idest, vsque ad finem mundi. aliquando in seculum, seu, in secula, sine fine, quod dicimus, in æternum. Machab. 4. in seculum misericordia eius, idest, vsque ad mundi consumationem vtetur misericordia cum hominibus. Hierem. 25. habitabitis in terra, quam dedi patribus vestris à seculo, & vsque in seculum, idest à principio vsque ad finem. sæculũ hoc loco pro longissimo spatio sumitur. Psal. 71. sit nomen eius benedictum in sæcula, idest, sine fine: in sæculo autem significat quod intra spatium sæculi fit. Matth. 12. non remittetur in hoc sæculo, nec in futuro. Ex his patet, in nostro uersiculo sumi ex parte finis, quãdo dicimus in sæcula sæculorum, idest in æternum, vt omnia extrema comprehendantur. dictum enim est, sicut erat in principio, qđ est à parte ante; medium est, nũc & semper: extremum respectu futuri, sæcula sæculorum. vnde tota æternitas exprimitur nostro modo, quãuis ipsa indiuisibilis sit. Multa adhuc de sæculis tractari possent, sed hæc pro præsentis versiculi explicatione sufficiunt.

Seculum in script. quod modis accipiatur. *Ioan. 9.* *Luc. 1.* *Gen. 6.* *Hierem.* *Coloss. 1.* *Act. 15.* *1. Mach. 4.* *Hier. 25.* *Psal. 71.* *Matth. 12.*

Cauendum est autem à doctrina Orig. lib. 7. Periarch. c. 3. vbi, ante istum mundũ alios præfuisse, & post hunc alios futuros dicit, & sic secula propriè, & pro duratione temporum sumpta admittit ante hunc, & post hunc mundum: ob id secula seculorum affirmat habere finem. sed hęc omnia sunt aliena à fide. & forsan Damas. lib. 2. de fid. c. 1. quando

Orig. *Damasc.*

Origenē confutauit, intendebat hūc errorē excludere. Aliqui ſecula vera ab æternitate diſtincta poſuerunt. ſimiliter à tempore diuerſa, etiam ante hunc mundum, nempè illi, qui angelos extitiſſe affirmarunt multo ante creationem huius mundi, vt Hier. & Auguſt. paulò ante citati. quæ ſententia cōmuniter non probatur, quia tenetur iam cōmuniter, Angelos una cum Mundo creatos. Ariani, & Macedoniani, qui dicebant Filium, & Spiritum ſanctum creaturas eſſe, ponebant ſecula ante Mundum, affirmantes, multo ante Angelos, & Mūdum extitiſſe. at fides Catholica tenet, eſſe Deum eundem cum Patre, & ſic coæternas eſſe perſonas, quarū gloria interna erat in principio, ſicut eſt nunc, & ſemper, & in ſecula ſæculorum.

Hieron. Aug.

Concluditur verſiculus particula, Amen. quæ uox Hebræa eſt hanc ſeptuaginta vertunt per verbū, fiat, ut ſit conſentientis, & optantis. quaſi nos exprimamus id optare, ex parteque noſtra conſentire eſſe. Aliquando eſt vox affirmantis, & aſſeuerantis, ut patet in multis locis Euangelij, vbi loquens Chriſtus dicit, Amen, amen dico vobis. & etiā hoc loco cōuenit, quaſi nos affirmemus, & conſtanter aſſeueremus ita eſſe; & reſpondet his verbis, vt quædam fidei ſunt profeſſio. In vtraque ergo ſignificatione, ſiue optantis, ſiue conſentientis, ſiue etiam in hac tertia ſignificatione affirmantis, & aſſeuerātis ſit, ſumitur in præſenti. & ſunt veri ſenſus, & ad rem ipſam attinentes. Atque hoc ſatis de huius explicatione uerſiculi, & de ſermone, & de tota huius pſalmi expoſitione.

TRACTATVS PRIMVS

QVOMODO SINT INTELLIGENDA verba illa Pauli:

Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Domini nostri Iesu Christi. ad Rom. 1.

MVltiplicitas expositionum, quas varij Doctores protulerũt, huius loci obscuritatem, & difficultatem ꝓbat. nos in præsenti singulas proponemus & examinabimus, posteà sensum nostro iudicio legitimũ aperiemus. nec erit inutile aliorum referre expositiones, quamuis non omnes eas simus probaturi: nam in eis aliqua digna cõsideratione continentur; tum aliquę ita obscurè à Doctoribus sunt propositæ, vt vix intelligantur, & male citentur: tum demum vt liceat lectoribus quæ magis placuerit eligere; aut vt quæ sit magis legitima ex earum collatione noscatur. in eis autẽ recitandis non auctorum antiquitatem, aut dignitatem, sed partim probabilitatem, ab improbabilioribus initio facto, partim quod ordini intelligendi facit, sequemur. Ad singularum igitur considerationem accedamus.

CAPVT PRIMVM.

De tribus expositionibus verborum ordinem immutantibus.

PRimo loco aliqui verborum ordinem, & constructionem diuidunt sic, vt illud verbum, secundum spiritum, &c. connectatur cum superiori verbo, sic: Paulus Apostolus, segregatus Apostolus secundũ spiritum sanctificationis ex resurrectione, idest, post resurrectionem mortuorum

tuorum,&c. & tunc sequuntur hęc, qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnē,& prædestinatus est, idest, declaratus filius Dei in virtute. Ista expositio est nimis violenta: post illud enim verbum,segregatus, multa sunt addita verba, & sentētia vt durum sit adiungere hæc verba sequentia illi pręcedenti. præterea, quia tunc dicendum esset, per spiritum, non autem, secundum spiritū.

Secundo loco,aliqui adhuc verborum diuidunt ordinē,vt illud secundum spiritum sanctificationis, quia conceptus est de Spiritu sancto. & tunc sequatur, qui prædestinatus est filius Dei in virtute,idest, naturalis, & hoc manifestatur ex resurrectione mortuorum,quia mortuos suscitauit vt hoc sic argumētum probans, filiū esse Dei. hæc expositio est Lyræ in præsenti. & quāuis ad propinquius referat verbum quam præcedens expositio,tamen est magis violenta, & minus probabilis,quia maiorem verborum facit intercisionem; nam illud,secundum spiritum sanctificationis, coniungit cum præcedenti. & iterum,ex resurrectione mortuorum connectit cum illo,prædestinatus est filius Dei in virtute. qui loquendi modus est alienus non solum à Paulo, sed etiam à quocumq; scriptore.

Tertio loco adhuc sunt, qui ordinem diuidunt sic,vt non solum (secundum spiritum sanctificationis) sed etiam illud (in virtute) connectant cum præcedenti verbo secundum carnem,sic. qui factus est ex semine Dauid secūdum carnem in virtute,idest, per virtutem altissimi, & secundum spiritum sanctificationis, idest, spiritus sancti opera, iuxta illud: Spiritus sanctus superueniet,& virtus Altissimi obumbrabit. & cōtinuo sequatur. qui pdestinatus est filius Dei ex resurrectione mortuorum,idest declaratus est filius Dei ex sua resurrectione. Sed tā ista,quàm præcedens expositio sunt contra loquendi modos cōmunes: illud enim relatiuum, qui, diuidit sequentia ab illis, quæ sunt sub altero relatiuo, qui. qui fact⁹ est ei ex semine Dauid secundum carnē. qui prædestinatus est filius Dei in virtute secundū spiritum sanctificationis, &c. Violentum ergo est, & inusitatum diuidere & transponere verborū sensum. omnes ergo has diuidētes expositiones, vt minus probabiles, principio proposuimus; licet meo iudicio minus improbabilis, seu pbabilior sit prima. Aliæ sunt expositiones, verborū ordinem,uti habetur, seruantes.quæ consideranda sunt.

CAPVT SECVNDVM.
De expositione Sancti Thomæ.

QVarto loco est opinio Sancti Thomæ, qui verbum, prædestinatus, exponit. pro prædestinatione Dei æterna, qua præordinauit, vt ille homo, qui dicitur ex semine Dauid factus, esset simul filius Dei in virtute,idest,non adoptionis,sed naturalis,& eiusdem,ac æqualis potentiæ; reliqua autem verba sint vnum argumentum probatiuum huius prædestinationis.sitque sensus talis,qui nempè ex semine Dauid secundum carnem factus, est præordinatus vt sit filius Dei naturalis, & eiusdē potentiæ. hoc autem apparet, & innotescit ex eo, quod sanctificauit homines post suam resurrectionem à mortuis: quamuis enim ante sanctificauerit, & communicauerit, Spiritum sanctum, tamen post resurrectionem ma-

magis id fecit, & in eo se declarauit esse prædestinatum filiũ Dei. Addit S. Thomas, posse etiam hoc exponi vt sint duo argumenta probantia se esse prædestinatum filium Dei. Vnũ est, secundum spiritum sanctificationis, quia alios sanctificabat, alterum est ex mortuorũ resurrectione, quia secum fecit mortuos multos resurgere, iuxta illud Matth. 27. Multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt, &c. Hæc est expositio Sancti Thomæ, quæ non uidetur esse ad mentem Pauli. Primo quidem Paulus dicit, qui prædestinatus est filius Dei in virtute secundum spiritũ sanctificationis, ex resurrectione mortuorum. si hoc est argumentum declarans, esse prędestinatũ filiũ Deí, necesse est supplere verbum, nempè, innotuit autem esse prædestinatum secundum spiritum sanctificationis, vt supplet S. Tho. & Lyra. Sed iam non est uerba Pauli exponere, sed sua, quia non dixit Paulus, qui prædestinatus est filius Dei in uirtute secundum spiritum sanctificationis. Si autem coniungãtur hæc cum verbo, prædestinatus est filius Dei, tunc procedit secundo in contrariũ, quia non est prædestinatus ab æterno, ut ipse exponit, ex eo qđ sanctificauit post resurrectionem: Vnde aut verbũ est addendum, quod non licet, si verba Pauli fideliter exponantur; aut uerbum, prædestinatus, non potest in ea sumi significatione. accedat etiã tertio, quia nõ est phrasis loquendi congrua. secundum spiritum sanctificationis, idest, quia sanctificabat. & præterquam quod in huius explicatione dicit S. Thomas, Christum ut hominem esse prædestinatum ut esset filius Dei, ponit unum dubium. Prædestinatio supponit suppositum, qđ ordinatur ad aliquid secundum Dei prędestinationem; cum ergo humanitas Christi non habeat proprium suppositum, non potuit ordinari vt esset filius Dei. Respondet, habere suppositum diuinum, qui erat simul homo, & Deus, & idem suppositum, nempè, ut homo, prędestinari potuit vt esset filius Dei, & sic suppositum diuinum ratione humanitatis prędestinatum est. Salua reuerentia tanti uiri, iudicio meo non uidetur esse ad mentem Pauli, quia si id, quod prędestinatur, supponitur esse diuina persona, licet in natura humana, iã supponitur esse filius Dei, & non potest ordinari ut sit filius Dei, quia pręintelligitur esse iam id, ad quod pręordinari debet. melius ergo dubio sancti Thomę respondetur sic: Ab ęterno prenidit Deus humanitatem quę Christo unienda erat, in eo supposito, quod habitura erat ex se, & nisi vniretur, & hoc pręuisum prędestinauit, ut esset Dei filius, nempè impedita suppositalitate propria, vniretur supposito filij Dei, essetq; homo simul Deus. ista est verior doctrina, sed ad mentem Pauli haud facere videtur.

Mat. 27.

CAPVT TERTIVM.

De expositione Ambrosij.

Qvinto loco est expositio Ambrosij in hũc locum, vt sit sensus: Prędestinatus est secundũ spiritum sanctificationis, idest, per Spiritum sanctum, vt tunc manifestaretur filius Dei in virtute, quando à mortuis resurrexit: ac si clarius diceret. Quando incarnatus est, & factus est ex semine Dauid secundum carnem, latebat quid esset: erat enim hic Dei filius, sed id occultũ erat. ob id prę- Amb.

destinatus est per spiritum sanctum, vt tunc manifestaretur filius Dei in virtute, quando a mortuis resurrexit, eius enim resurrectione ambiguitas discipulorum ablata est. dubitabant enim in morte discipuli, dicetes, Luc. 24. Nos putabamus quia ipse redempturus erat Israel. at eius resurrectione ambiguitas omnis, & diffidentia depulsa est, atque erepta.

Luc. 24.

Ps. 84. allegat illud Psalm. 84. Veritas de terra orta est, & exponit, quia veritas innotuit Christi, postquam de terra resurrexit. Tres igitur personas hæc verba exprimũt. Filius Dei, Patrem & Filium continet. Spiritũ sanctificationis, Spiritum sanctum explicat. Hic est sensus iuxta Ambrosij expositionem, quæ in hoc aliqua ex parte violenta videtur, quia exponit addendo verbum, qui prædestinatus est manifestari, potius dicendum erat, prædestinatum est, vt manifestetur. & præterea addit verbum, quod Paulus non habet. præterea, quia in hac expositione nõ magis refert dicere, secũdum Spiritum sanctum, quàm secundum spiritum sanctificationis. immo idem esse putat Ambros. at non ita videtur, licet enim sit idem Spiritus sanctus, & spiritus sanctificationis, tamen non eadem per vtrumque significatur, vt infra dicetur. præterea quantum ad veritatem, non ex ipsa statim resurrectione manifestatus est absolutè Dei filius, sed quibusdam. at Paulus generaliter loquitur.

CAPVT QVARTVM.

De expositione Augustini.

August. Augustinus sexto loco in expositione inchoata in epist. ad Rom. obscurè quidem, tamen dupliciter hunc locum exponit. Vno modo, dicit illud (ex resurrectione) cõiugi cum illo (spiritum sanctificationis.) vt sit sensus, prædestinatus est filius Dei, id est, apparet filius Dei, in virtute, non secundum carnem, sed secundum spiritum sanctificationis, qui est ex resurrectione, id est, per virtutem, quia ex mortuis resurrexit in nouitate vitæ, quæ est secundum spiritum sanctificationis. in virtute, quia sic resurrexit, apparet esse Filius Dei morientis enim virtus quanta fuit in tali resurrectione, quę fuit secundum nouitates vitæ, & resurrectio gloriosa, & immortalis apparet. resurrectio ergo secundum spiritum sanctificationis est resurrectio gloriosa, qualis fuit Christ⁹, qui surgens à mortuis iã non moritur, mors ei vltra non dominabitur. in virtute ergo talis resurrectionis apparuit filius Dei. hæc est vna expositio.

Altera est, quam dicit esse meliorem, & certiorem, vt illud (ex resurrectione) coniungatur cum (prædestinatus est, & reliqua sint interposita, sitque ordo iste: Qui prædestinatus est ex resurrectione mortuorum Iesu Christi Domini nostri, existens filius Dei in virtute, secundum spiritum sanctificationis, & tũc sensus est iste: Qui tanquam filius Dei existens in virtute secundum spiritũ sanctificationis, id est Dei. ac si diceret: Cum esset filius Dei, non secundum carnem, sed secundum virtutẽ Dei, prędestinatus, & designatus est, vt sit primogenitus ex mortuis, vt sit princeps mortuorum resurgentium; vt præ cæteris, & ante cæteros ipse præcedat in gloria. Ista prærogatiua resurrectionis competebat ei, qui erat vnigenitus Dei filius, non secun-

secundum carnem, sed secundum virtutem Dei. & quia non quæcumque resurrectionis primitas, sed gloriosa, qualis est sanctorum, competebat filio Dei, ob id restrinxit, resurrectionem mortuorum Iesu Christi. ac si dicat esse primogenitum resurgentium suorum, & sanctorum ad se pertinentium, est couueniens dignitas illius, qui est filius Dei in virtute secundum diuinitatem. Quod igitur sit sic designatus primogenitus, habet, quia filius Dei est in virtute secundum spiritum sanctificationis. Hæc est expositio Augustiui, quam obscure ipse adhibet. Sed quamuis hæ expositiones veram doctrinam contineant, tamen non videntur ad sensum hūc Pauli pertinere; sit enim violentia verbis, & connexioni, si tali sententiæ huuc velimus applicare sensum, vt ipsismet legentibus notum est. nec ad intentum Pauli præsens is sensus pertinet, qui nihil nūc de primogenitura mortuorum tractat. Ista secunda expositio videtur Orig. qui distinguit inter prædestinatum, & destinatum, & dicit prædestinari quod non erat, destinari quod erat. Vnde Christus vt homo prædestinat⁹ est; vt filius Dei, destinatus est, & sic Paulus, vt patet ex Græco, vocat destinatum. estque sensus: Qui filius Dei existens in virtute secundum spiritum sanctificationis, id est, secūdum Deitatem, qua iustificabat alios, destinat⁹ est, vt sit primogenitus ex mortuis. Ista dicit Orig. quæ viuentur eadem esse cum his, quæ dicit hic Augustinus, quamuis obscurè loquatur Origenes. Eandem hanc differentiam inter verba hæc, simplex, & compositum, notat Hieronimus in cap. 1. ad Ephes. adducens hunc locum, & notans, dici, destinatus, non prædestinatus, tamen quamuis diceret; prædestinatus, etiā stare posset, quia refertur ad, qui ex semine Dauid: hæc, quando nondum erat, scilicet natura humana, prædestinata est, vt esset filius Dei: tamen Origenes refert ad ipsum filiū Dei, qui dicitur destinatus.

Orig. *Hieron.*

Aliam autem expositionem ipse Augustinus dat in lib. expositionis quorumdam locorum epistolæ ad Romanos, in principio, sed imperfectā, quia solum duo verba explicat, nempè (secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione, &c. sic autē exponit, dicens: Quod ait (secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum) idest, quia spiritus donum acceperunt post resurrectionem. cætera non exponit. tamen horum verborum expositio indicat aliam expositionem ab illis duobus datis.

CAPVT QVINTVM.

De expositione quorundam.

Septimo loco aliqui exponūt sic: qui prædestinatus est, id est, declaratus est Filius Dei in virtute, id est, filius Dei potens secundum spiritum sanctificationis, id est, secundum diuinitatem, vt correspondeat hæc sententia præcedenti. factus est ei ex semine Dauid secundum carnē, qui declaratus est filius Dei verus, & eiusdem potentiæ secundum diuinitatem, & hoc declaratum est ex resurrectione, qua à mortuis resurrexit seipsum resuscitando. Hanc expositionem quidam tribuunt Ambrosio. qui in hoc loco habet hæc verba: qui erat filius Dei secundum Spiritum sanctum, idest, secundum Deum, qui

Ambros.

Deus

Deus ſpiritus eſt, & ſine dubio ſanctus, factum dicit iuxta carnem filiũ Dauid. hæc Ambroſ. ſed reuera non eſt talis Ambroſij mens; nam vbi habentur talia verba, non exponit locũ præſentem, ſed illum (qui factus eſt ei ex ſemine Dauid ſecundum carnem.) vbi ipſe dicit, eum, qui erat filius Dei ſecundum Spiritum ſanctũ, id eſt Deum, dicit factum ſecundum carnem filium Dauid. illud autem verbum (ſecũdum Spiritum ſanctũ) non eſt verbum Pauli, ſed verbum ipſius Ambroſij, quod ipſe poſuit, & explicuit. Verbum enim ipſius Pauli eſt (ſecundum ſpiritum ſanctificationis.) non autem dicit (ſecundum Spiritum ſanctum.) Præterea quia ipſe Ambroſ. ſtatim explicat hæc noſtra verba, & per ſpiritum ſanctificationis, exponit tertiam perſonam Trinitatis; & exponit hunc locum ſicuti paulo ſuperius citauimus. Eã-

Tertull. dem etiã tribuunt Tertullia. in lib. aduerſus Praxeam: ſed nec eſt ipſius Tertullia. Verba ſunt ipſius hæc: Nec ſermo alius quàm Deus, nec caro aliud quam homo. ſic & Apoſtolus de vtraque ſubſtantia docet: qui factus eſt, inquit, ex ſemine Dauid, hic erit homo, & filius hominis, qui definitus eſt filius Dei ſecundum ſpiritum, hic erit Deus, & filius Dei. hæc Tertul. non dicit illud verbum (ſecundum ſpiritum ſanctificationis) ſignificare (ſecundum diuinitatem) ſed dicit hoc totum, qui prædeſtinatus eſt filius Dei in virtute ſecundum ſpiritũ ſanctificationis, &c. dictum eſſe de Chriſto, qua ratione Dei filius eſt; quis tamen ſenſus ſit horum verborum, non expreſſit. Qđ

Athana. idem Athanaſ. fecit lib. 3. de vnitate, & Deitate Trinitatis paulo poſt prĩcipium, vbi duas prædicans de Chriſto ſubſtantias, diuinam & humanam Apoſtoli teſtimonio probat, dicens (qui factus eſt ei ex ſemine Dauid ſecundum carnem, & qui prędeſtinatus eſt filius Dei in virtute ſecundum ſpiritum ſanctificationis ex reſurrectione mortuorum.) ecce ſecundum Deum, ſenſus Athanaſij apertus eſt. priora verba Chriſto homini, ſecunda Chriſto vt Dei filio conueniunt, Hoc idem eſt quod Tertullianus dixit. falſo ergo citãtur auctores præfati in hanc expoſitionẽ, quæ facilis quidem videtur, tamen impropria, & aliena a verbis Pauli, nunquam enim in tota Scriptura habetur hæc locutio, Chriſtus ſecundũ ſpiritum ſanctificationis eſt Dei filius, ideſt ſecundum diuinitatem, licet Orig. & Auguſt. vt diximus cap. 4. ſic expoſuerint. quamuis enim Deitas ſit ſpiritus, & ſanctus ac ſanctificans, tamen in Scriptura hæc duo coniuncta frequentiſſimè pro tertia perſona ſumuntur, maximè quando ſit mentio filij Dei, vt perſonarum diſtinctio noſcatur. Vnde non pro Deitate, ſed pro tertia Trinitatis perſona hoc in loco ſumitur, aliàs eſt perſonas confundere. Nec valet, hoc eſſe dictũ, vt ſignificetur, quod Deitas ipſam Chriſti humanitatem in conceptione ſanctificauit, ob idque dici (ſecundum ſpiritum ſanctificationis) hoc, inquam, non valet; nam hic etiam ſanctificatio tribuitur tertiæ perſonæ, ob quod conceptus de Spiritu ſancto dicitur. & Luc. 1. Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, &c. ideo quod naſcetur ex te ſanctũ, &c. Clarum autem eſt hæc verba Lucæ de perſona Spiritus ſancti intelligi. non ergo expoſitio iſta eſt ad mentem Pauli.

Caput

CAPVT SEPTIMVM.

De expositione Augustini, & Anselmi.

August. *Ansel.* Octauo loco Augustinus lib. de prædest. sanct. ca. 15. & Ansel. in præsenti, expositionem quandam adferunt. Priora verba exponunt, sicuti sanctum Thomam exposuisse diximus. (prædestinatus est) id est, vt homo est ab æterno præordinatus, vt sit filius Dei, quia illa humana natura a Deo præordinata est, vt vniretur diuinæ personæ, essetque simul homo, & filius Dei in virtute. Cætera verba aliter exponunt, nempè esse prædestinatum vt homo esset in virtute filius Dei, & hoc, opere Spiritus sancti, sicut dictum est (Spiritus sanctus superueniet in te.) sic enim homo factus est filius Dei. Reliquũ non exponit ibi Augustinus, tamen exponit Ansel. nempè prædestinatus est etiam vt sit primogenitus ex mortuis, sicut supra diximus capit. 4. ex Augustino. Quæ expositio non videtur ad mentem Pauli; nec enim de æterna prædestinatione hoc in loco agebat, vt patebit, quando legitimam huius loci proponemus expositionem. Rursus, quia huic expositioni non conuenienter aptatur, quod dicit Ansel. quod etiam sit prędestinatus, vt sit primogenitus mortuorum; videtur enim violentus sensus. & Augustinus ipse, qui sic hoc verbum exposuit, aliter interpretatus est verbum præcedens, vt dictũ est in cap. 4.

CAPVT OCTAVVM.

De expositione Chrysostomi.

Chrysost. Chrysostomus ser. 1. in epist. ad Rom. aliam, quæ nona ordine est, adducit expositionem, vt sint tria argumenta, quibus Christus declaratus est filius Dei vt sit sensus. (prædestinatus est) id est declaratus est filius Dei. & hoc primo in virtute, idest per miracula a se facta, Secundo, secundum spiritum sanctificationis, idest, quia alios sanctificabat, Tertio, ex resurrectione sua a mortuis, quia solus, & primus seipsum excitauit a mortuis. Ista expositio Chrysostomi neque meo iudicio uidetur ad mentem sancti Pauli. Primò quia alios sanctificare, non fuit argumentum, quod esset Dei filius, quia tam ignota erat sanctificatio, quæ erat in anima, quam ipsa sua diuinitas, quam uolebat probare. argumentum autem est a notis, non ab ignotis, sanctificatio enim animorum non patebat, sicut patebat sanitas corporum, quam per uirtutem miraculorum faciebat. Præterea secundo, quia seipsum resuscitasse, non fuit argumẽtnm eius diuinitatis, quia ignotum erat seipsum suscitasse, & non noscebatur nisi a credentibus, quibus argumenta nõ fiunt, quia iam credunt Dei filium, & prius est hoc credere, quàm illud. Prętereà tertio, contra utrumque argumentum est, quia ex neutro sequitur, nec declaratur quod sit filius Dei, quamuis illa admitterentur: nã si Pater, aut Spiritus sanctus esset incarnatus, utique sanctificarent alios, & seipsos excitarent; non ergo ex his sequitur, quod sit filius Dei, sed

quod sit Deus. at Paulus dicit non solum quod sit prædestinatus, & declaratus Deus, sed quod Dei filius. & hoc est argumentum generale, conuincens omnes expositiones reprehensione non carere. per quas significatur quod Paulus utatur argumento resurrectionis, aut sanctificationis, quasi per id sit declaratus filius Dei; neutrum enim probat, Dei esse filium, sed tantum Deum. at Paulus de filio Dei agit; hunc enim esse declaratum dicit. Et ultra hoc est, qđ argumentum non potest esse, nisi qđ notum est ijs, quibus sit argumentum; at ignotæ sunt sanctificatio & resurrectio à propria uirtute ijs qui argumento indigent: fideles enim nescimus fide, & nobis non sunt argumenta, quia per fidem credimus esse filium Dei, non autem quia sanctificabat, aut qa se excitauit a mortuis, quasi propter hæc credamus. sed potius hæc eadem etiam credimus. & hoc multum est notandum, nam conducit ad legitimum sensum cognoscendum, conuictis multis ex prædictis expositionibus, quæ non possunt sensui uero Pauli aptari.

CAPVT NONVM.

De aliorum expositione.

Decimo loco, alij hæc uerba aliter exponunt. ut sit sensus. Prædestinatus est Filius Dei in uirtute, id est declaratus, & manifestatus est Dei filius in uirtute, secũdum spiritum sanctificationis ex resurrectione, id est, per hoc quod misit Spiritum sanctum in discipulos post suam resurrectionem. Sed hæc expositio eodem argumento, quod proximè fecimus, conuincitur aliena a mente Pauli: nam nec hoc esse potuit argumentum non credentibus, quia occultũ erat a quo mitteretur. & rursus, non inde conuincitur Dei filius, quia a Patre etiam mitti potuit, si incarnatus esset. non ergo hoc probat filium incarnatum esse, nec illum hominem esse Dei filium. adde quod iste sensus uiolentus est, nec potest accommodari uerbis Pauli absque uerborum distractione, unde nõ uidetur expositio ista legitima. Atque hæ sunt omnes expositiones, quæ apud auctores inueniuntur, quãtum legere potui, quæ sensum Pauli non uidentur exprimere, ut magis patebit ex legitima expositione inferius ponenda.

CAPVT DECIMVM.

De varietate prædictarum expositionum.

SI consideremus prædictas expositiones miram in eis varietatẽ inueniemus, non solum in sensuũ ipsorum multiplicitate, sed etiam in verborum connexione, & explicatione. Illud (prædestinatus) aliqui pro, declarato, aliqui pro, destinato, seu designato, aliqui pro præordinato ab æterno, interpretantur. Illud (in virtute) aliqui cõiungunt cum (prædestinatus est) quasi sit declaratus per virtutem. aliqui coniungunt cũ verbo (filius Dei) vt sit filius Dei in virtute & potentia: aliqui coniungunt cum sequenti (in virtute) secundum Spiritum sanctificationis, per quam virtutem misit Spiritum sanctũ. aliqui etiam coniungunt cum clausula præcedenti (qui factus est ex semine Dauid secundum carnem in virtute)

secun-

secundum quam dictum est, virtus altissimi obumbrabit tibi. Illud (secũdũ spiritum sanctificationis) aliqui coniungunt cum verbo præcedenti (factus ex semine Dauid.) aliqui cũ verbo (in virtute) aliqui cum sequẽti (ex resurrectione.) rursus aliqui exponunt diuinitatem, qua alios sanctificabat. aliqui etiam pro diuinitate, qua suam carnem sanctificauit. aliqui pro Spiritu sancto misso post resurrectionem. aliqui pro Spiritu sancto, cuius opera facta est conceptio Christi secundum carnem. Illud etiã (ex resurrectione) aliqui iungunt cũ verbo (prædestinatus est) aliqui cũ verbo (secundum Spiritum sanctificationis.) aliqui exponunt, post resurrectionem. aliqui, ex, seu, per resurrectionẽ, quasi sit declaratus per resurrectionẽ. aliqui, in resurrectione, idest, destinatus in resurrectione, quasi sit primogenitus resurgentiũ. Illud etiam (mortuorum) aliqui iungunt cum (resurrectione) aliqui cum sequenti (Iesu Christi.) aliqui exponunt pro resurrectione mortuorum, quæ fuit ipsius Christi, qua ipse resurrexit. aliqui pro resurrectione mortuorum Christi, quos ipse suscitare fecit. Vide, quanta sit varietas & multiplicitas in Doctorum expositionibus circa ista verba. & adhuc sunt plures, quas omitto, quę in ipsis expositionibus apparent. & quia nõ omnia citaui, q̃ dicuntur. nã S. Thomas etiam hanc resurrectionem mortuorum Christi exponit spiritualiter, pro ijs, qui à peccato liberantur. quasi hoc sit argumentum diuinitatis Christi. Alij etiam legunt in ablatiuo casu (Iesu Christo Domino nostro) & coniungunt quasi appositiuè cũ omnibus dictis (promisit de filio suo, qui factus est, &c.) & tandẽ (Iesu Christo Domino) idest, qui est Iesus Christus Dominus noster. sic valla, & Erasmus dicunt. nec est mirum, cum à legitimo receditur sensu, in tantam scriptores incidere multiplicitatem, & varietatem.

CAPVT VNDECIMVM.

De expositione quadam.

VLtimo loco Erasmus hunc locum edisserens, valde prolixe vagatur, & verba multa inutiliter cõsumens, citat Doctores aliter quàm ipsi habeant, & quàm sit eorum sensus, & concludit sic exponendo: Declaratus, seu pronunciatus est filius Dei, per potentiam, & per Spiritum sanctum: hęc enim declararunt, filiũ Dei esse, qui erat secundum carnem ex Dauid. argumentum autem declarationis, seu quo declararunt, fuit resurrectio, qua nõ tantum se, sed alios suscitauit. Contra quam expositionem procedit quod dictũ est in c. 8. quia resurrectio non fuit argumentum probandi, & declarãdi esse Dei filium. procedit etiam, quia non videntur hæc duo esse, virtus, & spiritus sanctificationis. nec videt̃, quomodo hæc duo dicãtur declarasse per resurrectionem. immo ipse Erasmus varius videtur; nam in principio videtur idem dicere cũ Chrysostomo, at in vltimo exponit vti dictum est. non enim verum sensum attingens, huc & illuc diuertit, ac verba multiplicat.

CAPVT DVODECIMVM.

De legitimo sensu.

IN primis, vt sensum legitimum habeamus, illud statuendum est, uerbũ Author.

verbū prædestinatus esse apud Græcum contextum simplex verbum, & significare definire, inde enim deriuatur nomen definitionis, declarare, promulgare, & sic Græci Doctores explicarunt, & inter Latinos Tertu. contra Praxeam legit, definitus est, quamuis etiam apud Græcos antiquos etiam verbum compositum legi negare non possimus. sic. n. Atha. lib. 3. de assumptione hominis, & Epiphanius hæresi 54. in fine legit; idem tamen est sensus. lege tamen, quæ in commentario huius epistolæ scripsimus. Quem ergo Paulus dicit factum hominem ex Dauid secundū carnem, hunc dicit esse declaratum filium Dei, non factū, quia filius Dei semper est, tamen declaratus est, quo modo autem sit declaratus, exponit: sic. vt enim, quomodo factus sit, exposuit, ex semine Dauid secundū carnem, ita nunc exponit, quomodo sit declaratus filius Dei. Declaratus est autem in virtute per spiritum sanctificationis, idest, per virtutem & potentiam cōmunicatam à Spiritu sancto hominibus, nempè Apostolis. ne enim intelligeremus, à Spiritu sancto immediate declaratū esse, dixit, spiritum sanctificationis, idest, per virtutem datam à spiritu sanctificāte homines, & ex sanctificatione, pcedente. nam Apostoli, accepta virtute à Spiritu sancto, mundo manifestarunt, & promulgarunt, illū, qui erat ex semine Dauid, esse simul filiū Dei. Hunc autem esse sensum legitimū, ex scripturis alijs conuincitur: Act. 1. Act. 1. non est vestrum nosse tempora, vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate; sed accipietis virtutē Spiritus sancti superuenietis in uos, & eritis mihi testes in Hierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & vsque ad vltimū terræ. Ecce habes hoc in loco hæc tria, virtutem, & Spiritus sancti, & testimoniū Christi redditum virtute huius Spiritus sancti superuenietis, & sanctificantis, filius ergo Dei declaratus, & testificatus, seu pronunciatus virtute quæ est secundum Spiritum sanctificationis. Rursus Act. 4. virtute magna reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Iesu Christi Domini nostri. *Act. 4.* hæc est virtus, de qua loquiť Paulus, quæ manifestauit esse filium Dei, qui erat ex Dauid secundum carnē. Præterea Luc. 24. (Ego mitto promissum *Luc. 24.* Patris mei in vos: vos autem sedete in ciuitate, quousque induamini uirtute ex alto) & ante hæc verba præmiserat (uos estis testes horū.) Præterea est apertum testimonū in hac epist. cap. 15. Non audeo, inquit, ali- *Rom. 15.* quid eorum loqui, quę per me efficit Christus in obedientiā gentium, verbo, & factis, in virtute signorum, & prodigiorum, in uirtute Spiritus sancti. hæc Paulus. Ecce ergo, quomodo Christus sit annunciatus Dei filius, nempè per uirtutem datā à Spiritu sanctificante Apostolos. nec est aliena phrasis à Paulo, ista virtus secundum Spiritum, idest, virtus data à Spiritu. nam 1. Cor. 12. alij datur *1. Cor. 12* sermo scientiæ per Spiritum, alij sermo scientiæ secundum eundem spiritum. Ecce uides, sermonem sciētiæ datum à Spiritu sancto dici sermonē scientiæ secundum spiritum. Similiter ad Gala. 1. Euangelium, qđ euan- *Galat. 1.* gelizatum est à me, non est secūdum hominem, idest, non accepi ab homine, sicut humana doctrina accipitur, cuius homo auctor est. Sic nunc in p̄senti, virtute secundum Spiritū sanctificantem, idest, virtute data à Spiritu sancto, nempè Apostolis, definitus

tus est filius Dei. Vsus autem est ista phrasi, vt responderet sermo sermoni. (Factus est ex semine Dauid secũdum carnem (factus) respondet (declaratus) (ex semine) respondet (in virtute.) (secundum carnem) respondet (secundum spiritum.) Caro manifestat hominem factum. Spiritus sanctus manifestat Dei filium. et rursus, est mira expressio Trinitatis. Pater per prophetas promisſũ de filio suo: hic filius factus est homo, sed spiritus sanctificans declarauit esse filiũ Dei, tribuendo virtutem hominibus ad id muneris necessariam. Postquã declarauit modum, quo declaratus est, describit tempus, nempe à resurrectione iam facta Christi. vt enim patet ex locis citatis, post resurrectionem data est virtus hæc Apostolis, quando venit in eos Spiritus sãctus, tunc cœperunt virtute data à spiritu sanctificationis annũciare palã Christum esse Dei filium. vnde hoc in loco loquitur de resurrectione, qua Christus resurrexit à mortuis. est autem Hebraismus, solet enim antecedens pro relatiuo poni, vt, pro eo, quod est post resurrectionem mortuorum suam, seu, eius, ponitur antecedens, ex resurrectione mortuorũ Iesu Christi, &c. Illud autem verbum genitiuum, mortuorum, declarat, qualis sit resurrectio. nam hæc multipliciter solet intelligi, at in præsenti, de resurrectione, qua a mortuis resurrexit, loqui intendebat. Hic est sensus Pauli, & maximè quadrat ipsius proposito, qui Christum annunciabat et Euangelium, cuius dicit se Apostolum. Euangelium autem annunciatio est de Christo homine, & simul Dei filio, quod factum est ante resurrectionem, sed post est patefactũ, & annunciatum mundo, iuxta Domini præceptum, quando præcepit Apostolis, & misit in mundum, vt annunciarent hoc; hunc sensũ attigit Theodoret. & hic est verus & legitimus. Athanas. aliqua ex parte eadem indicauit, sed imperfectè expressit, quia non ibi hoc ex professo intendebat lib. enim tertio de vnitate, & Deitate Trinitatis prope finem habet hæc verba, qui factus est ex semine Dauid secundum carnem; nam secũdum diuinitatem sic ait, qui prædestinatus est filius Dei in virtute secundũ spiritũ sanctificationis, sicut & ipse Pharisæos interrogat de diuinitate sua: Quid vobis videtur de Christo, cuius filius est? Responderunt Iudæi ex Dauid, & ait illis, quomodo ergo Dauid in spiritu vocat eum dominum, dicens, Dixit dominus domino meo, &c. Disce ergo, quia secũdum carnẽ filius hominis est. hic est Dauid. & secundũ diuinitatẽ. hic est filius Dei in virtute, & Dominus Dauid. hæc Athanas. Vbi, si attendis qđ dictum est, In spiritu vocat Dauid dominum, exponit hic dici secundũ spiritum sanctificationis, vt ergo illic sensus est: spiritus sancti opera & virtute Dauid vocauit dominum, ita hic significat spiritus sancti virtute filium Dei definitum, & nunciatum: illud autem (in virtute) videtur coniungere cum filio Dei, vt sit verus Dei filius. Nihil aliud ex Athanas. in hoc loco habetur.

Theodor.

Athana.

CAPVT DVODECIMVM.

De quorundam verborum adnotatione.

QVamuis sensus legitimus iam sit expositus, tamẽ aliqua verba iam in proposita sententia notant Docto-

Doctores, & digna mihi visa sunt ad notatione. ob id nolui prętermittere. Ambr. in præsenti, & Aug. in lib. expositionum epist. ad Rom. notant dictum esse, resurrectionem mortuorum, quamuis de resurrectione Christi sit sermo, quia in ipso omnes & mortui sumus, nempe peccato, & surreximus, quia sua resurrectione causa est omnium mortuorum resurrectionis. Doctrina hæc vera est, tamen nescio ad sensum Pauli quantum faciat, qui vt determinaret de qua resurrectione loqueretur, dixit, mortuorum resurrectionem, sicut cum dicimus Christum a mortuis resurrexisse. tamen potest etiam hoc aptari, vt simul insinuet mortuos omnes in ipso vt in causa prima resurgere.

In priori autem sententia dictum est, qui factus est ex semine Dauid; Valla nimium audax in his, quæ non sunt suæ professionis, legendum putat, genitus est, quod aliqui amplectuntur, & reuera decipiuntur; nam verbum Græcum potius significat, factus est, & tunc mysterium indicat, sicut illud ad Galat. 4. factum ex
Galat. 4. August. muliere. quod Augustinus in lib. 99. ex nouo testam. c. 44. adnotauit. ne enim virtutem viri illa Christi caro concreta putaretur, cũ esset sola diuina virtute id factum, ob id dicitur factus est secundum carnem, non autem dictum est, genitus est. & hoc est verissimè, & legitimè dictum. Hinc est, quod Chrysost. ser. 1. in epist. ad Rom. dixit, in his verbis insinuari mirabilem Christi conceptionem, qui de Virgine natus est, & conceptus, profecto hoc nõ posset insinuari, si genitus legeretur, & non factus; nam genitum esse ex Dauid secundum carnem commune est ad genitum ex virtute viri, & genitum ex sola fœmina. Chrysostomus ergo vir Græcus verbum ita intellexit, vt nostra habet editio, sed isti nouatores ad pauca respicientes facilè decipiuntur.

Illud etiam verbum (secundum carnem) notat, Christum habere alteram substantiam, in qua non est factus ex Dauid, sed natus ex patre æterno. ob id dictum est (de filio suo, qui factus est ei secundum carnem ex semine Dauid) quod notat Augustinus in expositione inchoata epist. ad Rom. cuius verba sunt: Ne hoc solum, & totum in Christo arbitraretur, quod factum erat, adidit, secundum carnem, abdendo ergo secundum carnem, seruauit diuinitati dignitatem.

TRACTATVS SECVNDVS

QVOMODO INTELLIGANTVR verba ad Rom. 7.

Nam velle adiacet mihi, perficere autem non inuenio: non enim quod volo bonum hoc facio, sed quod nolo malum, hoc ago; ad quem Auctor cap. 7. Annotat. 10. se remittit.

CAPVT I.

De Varietate Doctorum.

DIVERSI sunt Doctores sacri in qua persona hæc verba Paulus loquatur, an in persona propria, & iustorum, in gratiaque existentium, an in persona peccatoris in statu legis, aut naturæ ante gratiam existẽtis. est enim duplex sententia. Quidam enim existimant, hæc & alia verba præcedentia, & sequentia huius septimi capitis in persona peccatoris dicta, & in ipso verificari homine ĩ lege, seu ante legem posito, non autem post gratiam acceptam. Ita affirmant Orig. *Orig.* in hoc loco, & Basil. regul. Breuior. *Basil.* resp. 16. Chrysost. ser. 13. in epist. ad *Chrysost.* Rom. idem Ambros. lib. 2. de Abraham cap. 6. & clarius lib. 1. de Iacob, *Ambros.* & vita beata ca. 4. & apectissimè lib. de Isaac, & anima cap. 2. & in præsenti loco ad Rom. similiter etiam Theodoret. *Theodor.* Hoc idem tenet Hieronymus *Hieron.* Daniel. 3. in illa verba: peccauimus, inique egimus: Certe, inquit tres pueri non peccauerunt, nec eius ætatis

tis erant, quando ducti sunt in Babylonem, vt propter sua vitia punirentur; ergo, quomodo tunc ex persona populi loquebantur, sic illud Apostoli legendum est (Non quod volo bonum hoc ago, sed quod nolo malum operor, &c. quę in eodē loco scripta sunt. hæc Hieron. in quibus significat, Paulum in persona peccatorum dixisse hæc, sicut Daniel, & alij duo dixerunt illa verba, non quod tales ipsi essent. Hanc eandem sententiam fatetur olim se tenuisse lib. 1. contra duas epist. Pelagian. cap. 10. & lib. 6. contra Iulian. dicit, se ante non intellexisse, nunc cessisse melioribus, & intelligentioribus expositoribus, citans Ambros. Gregor. Hilar. vbi mirum est, quod citet Ambros. in oppositam sententiam, cum quatuor locis teneat priorem sensum. & rursus, qđ vocet intelligentiores & meliores, qui aliter sentiunt, cum in priori sensu sint Basil. Orig. & Chrysost. Hilar. in Psal. 118. V. gimel cum Augustino videtur sentire iuxta secundum sensum. dicit enim sic: Nunc in puluere mortis manemus, & in corpore mortis sumus, a quo se liberari Apostolus orat, dicens: Miser ego, quis me liberabit de corpore mortis huius. habemus etiam nunc admistam nobis materiam, quæ mortis legi, & peccato obnoxia est, & in huius caducæ carnis, infirmæque domicilio corruptionis labem ex eius consortio mutuamur, vt nisi glorificato in naturam spiritus corpore, vitæ veræ in nobis non potest esse natura. audiamus eum, qui se meminit in corpore mortis habitare, dicētem: Quia vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cū ipso in gloria. hęc Hila.

August. *Hilar.*

Est igitur aliorum sententia, hæc verba Pauli cum sequentibus vsque in finem capitis, & cum multis ex antecedentibus incipiendo ab illis (Lex spiritualis est, &c.) dicta a Paulo in propria persona, & iustorum in gratia degentium, quamdiu in hoc mortali sunt corpore. Ita tenet Augustinus locis duobus citatis, & lib. 3. contra Iulia. cap. 26. in quibus tenet & probat hunc sensum. eundem tenet Proclus apud Epiph. hær. 64. & Gregor. libr. 29 moral. cap. 15. & libr. 5. in lib. 1. Reg. cap. 1. prope finē. Ansel. in præsenti, & Cassian. collat. 23. per totam.

Aug. *Proclus.* *Epiph.* *Gregor.* *Ansel.* *Cassian.*

Tertius sensus est, vt hæc vniuersaliter de homine intelligantur, siue iusto, siue peccatore in hoc sęculo degente, sicut vniuersaliter est illud, in imagine pertransit homo. & illud: homo vanitati similis factus est; omnis enim homo ratione corruptionis expositus est vitijs, & perturbationibus. hoc tenet Hiero. libr. 2. Dialog. aduersus Pelagi. vbi istis dicentibus loqui Paulum in persona peccatoris, respondet vniuersaliter intelligi, & citat verba proposita in præsenti dubio.

CAP. II.

De argumentis pro primo sensu.

ORige. loco proximè citato vtitur trib. argumētis ad ꝓbādū nō in propria, sed peccatoris ꝑsona hæc, & alia verba Paulū locutū esse. Primū est illud (Ego carnalis sum.) quod verbum iusto non competit, nam de iustis 2. Corinth. 10. dicit: non secundum carnem militamus. Alterum est illud (sub peccato venun-

Orig. *2. Co. 10.*

nundatus) quod nec iusto cõpetit de quo. 1. Cor. 6. dixit: pretio empti estis. Tertium est illud (non habitat in carne mea bonum) quod de iusto dicitur ad Rom. 8. propter inhabitãtem spiritum Dei in vobis. His tribus argumentis vtitur Basil. loco citato. August. libr. 1. contra duas epist. Pelagia. cap. 10. dicit, his tribus prædictis argumentis potuisse alicui videri sensum priorẽ de mente Pauli esse. & lib. 6. contra Iulia. capit. 11. dicit eisdem tribus motum se olim sensisse cum priori opinione. Quibus argumentis possumus etiam addere quartum ex illo verbo (perficere non inuenio.) Paulus enim in sua persona, & iusti non solum bonum volunt, sed in actione perficiũt, qui enim dat velle, & operari; non igitur hęc verba iusto cõuenire videntur. Cassian. Collat. 22. in fine, vtitur alio quinto argumẽto ex illo verbo, nõ quod volo bonum, hoc facio, quod iusto minimè cõuenire videtur. Vtitur etiam sexto ex illo verbo (sentio legem captiuantem me in lege peccati.) quod peccatori, non iusto conuenire videtur. His igitur argumentis prior sensus confirmatur.

1. Cor. 6. *Ad Romam. 8.* *Basil.* *Aug.* *Cassian.*

C A P. III.

De argumentis pro secundo & tertio sensu.

POsterior sensus alijs etiam verbis eiusdem Epistolæ confirmatur. Primum argumentum est Gregor. lib. 29. Moral. ca. 15. ex illo verbo (velle, scilicet bonum, adiacet mihi) sumptum, inquit; Qui se velle habere asserit, iam per infusionem gratiæ, quæ in se lateant semina ostendit. Secundum est August. lib. 1. contra duas epist. Pelag. cap. 10. & 11. ex illo verbo (iam nõ ego operor illud, sed quod habitat in me peccatũ.) at non est vox peccatoris, ego non operor malum ante peccatum, sed iusti. Tertium est eiusdem Augustini ibidẽ. (nulla ergo damnatio ijs, qui sunt in Christo.) hoc iustorũ est. propter hæc duo argumenta fatetur ibi se a priori recessisse sensu; similiter propter hoc, quod est quartum (condelector legi secũdũ interiorẽ hominem) addit etiam aliud, quod est quintum (quis me liberabit de corpore mortis huius? gratia Dei p Christum.) Vbique loquitur de liberatione per resurrectionem, ergo loquitur de iusto in hoc statu corruptionis. quo argumento probat ibi, non de impijs posse intelligi, quia hi non liberantur ab hac miseria per gratiam resurrectionis. quod argumentum procedit contra tertium etiam sensum modo proponendum. His argumentis hinc inde ex varijs verbis sumptis, vterque sensus Doctorum confirmatur, & tam vnus, quàm alter de mente Pauli videtur. Tertius sensus probatur argumeno ipsius Hieron. lib. 2. allegato, quia dicitur (miser homo, quis me liberabit, &c.) homo, vniuersaliter sumitur, & naturæ est, si de peccatore loqueretur, diceret, miser peccator, non autem miser homo; hoc enim naturæ, illud voluntatis est. adde quod iustum non vocasset miserum. Vniuersalis ergo est locutio hæc.

Gregor. *August.* *Hieron.*

CAPUT IIII.

De expositione verborum propositorum iuxta priorem sensum.

HAc Doctorum diuersitate, immo contrarietate existēte, exponendum videtur, qualiter verba proposita interpretari liceat secundum sensus varios. & quamuis tres sensus existant prædicti, tamen expositiones, & interpretationes horum verborum sunt quatuor. Prima est prioris opinionis, qui enim tenent, hæc in persona peccatoris, & extra gratiam positi intelligi, sic interpretantur. peccator cōsuetudine, & habitu peccatorum, & dominio culpæ tentus desiderat bonum facere, castè viuere, abstinere a peccatis, tamen deficientibus viribus arbitrij non potest opere complere, hoc est, velle adiacet, perficere non inuenio. similiter malum detestatur, quia nollet peccare, tamen deficientibus viribus succumbit, & peccat, hoc est, quod volo bonum, id est quod vellem, non facio, & quod nollem malum, ago. ratio enim dictat siue per naturam, siue per legem non esse malum faciendum, bonum autem sic. atque voluntas aliqualiter mouetur, quia nollet vnum, alterum vellet facere. tamen deficiente gratiæ virtute, quod vellet, non facit, quod nollet, agit. sensus denique est illius versiculi a profano poeta prolati. Video meliora, proboque, deteriora sequor. Ab hac infirmitate gratia per Christum liberat, dum quod vult bonum facit, & quod non vult malum cauet, iuuāte gratia Dei per Christū collata. quæ ad Enāgelium pertinet. & sic apparent hic status ante legē, & in lege seclusa gratia, & status gratiæ. Addit autem Orige. quod non hic qualiscumque peccatoris status describitur. hic enim nec vult bonum, sed iam prope conuersionem existentis, & qui sanari vellet; sed verè Paulus describit hic iuxta hunc sensum priorem, quid per legem aut naturam habuerit homo boni, quod imperfectissimū est, vt prædiximus. Dicit autem Basil. hoc Deum ad vtilitatem nostram permisisse, vt per ea quæ animus inuitus patitur, in cognitionem veniat eius, in cuius potestate sit, nempè peccati, & vbi ad seipsum redierit, noueritque quibus in rebus præter voluntatem suam seruiat peccato, resipiscat ex laqueo diaboli, paratam inueniens misericordiam Dei ad eos iuuandos, quā verè pœnitentes sunt. Orig. Basil.

CAPUT V.

De Expositione secundum secundum sensum.

QVi secundū sequūtur sensum, non eodem modo proposita interpretantur verba, sed duplex est interpretatio. Prior est Aug. Greg. & cōmunis aliorum, hunc sensum sequentium, vt iustus loquatur his verbis, dolens, quod sic bonū operetur, vt caro concupiscat in contrariū. distinguuntur enim bonum facere, & bonum perficere. bonum facere est operari secundum legem, at perficere, est sic bonum operari, vt nec nostra caro in contrarium concupiscat, quod quidem non fit in hoc mortali corpore. Eadem est distinctio de cōcupiscentia mali, fit, & perficitur. fit, quan- August. Gregor. & alij.

quando motus iste inest homini, sine tamen consensu rationis, at perficit, quando consentit ratio, & tunc homo malum operatur, & peccat. sensus ergo (velle adiacet mihi, quia iustus bonum vult perfectum, at perficere non inuenio, quia non fit totum bonum in hoc sęculo sine contradicente concupiscentia. Rursus explicat Paulus dictum verbum (nō enim quod volo bonum, hoc facio.) quia vellet perfecte, & sine concupiscentia operari bonum; ago tamen malum, quod nolo, quia concupisco contra legem, quamuis ipsi non consentio, & sic ego non operor hoc malū, nec mihi adscribitur, cum non consentiam, sed peccatum in me habitās per fomitem suum, & concupiscentiā ex peccato causatam, hoc malū in me operatur, à qua miseria gratia Christi me tandem liberabit, cum à mortalitate illa liber fuero. Sunt notanda verba Aug. lib. 3. contra Iul. c. 26. vbi in hunc sensum sic dicit: si non consentiatur concupiscentijs carnis, quamuis agantur motibus, non tamē perficiuntur operibus. proinde cum caro concupiscit aduersum spiritum, & spiritus aduersus carnem, vt non ea quæ volumus faciamus, nec carnis perficiuntur concupiscentiæ, quāuis fiant, nec nostra perficiuntur bona opera, quamuis fiant. sicut enim tūc perficitur carnis concupiscentia, cū consentit ei spiritus ad operanda, vt non concupiscat aduersus illam, sed cum illa, sic etiam bona opera nostra tunc perficientur, quando ita spiritui caro consenserit, vt aduersus eum, etiam ipsa non concupiscat. hoc .n. volumus, cum perfectionem iustitiæ concupiscimus, hoc intendere concupiscentijs carnis non perficiendis, & bonum perficere non inuenio. hoc

August.

intētione intrinseca velle debemus; sed quia id perficere in ista corruptibili carne non possumus, ideo dicitur (velle adiacet mihi, perficere nō inuenio.) non ait, facere, sed, perficere. qa facere bonū, est post cōcupiscentias non ire, perficere autem bonum est non concupiscere. hæc Aug. vbi illud bonū, quod dicitur, velle adiacet, exponit bonum perfectum, nēpè sine cōcupiscentia carnis. hoc in hoc sęculo volumus, & desideramus, sed non perficimus, sed ex parte facimus, ob id subditur (non quod volo bonum, &c.)

Gregor. lib. 5. in lib. 1. Reg. cap. 1. prope finem hoc etiam egregiè explicat, sic dicens: Quid est quod deplorat legem inesse membris legi mētis repugnantem, si extinctis alijs alij in fugam versi sunt, nisi quia perfecti viri hoc ipsum, qđ simplices motus carnis contra voluntatem sustinēt, ueheméter dolent. vellent quippe sic manere in carne, vt contra mētis volūtatem de carne nulla sustinerēt, quod quidē quia impossibile est, est pręmisit dicens; velle adiacet mihi, posse non inuenio, nō enim quod volo bonum, hoc ago, sed quod odi malum, illud facio. quasi dicat, vellē esse in carne, non ea perfectione qua perfectus in carne perfectus est, sed sicut Angeli Dei in cęlo, sed hoc posse non inuenio, quia quamdiu mors peccati absorpta in futura resurrectione non fuerit, illud quod in me peccatum inhabitat, mouet me cōtra me. Hæc Gregor. ex quibus expositio verborum istorum iuxta communem sensum posteriorum explanatur. in hoc sensu, bonum, quod vult, & non potest, & bonum facere, non contradicente concupiscentia, malum quod nollet, & facit, est concupiscere car-

ne contra legem, quod malum est, licet non sit peccatum, quando consensus rationis non accedit.

CAPVT VI.

De expositione alia iuxta posteriorem sensum, & iuxta tertiam expositionem.

Cassian.

Cassianus Collat. 23. ca. 15. Abbatis Theonis expositionem aliquanto diuersam adducit: bonum hoc quod vellet, contemplationem diuinam exponit, a qua necesse est deuolui, & desistere corporalium rerum necessitate, & occupatione multiplici, propter quam nō valet mens perpetuo in hoc sæculo Deum contemplari, quam occupationē, & necessitatem, malum vocat, nō quidem quod peccatum sit, sed quod de peccato sit. latè ibi cap. 16. & sequentibus Abbas ille. Distincta est hæc expositio, quia Augustini, & aliorum sensus, est, bonum quod vellet, generaliter esse quodcunque bonum, & secundum Dei volūtatem & legem, quod sit nulla repugnantia concupiscentiæ. hoc vellet, sed non potest iustus adipisci in hoc sæculo. & malum est ipsa carnis concupiscentia. at secundum hanc expositionem, bonum hoc, est illa Dei contemplatio, qua mens in Deum actualiter fertur, a qua necesse est desistere sæpè rerum corporearum indigentia, & occupatione etiam bona & licita, quæ respectu illius minus est bonum, & ita homo quod non vult agit, & quod vult non potest continuo præstare. Conuenit tamen in hoc ista expositio, quod iustorum sunt hæc verba, dum in hoc mortali degūnt corpore. Iuxta tertium sensum Hieronymi expositio plana est: omnis enim homo sentit hanc repugnantiam sensus contra rationem, & multa vellet bona, que non valet; & cauere quæ non potest etiam iustus, qui sine peccato viuere in hoc sæculo non valet.

CAPVT VII.

Vnde varietas sensuum horum processerit.

Non est sine cōsideratione prætereundum, vnde prouenerit varietas horū sensuum. huius enim sunt duæ causæ. Vna est veritas doctrinæ; altera est, verborum adaptatio. Quantum ad priorem causam, aduerte, veram esse doctrinam, peccatorem, & extra gratiam positum posse aliquod bonum, siue per naturalem cognitionem, siue per legem, siue per fidem nosse, habereque aliquam voluntatem imperfectam faciendi, & tamen sine gratia id facere non posse. similiter aliquod malum posse, aliquamque nolleitatem habere, tamen gratia deficiente, id non vitare in effectu, ac talis dicere potest iure, velle adiacet mihi, at facere non inuenio, nō enim, quod volo, idest, vellem bonū, hoc facio, sed quod nollē malū, hoc ago. quot sunt. n. qui vellēt castè viuere, nollēt luxuriæ indulgere, tamē pondere peccatorū, & consuetudinis malæ grauati, id non faciunt bonum, sed malum agunt. ab hoc malo & miseria liberatur homo per gratiam, qua, remisso, & ablato peccati pondere, potest homo quod vult bonum operari, & quod nollet, malum cauere. Vera igitur est doctrina hæc, & etiam adaptabilis verbis Pauli, vt ex dictis apparet. Vera

etiam

etiam est doctrina, qua homo iustus in hoc sæculo non valet bonum facere absque pugna carnis, & vellet bonum sine contradictione operari, at non valet in hoc mortali corpore, donec per gratiam resurrectionis liberetur, & omnino radix peccati euellatur. Dicit enim Proclus apud Epiphan. heresi. 64. sicut quando caprificus agit radices in muro, seu ædificio, quantumcumque scindatur, manet radix, opus est murum destruere, & tunc reædificabitur sine radice, sic in corpore isto mortali fit, in quo radix manet peccati, concupiscentia nempe rebellis, donec moriatur, & iterum reædificetur per resurrectionem; Vnde vera est doctrina, & quantum ad posteriorem causam verbis adaptabilis, vt dictum est. idem dici potest, de tertio sensu Cassiani, & idem etiam de sensu Hieronymi superius allegato. homo enim tam iustus, quam peccator, multa vult bona, quæ non potest, & non vult mala, quæ facit. Vellet etiam iustus numquam peccare, & tamen id non potest: nollet vitium vel veniale committere, & tamen id committit, quia nemo esse sine peccato potest in hoc corpore mortali. Cum igitur vera sit doctrina in omni expositione, & adaptari verbis magna ex parte possit, non mirum, si pro varietate ingeniorum, & intellectuum, diuersi Doctores in diuersos diuerterunt sensus.

Procl. Epiph.

C A P. VIII.

De solutione argumentorum in contrarium pro priori sensu.

VT autem appareat, non temerè Doctores in diuersos hos diuertisse sensus, quæ in contrarium adducta sunt, soluemus, & primo loco argumenta, quæ facta sunt in c. 2. in confirmationem prioris sensus contra posteriorem. Ad tria illa Orig. respondet Aug. lib. 1. contra duas epist. Pelagian. c. 10. ad primum, ibi dicitur carnalis, sicut mortalis, nō quod secundum carnem viuat, eius sequēs appetitus, sed quod in carnali adhuc sit corruptione, nōdum glorificatus. Ad secundum, quod dicitur venundatus sub peccato, respondet, nō excludi per hoc redemptionem, sed quod corporis resurrectionem nondum sit consecutus, iuxta illud Rom. 8. Ingemiscimus adoptionem filiorū, expectantes redemptionem corporis nostri. Venundatum ergo dicit sub peccato, quia a corruptione adhuc non est redemptum corpus eius. vel dicit se venundatum aliquādo in prima transgressione præcepti, vt corpus haberet corruptibile aggrauans animam. Ad tertium respondet, non esse dictum, non habitat in me, sed in carne mea, quod ratione concupiscentiæ contra legem dictū est, quod aliàs dixerat, sentio legem in membris meis. vnde aliud est inhabitare, aliud regnare peccatum: de quo dictum est, non regnet peccatum in vestro mortali corpore; inhabitat, vbi stimulus est ad peccandum; regnat, vbi consensus est peccati; illud in iusto, hoc in peccatore fit. Ad quartum respondet idem Aug. lib. 3. contra Iulian. c. 26. Iustos facere bonū; tamē hic vocatur perficere, ita bonū operari, vt nihil sit contradictionis, aut concupiscentiæ contrariæ, quod nullus iustus habet in hoc sæculo. Ad quintum respōdet August. lib. 1. contra epist. illas, c. 10. dicere, se facere malum, quod vult, non consensu ratio-

Aug. Rom. 8. Aug. Aug.

rationis, seu affectu consentiendi, & implendi, sed ipso motu concupiscẽdi. Ad 6. respondet ibidem, idem esse etiam cum tertio. habitare peccatũ, est sentire legem hanc in membris, propter quod olim tenuit priorẽ sententiam, motus illo verbo (captiuantem me in lege peccati) at nunc respõdet dici (captiuantem me) non mente, sed carne; motione, non consensione, ideo autem dici (me) quia ipsa caro non est aliena natura, sed nostra. Possemus dicere, hic loqui de peccato in genere, & sic iustus captiuatur, quia veniale effugere non potest, ita, vt omni careat peccato. Ibidem soluit argumentum aliud, quia dicitur (quod operor, ignoro) Respondet c. 11. idem esse ignoro, ac non probo, quasi diceret, quod operor, non probo.

C A P. IX.

De solutione argumentorum pro altero sensu, similiter & pro tertio.

SOluere etiam possumus aliqualiter, quæ pro sensu Aug. faciunt. Ad primum Gregor. dico, non ita destitui hominis naturam per peccatũ, vt nequeat bonum rationis cognoscere, & imperfectè velle aliquando auxilio communi Dei. quod si necessarium est speciale, saltem sine gratia, & in peccato id potest præstare. Ad secundum dico, dici peccatorem non operari illud malum, non quod non consentiat, sed quod non ex se moueatur tantum, sed tractus concupiscentia sua. Ad tertium, illud esse dictum postquam dixit (quis me liberabit, &c.) vnde potius pro altera parte facit argumentũ hoc, quod ante locutus sit extra gratiam. Ad quartum dico, non esse aliud condelectari hoc, quàm mente probare, & velle bonum, quod præcipit lex, licet non faciat, quod peccator facit. Ad quintum dico, loqui de gratia vtraque iustificationis, & resurrectionis, quæ primo animam, postea liberat corpus, vnde nec contra Hieronymi sensum conuincit hoc argumentum. Hinc patet, non temere Doctores varios in sensus diuertisse in his verbis. nec argumentum Hieronymi conuincit: nam vt dicit Augustinus lib. 3. contra Iulia. capit. 26. vox hæc est iusti, sed conquerentis & dolentis naturam humanam fauciatam priorum hominum vitio. *August.*

C A P. X.

De vero sensu secundum probabilitatem maiorem.

QVantum mihi videtur, prior sensus est, ad mentem Pauli, vt his verbis loquatur in persona existentis sub lege. nam in isto capit. intentum eius, si bene consideretur, est docere legem non attulisse homini remedium contra concupiscentiam, & peccatum; sed hoc fecisse vt ostenderet peccatũ magis, quàm ante noscebatur, vnde ex hoc euenit, potius augeri peccatum per accidens, quamuis lex sancta, & bona, & spiritualis esset, quia homo erat carnalis, & peccator, & impotens ad bene operandum. Cum autem lex nõ dederit hoc auxilium, nec tulerit peccatum, euenit vt potius cresceret peccatum, dũ magis notum erat peccatum quod perpetrabatur. in quo statu homo quidem habebat nosse peccatum, & volũtatem imperfectam boni, & cauen-

uendi peccatum, tamen deerant vires, quia captiuabatur à lege ista peccati inhabitante in membris. ab hac miseria gratia per Christum liberat, & a corpore mortis huius, idest ne pertrahamur ad peccatum, vt in statu legis, & quod lex non potuit, id gratia efficit, per quam gratiam fit, vt mente seruiamus Deo, quamuis caro teneatur lege illa peccati. Vnde hæc iam in Christo renatis non adfert damnationem, quia per gratiam resistitur ei, vt mentem non pertrahat Istum puto sensum, & quod iste sit, præter multa, id vnum probat, quod postquam dixit (quis me liberabit &c. gratia Dei per Christum) intulit (mente ergo seruio legi Dei, carne legi peccati.) quasi diceret: Liberatus per hanc gratiam, seruio mēte legi Dei, quod ante non potui, lege carnis captiuante me, & trahente mentem ad se, carne sola, legi seruio peccati. Vnde rursus infert (nihil ergo dāni ijs, qui sunt in Christo) quī nō secundū carnem ambulant, idest, qui quamuis carne seruiant legi carnis, & concupiscant, sola id carne faciunt, non mente. Vnde manifestum est, non loqui de gratia resurrectionis, sed de gratia iustificationis, post quam homo mente legi Dei seruit, non carne, & sic antecedentia de statu ante gratiam Christi oportet intelligere. Nec argumēta August. conuincunt, quæ superius soluimus, immo præter id, quod modo diximus contra eius expositionem, illud etiā est, quod dicitur (Velle adiacet, perficere non inuenio) attamē per gratiam vult iustus, & facit, quod enim notat, aliud facere, aliud perficere, verum est in se, sed in textu nihil facit ad rem: nam statim dicitur, (non quod volo bonum, hoc facio) & non dicit perficio. sensus ergo loquentis cum dono legis sine gratia, ꝑ quam legem licet homo velit vtcumq; bene operari, siue cum auxilio speciali, siue non, tamen non potest bonum debitum implere, nec peccatum effectualiter carere, sed captiuatur à lege membrorum ante legem præcedente, primi peccatū parentis, a qua liberatur sola gratia Christi, ita, vt maneat lex illa, sed restricta in carne, mens vero liberè seruiat legi Dei, & nihil damnationis adferat, nec pertrahat ad peccatum liberatos à gratia, vt ante faciebat. Totus contextus etiam verborum sequentium est de hac liberatione per gratiam Christi iustificantem, & de cōparatione huius gratiæ ad legem illam, nihil de resurrectione hic tractat Apostolus; quę omnia facilè probabuntur ab eo, qui attente considerat totum contextum Ex quibus omnibus patet propositorum verborum verus sensus. per legem enim, seu in lege nosco peccatum, velle bonum, nolle malum aliqua ex parte mihi adiacet, & non valeo facere quod volo, nec cauere peccatum, quod nollem, quia hoc fit sola Redemptoris gratia.

F I N I S.